

تفسیر خیر کشیر

پستو ترجمہ

تفسیر ابراہیم کشیر

قصیف
حافظ عباد الدین اسلمی
المترجم ۱۳۳۳ھ هجری

مترجم
مولانا شاہ فیصل علی شاہ
اضافی مختصر لکھنؤ - از مولانا شکسہ فیصل

جماعت اشاعت التوحید والسنہ کے علماء کرام
کی تصانیف کو سکین کر کے PDF فارمیٹ
میں علماء طلباء اور عوام کو پیش کرنا ہمارا مشن
اور محنت ہے۔ مطالعہ کرتے وقت ہمیں

دعاؤں میں یاد رکھیں

اور

کتاب میں لکھے گئے مسائل کے ساتھ متفق ہونا
ضروری نہیں ہمارا کام کتاب کو سکین کرنا ہے



مولانا عبدالکریم، مولانا اکرام گیل، مفتی ابو حنیفہ، قدامتہ الرحمن عابد

0314_9958550

واٹس ایپ گروپ

مکتبہ

اشاعت التوحید والسنة

زیر نظام

ابو معاذ خٹک

ابو عتبان مفتی فدا الرحمن عابد

0314_9958550

تفسیر خیر کثیر

پشتو ترجمہ

تفسیر ابن کثیر

مؤلف: حافظ عماد الدین اسماعیل بن عمر بن کثیر الدمشقی المتوفی ۷۷۴
هجری

مترجمین: مولانا شاہ فیصل فاضل وفاق المدارس، امداد العلوم،
وعبد الکریم صدیقی وقاری امیر نواز

جلد نمبر ①

تسمیلات از شاہ فیصل

① د قرآنی آیاتو لوہکی پہ ټکی اور روانہ ترجمہ

② دا حادیثو تخریج

③ د فقہی مسئلو کنبی مسلک حنفی وضاحت

④ مناسب عنوانات ورکول

شورونکی

فیصل کتب خانہ محلہ جنگی پېښور

موبائیل نمبر ۹۱۸۳۵ ۰۳۲۱۹

د جېاپ حقوق صرف ناشر سره محفوظ دي

د کتاب نوم : تفسير خير كثير ترجمه تفسير ابن كثير

مؤلف: حافظ محمد الدين اسماعيل بن مريم ابن كثير الدمشقي المتوفى ٧٧٤

هجري

خوړونکي : فيصل کتب خانه محله جنگي

موبائيل نمبر ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵

د ملاویدو پټي : د فيصل کتب خانې نه سوا

مکتبه روغانيول جلال آباد

مکتبه رحيمي خوست

نعمت کتب خانه کابل

انتشارات علامه تفتازاني هرات و کابل

صداقت کتب خانه قندهار و کابل

قدرت کتاب فروشي کابل بننار

علمي کتب خانه کړدیز

مکتبه علميه اکوړه غتک

ديني کتب خانه تيمر کوره

فلاس کتب خانه جلال آباد

مکتبه فريديه خوست

ديوبند کتب خانه خوست

جدید رشیدیہ کتب خانه کابل

مکتبه خواجه عبدالله انصاري غزني

مکتبه نعمانيه غزني

مکتبه رحمانيه قندهار

امير حمزه کتب خانه قندهار

۹	وفات	۳	د تفسیر ابن کثیر د ترجمې کولو سبب.
۹	پسمانده گان	۳	هر ټکي ته لاندې ترجمه.
۹	د دوی تصنیفاتو د علماؤ داد	۳	د قوله تعالی اضافه.
۱۰	تفسیر القرآن الکریم	۳	د عنواناتو اضافه.
۱۰	البدایه والنهایه	۳	د آیاتونو تخریج.
۱۰	التکمیل فی معرفه الضعفاء والمجاهیل	۴	د احادیثو تخریج.
۱۱	الهدی والسنن فی احادیث المسانید والسنن	۴	د مسلك حنفی بیان.
۱۱	طبقات الشافعی	۳	د ترجمې تقسیم.
۱۱	مناقب الشافعی	۴	د پښتو ترجمې نوم.
۱۱	تخریج احادیث ادلة التنبيه	۵	د امام حافظ عماد الدین ابن کثیر د ژوند حالات.
۱۱	تخریج احادیث	۵	نوم او نسب ..
۱۱	الاحکام الکبیر	۵	سلسله نسب ..
۱۱	اختصار علوم الحديث	۵	د مقدمه ماخذ.
۱۱	مسند الشیخین	۵	ولادت.
۱۱	السير النبو	۵	تعلیم.
۱۱	الفصول فی اختصار سیر الرسول.	۵	د فقه تحصیل.
۱۱	کتاب المقدمات.	۵	د حدیثو تکمیل ..
۱۲	مختصر کتاب المدخل للبيهقي	۵	د حجار نه علم حاصلول.
۱۲	الاجتهاد فی طلب الجهاد.	۶	استاذات او مرویات.
۱۲	رسالة فی فضائل القرآن	۶	د حافظ مزى نه استفاده.
۱۲	مسند امام احمد بن حنبل.	۶	د علم مقام.
۱۳	مقدمه د حافظ ابن کثیر	۷	په علم حدیث کښې مهارت.
۱۳	حمد سره خپل کتاب شروع کول	۷	د حافظ عراقی رحمه الله خراج تحسین.
۱۳	د مخلوق پیدائش په حمد سره ..	۷	د حافظ ذهبی رحمه الله خراج تحسین.
۱۳	د مخلوق خاتمه په حمد سره	۷	د نورو عالمانو خراج تحسین.
۱۳	جنتیاتو ته د حمد الهام کیدل ..	۸	د حافظ عسقلانی رحمه الله تنقید ..
۱۴	د نبی کریم د رسالت عمومیت.	۸	د حافظ جلال الدین رحمه الله جواب.
۱۴	په قران کښې د غور و فکر دعوت	۸	د علامه کوثری جواب.
۱۴	د دنیا غوښتونکو عالمانو مذمت ..	۸	د حافظ قوت حافظه.
۱۵	قران سره زړونه نرمیږي	۸	درس و افتاء ، د الله جل و ذکر ..
۱۵	د تفسیر صحیح طریقہ څه ده ؟ ..	۸	ښکلی مزاج
۱۵	د حدیث اهمیت	۹	علامه ابن تیمیه رحمه الله سره خصوصي تعلق
۲۴	د سورة فاتحې نور نومونه	۱۲	د صحابه کرامو رحمه الله د اقوالو اهمیت ..
۲۵	د سورة فاتحه مکي او مدني حیثیت	۱۲	عبد الله بن مسعود رحمه الله فضیلت ..

۲۵	د سورة فاتحي د آياتونو تعداد	۱۶	د عبد الله بن عباس ؓ فضيلت
۲۵	بسم الله د فاتحي مستقل آيت دي که نه؟	۱۷	د بنی اسرائیلی روایاتو حیثیت ..
۲۵	د سورة فاتحي کلمات او حروف	۱۷	د اسرائیلی روایاتو درې قسمونه ..
۲۶	د فاتحي د نزول درجه	۱۷	په اسرائیلی روایاتو کښې اختلافات ..
۲۶	د سورة فاتحي فضائل	۱۷	د اصحاب کهف د تعداد په حق کښې د قران بیان
۲۶	د ټولو نه لوڼې سورت	۱۸	د قرانی آیت نه څه معلومېږي ..
۲۷	دابی بی کعب ؓ باره کښې هم داسې واقعه	۱۸	(فصل) تفسیر او د تابعینو اقوال ..
۲۷	د بعضي عالمانو خطائی	۱۸	د امام مجاهد مقام
۲۷	دابی ؓ حدیث په بل سند سره	۱۹	د تابعینو په اقوال کښې ظاهري اختلاف
۲۸	د جابر ؓ په روایت سره د فاتحي عظمت	۱۹	د تفسیر بالرأی شرعی حیثیت ..
۲۸	د قرانی سورتونو په خپل منځ کښې یو بل باندې فضيلت	۱۹	د تفسیر بالرأی مثال
۲۸	د فاتحي په دم سره بیمار جوړیدل	۱۹	په تفسیر کښې د اسلافو طریقه کار
۲۸	د فاتحي د نزول سره د زبیری دپاره فرشته راتلل	۲۰	د ابن عباس ؓ د جواب ورکولو نه انکار
۲۹	فاتحه د الله او بنده په منځ کښې تقسیم ده	۲۰	د جندب ؓ په تفسیر القرآن کښې احتیاط
۲۹	د حدیث فوائد	۲۰	د سعید بن مسیب او په تفسیر کښې احتیاط
۳۰	په مانځه کښې د سورة فاتحي عدم فرضیت	۲۰	د سلفو په تفسیر کښې احتیاط
۳۰	په مانځه کښې د سورة فاتحي فرضیت	۲۱	یوه شبه او دهغي جواب
۳۰	په هر رکعت کښې د فاتحي لوستلو حکم	۲۱	د تفسیر اقسام
۳۰	په قراءت خلف الامام کښې اختلاف	۲۲	مکی او مدنی سورتونه ..
۳۰	په مانځه کښې د سورت فاتحه لوستلو حکم	۲۲	د آياتونو تعداد ..
۳۱	په قراءت خلف الامام کښې اختلاف	۲۲	د قران کریم کلمات ..
۳۱	د قراءت خلف الامام حکم	۲۲	د قران پاک حروف ..
۳۱	د (اعوذ بالله) تفسیر او ددې احکام	۲۲	د حروفو په اعتبار سره د قران تقسیم ..
۳۱	د بدئ بدله په نیکنی سره ورکړه	۲۲	د قران پاک منزلونه
۳۲	د شیطان نه حفاظت وسله	۲۳	د سورة لفظی معنی
۳۲	د قراءت نه وړاندې تعوذ غوښتل	۲۳	د آیت تشریح
۳۲	تعوذ د قراءت نه وړاندې نه پس	۲۴	د آیت صرفی تحقیقی
۳۲	په مانځ کښې د قراءت نه وړاندې تعوذ	۲۴	د کلمې تشریح
۳۳	په تعوذ سره غصه ختمیدل	۲۴	(فصل) په قران کښې عجمی نومونه
۳۳	په یو روایت کښې اضافه	۲۴	د سورة فاتحي تفسیر
۴۱	په اودس کښې بسم الله وئیل	۳۳	په اوله وحی کښې هم د تعوذ حکم
۴۱	د اودس په اول کښې د بسم الله حکم	۳۳	د سورة فاتحي د اولنی نزول روایت
۴۱	د ذبحي په وخت کښې بسم الله وئیل	۳۴	د تعوذ حکم
۴۱	د متروک التسمیه خاوری حکم	۳۴	د قراءت نه وړاندې د تعوذ وئیلو حکم

۳۴	د جماع په وخت کېنې بسم الله وئیل	۴۱	اعوذ بالله به کله او کوم ځانې کېنې وایی
۳۴	د خوراک نه وړاندې د بسم الله حکم	۴۲	د تعوذ کلمات
۳۴	د بسم الله ... به ... تعلق	۳۴	د مانځه په رکعتونو کېنې د تعوذ حکم
۳۵	نبی کریم ه د بسم الله تعلیم ورکول	۳۵	په مونځ کېنې د تعوذ حکم
۳۵	بې کاره بحث	۳۵	د تعوذ فائده
۳۵	په اسم او مسمی کېنې فرق	۳۵	د کافراو د شیطان په مغلوب کېنې فرق
۳۵	د اسم او مسمی جدا جدا کیدو دلایل	۳۵	فصل - خلاصه د کلام
۳۵	د اسم او مسمی یو کیدو دلایل	۳۵	د تعوذ حکمت
۳۵	د الله لفظ اسم ذات دي	۳۵	د اعوذ معنی
۳۶	د الله د نومونو یادولو فضیلت	۳۶	د انسان اود شیطان د ضرر نه
۳۶	د الله پنځه زره نومونه	۳۶	د شیطان لفظی تحقیق
۳۶	د ... الله ... د اشتقاق بحث	۳۶	انسی شیطان هم شته
۳۶	د ... الله ... لفظ موصوف دي	۳۶	تور سپي کله شیطان هم وی
۳۶	د الله د معرفت نه مخلوق عاجز دي	۳۶	د رحیم معنی
۳۷	رحیم د مخلوق صفت هم کیدی شي	۳۷	د رحیم دویمه معنی
۳۷	د سورة فاتحي تفسیر	۳۷	د بسم الله د جزئیت مسئله
۳۸	د حمد معنی	۳۸	په جهري مونځونو کېنې د جهر او
۳۹	په حمد او شکر کېنې فرق	۳۹	د رسول کریم ﷺ د قراءت انداز
۳۹	د حمد یا د شکر عمومیت	۳۹	په جهري مونځ کېنې د تسمیه د جهر او اخفاء حکم
۴۰	د حمد تفسیر کېنې د سلفو دعاالمانو اقوال	۴۰	فصل - د بسم الله فضائل
۴۰	افضله دعا	۴۰	بسم الله د الله لویې نوم دي
۴۰	د نعمت په ملاویدو حمد وئیل	۴۰	د بسم الله په حروفو کېنې اشارې
۴۰	په کمله د توحید د الحمد فضیلت	۴۰	بسم الله د دي امت خصوصیت دي
۴۰	د ... الحمد ... کېنې د الف لام تشریح	۴۰	د بسم الله د نزول په وخت کېنې خارق العادت کارونه
۴۰	د رب معنی	۴۰	بسم الله وئیل د جهنم د نورسو فرشتو نه حفاظت
۴۰	د عالمین تشریح	۴۰	بسم الله سره شیطان ذلیل کیږي
۴۱	د ملخان ورکیدل	۴۱	بسم الله نه وئیل بې برکتی ده
۵۲	«فصل» د سورة فاتحه خلاصه	۵۲	اویازره مخلوقات
۵۲	د ضلالت نسبت الله ته نه دي شوي	۵۲	په رحمن او رحیم کېنې امید
۵۳	د قدریه فرقي مذهب	۵۳	مالك قراءت
۵۴	امام پسي اوچت او از سره امین وئیل	۵۴	د شهنشاه وئیلو حکم
۵۴	امین د هر چا وظیفه ده	۵۴	د الله نه سا «مالك» بل چاته د وئیلو حکم
۵۴	د امین معنی	۵۴	د دین معنی
۵۵	امین د چا وظیفه ده؟	۵۵	عبادت څه څیز دي

۵۵	د عبادت شرعی تعریف	۵۵	د یهودو مسلمانانو سره د حسد وجه	۲۵
۵۵	فاتحه د ټول قران خلاصه	۵۵	امین به په جهر وئیلی شی که رو؟	۲۶
۵۵	الله خپله خپل تعریف کول	۵۵	د سورت بقره تفسیر	۲۷
۵۵	د سورت فاتحي تقسیم	۵۵	د سورته بقرې د نزول کیفیت	۲۷
۵۶	د عبادت او مدد غوښتلو لائق څوک دی؟	۵۶	سورة بقره د قران او چتوالي دې	۲۷
۵۶	د عبادت د تقدیم وجه	۵۶	کورونو کښې سورة بقره وئیل	۲۷
۵۶	د جمعی د صیغې راوړو وجه	۵۶	د سورة په وئیلو د شیطان تختیدل	۲۷
۵۶	نبي کریم ته عبد وئیل	۵۶	سورة بقره د قران مغز دې	۲۷
۵۷	د عبادت مقام د رسالت نه افضل	۵۷	د سورة بقرې د لس آیاتونو فضیلت	۲۸
۵۷	د عبادت اغراض	۵۷	د شیطان نه حفاظت	۲۸
۵۷	د سوال کولو طریقه	۵۷	سورة بقره د سرداری سبب	۲۸
۵۸	د هدایت نحوی تشریح	۵۸	د سورة بقرې دپاره د فرشتو را کوزیدل	۲۸
۵۸	د صراط مستقیم معنی	۵۸	داسې یوه بله واقعه	۲۸
۵۸	د صراط مستقیم مثال	۵۸	د سورت بقره او د سورت ال عمران فضیلت	۲۹
۵۹	په اقوالو کښې تطبیق	۵۹	د حدیث د سند تحقیق	۲۹
۵۹	یو اعتراض او د هغې جواب	۵۹	د سورة بقرې د لوستلو حکم	۲۹
۵۹	یو داسې قسم پل ایت	۵۹	د سورة بقرې سفارش	۲۹
۶۰	د صراط مستقیم د غوښتلو حکم	۶۰	په سورة بقره کښې اسم اعظم دې	۷۰
۶۰	د انعام والا څوک دی	۶۰	د سورة بقرې ویونکو دپاره عجیبه زیرې	۷۰
۶۰	د غیر د قراءت تحقیق	۶۰	سورة بقره ترخپله وسته پورې خپل تالی ملگریا کوی	۷۰
۶۱	مغضوب څوک دې	۶۱	سحرمانښام د سورة بقرې لوستل	۷۰
۶۱	د ، لا ، کلمې دوباره راوړو وجه	۶۱	د اوو لوسو سورتونو فضیلت	۷۰
۶۱	د عدی د ایمان راوړو واقعه	۶۱	د سورة بقرې په وجه امارت ملاویدل	۷۱
۶۲	د حق دین په تلاش کښې د څو کسانو کوشش	۶۲	«فصل» مقام نزول او نور معلومات	۷۱
۶۳	د ض او د ظ فرق	۶۳	سورة بقرې ته سورة بقره وئیل	۷۱
۷۱	په جنگ حنین کښې د صحابو راجمع کیدل	۷۱	د نفاق مرض	۹۱
۷۱	په جنگ یمامه کښې د صحابو راجمع کیدل	۷۱	د قرانی ایتونو نه شواهد	۹۱
۷۲	د حروف مقطعات معنی شته که نه؟	۷۲	د منافقانو نه قتلولو وجه	۹۱
۷۲	د حروف مقطعاتو معنی کښې اقوال	۷۲	نبي کریم ته د بعضې کسانو د نفاق علم	۹۳
۷۳	په اقوالو کښې تطبیق	۷۳	فسادیان منافقان	۹۴
۷۴	د حروف مقطعاتو حکمتونه	۷۴	کافرو سره دوستی هم فساد دې	۹۴
۷۵	د حروفو مقطعاتو د بار بار راوړلو وجه	۷۵	خپل ځانته مصلح وئیل:	۹۵
۷۵	د ابن اخطب یهودی حاضری	۷۵	حقیقی بیوقوفان	۹۵
۷۷	قران مجید بیشکه د الله کلام دې	۷۷	د سفیه معنی	۹۵

۹۲	منافقانه رویه	۷۲	به ذلك سره وعدي ته اشاره ده
۹۲	دخلو معنی	۷۷	د کتاب نه مراد
۹۷	د شیطانانو نه مراد	۷۱	د رب معنی
۹۷	د منافقانو دوه پریقوتوب	۷۷	د ، هدی ، ، تشریح
۹۷	د الله په دوی پورې د توقو کولو معنی	۷۷	متقیان څوک دی ؟
۹۸	منافقانو ته مهلت ورکول	۷۸	دهدایت وضاحت
۹۸	د طغیان معنی ۱۱۴	۷۹	دایمان معنی او مفهوم
۹۸	دهدایت په بدله کښې گمراهی اخستل	۸۱	په غیبو باندې د ایمان راوړو مصداق خلق
۹۹	په تجارت کښې تاوان	۸۱	د مونځ قائلولو نه مراد
۹۹	د منافقانو مثال	۸۱	د زکاة ادا کول
۹۹	په تیاره کښې اور بلول	۸۲	د اسلام پنځه ارکان
۱۰۰	د جماعت نه په یو فرد سره تعبیر	۸۲	د صلاة وجه تسمیه
۱۰۰	تقدیر د کلام	۸۳	د مومنانو صفات
۱۰۰	د ابن کثیر د رائې تائید	۸۳	درې کسانو ته دوچنده اجر ملاویدل
۱۰۱	د نور او ظلمت نه مراد	۸۵	هدایت موندونکې څوک دی
۱۰۱	د ابن جریر تائید	۸۵	کامیاب خلق
۱۰۱	د نفاق نه نه واپس کیدل	۸۶	بد نصیبه خلق
۱۰۲	د منافقانو دویم مثال	۸۷	په زړونو او غوږونو مهر لگول
۱۰۳	په غوږونو کښې گوټې ورکول	۸۸	په سترگو پردې
۱۰۳	د نظرونو سوزول	۸۹	د نفاق دوه قسمونه
۱۰۳	په تیارو کښې او دریدل	۸۹	د نفاق ابتداء
۱۰۳	د قیامت په ورځ د ایمان رنړا	۸۹	منافقان په خپل گمان کښې الله
۱۰۴	احادیث مبارکه	۹۰	د منافقاتو خپل خان ته دهوکه ورکول
۱۱۴	قران پاک ټولونه لویه معجزه ده	۱۰۴	د مومنانو رنړا
۱۱۵	د جهنم خشاک	۱۰۴	د کافرانو دوه قسمونه
۱۱۵	د جهنم خشاک د رنړو کونکې	۱۰۵	د منافق درې خویونه
۱۱۵	د حافظ ابن کثیر رائې	۱۰۵	د زړه څلور قسمونه
۱۱۶	د جهنم تیاری	۱۰۵	د غوږونو او سترگو هلاکت
۱۱۶	جهنم اوس هم موجود دي	۱۰۵	په ایت کښې د ، او ، کلمې تحقیق
۱۱۶	د معتزلو جهالت		د الله د حدانیت دلایل
۱۱۶	د سورت جوړولو اعلان	۱۰۶	د زمکې او اسمان نعمت
۱۱۷	د عمر بن العاص ؓ د کفر په حالت	۱۰۶	د باران نازلول
۱۱۸	ایمان دارو ته د جنت زیږې	۱۰۷	د الله په بندگانو باندې حق
۱۱۸	د جنتو لاندې د نهرونو بهیدلو مطلب	۱۰۷	چه څه الله ﷻ اورسول ﷻ غواړي داوئیل شرک دي

۱۱۸	د میوو یوبل سره مشابه کیدل	۱۰۷	د الله د عبادت حکم
۱۱۹	د جنت پییانی	۱۰۸	بعضې شرکيه کلمات
۱۲۰	د ایت شان نزول	۱۰۸	یحیی علیه السلام ته د پنځو خبرو حکم
۱۲۰	د ،، ما،، او ،، بعوضه،، اعرابی تحقیق	۱۰۹	د الله په وحدانیت د یو باندیچی استدلال
۱۲۲	د الله ﷻ و عدې څوک ماتوی؟	۱۰۹	د الله په وجود د امام مالک استدلال
۱۲۳	د منافقانو شپږ خصلتونه	۱۰۹	د الله په وجود د امام ابوحنیفه استدلال
۱۲۳	د کافرانو تاوان	۱۱۰	د الله په وجود د امام شافعی استدلال
۱۲۴	د عدم نه وجود کبني راوستولو والا څوک دي؟	۱۱۰	د الله په وجود د امام احمد بن حنبل استدلال
۱۲۵	د الله ته واپس کیدل	۱۱۰	د الله په وجود د ابونواس استدلال
۱۲۵	د کائناتو تخلیق	۱۱۰	د الله د توحید باره کبني د ابن المعتز قول
۱۲۸	د خلیفه معنی او مقاصد	۱۱۰	د الله په وحدانیت د کائناتو نه استدلال
۱۲۸	د فرشتو ته د ادم د اولاد په زمکه د فساد کولو علم	۱۱۱	د محمد ﷺ د نبوت تصدیق
۱۲۸	د فرشتو خبره د اعتراض په وجه نه وه	۱۱۱	د شهداء نه څوک مراد دی؟
۱۳۱	د خلیفه انتخاب او ددې دوجوب شرعی حیثیت	۱۱۲	د قران پاک اعجاز
۱۳۱	د امامت کبری شرطونه	۱۱۲	د اولنی تفسیر وجوه ترجیح
۱۳۱	د فاسق امام د معزوله کولو حکم	۱۱۳	د قران پاک اعجاز
۱۳۲	په یو وخت کبني یو امام جوړیدي شی	۱۱۳	د قران ترغیب
۱۳۳	په فرشتو باندې د حضرت ادم ﷺ د فضیلت وجه	۱۱۴	د قران ترهیب
۱۳۳	د قیامت په ورځ شفاعت کبری	۱۱۴	د پخوانو قومونو انجام
۱۳۴	د فرشتو د خپلي لاعلمی اقرار	۱۱۴	د قران پاک احکام
۱۳۵	د تسبیح فضیلت	۱۱۴	قران او د قیامت بیان
۱۵۳	د امت محمدی ﷺ فضیلت	۱۳۲	د فرشتو حضرت ادم علیه السلام ته سجده
۱۵۴	په حشر کبني به هیڅ سفارش او فدیو نه وي	۱۳۷	په حضرت ادم ﷺ باندې د الله ﷻ احسانات
۱۵۴	د فدیو نه قبلیدل	۱۳۷	د فرشتو نه تپوس کول
۱۵۴	مدد به نشي کولي	۱۳۸	ابلیس په خطاب کبني شامل وو
۱۵۵	په بنی اسرائیلو باندې د الله ﷻ انعامات	۱۳۸	ادم ته د سجدي نوعیت
۱۵۲	د هلاکانو ذبیح کول	۱۳۸	د معاذ ﷺ نبی کریم ته د سجدي کولو درخواست
۱۵۲	په نجات کبني امتحان وو	۱۳۹	خارق عادت د نبوت خاصه نه ده
۱۵۲	د فرعونیانو نه نجات	۱۴۰	د حضرت ادم ﷺ اوبی بی حواء جنت ته داخلول
۱۵۲	د بنی اسرائیلو موسی ﷺ سره روانیدل	۱۴۱	د وونی د نزدیکت نه ممانعت
۱۵۷	د یهودیانو روزنه نیول	۱۴۱	د «عنها» د ضمیر مرجع
۱۵۸	د څلویښتو ورځو وعده او دسخی عبادت	۱۴۱	زمکه باندې د انسانی ژوند آغاز
۱۵۸	د کتاب ملاویدل	۱۴۲	د ادم علیه السلام په جنت کبني وخت تیروول
۱۵۹	توبه قبلیدل	۱۴۲	د امام رازی تحقیق

۱۴۲	دالله د لیدو مطالبه	۱۲۰	یوا اعتراض
۱۴۳	دموسی ﷺ دعا	۱۲۰	د معافۍ کلمات
۱۴۴	دامام رازی یو ضعیف روایت	۱۲۱	دنبيانو په تابعداری به جنت ملاویری
۱۴۵	دامام ماوردی قول	۱۲۱	بنی اسرائیلو ته خطاب
۱۴۵	دامام قرطبی قول	۱۲۱	د اسرائیل معنی
۱۴۶	په بنی اسرائیلو باندې دوریخو سوري	۱۲۲	دالله نه د ویرې حکم
۱۴۶	دالله ﷺ خاص نعمت من اوسلوی	۱۲۲	د اول کافر کیدو نه منع کول
۱۴۷	داو بو انتظام	۱۲۳	دینی تعلیم باندې اجرت اخستل څنگه دی؟
۱۴۷	صحابه کرام ﷺ او بنی اسرائیل	۱۲۴	صرف دالله ﷺ د ویرې څه مقصد دي
۱۴۸	مقدسي زمکې ته د داخلیدو حکم	۱۲۵	حق پتول دیهودیانو خصلت دي
۱۴۸	دا کوم کلی وو؟	۱۲۵	د مونځ او زکاة حکم
۱۴۸	د سجدې حالت کښې داخلیدلو مطلب	۱۲۵	د رکوع حکم
۱۴۹	د حطه معنی	۱۲۵	بل ته وئیل او خپل ځان هیرو ل مکوي
۱۴۹	د فتحې په موقع عاجزی کول	۱۲۵	د واعظینو او مبلغینو دپاره هدايات
۱۴۹	په الفاظو کښې تبدیلی کول-	۱۲۲	د بی عمله واضح سزا
۱۵۱	د عذاب نازلول	۱۲۲	صبر څه څیز دي؟
۱۵۲	دولس چینی راویستل	۱۲۷	د ضمیر وضاحت
۱۵۲	جنتی کانړې	۱۲۷	د خپل رب د پیشې یقین کول
۱۵۳	د زمخشری تحقیق	۱۲۷	د بنی اسرائیلو په پلار نیکه باندې انعامات
۱۵۸	الله د پټو څیزونو ښکاره کونکي دي	۱۲۸	دهري قبیلې خپله چینه
۱۵۹	دغوا په څه حصه د مړې وهل	۱۲۹	د زمکې پیداوار کیدو مطالبه
۱۵۹	پنځه ځایه د مرگ ذکر	۱۲۹	یونبار ته د کوزیدو حکم
۱۷۰	په بیا ژوند یو دلیل	۱۷۰	د اعمالو شامت
۱۷۰	دویمه فقهی مسئله	۱۷۰	د کفر د نبیانو قتلول
۱۷۱	د نبی کریم ﷺ د مړې ژوندی کولو یوه معجزه	۱۷۱	په الله او آخرت ایمان راوړل
۱۷۱	دریمه مسئله-	۱۷۱	یهودیان څوک دي
۱۷۲	د قساوت په لحاظ سره د زړونو قسمونه	۱۷۲	د نصاراو پیژندگلو
۱۷۲	د قاتل وراره د قتل کولو نه انکار	۱۷۲	د صابی په تعریف کښې اقوال
۱۷۲	یو غلط تاویل	۱۷۲	د صابی د ذبیحې حکم
۱۷۳	جمادات هم خاص قسم ژوند لري	۱۷۳	د کوه طور د سروبو دپاسه کول
۱۷۴	د احد د غر واقعه	۱۷۴	د کوم څیز د نیولو حکم شوې وو؟
۱۷۴	د ،، او ،، د لفظ تحقیق	۱۷۴	د خالی په ورځ د ښکار کولو واقعه
۱۷۵	د ایت بل مطلب	۱۷۵	د مجاهد یو غریب قول
۱۷۵	د زره د سختوالی مذمت	۱۷۵	د مسخ شوو خلقو هلاکت

۱۸۲	د یهودیانو د ایمان امید مه ساتئ	۱۷۵	د ښکار د پاره حيله لټول
۱۸۷	د الله د کلام اوریدلو مطلب	۱۷۵	نیکان خلق
۱۸۷	په تورات کښې تحریف کول	۱۷۲	د عجیبه منظر لیدل
۱۸۷	د یهودو د عالمانو بد خصلتونه	۱۷۲	په واقعہ کښې عبرت
۱۸۷	د یهودیانو منافقت	۱۷۲	بل مطلب
۱۸۸	د یهودیانو پټې خبرې نبي کریم ته معلومیدل	۱۷۷	امت محمدیه د پاره تنبیه
۱۸۸	دامی د لفظ وضاحت	۱۷۷	د خپل تره قتل کول
۱۸۹	د امانی تشریح	۱۷۷	موسی ﷺ ته تلل
۱۸۹	الا اذ تمنی الخ	۱۷۸	عبث تپوسونه کول:
۱۸۹	د ویل څه معنی ده	۱۷۸	د غوا صفتونه
۱۹۰	لږ قیمت څه وو	۱۷۸	د پلار تابعداري
۱۹۰	د جهنم عذاب څو ورځې دي	۱۷۸	د هلك نه د غوا مطالبه کول
۱۹۰	د یهودیانو نه څو تپوسونه کول	۱۷۸	د غوا اخستل
۱۹۱	په گناهونو کښې راگیر خلق	۱۸۰	د غوا باره کښې تپوسونه
۱۹۱	د بدئ نه مراد	۱۸۰	د غوا د کار نوعیت
۱۹۲	د ایمان دارو د نیکو عملونو بدله	۱۸۱	یوه فقهی مسئله
۱۹۲	صرف الله ﷻ د عبادت لائق دي	۱۸۱	بغیر د لیدو نه د ځناور خرڅولو حکم
۲۱۳	د یهودیانو سلیمان ﷺ ته د جادو گرنسبت کول	۱۹۳	مور پلار سره ښه سلوک
۲۱۳	د علی ﷺ د نه وفات کیدو عقیده	۱۹۳	یتیم چاته وائی؟
۲۱۳	شیطانانو ته د غیبو علم نشته	۱۹۳	د ښه سلوک حکم
۲۱۴	جادو د سلیمان ﷺ نه وړاندې شروع وو	۱۹۵	د یهودیانو خپل مینځ کښې جگړې کول
۲۱۴	د یهودیانو د عقیدې تردید	۱۹۵	د عبد الله بن سلام ﷺ یوه واقعہ
۲۱۵	د هاروت ماروت واقعہ	۱۹۶	بنی اسرائیلو کښې پرله پسې پیغمبران رالیږل
۲۱۷	یوه عجیبه واقعہ	۱۹۷	د بنی اسرائیلو تکبر
۲۱۸	د فتنه نه مراد	۱۹۷	د روح القدس نه مراد
۲۱۹	ایمان راوړل او تقوی اختیارول ښه وو	۱۹۷	حسان بن ثابت ﷺ سره د روح القدس مدد کول
۲۲۰	د جادو وجود	۱۹۸	د روح القدس په تعریف کښې نور اقوال
۲۲۰	آیا د جادو علم زده کول جائز دی	۱۹۸	د غلف معنی او مفهوم
۲۲۰	د جادو قسمونه	۱۹۹	د یهودو د انکار د حسد په وجه دي
۲۲۵	د جادو حکم	۱۹۹	د معاذ ﷺ یهودیانو سره خبرې کول
۲۲۵	د مشتبه الفاظو د نه استعمال حکم	۲۰۰	د یهودیانو د تکبر او حسد سزا
۲۲۶	مسلمانانو ته د خطاب نه پس	۲۰۱	د خواش بندگان د نفس غلامان دي
۲۲۷	د ناسخ او منسوخ بحث	۲۰۲	د یهودیانو د ټولو نه لوټي کفر
۲۲۷	د نسخې لفظی معنی	۲۰۳	د یهودیانو ته د مباحلې دعوت

۲۲۷	د نسخ اصطلاحی معنی	۲۰۴	د مشرکانو نه زیات د عمر سره محبت ساتل
۲۲۸	د نسخې جواز	۲۰۵	د یهودیانو حضرت جبریل علیه السلام سره دښمنی
۲۲۸	د یهودیانو د عدم نسخ تردید	۲۰۵	د یهودیانو د نبی کریم ﷺ نه سوالونه
۲۲۹	فرعی احکامو کښې تبدیلی	۲۰۷	د عبداللہ بن سلام اسلام قبولول
۲۲۹	د ابو مسلم اصیبھانی نظریه د عدم نسخ	۲۰۷	د لفظ جبریل وغیره معنی
۲۳۰	بې فائدي سوالونو نه ممانعت	۲۰۷	د خلقو کانړی سره مونځ کول او
۲۳۰	بې مطلبه تپوس کول	۲۰۸	د حضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ د یهودو سره مکالمه
۲۳۲	د ایت شان نزول	۲۰۹	فرشتو کښې هم رسولان شته
۲۳۳	د عفو او درگذر حکم	۲۰۹	قران د اسمانی کتابو مصدق دی
۲۳۳	د بصیر معنی	۲۰۹	په فرشتو کښې د جبریل نوم
۲۳۴	د هر عمل د قبولیت دپاره د سنتو اتباع شرط ده	۲۱۰	اللہ د کافرانو دشمن دی
۲۳۵	د سنت نه خلاف عمل نتیجه	۲۱۲	د قران آیاتو نه واضح دی
۲۳۵	د اخلاص نه بغیر عمل	۲۱۲	د نبذ معنی
۲۳۶	د جناتونو نه منع کونکي	۲۱۲	د جادو تابعداري کول
۲۵۰	تاکیدی خطاب	۲۳۲	د نصار او سرکشی
۲۵۱	په توحید کښې د دنیا امام	۲۳۷	د یهودیانو د مغلوبیت وجه
۲۵۱	د دي معنی تائیدی آیاتونه	۲۳۷	د ابن جریر قول
۲۵۱	کلمات کوم کوم دی؟	۲۳۸	د بیت المقدس په ځای کې قبله جوړول
۲۵۱	د کلماتو باره کښې اقوال	۲۳۹	د ټولو نه رومې منسوخ حکم
۲۵۱	لس خصلتونه د سورة توبه	۲۳۹	په هر ځای کې د الله د وجود مطلب
۲۵۱	لس خصلتونه د سورة مومنون او معارج	۲۳۹	په سورلۍ د مونځ کولو حکم
۲۵۲	لس خصلتونه د سورة احزاب	۲۴۰	په سورلۍ باندې د نفل مونځ کولو حکم
۲۵۲	د کلمات ابراهیمی مزید وضاحت	۲۴۰	د ایت شان نزول
۲۵۲	دامتحان نور اجزاء	۲۴۰	غیر قبلي ته د مشتبه علیه القبله د مونځ حکم
۲۵۲	سنت د ابراهیمی رضی اللہ عنہ	۲۴۱	د جنازې مونځ غائبانه کولو بیان
۲۵۳	لس دفطرت خبرې	۲۴۱	د غائبانه جنازې عدم جواز د قائلینو درې تاویلونه
۲۵۳	د ظالم او عهد وضاحت	۲۴۲	الله جل جلاله مقتدر اعلی او بې نیاز دی
۲۵۴	بیت الله دامن او امان ځای	۲۴۳	حدیث قدسی
۲۵۴	قوله تعالی و تخذوا من مقام ابراهیم مصلی	۲۴۳	هر خیز د الله تابع دی
۲۵۴	مقام ابراهیم رضی اللہ عنہ څه دی؟	۲۴۳	د زمکې او آسمانونو پیدا کونکي ۹
۲۵۴	مقام ابراهیم د مونځ ځای ګرځول	۲۴۴	د بدیع تشریح
۲۵۵	د حضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ فضیلت	۲۴۴	د کائناتو هر خیز کول هغه ته اسان دی
۲۵۵	د مقام ابراهیم نور تفصیل	۲۴۵	د الله د خبرو مطالبه کول
۲۵۷	احکام د بیت الله او مساجد طائف	۲۴۵	د دي مطلب تائیدی آیاتونه

۲۵۸	طواف افضل دې که مونځ	۲۴۵	د عناد په وجه د معجزاتو مطالبه کول
۲۵۸	په ایت کښې په اهل کتابو رد	۲۴۵	د کافرو په زړونو کښې مشابهت
۲۵۸	د بیت الله د تعمیر تاریخ	۲۴۵	اهل یقین دپاره د آیاتونو کف
۲۵۹	د مدینې منورې حرمت	۲۴۲	په پیغمبر صرف تبلیغ دې
۲۵۹	د مکې حرمت د اولې ورځې نه دې	۲۴۲	د رسول کریم ﷺ د والدینو د کفر او ایمان بیان
۲۵۹	د مکې حرمت دائمی دې ۹	۲۴۷	په تورات کښې د نبی کریم ﷺ صفتونه
۲۵۹	تطبیق	۲۴۸	د باطل پرستو د تابعدارۍ ممانعت
۲۶۰	د نبی کریم ﷺ نبوت ابتداء	۲۴۸	مختلف مذهب والا یو بل نه میراث نشی اوړې
۲۶۰	د مکې او مدینې په خپل مینځ کښې افضلیت	۲۴۸	د تلاوت حق څه دې
۲۶۰	د کافرو دپاره صرف دنیاوی فائده ده	۲۴۹	د بعضې اهل کتابو په قران ایمان راوړل
۲۶۱	د خانه کعبې تعمیر	۲۴۹	ایمان نه راوړونکي تاوانیان دی
۲۷۲	د دعاء ابراهیمی ظهور	۲۶۲	د بی بی هاجرې د مکې خوشې میدان ته بوتلل
۲۷۲	د کتاب او حکمت نه مراد	۲۶۲	بی بی هاجرې پرېخودل او د ابراهیم ﷺ دعا
۲۷۳	د دین ابراهیمی دعوی داردمشرکینو ذکر	۲۶۲	د بی بی هاجرې صبر
۲۷۴	د ابراهیم ﷺ صفات	۲۶۲	د صفا او مروءه د سعی شروع
۲۷۴	د یعقوب ﷺ د ابراهیم ﷺ په ژوند کښې پیداشوې وو	۲۶۳	د زم زم چینه راوتل
۲۷۴	په بیت الله او بیت المقدس کښې فاصله	۲۶۳	د جرهم قبیلې راتلل
۲۷۵	چه څه کړې هغه به ریبی	۲۶۳	د حضرت اسماعیل ﷺ د رومبې نکاح
۲۷۶	د توحید الوهیت ثبوت	۲۶۳	د ابراهیم ﷺ تلل راتلل
۲۷۶	د ایت نه یو استدلال	۲۶۴	د اسماعیل ﷺ د ښکار نه واپس راتلل
۲۷۶	د نیکي موجودگي کښې د نمسی حصه	۲۶۴	د ابراهیم ﷺ دوباره راتلل
۲۷۶	بچی د الله د الوهیت اقرار کوی	۲۶۴	د بیت الله د تعمیر دپاره د ابراهیم ﷺ راتلل
۲۷۷	هر چاته به د خپل بدله ملاویری	۲۶۵	د حجر اسود لگول
۲۷۷	د اهل کتاب تردید	۲۶۵	د کعب بن احبار روایت
۲۷۸	په ټولو پیغمبرانو ایمان راوړل	۲۶۶	د ذوالقرنین د ابراهیم ﷺ سره ملاقات
۲۷۸	د سحر په سنتو کښې قراءت	۲۶۶	په عهد قریشی کښې د بیت الله تعمیر
۲۷۸	د اسباط تشریح	۲۶۷	په بیت الله کښې خزانه
۲۷۹	ایمان په ټولو خو عمل په قران	۲۶۷	د مار لري کولو غیبی انتظام
۲۷۹	د نجات موندو دپاره شرط	۲۶۷	د بیت الله د جوړولو تقسیم ۶
۲۷۹	د عثمان د شهادت په وخت کښې تلاوت	۲۶۷	د ولید بن مغیره په نړولو شروع کول
۲۷۹	د صبغه نحوی تحقیق	۲۶۸	د حجر اسود لگولو واقعه
۲۸۱	حقیقی دین اسلام دې	۲۶۸	د نبی کریم ﷺ په نصیب کښې د.....
۲۸۱	د ابراهیم مسلمان وو	۲۶۸	په خلافت د ابن زبیر ﷺ کښې د کعبې تعمیر

۲۸۱	هرچا دپاره د هغه عمل دي	۲۲۹	د تعمیر نه وړاندي استخاره کول
۲۷۲	دويمه پاره	۲۲۹	په تعمیر باندې شروع کول
۲۸۲	په دې بي وقوفانو کښې د عالمانو اقوال	۲۲۹	د حجاج بن يوسف تعمیر
۲۸۲	د قبلي بدلیدو حکم راتلل	۲۲۹	د عبد الملك بن مروان افسوس
۲۸۳	د تحویل قبلي نه وړاندي وفات شوو خلقو.....	۲۷۰	د هارون الرشید اراده
۲۸۳	د ایت شان نزول	۲۷۱	د خلیل الله او حضرت ذبیح الله دعاگانې
۲۸۳	د اهل کتابو په تحویل کعبه اعتراض	۲۷۱	د نبی کریم (ص) د رسالت عمومیت
۲۸۳	خلاصه د کلام	۲۷۱	د انسان په مرگ د اعمالو خاتمه خو
۲۸۳	نبی کریم ﷺ ته بیت المقدس نه د مخ کولو.....	۲۷۱	د حج احکام کول
۲۹۳	نبی کریم ته د ثابت قدمی حکم	۲۸۳	په مسجد القبلتین کښې د تحویل قبلي.....
۲۹۳	د هرچا دپاره قبله ده	۲۸۴	د تحویل قبلي حکم په کوم مونځ کښې راغلي وو
۲۹۵	د یهودو د بي ځایه اعتراضونو پرواه مه کوئ:	۲۸۴	یواستدلال
۲۹۵	د تکرار وجه	۲۸۴	د خلقو اعتراضونه او د هغې جواب
۲۹۵	د اهل کتابو حجت ختمول	۲۸۴	د یهودو د مسلمانانو سره د حسد وجه ۶
۲۹۵	ظالمان به اوس هم د اعتراض نه نه منع کیږي	۲۸۴	د امت محمدی فضیلت
۲۹۵	د استقامت حکم	۲۸۵	د وسط وضاحت
۲۹۶	په امت محمدی باندې دبیش بها نعمت ذکر	۲۸۵	د امت محمدی د گواهي کیفیت
۲۹۶	د شکر ادا کولو حکم	۲۸۵	د قیامت په ورځ د امت محمدی گواهي
۲۹۷	الله گناهکاران هم یادوی خو په بدی سره	۲۸۵	د امت محمدی گواهي
۲۹۷	د الله ذکر د الله په نیز د بنده د یادولو سبب دي	۲۸۵	څه واجب شو؟
۲۹۷	د ناشکری نه منع کول	۲۸۶	د مرده د نیکی گواهي ورکولو نتیجه
۲۹۸	بهرینه وسیله صبر او مونځ دي	۲۸۶	ښه او بد پیژندل
۲۹۸	د صبر قسمونه	۲۸۶	د قبلي بدلون امتحان دپاره وو.
۲۹۸	صابران به بي حساب به جنت ته ځي	۲۸۷	د صحابه کرامو کامیابی
۲۹۸	د صابر تعریف	۲۸۷	الله بیت المقدس ته شوی مونځونه نه ضائع کوی
۲۹۸	د شهیدانو ژوند	۲۸۷	د الله د مهربانی مثال
۲۹۹	شهیدان به دنیا ته د واپس تلو تمنا کوی	۲۸۸	ابراهیمی قبله د رسول الله ﷺ خوښه وه ::
۲۹۹	آزمینیت شرط دي :	۲۸۸	د قبلي په حد کښې د امامانو مذاهب
۳۰۰	صابران څوک دي؟	۲۸۸	د قبلي حدود کوم دي؟
۳۰۰	د نعمت نعم البدل ملاویدو دعا..	۲۸۹	پرومبي مونځ بیت الله طرف ته ادا کول
۳۰۰	د دي دعا په برکت نبی کریم غوندي خاوند.....	۲۹۰	د رکوع په حالت کښې د قبلي بدلیدو خبر.....
۳۰۰	په کلمه د استرجاع اجر ملاویدل	۲۹۰	د مسافر، او دمیدان جنگ د سپاهی مونځ
۳۰۱	په جنت کښې بیت الحمد جوړیدل	۲۹۰	د ویریدونکی دپاره د استقبال حکم

۲۹۰	دمونخ په حالت کښې دې نظر چرته لری ؟	۳۰۱	دصفا مروه طواف او د هغې طریقه :
۲۹۱	مانځه کښې دنظر ساتلو مقام	۳۰۳	حاجی دپاره عاجزی پکار ده
۲۹۱	د تحویل قبلې یهودیانو ته علم وو	۳۰۳	نفلی عبادات کول
۲۹۲	حق پرینمودل او باطل پسې تلل ظلم دې	۳۰۳	الله قدردان دې
۲۹۲	د نبی کریم د هودیانو د تابعدارئ نه کولو خبر	۳۰۴	حق خبره پتونکی ملعون دی
۲۹۲	حق اود یهودو عالمانو کردار	۳۰۵	د حق پتونکی ته د اور واگې او چول
۲۹۳	د عبد الله بن سلام	۳۰۵	توبه ویستونکی د لعنت نه بچ دی
۳۰۵	د کفر په حالت کښې مړه به همیشه لعنتی وی	۳۱۵	د مجبورئ په وخت کښې د حرامو خوړلو اجازت
۳۰۶	معبود برحق	۳۱۶	د باغ او عاد تفسیر
۳۰۷	د زمکې او اسمان په تخلیق کښې دلائل	۳۱۶	په اضطراری حالت کښې مرداره خوړل
۳۰۷	د شپې او ورځې په اختلاف کښې عبرت	۳۱۶	د عهد نبوی یوه واقعہ
۳۰۷	د کشتو فوائد	۳۱۸	بدترین علماء حق پتونکی
۳۰۷	د الله د وحدانیت نور گټې دلائل	۳۱۸	د کتمان حق په عوض کښې مال خوړل اور د جهنم دې
۳۰۹	د ایت شان نزول	۳۱۸	د یتیمانو مالو خوړونکی
۳۰۹	د الله ﷻ پشان محبت نورو سره ؟	۳۱۸	د سرو سپینو په لونبو کښې خوراک کول
۳۰۹	د مومنان د الله په محبت کښې زیات دی	۳۱۸	د قیامت په ورځ د الله خبرې نه کول
۳۰۹	د قیامت په ورځ د معبودانو د عابدانو نه بیزاری	۳۱۸	د درې قسمه خلق بد نصیبه دی
۳۱۰	د دنیا ته د دوباره تلو ارمان	۳۱۸	د هدایت په مقابله کښې گمراهی اخستل
۳۱۱	د حلال رزق خوړئ	۳۱۹	د عذاب سبب
۳۱۱	د تحريم د حلالو د شیطان لمس ده	۳۲۰	نیکی څه څیز دې ؟
۳۱۱	د سعد بن ابی وقاص دعا قبلیدل	۳۲۰	د ایمان نښه
۳۱۱	د شیطان د انسان دشمن دې	۳۲۰	د ایت مفهوم
۳۱۱	د خطوات الشیطان نه مراد	۳۲۱	مال سره د محبت باوجود هغه صدقه کول:
۳۱۲	د مسروق واقعہ	۳۲۱	د ذوی القربی مطلب :
۳۱۲	د حلال څیز حرامول یوه بله واقعہ	۳۲۱	یتامی
۳۱۲	د طلاق یوه مسئله	۳۲۱	مساکین:
۳۱۲	د شیطان د گناه حکم کوی	۳۲۱	مسکین څوک دې ؟
۳۱۳	د گمراهی او جهالت:	۳۲۲	ابن السبیل:
۳۱۳	د مشرکانو مثال	۳۲۲	سائلین
۳۱۴	د حلال او حرام رزق څه څیز دې ؟	۳۲۲	د رقاب:
۳۱۴	د حلال رزق خوړل او دهغې د شکر حکم	۳۲۲	مونخ او زکوٰۃ ورکول
۳۱۴	د حرامو څیزونو بیان	۳۲۲	د وعدې پوره کول
۳۱۴	د سمندری مزداری حکم	۳۲۲	د منافق درې نښې :
۳۱۵	د مردارې د پیو او اگې حکم	۳۲۳	د ایت شان نزول

۳۲۴	دویم شان نزول	۳۱۵	د مردارې د وارگو حکم
۳۲۴	د ساه بدله کښې به ساه اخستلې شی	۳۱۵	قرانی حلال او حرام
۳۲۴	د عالمانو مذاهب	۳۱۵	د خنزیر د حرمت بیان
۳۲۴	د ازاد قاتل د غلام مقابله کښې قصاص	۳۱۵	د غیر الله د تقرب دپاره ذبح شوې خناور حرام دې
۳۲۳	د روژې فرضیت او مقصد	۳۲۵	د صحابو په عمل باندې استدلال
۳۲۳	روژه په پخوانو امتونو هم فرض وه	۳۲۵	د خصم د دلیل نه جواب
۳۲۴	روژې سره نفسانی خواهشات کمزوری کیږي	۳۲۵	د جمهورو مسلک
۳۲۴	د روژو شمیر	۳۲۶	ایا مسلمان به د کافر بدله کښې قتل کولې شی؟
۳۲۴	په مخکنو امتونو باندې د فرض روژو شمیر	۳۲۶	مسلمان به د کافر په مقابله کښې
۳۲۴	د بیمار او مسافر دپاره د روژې رخصت	۳۲۶	د صحابو په عمل باندې استدلال
۳۲۴	په مانځه کښې درې تبدیلې	۳۲۶	د خصم د دلیل نه جواب
۳۲۵	په روژو کښې درې تبدیلې	۳۲۷	سړي د ښځه په بدله کښې قصاص کول
۳۲۵	د ابوقیس او حضرت عمر واقعہ	۳۲۷	دیو مقتول په بدله کښې ټول قاتلان قصاص کول
۳۲۵	د ډیر پوډا او حامله او مرضي دپاره د روژې حکم	۳۲۷	د معافې په صورت کښې فدیہ په کومه.....
۳۴۲	د ایت شان نزول	۳۲۸	د دیت په صورت کښې د قاتل رضا مندی
۳۴۲	په ذکر او دعا کښې اخفاء کول	۳۲۸	په دیت ورکولو کښې د قاتل رضا شرط دې
۳۴۲	الله د بنده سره وی	۳۲۸	د ښځې په معافې سره د قصاص ساقطیدل
۳۴۳	الله دعا قبلوی	۳۲۸	په قتل عمد کښې د دیت اخستلو جواز مهربانی ده
۳۴۳	دعا عبث نه ځي	۳۲۸	د دیت اخستلو نه پس بدله اخستلو سزا
۳۴۳	ناجائزه دعا نه قبلېږي	۳۲۸	د مقتول ولی یا مجروح ته د درې خبرو اختیار
۳۴۳	په دعا کښې تلوار نه دې کول پکار	۳۲۹	په قصاص کښې ژوند دې
۳۴۴	د غافله دعا نه قبلېږي	۳۲۹	قصاص د گناه نه د بچ کیدو سبب دې
۳۴۴	یوه جامع دعا	۳۳۰	د وصیت حکم او منسوخیت
۳۴۴	په یو څیز کښې د الله او د بنده شراکت	۳۳۰	د وصیت حکم منسوخ کیدل
۳۴۴	دعا حکم د روژو د احکامو په مینځ کښې	۳۳۰	د وصیت د ایت مفهوم
۳۴۴	د درې کسانو دعا نه رد کیدل	۳۳۱	د غیر ذوی الفروض دپاره د وصیت جواز
۳۴۶	په رمضان کښې خوراک ځکاک او جماع	۳۳۱	د وصیت لیکلو حکم
۳۴۶	د رفت نه مراد	۳۳۱	د «خیر» نه مراد
۳۴۶	د لباس نه مراد	۳۳۱	د معروف نه مراد
۳۴۶	د قیس بن صرمه واقعہ	۳۳۱	د سعد بن ابی وقاص اکثره حصه.....
۳۴۶	د بعضي صحابو نه کوتاهی کیدل	۳۳۲	په وصیت کښې د ابن عباس رائي
۳۴۷	د کتب نه مراد	۳۳۲	د عهد نبوی یوه واقعہ
۳۴۷	د پشنمی او افطاری متعلق مسائل :	۳۳۲	د وصیت بدلولو گناه
۳۴۷	د عدی بن حاتم واقعہ	۳۳۲	د ظالم صدقه نه قبلېږي ۹

۳۴۷	د پیشمنی حکم ۹۶	۳۳۲	د روایت تضعیف
۳۴۸	د صباراختونه وړاندې پورې پیشمنی کول	۳۳۲	د گناه د وصیت خرابی
۳۶۱	د حرمت میاشتی	۳۴۸	یو ضعیف قول
۳۶۱	د صلح حدیبیه واقعہ	۳۴۹	د جنابت په حالت کښې صبا کولو حکم
۳۶۲	د هوازن واقعہ	۳۵۰	د جنابت روژې سره منافات نشته
۳۶۲	په ایت کښې د هلاکت نه مراد	۳۵۰	د روژې د افطار وخت
۳۶۳	د قسطنطنیه د جنگ یوه واقعہ	۳۵۱	د صوم الوصال ممانعت
۳۶۳	د هلاکت دویم تفسیر	۳۵۱	د یو پیشمنی نه بل پیشمنی پورې روژه نیول
۳۶۵	حج او عمره پوره کول څه دی؟	۳۵۲	د نفس د ریاضت په طور د صوم الوصال حکم
۳۶۵	په پوره کولو کښې اقوال	۳۵۲	د صوم الوصال نه منع د شفقت په وجه
۳۶۵	د نبی کریم څلور عمرې	۳۵۲	په اعتکاف کښې د جماع ممانعت
۳۶۵	په رمضان کښې د عمرې فضیلت	۳۵۲	د اعتکاف څو مسائل
۳۶۵	د حج او عمرې احرام نه پس د دې پوره کول	۳۵۳	د اعتکاف اهمیت
۳۶۶	نبی کریم حج حج تمتع وو	۳۵۳	د اعتکاف حالت کښې خپلې
۳۶۶	د محصر حکم	۳۵۳	د تهمت نه ځان ساتل
۳۶۷	محصر صرف د دشمن د ویرې نه حصار ته وائی دي	۳۵۳	په اعتکاف کښې د جماع د اسبابو نه ځان ساتل
۳۶۷	د دشمن ویره او بیماری وغیره عذرونه د	۳۵۴	د یو بل په مال باندې ناجائزه قبضه کول حرام دی
۳۶۷	په اوښ غوا میڅه او گډو چیلې باندې د قربانی	۳۵۴	د قاضی فیصله ناحق نشی حق کولی .
۳۶۸	د بیمار سړی حکم ۹	۳۵۴	د ابن کثیر تبصره
۳۶۹	د قولونو تضعیف .	۳۵۵	سپوږمۍ د میاشې او کال د تعیین دپاره دی
۳۷۰	تمتع حج کوونکو دپاره احکام :	۳۵۶	کورونو ته په دروازو راتلل
۳۷۰	د قربانی په بدله کښې روژې نیول	۳۵۶	د ایت شان نزول
۳۷۱	روژې د عرفې نه وړاندې نیول	۳۵۶	د اعتکاف په حالت کښې د غلط رواج تردید
۳۷۱	په شوال کښې د روژو نیولو حکم	۳۵۷	د جهاد حکم
۳۷۱	په ایام التشریق کښې روژې نیول	۳۵۸	په جهاد کښې د ممنوع څیزونو فهرس
۳۷۱	په ایام التشریق کښې د روژو نیولو حکم	۳۵۸	ظلم د الله د خفگان سبب دی
۳۷۱	د اووه روژو وخت	۳۵۹	حرم کښې د قتال ممانعت
۳۷۲	لس ورځې روژې برابرول	۳۵۹	فتح مکه
۳۷۲	د تمتع حج حکم د چا د پاره دي	۳۵۹	صلح حدیبیه
۳۷۲	د حاضر المسجد الحرام نه څوک مراد دي؟	۳۵۹	د کفر نه توبه ويستل د گناهونو معاف کیدل دی
۳۷۲	د تقوی حکم	۳۵۹	ترڅو پورې جهاد کوی؟
۳۷۳	د حج دپاره د احرام میاشتی	۳۶۰	څوک چې جنگ نه کوی تاسو ورسره جنگ مه کوی
۳۷۴	د حج د میاشتو نه وړاندې د حج دپاره د احرام ترل	۳۶۰	د عدوان مفهوم
۳۷۴	د حج میاشتی	۳۶۰	د عبد الله بن عمر د فتني په زمانه

۳۸۸	د ایت شان نزول	۳۷۵	د فرض نه مراد
۳۸۸	د نوب بکالی بیان	۳۷۵	د رفث نه مراد
۳۸۹	د الله گواه کول	۳۷۵	د فسوق مفهوم
۳۸۹	د «الد» معنی	۳۷۶	د جگړو ممانعت
۳۸۹	په زمکه کښې د فساد کوشش	۳۷۷	الله په هره نیکۍ عالم دي
۳۸۹	د سعی نه مراد	۳۷۷	خان سره توبه اخستل
۳۹۰	د فصلو او څارو تباہ کول	۳۷۸	په حج کښې تجارت کول
۳۹۰	د نصیحت قبلولو نه تکبر کول	۳۷۸	د ابن عمر رضی الله عنه فتوی
۳۹۰	د صهیب روم خریداری	۳۷۹	د عمر رضی الله عنه قول
۳۹۰	د ایت د عمومیت قائلین	۳۷۹	د عرفات غیر منصرف دي
۳۹۱	د ایت شان نزول	۳۷۹	عرفه څه ته وائی
۳۹۱	د شیطان د تابعدارۍ ممانعت	۳۷۹	د وقوف عرفات وخت
۳۹۲	د علم نه پس گمراه کیدل	۳۷۹	د اختر د ورځې د صبا نه لږ غوندي
۳۹۲	د الله د عذاب انتظار	۳۷۹	یوه واقعہ
۳۹۲	د نبی کریم شفاعت کول	۳۸۰	د میدان عرفات نور نومونه
۳۹۳	میدان حشر لگیدل	۳۸۰	د مسور د نبی کریم نه د روایت کولو ثبوت
۳۹۳	د قیامت په ورځ د فرشتو تسبیح	۳۸۰	د عرفات نه روانیدل
۳۹۳	د الله تعالی د فیصلې دپاره راتلل ۶	۳۸۱	د عرفات نه روانیدل او د الله ذکر کول
۳۹۳	الله او فرشتې به د ورځې په سیوري کښې نازلېږي	۳۸۱	په مشعر حرام کښې د ایساریدو حکم
۳۹۴	د بنی اسرائیلو ناشکری	۳۸۲	په وادی محسر کښې د ایساریدو حکم
۳۹۴	دنیا سره د محبت مذمت	۳۸۲	د سنت طریقې مطابق ذکر کول
۳۹۵	د الله په لار کښې د خرچ فضیلت	۳۸۲	د عرفات نه واپس شی ::
۳۹۵	هر صبا د فرشتې راکوزیدل	۳۸۳	د افاضه نه مراد
۳۹۵	د انسان د نظر د هوکه	۳۸۳	د «الناس» نه مراد
۳۹۶	ټول خلق یو امت وو ۹	۳۸۳	د استغفار حکم
۳۹۶	امت محمدی به د آخری باوجود اول جنت ته ځي	۳۸۳	سید الاستغفار
۳۹۶	د امت محمدی د هدایت کارونه	۳۸۴	د حج نه پس د الله ﷻ د ذکر حکم
۳۹۷	د هدایت سوال	۳۸۴	د «او» تحقیق
۳۹۷	د هدایت دویمه دعا	۳۸۴	د دین او دنیا دپاره دعا
۳۹۸	په ایماندارو امتحانونه	۳۸۵	د نبی کریم زیاته دعا
۳۹۸	د اسلام د غلبې پیشگوئی	۳۸۵	بیمار ته د دي دعا تلقین کول
۳۹۸	د هر قل قول	۳۸۵	د ابن عباس نه تپوس
۳۹۹	د خیرات حقدار ::	۳۸۶	د ایام نه مراد
۴۰۰	د جهاد فرضیت	۳۸۶	ایام تشریق د ورځو حیثیت

۴۰۰	په جهاد کښې ستاسو کامیابی ده	۳۸۷	د قربانی ورځې
۴۰۲	د ایت شان نزول	۳۸۷	ذکر نه مراد
۴۱۵	په مخکښې طرف کښې جماع کول	۴۰۲	د دې ډلې شرکاء
۴۱۵	په مخکښې طرف کښې جماع کول	۴۰۲	د عبدالله بن جحش اعلان ۵۶
۴۱۵	د یهودیانو غلطه عقیده	۴۰۳	د عمرو بن خضرمی قتل ۵
۴۱۶	د یوې انصاریې واقعہ	۴۰۳	د قریشو پیغور ورکول
۴۱۶	په روستو طرف کښې د جماع ممانعت	۴۰۳	د ایاتونو د نزول نه پس عمل
۴۱۷	اووه قسمه خلقو ته د رحمت په نظر نه کتل	۴۰۵	د شرابو حرمت
۴۱۸	ابن عمر ته غلط نسبت	۴۰۵	د جوارئ حرمت
۴۱۸	امام مالک ته غلط نسبت	۴۰۶	د عفو معنی
۴۱۸	روستو طرف کښې وطی کول د فقهاؤ په نظر کښې	۴۰۶	په انفاق فی سبیل الله کښې میانه روی
۴۱۹	بنځې سره په ډبر کښې د جماع حرمت	۴۰۶	د خرچ کولو طریقه
۴۱۹	د بچی د شیطان نه د بچ کیدو دعا	۴۰۷	د بنیاد ته خطاب
۴۱۹	د ناجائزه قسم د ماتولو حکم	۴۰۷	د دنیا او آخرت کښې فکر کول
۴۲۰	د ناجائزه قسم ماتولو د کفارې حکم	۴۰۷	د یتیم د مال حفاظت او حکم
۴۲۱	د لغو قسم حکم	۴۰۷	الله خپل مخلوق مشقت کښې نه اچوی
۴۲۱	په کوم قسم نیول شته	۴۰۸	د مشرکو بنځو سره د نکاح حرمت
۴۲۲	د ایلاء تعریف او قسمونه	۴۰۹	د اهل کتابو بنځو سره د نکاح جواز
۴۲۲	ایلاء د بنځو نه کیږي نه چې د وینځو نه	۴۰۹	د مسلمان کتابیه سره نکاح کولې شی نه د دې په عکس
۴۲۳	په موده د ایلاء کښې رجوع کول	۴۰۹	د مشرک اصیل نه مسلمان غلام ښه دي
۴۲۳	په ایلاء کونکي باندې د کفارې حکم ۹	۴۱۰	په نکاح کښې دینداري ته کتل پکاری دی
۴۲۳	د ایلاء مودې تیریدو سره د طلاق د واقع کیدو حکم	۴۱۰	په نکاح کښې څلور خصلتونو ته کتل
۴۲۴	ایلاء چې طلاق رجعی سی په دې کښې د عدت حکم	۴۱۰	د خلقو ته احکام بیانول
۴۲۴	د څلور میاشتو حکمت	۴۱۰	د مومن غلام د مشرک نه افضل دي
۴۲۵	د طلاق عدت ::	۴۱۱	د ایت شان نزول
۴۲۵	د وینځې تخصیص	۴۱۱	د جماع نه سوا نور هر څه کولې شی
۴۲۵	د وینځې عدت څومره دي؟	۴۱۲	د مسروق تپوس
۴۲۶	د قروء نه مراد طهرونه دي	۴۱۲	د عائشي حکایت
۴۲۶	د قروء نه مراد حیضونه دي	۴۱۲	د یو روایت توجیح
۴۲۷	د قروء نه مراد حیض دي	۴۱۲	د لنگ د پاسه فائده اخستل
۴۲۷	د رحمونو حالت پټولو ممانعت	۴۱۳	د لنگ د پاسه د فائدي اخستلو حکم
۴۲۷	په عدت کښې دننه خاوندانو ته د رجوع اجازت	۴۱۳	په حیض کښې جماع کولو سره د کفارې حکم
۴۲۸	د بنځې خاوند خپلو کښې یو بل باندې حقوق	۴۱۴	په حیض کښې جماع کولو باندې د کفارې حکم
۴۲۹	د رجوع قابل دوه طلاقه دي	۴۱۴	د حیض نه پس د جماع حکم

۴۳۰	د ایت شان نزول	۴۱۴	دلته امر د جوب دپاره نه دي ۹
۴۳۰	د خلعي جواز	۴۱۴	تطبیق
۴۳۰	بغیر د څه وجې خلع کول	۴۱۴	په اکثره موده د حیض بندیدو نه
۴۱۵	په مخکښې طرف کښې جماع کول	۴۰۲	د دي ډلې شرکاء
۴۴۴	د الله نه د ویرې حکم	۴۳۰	د خلعي په حکم کښې مذاهب
۴۴۵	د خاوند د وفات نه پس د عدت موده	۴۳۱	د حبیبه بن سهل واقعه
۴۴۵	د غیر مدخول بها متوفی عنها زوجها عدت	۴۳۲	په خلع کښې د مهر نه زیات اخستلو د جواز قول حکم
۴۴۵	د حملدار عدت وضع د حمل ده	۴۳۲	د خلافت عثمانی واقعه
۴۴۲	د عهد نبوی واقعه	۴۳۳	په خلع کښې د مهر نه زیات څه اخستلو حکم
۴۴۲	د ام ولد متوفی عنها عدت:	۴۳۳	خلع طلاق فسخ ده:
۴۴۲	د عدت په موده کښې حکمت	۴۳۳	خلع طلاق بائن دي
۴۴۲	د متوفی عنها زوجها وینځې په عدت	۴۳۳	خلع طلاق دي
۴۴۷	په ښځه د خاوند د غمرازی اهمیت	۴۳۳	د خلع عدت درې حیضه دي
۴۴۷	د غمرازۍ د حکم عمومیت	۴۳۴	د خلع عدت حیض دي
۴۴۷	په کافره او نابالغه ښځې غمرازی نشته	۴۳۴	مخلوعه ښځې ته د رجوع کولو حکم
۴۴۸	په کافره او نابالغې متوفی عنها زوجها	۴۳۴	په عدت کښې د دویم طلاق واقع کیدو حکم
۴۴۸	د عدت تیروید نه پس ازادی	۴۳۵	د طلاق مغلط
۴۴۹	د نکاح د پیغام طریقه:	۴۳۵	سعید بن مسیب ته د یو قول نسبت
۴۵۰	د دخول نه وړاندې د طلاق واقع کیدل	۴۳۲	د دویم خاوند سره د نکاح شرعی طریقه
۴۵۰	د متعې په تعیین کښې اقوال	۴۳۲	د تحلیل جماع به شرعی طریقې سره وی
۴۵۱	هرې مطلقې ته څه ورکول پکار دی	۴۳۲	د تحلیل په جماع کښې د انزال شرط ۹
۴۵۲	د مطلقې قبل الدخول دپاره د متعې حکم	۴۳۲	په حلاله کونکې باندې لعنت
۴۵۲	د طلاق قبل الدخول نه پس نیم مهر	۴۳۲	لعنی خلق
۴۵۳	د مهر معاف کولو حکم	۴۳۷	د یو طلاق نه پس عدت ختمیدل او
۴۵۳	د معاف کونکې نه څوک مراد دي؟	۴۳۷	په طلاق ورکولو کښې ښه طریقه اختیار کړئ
۴۵۴	معاف کول تقوی ته نژدې دی	۴۳۷	د الله په آیاتونو پورې د توقو ممانعت
۴۵۴	یوبل سره احسان مه هیروئ	۴۳۹	د درې څیزونو توقی هم حقیقت دي
۴۵۴	د مونځ د حفاظت حکم	۴۳۹	د الله د نعمت یادولو حکم
۴۵۵	د صلاة وسطی نه مراد	۴۴۰	د ولی نه بغیر د نکاح کولو حکم
۴۵۵	د مازیگر مونځ باره کښې تاکید	۴۴۰	ښځه بغیر د ولی نه نکاح کولی شی
۴۵۷	د ،،، واو،،، قراءت	۴۴۰	د ایت شان نزول
۴۵۹	په مانځه کښې د عاجزۍ حکم	۴۴۰	په شرعی احکامو کښې د مخلوق ښیگره ده
۴۶۰	د ویرې په وخت کښې د صلاة الخوف حکم	۴۴۲	بچی ته د پټیو ورکولو موده
۴۶۰	د صلوۍ خوف بیان:	۴۴۲	د رضاعت د مودې بیان

۴۲۲	د کونړو دپاره د یو کال عدت حکم	۴۴۳	د دوو کالو نه پس د رضاعت ثبوت
۴۲۲	د یو کال د عدت منسوخیت	۴۴۳	د رضاعت د اجرت بیان
۴۲۳	طلاق شوو بنځو ته د متاع ورکولو حکم	۴۴۳	بنځي او خاوند ته د ښه سلوک حکم
۴۲۴	ژوند او مرګ د الله ﷻ په لاس کښې دي	۴۴۴	په وارث باندې د رضاعت خرچه
۴۲۴	د یو کلی د هلاکت واقعہ	۴۴۴	په رضامندی سره د تی پرې کولو جواز
۴۲۵	مرګ په نیټه دي	۴۴۴	د دانترې نیولو اجازت
۴۸۱	موسیٰ ﷺ او د بنی اسرائیلو څه غریب او	۴۲۵	په جهاد کښې مرګ ضروری نه دي
۴۸۲	شفاعت به د الله ﷻ حکم سره وي	۴۲۵	د الله په لار کښې د خرچ کولو حکم
۴۸۲	د کرسی باره کښې د مفسرینو موقف	۴۲۶	د ابو الدحداح مال صدقه کول
۴۸۲	د کرسی په حقله مختلف اقوال	۴۲۶	د قرص حسنه نه مراد
۴۸۲	د کرسی په حقله د علم هیئت د علماؤ	۴۲۶	یو په دوه لاکهه اجر ملاویدل
۴۸۲	د متکلمینو د قول تردید	۴۲۷	د سورة اخلاص ثواب
۴۸۳	د زمکې او اسمانونو حفاظت کونکې الله تعالی دي	۴۲۷	رزق کمول او زیاتې کول
۴۸۴	اسلام قبلولو دپاره چا باندې جبر نه کوي	۴۲۸	د یو پیغمبر واقعہ
۴۸۴	د دي ایت شان نزول:-	۴۲۸	د بنی اسرائیلو گمراه کیدل او مغلوبه کیدل
۴۸۴	د شان نزول باره کښې دویم روایت	۴۲۸	د شمعون علیه السلام پیدائش
۴۸۴	د عمره څخه خپل غلام سره عمل	۴۲۸	د بادشاه مقرر کولو مطالبه
۴۸۴	د عامو علماؤ خیال	۴۲۹	د بادشاه تقرری
۴۸۴	د ایت منسوخ دي	۴۷۰	د بادشاهي ورکړه د الله ده -
۴۸۵	د طاغوت مفهوم	۴۷۰	د سګینه نه مراد
۴۸۵	د حضرت عمره د طاغوت د معنی فائدي	۴۷۰	د تابوت تفصیل
۴۸۵	د عروه وثقی، نه څه مراد دي؟	۴۷۱	د نبوت او بادشاهت دلیل
۴۸۵	د عروه الوثقی د مفهوم په باره کښې یو	۴۷۱	د نهر نه د اوبو نه څکلو امتحان
۴۸۷	د مومنانو دوست الله ﷻ او د کافرانو	۴۷۲	د عالمانو نصیحت
۴۸۷	حق یو دي او د باطلو ډیر قسمونه دي	۴۷۳	د حضرت داود علیه السلام د لاسه د جالوت مرګ
۴۸۸	د ابراهیم علیه السلام او نمرود ترمینځه مناظره:	۴۷۳	د جهاد د فرضیت حکمت
۴۸۸	د ابراهیم علیه السلام نه د الله تعالی په وجود د ...	۴۷۴	د نیک انسان برکت
۴۸۸	د نمرود د جواب وضاحت	۴۷۵	د نبی د رسالت حقانیت
۷۸۸	د ابراهیم علیه السلام یو بل دلیل او د نمرود عاجزی		دویمه پاڼه
۴۸۹	د بعضي حکماؤ خیال:-	۴۷۵	د نبیانو علیهم السلام درجات
۴۸۹	د مناظره کله شوي وه؟	۴۷۵	د تعارض شبهه:
۴۸۹	د ابراهیم علیه السلام معجزه:	۴۷۵	دلائل د پاره د دفع د تعارض:
۴۸۹	نمرود باندې د الله ﷻ عذاب	۴۷۶	د مشرکانو د شفاعت د تصور تردید
۴۹۰	د سلو کالو نه پس دوباره ژوندی کیدل:	۴۷۷	د آیت الکرسی فضیلت

۴۹۰	دا تیریدونکي څوک وو	۴۷۸	آیت الکرسی د قران څلورمه حصه ده
۴۹۱	دا جواب ولې ورکړې شو	۴۷۸	په نورو ایتونو د آیت الکرسی بزرگی
۴۹۱	دا توبه څه څیز وو؟	۴۷۹	آیت الکرسی د مال د حفاظت ذریعه ده
۴۹۲	ابراهیم <small>عليه السلام</small> او د حصي حصي شوو.....	۴۷۹	آیت الکرسی د کور د حفاظت ذریعه:
۴۹۳	د الله تعالی په قدرت سره د مارغانو.....	۴۸۰	آیت الکرسی د نورو ایتونو سردار دی
۴۹۳	د امید او طمع آیت:	۴۸۰	د اسم اعظم په آیت الکرسی کښې کیدل
۴۹۴	د صدقاتو اجر او ثواب:	۴۸۱	د جملو په اعتبار سره د آیت الکرسی تقسیم
۵۱۰	د خرچ کولو ثواب	۴۹۵	روژه زما د پاره ده:-
۵۱۰	د دې آیت شان نزول	۴۹۵	د د الله په لار کښې د خرچ کولو فضیلت
۵۱۰	د شان نزول په حقله دویم روایت	۴۹۵	د دې امت خاص فضیلت
۵۱۱	د سود خورو عبرتناک انجام	۴۹۲	دهغه صدقې فضیلت چې په هغې کښې.....
۵۱۱	الله سره جنگ ته تیار شئ	۴۹۲	د ښه خبرې فضیلت:
۵۱۱	د سود خورو حال احوال په حواله د شب معراج	۴۹۷	درې قسمه خلقو سره به الله خبرې نه کوي
۵۱۲	د ټولو کارونو حقیقت الله ته معلوم دي:-	۴۹۹	حسن عاقبت او خاتمه بالخیر:
۵۱۳	د سود حرمت او قسمونه	۵۰۱	صدقه کښې پاک او طیب څیز ورکول:
۵۱۳	سود خور سره د الله د رسول <small>ص</small> د جنگ کولو اعلان	۵۰۱	د روزی سره سره اخلاق هم تقسیم کړي دي
۵۱۳	مخابره	۵۰۱	د تکلیف نه مراد څه دی
۵۱۳	مزابنه	۵۰۱	د دې آیت شان نزول:-
۵۱۳	محاقله	۵۰۲	د صدقې په وخت کښې د شیطان وسوسه اچول
۵۱۳	د حرامو او شکی څیزونو نه بچ کیدل	۵۰۳	یو د الله حکم دي او یو د شیطان حکم دي
۵۱۳	د سود باره کښې د عمر <small>رضی الله عنه</small> قول:-	۵۰۳	د حکمت مفهوم
۵۱۴	د سود گناه، د سود اسباب او د سودی.....	۵۰۳	اصلي مهارت
۵۱۴	حرامو لره د حلال گرځولو ممانعت:	۵۰۳	دلته د حکمت نه مراد نبوت دي:-
۵۱۴	د سود سره متعلق په هر یو څیز باندې د الله لعنت	۵۰۴	ستاسو نذرونه او صدقې د الله <small>ع</small> علم کښې دي
۵۱۵	سودی کاروبار د خیر وبرکت نه خالی وي:	۵۰۴	په پټه صدقه افضل دی خو نورو.....
۵۱۵	د ذخیره اندوزی ممانعت:	۵۰۵	اووه خوش قسمته کسان
۵۱۶	د پاکی گټې صدقه الله په خپل ښی لاس کښې اخلي	۵۰۵	انسان د غرونو، اور، او اوبو نه هم زیات سخت دي
۵۱۶	د یوې کهجورې صدقه د احد د غر برابر:-	۵۰۵	د الله تعالی د غصې د ختمیدو سبب
۵۱۸	د اصل مال د اخستلو او د سود د پریخودلو حکم	۵۰۵	د دې آیت شان نزول
۵۱۸	د آیت شان نزول:-	۵۰۵	د نفلی او فرضی صدقې په ورکړه کښې فرق
۵۱۸	سود خور پر الله <small>ع</small> او رسول سره جنگ دي:	۵۰۷	غیرمسلمه رشته دارو سره صله رحمی:
۵۱۸	د سود خور نه دي خپ پریکړې شی	۵۰۷	د نبی کریم <small>ص</small> د آیت نه وړاندې او.....
۵۱۸	صرف مال اخلي:	۵۰۷	ستاسو نیکی ستاسو د خپل ځان د پاره ده
۵۱۸	غریب قرضداري ته مهلت ورکول:	۵۰۷	د نیت ښه والي

۵۱۸	قرض داری ته د وخت ورکولو فضیلت:-	۵۰۷	په بڼه نیت سره د صدقې ورکولو فائده
۵۱۸	د قتاده عمل	۵۰۸	سپین ربرې ضرورت مند د صدقې زیات مستحق دي
۵۱۹	غریب قرض داری ته وخت ورکول جنت ته د تلو سبب دي	۵۰۸	د مسکین پیژندگلو
۵۱۹	د عرش د سیوري د لاندې کیدو سبب او ذریعه	۵۰۸	مومن د خدائي په نور سره کتل کوی:-
۵۱۹	د دعا د قبلیدو او د تکلیف د لرې کیدو سبب او ذریعه	۵۰۹	اصل مسکین څوک دي
۵۱۹	د عرش د سیوري لاندې کیدو په حقله یو بل حکایت	۵۰۹	د سوال نه کولو فضیلت
۵۲۰	غریب قرض داری سره نرمې کوونکي.....	۵۰۹	یو او قیه څومره وی
۵۲۰	په مفلس رحم کول د گناهونو د بښني سبب	۵۰۹	د ابوذر عمل
۵۲۰	د قران کریم د ټولو نه وروستوني ایت:-	۵۱۰	شپه او ورځ په پټه او ښکاره د الله ﷻ
۵۲۵	گناه گار ته د درې خبرو ضرورت دي	۵۲۲	د آدم ﷺ او داود ﷺ خونده وره واقع:
۵۳۲	سوره ال عمران	۵۲۳	د قرض او تجارت احکام:
۵۳۲	د ریو آیتونو کښې اسم اعظم:	۵۲۳	په کتاب او سنت کښې تعارض او تطبیق
۵۳۷	د فرقان نه مراد څه دی؟:-	۵۲۳	د مظلومیت باوجود د سوال نه قبلیدل:-
۵۳۷	دمور په خپته کښې تصویر جوړونکي الله ﷻ دي	۵۲۳	د قرض اخستلو او د ادا کولو عجیبه واقع
۵۳۸	د محکمت او متشابها تو وضاحت:	۵۲۴	لیکونکي دي د د لیکلو نه انکار نه کوی
۵۴۰	اهل بدعت هم د متشابها تو نه استدلال کوی	۵۲۴	د چا سره مدد کول هم صدقه ده:-
۵۴۰	د غلط تاویل او تحریف مذمت	۵۲۵	د علم په پټولو وعید:-
۵۴۱	په متشابه کښې جگړه کوونکي څوارج دی	۵۲۵	د دوو ښځو گواهي د یو نسرې برابر ده:-
۵۴۱	دا دنیا پرسته فرقه ده	۵۲۵	د گواهي د پاره عدالت شرط دي:
۵۴۱	د نبی ﷺ د وینا رښتیا کیدل:-	۵۲۶	د یو خل گواه جوړیدو نه پس گواهي لازمی ده
۵۴۱	په کلمې د الله باندې وقف شته که نه	۵۲۶	بڼه او بد گواه
۵۴۲	تفسیر په څلور قسمه دي	۵۲۶	خراب خلق:-
۵۴۲	زه په خپل امت د دریو خبرو نه ویریرم:-	۵۲۶	د معاملې لیکلو حکم استحبابی دي وجوبی نه دي
۵۴۲	د قران یو ایت د بل ایت نه مخالف نه دي:-	۵۲۷	احتیاط په گواه قائمولو کښې دي
۵۴۲	په متشابه د ژور علم خاوند هم نه شی پوهیدي	۵۲۸	یو څیز گانړه ایخودل او قرض اخستل
۵۴۲	د متشابه د تاویل علم الله ته دي:-	۵۲۹	د شهادت پټولو والا گناهگار دي:
۵۴۲	وقف نه کوونکي جماعت یعنی وصل کوونکي	۵۳۱	د زړه د وسوسو په محاسبې باندې د.....
۵۴۲	د نبی ﷺ د عبد الله بن عباس د پاره دعا	۵۳۱	د دي نه د وروستنی ایت شان نزول:-
۵۴۲	تاویل په قران پاک کښې په دوو معنو.....	۵۳۱	د نفس په وسوسو او د زړه په خیالاتو باندې.....
۵۴۲	اوله معنی	۵۳۲	د نیکی په ارادې کولو سره ثواب.....
۵۴۲	دویمه معنی د تاویل	۵۳۲	د یوې نیکی ثواب د لسو نه تر اووه سوو پوري
۵۴۲	د پوخ علم خاوندان څوک دی	۵۳۲	د ښکاره ایمان بڼه:
۵۴۲	د قران کریم په ایتونو کښې جگړه د هلاکت.....	۵۳۲	د زړه په وسوسو نیول نشته
۵۴۲	قران کریم کښې جگړې کول کفر دي	۵۳۳	الله تعالی د خپل بنده پرده پوشی کوی

۵۴۴	د راسخ فی العلم نه څوک مراد دی؟	۵۳۳	په معمولی تکلیف د گناه معاف کیدل
۵۴۴	د هر انسان زړه د الله تعالی د دوو ګوتو	۵۳۳	د سورة بقره د آخری دوو آیتونو فضیلت
۵۴۴	د شپې د اوده کیدو په وخت کېنې دعا	۵۳۳	د عرض د لاندې د خزانه د دې آیتونو ورکړه
۵۴۴	د کافرو مال او اولاد به هیڅ پکار نه راوړځي	۵۳۳	دا دوه آیتونه په شب معراج کېنې ملاو شوي دي
۵۴۶	د جهنم خشاک	۵۳۳	موونږ ته په خلقو باندې درې.....
۵۴۶	جنگ بدر کېنې د الله ﷻ قدرت او نصرت	۵۳۴	زما یقین نه دي چې څوک په دې.....
۵۴۷	د دې ایت شان نزول	۵۳۴	دا دوه آیتونه د زمکې او اسمان نه.....
۵۴۷	د دنیا مال و اسباب عارضی او فانی دي	۵۳۴	نبی کریم ﷺ به د دې د تلاوت په وخت....
۵۵۰	د ښځو فتنه	۵۳۴	تاسو ته دوه نورونه درکړي شو:-
۵۵۰	د دې دنیا بهترینه فائده ښځه ده	۵۳۴	آسمانی کتابونه چې څومره نازل شوي...
۵۵۰	رسول الله ﷺ ته د ټولو نه زیاتې خوښې ښځې وې	۵۳۵	زما د امت هیږه معاف ده:-
۵۷۴	په نورو ښځو د عائشې رضی الله عنها فضیلت	۵۵۰	محبت کوونکي او د زیات اولاد.....
۵۷۴	د مریم عبادت او تابعداري	۵۵۰	قنطار څومره مقدار ته وئیلې شي
۵۷۴	د قنوت په معنی کېنې بحث	۵۵۱	د اسونو مینه لرل
۵۷۴	خسري د زکریا ﷺ په نوم راووتلو	۵۵۲	د سحر په وخت کېنې د استغفار وئیلو فضیلت
۵۷۵	د عیسی ﷺ معجزانه پیدائش	۵۵۳	په آخر د شپه کېنې د الله اسمان د دنیا ته راتګ
۵۷۸	د عیسی ﷺ لویي لویي معجزې	۵۵۳	د رسول الله ﷺ و ترو له آخري حصې د شپې کېنې کول
۵۷۸	د معجزو حکمت	۵۵۳	په آخر د شپه کېنې د بعضي صحابه کرامو.....
۵۷۸	د موسی ﷺ په زمانه کېنې د جادو شهرت	۵۵۴	الله ﷻ ته صرف دین اسلام مقبول دي:
۵۷۸	د عیسی ﷺ زمانه د طب او د طبیبانو د.....	۵۵۴	د علماء کرامو فضیلت
۵۷۸	عهدی نبوی د فصاحت او بلاغت په اعتبار	۵۵۵	د دې ایت په حقله د رسول الله ﷺ عمل مبارک
۵۸۰	د عیسی ﷺ حواریان او د محمد ﷺ انصار	۵۵۵	د ،،ان،، د همزي کسره او فتحه کېنې.....
۵۸۲	د انی متوفیک معنی	۵۵۶	څوک چې د بې ایماني په حالت کېنې.....
۵۸۳	د عیسایانو مختلفې فرقې	۵۵۷	نبی ﷺ د ټولو انسانانو د پاره رسول دي
۵۸۳	په عیسائیت کېنې تحریف کوونکي	۵۵۷	کلمه د شهادت د جهنم نه د خلاصی ذریعه ده
۵۸۳	د ټولو انبیاء ﷺ حقیقی منونکي	۵۵۷	د یهودیانو وجه مذمت
۵۸۴	په کافرانو باندې د دې امت غلبه	۵۵۹	د یهودیانو او نصرا نیانو باطلې دعوي:
۵۸۴	د رسول الله ﷺ زیږي	۵۶۰	عزت، ذلت د الله تعالی په اختیار کېنې دي
۵۸۵	عیسایانو ته د مباحلي دعوت او د هغوی انکار	۵۶۱	کفارو سره دوستی نه کول
۵۸۶	شان نزول د دې آیتونو	۵۶۳	الله ﷻ ته د ټولو پټو او ښکاره څیزونو پته ده
۵۸۶	د نجران د عیسائی وفد تفصیل	۵۶۴	که الله ﷻ سره محبت کوئ نو د رسول ﷺ.....
۵۸۷	د عیسایانو د عیسی ﷺ د خدایي دلیل	۵۶۵	د سنتو مخالف کافر دي
۵۸۷	د دوی د دلیل جواب	۵۶۵	د څو لویو لویو نیانو ﷺ ذکر
۵۸۷	د عیسی ﷺ د الوهیت د قائلینو دلیل	۵۶۶	منخته صرف د الله ﷻ د نوم ده:

۵۸۷	د دویمې ډلې د دلیل جواب	۵۲۷	د بچی په پیدائش نوم ایخودل او عقیقه کول:
۵۸۷	په دریو کښې د دریم گنړلو عقیدې دلیل	۵۲۷	د پیدائش سره نوم ایخودلو په حقله د رسول
۵۸۷	د دریمې ډلې د عقیدې د دلیل جواب	۵۲۸	شیطان د پیدائش په وخت کښې ماشوم
۵۸۷	شان نزول	۵۲۹	د مریم علیها السلام پرورش او دا
۵۸۸	د عیسائی وفد د مباحلې نه تیخته	۵۲۹	زکریا <small>عليه السلام</small> ته د سپارلو وجه
۵۸۸	ابو عبیده بن جراح <small>رضی الله عنه</small> د دې امت امین	۵۲۹	د زکریا <small>عليه السلام</small> او د مریم علیها السلام رسته
۵۸۹	په دې خط د اسقف رد عمل	۵۲۹	د حضرت مریم او نورو اولیاء کرامو کرامات:
۵۹۰	د بادشاه خپلو عوامو ته رجوع کول	۵۲۹	فاطمه <small>رضی الله عنها</small> د بنی اسرائیلو د ښځو سرداره
۵۹۰	د دې وفد د رسول الله <small>ﷺ</small> په خدمت کښې حاضریدل	۵۷۱	د حضرت زکریا دعا
۵۹۱	د ټولو نه ورومېن جزیه	۵۷۱	څه خبرې د یحیی <small>عليه السلام</small> په حقله
۵۹۱	د مباحلې په صورت کښې د عذاب نازلیدل	۵۷۲	د یحیی <small>عليه السلام</small> په حقله د رسول الله <small>ﷺ</small> څو احادیث
۵۹۲	عیسایانو ته د توحید دعوت	۵۷۳	جنتی ښځې
۵۹۵	دیهودو او نصرانیانو د بې علمۍ په بنیاد جگړې	۵۷۳	د دنیا په ښځو کښې د ټولو نه غوره ښځې
۵۹۵	د ایت شان نزول	۲۰۷	زه ستاسو د حصې نبي یم
۵۹۵	زما د زړه دوست	۲۰۸	که موسی <small>عليه السلام</small> په تاسو کښې ژوندې
۵۹۷	د دینار وجه د تسمیې	۲۰۸	مقام محمود
۲۰۰	د عبد الله بن عباس <small>رضی الله عنه</small> نه پوهتنه	۲۰۹	د زمکې او اسمانونو هر څیز د الله <small>ﷻ</small>
۲۰۱	درې خوش بخته او درې بد بخته سړی	۲۱۰	د الله تعالی تعجب
۲۰۲	د ایت شان نزول	۲۱۰	زمونږ د شریعت نه خلاف عمل مردود دې
۲۰۳	په کلام الله کښې تحریف	۲۱۰	د الله تعالی او د اعمالو مکالمه
۲۰۵	د ایت شان نزول	۲۱۱	که مرتد رښتوني توبه او باسی:
۲۰۷	هر نبي ته د ځان نه پس په بل نبي باندې د	۲۱۲	دنزع په حالت کښې توبه قبوله نه ده:
۲۰۷	د الله <small>ﷻ</small> د هر نبي نه د رسول الله <small>ﷺ</small> په	۲۱۳	د ایت شان نزول
		۲۱۳	د الله تعالی جهنمی سره مکالمه

تفسیر خیر کثیر

پشتو ترجمہ

تفسیر ابن کثیر

مؤلف: حافظ عماد الدین اسماعیل بن عمر بن ابن کثیر الدمشقی المتوفی ۷۷۴
هجری

مترجمین: مولانا شاہ فیصل فاضل وفاق المدارس، امداد العلوم،
وعبد الکریم صدیقی وقاری امیر نواز

جلد نمبر ①

تسمیلات از شاہ فیصل

① د قرآنی آیاتو نو تکی پہ تکی اور روانہ ترجمہ

② دا حادیثو تخریج

③ د فقہی مسئلو کتب مسلك حنفی وضاحت

④ مناسب عنوانات ورکول

خوړونکي

فیصل مکتب خانہ محلہ جنگی پینډور

موبائیل نمبر ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مقدمه ۱ مترجم

الحمد لله رب العالمين، والصلاة والسلام على سيد العرب والعجم وأفضل المرسلين، وعلى آله وصحبه أجمعين.
د تفسیر ابن کثیر د ترجمې کولو سبب: د کال دوه زره اووم کال خبره ده چه د پېښور اسلامي کتابونو یو دوکاندار راته او وئیل چه تفسیر ابن کثیر زموږ دپاره پښتو ته ترجمه کړه ماورته غاړه کيخوده او خپلو ملگرو ته مې د ترجمې دپاره حواله کړو تقریبا چې دوه پارې اوشوې نو هغه دوکاندار راته د ترجمې نه کولو وینا اوکړه ما پرې شروع کړې وه د دې وجې خپلو ملگرو ته مې د پښتو ترجمې جاری ساتلو خبر ورکړو او د دې په دوران کښې نورڅه تالیفی مشکلات راته پېښ شول د دې وجې دا بن کثیر ترجمه ملگرو ختمه کړې وه او تصحیح ئې هم شوې وه خو ماته فرصت نه ملاویدو چه په دې باندې د خپل طرف نه د بعضي اضافاتو کار اوکړم آخر دا چه الله تعالی راته توفیق راکړو او د ملگرو ترجمې ته د ترتیب ورکولو کار مې اوکړل او دغه شان د خپل طرف نه مې په کښې دا څیزونه اضافه کړل

① هر ټکی ته لاندې ترجمه: د تفسیر ابن کثیر په اردو او پښتو کښې هم ترجمې شوی دی خو د هغې ترجمه روانه ترجمه ده په تفسیر ابن کثیر کښې چې دوه یا درې یا زیات آیاتونه ذکر شوی وی او بیا د هغې تفسیر وی د اردو او پښتو په ترجمو کښې هم اول دغه آیاتونه ذکر شوی دی او بیا ورپسې لاندې د هغې ترجمه ذکر شوې ده د دې نه مجموعی طور دا معلومیږي چه دا د دغه پورتنو آیاتونو ترجمه ده خو دا پته نه لږی چې د کوم ټکی کومه ترجمه ده

په پښتو او اردو کښې بعضي داسې مترجم قرآن شریفونه چهاپ شوی دی چې هغې ته دوه ترجمې دی ټکی په ټکی او روانه یعنی بامحاوره ترجمه مسلمانانو روڼو دا قسمه ترجمې ډیرې خوښې کړی د دې وجې ما هم اراده اوکړه چه تفسیر ابن کثیر کښې د ترجمې دا طریقه اختیار کړم خو دومره ده چه بعضي ځایونو کښې د یوې جملې د ټکي په ټکی ترجمې او روانه ترجمې کښې به معمولی غوندې فرق وی کله چه داسې فرق په نظر راشی نو په دې باندې پوهه شی چه دلته په دې جملې یا ټکی کښې دوه تفسیره شوی دی نو ځکه یو تفسیر په لفظی ترجمه کښې او بل تفسیر په روانه ترجمه کښې لیکلې شوې دي

② د، قوله تعالی، اضافه: په اولنو دوو جلدونو کښې کوشش شوې دي چه کله د یوې جملې یا دیو ټکی تفسیر شوی وی نو هلته د، قوله تعالی، په عنوان سره د هغې شروع شوې ده د دې دپاره که یو کس په آیت کښې د خاص جملې تفسیر معلومول غواړي چې هغه ورته په آسانتیا سره ملاویږي د اردو او پښتو په ترجمو کښې دا خصوصیت نشته که تاسو دیو مخصوص ټکی یا آیت یا جملې تفسیر کتل غواړئ نو هله به درته ملاویږي چه د دغه آیاتونو ټول تفسیر باندې نظر واچوئ انشاء الله که الله توفیق راکړو نو په نورو جلدونو کښې به هم د دې اضافه اوکړم.

③ د عنواناتو اضافه: په اولنو دوو جلدونو کښې کوشش شوې دي چه هرې خبرې ته مناسب عنوان ورکړې شوې دي ځکه چه په عنوان کتلو سره کتونکی ته په اول نظر معلومیږي چه په لاندینی عبارت کښې څه لیکلی شوی دی او په کومه موضوع بحث کیږي

④ د آیاتونو تخریج: په اکثر ځایونو کښې چه په تفسیر کښې کوم آیاتونه ذکر شوی دی د هغې تخریج شوې دي چه دا دفلائی سورت آیت دي

⑥ د احادیثو تخریج: کوم احادیث چه په تفسیر کښې ذکر شوی دی نو په هغې کښې د اکثر احادیثو تخریج شوی دی چه د احادیثو فلانی کتاب ذکر کړې دي او په څه احادیثو باندې د صحت حکم هم لگولې شوي دي چه د احادیثو صحیح دي یا حسن دي وغیره البته په کومو احادیثو چې د صحت حکم نه وی لگیدلې نود هغې په سند کښې به کلام وی

④ د مسلک حنفی بیان: هغه ځایونه په کوم کښې چه فقهی مسائل دی او حافظ ابن کثیر په کښې د نورو امامانو مذهب ذکر کړې وی نو په داسې ځایونو کښې ما د فقه حنفی د کتابونو نه د هغې مسئلې وضاحت کړې دي چه د حنفیانو په دې مسئله کښې دا مسلک دي دغه شان که حافظ رحمته الله علیه امام ابو حنیفه رحمته الله علیه ته د یوې مسئلې نسبت کړې وی نو ما د هغې تصویب کړې دي که واقعی د امام ابو حنیفه رحمته الله علیه مسلک هم هغه شان وی کوم چې حافظ رحمته الله علیه نقل کړې وی او که د هغې خلاف وی نو بیا ما د هغې وضاحت کړې دي چه د امام ابو حنیفه رحمته الله علیه مسلک په دې مسئله کښې دادي هغه نه دي کوم چې ورته حافظ رحمته الله علیه منسوب کړې دي او که په یو ځای کښې حافظ صاحب په امام ابو حنیفه رحمته الله علیه باندې اعتراض کړې وی نو بیا هلته ما ضرور هغه دلیل ذکر کړې دي د کوم په وجه چې امام ابو حنیفه رحمته الله علیه دغه قول اختیار کړې وی

⑧ د ترجمې تقسیم: په دې تفسیر کښې د اولنو شپږو پارواوداغه شان په آخری پارو کښې د پنځو شتمې نه تراویشتمې پارې پورې ترجمه قاری امیر نواز صاحب کړې ده خو په دې باندې بیا ما نظر ثانی کړې دي اود باقی پارو ترجمه عبدالکریم صدیقی کړې ده دې دواړو حضراتو د نورو ډیرو کتابونو ترجمې هم کړې دي الله دې ورته مزید توفیق ورکړی

⑤ د شاه فیصل خدمت: البته په تفسیر کښې د اکارونه احقر شاه فیصل پخپله کړې دي ټکي په ټکي ترجمه، روانه ترجمه، عنوانات ورکول د مسلک حنفی وضاحت اود کتاب سیټنگ کول

⑩ د پښتو ترجمې نوم: ددې کتاب اصلی نوم کوم چې ورته مفسر رحمته الله علیه کيخودې دي هغه «تفسیر القرآن العظیم» دي خو په تفسیر ابن کثیر سره مشهور شوې دي ما په پښتو کښې د دې نوم کيخودو،، تفسیر خیر کثیر،، دا نوم مې ولې بدل کړو په دې کښې ډیر مقاصد دی د هغې ذکر کول زه دلته څه ضروری نه گنرم الله دې ورته قبولیت ورکړی اوزمونږ د ټولو ملگرو د دنیا او آخرت د کامیابۍ ذریعه دي او گرځوی امین

شکریه: په آخره کښې زه د خپلو ملگرو یعنی دواړه مترجمینو نه علاوه د مولانا جواد صاحب شکریه ادا کوم چې دوی ما سره د کتاب په تکمیل کښې ښه پوره کار کړې دي که د دوی مرسته نه وی نود دې کتاب په چاپ کیدو کښې به نوره موده هم لگیده

الحمد لله چه نن د خالی په ورځ په یکم تاریخ د جولائی د میاشتې موافق د دیرشم رجب کال څوارلس سوه دوه دیر شتمه هجری د تفسیر ابن کثیر پښتو ترجمه تفسیر خیر کثیر سر ته اورسیدو الله دې دا سعی په خپل دربار کښې قبوله کړی اود دارینو د کامیابۍ ذریعه دي او گرځوی

احقر شاه فیصل غفرله

د امام حافظ عماد الدین ابن کنیر رحمۃ اللہ علیہ د ژوند حالات

نوم او نسب :- نوم ئې اسماعیل ، کنیت ئې ابوالفداء ، لقب ئې عماد الدین او مشهور په ابن کنیر دې . سلسله نسب :- اسماعیل بن عمر بن کنیر بن ضوء بن ذرع القیسی البصروی ثم الدمشقی (د حافظ ابوالمحسن لاندې دا الفاظ ذال سره چاپ شوی دی . او شذرات الذهب کنې "ز" سره) . (د حافظ ابن حجر په ، دررکامنه کنې او د حافظ سیوطی هم په ، الفیسی ، کنې ذکر دی ، لیکن د حافظ ابن فهد لاندې په سلسله د وفیات چه په کوم خانې کنې د ابن کنیر د دواړو خامنو زین الدین رحمۃ اللہ علیہ او بدر الدین محمد رحمۃ اللہ علیہ د وفات ذکر راغلې دې ، په دواړو خایونو کنې القرشی لیکلې شوې دې او د نواب صدیق حسن خان په ابجد العلوم کنې او د محمد بن عبدالرزاق حمزه په مقدمه کنې هم دا لیکلې شوې دې) البصروی ثم الدمشقی . ددوی تعلق یو عزت مندې او علمی کورنۍ سره وو . ددوی پلار شیخ ابو حفص شهاب الدین عمر دخپل کلی خطیب وو او دوی مشر رور شیخ عبدالوهاب یو ممتاز عالم دین او فقیه وو .

ولادت :- (د حافظ سیوطی رحمۃ اللہ علیہ په تذکره الحفاظ کنې او علامه ابن العماد په شذرات الذهب کنې ددوی د پیدائش کال ۷۰۰ لیکلې دې او حافظ ابوالمحسن حسینی په تذکره الحفاظ کنې او قاضی شوکانی رحمۃ اللہ علیہ په البدر الطالع کنې ۷۰۱ هجری کال کنې وئیلې دې ، او حافظ ابن حجر په الدرر الکامنه کنې ۷۰۰ یا ددې نه څه پس بیان کړې دې . او حافظ ذهبی رحمۃ اللہ علیہ د تذکره الحفاظ په خاتمه کنې لیکي چه دوی ۷۰۰ هجری نه پس یا هم په دې کال کنې پیداشو . په ۷۰۰ کنې یا ۷۰۱ هجری کنې د مجدل په مقام کنې ئې پیدائش اوشو چه دا د شام په مشهور ښار دبصرې په خواوشیا کنې یو کلی دې . په هغه وخت کنې ددوی پلار په دې خانې کنې خطیب وو . دوی لا د دریو څلورو کالو په عمر کنې وو چه ددوی پلار په ۷۰۳ هجری کنې وفات شو . او ډیر په کم عمر کنې دوی یتیم شو ،

تعلیم :- دپلار دا سیورنۍ چه د سر نه اوچت شو نو خپل مشر رور دوی په خپل تربیت کنې واخستلو . دپلار د وفات نه درې کاله پس یعنی ۷۰۶ هجری کنې دوی د خپل محترم رور سره دمشق ته لاړل او بیا هم په دې خانې کنې ددوی پرورش اوشو . په شروع کنې ئې د خپل رور نه د فقه تعلیم حاصل کړو او د دې نه پس ئې د شیخ برهان الدین ابراهیم بن عبدالرحمان فزاری رحمۃ اللہ علیہ (المعروف بابن فرکاح شارح تنبیه المتوفی ۷۲۹ هجری) اوشیخ کمال الدین بن قاضی شهبه نه ددې فن تکمیل اوکړو .

د فقه تحصیل :- پدې زمانه کنې دا رواج وو چه طالب علم به کوم یو فن حاصلولو نوددې فن څه مختصر کتاب به ئې زبانی یادولو نودوی هم په فقه کنې ، ، التنبیه فی فروع الشافعیه ، ، (مصنف شیخ ابواسحاق شیرازی المتوفی ۴۷۶ هجری) کنې حفظ کړو او په ۷۱۸ هجری کنې واورولو او په اصول فقه کنې ئې علامه ابن حاجب مالکی (المتوفی ۶۴۶ هجری) ئې مختصر یاد کړو . د اصولو کتابونه ئې د علامه شمس الدین محمود بن عبدالرحمان اصفهانی شارح مختصر ابن حاجب (المتوفی ۷۴۹ هجری) نه اووئیل .

د حدیثو تکمیل :- د فن حدیث تکمیل ئې ددې زمانې دمشهورو استاذانو نه اووئیلو . علامه سیوطی رحمۃ اللہ علیہ په تذکره الحفاظ کنې لیکي :

د حجار نه علم حاصلول :- (سمم الحجار والطبقة) حجار (ددې زمانې لوڼې مشهور محدث تیر شوې دې) "مسند الدنيا" (دنیا ته وئیلو والا) او "رحلة الافاق" (چه چا طرف ته آفاق سفر اوکړی هغه ورته وئیلې شی) ، دهغوی درس ټوله دنیا کنې مشهور وو . د لرې لرې نه خلقو دوی طرف ته سفر کولو او راتلل او

ددوی نه به ئې د حديث سند اخستلو او واپس کيدل به ، دهغوی کښت ابو العباس او لقب ئې شهاب الدين او نوم ئې احمد وو او ابن الشحنة ئې عرف دي . سلسله نسب ئې داده ، احمد بن ابي طالب بن ابي النعم نعمه بن حسن بن علي بن بيان الدين مقرنی ثم الصالحی حنفی المذهب وو ، حافظ ابن حجر عسقلانی رحمته الله په الدرر الكامنه کښې او حافظ شمس الدين ابن طولون (الغرض العليه في ذيل الجواهر المضيه کښې) ددوی ډير تفصيل ذکر کړې دي .

استاذات او مرويات :- ددوی شيوخ او مرويات ډير زيات دي ، حافظ ابن حجر رحمته الله ليکلي دي چه ددوی زيات عمر وو چه د نيکه نه واخله تر نمسو پورې ته دوی درس ورکړو . په دمشق وغيره کښې ئې داوړيا خلو نه زيات صرف د بخاری درس ورکړو او خپل هغه اعزاز واکرام ئې اوخودلو چه ددې نه زيات نشو کيدلې . حفاظوبه ددوی نه حديثونه اوريدل او د لرې لرې نه به ئې سفرونه کول اوراتلل به او سبق ئې حاصلولو . دوفات نه يورځ مخکښې محب الدين بن المحب ددوی نه بخاری شريف شروع کړه او تر دوئمې ورځې ماسپڅين پورې درس جاری وو . د ماسپڅين وخت ته نژدې په ۲۵ صفر ۷۳۰ هجري کښې د دوی وفات وشو او ددې طبقې عالمانو نه دوی د حديث سماع اوکړه . دحجار هغه عالمان چه دهغوی نه دوی علم حديث حاصل کړو اوچه دهغوی ذکر په خصوصيت سره ددوی په تذکره کښې عالمانو کړې دي دهغوی نومونه دادی . ① عيسى بن المطعم ② يهاو الدين قاسم بن عساكر المتوفى ۷۲۳ هجري . ③ عفيف الدين اسحاق بن يحيى اللمذى المتوفى ۷۲۵ هجري ④ محمد بن زراد ⑤ بدر الدين محمد بن ابراهيم معروف بابن سويدي المتوفى ۷۱۱ هجري ⑥ ابن الرضى ⑦ حافظ مزى ⑧ حافظ ابن تيميه ⑨ حافظ ذهبي رحمته الله ⑩ عماد الدين محمد بن الشيرازى المتوفى ۷۴۹ هجري .

دحافظ مزى نه استفاده :- ليکن په دې ټولو حضراتو کښې چه دوی ته دچا نه زياته فائده ملاؤ شوه هغه محدث شام حافظ جمال الدين يوسف بن عبد الرحمان مزى شافعي (مصنف تهذيب الكمال المتوفى ۷۴۲ هجري) دي . حافظ مزى دخاص تعليم په وجه دخپلې لور نکاح دوی سره کړې وه . دې رشتې سره دا تعلق نور هم زيات ښکلي شو . دې نيك بخته شاگرد دخپل محترم استاد د شفقت نه پوره پوره فائده اوچته کړه ، ډير وخته پورې ددوی په خدمت کښې حاضر وو . اودهغوی نه ئې دهغوی اکثر تصانيف واوريډل چه په هغې کښې تهذيب الكمال هم داخل دي اوددې فن پوره پوره تکميل ئې ددوی په خدمت کښې اوکړو . سيوطي رحمته الله ليکي چه (وغربر بالمزي ولازمه ويرع) ، داشان حافظ ابن تيميه (المتوفى ۷۲۸ هجري) نه هم دوی ډير علم زده کړې وو او ډير وخته پورې ددوی په خدمت کښې حاضر وو .

حافظ ابن حجر ليکلي دي چه مصر نه دوی ته دپوسې رحمته الله ، وانی رحمته الله او ختني رحمته الله وغيره دحديث اجازت ورکړې وو . غالبا حافظ امين الدين محمد بن ابراهيم وانی حنفی المتوفى ۷۲۵ هجري مراد دي . حافظ سيوطي رحمته الله په تذكرة الحفاظ کښې ددې ترجمه ليکلي ده اوددوی ئې په حفاظ حديث کښې شميرلې دي . حافظ عبدالقادر قرشي هم په حديث کښې د هغوی شاگرد دي . هغوی په طبقات الحنفية کښې دهغوی ذکر کړې دي . او دوی ئې د الامام السحدث په القابو سره ياد کړې دي اوختني (دا د مصر مشهور محدث بدرالدين يوسف بن عمر حنفی دي) " مسند البلاد المصريه " وانی . په علوم اسناد کښې ورته يو ځانله مقام حاصل وو . په ۷۳۱ هجري کښې د خلور اتيا کالوپه عمر کښې ئې وفات وشو . امام تقى الدين سبکی احمد دمياطی او حافظ عبدالقادر قرشي په فن حديث کښې د دوی استاد دي ، حافظ قرشي په الجواهر المضيه کښې ددوی تذکره ليکلي ده .

د علم مقام :- امام ابن کثير د علم حديث نه علاوه فقه ، تفسير ، تاريخ او عربيت کښې هم دوی ته کمال حاصل وو . علامه ابن العماد حنبلی د ابن حبيب نه نقل کوی چه (انتهت اليه رئاسة العلم في التاريخ والحديث

والتفسیر) ، پہ دوی باندی تاریخ ، حدیث او تفسیر کنبی ریاست علمی ختم شو. او مشہور موزخ علامہ ابو العباس جمال الدین وسف سیف الدین حنفی المنہل الصافی والمستوفی بعد الوافی کنبی لیکھی (وکان له اطلاع عظیم فی الحديث والتفسیر والفقه والعربیة) حدیث ، تفسیر ، فقه او عربیت کنبی دوی ته ډیر لونی معلومات وو. او حافظ ابو المحاسن حسینی فرمائی چه (وبرع فی الفقه والتفسیر والنحو وامن النظر فی الرجال والعلل) فقه، تفسیر اونحو کنبی ماهر وو، او په رجال او علل حدیث کنبی نی ډیر ژور نظر پیدا کړی وو. په علم حدیث کنبی مهارت :- خاص طور سره په علم حدیث کنبی د هغوی دا خبره ده چه په حفاظ حدیث کنبی د دوی شمار کړی. حافظ المحسینی او علامه سیوطی رحمہما اللہ د تذکرۃ الحفاظ لاندی په دې کنبی د هغوی تذکره لیکلې ده او په خپله امام ذہبی رحمہ اللہ د تذکرۃ الحفاظ په خاتمہ کنبی دخپلو ممتازو شیوخو اود خپلود درس د ملگرو تعارف کړی دې نو د هغوی ذکر نی هم ورسره کړی دې. شعراوشاعری :- شعراو شاعرئی سره نی هم شوق وو. خو د دوی نظم به دمتوسطی درجی وو. دکلام نمونه نی داده :

نساق الى الاجال والعین تنظر

ولا زائل هذا المشيب المکدر

تمر بنا الایام تتری وانما

فلا عائد ذاک الشباب الذی مضی

یعنی تیریری مونږ باندی ورځې شپې او بیشکه زمونږ سترگې مرگ طرف ته په برنډو دی ،نونه خو او تیره شوې ځوانی واپس راتلې شی او نه دادیما رو نه ډک بوډا والی ختمیدی شی. په دونه مصرعه کنبی (ذاک الشباب) په خانې (صفوة الشباب) وې نو ډیر بلیغ به وې.

د حافظ عراقی خراج تحسین :- حافظ زین الدین عراقی (المتوفی ۸۰۶ هجری) نه چا تیوس او کړو چه (مغلطانی) چه دې یو مشهور حفاظ حدیث نه دی حنفی وو، حافظ ابن فهد رحمہ اللہ او حافظ سیوطی رحمہما اللہ په خپلو خپلو کتابونو کنبی ددوی تذکره لیکلې ده په ۷۶۲ هجری کنبی وفات شو) ابن کثیر ابن رافع اوحسینی په دې څلورو وارو کنبی دتولو نه لونی مقام دچا وو؟ حافظ عراقی جواب ورکړو چه په دوی کنبی د ټولونه زیات تر معلوماتو والا او د انساب عالم خو مغلطانی دی او د ټولو نه زیات دمتونو او تاریخ حافظ ابن کثیر رحمہ اللہ دې او دتولونه زیات دحدیث په طلب کنبی ایساریدو والا او مولف او مختلف عالم ابن رافع دې او دتولو نه زیات د شیوخ معاصرین نه خبر لرونکې او د تخریج نه واقف حسینی دې

د حافظ ذہبی رحمہ اللہ خراج تحسین :- او حافظ ذہبی رحمہ اللہ په المعجم المختص کنبی دابن کثیر ذکر په دې الفاظ سره شروع کړی دې (الامام المفتی المحدث البارع فقیه متقن ومحدث متقن مفسر) اود تذکرۃ الحفاظ په خاتمہ کنبی نی په دې القابو سره یادوی (الفقیه المفتی المحدث ذی الفضائل) او ددې نه پس لیکي (وله عناية بالرجال والمتون والفقه خرج وبأظرو صنف وفسر وتقدم) دوی ته په رجال متون حدیث او فقه کنبی اغتناء حاصله ده. دوی دا حدیثو تخریج او کړو، مناظرې نی او کړې، تصنیف نی او کړو، تفسیر نی اولیکلواوپه وړاندې لارل د نورو عالمانو خراج تحسین :- ① او حافظ حسینی رحمہ اللہ ددوی باره کنبی دا الفاظ لیکي (الشیخ الامام العالم الحافظ المفید البارع) ② او حافظ سیوطی رحمہ اللہ فرمائی چه (الامام المحدث ذوالفضائل) ③ او علامه ابن العماد لیکي (الحافظ الکبیر) ④ او حافظ ابن حبی المتوفی ۸۱۶ هجری چه ددوی مشهور شاگرد دې ، دا رانی ظاهر وی (احفظ من ادرکنه لمتون الاحادیث واعرفهم بحر حبا ورجالها وصحبها وسقماها وکان اقرانه وشيوخه يعترفون له بذلك وما أعرف انی اجتمع به على كثرة تردی اليه الا واستغدت منه) مونږ چه کوم خلق اولیدل په دې ټولو کنبی د متون حدیث دټولونه لونی حافظ اوجرح او رجال اود صحیح او دضعیف دټولونه ښه پیژندونکي وو، او په دې باره کنبی ددوی هم عصر او ددوی شیوخ هم اعتراف کوی ، او ماته یاد نه دی چه څه کله هم ددوی په خدمت کنبی حاضر شوی یم اوما ددوی نه څه استفاده نه وی کړی ⑤ او حافظ ابن ناصر الدین

الدمشقی به، الرذالوافر، کنبی ددوی ذکر په داسې طریقہ شروع کوی، «الشیخ الامام العلامة الحافظ عماد الدین ثقة المحدثین عماد المورخین علم المفسرین» او حافظ ابن حجر عسقلانی رحمۃ اللہ علیہ تنقید:- او حافظ ابن حجر عسقلانی رحمۃ اللہ علیہ (چه ددوی متعلق صاحب د کشف الظنون لیکلی دی چه ددوی قلم د خلقو باره کنبی خراب وو او ژبه ئې ښه وه، کاش چه دا معامله التبه وې چه ددې ښه والې باقی وې، اصل عبارت دادې چه «کان قلم ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ سینا فی مثالب الناس ولسانه حسنا ولیته عکس لبقی الحسن الجواهر والدرر»، دوی هم د ابن کثیر متعلق دومره تسلیموی چه «واشتعل بالحديث مطالعة فی متونه ورجاله». حدیث د متون اورجال په باره کنبی مشغول وو خوبیا هم دخپل عادت مطابق لیکلی دی چه «ولم یکن علی طریق المحدثین فی تحصیل العوالی وتمیز العالی من النازل ونحو ذلك من فنونهم واعمالهم من محدث الفقهاء»، دې د عالی اسانیدو په تحصیل اود عالی اوناازل په تمیز او دا قسمه نور فنونو کنبی دمحدثونو په شان نه وو او دا دمحدثینو خاص فنون دی بلکه دوی خو د فقهاء کرامو محدث وو.

د حافظ جلال الدین رحمۃ اللہ علیہ جواب:- خو حافظ سیوطی رحمۃ اللہ علیہ ددې یوښه جواب لیکلې دې هغوی فرماني چه «قلت فی علم الحديث معرفة صحيح الحديث وسقمه وعلله واختلاف طرقه ورجاله جرحا وتعدیلا واما العالی والنازل ونحو ذلك فهو من الفضلة لا من الاصول المهمة» څه وایم چه اصلی څیز په علم حدیث کنبی د صحیح اوضعیف پیژندگلو او علل او د اختلاف طرق علم او درجال جرح وتعدیل نه واقفیت دې. پاتې شو عالی (چه په کوم سند کنبی وسائط کم وی هغه عالی دې چه په کوم کنبی زیات وی هغه نازل دې، دا شان نور څیزونه نودا د زیاتو څیزونو ځنی دی چې د اصول مهمه. د فقهاؤ اصل کار دمساتلو استنباط وویه دې وجه ددوی نظر زیات تر متن حدیث باندې وی او هغوی دا گوری چه ددې مسئلې نه څه راووتل. دسند نه دوی ته صرف دومره بحث وی چه په دې کنبی د دومره خلقو نومونه اخستې شی نو هم هغه معتبر او قابل قبول پاتې شو. باقی دا خبره چه په دې باره کنبی زیات دی یا کم دا څیز دهغوی په نظر کنبی ډیر اهم نه دې، خو ارباب روایت کنبی ددوی ډیر زیات اهمیت دې چه ددوی په نیز صرف په یو واسطه دکمولو دپاره هم سفر ښه دې، اوناازل وغیره نودا په زواندو کنبی داخل دی په اصول مهمه کنبی نه،

د علامه گوثری جواب:- او علامه محدث زاهد الکوثری لیکي چه حافظ ابن کثیر رحمۃ اللہ علیہ باندې دمتون حدیث حفظ کولو زیاته غلبه وه لیکن دهغوی حیثیت دومره پریوتې هم نه وو چه هغوی دطبقات رواة اوددوی داحوالو د معرفت په اعتبار سره عالی اوناازل کنبی هم فرق نشو کولې بلکه دا خبره خو په داسې سړی هم پټه نه شی پاتې کیدې چه په علم رجال کنبی ئې ددوی نه ډیره زیاته کمه درجه وی. او دا څنگه کیدې شو چه ترکومي پورې هغه دیو اوږدې مودې پورې دمزی رحمۃ اللہ علیہ په خدمت کنبی حاضر وو او د، التکمیل، په جمع کولو کنبی اخته وو، او دحافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ پټې خبرې هم ددې خلقو په مینځ کنبی ښکاره شی چه په فضل او کمال کنبی مشهور دي.

د حافظ رحمۃ اللہ علیہ قوت حافظه:- مورخینو دحافظ ابن کثیر رحمۃ اللہ علیہ دحافظي او پوهې خاص طور سره تعریف کړې دې، ابن العماد لیکي چه «کان کثیر الاستحضار قليل النسيان جيد الفهم» چه ابن کثیر رحمۃ اللہ علیہ یادولو والا، لږ هیرولولو والا او ډیر زیات پوهه وو.

درس و افتاء، دالله عز وجل ذکر:- دحافظ ابن کثیر رحمۃ اللہ علیہ ټول عمر په درس او افتاء اوتصنيف اوتالیف کنبی تیر شوې وو. دحافظ ذهبی رحمۃ اللہ علیہ دوفات نه پس دوی په مدرسه ام صالح او مدرسه تنکزیه (چه په هغه زمانه کنبی دټولونه مشهورې مدرسې وې) کنبی د شیخ الحدیث په گډنی ناست وو. د ذکر سره ئې ډیر زیات شغل وو ابن حبیب رحمۃ اللہ علیہ ددوی متعلق لیکلی دی چه «امام ذي التبيين والتهيل»، ښکلی مزاج:- ددوی طبیعت ډیر زیات نرم او ښکلې وو او خوش طبع وو. حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ ددوی صفتونو کنبی د «حسن الفأکة» الفاظ استعمال کړي دی یعنی ډیر لطف مزاج وو.

غالباً داقسمہ واقعہ داهم دہ . کله چې حافظ زين الدين عراقی د شيخ الاسلام تقی الدين سبکی درس کښې حاضر شو نو شيخ الاسلام خپل درس کښې دده ډير په عظمت سره ذکر او کړو او ډيرو لويو لويو عالمانو سره ئې دده پيژندگلو او کړه . او ددوی د معرفت او اتقان ئې ډير تعريف او کړو . او دا حافظ زين الدين عراقی ، په فن حديث کښې د امام حافظ علاء الدين ابن التركماني حفي او مصنف الجوهر النقي فی الرد علی البيهقي خاص شاگرد وو . حافظ ابن کثير رحمته الله او فرمايل چې ماته په دده باندې دومره بهر وسه هم نه شته چې دې به هغه حديث راوباسي چې کوم د ماء مشمس باره کښې ابن عباس رضي الله عنه نقل دي . (ماء مشمس هغه اوبه دی چې کومې نمر گرمې شوې وي)

علامه ابن تيميه رحمته الله سره خصوصي تعلق :- په آخر کښې دا ښکاره کول ضروري دی چه د حافظ ابن کثير رحمته الله دخپل استاد علامه ابن تيميه سره خاص تعلق وو . د هغوی ددوی علمي ژوند باندې ډير ژور نظر وو او هم ددې نتيجه وه چه دوی په بعضو هغه مسائلو کښې دابن تيميه رحمته الله نه متاثره وو . په کومو کښې چې هغه د جمهورو سلفونه خائله وو .

تيميه قاضي شهبه په خپل طبقات کښې ليکي چه (کانت له خصوصية بابن تيميه ومناضلة عنه واتباعه في كثير من ارائه وكان يفتي براه في مسئلة الطلاق وامتنع بسبب ذلك واوذي) ددوی دابن تيميه سره خاص تعلق وو او ددوی د طرف نه به ئې جگړه کوله او ډيرو راڼيو کښې به ئې دهغوی اتباع کوله . د طلاق په مسئله کښې (شيخ د ابن تيميه رحمته الله راڼې کښې اگر چه درې طلاقه په يو وخت کښې ورکړې شي نو هغه به يوشمارلې کيږي) هم دهغوی په راڼې باندې فتوی ورکوله چه ددې په وجه په آزمېښت کښې پريوتلو او تکليف ورته اورسيدو .

وفات :- په آخری عمر کښې ئې نظر لاړو او د زیارت په ورځ دشعبان په شپږېشتم تاريخ ۷۷۴ هجري کښې وفات شو او په مقبره صوفيه کښې دخپل محبوب استاد شيخ الاسلام ابن تيميه رحمته الله په خوا کښې ښاوروته اوسپارلې شو . ددوی يو شاگرد ددوی په وفات باندې ډيره دردناکه مړثيه ليکلې ده چه د هغې دوه اشعار دادی :

لفقدك طلاب العلوم تأسفوا
ولومزجوا ماء الدامع بالدماء
لکان قليلا فيك يا ابن کثير
وجادوا بهد مع لا يبدغزير

يعنی دعلوم طالبان ددوی په وفات ډير زيات افسوس مند شو . او دومره ئې ژړل چه بالکل نه په قلاريدل او که هغوی داوښکو سره وينې هم شاملې کړي نويابيه هم انې ابن کثير رحمته الله ستاسو دپاره لږې دی .

پسمانده گان :- پسمانده گانو کښې دوه ځامن چه ډير مشهور دی او زين الدين عبدالرحمن چه هغوی په ۷۹۲ هجري کښې وفات شوې دې او بل بدر الدين ابوالبقاء محمد رحمته الله ډير لوڼې محدث تير شوې دې ، هغوی په ۸۰۴ هجري کښې په رمله کښې وفات شو ددې دواړو (ذکر حافظ ابن فهد په سلسله وفيات کښې کړې دي .

ددوی تصنيفاتو د علماؤ داد :- دوی تفسير ، حديث ، سيرت او تاريخ کښې ډير ستر مقام والا تصانيف پريښودې دي . دا ددوی د اخلاص بدله او ددوی دنيت برکت وو چه دالله عز وجل د بارگانه دوی ته قبول عام اوشهرت ملاؤ شو . مورخينو ددوی دتصانيفو د افاديت او اوددوی دقبوليت ذکر خاص طور سره کړې دي . ① ذهبى رحمته الله فرماني چه (وله تصانيفه مفيدة) ② ابن حجر رحمته الله فرماني چه (سند سادات قصانيفه في البلاد في حياته وانتفع الناس بها بعد وفاته) ددوی په ژوند کښې ددوی تصانيف ښارښار ته اورسيدل او ددوی د وفات نه پس خلق ددې نه مستفيد کيدل ③ او شوکانى رحمته الله ليکي چه (وقد انتفع الناس بتصانيفه لاسم التفسير) خلقو ددوی دتصانيفو او خاص کر دتفسير نه ښه فائده پورته کړه . ددوی د کومو تصانيفو چه مونږ ته اطلاع ملاؤ شوه هغه لاندې ذکر کولې شي .

(۱) تفسیر القرآن الکریم :- ① ددې متعلق حافظ سیوطی رحمۃ اللہ علیہ تصریح فرمائی چې «لعمدۃ علی غلطه مثله» په دې طرز باندې نور تفسیرونه نه دي لیکلي شوي ② او محدث کوثری رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې «هو من اقدم کتب التفسیر بالروایة» د تفسیر په بالروایت کښې د ټولونه زیات مفید کتاب دې ③ د تفسیر قرآن الکریم په خصوصیت کښې قاضی شوکانی رحمۃ اللہ علیہ لیکي: «وقد جمع فيه فروع ونقل المذاهب والاخبار والاثر وتکلم باحسن الکلام وانفسه» په دې کښې نې جمع کړې ده او ښه نې محفوظ کړې دي، مذاهب نې نقل کړي دي او احادیث نې لیکلي دي، آثار نې درج کړي دي او ښه ښکلي او ډیر مزیدار کلام نې کړې دي، مصنف په دې کتاب کښې د ټولونه مخکښې د تفسیر القرآن بالقرآن اصولو باندې یو آیت تفسیر هم په دې مضمون د بل آیت په رنړا کښې کړې دي، بیا د محدثونو مشهورو کتابونو نه په دې باره کښې چې کوم احادیث روایت شوي دي هغه نې نقل کړي دي او ددې په اسانید او رجال او سیر باندې نې ښه بحث کړي دي او دې نه پس آثار صحابه رضوان الله علیهم اجمعین او تابعین وړاندې کوي. د حافظ ابن کثیر رحمۃ اللہ علیہ دا د ټولونه لویه علمی کارنامه ده چې هغوی د تاریخ او تفسیر نه اسرائیلیات چا نې کړي او بیل کړي نې دي او رښتیا دا دی چې ددې اهم کار دپاره هم د داسې لوني نظرو او محدث ضرورت وو، دا دومره لوني کار دي که دهغوی په علمی خدمتونو کښې د هغوی د یو خدمت وو نو بیا به هم دهغوی د فخر دپاره دا کافی وو. الحمد لله دا کتاب مشهور دي او بیا بیا چاپ شوي دي.

(۲) البدایه والنهایه :- دا فن تاریخ کښې دهغوی یو قیمتي تصنیف دي او دمصر نه چاپ شوي دي. په دې کښې د کائنات د شروع نه واخله تر د آخرت د احوالو پورې درج دي. د تیر شوو نیانو علیهم السلام او د تیر شوو امتونو ذکر دي، بیا د سیرت نبوی صلی اللہ علیہ وسلم بیان دي او دې نه پس د خلافت راشده نه واخله تر خپل وخته پورې تفصیلی تاریخ لیکلي شوي دي. بیا د اشراط الساعة او احوال آخرت بیان دي، په دې تاریخ کښې امام موصوف غرائب، مناکیر او اسرائیلیات چا نې کړي دي ① صاحب کشف الظنون لیکي «اغتمد فی نقله علی النص من الکتاب والسنة وفی وقائم الاولوف السالفة ومیزین الصحیح والقمیر والخبر الامرائلی وغیره» د تیرو زرگونو کالو واقعاتو کښې د کتاب او سنت تصریح باندې اعتماد کړې دي او صحیح ضعیف او اسرائیلی روایات وغیره نې جدا کړي دي ② مورخ ابن تغری بردی ددې تاریخ متعلق لیکي چې «هو فی غایة الجوده» د ډیر زیات ښه دي ③ امام علامه حافظ بدر الدین محمود عینی حنفی شارح بخاری په خپل تاریخ کښې زیات تر هم په دې کتاب باندې اعتماد کړې دي او حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ ددې اختصار هم کړې دي. په کشف الظنون کښې دی چې محمود بن محمد بن دلشاد د البدایه والنهایه په ترکیب زبان کښې ترجمه کړې وه. په دې تاریخ کښې واقعات او وفيات دواړه درج دي. د سیرت نبویه حصه په کښې خاص طور سره د ټولونه بهتر ده. خو د ډیرو مشاهیرو علماء تذکره په دې کتاب کښې د درج کیدو نه پاتې شوي ده، په دې کښې د مصنف رحمۃ اللہ علیہ نه دوه کاله مخکښې پورې حالات راغلي دي، په پاکستان کښې ددې په اردو کښې ترجمه شوي ده.

(۳) التکمیل فی معرفة الضعفاء والمجاهیل :- صاحب کشف الظنون ددې کتاب نوم «التکملة فی اسماء الثقات والضعفاء» لیکلي دي. خو پخپله مصنف په البدایه والنهایه او اختار علوم الحديث کښې هم دا نوم لیکلي دي. دا کتاب لکه څنگه چې دنوم نه ظاهر دی چې په فن اسماء الرجال کښې دي او د تصریح د حافظ حسینی رحمۃ اللہ علیہ مطابق په پنځو جلدونو کښې دي، په دې کښې مصنف د حافظ مزنی رحمۃ اللہ علیہ تهذیب الکمال او د حافظ ذهبی رحمۃ اللہ علیہ میزان الاعتدال جمع کړي دي او ځانې په ځانې نې د خپل طرف نه په دې کښې فائده مندي اضافې کړې دي. په خپله د مصنف راني ددې کتاب په باره کښې داده چې «هو انفع شئ للفقیه البارع وکذا لک للمحدث». د ډیر فائده مند څیز دي چې ماهر فقیه او دانشان دیو محدث دپاره ډیر اهم دي

[۴] الهدى والسنن فى احاديث المسانيد والسنن :- هم دا کتاب دې چه د "جامع المسانيد په نوم" سره مشهور دې. مصنف رحمته الله عليه په دې کښې مسند امام احمد بن حنبل، مسند بزاز، مسند ابى يعلى، مسند ابن ابى شيبه او د صحاح سته روايات جمع کړي دي او دانې په ابواب باندې مرتب کړې دي. محدث کوثرى رحمته الله عليه ليکي (هو من انفع کتبه) دا دهغوى په تصنيفاتو کښې د ټولونه زيات فائده مند دي، ددې کتاب قلمى نسخه په دارالکتب المصریه کښې موجود ده. دا کتاب هم په عربى کښې چهاپ شوې او مارکيت ته راغلي.

[۵] طبقات الشافعية: په دې کښې دفعهاء شافعية ذکر دي، ددې قلمى نسخه شيخ محمد بن عبدالرزاق حمزه د شيخ حسين باسلامه سره کتلې ده چه په مکه معظمه کښې د مجلس شورى رکن وو، دا کتاب هم عربى کښې چهاپ شوې دي.

[۶] مناقب الشافعى :- دا رساله د امام شافعى رحمته الله عليه په حالاتو کښې ده. مصنف ددې ذکر البدايه والنهايه کښې د امام شافعى رحمته الله عليه په تذکره کښې کړې دي، ددې قلمى نسخه هم طبقات الشافعية سره مجلد ده، صاحب الظنون ددې رسالې نوم "الواضح النقيس فى مناقب الامام ابن ادریس" ليکلي دي.

[۷] تخريج احاديث ادلة التنبيه :- مختصر ابن الحاجب، التنبيه او مختصر دواړه هغه کتابونه دي چه دا مصنف د طالب علمى په زمانه کښې حفظ کړي وو. پدې دواړو کتابونو کښې د کتب حديث تخريج هم ليکلي شوي دي.

[۹] شرح بخارى :- ددې تصنيف نې هم شروع کړې وو. خو نامکمل پاتې شو. کشف الظنون کښې دې چه صرف د ابتدائى حصې شرح ده. مصنف ددې ذکر په اختصار علوم الحديث کښې کړې دي.

[۱۰] الاحكام الكبير :- دا کتاب نې هم په لويه پيمانه باندې دا حاديثو په احکامو کښې ليکل شروع کړې وو خو کتاب الحج پورې نې اوليکلو او ختم نشو، مصنف رحمته الله عليه په علوم الحديث کښې ددې کتاب ذکر کړې دي.

[۱۱] اختصار علوم الحديث :- نواب صديق حسن خان په منهج الوصول فى اصطلاح احاديث الرسول" کښې ددې نوم "الباعث الخبيث على معرفة علوم الحديث" ليکلي دي. دا د علامه ابن صلاح (المتوفى ۶۴۳ هجرى) مشهور کتاب "علوم الحديث" اختصار دې کوم چه په اصول حديث کښې په مقدمه ابن الصلاح سره مشهور دې دهغې اختصار دي. مصنف په دې کښې خانې په خانې مفيدې اضافې کړې دي. حافظ ابن حجر عسقلانى رحمته الله عليه ددې کتاب متعلق ليکي چه (وله فيه فوائد) په دې کتاب کښې حافظ ابن كثير رحمته الله عليه ډيرې فائدي ليکلي دي.

[۱۲] مسند الشيخين :- په دې کښې دشخينونه يعنى د حضرت ابوبکر صديق رضي الله عنه او حضرت عمر فاروق رضي الله عنه نه چه کوم احاديث مروى دي هغه نې جمع کړي دي. مصنف رحمته الله عليه په "اختصار العلوم الحديث" کښې په خپل يو تصنيف کښې د مسند عمر رضي الله عنه ذکر کړې دي. دا معلومه نشوه چه آيا هغه يو مستقل کتاب دې يا هم د دې کتاب دويمه حصه ده.

[۱۳] السيرة النبوية رحمته الله عليه :- دا په سيرت باندې ډير لوني کتاب دې.

[۱۴] الفصول فى اختصار سيرة الرسول رحمته الله عليه :- دا په سيرت باندې يو مختصر کتاب دې. مصنف رحمته الله عليه ددې ذکر په خپل تفسير کښې په سورة احزاب کښې د غزوه خندق په بيان کښې کړې دي. ددې کتاب قلمى نسخه په مدينه منوره کښې په کتب خانه د شيخ الاسلام کښې موجود ده. دا د "الفصول فى سيرة الرسول" نوم سره په عربى او اردو کښې چهاپ شوې دي.

[۱۵] کتاب المقدمات :- ددې ذکر په اختصار علوم الحديث کښې شته يا کړې شوې دي.

۱۹۹۱] مسند امام احمد بن حنبل رحمته الله :- دا هم دوی په حرفونو باندې مرتب کړې وه او دې سره ئې د طبرانی دمعجم او ابویعلی زوائد هم درج کړی وو. دامام ابن کثیر رحمته الله ټولو تصانیفو کښې دا ښه والی دې چه څه لیکي ډیر په تحقیق او تفصیل سره لیکي. عبارت ئې آسان او طرز بیان ئې زړه ته نږدې وی (ربنا اغفر لنا ولاخواننا الذين سبقونا بالايمان ولا تجعل في قلوبنا غلا للذين امنور ربنا انك رؤوف الرحيم).

مقدمه د حافظ ابن کثیر

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

حمد سره خپل کتاب شروع کول: - ټول تعریفونه الله ﷻ لره دی، چه هغه ذات خپل کتاب په حمد سره شروع کړو او وې فرمائیل **﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾** اوبل خانې کنبې نې اوفرمائیل **﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَوَّلَ عَلَى عَبْدِهِ الْكِتَابُ﴾** ټول تعریفونه الله ﷻ دپاره دی چه هغه ذات په خپل بنده باندې قرآن پاک نازل کړو. چه په دې کنبې هېڅ کوډوالی نشته. چه همیشه دین لره قائم ساتلو واله دې، دپاره ددې چه الله ﷻ دسخت عذاب نه خلقو لره خبردار کړی. او چه کومو خلقو ایمان راوړو او نیک عملونه کوی نو هغوی ته بهترینه اوده میشتگیږې بدلې زیرې ورکړه. او چه کوم خلق دخپل پلار نیکه په خبرو دالله ﷻ اولاد منی او دوی سره دلیل نشته او نه ددوی پلار اوسره څه دلیل وونو هغوی ته خبردارې ورکړی چه دا ډیره لویه غلطی ده او دروغ خبره ده چه ددوی په ژبو باندراخی. انې نبی ﷺ! تاسوپه دوی مه غمژن کیرنې.

د مخلوق پیدائش په حمد سره: - چه څنگه دې پروردگار خپل کتاب په حمد سره شروع کړو داشان هغه عظیم ذات ﷻ د خپل مخلوق پیدا هم د حمد نه شروع کړو. ارشاد دې چه **﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ﴾** یعنی ټول تعریفونه الله ﷻ دپاره دی چه هغه عظیم ذات ﷻ آسمان اوزمکه او رنړا اوتیاره پیدا کړه. او کفار ددې باجود بیا هم دالله ﷻ سره شریک جوړوی. د مخلوق خاتمه په حمد سره: - داشان دمخلوق خاتمه نې هم په حمد و ثنا سره او کړه. د جنتیانو اود جهنمیانو بیان نې او کړو، وې فرمائیل چه **﴿وَتَرَى الْمَلَائِكَةَ حَافِينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَقُضِيَ يَنْفَعُهُمْ بِالْحَقِّ وَقِيلَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾** ته به اوگورې چه فرستې دالله ﷻ د عرش نه څلورو وارو طرفو ته وی اودخپل رب حمد و ثناء اوتسبیح اویاکوالی به بیانوی. فیصلې به دحق سره شوې وی او ونیلې شوی به وی چه ټول تعریفونه دالله ﷻ دپاره دی. هم ددې وجې دالله ﷻ فرمان دې چه **﴿وَهُوَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لَهُ الْحَمْدُ فِي الْأُولَى وَالْآخِرَةِ وَلَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾** یعنی الله هغه ذات دې چه دهغه نه سوا څوک معبود نشته او هم هغه طرف ته به تګ وی اوبل خانې کنبې ارشاد دې چه **﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَلَهُ الْحَمْدُ فِي الْآخِرَةِ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ﴾** ټول تعریفونه الله دپاره دی دآسمان او زمکې ټول څیزونه دهغه په ملکیت کنبې دی، آخرت کنبې هم حمد دهغه عظیم ذات دپاره دې، هم هغه حکمت والا او خبردار دې. اول او آخر کنبې هم دهغه تعریف دې، یعنی چه څه هغه ذات پیدا کړی دی او څه به پیدا کوی، هغه ذات په دې ټولو کنبې تعریف والا دې. لکه څنگه چه مونږ څگذار **﴿سمع الله﴾** نه پس وائی **﴿اللهم ربنا لك الحمد ملاء السموات وملاء الارض وملاء ما شئت من شئ بعد﴾** انې الله ﷻ انې څمونږ ربه هم ستا دپاره ټول تعریفونه دی. د آسمان او د زمکې د ګیدو په برابر او ددې نه پس هم چه کوم یو څیز لره ته ګول غواړې.

جنتیاتو ته د حمد الهام کیدل: - هم ددې وجې به جنتیانوته هم دحمد و ثناء الهام کیږې او ددوی د ساه ګانوسره به بغیر د څه تکلیف نه دالله ﷻ تعریف او دهغه تسبیح ادا کیږې. ^(۱) ځکه چه دالله ﷻ عظیم الشان نعمتونه او دهغه ذات قدر تونه اودهغه ذات کامل قدرت اودهغه زبردست سلطنت اودهغه پرله پسې رحمتونه اودده همیشه همیشه احسانات به ددوی پیش نظر وی. دا قرآن پاک بیان فرمائیلې دی **﴿دَعُوهُمْ فِيهَا سَبْعًا مِائَةً أَلْفًا مَرَّةً وَهُمْ فِيهَا كَالْعِزِّ الْمَغِيدِ﴾** و آخر دعوتهم اَنِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ^(۲) دایمان سره د نیک عمل کوونکو

(۱) صحیح مسلم، کتاب الصلوة، باب اعتدال ارکان الصلوة وتخفيفها: (۴۷۱) -

(۲) صحیح مسلم، کتاب الجنة، باب فی صفات الجنة واهلها وتسبیحهم فيها بكرة وعشيا: (۲۸۳۵) -

دپاره به ددوی رب ﷺ ددوی دایمان په ذریعه دوی ته دنعمت والا باغونه ورکړي چه ددې لاندې به نهرونه بهیري، ددوی آواز (سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ) اوبه خپلو کښې به دسلام تحفه وی. او آخری غوښتنه به ددوی دا وی چه ټول تعریفونه دالله ﷻ دپاره دي چه دټولو جهان والورب دي.

(رُسُلًا مُبْتَلِينَ وَمُنْذِرِينَ لَعَلَّ يَكُونُ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ) دالله ﷻ دپاره ټول تعریفونه دی چه هغه خپل رسولان زیری ورکونکی او خبردارې ورکونکی جوړ کړل او وې لیرل چه دي دپاره د رسولانو دراتلونو پس دخلقو په الله ﷻ باندې څه حجت پاتې نشی. ددې رسولانو سلسله په امی عربی مکی ﷺ باندې ختمه شوه. چه دټولونه زیاتې واضحې لارې هدایت کولو والا دي.

د نبی کریم د رسالت عمومیت: دحضور ﷺ د زمانې نه واخله تر قیامت پورې چه څومره انسانان او جنات دی هغه ټولو طرف ته د حضرت محمد ﷺ رسالت دي. لکه څنگه چه په قرآن پاک کښې دی چه (قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا) انې نبی ﷺ ته اووایه چه انې خلقو! زه تاسو ټولو خلقو طرف ته دالله ﷻ رسول یم دهغه الله ﷻ چه د آسمان او زمکې مالک دي چه دهغه نه سوا بل څوک معبود نشته چه هغه پیدا کوی او وژنی، نو انې خلقو تاسو ټول ایمان راوړنی په الله ﷻ باندې اودهغه په رسول باندې چه نبی دي امی دي چه هغه ایمان راوړې دي په الله ﷻ اودهغه په خبروباندې. انې خلقو هم دده په نقش قدم تللو کښې ستاسو هدایت دي. بل خاني کښې ارشاد دي چه (لَا تَذِرُونَهُ وَمَنْ يَلْمِمْهُ فَلْيَلْمِ يَوْمَ تَأْتِي السُّحُبُ بِالْحَمْلِ) چه څه تاسو هم ویروم او هغه (خلق) هم چه هغوی ته دالله کلام اورسی نوچه کوم یو عربی، عجمی، تور سپین ته دا قرآن پاک اورسی نونبی کریم ﷺ دهغه دپاره ویرونکي دي. دوجې الله ﷻ فرمائیلی دی چه (وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ مِنَ الْأَحْزَابِ فَالنَّارُ مَوْعِدُهُ) نو څوک چه کفر کوی په دي قرآن (یعنی ددې نه انکار کوی، هغه په قرآن حکم سره جهمی دي. بل خاني کښې ارشاد دي چه (فَذَرْنِي وَمَنْ يُكَلِّبُ بِهِدُ الْحَدِيثَ سَتَسْتَدْرِجُهُمْ مِمَّنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ) یعنی ته ما او دا دروغ ویونکې پرېږده، څه به دوی په مزه مزه نیسم د هغه د طرفنه چه دوی ته به پته هم اونه لگی.

رسول کریم ﷺ فرماني چه څما پیغمبري عامه ده هر یو سپین او تور طرف ته څه پیغمبر جوړ کړي شوي لیرلې شوي یم (۱)، حضرت مجاهد رضی الله عنه فرماني چه ټول جن او انس طرف ته. نو نبی کریم ﷺ ټولو انسانان او جناتو طرف ته دالله ﷻ رسول دي، ټولو ته دالله ﷻ وحی او قرآن پاک رسوونکي دي چه دهغه کتاب هیڅ یو طرف نه باطل نه ښکاری. چه دحکمتونو او تعریفونو والا الله ﷻ نازل کړې دي.

په قرآن کښې دغور وفکر دعوت: الله ﷻ پدې خپل کلام باندې دپوهیدو تاکید هم کړې دي، فرماني چه (أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا) تاسو ولې په قرآن پاک کښې غور اوتدبر نه کوئی که دا دالله ﷻ نه سوا د بل چا دطرف نه وي نو تاسو به په دي کښې ډیر زیات اختلاف موندې وي. بل خاني کښې ارشاد فرماني چه مونږ دا مبارک کتاب ستا طرف ته نازل کړې دي چه په دي کښې خلق غوروفکر او کړی او عقل مند خلق ترینه نصیحت حاصل کړی. اوبل خاني کښې فرماني چه دا خلق ولې په قرآن پاک دپوهیدو کوشش نه کوی ولې ددوی زړونو ته تالې لگیدلې دي.

ددنیا غوښتونکو عالمانو مذمت: نو په عالمانو باندې واجب دی چه دکلام الله مطلب واضحه کړی، او زده کړی او (خلقو) ته ښائی اودخلقو صحیح راهنمائی اوکړی. الله ﷻ فرماني چه مونږ د کتاب والو سره وعده اخستې ده چه هغوی دا بیانوی او پتوی شی نه خودې خلقو داشاته او غورزولو او ددې په بدله کښې ئې دنیا طلب کړه. ددوی دا سودا ډیره خرابه ده. او بل خاني کښې فرماني چه کوم خلق دالله ﷻ وعده او خپل قسمونه د لږ رقم په بدله کښې خرڅ کړی نو ددوی دپاره په آخرت کښې هیڅ حصه نشته

الله ﷻ به دوی سره د قیامت په ورځ خبرې نه کوي اونه به دوی طرف ته درحمت نظر سره گوري. اونه به دوی لره پاکوي بلکه ددوی دپاره دردناک عذاب دي. نو کومو خلکو ته چه مونږ مخکښي کتاب ورکړي وو او هغوی ددې نه مخ واړولو او د دنیا په حاصلولو او ددې په جمع کولو کښي مشغول شو او الله ﷻ چه کوم څیزونه منع فرمائيلی دی په هغې پسې روان شو او د الله ﷻ کتاب نې پرېښودو الله ﷻ ددې مذمت بیان فرمائيلې ده. مسلمانانو ته پکار دی چه هغوی دې داسې نه کوي چه دمذمت سبب جوړ شي. بلکه دوی ته پکار دی چه د الله ﷻ په کلام کښي د زړه نه مشغول وي او د قرآن پاک په ازده کولو او خودلو او پوهولو کښي مشغول وي.

قرآن سره زړونه نرمیږي: الله ﷻ فرماني چه آیا تر اوسه پورې هغه وخت نه دي راغلې چه د مسلمانانو زړونه د الله ﷻ ذکر (او چه کوم دوی طرف ته حق راغلې دي دهغې نه) ددوی زړونه او ویريږي او دهغه چا په شان نشي، چه کومو ته ددې نه مخکښي کتاب ورکړي شوي وو خو چه څه زمانه تیره شوه نو دهغوی زړونه سخت شو او اکثر خلق نافرمانه شو. پوهه شي مړي زمکې ته نوي ژوند ورکول صرف د الله ﷻ کار دي مونږ خو ستاسو د پوهې دپاره خپل آيتونه بیان کړل.

ددې دواړو آيتونو په ترجمه باندې غور او کړنې چه په څه لطافت سره بیان شوې دي چه څنگه باران سره خشکه زمکه شنه شي داشان ايمان او هدايت سره هغه زړونه چه د نافرمانو او گناهونو په وجه سخت شوي دی نرمیږي، الله ﷻ چې پاک لوني اوجواد اوسخی ذات دي د هغه نه مونږ اميد لرو د قبوليت او مونږ دعا کوو چه هغه پاک ذات ﷻ زموږ زړونه هم نرم کړي. آمين.

د تفسیر صحیح طریقه څه ده؟ : واورنئ! د تفسیر بهترینه او صحیح طریقه داده چه اول خود قرآن پاک تفسیر هم په قرآن پاک سره وي ځکه چه یو بیان په یو ځانې کښي مختصر دي نو په بل ځانې کښي د هغې تفصیل هم شته. ددې نه پس د دینه د قرآن پاک تفسیر په حدیثو دي. ځکه چه حدیث د قرآن پاک تفسیر او شرح ده. بلکه حضرت امام ابو عبد الله بن محمد بن ادریس شافعی رحمته الله فرماني چه د رسول الله ﷺ ټول احکام هم د قرآن پاک نه ماخوذ دي. د الله ﷻ فرمان دي چه مونږ په تاسو باندې قرآن پاک حق سره نازل او فرمائيلو چه تاسو د خلکو په مینځ کښي د الله ﷻ د خودلې شوي احکامو مطابق فیصلې او کړنې. خبردار! تاسو هغه خلکو سره مه کیږنئ چه کوم خیانت کوي. او بل ځانې کښي ارشاد دي چه مونږ په تاسو باندې دا کتاب نازل کړي دي چه د خلکو د اختلاف فیصله او کړنې. دا کتاب دایماندارو دپاره د هدايت اود رحمت (باعث) دي. په یو بل مقام کښي فرماني چه مونږ ددې ذکر ستاسو طرف ته په دې وجه نازل کړي دي چه تاسو دا خلکو ته ښه په ښکاره ښکاره اورسونئ چه په دې غور او کړي.

د حدیث اهمیت : نبي کریم صلی الله علیه و آله فرماني خبردار چه ماته قرآن پالې هم راکړي شوي دي او داشان ددې په مثال یو بل څیز هم (۱) نوددي نه مراد سنت دي. یادساتئ! احادیث هم د الله ﷻ وحی ده لکه څنگه چه قرآن پاک د الله ﷻ د وحی په ذریعه نازل شو داشان د نبي کریم صلی الله علیه و آله حدیث هم د الله ﷻ وحی ده. خو قرآن پاک وحی متلو ده او احادیث غیر متلو. امام شافعی رحمته الله او نور لوني لوني امامانو داپه دلائلو سره ښه ثابت کړه ده خو په دې ځانې کښي ددې د بیان موقع نه ده. مقصد دادې چه د قرآن پاک تفسیر مخکښي پخپله قرآن پاک سره او بیا په حدیث سره کول پکار دي.

نبي کریم صلی الله علیه و آله چه کله معاذ رضی الله عنه یمن طرف ته لیږلو نو (تپوس نې ترې او کړو چه که تاته څه مسئله پيښه شي نو ته به دڅه نه فیصله کوي) وې فرمائيل چه په قرآن پاک، که په دې کښي نې اونه مومي نو وې فرمائيل چه سنت رسول صلی الله علیه و آله سره، وې فرمائيل چه په دې کښي نې هم اونه مومي نوبیا، نو وې فرمائيل چه بیا به اجتهد به کوم په خپله رائي سره. حضور صلی الله علیه و آله چه دا جواب واوريږي نو دهغوی په سینه

(۱) ابودارد کتاب السنة، باب لزوم السنة: ۴۶۰۴، ترمذی: ۲۶۶۴-

نې لاس کيخودو او وې فرمائيل چه دالله ﷻ شکر دې چه هغه ذات دخپل نبی قاصد ته هغه توفیق ورکړو چه دهغه دنبي ﷺ خوښ دې^(۱). دا حدیث په مسند کښې هم دې او په سند کښې هم او سند هم ددې ډیر ښه دې لکه څنگه چه په خپل ځاني ددې ثبوت موجود دې.

د صحابه کرامو ﷺ د اقوالو اهميت :- په دې بناء باندې چه کله ديو آيت تفسير به قرآن پاک او حدیث کښې ملاؤ نشي نو صحابه کرامو ﷺ اقوالو طرف ته رجوع کول پکار دی. هغوی تفسير دقرآن پاک باندې ډیر زیات پوهه وو. ځکه چه په هغه وخت کښې کومې قرینې او احوال وو دهغې علم هم هغوی ته کیدیشی. هغوی ﷺ په هغه وخت کښې موجود وو. ددې نه علاوه هغوی ﷺ ته کامله پوهه، صحیح علم اونیک عمل حاصل وو. خاص کر هغه بزرگانو ته چه په هغوی ﷺ کښې ډیر اوچت مقام والا او زبردست عالمان وو. لکه څنگه چه څلور واره خلفاء راشدین دی. چه رشد او هدايت والا وو. یعنی حضرت ابوبکر صدیق ﷺ، حضرت عمر فاروق ﷺ، حضرت علی ﷺ او حضرت عثمان ذی النورین ﷺ د عبدالله بن مسعود ﷺ فضيلت :- او څنگه چه د حضرت عبدالله بن مسعود ﷺ نه روایت دې فرماني چه په هغه الله ﷻ قسم چه دهغه نه سوا بل څوک د عبادت لائق نشته، د کتاب الله هیڅ یو آیت داسې نشته چه ماته معلوم نه دې چه دا دچا په باره کښې نازل شوې دې او په کوم ځاني نازل شوې دې. که ماته پته وې چه د کتاب الله په علم کښې څما نه څوک زیات دی او څه ترهغه ځاني رسیدلي شوم نو مایه ضرور دهغه کس شاگردی کړې وې^(۲) دوی ﷺ دا هم فرماني چه په مونږ کښې به چا لس آیتونه زده کړل او په دې به نې عمل اونه کړو نو یولسم آیت به یې نه زده کولو.

حضرت ابو عبد الرحمن سلمی تابعی ﷺ فرماني چه مونږ د چا نه قرآن پاک زده کړو نو هغوی به مونږ ته فرمائيل چه مونږ د رسول الله ﷺ نه زده کړو چه ترکومي به مونږ د لسو آیتونو علم او عمل د حضور ﷺ نه زده نه کړو نو مخکښې به نه تلو.

د عبدالله بن عباس ﷺ فضيلت :- غرض دا چه دقرآن پاک علم او په قرآن پاک باندې عمل دواړه مو زده کړل هم په دې کښې یوحبر البحر حضرت عبدالله بن عباس ﷺ دې. د رسول کریم ﷺ د تره خوښ او ترجمان القرآن دې. نبی کریم ﷺ د دوی دپاره د برکت دعا کړې وه او فرمانيلی ئې وو چه «اللهم فقه فی الدین وعلیه التأویل»^(۳) انې الله ﷻ دوی ته د دین پوهه ورکړې او دوی ته د قرآن پاک د تفسير علم هم ورنصیب کړې^(۴). حضرت عبدالله بن مسعود ﷺ به فرمائيل چه دقرآن پاک بهترين ترجمان حضرت عبدالله بن عباس ﷺ دې. د حضرت عبدالله بن مسعود ﷺ دا قول مخکښې کیدنی او خیال او کړنې چه ددوی انتقال په ۳۲ هجری کښې اوشو او حضرت عبدالله بن عباس ﷺ دهغوی نه پس شپږ دیرش کاله ژوندی وو نو په دې موده کښې به دوی څومره ترقی کړې وی. حضرت ابو وائل فرماني چه د حضرت علی ﷺ په زمانه کښې حضرت عبدالله بن عباس ﷺ امیر حج مقرر شوې وو، دوی په خپله خطبه کښې د سورة بقره تلاوت اوکړو او په ښه طریقه نې ددې تفسير اوکړو، که کفارو هم اوریدلې وې نو مسلمانان شوی به وو. په بعضو روایاتو کښې دی چه دوی په دې خپله خطبه کښې د سورة نور تفسير

(۱) ابو داود کتاب القضاء، باب اجتهاد الراي فی القضاء : ۳۶۹۹، ترمذی ابواب الاحکام، باب ماجاء فی القاضی کیف یفقی: (۱۳۲۷) -

(۲) صحیح بخاری، کتاب فضائل القرآن، باب القراء من اصحاب الرسول ﷺ رقم: ۵۰۰۳، وصحیح مسلم: (۲۴۶۳) -

(۳) حمد ۱/۳۱۴، ۷۶۶، ابن حبان: ۷۰۵۵، ولفظ (اللهم فقه فی الدین) صحیح مسلم کتاب فضائل الصحابة، باب فضائل عبدالله بن عباس: ۲۴۷۷. او صحیح بخاری کښې (اللهم علمه الکتاب) دې. حدیث غیر: ۷۵، المعجم الکبیر للطبرانی: ۱۰۵۸۷/۱۰.

(۴) حاکم، ۵۳۷/۳، اود شیخینو په شرط صحیح دې او امام ذهبی ددوی موافقت کړې دې) -

اوفرمانیلو، همدا وجه ده چه اسماعیل بن عبدالرحمن سدی کبیر به په خپل تفسیر کښې هم ددې دواړو بزرگانو اکثر تفسیر نقل کولو لیکن کله کله اهل کتاب نه دا بزرگ چه کوم روایت اخلی هغه هم بیانوی.

دبنی اسرائیلی روایاتو حیثیت: دبنی اسرائیلو نه روایت اخستل مباح دی. صحیح بخاری کښې حضرت عبدالله بن عمرو رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمانیل چه ځما د طرف نه اورسوه اگر چه یو آیت وی. دبنی اسرائیلو نه په روایت اخستلوهم څه حرج نشته. ماباندې قصداپه دروغه ویونکې بالکل جهنمی دې ^(۱).

حضرت عبدالله بن عمرو رضی الله عنه په جنگ یرموک کښې دوه بورنی دیهودیانو او نصرانیانو دکتابو موندلې وی. دهغوی نه پس ده ددې نه هم روایت کولو، هغوی به دحدیث مدنظر کیخودو او نقل کول به نې. لیکن یاد لرئ چه دبنی اسرائیلو دا روایات صرف د مسئلې د مضبوطیا اوددې دگواهی دپاره راوړې شی. پخپله ددې نه مسئلې نه ثابتیږی.

د اسرائیلی روایاتو درې قسمونه: د بنی اسرائیلو روایات په درې قسمه دی. ① چه دهغې تصدیق په خپله مونږ سره موجود دې یعنی دقرآن پاک دڅه آیت یا د حدیث سره مطابق وی اوشهادت کوی ددې په صحت نو داصحیح دی. ② چه دهغې تکذیب پخپله مونږ سره موجود وی یعنی دڅه آیت یا دحدیث خلاف وی، ددې په غلط کیدو کښې څه شک نشته ③ چه دهغې مونږ تصدیق نشو کولې، اونه نې تکذیب کولې شو ځکه چه نه مونږ سره څه داسې روایت شته وی چه دهغې دمطابقت په وجه مونږ هغې ته صحیح اووایو اونه څه داسې روایت وی چه ددې مخالف وی او په دې وجه مونږ دې ته دروغ یا رښتیا اووایو. نو دا دریم قسم روایات هغه دی چه دهغې نه خاموش شو، نه ورته غلط وایو او نه صحیح. البته دا ذکرکول جائز دی. اودا روایات دی هم داسې چه په دې کښې زمونږ ددین څه فائده نشته. ددې باوجود په داسې خبرو کښې هم لونې لونې اختلافات موجود دی.

په اسرائیلی روایاتو کښې اختلافات: هم په دې وجه چه دداسې روایتونو اخستونکو مفسرینو کښې هم داسې اختلاف راځی. لکه داصحاب کھف نومونه اودهغوی دسپی رنگ، دهغوی شمیر، دحضرت موسی عليه السلام همسا دکومې ونې وه؟ حضرت ابراهیم عليه السلام چه کوم مارغان حصه کړو وی اوبیا دالله ﷻ په حکم سره چه هغه مارغان ژوندی شو، هغه مارغان کوم کوم وو؟ او چه کوم مقتول دحضرت موسی عليه السلام په زمانه کښې غوا ذبحه کړې شوې وه او ددې د غوښې یو تکره په دې وهلې شوې وه اوپه دې سره الله ﷻ هغه ژوندی کړې وی، هغه تکره کومه یوه وه اودکوم خانې وه؟ او هغه کومه ونه وه چه په هغې حضرت موسی عليه السلام نور لیدلې وو او په دې کښې نې دالله ﷻ کلام اوریدلې وو. وغیره وغیره. نو داداسې خیزونه دی چه په دې باندې الله ﷻ پرده اچولې ده. اودې پیژندل اونه پیژندل مونږ ته څه فائده یانقصان نه راکوی. نه ددې په تعیین کښې څه دینی فائده شته او نه دنیاوی. البته دا خبره ده چه دا اختلاف نقل کول جائز دی.

د اصحاب کھف د تعداد په حق کښې دقرآن بیان: لکه څنگه چه پخپله قرآن پاک داصحاب کھف په تعیین کښې اختلاف نقل کړې دې، فرمانی چه (سَيَقُولُونَ ثَلَاثَةٌ رَّابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ) دا خلق وائی چه اصحاب کھف درې وو اوڅلورم ددوی سپې وو. او وائی چه دوی پنځه وو او شپږم ددوی سپې وو. دا ټولې هسې تشې خبرې دی، او دا هم وائی چه دوی اووه وو او اتم ددوی سپې وو. انې نې ته اووایه چه ددوی شمیر ځما رب ته معلوم دې ښه. تاسو ددې په باره کښې سرسری خبرې کوئ او په دې باره کښې پوښتنه مه کوئ.

^(۱) صحیح بخاری، کتاب الانبیاء، باب من بنی اسرائیل، ۲۴۶۱، ترمذی: ۲۶۶۹.

د قرانی ایت نه څه معلومیږي :- دا ایت مونږ ته ښائی چه مونږ ته په دې مقام څه کول پکار دی. الله ﷻ په دې ځانې کښې درې قوله فرمائیلی دی. دوؤ ته ضعیف او وئیل او دریم ته ئی د ضعف حکم ورنکړو ددې نه معلوم شو چه دا صحیح دې ځکه که داهم باطل وې نوددې دواړو پشان به دا رد کړې شوې وو. بیاني دې سره دا هم ارشاد او فرمائیل چه ددوی د شمیر علم تاسو ته هیڅ فائده نه درکوی. بیا تاسو ولې ددې په چاڼ کولو کښې پریشان یئ. تاسودا ولې نه وائی چه ددوی د شمیر حقیقی علم الله ﷻ ته دې. ډیر کم داسې خلق دی چه هغوی ته الله ﷻ صحیح تعداد خودلې دې ، هرکله چه دا معلومه شوه چه دوی اخوا دیخوا خبرې کوی نوبیا دوی پسې ولې انخلئ او ولې تپوسونه کونی؟

دا شان دې نه دا هم معلومه شوه چه د څه اختلاف د نقل کولو صحیح طریقه داده چه ټول اختلافی اقوال بیان کړې شی، صحیح او غیر صحیح باندې خبردارې ورکړې شی، اوددې اختلاف فائده دې هم بیان کړې شی چه هسې څوک سرې په بیکاره کار کښې اخته نشی او د ښه شغل نه اونه ځی. چه کوم سرې په اختلاف نقل کولو کښې ټول اقوال بیان نه کړی نودا دهغه قصور دی. ممکن دی چه صحیح قول هغه وی چه کوم هغه پرېښودې وی. داشان چه کوم سرې اختلاف نقل کړی او څه فیصله اونه کړی نوده هم غلطی اوکړه. که غیر صحیح ته په قصد سره صحیح او وائی نوبیا هم دې دروغژن دې. او که په جهالت سره داسې اوکړی نوبیا دې خطا کار دې. داشان چه یو سرې په څه داسې خبره کښې چه په هغې کښې څه لویه فائده نه وی، یا ډیر اختلافی اقوال نقل کړی یا داسې اختلافات نقل کړی چه د هغې الفاظ معنا مختلف وی خود نتیجې په اعتبار سره هغه اختلاف بالکل ختم شی یا هسې معمولی شان پاتې شی. نوده هم خپل قیمتی وخت هسې ضائع کړو او د نه کولو کار ئې اوکړو. ددې مثال داسې دې لکه څنگه چه څوک سرې دوه وړوکې کپړې واغوندی، دښه اونیغې خبرې توفیق خوبس دالله تعالی په لاس کښې دې والله الموفق لسداد.

(فصل) تفسیر او د تابعینو اقوال

کله چه دیو آیت تفسیر قرآن پاک ، حدیث او دصحابه کرامو ﷺ اقوالو کښې ملاؤ نشی نو د دین اکثر امامانو وئیلی دی چه په داسې موقع کښې د تابعینو تفسیر واخستلې شی . دامام مجاهد رحمته الله علیه مقام :- لکه څنگه چه مجاهد بن جبر رحمته الله علیه (چه په تفسیر کښې دالله ﷻ یونښه وه) ، هغوی رحمته الله علیه فرمائی چه ما د اول نه تر آخره پورې درې ځل د عبدالله بن عباس رضی الله عنه نه قرآن زده کړو او پوهه شوم پرې ^(۱) دیو یو آیت باره کښې مې تپوسونه او کړل او په هغې پوهه شوم. ابن ابی ملیکه رحمته الله علیه فرمائی چه ما پخپله حضرت مجاهد رحمته الله علیه اولیدو چه کتاب ، قلم او دوات ئې واخستلو او حضرت ابن عباس رضی الله عنه لره ورتللو او دقرآن پاک تفسیر باره کښې به ئې تپوسونه کول او هغه به ئی لیکل. ^(۲) د پوره قرآن کریم تفسیر ئې په دې طریقه نقل کړو. د حضرت سفیان ثوری رحمته الله علیه فرمان وو چه مجاهد رحمته الله علیه د یو آیت تفسیر اوکړی نودا بیا چاڼ کول بې فاندې دی. نوددوی تفسیر کافی دی. ^(۳)

د حضرت مجاهد رحمته الله علیه په شان حضرت سعید بن جبیر رحمته الله علیه ، حضرت عکرمه رحمته الله علیه چه د حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنه آزاد کړې شوې غلام وو او حضرت عطاء بن ابی رباح رحمته الله علیه ، حضرت حسن بصری رحمته الله علیه ، حضرت مسروق ابن اجدع رحمته الله علیه ، حضرت سعید بن مسیب رحمته الله علیه ، حضرت ابوالعالیه رحمته الله علیه ، حضرت ربیع بن انس رحمته الله علیه ، حضرت قتاده رحمته الله علیه او حضرت ضحاک بن مزاحم رحمته الله علیه وغیره تابعینو تبع تابعینو او ددوی نه پس چې کوم خلق دی د هغوی تفسیر به معتبر منلې شی.

^۱ (الطبری: ۹۰/۱) -

^۲ (الطبری: ۹۰/۱) -

^۳ (الطبری: ۹۱/۱) -

د تابعینو په اقوال کښې ظاهري اختلاف: کله داسې هم کیدلې چې د یو ایت په تفسیر کښې ددې بزرگانو اقوال چې کله ذکر کولې شې او ددوی الفاظو کښې په ظاهر اختلاف په نظر راځي نو بې علمه خلق دې ته معنوی اختلاف وانی او وانی چې ددې ایت په تفسیر کښې اختلاف دې. حالانکه په حقیقت کښې داسې نه وو بلکه چا د یو څیز تفسیر د هغې په لازم سره کړې وی، چا ددې په مثال سره، چا پخپله دا څیز بیان کړی وی. اگر چه په دې صورتونو کښې په الفاظو کښې اختلاف وی لیکن معنی یې یو وی. عقل مند ته پکار دی چې په داسې ځانې کښې دې غلطی (خونیدل) ونشي. (والله الهادی)

شعبه بن حجاج رحمه الله فرماني چې کله د تابعین رحمهم الله اقوال په فروغی مسائلو کښې حجت نه دې نو د قرآن پاک په تفسیر کښې به څنگه حجت جوړشي؟ د شعبه رحمه الله قول صحیح دې مراد نې دا دې چې د دوی اقوال حجت نه دې په اختلاف کونکو باندې او داصحیح ده. خو ددوی اجتماعي اقوال لره حجت کیدلو کښې هیڅ شک نشته او د اختلاف په وخت کښې نه ددوی قول په خپلو کښې په یو بل باندې حجت دې، نه په غیرو باندې، په دې وخت کښې به د قرآن پاک لغت او حدیث او دغیرو عام لغت او دصحابه کرامو رضی الله عنهم اقوالو طرف ته رجوع کولې شي.

د تفسیر بالرأی شرعی حیثیت: - صرف په رأی سره تفسیر کول حرام دی. رسول کریم صلی الله علیه و آله فرماني چې چا قرآن پاک کښې خپله رأی داخله کړه یا نې جهالت سره څه اوونیل نو ده خپل ځانې په جهنم کښې جوړ کړو (۱) په ابن جریر او ترمذی شریف او ابوداود شریف کښې دا حدیث دې. او امام ترمذی رحمه الله دې ته حسن و نیلې دې. هم دا الفاظ د حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما نه نقل دی. حضرت جندب رضی الله عنه د نبی کریم صلی الله علیه و آله نه روایت نقل کوی چې رسول کریم صلی الله علیه و آله او فرمانيل چا په قرآن پاک کښې د خپلې رأی نه څه اوونیل نو ده خطا او کړه ابن جریر رحمه الله، ابوداود، ترمذی او نسائی کښې هم دا الفاظ موجود دی د حدیث د سهیل بن ابی حزم القطعی نه. امام ترمذی رحمه الله دې ته غریب و نیلې دی او ددې راوی سهیل باندې بعضې اهل علمو کلام هم کړې دې دې حدیث پاک کښې دا الفاظ هم مروی دی چې چا د خپلې رأی نه قرآن پاک کښې څه صحیح خبره هم او کړه نو هغه بیا هم خطا کار دې (۲) ځکه چې ده ددې څیز تکلف او کړو چې د هغې ده ته علم نه وو او په داسې لار لارو چې په هغې باندې ده ته د تګ حکم نه وو. نو اگر چه دده د ژبې نه صحیح خبره وتلې وه خو بیا هم دې خطا کار دې. ځکه چې دا کار ده په ښه طریقه باندې اونه کړو. د تفسیر بالرأی مثال: ددې داسې مثال دې لکه چې یو سړي بې علمه وی او د خلقو فیصلې کوی. ده ته جهنمی و نیلې شوی دی. اگر که نفس الامر کښې دده حکم صحیح هم وی. دا بله خبره ده چې دداسې سړي په صحیح خبره باندې نیول کم وی لیکن خطا کار دې. (والله اعلم)

او گورنې الله تعالى هغه تهمت لگوونکی ته کاذب و نیلې دې په قرآن پاک چې (فَإِذْ لَمَّا تَأْتُوا بِالْحَظِّدِ قَالُوا لَيْكَ عِنْدَ اللَّهِ هُمُ الْكَافِرُونَ) هغه گواه پیش نه کړی. اگر چه په حقیقت کښې هغه رښتونی وی او په چا باندې د تهمت الزام لگوی هغه واقعی زنا کار وی لیکن چونکه ده دا خبر بغیرد شهادت نه خوره کړه او ددې خورول د ده دپاره حلال نه وه نو دې کاذب او گرزولې شو. (والله اعلم)

په تفسیر کښې د اسلافو طریقه کار: - هم دا وجه ده چې د سلفو یو لونی جماعت بغیر د علم نه د تفسیر کولو نه ویریدل. د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه فرمان دې چې زما بوج به کومه زمکه او چتوی او کوم آسمان به راته سیورې را کوی که څه په قرآن پاک کښې هغه اووایم چې څه ماته پته نشته. (۳) د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه نه یو ځل د الله تعالى د فرمان (وَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا) تفسیر باره کښې تپوس او شو نو وې فرمانيل

(۱) ترمذی، ابواب تفسیر القرآن باب ماجاء ی الذی یفسر القرآن برایه: ۲۸۵۰، السنن الکبری: ۸۰۸۵، -.

(۲) السلسلة الصحيحة: ۲۸/۶ تحت رقم: ۲۵۰۷ -

(۳) السلسلة الصحيحة: ۲۸/۶ تحت رقم: ۲۵۰۷ -

چه ماته به کوم یو اسمان سیوری راکړی او کومه زمکه به زما بوج اوچت کړی چه څه په قران پاک کښې هغه څه اووایم چه ماته پته نشته. دا روایت منقطع دی. یو ځل حضرت عمر فاروق بن خطاب ؓ په منبر باندې هم ددې آیت تلاوت اوکړو او بیا نې افرمائیل چه **(وَقَاكِهٔ)** خومونې ته معلوم دی لیکن دا (اب) څه څیز دی؟ بیاني پخپله افرمائیل چه انې عمر په دې تکلف کښې ولې اخته شم؟ (۱) حضرت انس ؓ فرمائی چه مونې حضرت عمر بن خطاب سره وو، ددوی د قمیص په شا څلور پیوندونه لگیدلی وو، دوی ددې آیت **(وَقَاكِهٔ وَأَبَأ)** تلاوت افرمائیلو او وې فرمائیل چه دا (اب) څه څیز دی؟ بیا نې افرمائیل چه تاته ددې تکلف څه ضرورت دی؟ ددې په نه معلومیدو کښې څه حرج دی؟ مطلب دادې چه د (اب) معنی خو معلوم ده یعنی گیاه دزمکې پیداوار لیکن د دوی کیفیت ښکاره علم نشته، هم په دې آیت کښې موجود دی **(فَأَبْتَنَّا فِيهَا حَبًّا وَعُشْبًا وَقَضْبًا)** یعنی مونې په زمکه کښې غلې او انگور زرغون کړل.

د ابن عباس ؓ د جواب ورکولو نه انکار: ابن جریر کښې په صحیح سند سره روایت دی چه ابن ابی ملیکه ؓ فرمائی چه حضرت ابن عباس ؓ نه یو کس دیوایت باره کښې تپوس اوکړو نو دوی بیان نه کړو او وې فرمائیل حالانکه که تاسو کښې ددې باره کښې تپوس شوې وې نو فوراً به مو جواب ورکړې وې. په بل روایت کښې دی چه یوسړی ددوی نه تپوس اوکړو چه په قران پاک د زرو کالو برابر دیوې ورځې ذکر دی دا څه دی؟ دوی ؓ افرمائیل چه د پنخوسوزرو کالو برابر چه کوم ذکر دی هغه څه دی؟ هغه اووئیل چه څه خو ستاسو نه معلومول غواړم. دوی ؓ افرمائیل چه دا دوه ورځې دی چه ددې ذکر الله ؓ په خپل کتاب کښې کړې دي، ددې حقیقی علم الله ؓ ته دی. خیال اوکړنې دومره لوڼې د قران مفسر د قران په تفسیر کښې څومره د احتیاط نه کار اخلی چه ورته د حقیقت خبرې علم نه وو نوددې د بیانولو نه ئې صفا انکار اوکړو.

د جندب ؓ په تفسیر القرآن کښې احتیاط: په تفسیر ابن جریر ؓ کښې دی چه حضرت جندب بن عبدالله ؓ نه یو ځل طلق بن حبيب ؓ دیو آیت تفسیر اوپوښتلو نو وې فرمائیل چه ته مسلمان ئې نو ستا دې قسم وي که ته ددې ځانې نه لارې. وې فرمائیل چه په دې ځانې کښ کینه. سعید بن مسیب ؓ او په تفسیر کښې احتیاط: حضرت سعید بن مسیب ؓ نه د قران پاک دیو آیت د تفسیر متعلق تپوس اوکړې شو نو وې فرمائیل چه مونې په قران پاک کښې هېڅ نه وایو. ددوی ؓ دا عادت مبارک وو چه څه به ورته معلوم وو نوهغه به ئې د قران پاک په تفسیر کښې وئیل، یو ځل د یوسړی د سوال په جواب کښې دوی ؓ افرمائیل چه مانه دقران پاک د تفسیر سوال مه کوه. دقران پاک تفسیر دهغه چا اوپوښته چه هغه وائی چا ځما نه د قران پاک هیڅ یو آیت پټ نه دی. یعنی حضرت عکرمه ؓ.

د سلفو په تفسیر کښې احتیاط: بن ابوزید ؓ وائی چه مونې حضرت سعید بن مسیب ؓ نه دحلال اوحرامو مسائلو باره کښې تپوس کړې وو. دوی په دې کښې زیات عالم په نظر راتلل خو چه د قران پاک د څه آیت باره کښې به تپوس اوکړې شو نو داسې به خاموش شو چه گڼی هډو دوی اوریدلی نه دی. حضرت عبیدالله بن عمر فرمائی چه ما د مدینې منورې لوڼې لوڼې عالمان اولیدل چه دوی په تفسیر کښې خبره کول لویه گڼل. لکه حضرت سالم بن عبدالله ؓ، حضرت قاسم بن محمد ؓ، حضرت سعید بن مسیب ؓ، حضرت نافع ؓ وغیره. حضرت هشام ؓ فرمائی چه ما خپل پلار عروه ؓ نه وو کتلې چه هغوی دقران پاک دیو آیت تفسیر کړې وی.

(۱) صحیح بخاری کتاب الاعتصام باب ما یکره من کثرة السؤال... ۷۲۹۳ مختصر بلفظ (فینا عن التكلف)۔

عبيد الله سلماني رحمه الله نه دقرآن پاك ديو ايت باره كښې تپوس او كړې شو نو وې فرمانيل چه كومو خلقو دقرآن پاك آيتونه پيژندل چه په څه باره كښې نازل شو نو هغوى نه دا دنيا خالي شوه. اوس تاسو اوويريږئ دالله تعالى نه او صحيح نيغ اوسئ. حضرت مسلم بن يسار رحمه الله فرمانى چه كله تاسو دكتاب الله په تفسير كښې څه وئيل غواړئ نو مخكښې روستو گورئ ځكه دا دالله عز وجل نسبت طرف ته خبره كوي. حضرت ابراهيم رحمه الله فرمانى چه زمونږ ټولو ملگرو د قرآن پاك تفسير ډير لوني څيز گنړلو. او په دې كښې به ئې سخت احتياط كولو. شعبه رحمه الله فرمانى اگر چه ما دقرآن پاك د يو آيت علم حاصل كړې دې خوددې په وينا كښې داوايم چه د الله عز وجل نه روايت دې. حضرت ابن مسروق رحمه الله قول دې چه په تفسير كښې ډير زيات احتياط كوي ځكه چه تفسير خو دالله عز وجل نه روايت كول دى. دا ټول او ددې پشان نور دا آثار صحيحه دحضرات ائمه سلفو نه نقل دى. ددې دا مطلب دې چه دې علماء كرامو به بالكل دعلم نه بغير دقرآن په تفسير كښې څه نه وئيل. خو چه د لغت لحاظ سره يا د شريعت لحاظ سره كوم تفسير معلوم وي دهغې په بيان كولو كښې هيڅ حرج نشته. ددې وجې د دې بزرگانو پاك اقوال د قرآن پاك په تفسير كښې ډير زيات روايت شوې دي.

يوه شبه او دهغې جواب:- هېڅوك دې دا نه وائى چه كله به دا بزرگان ويريدل او تفسير به ئې نه بيانولو ، بيا ددوى نه تفسير ولې نقل دې؟ جواب ددې دادې چه چې به په هغه ځانې كښې وو چه كله به دوى ته كوم معلومات نه وو او وئيل به ئې په هغه ځانې كښې چه كوم ځانې كښې به دوى ته علم وو. اودا دواړه په هر يو باندې واجب دى. د بې علمۍ په وخت كښې چې پاتې كيدل او علم بيانول. قرآن پاك فرمانى چه **(لَتَبَيِّنَنَّ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْفُرُونَ)** يعنى دادخلقو مخكښې بيانونى او پتوئى ئې مه. حديث شريف كښې دى چه دچا نه د څه مسئلې باره كښې تپوس او كړې شى او دې هغه پته كړى اگر چه ده ته ددې باره كښې علم وي نو د قيامت په ورځ به ده ته د اوور واگې اچولې شى. (۱)

ابن جرير كښې حديث دې چه رسول كريم صلى الله عليه وسلم به دقرآن پاك د هغه آيت تفسير كولو چه دكوم تفسير به حضرت جبريل عليه السلام نبى كريم صلى الله عليه وسلم ته خودلې وو. خو دا حديث منكر او غريب دى. اوددې راوى جعفر دې (اودې د محمد بن خالد بن زبير بن عوام قريشى ځونې وو) دده باره كښې امام بخارى رحمه الله فرمانى چه دده په حديث كښې متابعت نشته دې. حافظ ابو الفتح ازدي رحمه الله فرمانى چه دامنكر الحديث دې. كه چېرې دا حديث صحيح دې نو بيا هم ددې صحيح مطلب دا كيدى شي چه ددې نه مراد هغه آيتونه دى چه دهغې معنى دالله عز وجل د خوندې نه بغير نه شى كيدلې. دداسې آيتونو مطلب چه رسول كريم صلى الله عليه وسلم ته به په ذريعه دحضرت جبريل عليه السلام معلومولوشو. امام جعفر صادق عليه السلام چه ددې روايت كومه معنى بيان كړې ده فرمانى چه ددې ما حصل هم دا دى. او هم دا معنى صحيح بنديدي هم شى. ددې وجې قرآن پاك كښې داسې آيتونه هم دى چه دهغې علم صرف الله عز وجل ته دى. اوداسې آيتونه هم شته دې چه د هغې علم علماء كراموته دې. اوداسې آيتونه هم دى چه د معنى او مطلب لحاظ ئې داشان ښكاره اودواضحه دى چه د چا څه عذر باقى نشى پاتې كيدلې.

دتفسير اقسام :- حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنه فرمانى چه د تفسير څلور قسمونه دى. ① دكلام عرب نه معلومېږى ② چه دهغې په جهالت كښې څه عذر نه وي ③ چه دا دى علمه خلقو ته معلوم وي. ④ چه هغه دالله عز وجل نه سوا بل څوك نه پيژنى.

يو مرفوع حديث هم دى چه په دې باره كښې دې ليكن ددې په اسنادو كښې كلام دې. په دې كښې حضور صلى الله عليه وسلم فرمانى چه دقرآن پاك نزول په څلورو طريقو باندې شوې دى. ① دحلال او حرام آيتونه كه ددې نه څوك ناخبره وو نو دقيامت په ورځ ددوى هېڅ عذر نشى قبلولې. ② چه كوم عرب بيان كړى.

(۱) ابودو كتاب العلم باب كراهية منع العلم : ۳۶۵۸، ترمذى : ۲۶۴۹، ابن ماجه : (۷۶۱) -

۳) چہ کوم ذی علم او پیرنی. ۴) متشابہ آیتونه چہ د هغی حقیقی علم دالله ﷻ نه سوا بل چاته حاصل نه دی. چہ کوم خلق ددې خبرې دعوی کوی هغه دروغژن دي. په دې حدیث کښې محمد بن سائب کلبی دي ، هغه متروک الحدیث دي، کیدیشی چہ هغوی مرقوف روایت یعنی دحضرت عبدالله بن عباس رضی الله تعالی عنهما قول ته مرفوع حدیث گنړلې وی ، والله اعلم.

مکی او مدنی سورتونه :- حضرت قتاده رضی الله عنه فرمائی چہ سورة بقره ، سورة آل عمران ، سورة نساء ، سورة مائدة ، سورة براء ، سورة رعد ، سورة نحل ، سورة حج ، سورة نور ، سورة احزاب ، سورة محمد ، سورة فتح ، سورة حجرات ، سورة رحمان ، سورة حدید ، سورة مجادله ، سورة حشر ، سورة ممتحنه ، سورة صف ، سورة جمعه ، سورة منافقون ، سورة تغابن ، سورة طلاق ، سورة تحریم ، سورة زلزال او ، سورة نصر ، داتول سورتونه خو په مدينه منوره کښې نازل شو اوباقی تول سورتونه مکه مکرمه کښې نازل شو.

د آیاتونو تعداد:- ۱) دقرآن کریم آیتونه شپږ زره خودلې شی. دې کښې اختلاف دي ، ۲) ځینو ددې نه زیات نه دی خودلی ۳) بعضې شپږ زره دوه سوه او څلور ځینې شپږ زره دوه سوه او څوارلس ۴) ځینې شپږ زره دوه سوه ده نور لس ، ۵) بعضې دوه سوه پنځوشت ، ۶) بعضې دوه سوه شپږیشت. د قرآن کریم کلمات:- دقرآن کریم دکلماتو په نسبت حضرت عطاء بن یسار رضی الله عنه فرمائی چہ اویا زره څلور سوه یو کم څلوینست (۷۰۴۳۹) کلمات دی.

د قرآن پاک حروف:- د حروفو د شمیر په باره کښې حضرت مجاهد رضی الله عنه روایت دي چہ د تول قرآن پاک حروف درې لاکه یوشت زره او یوسل اتیا (۳۲۱۱۸۰) دی. فضل بن عطاء بن عطاء بن یسار رضی الله عنه فرمائی چہ تول حروف درې لاکه درې دیرش زره او پنځلس (۳۳۳۰۱۵) دی. حجاج په خیل وخت کښې قاریان، حافظان او کاتبان جمع کړل او تپوس ئې اوکړو دقرآن پاک حرفونه او شمارنی اوماته ئې اووانې، نو ټولو حساب اوکړو او په اتفاق سره ئې اووئیل چہ درې لاکه څلوینست زره او اووه سوه او څلوینست (۳۴۰۷۴۰) دی.

د حروفو په اعتبارسره دقرآن تقسیم:- بیا حجاج اووئیل چہ ښه د حرفونو په لحاظ سره نیم قرآن پاک په کوم ځانې کښې ختمیږي؟ نو دحساب نه معلوم شو چہ سوره کهف کښې دحرف (وَلْيَتَلَطَّفْ) په " ف " باندې نیم قرآن پاک ختمیږي. اودسورة براء په سلو آیتونو باندې دقرآن کریم رومبې حصه د حروفو په اعتبار سره ختمیږي. اودویمه حصه دسورة شعراء په سلم آیت په سر باندې یا دیوسل یو آیت په سر باندې ختمیږي او دریمه تر آخره پوري.

د قرآن پاک منزلونه:- اوکه دمزلونو شمار اوکړې شی یعنی که قرآن په اووه منزلونو تقسیم کړې شی نو ۱) رومبې منزل د (صَدَّ) په " د " باندې ختمیږي. چہ په دې آیت کښې دي (فَيَنْهَرُ مَنْ أَمَنَ بِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ صَدَّ عَنْهُ) ۲) او دویم منزل د (حَبِطَتْ) په " ت " باندې ختمیږي چہ داد سورة اعراف آیت (أُولَئِكَ حَبِطَتْ) کښې دي ۳) اودریم منزل د (اَكْلَهَا) په آخری " ا " باندې ختمیږي چہ دا په سورة رعد کښې دي ۴) او څلورم منزل د (جَعَلْنَا) په " ا " باندې ختمیږي چہ دا په سورة حج کښې په آیت (جَعَلْنَا مَنَسْكَ) کښې دي. ۵) اوپنځم منزل د (مُؤْمِنَةٍ) په " ه " باندې ختمیږي چہ دا په سورة احزاب کښې په آیت (وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ) کښې دي. ۶) او شپږم منزل د (السَّوَاءِ) په " و " باندې ختمیږي چہ دا په سورة فتح کښې په آیت (الظَّالِمِينَ بِاللَّهِ ظَنَ السَّوَاءِ) کښې دي. ۷) او اووم منزل دقرآن کریم په اختتام باندې.

دابومحمد سلام حمانی رضی الله عنه بیان دي چہ مونږ څلور میاشتي متواتر محنت نه پس دا خبرې حجاج ته اووئیلې. دحجاج معمول وو چہ هره شپه به ئې د قرآن پاک یو پاؤ تلاوت کولو. دې لحاظ سره دقرآن پاک یو پاؤ په سورة انعام باندې ختمیږي. او نیم قرآن د سورة کهف د لفظ (وَلْيَتَلَطَّفْ) په " ت " باندې.

او پاؤ کم د سورة زمر په خاتمه باندې او پوره د قرآن کریم په اختتام باندې. شیخ ابو عمر ودانی په خپل کتاب البیان کښې په دې خبرو کښې اختلاف نقل کړې دې. پاتې شو د قرآن پاک د وینا په اعتبار سره سورتونه او جزونه نوډا مشهورې دیرش پارې دی. او یو حدیث کښې د صحابه کرام څخه د قرآن پاک اووه منزلونه کول او ددې د تلاوت کولو بیاندي.

مسند احمد، سنن ابوداود او ابن ماجه کښې دی چه د حضور ﷺ په ژوند کښې صحابه کرام څخه نه تپوس او کړې شو چه تاسود قرآن پاک وظيفه څنگه کونی؟ نووې فرمائیل چه رومبی درې سورتونه په اووه منزلونو باندې، بیا ددې نه پس د پنځو سورتونو په دویم منزل، بیا ددې نه پس د اووه سورتونو په دریم منزل، بیا ددې نه پس د نهه سورتونو په څلورم منزل، بیا ددې نه پس د یو لسو سورتونو په پنځم منزل باندې، بیا ددې نه پس د ديارلسو سورتونو په شپږم منزل او مفصل یعنی د سورة (ق) نه واخله تر آخره پورې (یعنی اووم) یو منزل دې (۱)

(فصل)

د سورة لفظی معنی ① د سورت لفظی بحث کښې بعضې وائی چه ددې معنی خانله والې او اوچتوالې دې. د نابغه په یو شعر کښې د سورت لفظی معنی په اوچتوالی سره راغلې ده.

المتران الله اعطاك سورة

تري كل ملك دونها يتذبذب

(ترجمه) آيا ته نه گوري چه الله ﷻ در کړې دې تالره پورته والې يا جدا والې چه ته وینې هر یو بادشاه لره ددې نه ریډونکې.

نوددې معنی به داسې وی چه گویا د قرآن پاک ونیلو والا یو منزل نه دویم منزل طرف ته روان وی. او دا هم ونیلې شی چه دا د شرافت او اوچتوالی په معنی کښې دی. ددې و چې د ښار دیوال ته په عربی کښې (سور البلدان) وائی ② او بعضې وائی چه په لوښی کښې کومه حصه باقی پاتې شی هغې ته په عربی کښې اساره وائی. اود سورة لفظ هم ددې نه اخستې شوې دې. چونکه سورة هم د قرآن پاک یو حصه او تکره وی، دهمزه تخفیف شوې دې، بیا همزه په واو سره بدل کړې شو ③ یو قول دا هم دې چه د سورة لفظی معنی د تمام او کمال هم ده. پوره اوښې ته په عربی ژبه کښې ددې وجې سور وائی. ④ اودا هم ممکن دی چه څنگه په عربی کښې قلعي ته سور په دې وجه وائی چه دې دکورونو احاطه کړې وی اوداکورونه ئې جمع کړی وی. داسان چونکه آیتونو لره سورت جمع کوی اوددې احاطه کوی نودې ته هم سورت ونیلې شی. دسورت جمع سور ده او کله (سورات) او (سوارات) هم راځی.

د آیت تشریح :- ① آیت ته آیت په دې وجه ونیلې شی چه د آیت لفظی معنی علامت او نشانه ده، چونکه آیت باندې کلام ختمیږی او اول او آخر جدا کیږی ددې وجې دې ته آیت وائی. قرآن پاک کښې هم آیت د علامې او نشان په معنی کښې دې. ارشاد دې چه (ان آية ملكية) یعنی دده دبادشاه کیدو نښه او علامه داده. داسان د نابغه په شعر کښې هم آیت په دې معنی کښې دې :

توهمت آیات طافعتها

لست اعوام وذل العام سايام

(ترجمه) :- ما معلومي کړې نښې ددې پس ما دا اوپیژندله چه د شپږو کالو وه دائې اوم کال دې ② اود آیت معنی جماعت او ډله هم راځی. د عربو په شعرونو کښې دا لفظ په دې معنی کښې راغلې

① ابوداود کتاب شهر رمضان باب تحریب القرآن : ۱۳۹۳، ابن ماجه : ۱۳۴۵ -

دې. چونکه ایت هم د حرفونو یو جماعت او ډله وی ددې رعایت په وجه دې ته هم ایت ونیلې شی. لکه چه ونیلې شی چه (خرج القوم بأیاهم) او وتلو قوم سره دخپلو ډلو (۴) او د آیت معنی عجیبه هم ده. چونکه دا عجیبه خیز دې، معجزه ده. ټول انسانان داشان خبره نشی کولې. ددې وجې دې ته هم ایت وائی. د ایت صرفی تحقیقی: ① سیبویه وائی چه په اصل کنبې دا (ایة) وو لکه (اکمة) او (شجرة)، رومبی: ی د عربی د قاعدې مطابق الف جوړ شو. اول یا متحرکه ما قبل تر مفتوح یا مو په الف سره بدله کړه نو ایه شو. ② د کسانې قول دې چه د آیت اصل (ایة) وو لکه څنگه چه (امنة) ی الف شو اود التباس په وجه پریوتلو. ③ فراء وائی چه دا اصل کنبې (ایة) وو بیا د تشدید په وجه الف بدل کړې شو او (ایة) شو، د آیت جمع (آي آیات) راخی.

د کلمې تشویرح: کلمه وائی یو لفظ ته، کله خو ددې دوه حروف وی لکه څنگه چه (ما) او (لا) او (له) وغیره او کله زیات هم وی. زیات نه زیات لس حروف یو کلمه کنبې وی. لکه څنگه چه (لَبَسْتَ ثِيَابَهُمْ) او (أَنْزَلْنَاهُمْ) او (فَأَسْقَيْنَاكُمُوهَا) او کله په یو کلمه کنبې صرف یو آیت وی لکه (والفجر) او (والضحى) او (والعصر) او داشان (الم) او (طه) او (یس) او (حم)، داد کوفیانو قول دې او (حمعق) ددوی په نیز دوه کلمې دی او ددې نه سوا نور خلق وائی چه دا کلمې نه دی بلکه دا د سورتونو فواتح دی. ابو عمر ودانی فرمائی چه ماته نه دې معلوم. دیو کلمې یو آیت په قرآن کریم کنبې سواد (مدهامتان) چه داپه سورت رحمان کنبې دې

(فصل) په قرآن کنبې عجمی نومونه،

قرطبی رحمه الله وائی چه د عربی ژبې نه سوا عجمی ترکیب خو په قرآن پاک کنبې نشته دي. البته عجمی نومونه په کنبې شته دې لکه ابراهیم، نوح، لوط، او اختلاف ئې کړې دې چه آیا قرآن کنبې ددې نه سوا هم څه عجمی دې؟ نو باقلانی او طبری خو صفانکار کړې دې او وائی چه د عجمیت مطابق چه څه دی قرآن پاک کنبې هغه حقیقت کنبې عربی ده لیکن موافقت دې.

د سورة فاتحي تفسیر

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

د سورة فاتحي نور نومونه ① ددې سورة نوم سورة فاتحه دې، فاتحه وائی شروع کولو ته، چونکه قرآن پاک کنبې د ټولو نه مخکېني هم دا سورت لیکلې شوې دې ددې وجې دې ته سورت فاتحه وائی. او ددې وجې هم چه په مونځ کنبې قرات هم ددې نه شروع کیږي ② او ددې نوم (أَمَّا الْكِتَابُ) هم دې. جمهور هم دا وائی. البته حسن رحمه الله او ابن سيرين رحمه الله ددې قائل نه دی. هغوی وائی چه د لوح محفوظ نوم "ام الكتاب" دې او د حسن رحمه الله قول دې چه محکم آیاتونو ته "ام الكتاب" وائی. د ترمذی په یو حدیث کنبې دی چه رسول کریم ﷺ او فرمائیل چه (الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ) پوره سورت پورې هم دا "ام القرآن"، ام الكتاب، سبع مثانی او قرآن عظیم "۱" دې ③ ددې سورت نوم "سورة الحمد" او ④ "اوسورة الصلوة" هم دې. نبی کریم ﷺ فرمائی چه الله ﷻ فرمائیلی دی ما صلوة (یعنی سورة فاتحه) خپل او د خپلو بندگانو په مینځ کنبې نیمه نیمه تقسیم کړې ده. کله چه بنده وائی (الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ) نوالله ﷻ فرمائی چه څما بنده څما تعریف او کړو پوره حدیث پورې ⑤ په دې حدیث کنبې معلوم شو چه دسورت فاتحي نوم سورة الصلوة هم دې، ځکه چه ددې سورت په مونځ کنبې ونیل شرط دی ⑥ ددې سورت نوم

① (ابوداود کتاب الصلاة، باب فاتحة الكتاب: ۱۴۵۷، ترمذی: ۳۱۲، صحیح بخاری بلفظ (ام القرآن هي السبع المثاني والقرآن العظيم) کتاب التفسیر تفسیر سورة الحجر: ۴۷۰۴، صحیح بخاری: ۲۴۹۸) -

② (صحیح مسلم، کتاب الصلاة باب وجوب قراءة الفاتحة: ۳۹۵، ابوداود: ۸۲۱، ترمذی: ۲۹۵۳، نسائی: ۹۱۰، ابن ماجه: ۸۳۸) -

سورة الشفاء هم دي. دارمی کنبی حضرت ابوسعید ؓ نه مرفوعا روايت دي چه سورة فاتحه د هر زهر شفاء ده ⑥ او ددي نوم "سورة الرقيه" هم دي ① حضرت ابو سعید ؓ چه کله یوسري دم کړو او هغه سري مارچيچلي وو او هغه ښه شو نو نبی کریم ﷺ هغه ته او فرمائیل چه تاته څنگه معلومه شوه چه دا رقيه ده يعنی وئیل او پوک وهلو والاسورت دي ② حضرت ابن عباس ؓ دي ته اساس القرآن وائی. يعنی د قرآن پاك جرړه. اوددي سورت بنياد ﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾ دي ③ حضرت سفيان ابن عيينه ؓ فرمائی چه ددي نوم "رقيه" دي ④ يحيى بن كثير ؓ فرمائی چه ددي نوم "كافيه" هم دي. ددي وجي چه دا خپل ماسوا نه كفايت كوی. او بل هيڅ يو سورت ددي نه كفايت نه كوی په بعضي مرسلواحادیثو کنبی دا مضمون هم راغلي دي چه دي ته سورة الصلوة ⑤ او سورة الكثر هم وئيلي شوی دي. دزمحشری ؓ په تفسير كشاف كنبی او گورنی.

د سورة فاتحه مكی او مدنی حیثیت: ① حضرت ابن عباس ؓ، حضرت قتاده ؓ او ابو العالیه ؓ فرمائی چه داسورت مكی دي. حضرت ابوهريره ؓ، حضرت مجاهد ؓ، حضرت عطاء بن يسار ؓ ② او حضرت زهري ؓ فرمائی چه دا سورت مدنی دي. خو رومي قول زیات صحيح دي. ددي وجي په بل آيت كنبی دي ﴿وَلَقَدْ آتَيْنَكَ سَبْعًا مِّنَ الْمَثَانِ﴾ يعنی مونږ تاته سبع مثانی يعنی اووه بار بار وئیلو والا سورت درکړي دي. والله اعلم. ③ دابواللیث سمرقندی ؓ يو قول قرطبي ؓ هم نقل کړي دي چه ددي سورت نصف په مکه مکرمه كنبی او آخری نصف په مدینه منوره كنبی نازل شوې دي. لیکن دا قول بالکل غريب دي.

د سورة فاتحي د اياتونو تعداد: او دا اووه آياتونه بغير د خلاف نه دي. لیکن عمرو بن عبید اته اياتونه، او حسين جعفری شپږ هم وئيلي دي او دا دواړه اقوال شاذ دي.

بسم الله د فاتحي مستقل ایت دي که نه؟ ﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾ ددي سورت مستقل آيت دي او که نه دي، په دي كنبی اختلاف دي ① ټول كوفي قاريان او دصحابه كرام ؓ اود تابعينو يوه ډله او روستنی ډير بزرگان خو دا د سورت فاتحي يو مستقل آيت گنړي ② بعضي دي ته ددي جز وائی او بعضي دا آيت ددي په شروع كنبی هډ ومنی نه. لكه څنگه چه دمدیني منوري دقاريانواو فقهاء كرامو دا قول دي. ددي تفصيل به انشاء الله مخكښي راشی.

د سورة فاتحي كلمات او حروف: ددي سورت كلمات پنځويشت دي او حروف نې يوسل ديارلس دي. ① امام بخاري ؓ دكتاب التفسير په شروع كنبی په صحيح بخاري كنبی ليكي چه ددي ام الكتاب نوم په دي وجه دي چه دقرآن كريم كتاب ددي نه شروع كيږي او دمونځ قرات هم ددي سورت نه شروع كيږي، ② يوقول دا هم دي چه دټول قرآن پاك مضامين اجمالی طور په دي كنبی دي. ددي وجي دي ته ام الكتاب وئيلي شي. اودعربو عادت دي چه هر يو جامع كار اودكار جرړه چه دهغي ښاخونه او اجزاء هم ددي تابع وي نو ورته ام وائی. گورنی ام الراس هغوی جلی (برده) ته وائی چه ددماغ جامع دي. او لشكري بيرغونه او ښي هم چه دهغي لاندې خلق جمع وي (هغي ته) ام وائی. دشاعرانو په شعرونو كنبی هم ددي ثبوت موندلې شي. مكې ته ام القرى وئيلي شي اوددي وجه دا هم ده چه دا د ټولونه مخكښي ده اوجامع ده. زمكه هم ددي ځاني نه خوره شوه. چونكه ددي نه د مونځگزار مونځ شروع كيږي اود قرآن ليكلو په وخت كنبی هم صحابه كرام ؓ هم دا مخكښي اوليكله. ددي وجي دي ته فاتحه وائی. ددي يو صحيح نوم "سبع مثانی" هم دي. ددي وجي چه دا باربار په مونځ كنبی وئيلي

① امام دارمی دا مسند نه دي بيان کړي، په دي روايت كنبی: ۳۳۷۰ (فاتحة الكتاب شفاء من كل داء)، -

② صحيح بخاري كتاب الاجارة باب ما يعطى في الرقية: ۲۲۸۶، صحيح مسلم: ۲۲۰۱، -

کېږي. په هر رکعت کېښې دا ونيلې کېږي. او د مثنای معنې نورې هم دی چه انشاء الله ﷻ په خپل ځاني به بیانېږي. والله اعلم.

مسند احمد کېښې حضرت ابوهريره ﷺ نه روایت دې چه رسول کریم ﷺ د ام القرآن باره کېښې فرمانیلې دی چه دا ام القرآن دی. هم دا سبع مثنای دې. او هم دا قرآن عظیم دې. (۱) او په یو بل حدیث کېښې دی چه هم دا ام القرآن دې. هم دا فاتحه الكتاب دې او هم دا سبع مثنای دې (۲)

تفسیر مردویه کېښې دی چه نبی کریم ﷺ او فرمانیل د (اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ) اووه آیتونه دی او (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ) هم د دې نه یو آیت دې هم د دې نوم سبع مثنای دې. هم دا قرآن عظیم دې. هم دا ام الكتاب دې. هم دا فاتحه الكتاب دې. (۳) دارقطنی کېښې هم داشان یو حدیث دې او وئیلې ئې دی چه ددې ټول راویان ثقه دی. بیهقی کېښې دی چه حضرت علی ﷺ، حضرت ابن عباس ﷺ او حضرت ابوهريره ﷺ د سبع مثنای تفسیر کېښې دا وئیلې دی چه دا سورة فاتحه دې او (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ) ددې اووم آیت دې. او د بسم الله په بحث کېښې به ددې بیان پوره راشی، انشاء الله.

حضرت ابن مسعود ﷺ ته او وئیلې شو چه تاسو سورة فاتحه په خپل لیکلې شوی قرآن کریم کېښې ولې نه ده لیکلې؟ نو وې فرمانیل که ما لیکلې نو دهر سورة په اول کېښې به مې لیکلې. حضرت ابوبکر بن ابوداود ﷺ فرمائی چه ددې قول مطلب دادې چه په مونځ کېښې د وئیلو حیثیت دې. او چونکه ټولو مسلمانانوته حفظ ده ددې وجې څه ضرورت نشته دې د لیکلو.

د فاتحې د نزول درجه: دلائل النبویه کېښې امام بیهقی یو حدیث کېښې وارد کړې دې په هغې کېښې دی چه دا سورت د ټولونه مخکېښې نازل شو. باقلانی ﷺ نه نقل دی چه یو قول دا دې چه سورة فاتحه د ټولو نه مخکېښې نازل شو (۴) دویم قول دادې چه (یَا أَيُّهَا الْمَدِیْنَةُ) د ټولو نه مخکېښې نازل شو او لکه څنگه چه صحیح حدیث کېښې د حضرت جابر ﷺ نه روایت دې (۵) او دریم قول دادې چه د ټولو نه مخکېښې (اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِیْ خَلَقَ) نازل شو. او هم دا صحیح قول دې. ددې تفصیل به مخکېښې راشی، انشاء الله.

د سورت فاتحې فضائل

د ټولو نه لوئی سورت: مسند احمد کېښې د حضرت ابوسعید بن معلی ﷺ نه روایت دې چه ما مونځ کولو او رسول کریم ﷺ څه راوبللیم، ما ورته څه جواب ورنکړو، کله چه مونځ نه فارغ شوم نود رسول کریم ﷺ په خدمت کېښې حاضر شوم نو نبی کریم ﷺ او فرمانیل اوسه پورې په څه کار کېښې وې؟ ما او وئیل انې رسول کریم ﷺ زه په مونځ کېښې ووم. رسول کریم ﷺ او فرمانیل چه آیا تا دالله ﷻ قول اوريدلې دې؟ (یَا أَيُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوا اسْمِعُوْا لِلّٰهِ وَلِلرَّسُوْلِ اِذَا دَعَاكُمْ لِمَا یَحْیِیْكُمْ)

ترجمه: - انې ایمان والو، دالله ﷻ او دهغه رسول ﷺ چه کله تاسو راوبلی نو تاسو جواب ورکړئ. ښه ده واوره! څه به تاته د جومات نه د بهر وتلونه مخکېښې او وایم چه په قرآن کریم کېښې د ټولو نه لوئی سورت کوم یودې؟ بیاني څما لاس نیولې وواو د جومات نه بهر راوتلو اراده نبی کریم ﷺ او فرمانیله نو ما رسول کریم ﷺ ته خپله وعده وریاده کړه. رسول کریم ﷺ او فرمانیل چه هغه سورت (اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ) دې، هم دا سبع مثنای دې، هم دا قرآن عظیم دې چه ماته راکړې شوې دې (۶) داشان دا حدیث په صحیح بخاری، ابوداود، نسائی او ابن ماجه کېښې هم په نورو سندونو سره روایت دې.

(۱) احمد: ۴۴۸/۲، مسنده صحیح، -

(۲) المطبری: ۱۳۴-.

(۳) دارقطنی باب وجوب قراة بسم الله الرحمن الرحيم فی الصلاة: ۳۱۲/۱، وهو صحیح-.

(۴) صحیح بخاری کتاب التفسیر، باب ماجاء فی فاتحة الكتاب: ۴۴۷۴، ابوداود: ۱۴۵۸، نسائی: ۹۱۴، ابن ماجه: ۳۷۸۵، موطا امام مالک: ۳۷-.

دابی بن کعب ؓ بارہ کنبی ہم داسی واقعہ: واقعی ﷺ دا واقعہ د حضرت ابی بن کعب بیان کړې ده . موطا امام مالک ؓ کنبی دی چه رسول کریم ؐ حضرت ابی بن کعب ؓ ته آواز اوکړو او هغه مونځ کولو چه فارغ شو نو نبی کریم ؐ سره ملاؤ شو . فرمائی چه نبی کریم ؐ خپل لاس ځما په لاس باندې کیخودو . جمات نه بهر راوتل نو وې فرمائیل چه څه غواړم چه د جمات نه د وتلونه اول تاته داسی سورت او بنایم چه تورات او انجیل او قرآن کنبی ددې مثل نشته . نومایه دې باندې خپل چال نرم کړو اودنبی کریم ؐ نه مې تپوس اوکړو چه هغه سورت کوم یو دې ؟ حضرت رسول کریم ؐ اوفرمائیل چه د مونځ په شروع کنبی ته څه وائی ؟ ما اونیل چه (الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ) پوره سورت پورې . نبی کریم ؐ اوفرمائیل هم دا هغه سورت دې ، داسبع مثانی دې او قرآن عظیم دې چه ماته راکړې شوې دې ، هغه هم داسورت دې . (۱) ددې حدیث آخری راوی حضرت ابوسعید ؓ دې .

دبعضی عالمانو خطائی: په دې بناء باندې ابن اثیر ؓ اودوی سره د دوی ملگری په دې خانې کنبی دهوکه کیرې . دوی هغه ابوسعید بن معلی گنړی . دا ابوسعید ؓ بل دې . دا مولا خزاعی دې او تابعینو کنبی دې او هغه ابوسعید انصاری صحابی ؓ دې ، د هغه حدیث متصل او صحیح دې . اودا حدیث په ظاهر کنبی منقطع معلومیږي . که د ابوسعید تابعی د حضرت ابی نه آوریدل ثابت نه وی ، او که آوریدلې وی نو دا حدیث دمسلم په شرط صحیح دې . والله اعلم .

دابی ؓ حدیث په بل سند سره: ددې حدیث نور هم ډیر طرق دی . مسند احمد کنبی دی چه رسول کریم ؐ کله ابی بن کعب ؓ راوبللو نودوی په مونځ کنبی وو . التفتات نې اوکړو خو جواب نې ورنکړو حضرت رسول اکرم ؐ ته مونځ نې مختصر کړو او زر د حضرت نبی اکرم ؐ په خدمت کنبی حاضر شو . سلام نې اوکړو او عرض نې اوکړو ، نوحضور ؐ ورته اوفرمائیل چه تا جواب ولې رانکړو ؟ وې فرمائیل چه انې رسول کریم ؐ څه په مونځ کنبی ووم . نو نبی کریم ؐ هم هغه آیت تلاوت اوفرمائیلو چه آیا تا دا آیت نه دې آوریدلې ؟ وې فرمائیل چه یارسول الله ﷺ غلطی رانه اوشوه بیا به داسی نه کوم . نبی کریم ؐ ورته اوفرمائیل چه آیا ته غواړې چه زه تاته یوداسی سورت او بنایم چه په تورات ، انجیل او پوره قرآن پاک کنبی داسی سورت بل نشته دې . ما اوونیل ضررو ارشاد اوفرمانې . نبی کریم ؐ ارشاد اوفرمائیلو چه ددې خانې نه دتلونه اول به نې تاته اووایم . بیا نبی کریم ؐ ځمالاس اونیولو او خبرې نې کولې اوما خپل چال په مزه کړو چه هسې نه هغه خبره پاتې شی او نبی کریم ؐ بهر لاړ شی آخر چه کله دروازې ته نژدې شو نو مانبی کریم ؐ ته وعده وریاده کړه . نبی کریم ؐ اوفرمائیل چه ته په مونځ کنبی څه لولې ؟ ما ورته ام القرآن اولوستو ، نبی کریم ؐ اوفرمائیل چه په الله ﷻ قسم چه د هغه په قبضه کنبی ځما ساه ده چه تورات ، انجیل ، زبور او قرآن پاک کنبی ددې پشان بل سورت نشته دې . داسبع مثانی دې (۲) ترمذی کنبی دومره اضافه نوره هم ده چه هم دا لونی قرآن دې چه ماته راکړې شوې دې . (۳) دا حدیث حسن صحیح دې .

د حضرت انس ؓ نه هم په دې باب کنبی یو حدیث روایت کړې شوې . د مسند احمد یو اوږد حدیث کنبی هم داشان روایت دې . دنسانی په روایت کنبی دا الفاظ هم دی چه دا سورت دالله اودالله ﷻ د بنده ترمینځه تقسیم کړې شوې دې . (۴) ترمذی دې ته حسن غریب وائی

(۱) الموطا : ۱/۱۸۳ ، وهو صحیح -

(۲) احمد ۲/۴۱۳ ، ترمذی : ۲۸۷۵ -

(۳) ترمذی ، ابواب فضائل ، باب ماجاء فی فضل فاتحة الكتاب : ۲۸۷۵ ، وسنده صحیح -

(۴) نسائی : کتاب الافتاح باب لاویل قول الله تعالی (ولقد اتيناك من المائتان والقرآن العظيم) : ۹۱۵ وسنده صحیح -

د جابر رضی الله عنه په روایت سره د فاتحې عظمت: مسند احمد کښې حضرت جابر رضی الله عنه نه روایت دې چې یو ځل د نبی کریم صلی الله علیه و آله خوا ته ورغلم او نبی کریم صلی الله علیه و آله د اودس نه فارغ شوې وو. ما ورته درې ځل سلام اوکړو خو نبی کریم صلی الله علیه و آله یو ځل هم جواب رانکړو. نبی کریم صلی الله علیه و آله کور ته تشریف یووړ. څه ډیر د غم په حالت کښې جومات ته راغلم. لږ وخت پس نبی کریم صلی الله علیه و آله طهارت کولو نه پس تشریف راوړو او درې ځل نې خما د سلام جواب راکړو. بیانيې او فرمائیل چې انې عبدالله بن جابر رضی الله عنه ۱ واوره ټول قرآن پاک کښې بهترین سورت (الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ) (تر آخره پورې) دې. (۱) ددې اسناد ډیر بهترین دی. ابن عقیل چې ددې راوی دې اودا هغه دې چې دده حدیث لونی لونی علماء کرام روایت کوی. او حضرت عبدالله بن جابر رضی الله عنه بدری صحابی دې. د ابن الجوزی هم دا قول دې والله اعلم.

د قرانی سورتونو په خپل منیځ کښې یوبل باندې فضیلت: ① دحافظ بن عساکر رحمته الله علیه قول هم دا دې چې عبدالله بن جابر انصاری بیاضی رحمته الله علیه دې. دا حدیث او ددې پشان نورو احادیث نه نې استدلال کړې دې او ابن راهویه، ابوبکر بن عبری، ابن الحضاروغیره اکثر و عالمانو ونیلی دی چې بعضې آیتونو او بعضې سورتونو باندې فضیلت لری ② او یوبله ډله خیال کوی چې دالله تعالی ټول کلام برابر دې یو ته په بل باندې فضیلت حاصل نه دې. دا به قباح وې چې نور سورتونه ددې نه کم درجه په نظر راځي. حالانکه کلام الله ټول فضیلت والا دې. قرطبی رحمته الله علیه داشعری رحمته الله علیه او ابوبکر باقلانی رحمته الله علیه او ابوحاتم حبان بستی رحمته الله علیه او ابوحیان اویحیی بن یحیی رحمته الله علیه نه هم داشان نقل دی. امام مالک رحمته الله علیه نه هم په یو روایت کښې دا مذهب نقل دې.

د فاتحې په دم سره بیمار جوړیدل: دسورت فاتحې فضائل ددې پورتونو احادیثو نه علاوه نور هم دی، په صحیح بخاری کښې په فضائل قران کښې حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه نه روایت دې چې مونږ یو ځل په سفر کښې وو، یو ځانې کښې ایسار وو چې یو وینځه راغله او وې ونیل چې ددې ځانې دقبیلې سردار مار خورلې دې. زمونږ سړی په دې ځانې کښې موجود نه دی. په تاسو کښې داسې څوک شته دې چې هغه دم کړی؟ زمونږ نه یوسړې پاسیدو او هغې سره لاړو. مونږ ته پته نه وه چې ده له څه دم ورځي او که نه. دې چې هغه ځانې ته لاړو نو دم نې کړو، الله تعالی په خپل فضل سره هغه بالکل صحیح کړو. هغه ورته دیرش چیلې ورکړې او زمونږ د مملستیا دپاره نې ډیر پی هم راولیرل. هرکله چې هغه واپس راغلو نو مونږ ورته اوونیل چې آیا تاته د دم درود څه علم شته دې څه؟ هغه اوونیل چې ما پرې صرف سورة فاتحه دم کړې ده. مونږ ورته اوونیل چې دا راوړونکې مال لا مه چیره. مخکښې به درسول کریم صلی الله علیه و آله نه تپوس کوو ددې مسئلې باره کښې. کله چې مدینې ته راغلو نو مونږ نبی کریم صلی الله علیه و آله ته ذکر اوکړو. نبی کریم صلی الله علیه و آله او فرمائیل چې هغه ته څنگه معلومه شوه چې داد دم کولو سورت دې؟ ددې مال حصې جوړې کړنې اوماته په کښې هم حصه اوکړنې. صحیح مسلم او ابوداود کښې هم دا حدیث شته دې (۱) دمسلم بعضې روایاتو کښې دی چې دم کولو والا حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه وو. (۲)

د فاتحې د نزول سره د زیری دپاره فرشته راتلل: مسلم او نسائی کښې حدیث دې چې رسول کریم صلی الله علیه و آله سره یو ځل حضرت جبریل علیه السلام ناست وو چې د پاس نه دیو زوردارې دهماکې اواز راغلو. حضرت جبریل علیه السلام چې پاس اوکتل نو وې فرمائیل چې نن د آسمان هغه دروازه پرانستې ده چې هیڅ کله هم نه ده پرانستې شوې. بیا دهغه ځانې نه یو فرشته نبی کریم صلی الله علیه و آله ته راځی او وائی چې خوشحاله شی، تاسو

① (احمد: ۱۷۷/۴) -

② (صحیح بخاری، کتاب الايمان باب ما يعطى في الرقة على احياء العرب بغاية الكتاب: ۲۲۸۶، صحیح مسلم: ۲۲۰۱، ابوداود: ۳۴۱۸، ترمذی: ۲۰۲۲، ابن ماجه: ۲۱۵۶، اليوم الليلة للنسائي: ۱۰۲۷) -

③ (صحیح مسلم کښې دا نشته دې چې دم کولو والا ابوسعید خدری وو بلکه دا سنن ترمذی ۲۰۲۴ کښې دی) -

ﷺ ته داسې دوه نورو نه درکړې شو چه ستاسو ﷺ نه مخکې بل نبی ﷺ ته نه وو ورکړې شوی سورة فاتحه اود سورة بقرې آخری آیتونه ، یو یو حرف دې ته نور ورکړې شوې دي. (۱)
فاتحه د الله او بنده په مینځ کې تقسیم ده: په صحیح مسلم کې دې چه حضرت ابوهریره ؓ نه روایت دې چه حضرت رسول کریم ﷺ او فرمائیل چه کوم سړې په خپل مونځ کې ام القرآن اونه وائی نودهغه مونځ ناقص دې ، ناقص دې ، پوره نه دې. حضرت ابوهریره ؓ تپوس او کړچه کله مونږ امام پسي یو؟ نو وې فرمائیل چه په زړه کې وائی. ما د نبی کریم ﷺ نه اوریدلی دی چه فرمائیل به ئې چه دالله ﷻ فرمان دې چه ما مونځ (سورة فاتحه) خپل او دخپل بنده مینځ کې نیمه نیمه تقسیم کړې ده. اوځما بنده چه ځما نه څه غواړی هغه څه ورکوم. کله چه بنده وائی (اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ) نوالله ﷻ فرمائی (حمدنی عبدي) ځما بنده ځما تعریف اوکړو. بیا بنده وائی (الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ) نوالله ﷻ فرمائی چه (اِنِّیْ عَلٰی عِبْدِیْ) ځما بنده ځما ثناء بیان کړه. بیا بنده وائی چه (مَلِکِ یَوْمَ الدِّیْنِ) نوالله ﷻ فرمائی چه (مَجْدِنِیْ عِبْدِیْ) ځما بنده ځما بزرگی بیان کړه. بعضې روایتونو کې دې چه الله ﷻ ددې په جواب کې فرمائی چه (فَوْضَ الِیْ عِبْدِیْ) ځما بنده ماته ځان حواله کړو. بیا بنده وائی چه (اِیَّاكَ نَعْبُدُ وَ اِیَّاكَ نَسْتَعِیْنُ) نوالله ﷻ فرمائی چه دا ځما او ځما دبنده تر مینځه دې او ځما بنده چه ځما نه څه غواړی هغه به ورکوم. بیا بنده آخر سورته پورې وائی نوالله ﷻ فرمائی چه دا ټول ځما دبنده دپاره دی او څه چه دې غواړی دا ټول دهغه دپاره دی. نسائی کې روایت دې (۲) چه دبعضو روایتونو په الفاظو کې څه بدلون هم دې. ترمذی دې حدیث ته حسن وئیلې دې. ابو زرعه ؓ دې ته صحیح وئیلی دی. مسند احمد کې هم دا حدیث مطول موجود دې. ددې راوی حضرت ابی بن کعب دې (۳) اود ابن جریر ؓ په یو بل حدیث کې دا الفاظ هم دی چه الله ﷻ فرمائی چه دا ځما دپاره دی او چه څه باقی دی هغه ځما دبنده دپاره دی ، دا حدیث غریب دې.

دحدیث فوائد:- اوس ددې حدیث په فائدو باندې نظر واچونئ ① په دې حدیث کې لفظ دصلوة یعنی دمونځ اطلاق دې. او مراد ددې نه قرات دې. لکه څنگه چه په قرآن پاک کې په یو بل ځای کې دې چه (وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ) یعنی خپل مونځ (قرات) نه ډیر په اوچت آواز وایه او نه ډیر په روآواز سره بلکه په درمیانه آواز سره ئې وائی. حضرت ابن عباس ؓ نه ددې تفسیر کې وضاحت نقل دې چه په دې ځای کې دصلوة نه مراد قرات دې ، اوداشان په دې تیرشوی حدیث کې قرات ته ئې صلوة وئیلی دی. په دې سره په مونځ کې چه کوم عظمت دې هغه معلومېږی او ظاهرېږی چه قرات دمونځ اعلی رکن دې ، ددې وجې چې د عبادت مطلق نوم اخستې شوې دې. اوددې نه مراد یو جزن یعنی قرات ذکر کړې شوې دې. دا هم خیال کول پکار دی چه ددې خلاف هم کار شوې دې چې د قرات اطلاق کړې شوې دې او مراد ترې نه مونځ اخستې شوې دې. فرمان دې چه (وَقُرْآنَ الْفَجْرِ اِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا) یعنی د صبا په مونځ فرېښتې نازلېږی. په دې ځای کې دقران نه مراد مونځ دې. دبخاری اومسلم په حدیث کې دی چه د سحر دمونځ په وخت کې دشیپې اود ورځې فرېښتې جمع کېږی (۴) اوددې آیتونو او احادیثو نه هم دا معلومېږی چه په مونځ کې قرات وئیل ضروری دی ، اود عالمانو هم په دې اتفاق دې.

(۱) صحیح مسلم کتاب الصلاة المسافرین باب فضل الفاتحة وخواتیم سورة البقرة : ۸۰۶ ، نسائی : ۹۱۳ ، ابن حبان : (۷۷۸)-

(۲) صحیح مسلم کتاب الصلاة باب وجوب قراءة الفاتحة الكتاب ۳۹۵ ، نسائی : ۹۱۰ ، بوداد : ۸۲۱ ، ترمذی : ۲۹۵۳ ، ابن ماجه : (۷۳۷)-

(۳) احمد : ۱۱۴/۵ ، زوالد عبدالله بن احمد وسنده صحیح)-

(۴) صحیح بخاری کتاب الاذان باب فضل صلاة الفجر فی الجماعة : ۶۴۸ ، صحیح مسلم : (۶۴۹)-

په مانځه كښې د سورة فاتحي عدم فرضيت: په دې كښې اختلاف دې چه په مونځ كښې دسورت فاتحي ونييل ضروري دى او كه د قرآن پاك نه چه څه وانى نو كافى دى. ① امام ابو حنيفه رحمه الله او ددوى ملگرى وغيره وانى چه ددې ونييل متعين نه دى بلكه د قرآن نه چه څه او وانى نوهغه كافى وى. دهغوى دليل دا آيت (فَأَقْرَأُوا مَا تَسْرِمِينَ الْقُرْآنَ) دې يعنى چه په قرآن كښې څه آسان وى نو وانى. دبخارى او مسلم په حديث كښې دى چه يو سړى زر زر مونځ كولو نو حضور ﷺ ورته او ونييل كله چې ته مونځ ته او دريږې نوتكبير وايه، بيا چه څه د قرآن نه تاته آسان وى نو هغه اووايه (۱)، هغوى فرمائى چه د نبى كريم ﷺ دې سړى ته دا فرمائيل او د سورت فاتحي تعين نه كول ددې نه دا ښكارى چه څه د قرآن نه او وانى نو هغه كافى دى.

په مانځه كښې د سورة فاتحي فرضيت: ② دويم قول دادې چه دسورت فاتحي ونييل ضروري دى. او ددې دونيلونه بغير مونځ نه كيږي ددې (امامانو) نه علاوه دنوروتولو امامانو هم دا قول دې. حضرت امام مالك رحمه الله، حضرت امام شافعى رحمه الله، حضرت امام حنبل او ددوى ټول په ټوله شاگردان وغيره او جمهور علماء كرامو هم دا قول دې. دهغوى دليل د نبى كريم ﷺ دا حديث مبارك دې چه كوم دالله ﷻ رسول فرمائيلې دې چه كوم سړى مونځ او كړى كه هر يو مونځ وى او په دې كښې ام القرآن اونه وانى نو د هغه مونځ ناقص دې پوره نه دې (۲).

داشان ددې بزرگانو دا دليل هم دې چه كوم په بخارى او مسلم كښې دحضرت عباد بن صامت رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول كريم ﷺ فرمائيلې دى چه كوم سړى سورة فاتحه اونه وانى نودده مونځ اونشو (۳). صحيح ابن خزيمة او صحيح ابن حبان كښې حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول كريم ﷺ فرمائيلې دى چه هغه مونځ نه دې چه په هغې كښې ام القرآن اونه ونييلې شى. (۴) ددوى نه علاوه نور هم ډير احاديث دى، مونږ ته پدې ځانې كښې مناظرانه طريقه نه دى اختيارول پكار. هغه ډير اوږد بحثونه دى. مونږ خو مختصر طور سره د بزرگانو دلائل بيان كړى دى. (والله اعلم).

په هر ركعت كښې د فاتحي لوستلو حكم

په هر ركعت كښې د فاتحي لوستلو حكم: ① اوس دا هم واورئى چه امام شافعى رحمه الله وغيره علماء كرامو رحمهم الله يو لوى ډلې خو دا مذهب دې چه دسورت فاتحي په هر ركعت كښې وينا واجب ده ② اوبعضې خلق وانى چه په اكثر روكتونو كښې ونييل واجب دى. ③ اوبعضې وانى چه په مونځونو كښې په يو ركعت كښې ددې ونييل واجب دى، ددې وجې حديث كښې دمونځ ذكر مطلق دى. حضرت ابو حنيفه رحمه الله او دده ملگرې ثورى رحمه الله او اوزاعى رحمه الله وانى چه ددې ونييل متعين نه دى بلكه نور هم څه ونييل كافى دى. ځكه چه په قرآن كښې د (مَا تَسْرِمِينَ) لفظ دې والله اعلم.

ليكن دا خيال دې وى چه دابن ماجه په حديث كښې دى چه كوم سړى فرض وغيره دمونځ هر ركعت كښې سورة فاتحه اوسورت اونه وانى نو دده مونځ نه كيږي. (۵) البته ددې حديث په صحت كښې نظر دې او ددې ټولو خبرو تفصيل داسماء الرجال په كتابونو كښې موجود ده. والله اعلم.

په مانځه كښې د سورت فاتحه لوستلو حكم

① صحيح بخارى كتاب الصلاة الاذان باب وجوب القراءة للامام والمأموم في الصلوة كلها.... ۷۵۷، صحيح مسلم: ۳۹۷-

② صحيح مسلم كتاب الصلاة باب وجوب القراءة الفاعلة.... ۸۷۸، ابوداود: ۸۲۲، ترمذی: ۲۹۵۳، نسائی: ۹۱۰، ابن ماجه: ۸۳۸-.

③ صحيح بخارى كتاب الصلاة الاذان باب وجوب القراءة للامام والمأموم: ۷۵۶، صحيح مسلم: ۳۹۴-

④ ابن خزيمة: ۴۹۰، وسنده صحيح ابن حبان: ۱۷۸۹-

⑤ ابن ماجه كتاب اقامة الصلاة باب القراءة خلف الامام: ۱۸۳۹-

مسلك حنفی:- د عالمانو رحمۃ اللہ علیہم په دې باره کښې اختلاف دې. چه په مانځه کښې دننه د قران قرات په څومره مقدار فرض او رکن دې. ① زموږ د عالمانو مذهب دا دې. چه مطلقاً د قران قرات فرض دې. که یو آیت نې او وئیل. نو رکن قرات ادا شو. باقی د سورة فاتحه لوستل او ددې سره د سورت ملاوول دا دواړه زموږ په نیز په واجباتو کښې دې. (تسهیل الهدایه شرح هدایه (۳۲۳۱)).

په قراءت خلف الامام کښې اختلاف: په مقتدی باندې سورة فاتحه د واجب کیدویه مسئله کښې د عالمانو درې اقوال دې. ① رومې قول دادې چه د سورت فاتحې وئیل چه څنگه په امام واجب دی دغه شان په مقتدی باندې هم واجب دی. ددې دلیل هغه عام حدیث دې چه اوس د دونمې فاندې په بیان کښې تیرشو ② دویم قول دادې چه د سره د مقتدی په ذمه باندې قرات واجب نه دې. نه د سورت اونه نورڅه اونه په جهري مونځ کښې اونه په سری مونځ کښې. ددوی دلیل دمسند احمد هغه حدیث دې چه په کوم کښې چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم فرمائی چه د چا امام وی نو دامام قرات دهغه قرات دې. (۱) لېکن دا روایت ضعیف دې اودا پخپله دحضرت جابر رضی اللہ عنہ دقول نه روایت دې. اگر چه ددې مرفوع حدیث سندونه هم شته دې لیکن هیڅ یو سند صحیح نه دې. واللہ اعلم. ③ دریم دادې چه په کومو مونځونو کښې امام په رو قرات کوی په هغې کښې په مقتدی باندې قرات واجب دې، لیکن چه په کومو مونځونو کښې قرات په زوره وئیلې کیږي په هغې کښې واجب نه دې. ددوی دلیل دصحیح مسلم والا حدیث دې چه امام ددې وجې مقرر شوې دې چه دهغه اقتداء اوکړې شی. دده تکبیر چه واورې نو تکبیر اووانې اوکله چه قرات وائی نو تاسو چپ اوسی (۲) په سنن کښې هم دا حدیث دې (۳) امام مسلم رحمۃ اللہ علیہ ددې تصحیح کړې ده. دامام شافعی رحمۃ اللہ علیہ رومې قول هم دا دې. او امام احمد نه هم دا یو روایت دې. (۴)

د قراءت خلف الامام حکم

مسلك حنفی:- امام قدوری رحمۃ اللہ علیہ د احنافو رحمۃ اللہ علیہم مسلك نقل کوی. او فرمائی. چه مقتدی به په امام پسې بیخی قرات نه وائی. نه فاتحه او نه سورت، که جهري مونځ وی او که سری مونځ وی. (تسهیل الهدایه (۳۷۵۱)).

د احکامو په اعتبار سره د فاتحې اهمیت:- زموږ غرض ددې مسائلو دبیانولونه دادې چه د سورة فاتحې سره د احکامو څومره تعلق دې دېل یو سورت سره نشته دې. په مسند بزاز کښې حدیث دې چه رسول کریم صلی اللہ علیہ وسلم فرمائی چه کله تاسو په بستره باندې ځملي اوسورت فاتحه او سورت اخلاص اووانې نو دمرگ نه سوا دهر څېز نه به په امن کښې راشئ. (۵)

د (اعوذ بالله) تفسیر او ددې احکام

د بدئي بدله په نیکی سره ورکړه ① په قران کریم کښې دی چه (قُلِ الْعَفْوَ) یعنی تاسو د معاف کولو عادت خپل کړئ، دنیکی حکم کونی او د جاهلانو نه مخ اړوئ، که شیطان طرف نه څه وسوسه وی نو دالله عز و جله سره پناه او غواړئ چه اوریدنکې او علم والا دې ② په یو مقام فرمائی چه (إِذْفَعُ بِالْأَيْمَنِ) بدئي په نیکی سره ختمې کړئ. موږ ددوی بیانات ښه پیژنو ③ وائی چه انې پروردگار د شیطان دوسوسو نه اودده د حاضرني نه موږ ستا پناه غواړو ④ ارشاد کیږي چه (إِذْفَعُ بِالْأَيْمَنِ هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي) یعنی په ښه طریقه نې

① ابن ماجه كتاب الصلاة باب اذا قرأ الامام فانصتوا: (۸۵۰).

② صحيح مسلم كتاب الصلاة باب التشهد في الصلاة: (۹۰۵).

③ رواه ابوداود: ۶۰۴، نسائي: ۹۲۴، ابن ماجه: ۸۳۴، وهو صحيح.

④ ابوداود كتاب الصلاة من ترك القراءة في صلاته بفاغمة الكتاب: ۸۲۳، ترمذي: ۳۱۱، نسائي: ۹۲۱، صحيح.

⑤ حافظ هيثمی دادمسند البزار حوالې سره مجمع الزوائد ۱۷۱/۱ کښې نقل کړی دی.

لرې کړنې. که په تاسو کېنې او دېل کس دېنمنی وی نوهغه به داسې شی لکه ولی، دوست، دا کار دصبر کوونکو دې او نصیب والو دې.

کله چې شیطانې وسوسه راشی نو دالله ﷻ آوریډونکی او علم واله نه پناه غواړئ. په دې دریو آیتونو کېنې دالله ﷻ حکم دې چې په انسانانو کېنې چې کوم تاسو سره دېنمنی کوی نودهغه ددېنمنی علاج دادې چې دهغه سره نیکی کونی او احسان کونی چې دهغه انصاف والا طبیعت پخپله هغه شرمنده کړی چې هغه نه صرف ستا ددېنمنی نه منع شی بلکه ستا بهترین دوست جوړ شی.

دشیطان نه حفاظت وسله: اودشیطانانو د دېنمنی نه د بچ کیدو دپاره هغه لونې ذات درته خپله پناه اوخودله ځکه چې دا پلید دېنمن په احسان سره په قبضه کېنې نه رازی. ده ته خو د انسان په تباهی او بریادی کېنې خوند حاصلېږي. او دده سره ئې پخوانی دېنمنی دحضرت آدم ﷺ د وخت نه ده. ① قرآن فرمائی چې انې بنی آدمو گورې هسې نه چې شیطان تاسو لره دهوکه نه کړی لکه څنگه چې ئې ستاسو پلاردجنت نه راوېشکلې وو ② په یومقام فرمائی چې شیطان ستاسو دېنمن دې، دې دېنمن گنړنې. دده د دلې خوهم داخواش دې چې تاسو جهنمیان شی. ③ په یوبل ځانې کېنې فرمائی چې تاسو ددې شیطان او دده د اولاد سره دوستی کوی او ما پرېږدئ. هغه ستاسو دېنمن دې، یاد ساتئ دظالمانو دپاره خرابه بدله ده.

د قراءت نه وړاندې تعوذ غوښتل: هم دا هغه لعین دې چې ده قسم خوړلې دې اوزمونې پلارحضرت آدم ﷺ ته نیې ونیلی وو چې زه ستا خیرخواه یم. نواوس خیال اوکړئ چې مونې سره دده څه معامله وی؟ زمونې دپاره خوهغه قسم کړې دې چې په الله ﷻ رب العزت قسم چې زه به دوی دهوکه کوم. ددې وجې دالله ﷻ فرمان دې چې ﴿فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ﴾ کله چې قرآن پاک تلاوت کوی نو دالله ﷻ پناه غواړئ دشیطان رټلې شوی نه. په ایمان والو اوپه الله ﷻ باندې توکل کوونکو والویاندې دده هیڅ زورنه رسی. دده زور خو په هغه چا باندې رسی چې ده سره دوستی کوی اودالله ﷻ سره شریک جوړوی.

تعوذ د قراءت نه وړاندې نه پس: ① دقاریانو یوه ډله خو وائی چې دقرآن لوستلو نه پس ﴿أَعُوذُ بِاللَّهِ﴾ ونیل پکار دی. په دې کېنې دوه فاندې دی. یو خو د قرآن په طرز باندې عمل. بل دعبادت نه پس دغرور خاتمه. ابوحاتم سجستانی رحمه الله او ابن فلوفا د حمزه مذهب نقل کړې دې. لکه څنگه چې ابوالقاسم یوسف بن علی بن جناده په خپل کتاب العبادات الکامل کېنې بیان دې. حضرت ابوهریره رحمه الله نه هم دا روایت دې لیکن اسناد ئې غریب دی. رازی رحمه الله په خپل تفسیر کېنې دا نقل کړې دې او فرمائی چې د ابراهیم نخعی رحمه الله اودداودظاهری رحمه الله هم دا قول دې. قرطبی رحمه الله دامام مالک رحمه الله مذهب هم دابیان کړې دې. خو ابن العربی رحمه الله فرمائی چې دا غریب دې ② یومذهب دا هم دې چې په اول اوآخر دواړو مقاماتو باندې ﴿أَعُوذُ بِاللَّهِ﴾ دې وائی چې دواړه دلیلونه جمع شی ③ اودجمهورعلماء کرامومشهور مذهب دادې چې دتلاوت نه مخکېنې ﴿أَعُوذُ بِاللَّهِ﴾ ونیل پکار دی چې وسوسې لرې شی. نوددې بزرگانو په نیز د آیت معنی داده چې کله وایې نو یعنی چې کله ونیل غواړی نو اوپه شی لکه آیت ﴿فَإِذَا قُمْتُمْ﴾ یعنی کله چې تاسو مونځ دپاره اودرېږئ نو (اودس کونی) معنی چې کله تاسو مونځ دپاره د اودریدو اراده اوکړئ. د احادیثوپه رنرا کېنې هم دا معنی صحیح معلومیږي.

په مانځه کېنې د قراءت نه وړاندې تعوذ: مسند احمد کېنې حدیث دې چې کله به رسول کریم ﷺ د شپې مونځ دپاره اودریدلو نو الله اکبر سره به ئې مونځ شروع کولو، بیا به ئې ﴿سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ وَتَبَارَكَ اسْمُكَ وَتَعَالَى جَدُّكَ وَلَا إِلَهَ غَيْرُكَ﴾ ونیل درې ځله به ئې ﴿لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ﴾ ونیل بیا به ئې فرمائیل چې ﴿اعوذ بالله السميع

العلیم من الشیطان الرجیم من ہمزہ ونفخہ ونفثہ) (۱) پہ سنن اربعہ کنبی ہم دا حدیث دی۔ امام ترمذی رحمہ اللہ فرمائی چہ پہ دی باب کنبی دتولو نہ مشہور ہم دا دی۔ دہمزہ معنی دمرنی خفہ کولو او د نفخ تکبر او د نفث معنی شعر و نیل دی۔ دابن ماجہ پہ یو روایت کنبی ہم دا معنی بیان شوے دہ۔ اوپہ دی کنبی دی چہ حضرت رسول اکرم صلی اللہ علیہ وسلم مونخ تہ داخلیدو نو درے خل بہ نی (اللہ اکبر کیوا) اودری خل بہ نی (الحمد للہ کثیرا) و نیل۔ بیا بہ نی فرمائیل چہ (سُبْحَانَ اللَّهِ بُكْرَةً وَأَصِيلًا) (۲) بیا بہ نی فرمائیل چہ (اللهم انی اعوذک من الشیطان من ہمزہ ونفخہ ونفثہ) پہ ابن ماجہ کنبی پہ بل سند سرہ دا روایت مختصر راغلی دی (۳)۔ د مسند احمد پہ حدیث کنبی دی چہ دوی مخکنی درے خل تکبیر فرمائیلو، بیا بہ نی درے خل (سبحان اللہ وحمده) آخر پوری فرمائیل (۴)۔

پہ تعوذ سرہ غصہ ختمیدل: پہ مسند ابویعلی کنبی دی چہ د رسول کریم صلی اللہ علیہ وسلم مخکنی دوی سرے پہ جنگ شو۔ دیو غصہ دیرہ زیاتہ شوی۔ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمائیل کہ دی (أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ) اووانی نوددہ غصہ بہ اوس ختمہ شی۔ پہ دی کنبی دومرہ اضافہ دہ نسانی پہ خپل کتاب کنبی ہم دا روایت کرے دی۔ مسند احمد، ابوداود، ترمذی کنبی ہم دا حدیث دی (۵)۔

پہ یو روایت کنبی اضافہ: ہم ددی پہ یو بل روایت کنبی دومرہ زیاتوالی نورہم دی چہ حضرت معاذ رضی اللہ عنہ دی سرے تہ د لوستلو اوفرمائیل۔ لیکن ہغہ اونہ و نیل اودہغہ غصہ نورہ ہم زیاتہ شوی۔ امام ترمذی رحمہ اللہ فرمائی چہ دا اضافی والا روایت مرسل دی، ددی وجہ عبدالرحمان بن ابی لیلی رضی اللہ عنہ چہ د حضرت معاذ رضی اللہ عنہ نہ دا روایت کوی، ددہ حضرت معاذ رضی اللہ عنہ سرہ ملاقات کول ثابت نہ دی۔ بلکہ دی شل کالہ مخکنی وفات شوے وو۔ خو دا کیدیشی چہ عبدالرحمان رضی اللہ عنہ د حضرت ابی ابن کعب رضی اللہ عنہ نہ آوریڈلی وی۔ ہغہ ہم ددی حدیث راوی دی۔ اودہغہ نی حضرت عبدالرحمان تہ رسولی وی۔ خکہ چہ ددی واقعی پہ وخت کنبی خودیر صحابہ کرام رضی اللہ عنہم موجود وو۔ صحیح بخاری، صحیح مسلم، ابوداود، نسانی کنبی ہم مختلفو سندونو سرہ مختلفو الفاظو سرہ دا حدیث روایت شوے دی (۶)۔ د استعاذی متعلق نورہم دیر احادیث دی خو پہ دی خانی دہغی بیانولو سرہ بہ بحث اوڑد شی۔ ددی بیان دپارہ د اذکارو او فضائل او داعمالو د فضائلو د بیان کتابونہ دی۔ واللہ اعلم۔

پہ اولہ وحی کنبی ہم د تعوذ حکم: پہ یو روایت کنبی دی چہ کلہ حضرت جبریل رضی اللہ عنہ د رومی وحی سرہ حضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم تہ تشریف راوړو نو ورتہ نی د اعوذ باللہ و نیلو حکم اوکړو۔ تفسیر ابن جریر کنبی د حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ عنہ نہ روایت دی چہ پہ رومی خل کلہ حضرت جبریل رضی اللہ عنہ حضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم لرد وحی راوړہ نو وے فرمائیل (اعوذ) اوواہ۔ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمائیل چہ (استعِذْ بِاللَّهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ) بیا نی اوفرمائیل چہ (اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ) حضرت عبداللہ رضی اللہ عنہ فرمائی چہ د سورۃ فاتحہ د اولی نزول روایت: دتولونہ رومی سورۃ چہ اللہ تعالی د حضرت جبریل رضی اللہ عنہ پہ ذریعہ

(۱) ابوداود کتاب الصلاة باب من رای الاستفاح بسبحانک اللہم وحمدک : ۷۷۵، وسندہ حسن۔ ترمذی : ۲۴۲، نسائی : ۹۰۰، ابن ماجہ : ۸۰۴۔

(۲) ابوداود کتاب الصلاة باب ما یستفتح به الصلاة من الدعاء : ۷۶۴، وسندہ حسن ابن ماجہ : ۸۰۷۔

(۳) ابن ماجہ : ابواب اقامة الصلوة باب الاستعاذة فی الصلاة : ۸۰۸۔

(۴) احمد : ۲۵۳/۵۔

(۵) ابوداود کتاب الادب باب ما یقول عند الغضب : ۵۷۸۰، ترمذی : ۲۴۵، الیوم والیلة للنسائی : ۳۹۳، احمد : ۲۴۰/۵، وھو حدیث صحیح بالشواہد۔

(۶) صحیح بخاری کتاب بدء الخلق باب صفۃ ابلیس وجنودہ : ۲۷۸۲، صحیح مسلم : ۲۶۱۰، ابوداود : ۴۷۸۱، ابن حبان : ۵۶۹۲۔

حضرت محمد ﷺ باندی نازل کرو ہم دا سورت دے۔ لیکن دا اثر غریب دی اوددی پہ اسناد کنبی ضعف او انقطاع ده، مونہ دا صرف پہ دی وجہ بیان کرو چہ معلوم شی۔ واللہ اعلم۔

د تعوذ حکم: ① دجمہور عالمانو قول دی چہ اعوذ باللہ ونیل مستحب دی، واجب نہ دی ددی پہ نہ ونیلو کنبی دی خہ گناہ وی ② د عطاء بن ابی رباح رضی اللہ عنہ قول دی چہ کله ہم خوک قرآن پاک لولی د اسعادی لوستل واجب دی۔ کہ پہ مونخ کنبی وی او کہ غیر د مونخ نہ وی۔ امام رازی رضی اللہ عنہ داقول نقل کری دی ③ ابن سیرین رضی اللہ عنہ فرمائی چہ پہ تول عمر کنبی یو خل ونیلو سرہ وجوب ساقطیری۔ د حضرت عطاء د قول دلیل دآیت ظاہری الفاظ دی۔ خکہ چہ پہ دی کنبی ﴿فَلْيَسْتَعِذْ بِاللَّهِ﴾ امر دی او د عربی دقواعدو پہ لحاظ امر دوجوب دپارہ وی اودغہ شان د حضور نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم پہ دی باندی ہمیشوالی کول ہم ددی دوجوب دلیل دی او دی سرہ دشیطان شر لری کیری۔ اوددی لری کیدل واجب دی او چہ پہ کوم خیز سرہ واجب پورہ کیری نوغہ ہم واجب گزی۔ او استعاذہ زیات احتیاط والا ده۔ او دوجوب پورہ طریقہ دا ہم ده ④ دبعضی عالمانو قول دی چہ ﴿اعُوذُ بِاللَّهِ﴾ ونیل د نبی کریم ﷺ باندی واجب وو۔ د نبی کریم ﷺ پہ امت باندی واجب نہ دی ⑤ دامام مالک رضی اللہ عنہ دا ہم روایت دی چہ پہ فرض مونخ کنبی دی ﴿اعُوذُ﴾ اووانی۔ اودرمضان شریف داوول شپہ مونخ کنبی دی ﴿اعُوذُ﴾ اووانی۔

د قراءت نہ وړاندی د تعوذ ونیلو حکم

مسئلہ حنفی:- دا حنافو پہ نیز ہم د قراءت نہ وړاندی تعوذ سنت دی واجب نہ دی خکہ چہ نبی کریم ﷺ بعضی وختونو کنبی بغیر د تعوذ نہ قراءت کری دی دا د عدم وجوب دلیل دی (تفسیر مظہری ۲۲۲، ۲۲۷، ۵)۔

اعوذ باللہ بہ کله او کوم حاثی کنبی وائی: حضرت امام شافعی رضی اللہ عنہ پہ،، الام،، کنبی لیکي چہ اعوذ دی زور سرہ اووانی۔ او کہ پہ پتہ ئی اووانی نو بیاہم پہ دی کنبی خہ حرج نشته دی۔ او پہ،، الام،، کنبی لیکي چہ پہ اوچت او رو ونیلو کنبی اختیار دی۔ خکہ چہ د حضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ پہ پتہ ونیل او د حضرت ابوہریرہ رضی اللہ عنہ پہ رو ونیل ثابت دی۔ درومی رکعت نہ سوا پہ نورو رکعتونو کنبی ﴿اعُوذُ﴾ ونیلو کنبی د حضرت امام شافعی رضی اللہ عنہ دوه اقوال دی۔ یود مستحب کیدو او بل د مستحب نہ کیدو، اوترجیح دویم قول تہ ده، واللہ اعلم۔

د تعوذ کلمات: ① صرف ﴿اعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ﴾ ونیل د حضرت امام شافعی رضی اللہ عنہ اود حضرت امام ابوحنیفہ رضی اللہ عنہ پہ نیز خو کافی دی ② لیکن بعضی وائی چہ ﴿اعوذ باللہ العظیم من الشیطان الرجیم ان اللہ هو العظیم العظیم﴾ دی اووانی۔ د حضرت ثوری رضی اللہ عنہ او د حضرت اوزاعی رضی اللہ عنہ ہم دا مذهب دی۔ ③ بعضی وائی چہ ﴿اَسْتَعِذُّ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ﴾ دی اووانی چہ دآیت پورہ الفاظ ادا شی۔ اود حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ پہ حدیث باندی ہم عمل اوشی۔ چہ مخکبسی تیر شوی دی۔ لیکن چہ کوم صحیح احادیث مخکبسی تیر شوی دی هغه د اتباع دپارہ بہتر دی۔ واللہ اعلم۔

پہ مونخ کنبی ﴿اعُوذُ بِاللَّهِ﴾ ونیل د حضرت امام ابوحنیفہ رضی اللہ عنہ او حضرت امام محمد رضی اللہ عنہ پہ نیز خود تلاوت دپارہ دی اود حضرت امام ابویوسف رضی اللہ عنہ پہ نیز دمونخ دپارہ دی۔ نومقتدی لره پکاردی چہ وی وائی اگر چہ هغه بہ قرات نہ وائی۔ اود اختر پہ مونخ کنبی درومی تکبیر نہ پس ونیل پکار دی۔

د مانعہ پہ رکعتونو کنبی د تعوذ حکم:-

مسئلہ حنفی: زمونہ پہ نیز د مونخ پہ شروع کنبی تعوذ مسنون دی۔ (فتح القدیر) باقی پاتی شوه دا خبرہ۔ چہ تعوذ د قرات تابع دے کہ د ثنی۔ نو پہ دے بارہ کنبی زمونہ پہ عالمانو رضی اللہ عنہم کنبی اختلاف دی۔

د تعوذ فائدي: ۱) په اعوذ کښې عجيبه عجيبه فائدي دي. اخوا ديخوا خبرې دخپلې نه اوزي هغه په دې سره پاکيږي. اوخله د کلام الله د تلاوت جوگه شی ۲) داشان په دې کښې دالله نه مدد غوښتل دي ۳) اودهغه د عظيم الشان قدرتونو اقرار کول دي ۴) اوددې باطني ښکاره دښمن په مقابلې کښې د خپلې کمزورۍ او عاجزۍ اقرار کول دي. ځکه چه د انساني دښمن مقابلې کيدی شي. په احسان او ښيگړي سره دهغه دښمنۍ لري کيدی شي. لکه څنگه چه دقران کریم پدې دريو آيتونو کښې دي چه کوم مخکښې بيان شو. اوپه بل ځانې کښې ارشاد دي چه ﴿اِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطٰنٌ﴾ يعني څما خاص بندگانوياندي ستا غلبه نشته دي. درب وکالت کافی دي. الله ﷻ د دښمنان اسلام په مقابلې کښې خپلې فريستي اولسړلې او هغه دښمنان نه تباه کړه.

د کافراو د شیطان په مغلوب کښې فرق یوه اهمه خبره یاده ساتنې چه کوم مسلمان د کافرو د لاسه اووژلې شی هغه شهید دی. لیکن چه کوم ددې د باطنی دښمن شیطان د لاسه اووژلې شی نو هغه به ښه حالت کښې نه وی. او چه په چا کفار غالب راشی نو هغه ته به بدله ورکړې کیږی لیکن چه په چا باندې شیطان غالب راشی نو هغه به هلاک شی. ځکه شیطان انسان وینی خوانسان شیطان نه وینی. ددې وجې په قران عظیم کښې تعلیم دې چه تاسو دده دشر نه دهغه لونې ذات پناه غواړنې چه ته هغه گوری او دوی هغه ته نه شی کتلې.

د تعوذ حکمت :- اعوذ بالله وئیل دالله په حضور کښې زاری کول دی ، او دهرې بدی والا دبدنی نه دهغه لوني ذات په لمن کښې دراتلو پناه طلب کول دی . د عیاذ معنی خرابی لرې کول دی . او دلیاذه معنی نښکړه حاصلول دی ، دمتبني شعر دې چه :

يا من الودبه في ما اومله
ومن اعوذ بها احاذره

لا يجبر الناس عظما انت كاسره ولا يهضون عظما انت جابره

ترجمه :- انې هغه پاک ذاته چه دهغه ذات پورې ځماتول امیدونه پیوسته دی او انې هغه پروردگار چه زه دهغه سره د ټولو خرابونه پناه غواړم. چه کوم یو هغه مات کړې دې هغه هیڅوک نشی جوړولې. او چه هغه کوم یو جوړ کړی نو بل څوک هغه نشی ماتولې.

داعوذ معنی :- داعوذ معنی داده چه زه الله ﷻ سره پناه غواړم چه شیطان رجیم په دین او دنیا کښې ماته څه ضرر اونه رسوی. چه د کومو ماته حکم شوې دې هسې نه چه دهغې نه منع شم او چه د کومو کارونو نه منع کړې یم هسې نه چه هغه خراب کارونه ځما دلاس نه اوشی.

د انسان اود شیطان د ضرر نه د بچ کیدو دوه مختلفې طریقې: - دا ظاهره ده چه د شیطان نه د بچ کولو والا سوا دیو رب نه نور هیڅوک نشته دی. ددی وجې پروردگار عالم دانسان دشر نه دمحمفوظ پاتې کیدلو دپاره خو دسلوک او احسان طریقه خودلې ده اودشیطان د شر نه دبچ کیدو دپاره نې دا صورت خودلې دی چه مونږ دهغه پاک ذات نه پناه اوغواړو. ځکه چه هغه ته رشوت ورنه کړې شی اونه د بښګرې اودسلوک په وجه هغه دخپل شرارت نه منع کیږی، دده د بدو نه دبچ کیدو والا خوصرف یو الله ځ دی. په مخکښې دریو آیتونو کښې دا مضمون تیر شوې دی. په سورة اعراف کښې دی چه «خُذِ الْعَفْوَ» الخ او په سورة مومنون کښې دی «إِذْقِرْ بِالَّذِي هُوَ أَحْسَنُ» او په سورة سجده کښې دی «وَلَا تُتَّبِعُوا الْهَوَىَّ» الخ، ددی دریو وارو آیتونو مفصل بیان او ترجمه مخکښې تیره شوې ده.

د شیطان لفظی تحقیق: - ① لفظ دشیطان د شطن نه جوړ دی. ددی لفظی معنی دلرې والی ده. چونکه دا مردود هم د انسانی طبیعت نه لرې دی بلکه دهرې بښګرې نه لرې دی ددی وجې ده ته شیطان ونیلې شی. ② او داهم ونیلې شوی دی چه دا د شاط نه مشتق دی. ځکه چې دی د اور نه پیدا شوی دی. اودشاط معنی هم اور ده. بعضز ونیلې دی چه د معنی په لحاظ سره دا قول صحیح دی لیکن اول زیات صحیح دی. دغریو دشاعرانو په شعرونو کښې هم ددی تصدیق ملاویږی. د امیه بن ابوصلت او نابغه په شعرونو کښې هم دا لفظ دشطن نه مشتق دی او د لرې والی په معنی مستعمل دی. د سیبویه قول دی چه کله یو شیطان کار اوکړی نو عرب وائی چه «تشیطن فلان» دا نه وائی چه «تشیطن فلان»، ددی نه ثابته شوه چه دا لفظ د شاط نه نه دی بلکه د شطن نه ماخوذ دی. او ددی صحیح معنی هم دلرې والی ده، چه کوم جنات انسانان او حیوانات سرکشی اوکړی نودوی ته شیطان ونیلې شی. په قران پاک کښې دی چه «وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَاطِئِينَ الْإِنْسِ وَالْجِنِّ» الخ، یعنی داشان مونږ دهر نبي د بښمان شیطاين دانسانانو او جناتو نه جوړ کړی دی، چه په خپلوکښې یو بل ته د دھوکې خبرې کوی.

انسی شیطان هم شته: - په مسند احمد کښې د حضرت ابوذر څه نه حدیث روایت شوې دی چه نبي کریم څه دوی ته وفرمائیل انې ابوذر څه ادجناتو او انسانانو د شیطان نه دالله پناه اوغواړه. ما اوونیل چه آیا په انسانانو کښې هم شیطانان شته دی. حضرت نبي اکرم څه دوی ته وفرمائیل چه ابوذر څه! او() تور سپې کله شیطان هم وی: - صحیح مسلم کښې هم ددوی نه روایت دی چه حضرت رسول اکرم څه وفرمائیل چه مونږ لره ښځه، خر اوتور سپې ماتوی. ما اوونیل چه حضور! سور، زیر سپو کښې د تور سپې څه تخصیص دی؟ حضرت نبي کریم څه وفرمائیل چه تور سپې شیطان دی. ()

حضرت عمر فاروق څه یو ځل په ترکی اس باندې سور شو او هغه ډیر په ناز ونعم باندې تګ کولو. حضرت عمر فاروق څه دا اس اووهلو خوبیا به هم ډیر په ناز ونعم سره روان وو. دوی ترې راکوز شول فرمائی چه تاسو خو څما د سورلی دپاره څوک شیطان راوستې دی. څما په نفس کښې کبر راتلل شروع شو. نو ما ددی نه کوزیدل مناسب اوکنترل.

د رجیم معنی: - د رجیم او فعیل په وزن باندې دمفعول په معنی سره دی. یعنی هغه مرجوم دی یعنی دهرې بښګرې نه لرې کړې شوې دی. لکه چه الله فرمائی «وَرَيْنَا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِعِهَا وَحِفْظًا» الخ، مونږ ددنیا آسمان په ستورو سره ښانسته کړو او دا مو د شیطانانو دپاره رجم جوړ کړې دی «إِنَّا زَيْنَا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِرَيْنَةِ الْكَوَاكِبِ» الخ مونږ ددنیا آسمان ته زینت ورکړو او دهر سرکشه شیطان نه مو دده حفاظت اوکړو. دوی داعلی فرښتو خبرې نه آوری. اودهر طرف نه وهلې کیږی او تبتولې شی او دا لازمی عذاب

① احمد: ۱۷۸/۵، نسائی کتاب الاستعاذ باب الاستعاذ من شر الشيطان الانس: ۵۵۰۹، -

② صحیح مسلم کتاب الصلاة باب ما یستر المصلى: ۵۱۰، ابوداود: ۷۰۲، نسائی: ۷۵۱، ابن ماجه: ۹۵۷، ابن حبان: ۲۳۸۵، -

ددوی دپاره دې. چه کوم یو په دوی کښې خبره واورې او په منډه شی نو هغه پسې یو چمک داره شعله ورویشتلې شی. یو ځانې کښې ارشاد دې چه **(وَلَقَدْ جَعَلْنَا فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا)** الخ یعنی مونږ آسمان کښې برجونه جوړ کړي دي او دې ته دکتونکووالو دپاره مو زینت جوړ کړو. اودهر پوند شیطان نه مونږ محفوظ کړو خوچه کوم یو څه خبره پټه کړي نو دوی پسې یو پړقیدونکې شعله شی، داشان نور آیتونه هم دي.

د رجم دویمه معنی: د رجم یو معنی دراجم هم ده ، چونکه شیطان په وسوسو او گمراهو سره رجم کوی نو ده ته رجم یعنی راجم ونیلې شی.

د بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ تفسیر

بِسْمِ	اللَّهِ	الرَّحْمَنِ	الرَّحِيمِ
شروع کوم ایه نوم د الله اچي بیجده مهربان ارحم کونکي دي			
دالله ﷻ د بخښنې کوونکي او مهربان په نوم شروع کوم ؛			

دبسم الله د جزئیت مسئله: حضرات صحابه کرام ؓ کتاب الله په دې سره شروع کړې وو. دعلماء کرامو اتفاق دې چه **(بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ)** دسورت نمل یو آیت دې ① البته په دې کښې اختلاف دې چه دادهرسورت په شروع کښې یومستقل آیت دې. چه ددې په شروع کښې لیکلې شوې دې ② یادهر سورت بعضي آیت دې. ③ یا داشان دسورت فاتحې ایت دې او د نورو سورتونو نه دې. ④ یا صرف یو سورت د بل سورت نه د جدا کولو دپاره لیکلې شوې ده. او آیت نه دې. د عالمانو او سلفو او خلقو په دې حکمونو کښې اختلاف دې. او په خپل خپل ځانې ددې تفصیل موجود دې.

سنن ابوداود کښې په صحیح سند سره حضرت ابن عباس ؓ نه روایت دې چه رسول کریم ﷺ د سورتونو جداوالي نه پېژندو. ترکومي چه نبی کریم ﷺ باندې **(بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ)** نه وه نازل شوې. ① په مستدرک حاکم کښې داپه یومرسل حدیث کښې دحضرت سعید بن جبیر ؓ نه هم روایت دې

په صحیح ابن خزیمه کښې حضرت ام سلمه ؓ نه روایت دې چه رسول کریم ﷺ **(بِسْمِ اللَّهِ)** د سورت فاتحې په شروع کښې په مونځ کښې اولوسته. اودا ئې یو آیت شمیر کړو ② لیکن ددې یو راوی عمر بن هارون بلخی ضعیف دې. اوداشان یوروايت حضرت ابوهريره ؓ نه روایت دې ③ داشان د حضرت علی ؓ حضرت ابن عباس ؓ وغیره نه هم مروی دي حضرت عبدالله بن عباس ؓ ، حضرت عبدالله بن عمر ؓ ، حضرت عبدالله بن زبیر ؓ ، حضرت ابوهريره ؓ ، حضرت علی ؓ ، او حضرت عطاء ؓ ، حضرت طاووس ؓ ، حضرت سعید بن جبیر ؓ ، حضرت مکحول ؓ اود حضرت زهر ؓ هم دا مذهب دې چه بسم الله دهر سورت یو مستقل آیت دې. سوا د سورت براءت نه.

ددې صحابه کرامو ؓ اوتابعینو رحمهم الله نه علاوه حضرت عبدالله بن مبارک ؓ ، حضرت امام شافعی رحمه الله علیه ، حضرت امام احمد ؓ ، په یو قول کښې اود حضرت اسحاق بن راهویه ؓ او حضرت ابو عبیده قاسم بن سلام ؓ هم دامذهب دي. البته حضرت امام مالک ؓ ، حضرت امام ابوحنیفه ؓ ، اود دوی ملگری وائی چه **(بِسْمِ اللَّهِ)** الخ نه دسورت فاتحې یو آیت دي او نه د بل یوسورت ، دحضرت امام شافعی ؓ خو یو قول دا روایت دې چه داد سورت فاتحې یو آیت دې. خو د نورو

① ابو داود کتاب الصلاة باب من جهر بها : ۷۸۸ ، وهو صحيح -

② ابن خزيمة باب الذكر الدليل على ان بسم الله الرحمن الرحيم : اية من الفاتحة الكتاب : ۴۹۳ ، -

③ دار لطنی باب وجوب قراءة بسم الله الرحمن الرحيم : في الصلاة : (۳۱۲/۱) وهو صحيح -

سورتونو نه زه دې. ددوی یو قول دا هم دې چه دا دهر سورت دشروع دایت حصه ده. لیکن دا دواړه اقوال غریب دي.

حضرت داود عليه السلام فرمائی چه دا د هر سورت په شروع کښې یو مستقل آیت دي. په سورت کښې داخل نه دي. د حضرت امام احمد بن حنبل عليه السلام نه هم دا روایت دي. اود حضرت ابوبکر رازی عليه السلام او حضرت ابوالحسن کرخي عليه السلام هم دا مذهب بیان فرمائیلي دي. چه دوي د حضرت امام ابوحنيفه عليه السلام یو ډیر ښه ملگري هم دي. دا خو وو بحث د بسم الله د سورت فاتحې د آیت د کیدواو ده نه کیدو

په جهري مونځونو کښې د جهر او اخفاء په اعتبار د تسميه وئيلو حکم: اختلاف دي چه دا دي په اوچت آواز سره اووئيلي شي او که په روآواز سره. چه کوم خلق دا د سورت فاتحې آیت نه گنري نو هغوی ددي د اوچت آواز د وئيلو قائل نه دي. داشان چه کوم خلق داسورت فاتحې نه بیل آیت مني هغوی ددي د رو آواز سره د وئيلو قائل دي. پاتې شو هغه خلق. چه هغوی داد هر سورت نه اول شمار کوي، نو په هغوی کښې اختلاف دي. د حضرت امام شافعي عليه السلام مذهب دي چه دسورت فاتحې اودهر سورت نه مخکښې په اوچت آواز سره وئيل پکاردی. حضرت صحابه کرامو عليهم السلام اوتابعینواو دمخکښې مسلمانانو هم دا مذهب دي. په صحابه عليهم السلام کښې دا په اوچت آواز سره د وئيلو کښې حضرت ابوهريره رضي الله عنه، حضرت ابن عمر رضي الله عنه، حضرت ابن عباس رضي الله عنه او حضرت امير معاويه رضي الله عنه دي. حضرت ابوبکر صديق رضي الله عنه، حضرت عمر رضي الله عنه، حضرت عثمان رضي الله عنه اود حضرت علي رضي الله عنه نه هم یو غریب سندسره امام خطيب رضي الله عنه نقل کړی دي. بیهقي رحمته الله او ابن عبد البر رحمته الله د حضرت عمر فاروق رضي الله عنه او حضرت علي رضي الله عنه نه همدا روایت نقل کړی دي. تابعینو کښې حضرت سعید بن جبیر رضي الله عنه، حضرت عکرمه رضي الله عنه، حضرت زهري رضي الله عنه، حضرت علي بن حسن رضي الله عنه، ددوی خوښي حضرت محمد بن سعید بن مسیب رضي الله عنه، حضرت عطاء رضي الله عنه، حضرت طاوس رضي الله عنه، حضرت مجاهد رضي الله عنه، حضرت ابن سيرين رضي الله عنه، حضرت علي بن عبد الله بن عباس رضي الله عنه، ددوی خوښي حضرت محمد نافع رضي الله عنه، د حضرت ابن عمر مولي زيد بن اسلم رضي الله عنه، حضرت عمر بن عبد العزيز رضي الله عنه، ازرق بن قيس رضي الله عنه، حبیب بن ابي ثابت رضي الله عنه حضرت ابوشعشاء مکحول رضي الله عنه، حضرت عبد الله بن معقل بن مقرن رضي الله عنه، او په روایت د بیهقي عبد الله بن صفوان رضي الله عنه، حضرت محمد بن حنفيه رضي الله عنه، او په روایت د حضرت ابن عبد البر عمر و بن دينار، دوی ټولو به په هغه مونځ کښې ﴿ یشهد الله الرحمن الرحيم ﴾ په زوره وئيله چه په کومو مونځونو کښې به قرات په زوره وئيلي کیدو. یو دلیل خوددې دادې چې هر کله دا آیت دسورة فاتحې نه دي نو بیا دیو پوره سورة په شان داهم په اوچت آواز لوستل پکار دي. دي نه علاوه سنن نسائي صحيح بن خزيمه، صحيح ابن حبان، مستدرک حاکم کښې روایت دي چه حضرت ابوهريره رضي الله عنه، مونځ ورکړو او په قرات کښې نې په اوچت آواز سره نې ﴿ یشهد الله الرحمن الرحيم ﴾ اووئيله. اوفارغيدو نه پس نې اوفرمائيل چه زه په تاسو ټولو کښې زیات مشابه یم د نبی کریم صلی الله علیه و آله سره په مونځ کښې. دي حدیث ته دارقطنی، خطيب اوبیهقي وغيره صحيح وئيلي دي. (۱)

ابو داود اوترمذی کښې حضرت ابن عباس رضي الله عنه نه روایت دي چه حضرت رسول کریم صلی الله علیه و آله به مونځ دبسم الله نه شروع کولو. حضرت امام ترمذی رحمته الله، فرمائی چه دا حدیث څه داسې زیات صحيح نه دي (۲) په مستدرک کښې هم ددوی نه روایت دي چه نبی کریم صلی الله علیه و آله به ﴿ یشهد الله الرحمن الرحيم ﴾ په اوچت آواز سره وئيله. امام حاکم دي ته صحيح وئيلي دي. (۳)

(۱) نسائي كتاب الافتتاح باب قراءة بسم الله الرحمن الرحيم: ۹۰۶، ابن خزيمة: ۴۹۹، ابن حبان: ۱۷۹۷، حاکم: ۲۳۷/۱ -

(۲) ترمذی ابواب الصلاة باب من رأى الجهر بسم الله الرحمن الرحيم: ۲۴۵ -

(۳) حاکم: ۲۰۸/۱ -

د رسول کریم ﷺ دقراءت انداز:- په صحيح بخاری کښې دی چه د حضرت انس ؓ نه سوال اوښو چه د رسول کریم ﷺ قراءت څنگه وو؟ وې فرمائیل نبي کریم ﷺ به هرولار لفظ اوږدولو بیا نې (يُسْمِىَ اللَّهُ الرَّحْمَنَ الرَّحِيمَ) او وویل. په بسم الله باندې نې مد اوکړو په الرحمن نې مد اوکړو او په رحيم نې مد اوکړو (۱) په مسند احمد، سنن ابوداود، صحيح ابن خزيمة او مستدرک حاکم کښې د حضرت ام سلمه ؓ نه روايت دې چه رسول کریم ﷺ به په هر هر آيت باندې وقف کولو. او د نبي کریم ﷺ قراءت به جدا جدا وو. لکه (يُسْمِىَ اللَّهُ الرَّحْمَنَ الرَّحِيمَ) باندې به اودريدل اوبيا به (أَلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ) باندې اودريدل بيا به (يُسْمِىَ اللَّهُ الرَّحْمَنَ الرَّحِيمَ) باندې اودريدل بيا به (مَلِكُ يَوْمِ الدِّينِ) باندې اودريدل دارقطني دې ته صحيح وائی. (۲) حضرت امام شافعی ؒ، حضرت امام حاکم ؒ د حضرت انس ؓ نه روايت کوی حضرت امير معاويه ؓ په مدينه منوره کښې مونځ ورکړو او بسم الله نې اونه ونيله. نو چه کوم مهاجرين په هغه وخت کښې موجود وو نوهغوی اورتلو. نو بيا چه کله مونځ ته اودريدل نو وې ونيله. (۳) غالباً دومره احاديث او آثار ددې مذهب د حجت دپاره کافي دی. باقی پاتې شو ددې خلاف آثار، روايات، ددې سندونه، ددې تحليل، ددې ضعف اوددې تقريرونه وغيره نوددې تفصيل په بل ځانې کښې دې. دويم مذهب دادې چه په مونځ کښې (يُسْمِىَ اللَّهُ) په اوچت آواز سره ونيل پکار دی، څلو واره خلفاء کرام، عبدالله بن مغفل اوتابعين او ددې نه پس خلقو د نورو ډلو نه دا ثابت دی. حضرت امام ابوحنيفه ؒ حضرت ثوري ؒ اود احمد بن حنبل ؒ هم دا مذهب دې. د حضرت امام مالک ؒ مذهب دادې چه بالکل دې هډو (يُسْمِىَ اللَّهُ) وائی نه په اوچت آواز او نه په رو. ددوی دليل خويو د صحيح مسلم والا حضرت عائشه ؓ روايت دې چه رسول کریم ﷺ به مونځ د تکبير اود قراءت د (أَلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ) نه شروع کولو (بخاری او مسلم کښې د حضرت انس ؓ نه روايت دې چه مانبي کریم ﷺ پسي او حضرت ابوبکر صديق ؓ پسي او حضرت عمر ؓ پسي مونځ کړې دې ټولو به د (أَلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ) نه شروع کوله. (۴) په مسلم کښې دی چه دبسم الله ذکر به نې نه فرمائيلو نه د قراءت په شروع کښې او نه دقراءت په آخر کښې (۵) په سنن کښې حضرت ابن مغفل نه هم روايت داشان روايت دې. (۶) دا دليل دې د هغه اتمه کرامو د بسم الله په رو ونيلو قائل دی. دا خيال دې وی چه دا څه لوڼې اختلاف نه دې. هر يو ډله ديوبل د مونځ د صحت قائله ده. (أَلْحَمْدُ لِلَّهِ)

په جهري مونځ کښې د تسميه د جهري او اغفاء حکم

مسلك حنفی: صاحب د قدوری رحمہ اللہ فرمائی. چه په تسميه او تعوذ کښې به پتوالی کوی. يعنی په مانځه کښې به دا په پته وائی. دليله دليل دابن مسعود ؓ قول دې. چه څلور څيزونه داسې دی. کوم چه امام پت وائی. هغه څلور څيزونه دا دی. تعوذ، تسميه، تحميد (ربنا لك الحمد) او آمين، صاحب د شرح نقايه د تحميد په ځانې

(۱) صحيح بخاری کتاب فضائل القرآن باب مع القراءة: ۵۰۴۶-
(۲) ابوداود کتاب الحروف والقراءة: ۴۰۰، ترمذی: ۲۹۷۷، احمد: ۳۰/۶، حاکم: ۲۳۲/۲، صحيح ابن خزيمة: ۴۹۳، دارقطني: ۳۱۲/۱-
(۳) مسند الشافعی: ۸۰/۱، رقم الحديث: ۲۷۳، حاکم: ۲۳۲/۱، وسنده حسن-
(۴) صحيح مسلم، کتاب الصلاة باب ما يجمع صفة الصلاة وما ينفع به: ۴۹۸، ابوداود: ۷۸۲، ابن ماجه: ۸۵۹-
(۵) صحيح بخاری: کتاب الاذان باب يقول بعد التكبير: ۷۴۳، صحيح مسلم: ۳۹۹-
(۶) صحيح مسلم کتاب الصلاة باب حجة من وقال لا يجهري بالبسطة: ۳۹۹-
(۷) ترمذی: ابواب الصلاة باب ماجاء في ترك الجهري بسم الله الرحمن الرحيم: ۲۴۴، نسائي: ۹۰۹، ابن ماجه: ۲۱۵-

ثناء ذکر کړې ده. ځکه چې امام محمد رحمه الله په اثار کښې روایت کړې دي (عن أبي حنيفة عن حماد عن ابراهيم النخعي أنه قال أربع غفيعن الإمام الترمذی وبسم الله الرحمن الرحيم، وسبحانك اللهم وبحمدك وأمين) (شرح نقایه) (تسبیل الهدایه ۱/۳۲۱) -

فصل - بسم الله فضائل :-

بِسْمِ اللَّهِ اللَّهُ لویی نوم دي. - تفسیر ابن ابی حاتم کښې دی چې حضرت عثمان بن عفان د رسول کریم ﷺ نه د بسم الله متعلق پوښتنه اوکړه. نبی کریم ﷺ او فرمائیل چې دا دالله ﷻ نوم دي. دا دالله ﷻ دلویو نومونه ده او په دې کښې دومره نږدیکت دي چې لکه د سترگې توروالي او سپین والي. (۱)
دبِسْمِ اللَّهِ په حروفو کښې اشارې: په ابن مردویه کښې هم داشان روایت دي. اودا روایت هم په ابن مردویه کښې دي. چې رسول کریم ﷺ او فرمائیل کله چې حضرت عیسی ﷺ لره دده مور بی بی معلم سره کینولو نوهغه اوونیل چې بسم الله. حضرت عیسی ﷺ ورتله او فرمائیل چې د "ب" نه مراد دالله ﷻ اوچتوالي، اوونیل چې ماته پته نشته. حضرت عیسی ﷺ ورتله او فرمائیل چې د "م" نه مراد دهغه ذات مملکت یعنی بادشاهی ده. او الله ﷻ وائی دمعبودانو معبود ته او رحمن وائی په دنیا او آخرت کښې رحم کولووالا او رحیم وائی په آخرت کښې رحم اوکرم کولو والا. ابن جریر کښې هم دا روایت دي. لیکن د سند په لحاظ سره بیحد غریب دي. ممکن دی چې د چا صحابی وغیره نه روایت وی. او ممکن دی چې د بنی اسرائیلو د روایاتو نه وی او مرفوع حدیث نه وی. والله اعلم.

بِسْمِ اللَّهِ دې امت خصوصیت دي. - ابن مردویه کښې دی چې رسول کریم ﷺ او فرمائیل ماباندې یو داسې آیت نازل شو چې په هیڅ یو نبی باندې نه دي نازل شوي سواد حضرت سلیمان ﷺ. هغه آیت (بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) دي. (۲)

دبسم الله د نزول په وخت کښې خارق العادات کارونه: حضرت جابر رضی الله عنه فرمائی چې کله دا آیت نازل شو نو ورپسې مشرق طرف ته لاړې او هواگانې اودریدې، سمندرونه اودریدل، ځناورو غوږونه کیخودل، شیطانانوباندې دآسمان نه شغلې اوغورزولې شوې، او پرودگار عالم په عزت اوجلال قسم اوخوړو او وې فرمائیل چې په کوم خیز باندې شما دا نوم واخستلې شی په هغې کښې به ضرور برکت وی.
بسم الله وئیل د جهنم د نورلسو فرشتو نه حفاظت: حضرت ابن مسعود رضی الله عنه فرمائی چې څوک غواړي چې هغه دې دجهنم دنورلسو داروغه گانو نه بچ شی نوهغه دي (بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) وائی. ددې هم نورلس حروف یعنی توری دی. هر حرف به دهرې فرښتې نه دپېچ کیدو ذریعه جوړه شی. دا ابن عطیه بیان کړې دي. او ددې تائید به په یو بل حدیث سره هم کړې دي په هغې کښې دی چې ماد دیرشو نه زیاتې فرښتې اوکتلې چې هغوی تیزی کوله. دا نبی کریم ﷺ په هغه وخت کښې بیان کړی وو چې کله یو سړی (ربنا ولك الحمد حمد اکثیرا طیباً مبارکاً فیه) (۳) وئیلی وو. په دې کښې هم د دیرشو نه زیات حروف دی، هم دومره فرښتې راکوزې شوې. داشان بسم الله کښې هم نورلس حروف دی. او په هغه ځانې کښې دفرښتو تعداد هم نورلس دي وغیره وغیره.

بسم الله سره شیطان ذلیل کیږي. - مسند احمد کښې دی چې د نبی کریم ﷺ په سورلۍ پسې چې کوم صحابی ﷺ سور وو دهغوی بیان دي چې نبی کریم ﷺ اوبڼه لږه شان اوخوزیده نوما اوونیل چې دشیطان

(۱) الضعفاء للعقيلي: ۱۶۲/۲ -

(۲) امام ابن کثیر سورة نمبل آیت نمبر ۳۰ لاندې فرمائی چې دا حدیث پاک غریب دي اوددې سند ضعیف دي داروایت مردود دي

(۳) صحیح بخاری کتاب الاذان باب رقم: ۱۲۶، رقم الحديث: ۸۹۹ -

دې کور ویران شی. نبی کریم ﷺ او فرماښل دا مه وایه په دې سره شیطان خوشحالیږي او خیال کوي چه گویا دې نې دخپل قوت نه غوزار کړو. اوبسم الله وئیل سره هغه دمیچ په شان ذلیل او خوارېږي (۱) نسائي په خپل «کتاب اليوم والليلة» کښې او ابن مردويه په خپل تفسیر کښې هم داسې بیان کړې دې. او دصحابي ﷺ نوم ئې ابن اسامه بن عمیر خودلې دې. او په دې کښې دی چه بسم الله وایه دا د بسم الله برکت دې (۲)

بسم الله نه وئیل بې برکتی ده: چه ددې وجې دهر کار اودهرې خبرې په شروع کښې بسم الله وئیل مستحب دی. دخطبې په شروع کښې بسم الله وئیل پکار دی. په حدیث مبارک کښې دی چه کوم یو کار په بسم الله سره شروع نه شی نو په هغې کښې برکت نه وی. (۳) بیت الخلاء (لیترین) ته دتلو په وخت کښې دې بسم الله وائی. (۴)

په اودس کښې بسم الله وئیل په حدیث کښې داهم راغلی دی چې د اودس په وخت کښې دې هم وائی، مسند احمد او سنن کښې د حضرت ابوهریره ﷺ، سعید بن زید ﷺ او ابوسعید نه روایت دې چه رسول کریم ﷺ او فرماښل چه کوم سرې په اودس کولو کښې دالله ﷻ نوم وانخلي نودده اودس نه کیږي. اوداحدیث حسن دې (۵). بعضې عالمان داودس په وخت کښې بسم الله وئیل واجب ښائی. بعضې د مطلق وجوب قائل دی.

د اودس په اول کښې د بسم الله حکم

صاحب دقدوری رحمه الله فرمایلی دی. چه د دواړو لاسونو تر مړوندونو پورې وينخل خويه اودس باندي وړاندې دی. خوچه کله اودس شروع کوي. ① نود الله په نوم د شروع کوي. او د تسمیه ادنی درجه دا ده. چه بسم الله اووائی. او شروع اوکړي. اواعلی درجه ئې دا ده. چه بسم الله الرحمن الرحيم اووائی. ② اوعلامه ابن الهمام رحمه الله فرمایلی دی. چه امام طحاوی رحمه الله فرمایلی دی. چه «بسم الله العظيم والحمد لله على دين الاسلام» د وائی. هم دادسلفو نه منقول ده. او بعضو فرمایلی دی. چه دا د رسول الله صلی الله علیه وسلم نه مرفوعا نقل دی. (تسهيل الهدایه ۵۵۱).

د ذبحې په وخت کښې بسم الله وئیل: د خناورو د ذبح کولو په وخت کښې هم ددې وئیل مستحب دی. د حضرت امام شافعی رحمه الله اودیوې ډلې هم دا خیال دې. بعضو ذکر په وخت کښې اوبعضو مطلق دې ته واجب وئیلی دی. ددې بیان به نزدې راشی. ان شاء الله تعالی

د متروک التسمیه خاوری حکم

مسلك حنفی: د احنافو په نیز په کوم خاوری چې د الله تعالی نوم وانخستې شی نو د دې دوه صورتونه دی یو دا چې د ذبحې په وخت کښې ترې د الله تعالی نوم هیر شی نو په دې صورت کښې دغه ذبیحه حلاله ده اودویم صورت دا دې چې په قصد باندي د الله تعالی نوم د ذبحې په وخت کښې وانخلي په دې صورت کښې دغه ذبیحه خورل ناجائز او حرام دی (احکام القرآن للجصاص ۱۱۳). د جماع په وخت کښې بسم الله وئیل: حضرت امام رازی رحمه الله په خپل کتاب کښې ددې آیت په فضیلت کښې ډیر احادیث نقل کړي دی. په یو کښې دی چه کله ته خپلې بی بی لره ورشي او بسم الله اووائی او

① (احمد: ۵۹/۵) -

② (اليوم والليلة للنسائي: ۵۵۹، وسنده ضعيف وهو صحيح بالشواهد) -

③ (الطبقات الشافيه: ۶/۱) -

④ (ترمذی ابواب الجمعة باب ما ذکر تسمية من دخول الخلاء: ۶۰۶، ابن ماجة: ۲۹۷) -

⑤ (احمد: ۴۱۸/۲، ابوداود: کتاب الطهارة باب في التسمية على الوضوء: ۱۰۱، ابن ماجة: ۳۹۸) -

غير دي. اونس تسميه دي. زمونږ په نيز اسم مسمي هم غير دي او د تسمي هم غير دي. مونږ وايو كه ددي نه مراد لفظ وي چه د آوازونو د ټكړو او د حرفونو مجموعه ده نو بالبداهت ثابت ده چه دا د مسمي غير دي. كه د اسم نه مراد ذات مسمي وي نو دا وضاحت لره واضحه كوي چه محض بيكار دي. نو ظاهره ده چه په دي بيكاره بحث كښي پريوتل فضول دي.

په اسم او مسمي كښي فرق: دې نه پس د اسم مسمي په فرق باندې دلائل موراوړي دي چه اسم او كله مسمي وي هيو وي نه لكه معدوم لفظ كله د يومسمي ډير اسمونه وي لكه مترادف، كله اسم يو وي دمسمي ډير اسمونه وي لكه مشترك. ددي نه معلومه شوه اسم بل څيز دي او مسمي بل څيز دي. يعنى نوم بيل څيز دي او نوم والا بيل څيز دي. او دليل واورني چه اسم خو لفظ دي او هغه عرض او كله ذات وي، ممكن دي يا واجب. او واورني كه هم اسم مسمي او منلې شي نو دا ور نوم اوريدو سره دي گرم والي محسوس شي او د واورې په اوريدو سره دي يخ والي محسوس شي، حالانكه هيڅ عقل والا داسې نه شي وئيلي.

د اسم او مسمي جدا جدا كيدو دلائل: او دليل واورني دالله ﷻ فرمان دي چه دالله ﷻ ډير بهترين نومونه دي، تاسو په دي نومونو سره الله ﷻ لره بلي. په حديث شريف كښي دي چه دالله ﷻ يو كم سل نومونه دي نو خيال كوني چه نومونه څومره زيات دي، حالانكه مسمي هم يو دي. او هغه الله ﷻ وحده لا شريك له دي داشان (اسماء) دالله ﷻ طرف ته په دي آيت كښي مضاف كول او بل ځاني كښي فرماني چه (فَتَبَيَّنْ بِاسْمِكَ الْعَظِيمِ) وغيره دا اضافت هم دي دا اضافت ددي تقاضا كوي چې اسم دي بل وي او مسمي دي بل وي، ځكه د اضافت مقتضاء مغايرت دي. دا شان دا حكم فرمائيل چه (فَادْعُوْهُ بِهَا) يعنى الله ﷻ لره دهغه په نومونو سره بلي. دا هم ددي امر دليل دي چه نو يو دي او نوم والا بل

د اسم او مسمي يو كيدو دلائل: او اوس دهغه چا دلائل واورني چه اسم او مسمي ته يو وائي. دالله ﷻ فرمان دي چه (تَبَّكَ اسْمُ رَبِّكَ) يعنى جلال واکرام والا ستا د رب برکت والا نوم دي. نوم يو ته برکتونو والا وئيل حالانكه پخپله الله ﷻ برکتونو والا دي، ددي آسان جواب دادي چه ددي عقدس ذات په وجه دده نوم هم لوني والا دي. دويم دليل ددوي دادي چه كله يو سړي او وائي زينب ته طلاق نو طلاق په هغه ښځې د چاچي نوم زينب دي واقع كيږي، كه نوم اونوم والا كښي فرق وي نويه نوم به طلاق پريوتې وي. په نوم والا باندې څنگه پريوزي؟ ددي جواب دادي چې ددي نه مراد هم داوي چه په هغه ذات طلاق چه د هغه نوم زينب دي. دتسميه داسم نه بيل كيدل ددي دليل په وجه دي چه تسميه وائي د چا نوم مقرر كولو او ظاهرولو ته چه دا څيز بيل او نوم بيل څيز دي. حضرت امام رازي رحمه الله قول هم دادي چه دا ټول هر څه د لفظ باسم متعلق دي.

دالله لفظ اسم ذات دي: اوس لفظ "الله" معنی او اشتقاق متعلق واورني دا "خاص" نوم دي. د رب تبارك وتعالى ﷻ. وئيلي شي چه اسم عظم هم دادي. ددي وجې چې ټولو ښو صفتونو سره هم دا موصوف وي. لكه څنگه چه په قرآن پاك كښي دي چه (هُوَ اللَّهُ الَّذِي) يعنى الله ﷻ هغه ذات دي چه دهغه نه سوا بل معبود نشته چه د ټولو پټو ښكاره پيژندونكي دي. چه رحم كوونكي دي. او مهربانه دي. هغه الله ﷻ چه دهغه نه سوا بل ځوك دعبادت لائق نشته چه بادشاه دي، پاك دي، سلامتيا والا دي، امن والا دي، محافظ دي، غلبي والا دي، زبردست دي، لوني والا دي. هغه دهر شرك نه اودشرك دهر څيز نه پاك دي، هغه الله ﷻ پيدا كولو والا دي، جوړولو والا دي، صورت بخښلو والا دي، دده دپاره بهترين پاك نومونه دي، د آسمان او زمكې ټول څيزونه دهغه تسبيح بيانوي، هغه ذات عزتونو والا او حكمتونو والا دي. په دي آيتونو كښي باقي تمام نومونه صفتي دي، اود لفظ الله صفات دي، نو اصلي نوم الله ﷻ دي لكه څنگه چه يو ځاني كښي فرمايي چه دالله ﷻ دپاره پاك او ښه نومونه دي نو تاسو هغه په دي نومونو سره

بلی: اوفرمانی چه الله ﷻ بلی: یارحمن بلی: چه کوم نوم سره بلی: هم دده بنائسته بنائسته او بنه بنه نومونه دی

دالله د نومونو یادولو فضیلت: بخاری شریف اومسلم شریف کښې دی د حضرت ابو هریره ؓ نه روایت دې چه رسول کریم ﷺ اوفرمانیل دالله ﷻ یوکم سل نومونه دی چه څوک دا یاد کړی نو هغه جنتی دې. (دترمذی شریف اوابن ماجه په روایت کښې ددې نومونو تفصیل هم راغلې دې. او په دواړو روایتونو کښې الفاظ څه بدل بدل دی.)

دالله پنځه زره نومونه: رازی ؒ په خپل تفسیر کښې دبعضو خلقونه روایت کړې دې چه د الله ﷻ پنځه زره نومونه دی یو زر خو په قرآن کریم اوصحیح احادیثو کښې دی اویو زر په تورات کښې اویو زر په انجیل کښې او یو زر په زبور کښې اوزر په لوح محفوظ کښې دی. د،،الله،، د اشتقاق بحث: الله هغه نوم دې چه سوادالله ﷻ نه د بل چا نشته دې. هم داوجه ده چه ترننه پورې عربو ته دامعلومه نشوه چه ددې اشتقاق څه دې؟ ددې باب څه دې؟ بلکه دیو لوی ډلې دامذهب نقل شوې دې چې دا اسم جامد دې او ددې هډو اشتقاق نشته قرطبی رحمه الله دعلماء یو مذهب نقل کړې دې چه په هغې کښې حضرت امام شافعی ؒ، حضرت امام خطابی ؒ، او امام الحرمین ؒ او امام غزالی ؒ، وغیره دی.

خلیل اوسیویو نه روایت دې چه الف لام په دې کښې لازم دې. امام خطابی ؒ ددې یو دلیل دا هم ورکړې دې چه یاالله ﷻ ونیلې خوشې خویا (الرَّحْمَنُ) ونیلوباندې موڅوک نه دی لیدلی. که دالله لفظ کښې الف لام اصل کلمه نه وي نو په دې باندې د ندا لفظ (یا) نشو داخلیدلې ځکه د قواعد عربی لحاظ سره حرف د ندا په الف لام والا اسم باندې داخلیدل جائز نه دی.

دبعضې خلقو قول دا هم دې چه دامشتق دې اوبه دې باندې د روبه یو شعر دلیل په طور راوړی. چه په دې کښې مصدر (تاله) بیان دې چه ددې ماضی مضارع (اله بالهه) او (تالها) دې لکه حضرت ابن عباس ؓ نه روایت دې چه هغه (وَيَذَرُكَ وَالْهَيْكَلُ) وائی، ددې نه مراد عبادت دې. یعنی دهغه عبادت کولې شی دنور چا عبادت نشی کولې. مجاهد ؒ وغیره وائی چه بعضو په دې باندې دا ایت دلیل نیولې دې چه (وَهُوَ اللَّهُ فِي السَّمَوَاتِ وَفِي الْأَرْضِ) او آیت کښې (وَهُوَ الَّذِي فِي السَّمَاءِ إِلَهٌ وَفِي الْأَرْضِ إِلَهٌ) یعنی هم هغه الله ﷻ دې چه په آسمانونو او زمکه کښې هم هغه دې چه په آسمان کښې معبود دې او په زمکه کښې معبود دې.

سیویو خلیل نه نقل کوی چه اصل کښې (اله) وو لکه (فعال) بیا همزه به بدله د الف لام کښې راوړې شو لکه (الناس) چه ددې اصل (الناس) دې. بعضو ونیلې دی د لفظ الله اصل (لاه) دې، الف لام حرف د تعظیم په طور راوړې شوې دې. دسیویو هم داخوښ قول دې، دعربو شاعرانوپه شعرونو کښې هم دا لفظ ملایوړی. کسانى اوفراء وائی چه ددې اصل (الاله) وو، همزه حذف کړې شو اومخکښې لام په دویم کښې مدغم شو لکه (لکننا هو الله ربی) کښې (لکن انا) (لکننا) شوې دې. نود حضرت حسن ؒ په قرات کښې هم (لکن انا) دې او ددې اشتقاق (وله) نه دې، او ددې معنی (تخیر) ده. (وله) عقل تلو ته ونیلې شی، عربی کښې (رجل واله) او (امراه وهی) او (مولوه) په هغه وخت کښې وائی چه کله هغه څنگل ته لیږلې شی. چونکه دالله ﷻ دصفتونو په تحقیق کښې عقل حیرانیږی ددې وجهې دې ذات پاک ته ونیلې شی. په دې بناء باندې اصل کښې دا لفظ (ولاه) وو، واو په همزه سره بدل کړې شو لکه (وشاه) او (وساده) کښې چې اشاح اواساده ونیلې شی

۱) صحیح بخاری: کتاب الشروط باب مايجوز في الاشراف: ۲۷۳۶، وانظر: ۷۳۹۲، صحیح مسلم: ۲۶۷۷-
۲) ترمذی: ابواب الدعوات باب حديث في اسماء الله الحسنى: ۳۵۰۷، ابن ماجه: ۳۸۶۱-

خاني چه کوم همزه دي هغه حذف کړې شوي، بيا نفس کلمې لام زائد لام سره چه کوم تعريف دپاره راوړې شوې دي، ددي سره ملاو شو او يو بل کښې مدغم شو نو يو لام مشدد پاتې شو او تعظيما (الله) اوونيلې شونو دا د الله د لفظ تفسير دي

(الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ) دادواړه نومونه د رحمت نه مشتق دي، دواړو کښې مبالغه ده. رحمان کښې د رحيم نه زياته مبالغه ده. د علامه ابن جرير رحمه الله د قول نه معلومېږي چه گويا په دي اتفاق دي. دبعضې سلفود تفسيرونو نه هم دا معلومېږي. دحضرت عيسى عليه السلام قول هم ددي معنى تير شوې دي چه رحمان نه مراد دنيا او آخرت کښې رحم کولو والا او د رحيم نه مراد آخرت کښې رحم کولو والا دي. بعضې خلق وائي چه رحمان مشتق نه دي، که داشان وي نو (مرحوم) سره په نه ملاويدو حالانکه په قران کریم کښې (بِالْمُؤْمِنِينَ رَحِيمًا) راغلې دي. مبرد وائي چه رحمان عبراني نوم دي عربي نه. ابو اسحاق زجاج معانى القرآن کښې ليکي چه داحمد بن يحيى قول دي چه رحيم د عربي لفظ دي او رحمان د عبراني دي، دواړه جمع کړې شوي دي. ليکن ابو اسحاق فرماني چه دي قول طرف ته زړه نه مانيله کيږي. قرطبي رحمه الله ددي لفظ د مشتق کيدو دا دليل راوړې دي چه د ترمذى صحيح حديث دي. رسول کریم صلى الله عليه وسلم فرماني چه دالله تعالى فرمان دي چه څه رحمان يم ما رحم پيدا کړې دي او د خپلو نومونو نه مې ددي نوم اشتقاق کړې دي ددي يو خاني کولو والا به څه يو خاني کړم او ددي ماتولو والا به څه پرې کړم. (۱) اوس د صريح حديث په موجودگي کښې د انکار کولو او مخالفت کولو هيڅ گنجائش نشته. پاتې شو دکنار عرب ددي نوم نه انکار کول نو دا محض ددوى جهالت وو. قرطبي رحمه الله فرماني چه رحمان او رحيم په يوم معنى کښې دي. لکه (ندمان) او (نديم) دابو عبيد رحمه الله هم دا قول دي. يو قول دا هم دي چه دا (فعلان د فاعل) په شان نه دي. فعلان کښې مبالغه ضروري وي، لکه څنگه چې غضبان هغه سړى ته وائي چه ډير غصه ناک وي او فاعل کله فاعل او کله مفعول دپاره هم رازي. کوم چې د مبالغې نه خالي وي. ابوعلی فارسي رحمه الله وائي چه رحمان عام اسم دي چه دا هر قسمه رحمتونو ته شامل دي. اوصرف الله تعالى سره مخصوص دي او رحيم په اعتبار د مومنانو دي. فرماني چه (وَكَانَ بِالْمُؤْمِنِينَ رَحِيمًا) مومنانو باندې رحيم دي. حضرت ابن عباس فرماني دا دواړه نومونه رحمت او رحم والا دي، په يو کښې د بل نه زيات رحم او رحمت دي.

دحضرت ابن عباس رضي الله عنه په دي روايت کښې لفظ د (ارق) دي، ددي معنى خطابى رحمه الله وغيره (ارفق) کوي. لکه څنگه چه په حديث کښې دي چه الله تعالى رفيق يعنى نرمى کوونکې او مهربانى کوونکې دي. هغه ذات په هر کار کښې نرمى او آساني خوښوي. هغه په نرمى او آساني سره هغه نعمتونه ورکوي. چه په سختي باندې ئې نه ورکوي. (۲)

ابن المبارک رحمه الله فرماني چه رحمان هغه ته وائي چه کله دهغه نه څه او غوښتلې شي نو هغه ورکړي او رحيم هغه ذات دي کله چې دهغه نه اونه غوښتلې شي نو هغه غضبناک شي (۳) دبعضې شاعرانو قول دي چه :

الله يغضب ان تركت سنوالة وبنى ادم حين يسأل يغضب

يعنى الله تعالى نه که نه غواړئى نو هغه خفه کيږي او که دبنی آدم نه غواړئى نو هغوى غصه کيږي : عزرمى رحمه الله فرماني چه درحمن معنى په ټول مخلوق باندې رحم کولو والا د رحيم په معنى کښې دي. اوگورئى

(۱) ابوداود کتاب الزکوة باب فی صلة الرحم : ۱۶۹۴، ترمذی : ۱۹۰۷-.

(۲) صحيح مسلم کتاب البر والصلة باب فضل الرفق : ۲۵۹۳-.

(۳) ترمذی کتاب الدعوات باب من لم یسأل الله ۳۳۷۳، ابن ماجه : ۳۸۲۷-.

د قرآن پاک دوه آيتونه (ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ) او (الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَىٰ) کښې (الْأَوَّلَى) سره د رحمان لفظ ذکر کړې شو. دې دپاره چې ټول مخلوق ته دا لفظ دخپل عام رحم او کرم په معنی سره شامل شی او د مومنانو سره نې لفظ د رحیم فرمائی (وَكَانَ بِالْمُؤْمِنِينَ رَحِيمًا) نو معلومه شوه چې په رحمان کښې مبالغه په نسبت د رحیم ډیره زیاته ده. لېکن د حدیث په یو دعا کښې (یا رحمان الدنيا والاخرة ورحمهما) راغلې دی. (رحمان دا نوم هم دالله ﷻ سره مخصوص دې. دده نه سوا د بل چا نوم نه دې لکه دالله تعالی فرمان دې چې الله ﷻ لره بلی یا رحمن لره چې په کوم نوم سره نې غواړنی بلی یی. دده ډیر ښه نومونه دی، په یو آیت کښې دی چې (سُئِلَ مَنْ أَرْسَلْنَا) الخ، یعنی دخپل ځان نه مخکښې رسولانو نه تپوس او کړنې چې هغوی دپاره څوک بل څوک معبود وو د رحمان نه چې هغوی به دهغه عبادت کول. کله چې مسیلمه کذاب لونی لونی دعوی کول شروع کړې او خپل نوم نې رحمان الیمامه کیخودو نو الله ﷻ هغه لره ډیر زیات رسوا او تباہ او برباد کړو. او په دروغه او کذب سره مشهور شو. نن هغه ته مسیلمه کذاب ونیلې شی. اوهر د دروغودعویدار ته ده سره تشبیه ورکولې شی. هریو کلی والا اوهر ښاروالا، هر پوځ او کچه کور والا هغه ډیر ښه پیژنی.

بعضې وائی چې په رحیم کښې درحمن نه زیاته مبالغه ده ځکه چې په دې لفظ سره د مخکښې لفظ تاکید شوې دې او تاکید په نسبت دهغه چې دهغه تاکید او کړې شی زیات قوی وی. ددې جواب دادې چې په دې ځانې کښې تاکید هلووخته دې نه بلکه داخو صفت دې. اوپه صفت کښې دا قاعده نشته دې، نو دالله ﷻ واخلستلې شو. چې په دې نوم کښې هم دهغه سره شریک نشته دې. اودده صفت مخکښې د رحمان بیان اوشو چې دا نوم کیخودو دنورو دپاره ممنوع دې لکه څنگه چې نې اوفرمائیل چې الله ﷻ لره په رحمان سره اوبلې چې په کوم نوم سره غواړنی وې بلی دده دپاره اسماء حسنی ډیر دی. مسیلمه خردا بدترین جرات او کړو او بربادشو اودده گمراه ملگرو ته سوادې خبرې په بل چا باندې عمل اونکړو. رحیم د مخلوق صفت هم گیدې شی. - درحیم وصف سره الله ﷻ نورو لره هم موصوف کړې دې. فرمائی چې (لَقَدْ جَاءَكُمْ) په دې آیت کښې نې خپل نبی ته رحیم اوونیل. داشان خپلو بعضې نومونو سره نې نور خلق هم یاد کړی دی، لکه آیت (إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ) الخ کښې انسان ته سمیع و بصیر وائی. حاصل دادې چې دالله ﷻ بعضې نومونه خو داسې دی چې په نورو باندې نورو معنو کښې ددې اطلاق کیدشی. او بعضې داسې دی چې نه کیږی. لکه الله ﷻ اورحمن اوخالق اورازق وغیره. داشان الله ﷻ خپل رومبې نوم الله واخلستلو. بیا دهغه صفت نې په رحمان سره اوکړو ځکه چې رحمن د رحیم په نسبت زیات خاص دی. او زیات مشهور دې، قاعده ده چې مخکښې دټولو نه زیات بزرگ نوم سره نوم اخستلې شی ځکه دټولو نه مخکښې زیات خاص نوم سره واخلستلې شویا ددې نه کم، بیا ددې نه کم، که اوونیلې شی چې په رحمان کښې د رحیم نه زیاته مبالغه موجود ده نو بیا هم په دې باندې اکتفا ولې نه ده؟ نوددې په جواب کښې د حضرت عطاء خراسانی رحمه الله داقول پیش کولې شی چې چونکه کافرانو رحمان نوم هم دغیرو دپاره کیخودلې وو ددې وجې نې د رحیم لفظ هم راوړو چې هلو هیڅ قسمه وهم پاتې نشی. رحمان او رحیم صرف دالله ﷻ نوم دې، ابن جریر رحمه الله نه دا قول نقل کړې دې.

بعضې خلق وائی چې دجاهلیت په زمانه کښې عرب درحمان نه هلو واقف نه وو. تردې چې الله ﷻ د قرآن پاک آیت کښې فرمائی چې (قُلِ ادْعُوا اللَّهَ أَدْعُوا الرِّحْمٰنَ) نازل کړو اوددې تردید اوکړو. دقریشوکافرو د حدیبی په کال کله چې رسول الله ﷺ حضرت علی رضی الله عنه ته اوفرمائیل چې (بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) اولیکه

نوهغوی وئیلی وو چې مونږ رحمان او رحیم نه پیژنو. بخاری شریف کښې روایت موجود دې (۱) بعضې روایتونو کښې دې چه هغوی او وئیل مونږ رحمان د یمامه ته وایو بل رحمان مونږ نه پیژنو، داشان په قران پاک کښې په بل ځانې کښې دې چه (وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اسْجُدُوا لِلرَّحْمَنِ) یعنی کله چه دوی ته اوئیلې شی د رحمان په وړاندې سجدنی او کړنی نو دوی په ویره کښې شی. او جواب ورکوی چه رحمان څوک دې؟ چه مونږ هغه ته ستاد قول په وجه سجده او کړو. ددې ټولو صحیح مطلب دادې چه بدکاره خلقویه صرف دعناد او تکبر، سرکشی اود ښمنۍ په وجه درحمان نه انکار کولو. دا نه چه دوی ددې نوم نه خبر نه وو. ځکه چه دجاهلیت په زمانې په زړو شعرونو کښې هم دالله ﷻ نوم رحیم موجود دې چه هم ددې شاعرانو شعرونه دی.

دسلامه شعر اودنورو اشعارو ملاحظه او کړنی. حضرت عبدالله بن عباس ؓ نه په تفسیر ابن جریر کښې نقل دی چه رحمان د فعلان په وزن سره د رحمت نه ماخوځ دې. اود عربود کلام ځنی دې. هغه الله ﷻ رفیق ذات دې په چا باندې رحم کول غواړی او چه چا ته غصه شی نودهغه نه ډیر لرې وی او په هغه باندې سخت هم وی

داشان دده ټول نومونه دی. حسن ﷺ فرمائی چه درحمان نوم دنورو دپاره منع دې. ځکه چه پخپله دا د الله ﷻ نوم دې. دخلقو په دې نوم هیڅ حق نشته دې. دام سلمه ؓ په حدیث کښې دی چې په هر آیت به نبی کریم ﷺ اودریدلو مخکښې تیر شوې دې. (۱) اویوجماعت داشان هم دې چې هغوی بسم الله باندې ته آیت وائی او دا جدا وائی او ځینې ئې یو ځانې وائی. میم باندې دوه ساکن دی نو په دې وجه ئې ته زیر سره وائی د جمهورو هم دا قول دې. کوفی وائی چې ځینې عرب دا دمیم په زیر سره وائی. د همزه حرکت د میم زیر ته ورکوی. لکه اَلله لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ. ابن عطیه ؒ فرمائی چې زما خیال دې چې د زیر والاقرآت د چا نه هم مروی نه دې.

د سورة فاتحه تفسیر

الحمد لله	رب العالمين	الله
ټول تعریفونه	الله لره دی	چه پالونکې دې دټولو مخلوقاتو
ټول تعریفونه الله پاک لره ښائی چې پالونکې دټولو مخلوقاتو دې		

قوله تعالى: الحمد لله

د (الحمد لله) قراءت: اووه واړه قاریان (الحمد لله) د دال په پښین سره لولی او (الحمد لله) مبتدا، خبر منی دسفیان ابن عیینه او روبه بن عجاج قول دې چې د دال زیر سره دې او فعل په دې ځانې کښې مقدر دې، ابن ابی عبله ؒ د (الله الحمد) دال اود (الله) مخکښې لام دواړه پښونوسره لولی. او دا لام مخکښې تابع کوی اگر چه ددې شهادت د عربو د ژبې نه ملاویږی، لیکن شاذ دی. حسن ﷺ او زید بن علی ؒ دا دواړه حرفونه په زیر سره لولی. او، لام، د دال تابع کوی.

د حمد معنی: ابن جریر ؒ فرمائی چه د (الحمد لله) معنی داده چه صرف دالله ﷻ شکر دې دده نه سوا هیڅوک ددې لاتق نشته دې که هغه مخلوق نه څوک هم وی. ځکه ټول نعمتونه چه کوم لره مونږ نه شو شمیرلې او سوا د هغه مالک نه نور څوک ددې تعداد نشی پیژندی هم د هغه طرف نه دی. هم هغه ذات د خپل اطاعت ټول اسباب مونږ ته راکړی دی، هم هغه ذات د خپلو فرائضو پوره کولو دپاره نعمتونه

(۱) صحیح بخاری کتاب الشروط باب الشروط فی الجهاد: ۲۷۳۱-

(۲) ابوداود کتاب الحروف والقراءة: ۴۰۰۱، ترمذی: ۲۹۲۷-

قوتونه مونږ ته راگرې دی، بیا دنیاوی بې شمیره نعمتونه اود ژوند ټول ضرورتونه زمونږ حق نه بغیر هغه ذات مونږ ته هبه کړل. دده همیشگی نعمتونه دده تیارشوی پاک مقامات دجنت به مونږ څنگه حاصلوو؟ داهم هغه ذات مونږ ته خودلی دی. نومونږ وایو چه اول آخرهم دهغه مالک پاک ذات دهر شان تعریف او حمد او شکر لائق دي. (۱)

په حمد او شکر کښې فرق: (الحمد لله) داد ثناء کلمه ده، الله خپله ثناء په خپله کړې ده او هم په دې ضمن کښې نې دا فرمائیلی دی چه تاسو وائی چه (الحمد لله) بعضو ونیلی دی چه (الحمد لله) ونیل دا دالله په پاکو نومونو کښې اودهغه په اوچتو صفتونو سره دهغه ثناء کل دی او (الشکر لله) ونیل دا دالله دنعمتونو او دهغه د احسان شکر ادا کول دی. (۲) لیکن دا قول صحیح نه دې ځکه د عربی ژبې عالمانو دا اتفاق دي دشکر په ځانې لفظ دحمداودحمد په ځانې لفظ دشکر ونیلی شی. جعفر صادق علیه السلام او ابن عطاء علیه السلام صوفی هم دا فرمائی. حضرت ابن عباس علیه السلام فرمائی چه هر شکر کولو والا کلمه د (الحمد لله) ده. قرطبی علیه السلام د ابن جریر علیه السلام قول معتبر کولو دپاره دا دلیل هم بیان کړې دې اوکه څوک (الحمد لله شکرا) اووائی نودا جائز دی. دراصل د علامه ابن جریر علیه السلام په دې دعوی کښې کلام دي. په مخکښې عالمانو کښې مشهور دی چه (حمد) وائی زبانی تعریف بیانولو ته اگر که د چا حمد کولې شی دهغه په متعدی صفتونو باندې وی اوکه په لازمی صفتونو باندې. اوشکر صرف متعدی صفتونو باندې کیږی اوهغه په زړه ژبه او ټول ارکانو سره کیږی، د عربو شاعرانو په شعرونو کښې ددې دلیل شته دي.

د حمد یا دشکر عمومیت: خو په دې کښې اختلاف دي چه دحمد لفظ عام دي یا دشکر. او صحیح خبره داده چه په دې کښې عموم په دې حیثیت سره خصوص دي چه د حمد لفظ چه په دې واقع وی هغه عام طور دشکر په معنی کښې رازی. ددې وجې دا لازم او ملزوم دواړه اوصاف باندې رازی. قدوسیت او کرم دواړو باندې (حمدته) ونیلی شی لیکن په دې حیثیت سره چه داصرف ژبې سره ادا کیدلې شی، دا لفظ خاص دي او دشکر لفظ عام دي ځکه چه هغه قول وفعل او نیت دریو وارو دپاره ونیلی کیږی او صرف متعدی صفتونو باندې ونیلی کیږی په دې اعتبار سره د شکر لفظ خاص دي. قدوسیت باندې (شکرته) نشو ونیلی البته (شکرته علی کرمه واحسانه الی) ونیلی شو دا وه خلاصه دمتاخرینو دقول، والله اعلم.

ابونصر اسماعیل حماد جوهری علیه السلام حمد مقابل ونیلی دی د ذم، داسې وائی چه (حمد الرجل حمده حمده ومحمد فهو حمید ومحمود) تحمید چه حمد سره هم زیاده مبالغه ده، حمد دشکرته عام دي. شکروائی دیو محسن ورکړې شوی نعمتونو باندې دهغه ثناء ونیلو ته. په عربی ژبه کښې (شکرته) او (شکرت له) دواړه ونیلی شی لیکن لام سره وئیل زیات فصیح دی، د مدح لفظ د حمد نه هم زیات عام دي. ځکه ژوندي مې، بلکه جماداتو دپاره هم د مدح لفظ استعمالولې شی. د خوراک او دمکان اود داسې څیزونو مدح کولې شی، د احسان نه مخکښې احسان نه پس لازمی صفتونو باندې متعدی صفتونه باندې ددې اطلاق کیدلې شی، نو ددې عام کیدل ثابت شو. والله اعلم.

دحمد تفسیر کښې دسلفو دعالمانو اقوال: حضرت عمر فاروق یو ځل اوفرمائیل چه (سبحان الله) او (لااله الا الله) اوبعضو روایتونو کښې دی چه (الله اکبر) خومونږ ته پته ده لیکن دا د (الحمد لله) څه مطلب دي. حضرت علی علیه السلام جواب ورکړو دا کلمه الله دځان دپاره خوښه کړې ده. اوبعضو روایتونو کښې

(۱) الطبری: ۱/۱۳۵-

(۲) الطبری: ۱/۱۳۷-

دی ددی وئیل اللہ ﷻ دپارہ ٲنبہ لری. (۱) حضرت ابن عباس ؓ فرمائی ۛہ دا کلمہ دشکر ده ، ددی ۛہ جواب کنبی اللہ ﷻ فرمائی ۛہ ۛما بنده ۛما شکر ادا کرو. نو ۛہ دی کلمہ کنبی دهغه ذات دشکر نه علاوه دهغه دنعمتونو ، هدايتونو اواحسان وغيره اقرار هم دی. حضرت کعب بن احبار ؓ قول دی ۛہ دا کلمہ دالله ﷻ ثناء ده ، ضحاک وائی ۛہ دا دالله ﷻ خادر دی، یو حدیث کنبی داسی هم دی ۛہ رسول الله ﷺ فرمائی ۛہ کله تاسو ﴿ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ۝ ﴾ اووئیل نوتا سودالله ﷻ شکر ادا کرو، اوس به الله ﷻ تاسوته برکت درکری. (۲) حضرت اسود بن سریع یو ۛل د رسول کریم ﷺ ۛہ خدمت کنبی حاضر شو اوعرض نی اوکرو ۛہ ما دالله ﷻ ۛہ حمد کنبی اشعار وئیلی دی که اجازت وی نو هغه به واوروم. وی فرمائیل ۛہ الله ﷻ ته ۛپل حمد ٲیر خوئیس دی. (۳) (مسند احمد و نسائی)

افضله دعا: - ترمذی نسائی او ابن ماجه کنبی هم حضرت جابر بن عبد الله ؓ نه روایت دی ۛہ رسول کریم ﷺ اوفرمائیل ۛہ افضل ذکر ﴿ لا اله الا الله ﴾ دی او افضله دعا ﴿ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ ﴾ ده. امام ترمذی ؒ دی حدیث ته غریب وئیلی دی. (۴) دابن ماجه ۛہ یو حدیث کنبی دی ۛہ کوم یو بنده ته الله ﷻ ۛه نعمت ورکری او هغه ۛہ دی باندی ﴿ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ ﴾ اووائی نو دا ددی ورکری شوی نعمت نه افضل دی. (۵) دنعمت ۛہ ملاویدو حمد وئیل: فرمائی ۛہ که ۛما ۛہ امت کنبی الله ﷻ ۛاته دنیا ورکری او هغه ﴿ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ ﴾ اووائی نو دا کلمه دتولی دنیا نه افضله ده. قرطبی ؒ فرمائی ۛہ مطلب دادی ۛہ ٲول ورکړه دومره لوئې نعمت نه دی ۛہ ۛومره د ﴿ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ ﴾ دوئیلو توفیق دی. ۛکه ۛه دنیا فانی ده او دا کلمه ۛاتی کیدو والا ده. لکه ۛنگه ۛه ۛه قران ۛاک کنبی دی ﴿ اَلْمَالُ وَالْبَنُونَ ﴾ یعنی مال او اولاد ددنیا زینت دی. اونیک اعمال همیشه ۛاتی کیدونکی او ثواب والا او نیک امید والا دی.

ابن ماجه کنبی دحضرت عمر فاروق ؓ نه روایت دی ۛہ رسول کریم ﷺ اوفرمائیل ۛہ یوسری اووئیل ۛه ﴿ يا رب لك الحمد كما ينبغي لجلال وجهك وعظيم سلطانك ﴾ نوفرستی اوویریدی ۛه مونږ ددی اجر ۛومره اولیکو آخر الله ﷻ ته دوی عرض اوکرو ۛه ستا بنده دا کلمه وئیلی ده اومونږ نه ٲوهیږو ۛه ددی ۛه اجر اولیکو؟ الله ﷻ ورته سره د خبر نه اوفرمائیل هغه ۛه وئیلی دی ؟ هغوی اووئیل ۛه ده دا کلمه وئیلی ده . الله ﷻ اوفرمائیل داهم داسی اولیکنی زه به ددی اجر ۛما سره دملاقات ۛه وخت کنبی ورکوم. (۶) ۛه کمله دتوحید د الحمد فضیلت: - قرطبی ؒ دعلماء کرامو یوجماعت نه نقل کوی ۛه ﴿ لا اله الا الله ﴾ نه هم ﴿ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ۝ ﴾ افضل دی. ۛکه ۛه ۛه دی کنبی ۛه توحید او حمد دواړه دی. اودعلماء کرامو خیال دی ۛه ﴿ لا اله الا الله ﴾ افضل ده ۛکه ۛه ۛه ایمان او کفر کنبی دا فرق کوی. هم ددی وئیلو دپاره کفارو سره جنگونه اوشول لکه ۛه صحیح بخاری کنبی او صحیح مسلم کنبی ۛی ۛه یو حدیث کنبی هم دی. (۷) او ۛه یو مرفوع حدیث کنبی دی ۛه ۛه ما او ۛما نه مخکنی ٲولو نبیانو اووئیل ۛه هغی کنبی د ٲولونه افضل ﴿ لا اله الا الله وحده لا شریک له ﴾ ده. (۸)

۱ (ابن ابی حاتم : ۱/۱۵۰) -

۲ (الطبری : ۱/۶۰) -

۳ (السنن الکبر للنسائی : ۷۷۴۵ ، احمد : ۳/۴۳۵) -

۴ (ترمذی باب الدعوات باب ما جاء ان دعوة المسلم مستجابة رقم : ۳۳۸۳ ، ابن ماجه : ۳۸۰۰ ، البوم واللیلہ ؟؟ للنسائی : ۸۳۱ ، ابن حبان : ۸۴۶)

۵ (ابن ماجه کتاب الادب فضل الحامدين : ۳۸۰۵) -

۶ (ابن ماجه کتاب الادب فضل الحامدين : ۳۸۰۵) -

۷ (صحیح بخاری : کتاب الزکوة باب وجوب الزکاة : ۱۳۹۹ ، صحیح مسلم : ۲۰۴) -

حضرت جابر رضی اللہ عنہ نہ پہ یو مرفوع حدیث کنبی مخکنبی تیر شوی دی چه افضل ذکر ﴿لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ﴾ او افضلہ دعا ﴿اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ﴾ ده. ترمذی دی حدیث ته حسن و نیلی دی. (۱)
د، الحمد، کنبی د الف لام تشریح: الحمد کنبی الف لام استغراق دپاره دی یعنی دحمد ټول قسمونه او جنسیات ټول په ټوله صرف دالله ﷻ دپاره ثابت دی لکه څنگه چه په یو حدیث کنبی دی انی الله ﷻ هم ستا دپاره ټول تعریفونه دی او ټول ملکونه دی، هم ستا په اختیار کنبی ټولې بنیگړې دی او ټول کارونه هم ستا طرف ته رجوع کوی. (۲)

قوله تعالى: رَبِّ
د رب معنی: رب وائی مالک او متصرف ته. لغت کنبی ددې اطلاق سردار او اصلاح دپاره هلې ځلې کولو والا باندې هم کیږی او ددې ټولو معنو په اعتبار سره د پاک ذات دپاره دا نوم بنائیدي. درب لفظ هم سوا دالله ﷻ د بل چا دپاره نشی و نیلې کیدی. خو په اضافت سره که وی نو بله خبره ده لکه څنگه ﴿رب الدار﴾ یعنی کور والا وغیره دی. د بعضو قول دی چه دا اسم اعظم دی.
قوله تعالى: اَلْعَلِيِّنَ

دعالمین تشریح: ﴿اَلْعَلِيِّنَ﴾ جمع ده د﴿عالم﴾ د الله ﷻ نه سوا ټول مخلوق ته عالم و نیلې شی، لفظ دعالم هم جمع دی اود دې واحد لفظ نشته دی. دآسمانونو مخلوق اود اوچې او لمدې مخلوق ته هم عوالم یعنی ډیر عالمونه و نیلې کیږی. دا شان یوې یوې زمانې او یو یو وخت ته هم عالم و نیلې کیږی. حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ نه ددې آیت تفسیر په باره کنبی روایت دی چه ددې نه مراد ټول مخلوق دی که هغه په آسمانونو یا په زمکو کنبی دی یا ددې په مینځ کنبی دی، که د هغې علم مونږ ته وی او که نه وی، دآشان ددې نه جنات او انسانان هم مراد اخستلې شوی دی. حضرت سعید بن جبیر رضی اللہ عنہ، حضرت مجاهد رضی اللہ عنہ او ابن جریج رضی اللہ عنہ نه هم دا روایت دی. حضرت علی رضی اللہ عنہ نه هم غیر معتبر سند سره دامنقول دی. ددې قول دلیل دقرآن پاک په دې آیت کنبی هم ﴿لِيَكُونَ لِلْعَلِيِّنَ نَصِيبًا﴾ بیانولې شی یعنی تردې چه هغه ﴿اَلْعَلِيِّنَ﴾ یعنی جن وانس لره ویرولو والا جوړ شی.

دفرأ او ابو عبیده قول دی چه پوهه ته عالم و نیلې شی. او انسانان او جنات، فریښتي او شیاطین هغه ته عالم وائی. ځناورو ته به نشی و نیلې. زید بن اسلم رضی اللہ عنہ او ابو محیص رضی اللہ عنہ فرمائی چه په روح والا څیز به عالم و نیلې شی. قتاده رضی اللہ عنہ فرمائی چه هر قسم ته یو عالم وائی، مروان بن حکم عرف جعد چه دده لقب حمار وو او په بنو امیه کنبی وو او دخپلې زمانې خلیفه وو، وائی چه الله ﷻ او یا زره عالمان پیدا کړی دی. آسمان والا یو عالم، زمکې والا ټول یو عالم، او باقی الله ﷻ ته ددې پته ده. مخلوق ته ددې پته نشته دی. ابو العالیه رضی اللہ عنہ فرمائی چه ټول انسانان یو عالم دی، دټولو جناتو یو عالم دی او ددې نه سوا اتلس زره یا څوارلس زره عالم دی. او فریښتي په زمکه دی اود زمکې څلور گوټونه دی او په هر گوټ کنبی درې نیم زره عالمونه دی. چه دا الله ﷻ صرف دخپل عبادت دپاره پیدا کړی دی. دا قول بالکل غریب دی اوداسې خبرې چه کله څه دصحيح قول نه ثابتې نه وی نو دمنلو قابلې نه وی. حمیری وائی یو زر امتونه دی، شپږ سوه په لمدو او څلور سوه په اوچه کنبی، حضرت سعید بن مسیب رضی اللہ عنہ نه هم دا روایت دی، یو ضعیف روایت کنبی دی

(۱) ترمذی ابواب الدعوات باب فی دعاء یوم عرفة: ۳۵۸۵، احمد: ۲۱۰/۲، بیهقی: ۱۱۷/۵، موطا امام مالک: ۲۱۴/۱،

تخریج فتح المجد لعبد الرازق المهدي: ۴۰، -

(۲) ترمذی ابواب الدعوات باب ماجاء ان دعوة المسلم مستجابة: ۳۳۷۳، وسنده حسن ابن ماجه: ۳۸۰۰، -

(۳) احمد: ۱۳۴۶/۵، -

د ملخانو ورکیدل: د حضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ په خلافت کښې یو کال مولخان اونه لیدلې شول بلکه په تپوس کولو هم پته اونه لگیده. دوی غمژن شول او یمن اوشام طرف ته نې سواره اولیږل چه په نورو خایونو کښې مولخان شته دې اوکه نه. نو یمن والا کس لږ شان مولخان راوړل او دامیر المومنین په مخکښې نې پیش کړل. دوی چه کله هغه اوکتل او تکبیر نې اوونیلو او وې فرمائیل چه ما در رسول الله ﷺ نه اوريدلی دی چه فرمائیل نې چه الله ﷻ یو زر امتونه پیدا کړی دی چه په دې شپې سو په لمدۀ کښې دی او څلور سوه په اوچه کښې دی. په دې کښې دټولونه مخکښې چه کوم امت به هلاکېږی نو هغه به مولخان وی. نو ددې دهلاکت نه پس به پرله پسې نور امتونه هلاکېږی لکه څنگه چه دتسبیح تاراوشلیږی او یوبل نه پس ټولې مړنې گډې وې شې. ددې راوی محمد بن عیسی هلالی ضعیف دې. سعید بن مسیب رضی اللہ عنہ نه هم دا قول روایت دې. (۱)

اویازره مخلوقات: وهب بن منبه فرمائی چه اتلس زره عالمونه دی، ټوله دنیا په دې کښې یو عالم دې. حضرت ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ فرمائی چه څلویښت زره عالمونه دی، او ټوله دنیا په دې کښې یو عالم دې. زجاج رضی اللہ عنہ فرمائی چه الله ﷻ په دنیا او آخرت کښې څه پیدا کړی دی هغه ټول یو عالم دې. قرطبی رحمۃ اللہ علیہ دې قول ته صحیح وئیلی دی. ځکه چې دا په ټولو عالمینو کښې شامل دې. لکه فرعون چه ددې سوال په جواب کښې وئیلی وو ستا رب څوک دې؟ حضرت موسی رضی اللہ عنہ فرمائیلی وو چه دآسمانونو او زمکې ترمینځه څه دی ددې ټولو رب هغه پاک رب دې. دعالم لفظ دعلامت نه مشتق دی ځکه چه عالم یعنی مخلوق خپل پیدا کولو والا او جوړولو والا باندې نښه او دده وحدانیت باندې علامت دې. لکه ابن معتز شاعر وائی چه:

فيا عجب كيف بعضى الاله ام كيف يجده الجاحد

وفي كل شئ له اية تدل على انه واحد

یعنی تعجب دې چه څنگه دالله ﷻ نافرمانی کولې شی او څنگه دهغه نه انکار کولې شی حالانکه په هر څیز کښې دهغه دپاره نښه ده او دده په وحدانیت باندې دلالت کوی.

د ﴿التَّحْدُثُ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ نه پس د ﴿الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ﴾ تفسیر اولولی:

الرَّحْمَنُ	الرَّحِيمُ
دیرمهربان	ازیات رحم کونکې دې
بیحده مهربان	او دیررحم کونکې دې

ددې مکمل تفسیر مخکښې تیرشوې دې او اوس د دوباره تفسیر ضرورت نشته دې. قرطبی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چه د ﴿رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ دوصف نه پس د ﴿الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ﴾ وصف دترهیب عینې ویرولو نه پس د ترغیب یعنی امید دې لکه فرمائی چه ﴿نَتَىٰ عِبَادِي﴾ یعنی خما بندگانو ته خبر اوکړه چه څه به څښونکې او مهربان یم او خما عذاب هم دردناک دې او وې فرمائیل چه ستا رب سزا ورکولو والا او مهربانی اویځنېلو والا هم دې. (۲)

په رحمن او رحیم کښې امید: د رب لفظی معنی د ویرولو ده. او درحمان او درحیم په لفظ کښې امید دې. صحیح مسلم چه د حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ نه روایت دې رسول کریم ﷺ او فرمائیل که ایمان دار دالله ﷻ د غضب او غصې او دده دسختو عذابونو نه پوره واقف وې نو په هغه وخت کښې به دده دزړه نه د

(۱) مجمع الزوائد للهيثمی: ۳۲۲/۷-

(۲) قرطبی: ۱۳۹/۱-

جنت طمع وتلې وې او که کافر دالله ﷻ دنعمتونو او دده درحمتونو نه پوره واقف وې نو کله به نه ناامیده کېدو (۱)

مَلِكٌ يَوْمَ الدِّينِ
د مالک د ورځې قیامت دې
دانصاف دورځې (تنها) واکدار دې

مالک قراءت: بعضې قاریانو (مَلِكٌ) ونیلې دې او باقی ټولو (مَلِكٌ) او دواړه قراتونه صحیح او متواتر دي. اود اووه واړه قراتونو نه دي. او مالک رضی اللہ عنہ دلام زیر او ددې سکون سره (مَلِكٌ) او (مَلِکِی) هم ونیلې دي. مخکېنې دواړه قراءتونه دمعنی په اعتبار سره ترجیح والا اودواړه صحیح دي. او ښه دي. زمحشری رضی اللہ عنہ (مَلِكٌ) ته ترجیح ورکړې ده. ځکه حرمینووالوداقرات دې اوپه قران هم (لَیْسَ الْمَلِكُ الْیَوْمَ) او (قَوْلُهُ الْحَقُّ وَلَهُ الْمُلْكُ) دي. حضرت امام ابوحنیفه رضی اللہ عنہ نه روایت دې چې هغوی (مَلِكٌ) اوونیلو، په دې وجه فعل اوفاعل او مفعول رازی. لیکن دا شاذ دی اوډیر غریب دي، ابوبکر بن ابوداود رضی اللہ عنہ په دې کښې یو غریب روایت نقل کړې دې چې حضرت رسول اکرم ﷺ او درې واړه خلفاء کرامو رضی اللہ عنہم او حضرت امیر معاویه رضی اللہ عنہ او دده ځونې به هم دا ونیلو. ابن شهاب رضی اللہ عنہ وائي چې دټولونه مخکېنې مروان (مَلِكٌ) اوونیلو، زه وایم چې مروان ته په دې خپل قرات باندې د صحت اطلاع وه چې راوی ابن شهاب ته نه وه، والله اعلم.

ابن مردویه رضی اللہ عنہ نه په ډیر وسندونو سره دا بیان شوی دی حضرت رسول اکرم ﷺ به مالک لوستل، د مالک لفظ دملک نه ماخوذ دې لکه څنگه چې په قرآن پاک کښې دی چې (اَتَاخُنُ نَرْتُ الْأَرْضِ) یعنی د زمکې او ددې دپاسه د ټول مخلوق هم مونږ مالکان یو. اومونږ طرف ته مخلوق ټول رازی. او وې فرمائیل چې (قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ) یعنی اووايه چې څه پناه غواړم دخلقو په رب سره او د خلقو په مالک سره. اودملک لفظ دملک نه ماخوذ دې. لکه فرمائي (لَیْسَ الْمَلِكُ الْیَوْمَ) یعنی نن ملک دچا دې؟ صرف دالله ﷻ چې غلبې والا دي. او فرمائي چې (قَوْلُهُ الْحَقُّ وَلَهُ الْمُلْكُ) یعنی دهغه حق فرمان اوهم دهغه ټول ملک دي. اوفرمائي چې نن هم درحمن حق دي او نن ورځ په کافرانو باندې ډیره سخته ده. په دې فرمان کښې دقیامت په ورځ سره دملکیت تخصیص کولو سره دې دا دي اونه گنرلې شی چې دهغه نه سوا انکار دي. ځکه چې مخکېنې خپل صفت (رَبِّ الْعَالَمِينَ) کیدل بیان شو. چې دنیا او آخرت دواړو ته شامل دي. دقیامت په ورځ سره ددې تخصیص وجه داده چې په هغه ورځ به هیڅوک دملکیت دعوی کوونکې نه وي. بلکه بغیر ددې حقیقی مالک داجازت نه به څوک ژبه هم نه شی خوزولې. لکه فرمائي چې په کومه ورځ روح او فرشتې په صف کښې ولاړې وي اونور هیڅ کار به نشي کولې تر دې پورې چې رحمان ورته اجازت ورکړې او هغه صحیح خبره ده. یو بل ځانې ارشاد دي چې ټول آوازونه د رحمن وړاندې کمزوري دي او سوا د گنراري به هیڅ نه شي آوردلې. او فرمائي چې کله قیامت راشي نو په هغه ورځ به د رب العالمین د اجازت نه بغیر به هیڅ سرې خبرې نشي کولې. بعضې به په دې کښې بدبخته وي او بعضې نیک بخته.

حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ فرمائي چې په هغه ورځ به دهغه پاک ذات په بادشاهي کښې دهغه نه سوا نور څوک نه وي لکه څنگه چې په دنیا کښې مجازی طور وو (يَوْمَ الدِّينِ) نه مراد دمخلوق دحساب ورځ یعنی قیامت دي. چې په کومه ورځ به د ټولو ښه او بد اعمالو بدله به ورکولې شی خو که د بدئ ورته

(۱) صحیح بخاری: کتاب الرقاق باب الرجاء مع الخوف: ۶۴۶۹، وانظر: ۶۰۰۰، صحیح مسلم: ۲۷۵۵، ترمذی: ۳۵۴۲

الله ﷻ معافی کوی نو دا د هغه رب اختیار کښې دې. صحابه کرام ؓ، تابعین اوسلف صالحین رحمهم الله نه هم دا روایت دې، بعضو نه دا قول هم نقل دې چه وانی چه ددې نه مراد دادې چه الله ﷻ د قیامت په قائم کولو باندې قادر دې. ابن جریر ؓ دې قول ته ضعیف ونیلې دی لیکن په ظاهر کښې په دې دواړو اقوالو کښې څه مخالفت نشته دې. دهر یو قائل قول د بل د قول تصدیق کوی، خود ږومبی قول مطلب باندې دلالت کوی لکه څنگه چه فرمان دې چه ﴿الْمَلِكُ يَوْمَئِذٍ﴾ اوبل قول ددې آیت مشابه دې. چه فرمائی ﴿وَيَوْمَ يَقُولُ كُنْ فَيَكُونُ﴾ یعنی په کومه ورځ چې به اورانی چه شه نوی به هم په هغه وخت والله اعلم.

د شهنشاہ وئیلو حکم: حقیقی مالک هم الله ﷻ دې لکه فرمائی ﴿هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ﴾ بخاری شریف اومسلم شریف کښې د حضرت ابوهریره ؓ نه روایت دې چه رسول کریم ﷺ فرمائیلی دی چه بدترین نوم دالله ﷻ په نیز دهغه سړی دې چه هغه ته شهنشاہ اوونیلې شی، حقیقی مالک الله ﷻ نه سوا بل څوک نشته (۱)

دالله نه سا (مالک) بل چاته د وئیلو حکم: یو حدیث شریف کښې دی چه الله ﷻ به زمکه په خپله قبضه کښې واخلی او آسمان به دده بنی لاس کښې راغونډ وی بیا به فرمائی چه څه بادشاہ یم، اوبه ونیلې شی چه دزمکې بادشاہان چرته لارل؟ تکبر کوونکې چرته لارل؟ (۲) په قران عظیم الشان کښې دی نن بادشاہی دچا دې؟ صرف دالله ﷻ غلبې والا ده؟ اونور چا ته دا وئیل صرف مجازا ونیلې شی، په قران عظیم الشان کښې طالوت ته ملک اوونیلې شو اود ﴿وَكَانَ وَآءَهُمْ مَلِكٌ﴾ لفظ راغلې دې (۳) او په بخاری اومسلم شریف کښې دملوک لفظ راغلې دې اوبه قران عظیم الشان کښې دی چه ﴿إِذْ جَعَلْ فِيكُمْ نُبِيًّا وَجَعَلَكُمْ مَلُوكًا﴾ یعنی تاسو کښې ئې نبیان پیدا کړل او بادشاہان مو جوړ کړل. قوله تعالی: الذین

د دین معنی: هغه ورځ د بدل جزا او حساب ده لکه په قران عظیم الشان کښې دی، په هغه ورځ به الله ﷻ دوی ته پوره پوره بدله ورکړی او دوی به پوهه شی، اوبه بل ځانې کښې دی چه آیا مونږ به بدله ورکوو. په یو حدیث شریف کښې دی چه هوښیار هغه دې دخپل نفس نه پخپله بدله واخلی اودمرگ نه پس په کار راتلونکې کارونه اوکړی (۴) یعنی خپل نفس سره خپله حساب اوکړی. لکه د حضرت عمر فاروق ؓ قول دې چه تاسو پخپله دخپلو نفسونو نه حساب واخلی ددې نه مخکښې چه ستاسو حساب واخستلې شی او دخپلو عملونو پخپله وزن اوکړئ ددې نه مخکښې چه په تله کښې کیخودلې شی. اود هغه لوئې پیشی دپاره تیار شی کله چه تاسو د هغه الله ﷻ په مخکښې اودرېږئ چه په هغه باندې ستاسو هیڅ عمل پته نه دې لکه پخپله الله ﷻ اوفرمائیل چه په کومه ورځ تاسو پیش کولې شی نو هیڅ یوه خبره به درنه پته نه وی.

إِيَّاكَ نَعْبُدُ	وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ ۝
خاص ستا عبادت کوو	او هم خاص ستا نه مدد غواړو
انې الله مؤنږ صرف ستا عبادت کوو او صرف ستا نه مدد غواړو	

(۱) صحیح مسلم کتاب الادب باب تحريم التسمي بملك الاملاك: ۲۱۷۳، ابوداود: ۴۹۶۱، ترمذی: ۸۳۷-.

(۲) صحیح بخاری کتاب التفسیر تفسیر سورة الزمر: ۴۸۱۲، صحیح مسلم: ۲۷۸۷، ابن ماجه: ۱۹۲-.

(۳) صحیح بخاری کتاب الجهاد باب فضل ما یصرع فی سبیل الله لغات فهزموهم رقم: ۲۷۹۹، صحیح مسلم: ۱۹۱۲-.

(۴) ترمذی: ابواب صفه القيامة باب حديث الكيس من دان نفسه: ۲۴۵۸-.

قوله تعالى: - إِيَّاكَ نَعْبُدُ

عبادت څه څيز دې: اووه واړه قراء حضرات او جمهور ودا (إِيَّاكَ) لوستلې دې، عمر بن فانددا (إِيَّاكَ) لوستلې دې (إِيَّاكَ) ليکن دقراء شاذ او مردود دې ځکه چه د (إِيَّاكَ) معنی دنمر رنړا ده اوبعضودا (هَيَّاكَ) لوستلې دې اوبعضو (هَيَّاكَ) لوستلې دې. د عربو شاعرانو په شعر کښې هم (هَيَّاكَ) ونيلې دې (تَسْتَعِينُ) هم دا قراء دټولو قراء حضراتو دې. سوا د يحيى بن وثاب رضي الله عنه او اعمش رضي الله عنه نه، دوی دواړه مخکښې نون په زیر سره وائی. د قبيله بنو اسد، رييعه اوبنو تميم هم دا لغت دې. لغت کښې عبادت ته ونيلې شی او ذلت او کمزورنی ته. طريق معبد هغه لارې ته ونيلې شی چه ذليله وی داشان (بعير معبد) هغه اوبښ ته وائی چه ذليله وی

د عبادت شرعی تعريف: - او په شريعت کښې د عبادت نوم دې. محبت خشوع خضوع او د وېرې مجموعه ده. لفظ د (إِيَّاكَ) چه مفعول دې مخکښې راوړې شو اوبيا همدا دوباره اولوستلې شو چه ددې اهميت زيات شی او عبادت او طلب دممد دالله ﷻ دپاره مخصوص شی. نو ددې جملې معنی دا شوه چه مونږ ستا نه سوا د بل چا عبادت نه کوو اوستا نه سوا د بل چا نه مدد نه غواړو د کامل اطاعت اود پوره دين حاصل هم دا دوه څيزونه دی.

فاتحه د ټول قران خلاصه: - دبعضو سلفو فرمان دې چه دټول قران پاك راز سورت فاتحه دې. او دپوره سورت راز په دې آيت (إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ) کښې دې. د آيت په رومي حصه کښې دشرک نه دبیزارنی اعلان شوې دې. او په بله جمله کښې دخپلو قوتونو او طاقتونو انکار دې او دالله ﷻ طرف ته خپل ټول کارونه حواله کول دی. ددې مضمون نور هم ډير آيتونه په قران کریم کښې موجود دی. لکه فرمانی (فَاعْبُدْهُ وَتَوَكَّلْ عَلَيْهِ) يعنی دالله ﷻ عبادت کونی اوهم په هغه ذات بهر وسه کونی. ستارب ستا د عملونو نه غافله نه دې. بل ځانې کښې فرمانی (قُلْ هُوَ الرَّحْمَنُ) اووايه چه هم هغه پاك ذات رحمن دې، مونږ په هغه پاك ذات باندې ايمان راوړې دې. او په هغه باندې توکل کوو. اوفرمانی چه (رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَاَتَّخِذْهُ وَكِيلًا) يعنی مشرق اومغرب دهغه پاك ذات دی، دهغه نه سوا بل څوک دعبادت لائق نشته دې، نوته هغه پاك ذات لره خپل کار ساز اوگنډه. هم دا مضمون په دې آيت کریمه کښې راغلې دې. ددې نه مخکښې آيتونو کښې خطاب نه وو (بلکه دغائب صيغه استعمال شوې وه) ليکن په دې آيت کریمه کښې الله ﷻ ته خطا اوکړې شو (اياک اوونلی شو) چه ډير زيات لطافت او مناسبت لری.

ددې وجې کله چه بنده دالله ﷻ صفتونه او ثناء بيانوی نو گویا چه ده دالله ﷻ قرب ته حاضر شو. اودالله ﷻ حضور ته اورسيدو اوس هغه مالک ته خطاب کوی اودخپل ذلت او عاجزنی اظهار کوی. او وائی چه انې الله ﷻ مونږ خوستا ذليله غلامان يو اويخپلو ټولو کارونو کښې هم ستا محتاج يو. په دې آيت کریمه کښې ددې خبرې هم دليل دې چه ددې نه مخکښې ټولو جملو کښې خبر وو.

الله خپله خپل تعريف کول: الله ﷻ پخپلو بهترينو صفاتو خپله ثناء پخپله بيان کړې ده اويخپلو بندگانوته نې هم په دې صفاتو دبیانولو ارشاد فرمانيلې دې. ددې وجې دهغه سړی مونږ صحيح نه دې چه هغه ته داسورت لوستل معلوم وی. او بيا نې اونه اووانی لکه بخاری شريف او مسلم شريف يو حديث د حضرت عباد بن صامت رضي الله عنه نه روايت دې چی رسول کریم ﷺ اوفرمائيل چه دهغه سړی مونږ نه کيږی چه هغه په خپل مونږ کښې سورت فاتحه اونه وائی. (۱)

د سورة فاتحې تقسيم: - صحيح مسلم کښې د حضرت ابو هريره رضي الله عنه نه يو حديث نقل دې چه رسول کریم ﷺ ارشاد اوفرمائيلو چه د الله ﷻ فرمان دې چه ما مونږ په خپل مينځ کښې اود بندگانو په مينځ کښې

(۱) صحيح كتاب الاذان باب وجوب القراءة الامام والمأموم: ۷۵۶، صحيح مسلم: ۳۹۴ -

نیم نیم تقسیم کرے دی، ددی نیمہ حصہ خما دہ او نیمہ حصہ خما دبنده دپارہ دہ . او خما بندہ دپارہ ہغہ دی چہ خہ ہغہ طلب کوی . کله چہ بندہ ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ اوانی نواللہ ﷺ فرمائی چہ خما بندہ خما حمد بیان کرو . کله چہ وانی ﴿الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ﴾ نواللہ ﷺ فرمائی چہ خما بندہ خما ثناء بیان کرے . کله چہ ﴿مَلِكٌ يَوْمَ الدِّينِ﴾ اووانی کله چہ ہغہ ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾ اووانی نواللہ ﷺ فرمائی چہ داخما او خما دبنده پہ مینخ کنہی دی او خما دبنده دپارہ ہغہ دی چہ خہ ہغہ غواہی ، بیا آخرسورت پورے وانی نواللہ ﷺ فرمائی چہ دا خما دبنده دپارہ دی او خما بندہ چہ خما نہ خہ غواہی نودہغہ دپارہ دی . (۱)
قوله تعالى: - إِيَّاكَ نَعْبُدُ

دعبادت او مدد غوہنتلو لائق څوک دی؟ - حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما فرمائی چہ د ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ﴾ معنی دا دہ چہ انہی اللہ ﷻ مونہ خاص ستا توحید منو او مونہ ہم خاص ستا نہ ویریرو اوہم ستا ذات نہ امید لرو . ستانہ سوادبل چا خونہ مونہ عبادت کوو اونه د چا نہ امید ساتو . اود ﴿وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾ نہ مراد دادے چہ مونہ ستا پہ اطاعت باندے پہ خپلو ٲولو کارونو کنہی ہم ستا نہ مدد غواہی . قتادہ رضی اللہ عنہ فرمائی چہ مطلب دادے چہ د اللہ ﷻ حکم دے چہ تاسو ٲول خالص دہغہ عبادت کوئی او تاسو ٲول پہ خپلو کارونو کنہی دہغہ پاک ذات نہ مدد غواہی .

دعبادت دتقدیم وجہ او ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ﴾ مخکنہی بیانول ددی وجہ دی چہ اصل مقصود داللہ ﷻ عبادت دے اومدد طلب کول دا دعبادت وسیلہ او اهتمام او ددی پوخ والے دے اودا ظاہرہ دہ چہ زیات اہمیت والا څیز مخکنہی راوړل او دے نہ کم اہمیت والا څیز ددی نہ پس راوړلی دی . واللہ اعلم .
دجمعے د صیغے راوړو وجہ: - کہ اووئیلے شی چہ پہ دے خانے د جمعے د صیغے دبیانولو یعنی د "مونہ" خہ ضرورت وو؟ کہ دا دجمعے دپارہ دہ نو ویونکے خو یو دے او کہ د تعظیم دپارہ دہ نو پہ دے مقام کنہی دا ډیر زیات نامناسب دی ځکہ چہ پہ دے خانے کنہی خو عاجزی ظاہرول مقصود دی . ددی جواب دادے چہ دیو بندہ دطرف نہ ٲولوبندگانو لره خبردار کوی اوخاص کر چہ کله دے عبادت تہ اودریدو یا امام جوړ شو، نو گویا چہ دے دخپلو ٲولومومنانو رونړو د طرف نہ اقرار کوی چہ ہغہ ٲول ددی پاک ذات بندگان دی . اوہم دہغہ عبادت دپارہ پیدا شوی دی . اودے دہغوی د طرف نہ دہیگرے دپارہ مخکنہی شوے دے .

بعضو وئیلی دی چہ دا دتعظیم دپارہ دی گویا کله چہ بندہ عبادت کنہی داخلیری نو ہم ہغہ تہ وئیلے شی چہ تہ شریف نهی او اوستا عزت زمونہ پہ دربار کنہی ډیرزیات دے . نو اوس ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾ اووایہ او خپل خان پہ عزت سرہ یاد کرے . کہ عبادت نہ بیل شوے نو پہ ہغہ وخت کنہی "مونہ" مہ وایہ اگرکہ پہ زرگونو اولکھونو کنہی یی ځکہ ٲول پہ ٲولہ داللہ ﷻ محتاج دی او ددہ پہ دربار کنہی فقیران دی .

دبعضو قول دے چہ ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ﴾ کنہی تواضع او عاجزی دہ اوہغہ پہ ﴿إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾ کنہی نشته دے ددی وجہ چہ پہ دے کنہی خپل دنفس اونہی والے او دخپل عبادت اہلیت موندلے شی . حالانکہ ہیخ یوبنده د اللہ ﷻ پہ پوره عبادت او چہ څنگہ غواہی پہ ہغہ شان صفت او ثناء باندے د بیانونلو قدرت نہ لری . دیوشاعر قول دے چہ ماته دہغہ غلام اووایہ ځکہ خما د ٲولو نہ بنہ نوم ہم دادے .
نبی کریم تہ عبد وئیل: - اللہ ﷻ د خپل رسول ﷺ نوم عبد یعنی غلام پہ ہغہ ځایونو کنہی اخستے دے . چہ پہ کوم خانے کنہی دخپلو لویو لویو نعمتونو ذکر نهی کر پدی لکہ قران پاک نازلول ، مونخ تہ اودریدل ، معراج کول وغیرہ فرمان دے چہ ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنزَلَ عَلَى عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا﴾ ، بل خانے

کنبی فرمائی چہ (وَأَنَّهُ لَمَّا قَامَ عَبْدُ اللَّهِ يَدْعُوهُ كَادُوا يَكُونُونَ عَلَيْهِ لِبَدًا) او (سُبْحَنَ الَّذِي أَنْزَلَ بِعَبْدِهِ) او ورسره قرآن پاک داتعلیم ورکړو چہ انې نبی ﷺ چہ په کوم وخت کنبی ستا زړه دمخالقینو په رټلوسره تنگ شی نو ته خما په عبادت کنبی مشغول شه. فرمان دې (وَلَقَدْ نَعْلَمُ) یعنی مونږ ته معلومه ده دمخالقو خلقو خبرې ستازړه ته درد ورکوی نو ته په داسې وخت کنبی دخپل رب تسبیح بیانوه اوسجده کوه. اودمرگ وخت پورې دخپل رب عبادت کوه.

دعبادت مقام درسالت نه افضل: رازی رحمته پخپل تفسیر کنبی دبعضو خلقونه نقل کړی دی چہ دعبودیت مقام درسالت دمقام نه افضل دې ځکه چہ دعبادت تعلق مخلوق نه خالق طرف ته دې. اود رسالت تعلق د الله نه د مخلوق طرف ته دې. او ددې دلیل نه هم دا ثابتیږي چي د بنده د ټولو اصلاحی کارونو متولی پخپله الله ﷻ دې. او رسول د خپل امت د مصلحتونو والی وی. لیکن دا قول غلط دې او ددې دواړه دلیلونه بوگس او لاحاصل دی، افسوس چہ رازی رحمته نه دې ته ضعیف اوونیل اونه نې دارد کړو.

دعبادت اغراض: دبعضو صوفیاء کرامو قول دې چہ عبادت یا خو دثواب حاصلولو دپاره وی اویا د عذاب لرې کولو دپاره وی، هغوی وائی چہ دا څه دفاتدې خبره نه ده. ځکه چې په دې وخت کنبی مقصد صرف او صرف دخپل مراد حاصلول دی. اوددې مقصد حاصلولو دپاره په تکلیفونو راضی کیدل هم کمزوری ده. د اعلی مرتبې عبادت دادې چہ انسان دهغه مقدس ذات چہ دټولو کاملو صفاتو سره موصوف دې، صرف دهغه عبادت اوکړی او مقصود نې هیڅ نه وی. ددې وجې مونږ صرف دالله ﷻ دپاره ادا کولې شی. که هغه د ثواب موندل او عذاب لرې کولو دپاره وی نو باطل دې. دویم که ددې تردید کوی او وائی چہ عبادت د الله ﷻ دپاره کیدل څه ددې خلاف نه دې د ثواب دطلب دپاره او عذاب نه بچ کیدو دپاره مطلوب نه وی. ددې دلیل دا دې چہ یو اعرابی د حضور ﷺ په خدمت کنبی حاضر شو او وې ونیل چہ یارسول الله ﷺ نه څه لوستونکې یم ستا په شان او نه د معاذ په شان څه خو دجنت سوال کوم او دجهنم نه نجات غواړم. حضور ﷺ اوفرمانیل چہ مونږ هم ددې نزدې نزدې یو

إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ		
اوبښايه مونږ ته	لار	نیغه
داني الله، مونږ په نیغه لار روان کړه		

قوله تعالى: - إِهْدِنَا

دسوال کولو طریقه: جمهورو (صِرَاط) لوستلې دې، بعضو (بِرَاط) لوستلې دې او زې هم یوقراءت دې. فراء وائی چہ دبنی عذره او بنی کلب هم داقرأت دې. چونکه مخکښې نې ثناء اوصفت بیان کړونو اوس مناسب وو چہ دخپل حاجت طلب کړی لکه څنگه چہ مخکښې حدیث کنبی تیر شو چہ ددې نیمه حصه خما دپاره ده اونیمه حصه خما دبنده دپاره او خما دبنده دپاره هغه دی چہ هغه طلب کړی. خیال اوکړنی چہ په دې کنبی څومره لطافت او ښه والې دې اومخکښې دپروردگار عالم تعریف اوتوصیف نې اوکړوبیا نې خپل اودخپلو روږونو حاجت بیان کړو، دا هغه لطیفه کرښه ده چہ دمقصود حاصلولو دپاره اودمراد موندلو دپاره په نیغه لار روان ده. دې کاملې طریقي خپلولوسره الله ﷻ ددې هدایت کړې دې کله سوال دا شان وی چہ سائل خپل حاجت او حالت ظاهروی. لکه حضرت موسی عليه السلام فرماینلی وو (رَبِّ اِنِّیْ لَمَّا اَنْزَلْتَ اِلَیْ مِنْ خَبَرٍ فَقَبِّرْ) انې الله ﷻ چہ کومې ښیگرې تا ماسره کړې دی څه دهغې محتاج یم. حضرت یونس عليه السلام هم دعا غوښتلې ده چہ (لَا اِلَهَ اِلَّا اَنْتَ سُبْحَنَكَ اِنِّیْ کُنْتُ مِنَ الظَّالِمِیْنَ) انې الله ﷻ ستا نه سوا هیڅوک دعبادت لاتق نشته دې ته پاک نې اود نقصان اوچتوونکو نه یم. کله سوال داشان هم وی

چه سائل صرف تعريف او بزرگى بيان كړى او چپ شى لكه د شاعر قول دې چه ماته د خپل حاجت د بيانولو هيڅ ضرورت نشته دې ، ستا دمهربانو نه ډك بخشش مالره كافى دې . ماته پته ده چه داد او دهش ستا په پاكو عادتونو كښې داخل دې ، صرف ستا پاكوالي بيانوم ستا حمد او ثناء خما د حاجت پوره كولو دپاره كافى ده . د هدايت معنى په دې خانې كښې ارشاد او د توفيق ده .

دهدايت نحوى تشريح: كله هدايت بنفسه متعدى وى لكه پدې خانې چه كښې دى نو معنى ﴿الهِمْنَا وَوَفَّقْنَا ارزقنا﴾ او ﴿اعطنا﴾ يعنى مونږ ته راکړه او په بل خانې كښې ارشاد دې ﴿وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ﴾ يعنى مونږ هغه ته دواړه لارې او خودلې نيكه او بده دواړه . او كله هدايت (الى) سره متعدى وى لكه فرمانى . وَاجْتَبَيْنَاهُمْ وَهَدَيْنَاهُمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿﴾ او فرمانى چه ﴿فَاهْدُوهُمْ إِلَى صِرَاطِ الْجَنَّةِ﴾ په دې خانې كښې هدايت او ارشاد د دلالت په معنى كښې دى . د اشان فرمان دې چه ﴿وَأَنَّكَ لَتَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾ يعنى ته خوالبته په نيغه لار كورې او كله هدايت لام سره متعدى وى لكه د جنتيانو قول قران كريم كښې دى چه ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا﴾ يعنى دالله ﷻ شكر دې . هغه مونږ ته دنيغې لارې توفيق راکړو او هدايت والا نې جوړ كړو . قوله تعالى: - الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ ﴿﴾

د صراط مستقيم معنى: - د صراط مستقيم معنى واورنى ① حضرت امام جعفر ابن جرير رحمته الله فرمانى چه دې نه مراد واضحه او صفا لاره ده چه په هيڅ خانې كښې كړه نه وى . د عربو په لغت كښې او د شاعرانو په شعرونو كښې دا معنى ښكاره موندلې شى . او په دې بې شماره شواهد موجود دى . د صراط استعمال د استعارې په طور په قول او فعل باندې هم رازى . اوبيا ددې وصف استقامت او كور والى سره رازى . ② سلفو او خلفو مفسرينو ددې ډير زيات تفسيرونه نقل كړى دى او دهغه ټولو خلاصه يو ده او هغه دالله ﷻ او هغه درسول ﷺ په نقش قدم تگ او تابعدارى ده .

③ په يومرفوع حديث كښې دى چه صراط مستقيم كتاب الله دى . ابن ابى جرير رحمته الله او ابن ابى حاتم رحمته الله نه دا روايت دى . فضائل قران مجيد باره كښې مخكښې حديث تير شوې دې چه دالله ﷻ مضبوطه رسى ، حكمتونو والا ذكر او نيغه لاريعنى صراط مستقيم هم دالله ﷻ كتاب الله قران پاك دې (١) (مسند احمد ترمذى) حضرت على رضي الله عنه نه هم دا قول نقل دې . او د يومرفوع حديث موقوف كيدل هم زيات مشابه دى . والله اعلم . حضرت عبدالله رضي الله عنه نه هم دا روايت دى . د حضرت ابن عباس رضي الله عنه قول دې چه حضرت جبريل عليه السلام او فرمايل چه انې محمد صلى الله عليه وسلم ﴿اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾ او وايه يعنى مونږ ته هدايت والا لار اوښايه . او د دين پوهه راکړې چه په هغې كښې څه كور والې نه وى .

④ د نبى كريم صلى الله عليه وسلم نه دا هم روايت كړې شوې دې چه ددې نه مراد اسلام دى . حضرت ابن عباس رضي الله عنه ، حضرت ابن مسعود رضي الله عنه او صحابه كرام رضى الله عنه اجمعين نه هم دا تفسير نقل دى . حضرت جابر رضي الله عنه فرمانى چه د صراط مستقيم نه مراد اسلام دې چه دهر هغه څيز نه زيات وسعت والا دې چه د آسمانونو او زمكې ترمينځه دى . ابوحنيفه رحمته الله فرمانى چه ددې نه مراد دالله ﷻ هغه دين دې چه ددې نه سوا بل مقبول نشته دى . د عبدالرحمن بن زيد بن اسلم قول دې چه صراط مستقيم اسلام دى .

د صراط مستقيم مثال: - د مسند احمد په يو حديث روايت كړې شوې دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمانى چه الله ﷻ يو مثال بيان كړې دې د صراط مستقيم چه ددې دواړه طرفونو ته دوه ديوالونه دى چه په دې كښې ډيرې بيرته دروازې دى او په دروازو باندې پردې وى . د صراط مستقيم په درازو باندې يو آواز كونكې مقرر دې چه وانى انې خلقو تاسو ټول په ټوله په دې نيغه لار روان شئ په كړو وږو لاروباندې مه ځئ ، يو آواز كونكې په دې لار باندې دې ، لكه چه څوك سرې پدې درزاو كښې يو دروازه بيرته كوى نووانى

خبرداردا مہ بیرتہ کوہ، کہ بیرتہ دے کرہ نو ہم ددی لاری بہ شی. اوصراط مستقیم نہ بہ واپری. نو صراط مستقیم خو اسلام شو اودیوالونہ دالہ حدونہ دی او بیرتہ دروازی دالہ حرام خیزونہ دی، او دروازوباندی آواز کوونکی قرآن کریم دے او پہ لارہ باندی آواز کوونکی ہغہ دے چہ دہر ایماندار پہ زہہ کنبی دالہ دطرف نہ دواعظ پہ طور وی (۱)، دا حدیث ابن ابی حاتم رحمہ اللہ، ابن جریر رحمہ اللہ، ترمذی او نسائی نہ نقل دے. اوددی سند ہم صحیح دے واللہ اعلم.

⑤ مجاہد رحمہ اللہ فرمائی چہ ددی نہ مراد حق دے. ددوی دا قول دتولو نہ زیات مقبول دے او پہ دے تولو قولونو کنبی ہیخ مخالفت نشتہ دے.

⑥ ابو العالیہ رحمہ اللہ فرمائی چہ ددی نہ مراد نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم او د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نہ پس ددوی دواپرو خلفاء دی. ابو العالیہ رحمہ اللہ ددی قول تصدیق اوتحسین کوی،

پہ اقوالو کنبی تطبیق:۔ پہ اصل کنبی دا تلو قولونہ صحیح دی اوپہ یو بل تصدیق کوی.

نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم او ددوی دواپرہ خلفاء کرام صلی اللہ علیہ وسلم، حضرت صدیق او فاروق تابعدار دحق تابع دے. او دحق تابع داسلام تابع دے اوداسلام تابع دقرآن پاک تابع دے او قرآن پاک دالہ کتاب اوہغہ پاک ذات طرف تہ مضبوطہ رسی او نیغہ لارہ. بیا دصراط مستقیم پہ تفسیر کنبی دا تلو اقوال صحیح دی او دیو بل تصدیق کوی. فالحمد للہ.

حضرت عبداللہ فرمائی چہ صراط مستقیم ہغہ دے چہ پہ ہغی باندی مونہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم پرینودی وو. دامام ابو جعفر ابن جریر فیصلہ دہ چہ خما پہ نیز ددی آیت دتولونہ بہترین تفسیر دادے چہ ہغوی اوونیل چہ مونہ تہ توفیق راکرہ دہغہ خیز چہ کوم دالہ مرضی وی اوپہ ہغی باندی دتلو پہ وجہ اللہ جل جلالہ دخیلو بندگانو نہ راضی کیری او پہ ہغوی باندی انعام کوی او ہمداصراط مستقیم دے. خکہ چہ کوم سہی تہ ددی خیز توفیق ورکری شوی وی چہ دکومی توفیق دالہ جل جلالہ پہ نیکو بندگانوباندی وو. او چہ پہ ہغوی باندی دالہ انعام شوی وو او چہ کوم نبیان علیہم السلام او صدیقین او شہیدان او نیک خلق وو. اوہغوی داسلام اود رسولانو تصدیق اوکرو او دالہ کتاب نی مضبوط او نیولو او دالہ احکام نی پورہ کرل او دہغہ کارونو نہ منع شو چہ دکومو نہ ہغہ ذات منع کری وو او د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم او د خلورو وارو خلفاء راشدینو رضی اللہ عنہم او د نیکو خلقو دلاری توفیق ورکری شوی وی نو ہم دا صراط مستقیم دے.

یو اعتراض او دہغی جواب:۔ کہ دا اوونیلی شی چہ مومن دالہ جل جلالہ د طرف نہ ہدایت حاصل کری دے، بیا مونخ او مونخ نہ بہر د حاجت غوبنتلو خہ ضرورت دے؟ نوددی جواب دادے چہ ددی نہ مراد ثابت قدمی دہ پہ ہدایت باندی او رسوخ او بینانی او ہمیشہ دپارہ طلب دے. خکہ بندہ پہ ہر حالت او ہر ساعت کنبی دالہ محتاج دے. ہغہ پہ خپلہ د خپل خان د نفع او نقصان مالک نہ دے. بلکہ شہہ ورخ خپل رب تہ محتاج دے. ددی وجہ اللہ جل جلالہ دہ تہ اوخودل چہ ہر وخت دالہ جل جلالہ نہ ہدایت غوارہ او ثابت قدمی او توفیق ترے غوارہ. بنہ او نیک بختہ انسان ہغہ دے چہ کوم لرہ اللہ جل جلالہ دخیل در سوال گری جوہ کری. اوہغہ اللہ جل جلالہ پہ ہر وخت دہر سوال کوونکی او غوبنتونکی کفیل دے. خاصکر دہی قرارہ محتاج او ددہ پہ در کنبی دخیلو حاجتونو پیش کوونکی دہر آواز اللہ جل جلالہ ضامن دے.

یو داسی قسم بل آیت:۔ او پہ بل خانے کنبی ارشاد دے ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَى رَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي أَنزَلَ مِنْ قَبْلُ﴾ انہی ایمان والو پہ اللہ جل جلالہ باندی اوددہ پہ رسولانو باندی ایمان راورنی اوددہ پہ کتابونو باندی چہ دے پاک ذات پہ خپل رسول صلی اللہ علیہ وسلم باندی نازل کری دی او چہ کوم کتابونہ ددی نہ مخکنی نازل شوی دی پہ تولو ایمان راورنی.

(۱) احمد: ۹۱/۱، ترمذی: ابواب الامثال باب ما جاء فی مثل اللہ عزوجل لعباده: رقم: ۲۸۵۹ وهو الصحيح السنن الکبری: (۱۱۲۳۳)

د صراط مستقیم د غوښتنلو حکم په دې ایت کریمه کښې ایمان والو ته دایمان راوړو حکم کول داسې دی لکه چه په دې خانې کښې چه هدایت والو ته د هدایت د غوښتنې حکم ورکول. مراد په دواړه ځایونو کښې ثابت قدمی ده او په داسې عملونو باندې همیش والې کول دې چه دده د مقصد په حاصلولو کښې مدد اوکړی. په دې باندې اعتراض هم نشی وارد کیدلې چه دا د حاصل شوی څیز حاصلول دی والله اعلم.

او یاد ساتنی الله رب العزت خپلو بندگانوته حکم ورکړې دې چه هغوی دې وانې ﴿رَبَّنَا لَا تُغْنِ عَنَّا قُلُوبُنَا بِعَدَاوَةِ هَذَيْنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ﴾ یعنی انې زمونږه ربه زمونږه زړونه هدایت نه پس مه کړوه او مونږ ته دخپل طرف نه رحمت راکړه اوت ه ډیر لوڼې ورکونکې او ورکړې والا نې. داهم روایت دې حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه د ماښام د مونځ په دریم رکعت کښې دسورت فاتحې نه پس دآیت په پټه لوستلو د ﴿اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾ معنی داشوه چه انې الله ﷻ مونږ صراط مستقیم باندې ثابت قدم اوساته او ددې نه مونږ مه اړوه.

صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ			
لار	دهغه خلقو	چی نعمت کړې دې تا	
دهغه چا په لار چې تا پرې نعمت کړې دې			
عَلَيْهِمْ لَا	غَيْرِ	الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا	الضَّالِّينَ
په هغوی باندې	د نه لار هغه خلقو	چه هغوی غضب شوې	په هغوی او نه دهغه خلقو لار چه گمراه شوی دی
چې غضه شوې پرې نه ئې اونه گمراهان دی			

قوله تعالى: - صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ

د انعام والا څوک دی :- ددې بیان مخکښې تیر شوې دې چه بنده په دې قول باندې الله ﷻ فرمائی چه دا څما دبنده دپاره دې او څما دبنده دپاره هغه څه دی چه څه هغه غواړی. د آیت تفسیر د صراط مستقیم . او دنځویانو په نیز دا دې بدل دې. او عطف بیان هم کیدشی . والله اعلم. او چه په کومو باندې الله ﷻ انعام کړې دې دهغوی بیان په سورت نساء کښې بیان دې . فرمان دې :

﴿وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَٰئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَٰئِكَ رَفِيقًا ۚ ذَٰلِكَ الْفَضْلُ مِنَ اللَّهِ ۚ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ عَلِيمًا﴾ یعنی دالله ﷻ اودده د رسول منلو والا خلق به دوی سره وی چه په کومو باندې دالله ﷻ انعام دې چه نبیان اوصدیقین او شهیدان او نیکان دی. دا بهترین ملگری دې او نیک خلق دی. داد الله ﷻ فضل دې او د علم په اعتبار سره الله ﷻ کافی دې. حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنه فرمائی مطلب دادې چه یاالله ﷻ اته ما د دې فرښتو، نبیانو، صدیقینو، شهیدانو او دصالحانو په لار باندې روان کړنی چه په هغوی باندې تا دخپل اطاعت اوعبادت په وجه انعام کړې دې. دا آیت بالکل د ﴿وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ﴾ په شان دې. ربیع بن انس رضی الله عنه وانې چه ددې قول نه مراد نبیان دی. حضرت ابن عباس رضی الله عنه او مجاهد رضی الله عنه فرمائی رسول الله ﷺ او د رسول کریم ﷺ صحابه کرام رضی الله عنه مراد دی. د حضرت ابن عباس رضی الله عنه قول زیات قوی دې او معقول دې . والله اعلم.

قوله تعالى: - غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ

د غیر د قراءت تحقیق :- دجمهورو په قراءت کښې (غَيْرِ) د "ر" په زیر سره دې او صفت دې. زمحشری رضی الله عنه فرمائی چه د "ر" په زیر سره لوستلې شوې دې چه ضمیر دې . هغه دده ذوالحال دې او (أَنْعَمْتَ) عامل دې. معنی داشوه چه انې الله ﷻ مونږ ته نیغه لار اوبښایه دهغه خلقو لار چه په هغوی باندې تا

انعام کړې دې چه کوم هدايت او استقامت والا دی او دالله ﷻ اودده د رسول ﷺ تابعدار دی او دده په حکمونو باندې عمل کولو والا ، اودده د منع شوی کارونو نه منع کیدونکی دی.

مغضوب څوک دې :- دهغه لارې نه مو بچ کړه چه په هغوی باندې غضب شوی دې چه دهغوی ارادې فاسدې شوې حق نې پیژنده او ددې نه واوریدل او د گمراهانو د لارې نه مو اوساتې چه بالکل ورته علم نشته سروهلې بروهلې گرځی او لاره ترې نه هیره شوې ده او حیران او سرگردان دی او حق لارې طرف ته نې را هنمائی نه کیږی.

د «لا» کلمې دوباره راوړو وجه :- «لا» نې دوباره راوړو اود کلام تاکید کول ددې دپاره دې چه په دې ځانې کښې دوه غلطې لارې دی ، یو دیهودیانو لاره اوبله د نصاری . بعضې نحویان وائی چه د «غی» لفظ په دې ځانې کښې داستثناء دپاره دې نو استثناء منقطع کیدلې شی ، ځکه چه په چا باندې انعام شوبدې په هغوی کښې دا استثناء ده اودا خلق په انعام والو کښې داخل نه وو . لیکن مونږ چه کوم تفسیر کړې دې هغه ډیرینه دې ، د عربو شاعرانو په شعرونو کښې داسې موندلې شوی دی چه هغوی موصوف حذف کوی اوصرف صفت بیانوی ، د اشان پدې آیت کښې هم صفت بیان شوی دې . اوموصوف حذف شوبدې . «غیرالمغضوب» نه مراد «غیرالصراط الممضوب» دی . دمضاف الیه په ذکر کولو سره کفایت اوشو . اودمضاف بیان اونه کړې شو ځکه چه د عبارت الفاظ په دې باندې دلالت کوی . مخکښې دوه ځل دا لفظ راغلې دې . بعضې وائی چه «وَالضَّالِّينَ» کښې «لا» زانددې او ددوی په نیز تقدیر د کلام څه دا شان دې . «غیر المغضوب علیهم والضَّالِّينَ» اوددې شهادت د عربو شاعرانو د شعرونو نه کیږی لیکن صحیح خبره داده چه کومه مونږ بیان کړه مخکښې .

د حضرت عمر فاروق ﷺ نه «غیرالمغضوب علیهم وغیر الضَّالِّينَ» لوستل په صحیح سند سره روایت دی . اود اشان حضرت ابی بن کعب ﷺ نه هم روایت دی اودا محمول دې په دې باندې ددې بزرگانو نه دا د تفسیر په طور صادر شو . نورمونږ د قول تائید اوشو چه لا دنفی د تاکید دپاره ده چه دا وهم نه وی چه په «أَلَمَنَّا عَلَيْهِمُ» باندې عطف دې او ددې وجې هم د دواړو لارو فرق معلوم شی چه هر سرې ددې دواړو نه بچ اوسی . دایمان والو طریقه ده چه د حق علم ورته هم وی او په حق روان هم وی . یهودیانو سره علم نشته دې او نصرانیانو سره عمل نشته دې . نوپدې وجه دعلم نه باجود عمل پریښودل د غضب سبب دې . یعنی دیوڅیز قصد خو کوی لیکن ددې صحیح لار نشی موندلې ځکه چه ددوی طریقه کار غلط دې . دوی د حق د اتباع نه اوړیدلی دی . هسې خو غضب او گمراهی ددې دواړو ډلو په حصه کښې ده لیکن یهودیان د غضب په حصه کښې مخکښې مخکښې دی . لکه څنگه چه په قران پاک کښې دی چه «مَنْ لَعَنَهُ اللَّهُ وَغَضِبَ عَلَيْهِ» اونصرانیان په ضلالت کښې مخکښې دی . دالله ﷻ فرمان دې چه «فَذَلُّوا مِنْ قَبْلُ وَأَظْلُوا كَثِيرًا وَظَلُّوا عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ» یعنی دوی دمخکښې نه په گمراهی کښې دی او ډیر خلق نې گمراهان کړی دی اودنیغې لارې نه اوړیدلی دی ددې په تائید کښې ډیر زیات روایات او احادیث پیش کیدې شی .

دعدی ﷺ دایمان راوړو واقعه :- مسند احمد کښې دی چه حضرت عدی بن حاتم ﷺ فرمائی چه د رسول کریم ﷺ لښکر څما ترور او څه نور خلق گرفتار کړل اود حضور اکرم ﷺ په خدمت نې پیش کړل نو څما ترور او و نیل چه څما خبر اخستونکې لري دې او څه بوډنی یم . اود څه خدمت کولو نه یم . انې حضور ﷺ ماباندې احسان او کړنې . اوما دیند نه خلاصه کړنې . الله ﷻ به په تاسو باندې هم احسان او کړی . حضور ﷺ ترې تپوس او کړو چه ستا خبر اخستونکې څوک دې ؟ هغې او و نیل چه عدی بن حاتم . حضور ﷺ اوفرمانیل چه هغه کس چه دالله ﷻ اود رسول ﷺ نه تښتې . بیا حضور ﷺ هغه دیند نه خلاصه کړه . هرکله چه واپس شوه نو رسول کریم ﷺ سره یو کس وو او غالباً هغه حضرت علی ﷺ وو . هغوی اوفرمانیل چه دده نه سورلی او غواړنې . څما ترور دوی ته درخواست او کړو او منظور شو . اوسورلی ورته ملاؤ شوه .

هغه ددې ځانې د بند نه خلاصه شوه اوماته راغله او وې ونيول چه د حضور ﷺ سخاوت خو خصا دېلار حاتم سخاوت لره هم پاتې راوستو. حضور ﷺ ته چه څوك راشي نو هغه خالي لاس نه ځي. په دې اوريدو سره څه هم د نبی کریم ﷺ په خدمت کښې حاضر شوم، ما او کتل چه وړوکی ماشومان او بوډی ښځې هم د حضور ﷺ په خدمت کښې حاضرېږي. او حضور ﷺ هغوی سره ډیر په بې تکلفۍ سره خبرې کوي. دې خبرې ماته یقین راکړو چه د قیصر او کسری په شان بادشاهت او وجاهت طلب کولو والا نه دي. حضور ﷺ چه کله څه اولیدم نو وې فرمانیل چه عدی (لا اله الا الله) نه ولې تښتې. آیا دالله ﷻ نه سوا نور څوك د عبادت لائق شته دي؟ د (الله اکبر) ونيولو نه ولې مخ اړوې. آیا الله ﷻ نه هم څوك لونی شته دي؟ ما باندې دې کلماتو اود حضور ﷺ سادګۍ ډیر زیات اثر او کړو او ما زر کلمه او ونيله او مسلمان شوم او په دې سره نبی ﷺ ډیر زیات خوشحاله شو او وې فرمانیل (غَيْرَ الْمَغْضُوبِ) نه مراد هم دا یهود دی او د (الضَّالِّينَ) نه مراد نصرانیان دي (۱).

په یوبل حدیث کښې دی چه د حضرت جعفر عدی ﷺ په سوال باندې حضور ﷺ دا تفسیر بیان کړې وو. ددې حدیث ډیر زیات سندونه دي او مختلف الفاظو سره روایت دي. د بنو قین یو سړی په وادی القری کښې د حضور ﷺ نه دا سوال او کړو نو حضور ﷺ په جواب کښې هم دا وفرمایل. بعضو روایتونو کښې ددوی نوم عبدالله بن عمرو ﷺ راغلې دي. والله اعلم.

ابن مردويه کښې د حضرت ابوذر ﷺ نه هم دا روایت دي. حضرت عبدالله بن عباس ﷺ، حضرت عبدالله بن مسعود ﷺ، او ډیر نور صحابه کرامو ﷺ نه هم دا تفسیر نقل دي. ربیع بن انس رضی الله عنه، عبدالرحمن بن زید بن اسلم رضی الله عنه وغیره هم دا فرمائی. بلکه ابن ابی حاتم رضی الله عنه خو فرمائی چه په مفسرینو کښې په دې باره کښې اختلاف نشته دي. ددې امامانو ددې تفسیر دلیل خو هغه حدیث دي چه کوم مخکښې تیر شو. دویم دسورت بقره هغه آیت دي چه په هغې کښې بنی اسرائیلو ته خطاب شوې دي (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا هَؤُلَاءِ فَسَيَكُنْ أَفْئَتُهُمْ) په دې آیت کښې دی چه په هغوی باندې غضب نازل شو. او دسورت مائده په آیت (قُلْ هَلْ أُنَبِّئُكُمْ بِشَرِّ مِّنْ ذَلِكَ مَثْوًى عِنْدَ اللَّهِ) کښې هم دی چه په هغوی باندې غضب نازل شوې وو. یو ځانې ارشاد دي کښې (لَعْنُ الَّذِينَ كَفَرُوا) یعنی بنی اسرائیلو کښې چه کومو خلقو کفر او کړو په هغوی لعنت او کړې شو. د حضرت داود ﷺ اود حضرت عیسی بن مریم ﷺ په ژبه دا دهغوی دنافرمانۍ او د حدنه دتیریدو په وجه وو. دې خلقو به خپلو کښې یوبل د بدو نه نه منع کول. یقیناً ددې خلقو کارونه ډیر خراب وو.

د حق دین په تلاش کښې د څو کسانو کوشش: او دتاریخ په کتابونو کښې دی چه زید بن عمرو بن نفیل چه کله خپلو ملګرو سره دالله ﷻ دین په تلاش کښې او وتلو او شام ملک ته راغلونودوی ته یهودیانو او ونيول ته زموږ په دین کښې نشې داخلیدې ترکومي پورې چې ته دالله ﷻ د غضب حصه جوړه نشې. هغوی او ونيول چه ددې نه دبیچ کیدو دپاره خو دالله ﷻ ددین په تلاش کښې وتلی یو نوبیا به دا څنگه قبول کړو. نصرانیانو سره ملاؤ شو. هغوی او ونيول چه ته ترکومي پورې دالله ﷻ د خفه کیدو حصه جوړه نشې نو تر هغه پورې زموږ دین کښې نشې داخلیدې. هغوی او ونيول چه موږ خو داسې هم نشو کولې. نو هغوی په خپل فطرت باندې پاتې شو. د بتانو عبادت او دقوم دین ئې پرښودو. لیکن یهودیت او نصرانیت ئې اختیار نه کړو (۲) البته د زید ملګرو عیسائی مذهب قبول کړو ځکه چه دا یهودی مذهب سره یوشان وو. هم په دې کښې حضرت ورقه بن نوفل هم وو. ده ته د نبی کریم ﷺ زمانه ملاؤ شوه اود الله ﷻ هدایت دده راهنمائی او کړه اوده په رسول کریم ﷺ باندې ایمان راوړو او چه کومه وحی په هغه وخت کښې نازل شوې وه هغه ددې تصدیق او کړو.

(۱) احمد: ۳۷۸/۴، ابواب التفسیر: باب ومن سورة فاتحة الكتاب: ۲۹۵۳ وسنده حسن -

(۲) صحيح بخاری: كتاب المناقب الانصار باب حديث زيد بن عمرو بن نفيل: (۳۸۲۷) -

(مثله)

د ض او دظ فرق :- ضاد او ظاء په قرأت کښې ډیر زیات باریکۍ دی او دا فرق دهر یو په وس کښې نه دي. ځکه چه د عالمانو صحیح مذهب دادې چه دا فرق معاف دي. د ضاد صحیح مخرج خودادې چه د ژبې په اولې غاړېې اودې سره نزدې دارهې سره، او د، ظاء، صحیح مخرج دژبې یو طرف او مخامخ پاسنو دوو غاښونو غاړه. دویم دا چه دا دواړه حرفونه مجهوره دي او رخوه او مطبقه دي. نو هغه سړی ته دا معاف دی چه په دې کښې فرق نشی کولې چه ضاد دظاء په شان اووانی. په یو حدیث کښې دی چه د ټولو نه زیات صحیح و نیلو والا څه یم لیکن دا حدیث بالکل بې اصل او لایته دي.

(فصل) سورة فاتحه خلاصه

دا مبارك سورت ډیر زیات کارآمد مضمونونو والا مجموعه دي. په دې اووه آیتونو کښې دالله ﷻ حمد و ثنا، دهغه بزرگی بیان شوې ده. او دهغه دپاکو نومونو اود هغه د اوچتو صفتونو بیان دي. ورسره د قیامت د ورځې ذکر دي. او بندگانو ته ارشاد دي چه دوی دې دهغه مالک نه سوال کوی اودهغه طرف ته دې تضرع کوی او هغه ته دې دخپلې غریبۍ او د بې قرارنۍ اظهار کوی. او دهغه عبادت دي خلوص سره کوی. اودهغه د توحید د الوهیت اقرار دي کوی. او هغه پاک ذات دي د شرک او نظیر او مثل نه بالکل پاک او غوره اومنی. اودصراط مستقیم او په دې باندې د ثابت قدمۍ مدد دي غواړی. اوهم دا هدایت به دوی د قیامت په ورځ د پل صراط نه هم پورې باسی او په جنت کښې به د نیانو او صدیقینو او نیکانو او صالحانوسره دده گاونډ وی. ورسره په دې سورت کښې دنیکیو عملونو ترغیب دي چه د قیامت په ورځ دنیکانو سره یو ځاني شی. او باطلو لارو باندې دتلو نه ویرول دی چه د قیامت په ورځ هم د هغوی د ډلونه لرې وی، دا باطل پرست یهودیان او نصرانیان دي.

دضلالت نسبت الله ته نه دي شوې :- په دې باریکه نکته باندې هم غور اوکړنی چه د انعام استاد الله ﷻ طرف ته اوشو. او (أَلْعَنَتْ) اوونیلې شو اودغضب اسناد اونکړې شو. پدې ځاني کښې فاعل حذف کړې شو او (غَيْرِ الْمَغْضُوبِ) اوونیلې شو نو په دې کښې د پروردگار عالم په حضور کښې ادب اوساتلې شو. په اصل کښې حقیقی فاعل الله دي لکه په بل ځاني کښې فرمائی چه (غَضِبَ اللَّهُ) او داشان دضلالت اسناد هم دهغوی طرف ته اوشو چه کوم گمراه دی حالانکه په بل ځاني کښې دی چه (مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِیْ وَمَنْ يُضِلِلْ فَلَا وَلِیَّکَ هُمُ الْخَاسِرُونَ) او چاته چه الله ﷻ لار اوښائی نو هغه لار بیا مونده. او چه څوک گمراه کړی نو دده ولی اومرشد هیڅوک نشته دي. او په بل ځاني کښې فرمائی چه (مَنْ يُضِلِلِ اللَّهُ فَلَا هَادِیَ لَهُ) یعنی الله ﷻ چه څوک گمراه کړی نو دده هیڅوک هادی نشته دي نودوی په خپله سرکشی کښې دی. داشان نور آیتونه هم دی چه دهغې نه ثابتیږی چه لاره خودونکې او گمراه کوونکې صرف دالله ﷻ ذات دي.

دقدریه فرقې مذهب :- قدریه فرقه اخوادیخوا نه متشابه آیتونه دلیل جوړوی او هغه پیش کوی اووانی چه بندگان په خپله مختار دی دا (بندگان) په خپله خوښه روان دی او پخپله یو کار کوی خو دا غلط دی. صریح او صفا صفا آیتونه ددې په ضد کښې موجود دي. لیکن د باطل پرستو فرقو هم دا عقیده دي چه صراحت پریرېدی او متشابه پسې روان وی صحیح حدیث کښې دی چه کله تاسوهغه خلق اوگورنی چه دمتشابه آیتونو پسې روان وی نو پوهه شی الله ﷻ هم ددې خلقو نومونه اخستی دی تاسو دوی پریرېدنی (۱) د نبی کریم ﷺ اشاره دي آیت مبارك طرف ته ده چه (فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمُ رِیْبٌ) یعنی چه دکومو خلقو زړونه کاږه دی هغوی متشابه پسې روان وی او د فتنواوتاولونو په تلاش کښې وی. نو

(۱) صحیح بخاری کتاب التفسیر: تفسیر سورة آل عمران: ۴۵۴۷، صحیح مسلم: ۲۶۶۵، -.

الحمد لله د بدعتيانو دپاره په دې قران كريم كښې صحيح دليل هيڅ نشته دې . قران پاك خو حق او باطل او ضلالت او هدايت كښې فرق كولو دپاره راغلې دې . په دې كښې تناقض او اختلاف نشته . دا خو د حكيم او حميد نازل شوي كتاب دې .

(فصل)

امام پسي اوچت اواز سره امين وئيل :- د سورت فاتحه په خاتمه امين وئيل مستحب دى . (امين) د يا سين په شان دې . او امين هم ونيلى شوې دې . او ددې معنى داده چه انې الله ﷻ ته ئې قبول كړه . د امين د مستحب كيدو دليل دا حديث دې چه كوم په مسند احمد ، ابوداود او ترمذى كښې د وائل بن حجر ﷺ نه روايت دې . هغه وائى چه ماد رسول الله ﷺ نه اوريدلى دى چه (غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ) وئيلو نه پس ئې (امين) وئيل . امام ترمذى ﷺ دې حديث ته حسن وائى () حضرت على كرم الله وجهه ، حضرت ابن مسعود ﷺ او حضرت ابوهريره ﷺ وغيره نه هم روايت دې چه درسول الله ﷺ امين به هغه خلقو اوريدو چه كوم به په رومبى صف كښې حضور ﷺ سره نژدې وو . ابوداود او ابن ماجه كښې هم دا حديث شته دې . په ابن ماجه كښې هم دى چه د امين آواز سره كښې جمات گنرار شو () دار قطنى كښې هم دا حديث دې اودار قطنى دې ته حسن وائى . بلال ﷺ نه روايت دې چه هغه به رسول الله ﷻ ته وئيل چه خما نه مخكښې امين مه وايه . () ابوداود حسن بصرى ﷺ او جعفر صادق ﷺ نه امين وئيل روايت شوې دې . لكه په قران كريم كښې دى (اَمِينَ الْبَيْتِ الْحَرَامِ) زمونږ اصحاب وغيره وائى كه په مونږ كښې نه وى نو هم امين وئيل پكار دى . خو كه په مونږ كښې وى نو په دې كښې تاكيد زيات دې . امين د هر چا وظيفه ده :- كه مونږ گنزار يوازې وى او كه مقتدى او كه امام وى په هر حالت كښې امين دې وائى . بخارى شريف او مسلم شريف كښې د حضرت ابوهريره ﷺ نه روايت دې چه رسول كريم ﷺ اوفرمائيل چه امام امين او وائى . نوتاسو هم امين وائى . د چا امين چه د فرښتو امين سره يو خانې شى نو دده مخكښې روستى گناهونه معاف كيږي () . مسلم شريف كښې دى چه نبى كريم ﷺ فرمائى چه كله په تاسو كښې څوك په خپل مونږ كښې امين او وائى نو فرښتې په اسمان كښې امين وائى او چې د يو امين دبل د امين سره مطابقت راشي نو دده ټول مخكښې روستو گناهونه معاف كيږي () . مطلب دادې چه دده د امين اود فرښتو د امين وخت يو شى يا موافقت نه مراد قبوليت كښې موافق كيدل دى يا اخلاص كښې . صحيح مسلم كښې د ابو موسى اشعري ﷺ نه مرفوعاً روايت دې چه كله امام (وَلَا الضَّالِّينَ) او وائى نو امين وائى الله ﷻ به ئې قبلوى . ()

د امين معنى :- ① حضرت ابن عباس ﷺ د نبى كريم ﷺ نه تپوس او كړو چې د امين څه معنى ده ؟ نو نبى كريم ﷺ اوفرمائيل چه انې الله ﷻ ته ئې قبول كړه ② جوهرى ﷺ فرمائى چه ددې معنى دې " داشان وى ③ ترمذى وائى چه ددې معنى ده " زمونږ اميدونه مات نه كړې " ④ اكثر علماء كرام وائى چه ددې معنى ده " انې الله ﷻ زمونږ دعا قبوله كړه " .

① احمد ۳۱۸/۴ ، ابوداود كتاب الصلوة باب التامين وراء الامام : ۹۳۲ ، وهو صحيح ، ترمذى : ۲۴۸ -

② ابوداود كتاب الصلوة باب التامين وراء الامام : ۹۳۴ -

③ ابوداود كتاب الصلوة باب التامين وراء الامام : ۹۳۷ ، احمد : ۱۲/۶ ، وهو صحيح . -

④ صحيح بخارى : كتاب الاذان باب جهر الامام بالتامين : ۷۸۰ ، وانظر : ۶۴۰۲ ، ابوداود : رقم : ۹۳ نسانى : ۹۲۶ -

⑤ صحيح بخارى : كتاب الصلوة باب التسميع والتامين : رقم : ۴۰۹ -

⑥ صحيح مسلم كتاب الصلوة باب التشهد فى الصلوة : ۴۰۴ ، ابوداود : ۹۷۲ -

مجاهد رحمته ، جعفر صادق ، هلال بن سیاف ، فرمائی چه امین دالله ع په نومونو کښې یونوم دی. حضرت ابن عباس ع نه مرفوعاً هم روایت دی لیکن صحیح نه دی. حضرت امام مالک رحمته د اصحابوهم دامذهب دې چه امام دې آمین نه وائی اومقتدی دې آمین وائی خکه چه موطا امام مالک رحمته په حدیث کښې دی چه کله امام «وَلَا الضَّالِّينَ» اووائی نو تاسو آمین وائی. (۱)
داشان ددوی ددلیل په تائید کښې صحیح مسلم والا د ابو موسی اشعری ع دا روایت هم راخی چه نبی کریم ص اوفرمانیل کله چه امام «وَلَا الضَّالِّينَ» اووائی نو تاسو آمین وائی (۲). لیکن د بخاری او مسلم حدیث مخکښې بیان شو کله چې امام آمین وائی نو تاسو هم آمین وائی اودا حدیث هم دې چه کله به حضور ص «وَلَا الضَّالِّينَ» اونیلو نو بیا به نې آمین ونیلو.

امین د چا وظیفه ده؟

مسلم حنفی:- مسئله دا ده چه د سورة فاتحه په ختمیدو باندې چه کله امام «وَلَا الضَّالِّينَ» اووائی نو امام او مقتدی دواړو لره آمین ونیل پکار دی. (تسهيل الهدایه (۳۲۴۱)-
جهری مونخونو کښې آمین په اوچت آواز سره ، جهری مونخونو کښې مقتدی آمین په اوچت آواز سره وائی که نه به وائی په دې کښې زمونږ دملگرو اختلاف دی. د هغې خلاصه داده که امام نه آمین ونیل هیر شو نو مقتدی دې په اوچت آواز سره آمین اووائی . که امام پخپله په اوچت آواز سره آمین اوونیلو نو نوې قول دادې چه مقتدی دې په اوچت آواز سره نه وائی. داد حضرت امام ابوحنیفه رحمته مذهب هم دی. او په یو روایت کښې د امام مالک رحمته نه دا هم نقل دی خکه چه د مونخ او نورو ذکرانو په شان دا هم یو ذکر دی. خو دا په اوچت آواز سره ونیلې کیږی اونه دغه په اوچت آواز سره. لیکن رومې قول دا دی چه دا آمین دې په اوچت آواز سره اووائی. د حضرت امام احمد بن حنبل رحمته هم دا مذهب دی. او د حضرت امام مالک رحمته د بل روایت مطابق هم دا مذهب دی. اوددې دلیل هغه دی چه مخکښې کوم بیان شو چه د آمین سره به جمات کښې شور شو (۳) زمونږ یو دریم قول دا هم دی که جمات وړوکې وی نو مقتدی دې په اوچت آواز سره آمین نه وائی خکه چه دې دامام قرات آوری. او که جمات لوی وی نو په اوچت آواز دې وائی چه د جمات گوټ گوټ ته د آمین آواز اورسی. والله اعلم.
د یهودو مسلمانانوسره دحسد وجه:- مسند احمد کښې حضرت عائشه رضی الله عنها نه روایت دی چه رسول کریم ص سره دیهودو ذکر اوشو نو رسول کریم ص اوفرمانیل چه زمونږ په دریو څیزونوباندې یهودو ته ډیر زیات حسد او بغض دی چه په بل څه نه دی . یو خوجمه ده چه الله ع مونږ ته ددې هدایت کړې دی او دوی اورغړیدل. دوئمه قبله ، دریم امام پسي آمین په اوچت آواز سره ونیل. د ابن ماجه په یو حدیث کښې دی چه یهودو ته په سلام او آمین ونیلو باندې څومره حسد دی دومره په بل څه نه دی. (۴) او حضرت عبدالله بن عباس ع نه روایت دی چه حضور نبی اکرم ص اوفرمانیل چه یهودیان څومره حسد ستاسوسره په آمین ونیلو کوی دومره په بل څه نه کوی. تاسو هم آمین په کثرت سره وائی. ددې په اسناد کښې طلحه بن عمرو راوی ضعیف دی (۵) ابن مردویه د حضرت ابوهریره ع نه روایت کوی چه نبی کریم ص اوفرمانیل چه آمین دالله ع مهر دی په خپلومومنانو باندې. (۶) دحضرت انس ع والا

(۱) موطا امام مالک کتاب الصلوة باب ماجاء فی التامین خلف الامام : ۴۵ ، وهو صحیح)-

(۲) صحیح مسلم کتاب الصلاة باب التمهید فی الصلاة : ۹۰۴)-

(۳) ابو داود کتاب الصلاة باب التامین وراء الامام رقم : ۹۳۴ ، ابن ماجه : ۸۵۳)-

(۴) احمد : ۱۳۴/۶ ، ابن ماجه : کتاب القامة الصلاة باب الجهر بآمین : ۸۵۶ ، وسنده صحیح ابن خزيمة : ۱۵۸۵ ، الترغیب : ۷۱۹)-

(۵) ابن ماجه : کتاب القامة الصلاة باب الجهر بآمین : ۸۵۷)-

(۶) الدعاء للطیران : ۲۱۹)-

حديث كنبی دی چه په مونځ كنبی امین وئیل او په دعا باندې امین وئیل ماته راكړې شوی دی. چه ځما نه مخكې نور چا ته نه وو وركړې شوی. خودومره دی چه د حضرت موسی (عليه السلام) په خاص دعا به حضرت هارون (عليه السلام) امین وئیلو. تاسو په خپلې دعاگانې په امین باندې ختموئ. الله (تعالى) به دا ستاسو په حق كنبی قبولی (۱)

امین به په جهري وئیلی شی که رو؟

مسلك حنفی: زمونږ په نیز د امام او مقتدی ټولو دپاره امین په پټه وئیل مسنون دی. دلیل د حضرت ابن مسعود (رضی الله عنه) حدیث دی. کوم چه وړاندې تیر شو. یعنی (قال أربع يخفين الإمام التعوذ وبسم الله الرحمن الرحيم واللهم ربنا لك الحمد وأمين) او په یو روایت كنبی دی. (الحس يخفين الإمام) او د ذکر شوی څلورو څیزونو نه علاوه نې (سبحانك اللهم وبحمدك) هم ذکر كړې دي. ددې روایت نه امین په پټه وئیل ثابت شو (تسهيل الهداية (۳۲۵۱))

د احديث مد نظر كېرېدئ او دقران پاك هغه الفاظ او گورنې چه په هغې كنبی د حضرت موسی (عليه السلام) دعا (وَيَسْأَلُكَ أَتَيْتَ فِرْعَوْنَ) ده یعنی انې الله (تعالى) تا فرعون او فرعونيانوته د دنیا زینت او مال د دنیا په ژوند كنبی وركړې دي په دې سره دوی ستا د لارې نه خلق اړوي. انې ربه ددوی مالونه تباه كړې او د دوی زړونه سخت كړې چې دوی ترهغه وخته پورې ایمان رانورې ترڅو چه دوی سخت عذاب نه وي لیدلې.

د حضرت موسی (عليه السلام) ددې دعا د قبلیدو اعلان په دې الفاظو كنبی دي چه (قَالَ قَدْ أُجِيبَتْ دَعْوَتُكُمْ) یعنی ستاسو د دواړو دعا قبوله شوه. تاسو مضبوط اوسئ او دې بې علموته لار مه بنائې. دعا به صرف موسی (عليه السلام) كوله او هارون (عليه السلام) به په دې امین وئیلو. لیکن قران پاك د دعا نسبت دواړو طرف ته كړې دي. ددې نه بعضې خلقو استدلال كړې دي چه کوم سړي د چا په دعا باندې امین او وانی نو داداسې شو لكه چه ده په خپله دعا او كړه. اوس دا استدلال مخكې اړدی او هغوی قیاس كوی چه مقتدی دي قراءت نه كوی ځكه دده په سورت فاتحه باندې امین وئیل داسې دی لكه چه ده او وئیله. دا حدیث هم دلیل كنبی راوړلې شی چه د چا امام وی نو د امام قرات دمقتدی دپاره كافی دی (مسند احمد).

حضرت بلال (رضی الله عنه) فرمائی چې حضور نبی (صلى الله عليه وسلم) به فرمائیل چې انې خلقو په امین كنبی ځمانه مه وړاندې كېرئ (۲) په دې بحث مباحثه كنبی په مقتدی باندې په جهري مونځونو كنبی سورت فاتحه وئیل ثابت كول دی. والله اعلم

ابوهریره (رضی الله عنه) فرمائی چه رسول كريم (صلى الله عليه وسلم) او فرمائیل چه كله امام (عَلَيْهِ السَّلَامُ) غَيْرَ الْمُغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ او وانی او بیا امین وانی او د آسمان والو امین د زمكې والو امین سره ملاوشی نو د الله (تعالى) د بندگانو ټول مخكې گناهونه معاف فرمائی. (۳)

د امین نه وئیلو مثال داسې دي لكه چه یو سړي یو قوم سره شو او جنگ كنبی شريك شو او دوی پرې غالب شو او مال غنیمت نې جمع كړو، اوس قرعه اندازی كوی او حصې اخلي نو ددې سړي د نوم هلوو قرعه راو نه وتد او ورته څه حصه ملاؤ نشوه، هغه وانی چه دا ولې؟ نو جواب ملاوشی چه ستا د امین نه وئیلو په وجه.

(۱) ابن خزيمة: رقم: ۱۵۸۶ -

(۲) احمد: ۳/۳۳۹، ابن ماجه كتاب اقامة الصلوات باب اذا قراء الامام فانصتوا...: ۸۵۰ -

(۳) ابوداود كتاب الصلاة باب التامين وراء الامام: ۹۳۷، داروایت صحيح دي -

(۴) مسند ابی يعلى: ۶۴۱۱ -

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
د سورت بقرہ تفسیر

د سورة بقرہ د نزول کیفیت :- حضرت معقل بن یسار ؓ فرمائی چہ رسول کریم ﷺ او فرمائیل چہ سورت بقرہ د قران پاک کوب دے. اوددے اوچتوالی دے خکک چہ ددے یو یو آیت سرہ بہ اتیا زرہ فریبتی را کوزیدے. او خاص کر آیت الکرسی خو خاص د عرش دلاندي نہ نازلہ شوی دہ. اودے سورت سرہ یو خانے شوه. سورت یس د قران پاک زرہ دے. چہ کوم سرے دا د الله ﷻ درضا او د آخرت د طلب کولو دپارہ اولولی نودے بہ اوبخنی. دا مرو تہ وانی (۱) (مسند احمد) ددے حدیث پہ سند کنبی یو خانے "عن رجل" دی نودا معلومہ نہ شوه چہ ددے نہ مراد خوک دی؟ لیکن دمسند احمد پہ یو بل روایت کنبی د دہ نوم ابو عثمان راغلی دے. دا حدیث داشان پہ ابو داود، نسائی او ابن ماجہ کنبی ہم دے (۲). سورة بقرہ د قران اوچتوالی دے :- دترمذی پہ یو ضعیف سند والا حدیث کنبی دی چہ دهر خیز دپارہ یو اوچتوالی وی او دقران پاک اوچتوالی سورت بقرہ دے. پہ دے سورت کنبی یو آیت دے چہ د تولو آیتونو سردار دے او هغه آیت الکرسی دہ (۳).

کورونو کنبی سورة بقرہ وثیل :- مسند احمد، صحیح مسلم، ترمذی اونسانی کنبی حدیث دے چہ خپل کورونو نہ قبرونہ مه جوړوئی. چہ په کوم کور کنبی سورت بقرہ اولوستلې شی نو هغه خانی ته شیطان نه داخلېږي (۴) حضرت امام ترمذی ؒ دے حدیث ته حسن وانی. په یو بل حدیث کنبی دی چہ په کوم کور کنبی سورت بقرہ اولوستلې شی نود هغه کور نه شیطان تینتی (۵) ددے حدیث راوی یحیی بن معین ته خوثقه وانی لیکن احمد وغیره دده حدیث ته منکر وانی. حضرت عبدالله بن مسعود ؓ نه هم داشان قول نقل دے دا نسائی په، عمل اليوم والليلة، کنبی او حاکم په مستدرک کنبی روایت کړې دے او ددے سند ته ئې صحیح ونیلی دی.

د سورة په وثیلو د شیطان تختیدل :- ابن مردويه کنبی دی چہ رسول کریم ﷺ فرمائی چہ خه دے زه دے په تاسو کنبی داسې کس اونه وینم چہ هغه ډیر تلاوت کوی ولې سورة بقره اونه وانی. واورئې چہ په کوم یو کور کنبی دا آیت مبارک لوستلې شی نو دهغه خانی نه شیطان تینتی. په تولو کورونو کنبی بدترین او ذلیل کور هغه دے چہ په هغې کنبی دالله ﷻ د کتاب تلاوت نه کیږي. امام نسائی دا په، "عمل اليوم والليلة"، کنبی هم نقل کړی دی (۶).

سورة بقره د قران مغز دے - په مسند دارمی کنبی د حضرت ابن مسعود ؓ نه روایت دے چہ په کوم یو کور کنبی سورت بقره او ونیلې شی نو هغه کور نه شیطان په تینسته ځی. دهر خیز اوچتوالی وی اود قران پاک اوچتوالی سورت بقره دہ. دهر خیز دپارہ لباب (مغز) وی او د قران کریم لباب مفصل سورتونه دی (۷).

(۱) احمد: ۵/۲۶۰-

(۲) ابوداود کتاب الجائز، باب یقراة عندالمیت: ۳۱۲۱-

(۳) ترمذی ابواب فضائل القرآن باب ماجاء فی سورة بقره وایة الکرسی: ۲۸۷۸-

(۴) صحیح مسلم: کتاب صلاة المسافرين باب استحباب صلاة النافلة فی بینه: ۷۸۰، احمد: ۳۷۸/۷، ترمذی: ۲۸۷۷،

السنن الکبری للنسائی: ۱۰۸۱۰-

(۵) فضائل القرآن لابی عیید: ۳۴/۹-

(۶) السنن الکبری للنسائی: کتاب عمل اليوم والليلة: ۹۶۴-

(۷) مسند دارمی: ۲۴۱۸-

د سورة بقرې د لس اياتونو فضيلت: حضرت عبداللہ بن مسعود ؓ فرماني چہ کوم سړې دسورت بقرہ رومي څلور آيتونه او آيت الکرسى او دوه آيتونه دي نه پس اودرې آيتونه دټولو نه آخرى چہ دا ټول لس آيتونه شو دشپې په وخت کښې اوواني نودې کور ته شيطان نشي راتلې. او په دې ورځ کښې به دې کور والا ته شيطان يا څه بل څيز تکليف نشي رسولي. که دا آيتونه په ليونى باندې دم کړې شي نو دهغه ليونتوب به ختم شي (۱).

د شيطان نه حفاظت: رسول کریم ﷺ فرماني چہ څنگه دهر څيز دپاره اوچتوالي وي دقران پاک اوچتوالي سورت بقرہ ده. چہ څوک د شپې په وخت کښې دا په خپل کور کښې واني نو تر دريو ورځو پورې شيطان دې کور ته نه داخلېږي (۲) (طبراني. ابن حبان، ابن مردويه).

سورة بقرہ د سردارۍ سبب: ترمذی، نسائي او ابن ماجه کښې دي چہ رسول کریم ﷺ يو ځاني ته يو ورکې شان لښکر اوليرلو اوددې سردارۍ رسول کریم ﷺ هغه سړى ته ورکړه چہ کوم سړى ونيلى وو چہ ما ته سورت بقرہ ياده ده. په هغه وخت کښې يو شريف سړى اوونيل چہ څه هم دا يادوم، ليکن څه ويريډم چہ هسې نه چہ په دې باندې عمل اونکړې شم. نبى کریم ﷺ اوفرمايل قران پاک زده کړه، قران وايه، چہ څوک دا زده کوي او واني نې بيا په دې عمل هم کوي نو دهغه مثال داسې دې لکه د مشکونه ډک لوبښې چہ دهغې خوشبو هر طرف ته خوره وي. اوکوم سړى چہ دا سورت ياد کړې وي اوبيا نې لولى نه نو دده مثال د هغه لوبښې پشان دې چہ په هغې کښې خو مشک وي ليکن خوله پرې بنده وي. امام ترمذی ؒ دې ته حسن واني او دا روايت مرسل هم دې واللہ اعلم (۳).

د سورة بقرې دپاره د فرشتو راگوزيدل: صحيح بخارى کښې دي چہ حضرت اسيد بن حضير ؓ يو شپه د سورت بقرہ تلاوت شروع کړو نو دده آس چہ ده سره تړلې وو هغه په ټوپونو شو نو دوى قرات پرېښودو آس قلا ر شو نو دوى بيا لوستل شروع کړل نو آس بيا په ټوپونو شو. نو دوى بيا ونيل موقوف کړل. آس بيا صحيح شو. په دريم ځل بيا داسې اوشول. چونکه دده ځونې يحيى د آس سره ملاست وو ددې وجې ويريده چہ هسې نه بچې نه خلاص شي (يعنى هغه چڅنږى کړى) نو قران پاک ونيل نې بند کړو اودې نې اوچت کړو. آسمان طرف ته نې اوکتل چہ د خناور د آواز څه وجه ده؟ سحر د حضور اکرم ﷺ په خدمت کښې حاضر شو اوتوله واقعه نې ورته بيان کړه. حضور ﷺ آوري او فرماني چہ اسيد وايه. حضرت اسيد اوونيل چہ حضور ا د يحيى په وجه خو مونږ ونيل بند کړل. اوس چہ مې اوکتل نو څه گورم چہ يو نوراني څيز د سيورى کوونکې وريځې پشان دې اويه دې کښې د چراغونو په شان رنډا ده نو څما په کتلو سره هغه پورته لاړو. حضور اکرم ﷺ اوفرمايل چہ تاته پته ده چہ دا څه څيز وو. دا فرېښتې وې چہ ستا آواز اورېدو سره نزدې راغلې وې او که تا تلاوت کول نه وې پرېښودې نو ترصبا پورې به هم داسې وې او هر سړى به دوى کتلې د چا نه به نه پتيدلې (۴). دا حديث په څو کتابونو کښې چہ په څو سندونو سره موجود دې. واللہ اعلم.

داسې يوه بله واقعه: ددې نزدې نزدې يو واقعه حضرت ثابت بن قيس بن شماس دې. يو ځل حضور ﷺ ته خلقو اوونيل چہ مونږ اوکتل چہ ټوله شپه د حضرت ثابت کور په نور سره رنډا کوي او پر قا کوي. حضور ﷺ اوفرمايل شائد ده دشپې سورت بقره لوستې وي. کله چہ ده نه تپوس اوکړې شو نو هغوى

۱ (دارمى كتاب فضائل القرآن باب في فصل سورة البقرة: ۳۳۷۵) -

۲ (مستد اي بعلى: ۷۵۵) -

۳ (ترمذی ابواب فضائل القرآن باب ماجاء في سورة وايه الکرسى: ۲۸۷۶، ابن ماجه: ۲۱۷، ابن حبان: ۷۱۷۶، ابن خزيمه:

۱۵۰۹: وسنده حسن) -

۴ (صحيح بخارى كتاب فضائل القرآن باب نزول السكينة والملاحة: ۵۰۱۸، تعليقا، صحيح مسلم: ۷۹۶) -

اوونیل چه رنبتیا دی. دشپې څه د سورت بقره په تلاوت کښې مشغول اووم، ددې اسناد ډیر ښه دی مگر په دې کښې ابهام دی. اودا مرسل هم دی. (۱) والله اعلم.

د سورت بقره اود سورت آل عمران فضیلت: - نبی کریم ﷺ فرمائی چه سوره بقره وایې ځکه چې د دې اخستل برکت دې او ددې پرېښودل تاوان دې، جادوگر ددې طاقت نه لري. بیا څه وخت پس چپ پاتې کیدو نه پس نې افرمائیل چه سورت بقره او سورت آل عمران زده کړنې. دا دواړه نوارنې سورتونه دي، خپل لوستونکي باندې سیوری کونې یا ورېځ کوی یا د مارغانو سیل په شان د قیامت په ورځ سیورنې کوی. قران پاک لوستونکې کله چه د قبر نه راوړی نو گوري به چې یو نورانی خوان نورانی مخ سره دې سړی سره ولاړ وي او وانی به آیا ته ما پیژنې؟ دې به اووانی نه، نو جواب به ورکړی څه قران پاک یم. چه دې ته اوږې تېرې کړې وي او دشپو نې د بستري نه لرې کړې وي، هر تاجر دخپل تجارت په سوچ کښې دې. خونن ته په هر تجارت پسې نې. (یعنی د خلقو یو تجارت وی چې په هغې کښې هغوی گټه کوی اوستا هر یو عمل گټه گټه ده، اوس به ده ته بادشاهی په ښی لاس کښې ورکړې شی او همیشوالي په گس لاس کښې اودده په سر به د وقار او عزت والا تاج کیخودې شی. دده مور پلار ته به داسې دوه قیمتي جوړې واغوندلې شی چه ټوله دنیا به هم ددې قیمت مخکښې هیڅ نه وی، هغوی به حیران شی او وانی به چه آخر ددې رحم او کرم او انعام څه وجه ده؟ نودوی ته به جواب ملاؤ شی چه ستاسو د بچو د قران پاک د ونیلو په وجه په تاسو باندې انعام شوې دې، بیا به اوونیلې شی چه لوله او د جنت په درجو ورڅیړه. نو هغه به وانی او په درجو به څیړی، که په ترتیل سره نې وانی او که بغیر د ترتیل نه. (۲)

د حدیث د سند تحقیق: - ابن ماجه کښې هم ددې حدیث څه روایت شوې دې. (۳) ددې اسناد حسن دی. اودا مسلم په شرط دې. ددې راوی بشر بن مهاجر دې. امام مسلم ﷺ هم روایت کړې دې. او امام بن معین ﷺ ده ته ثقه وانی. د نسائی ﷺ قول دې چه په دې کښې هیڅ حرج نشته، خو امام احمد ﷺ ده ته منکر الحدیث وانی. اوفرمانی چه ما تلاش کړل او اومې کتل چه هغه عجیبه عجیبه احادیث راوړي. د حضرت امام بخاری ﷺ فیصله ده چه دده احادیث لیکلې شی خو دلیل پرې نشی نیولي. د حضرت ابن عدی ﷺ قول دې چه دده داسې روایتونه هم دی چه ددې متابعت نشته دې. دارقطنی فرمائی چه دا قوی نه دې.

د سورة بقرې د لوستلو حکم: - مسند احمد کښې دی چه قرآن پاک وانی چه داخپلو ویونکو دپاره د قیامت په ورځ شفاعت کوی. دوه نورانی سورتونه بقره او آل عمران وانی. دا دواړه به د قیامت په ورځ دا شان رازی چه گنی دادوه سیوری دی یابه دوه ورېځې وی یادواړه دمارغانودوه سیلونه دی. خپلو ویونکو والو دپاره به الله ﷻ ته سفارش کوی. بیا حضور ﷺ اوفرمائیل چه سوره بقره وانی، ددې ونیل د ویونکو دپاره برکت دې. اوپرېښودل نې حسرت دې. ددې طاقت باطل کیدو والا نه دې. په صحیح مسلم کښې هم حدیث دې. (۴)

د سورة بقرې سفارش: - دمسند احمد په یو حدیث کښې دی چه قرآن پاک اوددې ویونکې به د قیامت په ورځ راوبللې شی. مخکښې مخکښې به سورت بقره او سورت آل عمران وی اودوی به د ورېځو په شان

(۱) فضائل القرآن لابی عبید: ۱۲/۳۴-

(۲) احمد: ۳۴۸/۸، دارمی کتاب فضائل القرآن باب سورة البقرة و آل عمران: ۳۳۹۴، وسنده حسن-

(۳) ابن ماجه کتاب الادب باب ثواب قراءة القرآن رقم: ۳۷۸۱، وسنده حسن-

(۴) احمد: ۲۴۹/۵، صحیح مسلم: کتاب فضائل القرآن باب فضل قراءة القرآن وسورة البقرة: ۸۰۴-

يا دسيوري پشان يا د چترى په شان يا د مارغانو د سيل په شان وي اودواړه به الله ﷻ ته سفارش كوي مسلم او ترمذى كښې هم دا حديث دې (۱) امام ترمذى رحمه الله دې ته حسن ونيلى دى. په سورة بقره كښې اسم اعظم دې: - يوسړى په خپل مونځ كښې سورت بقره او سورت آل عمران اونيلو ، ددې د فراغت نه پس حضرت كعب او فرماڼيل په الله ﷻ قسم چه د چا په اختيار كښې خما سا ده ، په دې كښې دالله ﷻ هغه نوم دې چه دې نوم سره كله هم هغه راوبللې شي نو هغه ذات ئې قبلوي. اوس دې سړى حضرت كعب رحمه الله ته عرض او كړو ماته اوواڼې هغه نوم كوم دې. حضرت كعب رحمه الله ددې نه انكار او كړو او وې فرماڼيل چه هسې نه څه ئې اووايم او ته ددې نوم په برکت سره دعا او كړې او هغه خما او ستا د هلاكت سبب جوړ شي.

د سورة بقرې ويونكو دپاره عجيبه زيرې: - حضرت ابوامامه فرماڼى چه ستا رور ته په خوب كښې اوخودلې شو چه گويا خلق په اوچتو غرونو باندې خيژى، دغر په څوكه باندې دوه شنې ونې دى او ددې نه آوازونه رازى چه آيا په تاسو كښې څوك سورت بقره والاشته دې؟ آيا په تاسو كښې څوك سورت آل عمران والاشته دې؟ كله چه څوك اوواڼى نو هغه ونه دوى طرف ته خپلې ميوې رابښكته كړى اودوى دهغې په ښاخونو باندې كښينى او دوى لره پورته كړى.

سورة بقره ترخپله وسه پورې خپل تالى ملكوتيا كوي: - حضرت ام درداء رضي الله عنها وائى چه يو سړى به قرآن پاك لوستلو او ده خپل گواندې مړ كړو اوبيا په قصاص كښې دې هم اوژولې شونو قرآن پاك يويو سورت شواو بيل بيل شو تردې چه ده سره صرف سورت آل عمران او سورت بقره پاتې شوه. يو جمعه پس سورت آل عمران هم لاړو. بيا يو جمعه نوره تيره شوه نو آواز راغلو خما خبرې نه بدليږي او څه په خپلو بندگانو باندې ظلم نه كوم. نو دا مبارك سورت يعنى سورت بقره هم دده نه جدا شوه ، مطلب دادې چه دا دواړه سورتونه دده دپاره د عذاب او بلاكانو نه حفاظت كوي. او دده قبر دده دلجونى كوي او د ټولونه په آخر كښې دده دگناهونو په وجه دده سفارش نه شي كولې.

سحرمانښام د سورة بقرې لوستل: - يزيد بن اسود جرشى رحمه الله وائى چه د دې دواړو سورتونو لوستونكې ټوله ورځ دې د نفاق نه برى كوي او ددې د شپې لوستونكې ټوله شپه دې د نفاق نه برى كوي. پخپله حضرت يزيد رحمه الله دخپل معمول په وظيفه كښې د قرآن پاك نه علاوه به دا دوه سورتونه سحر مانښام لوستل. حضرت عمر فاروق رحمه الله فرماڼى چه كوم سړى دا دواړه سورتونه وائى نو دالله ﷻ په نيز دې په فرمانبردارو كښې شمارلې شي. ددې سند منقطع دې. بخارى اومسلم كښې دى چه رسول كريم ﷺ دا دواړه سورتونه په يو ركعت كښې اونيل (۲)

د اوو لوسو سورتونو فضيلت: - رسول كريم ﷺ فرماڼى چه ماته اووه لوڼې لوڼې سورتونه د تورات په ځانې راكړې شوى دى. اود انجيل په ځانې ماته دوه آيتونه راكړې شوى دى. اود زبور په ځانې ماته دوو سوو نه كم آيتونو والا سورتونه راكړې شوى دى. اوبيا ماته په فضيلت كښې خاص سوره "ق" نه واخله تر آخرې پورې سورتونه ملاو شوى دى (۳) دا حديث غريب دې اوددې راوى سعيد بن ابوالبشر رحمه الله كښې څه كلام شوې دې ابو عبید رحمه الله دا په بل سند سره روايت كړې دې ، والله اعلم. يو بل حديث كښې دى چه كوم سړى دا اووه سورتونه حاصل كړى نو هغه ډير لوڼې عالم دې (۴). دا روايت هم غريب دې ،

(۱) احمد: ۲۴۹/۵ ، صحيح مسلم: كتاب صلاة المسافرين باب فضل قراءة في صلاة الليل: ۷۷۲ ، ترمذى: ۲۶۲- ،

(۲) صحيح مسلم كتاب صلاة المسافرين استحباب تطويل قراءة في صلاة الليل: ۷۷۲

(۳) فضائل القرآن لابي عبيد: ۳۴/۱-

(۴) احمد: ۷۲/۶ ، مشكل الآثار: ۱۵۳/۲ ، حاكم: ۵۶۴/۱ ، وسنده حسن وصححه الحاكم ووافقه الذهبي-

د سورة بقرې په وجه امارت ملاویدل: مسند احمد کښې دا روایت دې چه یو ځل حضور ﷺ یو لښکر اولیږلو او ددوی امیر نې هغه سرې مقرر کړو چه چاته سورت بقره یاده وه. حالانکه هغه په دې ټولو کښې کشر وو^(۱)

حضرت سعید بن جبیر ؓ د (وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِّنَ الْمَثَانِ وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ) په تفسیر کښې فرمانی چه ددې نه مراد هم دا اووه سورتونه دی، سوره بقره، سورت نساء، سورت مائده، سورت انعام، سورت اعراف او سورت یونس. حضرت مجاهد مکحول ؓ، حضرت عطیه بن قیس ؓ، حضرت ابو محمد فارسی ؓ، شداد بن اوس ؓ، حضرت یحیی بن حارث ذماری ؓ نه هم دا نقل دی.

(فصل) مقام نزول او نور معلومات

سورت بقره ټوله په مدینه منوره کښې نازل شوه. او په شروع شروع کښې چه کوم سورتونه نازل شو په هغې کښې یو دا هم دې البته ددې یو آیت (وَأَتَقَوَّيْمًا تَرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ) دټولونه په آخر کښې نازل شوي دي. یعنی قرآن پاک کښې د ټولو نه آخری آیت دا دي. ممکن دی چه نازل شوي دي نه پس وی خو موجود په دې کښې دي اودا شان د سود د حرمت آیتونه هم په آخر کښې نازل شوي وو. حضرت خالد بن معدان ؓ سورت بقره ته فسطاط القرآن وائی یعنی دقرآن پاک خیمه. دبعضو عالمانو فرمان دي چه په دې کښې یو زر خبرونه دی او یو زر احکام دی او یو زر کارونو نه منع کړي شوي ده. ددې آیتونه دوه سوه اووه اتیا دي. ددې کلمات شپږ زره دو سوه او یوشت دي. ددې حروف پنځویشت نیم زره دي. واللہ اعلم. حضرت ابن عباس ؓ فرمانی چه دا سورت مدنی دي. عبدالله بن زبیر ؓ او حضرت زید بن ثابت ؓ او ډیر امامان او عالمان مفسرینو نه بلاخلاف دا روایت شوي دي.

سورة بقرې ته سورة بقره وئیل: ابن مردويه نه یو حدیث کښې دی چه سوره بقره، سورت آل عمران او سورت نساء وغیره وغیره دي ته مه وائی بلکه داسې وائی چه هغه سورت چه په هغې کښې د بقره ذکر دي. او هغه سورت چه په هغې کښې د عمران ذکر دي. اوداشان د قرآن پاک دټولو سورتونو نومونه وائی^(۲) لیکن دا حدیث غریب دي بلکه د دې فرمان د رسول ﷺ نه ثابت کیدل صحیح نه دی. ددې راوی عیسی بن میمون ابوسلمه خواص ضعیف دي دده روایت د سند لحاظ سره صحیح نه وی. ددې خلاف بخاری او مسلم کښې ابن مسعود ؓ نه روایت دي چه هغوی په بطن وادنی کښې په شیطان باندې کانږی ویشتلې وو. دا د بیت الله شریف گس طرف ته وو. او دمنی نه ښی طرف ته او فرمای چه هم دې خانې نه به نې پرې کانږی ویشتل چه په کوم خانې سورت بقره نازل شوي وو^(۳). نو ددې حدیث نه صفا ثابت شو چې سورت بقره وغیره وئیل جائز دی.

په جنک حنین کښې د صحابو راجمع کیدل: لیکن نور واورنی په چې ابن مردويه کښې دی کله چې نبي کریم ﷺ په خپلو صحابه کرام ؓ څه سستی اولیده نو دوی ته نې (یا اصحاب) (سورة البقره) او وئیل. غالباً دادحنین د ورځې ذکر دي کله چه دلښکر قدمونه خویدلي وو نودنې کریم ﷺ په حکم سره حضرت عباس ؓ انې ونې والو، یعنی انې بیعت الرضوان والو او انې سورت بقره والو وئیلی وو چه په دوی کښې بهادری پیدا شی. نو په دې آواز سره صحابه کرام دهر طرف نه راجمع شول. په جنک یمامه کښې د صحابو راجمع کیدل: مسيلمه چه د نبوت دروغږنه دعوی کړې وه دده سره د جنگ په وخت کښې چې کله د قبيله بنو حنیفه تکلیفونو پریشان کړل او قدمونه نې اوخویدل، نو

^(۱) ترمذی ابواب فضائل القرآن باب ماجاء فی سورة البقرة: ۲۸۷۶، وسنده حسن فقال الترمذی حسن، وصححه ابن خزيمة:

۱۵۰۹. ابن حبان: ۱۷۸۹، والحاکم علی الشرط الشیخین: ۴۴۳/۱، ووافقه الذهبي:-

^(۲) مجمع الزوائد: ۱۵۷/۷-

^(۳) صحیح بخاری کتاب الحج باب رمی الجمال من بطن الوادی: ۱۷۴۷، صحیح مسلم: ۱۲۹۶-

صحابہ کرامو دا شان خلقو ته اوئیل چہ (یا اصحاب سورة البقرة) یعنی دی انی د سورې بقرہ والوئی اووئیل . او پہ دی آواز تول جمع شو . او پہ یو مخ نی جنگ اوکرو تر دی چہ پہ دی مرتدانو باندی اللہ ﷻ خپل لښکر ته فتح ورکړه، اللہ ﷻ دی دخپل رسول د ټولو صحابه کرامونه راضی وی .

بِسْمِ	اللّٰهِ	الرَّحْمٰنِ	الرَّحِیْمِ
شروع کوم په نوم	د الله	چه ډیر مهربان	زیات رحم کونکي دي
الْم			
الم			
الم			

قوله تعالى:- الْم

د حروف مقطعات معنی شته که نه؟-- (الْم) ددې پشان حروف مقطعات چہ د سورتونو په شروع کښې رازی ددې په تفسیر کښې د علماء کرامو اختلاف دی ① ځینې وائی چہ ددې معنی صرف اللہ ﷻ ته معلومه ده بل چاته نه ده معلومه ، په دی وجه هغوی ددې تفسیر نه کوی . قرطبی رحمۃ اللہ علیہ حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ ، حضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ ، حضرت عثمان غنی رضی اللہ عنہ ، حضرت علی رضی اللہ عنہ او حضرت ابن مسعود رضی اللہ عنہ نه هم دا نقل کړی دی . عامر شعبی رضی اللہ عنہ ، سفیان ثوري رضی اللہ عنہ ، ربیع بن خثیم رضی اللہ عنہ هم دا وائی . ابو حاتم رضی اللہ عنہ ، ابن حبان رضی اللہ عنہ هم دا خوښوی ② ځینې خلق ددې حروفو تفسیر هم کوی خو ددې تفسیر کښې ډیر اختلاف دی .

د حروف مقطعاتو معنی کښې اقوال:- ① عبدالرحمان بن زید بن اسلم رضی اللہ عنہ فرمائی چہ دا د سورتونو نومونه دی . علامه ابوالقاسم محمود بن عمر زمخشری رحمۃ اللہ علیہ خپل تقریر کښې لیکي چہ دا کثرو خلقو په دی اتفاق دی . سیبویه هم دا وئیلی دی او ددوی دلیل د بخاری او مسلم هغه حدیث دی په کوم کښې چې دی چہ حضرت نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم به د جمعې په ورځ د سحر مونځ کښې (الم السجدة) او (هل ائی علی الانسان) وئیل . ② حضرت مجاهد رضی اللہ عنہ فرمائی چہ (الم) او (حم) او (المص) او (ص) دا ټول د سورتونو ابتداء ده او ددې نه دا سورتونه شروع کیږي . دا هم منقول دی چہ [الم] د قرآن پاک د نومونو نه یو نوم دی . د د حضرت قتاده رضی اللہ عنہ او حضرت زید بن اسلم رضی اللہ عنہ هم دا قول دی او شاید چہ ددې مطلب هم دا وی چہ کوم عبدالرحمان بن زید بن اسلم رضی اللہ عنہ فرمائی چہ دا د سورتونو نومونه دی . ځکه چې هر سورة ته قرآن وئیلی کیدیشی او دا نشی کیدی چې د ټول قرآن پاک نوم [المص] وی ځکه چہ کله یو سړي اووانی چہ ما سورة (المص) اولوستو نو په ظاهره دا گنرلې کیږي چہ ده سورة اعراف او وئیلو ، ټول قرآن پاک نی نه دی وئیلی . والله اعلم

③ ځینې مفسرین وائی چہ دا د الله ﷻ نومونه دی . حضرت شعبی ، سالم بن عبدالله ، اسماعیل بن عبدالرحمن ، سدی کبیر هم دا فرمائی . حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ نه روایت دی چہ الم د الله ﷻ لونی نوم دی . یو روایت کښې دی چہ (حم) (طسم) او (الم) دا ټول د الله ﷻ لونی نومونه دی . حضرت علی رضی اللہ عنہ او حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ دواړو نه دا مروی دی . او یو روایت کښې دی چہ دا د الله ﷻ قسم دی او دهغه نوم هم دی . حضرت عکرمه رضی اللہ عنہ فرمائی چہ دا قسم دی ، حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ نه هم دا مروی دی چہ ددې معنی انا الله اعلم ده ، یعنی څه یم الله ﷻ چہ ماته زیات معلومات دی . حضرت سعید بن جبیر رضی اللہ عنہ نه هم دا مروی دی . ابن عباس رضی اللہ عنہ او ابن مسعود رضی اللہ عنہ او نور صحابه کرام رضی اللہ عنہم فرمائی چہ د الله ﷻ بیل بیل نومونه دی (۱)

① صحیح بخاری : کتاب ما یقرأ فی صلاة الفجر يوم الجمعة : ۸۹۱ ، صحیح مسلم : ۸۷۹

② الطبری : ۱/۱۸۸-

۳) ابوالعاليه فرمائی چه دا دري حروف الف، لام او میم یو کم دیرشو حرفونو نه دی او دا ټولو ژبو کښې رازی. دې کښې هر یو حرف دالله ﷻ یو یو نوم نه شروع کیږي. او دالله ﷻ نعمت او دې کښې د قومونو او د هغه دوختونو بیان دې. حضرت عیسیٰ ﷺ تعجب سره ونيلی وو چه هغه خلق به کفر کوی او د هغوی په څلو به دالله ﷻ نومونه وی دهغه په روزی خو دوی ژوندی دی.

الف، نه دالله ﷻ نوم شروع کیږي. او لام نه دهغه، لطیف، نوم شروع کیږي. او میم نه د هغه نوم مجید شروع کیږي. او الف، نه مراد، الاء، یعنی نعمتونه دی اود، لام، نه مراد دالله ﷻ لطیف نوم دې او میم نه مراد دالله ﷻ مجید، یعنی بزرگی ده. د الف، نه مراد یو کال دې او، لام، نه دیرش کاله دی او، میم، نه څلوېښت کاله دی (ابن ابی حاتم، ۱)

په اقوالو کښې تطبیق: امام جریر رحمته الله علیه دې ټولو اقوالو کښې تطبیق کوی یعنی ثابت کړی نې دی چه دې کښې داسې اختلاف نشته دې چه هغه د یو بل خلاف وی. کیدیشی چه داد سورتونو نومونه هم وی او د الله ﷻ نومونه هم وی اود سورتونو د شروع الفاظ هم وی او ددې نه د هر حرف نه دالله ﷻ د نوم مبارک طرفته اشاره هم وی او دهغه ذات صفت طرفته هم او مودی وغیر ته هم. یو یو لفظ څو څو معنو کښې رازی. لکه امة، ددې یو معنی ده دین

لکه قران پاک کښې دی چه (اَنَا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ اٰمَةٍ) یعنی مونږ خپل پلار نیکه په دې دین باندې اوموندو. دویمه معنی نې دالله ﷻ اطاعت والا بنده ده لکه (اِنَّ اِيْرٰهِيْمَ كَانَ اٰمَةً) یعنی حضرت ابراهیم رحمته الله علیه مطیع او فرمانبردار بنده وو. او هغه مشرکانو نه وو. دریمه معنی نې جماعت (ډله) ده لکه فرمائی چه (وَجَدَ عَلَيْهِ اٰمَةً) الخ یعنی هغه (موسیٰ رحمته الله علیه) یو جماعت اولیدو چه ددې کوهی نه نې اوبه ځکلې. څلورمه معنی نې دمودې او زمانې ده. فرمان دې چه (وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ اُمَّةٍ رَّسُوْلًا) یعنی مونږ یو جماعت اولیږلو. فرمان دې چه (وَاذْكُرْ بَعْدَ اٰمَةٍ) یو مودی نه پس هغه ته وریاد شو. نوڅنگه چه دلته ددې مطلب دادې، چه یو لفظ سره یو ځانې کښې ددې ډیرې معنې دی اولفظ دامت وغیره چه په ډیرو معنو کښې استعمالیږي اودې ته اصطلاح کښې الفاظ مشترکه وائی اوددې معنی هر ځانې کښې جدا جدا ضرور وی خو هر ځانې کښې نې یو معنی وی او هغه د عبارت نه معلومیږي او ټول ځانې کښې ټولې معنې مراد نه وی او ټولو باندې د یو محمول کولو مسئله کښې علماء کرامو د اصول لوڼې اختلاف کړې دې او زمونږ د تفسیر موضوع نه ددې بیان خارج دې، والله اعلم.

دویم دا چه دامت وغیره الفاظو چې کومې معنې دی، نو هغه ډیرې زیاتې دی. اودا الفاظ هم د دې دپاره مقرر شوی دی. اود کلام په ترکیب کښې او د الفاظو په وضع سره یو معنی صحیح شی خو د یو حرف دلالت په یو داسې نوم باندې ممکن دې چه هغه داسې بل نوم باندې هم دلالت کوی، او یو ته په بل فضیلت نه وی. نو مقدر منلو سره، نه ضمیر ورکولو سره، نه د وضع اعتبار سره او نه د بل څه اعتبار سره، خو داسې خبره علمی طور سره په پوهه کښې نشی راتلې البته که منقوله وی نو بله خبره ده. خو دلته اختلاف دې او اجماع نشته دی، په دې وجه دا فیصله قابل غور ده. اوس د عربو ځینې اشعار چه د دلیل په طور پیش کولې کیږي چه د کلمې بیانولو دپاره صرف ددې رومبې حرف وائی، دا صحیح دی خو داسې اشعارو کښې عبارت داسې وی چه په دې دلالت کوی. یو حرف ونيلو سره پوره جمله په پوهه کښې رازی. خو دلته داسې هم نه دی. والله اعلم.

قرطبی رحمته الله علیه وائی چه یو حدیث مبارک کښې دی چه څوک د یو مسلمان په قتل کولو د نیمې کلیمې هومره هم مدد او کړی (۱)، مطلب دادې چه ا قتل پوره اونه وائی بلکه صرف اق او وائی.

(۱) طبری: ۸۸/۱ عن ابی العالیه -

مجاہد رحمۃ اللہ علیہ وائی چہ دسورتونو شروع کنبی چہ کوم حروف دی لکہ (ق ، حم ، طسم ، الر) وغیرہ ٲول حروف ہجا دی . ٲینے عرب دان وائی چہ دا حروف چہ بیل بیل اتویشت دی لیکلے کیری . دی کنبی ٲو ذکر کولو نہ پس باقی پریسودے شوی دی لکہ چہ ٲوک اووائی چہ زما ٲونے اب ت لیکلے شی نو ددی مطلب دادے چہ دا ٲول اتویشت حروف لیکلے کیری ٲو د ابتداء ٲو حروف ذکر کرے شو اوباقی پریخودی شو . دسورتونو شروع کنبی داشان ٲوارلس حروف رازی چہ (ا ل م ص ر ک ہ ی ع ط س ح ق ن) کہ دا ٲول یو ٲانی کرے شی نو ددی نہ عبارت جو پری چہ (نص حکیم قاطع لہ س د تعداد لحاظ سرہ دا ٲوارلس حروف دی او جملہ حروف چونکہ اتویشت دی نو پے دی وجہ دا نیم شو . دا چہ کوم حروف بیان کرے شو دا د ہغہ حروفونہ دی چہ کوم نہ دی راورے شوی او زیات فضیلت والادی یعنی مہموسہ مجہورہ وغیرہ سبحان اللہ ! ہر ٲیز کنبی د ہغہ مالک حکمت پے نظر رازی . دا خبرہ یقینی دہ چہ داللہ ﷻ کلام لغو ، بیہودہ او بی کارہ او بی معنی الفاظونہ پاک دی . کوم جاہل خلق چہ وائی چہ ددی حروفو ہلو معنی نشہ دی نو ہغوی بالکل پے خطا باندے دی ، ددی ٲہ نہ ٲہ معنی ضرور شہہ دی .

کہ حضرت نبی کریم ﷺ نہ ددی ٲہ معنی ثابت وی نو مونہ بہ نی ہم کوؤ او گنہو بہ نی نو چرتہ چہ حضور نبی کریم ﷺ نہ ددی ٲہ بیان نہ دی شوے نو مونہ بہ نی ہم نہ کوؤ ٲو پے دی بہ ایمان راورو ٲو ٲہ دہ داللہ ﷻ د طرفنہ دی . د حضور ﷺ طرفنہ ٲو پے دی کنبی مونہ تہ ملاؤ نشو . د علماء کرامو پے دی کنبی دیر اختلاف دی .

د حروف مقطعاتو حکمتونہ :- کہ ٲاتہ پے دی باندے ٲہ قوی دلیل ملاؤ شی نو خیر ہغہ دی اومنی گنی بہتر دادی چہ پے دی دی ایمان راورے شی چہ دا حروف داللہ ﷻ کلام دی او دا دی منی چہ ددی معنی ضرور شہہ دی او ہغہ رب علیم تہ معلومی دی او مونہ تہ نہ دی معلومی .

① اوبل حکمت ددی حروفو پے راورلو کنبی دا ہم دی چہ ددی سورتو نو آغاز معلوم شی . ٲو دا وجہ ضعیفہ دہ ٲہ ٲہ نہ ددی نہ بغیر ہم د سورتونو جدائی معلومی دی او چہ د کومو سورتونو شروع کنبی داسی حروف نہ وی نو د ہغے ابتداء او انتہا معلومہ نہ دہ ٲہ ؟ بیا د سورتونو نہ اول (بسم اللہ) الخ وئیلو او د لیکلو اعتبار سرہ موجود کیدل ولے دا یو سورت د بل سورت نہ جدا کوے ٲہ ؟

② ابن جریر ددی یو حکمت دا بیان کرے دی مشرکانو بہ کتاب اللہ ہلو آوریدو نہ نو دوی تہ دآورولو دپارہ داسی حروف راورے شو . چہ دوی متوجوشی او بیا ددی تلاوت شروع کرے شی . ٲو دا وجہ ہم ناقصہ دہ . ٲہ کہ داسی وی نو د ٲولو سورتونو ابتداء بہ ددی حروفو نہ کیدہ ٲو داسی نہ دہ بلکہ اکثر سورتونہ ددی نہ خالی دی . بیا چہ کلہ مشرکانو سرہ کلام شروع کول وی نو ہم دا حروف ادا کول ٲکار دی دانہ چہ صرف د سورتونو شروع کنبی ہم دا حروف دی وی . بیا پے دی غور کول ٲکار دی چہ داسورۃ یعنی سورۃ بقرہ او دی نہ پس سورت یعنی سورت آل عمران دا ٲو مدینہ منورہ کنبی نازل شوی وو او ددی دنازلیدو پے وخت کنبی مشرکان ہلتہ نہ وو ، بیا دی کنبی دا حروف ولے راغلل ؟

③ دلہ یو بل حکمت بیان شوی دی چہ ددی حروفو پے راورلو کنبی د قرآن پاک معجزہ دادہ چہ ددی نہ ٲول مخلوق عاجزہ دی ، ددی تہ باوجود چہ دا حروف د روزمرہ استعمال والا حروفو ترکیب سرہ ور کرے شوی دی . ٲو د خلقو د کلام نہ بالکل یو طرفتہ دی . دمبرد او محققینو یو جماعت اوفراء او قطرب نہ ہم دا منقول دی . زمحشری کشاف کنبی ددی قول نقل کولو نہ پس ددی دیر تائید کرے دی . زمحشری ، ابن تیمیہ او حافظ مزی رحمۃ اللہ علیہم نہ ہم دا حکمت بیان شوے دی . زمحشری رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چہ ہم دا وجہ دہ چہ دا ٲول حروف یو ٲانی نہ دی .

د حروفو مقطعاتو د بار بار راوړلو وجه:- ددې حروفو د بار بار راوړلو وجه داده چه مشرکانو لره عاجزه کړې شی او لاجواب کړې شی او دوی اورتلې شی او دهمکې ورکړې شی. لکه چه قران پاک کښې اکثر قصې خو خوخل بیان شوی دی او بار بار دقران د مثل راوړلو سره ددوی د عاجزني بیان شوې دي، ځينو ځايونو کښې صرف يو حرف راغلې دي. لکه (ص)، (ن)، (ق)، او ځينو ځايونو کښې دوه حروف راغلې دي. لکه (حم)، او چرته درې حروف راغلې دي. لکه (الم)، او چرته څلور لکه (المص)، او چرته پنځه راغلې دي لکه (كهيعص)، او (حم عسق) ځکه چه د عربو کلمات هم داشان دي چه هغې کښې خو يا يو حرف وي يا دوه يا درې يا څلور يا پنځه حروف وي او پنځو حروفو نه زيات کلمات نه وي. خو خبره داده چه دا حروف قران پاک کښې په طور دمعجزې راغلې دي نو ضروري وو چه د کومو سورتونو شروع کښې دا حروف راغلې وي نو هلته ذکرهم دقران پاک وي او دقران پاک بزرگي اولوني والې بيان شوې وي نو يو کم دیرش سورتونو کښې هم داشان دي، دالله فرمان دي چه (الْمَ ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيْهِ) دلته هم قران پاک د الله ﷻ کلام کيدو کښې څه شک نشته دي. اوبل ځانې کښې ارشاد دي چه (الْمَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ) هغه الله ﷻ چه دهغه نه سوا بل څوک دعبادت لائق نشته دي او هغه دوام والادي او هغه تا باندې حق سره کتاب نازل کړو چه د اولنو کتابونو تصديق کوي. دلته هم ددې حروفو نه پس دقران عظمت بيان شوې دي. اوبل ځانې کښې ارشاد دي چه (التَّصْنُوتُ أَنْزِلَ إِلَيْكَ) الخ، يعنی دا کتاب ستا طرفته نازل کړې شوې دي او ته خپل زړه مه تنگوه. اوبل ځانې کښې فرماني چه (الرَّ كُتِبَ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ) الخ، مونږ دا کتاب ستا طرفته نازل کړې دي چه خلق دخپل رب په حکم سره د تيرو نه راوباسي او زړه ته نې راولي ارشاد دي چه (الْمَ تَنْزِيلَ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيْهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ) ددې کتاب د رب العالمين د طرفته نازلیدو کښې هيڅ شک نشته دي. فرماني چه (حَمَّ تَنْزِيلَ مِنَ الرِّحْمَنِ الرَّحِيمِ) بخښو والاومهربانو والا مالک دا نازل کړو (حَمَّ عَقَّ كَذَلِكَ يُوحَى إِلَيْكَ) الخ يعنی داسې وحی کوي چه الله ﷻ غالب حکمتونو والا ستا طرفته اوددې نبیانو طرفته چه ستا نه مخکښي وو. داشان او ددې په پشان نورو سورتونو ته که بغور او کتلې شی نو معلومېږي چه ددې حروفو نه پس دکلام الله دعظمت ذکر دي. اوددې نه دا خبره قوي معلومېږي چه دا حروف په دې وجه راوړې شوي دي چه خلق ددې د معارضی او مقابلي نه عاجزه شی (والله اعلم).

ځينې خلقو دا وئيلي دي چه ددې حروفو نه موده معلوم کړې شوې ده اود فتنو او جنگونو او د داسې کارونو اوقات خودلې شوي دي. خودا قول ضعيف معلومېږي. ددې په دليل کښې يو بل حديث پاک بيانېږي اول خو هغه ضعيف دي ددې حديث پاک اوددې قول پوځوالي يو طرفته کړه خوددې باطل کيدل زيات ثابت دي. هغه حديث پاک محمد بن اسحاق بن يسار نقل کړې دي چه د تاريخ مصنف دي. دابن الخطب يهودي حاضري:- دې حديث پاک کښې دي چه ابوباسر بن الخطب يهودي خپلو څو ملگرو سره دحضورنبي کریم ﷺ خدمت کښې حاضر شو. اوحضور نبي کریم ﷺ هغه وخت کښې دسورة بقره آيت (الْمَ ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيْهِ) تلاوت فرمائيلو. ددې آوريدو نه پس هغه خپل رور حبي بن الخطب ته رازي او وائي چه ما حضور نبي کریم ﷺ نه دا آيت مبارک آوريدلې دي؟ هغه تپوس اوکړو چه تا ترې پخپله واوريدو؟ وې وئيل چه آو ما پخپله آوريدلې دي. حبي (دا ديو سړي نوم دي) دا ټول يهود دحضور نبي کریم ﷺ خدمت کښې حاضر کړل او عرض ئې اوکړو چه يارسول الله ﷺ آيا دا رښتيا دي چه تاسو ددې آيت مبارک تلاوت کولو؟ حضور نبي کریم ﷺ اوفرمائيلو چه آو دا رښتيا دي. هغه اووئيل چه واوره ستا نه مخکښي چه څومره نبیان عليهم السلام راغلي دي هغوی هيچا ته هم دا نه وو وئيلې شوي چه دهغه ملک او مذهب به تر کومې مودې پورې وي او حضور نبي کریم ﷺ ته وئيلې شوي دي. بيا پورته شو او خلقو ته اووئيل چه دالف عدد شو ديولام ديرش، دميم څلوېښت جملې يو اوياسوي. آيا تاسو د نبي کریم

﴿ اطاعت کول غوارنی چه دهغه ملک او امت به یو اويا کاله وی . بیا حضور نبی کریم ﷺ ته متوجه شو او وې وئیل چه آيا داسې څه بل آیت هم شته دې ؟

حضور نبی کریم ﷺ ورته او فرمائیل چه آؤ (التَّصَّ) هغه او وئیل چه دا ډیر اوږد او دورند دې . د الف یو لام د ډیر شو ، دمیم څلویښت ، دصاد یو نوی (لس کم سل) ، دا ټول یو سل یوشپيته کاله شو . وې وئیل چه داسې څه بل آیت هم شته دې ؟ حضرت نبی کریم ﷺ او فرمائیل چه آؤ ، (الر) هغه وئیل چه داهم ډیر دروند او اوږد دې . د الف یو لام د ډیر شو ، او د راء دوه سوه ، ټول دوه سوه یو اويا کاله شو . آيا دې سره څه بل آیت هم شته دې ؟ حضرت نبی کریم ﷺ او فرمائیل چه آؤ (السن) هغه او وئیل چه دا ډیر دروند دې . د الف یو لام د ډیر شو ، میم د څلویښتو او راء د دوه سوؤ ، ټول چه یو ځانې شی نو دوه سوه یو اويا کاله شو . اوس څو کار مشکل شو او خبره ګډه وډه شوه ځنې خلقوا وئیل چې ځی . ابویاسر خپل رور او نورو یهودو عالمانو ته او وئیل چې په دې کښې تعجب کیدیشی چې ددې حرفونو مجموعه نبی ﷺ ته ملا شوې وی . یو اويا یو ، یو سل یو دیرش بل ، دوه سوه یو دیرش ، دوه سوه یو اويا ، دا ټول چه راجمع کړې نو اووه سوه څلور کاله شو . هغه او وئیل چه اوس کار ګډوډ شو .

دځینې خلقو خیال دې چه دا آیت مبارک دهغه خلقو حق کښې نازل شو ﴿ هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ ﴾ الخ . یعنی هغه الله چه هغه په تا باندې نازل کړو کتاب چه دې کښې محکم آیتونه دی او دا اصل کتاب دې او نور آیتونه متشابه والادی . ددې حدیث پاک دارومدار په محمد بن سائب کلبی باندې دې . او چه دکوم حدیث پاک راوی یو وی نو محدثین هغه حجت نه نیسی . ابویا که دا شان او منلې شی نوهر داسې عددونه راویستلې شی نو چه کوم څوارلس حروف مونږ بیان کړې دی دهغې عددونه به ډیر زیات شی او چه کوم حروف دې کښې ډیر ځل راغلی دی که دهغې عددونه شمیر کړې شی نو بیا به هم ډیر لوڼې شمیر شی . والله اعلم .

ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ ۝

دا | کتاب دې انشته دې | شک | په دې کښې | الارښودنکې دې دپاره | ډیر هیزگارو

دا (دالله) هغه کتاب دې چې هیڅ شک شبه په کښې نشته هغې پر هیزگارو ته

قوله تعالى :- ذَلِكَ

قران مجید بيشکه د الله کلام دې :- حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرماني چه دلته د (ذالك) معنی کښې هذا دپاره ده . مجاهد ، عکرمه ، سعید بن جبیر ، سدی ، مقاتل بن حیان ، زید بن اسلم او ابن جریج رضی الله عنهم نه هم دا قول نقل دې . دا دواړه الفاظ د یو بل قائم مقام عربی ژبه کښې یو بل دپاره اکثر رازی . امام بخاری رحمه الله حضرت ابو عبیده رضی الله عنه هم نقل کړی دی . مطلب دادې چه (ذالك) اصل کښې د لرې اشارې دپاره دې اوددې معنی ده هغه ، خو کله کله دا د نزدې معنی دپاره هم رازی . نو په هغه وخت کښې به ددې معنی وی دا . دلته هم ددې معنی داده . زمحشری وانی چه ددې نه اشاره الم طرفته ده لکه آیت مبارک کښې دی چه ﴿ فَأَرْضٌ وَلَا يَكْرَهُ عَوَانُ بَيْنَ ذَلِكَ ﴾ یعنی نه خو هغه غوا بوډنی ده او نه وړه څڅی ده بلکه ددې مینځ کښې ده . او بل ځانې کښې ارشاد دې چه ﴿ ذَلِكُمْ حُكْمُ اللَّهِ يَخْجَزُكُمْ بَيْنَكُمْ ﴾ او ددې مثال او مواقع مخکښې تیر شوی دی . والله اعلم په ذلک سره وعدې ته اشاره ده :- ځینو مفسرینو وئیلی دی چه ددې نه اشاره ده قران پاک طرفته ده چه ددې د نازلیدو وعده حضرت نبی کریم ﷺ سره شوې وه . ځینې وانی چه دا انجیل طرفته اشاره ده او ځینې وانی چه دا تورات طرفته اشاره ده . اودا شان لس اقوال دی . خو دې ته اکثر و مفسرینو ضعیف وئیلی دی . والله اعلم .

قوله تعالى: - الْكِتَابُ

د کتاب نہ مراد:- کتاب نہ مراد قران پاک دی. کومو خلقو چہ ونیلی دی چہ د (ذَلِكَ الْكِتَابُ) اشارہ انجیل اوتورات طرفتہ دہ نو دوی ډیرہ لری لاز اختیار کړې دہ او ډیر تکلیف نې پورته کړې دې او هیخ بې هیخه نې خبره کړې دہ او هغوی ته ددې علم نشته دې چہ د (رِيب) معنی شک دہ. حضرت ابن عباس ؓ، حضرت ابن مسعود ؓ او ډیر صحابہ کرام ؓ نہ ہم دا معنی مروی دہ. حضرت ابو درداء ؓ او حضرت ابن عباس ؓ، حضرت مجاهد ؓ، حضرت سعید بن جبیر ؓ، حضرت ابومالک نافع ؓ چہ د ابن عمر ؓ مولادې، عطاء، ابوالعالیه، ربیع بن انس، مقاتل بن حیان، سدی، قتاده اسماعیل بن ابو خالد رحمۃ اللہ علیہم نہ ہم دا مروی دی.

قوله تعالى: - لَا رَيْبَ بَعْضُهُمْ فِيهِ

د ریب معنی: ابن ابی حاتم فرمائی چہ د مفسرینو دې کنبې اختلاف دې چہ د (لَا رَيْبَ) لفظ د عربو شاعرانو شعرونو د تهمت معنی کنبې هم راغلې دې او د حاجت معنی کنبې هم استعمال شوې دې. ددې جملې معنی داشوه چہ دا قران پاک د الله ﷻ طرفنه نازلیدو کنبې هیخ شک نشته دې. لکه څنگه چہ سورة سجده کنبې دی چہ (الَّذِي نَزَّلَ الْكِتَابَ لَا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ) یعنی بیشکه دا قران پاک د ټولو جهانونو پالونکي طرفنه نازل شوې دې. ځینو ونیلی دی اگر چہ دا خبر دې خو په معنی د نهی کنبې دې یعنی دې کنبې شک مکوی

ځینې قاری حضرات (لَا رَيْبَ) باندې وقف کوی (فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ) جدا وائی خو (لَا رَيْبَ) باندې وقف کول ډیر بهتر دی. ځکه چہ هم دا مضمون تیر شوې دې او په هغې کنبې په نسبت د (فِيهِ هُدًى) زیاته مبالغه دہ قوله تعالى: - هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ

د «هدی» تشریح:- (هُدًى) نحوی اعتبار سره صفت کیدو نه پس مرفوع کیدیشی اود حال په بناء هم کیدیشی. دې ځانې کنبې هدایت متقینو سره خاص کوی. لکه بل ځانې کنبې ارشاد دې چہ (قُلْ هُوَ الَّذِي أَنشَأَ الْوَحْدَى وَيُفَاوُضُ الْخَ، یعنی دا قران پاک هدایت او شفاء دہ ایمان والو دپاره اود بې ایمانو د غوږونو دروندوالې دې او سترگې نې ړندې دی، دوی ډیر لری ځانې نه آواز کوی) (وَنُزِّلَ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ) الْخ، یعنی دا قران ایمان والو دپاره شفاء او رحمت دې او ظالمان خلق خو خپل نقصان کنبې مخکې روان دی. ددې مضمون نور آیتونه هم دی. اود هغه ټولو مطلب هم دادې چہ قران پاک پخپله هدایت او صرف هدایت دې او ټولو دپاره دې. خو ددې هدایت نه نفع او چتونکی نیک بخت خلق دی. لکه فرمائی چہ (يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُم مَّوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ) الْخ، ائې خلقو تاسو لره دالله ﷻ نصیحت اود سینی دیمارو شفاء راغلې دہ. اودا مومنانو دپاره شفاء او رحمت دې. حضرت ابن عباس او ځینې نورو صحابہ کرامو نه مروی دی چہ هدایت نه مراد نور دې.

قوله تعالى: - لِّلْمُتَّقِينَ

متقین څوک دی؟ ① حضرت ابن عباس ؓ فرمائی چہ متقین هغه خلق دی چہ ایمان راوړلو نه پس د شرک نه لري اوسیري اودالله ﷻ احکامو باندې عمل کوی ② او یو بل روایت کنبې دی چہ متقین هغه خلق دی چہ دالله ﷻ عذابونو نه ویریدو نه پس هدایت نه پرېږدی. او د هغه رحمت امید ساتلو سره د هغه طرفنه چہ څه نازل شوی دی هغه ریښتونی منی ③ حضرت حسن بصری ؓ فرمائی چہ متقین هغه خلق دی چہ حرامو نه ځان بچ اوساتی او فرائض پوره کړي ④ اعمش د حضرت ابوبکر عیاض ؓ نه سوال کوی چہ متقین خلق څوک دی؟ دوی ورته هم دا جواب ورکوی. بیا دوی فرمائی چې ما د حضرت کلبی نه هم ددې باره کنبې تپوس او کړم، نو هغوی اوونیل چہ متقین هغه خلق دی چہ دکبیره گناهونو نه بچ اوسی.

په دې د دواړو اتفاق دې ۵ حضرت قتاده رضي الله عنه فرماني چې متقيان هغه خلق دي چې دهغوی صفت الله ﷻ په خپله دې آيت مبارک کښې بيان فرماني چې **(الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ)** الخ ، حضرت ابن جرير فرماني چې داټول اوصاف متقيانو کښې جمع دي . دترمذی او ابن ماجه روايت کښې دي چې نبي کریم ﷺ فرماني چې بنده ترهغه وخته پورې حقيقي متقی نشي کيدې ترچې هغه څيزونو پرې نږدې چې په هغې کښې گناه نشته دې ددې ويرې چې هسې نه هغې کښې مبتلا شي . کوم چې حرام دي ترمذی دې ته حسن غريب واني (۱)

ابن ابی حاتم کښې دي چې حضرت معاذ رضي الله عنه فرماني چې کله د قيامت په ورځ خلق يو ميدان کښې را ايسار کړې شي نو هغه وخت کښې به يو آواز کوونکې آواز کوي چې متقيان خلق چرته دي ؟ دې آواز باندې به هغوی اودرېږي او الله ﷻ به دوی خپله قبضه قدرت کښې واخلي او دوی سره به بغير حجاب نه دیدار اوکړي . ابو غنيم تپوس اوکړو چې متقيان خلق څوک دي ؟ دوی اوفرمانيل چې کوم شرک نه او بت پرستی نه ځان بچ اوساتي او خالص دالله ﷻ عبادت اوکړي نو هم دې عزت سره به جنت ته داخل کړې شي **دهدايت وضاحت:** ① دهدايت معنی کله زړه کښې پيوست ايمان سره رازی او په دې هدايت خو بغير دالله ﷻ نه نور څوک قدرت نه لري . فرمان دې چې **(إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ)** يعنی انې نبي ! ته چې چاته غواړې نو هدايت نه شي ورکولې . فرماني چې **(لَيْسَ عَلَيْكَ هُدَاهُمْ)** الخ ، تا باندې ددوی هدايت لازم نه دي . فرماني چې **(مَنْ يُضِلِلِ اللَّهُ فَلَا هَادِيَ لَهُ)** الخ ، چالره چې الله ﷻ گمراه کړي نو هيڅوک هغه په لار کولې نشي . فرماني چې **(وَمَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَلَا مَبْذُولَ لَهُ)** الخ يعنی چاته چې الله ﷻ هدايت ورکړي نو هغه هدايت والادي او چالره چې هغه ذات گمراه کړي نو دهغه په لار کولو والا به ته هيڅوک دوست اونه مومي او نه مرشد . داسې قسمه نور هم آيتونه دي ⑦ او کله د هدايت معنی حق سره او حق لره واضح کوونکې او حق باندې د دلالت کوونکې رازی . او حق طرفته لار خودلو والا هم رازی . دالله ﷻ فرمان دې چې **(وَأَنَّكَ لَا تَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ)** يعنی ته يقيني طور د نيغې لارې رهبري کوي . اوفرماني چې **(أَتَمَّا أَتَى مُنْذِرٌ لِّكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ)** يعنی ته صرف ويرولو والا نې اودهر قوم يو هادي يی . يو بل ځانې کښې فرماني چې **(وَأَمَّا ثَمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ)** الخ ، يعنی مونږ ثموديانو ته هدايت اوخودلو خو هغوی روندوالي خوښ کړو . فرماني چې **(وَهَدَيْنَاهُمُ السَّبِيلَ)** مونږ هغوی ته دواړه لارې اوخودلې يعنی ښه او بده . د تقوی اصل معنی د خراب څيز نه بچ کيدل ده . اصل کښې داد قوی او وقايت نه ماخوډ ده . دنابغه وغيره شعرونو کښې هم راغلي ده .

حضرت ابی بن کعب رضي الله عنه نه حضرت عمر فاروق رضي الله عنه تپوس اوکړو چې تقوی څه څيز دي ؟ هغوی اوفرمانيل چې ته کله په ازغی داره لاره تلې نې ؟ لکه څنگه چې هلته کېږي او بدن بچ کول وی نو داسې د گناهونو نه د بچ کيدلو نوم هم تقوی دي . ابن المعتز شاعر واني چې :

خل الذنوب صغيرها وكبيرها ذاك التقى
واصنم كما فوق ارض الشوك يحذر ك ما يري
لا تحقرن صغيرة ان الجبال من الحصى

ترجمه :: واره او لوڼې گناهونه پريږده هم دا تقوی ده . داسې اوسه لکه چې څنگه يو سړي په ازغی داره لاره کښې ځي . واره گناهونه هم واره مه گنځه . اوگوره کنه غرو ورو ورو کانرو نه جوړ شوې دي . ابو درداء رضي الله عنه خپلو اشعارو کښې فرماني چې انسان د خپلو خواهشاتو پوره کولو خواهش مند وی اودالله ﷻ په ارادو نې نظر نه وی . حالانکه کېږي هغه چې کوم الله ﷻ غواړي . هغه دخپل دنيایو فاندې او مال پسې انختي وی اود هغه بهترينه فائده او مال تقوی دي .

(۱) ترمذی ابواب صفة القيامة ، باب علامة التقوى : ۲۴۵۱ ، ابن ماجه : ۴۲۱۵ ، مسنده حسن .

ابن ماجه کنبې دې چه حضرت نبی کریم ﷺ فرمائی چه ټولو نه ښه فائده چه انسان ته حاصلیدی شي هغه د الله ﷻ ویره ده. دې نه پس نیکه ښځه ده چه خاوند کله دې طرفته اوگوری نو هغه خوشحالېږي. او چه کوم حکم ورکړي نو هغه پوره کوي. او که قسم ورکړي نو پوره کوي نې. او کله چه هغه موجود نه وي نو د هغه مال کنبې خیانت نه کوي. (۱)

الَّذِينَ	يُؤْمِنُونَ	بِالْغَيْبِ
دا هغه خلق دی اچې ایمان راوړی په نالیده څیزونو .		
دالله، اور رسول، لاز ښائی چې په نالیده څیزونو ایمان راوړی .		

قوله تعالى: الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ

دایمان معنی او مفهوم: ① حضرت عبدالله ﷺ فرمائی چه ایمان وائی تصدیق ته. حضرت ابن عباس ﷺ نه هم دانقل دی. ② زهري ﷺ فرمائی چه ایمان وائی عمل ته ③ ربیع بن انس ﷺ فرمائی چه په دې ځانې کنبې دایمان نه مراد ویریدل دی. حضرت ابن جریر ﷺ فرمائی چه دا ټول اقوال ملاوېږي. مطلب دادې چه د ژبې نه او زړه نه او عمل نه په غیبوباندې ایمان راوړل. او دالله ﷻ ویره (په خپلوزړونو) کنبې ساتل. دایمان مطلب دې چې په الله ﷻ باندې، دده په کتابونو باندې، دده په رسولاتو باندې ایمان راوړل او ددې اقرار تصدیق سره عمل کولو ته (ایمان وائی) څه وایم چه په لغت کنبې ایمان وائی صرف رښتیا گنړلو ته. قران کریم کنبې هم په دې معنی کنبې استعمال شوې دې لکه فرمائی چه ﴿الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ﴾ یعنی الله ﷻ لره مني او ایمان والا رښتونې گنړي. دحضرت یوسف ﷺ رونړو خپل پلار ته ونیئ وو چه ﴿وَمَا أَنتَ بِمُؤْمِنٍ لَّنَا وَلَوْ كُنَّا صَادِقِينَ﴾ یعنی ته په مونږ باندې یقین نه کوي اگرچه مونږ رښتونې یو. دایمان دایمان دیقین په معنی کنبې رازی. کله چه داعمالو ذکر سره یوځانې شی لکه فرمائی چه ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ﴾ نو په کوم وخت کنبې ددې استعمال مطلق وی نو ایمان شرعی چه دالله ﷻ په نیز مقبول دی، هغه د اعتقاد، قول او دعمل مجموعې ته وائی. داکثرو امامانو هم دامذهب دې. بلکه امام شافعی ﷺ، امام احمد ﷺ او امام ابو عبیده ﷺ وغیره په دې باندې اجماع نقل کړې ده چه ایمان نوم دې په ژبې سره دوینا او عمل کول او ایمان زیاتېږي او کميږي. او ددې په ثبوت کنبې آثار او احادیث هم راغلي دی چه مونږ دبخاری په شرح کنبې نقل کړی دی، فالحمد لله.

بعضي خلقود ایمان معنی دالله ﷻ نه ویره او خوف هم کړې ده. لکه فرمان دې چه ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ﴾ چې کوم خپل رب نه پټ په ته هم ورېږي. او په بل ځانې کنبې فرمائی چه ﴿مَنْ خَشِيَ الرَّحْمَنَ بِالْغَيْبِ﴾ یعنی چې کومو خلق الله ﷻ نه دې لیدلې او په ټیټو زړونو سره راغلي دی ﴿أَمَّا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ﴾. یعنی د رب نه هغه خلق ویرېږي چه کوم علم والا دی. بعضي وائی چه هغوی په غیبو باندې هم داسې ایمان لري لکه څنگه چه په حاضر باندې ایمان لري. او ددوی حال دمنافقانو پشان نه دې چه کله ایمان والو ته مخامخ شی نو خپل ځان ایماندار بولي لیکن کله چه خپلو کنبې وی نو هغوی ته وائی چه مونږ تاسو سره یو مونږ دوی پورې خنداگانې کوو، ددې منافقانو حال په سورت منافقین کنبې داسې راغلې دې چه ﴿إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ﴾ یعنی منافقان چه کله تاسو ته رازی نو وائی چه مونږ د زړه دکومی شهادت ورکوو چه ته دالله ﷻ رسول نې او الله ﷻ ته ښه معلوم دی چه ته دهغه رسول نې لیکن الله ﷻ گواهی ورکوي چه دا منافقان تاته دروغ وائی ددې معنی اعتبار سره ﴿بِالْغَيْبِ﴾ به حال وی یعنی هغوی ایمان

راوړی، حال دادې چې دخلقونه پټ وی دغیب لفظ په دې ځانې کښې دې، ددې معنی کښې هم مفسرینو نه ډیر احوال ذکر کړی دی او هغه ټول صحیح دی او جمع کیدلای شي.

ابوالعالیه رضی اللہ عنہ فرماني چې ددې نه مراد په الله ﷻ باندې، په فرشتو باندې، کتابونو باندې، رسولانو باندې، قیامت باندې، جنت دوزخ باندې، ملاقات باندې، دمرگ نه پس ژوند باندې، ایمان راوړل دي. د حضرت قتاده رضی اللہ عنہ هم دا قول دي. حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ، حضرت ابن مسعود رضی اللہ عنہ او نورو صحابه کرام رضی اللہ عنہ نه روایت دي چې ددې نه مراد پټ څیزونه دي چې د نظر نه پټ دي لکه جنت، دوزخ وغیره، هغه امور چې په قرآن پاک کښې ذکر دي. عطاء رضی اللہ عنہ فرماني چې الله ﷻ باندې ایمان راوړلو والا په غیبیو باندې ایمان راوړلو والا دي. حضرت اسماعیل بن ابو خالد رضی اللہ عنہ فرماني چې ددې نه مراد داسلام پټ څیزونه دي. حضرت زید بن اسلم رضی اللہ عنہ فرماني چې ددې نه مراد تقدیر باندې ایمان راوړل دي. نو دا ټول احوال دمعنی په لحاظ سره یو دی ځکه چې دا ټول څیزونه پټ دي او دغیب تفسیر ددې ټولو دپاره دي او په ټولو باندې ایمان راوړل واجب دي.

د حضرت ابن مسعود رضی اللہ عنہ په یو مجلس کښې یو ځل د صحابه کرامو رضی اللہ عنہ فضائل بیانیدل نو دوی اوفرمائیل چې کومو خلقو نبي کریم ﷺ لیدلې وو هغوی خو په نبي کریم ﷺ باندې ایمان راوړو خو په الله قسم ایماني حیثیت سره هغه خلق افضل دي چې دلیدو نه ئې بغیر ایمان راوړی. بیا دوی د (الْمَقَرَّةُ) نه واخله تر (الْمُفْلِحُونَ) پورې آیتونه اولوستل (ابن ابی حاتم، مردویه، مستدرک حاکم، امام حاکم رضی اللہ عنہ دا روایت صحیح گڼي).

په مسند احمد کښې هم ددې مضمون یو حدیث دي. ابوجمع صحابی رضی اللہ عنہ ته ابن محریر رضی اللہ عنہ اوفرمائیل چې څه حدیث او وایه چې هغه تا د نبي کریم ﷺ نه اوریدلې وی. وې فرمائیل چې ښه ده څه تا ته یو ډیر ښه حدیث وایم. مونږ د نبي کریم ﷺ سره یو ځل ناشته اوکړه. مونږ سره حضرت ابو عبیده بن جراح رضی اللہ عنہ هم وو. هغوی اوفرمائیل چې یارسول الله ﷺ آیا زمونږ نه هم څوک بهتر شته دي؟ مونږ تاسو باندې ایمان راوړو او تاسو سره په جهاد کښې شریک شو، نبي کریم ﷺ اوفرمائیل او هغه خلق چې ستاسونه پس رازی او په ماباندې به ایمان راوړی. حالانکه هغوی به زه نه یم لیدلې.

تفسیر ابن مردویه کښې دی صالح بن جبیر رضی اللہ عنہ فرماني چې ابوجمع انصاری رضی اللہ عنہ مونږ سره بیت المقدس ته راغلو، رجاء بن حیوه رضی اللہ عنہ هم مونږ سره وو، کله چې واپس کیدو نو مونږ د رخصت اخستلو دپاره ورسره شو. کله چې جدا کیدو نو وې فرمائیل چې ستاسو ددې مهربانو بدله اوحق ماته ادا کول پکار دي. واورنی څه تاسو ته یو حدیث وایم چې دا ما د نبي کریم ﷺ نه اوریدلې دي. مونږ اوونیل الله ﷻ دي په تاسو باندې رحم اوکړی ضرور اووایې. هغوی اوونیل چې مونږ نبي کریم ﷺ سره وو او مونږ لس کسان وو. په دوی کښې معاذ بن جبل هم وو. مونږ اوونیل یارسول الله ﷺ آیا مونږ د لویو اجرانو مستحق یو؟ مونږ په الله ﷻ باندې ایمان راوړې دي اوستاسو تا بعداری مواوکره. نبي کریم ﷺ اوفرمائیل چې تاسو به ولې نه کوئی؟ دالله ﷻ رسول په تاسو کښې موجود دي، دالله ﷻ وحی دآسمان نه نازلېږي. ایمان خو دهغه خلقو دي چې ستاسو نه به پس رازی. د دوو جلدونو مینځ کښې به قرآن پاک مومی. په دې باندې به ایمان راوړی. او په دې باندې به عمل کوی. دا خلق به ستاسونه په اجر کښې دوچندوی.

دې حدیث کښې وجاده دقبولیت دلیل دي او په دې کښې دمحدثینو اختلاف دي. ما دامسئله د بخاری شریف په شرح کښې ښه واضحه کړې ده. ځکه چې ددې نه پس دکومو خلقو تعریف کیږي نو هغه ددې وجه کیږي. او دوی ته چې کوم دا زیات اجر ملاوېږي نو دا په دې حیثیت سره دی گڼي علی الاطلاق هر لحاظ سره بهتر او افضل خو صحابه کرام رضی اللہ عنہ دي.

یو حدیث کښې دی چې نبي کریم ﷺ یو ځل د صحابه کرامو رضی اللہ عنہ نه تپوس اوکړو، ستاسو په نیز په ایمان راوړو کښې څوک زیات افضل دي؟ هغوی اوونیل فرشتې، وې فرمائیل چې هغوی به ایمان ولې نه

راوړی هغوی خو خپل رب سره دی. صحابه کرامو ﷺ او فرمائیل چه بیا نبیان علیهم السلام نبی کریم صلی الله علیه وسلم او فرمائیل چې هغوی به ایمان ولې نه راوړی په هغوی خو وحی نازلېږی. وې فرمائیل بیا مونږ ، وې فرمائیل چه تاسو به ایمان ولې نه قبولی ، حالانکه څه په تاسو کې موجود یم. واورنی ۱ څما په نیز دتولو نه زیات افضل ایمان والا به هغه خلق وی چه ستاسونه پس به ایمان راوړی. په صحیفو کې به لیکلې شوی مومی او په دې باندې به ایمان راوړی. ددې سند کې مغیره بن قیس دې. ابوحاتم رازی رحمه الله دوی ته منکر الحدیث وئیلی دی. لیکن هم ددې مضمون یو حدیث ضعیف سند سره مسند ابویعلی، تفسیر ابن مردویه ، مستدرک حاکم کې روایت دې. حضرت انس بن مالک رضی الله عنه نه هم داشان یو مرفوعاً روایت دې. والله اعلم.

په غیبه باندې د ایمان راوړو مصداق خلق: ابن ابی حاتم کې دې چه حضرت بدیلہ بنت اسلم فرماتی چه دبنو حارثه په جمات کې مونږ د ماسپڅین مونځ کې وو. او بیت الله شریف طرف ته مو مخ وو. دوه رکعتہ مو ادا کړی وو. چا خبر راوړو چې نبی کریم ﷺ بیت المقدس طرف ته مخ کړې دې. مونږ په دې آوریږدوسره واوریدو. ښځې د سرو ځانې کې شوې. او د سرو په ځانې ښځې شوې. اوباقی دوه رکعتہ مونږ بیت الله شریف ته ادا کړل. کله چه نبی کریم ﷺ ته دا خبر اورسیدو. نو نبی کریم ﷺ او فرمائیل دا هغه خلق دی چه په غیبه باندې ایمان راوړی. دا حدیث داسناد لحاظ سره غریب دی.

وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا	
او قایموی	مونځ اود هغه مالونو نه
او صحیح مونځونه ادا کوی او کوم مالونه	
رَزَقْنَهُمْ	يُنْفِقُونَ
چې ورکړې دې مونږ هغوی ته خرچ کوی	
چې مونږ دوی ته ورکړی دی دهغې نه (حقداروته) ورکړی	

قوله تعالى: وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ

د مونځ قائمولو نه مراد ① حضرت ابن عباس رضی الله عنه فرماتی چه د مونځ فرائض ادا کوی ، رکوع کوی، تلاوت کوی، خشوع او حضوع او توجه قائمه ساتی ② قتاده رضی الله عنه وائی چه دوختونو خیال ساتل، اودس ښه طریقی سره کول، رکوع پوره کول، اقامت صلوۃ دی ③ مقاتل رضی الله عنه وائی چه دوخت خیال ساتل ، کامل طهارت، رکوع سجده پوره کول، تلاوت په ښه طریقه کول ، التحیات اودرود شریف وئیل اقامت صلوۃ دی.

قوله تعالى: وَمِمَّا رَزَقْنَهُمْ يُنْفِقُونَ

د زکاة ادا کول: ① حضرت ابن عباس رضی الله عنه فرماتی چه (وَمِمَّا رَزَقْنَهُمْ يُنْفِقُونَ) معنی زکوة ادا کول دی. حضرت ابن عباس رضی الله عنه، حضرت ابن مسعود رضی الله عنه اوبعضی صحابه کرامو رضی الله عنه فرمائیلی دی چه ددې نه مراد د سری خپلو بچو ته خوراک ورکول دی. دا د زکوة د حکم نه مخکې آیت دې ② حضرت ضحاک رضی الله عنه فرماتی چه د زکوة اووه آیتونه چه په سورت براهه کې دي ، ددې دنازلیدو نه مخکې دا حکم شوې وو چه د خپل طاقت مطابق چه څه درسره وی لږلې خرچ کونی ③ حضرت قتاده رضی الله عنه فرماتی چه دا مال تاسو سره د الله ﷻ امانت دې. نزدې ده چه ستاسو نه به دا جدا شی. په خپل ژوند کې دا د الله ﷻ په لار کې خرچ کړنی ④ حضرت ابن جریر رضی الله عنه فرماتی چه دا آیت عام دې د زکوة دپاره، داهل وعیال خرچ دپاره، او چه کومو مخلوقو ته ورکړه ضروری ده دهغوی تولو دپاره. ځکه چې الله ﷻ یو عام وصف بیان

کړې دې او عام تعريف نې کړې دې. نو هر شان خرچ ته به شامل وي ⑤ څه (حافظ ابن کثير) وایم چه په قرآن پاک کښې اکثر و ځاینو کښې د مال او دمونځ ذکر يو ځانې راغلې دې ځکه چه مونځ د الله ﷻ حق اودهغه عبادت دې چه څوک دهغه توحيد اودهغه ثناء اودهغه بزرگي او دهغه طرف ته ټيټيږي ، په هغه ذات باندې توکل کوي نوپه دې سره ددعا کولو نوم دې. او خرچ کول دمخلوق سره احسان کول دې. چه په هغې سره هغوی ته فائده اورسی. ددې زیات حقدار اهل و عيال او غلامان وی ، بیا لرې خلق ، اجنبی ، نو ټول واجب خرچ او اخراجات او فرض زکوة په دې کښې شامل دی ،

داسلام پنځه ارکان: بخاری اومسلم کښې ابن عمر نه روایت دې چه حضرت رسول الله ﷺ اوفرمائیل چه د اسلام بنیادونه پنځه دی ① دالله ﷻ توحيد د رسول کریم ﷺ د رسالت گواهی ② مونځ قانمول ③ زکوة ورکول ④ درمضان روژې نیول ⑤ اودبیت الله شریف حج کول ⑥ ددې په باره کښې نور یر احادیث دی. د عربی لغت کښې د صلوۃ معنی دعا ده. دعربو د شاعرانو شعرونه په دې باندې گواه دی. بیا په شریعت کښې ددې استعمال په مونځ باندې دې چه درکوع او سجدي او دنورو خاصو افعالو نوم دې چه په مخصوص وختونو چه کښې د جمله شرائطو او صفاتو اواقسام سره ادا کولې شی.

د صلاة وجه تسمیه: ① حضرت ابن جریر رحمته الله علیه فرمائی چه مونځ ته صلوۃ په دې وجه وائی ځکه چه په مونځ کښې دالله ﷻ نه دخپل عمل ثواب طلب کوی . او خپل حاجتونه غواړي ② بعضو وئیلی دی چه کوم دوه رگونه د ملا نه د ملا د تیر هډوکی دواړو طرفونو ته رازی ، هغې ته په عربی کښې صلوین وائی. چونکه په مونځ کښې داخوژی ددې وجه مونځ ته صلاة اوونیلې شو. لېکن داقول صحیح نه دې. ③ بعضو وئیلی دی چه دا ماخوژ دې د «صلی» نه چه ددې معنی انختل او لازم کیدل دی لکه قرآن پاک کښې دی چه (لَا بَظْلًا) یعنی په جهنم کښې به همیشه دپاره نه اوسیرې مگر بدبخته خلق. ④ د بعضې عالمانو قول دې چه کله لرگي دصحيح کولو دپاره په اوورکیخودې کیږي نو عرب ورته (تُصَلِّيَةُ) وائی. چونکه مونځگذار هم دخپل نفس کورېوالي صحيح کوی نو ددې وجه دې ته صلوۃ وائی. لکه قرآن پاک کښې دی چه (إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ) یعنی مونځ دهرې بې حیائی نه منع کوی. لېکن ددې د دعا په معنی کښې استعمال زیات صحيح اوزیات مشهور دی. والله اعلم. لفظ دزکوة بحث به انشاء الله په بل ځانې کښې راشی.

وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ	بِهَا
او هغه خلق دی اچي يقين ساتي په هغه کتاب	
چې مونږ دوی ته ورکړی دی دهغې نه (حقدارو ته) ورکړی او کوم کتاب چه په تاباندې نازل شوي	
أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا	أُنزِلَ مِنْ قَبْلِكَ
چې نازل شوي دي تاته او په هغه کتابونو اچي نازل شوي وو مخکښي ستاته او په آخرت باند هغوی	
هغه هم مني او هغه ټول کتابونه هم مني چې ستا نه مخکښي (نبیانو باندې) نازل شوي وو او د قیامت په	
يُوقِنُونَ	
يقين ساتي	
ورخ پوخ يقين لري	

قوله تعالى: - وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ -

د مومنانو شو نور صفات :- حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ فرمائی ددی مطلب دادی چه خه د الله ﷻ د طرف نه په تاسو باندې نازل شو اوستاسونه مخکښې نبیانو باندې نازل شو هغوی ددی ټولو تصدیق کوی. دا نه ده چه خه منی او خه نه منی بلکه د خپل رب ټولې خبرې منی او په آخرت باندې هم ایمان لری. یعنی بعث او قیامت، جنت او دوزخ، حساب او میزان ټول منی. قیامت به چونکه د دنیا د فنا کیدو نه پس راځی نو ددی وجې ده ته آخرت او وینلې شو. بعضې مفسرین وائی چه دکومو کسانو مخکښې په ایمان بالغیب سره صفات بیان شوی دی هم دهغوی دوباره صفات بیان کړې شو. یعنی ایماندار که عرب مومن وی او که اهل کتاب وغیره. حضرت مجاهد رضی اللہ عنہ، حضرت ابو العالیه رضی اللہ عنہ، حضرت ربیع بن انس رضی اللہ عنہ او حضرت قتاده رضی اللہ عنہ نه هم دا قول نقل دی. بعضو وینلی دی چه دا دواړه خو یو دی مگر مراد ددی نه صرف هم اهل کتاب دی. په دې دواړو صورتونو کښې به واو عطف دپاره وی او د صفتونو عطف به په صفتونو باندې وی. لکه «سَيِّمُ اسْمُكَ الْأَعْلَى» کښې د صفتونو عطف په صفتونو باندې دی. اود شاعرانو په شعرونو کښې هم دا راغلی دی. دریم قول دادې چې رومبی درې صفتونه دهغه مومنانو دی چې کوم عرب دی او «وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ» نه د اهل کتابو د مومنانو صفات مراد دی. دا سدی رضی اللہ عنہ د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ او بعضې نورو صحابه کرامو رضی اللہ عنہم نه نقل کړې دي او ابن جریر رضی اللہ عنہ هم دا خوښ کړې دي. اود دې شهادت کښې دا آیت راوړی «وَأَنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَمَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ» یعنی اهل کتابو کښې داسې خلق هم دی چه الله ﷻ باندې او په هغه وحی باندې چه په تاسو نازل شوي ده او په هغه وحی باندې چه ستاسونه مخکښې نازل شوي وه ایمان راوړی. اود الله ﷻ نه ویرېږی. اویا بل ځانې کښې ارشاد دي چه «الَّذِينَ آتَيْنَهُمُ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِهِ» یعنی چه چا ته ددی نه مخکښې کتاب ورکړې شوي وو او دې سره ایمان لری او کله چه په دوی باندې قرآن پاک لوستلې شی نو وائی چه مونږ په دې باندې ایمان راوړې دي او دا مود خپل رب طرف نه حق اومنلو. مونږ خوددې نه مخکښې مسلمانان وو. دوی ته به د صبر کولو اود بدنې په بدله کښې د نیکی او د الله ﷻ په لار کښې د خرچ کولو په وجه دوچند اجر ملاوېږی.

درې کسانو ته دوچنده اجر ملاویدل :- بخاری شریف او مسلم شریف کښې دی چه رسول کریم ﷺ فرمائی چه دریو سړو ته به دوچند اجر ملاوېږی ① یو اهل کتاب چه په خپل نبی نبي ایمان راوړې وو اویا په ماباندې ایمان راوړې ② دویم هغه غلام چه د الله ﷻ حق ادا کړی اود خپل مالک هم ③ دریم هغه سړې چه خپلې وینځې ته ښه آدب او ښائی بیا دا آزاده کړی اودې سره نکاح اوکړی. (۱)

د حضرت ابن جریر رضی اللہ عنہ ددی قول مناسبت سره ددی نه هم معلومېږی چه د دې سورت په شروع کښې د مومنانو اود کافرانو بیان شوي دي نو څنگه چه د کافرانو دوه قسمونه دی کافر او منافق، دشان د مومنانو هم دوه قسمونه شو، عربی مومن او کتابی مومن. څه وایم چه دا ظاهره ده چه د مجاهد رضی اللہ عنہ دا قول صحیح دي چه دسورت بقره رومبی څلور آیتونه د مومنانو د صفاتو په باره کښې دي. اود دې نه پس دیارلس آیتونه د منافقانو په حق کښې دي. عربی وی که عجمی، کتابی وی که غیر کتابی، انسانانو نه وی او که جناتونه ځکه چه په دوی کښې هر یو وصف دبل دپاره لازم او شرط دي، یو بغیر د بل نشی کیدلې.

غیب باندې ایمان راوړل، مونږ کول اوزکوة ورکول صحیح نه دی تر کومې چه رسول کریم ﷺ باندې اویا مخکښو نبیانو باندې ایمان چه کوم کتابونه نازل شوي وویا هغې ایمان راوړی اودې سره په

آخرت باندې ایمان راوړی. چه څنگه رومبی درې څیزونه بغیر د مخکښو دریو څیزونو نه غیر معتبر دی. د اهلان مخکښې درې څیزونه د درې روستنو نه صحیح نه دی. ددې وجې ایمان والو ته د الله ﷻ حکم دې چه **(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ)** یعنی انې ایمان والو به الله ﷻ اودده په رسول ﷺ باندې اوچه کوم کتاب په ده نازل شوې دې او چه کوم کتابونه ددې نه مخکښې نازل شوی دی په هغې ایمان راوړنی. اوبل ځانې کښې فرمانی چه: **(وَلَا تُجَادِلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ)**

یعنی اهل کتابو سره په جنگ کولو کښې ښه طریقه اختیار کړنی او وائی چه مونږ ایمان راوړې په هغه څه چه مونږ ته نازل شوې دې او چه کوم تاسو طرف ته نازل شوې دې. څمونږ معبود یو دې. او په بل ځانې کښې ارشاد دې چه انې اهل کتابو چه څه مونږ نازل کړی دی په هغې ایمان راوړنی دا د هغې تصدیق کوونکې دې چه کوم تاسو سره دې. او په بل ځانې کښې ارشاد دې چه انې اهل کتابو تاسو په هیڅ څیز باندې نه یی ترکومې پورې چه تورات او انجیل او څه چه ستاسو طرف ته ستاسو د رب د طرف نه نازل شوی دی قائم اونه ساتی. اویو بل ځانې کښې دېولو ایمان والو د طرف نه خبر ورکوی او قران پاک کښې وائی چه: **(أَمِنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ)** الخ یعنی رسول ایمان راوړو په هغه باندې چه دوی طرف ته نازل شوې ددوی د رب د طرف نه اوتول ایماندار هم. هر یو ایمان راوړو په الله ﷻ باندې او دده په فرېستو باندې او دده په کتابونو باندې او دده په رسولانو باندې او مونږ په رسولانو کښې فرق اوجدائی نه کوو. د اهلان ارشاد دې چه کوم خلق په الله ﷻ باندې اودده په رسولانو باندې ایمان راوړې او په رسولانو کښې فرق نه کوی. دا مضمون په نورو آیتونو کښې هم دې. چه په هغې کښې ټولو ایمان والو ته په الله ﷻ باندې او دده په ټولو رسولانو باندې او په ټولو کتابونو باندې دایمان راوړو ذکر شوې دې.

دا بله خبره ده چه د اهل کتابو په ایماندارو کښې یو خاص خصوصیت دې. ځکه چه ددوی ایمان په خپلو کتابونو باندې تفصیل سره وی اویا کله چه د نبی کریم ﷺ په لاس نې ایمان راوړو نو په قران پاک باندې هم تفصیل سره ایمان راوړی. ددې وجې دوی ته دوچند اجر ملاوېږی. اوددې امت خلق هم مخکښې کتابونو باندې ایمان راوړی. لیکن ددوی ایمان اجمالی طور سره وی لکه څنگه چه په صحیح حدیث کښې دی چه کله تاسو ته اهل کتاب څه بیان اوکړی نو تاسو نه نې دروغ گنړی او نه رښتیا بلکه او وائی چه مونږ ته څه نازل شوی دی مونږ هغه منو. او څه چه په تاسو باندې نازل شوی دی په هغې هم ایمان لرو. (۱)

په بعضو موقعو باندې داسې هم کیږی چه کومو خلقو په نبی کریم ﷺ باندې ایمان راوړې دې دهغوی ایمان د اهل کتابو په نسبت زیات پوره اوزیات کمال والا اوزیات راسخ اوزیات مضبوط وی، په دې حیثیت سره ممکن دی چه دوی ته اهل کتابونه هم زیات اجر ملاوېږی. اگر چه هغوی په خپل پیغمبر او په نبی کریم ﷺ باندې د دوچنده اجر حقدار شوی دی خو دا خلق د کمال په وجه په ایمان او اجر کښې هم زیات مخکښې دی. والله اعلم

أُولَئِكَ عَلَى هُدًى	مَنْ رَزَقْنَاهُمْ	وَأُولَئِكَ
داسې خلق په صحیح لار قائم دی د طرفه درب خپل نه اودا خلق چی دی		
دغه کسان دخپل پروردگار په په توفیق سره په سمه لار روان دی اوهم دوی		

(۱) صحیح بخاری: کتاب الضمیر سورة البقرة: ۴۴۸۵، بلفظ (لا تصدقوا الكتاب ولا تكذبوهم) وقولوا اما بالله ابوداود: ۳۶۴۴، بلفظ (ما حدثکم اهل الكتاب فلا تصدقوهم ولا تکذبوهم) سنن ابی داود والی روایت غلّة -

هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿۵﴾

هم دوی! کامیاب دی |

په دنیا او آخرت کښې کامیاب دی

قوله تعالى: - وَأُولَٰئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ

هدایت موندونکې څوک دی: - یعنی هغه خلق چه د کومو صفتونه مخکښې بیان شو لکه په غیبو باندې ایمان راوړل ، مونږ قائلول ، دالله ﷻ په ورکړې شوی مال کښې خرچ کول، په نبی کریم ﷺ باندې چه څه نازل شوی دی په هغې ایمان راوړل ، د نبی کریم ﷺ نه مخکښې چه کوم کتابونه نازل شو په هغې باندې ایمان راوړل ، په آخرت باندې ایمان راوړل او د هغه ځانې دپاره نیک عملونه کول ، د بدو او حرامو کارونو نه بچ کیدل، هم دا خلق هدایت والا دی کومو ته چه دالله ﷻ د طرف نه نورملاو شوې دي. او بیان اوبصیرت ورته حاصل شوې دي. اوهم ددې خلقو دپاره په دنیا او آخرت کښې کامیابی ده. حضرت ابن عباس رضی الله عنه د هدایت تفسیر نوراو استقامت کړې دي. اود فلاح تفسیر نې خپله خوښه موندل او د بدو نه بچ کیدل کړې دي. حضرت ابن جریر رضی الله عنه فرماني چه دا خلق د خپل رب د طرف نه په نور او دلیل او ثبات قدمی او رښتیا او د حق په توفیق باندې دی. اوهم دا خلق د خپلو پاکو اعمالو په وجه د نجات او د ثواب او همیشه د جنت موندلو مستحق دی. اود عذابونو نه لرې دی.

ابن جریر رضی الله عنه دا هم فرماني چه نور خلق د (أُولَٰئِكَ) اشاره اهل کتابو ته کوی چه د هغوی صفت ددې نه مخکښې بیان شو. لکه مخکښې تیر شو په دې اعتبار سره (وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ) مخکښې آیت نه به جدا وی. اومبتدا به جوړه شی او مرفوع به وی او ددې خبر به (وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ) وی. خوښه قول دادې چه ددې اشاره دمخکښو صفتونو والو طرف ته ده. اهل کتاب وی اوکه عرب. حضرت ابن عباس رضی الله عنهما او ابن مسعود رضی الله عنهما او بعضې نورو صحابه کرامو رضی الله عنهم نه روایت دي چه د (يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ) نه مراد عرب ایماندار دی.

قوله تعالى: - وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

کامیاب خلق: - اودې نه پس جمله نه مراد اهل کتاب ایماندار دی. بیا دواړو دپاره زیرې دي چه دا خلق په هدایت باندې دی او فلاح والا دی. او مخکښې بیان شوی دی چه دا آیتونه عام دی اودا اشاره هم عامه ده. والله اعلم. حضرت مجاهد ابوالعالیه رضی الله عنه ، حضرت ربیع بن انس رضی الله عنه او حضرت قتاده رضی الله عنه هم دا روایت دي.

یو ځل رسول کریم ﷺ نه سوال کیږي چه دقران پاک ځینې آیتونه مونږ ته تسلی راکوی او امید راکوی. او ځینې آیتونه زمونږ ملا ماتوی او تردې وی چه ناامیده شو. نبی کریم ﷺ اوفرمانیل چه څه به تاسو د جنتی او جهنمی پیژندگلو اوبنایم صفا صفا ، بیا نبی کریم ﷺ (الْمَّة) نه تر (الْمُفْلِحُونَ) پورې تلاوت اوکړو او وې فرمانیل چه دا جنتان دی، حضرات صحابه کرام رضی الله عنهم ډیر خوشحاله شو او وې فرمانیل چه الحمد لله مونږ ته امید دي چه مونږ ددوی نه یو. بیا نبی کریم ﷺ د (إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا) نه تر (عَظِيمٍ) پورې تلاوت اوکړو او وې فرمانیل دا جهنمیان دی، صحابه کرام رضی الله عنهم اوفرمانیل چه مونږ داسې نه یو. نبی کریم ﷺ اوفرمانیل چه او. (ابن ابی حاتم).

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ

| بیشکه | هغه خلق | اچی انکار نې کړې دي | یوشان ده | هغوی دپاره

بیشکه چاچي «ستا ددې خبرو دمنلو نه» انکار کړې دي «انې رسوله» د هغوی په

عَاذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ

که ته ویروې هغوی | یانه ویروې هغوی | خونه راوړی ایمان هغوی |

حق کښې ستا ویروې او نه ویروې دواړه برابر دی | هغوی ایمان نه راوړی |

قوله تعالى: إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ

بد نصيبه خلق: یعنی کوم خلق چې حق لره پټوی او د پټولو عادی دی او ددوی په قسمت کښې هم دادی نو ستا دپاره ددوی ویروې او نه ویروې برابر دی، دوی به هیڅ کله دالله ﷻ د وحی تصدیق او نه کړی چه کومه په نبی کریم ﷺ باندې نازل شوې ده. او په بل ځانې کښې فرمانی چه (إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ) یعنی چه کومو خلقو باندې دالله ﷻ خبره ثابته شوې ده هغوی به ایمان نه راوړی. اگر چه ټول آیتونه او گوري تردې چه دردناک عذاب هم او گوري.

عَاذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ

اودا شان د سرکښه اهل کتابو په باره کښې فرمانی چه (وَلَيْنِ آتَيْنَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ) یعنی دې اهل کتابو ته اگر چه ټول دلیلونه راوړې نو دوی به ستا قبله او نه منی. یعنی دې بد نصیبو ته دا نیک بختی نه ده حاصله، نو دې گمراهانو ته هدایت دکومه اړخه؟ نو انې نبی تاسو په دوی باندې افسوس مه کوئی ستا کار صرف د رسالت حق ادا کول دی او رسول دی، منلو والا که نصیب والا وی نو فائده به واخلي. او که څوک نه منی نو نه دې منی ستا فرض ادا شو، مونږ به پخپله ددوی نه حساب اخلو. ته صرف ویروې والا نې او دهر څیز هم الله ﷻ وکیل دې.

ابن عباس فرمانی چه نبی کریم ﷺ ته ددې خبرې ډیر حرص وو چه ټول ایماندار شی او هدایت قبول کړی، لیکن الله ﷻ ورته او فرمائیل چه دا سعادت دهر چا په حصه کښې نشته دې دا نعمت تقسیم شوې دې چه د چا په حصه کښې راغلې دې هغوی به ستا منی او چه کوم بد قسمته دی هغوی به هیڅ کله ستا اطاعت طرف نه رانشی. نو مطلب دادې چه څوک دقران پاک نه انکاری دی او وانی چه مونږ مخکښې کتابونه منو نو ددوی ویروې هیڅ فائده نشته دې ځکه هغوی خو پخپله په حقیقت کښې خپل کتاب نه منی ځکه په دې کښې ستا دمنلو وعده ده. نو هرکله چه دوی دخپل نبی نصیحت او کتاب نه منی نو انې نبی ﷺ ستا خبره به څه اومنی؟

ابوالعاليه رضی الله عنه فرمانی چه دا آیت د جنگ احزاب د سردارانو په باره کښې نازل شوې وو. چه ددې په باره کښې الله فرمانی (الَّذِينَ يَدْعُونَ لِنُفْعَةِ اللَّهِ) لیکن چه کومه معنی مونږ مخکښې بیان کړې ده هغه زیاته ظاهره ده. او د بل آیت مطابق ده. والله اعلم. په دې حدیث باندې چه کوم ابن ابی حاتم رضی الله عنه حوالې سره نن بیان شو په هغې دوباره نظر واچونی (لَا يُؤْمِنُونَ) دمخکښې جملې تاکید دې. ددوی کفر به مات نشی. دا هم ممکن دی چه (لَا يُؤْمِنُونَ) خبر وی ځکه چه تقدیر کلام د (إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ عَاذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ) دې او (سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ) جمله معترضه به شی، والله اعلم.

خَتَمَ اللَّهُ	عَلَى قُلُوبِهِمْ	وَعَلَى سَمْعِهِمْ	وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ
مهر لگولې دې الله اودهغوی په زړونو باندې اودهغوی په غوږونو باندې اودهغوی په سترگو باندې			
الله تعالی د هغوی په زړونو او غوږونو باندې مهر لگولې دې اود دوی په سترگو کې پرده غوړولې ده			
غِشَاوَةٌ	وَلَهُمْ	عَذَابٌ	عَظِيمٌ
پرده ده اودې هغوی دپاره عذاب لوی			
اوهغوی لره لویه سزا مقررده			

قوله تعالى: - خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ

په زړونو او غوږونو مهر لگول: حضرت سدی ﷺ فرمائی چه د ختم نه مراد طبع ده یعنی مهر لگول دی. قتاده ﷺ فرمائی چه په دوی شیطان غالب شو اودوی دده په ماتحتی کښې اولگیدو. تر دې پورې چه مهر الهی ددوی په زړونو او ددوی په غوږونو باندې اولگیدو. اوپه سترگو ئې پردې شوې او دوی هدایت نشی کتلی او نه پرې پوهیږی.

حضرت مجاهد ﷺ فرمائی گناه دخلقو په زړونو باندې راوړی او دوی د هر طرف نه گپړوی، بس هم دا طبع او ختم یعنی مهر دې. اود غوږونو دپاره محاوره کښې مهر رازی. حضرت مجاهد ﷺ فرمائی په قران کښې د(ران) لفظ دې د(طعم) لفظ دې. اود (اقفال) لفظ دې او(ران) د(طعم) نه کم دې. او (طعم) د (اقفال) نه کم دې. (اقفال) د ټولو نه زیات دې. حضرت مجاهد ﷺ خپل لاس اوخودلو او وې فرمائیل زړه د لاس د تلې په شان دې او دبنده دگناهونو په وجه راټولیرې او بندیرې. داشان چه یوگناه اوکړې شوه نو گویا چه کچه گوته بنده شو او بیا ئې گناه اوکړه نوگویا چه بله گوته بنده شوه تر دې پورې چه ټولې گوتې بندې شی او اوس موټې بند شو چه په دې کښې هېڅ نشی داخلیدې. داشان د گناهونو په وجه په زړه باندې پردې راشی اومهر پرې اولگی. بیا په دې باندې هېڅ اثر نه کیږی، دې ته «رین» هم وائی. مطلب دا شو چه د دوی تکبر اود دوی د حق نه مخ اړول بیانیرې. لکه ونیلې شی چه فلانې سرې ددې خبرې په آوری دوسره کونې شو. مطلب دا وی چه تکبر او بی پرواهۍ کولو سره دوی دې خبرې طرف ته غوږ نه کیخودو. حضرت امام ابن جریر ﷺ فرمائی لیکن دا مطلب صحیح نه دې ځکه چه په دې ځانې کښې خو الله ﷻ پخپله فرمائی هغه پاک ذات ﷻ ددوی په زړونو باندې مهر اولگولو. زمحشری ﷺ ددې تردید کړې دې او پنځه تاویلونه ئې کړی دی. لیکن ټول په ټوله بالکل فضول او بکواس دی او صرف د خپل معتزله کیدو په وجه ده دا ټول تکلفات کړی دی. ځکه چه ددوی په نیز دا خبره ډیر خرابه ده چه دچا په زړه باندې الله ﷻ مهر اولگوی. لیکن افسوس چه هغوی په نورو صفا او واضحه آیتونو باندې غور اونکړو. دالله ﷻ ارشاد دې چه (فَلَمَّا زَاغُوا أَزَاغَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ) یعنی کله چه دوی کاره شونو الله ﷻ به ددوی زړونه کاره کړی. اوفرمائی چه (وَنَقَلَبْ أَوْبَادَهُمْ وَأَبْصَارَهُمْ) یعنی مونږ به ددوی زړونه او ددوی نظرونه الټه کړو گویا چه دوی هډو ایمان نه وو راوړې اوفرمائی مونږ دوی ددوی په سرکشۍ کښې سروهلې پرېږدو. دا قسمه آیتونه هم دی چه الله ﷻ ددوی په زړونو باندې مهر اولگولو او هدایت ئې ددوی نه لرې کړو، ددوی حق ئې لرې کولو او په باطل باندې د ټینکیدو په وجه. اودا سراسر عدل و انصاف دې او عدل ښه څیز دې. دا نه چه خراب. که زمحشری هم په دې آیتونو باندې نظر کړې وې نو تاویل به ئې نه کولو. والله اعلم.

قرطبی ﷺ فرمائی چه دامت اجماع ده چه الله ﷻ خپل یو صفت مهر لگول هم بیان کړې دې چه د کفارود کفر بدله ده. فرمائی (بَلْ طَبَعَ اللَّهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ) یعنی بلکه ددوی دکفر په وجه الله ﷻ په دوی مهر لگولې دې. حدیث شریف هم دی چه الله ﷻ زړونه اړوی راوړوی، په دعا کښې دی چه (بِأَمْرِ الْقُلُوبِ ثَبَتَ قُلُوبَنَا عَلَى دِينِكَ) یعنی انې د زړونو اړوونکیه زمونږ زړونه په خپل دین باندې قائم اوساته.

د حضرت حذیفه ﷺ په حدیث کښې دی چه رسول کریم ﷺ فرمائیلی دی چه په زړونو باندې فتنې داشان پیش کیږی لکه دشلیدلې بورۍ یو ټکړه، چه کوم زړه داقبلوی نو په دې کښې یوتوره نقطه لگی او چه په کوم زړه کښې د فتنې اثر نه کوی نو په هغې یو سپین داغ لگی. چه ددې سپین والي زیاتیرې اوبالکل صفا شی اومنور شی. اوبیا دې (زړه) ته هېڅ فتنه نقصان نشی رسولې. اوددې بل زړه توروالې هم خوریرې تر دې پورې چه ټول تور شی او اوس دا دالته کوزې په شان شی. نه په دې ښه خبره لگی او نه ورته گناه خرابه معلومیږی.

ابن جریر رحمہ اللہ فیصلہ کریں کہ چہ پہ حدیث کنبی راغلی دی چہ کله مومن گناہ کوی نو دده پہ زہ باندی یو تور داغ لگی کہ دی منع شی اوتوبہ اوکری نو هغه داغ ختم شی او دده زہ صفاشی . اوکہ هغه گناہ زیاتہ شی نو هغه توروالی خوریری تر دی پوری چہ پہ زہ خورہ شی ، هم دا هغه ران دی چہ د هغی ذکر پہ آیت کنبی دی چہ ﴿کَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ﴾ یعنی مونہ ددوی پہ زرونو باندی "ران" لگولی دی ددوی د بدعملونو پہ وجہ . (ترمذی ، نسائی ، ابن جریر) . امام ترمذی رحمہ اللہ دی حدیث تہ حسن ونبلی دی . نومعلومہ شوه چہ دگناھونوزیاتوالی پہ زہ باندی غلاف راولی او ددی نہ پس مہر الہی پری لگی چہ دی تہ ختم یا طبع ونبلی شی ، اوس پہ زہ کنبی د ایمان د تلو او د کفر د پاتی کیدو هېخ لار پاتی نشی .

قوله تعالى: - وَعَلَىٰ أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ

پہ سترگو پردی :- هم ددی مہر ذکر د دی آیت پہ (خَتَمَ اللَّهُ) کنبی دی . دامثال دی زمونہ د سترگو د لیدلو خیزونو کله چہ مونہ ددی خله بندہ کرو اوپہ دی مہر اولگوو نو ترکومی پوری چہ هغه مہر مات نشی نو پہ دی کنبی نہ خیز داخلیدی شی اونه ددی نہ خہ خیز راولی شی . داشان چہ دکومو کفارو پہ زرونو باندی اوغورونوباندی دالله مہر لگیدلی دی پہ هغی کنبی هم ددی د ماتیدو او لری کیدو نہ بغیر هدايت نشی داخلیدی اونه ترې کفر وتلی شی .

پہ ﴿سَمْعِهِمْ﴾ باندی پوره وقف دی . او ﴿سَمْعِهِمْ وَعَلَىٰ أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ﴾ بیلہ پوره جملہ دہ ختم او طبع پہ زرونو اوغورونوباندی وی . اوغشاوہ یعنی پردہ پہ سترگو باندی رازی لکہ حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما ، حضرت ابن مسعود رضی اللہ عنہ ، او نورو صحابہ کرامو رضی اللہ عنہم نہ روایت دی . پہ قران پاک کنبی دی چہ ﴿فَإِن يَشَاءِ اللَّهُ يُخَيِّمْنَا عَلَىٰ قُلُوبِكَ﴾ او پہ بل خانې کنبی دی چہ ﴿وَحَتَمَ عَلَىٰ سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ وَجَعَلَ عَلَىٰ بَصَرِهِ غِشَاوَةً﴾ . پہ دی آیتونو کنبی زہ اوغور باندی د (مہر) ذکر دی او پہ سترگو باندی دپردی .

بعضو پہ دی خانې کنبی د ﴿غِشَاوَةٌ﴾ زبر ونبلی دی ، نوممکن دی چہ ددوی پہ نیز فعل ﴿جعل﴾ مقدر وی اوممکن دی چہ نصب دمحل اتباع وی . لکہ پہ ﴿وَحُورٌ عِينٌ﴾ کنبی دسورت د شروع خلور آیتونو کنبی د مومنانو اوصاف بیان شوی دی بیا دوه آیتونو کنبی دکافرو حال بیان شوې دی ، اوس دمنافقانو ذکر کیږی ، چہ خوک پہ ظاہرہ ایماندار جوړیږی لیکن پہ حقیقت کنبی کافر دی . چونکہ ددی خلقو چالاکی عام طور پتی پاتی کیږی خکہ چہ ددوی بیان لږ پہ تفصیل سره اوشو اوږیږی ننبی ددوی بیان شوې . هم ددوی بارہ کنبی سورت براءت نازل شو . او هم ددوی ذکر پہ سورت نور وغیرہ کنبی کری شوې دی چہ ددوی نہ پوره بچ کیدل اوشی او ددوی دمذمومو خصلتونو نہ مسلمانان لری شی ، نو فرمانی:

وَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ آمَنَّا	
اوخینی دخلقو نہ هغه خوک دی چی وانی ایمان راوړی دی مونہ	
اوخینی خلق داسی دی چې (په خولې) وانی چې مونہ په الله او په ورځ	
بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ ۝ يُخَدِّعُونَ	
په الله اوپه ورځ دخرت باندی اوحال داچی نه دی هغوی مومنان دھوکہ کوی هغوی	
داخرت ایمان راوړلی دی خودوی (په رښتیا نه) مسلمانان نه دی دوی (پخپل گمان کنبی)	
اللَّهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يُخَدِّعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ	
الله سره او هغه کسانو سره چی ایمان ئی راوړی دی خونه کوی دھوکہ مگر اخانونو خپلو سره	
د الله پاک او مسلمانانو سره تکی کوی خو په اصل کنبی خپلو خانو ته دھوکہ ورکوی	

وَمَا يَشْعُرُونَ ٥

اونه لری هغوی پوهه |

او پوهیږی پری نه |

قوله تعالى: - وَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ

د نفاق دوه قسمونه: دراصل نفاق وانی نیکی لره ظاهرولواو بدی لره پتولوته. د نفاق دوه قسمونه دی

① اعتقادی ② عملی. رومبی قسم منافق خوابدی جهنمی وی اودویم قسم بدترین مجرم دې. ددې بیان به په تفصیل سره انشاء الله په څه مناسب ځانې کښې راشی.

ابن جریر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې د منافق قول دده د فعل خلاف وی دده باطن دده د ظاهر خلاف وی. دده نگ د راتگ خلاف وی، دده موجودگی دده د عدم موجودگی نه خلاف وی. نفاق خوهو په مکه کښې وو نه بلکه ددې خلاف وو. بعضی خلق داسې وو چې په زبردستی په ظاهره د کافرو سره وو خو په زړه کښې به مسلمانان وو، کله چې نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم هجرت اوکړو او مکه معظمه یې پرېښوده اومدینې منورې ته یې تشریف یووړو او په دې ځانې کښې د اوس او خزرج قبیلې انصار جوړ شواو ددوی ملگرتیا یې اوکړه او د جاهلیت مشرکانه بت پرستی یې پرېښوده او په دواړو قبیلو کښې خوش نصیبه مسلمانان شو، لیکن یهودیان تر اوسه پورې د الله تعالی ددې نعمت نه محروم وو. په هغوی کښې صرف حضرت عبدالله بن سلام رضی اللہ عنہ دین قبول کړې وو. تردې وخته پورې د منافقانو دا خبیثه ډله نه وه قائمه شوې او نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم دې یهودو او د عربو نورو قبیلو سره صلحه کړې وه.

د نفاق ابتداء: ددې ډلې د قیام ابتداء څه په دا ډول اوشو چې دمدینې دیهودو درې ډلې قبیلې وې. ① بنو قینقاع ② بنو نضیر ③ بنو قریظه. بنو قینقاع خود بنو خزرج رونه اوحلیف وو. اوباقی ددوؤ قبیلو رورولی اوس سره وه. کله چې جنګ بدر اوشو او په دې کښې الله تعالی خپل دین والو ته غلبه ورکړه اود اسلام شان اوشوکت ظاهر شو، دمسلمانانو غلبه شوه او دکفر زور مات شو نو په هغه وخت کښې دا ناپاکه ډله قائمه شوه. عبدالله بن ابی سلول خو وو دخزرج قبیلې نه لیکن اوس اوخزرج دواړو دې خپل مشر منلو. بلکه دده دبادشاهت او دده دسردارنې باقاعده داعلان اراده کولو والا وو چې ددې دواړو قبیلو رخ اسلام طرف ته شو او دده سرداری همداشان پاتې شوه. (۱) دا ازغې خو دده په زړه کښې وو، بل طرف ته د اسلام ورځ په ورځ پرمختګ او په جنګ کښې کامیابی دې ډیر زیات هواس باخته کړې وو. اوس ده اوکتل چې داسې به کار اونه چلیږی. زر په ظاهره مسلمان شو اوپه باطن کښې یې دکافر پاتې کیدو اراده اوتړله. اوڅومره ډله چې ده سره وه ټولو ته یې هم دا هدایت اوکړو اوداشان د منافقانو یوه ډله (جماعت) په مدینه منوره کښې اوددې په چاپیر چل کښې قائمه شوه. په دې منافقانو کښې بحمدالله یومکي مهاجر هم نه وو. بلکه دې بزرگانو خو خپل ځانونه او خپل اهل وعیال او مالونه د الله تعالی په نوم قربان کړی وو او د الله تعالی رسول صلی اللہ علیہ وسلم سره راغلی وو. (فرضی الله عنهما جمعین) حضرت عباس رضی اللہ عنہ فرمائی چې دا منافقان د اوس او خزرج قبیلو کښې وو. او یهودیان هم چې ددوی په طریقو باندې وو. په دې آیتونو کښې دقبیله اوس اود قبیله خزرج بیان دې ابوالعالیه رضی اللہ عنہ، قتاده رضی اللہ عنہ او سدی رضی اللہ عنہ هم دابیان کړې دي.

قوله تعالى: - يُخَذُّعُونَ اللَّهَ وَلَازِمُوا

منافقان په خپل کمان کښې الله او مومنانو ته د هوکه ورکوی. په دې ځانې کښې الله تعالی د منافقانو دډیرو خصلتونو ذکرکړې دي چې مسلمانان ددوی دظاهر نه د هوکه کښې پریونزی. اوهسې نه چې دوی

(۱) صحیح بخاری: کتاب التفسیر تفسیر سورة بقره آل عمران باب لقسم من الذين... ۴۵۶۶، صحیح مسلم: ۱۷۹۸-

مسلمانان او گنری او خپل نې کړی. اود دې په وجه څه لوڼې فساد اوشی. دا یاد ساتئ چې بد کاره خلق نیک گنرل ډیر خراب عمل دي. اگر چې دا (بد کول) پخپله هم ډیر خراب عمل دي. لکه څنگه چې په دې آیت کښې بیان شوی دی چې دا خلق زبانی اقرار خو ضرور کوی خو په زړه کښې ددوی ایمان نشته دي. داسان په سورة منافقون کښې هم ونيلی شوی دی چې: (إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا أَتَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ) یعنی دامنفاقان تالره راخی او وائی چې مونږ گواهی ورکوو چې ته دالله رسول نې او الله ته پته ده چې ته دهغه پاک ذات رسول نې. خو په حقیقت کښې د منافقانو داقول ددوی د عقیدې مطابق نه وو ځکه چې ددې خلقو دشاندارو الفاظو او دتاکید نه باوجود الله دوی ته دروغژن اوونیل

او وې فرمائیل چې (وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ) یعنی الله گواهی ورکوی چې په یقین سره دا منافقان دروغژن دي. او په دې ځانې کښې هم فرمائی چې (وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ) یعنی دراصل دوی ایمان نه دي راوړي دوی خپل ایمان ظاهرویی او خپل کفر لره پټوی او په خپل جهالت سره الله ته دهوکه ورکوی. او دا فائده ورکونکې او الله ته دهوکه ورکونکې کاریگری گنری لکه څنگه چې په بعضو مومنانوباندې ددوی مکر چلیږي. په قران پاک کښې دی چې: (يَوْمَ يَنْعَثُهُمُ اللَّهُ جَمِيعًا فَيُلْقُونَ لَهُ) یعنی د قیامت په ورځ چې کله الله دوی ټولو لره اودروی لکه څنگه چې دوی په دې ځانې دایمان والو په مخکښې قسمونه خوری، دالله په مخکښې به هم قسمونه خوری اودا به گنری چې دوی هم څه دي. خبردار! یقیناً دوی دروغژن دي. په دې ځانې کښې نې هم ددوی د غلطې عقیدې مقابله کښې اوفرمائیل چې په اصل کښې دوی ته ددوی دخپل کار خرابی نه ده معلومه. دوی دا دهوکه خپلوځانونو ته ورکوی لکه په بل ځانې کښې ارشاددي چې (إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ) یعنی منافقان الله ته دهوکه ورکوی او هغه ذات دوی ته (دهوکه) ورکوی.

بعضو قاریانو دا (يُخَادِعُونَ) لوستلې دي. اوبعضو (يُخَادِعُونَ) اود دواړو قراعتونومعنی اومطلب یو دي. اوکه څوک اووانی چې الله ته اوایمان والو ته به دهوکه څنگه ورکوی؟ دوی دخپل زړه خلاف ظاهرویی او دا خو صرف دبیچ کیدو دپاره وی. نو په جواب کښې به ونيلی شی چې داسان خبره کولو والو ته هم چې د ویرې نه بیچ کیدل غواړي، په عربی کښې (مخادع) وائی چونکه منافقان هم قتل، قید او د دنیاوی عذابونو نه دمحفوظ کیدو دپاره چال چلولو او د باطن خلاف الفاظ نې ظاهروول ځکه دوی ته دهوکه باز اوونیلې شو.

قوله تعالى: - وَمَا يُخَادِعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ

د منافقاتو خپل ځان ته دهوکه ورکول. - ددوی دا کار اگر چې چا ته په دنیا کښې دهوکه هم ورکړی لیکن په حقیقت کښې هغوی خپل ځان ته پخپله دهوکه ورکوی. ځکه چې هغوی په دې کښې کامیابی گنری. اوپه اصل کښې به دا ددوی د عذاب الهی سبب وی چې په دوی کښې به د هغې د برداشت کولو طاقت نه وی. نو په حقیقت به دا دهوکه ددوی دپاره عذاب شی. هغوی چې د کوم کار انجام ښه گنری هغه (کار) به ددوی په حق کښې خراب او ډیر خراب وی. ددوی د کفر او ددوی دتکذیب په وجه به د دوی رب ددوی نه سخت خفه وی. خو افسوس په دې چې په دوی کښې شعور نشته دي او دوی په خپل پروندتوب کښې مست دي. ابن جریج رحمه الله ددې په تفسیر کښې فرمائی چې د (لا اله الا الله) اظهار کوی او خپل ځان بیچ کوی، دا کلمه به ددوی په زړونو کښې ځانې اونکړی. قتاده رحمه الله فرمائی چې دمنافقانو هم دا حالت دي چې په ژبه نې څه او په زړه کښې بل څه، عمل یو څه وی او عقیده بل څه، سحر یو او ماښام بل څه. دکشتی په شان چې دهوا په وجه کله یو خوا شی او کله بل خوا.

<p>فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ لَا فَرْادَ لَهُمُ اللَّهُ</p>
<p> په زړونو د هغوی کښې مرض دې نو زیات کړل هغوی لره الله </p>
<p> ددوی په زړونو کښې د نفاق مرض دې نو الله د قانون قدرت مطابق ددوی مرض</p>
<p>مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا</p>
<p> د حیثیت د مرض نه اودې د هغوی دپاره عذاب دردناک په سبب دهغې چې وو هغوی</p>
<p> زیات کړو اودوی دپاره د دوی د دروغو ونیلو په وجه دردناکه سزا مقرر شوې ده</p>
<p>يَكْذِبُونَ</p>
<p> چې دروغ نې وویل </p>

قوله تعالى: فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَرَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا

د نفاق مرض :- دبیمارنۍ نه مراد په دې ځانې کښې شک او شبه ده. حضرت ابن عباس رضی الله عنه، حضرت ابن مسعود رضی الله عنه، او څو صحابه کرامو رضی الله عنهم نه هم دا روایت دې. حضرت مجاهد رضی الله عنه، عکرمه رضی الله عنه، حسن بصری رضی الله عنه، ابوالعالیه رضی الله عنه، ربیع بن انس رضی الله عنه او قتاده رضی الله عنه نه دا قول روایت شوی دې. عکرمه رضی الله عنه او طاووس ددې تفسیر په ریا سره کړې دې. او حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه ددې تفسیر نفاق هم روایت شوی دې. زید بن اسلم رضی الله عنه فرماني چې په دې ځانې ترې دیني بیماری مراد ده جسماني نه ده، دوی ته په اسلام کښې د شک بیماری وه او الله تعالی د دوی په ناپاکۍ کښې نور زیات والي او کړو.

د قرانی ایتونونه شواهد :- لکه په قران پاک کښې په یو بل ځانې کښې دې چې ﴿فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَرَادَتْهُمْ أُمَّتَانَا وَهُمْ يَسْتَبْشِرُونَ﴾ وَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَرَادَتْهُمْ رِجَالًا إِلَى رِجْسِهِمْ وَمَاتُوا وَهُمْ كُفْرُونَ ﴿﴾ یعنې د ایمان والو په ایمان کښې زیاتې کوی او دوی خوشحاله کوی، لیکن د بیماری والو په ناپاکۍ کښې او پلټنۍ کښې نور هم زیاتې کوی (یعنې ددوی ابدی گمراهی نوره هم زیاتېږي) دا بدله ده ددوی د عملونو مشابه ده. دا ښه تفسیر دې، هم ددې په مثل یو فرمان هم دې چې ﴿وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى وَآتَاهُمْ تَقْوَاهُمْ﴾ د هدایت والو هدایت کښې زیاتوالي کوی اود اقلوی کوی. ﴿يَكْذِبُونَ﴾ قاریانو ﴿يَكْذِبُونَ﴾ هم ونیلې دې. دادواړه خراب خصلتونه دي چې په دوی کښې وو دابه نې په دروغه هم گڼل او دوی دروغژن هم وو.

د منافقانو نه قتلولو وجه :- رسول الله ﷺ بعضې منافقان پیژندلو نه باوجود هم دوی نه قتلول اوددې وجه هغه ده چې کومه د بخاری او مسلم په روایت کښې ده چې نبی کریم ﷺ حضرت عمر فاروق رضی الله عنه ته او فرمائیل چې څه دا خبره نه خوښوم چې په خلقو کښې دامشهوره شی چې حضرت محمد ﷺ خپل ملگری قتل کوی. (۱)

مطلب دادې چې کوم اعرابیان چاپیر چل کښې دی هغوی ته به دا معلوم نه شی چې دا کافران ددوی پټ کفر په وجه قتل کړې شوی دی، ددوی نظرونه خو صرف په ظاهر باندې وی. کله چې په دوی کښې دا خبره مشهوره شی چې نبی کریم ﷺ خپل ملگری قتل کوی نو ویره ده چې هسې نه دوی داسلام قبلولو نه منع شی. حضرت قرطبی رحمته الله علیه فرماني چې زمونږ د عالمانو هم دا قول دې دا صحیح دې دا شان نبی کریم ﷺ مولفه القلوب چې د کومو زړونه اسلام طرف ته مائل کړي نو هغوی ته به نې مال ورکولو حالانکه نبی کریم ﷺ ته معلومه وه د دوی عقېدې خرابې دي. حضرت امام مالک رحمته الله علیه هم د منافقانو د

(۱) صحیح بخاری: کتاب المناقب، باب مایهې من دعوی الجاهلیة: ۳۵۱۸، صحیح مسلم: ۲۵۸۴ -

نه قتل کولو هم دا وجه فرماني ، لکه څنگه چه محمد بن جهم ، قاضي اسماعيل او ابهری نه نقل شوی دی. حضرت امام مالک رحمۃ اللہ علیہ نه په قول د ابن ماجشون یو وجه داهم نقل شوې ده چه دا په دې وجه وو چه د حضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم امت ته معلومه شی چې حاکم په خپل علم باندې فیصله نشی کولې. امام قرطبی رحمۃ اللہ علیہ فرماني اگر چه په ټولو مسئلو کښې د عالمانو اختلاف دې لیکن په دې مسئله کښې د ټولو اتفاق دې چه قاضي صرف د ذاتی معلوماتو په وجه یو کس نشی قتل کولې. حضرت امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ یو وجه دا هم بیان کړې ده، دوی فرماني د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د منافقانو نه قتل کولو وجه ددوی ایمان په خپله ژبه باندې ظاهروول وو اگر چه ددې ورته علم وو چه ددوی زړونه ددوی خلاف دی. خو ظاهري کلمه دا رومبی خبره لرې کوی.

ددې په تائید کښې د بخاری شریف او مسلم شریف دا حدیث هم پیش کولې شی چه په هغې کښې دی چه ماته حکم راکړې شوې دې چه څه خلقو سره جنگ او کړم تر دې چه هغوی «لا اله الا الله» اوواني. هرکله چه دوی ته دا کلمه اوونیلې شوه نو هغوی ځما نه خپل ځانونه او مالونه بچ کړل او ددوی حساب په الله جل جلالہ باندې دې ^(۱) مطلب دادې چه ددې کلمې وټیلو سره د اسلام ظاهري احکام په دوی باندې جاری شی ، اوس که ددوی عقیده هم ددې مطابق وی نو په آخرت کښې به دنجات سبب جوړ شی گنی په هغه ځانې کښې به دوی ته هیڅ نفع نه ورکوی. لیکن په دنیا کښې خو به دمسلمانانو احکام په دوی باندې جاری وی . اگر چه داخلق به دوی په دې ځانې کښې دمسلمانانو په صفونو کښې او ددوی په فهرست کښې په نظر راځی لیکن آخرت کښې په پل صراط باندې به دوی پیل شی او په تیرو کښې به حیران او پریشان وی او په اوچت آواز سره به مسلمانانو ته آوازونه کوی چه آیا مونږ تاسو سره نه وو؟ لیکن دهغه ځانې نه به ورته جواب ملاؤ شی چه وی خو صحیح مگر تاسو په فتنو کښې پریوتی او په انتظار کښې پاتې شونی او خپل کړه مو کول او خپلو خواشواتو پسې شوی ونی تر دې پورې چه دالله جل جلالہ حکم راغلو.

غرض دا چه په آخرت کښې به هم مسلمانانو پسې لگیدلی وی خو آخردوی به بیل کړې شی، او ددوی په امیدونو باندې به اوبه تونی شی. هغوی به غواړی چه مسلمانانو سره په سجده کښې پریوزی لیکن سجده به نشی کولې ^(۲). لکه څنگه چه په احادیثو کښې تفصیل سره بیان راغلي دي. بعضو محققینو ونیلي دي چه ددوی د نه قتل کولو وجه دا وه چه د الله جل جلالہ رسول په موجودگي کښې ددوی شرارتونه نشی ملاویدلې. الله جل جلالہ به مسلمانان دخپلې وحی په ذریعه ددوی د بدو نه محفوظ کړې وي. لیکن نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نه پس الله جل جلالہ دې نه کړی که داسې خلق وي ددوی نفاق ښکاره شی او مسلمانان ترې ښه واقف شی نو هغوی به قتلوی. د حضرت امام مالک رحمۃ اللہ علیہ فتوی ده چه نفاق د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم په زمانه کښې وو لیکن نن خو دا بې دینی او زندقیت دي.

داهم یاد ساتل پکار دی چه د زندق په باره هم د عالمانو اختلاف دې چه کله هغه کفر ښکاره کړی نودده د قتل کولو نه مخکښې دې ده ته دتوبې کولو پیشکش او کړی یا نه ؟ او هغه زندق چه خلقو ته هم ددې تعلیم ورکوی او هغه زندق چه معلم نه وی ، په دې دواړو کښې به فرق کولې شی یا نه ؟ او که دا ارتداد خو خل شوې وی نویياددې څه حکم دې یا صرف په یو خل کولو باندې هم ؟ بیا په دې کښې هم اختلاف دې چه دا اسلام راوړل او رجوع کول دده دخپل طرف نه وی او په ده باندې د زور کولو نه پس هم دا حکم ؟ غرض په دې ټولو خبرو کښې اختلاف دي. لیکن ددې دیان ځانې دا حکامو کتابونه دی تفسیرونه نه دی.

^۱ (صحیح بخاری : کتاب الایمان باب (فان نأبوا...) : ۲۵ ، صحیح مسلم : ... (۲۱)) -

^۲ (صحیح بخاری : کتاب الاذان فصل فی السجود : ۸۰۶ ، کتاب التوحید باب قول الله تعالی (وجوه یومئذ ناظرة) : ۷۴۳۹ ، صحیح مسلم : ۱۸۲)

نبی کریم ته د بعضې که مانو د نفاق علم: د خوارلسوکسانو د نفاق علم خو نبی کریم ﷺ ته وو (۱). دا هغه بدظن خلق وو چه هغوی په غزوۀ تبوک کښې مشورې کړې وې اودا تې فیصله کړې وه چه نبی کریم ﷺ سره د هوکه اوکړی. دوی د نبی کریم ﷺ د قتل کولو پوره سازش کړې وو چه د شپې په تیاره کښې چه کله رسول کریم ﷺ فلانی غر ته نژدې شی نو د رسول کریم ﷺ اوبڼه اویرونی، هغه به اویرېږی او په منډه به شی او رسول کریم ﷺ به په غر کښې پریوزی، الله ﷻ خپل نبی ﷺ ته په هغه وخت کښې وحی اوکړه اوددوی ناپاک سازش نه تې خبر کړل. نبی کریم ﷺ حضرت حذیفه ؓ راوبللو اوددې واقعې خبرې تې ورکړو. او ددې غدارو نومونه تې هم ورته اوخودل. بیا هم رسول کریم ﷺ ددوی د قتل کولو حکم اونه فرمانیلو (۲) ددې نه سوا رسول کریم ﷺ ته د نورو منافقانو علم نه وو. قرآن پاک فرمانی چه (وَمِنْ حَوْلِكُمْ مِنَ الْأَغْرَابِ مُنْفِقُونَ) یعنی ستاسو چاپیر چل کښې بعضې اعرابیان منافق دی اوبعضې سرکشه په مدینه کښې هم دی تاسو ته د هغوی معلومات نشته دي. خو مونږ ته معلوم دی. اوبه بل خانې کښې فرمانی چه (لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ الْمُنْفِقُونَ) یعنی که دامنافقان گنده زړونو والا اوفساد کولووالا او تکبر کولو دخپلو شرارتونو نه منع نه شو نومونږ به هم دوی نه پرېږدو. اوبه مدینه کښې ډیر کم باقی پاتې شی بلکه په دوی به لعنت اوکړې شی چه په کوم خانې موندلې شی تونیولې به شی او ټکړې ټکړې کولې به شی.

ددې ایتونو نه معلومه شوه چې نبی کریم ﷺ ته ددې منافقانو علم وو چه څوک څوک دی؟ خو ددوی مذموم خصلتونه چه بیان شو، دا چه په چا کښې وی نو په هغه به نفاق صادق رازی. لکه بل خانې کښې فرمانی چه (وَلَوْ نَشَاءُ لَأَرَيْنَهُمْ) یعنی که مونږ اوغواړو نودوی به ښکاره کړو تاسو به دوی د دوی د انداز گفتگو نه اوبیژنی: په دې منافقانو کښې د ټولونه زیات مشهور عبدالله ابی ابن سلول وو، حضرت زید بن ارقم دده د منافقانه خصلتونو د حضور اکرم ﷺ په مخکښې گواهی ورکړې وه. (۳) دې چه کله مړ کیږی نو حضور اکرم ﷺ دده د جنازې مونځ کوی او دده په دفن کولو کښې شریکېږی (۴) لکه څنگه چه ئې دعامو صحابه کرامو ؓ په جنازه کښې شرکت کولو. بلکه عمر فاروق ؓ چه کله حضور اکرم ﷺ ته لږ په زور سره وریاد کړل نو حضور ﷺ اوفرمانیل چه څه نه غواړم چه خلقو کښې دا خبرې مشهورې شی چه حضرت محمد ﷺ خپل صحابه کرام وژنی (۵). یو صحیح حدیث کښې روایت دي چه ماته اختیار راکړې شو داستغفار کولو اونه کولو نو ما کول خوښ کړل (۶) په یو روایت کښې دی که اویا خلو نه زیات استغفار کولو کښې هم ما ته دده بخشش معلوم شوې وې نو ما به ددې نه هم زیات استغفار غوستي وې (۷).

وَإِذْ قِيلَ لَهُمْ لَا تَفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ
ا اهر کله اچی اوونیلې شو ا هغوی ته اچی مه کوی فساد ا په زمکه کښې
ا اهر کله چې دوی ته (داصلاح دپاره) اوونیلې شی چې د زمکې په مخ فساد مه کوئی (اونفاق پرېږدی)

- (۱) صحیح مسلم کتاب صفات المنافقین واحکامهم باب صفات المنافقین: (۲۷۷۹) -
 (۲) صحیح مسلم: کتاب صفات المنافقین واحکامهم باب صفات المنافقین: (۲۷۷۹) -
 (۳) صحیح بخاری: کتاب التفسیر، سورة المنافقون: (۴۹۰۰) -
 (۴) صحیح بخاری: کتاب الجنائز باب الکفن القیمص: ۱۲۶۹، صحیح مسلم: (۲۷۷۳) -
 (۵) صحیح بخاری: کتاب المناقب باب ما ینهی من دعوی الجاهلیة: ۳۵۱۸، صحیح مسلم: (۲۵۸۴) -
 (۶) صحیح بخاری کتاب الجنائز باب ما یکره من الصلاة علی المنافقین: (۱۳۶۶) -
 (۷) صحیح بخاری کتاب الجنائز باب ما یکره من الصلاة علی المنافقین: (۱۳۶۶) -

قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ ۚ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ

نووی و نیل | بیشک موثر | اصلاح | کونکی یو | خبردار | بیشک هم دوی | فساد کونکی دی
 نو دوی وانی موثر | خو | خپله | لگیا یو | د خلو | اصلاح کوو | بلکه هم دوی | بنکاره | فساد یان دی

وَلَكِنْ لَا يَشْعُرُونَ ۚ

خو | نه لری دوی پوهه |

خو | پخپلو | خانوونو | نه پوهیږی |

قوله تعالى: - وَإِذْ قِيلَ لَهُمْ لَا تَفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ ۚ

فساد یان منافقان :- حضرت ابن عباس ؓ، حضرت ابن مسعود ؓ اود رسول کریم ﷺ بعضی صحابه کرامو ؓ نه روایت دې چه دا بیان هم د منافقانو دې ددوی فساد کفر او معصیت الہی دې^(۱) مطلب دادې چه په زمکه کښې د الله ﷻ نافرمانی کول یا د نافرمانی کولو حکم ورکول په زمکه کښې فساد پیدا کول دی او د زمکې او آسمان اصلاح د الله ﷻ اطاعت دې^(۲) حضرت مجاهد رضی اللہ عنہ فرماني چه کله دوی د الله ﷻ د نافرمانی نه منع کولې شی نو وانی چه موثر خو په هدایت او اصلاح باندې یو.
 حضرت سلمان فارسی ؓ فرماني چه ددې خصلت خلق اوسه پورې نه دی راغلی. مطلب دادې چه د حضور اکرم ﷺ په زمانه کښې د بد خصلت دا خلق موجود وو. خواوس چه څوک رازی نو هغوی به ددوی نه هم بدترین وی. دا نه دی گنرل پکار چه دوی دا وانی چه ددې وصف د حضور ﷺ په زمانه کښې هېو وو نه. حضرت ابن جریر رضی اللہ عنہ فرماني چه ددې منافقانو فساد پیدا کول دا وو چه د الله ﷻ نافرمانی به ئې کولې. چه دکوم کار نه الله ﷻ دوی منع کول هغه (کارونه) به ئې کول. او د الله ﷻ فرائض به ئې ضائع کول. د الله ﷻ په ریښتونی دین کښې به ئې شک کولو، ددې په حقیقت او صداقت باندې ئې یقین نه کولو. مومنانو ته چه به کله راغلل نو لاپې به ئې ویشتلې. حالانکه په زړونو کښې ئې رنگ په رنگ وسوسي وې. موقع به ئې کتله او د الله ﷻ د دښمنانو امداد او مدد به ئې کولو او د الله ﷻ د نیکو بندگانو په مقابل کښې به ئې دهغوی مدد کولو اوددې مکر او فساد نه پس به ئې خپل خان ته مصلح و نیل او مصلح گنرلو^(۳).

کافرو سره دوستی هم فساد دې :- قران پاک د کافرو سره دوستی او تعلق نه هم په زمکه کښې د فساد کولو سره تعبیر کړې دې. ارشاد فرماني چه (وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِعَهْدِهِمْ أُولَئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ) یعنی کفار پخپلو کښې د یو بل دوستان دی که تاسو داسې او کړل (دې کافرو سره مو دوستی او کړه) نو په زمکه کښې به غټ فساد او فتنه پیدا شی. په دې آیت کښې ئې د مسلمانانو او کفارو د دوستانې او تعلقاتو کټ کولو حکم کړې دې او بل خانې کښې فرماني چه انې ایمان والو مومنان مه پرېږدی او کافران خپل دوستان مه جوړوئ، آیا تاسو دا غواړئ چه د الله ﷻ په تاسو باندې بنکاره حجت شی یعنی ستاسو د نجات دلیل پرېکړی. بیا فرماني چه منافق خلق به د جهنم په لاندې حصه کښې وی او تاسو به ددوی دپاره بالکل مددگار نشئ؛ چونکه د منافقانو ظاهر ښه وی ددې وجې په مسلمانانو باندې حقیقت پټ وی. دوی مومنانو ته په خپلو خوندو روځیږو د هوکه ورکوی. او ددوی د بې حقیقت کلماتو نه او د کافرو د پټې دوستانې نه مسلمانانو ته ډیر زیات مصیبتونه برداشت کول دی. د منافقان د فساد کولو مشران دی. که دوی پخپل کفر باندې

^(۱) (الطبری: ۱/ ۲۸۸) -.

^(۲) (ابن ابی حاتم: ۱/ ۵۰) -.

^(۳) (الطبری: ۱/ ۲۸۹) -.

اوسى نو د دوى خوفناكوسازشونو او غټو چالونو به مسلمانانو ته دومره نقصان بالكل نه رسيدو او پوره به مسلمانان شوى وي. او خپل ظاهر او باطن به ئې ښه كړې وي. نو بيا به دوى د دنيا د امن سره د آخرت نجات به هم حاصل كړې وي. ددې خطرناكې پاليسۍ باوجود كله چه دوى ته نصيحت كولى شي نو دوى وائى چه مونږ خوصلح كوونكى يو او دوى دروغ وائى ، مونږ د چا څه ويرانول نه غواړو مونږ فريقينو سره اتفاق كوؤ.

قوله تعالى: - قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ

خپل ځانته مصلح وئيل: - حضرت ابن عباس ؓ فرمائى: چه هغوى به وئيل چه مونږ د دواړو ډلو يعنى مومنانو او اهل كتابو مينځ كښې صلح كوونكى يو. ليكن الله ﷻ او فرمائيل چه دا د دوى سراسر جهالت دې كوم ته چه دوى صلح وائى دا عين فساد دې خودوى ته هيڅ پټه نشته دې (۱)

وَإِذَا	قِيلَ لَهُمْ	آمِنُوا	كَمَا
اوهركله چى اوونيلې شو هغوى ته چى ايمان راوړئ لكه څنگه			
اوهركله چى دوى ته اوونيلې شى چى داسې (ښتيني) ايمان راوړنى لكه			
أَمِنَ	النَّاسُ	قَالُوا	أَنُؤْمِنُ كَمَا
چى ايمان راوړې دې انو روخلقوانوې وئيل آيا مونږ ايمان اړاوړولكه څنگه چى ايمان راوړې دې			
چى نورو مسلمانو، خلقو راوړنى دې نو وائى (ښه) داسې ايمان ايمان راوړو			
السَّفَهَاءُ	أَلَا	إِنَّهُمْ	هُمْ
بيوقوفانو! خبردار! په حقيقت كښې دوى چى دى دوى پخپله بيوقوفان دى خو			
لكه دې كم عقلو خلقو چى راوړنى دې واوړنى چى هم دوى پخپله بې عقله دي خو پخپلې بې عقلۍ هم			
لَا يَعْلَمُونَ			
نه پوهيږى دوى			
نه پوهيږى (ځكه دوى نورو خلقو ته بې عقله وائى)			

قوله تعالى: - أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السَّفَهَاءُ وَلَكِن لَّا يَعْلَمُونَ

حقيقى بيوقوفان: - مطلب دادې كله دې منافقانو ته دصحابه كرامو ؓ پشان په الله ﷻ د ايمان راوړو ، په فرستوباندې د ايمان راوړو، په رسولانو باندې د ايمان راوړو، مرگ نه پس ددوباره ژوند ، د دوزخ اود جنت حقانيت د تسليمولو، د الله ﷻ تابعدارى كولو، د نيك عملونو كولو او د بدونه دمنع كيدلو اوونيلې شى نو داملعونه ډله داسې ايمان ته بيوقوفه ايمان وائى. ابن مسعود ؓ او بعضې نور صحابه كرام ؓ او ربيع بن انس ؓ ، عبد الرحمن بن زيد ؓ وغيره نه هم دا تفسير نقل شوې دې (۲)

د سفیه معنی: - (السَّفَهَاءُ) د (سفیه) جمع ده لكه حكماء او حكيم او حلماء او حليم، جاهل كم عقل او نفع نقصان لره پوره نه پيژندلو والا ته (سفیه) وئيلې شى. قران پاك كښې په بل ځانې كښې ارشاد دې چه (وَلَا تُؤْتُوا السَّفَهَاءَ) بيوقوفو ته مال مه وركونى كوم چه ستاسود قيام سبب جوړيږى. د عامو مفسرينو دا قول دې چه په دې آيت كښې (السَّفَهَاءُ) نه مراد ښځې او بچى دى، ددې منافقانو په جواب كښې پخپله په دې

(۱) ابن ابى حاتم: ۵۲ / ۱ -

(۲) الطبري: ۲۹۳ / ۱ -

خانی کنبی پروردگار عالم ﷺ جواب ورکړو اوتاکید نې اوفرمائیل چه بیوقوف خو دوی دی او ورسره جاهلان هم دی داسې چه خپله بیوقوفی ورته معلومه هم نه ده. نه ورته خپل جهالت او گمراهی معلومه ده. ددې نه زیات به ددوی خرابی او پوندتوب او هدايت نه لرې کيدا، نور څه وی؟

وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا	وَأَمَّا	وَأَمَّا	وَأَمَّا
اوکله چی ملاوېږي دوی دهغه خلقو سره چی ان ئې راوړې دي			
اوهرکله چې دوی مسلمانانو سره ملاو شي			
قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَا إِلَى شَاطِئِنَهُمْ لَا قَالُوا	وَأَمَّا	وَأَمَّا	وَأَمَّا
نو وایی چی ایمان راوړې دي مونږ اوکله چی اځانله شی دشيطانانو ملگرو خپلو سره نو وانی			
نو (مسلمانانو ته) وانی چې مونږ (هم) ایمان راوړنی دي اوهرکله چې خپلو شيطانانو (یارانو) سره یوازې شي نو وانی			
إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسَاهِرُونَ ۚ اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ	وَأَمَّا	وَأَمَّا	وَأَمَّا
په حقیقت کنبی مونږ اتاسو سره یو بیشکه مونږ اتوقې کونکی یو الله بدله د توقو ورکوی			
چې مونږ خوشتاسو ملگری یو مونږ خو په مسلمانانو پورې توقې کوو الله دوی ته ددې توقو سزاوړکوی			
يَهُمُّ وَيَكِيدُ هُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ۚ	وَأَمَّا	وَأَمَّا	وَأَمَّا
دوی ته اومهلت ورکوی دوی ته اودوی په سرکشی خپله کنبی سرگردان دی			
او دوی ته مهلت ورکوی چې پخپله سرتیزنی کنبی سروهلې بروهلې گرځي.			

قوله تعالى: - وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا

منافقانه رويه: مطلب دادې چه دا بدظن مسلمانانو لره رازی او خپل ایمان اودوستی او خیرخواهی ظاهروی اودوی په دھوکه کنبی اچوی. چه دمال او خان بیچ کیده اوشی او نیکی او د غنیمت مال کنبی هم ددوی حصه اورسی، اوکله چه خپلې ډلې (شيطانانو) ته لار شی نو دهغوی حق کنبی خبرې کوی.

قوله تعالى: - وَإِذَا خَلَا إِلَى شَاطِئِنَهُمْ

دخلو معنی: - د (خَلَا) معنی په دې خانی کنبی د (انفِرُوا) او (ذَهَبُوا) او (خَلَصُوا) او د (مَضُوا) ده یعنی واپس کیږي او رسی او په خاندله والی کنبی وی او ځی. چه د (الی) سره متعدی ده دا په معنی د واپس کیدو ده. په فعل مضمر او ملفوظ دواړو باندې دلالت کوی، بعضې وانی چه (الی) په معنی د مع دې. مگر رومبی معنی صحیح ده.

د شيطانانو نه مراد: دابن جریر رحمته الله علیه دکلام خلاصه داده چه دشياطين نه مراد مشران او لونې لونې سرداران دی لکه د يهودو عالمان او د قریشو او منافقینو سرداران.

حضرت ابن عباس رضی الله عنه او حضرت ابن مسعود رضی الله عنه او نور صحابه کرام رضی الله عنهم قول دي چه دا شياطين ددوی مالداره مشران او دکفر سرداران وو. او ددوی په عقیده کنبی شامل خلق وو. د يهودو دې شيطانانو به دوی ته د پغمبرنی دروغ گنډلواو دقران پاک د تکذیب کولو مشورې ورکولې. حضرت مجاهد رضی الله عنه فرماني چه د شياطين نه مراد دهغوی هغه ملگری دی چه یا خومشرکان وو او یا منافقان وو. حضرت قتاده رضی الله عنه فرماني چه ددې نه مراد هغه خلق دی چه په خرابو او شرک کنبی ددوی سرداران وو. ابو العالیه رضی الله عنه سدی رضی الله عنه، ربیع بن انس رضی الله عنه هم دا تفسیر کړې دي. ابن جریر رضی الله عنه فرماني چه هر دھوکه ورکونکی او سرکشی کونکی ته شيطان ونيلې شی که هغه د جناتونه وی او که د انسانانو نه. په قران

پاک کنبی ہم دی چہ (شَیْطَانِ الْاِیْسِ وَالْجِنِّ) یعنی د انسانانو او پیریانو شیطانان. پہ حدیث کنبی دی چہ مونہ د جناتو اود انسانانو د شیطانانوہ دالله ﷻ پناہ غوارو. ابو ذر ﷺ د رسول کریم ﷺ نہ تپوس اوکړو چہ یار رسول الله ﷺ آیا په انسانانو کنبی ہم شیطانان وی؟ نبی کریم ﷺ اوفرمانیل چہ آو. (۱)
 قوله تعالى: - قَالُوا اِنَّا مَعَكُمْ اِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِءُونَ

د منافقانو دوه پر یقتوب:- کله چہ دامنافقان مسلمانانو سره ملاویری نو وائی چہ مونہ تاسو سره یو یعنی څنگه چہ تاسو یی داشان مونہ هم یو. مونہ خو هغوی سره هسې توقې کوو. حضرت ابن عباس ﷺ، ربیع بن انس رضی الله عنہ او قتاده رضی الله عنہ هم دا تفسیر شوې دې. الله ﷻ دوی ته جواب ورکوی اوددوی ددې مکر او فریب د فعل باره کنبی فرمائی چہ الله ﷻ به هم دوی سره توقې اوکړی او دوی به په سرکشی کنبی نور هم زیات کړی لکه څنگه چہ بل خانې کنبی فرمائی چہ د قیامت په ورځ به منافقان سړی او بڅې ایمان والو ته وائی چہ لږ شان اودریرنی چہ مونہ هم ستاسو دنور نه فائده اوچته کړو. ورته به اوونیلې شی چہ روستو لارشی او نور تلاش کړنی. ددوی په روستو کیدو به ددوی په مینځ کنبی یو دیوال قائم کړې شی. په دې کنبی به دروازه وی. ددې یو طرف ته به رحمت وی او بل طرف ته عذاب. اوبه بل خانې کنبی ارشاد فرمائی چہ کافر دې زمونږ صبر (دهیل) ته ښه نه وائی په دې تاخیر کنبی دوی په خپل بدکردارونو کنبی نورهم زیاتیرې. نو قران پاک کنبی چہ په کوم خانې کنبی استهزاء، مسخریت یعنی توقې، مکر، خدیعت یعنی ددهوکې الفاظ راخی نوپه هغه خانې کنبی به هم دامراد وی
 قوله تعالى: - اِنَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ

دالله په دوی پورې د توقو کولو معنی:- یو ډله وائی چہ دالفاظ صرف د زورنې او خبردارنې دپاره استعمال کړې شوی دی، ددوی دبدوکردارونو اود دوی کفر اوشرک باندې دوی ملامته کړې شوی دی. مفسرین لیکي چہ دا الفاظ صرف په جواب کنبی راوړې شوی دی. لکه څنگه چہ یو نیک سړی د یو مکار سړی د دهوکې نه بچ شی او په دوی باندې غالب شی او وائی چہ اووايه ما څنگه فساد اوکړو حالانکه دده دطرف نه فریب نشی کولی. داشان دادالله ﷻ فرمان دې چہ (وَمَكْرًا وَمَكْرًا اَلَّهُ) او (اِنَّهُ يَسْتَهْزِئُ) گنی دالله ﷻ ذات دمکر او فریب نه پاک دې. مطلب دادې چہ ددوی فن به هم دوی لره بریادکړی. ددې الفاظو مطلب دا هم بیان شوې دې چہ الله ﷻ به ددوی دتمسخر او ددوی د دهوکې او ددوی دهیرې بدله ورکړی. نوپه بدله باندې هم د دې الفاظو اطلاق شوې شو، معنی د دواړو لفظونو په دواړو ځایونو کنبی جدا جدا ده. اوگورنی قران پاک کنبی دې چہ (جَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةً مِّثْلُهَا) یعنی د بدنی بدله بدی ده. (فَمَنْ اَعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاَعْتَدُوا عَلَيْهِمْ مِثْلَ مَا اَعْتَدَى عَلَيْكُمْ) چہ څوک په تاسو باندې ظلم اوکړی نو تاسو هغه سره زیاتی کوئی، نوظاهره ده چہ د بدنی بدله په بدنی سره خرابه نه ده. دزیاتی په بدله کنبی دزیاتی بدله اخستل زیاتی نه ده. لیکن لفظ په دواړو ځایونو کنبی هم یو دې. حالانکه اوله بدی اوزیاتی ظلم دې. او بله بدی اوزیاتی عدل دې. لیکن لفظ په دواړو ځایونو کنبی یو دې. داشان چہ په کوم خانې کنبی دالله ﷻ په کلام کنبی داسې عبارتونه دی په هغه خانې کنبی هم دا مطلب دې، او یو مطلب بل هم واورنی. په دنیا کنبی دا منافق د خپلې دې پلټنې پالیسۍ سره دمسلمانانوسره مذاق کولو، الله ﷻ هم دوی سره هم داسې اوکړل چہ په دنیا کنبی دوی ته امن وامان ملاؤ شو او اوس دوی مست شول. حالانکه دا عارضی امن دې. د قیامت په ورځ به دوی ته هېڅ امن نه وی. په دې خانې کنبی اگر چہ ددوی مالونه او ددوی خانونه بچ شو لیکن الله ﷻ سره به دوی ته درد ناک عذاب ملاویری؟ ابن جریر رضی الله عنہ هم دې قول ته ترجیح ورکړې ده. او ددې نې ډیر تائید کړې دې. ځکه چہ مکر دهوکه او مذاق چہ بغیر د څه وجې

نه وی ددی نه خو دالله ذات پاک دی. خود انتقال او بدلی اودمقابلی په طور دا الفاظ دالله په حق کښې د وئیلو څه حرج نشته. حضرت ابن عباس ؓ هم دا فرماني چه دا ددوی بدله ده اوددوی سزا ده. قوله تعالى: - وَنَعُدُّهُمْ

منافقانو ته مهلت ورکول: - د (وَنَعُدُّهُمْ) مطلب دهیل ورکول او زیاتول کړې شوې ده. لکه فرماني (اَيَحْسَبُونَ اَنَّمَا نُكَلِّمُهُمْ بِه) یعنی آیا دوی دا گنړی چه ددوی مالونه او ددوی اولاد زیاتیدل ددوی دپاره ښه څیز دی نه دوی ته بالکل صحیح شعور نشته دی. او فرماني چه (سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِّنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ) یعنی دآشان به مونږ دوی په مزه مزه نیسو چه دوی ته به معلومه هم نشی. نو مطلب داشوچه یو خوا دوی دا گناه کوی او بل طرف ته ددوی دنیاوی نعمتونه زیاتیږی اوددوی خوشحالیری حالانکه په اصل کښې دا عذاب دی. قرآن پاک کښې په بل ځانې کښې فرماني چه (فَلَمَّا سَوَّاهُمْ وَابَاهُ فَتَخَنَّقَ عَلَيْهِمْ اَبْوَابُ كُلِّ مَسْجِدٍ) یعنی کله چه دې خلقونصیحت هیر کړو نو مونږ په دوی باندې دټولو څیزونو دروازې پرانیستی تردې پورې چه دوی په خپلو څیزونوباندې نازیدل نو مونږ دوی لره راوښول نو اوس اوویریدل اود ظالمانو بریادی اوشوه او اووئیلې شو چه تعریفونه دالله دپاره دی. ابن جریر ؓ فرماني چه دوی د مهلت ورکولو او دوی ته په خپلې سرکشی او بغاوت کښې دزیاتیدو دپاره نوره زیاتی اوکړې شوه. بل ځانې کښې فرماني چه (وَنَقْلِبُ اَفْئِدَتَهُمْ) مونږ د دوی زړونه اړوو راپوو قوله تعالى: - فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ

د طغیان معنی: - (طُغْيَانِهِمْ) وائی په یو څیز کښې داخلیدو ته. لکه چې فرماني (اِنَّا نَاطِقًا الْمَاءِ) ابن عباس ؓ فرماني چې دوی خپل کفر کښې ډیر وربوختیږی. غمه گمراهی ته وائی، نو ددې جملې مطلب داشو چه ضلالت او کفر کښې ډوب شول. او دې ناپاکۍ دوی لره راگیرکړل. او اوس دوی په دې دلدل کښې راکوژیږی. او هم په دې ناپاکۍ کښې انځلی. او د خلاصی ټولې لارې په دوی باندې بندې شوی دی. نو په داسې دلدل کښې چه وی او بیاروندوالې، او کونړتوب اوبیوقوفتیا وی، هغوی به څنگه نجات بیامومی. د سترگو رندو دپاره په عربی کښې دعمی لفظ رازی. او د زړه د روند دپاره دعمه لیکن کله د زړه د روند دپاره دعمی لفظ رازی لکه په قرآن پاک کښې دی چه (وَلٰیکن تَعْمٰی الْقُلُوْبُ الّٰتِیْ فِی الصُّدُوْرِ) لیکن زړونه نې رانده دی کوم چه په سینو کښې دی.

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلٰلَةَ بِالْهُدٰی ۝ فَمَا رَبَّحَتْ	داهغه خلق دی	چې اغستلی نې ده گمراهی اېه بدله هدایت کښې	خو اونه کړه	گټه
تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِیْنَ ۝	سوداگری ددوی	اونه دی دوی	صحیح لارموندونکی	گټه او نکره
				اونه دوی (دحق) لارموندونکی دی

قوله تعالى: - أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلٰلَةَ بِالْهُدٰی ۝

هدایت په بدله کښې گمراهی اغستل: - حضرت ابن عباس ؓ، حضرت ابن مسعود ؓ او بعضې نورو صحابه کرامو ؓ نه روایت دی چه هغوی هدایت پریښودو او گمراهی نې واخستله. حضرت عبدالله فرماني چه دوی دایمان په بدله کښې گمراهی خوښه کړه. لکه څنگه چه د ثمودیانو باره کښې ارشاد دی چه (وَأَمَّا ثَمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ فَاسْتَحَبُّوا الْعَمٰی عَلٰی الْهُدٰی) یعنی ددې باوجود چه مونږ ثمودیانو ته لار اوښایله مگر بیا هم هغوی ددې رهنمائی په بدله کښې روندتوب خوښ کړو. مطلب دا شو چه منافقان د هدایت نه

واوریدل او گمراہی طرف تہ راغلل۔ اودھدایت پہ بدلہ کنبی نی گمراہی واخستلہ یعنی ہدایت نی خرخ کرو او گمراہی نی واخستلہ۔ کہ اوس نی ایمان راوری وی او بیا کافر شوی وی یا ورتہ ہدود ایمان راورل نہ وی نصیب شوی۔ او پہ دے منافقانو کنبی دودہ قسمہ خلق وو۔ چنانچہ پہ قران پاک کنبی دی چہ (ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ اٰمَنُوْا ثُمَّ كَفَرُوْا فَطُبِعَ عَلٰی قُلُوْبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُوْنَ) یعنی دا پہ دے وجہ چہ دوی ایمان راورو او بیا کافران شو نوددوی پہ زرونو باندے مہر اولگولی شو۔ اوداسی منافقان ہم دی چہ ہغوی تہ ایمان نصیب نشو۔

قوله تعالى:- فَمَارَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِيْنَ

پہ تجارت کنبی تاوان:- نو نہ خودوی تہ پہ دے سودا کنبی خہ فائدہ ملاؤ شوی او نہ ورتہ لار ملاؤ شوی۔ بلکہ دھدایت د چمن نہ اووتل او پہ ازغو کنبی داخل شو او د جماعت د مضبوطی قلعدہ نہ اووتل او پہ تنگو جیلونو کنبی داخل شو اود امن نہ اووتل او پہ ویرو اوتیارو کنبی داخل شو اود سنت د پاکو باغونو نہ اووتل او د بدعت پہ ویرانو خنگلونو کنبی داخل شو (۱)

مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي			
ا مثال ددوی ایشان دمثال ادھغہ کس دی			
اددی درغلو خلقو مثال دھغہ چا پشان دے			
اَسْتَوْقَدَ	نَارًاۙ فَلَمَّاۤ اُضْءَاتُ مَاۙ	حَوْلَهُۥ	ذَهَبَ اللّٰهُ
چی بل کرے نی وی اور انور کله چی رو بنانہ کروادی وور خو او شاتول خانی دھغہ نو واخستلو اللہ			
چی اور نی پہ تیاریہ کنبی بل کرو نور کله چی گیر چا پیرہ خانی نی رنہا کرو نو اللہ پاک د دوی			
بِنُورِهِمْۙ	وَتَرَكَّهُمْۙ	فِي ظُلُمٰتٍۙ	لَّا يَبْصِرُوْنَۙ
طاقت دلیدلو دھغوی اور پربنودل نی ہغوی پہ تیرو کنبی اچی نہ وینی ہیخ خیز			
(دسترگو) رنہا ختمہ کرہ اوپہ تورو تیرو کنبی نی پربنودل اچی ہیخ نہ وینی (دوی)			
صُمُّۙ	بُكْمٌۙ	عُمٰیۙ	فَهُمْۙ لَّا يَرْجِعُوْنَۙ
کانرہ دی چار اگان دی راندہ دی اوس دوی نہ واپس کیری			
کانرہ، گونگیان اور راندہ دی انود خپلی گمراہی نہ بیرتہ نہ راگرخی			

قوله تعالى:- مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًاۙ

دمنافقانو مثال:- مثال تہ پہ عربی کنبی مثیل ہم وائی۔ ددی جمع امثال راخی۔ لکہ پہ قران پاک کنبی دی چہ (وَتِلْكَ الْاَمْثَالُ) یعنی دامثالونہ مونہ خلقو دیارہ بیانونو اوپہ دی باندے صرف عالمان پوہیری۔ دآیت مطلب دادے چہ منافق گمراہی دھدایت پہ بدلہ کنبی او روند والی دبینانی پہ بدلہ کنبی اخلی۔

قوله تعالى:- فَلَمَّاۤ اُضْءَاتُ مَا حَوْلَهُۥ ذَهَبَ اللّٰهُ بِنُورِهِمْۙ وَتَرَكَّهُمْۙ فِي ظُلُمٰتٍۙ لَّا يَبْصِرُوْنَ

پہ تیاریہ کنبی اور بلول:- ددوی مثال دھغہ سری پہ شان دے چہ پہ تیاریہ کنبی اور بل کیری اودہ تہ بنی طرف تہ او کس طرفتہ خیزونہ پہ نظر راغلل او پریشانی ترے لری شی او د فاندے امید ورتہ اوشی چہ پہ دے کنبی اور مر شی او یو دم تیاریہ شی، چہ نہ نظر کار کوی او نہ لار معلومیہی او دے سرہ سرہ ہغہ سری پخپلہ کونہ وی، نہ د چا خبرہ اوریدی شی، گونگی وی د چا نہ تپوس نشی کولی، روند وی چہ

پہ رنہ اسرہ ہم کار نشی کولی. اوس بہ دی خنگہ لار اومومی. ہم داشان دامافقان ہم دی چه هدایت لره نی پریخودی دی او لاره ترے هیره شوے ده او نیکی نی پریخودی ده او بدی غواری. ددی مثال نہ معلومہ شوه چه دی خلقو ایمان قبول کرے وو خو کفر نی کرے وو. لکه خنگہ چه په قران پاک کنبی په دیرو خایونو کنبی په صراحت سره موجود دی. واللہ اعلم.

حضرت امام رازی رحمۃ اللہ علیہ په خپل تفسیر کنبی د سدی رحمۃ اللہ علیہ نه دانقل کرې دی، بیا وانی چه دا تشبیه دیره ښه ده او صحیح ده ځکه چه مخکښې دې منافقانو ته دایمان نور حاصل شو او بیا ددوی دتفاق په وجه هغه (نور) مړ شو. اودوی په حیرت کنبی پریوتل. او د دین د حیرت نه به زیات حیرت بل څه وی؟ حضرت ابن جریر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چه د چا دپاره دامثال بیان شوې دې هغوی ته هیڅ وخت هم ایمان نه وو نصیب شوې ځکه چه مخکښې دالله ﷻ فرمان تیر شوې دې چه **(وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ)** یعنی اگر چه دوی په ژبه باندې په الله ﷻ اوپه ورځ دقیامت باندې د ایمان راوړلو وانی خو په حقیقت کنبی دوی ایماندار نه دی. لیکن صحیح خبره داده چه په آیت مبارک کنبی ددوی دکفر او د نفاق دوخت خبر ورکړې شوې دې. ددې نه ددې انکار نشی کولی چه ددې حالت کفر او نفاق نه مخکښې دوی ته ایمان نصیب شوې وو. ممکن دی چه ایمان نی راوړې وی، بیا ددې نه روستو شو او اوس ددوی په زړونو باندې مهر لگیدلې دې. اوگورنی دقران پاک په بل ځانې کنبی څه وانی **(ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا)** دا په دې وجه دوی دایمان نه پس کفر کرې وو. بیا ددوی په زړونو باندې مهر اولگولې شو او اوس دوی هېڅ نه پیژنی. هم دا وجه ده په دې مثال کنبی د رنر اوتیارې ذکر دې. یعنی کلمه دایمان د ظاهرولو په وجه په دنیا کنبی پرې څه نور اوشو لیکن دکفر دپتولو په وجه بیا په آخرت کنبی په تیارو کنبی راگیر شو.

دجماعت نه په یو فرد سره تعبیر:- دیوجماعت مثال اکثر په یوسړی سره ذکر کولی شی قران پاک فرمائی چه **(رَأَيْتَهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ تَدُورُ أَعْيُنُهُمْ)** یعنی ته به اوگورې چه دوی به ستا طرف ته سترگې نیولې گوری د هغه سړی پشان د مرگ په سلگو کنبی وی. اوپه دې آیت کنبی هم اوگورنی **(مَا خَلَقْتُمْوَلَا بَعَثْتُمْ إِلَّا لِكُفٍّ وَأُجْدٍ)** یعنی ستاسو دتولو پیدا کول او دوژلو نه پس بیا ژوندی کول داسی دی لکه خنگه چه دیو څیز نفس دوباره ژوندی کیدل. په دریم ځانې کنبی دی چه تورات زده کرې او عمل اوعقیده نی ددې مطابق نه وی نو ددوی مثال. بیانوی **(كُنُيَ الْجَمَارِ بِتَحِيلِ آسَافَا)** چې د دوی مثال د خر په شان دې چه کتابونه پرې بار شوی وی. په دې ټولو آیتونو کنبی دیو ډلې مثال ورکړې شوې دې، داشان په ذکر شوی پورتنو آیتونو کنبی د منافقانو دیو ډلې مثال په یو سړی سره ورکړې شوې دې.

تقدیر دکلام:- بعضې وانی چه تقدیر کلام څه داسې دې چه **(مثل قصتهم كمثل قصة الذين استوفدوا نارا)** یعنی ددوی د واقعی مثال دهغه خلقو د واقعی پشان دې چه اوور بل کرې، بعضې وانی اووریلوونکې یو دې لیکن بلوی نی دیو جماعت دپاره چه ده سره دې. اوڅه خلق وانی چه **(الَّذِينَ)** په دې ځانې کنبی په معنی د **(الَّذِينَ)** دې لکه چه دشاعرانو په شعرونو کنبی رازی. څه وایم چه پخپله په مثال کنبی د واحد صیغې نه پس د جمعې صیغه هم ده. **(يَتَوَرَّعُونَ)** او **(وَتَرْكَبُونَ)** او **(لَا يَرْجِعُونَ)** اوگورنی او داشان په کلام کنبی اعلی فصاحت او بهترین ښه والې راغلو. الله ﷻ ددوی رنر بوتله. ددې مطلب دادې چه کوم نور نفع ورکونکې هغه خودوی نه لرې کرې شو اولکه خنگه چه اوور نه پس ددې د گرموالی لوگې اوتیاره پاتې کیږی داشان دوی سره نقصان رسولو والا څیز یعنی شک، کفر اوتفاق پاتې شو نه خو دوی صحیح لار کتلې شی اونه دنورو ښه خبره آوریدلې شی اونه د چا نه دښیگری سوال کولی شی، اوس بیا واپس کیدل او په هدایت باندې راتلل محال شو، ددې تائید کنبی د مفسرینو اقوال واورنی.

دابن کثیرد رائي تائید:- حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ، حضرت ابن مسعود رضی اللہ عنہ او بعضې صحابه کرام رضی اللہ عنہم فرمائی چه دحضور ﷺ مدینې ته د راتلونو پس څه خلقو اسلام قبول کړو خو بیا منافقان جوړ شو،

ددوی مثال دهغه سړی پشان دې چه په تیاره کښې وی ، بیا اور بل کړی او رنړا شی او چاپیر چل کښې ښه اوبد اوگوری اوورته معلوم شی چه په کومه لار باندې دې ؟ چه په دې کښې یو دم اوور مړ شی او رنړا ختمه شی. اوس ورته معلومه نه ده چه په کومه کومه لار څه څه دی ؟ داشان منافقان د شرک او کفر په تیارو کښې وو ، بیا ئې اسلام راوړو او ښه او بد یعنی حلال حرام وغیره ئې اوکتل خو بیا هم کافر شو او حرام او حلال خیر او شر کښې څه فرق پاتې نشو.

دنور او ظلمت نه مراد:- حضرت ابن عباس رضی الله عنه فرمائی چه د نور نه مراد ایمان اود ظلمت نه مراد ضلالت او کفر دې. دا خلق په هدایت باندې وو. لیکن بیا ئې سرکشی او کړه او اوخوتیدل. حضرت مجاهد رضی الله عنه فرمائی چه دایماندارئی او د هدایت طرف ته د رخ کولو نه د چاپیر چل څیزونو په رنړا کولو سره تعبیر کړې شو. د عطاء خراسانی رضی الله عنه قول دې چه منافق کله کله نیکی گوری او دا پیژنی هم خوییا دده د زړه پوندتوب په ده باندې غالب شی. حضرت عکرمه رضی الله عنه، حضرت عبدالرحمن ، حضرت حسن رضی الله عنه، حضرت سدی رضی الله عنه او ربیع رضی الله عنه نه دا نقل شوی دی. عبدالرحمن بن زید رضی الله عنه فرمائی چه د منافقانوهم دا حالت دې چه ایمان راوړی او ددې پاکې رنړا سره ددوی زړونه گویا پرقیږی ، لکه څنگه چه په اوور بلولو سره د چاپیر چل څیزونه روښانه کیږی. خو کفر بیا دا رنړا مړه کوی. لکه څنگه چه اوور مړه کیدل بیا تیاره کوی ، داتول اقوال خو زمونږ د تفسیر په تائید کښې وو چه دکومو منافقانو دا مثال بیان شوې دې هغوی ایمان راوړې وو ، بیا ئې کفر اختیار کړو .

د ابن جریر تائید:- اوس د ابن جریر رضی الله عنه په تائید چه کوم تفسیر دې هغه واورئ. حضرت ابن عباس رضی الله عنه فرمائی چه دا مثال د منافقانو دې چه هغوی داسلام په وجه عزت حاصلوی. په مسلمانانو کښې نکاح ، وراثت او مال غنیمت تقسیمیری. لیکن مړ کیدو سره ترې دا عزت لارشی. لکه څنگه چه د اور رنړا د اور مړ کیدو سره لاره شی. ابوالعالیه رضی الله عنه فرمائی کله منافق (لا اله الا الله) وانی نو په زړه کښې ئې نور پیدا کیږی، بیا چه په کوم ځانې ئې شک او کړو نو نور لارو، لکه څنگه چه لرگی بل شی او رنړا شروع کړی او چه کله مړ شی نو ددې رنړا ختمه شی. ضحاک رضی الله عنه فرمائی نور نه مراد په دې ځانې کښې ایمان دې چه ددوی ژبو باندې وو. قتاده رضی الله عنه فرمائی چه (لا اله الا الله) ددوی دپاره رنړا کوی. امن و امان او خوراک ځکاک او ښځه بچی ټول ملاؤ شی ، خود شک او نفاق په وجه ددوی نه دا راحتونه واخستلې شی. لکه څنگه چه د اور مړ کیدو سره رنړا لاره شی. قتاده رضی الله عنه فرمائی چه (لا اله الا الله) ونیلو سره منافق ته دینی فائده لکه په مسلمانانو کښې د هلك اوجینئ لین دین ، وراثت ، د مال تقسیم اوحفاظت وغیره ملاؤ شی لیکن چونکه ددوی په زړه کښې د ایمان جرړه او دده په کارونو کښې حقیقت نه وی ځکه دمرگ په وخت کښې هغه ټولې فائدې دده نه واخستلې شی لکه د اور رنړا چه کله مړه شی.

حضرت ابن عباس رضی الله عنه فرمائی چه په تیارو کښې پریښودل دمرگ نه پس عذاب دې. دا خلق حق گوری ، په ژبه ئې وانی او کفر او ظلمت نه اوزی ، لیکن بیا دکفر او نفاق په وجه دهدایت کتل او حق باندې د قائم پاتې کیدل د دوی نه واخستلې شی. د سدی رضی الله عنه قول دې چه د تیارو نه مراد د دوی نفاق دې. حضرت حسن بصری رضی الله عنه فرمائی چه دمرگ په وخت کښې دمنافق بد عملونه دتیارو په شان په ده باندې راشی او هیڅ د ښیگرې رنړا ده سره پاتې نشی چه په دې سره دده دتوحید تصدیق او کړې شی.

قوله تعالى:- خَمَّ يَكْمَرُ عَمَىٰ قَهْمًا لَا يُبْجَعُونَ

دنفاق نه نه واپس کیدل:- دوی د حق اوریدو نه گونگیان دی، او د حق د لارې لیدو نه اوپه دې د پوهیدلو نه پانده دی. او هدایت طرف ته واپس نشی راتلې. او دوی ته دا نه نصیب کیږی او نه نصیحت حاصلولې شی.

اَوْ كَصَيِّبٍ

| يانې مثال | اېشان د شيبو باران دې

| ياددوي مثال دهغه چادې چې د آسمان نه په شيبو شيبو

مِّنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمٌ وَّرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَّجْعَلُونَ

چې ورپري داسمان نه اچي په هغې کښې | تيري | اوتندر | او برينناوي | اړدي هغوي

| باران ورپري اچي په کښې خوځو تيري وي | او گرزهار او بريننا وي | نو دوي خپلې گوتې په غوږونو

أَصَابِعُهُمْ فِي أَذَانِهِمْ مِّنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ وَاللَّهُ

گوتې خپلې | په غوږونو خپلو | دوجې د گرزاري نه | دوجې د | يري | دمرگه | الله

کښې تومبي | دتندر | دگرزهار | دلاسه | دهلاکت | دويرې نه | او الله پاک | (پخپل قدرت سره)

مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ ۝ يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ

په گيره کښې اغستونکې دې | حق منکرو خلقو لره | نزدې ده | اچي د ابريننا | ويسی نظر د سترگو دهغوي

د کافرانو نه راتاوشوي دې | نزدې ده | چه بريننا د سترگو نظر اوتختوي | او نظرني کار پريږدي

كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَّشَوْا فِيهِ وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا

کله چې اړنر اشي | هغوي ته انوروان شي | په هغې کښې | او کله چې اتياره شي | په هغوي باندې | نو ودريري

هرکله چې لږه رنځ اشي نو دوي په کښې روان شي | او چې پرې تياره شي نو بيا په تپواو دريري

وَكُلُوا شَاءَ اللَّهُ لَذَّاهَبٌ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ

او که چري | غوښتلي | الله | انو اغستلي به نې وي | قوت داوړيدو دهغوي | او وليدو دهغوي |

| او که الله تعالی رضاشوي وه | نو (سره د هر قسم حفاظت نه) | بخ نې ددوي غوږونه کانړه سترگې پندې کړې وي

إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ۝

بي شکه چې الله | په هر شيز باندې | قادر دې |

بيشکه الله تعالی په هر شيز پوره پوره قدرت لري |

قوله تعالى: «وَكَصَيِّبٍ مِّنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمٌ وَّرَعْدٌ وَبَرْقٌ»

د منافقانودويم مثال:- دا دويم مثال د بل قسم منافقانو دپاره بيان شوې دې. دا هغه قوم دې چه په هغوي باندې کله حق ظاهر پري او کله په شک کښې پريوزي. نودشک په وخت ددوي مثال لکه د باران په شان دې. د (صَيِّب) معنی باران دی. بعضو د وريخو معنی هم کړې ده. ليکن زيات مشهور باران دې چه په تيارو کښې ورپري. د (ظُلُمٌ) نه مراد شک، کفر اونفاق دې او (رَعْدٌ) يعنی تندر چه خپل خوفناک آواز سره زړه ويروي. هم دا حال د منافقانو دې چه دوي سره هر وخت ويړه وي او پريشاني وي لکه څنگه چه په بل ځانې کښې دې (يَخْبَوْنَ كُلَّ صَيْحَةٍ عَلَيْهِمْ) هر آواز په خپل ځان گنري. او په بل ځانې کښې ارشاد دې چه دا منافقان دالله ﷻ په نوم قسمونه خوري او واني چه هغوي ستاسونه دی ليکن په اصل کښې دوي وريدونکي خلق دی او که دوي څه پناه يا لار بيا مومي نو يقيناً دوي به هغې ته ورشي. چې کوم ايمان په يو وخت کښې په زړه کښې يورنړا جوړوي نودهغې مثال نې بجلي سره ورکړې دې.

قوله تعالى: - يَجْعَلُونَ أَصَابَهُمْ فِي أَذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ

په غوږونو کېښي ګوتې ورکول: نو دوی په هغه وخت کېښي دوی خپلې ګوتې د مرګ د ویرې د وجې په خپلو غوږونو کېښي ورکوي، لیکن دا دوی ته هیڅ فائده نه ورکوي. دا د الله ﷻ د قدرتو اود هغه دارادو لاندې دی. دوی بچ کیدلې نشي. لکه څنګه چې په بل ځانې کېښي دی چې (هَلْ أُنَبِّئُكَ حَدِيثَ الْجُنُودِ فِرْعَوْنَ وَثَمُودَ) یعنی آیا تاته د لښکر اود فرعون او د ثمود واقعات نه دی راغلي. که راغلي هم وی خو دا کافران هغه دروغ ګڼي او الله ﷻ دوی راګیروي.

قوله تعالى: - يَكَاذِبُونَ يَبْغُونَ ابْصَارَهُمْ كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مِشْوَاهٌ

د نظرونو سوزول: د بېجلې د سترګو پرېښول او د دې د برنیدو په وخت کېښي د دې د قوت او سختۍ بیان دې او دې سره سره د دې منافقانو د بیناني د کمزورۍ اود دوی د ضعف ایمان بیان دې. حضرت ابن عباس ﷺ فرماني چې مطلب دادې چې د قران پاک مضبوط آیتونه به د دوی رازونه ښکاره کړي او د دوی پټ عیبونه به ښکاره کړي. او دوی به په خپل نورانیت سره چپ کړي (۱)

قوله تعالى: - وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا

په تیارو کېښي اود ریدل: کله چې په دوی باندې تیاره شي نو اود ریدې یعنی کله چې په دوی باندې دایمان رنډا ظاهره شي نو د دوی زړونه روښانه شي او په (حق) پسې روان شي خو بیا چې کله دوی ته څه شک او شبه راشي نو په زړونو کېښي نې نفرت او ظلمت پیدا شو او تش اود ریدې. د دې مطلب دادې چې اسلام ته لږ شان عروج ملاؤ شي نو د دوی زړونه لږ شان په اطمینان کېښي شي خو کله چې اسلام د دې خلاف په نظر راغلو نو دوی التیه شول او واپس شو (۲) لکه د الله ﷻ ارشاد دې چې (وَمِنَ النَّاسِ مَن يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ) بعضې د خلقونه هغه هم دی چې په غاړه باندې ولاړ وي او د الله ﷻ عبادت کوي نو که ورته لږه شان ښیګړه ملاؤ شوه نو مطمئن شو او که ورته لږ بد ملاؤ شو نو بیا واپس اورغړي. حضرت ابن عباس ﷺ دا هم فرماني چې د دوی په رنډا کېښي تګ د اسلام کلمه وئیل دی او په تیاره کېښي تګ کفر طرف ته تګ دې. او نورو مفسرینو ته هم دا قول نقل دې. اوزیات صحیح هم دا قول دې (۳). والله اعلم.

د قیامت په ورځ د ایمان رنډا: د قیامت په ورځ به د دوی داحال وی چې خلقو ته به د دوی دایمان د اندازې مطابق نور ملاوړې. بعضو ته به د څو څو میلو پورې او بعضو ته به د دې نه هم زیات او چاته به د دې نه هم کم تر دې چې بعضو ته به دومره نور ملاؤ شي چې کله به روښانه کیږي او کله به پرې تیاره کیږي بعضې خلق به داسې هم وی لږ شان مزل به کوي اوبیا به اود ریدې، بیا به لږ شان مزل کوي او بیا به اود ریدې. بیا به ورته لږ شان نور ملاؤ شي اوبیا به مړ شي. اوبعضې بې نصیبه به هغه خلق وی چې د هغوی نور به بالکل مړ شوي وي. دا (خلق) به منافق وی چې د دوی په باره کېښي الله ﷻ فرماني (يَوْمَ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ لِلَّذِينَ آمَنُوا انظُرُونَا) یعنی په کومه ورځ چې به منافقان سړي او منافقاني ښځې ایماندارو ته آوازونه کوي او وائي به لږ شان اود ریدې مونږ هم ځان سره بوژنی چې مونږ هم ستاسو دنور نه فائده اوچته کړو. نو ورته به اووئیلې شي واپس لاړ شي او رنډا تلاش کړي. د دې مومنانو په باره کېښي الله ﷻ فرماني چې (وَالْمُؤْمِنَاتُ يَنْتَظِرْنَ أَصْوَابَهُنَّ) یعنی په هغه ورځ به ته اوګورې چې د مومنانو سړو او مومنانې ښځو نه به مخکېښي او ښي طرف ته نور وی او ورته به وئیلې شي چې تاسو ته دې نن ورځ د جنتونو زیری وی چې د دې لاندې به نهروڼه بهیږي.

(۱) الطبری: ۳۴۹/۱ -

(۲) الطبری: ۳۴۹/۱ -

(۳) ابن ابی حاتم: ۷۵/۱ -

اوفرمانی چه په کومه ورځ به نه رسوا کوی الله ﷻ نبي ﷺ لره او هغه خلقو لره چه په دوی باندې نې ایمان راوړې وی. د دوی نور به ددوی نه وړاندې طرف ته وی او نبي طرفته به وی او هغوی به وانی چه انې زمونږ ربه زمونږ لره زمونږ نور پوره کړه او مونږ اوبښه او یقینا ته په هر څیز باندې قادر یی. ددې آیتونو نه پس ددې مضمون نور احادیث هم واورنی.

احادیث مبارکه: - نبي کریم ﷺ فرمائی چه بعضو مومنانو ته به دمدینې نه واخله تر عدن پورې نور ملاؤ شی، بعضو ته به ددې نه کم تر دې چه بعضو ته به دومره کم ملاؤ شی چې صرف د پښې کیخودو ځانې به پرې روښانه کیږی (ابن جریر رحمته الله).

حضرت ابن مسعود رضی الله عنه فرمائی ایمان والو ته به ددوی د اعمالو مطابق نور ملاویږی. بعضو ته به دقجورې د ونې برابر او چاته به د قدم برابر او چاته به صرف دومره نور ملاویږی چه دده گوته به روښانه وی او کله به مړ کیږی او کله به روښانه کیږی. (ابن ابی حاتم رحمته الله).

حضرت ابن مسعود رضی الله عنه فرمائی چه دوی ته به نور ملاویږی ددوی د اعمالو مطابق چه ددې رنډا کښې به دوی په پل صراط باندې تیریږی. دبعضو نور به دغر برابر وی، دبعضو دقجورې برابر او دټولو نه کم نور والا به هغه څوک وی چه دهغه نور به دهغه په گوته باندې وی، کله به روښانه کیږی او کله مړ کیږی. (ابن ابی حاتم رحمته الله).

دمومنانو رنډا: - حضرت ابن عباس رضی الله عنه فرمائی چه ټولو توحیدو والوته به دقیامت په ورځ نور ملاویږی کله چه د منافقانو نور مړ شي او موحد به ویریږی او وانی به ﴿رَبَّنَا أَتْمِمْ لَنَا نُورَنَا﴾ یعنی انې الله ﷻ زمونږ نور لره پوره کړه (ابن ابی حاتم رحمته الله) دضحاك رحمته الله هم دا قول دی.

ددې احادیثو نه معلومه شوه چه خالص مومنان هغه دی چه دهغوی بیان په تیرو شوؤ څلورو آیتونو کښې بیان شو. خالص کفار چه د هغوی ذکر ددې نه پس دوو آیتونو کښې راغلې دې او منافق چه د هغوی دوه قسمونه دی یو خالص منافقان دی چه دهغوی مثال د اور رنډا سره ورکړې شو، نور منافقان هغه دی چه په شك کښې دی کله خو نې ایمان رنډا کوی او کله مړ شي. ددوی مثال د باران سره ورکړې شوې دې دا د رومی قسم منافقانو نه لږ کم دی.

داشان په سورت نور کښې هم الله ﷻ دمومنانو اوددوی د زړه د نور مثال د هغه روښانه چراغ سره ورکړې دې چه په روښانه فانوس کښې وی او پخپله فانوس ورسره هم د ستوری پشان پرق کوی نود ایماندار خو یو طرفته زړه روښانه وی او بل دده (نبي کریم) خالص شریعت سره امداد شوې دې، نو دا نور علی نور دې. داشان په بل ځانې کښې د کافرو مثال هم ورکوی د خپلې بې وقوفتیا په وجه خپل ځانونه څه گنړی خو په حقیقت کښې دوی هیڅ نه دی، فرمائی د کافرو د عملونو مثال د شگې د پرقیدونکو ډیرکو پشان دې چه ترې پرې د اوبه گمان کوی تردې چه نزدې ورته راشی او اوگوری نو هیڅ نه وی. بیا په بله موقع باندې ددې جاهلانو او کافرو مثال بیانوی چې په سخت جهالت کښې گرفتار دی. ددوی په مثال کښې فرمائی د سختو تیارو په شان دی چه په ژور سمندر کښې وی چه په چپو باندې چې وی، بیا د وریخو نه ډک وی اوبه تیارو باندې تیاري وی، که لا س راوباسی نو هغه ورته هم نه ښکاری. حقیقت دادې چه د چا دپاره دالله ﷻ نور نه وی نوده سره به نور د کومه راشی ؟

دکافرانو دوه قسمونه: - نو د کافرو هم دوه قسمونه دی. ① یو خو نورو خلقو لره کفر طرف ته رابلونکی ② بلد نورو تقلید کونکی لکه د سورت حج په شروع کښې دی چه ﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَتَتَّبِعُهُ كُلُّ شَيْطَانٍ مُّرِيدٍ﴾ یعنی بعضې خلق هغه دی چې دالله ﷻ په باره کښې دعلم نه بغیر جگړې کوی او هر سرکښه شیطان پسې روان دی. او بل ځانې کښې الله ﷻ فرمائی چه ﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُّنِيرٍ﴾ یعنی بعضې خلق د علم او کتاب او هدایت نه بغیر د الله ﷻ په باره کښې جگړې کوی

دسورت واقعہ پہ شروع کنبی او پہ آخر دسورت نساء کنبی د مومنانو دوه قسمونه بیان شوی دی سابقین او اصحاب یمین یعنی د الله ﷻ په درگاه کنبی مقرب او پرهیزگاره اونیک خلق ، نو ددی آیتونونه معلومه شوه چه د مومنانو دوه ډلې دی ① مقرب او ② ابرار. اودکافرو هم دوه قسمونه دی ① کفر طرفته بلونکی ② او ددوی تقلید کونکې اود منافقانو هم دوه قسمونه دی. ① خالص پاخه منافقان ② او هغه منافقان چه په هغوی کنبی د نفاق یونیم بڼا خشته وی.

د منافق درې خویونه:- بخاری او مسلم شریف کنبی حدیث دې. چې حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما فرمائی نبی کریم ﷺ فرمائی چه درې خصلتونه دی په چا کنبی چه درې واره وی هغه پوخ منافق دې. او چه په چا کنبی یو وی په هغه کنبی یو خصلت د نفاق موجود دې. تر کومې پورې چه دا پرې نږدی ① په خبرو کنبی دروغ ونیل ② وعده خلافی کول ③ په امانت کنبی خیانت کول ④ ددی نه ثابت شوه چه په انسان کنبی هم کله څه حصه د نفاق وی خواه که هغه عملی نفاق وی اویا اعتقادی لکه چه د آیت او حدیث نه معلومېږي. دسلفو اود عالمانو د یوې ډلې هم دامذهب دې. ددی بیان مخکنبی هم تیر شوې دې. اوبیا به هم رازی انشاء الله .

د زړه څلور قسمونه:- مسند احمد کنبی دی چه نبی کریم ﷺ فرمائی چه زړه په څلور قسمه دې. ① یو خو صفا زړه دې چه د روښانه چراغ په شان پرقیږي. ② دوئم هغه زړه چې غلاف کنبی وی ③ دریم هغه زړه دې چه التیه دې ④ هغه زړه چه مخلوط وی. رومبې زړه د مومن دې چه پوره شان سره نورانی دې دویم دکافر زړه دې په دې پردې پرتې دی. دریم خالص د منافق زړه دې چه ده ته معلومه وی خو بیا هم انکار کوي. څلورم زړه د هغه منافق دې په هغې کنبی ایمان او نفاق دواړه وی. دایمان مثال دهغه شینکی پشان دې چه پاکو اوبه سره وده کوي او د منافق مثال دهغه دانې په شان دې چه په هغې پیپ او وینه زیاتېږي ، اوس چه کومه ماده زیاته شی هغه به غالبه رازی (۲). ددی حدیث اسناد هم عمده دی. دغورونو او سترگو هلاکت:- حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چه که الله ﷻ غواړي نو ددوی غوږونه او ددوی سترگې به بربادې کړي. مطلب دادې چه کله دوی ته حق معلوم شو اودوی هغه پریښودو نو الله ﷻ په هرڅیز باندې قادر دې یعنی الله ﷻ که غواړي نو دوی ته به عذاب ورکړي. او که غواړي نو معاف به ئې کړي (۲).

په ایت کنبی د،، او، کلمې تحقیق:- په دې ځانې کنبی قدرت بیان دې. ځکه مخکنبی ئې منافقان دخپل عذاب اوجبروت نه ویرولی دی اوفرمانی چه هغه پاک ذات ددوی په راگیرولو باندې قادر دې. د قدیر معنی قادر ده (۲)، لکه څنگه چه دعلیم معنی عالم ده. ابن جریر رضی الله عنهما فرمائی چه دا دوه مثالونه دیو قسم دی. او معنی کنبی د”و“ دی. لکه بل ځانې کنبی چې فرمائی [وَلَا تُطِيعُوهُمْ فَرِيقًا] یا لفظ ”او“ د اختیار دپاره دې یعنی که دامثال بیانوی او که هغه مثال بیانوی دواړو کنبی اختیار دې. قرطبی رضی الله عنهما فرمائی او په دې ځانې کنبی تساوی یعنی برابری دپاره دې لکه دعربی محاوره ده (جالس الحسن او ابن سیرین) زمحشری رضی الله عنهما هم دا توجیه کوي نو مطلب داشو چه په دې دواړو مثالونو کنبی چه کوم مثال غواړي بیانوه ، دواړه ددوی د حال مطابق دی.

(۱) صحیح بخاری: کتاب ایمان باب علامات المنافق : ۳۴ ، صحیح مسلم : ۵۷) -

(۲) احمد: حضرت/ ۱۷) -

(۳) ابن ابی حاتم : ۱ / ۷۶) -

(۴) الطبری: ۱ / ۳۶۱) -

خه وایم داپه اعتبار دمنافقانو اود دوی داحوالو اود صفاتو په اعتبار سره دې. لکه په سورت برات کښې «فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ وَمِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ» بیانوی او هم د دوی نې ډیر قسمونه اودیر اقوال بیان کړې دي. نو دا دوه مثالونه د دوه قسمه منافقانو دی چه د هغوی اقوالو او صفاتو سره بالکل مشابه وو. والله اعلم.

سورت نور کښې دوه قسمونه د کفارو مثالونه بیان شوی دی ① یو کفر طرفته بلونکی او ② مقلد فرماني والذین کفروا اثمهم کسرا پیقعه بیا فرماني «او کظمت» نور و مېې مثال یعنی د شگې ډیری د کفر طرفته بللو والادی چه په جهل مرکب کښې انختی دی. دویم د مقلد دې چه سخت جهالت کښې اخته دي والله اعلم.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي

الے | خلقو | عبادت کوی | ادرب خپل | هغه رب

انې خلقو دهغې پروردگار عبادت کوی

خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ۝

چی پیدانې کړې تاسو او هغه خلق اچی و وړاندې ستاسو نه | د دپاره چه تاسو | پر هیزگار جو شئ

چی تاسو او ستاسو نه پخوانی نې پیدا کړی دی | اچی په دې طریقه تاسو خان د عذاب نه بچ کړی

الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً ۖ وَأَنْزَلَ

هغه (رب) چی | جوړه کړې نې ده تاسو دپاره از مکه | فرش | او آسمان | چت | او وې وړولې

الله تعالی هغه لونی ذات دې چی زمکه نې تاسو دپاره بستره گرځولې ده | او آسمان نې درباندي گنبد ښکاره کړې دي | اود آسمان

مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا ۖ لَكُمْ فَلَآ

د آسمان نه | اوبه | او راوی ویستی | په دې سره | هر قسم میوې | دپاره د خوراک | ستاسو | نومه

(د طرفه) اوبه رالیری | نوبه هغې سره نې ستاسو د خوراک دپاره رنگ رنگ میوې پیدا کړی دی | نو اوس مه

تَجَعَّلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا ۚ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ۝

جوړوی الله سره | مقابل | احوال داچی تاسو | پوهیږی |

پیدا کوی د الله تعالی سره شریکان | حاد | چه تاسو پوهیږی |

قوله تعالی: - يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ

د الله د حدانیت دلائل:- د دې خاني نه د الله توحید او دهغه د ذات الوهیت بیان شروع کیری او هم هغه ذات خپلو بندگانو لره د عدم نه وجود ته راوستولو او هم هغه ذات هر شان ظاهری او باطنی نعمتونه ورکړی دی.

قوله تعالی:- الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً ۖ

دزمکې او آسمان نعمت:- هم هغه ذات دزمکې فرش جوړ کړو او په دې کښې نې مضبوط غرونه میخونه جوړ کړل او آسمان لره چت جوړ کړو. لکه بل خاني کښې فرماني چه «وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَفْهًُا مَحْفُوظًا ۚ» یعنی آسمان نې محفوظ چت جوړ کړو د دې باوجود چه دوی د نښو نه مخ اړوی.

قوله تعالی:- وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ ۖ

دباران نازل:- اوبه د آسمان نه د نازلو مطلب د ورېخو نه نازل فرمائیل دی. په هغه وخت کښې چه کله خلق د دې پوره محتاج وی، بیا په دې اوبو سره رنگ په رنگ میوې پیدا کول دی چه دې نه خلق فائده اوچتوی. او ددوی خناور هم. لکه په قران پاک کښې خاني په خاني د دې بیان راغلې دي، یو خاني کښې

ارشاد دې چه (اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ قَرَارًا) يعنى الله تعالى ستاسو دپاره زمكه فرش او آسمان چت كرزولې دې او تاسوته نې بنكلى بنكلى صورتونه دركړې دي. او پاكه روزى نې دركړه. هم دا الله ﷻ دې چه بركتونو والا اود ټول عالم پالونكې دې. نو دټولو خالق، دټولو رازق، دټولو مالك هم الله ﷻ دې، او هم دا وجه ده چه د هر قسمه عبادت مستحق دې او د دې چې څوك ورسره شريك نكړې شى څكه نې او فرماييل چه الله ﷻ سره شريك مه جوړونى حالانكه تاسوته پته ده.

قوله تعالى: - فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَندَادًا

دالله ﷻ په بندگانو باندې حق: بخارى شريف او مسلم شريف كښې حديث دې، ابن مسعود ؓ تپوس كوى انې نېي كريم دټولو نه لويه گناه كومه يوه ده؟ فرمايى دالله ﷻ سره شريك جوړول (۱)، كوم ذات چه پيدا كړى يى، هغه پاك ذات خالق دې. حضرت معاذ ؓ والا حديث كښې دى تاته څه پته ده چه دالله ﷻ حق په بندگانو باندې څه دې؟ دا چه دهغه عبادت كوى او هېڅوك هغه سره په عبادت كښې نه شريكوى (۲) دويم حديث كښې دى چه په تاسو كښې دې هېڅوك دا نه وائى چه څه الله ﷻ غواړى او فلانې غواړى بلكه داسې دې وائې څه چې صرف يو الله ﷻ غواړى (۳)

چه څه الله ﷻ او رسول ﷺ غواړى دا وئيل شرك دې: - طفيل بن سخره ؓ (چه دې دحضرت عائشه ؓ ناسكه روردي) فرمايى چه ما خوب كښې څو يهوديان او كتل، ما ددوى نه تپوس او كړو چه تاسو څوك يى؟ وې وئيل مونږ يهود يو. ما او وئيل افسوس چه تاسوپه لويه خرابى كښې يى چه تاسو حضرت عزيز ؓ ته دالله ﷻ څونې وئيلې دې. هغوى اوئيل چه تاسو هم ښه خلق يى مگر افسوس چه تاسو وائې چه څه الله ﷻ غواړى او څه حضرت محمد ﷺ غواړى. بيا د نصرانيانو ډلې لره ورغلم اوددوى نه مې نه هم دا تپوس او كړو. هغوى هم داجواب راکړو. ما اوئيل چه تاسو مسيح ؓ ته دالله ﷻ څونې او وئيلو، هغوى هم داجواب راکړو. ما سحر ددې خوب ذكر څه خلقو ته او كړو، بيا د نبي كريم ﷺ په دربار كښې حاضر شوم او نبي كريم ﷺ ته مې ټوله واقعه بيان كړه. نبي كريم ﷺ تپوس او كړو چه تا خو ددې ذكر بل چاته نه دې كړې. ما ورته او وئيل چه كړې مې دې. نبي كريم ﷺ اوس اودريدو او دالله ﷻ حمدو ثناء نې بيان كړه او وې فرماييل طفيل يو خوب كتلې دې او تاسو كښې نې بعضو خلقو ته دا بيان كړې هم دې، ما غوښتل چه تاسو ديو كلمې نه منع كړم خود فلانې فلانې كاريه وجه ما درته اونه وئيلې شو. ياد لرئى چه بالكل دا اونه وائې چه "الله ﷻ غواړى او دهغه رسول ﷺ". بلكه داسې وائې چه صرف الله ﷻ څه غواړى (۴) (ابن مردويه)

يو سړى نبي كريم ﷺ ته او وئيل چه څه الله ﷻ غواړى او څه ته غواړې. نبي كريم ﷺ او فرماييل چه آيا ته ما دالله ﷻ سره شريك جوړوي. داسې وايه چه څه صرف الله ﷻ غواړى (۵) (ابن مردويه) دټول كلمات سراسر دتوحيد خلاف دى. د الله ﷻ د توحيد بېج كولو دپاره دا ټول احاديث بيان شوى دى. والله اعلم.

دالله ﷻ د عبادت حكم: ټول كافرانو او منافقانو ته الله ﷻ د عبادت حكم وركړو او وې فرماييل چه د الله ﷻ عبادت كونى يعنى د هغه دتوحيد پابند اوسى. دهغه سره شريك مه جوړونى چه نه تاسو ته نفع دركوى اونه نقصان. او تاسوته معلومه ده چه دهغه ذات نه سوا بل هېڅوك رب نشته دې چه تاسو ته روزى دركوى. او تاسو ته معلومه ده چه دالله ﷻ رسول ﷺ تاسوهغه توحيد طرف ته رابلى چه د هغې په حق

(۱) صحيح بخارى: كتاب الادب باب قتل الولد خشية ان ياكل معه: ۶۰۰۱، صحيح مسلم: ۸۶-.

(۲) صحيح بخارى: كتاب الجهاد باب اسم القرص والعمار: ۲۸۵۶، صحيح مسلم: ۳۰-.

(۳) ابو داود كتاب الادب باب لا يقال خبث نفسى: ۴۹۸۰، مسنده صحيح، اليوم والليلة للنسائى: ۹۸۵-.

(۴) احمد: ۷۲/۱، ابن ماجة كتاب الكفارات باب النهى عن يقال ماشاء الله وشئت: ۲۱۱۸، دارمى: ۲۶۹۹-.

(۵) احمد: ۲۱۴/۱-.

کیدو او ربتیا والی کنبی ہیخ شک نشته دی. شرک ددی نه هم زیات پت دی. لکه میپرې چه د شپې په تیاره کنبی په صفا کانری باندې روان وی.

بعضې شرکيه کلمات: - دانسان داویناچه قسم دی دالله ﷻ او قسم دی ستا دژوند، دا هم شرک دی. دانسان دا وینا که د شپې داسپې نه وی نو غل به زمونږ کور ته راغلی وی، داهم شرک دی. د سړی دا قول که په کور کنبی بطخ نه وی نو غلا به شوې وی. دا هم دشرک کلمه ده. دیو کس دا وینا څه چې الله ﷻ غواړی او تاسو غواړی، نو دا هم شرک دی. دیو کس دا وینا که الله ﷻ نه وی او فلانې نه وی، دا ټول کلمات شرکيه دی.

صحیح حدیث کنبی دی چه یو کس نبی کریم ﷺ ته اوونیل چه څه الله ﷻ غواړی او څه تاسو غواړی. نو نبی کریم ﷺ او فرمائیل آیاته ما دالله ﷻ سره شریک جوړوې. ؟ په بل حدیث کنبی دی چه تاسو بنه خلق یی که تاسو شرک اونه کړنی. تاسو وانې چه څه الله ﷻ غواړی او څه فلانې غواړی (ابو العالیه رضی الله عنه) فرمائی چه د (أَنذَا) معنی شریک او برابر ده. مجاهد رضی الله عنه فرمائی تاسو تورات وانې او درته معلوم دی چه الله ﷻ یو او لاشریک دی، بیا تاسوته پته ده ولې دالله ﷻ سره شریک جوړوئی؟

یحییٰ رضی الله عنه ته د پنځو خبرو حکم: مسند احمد کنبی دی نبی کریم ﷺ فرمائی الله ﷻ حضرت یحییٰ رضی الله عنه ته د پنځو احکامو حکم ورکړې وو. چه په دې باندې عمل کوه او بنی اسرائیلو ته هم په دې باندې دعمل کولو حکم وو. نزدې وه چه هغوی په دې کنبی سستی کړې وې نو حضرت عیسیٰ رضی الله عنه دوی ته وریاد کړل دوی ته د پروردگار عالم دا حکم وو چه په دې پنځو څیزونو باندې پخپله مضبوط اوسئ او نورو ته هم حکم کوئی.

① یوداچه دالله ﷻ عبادت کوئی اوده سره هیڅوک شریک مه جوړوئی. ددې مثال داسې دی لکه چه یوسرې خاص په خپل مال سره یو غلام واخلي، غلام کار کوی او چه څه مومی هغه بل چاته ورکوی، آیا تاسو کنبی څوک دا خبره خوښوی چه دهغه غلام دې داسې وی؟ هم داشان ستاسو پیدا کولووالا، تاسوته روزی درکولو والا ستاسو حقیقی مالک الله ﷻ وحده لاشریک دی، نو تاسو دهغه پاک ذات عبادت کوئ او هغه سره هېڅوک شریک مه جوړوئی.

② دویم دا چه مونځ کوئی، دالله ﷻ مخ دبنده مخ طرفته وی څو پورې چه دې په مونځ کنبی یو خوا بل خوا نه گوری، کله چه تاسوپه مونځ کنبی یی نو یو خوا بل خوا توجه مه کوئی.

③ دریم دا چه روژې نیسئ. ددې مثال داسې دی لکه یو سړی سره دمشکو تهیلئ: ډکه وی چه په دې سره دده دټولوملگرو دماغ معطر وی او یادساتنی دروژه داردخلی بدبوئی الله ﷻ ته دمشکود خوشبوئی نه هم زیاته خوښه ده.

④ څلورم داچه صدقه ورکوئی، ددې مثال داسې دی لکه یو سړی دښمنانو قید کړې وی او دده لاسونه نې دده څټ سره تړلی وی او دده د څټ وهلو دپاره نې دې بوتلی وی. نو هغه وانې چه تاسو ځما نه فدیو واخلي او ما پرېردنی نو ده سره چه څه وی کم یا زیات هغه ټول نې راوړل او خپل ځان نې بیج کړو.

⑤ پنځم دا حکم دی چه د هغه ذات د نوم مبارک ورد په کثرت سره کوئی. ددې مثال دهغه سړی په شان دی چې ده پسې په تیزنی دښمن روان وی او هغه یوې مضبوطې قلعي ته داخل شی او په امن سره شی. داشان دې دالله ﷻ ذکر په وخت کنبی د شیطان نه په امن کنبی وی.

دې فرمائیلوسره نبی کریم ﷺ او فرمائیل چه اوس څه تاسو ته دپنځو خبرو حکم کوم، چه ددې حکم الله ﷻ ماته را کړې دې ① دمسلمانانو ډله لازمی نیسئ (دالله ﷻ دهغه د رسول ﷺ او د حاکم وخت احکام)

اوریدل او منل ② هجرت کول ③ او جهاد کول. چه کوم سرې د ډلې نه یو لیشت هم لرې شو نو ده د اسلام رسی دخپلې مرئی نه اوویستله. دا بیله خبره ده چه دې واپس شی. چه کوم سرې د جاهلیت خبرې کوی نو دې د جهنم خشاک دې. خلقو اوونیل یا رسول الله ﷺ اگر چه دې روژې نیسی او مونځگذار وی، وې فرمائیل اگر چه مونځگذار وی او روژې نیسی، او خپل ځان مسلمان بولی. مسلمانان په هغه نومونو سره بلې چه پخپله الله ﷻ ایښودی دی، مسلمین، مومنین او عباد الله، دا حدیث حسن دې (۱).
په دې آیت مبارک کښې هم دایان دې چه الله ﷻ تاسو پیدا کړی یی، هغه تاسوته روزی درکوی، نو تاسو هم دهغه ذات عبادت کوئی، دهغه سره شریک مه جوړوئی. ددې آیت نه ثابت شوه چه په عبادت کښې دتوحید پوره خیال ساتل پکار دی. ل چا عبادت نه دی کول پکار. دهرقسمه عبادتونو لائق صرف هغه پاک ذات دې.

حضرت امام رازی رحمته الله علیه وغیره دالله ﷻ په وجود باندې ددې آیت نه دلائل اخستی دی. او فی الواقع دا آیت دیرغبت دلیل دې دالله ﷻ په وجود باندې. دزمکې او آسمان مختلف شکل و صورت مختلف رنگونه، مختلف مزاج او مختلفې فاندې موجودات، په دې کښې دهر یو نفعې والا کیدل او خاص حکمت سره ثابتیدل دی. ددوی د خالق وجود، دهغه عظیم الشان قدرت او حکمت، زبردست سطوت او سلطنت ثابتیږی.

دالله په وحدانیت د یو باندیچی استدلال:- دیو باندیچی نه تپوس اوکړې شو چه دالله ﷻ په ذات اقدس باندې څه دلیل دې؟ نو هغه اوونیل چه: (یا سبحان الله ان البعیر لیدل علی البعیر وان اثر الاقدام لتدل علی السیر فمأ ذات ابرار وارض ذات فحار و محار ذات امواج الا یدل ذلک علی وجود اللطیف الخبیر) یعنی د غوشی (خپیاکې) نه اوبښ معلوم شی اود پښو نښې په زمکه باندې کتلو سره معلوم شی چه سرې تلې دې نو آیا دا برجونووالا آسمان، دا لارو والا زمکه، او موجونووالا سمندر دالله ﷻ دباریکۍ او خبردارۍ دالله ﷻ په وجود باندې دلیل نشی جوړیدلې؟ (۲)

دالله په وجود د امام مالک رحمته الله علیه استدلال:- د حضرت امام مالک رحمته الله علیه نه هارون الرشید تپوس اوکړو چه دالله ﷻ په وجود باندې څه دلیل دې. نو دوی اوفرمائیل دژیو مختلف کیدل، د آوازونو مختلف کیدل، د نغمو بیل کیدل دا ټول ثابتوی چه الله ﷻ شته دې.

دالله په وجود د امام ابوحنیفه رحمته الله علیه استدلال:- حضرت امام ابوحنیفه رحمته الله علیه نه هم دا سوال اوکړې شو نو دوی په جواب کښې فرمائی پرېږده څه څه په بل سوچ کښې یم، خلقو ماته ونیلی دی چه یو ډیره لویه کشتی چه په هغې رنگ په رنگ تجارتی خیزونه دی، نه ئې څوک نگهبان شته دې او نه ددې مانرکې او ددې باوجود هغه روانه وی. او لونې لونې چپو نه تیریرې. داودریدو په ځانې اودریرې او د روانید په ځانې روانیرې. او نه دده څوک مانرکې شته دې او نه څوک منتظم. سوال کولو دهریانو اوونیل تاسو څنگه سوال کوئی څوک داسې خبرې کولې شی، چه دومره لویه کشتی دومره سامانونو سره د نظام سره ښه په طریقه روانه وی په سمندر کښې او هیڅوک ددې دچلولووالا نه وی؟ دوی اوفرمائیل افسوس ستاسو په عقلونو باندې، چه یو کشتی بغیر دمانرکې نه نشی تلې لیکن دا دومره لویه دنیا او آسمان او زمکه او په دې کښې ټول خیزونه په خپل خپل ځانې صحیح کار کوی او ددې مالک او حاکم او خالق دې څوک نه وی؟ دې جواب اوریدو سره هغه خلق لاجوابه شو او حق معلومیدو سره مسلمانان شو.

③ احمد: ۱۳۰/۴، ترمذی ابواب الامثال، باب ماجاء فی مثل الصلوة والصوم والصدقة: ۲۸۶۳، وسنده صحیح. مسند ابی

یعلی: ۱۵۷۱، ومنند طرابلسی: ۱۱۶۱، ابن خزيمة: ۱۸۹۵، ابن حبان: ۶۲۰۰، حاکم: ۱۱۷/۱- (۱)

(۲) الرازی: ۹۱/۲-

دالله پہ وجود د امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ استدلال:- دحضرت امام شافعی ہم داسوال اوشو نودوی پہ جواب کنبی افرمائیل چہ د توت پانری یو دی پہ یو ذائقہ کنبی دی ، چینجی او دشہدو مچی او غواگانہی اوچیلی او اوسی وغیرہ ٲول دا خوری او پہ دی کنبی خریری ، ددی پہ خوراک د چینجو نہ رینسم راوزی۔ دشہدو مچی شہد ورکوی۔ اوسی مشک پیدا کوی۔ اوغوا میخی سوتی کوی۔ آیا دا ددی امر صفا دلیل نہ دی چہ پہ یو پانرہ کنبی مختلف خصلتونه پیدا کولو والا څوک شته دی؟ ہم د دی وجہ مونہ الله ﷻ منو او ہم هغه ذات موجد اوصانع دی۔

د الله پہ وجود د امام احمد بن حنبل رحمۃ اللہ علیہ استدلال:- امام احمد بن حنبل رحمۃ اللہ علیہ نہ ہم یو ځل دالله ﷻ پہ وجود باندی دلیل طلب شو نو دوی افرمائیل واورنی یو ډیرہ مضبوطہ قلعه ده ، چہ پہ دی کنبی یو دروازہ ہم نشته دی ، اونه پہ کنبی څہ لار شته ، بلکه سورې ہم نشته دی ، دبهر نہ د چاندنی پہ شان خلیری او دننه دسروپشان خلیری اویاس اولاندی پہ کنبی ہیخ دروازہ نشته دی د څلورووارو طرفونوہ بالکل بند دی۔ پدی هواہم نہ ورځی۔ یکدم یو دیوال راپریوزی اویوژوندی سترگووالا ، غوړونووالا ، گرځیدونکی بنکلی صورت او بنکلی خبروکولو والا راوزی۔ نواوانی چہ پہ دی بند محفوظ مکان کنبی دده څوک پیدا کونکی شته دی اوکہ نشته دی او هغه هستی د انسانانو د هستی نہ بالآخر ، دهغه ذات قدرت غیر محدود ده کہ نہ ده ، مطلب ددوی دا وو چہ اندی (آگی) ته اوگورنی چہ د څلورووارو طرفونو نہ بنده ، بیا صرف هغه واحد ذات دی چہ پہ دی کنبی ژوندی بچی پیدا کوی۔ ہم دا دلیل دی د الله ﷻ پہ وجود باندی او د هغه ذات پہ توحید باندی۔

د الله پہ وجود د ابونواس رحمۃ اللہ علیہ استدلال:- ابونواس نہ چہ کله دا مسئلہ اویوبنتلی شوه ، د آسمان نہ دباران وریدل او ددی نہ دونو پیدا کیدل اویہ شنو شنو بناخونو باندی بنکلی میوی کیدل دالله ﷻ پہ وجود باندی دوحدانیت دلیل دی۔

دالله د توحید بارہ کنبی د ابن المعتز قول:- دابن المعتز قول دی ، افسوس دالله ﷻ پہ نافرمانی اود هغه ذات دروغ گنرلو باندی څومره بهادری خودلی شی جالانکہ هریو څیز دالله ﷻ پہ هستی باندی او لاشریک کیدو باندی گواه دی۔

دالله پہ وحدانیت د کائناتو نہ استدلال:- اودنورو بزرگانو قول دی چہ آسمان ته اوگورنی ددی اوچتوالی ، ددی واره لونې او خلیدونکی او روپانه ستورو باندی نظر واچونی۔ ددی د خلیدو او تگ راتگ او داودریدو اود ظاہریدو او دپتیدو مطالعہ اوکړنی۔ بیا سمندرونو ته اوگورنی چہ چپی وھی او زمکه نی گیرہ کړی ده۔ بیا اوچت اوچت غرونو ته اوگورنی۔ چہ پہ زمکه کنبی بنخ دی او دا خوزیدلو ته نہ پرېږدی ، چہ ددی پہ رنگ کنبی ددی صورتونه مختلف دی۔ بیا په قسم قسم مخلوقاتو باندی نظر واچونی او چاپیر چل کنبی پتی اوباغونو ته او شنه کوونکی بنکلی نهرونو ته اوگورنی اودباغونو شنه کیدوته او ددی رنگ رنگ میووته اوددی په بنکلو بنکلو میوؤ باندی غور اوکړنی۔ زمکه یو ، اویہ یو ، لیکن ددی شکلونه ، صورتونه ، خوشبویانی ، ذائقې ، اوفاندی جدا جدا دی۔ آیا دا ٲول مصنوعات تاسوته دا نہ بنائی چہ ددی څوک صانع (جوړونکی) شته دی؟ آیا دا ٲول موجودات پہ اوچت آوازدا نہ وائی چہ ددی موجد څوک شته دی۔ آیا دا ٲول مخلوق دخپل خالق پہ هستی باندی اودده پہ توحید باندی دلالت نہ کوی؟ دا دی هغه مضبوط دلائل چہ د الله ﷻ د خپل ذات منلو دپاره هر یو نظر کونکی ته وړاندی کړی دی آیاداٲول د هغه ذات پہ زبردست قدرتونو ، دهغه پہ زبردست حکمتونو اودهغه ذات پہ لاثانی رحمتونو ، دهغه ذات پہ بی نظیرہ انعامونو ، دهغه ذات پہ لازوالہ احسانونو باندی دلالت دپاره کافی نہ دی۔

زمونہ اقرار دی چہ د هغه ذات نہ سوا هیڅوک پالونکی نشته ، دهغه ذات نہ سوا بل هیخ څوک پیدا کونکی او حفاظت کونکی نشته دهغه ذات نہ سوا بل هیڅوک معبود برحق نشته۔ د هغه ذات نہ سوا

بل هيڅوک مسجود نشته، نو د دنيا خلق واورئى، ځما بهر و سه په هغه ذات باندې ده، ځما انابت او التجا هغه طرفته ده، ځما تيتيدل او پست کيدل د هغه په وړاندې دى. ځما د خواهشاتو مرکز ځما د اميدونو آسرا، ځما ماوى او ځما ملجا هغه يو ذات دې هم د هغه دست رحمت ته گورم، او هر وخت هم د هغه نوم اخلم.

وَأَنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ	ا	او که چرې	ا	بى تاسو	په شک کښې
مِمَّا	نَزَّلْنَا	عَلَى عَبْدِنَا فَأْتُوا	بِسُورَةٍ	مِنْ مِّثْلِهِ	په هغه کتاب کښې اچى نازل کړې دې مونږ په بنده خپل باندې انور او زړى
وَادْعُوا	شُهَدَاءَكُمْ	مِنْ دُونِ اللَّهِ	إِنْ كُنْتُمْ	صَادِقِينَ	څه شک شپه پاتې وى اچى مونږ خپل بنده محمد ﷺ باندې نازل کړې دې انو تاسو هم ددې پشان يو ورکړئ سورة راوړئ
فَإِنْ لَّمْ تَفْعَلُوا	وَلَكِنْ تَفْعَلُوا	فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا	خُكُكٌ	ا	اور او غواړئ ا ملگرى مدد گاران خپل ا ماسو د الله نه ا که چرې ا بى تاسو رښتيني ا
النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ	أَعَدَّتْ	لِلْكَافِرِينَ	خَلْقَ دِي	ا	اور د يو ورکوتى سورت پشان جوړولو کښې بى د الله نه نور ټول خپل مدد گاران راوبلى که تاسو رښتوني بى
خَلْقَ دِي	ا	او کانړى	ا	چى تيار شوې دې	ا دپاره د کافرانو
خَلْقَ دِي	ا	او کانړى	ا	دغه اور د کافرانو دپاره تيار شوې دې	ا

قوله تعالى: - وَأَنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَى عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ ۚ د محمد ﷺ د نبوت تصديق :- د توحيد د بيان نه پس اوس د نبوت تصديق كيږي. کافرو ته خطاب کوى او فرمانى مونږ چې کوم قران پاك په خپل بنده (حضرت محمد ﷺ) باندې نازل کړې دې، که دا تاسو د الله ﷻ کلام نه منئ اوستاسو ټول مددگار يوځانې شى نو پوره قران خولاڅه چې يو سورت هم ددې پشان نشئ جوړولى. هرکله چه تاسو دا نشئ کولى اوددې نه عاجزه بى نو بيا د دې قران پاك په کلام الله کيدو کښې ولې شک کونئ ؟

قوله تعالى: - وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ د شهداء نه څوک مراد دى؟ :- د (شهداء) نه مراد مددگار او ملگرى دى (١) چه ددوى مدد به نې کولو نو مطلب داشوڅوک چې تاسو خپل معبودان جوړ کړى دى نو هغوى هم راوبلى اود هغوى نه مدد حاصل کړئ. بيا ددې په شان يو سورت جوړ کړئ. حضرت مجاهد رضي الله عنه فرمانى چه تاسو خپلو حاکمانو او خپل زباندان، فصيح او بليغ خلق راوبلى او د هغوى نه هم مدد او غواړئ. (٢)

دقران پاک اعجاز :- د قران پاک ددې معجرې اظهار اودا طرز کلام په خو ځایونو کښې دې په سورت قصص کښې دې چه **(قُلْ فَأَتُوايُكْتَبُ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ هُوَ أَهْدَى مِنْهُمَا أَتَّبِعُهُ إِنْ كُنْتُمْ ضِدِّقِينَ ۝)** یعنی که تاسو رینستونی یی نو ددې دواړو نه (یعنی قران پاک او تورات نه) زیات هدایت والا بل د الله ﷻ کتاب راوړنې نو څه به دهغې تابعداری او کړم. په سوره سبحان کښې فرمائی چه **(قُلْ لَّيْنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَى أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا ۝)** یعنی که ټول جنات او انسانان جمع شی او هر یو د یو بل مدد کول غواړی چه ددې پشان قران جوړ کړی نو بیا هم ددې هېڅ امکان نشته دې. په سورت هود کښې دې **(أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأَتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ ضِدِّقِينَ ۝)** یعنی آیا دا خلق داسې وائی چې دا قران ده (نبی کریم ﷺ) پخپله جوړ کړې دې. تاسو او وائی: که چرې تاسو رینستونی یی نو ټول یو ځای شی اود الله ﷻ نه سوا چه تاسو څوک رابلی راوبلی اود ددې پشان لس سورتونه جوړ کړنې. په سورت یونس کښې دې **(وَمَا كَانَ هَذَا الْقُرْآنُ أَنْ يُفْتَرَى مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَكِنْ تَصْدِيقُ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلُ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ۝)** یعنی دا قران پاک د الله ﷻ نه سوا دبل چا دطرفه نه دې. بلکه دا د رومبو کتابونو تصدیق کولو والا اود کتاب تفصیل دې پدې کښې هېڅ شک نشه دې چه د الله ﷻ کلام دې اوچه داد رب العالمین د طرفه دې. آیا دا خلق دې ته پخپله جوړ شوې (کتاب) وائی؟ دوی ته اووایه د الله ﷻ نه سوا هر سړې راوبلی (اود ددې قران پاک د سیکرو سورتونو نه) یو وړوکې شان سورت جوړ کړنې چه ستاسو رښتیا ظاهر شی.

دا ټول آیتونه خوپه مکه مکرمه کښې نازل شو او اهل مکه خلق ددې د پیش کولو نه عاجزه شو د دې نه پس په مدینه منوره کښې هم دا مضمون پیش کړې شو. لکه څنگه چه په پورتنی آیت کښې د مثله ضمیر بعضو دا قران پاک طرف ته راجع کړې دې یعنی ددې پشان څه سورت راوړنې. اوبعضو دا ضمیر حضرت محمد ﷺ طرف ته راجع کړې دې. یعنی دحضرت محمد ﷺ پشان هېڅوک نشی کیدلې حالانکه دوی څه لیک لوست والا نه دې او د دې باوجود هغه کلام وائی چه ددې مثل هېڅوک نشی جوړولې. لیکن صحیح قول رومبې دې. عمر ﷺ، حضرت ابن مسعود ﷺ، حضرت ابن عباس ﷺ، مجاهد ﷺ، قتاده ﷺ، او حسن بصری ﷺ او اکثرو محققینو نه هم دا قول نقل دې. ابن جریر ﷺ، طبری ﷺ، زمخشری رازی ﷺ هم دا خوښ کړې دې.

دا ولنی تفسیر وجوه ترجیح :- ددې د ترجیح ډیر زیات وجوهات دی. ① یو دا چه په دې کښې اجتماعي او انفرادی طور سره ټولو ته زورنه ده. که هغه امی وی یا لیک لوست والا نه وی، که اهل کتاب وی او که لیک لوست والا خلق وی. ② بیا په دې کښې دمعجزې کمال دې. اوددې (لیک لوست، خلقو په نسبت غیر لیک لوست والا عاجزه کړې شی او په دې کښې زیاته مبالغه ده. ③ بیا د لسو سورتونو مطالبه کول، ددې دمثال نه راوړو پیشن گونی کول هم دا ثابتوی چه ددې نه مراد قران پاک دې. د رسول الله ﷺ ذات مبارک نه دې. نو ددې عام اعلان چه بار بار اوشو او ورسره پیشن گونی هم اوکړې شوه چه دا خلق په دې باندې قادر نه دی، مکه معظمه او مدینه منوره کښې، د ځل ددې اعاده اوکړې شوه. او هغه خلق چه دهغوی مورنۍ ژبه عربی وه، خپل فصاحت او بلاعب باندې هغوی فخر کولو. چه کومو خلقو ددوی اوددوی دین سره دښمنی کوله، هغوی په حقیقت کښې ددې نه عاجزه وو. نه صرف دپوره قران پاک نه چه جواب نې ورکړی او نه دلسو سورتونو او نه دیو سورت.

نویو معجزه خو داشوه چه ددې پشان یو وړوکې سورت هم هغوی جوړ نه کړې شو. دوئم معجزه دا شوه چه دا پیشن گونی هم رښتیا ثابته شوه چه دوی بالکل ددې پشان نه شی جوړولې اگر که ټول جمع شی او تر قیامته پورې کوشش اوکړی اوداسې هرگز نه دی شوې نه په دې زمانه کښې او نه چاته ددې دکولو جرات اوشو اونه ددې نه پس تر ننه پورې اونه تر قیامته به څوک داسې اوکړې شی. او څنگه به اوکړې

شی؟ لکه څنگه چه د الله ﷻ ذات بې مثالې دې نوداشان دهغه کلام هم بې مثله دې، حقیقت هم دادې چه دقران پاک په کتلوسره ددې ظاهري باطنی، لفظی او معنوی، هغه کمالات ظاهري بې چه د مخلوق په وس کښې نه دی. پخپله الله ﷻ فرماني چه **(الرَّكْبُ أَخِيكَ إِنَّهُ ثُمَّ فَضَّلْتَ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ)** یعنی د کتاب آیتونه چه د حکمت والا، د خبرداره الله ﷻ د طرف نه نازل شوی ددې محکم او مضبوط او مفصل بیل بیل دی. نوالفاظ ئې محکم او معاني ئې مفصل یا الفاظ ئې مفصل او معاني ئې محکمې دی، نو قران پاک دخپلو الفاظو او خپلو مضمونونو لحاظ سره یو داسې کتاب دې چې ددې مثال بالکل نشته اوددې د مقابلي او معارضې نه دنیا عاجزه او بې بڼه ده.

دې پاک کلام کښې مخکښې خبرونه چه د نیا نه پټ وو، هغه هوښو بیان شو. د راتلونکو امورو ذکر اوشو، چه کوم لفظ په لفظ پوره نازل شو، دټولو نیکو احکام په دې کښې دی اود ټولو بدو نه ممانعت هم په دې کښې دې. رښتیا دی چه **(وَمَثَلُ كَلِمَةٍ صِدْقًا وَعَدْلًا)** یعنی اوستا د رب د کلام صداقت او عدالت پوره دې. دا ټول قران پاک ټول په ټوله حق، د صداقت او عدالت نه ډک دې. نه په دې کښې واهیات شته دې اونه په کښې د تباهی خبرې شته، نه په دې کښې دمذاق خبرې شته اونه په کښې افتراء شته کومه چه دشاعرانو په کلام کښې عام طور موندلې شی. بلکه ددوی داشعارو قدر اوقیمت هم په دې باندې دې. مقوله مشهوره ده چه **(اعذبه اذبه)** چې څومره دروغ زیات وی دومره مزه زیاته وی تاسو گورئ چه اوږدې اوږدې پرزوره قصیدې به وی او دې کښې به ټول دروغ وی او مبالغې نه په کښې اخستې شوې وی. یا به په کښې د یو انسان په حق کښې لوټې لوټې تعریفونو شوی وی، یا داوښانو په ښانست یا بهادرئې باندې د مبالغې سره سندرې یا د جنگونو چالونه، یا دویری خیالی منظرونه بیانولو کښې وی، چه په هغې کښې نه د دین څه فائده وی اونه د دنیا. صرف د شاعر په ژبه دهغه د کلام قدرت نه دهغه کمال ظاهري بې. او نه په اخلاقو باندې ددې څه اثر شته اونه په اعمالو باندې، بیا نفس مضمون کښې هم پوره قصیدو کښې هم په مشکله سره دوه شعرونه وی. باقی د یوخوا بل خوا او فضول بکواس وی.

دقران پاک اعجاز:- ددې مقابله کښې قران پاک باندې نظر واچوئ نو تاسو به گورئ چه ددې یویو لفظ دفصاحت او بلاغت، د دین او دنیا د نفعی اوخیر او برکت باندې مشتمل دې. بیا دکلام ترتیب او تهذیب، دالفاظو بندش، د عبارت روانی، دمعنو نورانیت، دمضمون پاکوالی نورعلی نور دې. د دې دخبرو حلاوت، ددې بیان شوی واقعات اوسلاست، دمر شوو زړونو ژوندی گیدل دې. ددې اختصار داعلی کمال نمونه ده اوددې تفصیل معجزه ده. ددې یو څیز دوباره کول دقتدو مزه ورکوی. دا معلومېږي چه گویا د حقیقی غمو باران ورېږي. دا بار بار وایه او زړه ترې نه مېرېږي. مزې اخله او هر وخت نوې نوې مزې اخله، مضامینو باندې ئې پوهیږه او ختمیږي به نه، دا د قران پاک خاصه ده، ددې خوند، ددې خوږوالی مزه، ددې تپوس د هغه چانه او کره چې هغوی ته الله ﷻ د عقل او حواس، علم و فضل څه حصه قدرې ورکړې ده. ددوی د عذابونو نه ویرول، او دنیولو رانیولو بیان چه مضبوط غرونه خوزوی، انسانی زړه څه څیز دې. ددې وعدې او زیری، نعمتونه اورحمتونو سره د زړه غوټې پرانیستې کیږي، اود شوق اود خواهش پټ جذباتو لره راپاروونکې دې، د جنتونو او راحتونو خواږه خواږه منظرونه د سترگو مخکښې رازی. دې سره زړه پرانیستې کیږي. غوږونه دې طرف ته لگي او سترگې پرانیستې کیږي.

دقران توهیب:- الله تعالی رغبت ورکوی او فرماني **(فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُم مِّن قُرَّةِ أَعْيُنٍ)** چاته څه پته ده چې د ده د نیکو اعمالو بدله، دده د سترگو یخوالي دپاره څه څه سامان پټ په پټه تیار شوې دې

بعضو متکلمینو دقران پاک معجزی پہ داسی طریقہ بیان کری دی جہ داهل سنت او معتزله پہ قول کنبی مشترک دی۔ هغوی وائی ① چہ یا خو دا قران پاک فی نفسہ معجزہ دہ ، انسان دپارہ ممکن نہ دی چہ ددی پہ شان جور کری۔ پہ دہ کنبی ددی دمعارضی کولو طاقت او قوت نشته ② یا دا اگر چہ ددی معارضہ ممکن دہ او د انسانی طاقت نہ بھر نہ دہ ، لیکن ددی باوجود د معارضی چلینج ورکولی شی۔ هغوی پہ عداوت او دبنمنی کنبی د حد نہ تیر شوی دی ، هغوی دحق دین ختمولو دپارہ هر وخت هر طاقت سرہ د هر خیز تباہ کولو دپارہ تیار دی ۔ لیکن دقران پاک معارضہ اومقابلہ دوی نشی کولی۔ دا دلیل پہ دہ خبرہ باندی دہ چہ دا قران پاک دالله ﷻ د طرف نہ دہ او قدرت او طاقت نہ باوجود هغه دوی لره منع کوی اود قران پاک مثل پیش کولو نہ عاجزہ کیڑی۔ نودا بلہ وجہ دومرہ بنہ نہ دہ خو کہ دا هم اومنلی شی نو دہ نہ هم د قران پاک معجزہ ثابتیڑی چہ پہ طریقہ دتنزل حمایت حق او دمناظری دخطرہ صلاحیت لری۔ حضرت امام رازی رحمۃ اللہ علیہ هم د ورو ورو سورتونو پہ سوال و جواب کنبی هم دا طریقہ اختیار کری دہ۔

قوله تعالى:- وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْجِبَارَةُ

د جهنم خشاک :- د(وَقُودُ) معنی خشاک دہ ، چہ پہ دہ سرہ اور بلولہ شی۔ لکہ لرگی وغیرہ۔ پہ قران پاک کنبی یوخانی کنبی ارشاد دہ چہ(وَأَمَّا الْقِطْرُونَ فَكَانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَبًا) یعنی ظالمان خلق بہ د جهنم خشاک وی۔ او پہ بل خانی کنبی فرمانی چہ (الْكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ) تاسو اوستامعبدان چہ دالله ﷻ نہ سوا دی د دوزخ خشاک دی، تاسو تول بہ پہ دہ کنبی داخلیڑی کہ چری هغوی ریستونی معبودان وی نودی خانی تہ بہ نہ داخلیدی۔ قرطبی رحمۃ اللہ علیہ او رازی دہ قول تہ ترجیح ورکری دہ او وائی چہ دگندھک کانری باندی اور لگیدل خہ نوې خبرہ نہ دہ پہ دہ وجہ مراد ترې هم دا اصنام او بتان دی چہ دهغوی عبادت کولی شی د الله ﷻ د عبادت نہ بغیر۔ خو دا وجہ خہ وجہ نہ دہ خکہ کہ اور گندھک سرہ بل کری شی نو ظاهر دہ چہ ددی اوور ډیر تیز وی۔ الله ﷻ دہ مونږ ددی نہ محفوظ اوساتی۔ آمین۔ دجهنم خشاک د رنږو کانری :- حضرت ابن مسعود رضی اللہ عنہ فرمانی چہ دا کانری د آسمان اوزمکی پیداکیڈو سرہ پہ اول آسمان کنبی پیدا شوی دی (۱)۔ (ابن جریر، ابن ابی حاتم مستد) ابن عباس رضی اللہ عنہ ، حضرت ابن مسعود رضی اللہ عنہ ، او نورو خو صحابہ کرامو رضی اللہ عنہم نہ سدی نقل کری دی چہ پہ جهنم کنبی دا تورخاوری (کومہ چہ تروہ وی) کانری هم دی ، چہ پہ دہ سرہ بہ سختو کافرانو تہ عذاب ورکولی شی۔ حضرت مجاهد رحمۃ اللہ علیہ فرمانی چہ ددی کانری و بدبو دمرداری د بو نہ هم زیاتہ وی۔ محمد بن علی او ابن جریج هم وائی چہ ددی نہ مراد دگندھک غت غت او سخت کانری دی۔ بعضو وئیلی دی چہ ددی نہ مراد هغه کانری دی چہ هغی نہ تصویرونہ وغیرہ جوړولو او بیابہ نی د هغی عبادت کولو۔ لکہ پہ بل خانی کنبی فرمانی (الْكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ) تاسواوستاسوهغه معبودان چہ دالله ﷻ نہ سوا دی ، داوور لرگی دی۔

حضرت امام قرطبی رحمۃ اللہ علیہ او امام رازی رحمۃ اللہ علیہ هم دہ قول تہ ترجیح ورکری دہ او فرمانی چہ (کومہ چہ تروہ وی) کانری باندی اوور لگیدل خہ نوې خبرہ دہ۔ ددی وجہ مراد ترې هم دا اصنام او بتان دی دکومو کانرو چہ د الله تعالیٰ نہ سوا عبادت دالله شوې دہ د حافظ ابن کثیر رحمۃ اللہ علیہ رائی :- لیکن دا وجہ خہ قوی وجہ نہ دہ خکہ چہ کلہ اور د (کومہ چہ تروہ وی) پہ کانرو سرہ بل کری شی نو ظاهر دہ چہ ددی تیزی او حرارت بہ د معمولی اور نہ هم زیات وی ، ددی شغلی وهل او بلیدل بہ هم ډیری زیاتی وی۔ ددی نہ علاوه بیا د سلفو نہ هم ددی تفسیر هم دا روایت شوې دہ۔ دا شان پہ دہ کانرو باندی اور لگیدل هم ظاهر دی او پہ آیت کنبی مقصود د اور تیزی او

ددې د سوزولو بيانول دی او ددې د بيانولودپاره هم په دې ځانې کښې ددې کانړو نه مراد دگندهک کانړی اخستل زيات مناسب دی. ځکه چې ددې اورتيږ وی اوپدې سره په عذاب کښې سختی هم وی. په قران پاک کښې دی چې (كُلَّمَا خَبَتْ زِدْنَاهُمْ سَعِيرًا) کله چې شغلې کمې شوې نوموړې به نورې هم زياتې کړو. په يوحديث شريف کښې دی چې هر موډی (ضرری څيز) په اور کښې دې ليکن دا حديث محفوظ او معروف نه دي.

امام رازی رحمه الله فرماني چې ددې دوه معنای دی. ① هغه سړې چې نورو ته تکليف ورکوي جهنمی دي. ② دويم دا چې هر تکليف ورکونکې څيز به د جهنم په اوور کښې موجود وی چې دا به جهنميانونه عذاب ورکوي.

قوله تعالى: - اَعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ

د جهنم تيارى: - (اَعِدَّتْ) يعنى تيار کړې شوې دي ، دې نه مراد په ظاهر هم دامعلومېږي چې دا اوور د کافرو دپاره تيار کړې شوې دي اودا هم کيدې شي چې ددې نه مراد کانړی وی يعنى هغه کانړی چې تيار شوی دی د کافرو دپاره. دحضرت ابن مسعود رضي الله عنه نه هم دا قول نقل دي. او په حقيقت کښې په دواړو معنو کښې هېڅ اختلاف نشته دې ځکه چې دکانړو تيارول داوور بلولو دپاره دی اوداوور کانړی تيارول ضرر دی نو يو بل سره لازم او ملزوم شو. نبی کریم صلى الله عليه وسلم فرماني هر هغه سړې چې په کفر باندې وی دهغه دپاره اوور تيار کړې شوې دي. په دې آيت باندې استدلال کړې شوې دي چې جهنم اوس موجود او پيدا شوې دي ځکه چې د (اَعِدَّتْ) لفظ دي او ددې دليل کښې ډير احاديث هم دي.

جهنم اوس هم موجود دي: - يو اوږد حديث کښې دی چې دجنت او دوزخ مينځ کښې جگړه اوشوه (۱). په بل حديث کښې دی چې جهنم دالله تعالى نه ددو ساه گانو اخستلو اجازت اوغوښتلو او ده ته په يخنۍ کښې ديو ساه اوپه گرمۍ کښې دبلې ساه د اخستلو اجازت ورکړې شو (۲). په دريم حديث کښې دی صحابه کرام رضي الله عنهم فرماني چې مونږ يو ځل ډير زوردار آواز واوريدو. د نبی کریم صلى الله عليه وسلم نه مو تپوس اوکړو چې دا د څه څيز آواز وو؟ نبی کریم صلى الله عليه وسلم او فرمايل اوياکاله مخکښې يو کانړنی په جهنم ته غورزولې شوې وو نن هغه (ويځ) ته اورسيدو (۳). په څلورم حديث کښې دی چې نبی کریم صلى الله عليه وسلم د نمر د تندر په وخت مونږ اداکولو په وخت جهنم اوليدو (۴). په پنځم حديث کښې دی چې نبی کریم صلى الله عليه وسلم د معراج په شپه جهنم اوليدو اوددې عذابونه ئې اوکتل. داسان نور صحيح اومتواتر احاديث هم روايت شوي دي. د معتزلو جهالت: - معتزله دخپل جهالت په وجه دا نه مني او ددې نه خلاف وائي او قاضی اندلس منذر بن سعيد بلوطی هم ددوی سره موافقت کړې دي.

د سورت جوړولو اعلان: - يادساتل پکار دی چې په دې ځانې او په سورت يونس کښې ونيلې شوی دی چې هم يو سورت ددې پشان راوړنی شامل دی. وړوکې او لوڼې هر سورت ته ددې وجې چې دعربي قواعدو مطابق چې کوم اسم نکره وی او دشرط په طور راوړې شوې وی نوهغه دعموميت فائده ورکوي لکه څنگه چې نکره دنفی لاتدي داستغراق فائده ورکوي. نو په لوڼې او وړوکې هر سورت کښې اعجاز دي. او په دې خبره باندې د سلفواو خلفواو اتفاق دي.

امام رازی رحمه الله په خپل تفسير کښې ليکی که څوک اوواني چې دسورة لفظ کښې سورة کوثر او سورة العصر او سورة الکافرون واړه واړه سورتونه هم شامل دي ، اودا بالکل يقين سره معلوم دی چې ددې په

۱ (صحيح بخاری : كتاب التفسير باب قوله تعالى (وتقول هل من مزيد) : ۴۸۵۰ ، صحيح مسلم : ۲۸۴۶) -

۲ (صحيح بخاری : كتاب المواقيت الصلاة باب البراد بالظهر في شدة الحر : ۵۳۸ ، صحيح مسلم : ۶۲۱) -

۳ (صحيح المعلم كتاب الجنة باب جهنم اعادنا الله منها : ۲۸۴۴) -

۴ (صحيح بخاری : كتاب الكسوف باب صلاة الكسوف جماعة : ۱۰۵۲ ، صحيح مسلم : ۹۰۷) -

شان یا دی ته نزدیکی خه سورت جوړول ممکن دی، دی ته د انسانی طاقت نه بهر ونیل یو وړوږه شان هت دهرمی او بې خایه طرفداری ده. نوموړې به جواب ورکړو څه مونږ ددې د معجزې دوه طریقې بیان کړی دی او دویمه طریقه مو خوښه کړې ده. مونږ وایو څه واره سورتونه هم په فصاحت او بلاغت کښې ددې برابر دی څه دی ته هم معجزه وئیلې شی اوددې تعارض ممکن نه دی نو مقصود حاصل شو ځکه څه باوجود پداسې سورتونو باندې د انسان د جوړولو طاقت کیدل او بیا هم د ډیرو سختو کوششونو او سختې دښمنۍ نه باوجود ددې نه جوړل نو ددې قرآن پاک دپاره صفا دلیل دی چې دا قرآن پاک او دې واره واره سورتونه معجزه دي.

دا خو دامام رازی رحمته الله علیه کلام دی. خو صحیح قول دادې څه د قرآن پاک هر وړوکې اولونې سورت فی الواقع معجزه دی. او انسان ددې نظیر جوړولو نه محض عاجزه او بالکل بې طاقت دی. حضرت امام شافعی رحمته الله علیه فرماني که خلق غور او تدبر او عقل سره صرف سورت العصر باندې پوهه شی نو د ټولو دپاره دا کافی دي.

دعمر بن العاص رضی الله عنه د کفر په حالت کښې د سورة کوثر د اعجاز اقرار: حضرت عمرو بن عاص رضی الله عنه څه کله په وفد کښې مسيلمه کذاب لره ورغلو اوتر اوسه پورې دي لا پخپله هم مسلمان شوي نه وو نودهغه نه ئې تپوس او کړو څه تاسو د مکې نه تشریف راوړئ، نن سبا په مکه معظمه کښې څه نوې وحی نازل شوې ده؟ هغه اوونیل څه اوس اوس یو مختصر نوې سورت نازل شوې دي څه ډیر زیات فصیح، بلیغ او جامع او مانع دي. بیاني ورته سورت العصر تلاوت کړو نومسيلمه څه وخت سوچ او کړو او ددې په مقابل کښې ئې اوونیل څه په ماباندې اوس اوس یو سورت داشان نازل شوې دي. هغه اوونیل څه ته هم اووایه نوهغه اوونیل څه (یا ویرا ویرا انما انت اذن ان وصدر و سائرک حرقرق) یعنی انې څنگلی مږه انې څنگلی مږه ستا وجود د دوو غوږونو او سینو نه سوا هیڅ نه دي. باقی سراسر ته ناچیزئ. بیا ئې په فخر سره اوونیل څه اووایه انې عمرو څنگه مې اوونیلو؟ هغه اوونیل څه له تپوس کوي دا خو تاته پخپله معلوم دی سراسر کذب او بهتان دي. چرته دا فضول کلام او چرته هغه حکمتونو والا کلام.

وَبَشِّرِ الَّذِينَ	
اوزیرې ورکړه	هغه خلقو ته
او ایمان راوړئ دې هغوی ته	
أَمِنُوا	وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
چی ایمان ئې راوړې او عمل ئې	نیک
بېشکه چی ادي دهغوی دپاره	
باغونه	
زیری ورکړه چاچی اودنیکۍ کارونه کوی ا هغوی لره داسې باغونه تیار کړې شوی دی	
تَجْرِبَتِي	مِنْ نَحْتِهِمَا
بهری به	لاند د هغې نه
هرکله چی اورکړې شی هغوی ته اددغه باغونو نه	
څه میوه	
چې دهغې دونو او مانرو لاندې همیشه ولې بهیرې ا هرڅلې چې دوی ته د خوراک دپاره ددې باغونو نه څه میوه دانه	
رَزَقًا	قَالُوا هَذَا الَّذِي رَزَقْنَا
دپاره دخوراک ا نو اوبه وایی اچی دا ا هغې میوې دی	چی را کړې شوې وې مونږ ته ا وړاندې د دې نه
ورکړې شی ا نودوی به وایی چې داخوهغه (رنگ) میوه ده چې مونږ ته پخوا (په دنیا کښې) را کولې شوه	

وَأَتُوا	بِهِ	مُتَشَابِهًا	وَلَهُمْ	فِيهَا
او ورکولی به شی هغوی ته ادغه میوې دیوبل پشان اووی به دهغوی دپاره په هغې کښې				
اودامیوې به ورته هم شکل ورکولې شی اودوی ته به په دغه باغونو کښې پاکدامنې جوړې ورکولې شی				
أَزْوَاجٍ مُّطَهَّرَةٍ	وَهُمْ	فِيهَا	خَالِدُونَ	©
بیښانې پاکې اووی به هغوی په هغې کښې همیشه				
(یعنی بیښانې اود جنت حورې، اودوی به همیشه دپاره په هغې کښې وی)				

قوله تعالى: - وَيَسِّرَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ

ایمان دارو ته د جنت زیږې: - مخکښې دکافرانو د دین د ښمنانو سزا او عذاب اودهغوی درسوانی ذکر وو ددې وجې په دې مقام کښې د ایمان دارو او نیک صالحو خلقو داجر او ثواب او کامیابی بیان کیږي د قران پاک مثانی کیدو یو معنی دا هم ده او صحیح قول هم دا دې چې په دې کښې هر مضمون تقابلی جائزې سره بیان کړې شوې دې. ددې تفصیلی بیان به هم څه خاص موقعه باندې راشی. مطلب دادې چې دایمان سره کفر او دکفر سره دایمان، د نیکو سره د بدو او بدو سره د نیکو ذکر راتلل ضروری دی. چې کوم څیز بیان کیږي دې سره دهغې دمقابلې څیز ذکر رازی. دیو څیز ذکر کولو سره دهغې مثال هم بیان کړې شوې دې. دامعنی د «مُتَشَابِهًا» کیدو او دا دواړه لفظونه دقران پاک په اوصافو کښې راغلي دی، دې ته مثانی هم ونیلې شوی دی اومتشابه هم ونیلې شوی دی.

قوله تعالى: - أَنْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ

دجنتو لاندې دنهرونو بهیدلو مطلب: - د جنتونو لاندې نهرونه بهیدل، ددې د ونو او بالاخانو لاتدې بهیدل دی. حدیث مبارک کښې دی چې نهرونه بهیږي خو ددې کنده نشته دې. حدیث مبارک کښې دی چې دکوثرنهر دواړو طرفونو ته د غموپشان دې، ددې ښاوريه خالص مشک دی او ددې کانري ملغلرې او جواهر دي (۱) الله دې په خپل فضل وکرم سره مونږ ته دانعمتونه راکړي اوهغه احسان کولو والا او لوني رحیم دې. حدیث مبارک کښې دی چې دجنت نهرونه دمشکی غرونو لاتدې بهیږي (ابن ابی حاتم)

قوله تعالى: - وَأَتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا

د میوو یوبل سره مشابه کیدل: - حضرت عبدالله رضی الله عنه نه هم دا روایت دې. دجنتیانو دا قول چې دا مونږ ته مخکښې راکړې شوی وو، دې نه مراد دادې چې په دنیا کښې هم دا میوې ملاؤ شوې وې. صحابه گرام او ابن جریر رحمهما الله هم ددې قول تائید کوی. بعضې وائی چې مطلب دادې چې مونږ ته ددې نه مخکښې یعنی پرون هم دا راکړې شوې وې. دا په دې وجه چې په ظاهري شکل و صورت کښې به دا بالکل مشابه وی، یحیی بن کثیر رحمهما الله وائی چې یو پیاله به راشی هغه به اوڅکی، بیا به بله پیاله راشی نو وائی به چې دا خو مو اوس اوڅکله. فرېنتې به ورته وائی اگر چې داپه شکل و صورت کښې یوشان دی لیکن مزه نې بدله ده.

فرمانی چې دجنت وائېه زعفران دی اوددې ډیرنی مشک دی. واره واره ښکلی غلمان د یو خوا بل خوا نه به میوې راوړي او پیش کوی به نې اودوی به نې خوری، بیا به دوی ته پیش کولې شی نو وائی به چې دا خو مو اوس اوخوړلې. هغوی به جواب کښې فرمانی حضرت رنگ او شکل خو نې یو دی لیکن خوند نې نور دې، دا تاسو اوڅکی او اوگورنی نو خوند به درکړی. هم دا معنی ده چې هم شکل به راوړي د دنیا میوؤ سره به صرف نوم او شکل و صورت کښې یو شان وی خوددې نه به نې خوند بیل وی.

داین عباس رضی اللہ عنہ قول دے چہ صرف نوم کنبی مشابہت دے گئی چرتہ ددنیا خیز اوچرتہ د جنت د نعمتونو خوانچہ ؟ پہ دے مقام صرف نوم دے. د عبدالرحمان رضی اللہ عنہ قول دے چہ ددنیا دمبوو پہ شان میوے چہ اوگوری نو وائی بہ چہ دا خومونز پہ دنیا کنبی خورلے دی خوکله چہ نی اوخوری نو خوند بہ نی خہ نور وی.

قوله تعالى:- وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُّطَهَّرَةٌ

د جنت بیبیانی:- پہ هغه خانے کنبی بہ چہ دوی تہ کومے بیبیانی ملاویری هغوی بہ دگندگنی، ناپاکنی، حیض، نفاس، میتازو، توکانرو، خرینگ اومنی وغیرہ نہ بالکل پاکے وی. یو قول دے چہ حضرت حوا علیہا السلام ہم مخکنبی دحیض نہ پاکہ وه، لیکن د نافرمانی. پہ وجہ ورته دا بلا ورپینہ شوه. خوداقول دسند لحاظ سره غریب دے (۱).

پہ یو غریب او مرفوع حدیث کنبی دی چہ حیض، غیث اودس ماتنی او خرینگ نہ بہ پاکے وی. حاکم دے حدیث تہ صحیح او د شیخینو پہ شرط باندی نی وائی. لیکن دا دعوی صحیح نہ ده، ددے یو راوی عبد الرزاق بن عمر بزمینی دے چہ دے ابو حاتم د احتجاج قابل نہ دے گنرلے. پہ ظاهره دا معلومیری چہ دا مرفوع حدیث نہ دے بلکه د حضرت قتاده رضی اللہ عنہ قول دے. واللہ اعلم. قوله تعالى:- وَهُمْ فِيهَا خِلَدٌ وَنَّ

ددے ټولونعمتونو سره دے زبردست نعمت تہ اوگورنی چہ نہ بہ نعمتونه فنا شی او نہ بہ دنعمتونو والا اونه بہ نعمتونه د دوی نہ اخستلی شی او نہ بہ دوی د نعمتونو نہ جدا کولی شی. نہ بہ په مرگ سره خاتمہ وی او نہ آخرشته. نہ ماتیدل او نہ کمیدل شته. دالله رب العالمین جواد الکریم او براو رحیم نہ درخواست دے چہ هغه پاک مالک دے مونز داهل جنت په زمره کنبی شامل کړی او هم هغوی سره دے زمونږ حشر اوکړی. آمین.

إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي	
بیشکه الله شرم نه کوی	
بیشکه الله پدې نه شرمیری	
أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةٌ فَمَأْفُوقَهَا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا	
چی بیان کړی مثال دیو ماشی یازیات سپک دهغه نه نو هغه خلق چی ایمان نی راوړې دے	
فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا	
پوهیری هغوی چی دامثال حق دے دطرفه درب دهغوی نه اوکوم خلق چی نه منونکی دی	
دیربښه پوهیری چی دامتل په رښتیا دالله دطرفه دے (چی مونږ پرې پوهوی) پاتې شوکافران	
فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا	
نو هغوی وائی چی خه اراده کړی ده الله په دے مثالونو سره گمراه کوی په دے سره دیر خلق	
نو هغوی وائی چی په داسې متل و نیلو کنبی دالله خه مطلب دے په داسې متلونو سره الله دیر گمراه کوی	

(۱) داسرائیلیات لهدی، عبدالرحمان بن زید بن اسلم)۔

وَيَهْدِيْ ۙ بِهِ كَثِيْرًا ۖ وَمَا يُضِلُّ ۙ بِهِ اِلَّا الْفٰسِقِيْنَ ۝

اوصحيح لاربنانی | په دې سره | ديروته | اونه گمراه کوی | په دې سره | مگر فاسقان خلق

او ديروته پرې سمه لار بنانی | او په داسې متلونو باندې صرف هغه فاسقان گمراه کوی |

الَّذِيْنَ يَتْمَضُّوْنَ عَهْدَ اللّٰهِ مِنْۢ بَعْدِ ۖ مِيْثَاقِهٖ ۖ وَيَقْطَعُوْنَ مَا

هغه فاسقان | چي ماتوی | وعده دالله | روستو | دمضبوطوالی دهغې نه | او پرېکوی | هغه |

چي دالله سره په ښه شان سره پخه کړې | وعده بیا بیا ماتوی | او هغه تعلقات (خپلولی) پرېکوی | د کوموچه

اَمَرَ اللّٰهُ ۙ بِهِ اَنْ يُّوْصَلَ ۙ وَيُفْسِدُوْنَ ۙ فِي الْاَرْضِ ۖ

چي حکم کړې دې الله | په هغې سره | چي پیوند دې کړې شی | اوفساد کوی | په زمکه کښي

الله تعالی د ساتلو حکم کړې دې | او په ملک کښي فسادونه جوړوي

اُولٰٓئِكَ هُمُ الْخٰسِرُوْنَ ۝

هم داخلق | په حقیقت کښي تاوانیان دی |

همدا خلق زیات کاران دی (ښه نه او بیژنی) |

دایت شان نزول: حضرت ابن عباس رضی الله عنه، حضرت ابن مسعود رضی الله عنه او نور صحابه گرامو رضی الله عنه نه روایت دې

چه کله په پورتنی آیت کښي دوه مثالونه دمنافقانو بیان شو یعنی د اوراو داوېو نوهغوی اوونیل چه

داسې واره مثالونه الله ﷻ هیڅ کله نه بیانوی. په دې باندې دا دوه آیتونه نازل شو (حضرت قتاده

رضی الله عنه فرماني چه کله قران پاک کښي د جولا اودمچي مثال بیان شو نو مشرکانو اوونیل چه دداسې حقیر

خیز دبیانولو په قران پاک کښي څه ضرورت وو؟ نو په جواب کښي دآیت نازل شو (

اِنَّ اللّٰهَ لَا يَسْتَعِیْ اَنْ یُّقَرَّبَ مَثَلًا مَّا بَعُوْضُهُ فَمَا فَوْقَهَا

او اوونیلې شو چه دحق بیان نه الله ﷻ ته شرم نه ورزی که هغه کم وی اوکه زیات وی ، لیکن ددې نه

څه داسې معلومیږي چه گویا دا آیت په مکه معظمه کښي نازل شو حالانکه دا سې نه وو. والله اعلم.

اودبزرگانو نه دا رنگ شان نزول هم روایت دې. ربیع فرماني چه دا خپله یو مستقل مثال دې کوم چې

ددنیا بیان شوې دې ماشی چه کله اوږې وی نو ژوندې وی کله چه مړ شو نو مړ شی، داشان دا خلق

هم دی کله چه دنیاوی نعمتونه ورته حاصلیږي نو الله ﷻ دوی راوینسی لکه بل ځانې کښي فرماني

(فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوْا بِهِ) یعنی کله چه دوی زمونږ نصیحت هیرکړو نومونږ په دوی باندې دټولو خیزونو

دروازې پرانیستی. تردې پورې چه دوی ښه په مزو کښي شو. او اوس یکدم مونږ دوی راوینول (ابن

جریر رحمه الله علیه، ابن ابی حاتم رضی الله عنه، ابن جریر رحمه الله علیه) رومې قول خوښ کړې دې. او

مناسبت هم ددې زیات ښه معلومیږي، والله اعلم. نومطلب داشو چه دهیڅ وړوکی ته وړکی مثال او د

لونې نه لونې مثال نه الله ﷻ نه منع کیږي اونه ورته د هغې د بیانولو نه شرم ورځي.

د «ما» او «بعضه» اعرابی تحقیق: لفظ د «ما» په دې مقام د کمی په معنی کښي دې او د (بعضه) د

زبرد بدلیت په بناء باندې د عربی دقاعدي مطابق دې. چه په ادنی خیز باندې صادق راتلې شی. یا

۱ (الطبری: ۱/۳۹۸) -

۲ (الطبری: ۱/۳۹۹) -

۳ (الطبری: ۱/۳۹۸) -

نکرہ موصوفہ دہ او (بَعُوْضَةً) صفت دے۔ ابن جریر رحمہ اللہ دا خوبنوی چہ "ما" ماصولہ دہ او د (بَعُوْضَةً) ہم ددے پہ اعراب سرہ معرب دے او د عربو پہ کلام کنبے دا پہ کثرت سرہ شائع دی چہ هغوی "ما" او د "من" پہ بدلہ کنبے دوارو تہ اعراب ورکوی خکہ کلہ دا نکرہ وی او کلہ معرفہ، لکہ د حضرت حسان بن ثابت رحمہ اللہ پہ شعرونو کنبے دی چہ:

يَكْفِي بِنَا فَضْلًا عَلَى مَنْ غَيْرُنَا حَبِ النَّبِيِّ مُحَمَّدًا يَانَا

یعنی مونہ تہ پہ غیرو باندے صرف دا فضیلت دے چہ زمونہ زرونہ دنی رحمہ اللہ د محبت نہ ډک دی۔

اودا ہم کیدیشی چہ (بَعُوْضَةً) منصوب وی او د حرف جار پہ وجہ او ددے نہ مخکنبے د (بَيْنَ) لفظ مقدر اوملے شی۔ کسائی او فراء ہم دا خوبنوی۔ ضحاک رحمہ اللہ او ابراهیم بن عبیلہ رحمہ اللہ (بَعُوْضَةً) وانی۔ ابن جنی رحمہ اللہ فرمائی چہ دا بہ د "ما" صلہ وی او عائد بہ حذف ملے شی لکہ (ثُمَّ اَمَّا عَلَيَّ الَّذِي اَحْسَنَ) کنبے (فَمَا قَوْلَهَا) دوه معنی بیان شوی دی۔ ① یودا چہ ددے ہم سپک او ردی خیز لکہ دیوسری د بخیل توب وغیرہ ذکر اوشی اویل او وائی چہ هغه ددے نہ ہم زیات دے نو مراد ترے داوی چہ هغه ددے نہ ہم زیات پریوتے دے۔

کسائی رحمہ اللہ او ابو عبیدہ رحمہ اللہ فرمائی چہ یو حدیث کنبے راغلی دی کہ د دنیا قدر او وقعت دالله رحمہ اللہ پہ نیزد ماشی د یو وزر برابر ہم وی نو کافر تہ بہ نی یو گوٹ اوبہ ہم نہ وی ورکری ② (۱) بلہ معنی دا دہ چہ ددے نہ زیات لوئی خکہ چہ ماشی نہ بہ وروکے اوسپک خیز بل خہ وی؟ د حضرت قتادہ رحمہ اللہ ہم دا قول دے۔ ابن جریر رحمہ اللہ ہم دا قول خویش کرے دے۔

پہ صحیح مسلم کنبے حدیث دے چہ کلہ دیو مسلمان (بدن) کنبے یو ازغے ننوخی یا ددے نہ زیات نوپہ دے سرہ ہم ددہ درجے او چتیرے او گناھونہ نی رژی رے (۱) پہ دے حدیث کنبے ہم دا لفظ (فَمَا قَوْلَهَا) دے۔ نو مطلب داشو چہ خنگہ الله رحمہ اللہ ددے لویو ورو خیزونو پیدا کولو کنبے شرم نہ کوی اونہ نی منع کوی نو داشان دا دمثال پہ توگہ بیانولو نہ ہم هغه تہ خہ شرم نہ ورخی۔ یو خانی کنبے پہ قرآن پاک کنبے ارشاد دے چہ انی خلقو ایو مثال بیانولے شی اودے تہ بنہ غوراو نیسی، چہ کوم تاسو دالله تعالیٰ نہ سوا بلی هغه ټول کہ جمع شی نو یو ماشی ہم نشی جوړولے بلکہ کہ ددوی نہ ماشی خہ او تبتوی نو هغه تربنہ ہم نشی واپس کولی، عابد او معبود ددوارہ بی حدہ کمزوری دی۔ پہ بل خانی کنبے ارشاد دے چہ ددے خلقو مثال چہ دالله رحمہ اللہ نہ سوا نورو لہر خپل مددگار بولی د جولا دجالی پشان دی۔ چہ دهغه کور دټولو کوزونو نہ زیات کمزوری دے۔ اوبہ مقام کنبے الله رحمہ اللہ دکلہ طیبہ مثال ورکری دے د پاکې ونې سرہ چہ دهغې جرړہ مضبوطہ او دهغې بناخونہ پہ آسمان کنبے وی او دالله تعالیٰ پہ حکم سرہ هروخت میوې ورکوی۔ دامثالونہ الله رحمہ اللہ دخلقو دعبرت دپارہ بیانوی۔ او دنپاکې کلمې مثال د ناپاکې ونې پشان دے۔ چہ پہ زمکہ باندے وی او ددے جرړې مضبوطې نہ وی او الله رحمہ اللہ ایماندار پہ دنیا او آخرت کنبے پہ مضبوطې خبرې سرہ برقرار ساتی۔ او ظالمان گمراہ کوی الله رحمہ اللہ چہ خہ غواړی هغه کوی۔ اوبہ بل مقام کنبے الله رحمہ اللہ ددے مملوک غلام مثال پیش کوی چہ هغه تہ پہ خہ خیز باندے اختیار نہ وی۔ او پہ بل خانی کنبے د دوؤ سرو مثال الله رحمہ اللہ بیان فرمائی چہ پہ دے کنبے یو گونکې او بالکل پریوتې بی طاقتہ وی چہ پہ خپل مالک باندے بوج وی چہ چرتہ خی نو دخان سرہ خرابی اوړی او بل هغه چہ د عدل اوحق حکم کوی آیا دا دوارہ برابریدیشی؟ پہ بل مقام کنبے دی چہ الله رحمہ اللہ ستاسو دپارہ پخپله مثال بیان فرمائی، آیا تاسو پہ خپلو خیزونو کنبے خپل غلامان ہم شریک او برابر حصہ دار گنړنی؟ اوبہ بل مقام کنبے ارشاد فرمائی چہ دهغه سړی مثال الله رحمہ اللہ بیان فرمائی چہ دهغه ډیر

① (ترمذی: ابواب الزهد باب ماجاء فی هوان الدنيا.... ۲۳۲، وهو حسن ۱۰، ابن ماجه: ۴۱۱۰)۔

② (صحیح بخاری: کتاب المرضی باب، ماجاء فی کفارة المرض: ۵۶۴۰، صحیح مسلم: ۶۵۶۱، ترمذی: ۹۶۵)۔

شریکان وی . او په بل خانې کښې الله ﷻ ارشاد فرماني چه دا مثالونه مونږ د خلقو دپاره بيانوي او په دې باندې صرف (په ښه شان) پوره علم والا پوهيږي.

ددې نه علاوه نور هم ډير مثالونه په قران پاك كښې بيان شوي دي . بعضې سلف صالحين فرماني كله چه څه په قران پاك كښې څه مثال اورم او په دې نه پوهيږم نو ماته ژړا راشي ځكه چه الله ﷻ فرمانيلى دي چه دې مثالونو باندې صرف عالمان پوهيږي . حضرت مجاهد رضي الله عنه فرماني مثالونه كه واره وي او كه لوني ايماندار په دې باندې ايمان راوړي او داحق گنړي اوددې نه هدايت مومي . د حضرت قتاده رضي الله عنه قول دې چه هغه دا مثال د الله ﷻ كلام گنړي . د (آه) ضمير مرجع مثال دې . يعنى مومن دامثال دالله ﷻ د طرفه حق گنړي او كافر په دې پسې خبرې جوړوي لكه په سورت مدثر كښې دې (وَمَا جَعَلْنَا أَصْحَابُ النَّارِ) يعنى مونږ د اورد فريستو شمير د كافرانو د آزمېښت دپاره مقرر كړې دې د دې دپاره چې اهل كتاب پرې يقين او كړي ، ايماندار په ايمان كښې زيات كړي . دې دواړو ډلو ته څه شك نشته دې . ليكن د بيمار زړه خاوندان او كافران واني چه ددې مثال نه څه مراد دې ؟ دا شان الله ﷻ چه چالره غواړي نو هغه گمراه كوي او چا لره چه غواړي نو هدايت ورته كوي . ستا درب لښكرو لره دهغه ذات نه سوا نور هيڅوك نه پيژني ، په دې مقام كښې هم ددې هدايت او ضلالت بيان اوشو .

الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ

د الله ﷻ وعدې څوك ماتوي؟ صحابه كرامو رضي الله عنه نه روايت دې چه په دې سره گمراه كيږي منافق او لار مومي مومن اودا اقرار كوي اودې سره هدايت او ايمان زياتيږي . (الْفَاقِقِينَ) نه مراد منافقان دي . بعضو ونيلى دي چه دې نه كافران مراد دي چه دوى ته پته ده اوبيا هم انكار كوي . حضرت سعد رضي الله عنه فرماني چه مراد ترې نه خوارج دي . كه ددې قول سند حضرت سعد بن ابى وقاص پورې صحيح وي نو مطلب به دا وي چې دا تفسير معنوى دې ، دا نه چه خوارج دي بلكه دا چه دا فرقه هم فاسقانو كښې داخله ده . چه هغوى نهروان كښې على كرم الله وجهه باندې حمله كړې وه ، دا خلق ددې آيت د نازلېدو په وخت كښې موجود نه وو . ليكن د خپل بدترين وصف په وجه معنوى طور سره دوى هم فاسقانو كښې داخل دي . دوى ته خوارج په دې وجه اووئيلى شو چه د امام برحق د اطاعت نه وتلى وو او داسلامى شريعت د پابندۍ نه آزاد شوي وو .

په لغت كښې فسق واني د اطاعت او فرمانبردارۍ نه وتلو ته ، كله چه پوستكې اخوا كړې شي او په دې كښې دننه غوښه راوښكلي شي نو عرب واني چه (فسق) مېرې ته هم (فويقه) واني . ځكه چه دا خپلې سورې نه راوړي نو فساد كوي . د بخاري او مسلم شريف په يو حديث كښې دې چه نبى اكرم ﷺ اوفرمايل چه پنځه ځناور فاسقان دي ، په حرم كښې اود حرم نه دې بهر قتل كړې شي ① كارغه ② باخه ③ لرم ④ منبرك ⑤ تور سپي ⑥ . نو لفظ د فسق كافر دپاره او هر نافرمان دپاره دې . ليكن د كافر فسق زيات سخت او زيات خراب دې . په آيت كښې فاسق نه مراد كافر دى . والله اعلم .

ددې لوني دليل دادې چه دې نه پس ددوى وصف بيان شوې دې چه دوى دالله ﷻ وعده ماتوي ، دهغه پاك ذات فرمان ماتوي ، او په زمكه كښې فساد پيدا كوي او دا ټول صفتونه د كافرانو دي . دمومنانو صفتونه خو ددې خلاف وي لكه په سورة رعد كښې بيان دې چه (أَفَمَنْ يَعْلَمُ) آيا هغه سړي چه هغه ته پته ده چه څه ستا د رب طرفه نه په تاباندې نازل شوى دى دا حق دى آيا دهغه سړي په شان كيدي شي چه كوم ږوند وي؟ نصيحت خو صرف عقلمند خلق حاصلوي چه كوم دالله ﷻ وعدې پوره كوي . او ميثاق نه ماتوي او الله ﷻ چه دكومو كارونو د جوړولو حكم كړې دې هغه جوړوي يعنى يو خانې كوي اودخپل رب نه ويرېږي او د حساب د خرابوالى نه ويرېږي .

مخکبني ارشاد فرمائي چه کوم خلق دالله ﷻ وعدو لره ددي دمضبوطيا نه پس ماتوي او چه دکومو خيزونو د جوربنت حکم الله ﷻ ورکړې دي هغه نه جوړوي او په زمکه کبني فساد پيدا کوي نو د دوي دپاره لعنتونه دي او ددوي دپاره ډير خراب کوردي. په دې مقام کبني د عهد نه مراد هغه وصيت دي چه کوم الله ﷻ خپلو بندگانوته کړې وو چه په دې کبني د هغه پاک ذات ټول احکامو باندې عمل او د ټولو نافرمانونه بچ کيدل شامل دي. ددې ماتول په دې عمل نه کول دي. بعضي وائي چه ماتوونکي اهل کتاب کافران او منافقان دي. او عهد هغه دي چه ددوي نه په تورات کبني اخستلي شوې وو چه دوي به ددې په ټولو عملونو باندې عمل کوي اود حضرت محمد ﷺ اتباع به کوي کله چه حضرت محمد ﷺ تشریف راوړي. نو د محمد ﷺ نبوت اقرار دي او کړي او څه چې د نبی اکرم ﷺ په ذریعه د الله ﷻ د طرفه راغلي دي د هغې تصدیق دي او کړي او عهد ماتول دا دي چه دوي د حضرت نبی اکرم ﷺ د نبوت او اطاعت نه انکار کړې وو او د عهد د علم باوجود نې دا پټ کړو او د دنیا مصلحتونو په وجه نې ددې خلاف او کړل. امام ابن جریر رحمته الله دا قول خوښ کړې دي. اود مقاتل رحمته الله هم دا قول دي.

قوله تعالى: وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ

د قطع نه مراد: بعضي وائي چه ددې نه مراد خاص ډله نه ده بلکه شرك، کفر او نفاق والا ټول په ټوله مراد دي. د عهد نه مراد د خپل توحيد اود خپل نبی ﷺ د نبوت اقرار دي چه په دې باندې ښکاره ښي او لوي لوني معجزې موجود دي او ددې ماتول د توحيد اوسنت نه مخ اړول دي، دا قول ښه دي. زمخشري هم دا قول خوښ کړې دي. هغه وائي چه د عهد نه مراد د الله ﷻ د توحيد دمنلو اقرار دي چه په انساني فطرت کبني د داخلیدونه علاوه په ورځ د میثاق کبني هم منلې شوی دی. فرمائيلې شوی وو چه: (أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ) يعني آيا څه ستاسو رب نه يم؟ نو ټولو جواب ورکړې وو چه بیشکه ته ځمونې رب نې. بيا چه کوم کتابونه ورکړې شوي وو، په هغې کبني هم اقرار اخستې شوې وو لکه فرمائي (وَأَوْفُوا بِعَهْدِي) ځما وعده پوره کړئ څه به هم خپله وعده پوره کړم. بعضي وائي چه ددې نه مراد هغه وعده ده چه د روحونو نه اخستې شوې وه کله چه دوي د حضرت آدم عليه السلام د ملا نه راوويستی شو. لکه فرمائي (وَإِذْ أَخَذْنَاكَ) کله چه ستا رب د آدم اولاد سره وعده اوکړه چه څه ستاسو رب يم او دوي ټولو اقرار کړې وو او ددې ماتول ددې پرېښودل دي. دا ټول اقوال تفسير ابن جریر کبني منقول دي.

د منافقانو شپږ خصلتونه: ابوالعاليه رحمته الله فرمائي چه دالله ﷻ عهد ماتول چه دا د منافقانو کار وو هغه شپږ خصلتونه دي ① په خبرو کبني دروغ ونيل ② وعده خلافی کول ③ په امانت کبني خیانت کول ④ د الله ﷻ عهد د هغې د مضبوطيا نه پس ماتول ⑤ الله ﷻ چه دکومو کارونو د يوځاني کولو حکم کړې دي هغه يو ځاني کول ⑥ په زمکه کبني فساد پيدا کول. دا شپږ خصلتونه دهغوی په هغه وخت کبني ظاهرې کله چه د هغوی غلبه وي او کله چه مغلوب شي نو مخکبني درې کارونه پرېږدي او دې نه پس درې کارونه کوي. امام سدي رحمته الله فرمائي چه دقران پاک احکام لوستل، په دې پوهيدل، رښتيا ونيل، بيا نه منل هم دعهد ماتول دي. الله ﷻ چه دکومو کارونو د يو ځاني کولو حکم کړې دي دهغې نه مراد صله رحمی ساتل او د رسته دارئ حقوق ادا کول وغيره دي لکه په بل مقام کبني قران پاک کبني دي چه (فَهَلْ عَسَيْتُمْ أَنْ تُلَئِمْتُمْ إِنْ أَنْفَيْدُوا فِي الْأَرْضِ وَتَقَطَّعُوا أَرْحَامَكُمْ) يعني نژدې ده که تاسو زمکې ته واپس شي نو په زمکه کبني به فساد پيدا کړئ او رشتې به پرېکړئ.

قوله تعالى: أُولَئِكَ هُمُ الْخٰسِرُونَ

دکافرانو تاوان: ابن جریر رحمته الله هم دې ته ترجیح ورکړې ده اودا هم وائي چه دا آيت عام دي. چه ددې د

یو خانې کولو او ادا کولو حکم گران وو، هغوی دا مات کړو او وې نه کړو (الْخُسْرٰوْنَ) نه مراد آخرت کښې نقصان او چټول دی لکه د الله ﷻ فرمان دې (چې) (أُولَئِكَ لَهُمُ اللَّعْنَةُ وَلَهُمْ سُوءُ الدَّارِۃِ) په دې خلقو باندې لعنت دې او ددوی دپاره خراب کور دې. د حضرت ابن عباس رضی الله عنہما فرمان دې چې د اهل اسلام نه علاوه نورو ته چې په کوم مقام کښې قرآن پاک (خَایِرٌ) ونیلی دی په هغه مقام ترې مراد کافر دی او د اهل اسلام دپاره په کوم خانې کښې دا لفظ راغلې دې په هغه خانې کښې ترې مراد گناهنگار دی (۱)

(خَایِرُونَ) جمع ده د (خَایِرٌ) چونکه دا خلق په نفسانی خواهشاتو او دنیاوی لذتونو کښې اخته وو او خپل ځانونه نې د الله ﷻ د رحمت نه لرې کړي وو نو دوی ته نقصان والا او ونیلی شو. لکه هغه سړې چې هغه ته په خپل تجارت کښې نقصان اوشی، دا شان دا کافر او منافقان هم دی چې کله د رحم او کرم زیات ضرورت وی یعنی د قیامت په ورځ نو په هغه ورځ په د الله ﷻ د رحمت نه محروم وی.

کَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللّٰهِ وَكُنْتُمْ	
ا څرنگې تاسو انکار کوئ دالله نه او داحال دا چې وی تاسو	
ا تاسو دالله (دوجود نه) څنگه انکار کولی شئ ته نه گوري چې تاسو	
أَمْوَالًا ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يَحْيِيْكُمْ	
مړه نوبه ژوندی کړی تاسو بیا به مړه کړی تاسو بیا به (دوباره) ژوندی کړی تاسو	
مړی وې نو هغه ژوندی کړی اوس یو ځل بیا به تاسو مړه کړی او بیا به مودوباره ژوندی کړی	
ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ۝۱۰	
بیا به هغه ته واپس کیرئ تاسو	
او بیا به هغه ته واپس شئ	

قوله تعالى: كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللّٰهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَالًا فَأَحْيَاكُمْ

د عدم نه وجود کښې راوستلو والا څوک دې؟ ددې خبرې ثبوت ورکوی چې الله ﷻ موجود دې او هغه قدرتونو والا دې هم هغه ذات پیدا کونکې دې او اختیار والادې، په دې آیت کښې فرماني چې تاسو دالله ﷻ د وجود نه څنگه انکار کولی شئ یا هغه پاک ذات سره دبل عبادت څنگه کولی شئ؟ حالانکه تاسو د عدم نه وجود ته راوستلو والا یو ذات دې لکه فرماني چې آیا دوی بغیر دڅه څیز نه پیدا شوی دی؟ یا دوی په خپله پیدا شوی دی؟ یا دوی زمکه آسمان هم پیدا کړې دې؟ بالکل نه بلکه دا بې یقینه خلق دی. او په بل خانې کښې ارشاد دې چې (هَلْ اَتٰی عَلَى الْاِنْسَانِ حِجْنٌ مِّنَ الدَّهْرِ) یقیناً په انسان باندې هغه زمانه هم راغلې وه چې هغه وخت کښې دې قابل ذکر څیز نه وو او نور هم دا شان آیتونه دي.

حضرت ابو مسعود رضی الله عنہ فرماني چې کافران به وائی چې (قَالُوا رَبَّنَا آمَنَّا اَللّٰهُنَّۙ اِنِّیْ اللّٰهُ دُوۡهُ خُلۡ تَا مَوْنِیۙ مَرۡهۙ کَرُوۡ اَوۡ دُوۡهُ خُلۡ دِیۙ رَاژوندې کړو، مونې دخپلو گناهونو اقرار کوو، ددې نه مراد هم دادی چې په آیت (وَكُنْتُمْ اَمْوَالًا) کښې کوم مطلب دې. مطلب دادې چې تاسو دخپلو پلارانو په ملامتانو کښې مړه وی یعنی څه هم نه وې، هغه پاک ذات تاسو ژوندی کړنی بیا به تاسو مړه کړی یعنی مرگ به یو ورځ ضرور رازی بیا به هغه ذات تاسو د قبرونو نه راپاسوی. نو دیو حالت مړه کیدو نه دنیا کښې د راتلونو نه مخکښې بیا بلې دنیا کښې د مړکیدو اود قبرونو طرف ته، بیا د قیامت په ورځ دپاسیدو، دوه ژونده

۱ (ابن ابی حاتم: ۱/۱۰۱) -

۲ (الطبری: ۱/۴۱۷) -

راغلی یو. په دوو ورځو کښې نې دا اووه اسمانونه جوړ کړل او په هر اسمان کښې نې دهغه کار تقسیم کړو اود دنیا آسمان نې په ستورو سره ښکلې کړو او دوی نې د (شیطانانو) نه بچ کړو.

مونږ گورو چې د هر عمارت هم دا قاعده ده مخکښې نې لاندې حصه جوړولې شی اوبیاددې پاسنې حصه. مفسیرین حضراتوهم ددې تشریح کوی چه دهغې بیان مخکښې رازی انشاء الله. خو دا کنترول پکار دی چه په قران پاک کښې په یو بل مقام کښې فرمائی (عَالَتْمْ اَشَدُّ خَلْقًا اَمِ السَّمَاءُ بَنَاهَا) ستاسو پیدائش مشکل دې یا دآسمانونو؟ الله ﷻ ددې غټوالې اوچت کړو اودانې صحیح کړو او په دې کښې نې شپه ورځ پیدا کړه، بیا ددې نه پس نې په زمکه کښې ددې نه اوبه او خوراک راوویستلو او غرونه نې په کښې ښخ کړل چه ستاسو او ستاسو د ځناورو دکار څیزونه دی، په دې آیت کښې فرمائی چه د زمکې پیدائش دآسمان نه پس دې. نو بعضې بزرگانو خو فرمائیلی دی چه په تیر شوی آیت کښې (ثم) صرف عطف د خبر دپاره دې، عطف د فعل دپاره نه دې. یعنی دا مطلب نه دې چه د زمکې نه پس د آسمان پیدائش شروع شو بلکه صرف خبر ورکول مقصود دی چه آسمانونه نې هم پیدا کړل او زمکې هم. د عربو شاعرانو په شعرونو کښې هم دا موجود دی چه دې آیت (عَالَتْمْ) کښې د آسمانونو پیدا کولو نه پس د زمکې خورولو او غوړولو بیان شوې دې نو صحیح ده چه مخکښې نې زمکه پیدا کړه بیا نې آسمان پیدا کړو بیا نې زمکه صحیح کړه نو دواړه آیتونه د یو بل نه خلاف نه دی ددې عیب نه دالله ﷻ کلام بالکل پاک دې: حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه هم دا معنی بیان کړې شوې ده. فرمائی (یعنی مخکښې د زمکې پیدائش، بیا دآسمانونو، البته دزمکې صحیح والی وغیره دا د دې نه پس شوې دې) حضرت ابن مسعود رضی الله عنه او نور صحابه کرامو رضی الله عنه نه روایت دې چه دالله ﷻ عرش په اوبوباندې وو او هیڅ څیز نې نه وو پیدا کړې، کله چه نې نور مخلوق لره پیدا کول او غوښتل نو اوبو نه نې لوړې اوچت کړو او هغه اوچت شو او ددې نه آسمان جوړ شو بیا اوبه اوچې شوې او ددې نه نې زمکه جوړه کړه. بیا نې دا بیله بیله کړه او اووه زمکې نې جوړې کړې. د اتوار او گل دوو ورځو کښې دا ټولې اووه زمکې جوړې شوې. زمکه په مې (کب) باندې ده، مې هغه دې چه دهغې ذکر د قران پاک په دې آیت کښې راغلی دې (ن وَالْقَلَمِ) مې په اوبو کښې دې او اوبه په صفا باندې دی او صفا فرشتو باندې او فرشته په کانړی باندې اودا کانړی هغه دې چه دهغې ذکر لقمان کړې دې. دا کانړی په هوا کښې دې. دمې خوزیدلو سره زمکه خوزیدله نو الله تعالی په دې زمکه باندې غرونه ښخ کړل او زمکه اودریدله. هم دا معنی ده دالله ﷻ فرمان (وَجَعَلْنَا فِي الْأَرْضِ رَوَاسِي أَنْ يَقْبِضَ يَوْمَ) چه زمکه او نه خوزی مونږ په دې باندې غرونه ښخ کړل، غرونه د زمکې پیداوار او ونې وغیره دزمکې ټول څیزونه نې د نهې او چارښې په ورځ پیدا کړل هم ددې بیان (قُلْ أَبْنِمْ لَتَكْفُرُونَ) والا آیت کښې دې بیا آسمان طرفته متوجه شو چه لوړې وو اودې نه نې آسمان جوړ کړو، بیا ددې نه نې اووه آسمانونه جوړ کړل دزیارت (جمعات) او جمعې په دواړو ورځو کښې، بیا جمعې ته په دې وجه جمعه وئیلې شی چه په دې کښې د زمکې او آسمان پیدائش جمع شو. په هر آسمان کښې هغه پاک ذات فرښتې پیدا کړې او هغه څیزونو لره چه دهغې علم دهغه پاک ذات نه سوا بل چاته نشته دې. د دنیا آسمان نې په ستورو سره ښکلې کړو او دا نې د شیطان نه د بچ کیدو سبب جوړ کړو او دا ټول څیزونه نې پیدا کړل او پروردگار عالم په عرش باندې قرار اونیولو. لکه فرمائی (خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ) یعنی شپږو ورځو کښې نې آسمان او زمکه پیدا کړل او بیا په عرش باندې برابر شو. بل مقام کښې فرمائی (كَانَتْ رَتْقًا) یعنی دا دواړه د لوړې نه وو مونږ دا اوشلول او دې سره مو اوبوباندې هر څیز ته ژوند ورکړو. (تفسیر سدی)

ابن جریر رحمہ اللہ فرمائی کہ حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ فرمائی کہ داتوار نہ دمخلوق پیدائش شروع شو۔ پہ دوؤ ورخو کنبی زمکې پيدا شوې. اوپه دوؤ ورخو کنبی ددې ټول څيزونه پيدا شو. په دوؤ ورخو کنبی آسمان پيدا شو، د جمعي په ورځ آخری وخت وو نوددې پيدائش ختم شو اوهم په دې وخت حضرت آدم عليه السلام پيدا شو. او هم په دې وخت به قيامت قائمېږي. حضرت مجاهد رضی اللہ عنہ فرمائي چې الله تعالی زمکه دآسمان نه مخکې پيدا کړې وه، ددې نه چې کوم لوړې پاس اوختلو نودهغې نه آسمان جوړ کړې شو چې دآسمان يو باندې اووه آسمانونه دي. او زمکې د يو بل لاندې دآسمان اووه دي. ددې آيت نه صفا معلومېږي چې د زمکې پيدائش دآسمانونو نه مخکې شوې دې. لکه سوره حم سجده په آيت کنبې چې دى (عالمان هم په دې باندې متفق دي. صرف حضرت قتاده رضی اللہ عنہ فرمائي چې آسمان دزمکې نه مخکې پيدا شوې دې. قرطبي رحمہ اللہ په دې کنبې توقف کړې دې. د (وَالْأَرْضُ) د آيت په وجه دا خلق وائی چې په دې ځانې کنبې د آسمان د پيدا کيدو ذکر د زمکې نه مخکې دې. په صحيح بخاری کنبې دي چې کله د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ نه سوال اوشو نو هغوی جواب اوفرمايل چې زمکه خو دآسمان نه مخکې پيدا شوې وه ليکن دې نه پس خوره شوې وه. هم دا جواب مخکې روستی ټول عالمان ورکوي. د سورت نازعات په تفسير کنبې به ددې بيان راشي انشاء الله. حاصل امر دا دې چې د زمکې خورول او غورول روستودی. او د (دَحْطًا) لفظ په قران پاک کنبې دې. اوددې نه پس چې د اوبو اوخوراک وغيره ذکر دې نودا ددې لفظ تشریح ده. چې دکومو کومو د نشوونما قوت په دې زمکه کنبې اينودې شوې وو نوهغه ټول نې ښکاره کړل. او دزمکې پيداوار او رنگ په رنگ مختلفو شکلونو اومختلفو قسمونو کنبې راوختل. دآسمان په آسمان کنبې هم اوسيدونکي او تلونکي ستوري وغيره نې جوړ کړل والله سبحانه وتعالى اعلم.

صحيح مسلم او نسائي کنبې حديث دې چې حضرت ابوهريره رضی اللہ عنہ فرمائي چې رسول الله صلى الله عليه وسلم څما لاس اونيلو او وې فرمايل خاوره الله تعالی د خالي په ورځ پيدا کړه او غرونه يې داتوار په ورځ او ونې يې د پير په ورځ او بدې يې د نهې په ورځ او نور د چارشنبې په ورځ او ځناور د جمعرات په ورځ او حضرت آدم عليه السلام د جمعي په ورځ د مازيگر نه پس په آخری وخت کنبې د مازيگر نه واخله تر شپې پورې (۷) دا حديث په غرائب مسلم کنبې دې او امام ابن مديني رحمہ اللہ او امام بخاری رحمہ اللہ وغيره په دې کنبې کلام کړې دې او فرمايلي يې دي چې دا د کعب رضی اللہ عنہ خپل قول دې او حضرت ابوهريره رضی اللہ عنہ کعب رضی اللہ عنہ نه دا کلام اوريدلې دې اوبعضو روايت کوونکو دې ته غلطۍ سره مرفوع حديث ونيلې دې، امام بيهقي رحمہ اللہ هم دا فرمائي.

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَكَةِ إِنِّي	
جاءل في الأرض خليفة ^ط قالوا	او ياد کړه کله اچي اوونيل استارب فريښتوته چي زه
أَجْعَلُ فِيهَا مَن	او (هغه خبره ياده کړه) چي ستارب فريښتوته اوونيل چي څه
جوړونکي يم	په زمکه کنبې يو خليفه هغوی اوونيل آيا ته جوړوي په زمکه کنبې هغه څوک
په زمکه کنبې يو نائب جوړوم	هغوی اوونيل چي (زمونږ ناقص فکروانی چې) اسې مخلوق پرې آبادوي

(۱) صحيح بخاری: کتاب التفسیر: سورة حم السجدة)۔

(۲) صحيح مسلم کتاب صفات المنافقين: باب ابتداء الحق وخلق آدم (۲۷۸۹)۔

يُفْسِدُ	فِيهَا	وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ
چی فساد به کوی په دې کبښي او توپوی به ویني او مونږ تسبیح بیانوا سره د ثنا ستا		
چی په زمکه کبښي به فسادونه کوی او دیوبل ویني به توپوی اوبل خوا مونږ هروخت ستا ثنا وایو		
وَنُقَدِّسُ لَكَ ۖ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ ۝		
اوپاکی بیانوا اتالره او وویل الله بیشکه زه پوهیږم په هغه خیزونوا چی نه پوهیږي پرې تاسو		
اوستا پاکی بیانوا الله ورته په جواب کبښي او وویل چې څه په هغه کارونو ښه پوهیږم چې تاسو پرې نه پوهیږي		

قوله تعالى: - وَأَقَالَ رَبُّكَ لِلْمَلِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً ۖ

دخليفه معنی او مقاصد :- دالله ﷻ دې احسان ته او گورنۍ چه هغه ذات د حضرت آدم ﷺ د پیدا کولو نه وړاندې فرېستو ته د هغوی ذکر او فرمانیلو ددې بیان په دې آیت مبارک کبښي دې چه انې بنی آدم ! تاسو یاد کړئ او خپل امت ته ددې خبرور کړه . حضرت ابو عبیده ؓ خو وائی چه لفظ د (اذ) په دې مقام کبښي زیاتی دې . لیکن ابن جریر ؓ وغیره مفسرین ددې رد کوی ، د (خَلِيفَةً) نه مراد دا دې چه دده به بعضې د بعضو جانشین وی پرله پسې او دیو دور نه پس به بل دور وی او داشان به تر زمانو پورې دا سلسله روانه وی لکه په بل ځانې کبښي ارشاد فرمائی (وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ الْأَرْضِ) او فرمائی (وَجَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ الْأَرْضِ) یعنی تاسو ئې ددې زمکې خلیفگان جوړ کړئ . او په بل مقام کبښي فرمائی که مونږ غوښتلې نو فرېستې به مونږ خلیفه جوړې کړې وې . او په بل ځانې کبښي ارشاد دې چه ددوی نه پس ددوی خلیفه یعنی جانشین خراب خلق شو ، په یو شاذ قرات کبښي (خَلِيفَةً) هم دی . بعضې مفسرین وائی دخلیفه نه مراد صرف حضرت آدم ﷺ دې لیکن په دې کبښي تامل دې . تفسیر رازی وغیره کبښي دا اختلاف ذکر شوې دې ، په ظاهره دا معلومېږي چه دا مطلب نه دې ، ددې یو دلیل خو دا فرېستو دا قول دې چه دوی به په زمکه کبښي فساد پیدا کوی او ویني په توپوی نو ظاهره ده چه هغوی د آدم ﷺ د اولاد باره کبښي دا فرمانیلې وو خاص د حضرت آدم ﷺ په باره کبښي نه وو .

قوله تعالى: - قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ ۚ

فرشتو ته د آدم ﷺ د اولاد په زمکه د فساد کولو علم :- اودا خبره ده چه ددې علم فرشتو ته څنگه اوشو؟ یا خو په څه خاصه وجه هغوی ته معلوم شوی وی یاد بشری طبیعت د تقاضې په کتلو سره به ئې دا فیصله کړې وه . ځکه دا فرمانیلې شوی وو چه دده پیدانش به دخاوړې نه وی . اود دې یو وجه دا هم کیدېشی چه لفظ خلیفه مفهوم نه به هغوی پوهه شوی وی چه هغه به فیصله کوونکې او مظلالمو نه منع کولو والا اود حرامو اود گناه خبرو کولو نه منع کولو والا وی . او دویمه وجه دا چه هغوی د زمکې مخلوق په رومبني ځل کتلې وو او قیاس به ئې کړی وی . (ځکه چه وړاندې په زمکه جنات اباد وو او هغوی هم فساد کړې وو)

د فرشتو خبره د اعتراض په وجه نه وه :- دا خبره یاد ساتل پکار ده چه د خبرو داغرض د اعتراض په طور نه وو اونه بنی آدم سره د حسد په طور وو دکومو خلقو چې دا خیال دې هغوی بالکل غلطی کوی . د فرېستو په شان کبښي قران عظیم الشان فرمائی چه (لَا يَسْفِكُونَهُ الْقَوْلُ) یعنی د کومو خبرو د معلومولو چې دوی ته اجازت نه وی هغوی په کبښي شوندي هم نه خوزوی . (او داهم ظاهره ده چې د فرېستو طبیعت د حسد نه پاک دې)

قوله تعالى: - وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ

بلکه صحیح مطلب دا دې چه داسوال صرف ددې حکمت د معلومولو او د راز ښکاره کولو دپاره وو چه دا د هغوی دپوهې نه بالاتر وو . دا خو ورته معلوم وو چه په دې مخلوق کبښي به فسادیان خلق هم

وی نو ډیر په ادب سره ئې سوال اوکړو چې انې الله ﷻ دداسې مخلوق په پیدا کولو کښې څه حکمت دې؟ که عبادت مقصد وی نو مونږ ئې کوو، که تسبیح او تقدیس او تحمید مقصد وی نوهر وخت زمونږ په ژبه باندې دا جاری وی. بیا دفساد وغیره نه پاک یو نوې مخلوق چه په دوی کښې به فساد کوونکي اووینه تویونکي هم وی په څه مصلحت سره پیدا کوی؟ نوالله ﷻ دوی ته په جواب کښې فرمائی چه ددې فساد اوخونی کیدونه باوجود دکومو مصلحتونو او حکمتونو د وجې چه څه دوی پیدا کوم نو هغه څما په علم کښې دی. ستاسو علم هغې ته نشی رسیدلې. ماته معلوم دی چه په دوی کښې به نبیان علیهم السلام اورسلوان علیهم السلام وی، په دوی کښې به صدیقین او شهیدان وی، په دوی کښې به عابدان، زاهدان، اولیاء کرام، ابرار، نیکان، دالله په دربار کښې مقرب بندگان، عالمان، صالحان، پرهیزگار، دالله ﷻ نه ویریدونکي دالله ﷻ سره محبت ساتلونکي، دالله د احکاموسرپه سترگو سره منولو والا، څما د نبیانوعلیهم السلام په ارشاداتو باندې لږیک ویونکي وی. بخاری او مسلم کښې په یو حدیث کښې دی چه د ورځې فرښتې د صبا صادق په وخت کښې رازی اود مازیگر په وخت کښې واپس ځی، اوپه دې وخت کښې د شپې فرښتې رازی او د صبا فرښتې واپس ځی. راتلونکې چه کله رازی په دې وخت کښې او کله چه ځی نو د سحر اومازیگر په مونځ کښې خلق وینی اودالله ﷻ په دربار کښې دواړه ډلې په سوال اوجواب کښې دا وائی چه تلو نو په مونځ کښې مو اوموندل او چه راتلو نو په مونځ کښې مو اوموندل. (۱)

قوله تعالی: - قَالَ إِنِّي أَغْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ

هم دا هغه مصلحت دې چه دا فرښتوته فرمائیلې شوی وو چه هغه ماته معلوم دي تاسو ته نه دي معلوم. دا فرښتې ددې څیز دکتلو دپاره لیرلې شی او د ورځې عملونه د شپې نه مخکښې اود شپې د ورځې نه مخکښې الله ﷻ ته پیش کولې شی (۲) غرض تفصیلی حکمت چه د انسان په پیدا کولو کښې وو د هغې باره کښې فرمائی چه داڅما په مخصوص علم کښې دی. تاسو ته ددې پته نشته دې. بعضې وائی چه دا جواب د هغوی د قول چه مونږ ستا تسبیح وغیره بیانوو کښې وو. نو دوی ته ئې اوفرمائیل چې ماته پته ده یعنی تاسو چه څنگه گنړئ اوتول یو تله کښې تلئ دآشان نه ده بلکه تاسو کښې یو ابلیس هم دې. یودریم قول داهم دې چه د فرښتودا هر څه وئیل په اصل کښې ددې مطلب دا وو چه مونږ دې زمکې اولیرلې شو نو په جواب کښې اوونیلې شو چه ستاسو په آسمانونو کښې د اوسیدو مصلحت هم ماته معلوم دی اوماته علم دې چه ستاسو لاتق ځانې هم دا دي. والله اعلم. حسن ﷺ اوقتاده ﷺ وغیره وائی چه الله ﷻ فرښتو ته خبر ورکړو. سدی ﷺ فرمائی چه مشوره ئې واخسته. خوددې معنی خبر ورکول هم کیدشی. او که دا معنی ئې نه وی نو بیا دا خبره بې وزنه کیږی

ابن ابی حاتم ﷺ فرمائی چه رسول کریم ﷺ فرمائیلې دی چه کله دمکې نه زمکه خوره شوه او اوغورولې شوه نو دبیت الله طواف تولو نه مخکښې فرښتو اوکړو. او زمکه کښې دخلیفه جوړولو نه مراد مکه کښې خلیفه جوړول دی (۳). دا حدیث مرسل دې بیا په دې کښې ضعف دې او مدرج دې یعنی د زمکې نه مراد مکه اخستل د راوی خپل خیال دي. والله اعلم.

په ظاهر خو دامعلومیري د زمکې نه مراد عام، توله زمکه مراد ده. فرښتو چه کله واوریدل نو تپوس ئې کړې وو چه هغه خلیفه به څوک وی؟ نو په جواب کښې وئیلې شوی وو چه ددوی په اولاد کښې به داسې خلق هم موجود وی چه په زمکه کښې به فساد کوی، حسد، بغض او وینه به تویوی. هغه خلیفه

(۱) صحیح بخاری: کتاب مواظبت الصلاة باب فضل صلاة العصر: ۵۵۵، صحیح مسلم: ۱۳۲-.

(۲) صحیح مسلم، کتاب الايمان باب فی قوله ﷻ ان الله لا ينم: ۱۷۹-.

(۳) الطبري: ۱/۱۹۹، عن عطاء السائب عن ابن سابط مرسل-.

بہ دوی کنبی عدل وانصاف کوی او خما احکام بہ جاری کوی. نوددی نہ مراد آدم ﷺ دے چہ ددہ قائمقام دے. دالله ﷻ اطاعت او مخلوق کنبی عدل او انصاف کولو کنبی، لیکن فساد کولو او وینہ تو یولو والا خلیفہ نہ دے.

خویاد لرنی چہ بہ دے خانی کنبی مراد خلافت دے. یوے زمانی د خلقو نہ پس د بلی زمانی خلق راتلل. خلیفہ د قعیلہ پہ وزن باندے دے، کله چہ د یو نہ پس بل د هغه قائمقام جوړ شی. عرب وائی (خلف فلان فلانا) (فلانی سرے د فلانی سری خلیفہ جوړ شو). لکه چہ په قران پاک کنبی دی چہ مونږ د دوی نہ پس تاسو په زمکه کنبی خلیفگان جوړ کړی چہ تاسو څنگه عمل کوئی. او ددے وجہ سلطان اعظم ته خلیفہ وائی. ځکه چہ هغه دمخکنبی بادشاه خلیفہ وی. ابن اسحاق وائی چہ مراد دا دے چہ د زمکې ساکن یعنی د آبادولو والا.

حضرت ابن عباس رضی فرمائی چہ مخکنبی په زمکه کنبی جنات اوسیدل. هغوی په دے کنبی فساد اوکړو او وینې نې توڼې کړې او قتلونه نې اوکړل. بیا ابلیس اولیرلې شو نوده اودده ملگرو هغوی په وهلو وهلو سره جزیرو ته اوشرل او غرونو ته نې اوشرل. بیا حضرت آدم ﷺ نې پیدا کړو او په زمکه نې د هغه د اوسیدو قابله کړه. نودوی د مخکنبو خلقو جانشین او خلیفگان شو. نو د فرښتو د قول نه مراد د حضرت آدم ﷺ اولاد دے. کله چہ دوی ته اووئیلې شو چہ زه په زمکه کنبی د دے اوسیدونکي مخلوق پیدا کوم. په هغه وخت کنبی زمکه وه لیکن په دے کنبی آبادی نه وه. دبعضې صحابه کرامو رضی روایت دے چہ چونکه الله ﷻ دوی ته معلومه کړې وه چہ د حضرت آدم ﷺ اولاد به په دے کنبی داسې داسې کارونه کوی نو هغوی ددے باره کنبی تپوس اوکړو. اودا هم روایت دے چہ دجناتو په فساد کولو هغوی د بنی آدم فساد قیاسن کړو اودا سوال نې اوکړو. حضرت عبدالله بن عمرو رضی نه روایت دے چہ د حضرت آدم ﷺ نه دوه زره کاله مخکنبی جنات په زمکه کنبی موجود وو. ابوالعالیه رضی فرمائی چہ فرښتې د چارشنې په ورځ پیدا کړې شوې او جنات د زیات په ورځ پیدا کړې شو او دجمعې په ورځ حضرت آدم ﷺ پیدا شو. دحسن رضی او قتاده رضی قول دے چہ الله ﷻ دوی ته خبر ورکړې وو چہ ابن آدم ﷺ به داسې داسې کوی نو په دے بناء باندې هغوی وئیلی وو.

ابوجعفر محمد بن علی رضی فرمائی سبجل نومی یو فرښته ده چہ دے سره هاروت او ماروت وو. دے ته هره ورځ درې ځل لوح محفوظ باندې دنظر اچولو اجازت وو. یو ځل دے د حضرت آدم ﷺ د پیدائش د امورو په غور مطالعه اوکړه نو پټ نې خپلو دواړو ملگرو ته هم ددے خبر ورکړو. اوس کله چہ الله ﷻ د خپلې ارادې د ښکاره کول بیان او فرمانیل نو دے دواړو داسوال اوکړو. خو داروایت غریب دے او صحیح منل نې هم ممکن دی چہ ابو جعفر رضی دا د اهل کتاب یهود اونصاری نه اخستې وی. بهر حال دایو فضول روایت دے. او قابل تردید دے. والله اعلم.

بیا په دے کنبی دی چہ دوو فرښتو دا سوال اوکړو. دا د قران روانی عبارت نه هم خلاف دی. دا روایت هم روایت شوې دے چہ دا ویونکې فرښتې لس زره وې او هغه ټولې اوسیزلې شوې. دا هم اسرائیلی روایت دے او ډیر زیات غریب دے. ابن جریر رضی فرمائی چہ ددے سوال هغوی ته اجازت ورکړې شوې وو اودا هم وئیلې شوی وو چہ دا مخلوق به نافرمان هم وی نو هغوی تعجب سره د مصلحت الهی معلومولو دپاره دا سوال اوکړو نه دا چہ مشوره نې واخستله. انکار نې اوکړو یا نې اعتراض اوکړو. حضرت ابن عباس رضی فرمائی چہ کله د حضرت آدم ﷺ پیدائش شروع شو نو فرښتو اووئیل ناممکن ده. چې یو مخلوق زمونږ نه زیات بزرگان او عالمان شی. نو په دوی باندې دا امتحان راغلو او هېڅوک د امتحان نه بچ نشو. د زمکې او آسمان هم امتحان اخستې شوې وو. او هغوی سرتیټ کړو او دالله ﷻ اطاعت ته نې غاړه ایښودې وه. د فرښتو د تقدیس او تسبیح نه مراد دالله ﷻ پاکي بیانول او مونځ کول، بې ادبی نه بچ کیدل، لونی عظمت وغیره کول، نافرمانی نه کول (سبح قدوس) وغیره وئیل دی. د

قدوس معنی پاک ده ، پاکې زمکې ته مقدس ونیلې شی. د نبی کریم ﷺ نه سوال کیږي چه کوم یو کلام افضل دي؟ نبی کریم ﷺ جواب کښې فرمائي چه هغه چه کوم الله ﷻ دخپلو فرښتو دپاره خوښ فرمائیلې دي (سبحان الله وبحمده) (۱) (صحیح مسلم) نبی کریم ﷺ دمعراج په شپه په آسمانونو کښې د فرښتو دا تسبیح واوریدلو (سبحان الاعلیٰ سبحانه وتعالیٰ) (۲)

دخليفه انتخاب او ددې دوجوب شرعی حیثیت :- قرطبی وغیره ددې آیت نه استدلال کوي چه دخليفه مقرر کول واجب دي چه هغه د خلقو د اختلاف فیصله کوي ، ددوی جنگونه ختموي ، دمظلوم نه بدله واخلی ، حدود قائم کړي د بدو نه خلق منع کړي او دوی ته زورنه ورکړي ، هغه لونې لونې کارونه چه بغیر د امام د انجام نه نشي کیدلي. چونکه دا کارورنه واجب دي او دا بغیر دامام نه نشي پوره کولې. او چه کوم خیز بغیر د واجب نه نه پوره کیږي نو هغه هم واجب وي ددې وجې خليفه مقرر کول ثابت شو. امامت خو به د قران پاک د ظاهري لفظونو نه ملاویري لکه څنگه چه د اهل سنت والجماعت د یوې ډلې د حضرت ابوبکر صدیق ؓ په باره کښې هم دا خیال دي چه دهغوی نوم نبی کریم ﷺ د خلافت دپاره اخستې وو. یا قران اوحدیث کښې دې طرف ته اشاره ده. لکه د اهل سنت والجماعت د خليفه اول په حقله دا خیال کوي. چه اشارتا د هغوی ذکر نبی کریم ﷺ دخلافت دپاره کړې وو یا یو خليفه خپل خان نه پس بل څوک نامزد کړي. لکه څنگه چه حضرت ابوبکر صدیق ؓ حضرت عمر فاروق ؓ لره خپل جانشین مقرر کړې وو. یانې د صالحانو کمیټي جوړه کړې وی اود انتخاب کار ئې د هغوی په ذمه اچولې وی. لکه څنگه چه حضرت عمر فاروق ؓ کړې وو. یا اهل حل و عقد (یعنی بااثره سرداران علماء، صلحاء وغیره) د دوی په بیعت باندې اجماع اوکړې. یا په دوی کښې څوک بیعت واخلی نود جمهوروپه نیز دده لازم نیول به واجب شی، امام الحرمین ؓ په دې باندې اجماع کړې ده. والله اعلم. یا څوک سرې په زور او جبر سره خلقو لره خپل ماتحت جوړ کړي. نوبیا هم واجب کیږي چه دده په لاس باندې بیعت اوکړي چه اختلاف او فساد نه وی. امام شافعی ؒ په صفا لفظونو کښې ددې فیصله کړې ده ، په دې وخت د گواهانو د موجودکیدو په وجوب کښې اختلاف دي. بعضې خو وائي چه دا شرط نه دي، اوبعضې وائي چه شرط دي. اودوه گواهان کافی دي. د جباري ؒ قول دي چه بیعت کولو والا او چه دچا په لاس باندې بیعت شوې وی د دې دواړونه علاوه څلور گواهان پکار دي لکه څنگه چه حضرت عمر فاروق ؓ کړې وو چه دشوری شپږ ارکان ئې مقرر کړي وو. بیا هغوی عبدالرحمن بن عوف ؓ ته اختیار ورکړو او هغوی د حضرت عثمان ؓ په لاس باندې د باقی څلورو په موجودگي کښې بیعت اوکړو. په دې استدلال کښې کلام دي. والله اعلم.

د امامت کبري شرطونه :- امام به سرې وی، آزاد به وی ، بالغ به وی ، عقل والا به وی ، مسلمان به وی ، عادل به وی ، مجتهد به وی، بیبا به وی ، صحیح سالم به وی په اندامونو باندې، د جنگ د فنونو اود راني نه به خبر وی، قریشي کیدل به واجب وی. اوهم دا صحیح قول دي. خو هاشمی کیدل او د خطا نه پاکیدل شرط نه دي. دا دوه شرطونه کلک رافضی مقرر کوي.

د فاسق امام د معزوله کولو حکم :- امام که فاسق شی نو هغه معزول کول پکار دي که نه ، په دې کښې اختلاف دي. او صحیح خبره داده چه معزول دي نه کړې شی. ځکه چه په حدیث کښې راغلی دي چه تر کومې پورې په کښې ښکاره کفر نه وی کتلې شوې ، چه دهغه د کفر کیدو ستا سره څه ظاهري دلیل وي (۳) داشان امام پخپله خپل خان معزوله کولې شی یا نه ؟ په دې کښې هم اختلاف دي. حضرت حسن

(۱) صحیح مسلم: کتاب الذکر والدعاء باب فضل سبحان الله وبحمده: (۲۷۳۱)-

(۲) مجمع الزوائد: (۸۷/۱)-

(۳) صحیح بخاری: کتاب الفتن باب قول النبی ﷺ سترون بعدی امور لتکروها: ۷۰۵۶، صحیح مسلم: (۱۷۰۹)-

إِنِّي أَعْلَمُ	غَيْبَ السَّمَوَاتِ	وَالْأَرْضِ وَأَعْلَمُ	مَا تَبْدُونَ
چی زه پوهیږم په پتو د اسمانونو او د زمکې اوبو هیږم په هغه څه اچي تاسو ئې ښکاره کوي			
چی څه د اسمانونو اوزمکې په پتو رازونو ډیر ښه پوهیږم اوستاسوپه سرگنده خبرو او په پتو خیالاتو			
وَمَا	كُنْتُمْ	تَكْتُمُونَ	
او په هغه څه اچي تاسو ئې پتوي			
هم پوهه یم نو ما چه د آدم د پیدائش کومه اراده کړې ده هغه صحیح ده			

په فرښتو باندې د حضرت آدم ﷺ د فضیلت وجه :- په دې ځانې ددې خبرې بیان کيږي چه الله ﷻ په یو خاص علم کښې حضرت آدم ﷺ ته په فرښتو باندې فضیلت ورکړې دې. دا واقع د فرښتو د سجدي کولو نه پس ده لیکن د الله ﷻ حکمت چه د حضرت آدم ﷺ په پیدا کولو کښې وو او چه ددې علم فرښتو ته نه وو او دهغې اجمالی بیان په تیر شوی آیت کښې اوشو، ددې مناسبت په وجه ئې دا واقع مخکښې بیان کړه اود فرښتو سجده چه ددې نه مخکښې وه هغه ئې روستو بیان کړه. چه د خلیفه د پیدا کولو مصلحت او حکمت ظاهر شی او دا معلوم شی چه دا شرافت او فضیلت حضرت آدم ﷺ ته ملاؤ شو دا هغه علم چې فرښتي ددې نه عاجزه وي.

قوله تعالى :- وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَكَةِ

فرمانی چه حضرت آدم ﷺ ته مو ټول نومونه او خودل یعنی دده د ټول اولاد، د ټولو ځناورو، د زمکې او آسمان، اوچې او لمدي، آسونه، خړه لوبښی، چرندو پرند، فرښتي ستوری ر وغیره د ټولو څیزونو نومونه (امام ابن جریر ﷺ فرمانی چه د فرښتو او انسانانو نومونه ورته معلوم کړې شوی وو. ځکه چه ددې نه پس لفظ د «عَرَضَهُمْ» رازی. او عقل مندو خلقو دپاره رازی. خودا داسې معقول وجه نه ده چه په کوم ځانې کښې ذی عقل او غیر ذی عقل جمع کيږي. په هغه ځانې کښې چه کوم لفظ راوړې شی نو هغه د هوښیارو او عقل مندو خلقو دپاره راوړې شی. لکه قران پاک کښې دی چه «أَنَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَّاءٍ» الله ﷻ ټول ځناور د اوبونه پیدا کړی دی چه په دوی کښې بعضې په خپته باندې کشيږي او بعضې په دوو پښو او بعضې په څلورو پښو، الله ﷻ چه څه غواړي نو پیدا کوي او په هر څیز باندې هغه ذات قادر دې. نو ددې آیت نه ظاهره ده چه غیر ذی عقل هم په دې کښې داخل دی خو صیغې ټولې د ذی عقل دی.

ددې نه علاوه «عَرَضَهُنَّ» هم د حضرت عبدالله بن مسعود ﷺ په قرات کښې دی. اود حضرت ابی بن کعب ﷺ په قرات کښې «عرضها» هم دی. صحیح قول دادې چه د ټولو څیزونو نومونه ورته خودلې شوی وو، ذاتی نومونه هم او صفاتی نومونه هم اود کارونو نومونه هم لکه د حضرت ابن عباس ﷺ قول دې چه د گورنر نوم ورته خودلې شوې وو.

دقیامت په ورځ شفاعت کيږي :- په صحیح بخاری په کتاب التفسیر کښې ددې آیت په تفسیر کښې حضرت امام بخاری ﷺ حدیث راوړې دې چه نبی کریم ﷺ فرمانی چه ایماندار به د قیامت په ورځ جمع شی او وائی به څه ښه به وي که مونږ څوک سفارشی جوړ کړې وي او الله ﷻ ته مو لیرلې وي. نو دوی ټول به حضرت آدم ﷺ ته ورشي، او هغوی ته به او وائی چه ته زمونږ د ټولو پلار ئې، الله ﷻ ته په خپل لاس پیدا کړې، دخپلو فرښتو سجده ئې درته اوکړه، تاسوته ئې د ټولو څیزونو نومونه او خودل، ته دالله ﷻ په وړاندې زمونږ سفارش اوکړه چه مونږ ددې تکلیف نه راحت بیامومو. حضرت آدم ﷺ به ددې په اوریدوسره جواب ورکړی څه ددې قابل نه یم. حضرت آدم ﷺ ته به خپله گناه یاده شی. تاسو

حضرت نوح عليه السلام ته ورشی هغه ږومبې رسول دې چه هغه الله ﷻ د زمکې خلقو ته لېږلې وو. په دې آوریدوسره به ټول حضرت نوح عليه السلام ته ورشی هغه به هم دا جواب ورکړې اود الله ﷻ د مرضی خلاف دخپل خوښې دپاره به ورته خپله دعا یاده شی او اوبه شرمیږي. او اوبه فرماني چه تاسو خلیل الرحمن (حضرت ابراهیم عليه السلام) ته ورشی. دا ټول به دوی ته ورشی خو ددې ځانې نه به ورته هم دا جواب ملاؤ شی. هغوی به ورته اوفرماني چه تاسو حضرت موسی عليه السلام ته ورشی چه هغه سره الله ﷻ کلام کړې دې. اوهغه ته ئې تورات ورکړې وو. په دې آوریدو سره به ټول حضرت موسی عليه السلام ته ورشی او دوی ته به دا درخواست اوکړې. خو ددې ځانې نه به ورته هم جواب ملاؤ شی. دوی ته به هم یو سړې بغیر د قصاص وژل یاد شی. او شرمنده به شی او فرماني به چه تاسو حضرت عیسی عليه السلام ته ورشی هغه دالله ﷻ بنده دې اود هغه رسول دې او کلمه الله او روح الله دې. دا ټول به جمع شی او حضرت عیسی عليه السلام ته به ورشی خو هغوی به هم دا جواب ورکړې چه څه ددې لائق نه یم. تاسو حضرت محمد ﷺ ته ورشی چه دهغه ټول مخکښې روستی گناهونه معاف دی. نودا ټول به ما ته راشی او څه به د خپل رب نه اجازت او غواړم اوماته به اجازت ملاؤ شی. څه به دخپل رب په کتلو سره په سجده کښې پریوزم. ترکومي پورې چه الله ﷻ ته منظور وی نو په سجده کښې به پروت یم. بیا به آواز اوشی سر اوچت کړه سوال کوه هغه به پوره کولې شی، وایه آوریدلې به شی، شفاعت کوه هغه به قبلولې شی. څما دپاره به حد مقرر کړې شی څه به هغوی جنت ته رسوم اوبیا به راځم. بیا به خپل رب ته گورم اوداشان سجده به کوم، بیا به شفاعت کوم، بیا به حد مقرر کولې شی. هغوی به جنت ته رسوم او په دریم ځل به بیا رازم. بیا به څلورم ځل به حاضر شم تر دې چه په جهنم کښې هغه خلق به پاتې شی چه کوم قران منع کړی وی او چه دهغوی دپاره همیشه دپاره جهنم واجب شوې وی ^(۱) (یعنی شرک او کفر کولو والا) صحیح مسلم شریف نسائی، اوابن ماجه وغیره کښې هم د شفاعت دا حدیث موجود دې. په دې حدیث کښې دا جمله هم ده چه خلق به حضرت آدم عليه السلام ته اوواني چه الله ﷻ تاسو ته دټولو څیزونو نومونه خودلی دی.

قوله تعالى: - قَالُوا سُبْحٰنَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا

د فرشتو دخپلې لاعلمی اقرار :- بیا ئې دا څیزونه فرښتوته پیش کړل او هغوی ته ئې اوفرمائیل که تاسو په خپل قول کښې ریښتونی یی چه دټول مخلوق نه زیات علم والا تاسو یی نویا په دې قول کښې چه الله ﷻ دې په زمکه خلیفه نه جوړوی ریښتونی یی نو ددې څیزونو نومونه اوبښانی. دا هم روایت دی که په دې خبره کښې ریښتونی یی چه بنی آدم به په دې زمکه کښې فساد کوی او وینه به تویوی. نوددې نومونه اوبښانی. لیکن بهتر قول ږومبې دې. گویا دوی ئې اورتل چه اوواني که تاسو د زمکې دخلافت لائق یی اوانسانان نه دې نو، هم تاسو څما تسبیح خوان یی او اطاعت گزار یی او انسان نه دې، که دا رښتیا وی نو ددې څیزونو نومونه چه کوم ستاسو مخکښې دی اوبښانی. اوکه تاسو ئې نه شی خودلی نو پوهه شی چه تاسو ته ددې موجوده څیزونو نومونه هم معلوم نه دی نو بیا دپاره د نورو څیزونو په باره کښې به تاسو ته څه علم وی.

فرښتو چه دا واوریدل نو دالله ﷻ پاکي او لونی ئې بیان کړه اود خپل علم د کمی اقرار ئې شروع کړه او وې وئیل چه الله ﷻ تا چي څومره علم مونږ ته خودلې دې هغه څومره علم مونږ ته شته. انې الله ﷻ ته دټولو څیزونواحاطه کوونکې صرف ستا علم دې، ته دهر څیز پیژندو والا او خپلو ټولو احکامو کښې حکمت والا چې چاته خودنه اوکړې نو هغه هم حکمت نه خالی نه وی. او چه چاته اونکړې نو هغه هم حکمت نه خالی نه وی نو حکمتونو والا او عدل والا ئې.

(۱) صحیح بخاری: کتاب التفسیر سورة البقرة: ۴۴۷۶، صحیح مسلم: ۱۹۲، السنن الکبری للنسائی: ابن ماجه: (۴۲۱۷)

د تسبیح فضیلت: حضرت ابن عباس رضی الله عنہ فرمائی چه د سبحان الله معنی د الله پاکي ده چه هغه پاک ذات دهرې برانی نه پاک دي. حضرت عمر فاروق رضی الله عنہ، حضرت علي رضی الله عنہ او نور صحابه کرامو رضی الله عنہم نه يو خل سوال او کړې شو چه د «لا اله الا الله» خو مونږ ته پته ده ليکن د «سبحان الله» څه معنی؟ نو حضرت علي رضی الله عنہ جواب ورکړو چه دا کلمه الله جل جلاله دخپل ځان دپاره خوښه کړې ده. او په دې سره هغه پاک ذات خوشحاليږي او ددې ونيل هغه پاک ذات ته خوښ دي. حضرت ميمون رضی الله عنہ فرماني چه په دې کښې د الله جل جلاله تعظيم دي او د ټولو بدو نه د پاکوالي بيان دي.

کله چه ددوی نه تپوس او کړې شو نو هغوی او خودل. چه ستا نوم حضرت جبريل رضی الله عنہ دي او ستا نوم حضرت ميکائيل رضی الله عنہ دي او ستا نوم حضرت اسرافيل رضی الله عنہ دي، تر دې چه د کارغه، باز وغيره ټول نومونه. کله چه د حضرت آدم رضی الله عنہ دا فضیلت فرېستوته معلوم شو نو الله جل جلاله او فرمائيل کورنی ما تاسوته مخکښي نه وو ونيلي چه هم څه د ټولو پټو او ښکاره څيزونو پيژندونکي يم او په بل مقام فرماني «وَأَنْ تَجْهَرُوا بِالْقَوْلِ فَإِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَ وَأَخْفَى» که ته په اوچت آواز او واني (که نه واني) الله جل جلاله د هر پټ او ښکاره څيزونو پيژندونکي دي او په بل ځاني کښې فرماني «الْأَلَسْجُدُوا» دا خلق ولي هغه الله جل جلاله ته سجده نه کوي چه هغه ته د آسمانونو او د زمکې ټولو څيزونه ښکاره کوونکي دي او ستاسو هر پټ او ښکاره څيزونه پيژني. الله جل جلاله يوازې يو معبود دي او هم هغه د عرش عظيم رب دي چه څه تاسو ظاهروني او تاسو پټو، هغه ماته معلوم دي. مقصود د فرېستو دا قول چه دي چې په زمکه کښې ادم ولي پيدا کوي، دوی به په زمکه کښې فساد کوي او وينه به تويوي. دا خو هغه قول وو چه هغوی ظاهر کړې وو. حضرت ابن عباس رضی الله عنہ، حضرت ابن مسعود رضی الله عنہ او نور صحابه کرام رضی الله عنہم او سعيد بن جبیر رضی الله عنہ، مجاهد رضی الله عنہ، سدي رضی الله عنہ، ضحاک رضی الله عنہ او ثوري رضی الله عنہ نه هم دا قول نقل دي. ابن جرير رضی الله عنہ هم دا قول خوښ کړې دي. اود ابوالعاليه رحمه الله عليه، ربيع بن انس رضی الله عنہ، حسن رضی الله عنہ او قتاده رضی الله عنہ قول دي چه د دوی پټه خبره ددوی دا خبره وه چه کوم مخلوق هم پيدا کوي مونږ د هغوی نه زيات عالمان او زيات بزرگان يو، خو دي نه پس ثابته شوه او پخپله هغوی ته هم معلومه شوه چه حضرت آدم رضی الله عنہ ته په علم او کرم دواړو کښې فرېستو باندې فوقيت حاصل دي. عبدالرحمن بن زيد رضی الله عنہ فرماني چه الله جل جلاله فرېستوته او فرمائيل چه څنگه تاسو ددې څيزونو دنومونونه بې خبره يي نو د اشان تاسو ته ددې هم پته نشته چه په دوی کښې به ښه او خراب هر رنگه خلق وي، فرمانبردار به هم او نافرمانه به هم وي، اوما مخکښي هم ليکلي دي چه زه جنت او دوزخ دواړه دکوم. ليکن تاسو ته ما ددې خبر درنکړو. اوس کله چه فرشتو آدم رضی الله عنہ ته ورکړې شوې دا علم او کتلو نو دده دبزرگي اقرار ئې اوکړو.

ابن جرير رضی الله عنہ فرماني چه د ټولو نه اعلي قول د حضرت ابن عباس رضی الله عنہ دي چه د آسمان او زمکې د غيبو علم، ستاسو د ظاهر او باطن علم، ددوی د ظاهر او باطن قول او د ابليس باطني مکر او غرور الله جل جلاله ته معلوم وو. په دې کښې د پټولو والا صرف يو ابليس وو خو صيغه ئې د جمعې راوړه. ځکه چه په عربو کښې دا دستور دي او ددوی په کلام کښې هم دا خبره موندې شي چه ديو يا د بعضو کسانو کار نسبت هم يو ته کوي، هغوی واني چه لښکر او وهلي شو يا دوی ته شکست او شو حالاتکه شکست او قتل د يوياد بعضو کيږي او صيغه د جمعې راوړې شي. دبنو تميم يو سړی نبی کریم رضی الله عنہ ته د نبی کریم رضی الله عنہ د حجرې د شانه آواز کړې وو (نويه قرآن پاک کښې دهغه بيان په دې لفظونو سره دي چه «إِنَّ الَّذِينَ يَتَأَذُّونَكَ مِنْ أَتَاءِ الْعُجْرِبِ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ») چه کوم خلق تاسو ته د حجرې د شانه آوازونه کوي. نو او گورني آواز کوونکي يو وو او صيغه د جمعې راوړې شوه. دا شان «وَمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ» کښې هم په خپل زړه کښې بدې پټوونکي صرف يو کس ابليس وو ليکن صيغه د جمعې راوړې شوه.

وَاذْكُرْ قُلُوبًا لِلْمَلِكَةِ

ا | او یادہ کرہ کلہ چی | اوونیل مونہ | فریستوتہ

او (بیا) مونہ فریستوتہ اوونیل

اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ ط أَبَى وَاسْتَكْبَرَ

چی سجده او کری آدَم ته انو هغوی سجده او کرہ | خو شیطان اونکرہ انکار او کرہ هغه اولونی نی او کرہ
چی آدم ته (دمشری) سجده او کری انو بغیر د ابلیس نه نور و تلو سجده او کرہ | هغه انکار او کرہ اولونی نی او کرہ

وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ

اوشو | د نافرمانونه |

اود کافرانو په تولگی کنبی شمیر شوا

قوله تعالى: - وَاذْكُرْ لِلْمَلِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ

د فریستو حضرت آدم علیه السلام ته سجده :- د حضرت آدم ﷺ ډیره لویه بزرگی ذکر کوی او الله ﷻ په انسانانو باندې خپل احسان ظاهره وی او خبر ورکوی چه هغه ذات فریستو ته حکم او کره چه هغوی حضرت آدم ﷺ ته سجده او کرې. ددې په دلالت کنبی ډیر زیات احادیث دی، یو د شفاعت حدیث اوس بیان شو. په دویم حدیث کنبی دی چه حضرت موسی ﷺ الله ﷻ ته درخواست او کره چه انې الله ﷻ خما ملاقات حضرت آدم ﷺ سره ا وکره ، هغه په خپله هم د جنت نه راووتلو او مونږ نی هم د جنت نه راوویستلو. هر کله چه دواړه پغمبران جمع شو نو حضرت موسی ﷺ او فرماینیل ته هغه آدم ﷺ نی چه الله ﷻ تاسو په خپل لاس سره پیدا کړنی او خپل روح نی پوک وهلو او خپلو فریستو باندې نی تاسو ته سجده او کره. (آخره پورې) پوره حدیث به نزدې ذکر کړې شی. انشاء الله.

حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چه ابلیس د فریستو د یوې قبیلې نه وو. چه د اور د شغلونه پیدا شوې وو. د ابلیس نوم حارث وو او د جنت خازن وو او ددې قبیلې نه سوا باقی تولې فریستې دنور وې. قرآن پاک هم د جناتو د پیدائش ذکر کړې دې. او فرمائی چه (مِنْ مَّا يَرْزُقُ الْإِنْسَانَ) د اور شغلې چه په تیزی سره او چټکۍ دې ته (مَارِج) وائی. چه ددې نه جنات پیدا کړې شوی وو. او انسان د خاورې نه پیدا کړې شوې وو. په مخ د زمکې د ټولونه مخکنې جنات اوسیدل. هغوی فساد او وینه تویول شروع کړل نو الله ﷻ ابلیس ته د فریستو لښکر ورکړو ور وې لېږلو ، دې ته جنات و نیلې شی. ابلیس دوی سره جنگونه او کړل او دوی نی سمندرونو او جزیرو او غرونو ته او شړل. اود ابلیس په زړه کنبی دا تکبر پیدا شو چه ماداکار کړې دې. چه بل چا اونه کړې شو. د زړه ددې بدنی علم صرف الله ﷻ ته وو، کله چه پروردگار عالم او فرماینیل چه څه په زمکه کنبی یو خلیفه جوړوم نو دې فریستو عرض او کره چه بیا داسې خلق ولې پیدا کوي چه د مخکنو خلقو په شان به فساد کوی او وینې په تویوی. نو دوی ته نی جواب ورکړو چه ما د هغه څه پته ده چه تاسو ته د هغې پته نشته دې. یعنی د ابلیس په زړه کنبی چه کوم غرور او تکبر دې دهغې علم ماته دې تاسو ته ددې خبر نشته. بیا د حضرت آدم ﷺ خاوره اوچته کړې شوه چه ډیره مزیداره او بشکلی وه. کله چه دده خمیره اوچته کړې شوه نو ددې نه الله تعالی حضرت آدم ﷺ پخپله پیدا کړو. او تر څلوېښتو ورځو پورې هم داشان دهانچه پرته وه. ابلیس به راتلو او دې ته به نی لټی ورکولې او کتل به نی چه دا څه مړه خاوره ده لکه روست څیز وی ، بیا به په دې (دهانچه) کنبی د خلې دسوری نه داخل

شو او د روستو سوری په لار به اووتلو اویا به ددې په خلاف ورننوتلو. او وئیل به ئې چه په حقیقت کښې دا څه خیز نه دې اوکه څه په ده مسلط شم نو دې به برباد کړم او که دې په ماباندې مسلط کړې شی نو څه به بالکل دا نه منم.

په حضرت آدم ﷺ باندې دالله ﷻ احسانات :- بیاکله چه الله ﷻ په دې کښې روح پوک وهلو او هغه د سرد طرفنه لاندې طرفته راغلو نوچه کوم کوم ځانې ته اورسیدو نو هغه ځایونه غوښه او وینه شو. کله چه نامه پورې روح راورسیدو نو حضرت آدم ﷺ خپل جسم اوکتلو او ډیر خوشحاله شو او زر پاسبیدو لیکن لاندې حصې ته ئې روح نه وو رسیدلې، ددې وجې پانه سیدو. هم ددې تیزنی بیان په دې آیت کښې دې (وَكَانَ الْإِنْسَانُ عُجُولًا) یعنی انسان بې صبره او جلدباز دې. نه خوپه خوشحالی باندې صبر کولې شی اونه په غم. هرکله چه روح ئې جسم ته اورسیدو نو انتوشې ورته راغلو نو وې فرمائیل چه (اَلتَّحَدُّ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ) نوالله ﷻ ورته جواب ورکړو چه (يُحْمَلِكُ اللَّهُ) بیا صرف د ابلیس ملگرو او فرښتو ته اوونیلې شو چه آدم ﷺ ته سجده اوکړئ نو هغه ټولو سجده اوکړه خو ابلیس اونکړه، هغه نه غرور اوتکبر ظاهر شو. ده او نه منلو او دسجدې نه ئې انکار اوکړو او وې وئیل چه څه دده نه بهتر یم، دده نه په عمر کښې زیات یم اودده نه قوی یم اومضبوط یم، دې دڅاورې نه پیدا شوې دې او څه د اور نه جوړ کړې شوې یم. او اوردڅاورې نه قوی دې اویه دې انکار باندې الله ﷻ دې دخپل رحمت نه نا امیده کړو او هم ددې وجې ده ته ابلیس اوونیلې شو. دده د نافرمانۍ په سزا کښې دې ئې شیطان جوړ کړو. بیا ئې حضرت آدم ﷺ ته دانسانانو، ځناورو، زمکې، سمندر، غرونو وغیره نومونه اوخودل او دا ئې فرښتوته وړاندې کړل چه کومې ابلیس سره وې او د اورنه پیدا کړې شوې وې.

قوله تعالى: - فَقَالَ الْإِنْسَانُ بِأَسْمَاءَ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

دفرشتو نه تپوس کول :- او هغوی ته ئې اوفرمائیل چه که تاسو په دې خبره کښې رښتونی یئ چه څه به په دې زمکه کښې خلیفه جوړوم. نوماته ددې څیزونو نومونه اوبښایې. کله چه دې فرښتو اوکتل چه زمونږ په مخکنۍ خبره الله ﷻ ناراض شوې دې نو وې وئیل چه انې الله ﷻ ته ددې خبرې نه پاک ئې چه ستانه سوابل څوک غیب پیژنی. څمونږ توبه ده او اقرار دې چه مونږ غیب نه پیژنو. مونږ ته خو صرف د هغه څیزونو علم شته دې چه ته راته اوبښائې لکه تا ﷻ د ددوی نومونه صرف حضرت آدم ﷺ ته خودلې دی. اوس الله ﷻ حضرت آدم ﷺ ته اوفرمائیل چه ته ددې ټولو څیزونو نومونه اوبښایې. نو هغوی اوخودل. نو وې فرمائیل انې فرښتو ایا ماتاسوته نه وو وئیلې چه هم زه صرف په آسمانونو او زمکه کښې دټولو څیزونو خبر لرونکې یم بل څوک نشته دې. څه پټ څیزونه داسې پیژنم لکه څنگه چه ښکاره څیزونه پیژنم. یعنی د ابلیس کبر او غرور هم پیژنم حالانکه تاسو ددې ټولو نه بې خبره یئ. لیکن دا قول غریب دې او په دې کښې ډیرې خامۍ دی. که مونږ د بیل بیل بیان اوکړو نومضمون به ډیر اوږد شی. او حضرت ابن عباس رضی الله عنهما پورې ددې سند هم هغه دې چه دچا نه دهغه مشهور تفسیر روایت شوې دې. یو بل اثر هم داشان روایت شوې دې په هغې کښې څه کمې زیاتې شته دې. او په هغې کښې دا هم دی چه د زمکې څاورې اخستلو دپاره حضرت جبریل رضی الله عنهما لاړو نو زمکې اوونیل چه څه دالله ﷻ پناه غواړم چې هسې نه ته ځما نه څه کم کړې. هغه واپس لاړو بیا ملک الموت راغلو، هغه هم دا اوونیل خواهغه ورته دا هم اوونیل چه څه هم دالله ﷻ پناه غواړم چه زه د الله ﷻ حکم پوره کولونه بغیر لاړشم. نو هغوی دټولې زمکې نه یویو موټې څاوره واخستله، دڅاورې رنگ په بعض ځایونو کښې سور او په بعضو ځایونو کښې سپین وو اویه څه ځانې کښې تور وو، نو هم په دې وجه د انسانانو رنگونه هم رنگ په رنگ دی. لیکن دا روایت هم د بنی اسرائیلو نه دې، غالباً په دې کښې ډیرې خبرې د روستو خلقو ملاؤ شوی دی. دصحابی بیان نه دې او که دصحابی قول هم وی نو بیا هم هغوی به دبعضو روستو کتابونو نه احستې وی. والله اعلم.

ابليس په خطاب كښې شامل وو: امام حاكم په خپل مستدرک كښې ډير داسې روايات ليكلي دي او ددې سند نې په شرط بخاري باندې ونيلې دې (مطلب دادې كله چه الله ﷻ فرېستو ته حكم او كړو چه تاسو حضرت آدم ﷺ ته سجده او كړئ نو په دې خطاب كښې ابليس هم داخل وو. اگر چه ددوی نه نه وو نو ددوی پشان وو او ددوی په شان كارونه نې كول. ددې وجې په دې خطاب كښې داخل وو. اوبيا نې دنافرماننې سزا اوموندله. ددې تفسير به انشاء الله په كان من الجن كښې راشي.

حضرت ابن عباس ؓ فرماني چه د نافرماننې نه مخكښې هغه دفرېستونه وو. دده نوم عزازيل وو ، دده استوگنه په زمكه باندې وه او دده اجتهاد او عمل ډير زيات وو نو ددې په وجه دده په دماغو كښې غرور وو. او دده دجماعت اودده تعلق د جناتوسره وو (دده څلور وزرې وې. دجنت خازن وو. د زمكې او آسمان سلطان وو. حضرت حسن ؓ فرماني چه ابليس فرېسته نه وه ، دده اصل دجناتو نه دې ، لكه : حضرت آدم ﷺ اصل انس دې ، ددې اسناد صحيح دى . دعبدالرحمن بن زيد بن اسلم ؓ او شهر بن حوشب ؓ هم دا قول دي .

سعد بن مسعود ؓ فرماني چه فرېستو كله جنات اوو هل نو بيا ئې دا جنات قيد كړى او آسمان ته نې بوتلې وو اوپه هغه خانې د عبادت په وجه پاتې شو ، حضرت ابن عباس ؓ فرماني چه مخكښې الله ﷻ يو مخلوق پيدا كړو ، او هغوى ته نې اووئيل چه حضرت آدم ﷺ ته سجده او كړې خو هغوى انكار او كړو نو په دې وجه هغوى اوسيزلې شو ، بيا بل مخلوق نې پيدا كړو اودهغوى هم دا حشر وو ، بيا درېم مخلوق نې پيدا كړو او هغوى د حكم تعميل او كړو ليكن دا اثر هم غريب دې. اوددې اسناد هم تقريباً صحيح نه دى. په دې كښې يو راوى مبهم دې ، په دې وجه دا روايت قابل حجت نه دې. د (كفرين) نه مراد نافرمان دى. د ابليس شروع هم په كفر او ضلالت باندې وه ، خو ورځې صحيح وو خوبيا په خپل اصليت راغلو. دسجدي كولو حكم پوره كول دالله ﷻ حكم منل او دالله ﷻ اطاعت كول او د حضرت آدم ﷺ اكرام وو.

ادم ته د سجدي نوعيت: - بعضې خلق واني چه دا سجده د سلام او عزت او اكرام وه. لكه څنگه چه د حضرت يوسف ﷺ باره كښې ارشاد دې چه هغوى خپل پلار په تخت باندې كينولو او هغوى ټول په سجده پريوتل. او حضرت يوسف ﷺ اوفرمايل چه انې پلاره هم دا څما دهغه خوب تعبير دې چه څما رب داربستيا كړو. په مخكښو امتونو كښې سجده كول جائز وو. خو څمونږ په دين كښې دا منسوخ شوه. دمعاذ ؓ نبى كريم ته د سجدي كولو درخواست: - حضرت معاذ ؓ فرماني چه ما دشام خلق اوليدل چه هغوى به خپلو سردارانو او عالمانو ته سجده كوله نو نبى كريم ﷺ ته ئې درخواست او كړو چه تاسو ددې زيات حقداريئ چه مونږ تاسوته سجده او كړو. نو نبى كريم ﷺ اوفرمايل كه ما اجازت كولې چه يو انسان دې بل انسان ته سجده او كړى نو ښځو ته به مې حكم كړې وې چه خپلو خاوندانو ته دې سجده كوى. ځكه هغوى په دوى باندې ډير زيات حق دار دې. امام رازى دې ته ترجيح وركړې ده (۲)

بعضې واني چه سجده دالله ﷻ دپاره وه حضرت آدم ﷺ ورته دقبلي په طور سره وو لكه څنگه چه په قران پاك كښې ارشاد دې چه (اقِمِ الصَّلَاةَ لِذُلُوكِ الثَّمِينِ) خو په دې كښې نظر دې او د رومبې قول زيات ظاهر كيدل صحيح دى ځكه چه دهغه د ذات حكم وو. امام رازى ؓ هم دې قول ته قوی ونيلى دى او فرماني چه ددې نه سوا دواړه اقوال ضعيف دى. يو خو د حضرت آدم ﷺ په طور د قبلي چه په دې كښې

(۱) حاكم : ۲/۲۶۱، وسنده صحيح وصححه الحاكم ووافقه الذهبي).

(۲) الطبري: ۱/۵۰۲).

(۳) ابن ماجه كتاب النكاح ، باب حق الزوج على المرأة : ۱۸۵۳، وسنده حسن وصححه ابن حبان (الموارد: ۱۲۹۰) والحاكم (۱۷۲/۴) ووافقه الذهبي).

دوی ته څه لونی شرف نه حاصلیږي. دویم تاویل دا دی چې د سجدې نه مراد عاجزه کیدل دی ددې نه د تندې په زمکه لگول او حقیقی سجده کول مراد نه دی خو دا دواړه تاویله ضعیف دي.

حضرت قتاده رضی الله عنه فرماني چې د ټولو نه مخکې هم دا تکبر د ابلیس نه شوې وو. په صحیح حدیث کې دی چې د چا په زړه کې دغوښت دداني هومره هم کبر وی نوهغه به جنت ته نه داخلېږي، هم د دې تکبر په وجه د ابلیس په غاړه د لعنت هار واچولې شو او درحمت نه مایوسه شو دالله ﷻ دغضب لاندې راغلو (په دې ځانې کې د «کَانَ» معنی (صار) هم اوخودلې شوه لکه څنگه چې په «فَكَانَ مِنَ الْمُعْرِفِينَ» او په «فَتَكُونُ مِنَ الظَّالِمِينَ» کې دی. دشاعرانو په شعرونو کې هم ددې ثبوت شته دې نو معنی هم داشوه چې هغه کافر شو. ابن فورك رضی الله عنه وائي چې هغه دالله ﷻ په علم کې د کافرو نه وو. قرطبي رضی الله عنه هم دې ته ترجیح ورکړې ده. او په دې ځانې کې یومسئله بیان فرماني چې دیوکس دلاس نه څه کرامتونه ښکاره شی نودده دولی کیدو ثبوت نه دی اگر چې بعضې صوفیان او رافضیان ددې خلاف دی. ځکه چې مونږ د یو خبرې د چا دپاره فیصله نشو کولې چې هغه دایمان په حالت کې الله ﷻ ته ملاو شو. دې شیطان ته اوگورنې، ولی نې جوړ کړې وو او فرېسته جوړه شوې وه، لیکن آخر د کفر او کفارو سردار شو.

خارق عادت د نبوت خاصه نه ده: ددې نه علاوه داسې خلاف عادت او عقل نه خلاف خبرې چې په ظاهره کرامات په نظر راځي، اولیاء الله نه سوا د نورو خلقونه هم کیږي بلکه د فاسق، فاجر، مشرک او کافر نه هم دا ظاهرېږي. نبی کریم ﷺ په خپل زړه کې «فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُّبِينٍ» دا آیت مبارک پټ کړواو کله چې نې دابن صیاد نه تپوس او کړوچه او وایه ما څه پټ کړی دی؟ نوهغه وئیلی وو چې ددخان (بعضې حدیثونو کې دې چې دغصې په وخت کې به دده بدن دومره پلن شو چې دده په وجه به ټونه لاره بنده شوه. حضرت عبداللہ بن عمر رضی الله عنه دې اوږولو (د دجال داسې ډیرې خبرې هم په احادیثو کې وارد شوي دي لکه دده دآسمان نه باران وروول، د زمکې نه پیداوار زرغونول، د زمکې د خزانو پسې لگیدل، یو نوجوان وژل او بیا هغه ژوندی کول وغیره) حضرت لیث بن سعد رضی الله عنه او حضرت امام شافعی رضی الله عنه فرماني که تاسو څوک اووینی چې په اوبو باندې روان دي او په هواگانو کې الوزی نو دې ولی مه گنړی تر کومې پورې چې دده ټول اعمال او افعال دحدیث مطابق اونه گورنې. ددې سجدې حکم دزمکې او آسمان ټولو فرېستو ته وو. اگر چې د یو ډلې قول دي چې صرف د زمکې فرېستو ته دا حکم وو. لیکن دا صحیح نه دی. په قران پاک کې دې چې «فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ» یعنې د ابلیس نه سوا ټولو فرېستو سجده اوکړه. نواول خود جمعې صیغه راوړل او بیا «كُلُّهُمْ» نه تاکید کول او بیا «أَجْمَعُونَ» بیا صرف ابلیس استثناء کول، د دې څلورو واړو وجوهاتو په وجه صفا ظاهره ده چې دا حکم عام وو. والله اعلم.

وَقُلْنَا	يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ	وَزَوْجُكَ
بیا اوونیل مونږ ا آدمه وسپړه ته اوبی بی ستا		
(د دې نه پس، او مونږ حضرت آدم ته اوونیل چې ته اوستا جوړه		

۱ (صحیح مسلم: کتاب الایمان باب تحريم الکبر و بیانہ: ۹۱)۔

۲ (صحیح بخاری: کتاب الجنائز باب اذا سلم الصی فمات... ۱۳۵۴، صحیح مسلم: ۲۹۳۰)۔

۳ (صحیح بخاری: کتاب الفتن، باب ذکر ابن صیاد: ۲۹۳۲)۔

۴ (صحیح بخاری: کتاب الفتن باب الذکر الدجال: ۷۱۲۲، صحیح مسلم، کتاب الفتن باب الذکر الدجال: ۲۹۳۷)۔

الْجَنَّةِ	وَكُلًّا	مِنْهَا	رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا	وَلَا	تَقْرَبَا
په جنت کښې او خورې دواړه د دې جنت نه پرېمانه هر چرته چې موخوښه وي او مه نزدې کيږئ					
په جنت کښې او سپرې او چې د کوم خانې نه موخوښه وي خورا کونه کوي او فلانې ونې ته مه ور نژدې					
هَذِهِ الشَّجَرَةُ	فَتَكُونَا	مِنَ الظَّالِمِينَ	فَازِلَهُمَا	الشَّيْطَانُ	
دې ونې ته گڼې شې به تاسو دواړه د ظالمانو نه آخر و لمسول دواړه شيطان					
کيږئ گڼې که ميوه مو او خور له نو په خان به زياتې او کړئ نو شيطان دوی دواړو ته د هغې وونې لغزش ورکړو					
عَنْهَا	فَاخْرَجَهُمَا	مِمَّا	كَانَا	فِيهِ	وَقُلْنَا اهْبِطَا
دغه ونې ته اوراوي ويستل دواړه دهغه حالت نه چې ووايه هغې کښې او اوونيل مونږ کوز شې ټول					
او دوی نې د هغه نعمتونو نه راويستل چه دوی په کښې ووا او مونږ ورته اوونيل چې (لاندې زمکې ته) کوز شې					
بَعْضُكُمْ	لِبَعْضٍ	عَدُوٌّ	وَلَكُمْ	فِي الْأَرْضِ	مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ
ځينې ستاسو به دپاره دنورودپاره دشمنان وي او دې ستاسو دپاره په زمکه کښې اخاني داستوگنې او فائده					
(چه کله کوز شې نو) تاسو به ديوبل دښمنان يئ او ستاسو دپاره د يو مقرر وخته پورې په زمکه باندې					
إِلَى حِينٍ					
د خاص وخته پورې					
او سيدل دی					

قوله تعالى: - وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ

د حضرت آدم ﷺ اوبې بې حواء جنت ته داخلول: - د حضرت آدم ﷺ دايو بله بزرگي بيانېږي چه په فرښتو سره د سجده کولو نه پس نې هغه جنت کښې اوساتلو اودهر څيز نې رخصت ورکړو. د ابن مردويه حديث کښې دې چه حضرت ابوذر ﷺ يوځل د نبې کریم ﷺ نه تپوس اوکړو چه يارسول الله ﷺ آيا حضرت آدم ﷺ نبې وو؟ نبې کریم ﷺ فرماني چه او نبې هم اورسول هم بلکه الله ﷻ دوی سره مخامخ په مخامخ خبرې اوکړې او دوی ته نې اوفرمايل چه ته اوستا بنځه په جنت کښې اوسپړئ (دعامو مفسرينو خيال دې چه په آسماني جنت نې دوی اوسول. ليکن معتزله او قدریه واني چه دا جنت په زمکه باندې وو. ددې بيان به په سورة اعراف کښې انشاء الله راشي.

ددې قرآني عبارت نه هم معلومه شوه چه په جنت کښې داوسيدونه مخکښې حضرت حوا پيدا کړې شوې وه. محمد بن اسحاق ﷺ فرماني چه داهل کتابو وغيره عالمانو نه د حضرت ابن عباس ﷺ يو روايت شوې دې چه په ابليس باندې د غصې او لعنت کولو نه پس نې د حضرت آدم ﷺ علم ښکاره کړو او بيا نې په دوی باندې پرکالي راوستلې شوه اودده د گسې پوښتنې نه نې حوا پيدا کړه. هرکله چه دوی سترگې پرانيستي او حضرت آدم ﷺ هغه اوکتلو نو د خپلې وينې اوغوښې په وجه نې هغې سره محبت پيدا شو، بيا الله ﷻ حضرت آدم ﷺ ته دايه نکاح کښې ورکړه. او دوی ته نې په جنت کښې دپاتې کيدو حکم ورکړو. بعضې واني چه حضرت آدم ﷺ جنت ته داخلیدو نه پس حضرت حوا پيدا شوه. د حضرت ابن عباس ﷺ او حضرت ابن مسعود وغيره صحابه کرامونه نقل دی چه د ابليس د جنت

نه دوتلو نه پس حضرت آدم ﷺ ته په جنت کښې ځانې ورکړې شو خو يوازې وو. نو په دې وجه په خوب کښې د دوی د گسې پوښتنې نه حضرت حوا پيدا کړې شوه. کله چې بيدار او دانې او کتله نو تپوس نې اوکړو ته څوک نې؟ او ولې پيدا کړې شوې نې؟ حوا او فرمايل چې څه يوبښځه يم. اوستاسو دتسکين او ستاسوسره اوسيدو دپاره پيدا کړې شوې يم. نو زر ترې فرښتوتپوس اوکړو چه ددې نوم څه دې؟ آدم ﷺ او فرمايل حوا. نو هغوی تپوس اوکړو چه ددې نوم څه وجه ده؟ وې فرمايل ځکه چه داديو ژوندی نه پيدا شوې ده. نو هم په دې وخت کښې دالله ﷻ اواز راغلو. چه انې آدم ﷺ اوس ته اوستایې بې دې په جنت کښې په آرام او اطمینان سره اوسېږنې اوچه څه غواړنې نوهغه خورنې اوڅکي:

قوله تعالى: - وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ

دوونې د نزدیکت نه ممانعت: یو خاص ونې نه منع کول دا د امتحان په طور وو. بعضې وانی چه داد انګوروخیلې وه. څوک وانی چه دا د غنمو ونه وه، څوک وانی چه د سنبله وه. څوک وانی چه دا دقجوري ونه وه. څوک وانی چه دا انځر وو. څوک وانی د دې ونې په خوراک سره انسانی حاجت پيدا کیدو او دا په جنت کښې نه وو. څوک وانی چه ددې ونې خوراک سره ژوند همیشه کیدو. ابن جریر رحمته الله علیه فرماني چه یو ونه وه چه دهغې نه الله ﷻ منع فرمایلي وه. نه دقران پاک نه ددې تعین ثابت دې اونه په څه صحیح حدیث کښې دی. اویه مفسرینو حضراتو کښې اختلاف دې. اوددې په معلومولو کښې څه فائده نشته اویه نه معلومولو کښې څه نقصان نشته دې. نویدې کښې مونږ ته دمحت کولو څه ضرورت دې. الله ﷻ ته ددې ښه علم دې. امام رازی رحمته الله علیه وغیره هم دافصله کړې ده اوهم داخبره نې صحیح هم معلومیږي

قوله تعالى: - فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ

د (عَنْهَا) د ضمیر مرجع: د (عَنْهَا) ضمیر مرجع بعضو جنت ونیلې او بعضو شجره، یو قرات د (فَأَزَلَّهُمَا) هم دې. نو معنی نې داشوه چه ددې جنت نه دوی دواړه بیل شو او دویمه معنی دا شوه چه هم ددې ونې په وجه شیطان دوی لره دهوکه کړل.

قوله تعالى: - وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ

زمکه باندې د انسانی ژوند اعاز: لفظ د (عن) د سبب معنی کښې هم راغلې دې. دده د نافرمانۍ په وجه د ده نه جنتی لباس، هغه پاک کور، هغه پاکه روزی وغیره ټول هر څه واخستلې شو. اودنیا ته راکوز کړې شو. اوورته اووئیلې شو چه اوس به ستاسو رزق وغیره په زمکه کښې وی او تر قیامته پورې به هم په دې کښې یی. او ددې ځانې نه به فائدې حاصلوئی. د مار او ابلیس قصه، ابلیس څنگه جنت ته اورسیدو او وسوسې وغیره نې واچولې، ورې اوږدې قصې په دې مقام کښې مفسرینو نقل کړې دی. لیکن هغه ټول اسرائیلی روایات دی. خومونږ به دا په سورة اعراف کښې بیانوو. ځکه چې ددې واقعي پوره بیان به هغه ځانې کښې ښه په تفصیل سره وی.

ابن ابی حاتم نه په یو حدیث کښې نقل شوی دی چه د ونې خوړولو سره ترې جنتی لباس اووتلو. خپل ځان نې پخپله بریند اولیدلو. یو طرف ته بل طرف ته نې منډې وهلې. لیکن ددوی قد اوږد وو او دسر ویښته نې اوږده وو نو دوی یو ونې کښې انځېسته. الله ﷻ او فرمایل چه انې آدم ﷺ آیا څما نه تیښته کوې؟ عرض نې اوکړو نه، انې الله ﷻ څه دشرم په وجه مخ پټوم (۱) او په یو روایت کښې دی چه الله ﷻ او فرمایل چه انې آدم ﷻ څما نه لاړ شه، څما دې په خپل عزت قسم وی څما سره څما نافرمان نشی اوسیدلې. که زمکه ډکه شی اویه هغوی کښې ستاسوپشان نافرمانه پیداشی اوبیا هغوی څما نافرمانی اوکړی نو یقیناً څه به هغوی لره دنافرمانو کور ته اورسوم. دا روایت غریب دې، او ورسره په دې کښې انقطاع ده بلکه معضل هم دې.

(۱) ابن ابی حاتم: ۱ / ۱۳۹، دې روایت کښې قتاده ا وحسن مدلس راوی دی، نو دا ضعیف دې -

د آدم ﷺ په جنت کښې وخت تیرول: حضرت ابن عباس ؓ نه روایت دې چې حضرت آدم ﷺ د مازیگر نه واخله تر نمر پریوتلو پورې په جنت کښې یو ساعت دپاره وو^(۱). حضرت حسن مجتبیٰ ﷺ فرماني چې یو ساعت دیرش کاله وو. ربیع بن انس ؓ فرماني چې په نهم لسم ساعت کښې د حضرت آدم ﷺ اخراج اوشو اودوی سره دجنت یوښاخ وو او دجنت دونې یو تاج ددوی په سر وو. د سدی ﷺ قول دې چې حضرت آدم ﷺ په هند کښې راکوز شوې وو او دوی سره حجر اسود وو. او ورسره جنتی ونې او پانړې وې چې په هند کښې خواره شو. اوددې نه خوشبو داره ونې پیدا شوې. حضرت ابن عباس ؓ فرماني چې دهند په ښار وځنا کښې راکوز شوې وو. یو روایت کښې دی چې د مکې او د طائف په مینځ کښې راکوز شوې وو^(۲). حضرت حسن بصری ؓ فرماني چې حضرت آدم ﷺ په هند کښې او مور (حوا) په جده کښې راکوزه شوې وه. او ابلیس دبصرې نه څومیله لرې په دست میسان کښې او غورزولې شو. اومار اصبهان کښې^(۳). د حضرت ابن عمر ؓ قول دې چې حضرت آدم ﷺ په صفا باندې او حضرت حوا په مروه باندې راکوز شوی وو. دراکوزیدو په وخت ددوی لاسونه ددوی په ځنگونونو باندې وو او سرونه ئې ټیټ وو او ابلیس گوتې په گوتو کښې ورکړې وې او دآسمان نه راکوز کړې شو و آسمان ته ئې کتل. حضرت ابوموسیٰ ؓ فرماني چې الله ﷻ دوی ته ټولې طریقې خودلې وې. او دسبزیانو توبه ئې ورکړې وه^(۴). یو حدیث کښې دی چې په ټولو ورځو کښې بهترینه دجمعې ورځ ده، هم په دې ورځ حضرت آدم ﷺ پیدا شوې وو، هم په دې ورځ جنت ته داخل شوی وو اوهم په دې ورځ راویستلې شوی وو، اوگورنې صحیح مسلم اونساني^(۵).

دامام رازی تحقیق: امام رازی ؒ فرماني چې په دې آیت کښې په څو وجو غصه او زورنه ده. اول سوچ کول پکار دی په لږه شان غلطی باندې حضرت آدم ﷺ ته څومره سزا ملاو شوه، یو شاعر څه بڼه ونیلې دی که ته په گناه پسې گناه کوي اود جنت طالب ئې نو آیا ستانه هیر شو چې ستا پلار په وړه شان گناه باندې دجنت نه راویستلې شوې وو، مونږ په دې ځانې کښې ددښمن په قید کښې یو چې کله به صحیح سلامت خپل وطن ته واپس شو. فتح موصلي ؒ وائی چې مونږ جنتیان وو. دابلیس په قید دنیاته راغلو. اوس په دې ځانې سوا دغم او خفگان نه څه پاتې دی. دا تکالیف به هله ختم شی چې کله مونږ هغه ځانې ته اورسو چې دگوم ځانې نه راویستلې شوي وو.

یواعتراض: که معترض اعتراض اوکړي چې کله حضرت آدم ﷺ دآسماني جنت نه راکوز کړې شو. او ابلیس د خپله دره ویشتلې شو نو بیا هغه ځانې ته څنگه اورسیدو؟

جواب: نوددې یو جواب خو دادې چې یو قول داهم دې چې هغه جنت په زمکه باندې وو، لیکن دې نه علاوه نور هم ډیر جوابونه دی چې دده داخلیدل په طور د اکرام منع وو داهانت او غلا په طور نه وو منع. نوبه تورات کښې دی چې هغه دمار په خله کښې ناست وواو جنت ته لاړو اودا هم جواب دې چې هغه جنت ته نه وو تلې. بلکه دبهرنه ده وسوسه اچولې وه. اوبعضو ونیلې دی چې د زمکې نه ئې وسوسه اچولې وه. امام قرطبي ؒ په دې مقام کښې دمار په باره کښې اودده دوژلو په باره کښې یو حدیث هم نقل کړې دې چې ډیر مفید او باموقع دې.

^(۱) حاکم: ۵۴۲/۲، مسنده حسن صححه الحاکم: ۵۴۳/۲، واثق المهره: ۱۱۱/۱۰، مسنده حسن و صححه الحاکم ووافقه الله(ی).

^(۲) ابن ابی حاتم: ۱۳۱/۱ -

^(۳) ابن ابی حاتم: ۱۳۱/۱ -

^(۴) حدیث ابی موسیٰ ؓ حاکم: ۵۴۳/۲، واثق المهره: ۱۱۱/۱۰

^(۵) صحیح مسلم، کتاب الجمعة باب فضل يوم الجمعة: ۸۵۴، ترمذی: ۴۸۸، نسائی: ۱۳۷۳ -

فَتَلَقَىٰ آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ ۖ

انورده کړې | آدم | درب خپل نه | یوڅو کلمې | اورجوع او کړه | الله | په هغه باندې

| بیا آدم | خپل رب د نه | (د معافۍ) | یوڅو کلمې زده کړې | انوالله دده توبه قبوله کړه

إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ۝

بیشکه چې | هغه | اډیر توبه قبلونکې | اورحم کونکې دې | اووې

بیشکه الله معاف کونکې مهربان دې |

قوله تعالى: - فَتَلَقَىٰ آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ ۖ

د معافۍ کلمات: - چه کوم کلمات حضرت آدم ﷺ زده کړې وو دهغې بیان پخپله قران پاک کښې موجود دې. (قَالَ رَبِّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا فَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ) یعنې دې دواړو اوونیل چه انې زموږه ربه موږ په خپلو ځانونو باندې ظلم او کړو ، که ته موږ اونه ببښې او په موږ باندې رحم اونکړې نوموږ به نقصان کوونکو نه شو.

داکثرو بزرگانو همدا قول دې . حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه احکام د حج زده کول هم مروی دی عبید بن عمیر رضی الله عنه وانی چه هغه کلمات دا وو چه هغوی اوونیل چه انې الله ﷻ ا چه کومه خطا مو اوکړه هغه څما د پیدائش نه مخکښې څما په تقدیر کښې لیکلې شوې وه یا مادا خپله ایجاد کړه؟ جواب ملاوشو چه ایجاد دې نه کړه بلکه مخکښې نه لیکلې شوې وه . په دې اوریدو سره حضرت آدم ﷺ اوونیل انې الله ﷻ انوبیا ما معاف کړه . حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه روایت دې چه حضرت آدم ﷺ اوفرمائیل انې الله ﷻ آیا تا څه په خپل لاس پیدا نکړم ؟ او په ما کښې دې خپل روح وانه چولو څه ؟ او څما په انتوشی دې (برحمك الله) اونه ونیلو؟ آیا ستا رحمت ستا په غضب باندې غالب شوې نه دي ؟ آیا څما د پیدائش نه وړاندې څما په تقدیر کښې دا گناه نه وه لیکلې شوې څه ؟ جواب ملاو شو چه او داتول ما کړی دی . نووې فرمائیل انې الله ﷻ ا چه څما توبه قبلیدیشی او بیا ماته جنت ملاویدې شی که نه ؟ جواب ملاو شو او (۱). همدا هغه کلمات یعنې څو خبرې وې چی دوی ﷺ دالله ﷻ نه زده کړې.

ابن ابی حاتم رضی الله عنه یو بل مرفوع حدیث روایت کوی چې حضرت آدم ﷺ اوفرمائیل چه انې الله ﷻ که څه توبه اوباسم اورجوع اوکړم نو آیا ماته جنت بیا ملاویدیشی ؟ جواب ملاو شو او ، هم دا معنی ده دالله ﷻ دکلمو تلقین حاصلول . لیکن دا حدیث د غریب کیدلو نه علاوه منقطع هم دې . بعضو بزرگانو نه روایت دې چه دا کلمات تفسیر کښې (وَبَيْنَا ظَلَمْنَا الْخ) او هغه ټولې خبرې شاملې دی کومې چه حضرت مجاهد رضی الله عنه نه روایت شوی دی ، هغه کلمات دادی (اللهم لا اله الا انت سبحانك و بحمدك رب اني ظلمت نفسي فاغفر لي انك خير الغافرين ، اللهم لا اله الا انت سبحانك و بحمدك رب اني ظلمت نفسي فارحمني انك خير الراحمين ، اللهم لا اله الا انت سبحانك و بحمدك رب اني ظلمت نفسي فتاب على انك انت التواب الرحيم) قران پاک کښې په بل کښې فرمائی چه آیادي خلقو ته پته نشته دې چه الله ﷻ دخپلو بندگانو توبه قبلوی . او په بل ځانې کښې ارشاد دې چه څوک خراب کار اوکړی یا په خپل ځان باندې ظلم اوکړی نو توبه استغفار دې کوی نو هغه به اوگوری چه الله ﷻ دده توبه قبلوی او دې په خپل رحمت او کرم کښې داخلوی . او په یو بل مقام کښې فرمائی (الْأَمِنْ تَابَ وَأَمْنٌ وَعَمِلَ صَالِحًا) پدې ټولو آیتونو کښې بیان دې چه الله ﷻ د بندگانو توبه قبلوی . داشان په دې مقام کښې هم فرمان دې چه هغه الله ﷻ توبه قبلونکې اودیر زیات رحم او کرم والا دې . د الله ﷻ دې لطف او کرم او دهغه ذات فضل او رحم ته اوگوره چه هغه په خپل گناهنگار بندگان هم دخپل در نه نه محرومه کوی

رہنمیا دی چه دھغه نہ سوا هیخوک معبود نشته دی ، نہ دھغه نہ خوک زیات مہربان اوکرم والا ، شته نہ دھغه نہ زیات خوک خطا بینونکی او رحم کونکی شته دی.

قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا	
ا اووئیل مونرا کوز شی اددی خانی نه تول	
امونر ورته اووئیل چي ددی خانی نه تول په یو خانی کوز شی	
فَاَمَّا يٰٓاَتِيْنٰکُمْ مِّنۡیْ هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَاىْ	
بیا که چری اراغلو تاسو ته ا د طرفه زمانه خه هدایت نو کومو خلقوا چي تابع داری او کره د هدایت زما	
بیا چي تاسو ته خما د طرفه هدایت درشی نو چا چي خما د (کتاب) هدایت پیروی او کره (اوپه هغې نه عمل او کړو	
فَلَا خَوْفٌ عَلَیْهِمْ وَلَا هُمْ یَحْزَنُوْنَ ۝ وَالَّذِیْنَ کَفَرُوْا	
نونه به وی ویره ایه هغوی باندي اونه به ا هغوی غمژن شی او هغه کسان چي انکار نه کړي	
نو په هغوی باندي هیخ قسمه ویره نشته اونه به په راروان ژوند کښي غمژن شی او چا چي انکار او کړو	
وَكَذَبُوْا یٰٓاٰیٰتِنَا اُولٰٓئِکَ اَصْحٰبُ النَّارِ هُمْ فِیْهَا خٰلِدُوْنَ ۝	
اودروغ نه اووئیل آیتونو زمونرا هغوی املگری د ووردی هغوی به ایه هغې کښي همیشه وی	
او خما آیتونه نه دروغ او گنرل ا هغوی دوزخیان دی او په دوزخ کښي به تر تله پراته وی	

قوله تعالى: - قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا

دنبيانو په تابعداري به جنت ملاویږي :- د جنت نه دويستلو په وخت کښي چه کوم خبر حضرت آدم ﷺ او حضرت حوا او ابليس ته ورکړي شوي وو د هغې بيان په دي خاني کيږي چه کتابونه ، نبيان اورسلان مو اوليرل ، معجزې مو ښکاره کړي ، دلائل مو بيان کړل ، حق لار مو ښکاره کړه . حضرت محمد ﷺ به هم راځي . او په حضرت محمد ﷺ باندي به قران پاک نازليرې . او خوک چه دخپلي زمانې کتابونو او نبيانو تابعداري کوي ، هغوی باندي به په آخرت کښي هيخ ويره نه وي . او د دنيا په مال و متاع به نه هم خه غم نه وي . په سورة طه کښي هم دا فرمائيلي شوي دي چه خما د هدایت موندونکي به نه گمراه کيږي اونه به بد بخت وي اونه به بې نصيبه وي او خوک چي خما د يادلو نه مخ اړوي نو هغه به په آخرت او دنيا کښي تنگ وي او پوند به وي ، په دي مقام کښي نه اوفرمائيل چه انکار او تکذيب کوونکي به هميشه په جهنم کښي وي ،

ابن جرير رحمه الله يو حديث نقل کوي چه رسول الله ﷺ فرماني چه کوم اصلي جهنميان دي هغوی ته به نه په جهنم کښي مرگ راځي او نه به ورته ژوند ملاویږي ، خو چه کوم خلق موحد وي او دستو تابع وي نودوی به د دوی د بعضو گناهونو په وجه په جهنم کښي وي دوی به سوزلي شي او ايره به شي اويابه په شفاعت سره راوښکلې شي . په صحيح مسلم کښي هم يو حديث کښي دي (۱) چه په دويم خل د جنت نه دوتلو د کوم حکم ذکر شوي وو نوځيني وائي چه دا په دي وجه وو چه په دي خاني کښي نور احکام بيانول وو . او بعضي وائي چه په رومبي خل د جنت نه رومبي آسمان کښي کوز کړي شوي وو ، دوياره د اول آسمان نه زمکې طرف ته را کوز کړي شوي وو ليکن صحيح قول رومبي دي ، والله اعلم .

يٰۤاَيُّهَا اِسْرَآءِیْلُ اذْكُرُوْا نِعْمَتِيَ الَّتِيْ اَنْعَمْتُ عَلَیْكُمْ وَاَوْفُوا بِعَهْدِيْ
اے بنی اسرائیلو یاد کریں نعمت زما ہفہ چہی ما کرہی ووا پہ تاسو او پورہ کرہی وعدہ زما
انی د یعقوب اولادہ خما ہفہ نعمت یاد کرہی چہی پہ تاسو می کرہی ووا او خما سرہ کرہی وعدہ پورہ کرہی نوزہ بہ ہم
اَوْفِ بِعَهْدِكُمْ وَاٰیٰی فَاَرْهَبُوْنَ ۝ وَاٰمِنُوْا بِمَا
پورہ بہ کرہی وعدہ ستاسو او خاص زما نہ اویرہی اوایمان راوہی پہ ہفہ کتاب
تاسو سرہ کرہی وعدہ پورہ کرہی او خاص خما د رانیولو نہ ویرہی او پہ ہفہ کتاب ایمان راوہی
اَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَكُمْ وَلَا تَكُوْنُوْا
چہی نازل کرہی دی ما چہی تصدیق گونگی دی د ہفہ کتاب چہی تاسو سرہ دی او مہ کیہی تاسو
چہی مادر لیرہی دی چہی ستاسو مذہبی کتاب توراہ سرہ پہ اصولو کنبہی موافقت لری او پہ قران باندی
اَوَّلَ کَافِرٍ بِهٖ ۝ وَلَا تَشْتَرُوْا بِآٰیٰتِيْ ثَمَنًا قَلِيْلًا ۚ وَاٰیٰی فَاَتَّقُوْنَ ۝
اول انکار گونگی د دی نہ او مہ خرخوی ایتونہ زما پہ قیمت لری او خاص زما نہ اویرہی
د تولو نہ ورا ندی کفر مگوئی او خما د ایتونو پہ بدل کنبہی د دنیا لری قیمت مہ اخلی او خما د عذاب نہ اویرہی

قوله تعالى: -يٰۤاَيُّهَا اِسْرَآءِیْلُ اذْكُرُوْا نِعْمَتِيَ الَّتِيْ اَنْعَمْتُ عَلَیْكُمْ

بنی اسرائیلو تہ خطاب: ہدی ایتونو کنبہی بنی اسرائیلو تہ داسلام قبلولو او د حضرت محمد ﷺ د تابعدارنی حکم کولہی شی۔ او پہ یو اشارہی سرہ دوی پوہولہی شی چہ تاسو دیو پیغمبر اولاد یی۔ او ستاسو پہ لاسونو کنبہی کتاب اللہ موجود دی۔ او د قران پاک تصدیق کیہی، نویا تاسو تہ نہ دی پکار دی چہ مخکنبہی انکار تاسو شروع کرہی۔ اسرائیل نوم وود حضرت یعقوب ﷺ نو دوی تہ او نیلہی شو چہ تاسو خما د فرمانبردار او صالح بنده اولاد یی۔ نو تاسو تہ پکار دی چہ د جد امجد پہ شان د حق تابعداری او کرہی لکہ خنگہ چہ و نیلہی شی چہ تاسو دسخی اولاد یی او مخکنبہی شی، تاسو دپهلوان اولاد یی د شجاعت داد ور کرہی، تاسو د عالم بچی یی پہ علم کنبہی کمال پیدا کرہی۔ پہ بل مقام کنبہی فرمائی چہ ﴿ ذُرِّيَّةً مِّنْ تَحْتِنَا مَعَهُ نُوحٍ ۚ اِنَّهٗ كَانَ عَبْدًا شَكُوْرًا ۝﴾

تاسو د ہفہ چا اولاد نی چہ مونہ د نوح ﷺ سرہ سوارہ کرہی وئ ہفہ زمونہ شکر گزار بنده و و پہ یو حدیث کنبہی دی چہ د یهودو د یوہی دلہی نہ نبی کریم ﷺ تپوس او کرو چہ آیا تاسو تہ پتہ نشته دی چہ اسرائیل د حضرت یعقوب نوم و و ہغوی تولو قسم او خورو چہ واللہ دا ربتیا دی۔ نو نبی کریم او فرمائیل چہ انہی اللہ ﷻ تہ گواہ اوسہ (۱)۔

د اسرائیل معنی: - د اسرائیل لفظی معنی عبد اللہ (۲) دلته دوی تہ ہفہ نعمتونه وریا دولہی شی چہ د کامل قدرت عظیمی نبی دی۔ لکہ دکانہی نہ نہرونہ جاری کیدل، من سلوی نازلیدل، د فرعونیانو نہ نجات (۳) ہم پہ دوی کنبہی نبیان اورسولان مبعوث کول، پہ دوی کنبہی سلطنت او بادشاہان لیرل وغیرہ۔

قوله تعالى: - وَاَوْفُوا بِعَهْدِيْ اَوْفِ بِعَهْدِكُمْ

خما وعدہی پورہ کرہی یعنی چہ کومہ وعدہ ما ستاسو نہ اخستی وہ چہ محمد ﷺ راشی او پہ نبی کریم باندی خما کتاب نازل شی نو تاسو بہ پہ ہفہ باندی ایمان راوہی نو ہفہ بہ ستاسو بوج کم کرہی۔ او

(۱) مسند الطیالسی: ۲۷۳۱، دوعہ نسخہ: ۲۷۵۴، و مسندہ حسن۔

(۲) الطبری: ۵۵۳/۱۔

(۳) الطبری: ۵۵۶/۱۔

ستاسو زنجیرونه به مات کړی او ستاسو طوقونه به اوباسی او خما وعده به هم پوره شی چه ددې دین دسختو احکامو په بدله کښې تاسو ته د نبی آخرالزمان ﷺ باندې د ایمان راوړو په بدله کښې تاسو ته یو آسان دین درکړم. په بل مقام کښې فرمائی چه «وَقَالَ اللَّهُ إِنِّي مَعَكُمْ لَئِنْ أَقَمْتُمُ الصَّلَاةَ وَآتَيْتُمُ الزَّكَاةَ» که تاسو مونځونه قانموئې، زکوة ورکونې، ماته خپل قرض راکوئې، نو ستاسو بدنې به لرې کړم او تاسو به هغه جنتونو ته داخل کړم چه په هغې کښې نهرونه بهیږی. دا مطلب هم بیان شوی دې چه په تورات کښې وعده کړې شوې وه چه د حضرت اسماعیل (ع) په اولاد کښې به یو عظیم الشان پیغمبر پیدا کوم د هغه تابعداری به په ټول مخلوق باندې فرض کوم اودده تابعدار به بنسم. او هغوی به جنت ته داخلوم او لوڼې اجر به ورکوم. امام رازی (رحمته الله علیه) په خپل تفسیر کښې د لویو لویو نبیانو علیهم السلام نه د نبی کریم ﷺ باره کښې پییشن کونی نقل کړی س دی. داهم روایت شوې دې چه دبندگانو عهد اسلام قبول او په دې باندې عمل کول دی (۱) دالله ﷻ د خپلې وعده پوره کول دادی چې دوی به خوشحاله کړی او دوی ته به جنت ورکړی (۲).

قوله تعالى: - وَإِذْ يَأْتِي فَارَ هَبُونِ

دالله نه د ویرې حکم: - او خما نه ویرېږئ هسې نه چه کوم عذاب په مخکښې خلقو باندې نازل شوې وو په تاسو هم نازل شی. اودې لطیفې اشارې ته او کورئ چه د ترغیب د بیان نه پس د ترهیب بیان طرفته واپس شو. ترغیب او ترهیب دواړه جمع کوی او دحق د اتباع او د حضرت محمد ﷺ د نبوت دعوت ورکوی. قرآن پاک سره نصیحت حاصلول او د هغه د خودلې شوی احکامو منلو او د ده د منع شوو کارونو نه منع کولو هدایت ورکوی. هم په دې وجه ددې نه پس فرمائی چه تاسو په دې قرآن باندې ایمان راوړئ چه دا ستاسو دخپل کتاب تصدیق هم کوی او تائید هم. دا یو نبی راوړې دې چه امی دې، چه عربی دې، چه نذیر دې، چه بشیر دې، سراج منیر دې، چه دهغه اسم مبارک محمد ﷺ دې. چه ستاسو د انجیل تصدیق کوونکې او دحق خورونکې دې. چونکه په تورات او انجیل کښې هم د حضرت محمد ﷺ ذکر وو. نود نبی کریم ﷺ تشریف راوړل د تورات درېستینوالی دلیل وو، خکه چه ونیلې شوی دی چه هغه ستاسو دلاسونو دڅیزونو تصدیق کوی، ددې باوجود چه تاسو ته علم دې، بیا تاسو ددې رومبې منکر جوړېږئ. بعضې وائی چه د (په) ضمیر مرجع قران دې او مخکښې راغلی هم دی (يَمَا أَتَزَلَّتْ) اودواړه قولونه حقیقت او ریښتونی هم دی. قران پاک لره منل رسول ﷺ لره منل دی اود رسول تصدیق دقران پاک تصدیق کول دی.

قوله تعالى: - وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ

د اول کافر گیدو نه منع کول: - اول کافر نه مراد د بنی اسرائیلو اول کافر دی، خکه چه د قریشو کفارو هم انکار کړې وونو اوس د بنی اسرائیلو انکار داهل کتابو د رومبې جماعت انکار وو. خکه چه هغوی ته کافراو ونیلې شو، هغوی سره هغه علم وو چه دنورو سره نه وو. خما دآیتونو په بدله کښې لږ شان عوض مه اخلئ یعنی د دنیا په بدله کښې چه لږه او فانی ده، خما په آیتونو باندې ایمان راوړل او خما درسول تصدیق کول نې پرې نښودل. اگر چه ټول په ټوله دنیا ورته هم ملاؤ شی، بیا هم هغه د آخرت په مقابله کښې لږه او ډیره لږه ده او دا پخپله په هغه کتابونو کښې موجود وو.

(۱) الطبری: ۱/ ۵۵۸ -

(۲) ابن ابی حاتم: ۱/ ۱۴۳ -

قوله تعالى: - وَلَا تَسْتَوُوا بِالَّذِينَ هُمْ أَقْبَلُوا -

دینی تعلیم باندی اجرت اخستل ڇنڳه دی ؟ :- په سنن ابوداود کنبی دی چه نبی کریم ﷺ فرمائی چه کوم سرې داعلم چه په دې علم سره دالله ﷻ رضامندی حاصلیری ، ددې دپاره زده کړې چه په دې سره دنیا اوگتې هغه به دقیامت په ورځ دجنت خوشبو اونه مومی (۱) د علم خودلواجر بغیر دمقرر کولو جائز دی. د اشان علم خودلو والا عالمانو ته دبیت المال نه ورکړه هم جائز ده. چه هغه ښه فرسوده حال وی او خپل ضروریات پوره کړې شی. که دبیت المال نه څه ملاؤ نشی اود علم خودولو په وجه څه کار وغیره هم نشی کولې نو بیا اجرت مقرر کول واخستل جائز دی. حضرت امام شافعی رحمه الله او حضرت امام مالک رحمه الله ، حضرت امام احمد رحمه الله او دجمهورو علماء هم دا مذهب دې ، ددې دلیل هغه حدیث هم دې چه په صحیح بخاری کنبی دې . حضرت ابو سعید خدری رحمه الله نه روایت دې چه هغه اجرت مقرر کړو او ده یو سرې دم کړو چه هغه مار چپچلې وو ، کله چه نبی کریم ﷺ ته دا قصه بیان کړې شوه نو نبی کریم ﷺ اوفرمائیل چه (ان احق ما اخذتم علیه اجرا کتاب الله) یعنی چه په کومو څیزونو تاسو اجرت واخلي نو د ټولو نه زیات حقدار څیز کتاب الله دې (۲) په بل طویل حدیث کنبی دی چه نبی کریم ﷺ دیو سرې نکاح یوښځې سره کوی او فرمائی چه (زوجتکما مامعک من القرآن) ما دا ستا په زوجیت کنبی درکړه په دې مهر باندې چه تاته قرآن پاک یاد دې نو دا هغې ته یاد کړه (۳) دابوداود یو حدیث کنبی دی چه یو سرې اهل صغه ته دقرآن پاک څه حصه اوخودله. ده هغه ته یو کمان د هدیه په طور ورکړو. ده د نبی کریم ﷺ نه دمستلې تپوس اوکړو. نبی کریم ﷺ اوفرمائیل که ته دا ورکمان اخستل غواړې نو دا واخله. نو هغه پرېښودلو (۴) حضرت ابی ابن کعب رحمه الله نه هم داسې مرفوع روایت دې (۵). ددې دواړو احادیثو مطلب دادې چه کله ده خالص دالله ﷻ د پاره اوخودلو ، بیا ئې په دې باندې تحفه هدیه واخستله اوخپل ثواب ئې ختم کړو نو ددې څه ضرورت وو؟ او کله چه دشروع نه د اجرت تعلیم ئې ورکړو نو بیا بیښکه جائز دی لکه څنګه چه په مخکینو دوو حدیثونو کنبی دی. والله اعلم.

قوله تعالى: - وَإِنَّمَا فَا تَقُون -

صرف دالله ﷻ د ویرې څه مقصد دی :- صرف الله ﷻ نه د ویرې معنی داده چه دالله ﷻ د رحمت په امید دهغه ذات باری تعالی عبادت کولو کنبی مشغول اوسیدل. او دده دعذابونو نه ویریدل ، دده نافرمانی پریخودل او په دواړو حالتونو کنبی دخپل رب نه رسی لاس نه پریخودل. غرض دا چه دې جملې سره هغوی ته ویره ورکړې شوه چه هغوی ددنیا په لالچ کنبی راشی او د نبی کریم ﷺ دنبوت هغه تصدیق پټ نه کړی چه کوم ددوی کتابونو کنبی دې. اوددنیا ریاستونو په مقابل کنبی د نبی کریم ﷺ مخالفت اونه کړی بلکه دالله ﷻ د ویرې حق دې ادا کړی.

وَلَا تَلْبِسُوا	الْحَقَّ	بِالْبَاطِلِ	وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ	وَأَنْتُمْ	تَعْلَمُونَ
اومدګډوډ کوئ	حق	دباطل سره	او (مه) پټوی	حق	اوحال داچې تاسو پوهیږئ
او حق (چه دنبی کریم صفتونه دی) د باطل سره مه ګډوډ کوئ اوسره دپوهې حق مه پټوی					

(۱) ابوداود کتاب العلم یا بحال طلب العلم لغیر الله: ۳۶۶۴، ابن ماجه: ۲۵۲، وسنده حسن و صححه ابن حبان: ۸۹، والحاكم:

(۸۵/۱) واللهمی-

(۲) صحیح بخاری: کتاب الطب یا بالشروط فی الرقية بفاتحة الكتاب: (۵۷۳۷)-

(۳) صحیح بخاری: کتاب النکاح یا ب الصدق وجواز کونه تعلیم القرآن: ۵۱۴۹، صحیح مسلم: (۱۴۲۵)-

(۴) ابو داود کتاب البیوع باب فی کسب العلم: ۳۴۱۶، وسنده حسن یقهی: ۱۷۵/۶، حاکم: (۴۱/۲)-

(۵) ابن ماجه: (۲۱۵۸)-

وَاقِيُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ ﴿۲۳﴾

اوقانیموی | مونخ | او ورکوی | زکاة | اوتیت شی | دتیتیدونکو خلقو سره |
(اومسلمانان شی، بیا مونخونه کوی اوزکاة ورکوی اوعاجزی کوونکوسره (په شریکه، عاجزی کوی

قوله تعالى: - وَلَا تَلْسُؤُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ

حق پتول دیهودیانو خصلت دی :- دیهودیانوپه دې بد خصلت باندې دوی لره متنبه کولې شی چه دوی ته ښه معلوم وو خو بیابه نې هم کله حق اوباطل سره گډوډ کول او کله به نې پتولو، کله به نې باطل ظاهرول نو دوی ته پکار دی چه دا ناپاک عادتونه پریردی او حق ظاهر کړی او داسې ښه په ښکاره دحق دییانولو هدايت ورته کیږی چه حق او باطل په خپلو کښې یو بل سره مه یو خانې کونی. دالله ﷻ د بنده گانو خیرخواهی غواړنی. دیهودیانو اونصرانیانو بدعات داسلام په تعلیم کښې مه گډوډ کونی. د خلقو نه د نبی کریم ﷺ د پېشن گوئی چه تاسو په خپلو کتابونو کښې وائی هغه مه پتیونی.

(تَكْمُلُوا) مجزوم هم کیدیشی اومنصوب هم، یعنی دا او هغه مه جمع کونی. د حضرت ابن مسعود ﷺ په قرات کښې (وَتَكْمُلُونَ) هم دی. دابه حال وی اودې نه پس جمله هم د حال ده. معنی نې داشوه چې حق حق منی او بې حیائی مه کونی. اودا معنی هم کیدیشی چه د علم باوجود دا (حق) مه پتیوی اودا گډوډ کونی مه اوتاسو ته معلومه چې ددې وبال به څه وی خو بیا هم په تاسو افسوس دې چه تاسو په دې بې حیائی کښې اخته ښکارنی.

قوله تعالى: - وَاقِيُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ

د مونخ او زکاة حکم: بیا دوی ته حکم ورکولې شی چه د نبی کریم ﷺ سره مونخونه کونی، او نبی کریم ﷺ ته زکوة هم ورکونی او د نبی کریم ﷺ سره سجده او رکوع کښې شامل اوسئ، هم په دې کښې یو خانې شی او پخپله هم د نبی کریم ﷺ امتیان جورشی (۱) اطاعت او اخلاص ته هم زکوة وائی. حضرت ابن عباس ﷺ ددې آیت په تفسیر کښې هم دا فرمائی. زکوة دوه سوه درهمه یا ددې نه په زیاته باندې واجب کیږی. مونخ او زکوة فرض او واجب دی. ددې نه بغیر عملونه خراب دی. د زکوة نه بعضې خلقو فطرانه هم مراد اخستې ده.

قوله تعالى: - وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ

د رکوع حکم: د رکوع کونکوسره رکوع کونی، مراد دادې په ښه اعمالو کښې دایماندارو سره شی او په دې کښې بهترین څیز مونخ دی، ددې آیت نه اکثر عالمان د جمعی مونخ مراد اخلی او په دې خانې کښې امام قرطبی رحمه الله د جمعی مسائل په وضاحت سره بیان فرمایلی دی.

اتَّامِرُونَ

| آیا تاسو حکم کوی

آیا تاسو نورو

النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ ط

خلقوته د نیکی | او هیرونی | خانونه خپل | او حال داچې تاسو | لولی | کتاب |

خلقوته د نیکی | حکم کوی | او خپل خانونه مو هیر کړی دی | سره ددې چې سحرمانېام کتاب (توراة) لولی

اَفَلَا تَعْقِلُوْنَ

آيا نه اخلى تاسو د عقل نه کارا

آيا تاسو د عقل نه کار نه اخلى |

قوله تعالى: - اَتَاْمُرُوْنَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ اَنْفُسَكُمْ

بل ته وئيل او خپل ځان هيږول مكوئى: يعنى اهل كتاب د علم باوجود چه څه واني هغه نه كوي، په دې باندې څومره عذاب دې. بيا تاسو پخپله داسې ولې كوئى؟ لكه څنگه چه نورو ته تقوى او پرهيزگاري او طهارت ښاني نوددې پخپله هم عمل كوونكى جوړ شى. خلقو ته د روزې حكم كول او پخپله ددې پابند نه كيدل داڅو ډيره دشرم خبره ده. نورو ته د وينا نه مخكښي انسان ته پخپله عمل كول پكاردى. دا معنى هم ده چه تاسو خو نور خلق د خپل كتاب د كفر نه منع كوئى خو د الله ﷻ دا نبى دروغ گنړئ اودا تاسو پخپل كتاب كفر ولې كوئى؟ دا مطلب هم دې چه تاسو نورو ته ددې دين د قبلولو واني اود دنياوى ويرې په وجه دا پخپله نه قبلوئى.

د واعظينو او مبلغينو دپاره هدايات: حضرت ابوالدرداء ؓ فرماني چه انسان پوره پوهې والا نشى جوړيدې ترڅو چې د هغه خلقو دښمن جوړ نشى چه كوم د الله ﷻ خلاف دى او خپل نفس د ټولو نه زيات دشمن دى. دې خلقو ته به چه رشوت وغيره نه ملاويدو نو حق به نې وئيل خو پخپله به نې په دې عمل نه كولو په دې وجه الله ﷻ ددوى مذمت او كړو او په دې مقام كښي يوه خبره ياد ساتل پكار س دى چه د ښه خيز حكم كولو سره د هغې برائى اونشوه بلكه پخپله د نه كولو په وجه برائى بيان شوې ده. ښه خبره كول خو پخپله ښه والي دې بلكه دې سره سره انسان ته پخپله هم په دې عمل كول پكار دى لكه څنگه چه حضرت شعيب ؓ فرمايلى وو چه (وَمَا اَرِنَا اَنْ اَخْلِقَكُمْ) يعنى څه داسې نه يم چه تاسو دهغه څه نه منع كړم چې زه نې پخپله كوم زه د خپل وس مطابق د اراده لرم. څما توفيق د الله ﷻ په مدد دې او څما بهر وسه هم په هغه ذات ده او څما رغبت هم د هغه طرف ته دې. نود نيكو كارونو حكم كول هم واجب دى او پخپله كول هم واجب دى. د يو واجب كيدو په وجه بل واجب نه دى پريښودل پكار. دسلفو او خلقو عالمانو هم دا قول دې اگر چه د بعضو خلقو دا قول هم چې كوم كس پخپله بدنې او گناهونه كوى نو هغه دې نورو ته د نيكي حكم نه وركوى، ليكن صحيح قول دا نه دې بيا ددې حضراتو ددې دليل نيول بالكل صحيح نه دى بلكه صحيح دادى چه د نيكي حكم دې كوى او د بدنې نه دې منع كوى او پخپله دې هم كوى او منع دې هم كوى، كه دواړه پرېږدى نو گناهگار به وى او ديو په پريښودلوهم گناهگار پېرى. دطبراني په معجم كښي دى چه نبى كريم ﷺ اوفرمايلى چه كوم عالم خلقو ته د نيكي حكم وركوى او پخپله پرې عمل نه كوى نوددې مثال د چراغ پشان دې چه خلق ددې نه فائده اخلى. خو پخپله هغه (چراغ) بليږى. (۱) دا حديث غريب دى.

دبې عمله واضحه سزا: - د مسند احمد په روايت كښي دى چه نبى كريم ﷺ فرماني چه دمعراج په شپه ما اوكتل چه دخه خلقو شونډې د اور په قينچيانو سره پرې كولې شوې ماتېوس او كړو دا كوم خلق دى؟ نو اوونيلې شو چه دا د نبى كريم ﷺ دامت خطيبان او واعظان او عالمان دى چه خلقو ته به نې د نيكو حكم كولو او پخپله به نې نه كول، د علم باوجود به نې پوهه نه لرله. په دويم حديث كښي دى چه ددوى ژبې اوشونډې پرې كولې شوې (۲) دا حديث صحيح دى، ابن حبان، ابن ابى حاتم، ابن مردويه وغيره كښي هم دا حديث موجود دى.

(۱) المعجم الكبير للطبراني: ۱/۱۶۶، مجمع الزوائد: ۱/۱۸۴، الترغيب: ۱/۱۰۳-

(۲) احمد: ۵/۱۲۰، مسنده ضعيف وللحديث شواهد-

ابو وائل رضی اللہ عنہ فرمائی کہ یوخل حضرت اسامہ رضی اللہ عنہ تہ اووئیلې شو چه تہ حضرت عثمان تہ خہ نہ وائی دوی جواب ورکړو چه آیا خہ ددی خلقو په مخکېنې علی الاعلان اووایم نو بیا به وئیل وی خہ خو پت په پته هر وخت وایم ، خو خہ یوکار لره خورول نه غواړم ، په الله ﷻ قسم خہ یو سړی تہ د ټولو نه افضل نه وایم خکه چه ما د نبی کریم ﷺ نه اوریدلی دی چه یو سړی به د قیامت په ورځ راوستلې شی او دې به جهنم تہ داخل کړې شی ، دده کولمې به راوړی او هغه به دده نه گیرچاپیره چکرلگوي او جهنمیان به راجمع شی او تپوس به ترې کوی چه حضرت تاسو خومونږ تہ د ښو خبرو حکم کولو اوبدونه به مومنع کولو ، دا ستاسو خه حالت دې ؟ هغه به اووانی چه افسوس مابه تاسوته وئیل خو ما به پرې پخپله عمل نه کولو، تاسو به مې منع کولی لیکن خپله به نه منع کیدم . مسند احمد (بخاری او مسلم شریف کښې هم دا روایت دې. (۱)

دمسند په یو بل حدیث کښې دی چه الله ﷻ به ان پر هه خلقو تہ دومره معافی کوی چه دومره به علم والوته نه کوی (۲) بعضې آثارو کښې دا هم روایت دې چه عالم په یو خل بښلې شی او عامی به او یا خله بښلې شی عالم اوجاهل یوشان نشی کیدلې په قران کریم کښې دی چه (قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ) لوستونکی او غیر لوستونکی یوشان نه دی . نصیحت صرف عقل والا حاصلولې شی . په ابن عساکر کښې دی چه نبی کریم ﷺ او فرمائیل چه جنتیان خلق به د جهنم خلقو ته گوری او وائی به ستاسود نصیحتونو په اوریدو اوریدو خو مونږ جنتیان شوی یو، تاسو ولې جهنمیان شونی ؟ هغوی به اووانی چه افسوس مونږ به تاسو ته وئیل خو پخپله به مو نه کول. (۳)

حضرت ابن عباس تہ یو سړی اووئیل خه خلقوته د نیکی حکم اود بدئی نه منع کول غواړم دوی اووئیل چه آیا تہ دې درجې ته رسیدلې ئې ؟ هغه اووئیل او دوی او فرمائیل که تہ ددې دریو آیتونو د رسوائی نه په امن شوې بې نو صحیح ده وعظ شروع کړه . هغه تپوس او کړو چه هغه درې آیتونه کوم کوم دی ؟ دوی ورته او فرمائیل چه یو خو (أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ) دې یعنی آیا تاسو خلقو ته د نیکی حکم کونی او پخپله خپل ځانونه هیرونی . دویم آیت (لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ) کثرتاً عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ) یعنی ولې تاسو هغه وائی چه پخپله ئې نه کوئی ، دالله ﷻ په نیز دا لویه ناخوښی ده چه تاسو هغه وائی چه پخپله ئې نه کوئی . دریم آیت د حضرت شعیب رضی اللہ عنہ فرمان دې چه (وَمَا أَرْبَدْنَا أَنْ خَالَقَكَ إِلَى مَا أَتَيْتُكَ عَنْهُ إِنْ أُرِيدُ إِلَّا الْإِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُ) یعنی د کومو کارونونه چه خه تاسو لره منع کوم په هغې کښې خه ستاسو مخالفت کول نه غواړم ، ځما اراده صرف ستاسو اصلاح کول دی . اووایه تہ ددې دریو آیتونو بې ویرې ئې ؟ هغه اووئیل چه نه . وې فرمائیل چه تہ دخپل نفس نه شروع اوکړه . (تفسیر ابن مرویه) په یو ضعیف حدیث د طبرانی کښې دی چه نبی کریم ﷺ او فرمائیل چه څوک خه قول او فعل طرف ته خلق رابلی او پخپله هغه نه کوی نو هغه د الله ﷻ په غضب کښې وی . تر دې پورې چه هغه پخپله عمل اونکړی . (۴) ابراهیم نخعی رضی اللہ عنہ هم د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ والا درې آیاتونه پیش کړی دی او فرمائیلی ئې دی چه خه ددې په وجه قصه گو نه خوښوم .

(۱) احمد: ۲۰۵/۵، وهو صحيح-

(۲) صحيح بخاری: كتاب بدء الخلق باب صفة الصلوة والها مخلوقة: ۳۲۶۷، صحيح مسلم: ۲۹۸۹-

(۳) حلية الاولياء: ۲۲۲/۹، والسند ظاهره الصحة ولكنه منكر قال الامام احمد-

(۴) طبرانی: ۱۵۰/۲۲-

(۵) مجمع الزوائد: ۲۷۶/۷ -

وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ وَإِنَّهَا

| او مدد غواړئ | په صبر | او په ما نخه سره | او بيشكه دا مونځ

| په صبر او مونځ كولو سره د الله نه مدد او غواړنى ايشكه دا مونځ

لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ

خامخا گران عمل دي | مگر نه دي | گران | په ويريدونكو | د الله نه | او بريدونكى هغه دي | چي يقين لري |

(د عامو خلقو د پاره) | گران كار دي | مگر هغه چاته | (اسان دي) | چي د الله نه ويرېږي | اودا يقين كوي

أَنَّهُمْ مُّلقُوا رَبَّهُمْ وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ

چي آخر هغوى | املا ويدونكي دي | دخپل رب سره | او چي بيشكه هغوى | هغه ته | واپس ورتلونكي دي

چي دوى به خپل پروردگار سره به ملاقات كوي | او بيشكه هغه ته به دوى ټول واپس (پس) كيږي

قوله تعالى: -وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ-

صبر څه څيز دي ؟ -په دې آيت كښې فرماني چه تاسو د دنيا اود آخرت په كارونو كښې په مونځ او

صبر سره مدد غواړئ، فرض پوره كوني او مونځ ادا كوني. روژه نيول هم په صبر كولو كښې داخل دي.

او هم ددې وجې رمضان ته د صبر مياشت ونيلې شوې ده. نبي كريم ﷺ فرماني چه روژه نيم صبر دي.

(۱) صبر نه مراد د گناهونو نه منع كيدل هم دي. په آيت مبارك كښې كه صبر نه مراد دا واخستلې شي

نود بدو نه منع كول او نيكي كول دواړه بيان شو. په نيكيو كښې د ټولو نه اعلى څيز مونځ دي.

حضرت عمر فاروق فرماني چه د صبر دوه قسمونه دي. ① دمصيبت په وخت كښې ② اود گناهونو نه

صبر كول. اودا صبر د مخكښې نه زيات ښه دي. سعيد بن جبیر ﷺ فرماني چه د انسان دا اقرار كول چه

هر څيز د الله ﷻ د طرفه كيږي، او په باندې ثواب طلب كول، او د الله ﷻ سره د مصيبتونو د اجر ذخيره

گنډل دا صبر دي. د الله ﷻ د مرضي په كار باندې صبر كوني او دا هم د الله ﷻ اطاعت او گټه دي.

د نيكيو په كارونو هم په مونځ سره صبر ملاويږي. پخپله په قران پاك كښې دي چه ﴿إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ

الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ﴾ مونځ قائم كړني دا د ټولو بدو نه منع كوي او يقينا د الله ﷻ ذكر ډير لوڼې څيز دي.

حضرت حذيفه ﷺ فرماني چه كله به نبي كريم ﷺ ته څه مشكل كار او غم پېښ شو نو زر به نبي كريم

ﷺ مونځ طرفته متوجه شو. (۲) هم داشان د خندق په موقع باندې د شپې په وخت كښې حذيفه ﷺ د نبي

كريم ﷺ په خدمت كښې حاضر شو نو نبي كريم ﷺ مونځ كولو. حضرت علي ﷺ فرماني چه د غزوه بدر

په شپه ما او كتل چه مونږ ټول اوده وو. خو د الله ﷻ رسول ﷺ ټوله شپه په مونځ كښې مشغول وو. او تر

صبا پورې نې مونځ كولو او دعاگانې نې غوښتلې. (۳) تفسير ابن جرير ﷺ كښې دي چه نبي كريم ﷺ

حضرت ابوهريره ﷺ اوليدو چه داولرې په وجه نې په خيټه مبارك د درد دي، نبي كريم ﷺ دهغوى نه په

فارسي ژبه كښې تپوس او كړو چه "درد شكم داري" آيا ستا په خيټه كښې درد دي څه ؟ هغوى

اوفرمانيل چه او. نبي كريم ﷺ ورته اوفرمانيل چه پاسه مونځ او كړه په دې كښې شفا ده. (۴)

(۱) ترمذي: كتاب الدعوات باب التسيح نصف الميزان: ۳۵۱۹، احمد: ۲۶۰/۴، ابن ماجه: ۴۱۳/۲،

(۲) ابوداود كتاب الصلاة، باب وقت قيام النبي ﷺ من الليل: (۱۳۱۹)-

(۳) احمد: ۱۲۵/۱، وسنده صحيح: ۱۳۸، ابن حبان: ۱۴۰۸، ابن خزيمة: ۸۹۹-

(۴) احمد: ۴۰۳/۲، ابن ماجه: ۳۴۵۸-

حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ ته په سفر کښې دخپل رورقشم د انتقال خبر ورکړې شو. نو دوی (إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ) اوونیل اویو طرفته شو او اوبښ نې کینولو او مونځ نې شروع کړو او ډیر اوږد مونځ نې اوکړو. بیا په خپلې سورلۍ طرفته لاړل او دا آیت نې اونیل غرض په دې دواړو څیزونو صبر او صلوة سره دالله ﷻ مدد حاصلیږي.

قوله تعالى: - **وَإِنَّا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ**

دضمير وضاحت: - د **(إِنَّا)** دضمير مرجع، بعضو خلقو خو صلوة يعنى مونځ خودلې دې بعضې وائي مدلول كلام يعنى وصيت ددې مرجع دې. لکه د قارون په قصه کښې د **(وَلَا يُلْقِيهَا)** ضمير او د بدې بدله کښې د نيکۍ کولو حکم کښې **(وَمَا يُلْقِيهَا)** ضمير. مطلب دادې چه دا کار يعنى صبر او صلوة د هر سړي د وس کار نه دې. دا کار د ويرې والا دلې دې. يعنى څوک چې قران پاک مني نو دغه رښتوني مؤمنان دي او (دغه شان) وپريدونکي او عاجزه خلق، اطاعت طرف ته راتلونکي خلق، د وعدې پوره کوونکي خلق، وعيد لره منوونکي خلق، په دې صف کښې شامل دي. لکه په يو حديث کښې دې چه د يو سړي په سوال باندې نبی کریم ﷺ فرمايلى وو چه دا ډير لوې څيز دې ليکن په چا چه الله ﷻ مهربان وي آسان دي (۱)

ابن جرير رحمته الله عليه ددې آيت مبارک معنى کوي او فرماني چې دا هم ديهوديانو په خطاب کښې شامل دې. ليکن ظاهري خبره داده چه دا د هغوی په بيان کښې ده خو د حکم اعتبار سره عام دي. والله اعلم. قوله تعالى: - **الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلْقَوْنَ رَبَّهُمْ**

د خپل رب د پيشۍ يقين کول: مخکښې د **(خَاشِعِينَ)** صفت دې. په دې کښې د ظن معنى يقين ده اگرچه ظن په معنى د شک هم رازي. لکه څنگه چه (سدفه) د تيارې په معنى کښې رازي. او د رنر په معنى کښې هم راځي. اود صارخ لفظ د فرياد کولو او فرياد آوريدونکي دواړو دپاره راځي. اودا شان ډير نومونه دي. د هغې معنى د دوه مختلفو څيزونو دپاره استعمالیږي. ظن د يقين په معنى د عربو شاعرانو په معنى هم راغلی دی: پخپله په قران پاک کښې په بل مقام کښې دې چه **(وَرَأَاهُمُ الْمُؤْمِنُونَ النَّارَ فَظَنُّوا أَنَّهُمْ مُوَاقِعُوهَا)** يعنى گناهگار چه جهنم اووښي نو يقين به اوکړي چه اوس به مونږ دې ته داخل کړي شو. په دې ځانې کښې هم ظن د يقين په معنى کښې دې. بلکه حضرت مجاهد فرماني چه په قران پاک کښې هر ځانې کښې دا لفظ د ظن په معنى د يقين او علم راځي. ابو العالیه رحمته الله عليه هم په دې ځانې کښې ظن په معنى د يقين کولو اخلي. حضرت مجاهد رحمته الله عليه، حضرت سدي رحمته الله عليه، حضرت ربیع بن انس رحمته الله عليه حضرت قتاده رحمته الله عليه او ابن جریج رحمته الله عليه نه هم دا قول نقل دې. په قران پاک کښې په بل ځانې کښې دې چه **(إِنِّي ظَنَنْتُ أَنِّي مُلَىٰ جِسَابَةٍ)** يعنى ماته يقين وو چه ماسره به حساب کتاب کيږي.

یوصحیح حدیث کښې دې چه د قیامت په ورځ به یو گنهگار بنده ته الله ﷻ او فرماني چه آیاما تاته ښځه اوبچی نه وو درکړی؟ آیا په تاباندې مې رنگ په رنگ احسانات نه وو کړي؟ آیا ستا دپاره مې آسونه او اوبښان نه وو ښانسته کړي؟ آیا تاته مې د آرام او راحت والا خوراک نه وو درکړي؟ دې به اوواني چه او (راکړي دې وو) انې الله ﷻ دا ټول هر څه وو. بیا به الله ﷻ او فرماني چه آیا ستا علم او يقين په دې خبره نه وو چه ته به څما سره ملاویرې؟ دې به اوواني او انې الله ﷻ ما دامنل الله ﷻ به او فرماني څنگه تا څه هیر کړي وم نن به څه تا هیر کړم (۲) په دې حدیث کښې هم د ظن لفظ دې او معنى نې يقين ده. ددې مزید تحقیق او تفصیل به انشاء الله په **(لَوْ أَنَّ اللَّهَ فَاتْلُسَهُمْ أَفْسَهُمْ)** (سورة حشر) کښې راشي.

(۱) ترمذی ابواب الايمان ماجاء فی جرمة الصلاة: ۲۶۱۶، ابن ماجه: ۳۸۷۳، وهو حسن وقال الترمذی حسن صحيح (۲)

(۲) صحيح مسلم، كتاب الزهد باب الدنيا سجن المؤمن (۷۴۳۸)

يٰۤاَيُّهَا اِسْرَآءِيْلُ	اٰذْكُرُوْا نِعْمَتِيَ الَّتِيْ	اَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ	وَ اٰنِيْ
ای بنی اسرائیلو	یاد کریں	نعمت زما	هغه
انہی د یعقوب اولادہ!	خماہغه نعمت یاد کرنی	چی پہ تاسو می	کری ووا
فَضَّلْتُكُمْ	عَلَى الْعٰلَمِيْنَ		
پہ د دنیا پہ	تولو قومونو غورہ	کری ویا	
پہ	تولو خلقو	باندی	افضل کری ویا

قوله تعالى: يٰۤاَيُّهَا اِسْرَآءِيْلُ اٰذْكُرُوْا نِعْمَتِيَ الَّتِيْ اَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ

دینی اسرائیلو پہ پلار نیکہ باندی انعامات:- دینی اسرائیلو پلار نیکہ ته چه کوم نعمتونه ورکری شوی وو دهغی ذکر کولی شی چه په دوی کنبی مونږ رسولان جوړ کړل او په هغوی باندی مو کتابونه نازل کړل اودهغوی په زمانه کنبی مو دوی ته په نورو خلقو مرتبه ورکړه لکه فرمانی چه (وَلَقَدْ اخْتَرْنَاهُمْ عَلَىٰ عِلْمِنَا عَلٰی الْعٰلَمِيْنَ) یعنی دوی ته مو ددوی په زمانه کنبی په نورو خلقو په علم کنبی فضیلت ورکړو. (۱) بل خانې کنبی فرمانی (وَ اِذْ قَالَ مُوسٰی لِقَوْمِهٖ يَقُوْمُوا اٰذْكُرُوْا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَیْكُمْ اِذْ جَعَلْ فِیْكُمْ اَنْبِیَآءَ وَ جَعَلَكُمْ مِّلَّةً وَ اَتٰكُمْ مَّا لَمْ یُوْتِ اَحَدًا مِّنَ الْعٰلَمِيْنَ) یعنی موسی (علیه السلام) او فرمائیل انی زما قومه تاسو د الله (ج) هغه نعمت یاد کرنی چه په تاسو باندی شوې دې هغه ذات په تاسو کنبی پیغمبران راولیږل، تاسو نې بادشاهان جوړ کری، او هغه څه نې درکړل چه نورو ته نې نه وو ورکړی.

د امت محمدی (ﷺ) فضیلت (اول قول): په تولو باندی تاسو تولو ته د فضیلت ورکولو نه مراد دهغوی د زمانې نور خلق دی. ځکه امت د محمد (ﷺ) دهغوی نه یقینی افضل دی. ددې امت په باره کنبی فرمائیلی شوی دی چه (کُنْتُمْ خَيْرَ اُمَّةٍ) تاسو بهتر امت یی چه خلقو دپاره جوړ شوی یی تاسو د نیکۍ حکم کوئی اود بدنی نه منع کوئی او تاسو په الله (ج) باندی یقین لرئ. که اهل کتابو هم ایمان راوړې وې نو دا به دهغوی دپاره بهتر وې په مسانید او سنن کنبی هم روایت دې چه نبی کریم (ﷺ) فرمائی چه تاسو اویایم امت یی اود تولو نه بهتر نې اوبزرگ یی. (۲) داسې نور ډیر احادیث به انشاء الله په (کُنْتُمْ خَيْرَ اُمَّةٍ) آیت کنبی راشی.

دویم قول: او و نیلې شوی دی چه په تولو خلقو باندی د فضیلت نه مراد دادې چه په دې سره هر قسمه فضیلت نه لازمیږی. رازی (رحمته الله علیه) نه هم دا نقل دی. خو د غور خبره ده.

دریم قول: او داهم و نیلې شوی دی چه دهغوی فضیلت په نورو تولو امتونو باندی دې ځکه نیان هم ددوی نه وو. لیکن په دې هم دغور کولو ضرورت دې ځکه داشان عموم ددوی نه په مخکښی خلقو کنبی هم شامل وو. او په حقیقت کنبی مخکښی نیان ددوی نه وو لکه چه ابراهیم خلیل الله (ﷺ)، حضرت محمد (ﷺ) مصطفی (ﷺ) چه ددوی نه پس راغلی وو چه په ټول مخلوق کنبی افضل وو او چه دټول اولاد آدم (ﷺ) سردار دی په دنیا کنبی هم او په آخرت کنبی هم صلاة الله وسلامه علیه.

وَاتَّقُوا يَوْمًا	لَا تَجْزِي
او د هغه ورځې (د راتلو نه) او ویرېږئ	اچې نه به څوک د بل
اوځان دهغی ورځې (د عذاب نه) چي هیڅ په کار نه راځی	

نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا	وَلَا يَقْبَلُ	مِنْهَا	شَفَاعَةٌ	وَلَا
یونفس دپاره دبل نفس څه څیز اونه به شی قبلولې دطرفه ددغه نفس نه سفارش اونه شی به				
چا نه عذاب لرې کولې شی اونه به دده نه د چا په حق کنبې سفارش قبلیدې شی اونه به				
يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ	وَلَا هُمْ	يُنصَرُونَ		
اخستې ددغه نفس نه فدیہ اونه به دهغوی سره مدد او کړې شی او یاد				
دچانه بدله اخستې شی اونه به دهغوی څه قسم مدد کولې شی				

قوله تعالى: - وَأَتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا

په حشر کنبې به هېڅ سفارش او فدیة وغیره نه وی :- د نعمتونو بیان اوشو او اوس نې د عذابونو نه وپروې چه هیڅوک به چاته څه فائده ورنکړی لکه فرمائی چه (وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى) یعنی د هیچا بوج به په بل چاباندې نه پریوزی. په یو مقا کنبې دی چه (لِكُلِّ امْرِئٍ مِّنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ) یعنی په هغه ورځ هر سړې به په خپل سوچ کنبې وی. فرمائی اې خلاقو دخپل رب نه او ویرېږئ او دهغه ورځې نه چه په کومه ورځ به پلار دخپل ځونې نه او ځونې به دخپل پلار نه هېڅ فائده او چته نه کړی (وَلَا يَقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةً) یعنی کافر به څوک سفارش نه کوی اونه دده سفارش قبول دې دې

کافروته به دسفارش کولو سفارش هېڅ فائده ورنکړی او په بل ځانې د اهل جهنم دا قول نقل شوې دې چه افسوس نن زمونږ څوک سفارش کولو والا نشته دې اونه مو څوک دوست او په یو بل مقام باندې فرمائی چه فدیة به هم نشي اخستلې.

قوله تعالى: - وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ

د فدیة نه قبلیدل :- په یو بل مقام کنبې فرمائی چه کوم خلق په کفر باندې مړه شی که هغوی سروزورونه دکه دادنیا ورکړی اود عذابونو نه بچ کیدل غواړی نو بیا هم نشي اخستلې. په یو بل مقام کنبې فرمائی که کافرو سره که دتولې زمکې ټول څیزونه اوددې په شان نور هم وی او دقیامت په ورځ هغه فدیة ورکړی اود عذاب نه بچ کیدل غواړی نو بیا به هم قبول نه وی. او په دردناک عذاب کنبې به اخته وی. او په بل ځانې کنبې دی اگرچه هغوی زبردسته فدیة هم ورکړی نو بیا به هم قبول نه وی او په یو بل مقام کنبې دی چه نن به نه ستاسو فدیة اخستې شی او نه به دکافرونه ستاسو ځانې دوزخ دې او هم په دې اوور کنبې ستاسو مولا دې. مطلب دادې چه ایمان نه بغیر صرف دسفارش او شفاعت آسره بې کاره ده. په قران پاک کنبې دی چه دهغه ورځې نه مخکېنې مخکېنې خپلې نیکی او کړنې چه په کومه ورځ اخستل خرڅول نه وی او نه به شفاعت وی او په بل ځانې کنبې دی چه (لَا يَنْفَعُ فِيهِ وَلَا خَلٌّ) په هغه ورځ به نه بیعه وی او نه به دوستانه وی.

د عدل معنی په دې ځانې کنبې د بدلې ده. اوبدل او فدیة یو ده. د حضرت علی ؓ والا روایت کنبې د شفاعت معنی نفل اود عدل معنی فریضه روایت ده. لیکن دا قول په دې ځانې کنبې غریب دې. او صحیح قول رومبې دې. په یو بل روایت کنبې دی چه نبی کریم ﷺ نه تپوس او کړې شو د عدل څه معنی ده؟ نو نبی کریم ﷺ او فرمائیل چه فدیة. (۱)

قوله تعالى: - وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ

مدد به نشي کولې :- دهغوی مدد به هم نشي کولې. یعنی ددوی به هیڅوک حمایت کولو والا نه وی. رشته دارئې به ختمې شی. مرتبې به ختمې شی. د هیچا په زړه کنبې به ددوی دپاره څه رحم نه وی. نه

به دوی کنبې په خپلو کنبې څه رحم وی اونه به څه قوت وی. په یو بل مقام کنبې فرماني چه (وَهُوَ يَجْزِيكَ يَجَارُ عَلَيْكَ) هغه پناه ورکوی اودهغه دنیولو نه هېڅوک نجات ورکولو والانشته دي. اوپه بل مقام کنبې فرماني چه نن ورځ د الله تعالی پشان نه څوک عذاب ورکوونکي شته اونه دهغه پشان څوک قیدونکي او بندونکي. په بل مقام کنبې دی چه (مَا لَكُمْ لَا تَنَاصَرُونَ ۚ بَلْ هُمْ الْيَوْمَ مُتَسَلِفُونَ ۚ) تاسو نن ولي دیوبل مدد نه کوئ؟ بلکه هغوی به ټول په ټولو سرونه ټیټ کړی وی او فرمانبردار به ولاړ وی. په بل آیت کنبې دی چه (فَلَوْلَا نَصَرَهُمُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِن دُونِ اللَّهِ قُرْبَانًا آلِهَةً ۚ) هغوی چه به دالله څخه نه سوا دالله تعالی دنزدیکت دپاره د نورو معبودانو عبادت کولو نن هغه معبودان ددوی مدد ولي نه کوی. بلکه هغوی ورک شو. مطلب دادې چه محبتونه فنا شو، رشوتونه کټ شو، شفاعتونه ختم شول، په خپلو کنبې مدد کول او نصرت کول لري شول. معامله هغه حاکم عادل او قهار او جبار ذات سره ده چه هغه ذات ته به څوک شفاعت کولو والا نه وی او نه به څوک مدد کولو والا وی. بلکه دوی به دټولو بدو بدله مومی. داد هغه په بندگانو کامل رحم او هغوی باندې انعام او اکرام دي چه دگناه بدله یوشان ورکوی اودنیکی بدله کم از کم لس چنده زیاته وی. په قران کریم کنبې یومقام کنبې ارشاد فرماني چه دوی لې شان ایسار کړئ چه ددوی نه یو سوال او کړې شی چه نن دوی دیوبل سره دممد کولو نه دی او په خپل فکر کنبې ولي اخته ولي دی؟ بلکه زمونږ په وړاندې نې سرونه ټیټ کړی اوتابع فرمان ولاړ دی. (۱)

وَإِذْ	نَجَّيْنَاكَ	مِّنَ آلِ فِرْعَوْنَ	يَسُومُونَكَ	سُوءَ الْعَذَابِ
اوياد کړئ هغه وخت کله چی مونږ نجات درکړو تاسوته اوفرعونيانو نه اچي رسول به ئي تاسو ته اسختي ا د عذاب				
اوهغه وخت اوياد کړئ چي مونږ تاسو د آل فرعون نه نجات درکړو اچي تاسوته به ئي سخت عذاب رسولو هغه عذاب دا				
يَذْكُرُونَ	أَبْنَاءَكُمْ	وَيَسْتَحْيُونَ	نِسَاءَكُمْ	وَفِي ذَٰلِكُمْ
چي ذبح کول به ئي خامن ستاسو اوروندئ به ئي پريښودلي اچينکي ستاسو اوپه دي حالت ستاسو کنبې				
چي ستاسو خامن به ئي حلالول اوستاسو چينکي به ئي دوينځ توب دپاره ژوندئي ساتلي اويدي کنبې ستاسو				
بَلَاءٍ	مِّن رَّبِّكُمْ	عَظِيمٍ ۝	وَإِذْ	فَرَقْنَا
ازميت وو ا دطرفه درب ستاسو نه لوی ا اوياد کړئ کله چي اجدا کړو مونږ استاسو دپاره درياب				
دپروردگار دطرفه ډير لوني آزمينيت وو اوهغه وخت اوياد کړئ چي مونږ ستاسو دپاره سمندر او شلولو				
فَأَنجَيْنَاكَ	وَأَغْرَقْنَا	آلَ فِرْعَوْنَ	وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ۝	
نو نجات درکړو مونږ تاسو ته او غرق کړل مونږا فرعونيان ا اوتاسو ورته کتل ا				
نو تاسو مو خلاص کړئ اوال فرعون مو ستاسوپه وړاندې ډوب کړل ا				

قوله تعالى: -وَإِذْ نَجَّيْنَاكَ مِّنَ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكَ سُوءَ الْعَذَابِ

په بنی اسرائیلو باندې دالله څخه انعامات:- په دي آیتونو کنبې دالله څخه فرمان دي چه ائې ديعقوب څخه اولاده زما هغه مهرباني هم ياده کړئ چه ما تاسو دفرعون دبدترین عذاب نه بچ کړئ. فرعون يو خوب ليدلي وو چه دبیت المقدس طرفه يو اوور راوچت شو چه دمصر دهر قبطنې په گور کنبې داخل شو او دبنی اسرائیلو کورونو ته داخل نشو چه دهغې تعبیر داوو چه بنی اسرائیلو کنبې به يو سرې پیدا کيږي چه دهغه دلاسه به دفرعون غرور ختم شی. اوهغه ته به دخدائي د دعوي بدترینه سزا ملاو شی. ددي

وَجِيءَ دِي مَلْعُونِ خَلُورُو وَاوُو طَرْفُونُو تَه اَحْكَامِ جَارِي كِرْل چِه پِه بَنِي اسْرَانِيلُو كَنْبِي كُوم بِيچِي بِيْدَا كِيْرِي نو سِرْكَارِي طُور بِه دَدِي خَبِرِي خِيَال سَاتَلِي شِي كِه هَغِه مَاشُوم نَر وِي نُو هَغِه بِه زَرْتَرَزَرِه قَتْل كُولِي شِي. او كِه بَنِيخِه وِي نُو هَغِه دِي پَرِيَسُودِي شِي او دَبْنِي اسْرَانِيلُو نِه دِي سَخْت بِيگَار وَاخْسَتَلِي شِي او دَمَشَقْت د كَارُونُو بُوچ دِي پِه هَغُوِي وَاچُولِي شِي.

قوله تعالى: يَذَّبُ عَنْكَ اِبْنَاءُكُمْ وَيَسْتَعْمِلُونَ نِسَاءَكُمْ

د هَلَاكَانُو ذَبَح كُول: پِه دِي خَانِي كَنْبِي دَعَذَاب تَفْسِير دَهْلَكَانُو دُوژلوسره او كِرِي شُو. او پِه سُوْرِن اِبْرَاهِيْم عليه السلام كَنْبِي دِيوَعَطْف نِي پِه بِل بَانْدِي وَاچُولُو چِه دَدِي پُورِه تَشْرِيح بِه اِنْشَاء اللّٰهُ تعالى پِه سُوْرَت "ق" كَنْبِي بِيَانِيْرِي. اللّٰهُ تعالى دِي مَضْبُوطِي رَاكِرِي او خُمُونِي مَدَد دِي او كِرِي او تَانِيْد دِي او كِرِي آمِيْن. د «يَسْمُوْنُكُمْ» مَعْنِي لُگُول او هَمِيْشِه كُول دِي. يَعْنِي هَغُوِي بِه بَرَابَر اِيْنَسُودَل. چُونَكِه پَدِي آيْت كَنْبِي مَخْكَنْبِي دَا فَرْمَانِيْلِي شُوِي وُو چِه زَمَا نَعْمَتُونِه يَاد كِرْنِي خَكِه نِي دَفْرَعُونِيَانُو عَذَاب كَنْبِي د تَفْسِير پِه طُور هَلَاكَانُو ژَلُو سَرِه بِيَان او فَرْمَانِيْلُو. او سُوْرَت اِبْرَاهِيْم پِه شُرُوع كَنْبِي فَرْمَانِيْلِي شُوِي دِي چِه تَاسُو دَاللّٰهُ تعالى نَعْمَتُونِه يَاد كِرْنِي خَكِه چِه پِه هَغِه خَانِي كَنْبِي نِي عَطْف سَرِه بِيَان كِرِي دِي چِه دَنَعْمَتُونُو تَعْدَاد نُوْر هَم زِيَاَت شِي. يَعْنِي دَمَخْتَلَفُو عَذَابُونُونِه او دِيچُو قَتْل كُولُو نِه مَوْتَا سُو بِيچ كِرْنِي د حَضْرَت مُوسَى عليه السلام پِه لَاس سَرِه.

دَمَصْر چِه خُوْمَرِه بَادشَاهَان عَمَالِيْق وَغِيْرِه پِه كَفَارُو كَنْبِي وُو هَغِه تُولُوْتِه بِه نِي فَرْعُون وَنِيْلُو. لَكِه خَنَكِه چِه د رُوْم بَادشَاه تِه قِيَصْر او دَفَارَس بَادشَاه تِه كَسْرِي او د يَمِن بَادشَاه تِه تَبِع او د حَبَشِي بَادشَاه تِه نَجَاشِي او دَهْنَد بَادشَاه تِه بَطْلِيْمُوس وَنِيْلِي شُو. دَدِي فَرْعُون نُوْم وَلِيْد بِن مَصْعَب بِن رِيَان وُو. بَعْضُو مَصْعَب بِن رِيَان هَم وَنِيْلِي دِي. دَا د عَمَلِيْق بِن اُوْد بِن اَرَم بِن سَام بِن نُوح پِه اَوْلَاد كَنْبِي وُو. دَدِه كَنِيْت اَبُوْمَرِه وُو. پِه اَصْل كَنْبِي دَا صَطْخَر فَارَسِيَانُونِه وُو، دَاللّٰهُ تعالى غَصَه او لَعْنَت پِه دِه بَانْدِي نَازَل شُو. قوله تعالى: وَفِي ذٰلِكُمْ بَلَاءٌ مِّن رَّبِّكُمْ عَظِيْمٌ

پِه نَجَات كَنْبِي اَمْتَحَان وُو: بِيَا نِي او فَرْمَانِيْل چِه پِه دِي نَجَات وَر كُولُو كَنْبِي خُمُونِي د طَرْف نِه يُو دِيْر لُوْنِي نَعْمَت وُو. د «بَلَاءٌ» اَصْل مَعْنِي آزْمِيْنِيْت دِه. لِيَكْن پِه دِي خَانِي كَنْبِي حَضْرَت اِبْن عَبَّاس رضي الله عنه، حَضْرَت مَجَاهِد رضي الله عنه، اَبُو الْعَالِيَه رضي الله عنه اَوْسَدِي وَغِيْرِه نِه دَنَعْمَت مَعْنِي نَقْل دِه. (۱) اَمْتَحَان بِنِيْگَرِه، بَدِي دَوَارِه سَرِه رَاخِي. لِيَكْن دَبْلَاء لَفْظ عَام طُور د آزْمِيْنِيْت دِيَارِه (۲) او «اَبْلِيَه اَبْلَاءُ» لَفْظ دَبْنِيْگَرِي سَرِه د آزْمِيْنِيْت پِه طُور رَاذِي. دَا وَنِيْلِي شُوِي دِي چِه پِه دِي كَنْبِي سَتَاسُو آزْمِيْنِيْت وُو يَعْنِي پِه دِي عَذَاب كَنْبِي او دَدِي بِيچُو پِه قَتْل كُولُو كَنْبِي. قَرْطُبِي رضي الله عنه دِي دُوِيْم مَطْلَب تِه د جَمْهُورُو قَوْل وَانِي نُو دِي كَنْبِي اَشَارِه دِه د ذَبَح وَغِيْرِه طَرْفَتِه او د «بَلَاء» مَعْنِي بِه د بَدْنِي وِي.

قوله تعالى: وَاذْفَرْنَا بِكُمْ الْبَحْرَ فَاَلْجَيْنَاكُمْ مَّأْرَقًا لِّفِرْعَوْنَ

دَفْرَعُونِيَانُو نِه نَجَات: بِيَا فَرْمَانِي چِه مُونِي فَرْعُونِيَانُو نِه بِيچ كِرْنِي. تَاسُو حَضْرَت مُوسَى عليه السلام سَرِه رُوَان شُوْنِي او فَرْعُون سَتَاسُو نِيُولُو پَسِي دَر او وُتْلُو. او تَاسُو دِيَارِه اَوْبِه او دَرُولِي او تَاسُو مَو دِي كَنْبِي پُورِي وِيَسْتِي اَوْسَتَاسُو مَخْكَنْبِي مَو دَفْرَعُون سَرِه د لَبَنِيْكَرِه دُوب كِرُو. دَدِي پُورَا تَفْصِيْل بِه اِنْشَاء اللّٰهُ سُوْرَة شَعْرَاء كَنْبِي رَشِي.

د بَنِي اسْرَانِيلُو مُوسَى عليه السلام سَرِه رُوَانِيْدَل: عَمْرُو بِن مِيْمُون اُوْدِي عليه السلام فَرْمَانِي چِه كَلِه حَضْرَت مُوسَى عليه السلام بَنِي اسْرَانِيل خَان سَرِه وَاخْسَتَل او او وُتْلُو او فَرْعُون تِه دَدِي خَبَر اَوْشُو نُو هَغِه اَوُوْتِيْل كَلِه چِه چَرَك اَذَان او كِرِي نُوْبِيَا اَوْزْنِي او هَغِه اَوْنِيْسِي او وِي وَزْنِي. خُو پِه هَغِه شِيْپِه چَرَك هَدُو تَر سَحْرِه پُورِي اَذَان اَوْنَكِرُو

دالله ﷻ په حکم سره ، د چرګ اواز اوریدو سره فرعون یو چیلې ذبحه کړه او وی ونیل چه ددې نه مخکې چه ددې د کلیجې نه څه فارغ شم ددې نه مخکې د شپې لاکهو قبطیانو لښکرزما په وړاندې حاضریدل پکار دی. نو حاضر کړې شو. اودې ملعون دومره غټ تعداد سره ډله واخستله اودبني اسرائیلو د هلاکت دپاره ډیر په شان وشوکت سره اووتلو اودسمندربه غاړه نې اوموندلو. اوس په بنی اسرائیلوباندې دنیا تنګه شوه. که روستو کیږي نو دفرعونیانو دتورو لاندې راځي اوکه مخکې ځي نو د مهيانو خوراک کیږي . په دغه وخت کې حضرت یوشع ﷺ اوفرمانیل چه انې دالله ﷻ نبي اوس به څه کیږي ؟ دوی اوفرمانیل چه اوس امر د رب مخکې دي ، په دې اوریدو سره هغوی خپل اس اوبوته داخل کړو خو کله چه نې په ژورو اوبو غوږې اووهلې نو واپس غاړې ته راغلو او تپوس نې اوکړو انې موسی ﷺ دالله ﷻ مدد چرته دي ؟ نه خو مونږ تا په دروغه گنړو او نه الله ﷻ لره. درې ځل داشان نې اوونیل. بیا حضرت موسی ﷺ طرفته وحی راغله چه خپله همساباندې سمندراووهه، دهمسا وهلو سره اوبو لار جوړه کړه اوبه دغرونو پشان سختې شوې. حضرت موسی ﷺ او ددوی منلووالا په دې لارو باندې تیر شول ، کله چه فرعون اودهغه لښکر ددوی دا داسې پورې کیندل اولیدل نو هغوی هم خپل آسونه دریاب کېنې داخل کړل ، هرکله چه دفرعون ټول لښکر سمندر ته داخل شو نو اوبو ته دیوځانې کیدو حکم اوشو اود څلورو وارو طرفونونه یو حال جوړ شو اوتول په ټوله ډوب شو. بنی اسرائیلو چه دالله ﷻ دقدرت دانظاره اوکتله په خپلوسترگو سره اوکتله نو پدې سره هغوی ډیر زیات خوشحاله شو او خپله آزادی او دفرعون بربادی ددوی دپاره د خوشحالی سبب جوړ شو. دا هم روایت دي چه دا د عاشورې ورځ او دمحرم لسمه نیټه وه.

دیهودیانو روژه نیول: په مسند احمد کې یو حدیث دي چه کله حضرت محمد ﷺ مدینې منورې ته تشریف راوړو نو وی کتل چه یهودیان د عاشورې دورځې روژه نیسي نو تپوس نې اوکړو چه تاسو ددې ورځې روژه ولې نیسي ؟ هغوی اونیل ځکه چه په دې مبارکه ورځ بنی اسرائیل دفرعون د لاس نه آزاد شوی وو او دهغوی دبنمن غرق شو. نودهغې په شکر کېنې حضرت موسی ﷺ دا روژه اونیوله. نبي کریم ﷺ اوفرمانیل چه په تاسو کېنې زیات حقدار د حضرت موسی ﷺ څه یم. نو نبي کریم ﷺ پخپله هم ددې ورځې روژه اونیوله. او خلقو ته نې هم ددې ورځې د روژې نیولو حکم اوکړو. (۱) بخاری ، مسلم، نسائی اوابن ماجه کېنې هم دا حدیث موجود دي (۲) یو بل ضعیف حدیث کېنې دی چه نبي کریم ﷺ اوفرمانیل چه په دې ورځ باندې الله ﷻ دبنی اسرائیلو دپاره اوبه اودرولې وې. ددې حدیث راوی زید العمی دي او دده شیخ یزید رقاشی دده نه هم زیات ضعیف دي.

وَإِذْ وَعَدْنَا	مُوسَى	أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ
اوباد کړئ کله چې وعده کړې وه مونږ ادموسی سره اڅلویښت ا شپې ایيا اونیولو تاسو ا سخي ا روستو دتلو دهغه نه		
اوبیا مونږ موسی سره (دتوراة ورکولو دپاره) دڅلویښتو شپو وعده اوکړه ا نو تاسو دهغه (دکوه طور دتلو) نه پس		
وَأَنْتُمْ	ظَلُمُونَ	ثُمَّ عَفَوْنَا عَنْكُمْ
دغه وخت وی تاسو ازیاتې کونکي په نفسونو خپلوا بیا ا معافی اوکړه مونږا تاسو ته		
(دسامری په وینا) څخې (په خدائي) اونیولو اوپخپل ځان موزیاتې اوکړو ا بیا مونږ تاسو دې جرم نه		

(۱) احمد: ۲۹۱/۱

(۲) صحیح بخاری: کتاب الصوم صوم یوم عاشوراء: ۲۰۰۴، صحیح مسلم: ۱۱۳۰، ابوداود: ۲۴۴۴، ابن ماجه: ۱۷۳۴-

مِّنْ بَعْدِ ذٰلِكَ	لَعَلَّكُمْ	تَشْكُرُونَ ﴿۵۰﴾	وَإِذْ آتَيْنَا	مُوسَىٰ
روستو ددغه نه شاید چی تاسو شکر گزار شی او یاد کری کله چی اور کړو مونږ موسی ته				
پس معاف کړئ چی تاسو (زما د دې نعمت) شکر اوباسئ او (یاد کړئ) کله چی مونږ موسی ته				
الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ	لَعَلَّكُمْ	تَهْتَدُونَ ﴿۵۱﴾		
کتاب اوفر ق کونکي دپاره ددې چی تاسو نیغه لاریا مومی او یاد کړ				
کتاب (توراة) ورکړو چی د حق اوباطل بیلونکي وو چی تاسو سمه لار اومومی				

قوله تعالى: -وَإِذْ وَعَدْنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً

دخلو یستو ورځو وعده او دسځی عبادت :- په دې ځانې کښې هم الله ﷻ خپل احسانات وریادوی چه کله ستاسو نبی حضرت موسی ﷺ دخلو یستو ورځو په وعده ستاسونه لارو اودده دتلو نه پس تاسود سځی عبادت شروع کړو اوبیاد هغه په راتگ باندې تاسو ددې شرک نه توبه اوویستله نومونږ ستاسوددې دومره کفر نه باوجود تاسو اوبخښلی. او په بل ځانې کښې ارشاد دې چه (وَوَعَدْنَا مُوسَىٰ ثَلَاثِينَ لَيْلَةً وَأَتَمَمْنَاهَا بِعَشْرِ) یعنی مونږ د حضرت موسی ﷺ نه د دیر شوشپو وعده واخستله اولس (ورځې) مویرې زیاتې کړې او خلویست شپې مو کړې ونیلې شی چه دوعدې دا زمانه پوره د ذی القعدة میاشت وه اولس ورځې د ذی الحجې وې. دا واقعه دفرعونیانو نه دنجات او دسمندر نه د راوتلو نه پس راپېښه شوې وه.

قوله تعالى: -وَإِذْ آتَيْنَا مُوسَىٰ الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ

د کتاب ملاویدل :- د کتاب نه مراد تورات دې او فرقان هر هغه څیز ته ونیلې شی چه په حق او باطل اوهدایت او ضلالت کښې فرق اوکړی. دا کتاب هم ددې واقعي نه پس ملاو شولکه څنگه چه سورت اعراف ددې واقعي په طرز بیان شوې دې. په بل ځانې کښې (مِنْ بَعْدِ مَا أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ الْأُولَىٰ) هم راغلی دی. یعنی مونږ دمخکښو خلقو د هلاکت نه پس حضرت موسی ﷺ ته مونږ هغه کتاب ورکړو چه دتولو خلقو دپاره بصیرت ورکونکي اوهدایت او رحمت دې چه خلق ددې نه نصیحت حاصل کړی. دا هم ونیلې شوی دی چه واو ژاند دې او پخپله کتاب ته فرقان ونیلې شوی دی. لیکن دا غریب دې. بعضو ونیلې دی چه په کتاب باندې د فرقان عطف دې یعنی کتاب مو هم ورکړو اومعجزه هم. په اصل کښې دمعنی اعتبار سره د دواړو مفهوم هم یو دې. او دداسې یو څیز دوه نومونه بطور عطف کلام عرب کښې راځی. د عربو شاعرانو دیر شعرونه ددې شاهد دی.

مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ	يَقُومِ	إِنَّكُمْ	ظَلَمْتُمْ	أَنفُسَكُمْ	وَأَذِ	قَالَ
موسی قوم خپل ته اے قومه زما ایښکه تاسو ظلم کړې دې په نفسونو خپلو باندې						
خپل قوم ته اوونیل چې انې قومه تاسوپه خان دیر زیاتې کړیدې						
بِإِخْلَادِكُمْ	الْعَجَلَ	فَتَوَبُّوا	إِلَىٰ بَارِكُمْ	فَاقْتُلُوا	أَنفُسَكُمْ	
په سبب دنیولو ستاسو سځی لره انوتوبه اوباسئ خالق خپل ته او اوورنئ خانونه خپل						
چې څڅې موبه خدایې سره نیولې دې انوخپل پیدا کونکي ته توبه اوباسئ (داسې) چې خپل خانونه اوورنئ						

ذٰلِكُمْ	خَيْرٌ لَّكُمْ	عِنْدَ بَارِكُمْ	فَتَابَ	عَلَيْكُمْ
داخان وژل ستاسو ابهر دى استاسو دپاره په نزد د خالق ستاسو نو قبوله نې كړه توبه استاسو				
داكار (چه قتل دې) ستاسو دپاره دالله په نزد غوره دې (نوالله) ستاسو توبه قبوله كړه				
اِنَّهُ	هُوَ التَّوَّابُ	الرَّحِيمُ		
بېشكه هغه دې ډير توبه قبلونكې رحم كونكې				
بېشكه هغه معاف كوونكې، مهربان دې				

قوله تعالى: -وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَقَوْمِ إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ فَتُوبُوا إِلَى بَارِكُمْ توبه قبلیدل: -په دې خانې دهغوی دتوبې طریقې بیانېږي. هغوی د سخی عبادت او کړواود هغې محبت ددې خلقو په زړونو کښې پریوتو. بیا دحضرت موسی عليه السلام په پوهولو دوی په هوش کښې شو او پخپلو کړو باندې شرمندې شو. اودوی ته دخپلې گمراهۍ یقین اوشو او توبه ئې ویستله نویا دوی ته حکم اوشو چه تاسو په خپلو کښې یو بل قتل کړئ. هغوی دا اوکړل اوالله عليه السلام دهغوی توبه قبوله کړه. او قاتل مقتول دواړه ئې اوبخښل. ددې پوره بیان به دسورت طه په تفسیر کښې راشي انشاء الله. د حضرت موسی عليه السلام دا فرمان چه خپل خالق ته توبه گار شی، دا بنائی چه ددې نه به زیات بل کوم ظلم وی چه تاسو دې الله عليه السلام پیدا کړی او بیاتاسو دبل چا عبادت کوئ. په یو روایت کښې دی چه هغوی ته ئې حکم دالله عليه السلام واورولو او چه کومو خلقو د سخی عبادت کړې وو هغوی ئې کینول او نور خلق ئې اودرول او قتل کول ئې شروع کړل. قدرتی طور تیاره شوې وه، هرکله چه تیاره لاره نو دوی منع کړې شو. په شمار کولو سره معلوم شو چه اویازره کسان قتل کړې شوی وو. اود ټول قوم توبه قبوله کړې شوه. دا یوسخت حکم وو چه خلقو پوره کړو. او خپل پردنۍ ئې ټول قتل کړل تر دې پورې چه الله عليه السلام دوی اوبخښل او حضرت موسی عليه السلام او فرمائیل چه اوس بس کړئ. مقتول ته ئې شهید اجر ورکړو اود قاتل او دباقي خلقو توبه ئې قبوله کړه. او هغوی ته ئې د جهاد ثواب ورکړو. حضرت موسی عليه السلام او حضرت هارون عليه السلام چه کله خپل قوم قتل کول اولیدل نو دعا ئې شروع کړه چه انې الله عليه السلام دې سره خو به بنی اسرائیل ختم شی نودوی ئې معاف کړل. اوالله عليه السلام او فرمائیل چه زما پیغمبره د مقتولینو غم مه کوه دهغوی درجه څمونې په نیز د شهیدانو ده هغوی مونې سره ژوندی دی. او رزق به ورته ملاوېږي. اوس حضرت موسی عليه السلام اوددوی قوم ته صبر راغلو او دښخو او ماشومانو فریاد کول ختم شو، تورې بندې شوې، نیزې اوچرې بندې شوې. په خپلو کښې په پلار او خونې کښې قتل ختم شو او الله عليه السلام ددوی توبه قبوله کړه. (۱)

وَإِذْ	قُلْتُمْ	يَا مُوسَى
اویاد کړئ کله چې اونیلی وژ تاسو اے موسی		
او (بیا) کله چې تاسو موسی <small>عليه السلام</small> ته اوونیل		
لَنْ	تُؤْمِنَ	لَكَ
حَتَّى	تَرَى	اللَّهَ
هرگز مونږ یقین نه کوو په خبره ستا تر هغه پورې چې اووینو مونږا الله ښکاره		
مونږ ستا په خبره هیڅکله یقین نه کوو تردې چې الله <small>عليه السلام</small> پخپله سرگند اووینو نو هله به باور اوکړو		

فَاخَذْنَاكُمْ	الصَّعِقَةَ	وَأَنْتُمْ	تَنْظُرُونَ ۝	ثُمَّ	بَعَثْنَاكُمْ	مِّنْ بَعْدِ
پس اونیولی: تاسو	یوتندر	اوحال داچی تاسو کتل بیا	اژوندی کړئ مونږ تاسو اړوستو			
نوبه تاسو تندر راغلو او د تندر راتلو په وخت کښې تاسو ښکاره کتل بیا د دې مرگ نه پس دوباره						
مَوْتِكُمْ	لَعَلَّكُمْ	تَشْكُرُونَ ۝				
د مرگ ستاسو نه دې دپاره چې تاسو شکر گزار شی						
مونږ راژوندی کړئ چې ددې احسان شکر ادا کړئ						

قوله تعالى: - وَأَذَلُّنَا مُوسَىٰ لَنُؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ تَرَىٰ اللَّهَ جَهْرَةً

دالله د لیدو مطالبه: - حضرت موسی ﷺ چه کله دبنی اسرائیلو او یا کسانو سره کوه طور ته دالله ﷻ دوعدي مطابته لارو او هغه کسانو دالله ﷻ کلام واوریدو نو حضرت موسی ﷺ ته ئې اوونیل چه مونږ به هله اومنو چه کله الله ﷻ خمونږ مخامخ راشی. په دې گستاخانه سوال باندې په دوی باندې د آسمان نه تندر راپریوتلو او یو سخت آواز راوچت شو په دې سره ټول په ټوله مړه شو. حضرت موسی ﷺ چه کله دا اوکتل نو الله ﷻ ته په زارو شو اودالله تعالیٰ په دربار کښې ئې عرض اوکړو چه زه به بنی اسرائیلو ته څه جواب ورکوم دا هله دهغوی سرداران او دهغوی بهترین خلق وو. انې الله ﷻ که ستا دا خوښه وه نو څه او دا خلق به دې ددې نه مخکښې مړه کړې وې. انې الله تعالیٰ! ددې بې وقوفانو په بې وقوفۍ باندې مونږ مه نیسی. دا دعا قبوله شوه او حضرت موسی ﷺ ته اوونیلې شو چه په اصل کښې دوی د سخی عبادت کوونکو کښې وو. دوی ته هم سزاملاو شوه. بیاني هغوی ژوندی کړل او یونه پس بل ژوندی کړې شو. (۱) دیو بل ژوندی کیدل ئې اولیدل.

محمد بن اسحاق رحمته الله فرمانی چه کله حضرت موسی ﷺ خپل قوم ته ئې راغلو اودوی ئې د سخی په عبادت کولو اوکتل نو خپل رور اوسامری ته ئې خبردارې ورکړو او سخی ئې اوسیزلو اوددې ایره ئې په سمندر کښې واچوله اوددې نه پس ئې په دوی کښې بهترین خلق منتخب کړل اوځان سره ئې واخستل ددې خلقو تعداد او یا وو او کوه طور ته دتوبې دپاره لارل. دوی ته ئې اوونیل چه تاسو توبه اوکړئ او روژه اونیسې اویاکې کپړې واغونډئ او پاک شی. هرکله چه کوه طور ته دالله د حکم مطابق اورسیدل نو دې خلقو حضرت موسی ﷺ ته اوونیل چه انې دالله ﷻ پیغمبره الله ﷻ ته دعا اوکړه چه هغه ذات مونږ ته خپل کلام واوروی. هرکله چه حضرت موسی ﷺ غره لره ورغلو نو یو ورېځ راغله او ټول غر ئې په خپل گیره کښې واخستلو او هم په دې کښې دننه دننه حضرت موسی ﷺ الله ﷻ ته نژدې شو. هرکله چه دالله کلام شروع شو نو د حضرت موسی ﷺ تندې نور په ځلیدو شو. نو دآشان دوی یو هم هغه طرفته نظر نشو کولې. ورېځې ختمې شوې او ټول سجده کښې پریوتل. حضرت موسی ﷺ دعاسره خلقوهم دالله ﷻ کلام واوریدو چه هغوی ته د احکامو حکم بیان کیدو. هرکله چه دالله ﷻ کلام ختم شو نو ورېځې ختمې شوې او حضرت موسی ﷺ دې خلقو ته راغلو نو دې خلقو اوونیل چه اې موسی ﷺ مونږ به تر هغه وخته پورې ایمان نه راوړو ترکومې پورې چه خپل رب مونږ پخپله مخامخ اونه گورو. ددې گستاخی په وجه باندې په هغوی زلزله راغله او ټول په ټوله هلاک شو.

دموسی ﷺ دعا: - پس حضرت موسی ﷺ دزه په اخلاص سره دعاشروع کړه او وې ونیل چه ددې نه خو دآینه وه چه مونږ مخکښې ددې نه هلاک شوې وې، دبې وقوفانو په کارونو باندې مونږ هلاک نه کړې دا خلق خو د هغوی خاص خاص او خوښ خلق وو کله چه څه یوازې بنی اسرائیلو ته لارشم نوهغوی ته به څه جواب ورکوم، څوک به زما دا خبره رښتیا گنړی او ددې نه پس به څوک په ماباندې

ایمان را ورپی. انبی الله ﷺ خمونږ توبه دلتته قبوله کړه او په مونږ باندې رحم او فضل او کړه. حضرت موسی ﷺ همداشان په خشوع او خضوع کښې دعا غوښتله تردې پورې چه الله ﷻ دده دا دعا قبوله کړه او هغه مړی نې ژوندی کړل. ددې نه پس ټولو یو خله سره د بنی اسرائیلو د طرف نه توبه غوښتل شروع کړل، دوی ته اوونیلې شو چه تر کومې پورې دوی خپل ځانونه هلاک نه کړي او یو بل لره قتل نه کړي نو ددوی توبه به نه قبلوم. سدی ﷺ وغیره وائی چه دا واقعه د بنی اسرائیلو په خپلو کښې د جنگ جگړې نه پس ده، ددې نه دا هم معلوم شو چه دا خطاب عام دې لیکن حقیقت کښې ددې نه مراد هم دا او یا کسان دی.

دامام رازی یو ضعیف روایت: رازی ﷺ په خپل تفسیر کښې ددې او یا کسانو قصه لیکلې ده چه هغوی دخپل ژوندی کیدو نه پس اوونیل انبی د الله ﷻ نبي ا دالله ﷻ نه دعا وکړه چه الله مونږ نبیان کړي. دوی دعا او کړه او هغه قبوله شوه خو دا غریب قول دې. د حضرت موسی ﷺ په زمانه کښې سوا د حضرت هارون ﷺ نه او دده نه پس حضرت یوشع بن نون ﷺ او دنورو نبوت ثابت نه دې. اهل کتاب دا هم عوی کوی چه دې خلقو دخپلې دعا مطابق الله ﷻ لره په خپلو سترگو هم په دې ځانې کښې اولیدو، دا هم غلط دی ځکه چه پخپله حضرت موسی ﷺ چه کله دالله ﷻ د دیدار دپاره سوال او کړو نو دې منع کړې شو. نو دا او یا کسان به څنگه دالله ﷻ دیدار او کړې؟ ددې آیت په تفسیر کښې یو بل قول هم دې حضرت موسی ﷺ تورات راوړو او په دې کښې دا حکامو مجموعه وه او دوی ته نې اوونیل چه دا دالله ﷻ کتاب دې، په دې باندې عمل او کړنې او مضبوطیا سره په دې باندې پابند اوسئ نو هغوی اوونیل چه انبی حضرت موسی ﷺ مونږ ته څه خبردې الله ﷻ دې مونږ ته په خپله راښکاره شی او مونږ ته پخپله ولې نه وائی؟ څه وجه ده چه هغه تاسو سره خبرې کوی او مونږ سره نه کوی؟ تر کومې پورې چه الله ﷻ مونږ پخپله اونه گورو تر هغه پورې به ایمان راوړو. ددې قول په وجه په هغوی باندې دالله ﷻ غضب نازل شو او هغوی هلاک شو. بیا ژوندی کړې شو. بیا حضرت موسی ﷺ هغوی ته اوونیل چه اوس تاسو دا تورات اونیسئ، هغوی بیا انکار او کړو، دې ځل فرښتو غر اوچت کړو او ددوی په سرونو نې زوړند کړو که چرې نه منئ نو دا غر به ستاسو په سرونو راغوزار کړې شی او تاسو ټول به مړه شئ، (۱) ددې نه داهم معلوم شو چه مرگ نه پس به دوی ژوندی شو او بیا هم دوی مکلف وو. یعنی دالله ﷻ احکام بیا هم په دوی باندې جاری وو.

دامام ماوردی قول: ماوردی ﷺ ونیلی دی چه بعضې خلق وائی چه کله هغوی د الله ﷻ دا زبردسته نښه او کتله او دمرگ نه پس بیا ژوندی شو نو بیا ددوی نه شرعی تکلیف لرې شو. ځکه چه اوس دوی مجبور وو چه ټول هر څه اومنی او پخپله دوی سره دا واقعه پېښه شوه نو اوس تصدیق یو بی اختیار امر جوړ شو. دویمه ډله وائی چه نه بلکه باوجود ددې نه هغوی په شرعی احکامو باندې مکلف وو ځکه چه هر عاقل مکلف دې.

دامام قرطبی قول: قرطبی ﷺ وائی چه صحیح قول هم دادې. دا امور په هغوی باندې قدرتی طور سره راغلی وو دوی د شریعت د پابندنی نه نشو آزادیدلې. پخپله بنی اسرائیلو هم لوڼې لوڼې معجزې او کتلې، دوی سره داسې داسې کارونه اوشول چه بالکل عجیبه او خلاف قیاس او زبردستی معجزې وې. ددې نه باوجود هغوی هم مکلف وو، داشان دوی هم صحیح هم دا قول دې او واضح امر هم دا دې، والله اعلم.

وَزَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ	اور سوری کرے وہ مونہ پہ تاسو باندھے اور یخ
وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّٰ وَالسَّلْوٰ ط	اور من و سلوی (ترنجبین اور مرزان) مو درتہ اولیل (او اجازت مو در کرو) چہ مونہ درتہ کوم پاک خیزونہ
رَزَقْنٰكُمْ وَمَا ظَلَمُوْنَا وَلٰكِنْ كَانُوْا اَنْفُسُهُمْ	چہ در کری دی مونہ تاسو ته او ظلم نہ وو کری ہغوی پہ مونہ باندھے بلکہ او ہغوی پہ خانو نو خپلو باندھے
يَظْلِمُوْنَ ۝۱۰	در کری دی ہغی نہ خوری او پہ مونہ پہ ہغوی ہیخ زیاتی نہ وو کری بلکہ ہغوی پہ خپلہ پخپلو خانو نو
چہ ظلم بہ نہی کولو	
زیاتی کولو	

قوله تعالى: -وَزَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ

پہ بنی اسرائیلو باندھے دور یخو سوری :- مخکنی بیان شوی وومونہ ستاسونہ فلانی تکلیفونہ لری کرل۔ اوس بیان کیہی چہ مونہ تاسو ته فلانی فلانی نعمتونہ در کرل۔ غمام د غمامہ جمع ده ، چونکہ دا آسمان پتوی نوددی وجہی دے ته غمامہ وائی۔ دایوسپین رنگ والاوریخ وہ۔ چہ پہ وادی تیه کنہی د دوی پہ سرونو باندھے سیورنی (سوری) شوے وو۔ نسانی وغیرہ کنہی د حضرت ابن عباس ؓ نہ یواورد حدیث روایت شوے دے۔ ابن ابی حاتم وائی چہ حضرت ابن عمر ؓ، حضرت ربیع بن انس ؓ، حضرت ابومجلز ؓ، ضحاک ؓ، او سدی ؓ وغیرہ کنہی ددے تائید کرے دے۔ بعضی خلق وائی چہ دا وریخی دعا مو ورخو د وریخو نہ ہم زیاتی یخے وے او بنہ وے۔ مجاہد ؓ فرمانی چہ دا ہم ہغہ وریخ وہ چہ دے بہ اللہ تعالیٰ د قیامت پہ وریخ رازی۔ د حضرت ابو حذیفہ ؓ قول ہم دادے۔

(هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِّنَ الْغَمَامِ) الخ پہ دے آیت کنہی ددے ذکر دے چہ دے خلقو ته ددے انتظار دے چہ اللہ ﷻ پہ وریخ کنہی راشی او دہغہ ذات فربتی ہم۔ همدا ہغہ وریخی دی چہ پہ دے کنہی دبدر پہ ورخ فربتی راغلی وے۔

قوله تعالى: -وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّٰ وَالسَّلْوٰ ط
 واللہ ﷻ خاص نعمت من اوسلوی :- چہ کوم من پہ ہغوی باندھے نازل شو ہغہ پہ ونو باندھے نازل شوے وو۔ دوی بہ سحر تلل او ہغہ بہ نہی راغونہ ولو او خورلو بہ نہی۔ دا دگونہ پہ شان وو۔ خوک وائی چہ دپرخی پہ شان وو۔ حضرت قتادہ ؓ فرمانی چہ رلی پہ شان من او سلوی بہ ددوی کورنو ته نازلیدہ چہ د پینو نہ زیات سپین او دشہدونہ زیاتہ خواہ وو۔ دصبا صادق نہ واخله تر نمر ختلوپوری بہ نازلیدہ۔ ہر سری بہ دخیل کور دپارہ دومرہ اوہ چہ خومرہ بہ ددوی دپارہ ددے ورخی دپارہ کافی وو۔ کہ چا بہ زیاتہ واخستلہ نوہغہ بہ خرابیدہ۔ دجمعے پہ ورخ بہ ہغوی د دوو ورخو اخستلہ۔ دجمعے او ہفتے ورخ پہ دے وجہ چہ ہفتہ دہغوی لویہ ورخ وہ۔ ربیع بن انس ؓ فرمانی چہ من دشہدو پہ شان وو او پہ دے کنہی بہ نہی او بہ یو خانے کولے او خکل بہ نہی۔ شعبی ؓ فرمانی چہ ستاسودا شہد دہغہ من سلوی او یامہ حصہ دہ۔ پہ شعرونو کنہی ہم من دشہدو پہ معنی رازی۔ دا تہول قولونہ نزدی نزدی دی۔ غرض دا چہ

دایو خیز وو چه هغوی ته به بغیر د څه تکلیف نه ملاویدو. که دا ځانله خوری نو دا د خوړلو خیز وو او که په اوبو کښې گډه کړې نو د څکلو خیز وو او که نورو خیزونو سره گډه کړې شی نو بل خیز ترې جوړیږي خو په دې ځانې کښې د من نه مراد هم دا مشهور من نه دي.

صحيح بخاری کښې په یو حدیث کښې دی چه نبی کریم ﷺ فرماني چه خړپړی د من پشان دی او ددې اوبه دسترگي دپاره شفا ده^(۱) دې حدیث ته ترمذی حسن وائی. په ترمذی کښې دی چه عجوه چه داد مدینې دکه جوړونه یو قسم دي، هغه جنتی خیز دي او په دې کښې د زهر و تریاق دي او خړپړی د من پشان دي او ددې اوبه دسترگي د درد دپاره دوانی ده^(۲) دا حدیث حسن غریب دي. په نورو مفیدو طریقو سره هم روایت شوې دي. دابن مردويه په یو حدیث کښې دی چه صحابه کرامو ﷺ ددې ونې په باره کښې اختلاف کړې دي چه د زمکې د پاسه وی چه ددې جرړې مضبوطې نه وی، بعضې وائی چه د خړپړی ونه ده. نبی کریم ﷺ او فرمائیل چه خړپړی من دي او ددې اوبه دسترگي دپاره مفید دي. (۳) سلوی یو قسم مارغه دي چه د چنر چنرې نه لږ شان غټ وی. سره بخنه وی. د جنوب د طرف نه به هوا گانې چلیدی او دا مارغان به نې هغه ځانې کښې جمع کول. بنی اسرائیلو به دخپل ضرورت مطابق دا نیول او ذبح کول به نې او د بلې ورځې دپاره به نې ایښودل نو خرابیدل به او د جمعې په ورځ به نې د دوو ورځو دپاره ایښودل ځکه دهفتې ورځ به دهغوی دپاره د اختر ورځ وه. په دې ورځ باندې به په عباداتو کښې مشغول اوسیدل او د ښکار وغیره نه ورته د بچ کیدو حکم وو. بعضو خلقو ونیلی دی چه دا مارغان د کونتر و پشان وو. دیو میل په فاصله کښې به دیو نیزې برابر یو اوچت پیري ددې مارغانو وو. دا دواړه خیزونه په هغوی باندې په وادی تیه کښې نازل شوې وو. چه په هغه ځانې کښې دوی خپل پیغمبر ﷺ ته ونیلی وو چه په دې ځنگل به زمونږ دخوراک انتظام څنگه کیږي. نو دوی باندې من وسلوی نازله شوه.

داوېو انتظام: او کله چه حضرت موسی ﷺ ته داوېو دپاره درخواست اوکړې شونو الله ﷻ ورته او فرمائیل چه دا کانړنې په خپله همسا باندې اووه، همسا وهل وو چه ددې کانړی نه دولس چینې روانې شوې او د بنی اسرائیلو دولس قبیلې وې. هرې یوې قبیلې ځان دپاره یوېو چینه اونیوله. بیا نې دسیوری دپاره سوال اوکړو چه په دې خوشی میدان کښې دسیوری نه بغیر اوسیدل مشکل دی نو الله ﷻ په دوی باندې دطورغر سیورنې کړو. پاتې شو لباس نو دالله ﷻ قدرت سره به چه هغوی کوم لباس اغوستلو نو هغه به ددوی قد سره سره اوږدیدو. دیو کال بچې چه به کوم لباس وو هغه به دده قد سره سره اوږدیدو اوبه نه هغه شلیدو اونه خرابیدو اونه به خیرنیدو. ددې ټولو نعمتونو ذکر په قران پاک کښې په مختلفو ځایونو کښې موجود دي لکه د (وَإِذْ أَنْشَأَ) والا آیت چه دي. وغیره.

هذلي ﷺ فرماني چه سلوی شهدو ته ونیلې شی. ددوی داقول غلط دي. مؤرخ او جوهری ﷺ هم دا قول ونیلې دي او ددې په شهادت کښې نې د عربو شاعرانو شعرونه او بعضې لغوی محاورې پیش کړې دي. بعضو ونیلی دی چه دیو دوانې نوم دي. نسائی یا کسائی وائی چه سلوی واحد لفظ دي. او د دې جمع سلاوی رازی. او بعضې وائی چه په جمع او مفرد کښې هم دا صیغه رازی. یعنی لفظ سلوی. الغرض دالله ﷻ دوه نعمتونه وو چه دهغې خوراک ددوی دپاره مباح کړې شوې وو خو دې خلقو دالله ﷻ ددې نعمتونو ناشکری اوکړه. اوهم ددوی په خپلو ځانونو باندې ظلم وو ددې باوجود چه په دوی باندې د الله ﷻ ډیر نعمتونه نازل شوی وو.

(۱) صحيح بخاری: کتاب التفسیر باب (وظلنا علیکم الغمام...) ۴۷۸، وانظر: ۵۷۸، صحيح مسلم: ۲۰۴۹، ترمذی: -

(۲) ترمذی کتاب الطب: باب ماجاء فی الکماء... ۲۰۶۶، سنه حسن-)

(۳) ددې سن بالشواهد حسن دي-)

صحابه کرام عليهم السلام او بنی اسرائیل :- چه دینی اسرائیلو د حالت دانقشه مخکښې کيږدو او بیا د رسول الله صلى الله عليه وسلم د صحابه کرامو عليهم السلام حالت باندې یو نظر واچوو چه باوجود د سختو مصیبتونو برادشت کولو او د یو زیاتو تکلیفونو برداشت کولو نه پس هم هغوی عليهم السلام د الله تعالى په عبادت او د نبی کریم صلى الله عليه وسلم په اطاعت باندې کلک ولاړ وو. نه ئې معجزې او غوښتلې اونه د دنیا راحتونه ئې او غوښتل اونه ئې دخپل عیش دپاره څه دنیوی خیز دپیدا کولو خواهش او کړو. په جنگ تبوک کښې چه کله د صحابه کرامو عليهم السلام د اولرې نه په بد حال وواو د مرگ مزه ورته راغله نو صحابه کرام عليهم السلام نبی کریم صلى الله عليه وسلم ته او فرمانیل چه یارسول الله صلى الله عليه وسلم دعا او کړنې چه الله تعالى په دې خوراک کښې برکت واچوی او الله تعالى ئې دعا قبوله کړه او الله تعالى په دې کښې برکت واچولو. هغوی ښه خوراک او کړو او ټول لوبښې ئې هم ډک کړل. هرکله چه داو بودیو یو گوټ دپاره فریادیان شول نو د الله تعالى د رسول په دعا سره وریځ راغله او (اوبه) دیرې زیاتې شوې او دوی پخپله هم ځکلي او په نورو ئې هم اوڅکولې. او مشکونه ئې ترې ډک کړل، نو صحابه کرام عليهم السلام ددې ثابت قدمی، اولولعزمی، کاملې اتباع او د رښتونی توحید د (نبی کریم صلى الله عليه وسلم) صحابه کرام عليهم السلام د حضرت موسی عليه السلام په ملگرو باندې ښکاره فضیلت ثابت کړو.

وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ	او یاد کړئ کله چې اووئیل مونږا چې ننوځئ ا دې (مخامخ) ا کلی ته ا
فَكَلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا وَاَدْخُلُوا الْبَابَ	او دهغه وخت یاد کړه هغه د یادولو لائق دې، کله چې مونږ اووئیل ا چې دې ښار ته ننوځئ
اَوْخُورِاْ دِهَغِیْ دِیْدَاوَر نه ا چې څنگه ا خونه وی ستاسو ا پریمانه ا اوننوځئ ا په دروازه	او دخپلې خوښې خورا کونه په کښې کوئ ا اود ښار دروازې ته سرتیتې (په عاجزۍ سره) ننوځئ
سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ تَغْفِرْ لَكُمْ خَطِيئَتُكُمْ	سرتیتې ا اووایی ا زمونږ گناه معاف کړه ا مونږ به معاف کړو ا تاسو ته ا گناهونه ستاسو
وَسَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا	اولفظ حطة حطة (یعنی توبه توبه) وائي ا (په دې طریقه کولو به) مونږ به ستاسو گناهونه معاف کړو
اوپه زیات فضل به او کړو مونږ ا په نیکانو خلقو باندې ا نو بدله کړه ا هغه کسانو ا چې ظلم ئې کړې وؤ	او نیکانو ته به زیات اجر ورکړو ا نو ظالمانو هغه خودلې شوې لفظ بدل کړل
قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَأَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا	خبره چې نه وه ا هغه ا وئیلې شوې ا هغوی ته ا آخر نازل کړو مونږ ا په هغه کسانو باندې
اواستغفار نه ئې توقې جوړې کړې) نو مونږ په هغه کسانو د آسمان د طرفه عذاب راوولېرلو	
ظَلَمُوا رَجُزًا مِّنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ	چې ظلم ئې کړې وؤ ا عذاب ا د آسمان نه ا په سبب د دې ا چې نافرمانی به ئې کوله
ځکه چه هغوی به ظلم کولو ا و د ظلم سزا هم دا وی، ځکه چې دوی بد عملة شوی وو	

قوله تعالى: - وَأَدْخَلْنَا أَدْعَاءَهُمُ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا

مقدسې زمکې ته د داخلیدو حکم: - کله چه حضرت موسی عليه السلام د مصر نه بنی اسرائیلو سره راغلو اودوی ته ارض مقدس دتلو حکم اوشو ، چه کومه زمکه ددوی موروثی وه ، هغوی ته اوونیلې شو چه په دې خانې کښې چه کوم عمالیک دی هغوی سره جهاد اوکړنی. نودې خلقوبزدلی اوکړه چه ددې په سزا دوی دواډی تیه میدان ته اولیرلې شو. لکه څنگه چه په سورت مانده کښې ذکر دې.

دا کوم کلی وو؟ - دقریه نه مراد بیت المقدس دې. (۱) حضرت سدی عليه السلام، حضرت ربیع عليه السلام، حضرت قتاده عليه السلام اوابومسلم وغيره هم دا وئیلې دی. په قران پاک کښې دی چه موسی عليه السلام خپل قوم ته اوونیل چه انې زما قومه ا دې پاکې زمکې ته لاړشی، چه دا ستاسو دپاره لیکلې شوې ده. بعضو وئیلې دی چه ددې نه مراد اریحاء دې. بعضې وانې چه ددې نه مراد مصر دې. لیکن صحیح قول رومبې دې چه ددې نه مراد بیت المقدس دی. دا واقعه دتیه نه دوتلو نه پس ده. دجمعی په ورځ دماښام په وخت کښې الله عز وجل دوی ته فتح ورکړه بلکه نمر نې ددوی دپاره لې شان اودرولو چه فتح اوشی دفتحي نه پس دوی ته حکم اوشو چه دې ښار کښې سجده کوونکې ور داخل شی ، دابه ددې فتحي دشکر دپاره وی.

قوله تعالى: - وَأَدْخَلُوا الْبَابَ مُجَذَّابًا

دسجدي حالت کښې داخلیدلو مطلب: - حضرت ابن عباس رضي الله عنه دسجدي نه مراد رکوع اخستی ده. (۲) راوی وانې چه دسجدي نه په دې خانې کښې مراد خشوع او خضوع ده. ځکه چه په حقیقت باندې نې محمول کول ناممکن وو. حضرت ابن عباس رضي الله عنه فرماني چه دا دروازه دقبلي طرف ته وه اوددې نوم باب الحطه وو. امام رازی رحمته الله دا هم وئیلې دی چه د دروازي نه مراد د قبلي طرف دې. دسجدي په خانې دې قوم په څنگونو تگ شروع کړو، اوپه شاباندې داخل شو اودسرونو د تېتولو په خانې نې اوچت کړی وو. (۳)

قوله تعالى: - وَقُولُوا احْطَاطَةً نَّغْفِرْ لَكُمْ خَطِيئَتَكُمْ

د حطة معنی: - د (حِطَّة) معنی بخشش ده. (۴) بعضو وئیلې دی چه دا امر حق دې. عکرمه رحمته الله وانې چه ددې نه مراد لا اله الا الله وئیل دی. حضرت ابن عباس رضي الله عنه فرماني چه په دې کښې دگناهونو اقرار وو. حسن رحمته الله او قتاده رضي الله عنه فرماني چه ددې معنی ده انې الله عز وجل ازمونې گناهونه زمونږ نه لرې کړه. (۵) ببادوی سره وعده کیرې که تاسو داسې وانې اوبښار ته داخل شی او د فتح په وخت تاسو دخپلې کمزورتیا اودالله عز وجل دنعتمونو او دخپلو گناهونو اقرار اوکړو او ځمانه مو بخشش اوغوښتلو نو چونکه داخیزونه ماته ډیر خوښ دی نو زه به هم ستاسو گناهونه معاف کړم.

دفتحي په موقع عاجزی کول: - دفتح مکه په موقع باندې دالله عز وجل فرمان په سورت اذاجاء الخ کښې نازل شوې وو اوپه دې کښې هم داحکم وو چه کله دالله عز وجل مدد راشی او خلق دالله عز وجل دین کښې داخلیرې نو انې نبی صلي الله عليه وسلم اته دخپل رب تسبیح اوحمد وثناء وایه اودهغه نه بخښنه غواړنی، بیشکه هغه توبه قبلوونکې دې. په دې سورت کښې چه په کوم خانې کښې د استغفار ذکر دې نو بل طرفته د نبی کریم صلي الله عليه وسلم دآخری وخت خبر هم دې. حضرت ابن عباس رضي الله عنه د حضرت عمر فاروق رضي الله عنه په مخکښې ددې سورت یومطلب داهم بیان کړې وو چه هغوی خوښ کړې وو. (۶) کله چه دمکې د فتح نه پس نبی کریم صلي الله عليه وسلم ښار

(۱) ابن ابی حاتم: ۱/ ۱۸۱ -

(۲) الطبری: ۲/ ۱۱۳ -

(۳) ابن ابی حاتم: ۱/ ۱۸۳ -

(۴) ابن ابی حاتم: ۱/ ۱۸۳ -

(۵) ابن ابی حاتم: ۱/ ۱۸۳ -

(۶) صحیح بخاری: کتاب المغازی. باب: ۵۱، حدیث رقم: ۴۲۹۴، وانظر: ۴۹۸۰ -

ته داخل شو نو ډیر په عاجزی او انکسارنی سره وو. تر دې پورې چه سرمبارک نې تیت وو چه د اوبې کوب سره نې سرمبارک لگیدلې وو. بنابر ته د داخلیدو په وخت کنبې نې غسل اوکړو او ضحی یعنی د چاشت په وخت کنبې نې اته رکعتہ نفل اوکړل (۱) چه هغه د ضحی مونځ هم وو او دمکې دفتح دشکر هم. او دواړه قسمه اقوال دمحدثینو دی. حضرت سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه چه کله دایران ملک فتح کړو او دکسری شاهي محلونوته اورسیدو نوهم ددې سنت مطابق اته رکعتہ مونځ نې اوکړو. دوه دوه رکعتہ په یو سلام سره د ادا کولو مذهب دبعضو دې. اوبعضې دا هم ونیلی دی چې اته په یوځانې او یو سلام سره نې ادا کړل. واللہ اعلم.

قوله تعالى: قَبَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ

په الفاظو کنبې تبدیلی کول. صحیح بخاری کنبې دی چه نبی کریم صلی الله علیه وسلم فرمانی چه بنی اسرائیلو ته حکم ورکړې شوې وو هغوی دسجدي په حالت کنبې او (حِطَّة) ونیلوسره دی په دروازه باندي داخل شی، لیکن هغوی دا بدل کړو او په خپلو ځنگونونو باندي او (حِطَّة) په ځانې (حبة فی شعرة) نې ونیل او داخل شو (۲) نسائی رضی الله عنه، عبدالرازق رضی الله عنه، ابوداود رضی الله عنه، مسلم او ترمذی کنبې هم دا حدیث دالفاظو په اختلاف سره موجود دې، او سند نې صحیح دې. (۳) حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه فرمانی چه مونږ نبی کریم صلی الله علیه وسلم سره روان وو، ذات الحنظل نومي غر ته نزدې اورسیدلو نو نبی کریم صلی الله علیه وسلم او فرمائیل چه ددې غر مثال دبنی اسرائیلو د دروازي پشان دې چه په کوم ځانې کنبې هغوی ته دسجدي کولو حکم شوې وو او (حِطَّة) وینا سره داخلیدو دپاره ونیلې شوې وو، او ددوی دگناهونو دمعافۍ کولو وعده کړې شوې وه. حضرت براء رضی الله عنه فرمانی چه په (سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ كُنْبِي سَفَهَاءٌ) یعنی بې وقوفو نه مراد یهود دی چه هغوی دالله صلی الله علیه وسلم خبره بدله کړې وه.

حضرت ابن مسعود رضی الله عنه فرمانی چه د (حِطَّة) په بدله کنبې هغوی (حنطة حبة حمراء فيها شعيرة) ونیلی وو. دهغوی په خپله ژبه کنبې د هغوی الفاظ دا وو چه (هطاسمعانا ازب مزيا). حضرت ابن عباس رضی الله عنه هم د هغوی بدلون بیانوی او فرمانی چه درکوع کولو په بدله کنبې هغوی په دواړو ځنگونونو تلل اود (حِطَّة) په بدله کنبې نې (حنطة) ونیل او داخل شو. حضرت عطاء رضی الله عنه، حضرت مجاهد رضی الله عنه، ضحاک رضی الله عنه، حضرت حسن رضی الله عنه، حضرت قتاده رضی الله عنه، حضرت ربیع رضی الله عنه او حضرت یحیی رضی الله عنه هم دابیان کړې دې. مطلب دادې چه دکوم قول او فعل هغوی ته حکم شوې وو هغوی هغې پسې خند گانې کولې او بنکاره مخالفت نې اوکړو او دبنمنی نې اوکړه، هم په دې وجه الله صلی الله علیه وسلم په هغوی باندي عذاب نازل کړو.

قوله تعالى: فَأَنزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا جَزَاءً مِّنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ

دعذاب نازلول. فرمانی چه مونږ په ظالمانو دهغوی دفسق په وجه آسمانی عذاب نازل کړو. درجز نه مراد عذاب دې، څوک وائی غضب دې او چا ورته طاعون ونیلی دی. یو مرفوع حدیث کنبې دی چه طاعون رجز دې او دا عذاب ستاسو نه په مخکنبې خلقو باندي نازل کړې شوې وو (۴) بخاری او مسلم کنبې هم د نبی کریم صلی الله علیه وسلم حدیث مبارک دې چه کله تاسو واورنې چه په فلانی ځانې کنبې طاعون دې نو هغه ځانې ته مه ځی. الخ (۵) ابن جریر کنبې هم دی چه دا تکلیف او بیماری رجز چه دې سره ستاسونه مخکنبې خلق عذابولې شوی وو.

(۱) صحیح بخاری: کتاب التقصیر، باب من تطوع فی السفر: ۱۱۰۳. صحیح مسلم: ۷۱۹-.

(۲) صحیح بخاری: کتاب التفسیر، باب سورة البقرة: باب رقم: ۵، حدیث رقم: ۴۴۸۹-.

(۳) صحیح بخاری: کتاب التفسیر، باب فی آیات مغرقات: ۳۰۱۵، ترمذی: ۲۹۵۶، السنن الکبری للسنائی: ۱۰۹۸۹-.

(۴) صحیح مسلم: کتاب السلام باب الطاعات والطيرة: ۲۲۱۸، السنن الکبری للسنائی: ۲۵۲۳، احمد: ۲۱۳/۵-.

(۵) صحیح بخاری: کتاب الطب باب ما یذكر فی الطاعون: ۵۷۲۸، وانظر: ۳۴۷۳، صحیح مسلم: ۲۲۱۸-.

وَإِذِ اسْتَسْقَىٰ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِبْ	وَإِذِ اسْتَسْقَىٰ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِبْ
اویاد کړی کله چې اوبه اوغوبنتې موسی دپاره دقوم خپل نو اوونیل مونږ چې اووه	اویاد کړی کله چې موسی د خپل قوم دپاره د خکلو اوبه اوغوبنتې نو مونږ ورته اوونیل چې
بَعْصَاكَ الْحَجَرُ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ	بَعْصَاكَ الْحَجَرُ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ
په همسا خپله دغه گټ نوروانې شوې دهغې نه دولس چیني پیژندل	په خپله همسا باندې دغه گټه اووه نودهغې نه دولس چیني راوخوټ کیدې هرې قبیلې خپل خپل
كُلُّ اُنَاسٍ مَّشْرَبُهُمْ كُلُّوا وَاشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللَّهِ وَلَا تَعْتُوا	كُلُّ اُنَاسٍ مَّشْرَبُهُمْ كُلُّوا وَاشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللَّهِ وَلَا تَعْتُوا
هرې قبیلې اخانی داوبو خکلو خپلو خورن اوڅکي درزق د الله نه اومه گرځي	گودر داوبو خانې پیژندل (اوورته مواوونیل) چې د الله رزق خورنې او څکي اوبه زمکه کبني د فساد
فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ۝	فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ۝
په زمکه کبني فساد کونکي	(چې شرک او گناهونه دي) کوشش مکوي

قوله تعالى: - وَإِذِ اسْتَسْقَىٰ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ

دولس چیني راویستل: دایوبل نعمت ورته یادولې شی چې کله ستاسو نبي ستاسو دپاره اوبه اوغوبنتلې نومونږ د هغه کانري نه اوبه جاری کړې چې ستاسو سره به وو. اوستاسو دهرې یوې قبیلې دپاره مو په دې کبني یو یو چینه جاری کړه او مونږ اوونیل من او سلوی خورنې اوددې چینو اوبه څکي او بې محنته روزی خورنې اوبه عبادت کبني اخته اوسئ، نافرمانی کولو سره په زمکه کبني فسادمه خورونې گنی دا نعمتونه به درنه هم واخستلې شی. حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرماني چې دا یو څلورگونجه کانري وو چې هم دوی سره وو. حضرت موسی رضی الله عنه دالله په حکم دا کانري په همسا باندې اووهلو اود څلورو وارو طرفونونه ددې نه چینې روانې شوې. دا کانري د غونۍ دسر هومره وو چې په غونۍ به نې بارولوچ کوم خانې کبني به کوزیدل نو دا به نې ایښودو او همسا وهلو سره به ددې نه چینې روانیدې. کله چې به نې کوچ کولو نو دا به نې راوچت کړو چېنې به ترې بندې شوې او دا به نې دخان سره واخستلو. دا کانري دطور دغروو، دا یو گز اوږد او یو گز پلن وو.

جنتی کانري: - بعضې وانی چې دا جنتی کانري وو. لس لس گزه اوږد او پلن او دوه ښاخونه ووېکبني چې دابه پر قیدل. یوبل قول کبني دی چې دا کانري حضرت آدم رضی الله عنه سره دجنت نه راغلې وو او همداشان دیو بل ته حواله کولو سره تر دې وخته راورسیدو. حضرت شعيب رضی الله عنه ته ملاؤ شوې وو او هغه دا کانري او لرگې حضرت موسی رضی الله عنه ته ورکړې وو. بعضې وانی چې دا هغه کانري دي چې حضرت موسی رضی الله عنه په دې خپلې جامې ایښودې وې اولامبلې نې وو. او دې کانري دالله په حکم دحضرت موسی رضی الله عنه جامې تېښلولې وې او دا حضرت موسی رضی الله عنه د حضرت جبریل رضی الله عنه په مشوره اوچت کړې وو. چې ددې نه دا معجزه ښکاره شوه.

د زمخشری تحقیق: - زمخشری فرماني چې حجر باندې الف لام دجنس دپاره دي، دوعدي دپاره نه دي یعنی یو کانري په لرگې اووهی دانه چې فلانې کانري دي په لرگې اووهی. دحسن رضی الله عنه هم دا روایت دي. اوهم دادمعجزې اود قدرت پوره کمال دي. حضرت موسی رضی الله عنه په لرگې وهلو سره دهغې نه چینې روانیدې اوبیا په لرگې وهلو سره هغه (چینې) اوچتیدي، بنی اسر انیلوپخپلو کبني اوونیل که دا

کانرني ورك شو نو مونږ به تندي نه مړه شو نوالله ﷻ او فرماييل چه ته دا په لرگي مه وهه بلکه صرف په ژبه او وايه چه دوي ته يقين راشي. واللہ اعلم.

قوله تعالى: - قَدْ عَلِمَ كُلُّ اُنَاسٍ مَّشْرَبَهُمْ -

دهري قبيلې خپله چينه: هره يوه قبيله خپل خپل نهر داشان پيژني چه دهري قبيلې يو يو سړې کانري سره ولاړ وي او په لرگي وهلو سره ددې نه چينې راوړي. چه کوم سړي طرفته کومه چينه زي نوهغه خپله قبيله رابلي او واني چه داچينه ستاسوده. دا واقعه دميدان تيه ده. په سوره اعراف کښې هم ددې واقعي بيان دې ليکن چونکه هغه مکي سورت دې ددې وجې نه دهغې بيان په غائب ضمير سره شوې دې. او الله ﷻ چه کوم احسانات په هغوی باندې نازل کړي وو هغه ئې خپل رسول ﷺ ته دوباره بيان کړل. او داسورت اعراف مدني دی خکه چه په دې کښې دوی ته پخپله خطاب شوې دې.

(قَالَ يَبْنَوتُ) ونيلي شوی دی او دې ځانې کښې (قَالَ فَجَوْتُ) ونيلي شوی دی خکه چه په هغه ځانې کښې اول اول دجاری کيدو معنی کښې دې اوپه دې ځانې کښې د آخری حال بيان دې. واللہ اعلم. او ددې دواړو مقاماتو بيان کښې په لسو وجوهاتو فرق دې چه دا فرق لفظی هم دې اومعنوی هم. زمحشری ﷻ په خپل طور باندې داټول وجوهات بيان کړي دی او په دې کښې حقیقت نژدې دې. واللہ اعلم.

وَإِذْ	قُلْتُمْ	يٰمُوسَىٰ	كُنْ
اوياد کړئ کله چې	او وويل تاسواله موسی	هرگز نشو کوو	
	او (مونږ به تاسو ته تيار خوراک درکولونو) تاسو او وويل اي موسی		
نَصِيرًا عَلَىٰ طَعَامٍ وَاحِدٍ	فَادْعُ لَنَا	رَبَّكَ	يُخْرِجْ لَنَا
مونږ صبراپه خوراک	يو باندې	انو او غواړه مونږ دپاره	ادرب خپل نه اچې راوباسئ ادپاره زمونږ
مونږ په يو قسم خوراک	(چه من وسلوی دی) بيخي صبر نشو کولي	انو خپل رب ته سوال او کړه چې	زمونږ دپاره داسي
مِمَّا	تُنْبِتُ	الْأَرْضُ	مِنْ بَقْلِهَا
ځينی هغه پيداوار	اچې زرغونوی ئې	زمکه	لکه ساگ د دې
څيزونه پيدا کړي چې	د زمکې نه رازرغونږي	لکه ساگ،	بادرنګ
وَقَوْمُهَا	وَعَدَسِهَا	وَبَصَلِهَا	قَالَ
او غنم ددې	اودال ددې	اوپياز ددې	او وويل الله
غنم، دال او پياز شول	هغه (موسی) په جواب کښې او وويل	اچې آيا تاسو بدلول غواړئ	هغه څيزا چې هغه
			غنم معمولی څي
أَذَى	بِالَّذِي	هُوَ خَيْرٌ	إِهْبِطُوا
د ادنی درجې دې	په ځانې	دهغه څيزاچې	هغه ابهر دې
			کوزشی
			ايو ښار ته ايشکه (ملاونه شی)
			(چه په مشقت به پيدا کيږي، دبهر چه د آسمان نه تيار راځي) په بدله کښې بدلولی (ښه ده نو) (دشام يو) ښار ته کوزشی
لَكُمْ	مَّا	سَأَلْتُمْ	وَضُرِبَتْ
تاسو ته	هغه څيزاچې	غواړئ ئې	تاسو آخر دا چې مقرر شو
			اد هغوی دپاره ذلت
			او محتاجی
			تاسو چې څه غواړئ هلته به درته ملاؤ شی (نو آخر دې حده راوغورزیدل چه) دوی دپاره خوارۍ او عاجزی مقرر شوه

وَبَاءُ	بِغَضَبٍ	مِّنَ اللَّهِ	ذَلِكَ	بِأَنَّهُمْ	كَانُوا	يَكْفُرُونَ
او گیر شو په غضب کښې د طرفه د الله نه دا په دې وجه چې هغوی اوو چه انکار نه کولو						
او د الله ﷻ په غضب اخته شول دا (رسوانی او ذلت دغه شان په غضب کښې اخته کیدل، ځکه چې دوی د الله تعالی						
بِآيَةِ اللَّهِ	وَيَقْتُلُونَ النَّبِيَّ	يَغْيِرُ الْحَقَّ	ذَلِكَ	بِأَنَّهُمْ	كَانُوا	يَكْفُرُونَ
د آیتونو د الله نه او وژل نه پيغمبران په ناحقه دا په دې وجه چه نافرمانی نه کړې وه						
آیتونه منل او د الله تعالی پيغمبران به نه په ناحقه وژل دا (لویي گناهونه دوی کول، ځکه چې دوی سرکشه شوی						
وَكَانُوا يَعْتَدُونَ ۝						
او د شریعت د حدودو نه بهر ته وتل						
او د الله حدود به نه ماتول						

قوله تعالى: - وَأَذَلُّنَا مُؤَسَىٰ لَّنْ نَّصْبِرَ عَلَىٰ طَعَامٍ وَاجِدًا ذَعْرًا لَّنَا رَبِّكَ يُخْرِجُ لَنَا مِمَّا تُثْبِتُ الْأَرْضُ
د زمکې پیداوار کیدو مطالبه: - په دې ځانې کښې د بنی اسرائیلوې صبری او د الله ﷻ د نعمت بې قدری
بیانېږي چه هغوی د من اوسلوې پشان پاک نعمتونو باندې هم صبر اونکړې شو او بې کاره څیزونه نه
غوښتل، دیو طعام نه مراد یو قسم طعام دې، یعنی من و سلوی. د (قَوْمُ) معنی کښې اختلاف دې. د
حضرت ابن مسعود ﷺ په قرات کښې (قَوْمُ) دې. حضرت مجاهد ﷺ د (قَوْمُ) تفسیر په نوم سره کړې
دې. یعنی اوږه. ابن عباس ﷺ نه داروایت دې. د مخکښې لغت په مخکښو کتابونو کښې (قَوْمُ النَّاسِ) په
معنی د (اختبروا) سره دې. یعنی زمونږ روتې پخه کړې سره ده. ابن جریر ﷺ فرماني که دا صحیح وی
نودا حروف مبدله دې. لکه (عائور شر، عافور شر، ائاف ی، ائاث ی، مغافیر، مغاثین) وغیره چه په دې کښې ف په ث او
ث په ف سره بدله کړې شوې ده. ځکه چه دا دواړه د مخرج په اعتبار سره ډیر نژدې دی. والله اعلم.
او خلق وانی چه د (قَوْمُ) معنی د غنمو ده. حضرت ابن عباس ﷺ نه هم دا نقل دی. او دا حیجه په شعرونو
کښې هم (قَوْمُ) د غنمو په معنی سره راغلي دي. د بنو هاشم په ژبه کښې قوم د غنمو په معنی کښې
استعمال شوی دې. د قوم معنی روتې هم ده. بعضو نه معنی سنبله کړې ده. حضرت قتاده ﷺ او
حضرت عطاء ﷺ فرماني چه د کومې غلې نه روتې پخیرې هغې ته قوم ونیلې شی. او بعضې وانی چه
قوم د هر قسمه غلې دپاره استعمالیږي. حضرت موسی ﷺ خپل قوم اورتلو چه تاسو ولې د بنو څیزونو
په بدل کښې خراب څیزونه غواړئ.

قوله تعالى: - اهْبِطُوا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُم مَّا سَأَلْتُمْ
یو ښار ته د کوزیدو حکم: - بیانې او فرمانیل چه څی تاسو به په ښار کښې د اتول څیزونه اومومی: د
جمهوریېه قرات کښې (مصر) دې. او په ټولو قرائتونو کښې هم دا لیکلې شوی دی. حضرت ابن عباس
ﷺ نه روایت دی چه د ښارونو نه یو ښار ته لار شی. حضرت ابی ابن کعب ﷺ او حضرت ابن مسعود ﷺ نه
د (مصر) قرائت هم دې. او د دې تفسیر مصر ښار سره کړې شوې دې. او داهم کیدیشی چه د (مصر) نه مراد
خاص ښار مصر واخستلې شی او دا الف د (مصر) د اداشان دې لکه (قواریرا قواریرا) کښې چه دې مصر نه
مراد عام ښار اخستل بهر دی. نو مطلب دا شو چه تاسو کوم څیز غواړئ هغه خودیر آسان څیز دې او
تاسو چه کوم ښار ته ځئ هغه به تاسو ته ملاویری. (هغې دپاره) زما د دعا هډو ضرورت نشته. ځکه چه
دهغوی دا قول صرف تکبر، سرکشی او لونی په طوروو ځکه هغوی ته څه جواب ورنکړې شو. والله اعلم

قوله تعالى: - وَضَرَبَتْ عَلَيْهِمُ الدِّيلَةَ وَالسَّكَنَةَ
د اعمالو شامت :- مطلب دادې چه ذلت او مسکیني په دوی مسلط کړې شوه. ذلت او پستی په دوی باندې واچولې شوه. ددوی نه جزیه وصول کولې شوه. دمسلمانانو پښو ته راغلل. دوی ته اولړه او خیر غوښتلو نوبت راغلو. په دوی باندې دالله ﷻ غضب او غصه راغله. دباءومعنی واپس شو او رجوع نه اوکړه. دباء دښیگرې بدلې سره او کله دبدی بدلې سره راځي. پدې ځانې کښې دبدنی بدلې سره راغلي ده. داټول عذاب دهغوی د تکبردښمنۍ په وجه اودحق دقبولیت نه دانکار په وجه اودالله ﷻ دآیتونو نه دکفراودنبیانو علیهم السلام او دهغوی نه پس د هغوی دتابعدارو اهانت او دهغوی دقتل په وجه وو. ددې نه به زیات کفر څه وی دالله ﷻ دآیتونو نه انکار کوی او دهغه نبیان علیهم السلام بغیر د څه وجې قتل کول دی، حضرت نبی اکرم ﷺ فرماني چه دتکبرمعنی حق پتول او خلقو لره ذلیله کول دی (۱) مالک بن مراره رهاوی ﷺ یوه ورځ د حضرت نبی اکرم ﷺ په خدمت کښې حاضر شو او عرض نه اوکړ چه یارسول الله ﷺ څه ښکلي سړي یم زما زړه نه غواړي چه دچا د پیزار تسمه هم زما نه ښه وی نو ایا داتکبر او سرکشي ده؟ حضرت نبی اکرم ﷺ او فرمائیل چه نه بلکه سرکشي خو حق پتول او خلقو لره سپیک گنړل دی. (۲)

قوله تعالى: - ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيَّ بِغَيْرِ الْحَقِّ
کفر د نبیانو قتلول :- چونکه دبنی اسرائیلو تکبر او کفردنبیانو قتل کولو ته اورسیدل. ځکه په دوی باندې دالله ﷻ غضب په دنیا او آخرت کښې لازم شو. حضرت عبدالله بن مسعود ﷺ فرماني چه بنی اسرائیلو یویو ورځ کښې به درې درې سوه نبیان قتل کول، بیا به بازارونو ته تلل او په خپلو کاروبارونو کښې به مشغول وو. (ابوداود طیالسی). (۳) حضرت نبی اکرم ﷺ فرماني چه دټولو نه زیات سخت عذاب به د قیامت په ورځ دهغه سړی وی چه هغه نبی قتل کړې وی یا دې یو نبی قتل کړې وي اودگمراهۍ امام او تصویر جوړولولو لا وی. دا بدله وه دهغوی دنافرمانۍ او دظلم او دزیاتۍ، دا دویم سبب دې چه هغوی به هغه کارونه کول چه دکومو نه منع شوی وو اودحد نه به تیر شو. والله اعلم. (۴)

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا			
بشکه چې کومو کسانو ایمان راوړې دې (په نبی)			
بیشکه چا چې په ظاهره ایمان راوړنی دې (او کلمه د توحید او رسالت نه ونیلي ده			
وَالَّذِينَ	هَادُوا	وَالنَّصَارَى	وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ
اوچې کوم کسان یهودیان شوی دی او که عیسایان دی او که صابیان دی چا چې هم ایمان راوړو			
یا یهودیان یا نصاری یا صابئین دی (نوزمونې چا سره ضد نشته بلکه، هر هغه څوک چه په الله			
بِاللَّهِ	وَالْيَوْمِ الْآخِرِ	وَعَمِلَ صَالِحًا	فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ
په الله او په ورځ دآخرت او عمل نه اوکړو نیک انوده دهغوی دپاره بدله دهغوی په نزد			
او په ورځ دآخرت باندې ایمان راوړی او ښه کارونه کوی نو هغوی د رب په نیز د هغوی دپاره اجر			

(۱) صحیح مسلم : کتاب الايمان باب تحريم الکبر وبيانہ : ۹۱ ، ۹۰ -

(۲) احمد : ۳۸۵/۱ ، حاکم : ۱۸۲/۴ -

(۳) ابن جرير : ۱۴۴/۳ ، تفسير ابن ابی حاتم : ۱۲۶/۱ ،

(۴) احمد : ۴۰۷/۱ ، وسند حسن مستند البزار : ۱۶۰۳ ، الطبرانی : ۱۰۱۵۱۵ ، الترغيب : ۱۳۶/۳ -

رَبِّهِمْ ۖ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ ۖ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿۱۰﴾

د رب دهغوی | اونه به وی یره په هغوی باندې | اونه به هغوی | غمزن شی |

مقرر دې | اونه به په هغوی (په آخرت کېنې) څه قسمه ویره وی | اونه به په پرې څه خفگان وی |

قوله تعالى: - إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ

په الله او آخرت ایمان راوړل: - مخکېنې دفرعونیانو د عذاب ذکر و نو په دې ځانې کېنې چه کوم خلق نیکان وو دهغوی ثواب بیانېږی. د نبی کریم ﷺ تابعدارو دپاره دا زیرې د قیامته پورې دې چه نه به ورته دمستقبل ویره وی او نه به ورته د فوت شوو څیزونو څه افسوس او حسرت وی او په بل ځانې کېنې دې چه: ﴿الْإِنِّ أَوْلَاءُ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾ یعنی دالله ﷻ په دوستانوباندې به هېڅ ویره او غم نه وی. او هغه فرېستې چه دمسلمانانو د روح اخستلو دپاره راځی هغوی هم داوانی چه: ﴿الْأَخْشَاءُ وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْلِسُوا﴾ تاسومه ویرېږنی او تاسومه خفه کېږی مونږ تاسو ته دهغه جنت زیرې درکوو چه دکوم تاسو سره وعده شوې وه.

حضرت سلمان فارسی ﷺ فرمائی چه زه د نبی کریم ﷺ په خدمت کېنې حاضریدو نه مخکېنې دکومو دیندارو سره ملاوتشوي وم دهغوی دعبادت او روژو او مونځ وغیره ذکر اوشو نو دا آیت نازل شو (ابن ابی حاتم). په یو بل روایت کېنې دې چه حضرت سلمان دهغوی ذکر او کړو او وې فرمائیل چه هغوی مونځگزار او روژه دار او ایماندار وو اوددې خبرې معتقد وو چه محمد ﷺ مبعوث کیدونکې دې. نبی کریم ﷺ اوفرمائیل چه هغوی جهنمیان دی. حضرت سلمان فارسی ﷺ په دې سره سخت خفه شو. نو دا آیت نازل شو. خو دا دې واضحه وی چه په یهودیانو کېنې ایماندار هغه څوک دی چه تورات لره منی او دحضرت موسی ﷺ دسنتو عامل وی او دحضرت موسی ﷺ په سنتو باندې ولاړ وی او که دحضرت موسی ﷺ نه نې انکار او کړو او تابعدارنی نې اونکړه نو بیا بې دینه شو.

داشان په نصرانیانو کېنې ایماندار هغه څوک دی چه انجیل لره کلام الله منی، اودحضرت عیسی ﷺ په شریعت باندې عمل کوی او په چه خپله زمانه کېنې نبی کریم ﷺ اووینی نود نبی کریم ﷺ تابعداری او د نبوت تصدیق او کړی. او که بیا هم هغه انجیل او اتباع دعیسی ﷺ پرې نښوده او دنبی کریم ﷺ په طریقه نې عمل اونکړو نو هلاک به شی (ابن ابی حاتم) سدی ﷺ او سعید بن جبیر ﷺ هم دا فرمائی. مطلب دادې چه دهر نبی تابعدار اودده منلووالا ایماندار او صالح دې او الله ﷻ سره نجات موندونکې دې. خو کله چه بل نبی راغلو او ده دهغه نه انکار او کړو نو کافر به شی. دقران پاک یو خودا آیت چه مخامخ دې او بل دا آیت چه په هغې کېنې بیان دې چه ﴿وَمَنْ يَتَّبِعْ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ﴾ یعنی چه کوم سړې داسلام نه سوا بل دین تلاش کړی نو هغه دین به دده نه قبول نه وی او په آخرت کېنې به هغه دنقصان والو نه وی.

په دې دواړو آیتونو کېنې هم دا تطبیق دې. چه دیوسړی هېڅ یو عمل او هېڅ یو طریقه به قبوله نه وی چه هغه د شریعت محمدی ﷺ مطابق نه وی خودا په هغه وخت کېنې دې چه کله دوی مبعوث شو اودنیا ته راغلل. د نبی کریم ﷺ نه مخکېنې چه دکوم نبی زمانه وه او چه کوم خلق په هغه زمانه کېنې وو دهغوی دپاره دهغه زمانې د نبی تابعداری اودهغه د شریعت مطابق عمل کول شرط وو.

یهودیان څوک دی؟ لفظ یهود د هواده نه ماخوذ دې چه ددې معنی موده او دوستی ده یا دا ماخوذ دې د تهود نه چه ددې معنی توبه ده. لکه څنگه چه په قران پاک کېنې دې چه ﴿إِنَّا هَدَيْنَاكَ الْإِسْلَامَ﴾ حضرت موسی ﷺ فرمائی چه انې الله ﷻ مونږ تاته توبه کوو. نو هغوی ته هم ددې دوو وجوهاتو په وجه یهود ونیلې شوی دی. یودتوبې په وجه اوبل خپلو کېنې د دوستی په وجه، اوبعضې وائی چه دوی دیهودا د اولاد نه

وو نوپه دې وجه دوی ته یهود او نیلې شو. یهودا د حضرت یعقوب عليه السلام د مشر خونې نوم وو. یو قول دا هم دې چه دوی د تورات د لوستلو په وخت کښې به خوزیدل نو په دې وجه دوی ته یهود یعنی حرکت والا او نیلې شو.

کله چه د حضرت عیسی عليه السلام د نبوت زمانه راغله نو په بنی اسرائیلو باندې دهغوی د نبوت تصدیق اود دوی د فرمان اتباع واجب شوه او دهغوی نوم نصاری شو ځکه چه هغوی په خپلو کښې دیو بل نصرت یعنی تانید او مدد کړې وو. اود دوی ته انصار هم و نیلې شوی دی. ځکه چه د حضرت عیسی عليه السلام قول دې چه: (مَنْ اَنْصَارِيْ اِلَى اللّٰهِ قَالَ الْخَوَارِیُّوْنَ نَحْنُ اَنْصَارُ اللّٰهِ) د الله ﷻ په دین کښې زما مددگار څوک دې؟ حواریانو او نیل چه مونږ یو د الله د دین دپاره مدد کونکی. بعضې وائی چه دا خلق په کوم خانې کښې کوز شوی وو دهغې زمکې نوم ناصره وو نو په دې وجه دوی ته نصاری او نیلې شو. حضرت قتاده رضی الله عنه او حضرت ابن جریج رضی الله عنه نه همدا قول نقل دې. حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه هم دا روایت نقل شوې دې والله اعلم.

دنصاراوپیژندکلو: نصاری د (نصران) جمع ده لکه دنشوان جمع نشاوی او سکر جمع سکاری، ددې مونث (نصرانة) راځی. اوس چونکه د نبی کریم ﷺ زمانه راغله او نبی کریم ﷺ ټولې دنیا طرفته رسول اولیرلې شو نو په هغوی باندې او په ټولو باندې د نبی کریم ﷺ اتباع واجب شوه. او د نبی کریم ﷺ دامت نوم مومن کیخودلې شو ددوی دایمان او د یقین دپوځوالی په وجه او په دې وجه هم چه ددوی ایمان دټولو مخکښو نبیانو علیهم السلام باندې هم دې اویه راتلونکو خبرو باندې هم.

دصابی په تعریف کښې اقول: ① دصابی معنی یوڅو بې دینه اوبې مذهب شوي ده اود اهل کتابو یوې ډلې نوم هم وو چه هغوی زبور لوستلو او هم په دې وجه د ابوحنیفه رضی الله عنه او اسحاق رضی الله عنه مذهب دې چه ددوی دلاس ذبح زمونږ دپاره حلاله ده. او ددوی ښځو سره نکاح کول هم جائز دی. حضرت حسن رضی الله عنه او حضرت حکم رضی الله عنه فرمائی چه دا ډله په شان د مجوسیانو ده، دا هم روایت دې چه دې خلقو به د فرښتو عبادت کولو، زیاد چه کله دا واوریدل چه دا خلق پنځه وخت مونږ قبلې طرف ته کوی نواراده نې اوکړه چه ددوی جزیه معاف کړی لیکن ورسره دا هم معلومه شوه چه هغوی مشرکان دی نوزیاد دخپلې ارادې نه منع شو.

② ابوالزناد رضی الله عنه فرمائی چه دا خلق عراقیان وو اود بکوئی اوسیدونکی وو، ټول نبیان علیهم السلام نې منل، هر کال کښې به نې دیرش روژې نیولې او یمن طرفته به نې مخ کولو او ورځ کښې به نې پنځه مونږونه کول. وهب بن منبه وائی دا خلق الله ﷻ پیژنی. دوی په هیڅ شریعت باندې نه دی او کفار هم نه دی. د عبد الرحمن بن زید رضی الله عنه قول دې چه داهم یومسلك دې چه دا خلق په جزیره موصل کښې وو (لااله الا الله) به نې ونیل او هېڅ یو کتاب یا نبی به نې نه منلو اونه به نې څه خاص شریعت باندې عمل کولو. مشرکانوبه هم په دې بناء باندې نبی کریم ﷺ اود نبی کریم ﷺ صحابه کرامو رضی الله عنه ته صابی ونیل. د (لااله الا الله) ونیلو په وجه ددوی دین نصرانیانو سره ملاوړې. دهغوی قبله جنوب طرف ته وه. دې خلقو به ونیل چه مونږ د حضرت نوح عليه السلام په دین باندې یو. یو قول دا هم دې چه دا دیهودو اود مجوسیانو گډوډ شوي دین وو. ددوی ذبح خوړل اود دوی ښځو سره نکاح کول منع دی. حضرت مجاهد رضی الله عنه، حضرت حسن رضی الله عنه او د ابن ابی نجیح رضی الله عنه هم دا فتوی ده. قرطبی رضی الله عنه فرمائی چه ماته ترکومې پورې معلوم شوی دی چه دا خلق موحد وو لیکن د ستورود تاثیر او د نجوم معتقد وو. ابو سعید اصطخری رضی الله عنه په دوی باندې د کفر فتوی ورکړې ده.

③ رازی رضی الله عنه فرمائی چه دا خلق ستوری پرست وو. اود دوی طرف ته حضرت ابراهیم عليه السلام لیرلې شوې وو. د حقیقت حال علم خو نې صرف الله ﷻ ته دې خو په ظاهر دا قول ښه معلومیږی چه دا خلق نه یهودیان

وو اونه نصرانیان او نه مجوسیان او نه مشرکان وو بلکه دا خلق فطرت باندې وو. د یو خاص مذهب پابند نه وو. او هم په دې وجه به مشرکانو نبی ﷺ صحابه کرامو ﷺ ته صابی وئیل. یعنی دې خلقو ټول مذهبونه ترک کړي وو. دبعضو عالمانو قول دې چه هغوی صابیان وو چه دوی ته هیڅ یونبی دعوت نه وی رسیدلې. واللہ اعلم.

د صابی د ذبیحې حکم

مسلم حنفی:- په هدایه کښې دی وَجُودُ تَزْوِيجِ الصَّابِغَاتِ اِنْ كَانُوا يُؤْمِنُونَ بِدِينِ نَبِيِّ وَيَقْرُونَ بَكْتَابِ لَا تَهْمُ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ او جائز دې نکاح کول د صابیه بنحو سره که هغوی ایمان لرلو د چا نبی په دین او منلو یې څه کتاب لره. په دې عبارت کښې د صابیه تعریف شوی دې او د دې سره د نکاح جواز خودلې شوی دې نو هرکله چه د دې سره نکاح جائز شوه دغه شان به د دې ذبیحه هم حلاله وی لکه څنگه چه د اهل کتابو ذبیحه حلاله ده او نکاح ورسره هم جائز ده از شاه فیصل (تسهيل الهدایه ۴۰۱۳)

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا	او یاد کړې کله چې واخسته مونږ اېخه وعده ستاسو نه او پورته کړه مونږ ادپاسه ستاسو اکوه طور اونیسې
مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ	او کله چې مونږ ستاسو نه وعده واخسته (چې دتوراة حکمونه اومنی) او کوه طور مودرباندې اوچت کړو
لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ۝ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِّنْ بَعْدِ ذَلِكَ	هغه کتاب اچې درکوونې مونږ تاسو ته په مضبوطیا سره او یاد کړې هغه احکام اچې په دې کښې دی
فَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَكُنْتُمْ	اودرته مو او وئیل چه په دې حکمونو په کوشش سره او عمل او کړې او به دې کښې چه څه دی هغه یاد کړې
مِّنَ الْخَاسِرِينَ ۝	دې دپاره چې تاسو د تقوی په لار روان شئ خوبیا واپس شوی تاسو روستو ددغه وعده نه
د نقصان موندونکونه	ددې دپاهر چه خان دگناه نه اوساتئ اخود دغې پخې وعده نه پس هم تاسو دخپلو لوظونو نه او گرزیدنی
د تاوانیانو ځنی وی او هلاک شوي به وی	نوکه چرې نه وی فضل د الله په تاسو باندې اورحمت د هغه نو خامخابه شوې وی تاسو
	نوکه د الله مهربانی اورحمت درباندې نه وی اونرمی نې درسره نه وی کړې نو تاسو به دخپل دې عمل په وجه

قوله تعالى:- وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ

د کوه طور د سرونو دپاسه کول :- په دې آیتونو کښې الله ﷻ بنی اسرائیلو ته وعده وریادوی چه تاسو نه مادخپل عبادت او خمادنبی دتابعدارنی وعده اخستې ده او ددې وعده پوره کولو دپاره اومنلو دپاره ما ستاسوپه سرونو باندې کوه طور غر راټیټ کړې وو. اوبل ځانې کښې ارشاد دې چه (وَإِذْ تَقِفْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ) الخ. کله چه مونږ دهغوی په سرونو باندې سیوری کړو غر لره اودوی یقین اوکړو چه دا به اوس دوی لره تباہ اوچخړې کړی نو په هغه وخت دوی زمونږ ورکړې شوی څیزونه کلک اونیول او په دې کښې چه څه دی دا یادکړنی نو بچ به شی. دطور نه مراد غر دې لکه چه د سورت اعراف آیت کښې دې

اولکے خنکے چہ دصحابہ کرامو ﷺ او تابعینونہ ددی تفسیر شوې دې (۱) اوهم دا ظاهر دی. طور هغه غر ته ونیلې شی چہ په هغې باندې څه زرغونیرې (۲) په حدیث فتون کښې د حضرت ابن عباس رضی الله عنه روایت دې چہ کله هغوی د اطاعت نه انکار او کړو نو په هغه وخت غر دهغوی دسرونو دپاسه راتیږي شو چہ اوس واورئ. سدی ﷺ وائی چہ ددوی دسجدې کولو دانکار په وجه ددوی په سرونو باندې غر راتیږي کړې شو لیکن په دغه وخت کښې دوی ټول په سجده کښې پریوتل او دویرې دوجې نې پاس کتل، الله ﷻ په دوی باندې خپل فضل او کړو او غرنې ترې اخوا کړو. هم په دې وجه هغوی داسې سجده خوښوی چہ نیمه تنه ئې په سجده کښې وی او بل طرفته هغوی پاس گوری.

دکوم څیز د نیولو حکم شوې وو؟ - چہ کوم مونږ درکړل ددې نه مراد تورات دې. دقوت نه مراد اطاعت دې یعنی تورات باندې مضبوطیا سره دعمل کولو وعده او کړنې گڼی تاسو باندې به غر راوغورزولې شی. او په دې کښې چہ څه دی هغه یاد کړنې یعنی تورات لره لولی (۳) خو دې خلقو ددې دومره پوخ میثاق او د اعلیٰ وعدې هم لحاظ اونه ساتلو او وعده خلافی ئې او کړه، اوس دالله ﷻ رحمت او کرم نه وې او هغه توبه قبلونکې نه وې. اود نبیانو سلسله ئې جاری نه وې ساتلې نو یقینا تاسو ته به زبردست نقصان رسیدلې وې ددې وعدې د ماتولو په وجه او په آخرت کښې تاسو بربادشوی وې.

وَلَقَدْ	عَلَّمْتُمُ	الَّذِينَ	اعْتَدُوا
اوخامخا معلومه ده تاسو ته قيصه دهغه کسانو چې تجاوز ئې کړې وو			
او تاسو هغه کسان ښه پيژنئ چې د خالی په ورځ ئې نافرمانی			
مِنْكُمْ	فِي السَّبْتِ	فَقُلْنَا	لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ ۝
ستاسو نه په په ورځ د خالی کښې نو او وئيل مونږ هغوی ته شی شادوگانان ذلیلان			
(چه دمهيانو نیولو) کړې وه نومونږ ورته او وئيل چې خوار او ذلیل به شادوگانو شکلونه اختیار کړئ			
فَجَعَلْنَاهَا	نَكَالًا	لِيَا	بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا
پس او گرځوله مونږ دا واقعہ یوعبرت دهغه وخت خلقو دپاره اودروستو راتلونکی نسل دپاره			
نومونږ دغه واقعہ دهغه زمانې (دخلقو دپاره) او د راتلونکو خلقو دپاره عبرت او گرزوله (او دغه شان)			
وَمَوْعِظَةً	لِلْمُتَّقِينَ ۝		
اونصیحت دپاره دپرهیزگارانو			
د پرهیزگارو خلقو دپاره مو نصیحت او گرځولو			

قوله تعالى: - وَلَقَدْ عَلَّمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدُوا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ

دخالی په ورځ د ښکار کولو واقعہ :- ددې واقعي پوره تفصیل په سورت اعراف کښې دې چہ په هغه ځانې کښې فرمانیلې شوی دی چہ (وَاسْأَلِ الْقُرْآنَ أَلْتَنِي) الخ. هم هغه ځانې کښې به ددې پوره تفسیر بیان کړې شی، انشاء الله. دا دایله کلی اوسیدنکی وو. په دوی باندې د هفتې (خالی) دورځې تعظیم لازم کړې شوې وو، په دې ورځ ښکار هم منع کړې شوې وو او دالله ﷻ په حکم سره به په دې ورځ مهیان

(۱) ابن ابی حاتم: ۱ / ۲۰۳ -

(۲) ابن ابی حاتم: ۱ / ۲۰۳ -

(۳) ابن ابی حاتم: ۱ / ۲۰۳ -

زیات وو نو هغوی حیلہ جوړه کړه او کندی نې او کنستلې، رسی او کونډې به نې واچولې اودهغتي په ورځ هغه (مهيان) راغلل او په دې (کونډو او کندو) کښې به انختل او داتوار په ورځ دوی هغه اونیول. په دې جرم باندې الله ﷻ د هغوی شکلونه بدل کړل.

د مجاهد یو غریب قول: مجاهد رضی الله عنه فرماني چه شکلونه نې نه وو بدل شوي بلکه زړونه نې مسخ کړي شوي وو، داصرف د مثال په طور دی لکه څنگه چه د عمل نه کولو والا علماء دخرو سره مثال ورکړي شوي دي. لیکن دا غریب قول دې او د قران پاک واضحه الفاظو نه هم خلاف دی. په دې آیت باندې بیا سورت اعراف آیت (وَاسْأَلِ الْخَوْفَ) او (وَجَعَلَ مِنْهُمْ الْقِرَدَةَ) الخ باندې نظر واچونی. حضرت ابن عباس رضی الله عنه فرماني چه ددوی ځوانانونه شادوگان جوړ شو او بوډاگانو نه نې خنډیران جوړ شو. (۱) قتاده رضی الله عنه فرماني چه د ټولو ښځواوسرو نه نې لکي، والا شادوگان جوړ شوي وو. آسماني آواز راغلو (كُونُوا قِرَدَةً) چه تاسو شادوگان جوړ شی. نو ټول په ټوله شادوگان شو. (۲) چه کومو خلقو دوی لره ددې مکرو و فریب نه منع کول اوس هغوی راغلل او وې وئیل چه آیا مونږ مخکښې تاسو نه منع کولی څه؟ نو هغوی سر خوزولو یعنی او.

د مسخ شوو خلقو هلاکت: حضرت ابن عباس رضی الله عنه فرماني چه په لږ وخت کښې هغوی ټول هلاک شو. اودهغوی نسل هلوپاتې نشو (۳)، دریو ورځو نه زیات هیڅ یو مسخ شوي قوم نه پاتې کیږي. دا ټول په دریو ورځو کښې راښکلو سره هلاک شو په پوزه پوزه راښکلو سره. خوراک ځکاک او نسل نې ټول منقطع شو. دا خو ځناور دی چه داشان پیدا شوي وو، الله تعالی چه څه غواړي او څنگه نې غواړي پیدا کوي او چا لره څنگه غواړي نو هغه شان تر جوړوي (۴)، الله تعالی دې مونږ دخپل غضب او غصې او دخپلو نیولونه او دخپل دنیاوی او اخروی عذاب نه دې مونږ ته نجات راکړي آمین (د (خَاسِبِينَ) معنی ذلیل او کمینه ده. ددوی تفصیلی واقعه حضرت ابن عباس رضی الله عنه وغیره چه کومه بیان کړې ده هغه واورنی. په دوی باندې دجمعی احترام او ادب فرض کړي شوي وو لیکن هغوی دجمعی ورځ خوښه نه کړه اود هغتي ورځ نې مقرر کړه او په دې ورځ دعزت په طور په دوی باندې ښکار کول وغیره په دې ورځ حرام کړي شو. بل طرفته د آزمینبت په وجه دهغتي په ورځ به ټول مهیان پاس راتلل او ټوپونه به نې وهل، په باقی ورځو کښې به په نظر نه راتلل، ترڅه وخته پورې دوی خو خاموش وو اودښکار کولو نه منع وو. دښکار دپاره حیلہ لټول: دې نه پس په دوی کښې یو سړی داحیلہ راویستله چه دهغتي په ورځ نې مهیان اونیول او کونډه نې واچوله او یو غاړې ته نې تار په څه څیز پورې اوتړلو. او د اتوار په ورځ لاړواو هغه نې راواخستل او پاڅه نې کړل او ددې خوشبو په خلقو باندې اولگیدله نو خلقو ترې نه تپوس او کړو نو ده اووئیل چه ما څو نن داتوار په ورځ باندې ښکار کړې دي، آخر دا راز ښکاره شو او خلقو داحیلہ خوښه کړه اوداشان هغوی ټولو دماهیانو ښکار شروع کړو، بیا بعضو د دریاب سره نزدې کندی ویستلې. دهغتي په ورځ چه به کله مهیان په دې کښې راتلل نو دابه نې بندوله او داتوار په ورځ به نې دا نیول.

نیکان خلق: څه خلق چه په دوی کښې نیکان وو او ریښتونی مسلمانان وو هغوی به دوی منع کول لیکن ددوی جواب به داوو چه مونږ دهغتي په ورځ ښکار نه کوو، مونږ خو د اتوار په ورځ ښکار کوو. ددې ښکار کولو والو او ددې نه منع کولو والونه سوا یوه بله ډله راووتله چه دمصلحت وخت تیروولو.

(۱) ابن ابی حاتم: ۱/ ۲۱۰ -

(۲) ابن ابی حاتم: ۱/ ۲۰۹ -

(۳) ابن ابی حاتم: ۱/ ۲۰۹ -

(۴) الطبری: ۲/ ۱۶۷ -

او دواړو ډلو لره راضي کولو والا وو. هغوی خو نه ددوی سره ملګرتیا کوله او نه به نې ښکار کولو او نه به نې ښکار نه خلق منع کول. بلکه منع کوونکی ته نې وئیل چه دې قوم ته ولې نصیحت کوئی، دوی به الله ﷻ هلاک کړی یا به ورته سخت عذاب ورکړی او تاسو خپل فرض ادا کړو دوی مو منع کړه. هرکله چه نه منی نو اوس دوی پرېږدنی، منع کوونکو به جواب ورکولو چه یو طرفته خو دالله تعالی په نیز مونږ چه معذور شو ددې په وجه او بل په دې وجه چه شاند نن نه نو سبا او که سبا نه وی نوبله ورځ به دوی اودالله ﷻ دعذاب نه به بچ شی. بالاخر دې مسلم جماعت ددې حیله کوونکو ډلې سره بانیکاټ اوکړو اوددوی نه بالکل جدا شو. دکلې په مینځ کښې نې یو دیوال اووهلو او یو دروازه نې دتګ راتګ دپاره پرېښودله. په دې حیله کوونکې نافرمانوباندې هم داشان څه موده تیره شوه. یو ورځ چه کله دامسلمانان دخوب نه راښکار شو دخوب نه او ورځ راوختله نو تر هغه وخته پورې دې خلقو خپله دروازه بیرته نه کړه او نه ددوی آوازونه راتلل، دا خلق حیران وو چه نن څه خبره ده؟

دعجیبه منظر لیدل:- آخر چه کله وخت زیات تیر شو نو خلقو په دیوال باندې اوکتل نو په هغه ځانې کښې عجیبه منظر ورته په نظر راغلو، وې کتل چه ټول خلق ښځو او ماشومانو سره شادوگان شوی دی اودهغوی کورونه څنګه چه دشپې نه بند وو هم هغه شان بند وو او دننه ټول خلق د شادوگانو پشان وو او ددوی لکۍ شوې وې. بچی د وړوکو شادوگانو په شان، سړی د لویو شادوگانو په شان او ښځونه ماده شادوگانې جوړې شوې وې. اوهر سړی به پیژندې کیدو چه دا فلانې کس دې اودا فلانې ښځه ده اودا فلانې بچی دې. وغیره وغیره. اودا هم یاد ساتل پکار دی چه کله داعذاب راغلو نو نه صرف دا خلق هلاک شو چه کومو ښکار کولو بلکه هغه خلق هم هلاک شو چه مصلحت پسند وو او دوی نې نه منع کول او خاموشه ناست وو اودوی سره نې تګ راتګ نه وو پرېښودې. بلکه صرف هغه خلق باقی پاتې شو چه کومو منع کول او ددوی نه جدا شوی وو. دا ټول اقوال اودقران پاک ډیر آیتونه وغیره په دې گواه دی صحیح خبره داده چه دهغوی شکلونه بدل شوی وو او په رښتیاو ترینه شادوگان جوړ شوی وو. نه صرف دا چه معنوی مسخ وه یعنی ددوی زړونه دشادوگانو په شان وو لکه څنګه چه د حضرت مجاهد رضی الله عنه قول دې، صحیح تفسیر هم دا دې چه الله ﷻ دوی نه خنزیران او شادوگان جوړ کړی وو او ظاهری شکلونه نې هم ددوی دبدو ځناورو په شان وو، والله اعلم.

په واقعه کښې عبرت:- (تَجَلَّيْنَا) کښې د(ها) ضمیر مرجع د(قِرْدَة) دې یعنی مونږ دې شادوگانو لره د عبرت سامان جوړ کړل. ددې مرجع (حیتان) دې یعنی مهیانو لره یا ددې مرجع (عقوبة) دې یعنی دا سزا اودا هم وئیلې شوی دی چه ددې مرجع (قرية) دې یعنی دا کلی مونږ دمخکښو اوروستو خلقو دپاره عبرتناک جوړ کړو او صحیح خبره دا معلومېږی چه قریه ترې مراد ده او قریه نه مراد اهل قریه دی. (نُكَالًا) وائی عذاب او سزا ته لکه څنګه چه په بل ځانې کښې دی چه (فَأَخَذَهُ اللَّهُ نَكَالَ الْآخِرَةِ وَالْأُولَىٰ) دامو دعبرت سبب جوړ کړل د مخکښو روستو والو کلو دپاره لکه څنګه چه په بل ځانې کښې دی چه (وَلَقَدْ أَهَلَّكُنَا مَا حَوْلَ كُمْ مِنَ الْقُرَى الْخ) مونږ ستاسو چاپېرچل کلی هلاک کړل او نښې مو جوړ کړل چه داخل واپس راشی اوارشاد دې چه (أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ)

بل مطلب:- اودا هم مطلب بیان شوې دې چه دهغه وخت موجوده خلقو دپاره اودهغوی نه پس راتلونکو خلقو دپاره دعبرت واقعه او دلیل جوړ شی. اگر چه بعضې خلق وائی چه دمخکښو روستو دپاره دا یوسبق دې. لیکن ظاهر دی تیر شوی خلق د راتلونکو خلقو دپاره. واقعه که هر څومره زبردسته او عبرتناکه وی دلیل نشی جوړیدلې ځکه چه هغوی خو تیر شو. نو قول صحیح هم دادې چه په دې ځانې کښې مراد مکان او ځانې دې یعنی دهغوی نه گیر چاپېره کلی او هم دا تفسیر دې د حضرت ابن عباس رضی الله عنه اوسعیدبن جبیر رضی الله عنه، والله اعلم. او دا معنی هم بیان شوې ده چه دهغوی مخکښې گناهونه اودوی نه پس دراتلونکو خلقو داسې، گناهونو دپاره مونږ د داسې سزا سبب جوړ کړل لیکن صحیح هم هغه

دې چه د کومې صحت مونږ بيان کړو د چاپير چل کلی. قران پاک فرماني چه **(وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا مَا خَلَقْنَا وَلَكُم مِّنَ الْقُرْآنِ لَعْنٌ)** او فرمان دې چه **(وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَخِ)** او فرمان دې چه **(أُولَئِكَ يَوْمَئِذٍ فِي الْأَرْضِ الْخِ)**. امت محمديه دپاره تنبيه:- غرض دا چه عذاب دراتلونکو خلقو دپاره او ددوی نه پس خلقو دپاره يو سبق دې. او هم ددې وجې نه **(وَمَوْعِظَةٌ لِّلْمُتَّقِينَ)** يعنې دا روستو راتلونکو پرهيزگارانو دپاره دعبرت سامان دې. تر دې پورې چه د حضرت محمد ﷺ د امت دپاره چه دا خلق ويره کښې وې چه کوم عذاب اوسزا په هغوی باندې دهغوی دخیلو او مکر او فریب په وجه ، او حرام لره حلال گنړلو په وجه نازل شو نو اوس چه څوک داسې کوی هسې نه چه هم هغه سزا په هغوی باندې راشي. يو صحيح حديث امام ابو عبدالله بن بطه رحمته الله وارد کړې دې چه نبی کریم ﷺ او فرمائیل چه **(لَا تَرْكَبُوا مَا رَكَبَتِ الْيَهُودُ فَتَحْمِلُوا حِمْلَهُمُ)** الله بادن الحیل) يعنې تاسو هغه مه کونی چه کوم يهودو او کړل په حیلو حوالو سره نې دالله ﷻ حرام حلال وې. يعنې په شرعی احکامو کښې حیلې کولو نه بچ اوسئ ، دا حديث بالکل صحيح دې او ددې ټول راویان ثقه دی. والله اعلم.

وَإِذْ	قَالَ	مُوسَىٰ	لِقَوْمِهِ	إِنَّ اللَّهَ	يَأْمُرُكُمْ
ياده کړه هغه واقعه کله چې اوونیل موسی اقوم خپل ته چې بیشکه الله احکم کوی تاسو ته او یاد کړنې هغه وخت چې موسی خپل قوم ته اوونیل دالله حکم دې چې تاسو دقاتل معلومولو دپاره					
أَنْ تَذَبَحُوا	بَقَرَةً	قَالُوا	اتَّخِذْنَا	هَؤُلَاءِ	
چې ذبحه کړئ تاسو یوه غوا اوونیل هغوی آیا ته نیسی مونږ لره په توقو سره					
یوه غوا حلاله کړنې هغوی ورته اوونیل آیاته مونږ پورې توقې کوي هغه موسی <small>ﷺ</small> ورته					
قَالَ	أَعُوذُ	بِاللَّهِ	أَنْ أَكُونَ	مِنَ الْجَاهِلِينَ	
اوونیل موسی زه پناه غواړم په الله سره چې زه شم دجاهلانوته					
اوونیل چې زه په الله د دې خبرې نه پناه غواړم دالله حکم په بیانولو کښې دتوقو کونکو نه شم					

د خپل تړه قتل کول :- ددې پوره واقعه داده چه په بنی اسرائیلو کښې یو سړې وو چه ډیر مالدار وو. دده نارینه اولاد نه وو. صرف یوه لور نې وه او یو وراره نې وو. کله چه نې دې وراره اوکتل چه دا بوډها هډومر کیږي نه نو د وراثت په باره کښې ورته خیال راغلو چه څه دې ولي قتل نه کړم؟ چه دده لور سره نکاح اوکړم او دقتل تهمت په نورو باندې اولگوم اودیت هم وصول کړم او دمقتول مالک هم جوړشم. په دې شیطانی خیال کښې هغه باحوصله شو او یو ورځ نې موقع بیا مونده اوخپل تره نې قتل کړو. دبنی اسرائیلو ښه خلق ددوی دجنگ جگړو نه تنگ شو او جدا شو ترې اوپه بل ښار کښې اوسیدل. دماښام به نې دخپلې قلعي دروازه بندوله سحر به نې بیرته کوله. هېڅ یو مجرم به نې نه پریښودلو. دې هلك (وراره) د خپل لاش واخستلو او د قلعي پاتک سره نې واچولو. واپس راغلو او خپل تره نې تلاش کولو. بیاني هله کله جوړه کړه چه زما تره چا قتل کړې دې او په دې قلعي والو باندې نې تهمت اولگولو. اوده د دیت درقم مطالبه اوکړه. هغوی ددې قتل اود دیت نه انکارا وکړو او وې ونیل مونږ ترېنه نه یو خبر. خو دې په ضد شو تر دې پورې چه خپل ملگری نې واخستل او جنگ نې جوړ کړو. موسی ﷺ ته تلل :- دا خلق عاجزه شو او حضرت موسی ﷺ ته راغلل او واقعه نې ورته عرض کړه چه انې دالله ﷻ رسوله هیڅ بې هیڅ په مونږ باندې دقتل تهمت لگوی حالانکه مونږ بری الذمه یو. حضرت موسی ﷺ دالله ﷻ نه دعا اوکړه او د هغه ذات د طرفنه نه وحی نازله شوه یو غوا ذبحه کړئ. هغوی اوونیل چه انې دالله ﷻ رسوله چرته د قاتل معلومول اوچرته د غوا ذبح کولو حکم؟ آیا ته مونږ سره توقې

کویٰ خہ؟ حضرت موسیٰ علیہ السلام ورتہ اوونیل اعوذ بالله (دشریعت دمسنلو په وخت کښې) د توقې کول د جاهلانوکار دي. دالله ﷻ حکم هم دادې.

عبث تپوسونه کول: اوس که دا خلق تلې وې او غواڼې ذبح کړې وې نو کافی به وه لیکن هغوی سوالونه شروع کړل او وې وئیل چه هغه غوا څنگه پکار ده؟

د غوا صفتونه: په دې باندې حکم نازل شو چه نه ډیره بوډنی ده اونه ډیره وړه ده (بلکه) خوانه ده. هغوی اوونیل چه داسې غواگانې خو ډیرې دي دا او فرمانې چه دهغې رنگ څنگه دي؟ وحی راغله چه دهغې رنگ بالکل صفا زېره ده. او هر کتونکی ته ډیره ښکلې ښکاری. بیاني اوونیل چه حضرت داسې غواگانې خو ډیرې دي. څه بل خاص صفت نې بیان کړنی. وحی راغله چه هغې باندې هېڅ کله هم ییوه نه ده شوې، پتو ته پرې اوبه نه دی ورکړې شوی دهر عیب نه بالکل پاکه ده. یو رنگ نې دي، هېڅ داغ پرې نشته دي، چه څومره به دوی سوالونه کول دومره په حکم کښې سختی راتله.

د پلار تابعداري: اوس دداسې غوا په تلاش کښې اووتل او هغه صرف یو هلك سره ملاؤ شوه. دا ماشوم دخپل پلار ډیر زیات فرمانبردار وو. یو ځل دده پلار اوده وو اودنقدو د پیتی چابی دده سرته پرته وه، یو سوداگر یو قیمتی هیوا خرڅوله. هغه اوونیل چه څه دا خرڅول غواړم، هلك ورتہ اوونیل چه څه به نې درنه واخلم. اوددې قیمت اویا زره مقرر شو. هلك ورتہ اوونیل چه لږ صبر اوکړه چه کله زما پلار پاسی نو څه به دهغه نه چابی واخلم او تاته به قیمت درکړم. هغه اوونیل که اوس رقم راکوې نو څه به ستا نه لس زره کمې واخلم. هلك اوونیل چه نه څه خپل پلار نه پاسوم. که ته لږ شان ایسار شې نو څه به تاته د اویازروپه ځانې اتیا زره درکړم. همداشان یو طرفنه او بل طرفنه کمې زیاتې شروع شو تر دې پورې چه تاجر ورتہ ډیرش زره قیمت مقرر کړو. که ته اوس پلار پاسوی اوماته رقم راکوې نو څه ستا نه ډیرش زره واخلم. هلك ورتہ اوونیل که ته لږ ایسار شې چه زما پلار پاسی نو څه به تاته یو لاکهه درکړم. آخر هغه خفه شو او خپله هیره نې واپس واخستله او لاړو. د پلار ددې بزرگۍ او دهغه د راحت او دهغه د ادب خیال ساتلو په احترام کښې الله ﷻ ددې هلك نه ډیر خوشحاله شو او ده ته نې دا غوا ورکړه.

دهلك نه دغوا مطالبه کول: هرکله چه بنی اسرائیلودا قسمه غوا بیا مونده اوددې هلك نه بغیر بل چا سره داسې نه وه، نو ده ته وائی چه ددې غوا په بدله کښې دوه غواگانې واخله خو هغه هلك انکار کوی. بیا وائی چه درې غواگانې واخله خو هغه هلك نه راضی کیږی. هغوی تر لسو (غواگانو) پورې شمیر اورسو خو دې نه منی اودا خلق حضرت موسیٰ علیہ السلام ته شکایت کوی. حضرت موسیٰ علیہ السلام ورتہ اوونیل چه څه دي غواړې هغه ورکړنی او غوا ترې واخلي. آخر د غوا د وزن برابر ورتہ سره زر ورکړې شونو بیا دې هلك خپله غوا خرڅه کړه. دا برکت الله ﷻ دي هلك ته مور پلار د خدمت په بدله کښې ورکړو. او دې ډیر زیات محتاج وو او دده پلار وفات شوې وو. اودده کونډه مور ډیره غریبه وه.

د غوا اخستل: غرض دا چه غوا نې ترې واخستله او دانې ذبح کړه او ددې د بدن یو حصه نې دمقتول په جسم باندې اووهله نو دالله ﷻ په قدرت سره هغه مړې ژوندې شو اودهغه نه تپوس اوکړې شو چه ته چا قتل کړې نې؟ هغه اوونیل زما وراره ځکه چه هغه زما مال واخلي او زما لور سره نکاح اوکړی، بس دومره ویناوه او هغه دوباره مړ شو اودقاتل معلومات اوشو. او په بنی اسرائیلو کښې جنگ چه کیدونکې وو ختم شو. اودا فتنه ختمه شوه. دهغه مرده دا وراره خلقو اونیولو اودهغه دا مکار توب ښکاره شو اوهغه ددې په بدله کښې قتل کړې شو. داواقع مختلفو الفاظو سره روایت کړې شوې ده. په ظاهره دا معلومیږی چه دا واقعه دبنی اسرائیلو ده چه ددې تکذیب یا تصدیق مونږ نشو کولې. خو روایت جائز دي. او په دې آیت کښې هم بیانېږی چه انې بنی اسرائیلو زما هغه نعمت هم مه هیرونی چه

مادعات خلاف د معجزې په طور د یو غوا (دغوبنې ټکړې) په لگولو سره هغه مرده ژوندي کړو او دهغه مقتول اود قاتل معلومات اوشو. او یو خوریدونکي فتنه ختمه شوه.

قَالُوا اِدْعُ لَنَا رَبَّكَ يٰيُنٰى لَنَا مَا	اوونیل هغوی اوغواره دپاره زمونږ درب خپل نه اچې بیان کړی مونږ ته اچې څنگه ده
هغیٰ قَالَ اِنَّهٗ يَقُوْلُ اِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا فَاْرِضُ	هغه اوونیل موسی اچې بیشکه الله فرمانی اچې وی دې هغه داسې غوا اچې نه بودی وی
وَلَا یُکْرَهُ عَوَانٌ بَيْنَ ذٰلِکَ فَاَفْعَلُوْا مَا تُوْمَرُوْنَ۝۵	چه دا غوا به څنگه وی هغه (موسی) اوونیل چې الله وائی دایوه داسې غواده چې نه ډیره زړه ده
قَالُوا اِدْعُ لَنَا رَبَّكَ یٰيُنٰى لَنَا مَا لَوْنُهَا	اونه بچی بلکه میانه حاله وی په منځ ددې کبې پس اوکړی هغه اچې دکومې درته حکم کړی
قَالَ اِنَّهٗ یَقُوْلُ اِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءُ فَاقِمْ لَوْنَهَا تَسْرُ	اونه ډیره وړه ده بلکه ددې په مینځ کبې درمیانه ده نوتاسوته چه کوم حکم کولی شی په هغې عمل اوکړی
النَّظْرٰی۝۶ قَالُوا اِدْعُ لَنَا رَبَّكَ یٰيُنٰى لَنَا مَا لَوْنُهَا	اوونیل هغوی اوغواره دپاره زمونږ درب خپل نه اچې بیان کړی مونږ ته اچې څه دې رنگ دهغې
قَالَ اِنَّهٗ یَقُوْلُ اِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءُ فَاقِمْ لَوْنَهَا تَسْرُ	هغوی اوونیل چې د خپل رب نه زمونږ دپاره بیا تپوس اوکړه چې مونږ ته دهغې رنگ اوبنایی
النَّظْرٰی۝۷ قَالُوا اِدْعُ لَنَا رَبَّكَ یٰيُنٰى لَنَا مَا لَوْنُهَا	اوونیل موسی اچې بیشکه الله وائی اچې وی دې هغه غوا زیره شوخ دې وی رنگ دهغې اچې خوشحالوی
النَّظْرٰی۝۸ قَالُوا اِدْعُ لَنَا رَبَّكَ یٰيُنٰى لَنَا مَا لَوْنُهَا	هغه (موسی) اوونیل چې الله پاک وائی دایوه تکه زیره غوا ده اچې (په کتلو سره) د زړونه خوشحالوی
النَّظْرٰی۝۹ قَالُوا اِدْعُ لَنَا رَبَّكَ یٰيُنٰى لَنَا مَا لَوْنُهَا	کتونکولر اوونیل هغوی اوغواره دپاره زمونږ درب خپل نه اچې بیان کړی مونږ ته
النَّظْرٰی۝۱۰ قَالُوا اِدْعُ لَنَا رَبَّكَ یٰيُنٰى لَنَا مَا لَوْنُهَا	هغوی اوونیل چې ته زمونږ دپاره د خپل رب نه یوخل بیا تپوس اوکړه چې مونږ ته (د کار کولو په اعتبار سره)
النَّظْرٰی۝۱۱ قَالُوا اِدْعُ لَنَا رَبَّكَ یٰيُنٰى لَنَا مَا لَوْنُهَا	ماهی لا اِنَّ الْبَقَرَ تَشَبَهَ عَلَيْنَا وَاِنَّا اِنْ شَاءَ اللّٰهُ
النَّظْرٰی۝۱۲ قَالُوا اِدْعُ لَنَا رَبَّكَ یٰيُنٰى لَنَا مَا لَوْنُهَا	چې څه قسم ده هغه بیشکه غواگانې گډې ودې شوې په مونږ باندې او مونږ اکه اوغواړی الله
النَّظْرٰی۝۱۳ قَالُوا اِدْعُ لَنَا رَبَّكَ یٰيُنٰى لَنَا مَا لَوْنُهَا	اوبنایی چې داڅنگه غوا ده ځکه چې غواگانې په مونږ باندې گډې ودې شوې اوکه الله اوغواړی
النَّظْرٰی۝۱۴ قَالُوا اِدْعُ لَنَا رَبَّكَ یٰيُنٰى لَنَا مَا لَوْنُهَا	لهتدوون ۵ قَالَ اِنَّهٗ یَقُوْلُ اِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذُلُوْلٌ
النَّظْرٰی۝۱۵ قَالُوا اِدْعُ لَنَا رَبَّكَ یٰيُنٰى لَنَا مَا لَوْنُهَا	خامخا لرموندونکی یو اوونیل موسی بیشکه الله وائی اچې هغه داسې غوا ده چې نه ده کار کونکی
النَّظْرٰی۝۱۶ قَالُوا اِدْعُ لَنَا رَبَّكَ یٰيُنٰى لَنَا مَا لَوْنُهَا	نومونږ به نې خامخا بیا موندې شو هغه (موسی) اوونیل الله فرمانی چې دایوه داسې غوا ده چې جوتی نه ده
النَّظْرٰی۝۱۷ قَالُوا اِدْعُ لَنَا رَبَّكَ یٰيُنٰى لَنَا مَا لَوْنُهَا	تثیر الارض وَلَا تَسْقٰی الْحَرْثُ۝۱۸ مَسْلَمَةٌ لَا شِیْءَ فِیْهَا
النَّظْرٰی۝۱۹ قَالُوا اِدْعُ لَنَا رَبَّكَ یٰيُنٰی لَنَا مَا لَوْنُهَا	چې اړوی زمکه اونه اوبه کوی پتی (فصل) اصحیح سالمه ده نشته داغ په هغې کبې
النَّظْرٰی۝۲۰ قَالُوا اِدْعُ لَنَا رَبَّكَ یٰيُنٰی لَنَا مَا لَوْنُهَا	چه یوې کوی یا اوبه خور کوی بالکل سالمه ده (د کار نه کولو په وجه) هیڅ داغ پرې نشته

قَالُوا	النَّ	جِئْتُ بِالْحَقِّ ط	قَدْ بَخَّوْهَا	وَمَا	كَادُوا
اوونیل هغوی اوس راغلی ته حق خبرې ته بیاذبحه کره هغوی هغه اونه وو نزدې					
هغوی اوونیل چې هیله اوس دې پوره تفصیلی خبره اوکره نو غواښې پیدا کره او غواښې حلاله کره					
يَفْعَلُونَ ۝					
چې کرې نې وې دا کارا					
اونزدې وو چه دا کار نې نه وو کرې					

د غوا باره کښې تپوسونه: د بنی اسرائیلو د سرکشی او د نافرمانۍ او د الله ﷻ په حکم کښې خبرې کولو بیان په دې ځانې کښې کیږي چه حکم آوریږدو سره په دې باندې نې عمل اونکړو بلکه په دې کښې نې مچختی لټول اوبار بار به نې سوالونه کول. ابن جریج فرماني چه هغوی حکم ملاویدو سره هره یوه غوا ذبح کرې وې نو دابه کافی وه. خو هغوی پرله پسې سوالونه کول او په کار کښې سختی زیاتیده. آخر کښې که هغوی انشاء الله نه وې وئیلې نو نوره به هم دا سختی هیڅکله نه وه لرې شوې او په دوی باندې به اظهار نه وو شوې^۱

د رومی سوال په جواب کښې اوونیلې شو چه نه هغه بوډنی ده اونه بالکل کم عمر والا ده بلکه د درمیانه عمر ده. بیا د دویم سوال په جواب کښې ددې رنگ بیان شو چه هغه د زیر رنگ والا ده او چمکداره ده چه کتونکو باندې ښه لگی. د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما قول دې چه څوک زیر پزار اچوی هغه به هر وخت خوشحاله وی اوددې جملې نه استدلال دې چه «تَرَأُ النَّظِيرِينَ»^۲ بعضو وئیلی دی چه ددې نه مراد سخت تور رنگ دې لیکن اول قول صحیح دې اودابله خبره ده چه مونږ داسې اووایو چه ددې د شوخی اود چمک په وجه تور رنگې معلومیده. وهب بن منبه وائی چه دومره شوخه وه چه داسې معلومیده چه ددې نه دنمر شغلي راخیژی. په تورات کښې چه ددې رنگ سور بیان کرې شوې دې خو شاند دا عربی والو غلطی ده. والله اعلم.

د غوا د کار نوعیت: چونکه دې رنگ اوددې عمر غواگانې دوی ته ډېرې په نظر راغلي نو هغوی بیا اوونیل چه انې د الله ﷻ نبي څه بله ښه اوبنایه چه شک ختم شی، انشاء الله اوس به لار ملاو شي. که هغوی انشاء الله نه وې وئیلې نو هغوی ته به تر قیامته پورې پته نه لگیده او که هغوی داسوالونه نه کولې نو په هغوی باندې به دومره سختی نه وې بلکه چه کومه غواښې هم ذبحه کرې وې نو هغه به کافی وې. ددې مضمون په یو مرفوع حدیث کښې هم راغلي دي لیکن دهغې سند غریب دي. صحیح خبره دا معلومېږي چه دا د حضرت ابو هریره رضی الله عنه خپل کلام دي والله اعلم. دې ځل ددې صفتونه بیان شو چه هغې باندې یوه نه ده شوې، اوبه پرې نه دی راویستلې شوې ددې په چمکه باندې څه داغ نشته دي، یو رنگ ی دي، په ټول بدن کښې نې یو ځانې کښې هم بل رنگ نشته دي. ددې لاسونه مخکښې او روستو پښې او د ټول بدن اندامونه بالکل صحیح دي او مضبوط دي.

بعضې وائی چه هغه غوا کار کولو والا نه ده خو د پتو کار کوی. اوبه راوباسی خو دا قول غلط دي. نه په دې کښې څه داغونه شته دي. اوس ددومره کوششونو نه پس دوی ددې قربانۍ طرفته متوجه شو، هم ددې وجې نې افرمائیل چه ذبح کولو ته نژدې نه وو او د نه ذبح کولو په بهانه کښې وو، چا وئیلی دی چه هغوی ته خپلې رسوائی خیال وو چه پته نشته چه قاتل څوک دي. بعضې وائی ددې

^۱ الطبری: ۱/ ۳۴۸

^۲ ابن ابی حاتم: ۱/ ۱۳۸ -

قيمت په اوریدو سره هغوی ویریدلی وو، خو په بعضو روایتونو کېنې راغلی دی چه ټول ددې قیمت درې دیناره مقرر شوې وو. خو دا درېو دینارو والا اود غوا د وزن برابر سرو زرو والا روایتونو کېنې اسرانیلی روایتونه دی. صحیح خبره داده چه ددوی اراده د حکم پوره کولو نه وه خو اوس ددومره وضاحت نه پس اود قتل مقدمې په وجه دوی دا حکم اومنلو. والله اعلم.

یوه فقهي مسئله:- ددې آیت نه په دې مسئله هم استدلال کیدیشی چه ځناور بغیر دکتلو نه قرض اخستل جائز دی. ځکه چه صفات ښکاره کړې شوی دی اوصفتونه ټول بیان کړې شو. لکه څنگه چه حضرت امام مالک رحمته الله علیه، امام اوزاعی رحمته الله علیه، امام لیث رحمته الله علیه، امام شافعی رحمته الله علیه، امام احمد رحمته الله علیه اود جمهور عالمانو مذهب دې، دمتقدمینو او متاخرینو مذهب دې. اوددې دلیل د بخاری او مسلم دا حدیث هم دې چه هېڅ یو ښځه دې دبلې ښځې صفات دخپل خاوند په وړاندې داسې نه بیانوی لکه چه هغه ئې وینی. (۱) اوپه حدیث مبارک کېنې نبی کریم صلی الله علیه و آله د دیت داوښانو صفتونه هم بیان کړي دی. قتل

خطا کېنې او هغه قتل چه قصدسره مشابه وی (۲)، خوا امام ابوحنیفه رحمته الله علیه او او نور کوفی عالمان او امام ثوری رحمته الله علیه وغیره دبیع سلم قاتل نه دی. هغوی وائی چه د ځناورو په صفتونو اواحوالو باندې پوره ضبط نشی کیدلې، داشان حضرت ابن مسعود رضی الله عنه، حضرت حذیفه بن یمان رضی الله عنه او عبدالرحمان بن سمره رضی الله عنه وغیره نه منقول دی.

بغیر د لیدو نه د ځناور خرڅولو حکم

مسلك هنفي:- علامه عثمانی رحمته الله علیه فرمائی چه امام صاحب په ځناورو کېنې د وصف بیانول کافی نه گنړی نو دا خبره صحیح ده اودا ایت د امام رحمته الله علیه خلاف حجت نشی جوړیدې ځکه چه په دې کېنې الله تعالی د غوا وصف بیان کړې دې او امام ابوحنیفه رحمته الله علیه دا نه فرمائی چه د الله تعالی په وصف بیانولو سره تعیین نه راځی هغوی چه انکار کړې دې نو د خلقو د وصف په بیانولو سره ئې د تعیین نه انکار کړې دي (احکام القرآن للعثماني ۳/۱۱۱).

وَأَذُّ	قَتَلْتُمْ نَفْسًا	فَأَذَرْتُمْ	فِيهَا
اوکله چې مړ کړو تاسو یوسړې نو په یوبل موالزامونه لگول په باره دمړی کېنې			
او یاد کړنی کله، چې تاسو یوسړې دوزلوبیا د قاتل په حقله پخپلو			
وَاللَّهُ	مُخْرِجٌ	مَا كُنْتُمْ	تَكْتُمُونَ
او الله ښکاره کونکې وو دهغه څه چې تاسو وی چه پټول مو نو او و نیل مونږ اووهی دامړې			
کېنې په جگړه شوې او الله هغه څیز ښکاره کولو کوم چې تاسو پټولو نو مونږ او و نیل چې دامقتول د غوا په یوه حصه			
بَعْضُهَا	كَذَلِكَ	يُنْجِي اللَّهُ	الْمَوْتَىٰ
په یوه حصه ددې غوا درانگې اړوندی کوی الله مړی او ښائی تاسو ته ښې خپلې دپاره ددې			
اووهی اړوندې او گویا به شی، دغه شان به الله د قیامت په ورځ مړی ژوندی کوی او تاسو ته دخپلو قدرتونو ښې ښائی			
تَعْقِلُونَّ			
چې تاسو پوهه شی			

(۱) صحیح بخاری: کتاب النکاح باب لا باشر المرأة المرأة: ۵۲۴۰، صحیح مسلم: ۳۳۸، (مصر: ۱۳۳۸).

(۲) ابو داود، کتاب الديات، باب فی دية الخطأ شبه العمد: ۴۵۴۷، وهو صحیح نسائی: ۴۸۹۵، ابن ماجه: ۲۶۲۷.

الله د پټو څيزونو ښکاره کونکې دې. په صحيح بخاری کښې (ادارتم) معنی ده چه تاسو اختلاف کړې دې (۱) مجاهد رضی الله عنه وغیره نه هم دا روایت دې (۲) مسیب بن رافع رضی الله عنه وائی. چه کوم سړې په اوو کورونو کښې پټ شی اونیک عملونه کوی نو الله تعالی به دده نیکی ظاهرې کړی. داشان که څوک په اوو کورونو کښې پټ شی او دبدی کار کوی نو الله تعالی به دده دا بدی ښکاره کړی. بیانيې دا آیت تلاوت کړو چه

﴿وَاللّٰهُ مُخْرِجٌ مَّا كُنْتُمْ تُكْتُمُونَ﴾

قوله تعالى: - فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بَعْضَهَا كَذَلِكَ يُخَيِّ اللَّهُ الْمَوْتَى وَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ

دغوا په څه حصه د مړی وهل. په دې ځانې کښې هم هغه د تره او وراره واقعہ بیانېږی چه ددې په وجه هغوی ته دغوا د ذبح حکم شوې وو او ونیلې شوی وو چه ددې یو ټکړه واخلئ او په دې باندې د مقتول بدن اووهی، هغه ټکړه د کوم ځانې وه؟ ددې بیان خو نه قرآنپاک کښې شته دې اونه په څه صحیح حدیث کښې او نه مونږ ته ددې په معلومیدو سره څه فائده ملاوېږی، د نه د معلومیدو سره هیڅ نقصان نشته. ښه خبره داده چه د کوم څیز بیان نه وی نو چه مونږ هم په هغې پسې لټون نه کوو. اگر چه بعضو ونیلې دی چه هغه د غضروف نرم هډوکي وو. څوک وائی. چه هډوکي نه وو بلکه داد پتون غوښه وه. څوک وائی چه د دواړو اورو په مینځ کښې غوښه وه. څوک وائی چه د ژبې غوښه وه. څوک وائی چه دلکې غوښه وه وغیره. لیکن زموږ بهتری په دې کښې ده چه څنگه الله تعالی پټ ساتلی دی مونږ ئې هم پټ اوساتو. ددې ټکړې په لگیدو سره هغه مړده ژوندې شو. او الله تعالی د هغوی د جگړو فیصله اوکړه اود قیامت په ورځ ئې هم دا دلیل جوړ کړو.

پنځه ځایه د مرکب ذکر. په دې سورت کښې پنځه ځانې کښې دمرگ نه پس ژوندی کیدل بیان شوی دی. یو خودې آیت ﴿ثُمَّ يَعْتَنِيكُمْ مِّنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾ کښې دی او بل په دې قصه کښې او دریم د هغوی په قصه کښې چه د زرگونو په شمیر وتلی وو او په یو ویران کلی باندې تیر شوی وو. څلورم د ابراهیم عليه السلام د څلورو مارغانو وژلو نه پس په ژوندی کیدو کښې. او پنځم د زمکې د مړ کیدو نه پس ددې دپاره ژوندی کیدو ته په مرگ او ژوند سره تشبیه ورکول دی.

په بیا ژوند یو دلیل. د ابو داود طیالسی رضی الله عنه یو حدیث دې چه ابو رزین عقیلی رضی الله عنه د نبی کریم صلی الله علیه و آله نه تپوس اوکړو چه یارسول الله صلی الله علیه و آله مړی الله تعالی څنگه ژوندی کوی؟ وې فرمانیل چه کله ته په ویرانه زمکه باندې تیر شوې ې. وې فرمانیل چه آو، بیا ئې او فرمانیل چه بیادې دا شنه کتلې ده؟ وې فرمانیل چه آو. نو نبی کریم صلی الله علیه و آله او فرمانیل چه داشان دمرگ نه پس ژوندی کیدل دی (۱) په قرآن پاک کښې یو بل ځانې کښې دی چه ﴿وَابَءَ لَهُمُ الْأَرْضَ الْمَيِّتَةَ﴾ یعنی ددې منکرانو دپاره د امړه زمکه هم یو ښه ده. چه دامونږ ژوندی کوو. اوددې نه دانې راوباسو او دادوی خوری اومونږ په دې کښې د انگورو او کهجورو باغونه پیدا کوو اوددې څلور واړه طرفونو ته نهرونه بهیږی او دوی ددې میوې ښه په خوند خوند خوری. حالانکه دا دهغوی دلاسو جوړ شوی یا پیدا شوی نه دی.

دویمه فقهی مسئله. آیا بیا به هم دوی شکر نه ادا کوی؟ یو زخمی سړې که اووانی چه فلائی سړی د غصې په وجه قتل کړې یم نودده دا قول به ثبوت گنلې شی. په دې مسئله باندې ددې آیت نه دلیل اخیستی شوې دې. د امام مالک رضی الله عنه په مذهب کښې دې ته تقویت ورکړې شوې دې. ځکه چه د مقتول

(۱) صحیح بخاری: کتاب احادیث الانبیاء باب قوله تعالى (واذا قال موسى لقومه.....) -

(۲) ابن ابی حاتم: ۲۲۹/۱ -

(۳) مستند الطیالسی: ۱۰۸۹، مستند حسن

بیان ژوندی کیدو نه پس اودهغه د تپوس کولو نه پس چه کوم قاتل هغه خودلې ووهغه قتل کړې شو او دمقتول په قول باندې باور اوکړې شو. ظاهره ده چه په داسې حالت کښې انسان رښتیا وانی او په دې دروغون نه شی گنرلې.

د نبی کریم (ص) د مړی ژوندی کولو یوه معجزه:- حضرت انس ؓ فرمائی چه یو یهودی دیوی وینځې سر په کانړی باندې کیخودلو. سرنې ورله مات کړو اوددې کړې (بنگړی) نې ویستل. هرکله چه ددې پته نبی کریم ؓ ته اولگیدله نو نبی کریم ؓ اوفرمانیل چه ددې وینځې نه تپوس اوکړنی چه دا چا قتل کړې ده. خلقو تپوس کول شروع کړو چه ایا ته فلانی قتل کړې نې، فلانی قتل کړې نې؟ هغې به دخپل سر په اشارې سره انکار کولو تر دې پورې چه ددې یهودی نوم راغلو نو دې دسر په اشارې سره اووئیل چه او. نو دایهودی گرفتار کړې شو اودهغه نه باربار تپوس کولو سره هغه اقرار اوکړو نو نبی کریم ؓ حکم ورکړو چه دده سر هم دهغې وینځې پشان د دوو کانړو په مینځ کښې مات کړنی. (۱)
دریمه مسئله- اود امام مالک ؒ په نیز کله چه دې د غصې په وجه وی نو دمقتول وارثانو ته به قسم ورکولې شی په طور د قسامت لیکن جمهور ددې مخالف دی او دمقتول دې قول باره کښې ثبوت نشته دې.

ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِّنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ	
ابیا سخت شو زړونه ستاسو روستو اددې نه نو دغه دی پشان دکانړو	
ابیا ددې واقعی نه پس (هم) ستاسو زړونه سخت شوانودازړونه داسې (سخت) دی لکه	
أَوْ أَشَدَّ قَسْوَةً وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ	
بلکه زیات دی په سختوالی کښې اوبیشکه ځینی دکانړو نه هغه دی چې بهیرې	
کانړی یادکانړونه هم زیات سخت دی (ځکه چې) ځینی کانړی داسې دی چې دهغې نه ولې بهیرې	
مِنْهُ الْأَنْهَارُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَّقُّ فَيَخْرُجُ مِنْهُ	
دهغې نه چینی اوبیشکه ځینی کانړی هغه دی چې چوی نور اوخی دهغې نه	
اوځینی کانړی داسې دی چه اوچوی نواوبه (چینی) ترینه روانې شی	
الْبَاءُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ	
اوبه اوبیشکه ځینی کانړی هغه دی چې رارغړی دیرې دالله نه اونه دې الله ناخبره	
اوځینی دالله دویرې نه راورغړیږی اودغر دسوکو نه دزمکې تل ته راخی اوالله ستاسود کارونو	
عَمَّا تَعْمَلُونَ	
دهغه کارونو نه چې تاسو نې کوئ	
نه بې خبره نه دي	

قوله تعالى: ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِّنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ

دقساوت په لحاظ سره د زړونو قسمونه :- په دې آیت کښې بنی اسرائیلو ته زورنه ورکړې شوې ده چلا دداشان زبردستی معجزې او دقدرت دښو په کتلو نه پس بیا ستاسو زړونه سخت شو لکه دکانړی په

(۱) صحیح بخاری : کتاب الخصومات باب ما يذكره في الاشخاص والخصومة بين المسلم واليهود : ۲۴۱۳، صحیح مسلم : (۱۶۷۲)-

شان شو. نو په دې وجه ایماندار داشان سختی سره منع کړې شو او ونیلې شوی دی چه ﴿الْمُرْيَانِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَحْمِلَ قُلُوبُهُمْ رِزْقَ اللَّهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ﴾ یعنی آیا تراوسه پورې هغه وخت مومنانو ته نه دې را تلې چه کله د ایماندارو زړونه په ویریدو شو دالله ﷻ د ذکر نه اودالله ﷻ د نازل شوی حق نه درزیزیری ؟ او دمخکنیو اهل کتابو په شان دې نه شی چه دهغوی زړونه دزمانې دتیریدو نه پس سخت شو او په دوی کنبې اکثر فاسقان وو.

د قاتل وراړه د قتل کولو نه انکار:- حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه روایت دې چه ددې مقتول وراړه هم دخپل تره دوباره مړ کیدو نه پس دهغه تکذیب او کړو او وې ونیل چه ده دروغ اوونیل او بیا خه وخت پس د بنی اسرائیلو زړونه هم دکانړی پشان سخت شو بلکه ددې نه هم زیات سخت. خکه چه دکانړو نه خونړونه راوړی او اوبه ترې بهیرې ، بعضې کانړی اوشلیږی اوددې نه اوبه روانې شی اگر چه هغه د بهیدو قابلې نه وی ، بعضې دالله ﷻ دویږې نه راپریوزی ، لیکن ددوی زړونه په خه وعظ او نصیحت سره نه نرمیږی. ددې خایه داهم معلوم شو چه په کانړو کنبې پوهه او ادراک شته دې او په بل خانې کنبې ارشاد دې چه ﴿تَسْبِيحُ لَهُ السَّمَوَاتُ السَّبْعُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يَسْبِيحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ إِنَّهُ كَانَ خَلِيقًا عَظِيمًا﴾ یعنی اووه واره آسمانونه او اووه واره زمکې او ددې ټول مخلوق او هر څیز دالله ﷻ تسبیح بیانوی خوتاسو دهغه پاک ذات تسبیح نه کوئی ، الله ﷻ حلیم او بخښونکې دې.

یو غلط تاویل:- ابو علی جبانی د کانړی دویږې نه دپریوتلو تاویل په ډلې سره ورکړې دې. خو دا صحیح نه دې. رازی رحمه الله هم دې ته صحیح نه وائی او حقیقت کنبې دا تاویل صحیح نه دې خکه چه ددې دلیل نه بغیر لفظی معنی پریښودل لازم رازی ، والله اعلم. نړونه بهیدل زیات ژړیدل دی. او شلیدل او داوبو راوتل ددې نه کم ژړیدل دی. راپریوتل د زړه ویریدل دی، بعضې وائی چه دا دمجاز په طور ونیلې شوی دی. لکه په بل خانې کنبې ارشاد دې چه ﴿يُؤْتِيكَ مِنْهَا نَفْسَ الْفَخْفَافَةِ﴾ دیوال غورزیدل نې غوښتل. ظاهر دی چه دامجاز دی او په حقیقت کنبې ددیوال هډو اراده نه وی. رازی رحمه الله او قرطبی رحمه الله وائی چه دداسې تاویلونو هېڅ ضرورت نشته دې. الله ﷻ چه دکوم څیز نه کوم صفت پیدا کول غواړی نو پیدا کولې شی.

جمادات هم خاص قسم ژوند لری:- اوگورئی دهغه فرمان دې چه ﴿إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ الْخ﴾ (مونې امانت په زمکه او آسمانو او په غرونو باندې پیش کړو، او هغوی ددې د اوچتولو نه مجبوری ظاهره کړه او اوویریدل). مخکنې آیت تیرشو چه ټول څیزونه دالله ﷻ تسبیح وائی، او په بل خانې کنبې ارشاد دې چه ﴿وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدُونَ﴾ (ستوری او ونې الله ﷻ ته سجده کوی) او فرمانی چه ﴿قَالَتْ إِنِّي أُنَبِّئُكَ أَنَّهَا مَرْيَمُ﴾ (زمکې او آسمان اوونیل چه مونې په خوشحالی خوشحالی حاضر یو). او په بل خانې کنبې ارشاد دې چه غرونه هم د قران پاک نه متاثره شو او د ویرې له کبلې اوشلیدل او په بل خانې ارشاد دې چه ﴿وَقَالُوا اجْعَلْ لَنَا دَلِيلًا﴾ (گناهنگار خلق به خپلو بدنونو ته اووانی چه تاسو زمونږ خلاف ولې شهادت ورکړو ؟ هغوی به جواب ورکړی چه مونې ته هغه الله ﷻ د وینا طاقت راکړو چه هغه پاک ذات هرڅیز ته د وینا طاقت ورکوی).

د احد د غر واقعہ:- یوصحیح حدیث کنبې دی چه نبی کریم ﷺ د احد غر په باره کنبې اوونیل چه دا غر مونې سره محبت کوی او مونې هم دې سره محبت کوو، (په یوبل حدیث کنبې دی چه دکهجورې کومې ونې ته به نبی کریم ﷺ اډانړه لگوله او دجمعی خطبه به نې ورکوله، نو کله چه منبر جوړ شو او

هغه تنه پريخودلی شوه نو هغه تنې په چغو چغو او ژړل^(۱) د صحيح مسلم په يو حديث كښې دې چه رسول الله ﷺ فرمائی چه څه دمكې هغه كانړنی پيژنم چه د نبوت نه به نې مخكښې ماته سلام كولو. ^(۲) د حجر اسود په باره كښې دې چه چا دا په حق سره ښكل كړو نو دا به دهغه دايمان گواهي د قيامت په ورځ وركوي. ^(۳) او د ايشان ډير احاديثو كښې دې چه دهغې نه صفا معلومېږي چه پدې څيزونو كښې پوه او حس شته او دا ټول په حقيقت باندې محمول دي نه په مجاز باندې. قوله تعالى: - **أَوْ أَشْدُّ قُوَّةً**

د، او، د لفظ تحقيق: په دې آيت كښې لفظ "او" په باره كښې قرطبي رحمته الله عليه او رازی رحمته الله عليه وائي چه دا د تخبير دپاره دي. يعنی ددوی زړونه د كانړی په شان سخت او گنړنی او يا ددې نه هم زیات. رازی رحمته الله عليه يو وجه دا هم بيان كړې ده چه دا ټول د ابهام دپاره دي اگر چه دمخاطب په مخكښې باوجود د يو څيز نه دوه څيزونه پيش كولې شی په طور د ابهام. دبعضو قول دي چه مطلب دادې دبعضو زړونه د كانړی په شان او دبعضو دي نه هم زیات سخت، والله اعلم.

ددې لفظ چه كومه معنی په دې ځانې كښې ده هغه هم واورئ. په دې باندې خو اجماع ده چه او شك دپاره نه دي، يا خوداد واو په معنی كښې ده يعنی ددوی زړونه كانړی پشان يا ددې نه هم زیات سخت شو. لكه په **(لَا تُطِيعُوا أَهْلَ الْكُفْرَانِ)** كښې او **(عُذْرًا أَوْ ذَرْا)** كښې. د شاعرانو په شعرونو كښې هم "او" دواو په معنی كښې د جمعې دپاره راغلې دي. يا "او" په دې ځانې كښې د بل يعنی بلكه ده لكه **(كَخَشِيَةِ اللَّهِ أَوْ أَشْدَّ خَشِيَةً)** كښې او **(فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى)** كښې او **(وَأَرْسَلْنَاهُ إِلَى مِائَةِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ)** او كښې او دبعضو قول دي چه مطلب دادې چه هغه لكه د كانړی پشان دي يا په سختی كښې ستاسو په نیز ددې نه هم سخت دي. بعضې وائي چه صرف په مخاطب باندې ابهام اچولې شوې دي او د شاعرانو په شعرونو كښې هم موندې شی د پوخ علم او يقين نه باوجود صرف مخاطب باندې د ابهام اچولو دپاره داسې كلام كوي. په قران پاك كښې په بل ځانې كښې دي چه **(وَأَنَّا أَتَيْنَاكُمْ لَعَلَّ هُنَّ أَوْفَىٰ ضَلَالٍ مُّبِينٍ)** يعنی مونږ ياتاسو په صفا هدايت يا گمراهی باندې يو، نو ظاهر ده چه د مسلمانانو په هدايت باندې كيدل او كفارو په گمراهی باندې كيدل يقيني څيز دي. ليكن دمخاطب ابهام دپاره دهغه په مخكښې كلام مبهم ونيولې شوې دي.

دايت بل مطلب: داهم مطلب كيدی شي چه ستاسو زړونه د دې دواړو نه خارج نه دي يا هغه د كانړی پشان دي يا ددې نه هم زیات سخت يعنی بعضې داسې او بعضې هغه سې. ددې قول مطابق دا قول هم دي چه **(كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا)** بيا فرمائی چه **(أَوْ كَصَيِّبٍ الْخ)** او فرمان دي چه **(كَتْرَابٍ)** او بيا فرمائی چه **(أَوْ كَطَلْبِ الْخ)** مطلب هم دا دي چه بعضې داسې او بعضې هغه سې دي. والله اعلم.

د زړه د سختوالی مذمت: تفسير ابن مردويه كښې دي چه نبی كريم ﷺ فرمائی چه دالله ﷻ د ذكر نه سوا زیاتې خبرې مه كوئ، داسې خبرې زړه سختوي او سخت زړه والا دالله ﷻ نه لرې كيږي. ^(۴) امام ترمذی رحمته الله عليه هم دا حديث بيان فرمائيلې دي او ددې يو طريقې ته نې غريب ونيولی دي، بزار كښې حضرت انس رضي الله عنه نه مرفوع روايت دي چه څلور څيزونه د بدبختی دي ① دالله ﷻ د ويرې نه دسترگي نه اوبښكې نه تلل ② د زړه سختيدل ③ داميدونو زیاتوالی ④ لا لچي جوړيدل. ^(۵)

(۱) صحيح بخاری: كتاب الجمعة باب الخطبة على المنبر: ۹۱۸-

(۲) صحيح بخاری: كتاب الفضائل، باب نسب النبي: ۲۲۷۷، ترمذی: ۳۶۲۴-

(۳) ترمذی كتاب الحج باب ماجاء في الحجر الاسود: ۹۶۱، ابن ماجه: ۲۹۴۴، وهو حسن-

(۴) ترمذی: كتاب الزهد باب رقم: ۶۱: ۲۴۱۱،

(۵) مستد البزار كشف الاستاد: ۳۲۳۰،

أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ

آيا تاسو اميد لرئ ا چې ايمان به راوړي دوى ا په وينا ستاسو

ا نو آيا تاسو دا اميد كوني چې دا (يهوديان) به ستاسو په دين باندې ايمان راوړي

وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِّنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلِمَ اللَّهِ ثُمَّ يَحْرِفُونَ

او حال دا چې وه يوه ډله ا ددوى نه ا چې اوريدوبه نې ا كلام د الله ايبابه نې ا بدلولو هغه كلام

(حال دا) چې ددوى يوې ډلې به د الله خبرې اورېدلې او په هغې باندې د پوهولو نه پس به نې په كېنې كې زياتې كولو

مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ۝ وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ

روستو دهغې نه ا چې پوهه به شول په هغې او هغوى پوهيدل ا او كله چې ملاوېږي ا دهغه كسانو سره

او دوى پوهيدل چه د الله تعالى په كتاب كېنې بدلون گناه ده ا او كله چې دوى مسلمانانو سره مخامخ شي

أَمِنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَا

ا چې ايمان نې راوړې دې ا نو وايئ ا چې ايمان راوړې دې مونږ ا او كله چې ا خائله شي

نو (دوى ته) وائى (تاسو چه څنگه ايمان راوړې دې دغه شان) مونږ هم ايمان راوړنى دې ا او چې كله شي

بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ قَالُوا أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ

ځينى دهغوى ا دځينو نور سره ا نو وائى ا آيا تاسو خبروى هغوى ا په هغه خبرو ا چې بنودلى دى الله ا

په خپل مينځ كېنې يو بل سره يوځانې شي ا نو وائى چې آيا تاسو مسلمانانو ته هغه خبرې بنائى كومي چې

عَلَيْكُمْ لِيَجْازِيَكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ

تاسو ته ا دپاره ددې چې جگړه او كړى تاسو سره ا په ذريعه دهغې ا په نزد د رب ستاسو

الله تعالى تاسو ته خودلى دى ا (د دې نه نقصان دا دې) چه (مسلمانان به) تاسو سره د الله په مخكېنې جگړه كوى

أَفَلَا تَعْقِلُونَ ۝ أَوَلَا يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا

آيا نه پوهېږئ (په دې) ا اولې معلومه نه ده دوى ته ا چې بيشكه الله ته ا معلوم دى ا هغه څه

نو تاسو ولي نه پوهېږئ ا او آيا دا يهوديان نه (په دې خبره نه) پوهېږي چې الله ته د دوى هغه خبرې كومي

يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ ۝

چې دوى نې پټوى ا او هغه څه ا چې ښكاره كوى نې دوى ا

چه دوى پټوى او كومي چه ښكاره كوى تولې معلومي دى ا

قوله تعالى: - أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ

د يهوديانو د ايمان اميد مه ساتئ - ددې گمراه قوم يهود د ايمان نه الله څخه خپل نبى او د نبى كريم ﷺ صحابه كرامو څخه ته نااميدى وركوى چه دې خلقو لوڼې لوڼې پریشانئ او كټلې او خپل زړونه نې د كاترې په شان سخت كړل ، د الله څخه كلام نې واوريدو او بيا هم ددې تحريف كوى او په دې كېنې تبديلى راولى نو تاسو ددې نه څه اميد ساتئ ؟ هم ددې آيت پشان بل ځانې فرمانى چه (فَيَأْتِيَهُمْ

فَيُنَادِيهِمْ الْخ) یعنی ددوی د وعدہ خلافی پہ وجہ مونہ پہ دوی باندی لعنت اوکړو او ددوی زړونه مو سخت کړل. ځکه چه دوی به دالله ﷻ کلام کښې تبدیلی کوله.

قوله تعالى: - وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلِمَ اللَّهِ

دالله د کلام اوریدلو مطلب:- حضرت ابن عباس رضی فرمائی چه په دې خای کښې دکلام الله اوریدل او فرمائیل. ددې نه مراد د حضرت موسی ﷺ د ملگرو هغه ډله ده چه هغوی د حضرت موسی نه دالله ﷻ کلام په خپلو غوږونو د اوریدلو درخواست کړې وو. او کله چه هغوی پاک شو او روژه نې اونیوله او حضرت موسی ﷺ سره کوه طور ته لاړل او په سجده پریوتل نوالله ﷻ دوی ته خپل کلام واورولو. کله چه دوی واپس راغلل او حضرت موسی ﷺ دالله ﷻ دا کلام بنی اسرائیلو ته بیانول شروع کړل نو دې خلقو په هغې کښې تحریف او بدلون کول شروع کړل.

قوله تعالى: - ثُمَّ تَحَوَّرُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقِلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ

په تورات کښې تحریف کول:- سدی ﷺ فرمائی چه دې خلقو په تورات کښې تحریف کړې وو ، هم دا عام معنی صحیح ده. چه په دې کښې به هغه خلق هم شامل شی اودا بدخصلت والا نور یهود هم وو. په قران پاک کښې په بل ځانې کښې دی چه (فَأَجْرُهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلِمَ اللَّهِ) یعنی په مشرانو کښې که څوک ستاسو نه پناه او غواړی نو هغه ته پناه ورکړه تر دې پورې چه هغوی کلام الله واورى نو ددې نه مراد دا نه دې چه دالله ﷻ کلام په خپلو غوږونو واورى بلکه قران واورى ، نو په دې ځانې کښې هم دکلام الله نه مراد تورات دې. داتحریف کوونکى او پټوونکى دهغوی عالمان وو. (۱)

قوله تعالى: - وَإِذَا أَخْلَا يَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ قَالُوا اتَّخَذُوا نُفُوسَهُمْ بِمَافَعَلَهُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ لِيَحْجُوكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ

دیهودو عالمانو بد خصالتونه:- د نبی کریم ﷺ صفتونه دهغوی په کتابونو کښې وو، هغوی په دې ټولو کښې تاویلونه او کړل داصل مطلب نه ئې لرې کړى وو. داشان حلال به ئې حرام ، حق به ئې باطل کول. رشوتونه به ئې اخستل اودغلطو مسائلو ونیلو عادت په کښې وو. خو کله کله چه به ورته درشوت اخستلو امکان نه وو، دریاست د تللو ویره به ورته نه وه ، دمريدانو نه به جدا شو نو حق خبره ئې هم کوله. مسلمانانو سره به ملاویدل نو ونیل به ئې ستاسو نبی رښتونې دې، دا په حقه پیغمبر دې (خو بیا چه به خپلو کښې کیناستل نو ونیل به ئې چه ولې عربو ته دا خبرې کونى بیا خو به دوی په تاسو باندې غالب شی اودالله ﷻ په نیز به هم تاسو لره لاجوابه کړی. نوددې په جواب کښې الله ﷻ او فرمائیل چه آیا دې بې وقوفوته دومره علم نشته دې چه مونږ ته پټ او ښکاره هر څه معلوم دى.

دیهودیانو منافقت:- یوروايت کښې دی چه رسول کریم ﷺ او فرمائیل چه په مدینه کښې زمونږ سره دایمان والو نه سوا بل څوک نه وو. نودې کافرو او یهودو اوونیل ورشئ او وائي چه مونږ هم ایمان راوړو او دلته راغلل نو بیا هم هغه شان زور حالت کښې پاتې شو چه څنگه وو. نودا خلق به سحر راغلل او دایمان دعوی به ئې کوله او ماښام چه به کافرو ته ورغلل نو هغوی سره به شامل شو. په قران پاک کښې دی چه (وَقَالَتْ طَائِفَةٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ آمَنُوا بِالَّذِي أَلْخ) (د اهل کتابو یو ډلې اوونیل چه په ایمان والو باندې څه نازل شوى دى نو په هغې باندې دورځې په یو حصه کښې ایمان راوړنى بیا په (دویمه حصه) کښې کافر شئ چه پخپله ایمان والا هم دخپل دین نه واورى) دې خلقو په دهوکه ددې ځانې رازونه معلومول او دانې خپلې ډلې ته بیانول غوښتل او مسلمانان ئې هم گمراه کول غوښتل. خود هغوی دا چالاکی اونه چلیده. او الله ﷻ دا راز ښکاره کړو. کله چه به په دې ځانې کښې وو نو خپل ایمان او اسلام به ئې ظاهرولو نو صحابه کرامو ﷺ به ددوی نه تپوس کولو چه آیا ستاسو په کتاب

(۱) الطبری: ۱/۲۴۵-

(۲) الطبری: ۱/۲۴۵-

کښې د نبي کریم ﷺ بشارت وغيره نشته دي؟ نو هغوی به اقرار کولو. کله چه به خپلو مشرانو ته ورغلل نو هغوی به دوي رتل او ونيل به نې چه تاسو خپلې خبرې ولې هغوی ته کونې او وسله هغوی له په لاس کښې ورکونې. (۱)

قوله تعالى: - أَلَا يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُرْسُونَ وَمَا يُعْلِنُونَ
د يهوديانو پټې خبرې نبي کریم ته معلوميدل. مجاهد رضي الله عنه فرماني چه نبي کریم ﷺ د قريظه په ورځ د يهوديانو په قلعه کښې اودريدلو او وي فرمائيل چه انې د شادوگانو او خنزيرانو او دطاغوت د عبادت کوونکو رورنو (۲) نو دوي په خپلو کښې اوونيل چه زمونږ دکور داخبره دوي ته چا اوکړه؟ خبردار خپلې خبرې دوي ته مه کوي. گڼي هغه به دالله ﷻ په مخکښې حجت جوړشي. اوس الله ﷻ اوفرمائيل اگر چه تاسو پټونې ليکن زما نه هيڅ يو خيز نشي پټيدلې، تاسو دا پټ په پټه ولې خپلې ولې ته وائي چه خپلې خبرې هغوی ته مه رسونې او دا چه تاسو دخپل کتاب خبرې پټونې. نو ستاسو ددې خراب کار نه څه ښه خبر يم اودا تاسو چه خپل ايمان ښکاره کونې نو ستاسو ددې اعلام حقيقت هم ماته پټه ده.

وَمِنْهُمْ أَقْبِيُونَ لَا يَعْلَمُونَ	او ځيني ددوي نه اميان دي اچې نه پوهيږي
او په دوي کښې ځيني خلق اميان دي چې بيخي	
الْكِتَابِ إِلَّا أَمَانٍ وَإِنَّهُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ ۝ قَوْلٍ	په کتاب مگر صرف آرزوگانو دي اونه دي دوي مگر گمانونه چلوي نو هلاکت دي
په کتاب (چه توراۍ دي) نه پوهيږي تش د زړه ارمانونه او خپل گمانونه کوي نوافسوس دي	
لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ	دپاره دهغه کسانو چې ليکي کتاب په لاسونو خپلواييا وائي اچې دا دطرفه دالله نه دي
دهغه چا په حال چې اول پخپلو لاسونو کتاب اوليکي بيا وائي چې دا کتاب دالله دطرفه دي	
لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا ۝ قَوْلٍ لَهُمْ مِمَّا كُتِبَ	دپاره ددې چې واخلې په هغې قيمت لږ انو تباهي ده دپاره دهغوی په سبب دهغې اچې ليکلي دي
چې ددې (دهوکې) په ذريعه (د دنيا) لږ مال واخلې نو ددوي په دي ليکلو باندې افسوس دي	
أَيِّدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ ۝	لاسونو دهغوی او تباهي ده دپاره دهغوی په سبب دهغې چې گټي نې هغوی
او ددوي په دي کار کسب بيا افسوس دي (چه د کتاب ناشکره دي او بل نې دا ظلم او گوري چه)	

قوله تعالى: - وَمِنْهُمْ أَقْبِيُونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابِ

دامی دلفظ وضاحت :- دامی معنی ده چه هغه سړې چه په ښه شان ليکل نشي کولې ددې جمع (أَقْبِيُونَ) ده. د نبي کریم ﷺ په صفتونو کښې يو صفت دامی هم راغلي دي ځکه چه نبي کریم ﷺ هم ليک لوست

(۱) الطبري: (۱۳۵۲) -

(۲) الطبري: ۱۳۴۸ -

والا نہ وو۔ قرآن پاک کنبی فرمائی چہ ﴿وَمَا كُنْتُمْ تُنْفِلُونَ قَبْلَهُ مِنْ كِتَابِ الْخ﴾ (ای نبی ﷺ تا ددی نہ مخکنی نہ لوست کولی شو او نہ لیکل، کہ داسی وی نو دی باطل پرستو ته به دشک کولو گنجانش باقی پاتی وی نبی کریم ﷺ فرمائی چہ مونہ امی او ان پرہه خلق یو ، نہ لیکل کولی شو او نہ ونیل ، نہ حساب کولی شو ، میاشت کله دومره وی او کله دومره دومره . په رومبی خل خو نبی کریم ﷺ دخپلودوارولاسونو تولی گوتی درې خل لاندې طرفته مانلی کړې یعنی دیرش ورځې او دوباره بیا نې هم داسی او کړل. خو په دریم خل نې د کتبی گوتی نه حلقه جوړه کړه یعنی یو کم دیرش ورځې (۱) مطلب دا دی چہ خونړی عبادتونه دهغوی دوختونو حساب باندې موقوف نه دی. قرآن پاک په بل ځانې کنبی فرمائی چہ الله ﷻ په نالوستونکو خلقو کنبی یو رسول اولیرلو چہ هم ددوی نه دی. ابن جریر رحمہ اللہ فرمائی چہ په دی لفظ کنبی ان پرہه سرې مور طرفته منسوب کړې شوې دی. حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ یو روایت دی چہ په دی ځانې کنبی امی هغه چاته اوونیلې شو چہ هغوی نه دیو رسول تصدیق اوکړو اونه نې چرته یو کتاب اومنلو اوخپل لیکلې شوی کتابونه نې د کتاب الله ﷻ پشان په خلقو منل غوښتل. خو اول دا قول عربو د محاورو نه خلاف دی ، دویم دا چہ ددی قول سند صحیح نه دی.

قوله تعالى: - إِلَّا أَمَانِي -

دامانی تشریح: -د "أَمَانِي" معنی خبرې او اقوال. حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ روایت دی چہ کذب خواهشات او د دروغو پورې کولو معنی هم کړې شوې ده، دتلاوت او د ظاهری الفاظو معنی هم روایت شوې ده. لکه په قرآن پاک کنبی په بل ځانې کنبی دی چہ ﴿إِلَّا إِذَا نَمَّي الْقَى الشُّبْنَ فِي أُمْنِيَّتِهِ﴾ په دی ځانې کنبی دتلاوت معنی صفا ده. دشاعرانو په شعرونو کنبی هم دا لفظ دتلاوت په معنی کنبی دی. او هغه صرف په گمان باندې ده. یعنی حقیقت لره نه پیژنی او ناحق گمان کوی او فضول خبرې کوی. بیا دیهودو دیوبل قسم په دی ځانې کنبی بیان کیږی چہ ښه لیک لوست والا خلق وو. او په الله ﷻ پورې به نې دروغ پورې کول (نعوذ بالله) او دمیردانو مال به نې خوړلو.

قوله تعالى: - قَوْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُمُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ -

دویل څه معنی ده: -د ﴿وَيْلٌ﴾ معنی هلاکت او بربادی ده او دجهنم د یوکندي نوم هم دی. چہ دهغې اوورتیز دی ، که په هغې کنبی غرونه هم واچولې شی نو ویلی به شی ، ابن ابی حاتم کنبی یو حدیث دی چہ نبی کریم ﷺ افرمائیل چہ دجهنم دیو وادی نوم ﴿وَيْلٌ﴾ دی چہ په هغې کنبی به کافران اچولې شی، ددی ژوروالنی دومره دی چہ متواتر څلویښت کاله په لاندې تگک اوشی نو ویخ ته به نې اورسی. (خو دسند اعتبار سره دا حدیث غریب هم دی ، منکر او ضعیف هم. یو بل غریب حدیث کنبی دی چہ دجهنم د غر نوم ﴿وَيْلٌ﴾ دی. یهودیانو د تورات تحریف اوکړو اوپه دی کنبی نې کمې اوکړو. د نبی کریم ﷺ نوم مبارک نې ترې اوویستلو ، نو په دی وجه دالله ﷻ غضب په هغوی باندې نازل شو، تورات پورته کړې شو او الله ﷻ افرمائیل چہ ددوی دلاسونو لیکلو او ددوی گتې لره هلاکت دی (۲) ﴿وَيْلٌ﴾ معنی سخت عذاب، دیر بد ، هلاکت، افسوس ، درد ، غم ، او ملامتیا وغیره هم رازی ﴿وَيْلٌ وَيَمٌ﴾ ویش 'ویه، ویک، ویب' دتولو یو معنی ده. اگر چہ بعضو ددی الفاظو بیله بیله معنی کړیده. لفظ د ویل نکره دی. او نکره مبتدا نشی جوړیدلې چونکه دا په معنی کنبی د بد دعا ده ، ځکه دا مبتدا جوړه کړې شوه. بعضې خلقو ددی معنی نصب کنبی کول هم جائز لیکلې ده. لیکن د ویل قرات نشته. په دی

(۱) صحیح بخاری : کتاب الصوم باب قول النبی ﷺ لا لکتاب ولا عجب : ۱۹۱۳ صحیح مسلم : ۱۰۸۰ ، ابوداود : ۲۳۱۹ ، نسائی : (۲۱۴۲) -

(۲) ترمذی : کتاب الضحی القرآن باب ومن سورة الانبیاء : (۳۱۶۴) -

(۳) الطبری : (۱۳۸۹) -

خانې کښې د يهودو د عالمانو غندنه کېږي چه هغوی به خپلو خبرو ته د الله ﷻ کلام ونيلو، او خپله ډله به ئې خوشحاله او دنيا به ئې گټله. حضرت ابن عباس ؓ فرماني چه تاسو د اهل کتابو هم تپوس کوئ؟ د الله ﷻ تازه ليکل ستاسو په وړاندې دې ستاسو لاسونو کښې دې. اهل کتاب خو په کلام الله ﷻ کښې تحريف او کړو، دخپل لاس ليکلو ئې الله ﷻ طرفته منسوب کړل او خواره ئې کړل، نو بيا تاسو ته ددې څه ضرورت وو چه تاسو خپل محفوظ کتاب پريښودو؟ اود هغوی د تحريف شده کتاب ضرورت نه وو. افسوس چه هغوی ستاسو نه تپوس کوي او تاسو هغوی نه معلومات نه کوئ. (۱)

قوله تعالى: - لِيَشْرَوْا بِهِ مُمْنًا قَلِيلًا

لږ قيمت څه وو: - دلې قيمت نه مراد چه د دنيا ټول مال ملاو شي خو بيا هم د آخرت په مقابله کښې ددې هېڅ قدر وقيمت نشته دې. خو د جنت په مقابله کښې دا ډير زيات حقير خيز دې. بياني او فرمايل چه دهغوی ددې فعل په وجه چه هغوی خپلو خبرو لره د الله ﷻ د خبرو پشان په خلقومنی او په دې باندې دنيا گټي. او دا هلاکت او بربادي ده.

وَقَالُوا	لَنْ نَمْسَنَّا	النَّارَ إِلَّا آيَاتًا مَّعْدُودَةً	قُلْ	أَتُخَذْتُمْ
او وانی هغوی هرگز به ونه رسيږي مونږ ته وور مگر څو ورځي شمار لې شوی ورته او ويه آيا تاسو اخستي ده				
وانی چې مونږ ته د شمير د څو ورځي نه سوا د دوزخ اور نه رارسې ورته او وایه آيا تاسو په دې باره کښې د				
عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا	فَلَنْ يَّخْلِفَ اللَّهُ	عَهْدَهُ	أَمْ تَقُولُونَ	عَلَى اللَّهِ مَا
د الله نه څه وعده چې نشي کولې خلاف الله د وعده خپلې يا وایي تاسو په الله باندې هغه				
الله تعالی نه څه لوظ اخستي دې چې هغه به گني دخپل لوظ خلاف نه کوي او کنه تاسو دخانې په الله باندې				
لَا تَعْلَمُونَ				
چې نه ده معلومه تاسو ته				
هیڅ بې هیڅه دروغ جوړونی				

قوله تعالى: - وَقَالُوا لَنْ نَمْسَنَّا النَّارَ إِلَّا آيَاتًا مَّعْدُودَةً

د جهنم عذاب څو ورځي دې :- حضرت ابن عباس ؓ فرماني چه يهوديانو به ونييل چه د دنيا ټوله موده اووه زره کاله ده. د هرو زرو کالو بدله کښې به مونږ ته يو ورځ سزا را کولې شي نو دا به صرف اووه ورځي په جهنم کښې اوسيدل وي. ددې قول تردید کښې دا آيت نازل شو. بعضې خلق وانی چه دې خلقو به دا منل چه مونږ به څلويشت ورځي په اوور کښې يو. ځکه دا خلق په دې د هوکه شوی وو چه دوی به ونييل چه په تورات کښې دی چه د جهنم دواړو طرفونو ته د زقوم ونو پورې د څلويښتو کالو لاره ده، نو هغوی به ونييل چه ددې مودې نه پس به عذاب لرې شي. په يو روايت کښې دی چه نبي کریم ﷺ لره راغلل او وې ونييل چه مونږ به څلويښت ورځي په جهنم کښې يو، بيا به زمونږ په خانې نور خلق راشي يعنی د نبي کریم ﷺ امت، نبي کریم ﷺ د هغوی په سرونو لاس کيخودلو او وې فرمايل نه، بلکه تاسو به هميشه هميشه په جهنم کښې پراته یئ، په دې باندې دا آيت نازل شو.

د يهوديانو نه څو تپوسونه کول: - حضرت ابوهريره ؓ فرماني چه دفتح خيبر نه پس د نبي کریم ﷺ په وړاندې د هډنې په طور د چيلی پخه غوښه پيش کړې شوه او په دې کښې زهر گډ شوی وو. نبي کریم ﷺ او فرمايل ددې خانې يهود جمع کړئ، بياني دهغوی نه تپوس او کړو، ستاسو پلار څوک دې؟

هغوی اوونیل چه فلانی. نبی کریم ﷺ او فرمائیل چه تاسو دروغ وائی، ستاسو پلا رخو فلانی دی. هغوی اوونیل چه تاسو صحیح او فرمائیل هم هغه زمونږ پلار دی. نبی کریم ﷺ او فرمائیل گورنی اوس خه خه بله پوښتنه کوم. تاسو به رښتیا رښتیا وائی. هغوی اوونیل چه انی ابو القاسم ﷺ که مونږ دروغ اووایونو ستا په وړاندې هغه نه چلیږی مونږ په دې آزمښیت اوکړو. نبی کریم ﷺ او فرمائیل چه اووائی کوم خلق جهنمیان دی؟ هغوی اوونیل چه خو ورځی خو مونږ یو، بیا ستاسو امت. نبی کریم ﷺ او فرمائیل لرې شی بالکل نه، بیانی او فرمائیل چه اووائی تاسو په دې غوښه کښې زهر گډ کړی دی که نه. هغوی اوونیل چه او. نبی کریم ﷺ او فرمائیل ولې؟ وې ونیل که تاسو رښتونی یی نو دا زهر تاسو ته نقصان نشی درسولې. او که تاسو په دروغه یی نو مونږ به ستاسو نه نجات حاصل کړو. (مسند احمد، بخاری، نسائی: ۱)

بَلَىٰ مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ

اولی نه | چاچی | وکړه | بدی | اوچاپیره شوه | دهغه نه | گناه دهغه

بلکه خبره داده چې څوک گناه اوکړی | اوخپل گناهونه ترینه راچاپیره شی

فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ۝

نوهغوی | خاوندان | دووردی | هغوی به | په هغې کښې | همیشه وی | اوهغه کسان |

نوهم دغه کسان دوزخیان دی | او تر تله به په اور کښې پراته وی | اوکومو کسانو چه ایمان راوړې دې

أَمِنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ

چې ایمان نې راوړو | او وې کړو عمل | نیک | هغوی | خاوندان دی | دجنت | هغوی به

اود ایمان راوړلو نه پس صرف په ایمان بسوالی نه کوی بلکه، نیک کارونه کوی | نوهغوی جنتیان دی

فِيهَا خَالِدُونَ ۝

په هغې کښې | همیشه وی | |

ټول عمر به جنت کښې عیش وعشرت کوی |

قوله تعالى: -بَلَىٰ مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ

په گناهونو کښې راگیر خلق: - مطلب دادې چه دچا عملونه سراسر بد دی، چه کوم دنیکو نه خالی لاس دی، هغه جهنمیان دی. او چه کوم سرې په الله ﷻ او دهغه په رسول ﷺ باندې ایمان راوړی او دستو مطابق عمل کوی هغه جنتی دی لکه بل خانی کښې فرمائی چه (لَيْسَ بِأَمَانِيكُمْ وَلَا أَمَانِي أَهْلِ الْكِتَابِ الْخ) (نه خوستاسو منصوبی چلیدې شی اونه د اهل کتابو، هره بدی کولو والا به دخپلې بدنې سزا بیا مومی او هرې نیکی کولو والا به دخپلې نیکی، دبدو به هیڅوک مددگار نه وی اود نیک به هیڅ یو عمل نه بریادیرې نه دسړی او نه دښځې).

دبدی نه مراد: - حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چه په دې خانی کښې چه دبدنی نه مطلب کفر دی. او په یو روایت کښې دی چه ددې نه مراد شرک دی (۲) ابو وائل رضی الله عنه، ابو العالیه رضی الله عنه، مجاهد رضی الله عنه، حسن رضی الله عنه، قتاده رضی الله عنه، ربیع بن انس رضی الله عنه وغیره نه هم دا روایت شوی دی. سدی رضی الله عنه فرمائی چه ددې نه

(۱) صحیح بخاری: کتاب الجزية باب اذا غدر المشركون بالمسلمين: (۳۱۶۹) -

(۲) ابن ابی حاتم: ۱/ ۲۵۲ -

مراد کبيره گناهونه دی چه داپرله پسې وی نوددې سره زړه گنده کيږي^(۱)، حضرت ابو هريره رضي الله عنه وغيره فرمانی چه مراد ترې شرک دې چه د چا په زړه باندې قابض شی. د ربیع بن خثیم رضي الله عنه قول دې چه خوک په گناهونو باندې مړ شی او توبه ورته نصیب نه شی. په مسند احمد کنبې یو حدیث دې چه نبی کریم صلی الله علیه و آله فرمانی چه گناهونه سپک مه گنړنی، دا جمع کيږي اودانسان د هلاکت سبب جوړيږي. گورنی نه چه د ډیرو همساگانو نه یو گیلې جوړيږي بیا که په دې کنبې اوور اولگولې شی نو ډیر غټ غټ خیزونه لره ایره کوی،^(۲)

قوله تعالى: - وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

د ایمان دارو د نیکو عملونو بدله: - بیا دایمان والو حال بیانوی فرمانی چه خوک ستاسو پشان عمل نه کوی بلکه ستاسو د کفر په مقابله کنبې دهغوی ایمان دې اوستاسو دبد عملونو په مقابله کنبې دهغوی پاک عملونه دی، دوی ته به ابدی راحتونه او همیشه جنتونه ملاويږي، دالله عز وجله عذاب او ثواب دواړه پانیدار دی.

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَءِيلَ	اوياد کړی کله چې واغسته مونږ پخه وعده داوولاد داسراييل نه
لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ	او (ياد کړی کله) چې مونږ بني اسرائيلو ته پوخ لوظ واخستل
وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ	چې مه کوی عبادت مگر دالله اود مور او پلار سره اکوی احسان او خپلوانو سره او یتيمانو سره
وَالْمَسْكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ	چې بغير دالله پاک نه به دبل چا عبادت نه کوئ اومور لار سره به نيکي کوئ او خپلو خپلوانو یتيمانو
وَأْتُوا الصَّلَاةَ	اود مسکينانو سره او کوئ خلکو سره ابني خبری او قانيموی مونږ او ورکوی زکاة
وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ	مسکينانو سره به هم نيکي کوئ او خلکو سره به په خوږه خوله خبره کوئ او مونږ خونه به کوئ او زکاة به ورکوی
وَأَتُوا الصَّلَاةَ	ثم توليتم الا قليلا منكم وانتم معرضون
وَأَتُوا الصَّلَاةَ	خو بيا واپس شوی تاسو بغيرد لږو کسانو ستاسو نه او حال دا چې تاسو مخ اړونکی یئ
وَأَتُوا الصَّلَاةَ	نوبيا لږ کسانو نه بغير تاسو لوظ نامي ته شا کړه او تاسو هميشه دالله د حکمونو نه مخ ګرزولي دي

قوله تعالى: - وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَءِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ

صرف الله عز وجله دعبادت لائق دي: - بني اسرائيلو ته چه کوم احکام ورکړې شوي وو اودهغوی نه چه په کومو خیزونو باندې وعده اخستلې شوې وه، دهغې بیان کيږي. او دهغوی د وعده خلافی ذکر کيږي. هغوی ته حکم ورکړې شوې وو چه هغوی دې توحيد اومنی اودالله عز وجله نه سوا دې د نورو عبادت نه کوی. نه صرف بني اسرائيلو ته بلکه ټول مخلوق ته هم دا حکم شوې دې فرمان دې چه ﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ﴾ او مونږ چې ستا نه وړاندې کوم پیغمبر هم لیږلې وو نو هغه ته مو وحی کړې وه چې دعبادت لائق زما نه سوا نور خوک نشته دي، ټول خلق دې هم زما عبادت کوی.

(۱) ابن ابی حاتم: ۱/ ۲۵۳ -

(۲) احمد: ۱/ ۴۰۲،

او فرمائی ہے (وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ) یعنی مونہ ہر امت تہ رسول اولیلر چہ ہم دالہ عبادت کونی او دہغہ نہ سوا د نورو معبودانو باطلو نہ بیج شی: دتولو نہ زیات حق دالہ دے دی اودہغہ پہ تولو حقونو کنبی لونہ حق دادی چہ دہغہ عبادت او کپی شی او دبل ہیچا عبادت دی اونکر بشی، بیا د حقوق اللہ نہ پس د حقوق العباد ذکر کیری۔
 قوله تعالى: - وَالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا

مور پلار سرہ بنہ سلوک:- دبندگانو پہ حقونو کنبی دمور پلار حق چونکہ زیات دی نوددی وجہ مخکنی دا بیانوی: او ارشاد فرمائی چہ (أَنِ اشْكُرْنِي وَلِوَالِدَيْكَ إِلَيَّ الْمَصِيرُ) (زما شکر ادا کرنی او دخیل مور پلار ہم احسان اومنی) اوبل خانہ کنبی فرمائی چہ (وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِنَاءَ الْخ) (ستاسو درب فیصلہ دادہ چہ دہغہ نہ سوا دنورو عبادت مہ کوئی او دمور پلار سرہ احسان کوئی)۔ پہ بخاری او مسلم شریف کنبی دی چہ حضرت عبداللہ بن مسعود ؓ تپوس او کپو یار رسول اللہ ﷺ کوم یو عمل دتولو نہ افضل دی؟ نبی کریم ﷺ او فرمانیل مونخ پہ وخت بانڈی ادا کول: بیا تپوس کوی چہ ددی نہ پس: نبی کریم ﷺ فرمائی چہ مور پلار سرہ بنہ سلوک او احسان کول: بیا تپوس کوی چہ ددی نہ پس کوم یو دی؟ فرمائی چہ دالہ ﷺ پہ لار کنبی جہاد کول: (۱) پہ یوصحیح حدیث کنبی دی چہ چاتپوس او کپو چہ یار رسول اللہ ﷺ خہ دچا سرہ بنہ سلوک او کپم او بنیگرہ او کپم؟ نبی کریم ﷺ او فرمانیل دخیل مور سرہ: بیا تپوس کوی دچا سرہ؟ نبی کریم ﷺ فرمائی چہ دخیل مور سرہ: بیا تپوس کوی دچا سرہ؟ نبی کریم ﷺ فرمائی چہ دخیل پلار سرہ، بیا نزدی (رشتہ دار) سرہ او بیا نزدی (رشتہ دار) سرہ: (۲) پہ آیت کنبی (لَا تَعْبُدُونَ) فرمائی خکہ چہ پہ دی کنبی پہ نسبت د (لَا تَعْبُدُوا) زیاتہ مبالغہ دہ: داخبر دی پہ معنی دطلب دی: بعضی خلقو دا (أَنْ لَا تَعْبُدُوا) ہم ونیلے دی: ابی او ابن مسعود ؓ نہ داروایت دی ہغوی بہ (لَا تَعْبُدُوا) ونیل۔

قوله تعالى: - وَالْيَتَامَىٰ وَالسَّكِينِ
 یتیم چاتہ وائی:- یتیمان ہغہ ورو بچو تہ وائی چہ دہغوی سرپرست پلار تہ وی: مسکین ہغہ خلقو تہ ونیلے شی چہ ہغہ دخیل اود خیلو بچو پرورش او نور ضروریات پورہ نشی ادا کولے: ددی نورہ تشریح بہ انشاء اللہ پہ سورت نساء کنبی ہم ددی پشان آیت کنبی راشی۔
 قوله تعالى: - وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا

د بنہ سلوک حکم:- بیا فرمائی چہ خلقو تہ بنہ خبری کونی یعنی دہغوی سرہ نرمی خبری او پہ فراخہ تندی سرہ ملاویرنی: دبنو خبرو حکم کونی، د بدنی نہ منع کونی: حضرت حسن ؓ فرمائی چہ دنیکی حکم کونی، د بدنی نہ منع کونی، برداشت کونی، بردباری درگزر او خطاگانہ معاف کول خیلہ لار جوہ کرنی: ہم دا بنہ اخلاق دی اودا اختیارول پکار دی: حضرت رسول اللہ ﷺ فرمائی چہ بنہ خیز لہر حقیر مہ گنرئی کہ ستاسو نہ نور خہ نشی کیدی نو خیل رور سرہ پہ رونر تندی ملاقات کونی (مسند احمد) (۳) قرآن پاک کنبی دالہ ﷺ دعبادت حکم دی، بیا خلقو سرہ دبنیگری کولو، بیا بنہ خبری کول، بیا د خہ نورو اہمو خیزونو حکم ہم راغلی دی چہ مونخ کونی اوزکوہ ورکونی: بیا خبر ورکوی چہ دی خلقو وعدہ خلاقی او کپہ او عام طور سرہ نافرمان جوہ شو خو لہر خلق پہ خیلہ وعدہ بانڈی قائم پاتی شو، دی امت تہ ہم دا حکم ورکپی شو دی: فرمائی چہ (وَاعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا الْخ) (دالہ عبادت کونی اودہغہ ذات سرہ شریک مہ جوہرونی، مور پلار سرہ،

(۱) صحیح بخاری: کتاب الادب باب البر والصلة: ۵۹۷۰، صحیح مسلم: ۲۵۲، ترمذی: ۱۸۹۸، نسائی: ۲۱۱-)

(۲) صحیح بخاری: کتاب الادب من احق الناس بحسن الصحبة (۱۷۳)-)

(۳) احمد: ۲۱۰۰۸، صحیح مسلم: کتاب البر والصلة، باب استجاب طلاقة الوجه عند اللقاء: ۲۶۲۶، ترمذی: ۱۸۳۳-)

رشته دارو سره، یتیمانو سره اومسکینانو سره او نزدی گواندیانو سره، اجنبی گواندیانو سره، دپیژندگلو سره، مسافرو سره، وینځو او غلامانو سره ښه سلوک او احسان کونی، یاد ساتنی تکبر او فخر کوونکی الله ﷻ ته خوښ نه دی. الحمد لله دا امت په نسبت دنور وامتونو ددې احکامو په منلو کښې او په دې باندې عمل کولو کښې زیات مضبوط ثابت شو. اسد بن وداعه رضی الله عنه نه روایت دی چه هغه به یهودیانو او نصرانیانو ته سلام کولو او دلیل به یې ورکولو چه دالله ﷻ فرمان دې چه (وَقُولُوا لِلنَّاسِ) لیکن دا اثر غریب دی. او دحدیث خلاف دی، په حدیث کښې صفا موجود دی چه یهودیانو او نصرانیانو سره شروع په السلام علیکم باندې مه کونی. والله اعلم. (۱)

وَإِذْ	أَخَذْنَا	مِيثَاقَكُمْ	لَا تَسْفِكُونَ	دِمَاءَكُمْ
او یاد کړئ کله چې	واغسته مونږ	محکمه وعده ستاسو نه	چې مه تویوئ	وینې خپلې
او یاد کړئ	هغه وخت چې	مونږ ستاسو مشرانو ته	پوخ لوظ اخستی وو چې	خپلې وینې مه تویوئ
وَلَا تُخْرِجُونَ	أَنْفُسَكُمْ	مِنْ دِيَارِكُمْ	ثُمَّ أَقْرَرْتُمْ	وَأَنْتُمْ
اومه اوباسی	خانونه خپل	د کورونو خپلونه	بیا اقرار وکړو	تاسو
خپل خپلوان د کور کلی نه	مه شړئ نو	هغه وخت تاسو به دې لوظ کلک اقرار او کړو	اوپه دې خبره	
تَشْهَدُونَ	ثُمَّ أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ	تَقْتُلُونَ	أَنْفُسَكُمْ	وَتُخْرِجُونَ
گواهان یئ	بیا هم تاسو	هغه کسان یئ	چې وژئ	خانونه خپل
او اوباسی تاسو				
(اوس هم)	گوايان یئ	بیا هم دغه تاسو یئ	چې خپل خپلوان به	دریغه وژئ او اوباسی
فَرِيقًا	مِنْكُمْ	مِنْ دِيَارِهِمْ	تَظْهَرُونَ	عَلَيْهِمْ
څه خلق	د رور والي خپلې	د کورونو د هغوی نه	امرسته کوی یو بل سره	د هغوی خلاف
په گناه	خینې (کمزوری)	خلق د کورونو نه	شړی یئ او د هغوی خلاف	(د هغوی دشمنانو سره) په گناه
وَالْعُدُوَّانَ	وَإِنَّ	يَأْتُوْكُمْ	أَسْرَى	تَقْدُوهُمْ
اوپه زیاتئ سره	او که چرې	راشی هغوی تاسو ته	په حیثیت د قیدیانو	نوپه فدیو ورکولو سره
تاسو آزادی هغوی	اوزیاتی کولو کښې	مدد کوی او عجیبه خبره داده	چې دغه خلق قیدیان شی	او تاسو ته د مدد د پاره راشی
وَهُوَ حَرَمٌ	عَلَيْكُمْ	إِخْرَاجُهُمْ	أَفْتَوْمِنُون	بِبَعْضِ
حالانکه حرام کړې شوی وو	په تاسو باندې	او یستل د هغوی	آیا تاسو ایمان راوړئ	په یوه حصه
نو تاسو د هغوی د خلاصولو د پاره	فدیو ورکونی حال دا چه د دوی	(د کورونو نه)	یستل ناروا وو نو آیا تاسو	
الْكِتَابِ	وَتَكْفُرُونَ	بِبَعْضٍ	فَمَا جَزَاءُ مَنْ	يَقْعَلُ ذَلِكَ
د کتاب	او کفر کوی	اوپه بله حصه	نو څه ده	بدله
د هغه چا	چې کوی	داسې کار	ایمان لرئ	په بعضې حصه د کتاب اود بعضې نه
انکار کونی	نوپه تاسو کښې	څوک چې داسې کارونه کوی		

مِنْكُمْ إِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيَمَةِ يُرَدُّونَ

ستاسو نه | اما سوا د رسوايي | نه په ژوند | د دنيا كېنې | او په ورځ اقيامت | به واپس كړې شي
هغوی لره فقط دومره سزا بس ده چې په دنيا كېنې به د رسوايي ژوند تېروي او د قیامت په ورځ به

إِلَى أَشَدِّ الْعَذَابِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ۝ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ

سخت عذاب ته | اونه دې الله | ناخبره | دهغه كارونو نه | چې تاسو نې كوي | دا هغه خلق دي
ډیر سخت عذاب كېنې | او چولي شي | او الله پاك | دستاسو كارونو نه بې خبره نه دې | دا هغه كسان دي چې

اشْتَرَوْا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ فَلَا يَخَفُ عَنْهُمْ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ

چې اغستې نې دي | ژوند | دنيا په مقابل له | آخرت | نو سپك به نه كړې شي | ادوي نه | عذاب | اونه به ددوي سره
داخرت به بدل كېنې نې | د دنيا ژوند غوره كړې دي | نو ددوي نه به نه خو عذاب سپكولي شي | اونه به نې

يُنْصَرُونَ ۝

امداد او كړې شي |

هيڅ مدد او كړې شي

د يهوديانو خپل مينځ كېنې جگړې كول :- اوس او خزرج د مدينې د انصارو دوه قبيلې وې. د اسلام نه
مخكېنې ددې قبيلو په خپلو كېنې څه اتفاق نه راتلو. هېشه به نې خپلو كېنې جنگونه كول. د مدينې
ديهودو درې قبيلې وې. ① بنو قينقاع ② بنو نضير ③ بنو قريظه. بنو قينقاع او بنو نضير خو د خزرج
طرفدار او ددوي سره نې رورولي وه. اود بنو قريظه رورولي د بنو اوس سره وه. كله چه به د خزرج او د
اوس جنگ وو نو ديهودو دې دريوارو قبيلو به هم دخپل حليف ملگرتيا كوله. اودوي سره يو ځاني شو
اوددوي دښمنانو سره به جنگيدل. د دواړو طرفونو نه به يهود د يهوديانو دلاسه مړه كيدل او موقعي
ته به نې كتل اوديو بل كورونه به نې هم وړانول. او د وطن نه به نې بې دخله كول هم. اودهغوی په مال
اودولت باندې به نې هم قبضه كوله. كله چه به جنگ ختم شو نو مغلوبې ډلې به څه فديه وركړه او
خپل قيديان به نې راخلاصول. او ونيل به نې چه مونږ ته دالله ﷻ حكم دې چه په مونږ ټولو كېنې څوك
قيد شي نو مونږ دې فديه وركړو او هغه دې راخلاص كړو. په دې موقعه باندې الله ﷻ فرماني چه ددې
څه وجه ده چه تاسو زما دا حكم اومنلو. او ما خو دا هم ونيلى دى چه په خپلو كېنې يو بل لره مه قتل
كوي. اودكورونو نه نې هم مه اوباسي، ولي نه مني. په يو حكم باندې ايمان راوړل او بل حكم نه انكار
كول دا دكوم خايه ايماندارى ده؟ په دې آيت كېنې او فرمانيلې شو چه خپلې وينې مه تويوي او خپل
ځانونه دكورونو نه مه اوباسي. دا په دې وجه چه يو مذهب والا ديو ځان په شان وي. دا په حديث كېنې
هم دى چه ټول ايماندار په دوستي كېنې، صله رحمې كېنې او رحم وكرم كېنې ديو بدن پشان دي. ديو
اندام په درد سره ټول جسم لړزېږي، تبه نې اونيښي او دشپې خوب نې خراب شي (۱) داشان په يوادني
مسلمان باندې دټول جهان مسلمانان لړزيدل پكار دي.

دعبدالله بن سلام ﷺ يوه واقعه :- عبدخير ﷺ واني چه مونږ د سلمان بن ربيعه ﷺ په نگراني كېنې په
بلخبر كېنې جهاد كولو، دمحاصرې نه پس مونږ دا ښار فتح كړو او په دې كېنې ډير قيديان ملاؤ شو.
حضرت عبدالله بن سلام ﷺ په هغوی كېنې يو وينځه په اووه سوه واخستله. مونږ چه كله راس الجالوت

تہ اور سیدو نو عبداللہ بن سلام ﷺ ہغی لہرہ ورغلو او وې فرمائیل چہ دا وینخہ خو ستا مذهب والادہ ما دا پہ اووہ سوہ اخستی دہ ، اوس تاسو دا زما نہ واخلئ او آزادہ نې کرئئ . ہغہ اوونیل چہ ډیرہ بندہ دہ خہ دا پہ خوارلس سوہ اخلم . دوی اوفرمائیل چہ خہ نې د څلورو زرو نہ کمہ نہ خرڅوم . ہغہ اوونیل چہ خہ نې بیا نہ اخلم . دوی اوونیل چہ یا خو تہ دا واخلہ گنی ستا دین بہ لارشی . پہ تورات کنبی لیکلی دی چہ د بنی اسرائیلو څوک بندہ گرفتار شی نو ہغہ واخلئ او آزاد نې کرئئ . اوکہ قید شی او تاسو لہرہ راشی نو فدیہ نې ورکړئ او ہغہ راخلاص کړئ او دہغوی دخیلو کورونو نہ مہ بہ دخلہ کوئئ . اوس خو تہ یا تورات لہرہ اومنہ اودا واخلہ او یا دتورات نہ منکر شه . ہغہ پوہہ شو او وې ونیل چہ داسې معلومیږی چہ تہ شائد عبداللہ بن سلام نې؟ دوی اوفرمائیل چہ آو . ہغہ څلور زره راوړې او دوی ترې دوه زره واخستلې او دوه زره نې واپس کړې . بعضو روایتونو کنبی دی چہ راس الجالوت پہ کوفہ کنبی وو . دوی بہ دہغہ وینخو فدیہ نہ ورکولہ چہ عربو نہ بچ شوې نہ وی . نو پہ دې باندي عبداللہ ﷺ ہغوی تہ دتورات آیت واورولو . غرض پہ دې آیت کنبی دیهودیانو مذمت شوې دې چہ ہغوی داللہ احکام پیژنی او بیا ہم ہغہ شاتہ غورزوی . امانتداری او ایماندای اوچتہ شوې وہ . د نبی کریم ﷺ صفات ، د نبی کریم ﷺ نبی ، د نبی کریم ﷺ دنبوت تصدیق ، د نبی کریم ﷺ دپیدائش مقام مبارک ، د ہجرت ځانې وغیرہ ټول خیزونہ دہغوی پہ کتاب کنبی موجود وو . خو دوی ہغہ پټ کړی وو او دومرہ ہم نہ بلکہ دوی بہ د نبی کریم ﷺ مخالفت کولو ، ہم پہ دې وجہ پہ ہغوی باندي ددنیا رسوائی راغلہ او پہ نہ کمیدونکی او آخروی عذاب کنبی ہم اختہ شو .

وَلَقَدْ	آتَيْنَا	مُوسَى	الْكِتَابَ	وَوَقَّيْنَا
اویقینی خبره ده چې ورکړې وو مونږ موسی ته کتاب اوپرله پسې لیبالي وومونږ				
اویشکه مونږ موسی ﷺ ته کتاب (تورات) ورکړې وو او هغه پسې				
مِنْ بَعْدِهِ	بِالرُّسُلِ	وَاتَيْنَا	عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ	الْبَيِّنَاتِ
روستود هغه نه رسولان او ورکړې وې مونږ عیسی خوی دمريم ته ښکاره نبی				
موپرله پسې نور پیغمبران اولیرل او عیسی ﷺ دمريم خونې ته مونږ ښکاره معجزې ورکړې				
وَإِيْدْنَاهُ	بِرُوحِ الْقُدُسِ	أَفْكَمًا	جَاءَكُمْ	رَسُولٌ
اوامداد کړې وو مونږ هغه په روح پاک سره آیانو هر کله چې راغې تاسو ته یو رسول				
او په روح القدس (جبریل) سره مو د هغه مدد کړې وو کله چه راوړی تاسو ته یو پیغمبر				
بِمَا	لَا تَهْوَى	أَنْفُسُكُمْ	اسْتَكْبَرْتُمْ	فَفَرَّقْنَا
د هغه حکمونو سره چې نه به خوښول نفسونو ستا سوانولونی او کړه تاسو انوڅه خلق ادروغ او گنرل تاسو				
داسې حکمونه چې هغه ستا سودخوښې مطابق نه وی نو تاسو به کبر شروع کړئ چاته به دروغ ژن وائي				
وَفَرَّقْنَا	تَقْتُلُونَ			
اوڅه خلق او وژل تاسو				
او څوک به وژئ				

بنی اسرائیلو کنبی پرلہ پسي پیغمبران رالیرل: د بنی اسرائیلو دعناد تکبر او دہغوی د خواہش پرستی بیان کیږی چہ پہ تورات کنبی تحریف او تبدیلی اوکړہ . حضرت موسی ﷺ نہ پس ہم ددہ پہ شریعت

باندې راتلونکې نبيان عليهم السلام راغلل او دهغوی ئې هم مخالفت او کړو. چنانچه فرماني چه (اَنَا اَنْزَلْنَا التَّوْرَةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ) الخ (مونږ تورات نازل کړو چه په دې کښې هدايت وو او نور وو چه په دې باندې به نبيانو عليهم السلام به پخپله هم عمل کولو او يهوديانو ته به ئې حکم کولو او دهغوی علماء او درويشانو به هم ددې د منلو حکم کولو). غرض دا چه پرله پسې نور نبيان عليهم السلام هم راتلل تر دې پورې چه دا سلسله په حضرت عيسى عليه السلام باندې ختمه شوه. حضرت عيسى عليه السلام ته انجيل ملاؤ شو چه په هغې کښې بعضي احکام د تورات خلاف وو، نو ددې وجې نه هغه ته نوی معجزې هم ملاؤ شوې. لکه دالله ﷻ په حکم سره ژوندی کيدل، د ښاورې نه مارغان جوړول او په دې کښې پوک وهل او دالله ﷻ په حکم سره الوزول، بيماران دالله ﷻ په حکم سره روغول، د بعضو غيبو خبرونه بيانول وغيره. بيا ددوی په تائيد باندې روح القدس يعنی جبريل عليه السلام ئې مقرر کړو.

د بني اسرائيلو تکبر: ليکن بني اسرائيل په خپل تکذيب و تکبر کښې زيات شو او حسدنې کولو. اودې ټولو نبيانو عليهم السلام سره ډير په بدسلوک پيش شول. څوک به ئې په دروغه گنرل او څوک به ئې قتل کول، صرف په دې وجه چه نبيانو عليهم السلام تعليم به ددوی د طبيعت نه خلاف وو. ددوی د رائي اوددوی د قياساتو او ددوی د جوړ شوی اصولو او احکامو د قبوليت نه منع کوونکي وو. ددې وجې نه دښمنی ئې شروع کړه.

د روح القدس نه مراد: ① حضرت عبدالله بن مسعود عليه السلام، حضرت عبدالله بن عباس عليه السلام، محمد بن كعب بن عديله، اسماعيل بن خالد بن عديله، ربيع بن انس بن عديله، عطيه عوفی بن عديله او قتاده بن عديله وغيره نه هم دا قول نقل دې چه روح القدس نه مراد حضرت جبريل عليه السلام دې لکه قران پاك کښې په بل ځانې کښې دې چه (تَزَلُّوا بِالرُّوْحِ الْاَمِينِ) الخ) (دا روح الامين راوړی دې.

حسان بن ثابت عليه السلام سره د روح القدس مدد کول: صحيح بخاری کښې تعليقا روايت دې چه نبی کریم ﷺ د حسان بن ثابت شاعر دپاره په جمات کښې يو منبر کيخودو هغوی به د مشرکانو د هجوې جوابونه ئې ورکول او نبی کریم ﷺ به دده دپاره دعا کوله چه انې الله ﷻ د حسان مدد په روح القدس سره اوکړې لکه څنگه چه دې ستا دښی دطرف نه جواب ورکوی. (۱) د صحيح بخاری په يو بل حديث کښې دې چه حضرت حسان ﷺ يو ځل د عمر فاروق عليه السلام په دور کښې په مسجد نبوی کښې څه اشعار ونيول، حضرت عمر ﷺ ورته په کور نظر اوکتل نو هغه (حسان بن ثابت ﷺ) او فرمائيل چه ما خو په دې ځانې کښې هغه وخت دا اشعار ونيول چه ستانه مخکښې په دې ځانې يو بهترين سرې موجود وو. بيا حضرت ابوهريره عليه السلام طرف ته ئې اوکتل او وې فرمائيل چه انې ابوهريره ﷺ ستادې په الله قسم وی آيا تا د نبی کریم ﷺ نه دا اوریدلی دی چه انې حسان ته د مشرکانو د اشعارو جواب ورکړه، انې الله ﷻ ته د حسان تائيد په روح القدس سره اوکړه. حضرت ابوهريره ﷺ او فرمائيل چه په الله قسم ما د نبی کریم ﷺ نه دا اوریدلی دی. (۲)

په بعضې رواياتو کښې دې چه نبی کریم ﷺ او فرمائيل چه انې حسان ته ددې مشرکانو هجوه اوکړه حضرت جبريل عليه السلام تاسره دې. (۳) د حضرت حسان په شعر کښې هم حضرت جبريل عليه السلام ته روح القدس ونيلې شوې دې. يو بل حديث کښې دې چه کله يهوديانو د حضرت محمد ﷺ نه د روح په حقله تپوس اوکړو نو نبی کریم ﷺ او فرمائيل ستاسو دې په الله قسم وی دالله ﷻ نعمتونه يادکړنی او اووانې چه آيا تاسو ته پخپله دا معلومه نه ده څه چه هغه حضرت جبريل عليه السلام دې او هم هغه مالره هم وحی راوړی،

(۱) ابوداود کتاب الادب باب ماجاء في الشعر: ۵۰۱۵، وسته حسن).

(۲) صحيح بخاری: کتاب بدء الخلق ذكر الملائكة صلوات الله عليهم: ۳۲۱۲، وانظر: ۴۵۳، صحيح مسلم: ۲۴۸۵).

(۳) صحيح بخاری: کتاب بدء الخلق ذكر الملائكة صلوات الله عليهم: ۳۲۱۲، وانظر: ۴۵۳، صحيح مسلم: ۲۴۸۲).

هغوی تولو اوونیل او بیشکه (۱) (ابن اسحاق) په ابن حبان کښې دی چه نبی کریم ﷺ فرماني چه حضرت جبریل ﷺ زما په زړه کښې چه اوونیل چه هیڅ یو سرې ددې نه مخکښې نه مری چه هغه خپله روزی او خپل ژوند پوره نه کړی. دالله ﷻ نه اویرېږه او ددنیا په گټلو کښې ددین خیال ساته. (۲) بعضو دروح القدس نه مراد اسم اعظم اخستې دي. بعضو ونیلی دی چه دا دفرښتو یو سرداره فرښته ده.

د روح القدس په تعریف کښې نور اقوال: (۳) بعضې وانی چه دقدس نه مراد الله ﷻ او د روح نه مراد اسم اعظم دي (۴) چا ونیلی دی چه قدس یعنی برکت (۵) چا ونیلی دی پاک، چا ونیلی دی دروح نه مراد انجیل دي لکه فرماني چه (وَكَذَلِكَ اَوْحَيْنَا اِلَيْكَ رُوحًا مِّنْ اَمْرِنَا) (داشان مونږ ستا طرف ته دروح وحی په خپل حکم سره اوکړه). امام ابن جریر ﷺ هم دا فیصله کوی چه په دې خانې کښې د روح نه مراد روح القدس حضرت جبریل ﷺ دي لکه بل خانې کښې فرماني چه (اِذْ اٰیٰذُكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ) په دې آیت کښې روح القدس دتائید ذکر کوی او ورسره د کتاب او حکمت، تورات اود انجیل خودلو بیان هم دي. معلوم شو دا بل خیز دي او هغه بل خیز او د روانی عبارت هم ددې تائید کوی، دقدس نه مراد مقدس دي لکه فرماني چه (خاتم جود) او (رجل صدق) کښې. روح القدس ونیلو کښې او (روح منه) ونیلو کښې قربت او بزرگی یو خصوصیت موندې شی. دا په دې وجه هم اوونیلې شو بعضو مفسرینو ددې نه مراد د حضرت عیسی ﷺ روح اخستې دي. ځکه چه دهغه روح دانسانی شا وغیره نه پاک او بیل وو. بیا فرماني چه یو ډله تاسو دروغ او گنډله او یو ډله مو قتل کړه. په دروغ ونیلو کښې د ماضی صیغه نې راوړه خو په قتل کښې دمستقبل. ځکه چه دهغه خلقو حالت ددې آیت دنازلیدو نه پس هم هغه شان وو. چنانچه نبی کریم ﷺ په خپل مرض الموت کښې اوفرمانیل ددې زهرو نمړنی (لقمې) اثر چه بماندي کیدو چه کوم ما په خیبر کښې خوړلی وو او په هغه وخت خوهغوی رگ و هلي وو. (۶)

وَقَالُوا	قُلُوبِنَا	غُلْفٌ	بَلْ
او وانی هغوی زړونه زمونږ پرده بند دی نه ده داسې بلکه			
او (یهودیان) وانی چې زمونږ زړونه انغختی دی (داسلام آواز نه ورسې) نه بلکه			
لَعَنَهُمُ اللَّهُ	يَكْفُرِهِمْ	فَقَلِيلًا مَّا	يُؤْمِنُونَ
لعنت کړې دي په هغوی باندې الله په سبب د کفر دهغوی نو ډیر لږ دي هغه چې ایمان راوړی			
دوی د کفر په وجه الله ﷻ رټلی دی (هم دا وجه ده) نو ډیر لږ کسان په کښې ایمان راوړی			

دغلف معنی او مفهوم :- دیهودیانو یو قول دا هم دي چه خونږ په زړونو باندې غلافونه دی یعنی دا دعلم نه ډک دی، اوس مونږ ته دنوی علم هیڅ ضرورت نشته دي. (۷) ددې وجې جواب ملاو شو چه نه داسې نه ده بلکه د الله ﷻ دلعت مهر پرې لگیدلې دي. دوی ته ایمان نه نصیب کیرې. (غلف) (غلف) هم ونیلې شوې دي. یعنی دوی دعلم لوبښی دی. او په بل خانې کښې قران پاک کښې فرمانیلی دی چه (وَقَالُوا قُلُوبُنَا فِیْ اَكْثَادٍ) (چه کوم خیز طرفته تاسو مونږ بلی دهغه خیز نه زمونږه زړونه پردو کښې دي او په دې باندې مهر لگیدلې دي. هغوی په دې باندې نه پوهیرې اونه دي طرف ته مانله کیرې اونه دا یاد ساتی).

(۱) الطبری: ۱۴۹۲، -

(۲) ابن ماجه: ۲۱۴۴، وصحیح ابن حبان (الموارد: ۸۴) وهو صحیح -

(۳) صحیح بخاری: ۴۲۲۸ تعلیقاً -

(۴) قرطبی: ۲/۲۵ -

یوحیث کنہی دی چه بعضی زیره والا وی چه په هغوی باندی دالله ﷻ غضب وی دا زړونه دکفارو وی.
په سورت نساء کنہی هم یو آیت هم ددی معنی دې (وَقُولِهِمْ قُلُوبُنَا غُلْفٌ الْخ) دلبر ایمان راوړو یو معنی
خوداده چه په دوی کنہی ډیر کم خلق ایماندار دی او بله معنی ئې دا هم ده چه ددوی ایمان ډیر کم دې
یعنی د قیامت ، ثواب ، عذاب وغیره قائل، په حضرت موسیٰ ﷺ باندې ایمان راوړنکی ، تورات لره
کتاب الله منی خو دا پیغمبر آخرالزمان نه منی چه خپل ایمان لره پوره کړی ، بلکه د نبی کریم ﷺ په
انکار سره خپل هغه لږ ایمان هم تباه کوی. دریمه معنی ئې داده چه دا بالکل بی ایمانه دی ځکه عربی
ژبه کنہی په داسې موقعو باندې بالکل نشته په صورت کنہی داسې الفاظ و نیلې کیږی ، لکه ددی
پشان مې ډیر کم او کتل ددی مطلب دادې چه بالکل مې کتلی نه دی ، والله اعلم.

وَلَمَّا	جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِّنْ عِندِ اللَّهِ	مُصَدِّقٌ	لِّمَا	مَعَهُمْ
اوهرکله چې راغی دوی ته کتاب	دطرفه د الله نه چې تصدیق کونکې دې	دهغه کتاب چې ددوی سره دې		
اوهرکله چې دوی ته دالله ﷻ دطرفه داسې کتاب راغلو چې ددوی د مذهبی کتابو سره په اصولو کنہی موافق وو				
وَكَاثِبًا	مِنْ قَبْلُ	لِيَسْتَفْتِحُونَ	عَلَى الَّذِينَ	
او حال دا چې وودوی مخکنې دراتلوددې کتاب نه	چې فتحه به ئې غوښتله	په مقابله دهغه کسانو کنہی		
احال دادې چې ددې کتاب نه د راتلونو وړاندې دوی فتحه غوښتله دهغه کسانو په مقابله کنہی				
كُفْرًا	فَلَمَّا	جَاءَهُمْ مَا	عَرَفُوا	كُفْرًا
چې کافران وو خو کله چې راغی	دوی ته هغه پیغمبر	چې اویژندو دوی	نو انکار ئې اوکړو	
چې کافر وو خوهرکله چې هغه کتاب دوی ته راغلو او دوی په ښه شان اویژندو نو انکار ئې اوکړو				
يٰۤاَيُّهَا	فَلَعَنَهُ اللَّهُ	عَلَى الْكَافِرِينَ		
دمنلو دهغې نه نو لعنت دالله دې	په دې انکار کونکو	بدد		
ددې نه نویه داسې انکار کوونکو باندې دالله لعنت وربږی				

دیهودوانکار د حسد په وجه دې : کله چه به دیهودیانو او د عربو مشرکانو په مینځ کنہی جنگ کیدو نو
یهودو به و نیل نژدې ده چه دالله ﷻ یو کتاب سره یو عظیم نبی تشریف راوړلو والا دې. مونږ به هغه
سره شو اوستاسو سره به داسې جنگ اوکړو چه ستاسو به هلو نوم پاتې نشی. دالله ﷻ نه به ئې دعا
کوله چه انی الله ﷻ ته دا نبی زر راولیږه چه د هغه صفات مونږ په تورات کنہی و نیلی دی چه مونږ په
هغه باندې ایمان راوړو او هغه سره شو او خپلې مټې مضبوطې کړو اوستاد دښمنانو نه بدله واخلو.
مشرکانو ته به ئې و نیل چه اوس دهغه نبی زمانه نژدې ده ، لیکن چه کله نبی کریم ﷺ مبعوث شو او
تولې نبی دوی او کتلې او وې پیژندو ، او په زړه سره قائل شو خو چونکه نبی کریم ﷺ دعربونه وو ،
ددې وجې نه به ئې حسد کولو او د نبی کریم ﷺ د نبوت انکار به ئې کولو او دالله ﷻ په لعنت کنہی
راغلل. بلکه دمدینې هغه مشرکان چه ددوی نه به ئې دا اوریدل ، هغوی ته ایمان نصیب شو او بالآخر
نبی کریم ﷺ سره شو او په یهودو باندې غالب شو. (۱)

دمعاذ ﷺ یهودیانو سره خبرې کول. یو ځل حضرت معاذ بن جبل ﷺ ، حضرت بشر بن جراء ﷺ او
حضرت داود بن سلمه ﷺ دمدینې یهودو ته اوو نیل چه تاسو به زمونږ دشرک په حالت کنہی ځمونږ په

مخکبني د نبي کریم ﷺ د نبوت ذکر کولو بلکه مونږ به مووړولو او چه کوم اوصاف به تاسو بيانول هغه ټول اوصاف په نبي کریم ﷺ کښې موجود دی، بيا تاسو پخپله ولې ايمان نه راوړئ؟ د نبي کریم ﷺ سره ملګرتيا ولې نه کوئ. نوسلام بن مشکم جواب ورکړو چه مونږ به دده په باره کښې نه ونيول (۱) هم ددې ذکر په دې آيت کښې دې چه مخکښې به ئې منل او منتظر وو خو د راتلو نه پس ئې حسد او تکبر او کړو چه هسې نه زمونږ نه رياست لار نشي.

بِسْمِ	اَسْتُرُوا
بددي هغه خيز چې خرچ نې کړل	
دیر بددي هغه خيز چې دوی پرې خرڅ کړی دی	
بِهِ	أَنْفُسَهُمْ أَنْ يَكْفُرُوا بِمَا
په هغې سره ځانونه خپل چې انکار کوی دوی دهغه کتاب نه چې نازل کړوالله صرف ددې ضد په وجه	
خپل ځانونه (هغه دا) چې دالله ﷻ د کتاب نه د بغض په وجه انکار کوی (او مسلمانانو سره حسد ساتی) چې (ولې	
أَنْ يَنْزِلَ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ عَلَى مَنْ	يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ فَبَاءُوا
چې نازلوی الله افضل خپل په هغه چا چې خوښه ئې وی د بندگانو خپلونه نو مستحق شوی دی	
الله خپل فضل په هغه چا کوی چې پخپلو بندگانو کښې دهغه خوښ شی (او پیغمبر مونږ کښې ولې نه رالیري)	
يَغْضَبُ	عَلَى غَضَبٍ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ
دیو غضب د پاسه د بل غضب اودې د کافرانو عذاب سپکونکي	
ځکه خودوی په لاندې باندې غضب کښې اخته شو او کافرو دپاره سپکونکي سزا مقررده	

دیهودیانو د تکبر او حسد سزا :- مطلب دادې چه دې یهودیانو چه د نبي کریم ﷺ د تصدیق په بدله کښې تکذیب او کړو او په نبي کریم ﷺ ئې دایمان دراوړو په بدله کښې کفر او کړو او د نبي کریم ﷺ د مدد کولو په ځانې ئې ددوی مخالفت او کړو اود بنمنی ئې او کړه او په دې سره ئې خپل ځان د الله ﷻ د غضب اوسزا قابل جوړ کړو. د ابدترین خیز دې چه دیهترین خیز په مقابله کښې دې خلقو خپل کړو. او ددې وجه سوا د حسد او بغض او تکبر او عناد نه نور هیڅ نه ده. چونکه نبي کریم ﷺ ددوی نه نه وو بلکه دعربو نه وو، په دې وجه ددوی په خیتو کښې درد وو. حالانکه په الله ﷻ باندې څوک حاکم نه وو. هغه د رسالت حقدار ښه پیژندو او هغه خپل فضل او کرم چه کوم بنده ته ورکول غواړی نو ورکوی ئې. نو یو خو د تورات د احکامو نه منلو په وجه په دوی باندې غضب وو او اوس بل د نبي کریم ﷺ نه د انکار په وجه نازل شو. داسې اوگنړنی چه رومېې غضب د حضرت عیسی ﷺ د پیغمبرنی نه منلو (۲) او دویم د حضرت محمد ﷺ د پیغمبرنی نه منلو یا رومېې غضب هغه وو چه دسخي د عبادت په وجه وو او دویم غضب د نبي کریم ﷺ د مخالفت په وجه وو.

چونکه دوی د حسد او بغض په وجه د نبي کریم ﷺ د نبوت نه انکاری شوی وو او ددې حسد اصلی وجه دهغوی تکبر وو، ځکه هغوی په ذلیله عذابونو کښې اخته کړې شو چه دگناهونو بدله پوره شی. لکه قران پاک کښې فرمان دې چه (إِنَّ الَّذِينَ يَتَّكِبُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ ذَٰلِكَ أُولَٰئِكَ) (زما د عبادت نه چه څوک هم تکبر کوی هغه به ذلیل وی او جهنم ته به داخلیري). نبي کریم ﷺ فرمانی چه د کبر کوونکو

(۱) الطبری: ۲/۳۳۳-

(۲) ابن ابی حاتم: ۱/۲۷۶-

خلقو حشر بہ د قیامت پہ ورخ پہ انسانی صورت کنبی دمپرو پہ شان وی. چه دوی لره به ټول څیزونه چختره کوی او روان به وی اود جهنم بوس نومی قیدخانه کنبی به اچولې شی، چه په هغه ځای کنبی اوور دنورو ټولو قسمونو اوور نه زیات تیز وی او دوی باندې به د جهنمیانو وینې زوې ځکولې شی.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ قَالُوا تَوَّعْنَا

او کله چې اوو نیلې شی دوی ته چې ایمان راوړئ | په هغه | چې نازل کړې دې الله | نو وائی | مونږ ایمان راوړو

او کله چې چې دوی ته اوو نیلې شی چې دالله په کتاب ایمان راوړئ نو وائی چې مونږ خویه هغه کتاب ایمان ساتو

بِمَا أَنزَلَ عَلَيْنَا وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَاءَهُ

په هغه | چې نازل کړې شوې دې | په مونږ | او انکار کوی | دمنلو دهغې ته | چې ماسوا دی دهغې ته

چې مونږ ته | او زموږ کورنۍ ته | رالېږلې شوې دې | او دهغې نه بغیر دنورو کتابونو ته انکار کوی

وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَهُمْ قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ

حالانکه هغه | حق دې | تصدیق کونکې دې | د هغه کتاب | چې ددوی سره دې | اوویه | نو ولې | اوژل تاسو

دا کتاب | قران پاک | حق دې | اود دوی د کتاب | توراۍ | تصدیق کوی ورته او وایه چې ولې مو اووژل

أَنْبِيََاءَ اللَّهِ مِنْ قَبْلُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ۚ وَلَقَدْ جَاءَكُمْ

پیغمبران | دالله | مخکې ددې نه | که چرې | یی تاسو | مؤمنان | او په تحقیق سره | راغلي ووتاسو ته

په مې پیغمبران | دالله | که تاسو رښتونی مؤمنان یی | اورا غلې وو تاسو ته

مُوسَىٰ بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ

موسی | په ښکاره معجزو سره | بیا | او نیو و تاسو | سخي | روستو دهغه نه | او وی تاسو

موسی په معجزو څرگندو | د دې باوجود | تاسو څخې معبود جوړ کړلوهغه | کهه طور ته دتلونه | پس

ظَاهِرُونَ ۚ

ظلم کونکي

اوپه ځان موزياتي کوو

دخواهش بندگان د نفس غلامان دی :- یعنی کله چه دوی ته په قران باندې او نبی کریم ﷺ باندې د ایمان راوړلو دپاره اوو نیلې شی نو دوی اوو نیل چې مونږ لره په تورات باندې ایمان راوړل کافی دی. الله ﷻ فرمانی چه دوی په دې کنبی هم دروغژن دی. قران پاک خود هغه کتابونو تصدیق کوونکې دې او پخپله دهغوی په کتابونو کنبی هم د نبی کریم ﷺ تصدیق موجود دې. لکه فرمانی چه ﴿الَّذِينَ آمَنُوا بِالْكِتَابِ يَعْرِفُونَهُ﴾ (اهل کتاب نبی کریم ﷺ داشان پیژنی لکه څنگه چه څوک خپل اولاد پیژنی). نو د نبی کریم ﷺ انکار سره ددوی په تورات باندې او انجیل باندې هم ایمان پاتې نشو. او اوس بل حجت قائموی چه ښه په تورات او انجیل باندې خو ستاسو ایمان دې، بیا مخکې ښایان چه ددې تصدیق کوونکي او تابعداري نې کوله او دنوی شریعت او نوی کتاب بلکه تاسو صرف دخواهش بندگان او د نفس غلامان دخپل راتې او قیاس ماتحت یی. بیا فرمانی چه ښه ده تاسو حضرت موسی ﷺ نه ډیرې غټې غټې معجزې کتلې وې، طوفان، مولخان، سپرې، چيند خان، وینه وغیره د حضرت موسی ﷺ په بددعا سره دټول د معجزې په طور ظاهر شو، دلرگی نه مار جوړیدل، دلاس روښانه کیدل،

دریاب شلیدل ، او اوبہ دکانی پشان کیدل ، دوریخو سیورنی ، من و سلوی نازلیدل ، دکانی نه نهرونه جاری کیدل ، وغیره ٔول غتبې غتبې معجزې وې چه دحضرت موسی ﷺ دنبوت اود الله ﷻ دتوحید روښانه معجزې وې. ٔولې مو په خپلو سترگو اوکتلې خو کله چه حضرت موسی ﷺ کوه طور ته لاړو نو تاسو دسخی عبادت شروع کړو، اوس اووانې چه پخپله په تورات او په حضرت موسی ﷺ باندې ستاسو ایمان چرته پاتې شو؟ آیا ددې بدکارونو په وجه تاسو دظالمان ونیلو قابل نه نې؟ (من! بَعْدَ) نه مراد حضرت موسی ﷺ کوه طورته دتلو نه پس ده . لکه په بل ځانې حضرت فرماني چه (وَإِخْذُوا مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ) (موسی ﷺ) چه کوه طور ته لاړو نو تاسو سخی خپل معبود جوړ کړو اوپه خپلو خانونو مو ددې سخی دعبادت په وجه ډیر ظلم اوکړو. چه ددې احساس ددې نه پس هغوی ته هم اوشو. لکه فرماني چه (وَلَمَّا سَقَطَ فِي أَيْدِيهِمُ الْخِرَاقُ) (کله چه هغوی ته هوش راغلو نو شرمنده شو او خپله گمراهی نې محسوس کړه) په هغه وخت کښې نې اوونیل انې الله ﷻ که مونږ باندې ته رحم اونکړې او ځمونږ خطاگانې معاف نه کړې نو مونږ به دنقصان کوونکو نه شو.

وَإِذْ	أَخَذْنَا	مِيثَاقَكُمْ	وَرَفَعْنَا	فَوْقَكُمْ
او یاد کړئ کله چې اواغستله مونږ اېخه وعده ستاسو نه اوپورته کړو مونږ اډپاسه ستاسو				
او یاد کړئ چې مونږ ستاسونه پوخ لوظ واخستو او مونږ ستاسو دپاسه کوه طور				
الطُّورَ	خُذُوا	مَا	آتَيْنَاكُمْ	بِقُوَّةٍ
او یسې هغه چې درکوو مونږ تاسو ته په سختۍ سره او په غوږونو نې واورئ				
اوچت کړو چې مونږ کوم کتاب درکړې دې هغه مضبوط او نیسې (زمونږ دخبرې اوريدو پشان) واورئ				
قَالُوا	سَمِعْنَا	وَعَصَيْنَا	وَأَشْرَيْنَا	فِي قُلُوبِهِمْ
اوونیل هغوی او اوریدل مونږ اوونه منل مونږ او اخکلې شوی وو په زورونو دهغوی کښې				
نودوئ اوونیل چې مونږ واوریدلې خو منلې نې نه شو ځکه چې ددوئ زړونه دخځې په مینه کښې				
الْعِجْلِ	بِكُفْرِهِمْ	قُلْ	بِسْمَا	يَا مُرْكُم
محبت دسخی په سبب دکفر دهغوی ورته اوو په ابدې هغه څیز اچې حکم کوی تاسو ته ایه هغې سره				
دکفر په وجه خړوب شوی وو ورته اوو ایه چې ډیر خراب تعلیم درکوی تاسو ته				
إِيْمَانُكُمْ	إِنْ كُنْتُمْ	مُؤْمِنِينَ		
ایمان ستاسو که چرې یی تاسو مؤمنان دو				
دا ایمان ستاسو که چرې تاسو مؤمنان یی (نودا خوځه عجیبه غوندې ایمان دې)				

دیهودیانو دٔولو نه لوئې کفر :- الله ﷻ د بنی اسرائیلو خطاگانې ، سرکشی ، مخالفتونه اودحق نه مخ اړول بیانوی . چه کله هغوی کوه طور غر په سرونو باندې اوکتلونو اقرار نې اوکړو خو کله چه هغه لرې شو نو بیا منکر شو ، ددې تفسیر مخکښې تیر شوې دې . دسخی محبت دهغوی په زړونو کښې پوخ شوې وو. لکه څنگه چه حدیث کښې دی چه دیو څیز محبت انسان روند کونې کوی. (۱) حضرت موسی ﷺ دا سخی ټکړې او وې سیزلو او ددې ایره نې په هوا کښې والوزوله او په دریاب کښې نې

واچولہ چہ ددی اوبہ بنی اسرائیلو اوڅکلې. اوددی اثر په هغوی باندې ظاهر شو. سخي تباہ کړې شو خو ددی سخي تعلق دهغوی په زړونو کښې وو. ددی آیت مطلب دادې چہ تاسو دایمان دعویٰ څنگه کوئ؟ په خپل ایمان باندې نظر نه اچوئ او باربار وعده خلافي کوی، ډیر خل مو کفر اوکړو، آیا تاسو هغه ټول هر څه هیر کړل؟ تاسو د حضرت موسیٰ عليه السلام نه انکار اوکړو اودهغوی نه پس تاسو پیغمبرانو سره سرکشی اوکړه تر دې پورې چہ دافضل الانبیاء علیهم السلام، د خاتم المرسلین حضرت محمد صلي الله عليه وسلم نبوت نه هم انکاری شوئ او دا ټولو نه لونې کفردي.

قُلْ إِن كَانَتْ لَكُمْ

| دوی ته اووايه | که چرې وی | ستاسو دپاره

ورته اووايه که (د) آخرت

الدَّارِ الْآخِرَةِ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً مِّنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَتُّوا

کور د آخرت | په نزد الله | خالص | ماسوا | دنورو خلقونه | نو آرزو اوکړئ |

(نعمتونہ) خالص تاسو دپاره مقرر وی اودنور چاپه کښې څه برخه نه وی نور اخی د مرگ خواهش اوکړئ

الْمَوْتِ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ ۝ وَلَكِنْ يَّتَمَتَّوْهُ أَبَدًا بِمَا

د مرگ | که چرې یی تاسو | رښتینی | او هرگز به آرزو اونکړی | همیشه دپاره | په سبب دهغه

که تاسو په (پخپله دعویٰ کښې) رښتونئ یی اودوی به دمرگ خواهش هیڅ کله اونکړی

قَدَّمْتُ أَيْدِيَهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ۝ وَلَتَجِدَنَّهُمْ

چې مخکښ لیرې دي | لاسونه ددوی | او الله | ښه خبر دي | په حال ددی ظالمانو | او خامخابه ته بیا مومي دوی

دخپلو (بدو) عملونو په وجه | او الله عَلَّمَهُ ظالمان خلق ډیر ښه پیژنی | اوته به دوی اومومي

أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَاةٍ ۖ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا يَوَدُّ أَحَدُهُمْ

زیات حرص کونکي دخلقو نه | په ژوند باندې | اودهغه خلقو نه | چې شرک ئې کړې دی | غواړی هریو سرې ددوی

ډیر زیات حرصناک دټولو خلقونه په ژوندن پسې | د مشرکانو نه هم زیات حرصناک | په دوی کښې هریو داغواړی

لَوْ يَعْرِفُ ۖ أَلْفَ سَنَةٍ ۖ وَمَا هُوَ بِمَزْحُجٍّ ۖ مِنَ الْعَذَابِ

که عمر ورکړې شی | زر کاله | او حال دا چې نه دي | هغه | خلاصونکي ده | لره | د عذاب نه

که ورته زر کاله عمر ورکړې شی نوښه به وی | خو نشی خلاصولی دوی د عذاب (د الله نه)

أَن يُعْمَرُ ۖ وَاللَّهُ بِصِيرٍ ۖ بِمَا يَعْمَلُونَ ۖ

چې ورکړې شی عمر | او الله | الیدونکي دي | ادهغه عمل | چې کوی ئی دوی |

د عمر زیات والی | او الله ددوی کارونه ډیر ښه وینی گوری |

یهودیانو ته د مباحې دعوت :: حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنه فرمائی چہ دې یهودیانو ته د نبی کریم صلي الله عليه وسلم

په خله باندې پیغام ورکړې شو که تاسو رښتونئ یی نو مقابلې دپاره راشئ، تاسو ټول یو ځانې شی

اودالله ﷺ نہ دعا اوکړئې چه په مونږ کښې دروغژن خلق هلاک کړه. او دې سره دا پیشنگونی هم اوکړې شوه چه دا خلق بالکل داسې کولو باندې نه راضی کیږي. نو داسې اوشو چه دا خلق مقابلي دپاره راغلل. ځکه چه دې خلقو نبی کریم ﷺ او قران کریم رښتیا منلو. که دا خلق په دې اعلان سره راوتلي وې نو ټول په ټوله به هلاک شوی وو. په مخ دزمکې به یو یهودی هم بچ نه وو پاتې شوي. یو مرفوع حدیث کښې دی که یهودیان دمقابلي دپاره راوتلي وې او د دروغو دپاره ئې د مرگ دعا کړې وې نو ټول په ټوله به مړه شوی وې او خپل ځانې به ئې جهنم کښې جوړ کړې وو. داسان چه کوم نصرانیان به نبی کریم ﷺ لره راتلل که هغوی هم دمقابلي دپاره تیار شوی وې نو هغوی به تباہ شوی وو اودهغوی د اهل وعیال به هډو نوم ونشان نه وویاتې شوي. (مسند احمد).^(۱)

په سورت جمعه کښې هم داسان دعوت دوی ته ورکړې شوې دي. آیت (قُلْ أَيُّهَا الَّذِينَ هَادُوا) تر آخره پورې اولولې، دهغوی دعوه وه چه (تَحْنُ أَبْنَاءَ اللَّهِ وَأَحِبَّاءُهُ) مونږ خودالله ﷺ اولاد او دهغه خوښ یو، دا به ئې ونیل (وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَن كَانَ هُودًا أَوْ نَصْرِيًّا) جنت ته به صرف یهودا و نصرانیان داخلېږي، ځکه دوی ته اوونیلې شو چه رازنی چه ددې فیصله داسان اوکړو چه دواړه ډلې دې میدان ته راوړی اودالله ﷺ نه دې دعا اوکړې چه الله ﷻ دې په مونږ کښې دروغژن هلاک کړي. چونکه دې ډلې ته دا علم وو چه دوی دروغژن دي. ځکه دوی تیار نشو اوددوی کذب په ټولو باندې ښکاره شو. داسان چه کله دنجران نصرانیان نبی کریم ﷺ ته راغلل، بحث او مباحثه اوشوه نو هغوی ته هم اوونیلې شو چه (قُلْ تَعَالَوْا أَتِیْنَا وَآتِیْنَاكُمْ بِآيَاتٍ خَاسِرَةٍ أَوْ نَارِیْنِ) (رازنی چه مونږ اوتاسو خپل خپل اولاد او ښځې واخلو او اوخو اود الله ﷻ نه دعا اوکړو چه هغه ذات دې په دروغژنو باندې لعنت اوکړي). خو هغوی ټولو په خپلو کښې اوونیل چه بالکل نه، نبی کریم ﷺ سره مباحله مه کوئی گنی برباد به شی. نودمباهلې نه ئې انکار اوکړو او سرونه ئې ټیټ کړل او صلح ئې اوکړه او جزیه ورکول ئې منظور کړل. نبی کریم ﷺ حضرت ابو عبیده بن جراح ﷺ دوی سره په طور د امین اولیرلو.

داسان مشرکان دعربو ته هم اوونیلې شو چه (قُلْ مَنْ كَانَ فِي الضَّلَالَةِ فَلْيَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمَنُ مَدَدًا) (مونږ کښې چه څوک گمراه شی نوالله ﷻ دې دهغه گمراهی زیاته کړي). ددې پوره تفصیل ددې آیت لاتدې به بیانېږي. انشاء الله. ددې پورتنی ایت په تفسیر کښې یو مرجوح قول دا هم دې چه تاسو دخپلو ځانونو دپاره مرگ او غواړئې ځکه په قول دستاسو د آخرت ښیگړې صرف ستاسو دپاره دي. خو هغوی انکار اوکړو اودا قول څه زړه ته نزدې نه دي. ځکه چه ډیرو نیکو کسانو هم ژوند غوښتلو. بلکه په حدیث کښې دی چه په تاسو کښې بهتر هغه څوک دی چه دهغه عمر زیات وی او اعمال ئې ښه وی^(۲) ددې نه علاوه دا قول یهودو هم وویلې شو نو خبره به فیصله نه وی، صحیح تفسیر هم هغه دې چه کوم مخکښې تیر شو چه دواړه ډلې دې د دروغژنو د هلاکت او دهغه دمرگ دعا اوکړي. ددې اعلان اوريدو سره یهودیانو باندې یخې اوبه توښې شوې او ټول خلقو ته ددوی دروغ معلوم شو او پیشنگونی هم صحیح ثابت شوه چه دا خلق بالکل دمرگ طلب نه کوی. ددې مباحلې په اصطلاح کښې (تمنی) کیخودلې شوه ځکه چه هرې ډلې به د باطلو دمرگ خواهش کولو.

د مشرکانو نه زیات د عمر سره محبت ساتل: بیا فرمائی چه د دوی د مشرکانو هم د زیات عمر غوښتلو خواهشمند دی. ځکه چه ددې کافرو دپاره دنیا جنت ده. او ددوی خواهش او کوشش دې چه په دې دنیا کښې زیات پاتې شی. حضرت حسن بصری رحمۃ الله علیه فرمائی چه دمنافق د دنیا ژوند دکافر د حرص نه هم زیات وی. یهودو خو په یوخل زرکاله عمر غوښتلو حالانکه دا زیات عمر هم دوی ته د

^(۱) مسند احمد: ۱/۲۴۸-^(۲) ترمذی: کتاب الزهد باب ماجاء فی طول العمر للمومن: ۲۳۲۹-

عذابونو نه نجات ورکولې نشي، چونکه کفار په آخرت باندې يقين نه ساتي او يهودت يقين ساتي د آخرت، بيا ددوی د هوکې هم ښکاره شوي نوددې وجې دمرگ نه زيات ويريدل. خوکه د ابليس برابر عمر ورته هم ملاؤ شي نود عذاب نه نشي بچ کيدې. (۱) الله ددوی دبدو عملونو نه بې خبره نه دې، دتولو بندگانو ټول نيك عملونو نه هغه ښه خبر دې او داسان بدله به ورکوي. (۲)

قُلْ مَنْ كَانَ

| اوويه | هغه څوک چې وي

ورته اووايه هرڅوک چې

عَدُوًّا لِّجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ

دشمن | دجبريل | نوپيشکه هغه | نازل کړې دې دا (قرآن) | په زړه ستا | په حکم دالله |

دښمن دې دجبريل (نوټکره دې شي) پيشکه دقران هم هغه دالله په حکم سره ستا په زړه نازل کړې دې

مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَى

تصديق کونکې دې | دهغه کتابونو چې مخکښې دده دې | اوهدايت دې | اوزيرې دې |

چې د مخکښو کتابونو تصديق کوي | اودالله لار خودونکې او زيرور کوونکې دې

لِّلْمُؤْمِنِينَ ۝ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ

دپاره دمومنانو | هرڅوک چې وي | دشمن دالله | اودفرېښتو دهغه | اودرسولاتو دهغه | اودجبريل

مومنانو ته | څوک چې دښمن وي دالله اودهغه دفرېښتو او دهغه درسولاتو اود جبريل

وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِّلْكَافِرِينَ ۝

اودميکائيل | نو بې شکه، چې الله | دشمن دې | دکافرانو | اوپه تحقيق سره |

اود ميکائيل | نوپيشکه الله تعالى دکافرانو دښمن دې |

قوله تعالى: قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِّجِبْرِيلَ

ديهوديانو حضرت جبريل عليه السلام سره دښمنۍ :- امام طبري رحمه الله فرماني چې په دې خود مفسرينو اتفاق دې چې کله يهوديانو حضرت جبريل عليه السلام لره خپل دښمن او حضرت ميکائيل عليه السلام لره دخپل دوست جوړولو ونيلى وو نو په هغه وخت دهغوی په جواب کښې دا آيت نازل شو (۱) خو بعضې وائي د نبوت باره کښې چې کومې خبرې اترې دهغوی نبي کریم ﷺ سره شوې وې نو دهغوی دا ونيلى وو. بعضې وائي چې حضرت عمر فاروق عليه السلام سره چې کومه مناظره دهغوی نبي کریم ﷺ د نبوت باره کښې کړې وه نو دا ئې ونيلى وو. ديهوديانو د نبي کریم ﷺ نه سوالونه :- حضرت ابن عباس عليه السلام فرماني چې ديهوديانو يو ډله نبي کریم ﷺ ته راغله او وې ونيل چې مونږ ستاسو نبي ﷺ نه څه سوالونه کوو چې دهغې صحيح جوابونه د ستاسو نبي ﷺ نه سوال بل ته نه دي معلوم. که تاسو په رښتيا نبي يۍ نو ددې سوالونو جوابونه ورکړئ. نبي

(۱) الطبري: ۲/۳۷۶-

(۲) الطبري: ۲/۳۷۷-

(۳) الطبري: ۲/۳۷۷-

کریم ﷺ افرمائیل تپوس کوئی. خودا وعده او کرنی کہ ما جوابونہ صحیح در کړل نو تاسو به زما د نبوت تصدیق کوئی او زما فرمانبردار به جوړیږئ. هغوی د نبی کریم ﷺ سره وعده او کړه. نبی کریم ﷺ هم د حضرت یعقوب ۱۱۷۷ پشان د الله ۱۱۷۷ د شهادت پخه وعده واخستله او هغوی ته یې د سوال کولو اجازت ورکړو (دهغوی سوال و جواب څه په دې ډول وو مترجم).

یهود :- هغوی او وئیل چه مخکښې خو دا اووانې چه د تورات نازلیدونه مخکښې حضرت اسرائیل ۱۱۷۷ په خپل نفس باندې کوم یو څیز حرام کړې وو؟

حضرت محمد ۱۱۷۷ :- نبی کریم ﷺ افرمائیل چه واورئ کله چه حضرت یعقوب ۱۱۷۷ به د عرق النساء په بیمارئ کښې سخت بیمار شو نو نذر ئې اومنلو که الله ۱۱۷۷ ماته ددې مرض نه شفا را کړې نو څه به خوراک کښې خپل محبوب (خوښ) څیز او په ځکاک کښې خپل محبوب څیز پریږدم. کله چه صحت مند شو نو د اوبس غوښه خوړل او داوبس پي ځکل ئې پریښودل چه دا دواړه حضرت یعقوب ۱۱۷۷ ته پیر زیات خوښ وو. ستاسو دې په الله ۱۱۷۷ قسم وی چه هغه پاک ذات په حضرت موسی ۱۱۷۷ باندې تورات نازل کړو داربستیادی که نه. دې ټولو قسم او خوړو او وې وئیل او داربستیا دی، تاسو صحیح افرمائیل. یهود :- یهودو او وئیل چه زمونږ سوال دادې چه د ښځې اودسړی داوبو څه کیفیت دې؟ او ولې کله هلك پیدا کیږی او کله جینی؟

حضرت محمد ۱۱۷۷ :- نبی کریم ﷺ افرمائیل واورئ د سړی اوبه ټینګې اوسپینې وی او د ښځې اوبه نرمې او زیربڅنې وی. په دې کښې چه کومې هم غالبې شی نو دهغې مطابق پیدائش کیږی او په شکل کښې هم ددې مطابق وی، کله چه دسړی اوبه د ښځې په اوبو باندې غالبې شی نو د الله ۱۱۷۷ په حکم سره نر اولاد پیدا کیږی او کله چه د ښځې اوبه دسړی په اوبو غالبې راشی نو د الله ۱۱۷۷ په حکم جینی پیدا کیږی. ستاسو دې په الله ۱۱۷۷ قسم وی چه دهغه نه سوال معبودنشته دې، ربستیا اووانې زما جواب صحیح دې که نه؟ ټولو قسم او خوړلو او اقرار ئې او کړو بیشکه تاسو ربستیا افرمائیل، دوی په دې دواړو خبرو باندې الله ۱۱۷۷ گواه کړو.

یهود :- هغوی او وئیل چه ښه ده اوس اووانې چه په تورات کښې د کوم یونبی اُمی خبر دې دهغه نبی خاص نښې کومې کومې دی؟ اوده لره کومه فرېسته وحی راوړی؟ نبی کریم ﷺ افرمائیل دهغه خاص نښې دادی چه کله ئې سترګې اوډې وی نو دده زړه به وینس وی، ستاسو دې په هغه رب قسم وی چه هغه حضرت موسی ۱۱۷۷ ته تورات ورکړو، اووانې ما ربستیا او وئیل که نه، ټولو قسم او خوړو او وې وئیل چه تاربتیا او وئیل. تاسو زمونږ د سوال د بلې حصې جواب را کړئ. چه په دې باندې د بحث خاتمه اوشی. نبی کریم ﷺ افرمائیل چه زما ولی حضرت جبریل ۱۱۷۷ دې، هغه ماته وحی راوړی او هغه د الله ۱۱۷۷ د طرفه مالره پیغام راوړی. ربستیا اووانې اوقسم او خوړئ چه زما جواب صحیح دې؟ هغوی ټولو قسم او خوړو او جواب ئې ورکړو جواب خو صحیح دې خو چونکه حضرت جبریل ۱۱۷۷ ځمونږ د ښمن دې هغه سختی او خونریزی وغیره راوړی، ځکه مونږ دهغه نه منو. اونه ستاسو منو، ځوکه تاسو لره حضرت میکائیل ۱۱۷۷ وحی راوړی چه هغه د الله ۱۱۷۷ رحمت باران راوولی او پیداوار وغیره راوړی او هغه ځمونږ دوست دې نو مونږ به ستا سو نبی ﷺ تابعداری او کړو او تصدیق به ئې او کړو، په دې باندې د آیت نازل شو. (۱)

بعضې وائی چه هغوی دا سوال هم کړې وو چه "رعد" څه څیز دې؟ نبی کریم ﷺ فرمائیلی وو چه هغه یو فرېسته ده په ورېخو باندې مقرر ده چه هغه د الله ۱۱۷۷ په حکم سره دا (ورېځې) یو طرفته اوبل طرفته

اړوی راوړی. هغوی اوونیل دا تندرڅه څیز دې؟ نبی کریم ﷺ او فرمائیل دا ددې فرینتې اواز دې. او گورنی مسند احمد وغیره. (۱)

د عبدالله بن سلام اسلام قبول: د صحیح بخاری په یو حدیث کښې دی چه کله نبی کریم ﷺ مدینې منورې ته تشریف راوړو نو په هغه وخت کښې عبدالله بن سلام ﷺ په خپل باغ کښې وو او په یهودیت باندې وو. هغه چه کله دا واوریدل نو نبی کریم ﷺ لره راغلو او وې ونیل انې نبی کریم ﷺ څه ستاسو نه د دریو خبرو تپوس کوم چه دهغې جواب د نیانونه سوا بل چاسره نشته دې. (۱) دا اووانې چه د قیامت رومبې شرط کوم دې؟ (۲) او د جنتیانو رومبې خوراک کوم یو دې؟ (۳) او کوم یو څیز بچی لره کله مور طرفته راکاږی او کله پلار طرفته؟

نبی کریم ﷺ او فرمائیل ددې دریو وارو سوالونو جوابونه اوس ماته حضرت جبریل ﷺ راوړه. حضرت عبدالله بن سلام اوونیل چه هغه خو زمونږ دښمن دې. نو حضرت محمد ﷺ دا آیت تلاوت کړو، بیانې او فرمائیل (۱) رومبې نښه د قیامت یواوړ دې چه خلقو پسې به شی او هغوی به دمشرق نه مغرب طرفته جمع کوی. (۲) د جنتیانو رومبې خوراک د مهيانو کلیجی ده (۳) کله چه دسړی اوبه دښخې په اوبیاندې سبقت واخلي نو هلك پیدا کیږی او کله چه د ښخې اوبه سړی باندې غالبې شی نو جینی پیدا کیږی. په دې جواب آوریږو سره حضرت عبدالله بن سلام مسلمان شو او وې ونیل (اشهدان لا اله الا الله وانك رسول الله) بیا ئې اوونیل چه انې نبی کریم ﷺ یهودیان ډیر بیوقوف خلق دی که هغوی ته زما اسلام راوړل معلوم شی نو ما ته به بدرد وائی. نبی کریم ﷺ او فرمائیل چه مخکښې هغوی لره قائل کړه. نبی کریم ﷺ لره چه کله یهود راغلل نو نبی کریم ﷺ ترې تپوس او کړو په تاسو کښې عبدالله بن سلام څنگه سړې دې؟ هغوی اوونیل چه ډیر بزرگ او باخبره سړې دې او د بزرگانو د اولاد نه دې. هغه خو زمونږ سردار دې. اود سردارانو د اولاد نه دې. نبی کریم ﷺ او فرمائیل که هغه مسلمان شی نو بیا خوبه ستاسو په اسلام راوړلو کښې څه رکاوټ نه وی که نه؟ هغوی اوونیل (اعوذ بالله اعوذ بالله)، هغه به ولې مسلمانېږی. حضرت عبدالله بن سلام چه تراوسه پورې پټ وو بهر راغلو او په زوره ئې کلمه اوونیله، بیا یهودیانو شور جوړ کړو چه دې پخپله هم خراب دې او دده پلار نیکه هم خراب وو. دا ډیر د لاتدې درجې سړې دې او خاندانی کمینه دې. حضرت عبدالله بن سلام او فرمائیل چه انې نبی کریم ﷺ ماته ددې خبرې ویره وه (۴).

د لفظ جبریل وغیره معنی: په صحیح بخاری کښې دی چه عکرمه ﷺ فرمانی چه د «جبر، میک، اسراف» معنی عبد یعنی بنده ده (۵) او د ایل معنی الله ده نو د جبریل وغیره معنی عبدالله شوه. بعضې خلقو ددې خلاف معنی هم کړې ده، هغوی وائی چه د ایل معنی عبد ده او ددې نه دمخکښې لفظ معنی دالله ﷻ دنوم ده. لکه په عربی کښې عبدالله، عبدالرحمان، عبدالملك، عبدالقدوس، عبدالسلام، عبدالکافی، عبدالجلیل وغیره، لفظ د عبد هر څانې کښې باقی دې او دالله ﷻ نوم بدلېږی، د ایل په هر څانې کښې باقی دې او دالله ﷻ اسماء بدلېږی. په غیر عربی ژبه کښې مضاف الیه مخکښې رازی او مضاف بعد کښې هم ددې قاعدې مطابق په دې نومونو کښې هم دې. لکه جبریل، میکايل، اسرافيل، عزرايل وغیره.

د خلقو کانړی سره موخ کول او د حضرت عمر فاروق ﷺ خفکان: اوس دمفسرینو د بلې ډلې دلیل واورئ چه لیکي چه دا خبرې اترې حضرت عمر فاروق ﷺ سره شوې وې. شعبی رحمه الله وائی حضرت

(۱) احمد ۲۷۴/۱، ترمذی، کتاب تفسیر القرآن، باب و من سورة الرعد: ۳۱۱۷، وهو حسن-

(۲) صحیح بخاری: کتاب احادیث الانبياء، باب خلق آدم و ذریته: ۳۳۲۹-

(۳) صحیح بخاری: کتاب التفسیر: سورة البقرة باب من كان عدوا لجبريل قبل حديث: ۴۴۸۰-

عمر فاروق ؓ روحاً، تہ راغلو او وې کتل خلق منډې وهی اویو کانړی سره مونځ ادا کوی. تپوس نې اوکړو چه دا خبره څه ده؟ جواب ملاؤ شو چه په دې ځانې کښې نبي کریم ؐ مونځ ادا کړې وو. حضرت عمر فاروق ؓ ډیر خفه شو او وې فرمانیل چه نبي کریم ؐ تہ به کله هم د مونځ وخت ملاویدو نو مونځ به نې کولو. بیابنه نې تشریف اوړو. اوس دا مقامات متبرک کنړل او په هغه ځانې خامخا مونځ کول چا ونیلی دی؟ بیا دوی په نورو خبرو کښې اخته شول.

د حضرت عمر فاروق ؓ دیهودو سره مکالمه :- حضرت عمر فاروق ؓ فرمانی چه څه به کله دیهودو ډلې ته تلم او کتل به مې چه څنگه قران پاک د ثورات او ثورات دقران پاک تصدیق کوی. یهودیانو هم ماسره محبت کولو. او اکثر به خبرې اترې کیدې. یو ورځ نې دوی سره خبرې اترې کولې چه په لار کښې نبي کریم ؐ راووتلو. هغوی (یهودیانو) ماته اوونیل هغه دې ستا نبي روان دې. ما اوونیل څه خو څم خو دا اووانې ستاسو دې په یو الله ؑ باندې قسم وی، درب حق یاد کړنی او د رب نعمتونو باندې نظر واچونی، دالله ؑ کتاب په تاسو کښې موجود دې ددې خیال اوساتنی، په هغه رب قسم اوخړی آیا تاسو نبي کریم ؐ لره نه مننی. ټول خاموش شو، دهغوی لوڼې عالم چه په هغوی ټولو کښې په علم کښې زیات وو او دټولو سردار هم وو، هغوی ته نې اوونیل چه ده دومره سخت قسم درکړو تاسو صفا اورښتیا جواب ولې نه ورکونی؟ هغوی ټولو اوونیل حضرت تاسو زمونږ مشر یی تاسو جواب ورکړنی. په دې باندې پادری اوونیل چه واورنی ده زبردست قسم درکړې دې، رښتیا دادی مونږ دزړه نه وایو چه نبي کریم ؐ دالله ؑ رښتونې پغمبر دې.

ما اوونیل چه تاسو ته پته ده نو ولې نې نه منی. وې ونیل صرف په دې وجه چه دوی لره آسمانی وحی حضرت جبریل ؑ راوړی، هغه ډیره زیاته سخته، تنگنی، شدت، عذاب او تکلیف والا فرشته ده. مونږ دهغه او هغه زمونږ دښمن دې. که وحی حضرت میکائیل ؑ راوړه چه ډیره درحمت، تخفیف اوراحت والا فرشته ده نو مونږ به په منلو کښې هېڅ صبر نه وې کړې. ما اوونیل چه ښه ده دا اووانې چه ددې دواړو دالله ؑ په نیز څه قدر او احترام شته دې؟ هغوی اوونیل چه یو خودالله ؑ ښې لاس دې اویل دالله ؑ گس لاس دې. ما اوونیل دالله ؑ قسم چه دهغه نه سوا بل څوک معبود نشته دې چه څوک په دوی کښې دچا دښمن وی نو دهغه دښمن الله ؑ دې اودویمه فرشته هم، د حضرت جبریل ؑ دښمنانو سره حضرت میکائیل ؑ دوست کیدې نشی او د حضرت میکائیل ؑ دښمن د حضرت جبریل ؑ دوست نه شی کیدې. اونه ددې دواړو دښمن دالله ؑ دوست کیدیشی. اونه دا دواړه دالله ؑ د حکم نه بغیر زمکې ته راتلې شی اونه څه کار کولې شی. والله ؑ نه ماته ستاسو نه څه لالچ شته دې اونه څه ویره، واورنی چه کوم سړې دالله ؑ دښمن وی دهغه دفرښتو، دهغه د رسولانو، اود حضرت جبریل ؑ دښمن وی نو دداسې کافر الله تعالی دښمن دې، دومره ویناسره څه لارم. حضرت نبي ﷺ لره چه راغلم نو زما په کتلو سره نې اوفرمائیل چه انې ابن خطاب په ماباندې اوس اوس وحی راغله. ما اوونیل چه انې نبي کریم ؐ اوفرمانې. نبي کریم ؐ هم دا آیت تلاوت اوفرمائیلو. ما اوونیل چه انې نبي کریم ؐ په تاسو دې زما مورېلار قربان وی هم دا خبرې خواوس اوس ما دیهودو سره اوکړې. ما خو دا غوښتل او همدې دپاره ستاسو په خدمت کښې حاضر شوم چه تاسو ته ددې خبر درکړم خو زما دراتلونو مخکښې هغه لطیف اوخبیر بصیر او سمیع ذات الله ؑ تاسو ته دا خبر درکړو. اوگورنی دا بن ابی حاتم (۱) وغیره. مگر دا روایت منقطع دې، سند نې متصل نه دې، شعبی ؓ د حضرت عمر فاروق ؓ په زمانه کښې موجود نه وو.

فرشتو کنبی ہم رسولان شته :- د ایت مطلب دی چه حضرت جبریل ؑ دالله ؑ امین فرېسته ده ، دالله ؑ په حکم سره نبی کریم ؑ ته دالله ؑ وحی رسولو باندې مقرر ده . هغه په فرېستو کنبی دالله تعالی رسول دی . دیو رسول سره دېنمنی کولو والا دتولو رسولانو سره دېنمنی کولو والا دی . لکه په یو رسول باندې ایمان راوړل په تولو رسولانو باندې ایمان راوړل دی ، او یو رسول سره کفر کول دتولو نبیانو سره کفر کول دی . پخپله الله ؑ دبعضو رسولانو منلو والو ته کافر وائی فرمائی چه (**إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيُرِيدُونَ**) (چه کوم خلق دالله تعالی سره اودهغه رسولانو سره کفر کوی ، او الله ؑ او دهغه رسولانو په مینځ کنبی تفرقه اچوی او وائی چه مونږ بعضې منو او بعضې نه منو ، د دویم آیت آخر پورې) . نو په دې آیتونو کنبی په وضاحت سره دې خلقو ته کافر او وئیلې شو چه یو رسول نه منی . دایشان د حضرت جبریل ؑ دېنمن دالله ؑ دېنمن دی . خکه چه هغه (جبریل ؑ) په خپله مرضی نه رازی . قرآن پاک فرمائی چه (**وَمَا تَنْتَهِلُ إِلَّا بِأَمْرِنَا**) (او فرمائی چه (**وَأَنَّهُ لَنَزَّلُ**) (مونږ دالله ؑ د حکم نه بغیر نه راکوزیږو دا نازل شوی دالله ؑ دطرفه دی چه دا جبریل ؑ راوړی اوستا په زړه کنبی ئې اچوی چه خلقو لره هوښیار کړی . په صحیح بخاری کنبی یو حدیث قدسی کنبی دی چه زما دوستانو سره دېنمنی کولو والا ماسره د جنگ اعلان کولو . (۱)

قوله تعالى :- **فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ**

قرآن د اسمانی کتابو مصدق دی :- دقرآن پاک دا یو صفت هم چه دې دا دمخکنبی نبیانو علیهم السلام تصدیق کوی اودایماندارو زړونو ته هدایت اوددوی دپاره دجنت زیرې ورکونکې دی . لکه فرمائی (**قُلْ هُوَ الَّذِي أَمَّنَّا وَهُدًى وَشَفَاءٌ وَالَّذِينَ**) (دا قرآن پاک د ایمان والو دپاره هدایت اوشفا دی) . بل ځانې کنبی ارشاد دی چه (**وَنَزَّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ**) . په رسولانو کنبی انسانی رسولان او اسمانی رسولان هم شامل دی . لکه فرمائی چه (**اللَّهُ يَصْطَفِي مِنَ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا وَمِنَ النَّاسِ**) (الله ؑ په فرېستو کنبی انسانانو کنبی خپل رسولان منتخب کوی) . حضرت جبریل ؑ او حضرت میکائیل ؑ هم د فرېستونه دی . خوددی خاص طور سره نوم واخستلې شو چه مسئله بالکل صفا شی او یهودیانو ته پته اولږی چه په دوی کنبی دیو دېنمن دبل هم دېنمن دی بلکه دالله ؑ دېنمن دی .

حضرت میکائیل ؑ هم کله کله نبیانو علیهم السلام لره راتلو لکه نبی کریم ؑ سره به په اول اول کنبی وو . خو په دې کار باندې مقرر حضرت جبریل ؑ دی . لکه حضرت میکائیل زرغونیدو او باران وغیره باندې او حضرت اسرافیل ؑ په صور (شپیلی) وهلو باندې مقرر دی ، په یو حدیث کنبی دی چه نبی کریم ؑ به کله دشپې پاسیدونو دا دعا به ئې کوله (**اللهم رب جبرائيل وميكائيل واسرافيل فاطر السموات والارض عالم الغيب والشهادة انت تحكم بين عبادك فيما كانوا فيه يختلفون** ، اهدني لما اختلف فيه من الحق باذنك انك تهدي من تشاء الى صراط مستقيم) (ترجمه . انې الله ؑ ، انې د جبریل ؑ ، اسرافیل ؑ ، میکائیل ؑ ربه ، انې دزمکې او آسمان پیدا کولو والا ، انې دپتو او ښکاره پیژندو والا دخپلو بندگانو دا اختلاف فیصله هم ته کوی ، انې الله ؑ په اختلافی کارونو کنبی حق طرفته زما رهبری اوکړه ته چه چاته غواړې نونیغه لار ورته ښانې) (۲) د لفظ جبریل وغیره تحقیق اوددې معنی بیان شوی دی .

په فرشتو کنبی دجبریل نوم :- حضرت عبدالعزیز بن عمیر ؓ فرمائی چه په فرېستو کنبی د حضرت جبریل ؑ نوم خادم الله دی . ابو سلیمان دارانی ؓ چه دا واوریدل نو ډیر زیات خوشحاله شو او وې فرمائیل چه دا روایت ماته د روایتونو د یو دفتر نه هم زیات محبوب دی . د حضرت جبریل او حضرت میکائیل په الفاظو کنبی ډیر زیات لغات او قراتونه دی چه دهغې تفصیل د لغت په کتابونو کنبی

(۱) صحیح بخاری : کتاب الرقاق باب التواضع : (۶۵۰۲) -

(۲) صحیح بخاری : کتاب صلاة المسافرين باب الدعاء ل صلاة الليل وقيامه : (۷۷۰) -

موجود دي. مونږ دهغې په بيانولو سره دزياتو پانړو زياتول نه غواړو ، ځكه چه ديوي معنی يا پوهه يا حكم په دې باندې موقوف نه دي. الله ﷻ دې ځمونږ مدد او كړي ، ځمونږ بهروسه اوتوكل په هغه پاك ذات باندې دي.

قوله تعالى: - فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ

الله د كافرانو دشمن دي. - د آيت په خاتمه كښې ئې دا نه دي فرمائلي چه الله ﷻ هم ددې خلقو دښمن دي بلكه فرمائي چه الله ﷻ دكافرو دښمن دي. په دې كښې دداسې خلقو حكم هم شامل شو. دې ته په عربي كښې د«مضمر» په ځانې «مظهر» ونيلې شي او په كلام عرب كښې اكثر ددې مثالونه په شعرونو كښې موندې شي. گويا داسې ونيلې شي چه چا دالله ﷻ دوست سره دښمنی او كړه نو هغه دالله ﷻ سره دښمنی او كړه او چه څوك دالله ﷻ دښمن شو الله ﷻ دهغه دښمن دي او چه دچا دښمن الله ﷻ شي پخپله نو دهغه په كفر او تباهي كښې بيا څه شك دي؟ په صحيح بخاري كښې يو حديث مخكښې تير شوي دي چه الله ﷻ فرمائي چه زما دوستانو سره دښمنی كولو والا ته څه د جنگ اعلان كوم؟ (يو حديث كښې دي چه څه دخپلو دوستانو بدله اخلم) (۲) يو حديث كښې دي چه د چا دښمن څه شم نو هغه برباد شو (۱)

وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا

ا اوبه تحقيق سره | نازل كړي دي مونږ

ا(واڼي پيغمبر) مونږ درليږلي دي

إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَمَا يَكْفُرُ بِهَا إِلَّا الْفَاسِقُونَ ۝

تاته | داسې آيتونه چې ښكاره دي | اونه كوي انكار | دهغې نه | مگرا | فاسقان خلق

تاته ښكاره آيتونه | اودهغې نه بل څوك نه صرف فاسقان (نافران) انكار كوي

أَوْكَلَّمَا عَهْدُوا عَهْدًا نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِّنْهُمْ بَلْ

ايا داسې نه ده چې هر كله | او كړه هغوی | وعده | انوهيره كړه هغه | يوې ډلې | دهغوی نه | بلكه

ايا هر چرې چې دوی يولو ظ نامه او كړي | نو (خواه مخواه) | يوډله به هغه لوظ نامه ماتوي بلكه

أَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ۝ وَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ

زيات خلق دهغوی نه راوړي ايمان | اوهر كله چې راغې | دوی ته | يورسول | دطرفه دالله نه

دوی زياد (خو په توراوه) ايمان نه راوړي | اوهر كله چې دوی ته دالله دطرفه رسول راغلو

مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ نَبَذَ فَرِيقٌ مِّنَ الَّذِينَ

چې تصديق كونكي دي | دهغه كتاب | چې ددوی سره دي | نو اوغورزول | يوې ډلې | دهغه كسانونه

چې ددوی سره د موجوده كتاب تصديق اوتانيد كوي نو ددغي

أَوْثُوا الْكِتَابَ ۚ كَتَبَ اللَّهُ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ كَاتِمُ

چې ور كړي شوي وؤ | ورته كتاب | كتاب دالله | روستو | دشاگانو خپلونه | لكه چې دوی

اهل كتابو خلقونه يوې ډلې دالله كتاب داسې شاته اوغورزولوكه چې دوی

(۱) صحيح بخاري : كتاب الرقاق باب التواضع : (۶۵۰۲) -

(۲) شرح السنة للبخاري : (۱۲۴۹) ، بلفظ اخر -

(۳) ابن ماجة كتاب الدهن ، باب اجر الاجراء : (۲۴۴۷) ، مسنده حسن وصحيح بخاري : (۴۱۲۲۷) -

لَا يَعْلَمُونَ ۚ وَاتَّبِعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيْطَانُ عَلَىٰ مُلْكٍ

نه پوهېږي په هېڅ څيز او ورپسې شوا په هغه څيز پسې چې پېش کوو به | شيطانانو | په زمانه د بادشاهي
هډود سره نه پېژندو او په هغو خبرو (منتر جادو) پسې روان شول چې شيطانانو به په زمانه د بادشاهي

سُلَيْمٰنَ ۚ وَمَا كَفَرٌ سُلَيْمٰنٌ وَلٰكِنَّ الشَّيْطٰنَ كَفَرُوْا

د سليمان | حالنکه نه دې کفر کړې | سليمان هيچرې | ليکن | شيطانانو به | کفر کولو
د سليمان کښې کولې او سليمان ښه هېڅ کله کفر نه وو اختيار کړې کفر خو به شيطانانو کولو

يَعْلَمُونَ النَّاسَ السَّحَرٰۤنَ وَمَاۤ اَنْزَلَ عَلَی الْمَلٰٓئِكِیۡنَ

چې ښودو به ئې | خلقو ته | جادو | او په هغه څيز پسې چې نازل شوې وو | په دوو فرېستو
چې ناپوهه او ساده خلقو ته به ئې جادو خودلو او په هغې پسې روان شو چې نازل شوې وو په دوو فرېستو

بٰۤاِبِلَ ۚ هَآرُوۡتَ وَمَآرُوۡتَ ۚ وَمَاۤ اٰیٰتُهُنَّ اِلَّا كُفْرٌ ۚ يٰۤاٰدَۤا ۚ

په بابل کښې | چه هاروت او ماروت وه | اونه به | ښودلو هغوی دواړو | هيچا ته | تردې پورې |
هاروت او ماروت باندې په بابل ښار کښې | او هغې دواړو به تر هغې هيچا ته تعليم نه ورکولو

يَقُوۡلَآ اِنَّمَاۤ اَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ ۚ فَيَتَعَلَّمُونَ

چې اوبه ونيل دواړو | چې مونږ | آزمېښت يو | نومه کوه ته کفر | نوزده کولو به هغوی
چې اول به ئې ورته اونه ونيل چې گوره مونږ آزمېښت (له راغلی) يو | نو کفر مه کوه | خوبيا هم زده کول به

مِنْهُمَاۤ ۚ مَا يَفْرِقُوۡنَۤ اِلَّا بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ ۚ

ددې دواړو نه | هغه څيز چې جداني راوړی | په هغې سره | په منځ دسړي | او دښځې دهغه کښې |
دوی هغه (تعویزونه) چې په هغې سره به ئې د خاوند او ښځې تر مينځه جداني راوسته

وَمَا هُمْ بِضَآرِّیۡنَۤ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ ۚ

اونه وو | هغوی | ضرر رسونکی | په هغه جادو سره | هيچا ته | مگر | په حکم دالله |
اوبه دې (جادو) سره به ئې بې دالله دحکم نه هيچا ته ضرر نشو رسولي

وَيَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ ۚ

اوزده کوو به هغوی | هغه څيز چې ضرر به ئې رسولو هغوی ته | اونه به ئې ورکوله | فائده هغوی ته
خو (دومره څيز به ئې دهغې نه) زده کولو چې پخپله ددوی په حقله به زیان وو | او سودمند به نه وو

وَلَقَدْ عَلِمُوۡا لَمَنِ اشْتَرٰهُ مَا لَهٗ

او يقينا چې ښه معلومه ده هغوی ته دا خبره | چې خامخا هغه څوک | چې واني غستودا | نشته | هغه لره
اودوی ښه پوهیدل چې چا دغه (جادو) اختيار کړوا | هغه دپاره هېڅ حصه نشته دې

فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلْقٍ ۖ وَلَبِئْسَ مَا شَرُّوا بِهِ أَنْفُسَهُمْ ۚ لَوْ

په آخرت کښې | څه برخه | اوږدېر بدې | اهغه خيزاچې خرچ کړل هغوی په هغې سره ځانونه خپل افسوس چې د نیکۍ په آخرت کښې | او دوی خپل ځانونه د خراب خیز په بدل کښې خرچ کړی دی | که چرې

كَانُوا يَعْلَمُونَ ۚ وَلَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا وَاتَّقَوْا

وې هغوی | چې پوهیدلې | او که چرې | هغوی | ایمان راوړې وې | او تقوی نې اختیار کړې وې |

دوی پوهیږي (نوداسې به نې نه وو کړې، او کاش، که دوی ایمان راوړې وې او ځان ئې (د جادونه) بچ ساتلې وې

لَمْثُوبَةٍ ۚ مِمَّنْ عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ لَّوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ۚ

نوخامخا هغه ثواب اچې د طرفه د الله نه دي | اهغه ډیر بهتروو افسوس که چرې اوې هغوی | چې خبرې

نوالله د طرفه به لږ ثواب هم (ددې هر څه) نه بهتروو | کاش که دوی پوهیدلې (نوداسې به نې نه وو کړې

قوله تعالى: - وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَمَا يَكْفُرُ بِهَا إِلَّا الْفَاقُونَ

د قران آیاتونه واضح دي: - يعنى انې حضرت محمد ﷺ مونږ داسې پتې نښې چې هغه ستادنبوت ښکاره دليل جوړ شي نازلې کړې دي . د يهوديانو د مخصوص معلومات ذخيره ، دهغوی د کتاب پتې خبرې ، دهغوی تحريف او تبديل احکام وغيره ټول مونږ په خپل معجز نما کتاب قران پاک کښې بيان فرمائيلې دي . چې ددې په اوږدو سره هر ژوندي ضمير ستا نبوت طرفته مجبورېږي . اودا بيله خبره ده چې يهودو لره دهغوی سخت حسد او بغض منع کړی . گنې هر سرې ته معلوميديشی چې ديو امی سرې نه داسې پاکيزه صفات او حکمتونو والا کلام نشی جوړيدې .

حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرماني چې ابن صوريا قطوینی رسول کریم ﷺ ته ونيلى وو چې تاسو څه داسې خيز راوړئ چې مونږ دهغې نه تا او پيژنو . تاسو سره داسې څه ښکاره دليلونه نشته دي . په دې باندې دا آيت نازل شو . چونکه يهوديانو ددې خبرې نه انکار کړې وو چې مونږ نه د رسول کریم ﷺ په باره کښې وعده اخستې شوې ده نو په دې باندې الله ﷻ دا آيت نازل کړو . چې دا خو ددوی عادت دي چې وعده نې اوکړه او بياني هغه ماته کړه . بلکه ددوی اکثريت خو دايمان نه بالکل خالی دي .

د نبذ معنی: - د " نبذ " معنی غوزرول دی ، چونکه دې خلقو دالله ﷻ وعده يعنى قران پاک داسې پريخودې وو گویا چې غوزرولې نې وو ، ددې وجې دهغوی په غندنه کښې دا الفاظ بيان کړې شو .

په بل ځانې کښې صفا بيان دي چې ددوی په کتابونو کښې د رسول کریم ﷺ ذکر موجود وو . فرماني چې (يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ) (دا خلق په تورات او انجيل کښې د رسول کریم ﷺ ذکر مومي)

قوله تعالى: - وَاتَّبِعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيْطَانُ عَلَى مُلْكٍ سُلْطَانٍ

د جادو تابعداري کول: - په دې ځانې کښې نې هم فرمائيلې دي چې ددې کتاب تصديق کولو والا ځمونږ پغمبران دوی لره راغلل نو ددوی يوې ډلې د کتاب الله نه بې پرواهي اوکړه او دانې داشان پريخودو چې گنې هډو دوی ته علم نشته دي بلکه جادو پسې شو او په رسول کریم ﷺ نې جادو اوکړو چې ددې اطلاع نې ته الله ﷻ ورکړه او ددې اثر ختم شو او رسول کریم ﷺ ته شفا ملاؤ شوه . په تورات سره نې د رسول کریم ﷺ مقابله نشوه کولې . ځکه هغه ددې تصديق کوونکې وو ، نو دانې پريخودو او نور کتابونه نې واخستل او په هغې پسې شو . او دالله ﷻ کتاب نې داسې پريخودو گویا چې گنې هډو ورته پته نشته ، نفساني خواهشات نې مخکښې کيخودل او کتاب الله نې روستو او غوزرولو اودا هم ونيلى شوی دی چې ډول سرناگانې ټولې دالله ﷻ د ذکر نه منع کوونکې خيز په (مَا تَتْلُوا الشَّيْطَانُ) کښې داخل دي .

قوله تعالى: - وَمَا كَفَرُ سُلَيْمٰنُ وَلٰكِنَّ الشَّيْطٰنَ كَفَرًا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ

دیهودیانو سلیمان ؑ ته د جادو کړنسبت کول: - حضرت ابن عباس ؓ فرمائی چه حضرت سلیمان ؑ سره یو گوته وه ، کله چه به دوی اودس ماتی له تلل نو دا گوته به ئې خپلې بیبې حضرت جراده ته حواله کوله. هرکله چه د حضرت سلیمان ؑ د آزمینست وخت راغلو نو په هغه وخت کښې یو شیطان جن ددوی په شکل کښې ددوی بیبې لره راغلو او گوته ئې ترې اوغوبستله او هغې ورته حواله کړه. هغه دا گوته واچوله او په تخت سلیمانی باندې کیناستو ، ټول جنات وغیره دده په خدمت کښې حاضر شو او ده پرې حکومت کولو. بل طرفته چه حضرت سلیمان ؑ واپس راغلو او دبیبې نه گوته ئې طلب کړه نو هغې ورته په جواب کښې اوونیل چه ته دروژغن ئې گوته خوما سلیمان ته حواله کړې ده. حضرت سلیمان ؑ ته معلومه شوه چه دا دالله ؑ د طرفنه یو آزمینست دې. په دې ورځو کښې شیطانانو د جادو، نجوم، کهانت شعر وادب او دغیبو د دروغو خبرونو کتابونه اولیکل او د حضرت سلیمان ؑ د کرسی لاندې ئې ښخول شروع کړل. ددوی د آزمینست دا زمانه تیره شوه. حضرت سلیمان ؑ بیا د تاج و تخت مالک شو. هرکله چه طبعی عمر ته اورسیدو او ددې دنیا نه ئې رحلت اوکړونو شیطانانو انسانانو ته ونیل شروع کړل چه د حضرت سلیمان ؑ هغه خزانه او کتابونه چه د هغې په ذریعه به هغه په هواگانو او جناتو حکومت کولو دده د کرسی لاندې ښخ شوی دی. چونکه جنات به ددې کرسی لاندې نه شو ورتلې نو په دې وجه انسانانو دا اوکښتلو نو هغه کتابونه برآمدشو. نو دا مشهور شو او دهر سړی په ژبه باندې هم دا وینا وه چه د حضرت سلیمان ؑ د حکومت راز هم دا وو. بلکه خلق د حضرت سلیمان ؑ د نبوت نه انکاری شول او دوی ته ئې جادوگر ونیل شروع کړل. حضرت نبی اکرم ؐ دا خبره ښکاره کړه چه د جادوگرنی دا کفر شیطانانو خو رکړې دې. حضرت سلیمان ؑ ددې نه بری الذمه دې.

د علی ؑ د نه وفات کیدو عقیده: - حضرت ابن عباس ؓ لره یو سړې راغلو. دوی ترې تپوس اوکړو دکومه خایه راغلې ئې؟ هغه اوونیل عراق نه. دوی ترې تپوس اوکړو چه عراق کښې دکوم ښار نه؟ هغه اوونیل کوفې نه. تپوس ئې ترې اوکړو څه خبر دې؟ هغه اوونیل چه په هغه ځانې کښې خبرې کیږی چه حضرت علی ؑ وفات شوې نه دې بلکه غائب شوې دې. او نزدې ده چه هغه به راشی. دوی په لږزیدو شو او وې فرمائیل که داسې وې نو مونږ به دهغه میراث نه وو تقسیم کړې. او نه به دهغه ښخو نوري نکاح کولې. واوره شیطانانو آسمانی خبرې راپتولې او په دې کښې به ئې خپلې خبرې شاملولې. او دا به ئې بیا خورولې. حضرت سلیمان ؑ دا کتابونه دخپلې کرسی لاندې جمع کړی او ښخ کړی ئې وو. ددوی د انتقال نه پس جناتو هغه راوویستل، هم هغه کتابونه په عراقیانو کښې خواره شوی دی. او هم ددې کتابونو خبرې هغوی بیانوی او خوروی ئې. هم ددې ذکر په آیت (وَأَنبِئُوا) کښې دې. (۱)

شیطانانوته د غیبو علم نشته: - هم په هغه زمانه کښې دا مشهور شوی وو چه شیطانانو ته دعلم غیب پته ده. حضرت سلیمان ؑ ددې کتابونو نه صندوقونه ډک کړل او ددې دښخولو حکم ئې اوکړو اودا حکم ئې جاری کړو چه څوک دا وانی نو هغه به قتل کولې شی. بعضو روایتونو کښې دی چه جناتو د حضرت سلیمان ؑ د انتقال نه پس هغه کتابونه ددوی د کرسی لاندې دفن کړی وو. اوددې د شروع په صفحه باندې لیکلې شوی وو چه دا علمی خزانه د آصف بن برخیا جمع کړې شوې ده. اودې د حضرت سلیمان ؑ وزیر اعظم وو. مشیر خاص او ولی اودوست وو. یهودیانو مشهوره کړې وه چه حضرت سلیمان ؑ نبی نه و بلکه جادوگر وو. په دې وجه دا آیت نازل شو اودالله ؑ یو رښتونی نبی دیورښتونی نبی دبرانت اعلان اوکړو. او دیهودیانو دا عقیده ئې باطله کړه. چه کله ئې د حضرت

سليمان عليه السلام نوم نبي د نبیانو په زمره کښې واوریدو نو ډیر به نبي غېل په دې وجه دا واقعہ مو په تفصیل سره بیان کړه. یو وجه دا هم ده چه حضرت سليمان عليه السلام د ټولو موذی خناورو نه وعده اخستې وه اودوی ته چه هغه وعده وریادولې شی وه نو دوی ستومانه کیدل به نه او بیا خلقو دخپل طرفنه عبارتونه جوړ کړل اود جادو پشان منترونه به نبي جوړول او ټول به نبي حضرت سليمان عليه السلام ته منسوب کول. دا یادساتل پکار دی چه (علی) په دې ځانې کښې د (فی) په معنی کښې دې. یا (تثَلُّوا) متضمن دې د (تکذیب) . اوهم دا اولی او احسن دې والله اعلم.

جادو د سليمان عليه السلام نه وړاندې شروع وو: د حسن بصری رحمه الله قول دې چه جادو د حضرت سليمان عليه السلام مخکښې هم وو. او دا بالکل رښتیا دی. حضرت سليمان عليه السلام د حضرت موسی عليه السلام نه پس راغلی دی. اود حضرت موسی عليه السلام په زمانه کښې د جادوگرو موجودگی د قران پاک نه ثابت ده. اود حضرت سليمان عليه السلام د حضرت موسی عليه السلام نه پس راتلل هم د قران پاک نه ثابت دی. د داود عليه السلام اود جالوت په قصه کښې دی چه (مِنْ بَعْدِ مُوسَى) بلکه د حضرت ابراهيم عليه السلام نه هم مخکښې حضرت صالح عليه السلام ته خپل قوم ونیلي وو چه (اِنَّمَا اَنْتَ مِنَ الْمُسَحَّرِينَ) یعنی ته د جادوگرو نه نبي. بیا فرمائی چه (وَمَا اَنْزِلَ النَّمْرُ). بعضې خلق وائی چه په دې ځانې کښې "ما" نافیه ده. یعنی دانکار په معنی کښې ده. اوددې عطف (وَمَا كَفَرُ السُّلَمَى) باندې دې.

د يهوديانو د عقيدې ترديد:- د يهوديانو دويمه عقیده چه جادو په فرښتو باندې نازل شوې دې ، په دې آيت کښې ددې ترديد دې.

دهاروت اوماروت لفظ دشیطانانو بدل دې ، په تشبیه باندې هم د جمعې اطلاق کیږي لکه (قَالَ كَانَ لَهُ إِخْوَةٌ) کښې (۱) یا په دې وجه جمع اوونیلي شوه چه دده منلو والا هم شامل کړې شی. اوددوی نومونه ددوی دسرکشی په وجه ښکاره کړې شوی دی. قرطبی رحمه الله خو وائی چه ددې آیت هم دا مطلب صحیح دې ، ددې نه سوا نورو مفتیانو طرفته توجه نه ده پکار. حضرت ابن عباس رحمه الله فرمائی چه جادو دالله جل و الله د طرفنه نه دې نازل شوې (۲) ربیع بن انس رحمه الله فرمائی چه په دوی باندې هیڅ جادو نه وو نازل شوې (۳) نو په دې بناء به ددې آیت ترجمه څه په دې ډول وی چه دې يهوديانو ددې څیز تابعداری اوکړه چه د حضرت سليمان عليه السلام په زمانه کښې به شیطانانو لوستل. حضرت سليمان عليه السلام کفر نه وو کړې اونه الله جل و الله جادو په دې دوو فرښتو باندې نازل کړې وو (لکه انې يهوديانو ستاسو خیال حضرت جبریل عليه السلام او حضرت میکائیل عليه السلام طرفته دې) بلکه دا کفر د شیطانانو دې چه په بابل کښې به نبي خلقو ته جادو خودلو. او ددوی سرداران دوه سړی وو. اوددوی نومونه هاروت اوماروت وو. حضرت عبدالرحمان بن ابزی رحمه الله به دا داسې وئیل چه (وَمَا اَنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ دَاوُدَ وَسَلَمَانَ) (داود او سليمان دواړه بادشاهانو باندې جادو نه وو نازل شوې) یا دا چه هغوی به ددې نه منع کوله ځکه چه دا کفر دې. امام ابن جریر رحمه الله ددې زبردست رد کړې دې ، هغه فرمائی چه (ما) په معنی کښې د (الذي) دې او هاروت او ماروت دوه فرښتې دی. چه هغوی الله جل و الله زمکې طرفته لیږلي وې. او خپلو بندگانو د آزمینت او امتحان دپاره نبي دوی ته د جادو د تعلیم اجازت ورکړې وو ، نو هاروت اوماروت دالله جل و الله د فرمان پوره کولو والا فرښتې وې. یو غریب قول دا هم دې چه دجناتو دوه قبیلې دی (الْمَلَكَيْنِ) یعنی د بادشاهانو په قرات باندې د (انزال خلق) په معنی کښې به وی لکه فرمائی چه وَأَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ الْأَنْعَامِ ثَمِيَّةً

(۱) القرطبي: ۵۰/۲-

(۲) الطبري: ۴۱۹/۲-

(۳) الطبري: ۴۱۹/۲-

ازواج^۱ (مونڊ ستاسو دپاره اته قسمه چارپاڻ پيدا ڪري دي) (۱) او فرمائي (وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ) (او اوسپنه موجوده ڪړه) او فرمائي (وَنَزَّلُ عَلَيْكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً) (او د آسمان نه مون تاسو دپاره رزق نازل ڪړو). په حديث شريف ڪنبي دي چه (ما انزل الله داء) (يعني الله ﷻ چه خومره بيمارني پيدا ڪري دي هغي دپاره علاجونه ئي هم پيدا ڪري دي) مثال مشهور دي چه نيڪي او بدئي لره پيدا ڪولو والا الله ﷻ دي. په دي ٽولو خايونو ڪنبي انزال خلق يعني د پيدائش په معني ڪنبي دي. ايجاء يعني د راوړنڪي او نازلوونڪي په معني ڪنبي نه دي. د اشان په دي آيت ڪنبي هم د اڪثرو سلفو مذهب دي چه دا دواړه فرستي وي. په يو مرفوع حديث ڪنبي هم دا مضمون په تفصيل سره راغلي دي چه اوس بيان شو، خكه چه دا دواړه به هم په عامو فرستو خاص شي لکه چه د ابليس په حقله تاسو (وَأَذَقْنَا لِلْمَلَكَةِ) په تفسير ڪنبي تاسو لوستي دي. حضرت علي ؑ، حضرت ابن مسعود ؓ، حضرت ابن عباس ؓ، حضرت ابن عمر ؓ، حضرت كعب بن احبار ؓ او حضرت ڪلي موليٰ ؓ هم داسي فرمائي، اوس دا حديث واورني.

دهاروت ماروت واقعه :- نبي ڪريم ﷺ فرمائي چه ڪله حضرت آدم ؑ لره الله ﷻ زمڪي ته راو ليږلو اودده اولاد خور شو او په زمكه ڪنبي دالله ﷻ نافرمانتي شروع شوي نو فرستو اوونيل دا اوگورني خومره بد خلق دي، خومره نافرمانه او سرڪشه دي، كه مونڊ ددوي په خاني وي نو هيڄڪله به مو نافرمانی نه وه ڪري. الله ﷻ او فرمائيل چه بنه تاسو په خپلو ڪنبي د دوو فرستو انتخاب او ڪړني. څه په هغوي ڪنبي انساني خواهشات پيدا ڪوم او هغوي لره ليږم اوبيا گورم چه هغوي څه ڪوي؟ نو هغوي هاروت او ماروت پيش ڪړل. الله ﷻ په هغوي ڪنبي انساني طبيعت پيدا ڪړو او دوي ته ئي اوونيل چه گورني بني آدمو ته څه د پيغمبرانو په ذريعه خپل احكام رسوم، ليکن تاسو ته بلا واسطه وایم چه زما سره هېڄوڪ شريك مه جوړوني، زنا مه ڪوني، شراب مه څڪني. اوس دا دواړه زمڪي ته راكوزي شوي اوزهره ئي ددوي د آزميينت دپاره ديو ټپڪلي ٻڻخي په صورت ڪنبي دوي لره او ليږله چه ددي په ڪتلو سره دوي سم ليوني شو. اودي سره ئي زنا ڪول غوڻتل. دي ورته اوونيل كه تاسو شرك او ڪړو نو څه به ستاسو خواهش پوره ڪړم. دوي هغه هم او منل. بيا راغله اودوي ته ئي اوونيل چه دا شراب او څڪي. هغوي دا هم او ڪړل اودائي يو معمولي گناه او ګڻله. اوس نشه ڪنبي مست وو او دوي زنا هم او ڪړه. او هغه ٻچي ئي هم قتل ڪړو. هر ڪله چه هوش ڪنبي راغلل نو هغه ٻڻخي ورته اوونيل چه تاسو د ڪومو ڪومو ڪارونونه مخڪنبي انكار ڪولو هغه ٽول تاسو او ڪړل. دوي شرمندو شو. بيا دوي ته اختيار ور ڪري شو چه يا ددنيا عذاب لره اومني او يا دآخرت عذاب. دوي ددنيا عذاب خوښ ڪړو. په صحيح ابن حبان، مسند احمد، ابن مردويه، ابن جرير، عبدالرزاق ڪنبي دا حديث په مختلفو الفاظو سره راغلي دي (۲) دمسند احمد روايت غريب دي په دي ڪنبي يو راوي موسي بن جبیر انصاري سلمیٰ هڏا لره حاتم مستور الحال ليکلي دي.

ابن مردويه ڪنبي يو روايت دا هم دي چه يو شپه دسفر په دروان ڪنبي حضرت عبدالله بن عمر ؓ د حضرت نافع ؓ نه ٽپوس او ڪړو چه ايا زهره ستوري راختلي دي؟ هغه اوونيل چه نه. د دوه دري ځله سوالونو ڪولو نه پس زهره راوختله نو وي فرمائيل چه دا دي نه خوشحاله وي اونه دي ورسره نيڪي اوشي. حضرت نافع ؓ او فرمائيل چه يو ستوري دالله ﷻ په حڪم سره راخيڙي او پريوزي، تاسو هغي ته بد ولي وائي؟ وي فرمائيل چه واوره څه هغه وایم چه څه ما د نبي ڪريم ﷺ نه اوريدلي دي. بيا ئي ددي نه پس پورتنې حديث (دالفاظو په اختلاف سره) واورلو. خو داهم غريب دي. د حضرت كعب ؓ والا حديث د مرفوع نه زيات صحيح موقوف دي. اوممكن دي چه هغه اسرائيلي روايت وي. والله اعلم

(۱) صحيح بخاری: كتاب الطب باب ما نزل الله داء..... ۵۶۷۸، ابن ماجه: ۳۴۳۸ -

(۲) احمد: ۱۳۴/۲، مسند البزار: ۲۹۳۸، ابن حبان: ۶۱۸۶ -

دصحابه گرامو ﷺ او تابعينو نه هم دا قسمه ډير روايات نقل شوي دي. په بعضو کښې دي چه زهره يو ښځه وه چه هغې فرښتو سره دا شرط لگولې وو چه تاسو ماته هغه دعا اوبسانې چه تاسو هغه وانې او آسمان ته خيژئ. هغوی ورته اوخودله. اودا پورته اوختله. او په هغه ځانې ددې نه دستوري شکل جوړ شو. (۱) په بعضو مرفوع رواياتو کښې داهم شته دي خو هغه منکر او غير صحيح دي. په يوبل روايت کښې دي چه ددې واقعي نه مخکښې فرښتو به صرف دايمن والو دپاره دعا دمغفرت کوله خوددې نه پس نې دټولې زمکې والو دپاره دعا شروع کړه. په بعضو روايتونو کښې دي چه کله ددې دواړو فرښتونو دا غلطۍ اوشوې نوبيا نورو فرښتو اقرار اوکړو بنې آدم چه دالله ﷻ نه لرې دي او دالله تعالی ذات نې ليدلې نه دي اوپه ده باندې ايمان راوړي، ددوی نه د گناهونو کيدل څه داسې عجيبه څيز نه دي. دې دواړو فرښتو ته اوونيلې شو چه اوس يا خو ددنيا عذاب خوښ کړئ يا د آخرت عذاب دپاره تيارې شئ. دواړو په خپلو کښې مشوره اوکړه او ددنيا عذاب نې اختيار کړو ځکه دافنا کيدو والا او د آخرت عذاب دائمی دي. په يو روايت کښې دي چه هغوی ته الله ﷻ کوم احکام ورکړي وو په هغې کښې دقتل او حرام مال نه منع شوې وه. اودا هم وو چه فيصله انصاف سره کوئ. دا هم وارد شوی دي چه دا درې فرښتې وې خو يود آزمښت نه انکار اوکړو او واپس شوه، بيا د دوو آزمښت اوشو. حضرت ابن عباس ﷺ فرمائي چه دا واقعه د حضرت سليمان ﷺ د زمانې ده. په دې ځانې کښې د بابل نه مراد بابل دنياوند دي. ددې ښځې نوم په عربي کښې زهره وو او په نبطي ژبه کښې ددې نوم بيدخت وو او په فارسي کښې ناهيد وو. دې ښځې دخپل خاوند خلاف يو مقدمه راوړې وه. هرکله چه هغوی ددې سره د بدنۍ کولو اراده اوکړه نو دې ورته اوونيل چه مخکښې زما دځاوند خلاف فيصله اوکړئ نوبيا څه تياره يم. هغوی هم داسې اوکړل. بيا ورته هغې اوونيل چه تاسو څه وانې چه آسمان ته پرې خيژئ؟ هغوی ورته داهم اوخودل. نو دې هغه اوونيل او آسمان طرفته اوختله. خو دراکوزيدو وظيفه ترې هيره شوه. اوهم په هغه ځانې دستوري په شکل کښې مسخ کړې شوه. عبدالله بن عمر ﷺ چه به کله ستوري ته کتل نو لعنت به نې پرې ونيلو. اوس چه دي فرښتو کله پورته ختل اوغوښتل نو نه نې شو ونيلي. پوهه شو چه اوس مونږ هلاک شو.

حضرت مجاهد ﷺ فرمائي چه اول اول خو دا فرښتې ترڅو ورڅو پورې ثابت قدم وې، دسحر نه مابنم پورې نې په عدل سره فيصلې کولې. مابنم به آسمان ته ختلې او بيا د زهره په کتلو سره نې په خپلو نفسونو قابو اونه موندلو. زهره ستوري لره ديو ښکلې ښځې په صورت کښې اوليږلې شوه. الغرض د هاروت او ماروت قصه په تابعينو کښې اکثر و خلو بيان کړې ده. لکه مجاهد سدي ﷺ، حسن بصري رحمه الله عليه، قتاده ﷺ، ابوالعاليه، زهري ﷺ، ربيع بن انس ﷺ، مقاتل بن حيان ﷺ وغيره او متقدمينو او متاخرينو مفسرينو په خپلو خپلو تفسيرونو کښې دا نقل کړی ده. خوددې زيات نه زيات دارومدار دبنی اسرائيلويه کتابونو باندې دي. څه مرفوع متصل حديث په دې باب کښې د نبی کریم ﷺ نه نه دي ثابت شوي او نه په قران پاک کښې دا دومره په وضاحت سره شته دي، نو زمونږ ايمان دي چه څومره په قران پاک کښې دي صحيح او درست دي. او حقيقت علم الله ﷻ ته دي (دقران پاک ظاهري الفاظ دمسند احمد، ابن حبان، بيهقي وغيره مرفوع حديث، د حضرت علي ﷺ او حضرت ابن عباس ﷺ او حضرت ابن مسعود ﷺ وغيره موقوف روايات او دتابعينو وغيره تفسيرونه وغيره يو ځانې کولو سره دي واقعي ته څه تقويت ملاويږي. نه په دې کښې څه محال عقلي دي اونه په دې کښې څه داسلامي اصولو خلاف شته دي. بيا د ظاهر نه يوطرفته کيدل او دبي خايه تکلفاتو هيڅ ضرورت نشته دي والله اعلم، فتح البيان).

یوہ عجیبہ واقعہ :- ابن جریر رحمہ اللہ کنبی یو غریب اثر او یو عجیبہ واقعہ ده هغه هم واورنی. حضرت عائشه رضی اللہ عنہا فرمائی چه د دومة الجندل یو ښځه د نبی کریم ﷺ د وفات نه لږ وخت پس د نبی کریم ﷺ په تلاش کنبی راغله او د نبی کریم ﷺ د وفات دخبر په آوریدو سره هغه ډیره خفه شوه او ژړل نې شروع کړل. ما دهغې نه تپوس او کړو چه دا څه خبره ده؟ نو هغې اوونیل چه زما او حماد خاوند په مینځ کنبی به همیشه جگړه وه، یو ځل هغه څه پرېښودم او چرته لاړو. ما یو بوډهی ښځې ته ددې ذکر او کړو. هغې اوونیل چه څه څه وایم هغه کوه. هغه به تالره ضرور راشی. څه تیاره شوم. هغې دوه سپې دښې مالره راوستل، په یو باندې هغه پخپله سوره شوه او په بل باندې څه سوره شوم. لږ وخت پس مونږ بابل ته اورسیدو. ما اوکتل چه دوه سړی هغه ځانې کنبی زورند دی او په اوسپنه کنبی ترلې شوی دی. دې ښځې ماته اوونیل، دوی لره ورشه او دوی ته اووایه چه څه دجادو زده کولو دپاره راغلې یم. ما هغوی ته اوونیل. هغوی اوونیل واوره مونږ خو په آزمینست کنبی یو ته جادو مه زده کوه، د دې زده کول کفر دي.

ما اوونیل زه خو به نې زده کوم. هغوی اوونیل ښه بیا لاره شه او په دې تنور کنبی متیازې اوکړه اوراشه. ما اراده اوکړه خو په ماباندې څه ویره راغله. څه واپس شوم او ورته مې اوونیل چه څه فارغه شوم. هغوی اوونیل څه دي اوکتل ما اوونیل هېڅ هم نه. هغوی اوونیل چه ته غلط وائي. تر اوسه پورې هېڅ نه دی شوی ستا ایمان لا صحیح دي اوس هم واپس شه او کفر مه کوه. ما ورته اوونیل چه څه څه جادو زده کوم. هغوی بیا اوونیل چه لاره شه او په دې تنور کنبی متیازې اوکړه او بیا راشه. څه بیا لارم خو دې ځل هم زما زړه اونه منل او واپس راغلم. بیا مې داشان سوال وجواب اوشو. څه په دریم ځل بیا تنور لره ورغلم او زړه مې کلک کړو او متیازو کولو دپاره کیناستم او ما اوکتل چه یو په آس سور چه دده په مخ باندې نقاب وو آسمان طرفته پورته لاړو. څه واپس راغلم او دوی ته مې ذکر اوکړو. هغوی اوونیل چه ته دي ځل رښتیا وائي. هغه ستا ایمان وو چه ستانه لاړو اوس لاره شه. څه راغلم او دي بوډهی ته مې اوونیلې چه هغوی خوماته هېڅ زده نه کړل. هغې اوونیل چه اوس ستا هر څه زده شو. اوس چه ته څه وائي هغه به کیږی. ما دآزمینست په طور یو دانه دغنمو واخستله او دامې په زمکه باندې غوزاره کړه اوورته مې اوونیل چه زرغونه شه نو هغه زر زرغونه شوه. ماورته اوونیل چه په تا کنبی دي وږی زرغون شی. نو هغه اوشو. ما اوونیل اوج شی نو هغه اوج شو. ما اوونیل بیلې بیلې دانې شی نو هغه شوې. بیا ما اوونیل اوجې شی نو هغه اوجې شوې، بیا ما اوونیل اوږه شی نو هغه نه اوږه جوړ شو. ما اوونیل روتې شی پخې نو هغه پخې شوې. په دې کتلو سره ځما زړه شرمنده شو او ماته په خپل بې ایمانه کیدو ډیر زیات خفگان اوشو. انې ام المومنین رضی اللہ عنہا ماددي جادو نه هېڅ کار نه دي اخستې اونه مې په چا جادو کړې دي. څه خوداشان په ژړا د نبی کریم ﷺ په خدمت کنبی حاضره شوې یم چه نبی کریم ﷺ ته اووایم، خوافسوس بدقسمتی سره ما نبی کریم ﷺ هم اونه لیدو، اوس څه څه اوکړم. دي وینا سره هغې ژړه انگولا شروع کړه اودومره نې اوژړل چه هر چاته په دي باندې ترس راغلو. صحابه کرام رضی اللہ عنہم هم حیران وو چه دي ته څه فتوی ورکړی. آخر بعضو صحابه کرامو رضی اللہ عنہم اوفرمائیل چه اوس سوا ددي نه څه کیدیشی چه ته دا کار مه کوه اوتوبه اوباسه او د خپل مور پلار په خدمت کنبی اوسه.

ددې اسناد بالکل صحیح دی. خودلته دا خیال ساتل هم پکار دی چه صحابه کرامو رضی اللہ عنہم به په فتوی ورکولو کنبی ډیر زیات احتیاط کولو چه په وړه خبره کنبی به هم دوی تامل کولو. نن مونږ د لوڼې نه لوی خبره هم په خپلې رائې او قیاس سره کوو. ددې اسناد بالکل صحیح دی. بعضې خلق وائي چه نظر دجادو په زور سره بدل شی او بعضې وائي چه نه کتوونکو ته دا خیال رازی، اصلی څیز پشان وی چه څنگه هغه وی لکه څنگه چه په قرآن پاک کنبی دي چه **(سَمَوَاتٍ اَعْيُنَ النَّاسِ)** (دوی دخلقو په سترگو باندې

جادو او کړو، او فرماني چې **(يُخِيلُ إِلَيْهِ مِنْ سِحْرِهِمْ أَتَىٰ النَّاسَ)** حضرت موسی **(عليه السلام)** طرفته به خیال کیدلې شو چې گویا هغه ماران وغیره دده د جادو په زور سره روان دی. دې واقعې نه داهم معلوم شو چې په دې آیت کښې د بابل لفظ نه مراد د عراق بابل دنیاوند نه دی. د ابن ابی حاتم په یو روایت کښې دی چې حضرت علی **(عليه السلام)** د بابل په زمکه باندې روان وو، د مازیگر د مونیخ وخت شو خو دوی په هغه خانې کښې مونیخ ادا اونه فرمائیلو بلکه ددې زمکې د حد نه دوثلونه پس نې مونیخ ادا او فرمائیلو. او دې فرمائیل چې زما حبیب **(عليه السلام)** څه منع کړې یم چې په قبرستان کښې مونیخ او کرم او د بابل په زمکه نې د مونیخ کولونه منع کړې یم. دا زمکه ملعونه ده. ^(۱) په ابوداود کښې هم دا حدیث روایت شوې دی او ابوداود **(عليه السلام)** په دې کښې هیڅ کلام نه دی کړې او چې کوم یو حدیث ابوداود په خپل کتاب کښې راوړې دی او ددې په سند باندې خاموش پاتې شوې دی نودهغه حدیث ددوی په نزد حسن وی. دې نه معلوم شو چې د بابل په زمکه باندې مونیخ کول مکروه دی لکه د ثمودیانو د زمکې په حقله د نبي کریم **(عليه السلام)** ارشاد دی چې ددې خلقو منزلونو ته مه ځئ که دتلو اتفاق اوشی نو دالله **(عليه السلام)** دویرې نه ژاړئ ^(۲). د هیئت دانو خلتو قول دی چې د بابل لرې والی د بحر غربی اوقیانوس نه اویا درجې او وسط دزمکې نه جنوب طرفته بخت استواء درې دیرش درجې دي، والله اعلم. چونکه هاروت اوماروت ته الله **(عليه السلام)** د خیر او شر، کفر او ایمان علم ورکړې دي، ددې وجې دهر یو کفر طرفته ورتلونکی ته نصیحت کوی او په هره طریقه نې منع کوی، کله چې دا نه منی نو دا کلمات دهغه نه ادا شی او دده د ایمان نور لارشی. او دایمان نه لاس اووینځی. او ده سره جادو راشی. شیطان دده دوست جوړ شی. دا ایمان دتلو نه پس په ده باندې دالله **(عليه السلام)** غضب راشی. ابن جریر **(عليه السلام)** فرماني چې سوا د کافر نه دې هیڅوک د جادو زده کولو کوشش نه کوی.

دفتنه نه مراد: دفتنه معنی په دې ځانې کښې، مصیبت، آزمینبت اوامتحان دي. دحضرت موسی **(عليه السلام)** قول په قران پاک کښې ذکر دی چې **(إِنْ هِيَ إِلَّا فِتْنَتُكَ)** ددې آیت نه داهم معلوم شو چې جادوزده کول کفر دی. په حدیث کښې هم دی چې کوم سړې کاهن یا جادوگر لره ورشی او دهغه خبرې ته رښتیا اووایی نوده په هغه وحی باندې کفر او کړو چې کومه په حضرت محمد **(عليه السلام)** باندې نازله شوېده (بزاز). دا حدیث صحیح دی او ددې تائید په نورو احادیثو کښې هم شته دي.

بیا فرماني چې خلق د هاروت او ماروت نه جادوزده کوی چې ددې په ذریعه غلط کارونه کوی. د ښځې سړی محبت او موافقت په بغض او مخالفت سره بدلوی. په صحیح مسلم کښې حدیث دی چې نبي کریم **(عليه السلام)** فرماني چې شیطان خپل تحت په اویو باندې ایږدی، بیا خپلې لښکرې د خلقو د غولولو دپاره لیږي او دټولو نه زیات مرتبې والا دهغه په نيزد هغه دي چې هغه په فتنه کښې دټولو نه لوني وی. کله چې دوی واپس رازی نو دخپلو بدترینو کارونو ذکر کوی. څوک وائی ما فلانی دشان بې لارې کړو، څوک وائی ما فلانی دشان بې لارې کړو. څوک وائی ما دفلانی سړی نه دا گناه سرگنده کړه. شیطان دوی ته وائی چې هېڅ موندی دی کړی دا خود معمول کارونه دي. تر دې پورې چې یو راشی او وائی چې مادفلانی سړی او دهغه دښځې په مینځ کښې جنگ تود کړو تردې پورې چې دهغوی په مینځ کښې بیلتون راغلو. شیطان دې راغاره باسی او ورته وائی چې تا دټولو نه لوني کار او کړو. او دې خان سره کینوی او دهغه رتبه اوچتوی ^(۳)، نو جادوگر هم په خپل جادو سره داسې کار کوی چې په هغې سره ښځه او خاوند جدا شی، لکه په شکل و صورت کښې دې ښه اونه لگی یاد هغه دعانونو د طریقو نه دده نفرت

^(۱) ابوداود: کتاب الصلاة باب فی المواضع التي لا تجوز فيها الصلاة: ۴۹۰، -

^(۲) صحیح بخاری: کتاب الصلوة باب الصلاة مواضع الحسف والعداب: ۴۳۳، صحیح مسلم: ۲۹۸۰، -

^(۳) صحیح بخاری: کتاب صفات المنافق، باب تحريش الشيطان: ۲۸۱۳، -

پیدا کړی اگر چه دا د شریعت خلاف نه وی یانې په زړه کښې عداوت پیدا شی وغیره وغیره. په مزه مزه دا خبرې زیاتېږي د ښځې خاوند په مینځ کښې جدائی راشی. "مرء" وائی سړی ته، ددې مذکر مونث او تشبیه خو شته دې خوددې جمع نه جوړېږي. بیا فرمائی: چه هیچاته هم دالله ﷻ دمرضی نه بغیر تکلیف نشی ورکولی. یعنی دا ددوی دوس خبره نه ده. دالله ﷻ د قضا او قدرت او دهغه د ارادې نه نقصان هم نشی ورکولی که الله ﷻ اونه غواړي. ددوی جادو بې اثره او بې فاندې دې. دا مطلب هم کیدیشی چه دا جادو هغه سړی ته نقصان ورکوی چه څوک دا حاصل کړی او په دې کښې داخل شی. بیا ارشاد فرمائی چه دوی دا زده اودا ددوی دپاره بالکل نقصانی دی. چه په دې کښې هېڅ فائده نشته دې. او یهودیانو ته دا معلوم دی چه د نبی کریم ﷺ تابعدارنی په پرېښودو او جادو پسې لگیدلو والویه آخرت کښې هېڅ حصه نشته دې اونه ددوی څه قدر او وقعت دالله ﷻ سره شته دې اونه دوی ته دیندار وئیلی کیري.

توبه تعالی:- وَلَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا وَآتَقُوا السُّبُوتَ قَدْ عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ

ایمان راوړل او تقوی اختیارول ښه وو:- بیا فرمائی که دوی ددې کار بدی محسوس کړی او ایمان او تقوی اختیار کړی نو یقینا ددوی دپاره ډیره بهتری ده خودا خلق بې علمه دی. او فرمائی که علم والو او وئیل نوبه هغوی باندې افسوس دې. دالله ﷻ ورکړې شوې ثواب دایماندارو او نیک عملونو والو دپاره ډیر بهتر دې. خودا صبر کوونکو ته ملاویدیشی. د دین بزرگانو په دې آیت هم استدلال کړې دې چه جادوگر کافر دې. ځکه چه په آیت کښې نې (وَلَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا وَآتَقُوا السُّبُوتَ) فرمایلی دی. حضرت امام احمد رحمته الله اود سلفو یو ډله هم جادو زده کونکی ته کافر وائی. بعضې ورته کافر نه وائی خو فرمائی چه جادوگر حد دادې چه دې دې قتل کړې شی. بجاله بن عبید رحمته الله فرمائی چه حضرت عمر فاروق رضی الله عنه په خپل یو فرمان کښې لیکلی وو چه هر یو جادوگر ښځه سړې دې قتل کړې شی. نوموړد دریو جادوگرانو څټونه جدا کړل. (۱) په صحیح بخاری کښې دی چه ام المومنین حضرت حفصه رضی الله عنها باندې ددې یو وینځې جادو کړې وو چه په دې وجه هغه (وینځه) قتل کړې شوه. (۲) حضرت امام احمد بن حنبل رحمته الله فرمائی چه د دریو صحابه کرامو رضی الله عنهم نه د جادوگر د قتل کولو فتوی ثابت ده. په ترمذی کښې دی چه نبی کریم صلی الله علیه و آله فرمائی چه د جادوگر حد په تورې قتلول دی (۳) ددې حدیث راوی اسماعیل بن مسلم ضعیف دې. صحیح خبره دامعلومېږي چه غالباً دا حدیث موقوف دې، خو طبرانی کښې یو بل سند سره هم دا حدیث مرفوع روایت شوې دې. والله اعلم.

ولید بن عقبه سره یو جادوگروو چه هغه به خپل کره وړه خودل. چه په ظاهره به دیوسړی سر قلم کړې شو اوبیابه نې آواز ورکولو نو سر به په خپل خانې باندې شو هغه به موجود شو. په مهاجرینو رضی الله عنهم کښې یو بزرگ صحابی دا اوکتل او بله ورځ توره ترلې راغلو، هر کله چه ساحر خپل کهیل شروع کړو نو ده په خپلې تورې سره دهغه سړی څټ پرېکړو نو ورته نې اوفرمائیل که ته رښتونی یی نو دا ژوندې کړه. بیا نې دقرآن پاک دا آیت خلقو ته واوړولو (أَفَتَأْتُونَ السَّحْرَ وَأَنْتُمْ تُبْصِرُونَ) (آیا تاسو جادولره ورځی؟). چونکه دې بزرگ صحابی ددې سړی دقتل کولو اجازت دولید نه وو اخیستی نو ددې وجې هغه دې اونیولو او ډیر خفه شو او بیانی دې پرېښودو. (۴) حضرت امام شافعی رحمته الله، د حضرت عمر فاروق رضی الله عنه

(۱) احمد: ۱۹۰/۱، وهو صحيح، ددې اصل صحیح بخاری کتاب الذمة باب الجزية والمواد مع اهل الحرب: ۳۱۵۶، کښې موجود دې، خو په هغې کښې د قتل او سحر ذکر نشته دې.)

(۲) موطا امام مالک، کتاب العقول باب ما جاء في الغيلة والسحر: ۸۷۱/۲، وهو صحيح بالشواهد.)

(۳) ترمذی کتاب الحدود باب ما جاء في حد السحر: (۱۴۶۰) -

(۴) سنن دارقطني: ۱۱۴/۳، ومسنده صحيح -

فرمان او د حضرت حفصه رضی اللہ عنہا د واقعی متعلق دا وئیلی دی چه دا حکم په هغه وخت کښې دې چه کله جادو په شرکيه لفظونو سره وی.

د جادو وجود :- معتزله د جادو د وجود منکر دی ، هغوی وائی چه جادو هیڅ څیز نه دې ، بلکه بعضی خلق خو بعضی وخت دومره پورې وائی چه څوک د جادو وجود منی هغه کافر دې. لیکن اهل سنت والجماعت د جادو د وجود قائل دی او دامنی چه جادو گر دخپل جادو په زور سره په هوا باندې قابو موندې شی. او انسان په ظاهره خر او خر په ظاهر انسان جوړوی. خو دکلماتو او منتر وغیره په وخت کښې ددې پیدا کولو والا الله تعالی دې. آسمان او ستورو لره تاثیر پیدا کولو والا اهل سنت نه منی. د فلسفې او نجوم والا او بی دینه خلق خو ستورو او آسمان اثر پیدا کولو والا منی. د اهل سنت یو دلیل دا آیت دې چه **(وَمَا هُمْ بِضَآئِنَ)** او دویم دلیل پخپله په نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم باندې جادو کیدل دی او په نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم باندې ددې اثر کیدل دی ، دریم دهغه ښځې واقعه چه کومه حضرت عائشه رضی اللہ عنہا بیان کړې ده. چه دهغې ذکر شوې دې او هم دا شان نور په سوونو واقعات وغیره دی.

ایا د جادو علم زده کول جائز دی :- ؟ رازی رحمته الله علیه په خپل تفسیر کښې لیکلی دی چه د جادو زده کول بد نه دی. دمحققینو هم دا قول دې. ځکه چه دا هم یو علم دې او الله تعالی فرمائی چه **قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ** (علم والا او بی علمه برابر نه دی) او ددې نه وجې هم چه دا معلوم شی چه په دې سره معجزې او د جادو فرق واضح شی. اود معجزې علم واجب دې. او هغه موقوف دې په جادو زده کولو باندې چه په دې سره فرق معلوم شی نو جادو زده کول هم واجب شو. د رازی رحمته الله علیه دا قول بالکل غلط دې ، که هغه عقلی لحاظ سره دې ته بد نه وائی نو معتزله موجود دی چه عقلی لحاظ سره ددې قائل دی. او که هغه شرعی لحاظ سره دې ته بدنه وائی نو دقران پاک دشرعی بدو دپاره کافی دې. په صحیح حدیث کښې دی چه یوکس یو جادوگر یا کاهن لره ورشی نو هغه کافر شو. ^(۱) په سنن کښې حدیث دې چه چا غوټه جوړه کړه او بیا ئې په دې چف او کړو نو ده جادو او کړو. نو درازی رحمته الله علیه دا قول غلط دې ، ^(۲) دهغوی دا وینا چه دا دمحققینو قول دې ، دا هم صحیح نه دی ، آخر دداسې محققینو دپاره داسې اقوال چرته دی ؟ په آئمه اسلام کښې چا داسې هم وئیلی دی چه بیا **(هَلْ يَسْتَوِي)** آیت پیش کول هم سوا دجرات نه نور څه نه دی لیکن په آیت کښې دعلم نه مراد دینی علم دې. آیت کښې دشرعی علم والو عالمانو فضیلت بیان شوې دې. بیا دهغوی دا قول چه په دې سره دمعجزې علم حاصلیری نو دا خو بالکل فضول او غلطه اوفاسده خبره ده ، ځکه چه د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم دتولو نه لویه معجزه قرآن پاک دې. چه دا د باطل نه بالکل محفوظ دې. خوددې معجزې منلو دپاره د جادو علم زده کولو باندې موقوف نه دی. هغه خلقی چه هغوی د جادو نه ډیر لرې دی هغوی هم دامعجزه منلې ده. صحابه کرام رضی اللہ عنہم ، تابعین رحمهم الله ، آئمه المسلمین بلکه عام مسلمان هم دا معجزه منی. حالانکه په دې تولو کښې نه چا جادو زده کړو اونه جادو لره ورغلو او نه ئې جادو او خودلو بلکه دې تولو کارونو ته کفر وائی. بیا دا دعوی کول چه دمعجزې پیژندل واجب او د جادو اومعجزې فرق په جادو زده پیژندو باندې موقوف دی ، لهدا د جادو زده کول واجب دا څومره مهمه دعوی ده.

د جادو قسمونه :- اوس د جادو قسمونه واورئ چه دا ابو عبدالله رازی بیان کړی دی .

① یو جادو دستاره پرست ډلې دې. هغوی د اوو ستورو متعلق دا عقیده لری چه نیکی بدی ددې اوو ستورو په وجه دی. ددې وجې دې (ستورو) طرفته خطاب کوی او مقرر شوی الفاظ لولی او ددې عبادت کوی. په دې قوم کښې حضرت ابراهیم رحمته الله علیه راغلو او دوی ته ئې هدایت او کړو. رازی رحمته الله علیه په

^۱ (البزار: ۴۰۶۷) -

^۲ (نسائی کتاب المغاربة باب الحكم في السحرة: ۴۰۸۴) -

دې فن کښې يو خاص کتاب تصنيف کړې دې چه د هغې نوم "السرالمکتوم فی مخاطبة الشمس و النجوم" دې. اوگورنی ابن خلکان وغيره. بعضې وائی چه بیاني ددې نه توبه اوويستله. اوبعضې وائی چه صرف معلومولو دپاره او دخپل دې علم ظاهرولو دپاره ئې دا کتاب ليکلې وو او نه دده داعقیده وه چه سراسر کفر دې. په دې کتاب کښې ئې دهغه خلقو طریقې بیان کړې دي.

⑤ دوئمہ دلہ د قوی نفس او قوت واهمه والوخلقو ده. ، دوی وهم او خیال ډیر اثر گنږی. گورنی که په یوتنگ پل په زمکه باندې کیخودې شی نو په دې باندې به انسان په آسانی سره لاړشی. خو که دا پل په یو دریاب باندې وی نو نه شی پرې تیریدې. ځکه چه په هغه وخت کښې خیال وی چه دادې اوس پریوتم ، دادې اوس پریوتم. نو دا واهمه دکمزورنی په وجه چه څومره ځانې باندې په زمکه باندې تلې شو نو په هغه څومره ځانې باندې د ویرې په وجه نشی تلې. حکیمانواو طبیبانو هغه سرې دسور څیز دکتلو نه منع کړې دې چه دچا نکسیر وی. او مرگی والا ئې دزیاتې تیزې رنډ او دتیز حرکت څیزونو کتلو نه منع کړې دی چه ددې نه ظاهر دی چه د قوت واهمه یو خاص اثر په طبیعت باندې وی. عقل مندو خلقو په دې باندې هم اتفاق دې چه نظر لگی ، (۱) اوبه صحیح حدیث کښې هم راغلی دی د نظر لگیدل حق دی. که یو څیز په تقدیر باندې سبقت والا وي نو نظر به وو. اوس چه کله نفس قوی دې نودظاهر اډانړو اوظاهری کارونو هېڅ ضرورت نشته دې. او که دومره قوی نه وی نو بیا ددې آلتو هم ضرورت پېښیږی. چه څومره دنفس قوت زیاتیرې نوهغه به په روحانیاتو کښې پرمختگ کوی. او په تاثیر کښې به هم پرمختگ کوی. او چه څومره دا قوت کمیږی نودومره به کمیږی. داکیفیت د غذا دکمی او دخلقو سره د ملاویدو په پریښودو سره هم کیږی. کله کله خو انسان دا حاصل کړی او انسان خپل کارونه دشریعت مطابق اخلي ددې نه. دې حال ته دشریعت په اصطلاح کښې کرامت وائی. دې ته جادو نه وائی. اوکله کله ددې حال نه دباطلوکارونو په کولو کښې مدد اخلي اود دین نه لرې کیږی. داسې خلقونه که څه خلاف شرع کار اوشی نو په دې دھوکه کښې هغوی ته ولی ونیل نه دی پکار. ځکه دشریعت نه خلاف تلو والا ولی الله نشی کیدې. تاسو گورنی نه چه په صحیح احادیثو کښې ددجال باره کښې څه راغلی دی ؟ هغه به څنگه څنگه خلاف عادت کارونه کوی اوددې په وجه هغه دالله ﷻ ولی نه دې بلکه هغه ملعون اومردود دې.

⑥ دریم قسم دجادودجناتو په ذریعه دزمکې والو روحونو نه امدادطلب کول دی. معتزله او فلاسفه ددې قائل نه دی. دې روحونو سره بعضې مخصوص الفاظ او اعمالوسره تعلق پیدا کیږی ، دې ته سحر بالعزائم او عمل تسخیر وائی.

⑦ څلورم قسم د خیالاتو بدلول ، په سترگو باندې تیاره راتلل اودهوکه ورکول. چه په هغې سره د حقیقت نه خلاف څه نه څه ښکاره شی. تاسو به کتلی وی دھوکه ورکول رومبې یو کار شروع کوی ، هرکله چه خلق دې طرفته متوجه شی او ټول په ټوله دده خبرو کښې مشغول شی نو دې چالاقی سره یو بل کار اوکړی چه دخلقو د نظرونو نه پټ وی او دې ته خلق اوگوری او حیران شی. دبعضو مفسرینو قول دې چه د فرعون د جادوگرو جادو هم داسې وو. هم ددې وجې نه په قران پاک کښې دی چه ﴿سَمِعُوا عَيْنَ النَّاسِ وَأَسْتَرْهَبُوهُمْ﴾ (دخلقو په سترگو ئې جادو اوکړو اوددوی په زړونو کښې ې ویره پیدا کړه) . په بل مقام باندې دی چه ﴿يُحِيلُ إِلَيْهِ﴾ د حضرت موسی ﷺ په خیال کښې هغه ټول لرگی اورسونه ماران جوړ شوی وو او منډې به ئې وهلې ، حالانکه په حقیقت کښې داسې نه وو. والله اعلم.

⑧ بعضو څیزونو ته څه ترکیب ورکول اوددې نه څه عجیبه کار اخستل ، لکه د خر شکل ئې جوړ کړو اوبه دې باندې یو سور جوړول او دده په لاس کښې ناقوس دې او کله چه یو ساعت تیر شو نو ددې

ناقوس نہ یواوازاووتلو حالانکہ ہیچا دے لہ نہ وو چیرلے۔ داشان ئے انسانی شکل پہ دے کاریگری سرہ جوړ کړو لکه چه اصلی انسان خاندی یا ژاری۔ دفرعون دجادوگرو جادو هم داشان وو، چه هغوی به ماران وغیرہ جوړ کړل او د رنځ په وجه دا په حرکت کنبې بنکاریدل۔ گهرنی او گنہتی او واره واره خیزونه چه په دے سرہ به وزنی خیزونه راتلل ټول په دے قسم کنبې داخل دی۔ حقیقت کنبې دے ته جادو نه دی وئیل پکار۔ خکه چه دا خویو ترکیب او کاریگری ده۔ چه ددے اسباب بالکل ظاهر دی چالره دا کار ورخی نو هغه ددے فنونو نه کار اخستې شی۔ داشان هغه حیلہ هم ده چه د بیت المقدس نصرانیانو به کوله چه پراسرار طور سرہ به ئے د گرجې قندیلونه اوسیزل اودا به ئے مشهور کړل چه دا ددے گرجې کرامت دی۔ او خلق به ئے خپل دین طرفته رامائل کول۔ دبعضو کرامیہ صوفیاء هم داخیال دی که دترغیب او ترهیب حدیثونه بیان کړې شی او خلق عبادت طرفته متوجه کړې شی نو هیڅ حرج نشته دے، خودالویه غلطی ده۔ نبی کریم ﷺ فرمائی چه کوم سرې په ماباندې دقصده دروغ پورې کړی نو هغه دے خپل خانې په جهنم کنبې مقرر کړی: (۱) او فرمائی چه زما حدیثونه بیانونی خو په ماباندې دروغ مه ترئی، په ماباندې دروغ ترلووالا بالکل جهنمی دی: (۲)

یونصرانی پادری یو ځل اوکتل چه د مرغی یو وړوکې بچې په ژاله کنبې ناست دے اودے الوتې او تللې نشی۔ هرکله چه هغه خپل ضعیف آواز راوباسی نو مارغان په دے باندې رحم کوئی او د زیتون میوه راوړی او دده په خله کنبې ئے ورکوی۔ دے پادری هم په دے شکل کنبې یو مرغی جوړه کړه او هغه ئے دلاندې نه ډډه کړه اوددے په مخوکه کنبې ئے یو سورې پرینودو چه په دے سرہ به هوا دے کنبې دننه ورتله او چه ددے نه به په مخوکه هوا وتله نوددے نه به یواوازیپیدا کیدو اودانې راوړه او په خپله گرجه کنبې ئے کیخوده د هوا په طرف۔ په چت کنبې ئے یو وړوکې شان سورې اوکړو چه په دے سرہ هوا رازی، اوس چه کله به هوا راتله اوددے نه به آواز راوتلو نودا قسمه مارغان به جمع کیدل اودزیتونو میوې به ئے راوړې او ایښودې به ئے۔ ددے په خلقو کنبې یو شهرت جوړشو چه په دے گرجا کنبې دا کرامت دی۔ تر دے پورې چه دیو بزرگ مزار دے اودا دهغه کرامت دی۔ خلقو چه دا په سترگو سره اوکتل نو عقیده ئے په دے پیدا شوه۔ او په دے قبر باندې ئے نذرونه او منختې اچول شروع کړل اودا کرامت تر لرې لرې پورې مشهور شو۔ حالانکه نه دا څه کرامت وو او نه څه معجزه۔ صرف یو پټ فن وو چه دا هغه ملعون سرې د خیتو ډکولو دپاره په پټه ایښودې وو او هغه لعنتی فرقه په دے باندې معتقد شوی وه۔

① دبعضې دویانو پټ خواص معلومول او هغه په کار راوستل۔ اودا ظاهر دی چه په دویانو کنبې عجیبه عجیبه خاصیتونه وی۔ مقناطیس ته اوگورنی چه ده طرفته اوسپنه څنگه رازی، اکثر صوفی اوفقیرو درویش هم په داسې حیلہ بهانوسره د کرامت په طور خلقو ته ښائی او هغوی سره خپل مریدان جوړوی۔
② په زړه باندې یو خاص قسمه اثر اچول او چه څه غواړی نو په دے ئے منی۔ لکه هغه ته وائی چه ماته اسم اعظم یاد دے یا جنات زما په قبضه کنبې دی۔ اوس که آوریډو والا د کچه زړه والا او کمزورو غوږونو والا او خرابې عقیدې والا دے نو هغه به دا رښتیا گنړی، دے ته یو قسم لره ویره او هیبت او رعب به دده په زړه کنبې کینی چه دے سره به دے ضعیف شی۔ اوس چه څه دے غواړی نو هغه به کولې شی اودده کمزورې زړه به ده ته عجیبه عجیبه خبرې ښائی۔ دے ته تنبله وائی اودا اکثر کم عقلو خلقوته کیږی۔ او په علم فراست کامل عقل والا او کم عقل والا انسان معلومولې شی۔ اوددے حرکت کولو والا په خپل فعل قیافه سره کم عقل والا پیژنی۔

① صحیح بخاری : کتاب العلم باب اثم من کذب علی النبی ﷺ : ۱۱۰، صحیح مسلم : ۴-

② احمد : ۳/۳۹، العلم باب اثم من کذب علی النبی ﷺ : ۱۱۰، صحیح مسلم : ۴-

⑧ اتم قسم چغلی کول دروغ ربتیا یو خانی کول اود چا په زړه کښې خپل خانی پیدا کول او په پتو چالونو سره هغه خپل مرید جوړول. دا چغل خوری که دخلقو دلمسولو او دهغه دراپاراکولو دپاره او دهغوی په مینځ دښمنۍ پیدا کولو دپاره وی نو دا شرعی طور سره حرامه ده. هرکله چه داصلاح په طور وی او په خپلو کښې یو بل لره یو خانی کولو دپاره څه داسې ظاهری خبره اووانی چه په هغې باندې په خپلو کښې صلح اوشی یا مسلمانانو نه څه راتلونکې مصیبت لرې شی یا دکافرو قوت ختم شی، په هغوی د زړه بدوالی پیدا شی او په هغوی کښې مخالفت راشی نو دا جائز دی. په حدیث کښې دی چه هغه سړې دروغژن نه دي چه دښیگری دپاره خلق یو خوا بل خوا بوزی^۱ اولکه څنگه چه په حدیث کښې دی چه جنگ کول دمکر نوم دي^۲ اولکه څنگه چه حضرت نعیم بن مسعود ؓ دجنگ احزاب په موقعه باندې دعربو کافرو او یهودو ترمنځ څه دیو خوا بل خوا لاندې باندې خبرې کړې وې او په هغوی کښې ئې بیلتون راوستې وو. او هغوی ته دمسلمانانو په مقابله کښې شکست اوشو، داکار ډیر د اعلیٰ دماغو والا او زیرک او معامله فهم سړی وی.

یاد ساتئ! امام رازی ؒ چه دجادو کوم اته قسمونه بیان کړي دي دا په اعتبار د لفظ دی. ځکه چه په عربی ژبه کښې سحر یعنی جادو هر هغه څیز ته وائی چه ډیر لطیف او باریک وی او په ظاهر کښې دانسان په نظر کښې دهغې اسباب پټ پاتې شی. هم ددې وجې نه یو حدیث مبارک کښې دی چه بعضې بیان هم جادو وی^۳ او هم ددې وجې دسحر اول وخت ته سحر وائی ځکه چه دا پټ وی او هغه رگ ته هم سحر وائی چه د خوراک نالی ده. ابو جهل د بدر په ورځ دا ونیلی وو چه دده سحر یعنی د خوراک نالی پولی شوه. حضرت عائشه ؓ فرمائی چه ځماد سحر اونحر په مینځ کښې نبی کریم ﷺ وفات شو^۴ نودنحر نه مراد سحر نه مراد رگ د خوراک. په قران پاک کښې هم دی چه (تَحَرُّوا أَعْيُنَ النَّاسِ) دخلقو د نظرونو نه ئې پټ خپل کار اوویستلو.

ابوعبدالله قرطبی ؒ وائی چه مونږ وایو جادو دي او مونږ چه کله الله تعالی ته منظور وی او هغه ذات دجادو په وخت کښې چه څه غواړی نو هغه کوی، اگر چه معتزله او ابو اسحاق اسفرائینی شافعی ؒ ددې قائل نه دي. او کله جادو دلاس په صفائی سره هم کیږی. او کله په غوتیو وغیره هم. کله دالله ﷻ دنوم په دم کولو سره چه په دې کښې هم یو خاص اثر دي، کله دشیطان په نوم اخستلو سره دشیطانی کارونودپاره ئې هم خلق کوی. کله د دوايانووغیره په ذریعه سره. د نبی کریم ﷺ ددې فرمان چه " بعضې بیان جادو دي " دوه مطلبونه کیدشي. یو خودا چه نبی کریم ﷺ دا د تعریف په طور اوونیل او ممکن دی چه په طور دغندنې ئې دا ارشاد فرمائیلې وی چه هغه خپله غلطه خبره داسې بیانوی چه ربتیا معلومیږی. لکه څنگه چه په یو بل حدیث کښې دی چه کله تاسو مالره څه مقدمه راوړئ او یو سړې په خپلې چالاکی سره خپله غلطه دعوی صحیح ثابتوی^۵ وزیر ابوالمظفر یحیی بن محمد بن هبیره ؒ په خپل کتاب الاشراف علی مذاهب الاشراف کښې دسحر په باب کښې ونیلی دی چه اجماع ده چه جادو حقیقت دي. خو امام ابوحنیفه ؒ ددې قول قائل نه دي. دجادو زده کوونکي او ددې استعمالونکي ته حضرت امام ابوحنیفه ؒ، حضرت امام مالک ؒ، حضرت امام احمد ؒ

۱ (صحیح بخاری : کتاب الصلح باب لیس الکاذب يصلح بین الناس : ۲۶۹۲، صحیح مسلم : ۲۶۰۵، ابوداود : ۴۹۲۹، ترمذی : ۱۹۳۸) -

۲ (صحیح بخاری : کتاب الجهاد، باب الحرب خدع : ۳۰۳۰، صحیح مسلم : ۱۷۳۹) -

۳ (صحیح بخاری : کتاب النکاح، باب الخطبة : ۵۱۴۵) -

۴ (صحیح بخاری : کتاب المغازی باب مرأته ووفاته : ۴۴۴۹) -

۵ (صحیح بخاری : کتاب المظالم باب اثم من خاصم لی باطل وهو یعلمه : ۲۴۵۸، صحیح مسلم : ۱۷۱۳) -

کافر وائی. دامام ابوحنیفه دبعضو شاگردانو قول دې که جادو دخپل بچاو دپاره زده کړې نو کافر نه دې، خو چه څوک ددې عقیده ساتی او دا فائده رسونکې گنږې نو هغه کافر دې. اوداشان چه څوک دا خیال کوی چه شیطانان دا کارکوی او دومره قدرت لری هغه هم کافر دې. حضرت امام شافعی رحمته الله علیه فرمائی چه دجادوگر نه دې تپوس او کړې شی که هغه د بابل والو پشان عقیده لری او اوو ستورو لره دتاثیر والا گنږې، نو کافر دې. اوکه نه وی اوجادو لره جائز گنږې نوییا هم کافر دې. د حضرت امام مالک رحمته الله علیه او حضرت امام احمد رحمته الله علیه هم دا قول دې چه جادوگر کله جادو کوی اوجادو په استعمال کښې راوولی نو هغه دې په هغه ځانې کښې قتل کړې شی. حضرت امام شافعی رحمته الله علیه او حضرت امام ابوحنیفه رحمته الله علیه فرمائی چه تر کومې پورې بار بار اونکړې یا د چامعین کس په باره کښې پخپله اقرار اونکړې نوهغې پورې دې نه قتل کوی. درې واړه امامان رحمهم الله فرمائی چه دده قتل کول د حد په وجه دی. خو امام شافعی رحمته الله علیه بیان دې چه دا په وجه دقصاص دی. د حضرت امام ابوحنیفه رحمته الله علیه او حضرت امام مالک رحمته الله علیه او یو مشهور قول کښې د حضرت امام احمد رحمته الله علیه فرمان دې چه په جادوگر دې توبه هم نه اوباسی ځکه چه دده توبه دې دحد نه شی بچ کولې. د حضرت امام شافعی رحمته الله علیه قول دې چه دده توبه به قبوله وی. په یو روایت کښې دامام احمد رحمته الله علیه هم دا قول دې. د اهل کتابو جادوگر به هم دامام ابوحنیفه رحمته الله علیه په نیز قتل کولې شی. خود حضرت امام مالک رحمته الله علیه، حضرت امام شافعی رحمته الله علیه او د حضرت امام احمد بن حنبل رحمته الله علیه مذهب ددې نه خلاف دې. لیبید بن اعصم یهودی په حضرت محمد صلی الله علیه و آله باندې جادو کړې وو او نبی کریم صلی الله علیه و آله دهغه دقتل کولو حکم نه وو فرمایلي. ^(۱) که څوک مسلمانان جادوگره وی نو دهغې باره کښې حضرت امام ابوحنیفه رحمته الله علیه فرمائی چه هغه دې قید کړې شی او حضرت امام احمد بن حنبل رحمته الله علیه فرمائی چه هغه دې هم دسړی پشان قتل کړې شی. والله اعلم. د حضرت زهری رحمته الله علیه قول دې چه مسلمان جادوگر دې قتل کړې شی او مشرک دې قتل نه کړې شی. حضرت امام مالک رحمته الله علیه فرمائی که د ذمی په جادو سره څوک مړ شی نو ذمی هم قتل کول پکار دی. دا هم ددوی نه روایت دې چه مخکښې دې هغه ته اووئیلې شی چه توبه اوباسه که هغه توبه اوباسی او اسلام قبول کړی نو خیر دې گنی قتل دې کړی شی. اودا هم ددوی نه روایت دې چه که اسلام قبول کړی نوییا دې هم قتل کړې شی. هغه جادوگر لره چه دهغه په جادو کښې شرکیه الفاظ وی، آنه اربعه وغیره هغه ته کافر وائی. ځکه چه په قران پاک کښې دی **(فَلَا تَكْفُرْ)**.

حضرت امام مالک رحمته الله علیه فرمائی که په ده باندې غلبه اوموندې شی اوییا دې توبه اوباسی نوتوبه نه قبوله نه ده لکه زندیق. خوکه ددې نه مخکښې توبه اوباسی نو قبوله به وی. که دده په جادو سره څوک مړه شو نوییا به دې په هر صورت کښې قتل کړې شی. امام شافعی رحمته الله علیه فرمائی که چرې هغه اووائی چه ما دده دوژلو دپاره په ده جادونه دې کړې نو دقتل خطا دیت (جرمانه) دې واخستلې شی. جادوگر نه دهغه جادو لري کولو دپاره حضرت سعید بن مسیب رحمته الله علیه اجازت ورکړې دې. لکه څنگه چه په صحیح بخاری کښې دی. ^(۲) عامر شعبی رحمته الله علیه هم په دې کښې څه حرج نه بنائی. خو حضرت حسن بصری رحمته الله علیه دې ته مکروه وائی. حضرت عائشه رضی الله عنها د نبی کریم صلی الله علیه و آله په خدمت کښې عرض کړې وو چه تاسو ولې جادو لري کونی نه؟ نو نبی کریم صلی الله علیه و آله اوفرمائیل ماته الله تعالی شفا راکړه او څه په خلقو باندې بدنې لري کولو نه ویرېږم. ^(۳) حضرت وهب رحمته الله علیه فرمائی چه د بیرې اووه پتې دې واخستې شی او په چتو دې میده کړې شی او په اوبو کښې دې ګله کړې شی، بیا دې په دې باندې آیت الکرسی اووائی او

^(۱) صحیح بخاری: کتاب الطب باب السحر: ۵۷۶۳، صحیح مسلم: ۲۱۸۹-.

^(۲) صحیح بخاری: کتاب الطب، باب هل يستخرج السحر لعليفا-.

^(۳) صحیح بخاری: کتاب الطب باب السحر: ۵۷۶۶، صحیح مسلم: ۲۱۸۹-.

چه په چا باندې جادو شوې وی هغه ته دې درې گوته ورکړې شي او په باقی اوبودې غسل او کړي نوانشاء الله دده به د جادو اثر لرې شي. دا عمل دهغه سړي دپاره ډیر ښه دې چه د خپلې بې بې نه منع (بند) کړې شوې وي. د جادو لرې کولو اوددې ختمولو دپاره دتولونه ښه څيز سورت الفلق اوسورت الناس دې سورتونه دي. په حديث مبارك کښې دي چه ددې په شان هېڅ تعویذ نشته دې (۱) داشان آيت الکرسى هم دشیطان لرې کولو دپاره ډیر داغلی درجې څيز دې. (۲)

د جادو حکم

مسلك حنفى: دسحر په باره کښې پوره تفصيل زه دلته کښې نشم کولې ځکه چه د سحر مختلف قسمونه دي او دهر يو خپل خپل حکم دې که تفصيل غواړئ نو احکام القرآن للعثماني رحمه الله ته رجوع اوکړئ احکام القرآن (۱۱۱/۴۰ تا ۵۳).

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ	أَمِنُوا	لَا تَقُولُوا	رَاعِنَا	وَقُولُوا	انظُرْنَا
اے هغه کسانو چې ايمان موراوړې دې	مه واين	راعنا ته کي	او ددې په ځاني	انظرنا واني	انظرنا واني
وَأَسْمَعُوا	وَاللَّكْفِرِينَ	عَذَابُ الْيَمِّ	مَا يَوَدُّ	الَّذِينَ	
او اوري خبره په توجه سره	او ددې د کافرانو	عذاب دردناک	نه خوښوي	هغه کسان	
او خبرې ته ښه غوږ او ونيسئ	او کافرو دپاره دردناک عذاب مقرر دې	او خوښوي هغه کسان			
كُفَرُوا	مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ	وَالْمُشْرِكِينَ	أَنْ	يُنْزَلَ	
چې د حق نه نې انکار کړې دې	د اهل کتابونه	او نه د مشرکانو نه	دا خبره چې	نازل شي	
چه کفر نې کړې دې	د اهل کتابونه	او نه بت پرست مشرکان	چې په تاسو نازل شي		
عَلَيْكُمْ	مَنْ خَيْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ	وَاللَّهُ	يَخْتَصُّ	بِرَحْمَتِهِ	مَنْ
په تاسو باند څه	خیرد طرفه درب ستاسو نه	او الله	اخاص کوي	په رحمت خپل سره	هغه څوک چې
په تاسو باندې د خپل پروردگار د طرفه لږ ډیر خیر (وحی)	او الله	خپل رحمتونه خاص هغه چا ته ورکوي			
يَشَاءُ	وَاللَّهُ	ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ			
خوښ نې شي	او الله	د فضل لوی دې			
چې چاته نې رضا شي	هغه د چاته مشورې نه اخلي				

د مشتبه الفاظو د نه استعمال حکم: په دې آيت کښې الله عز وجل خپلو مومنانو بندگانونه د کافرو په پشان بول چال او دهغوی د کارونو مشابهت نه منع کوي. يهودو به بعضي الفاظ په پته ژبه کښې ونييل او دهغې مطلب به نې بد اخستو. هر کله چه به هغوی دا ونييل چه زمونږ واوره نو ونييل به نې "راعنا" او ددې نه مراد به نې رعونت او سرکشی اخسته لکه په بل ځاني کښې فرمانی چه «مِنَ الَّذِينَ هَادُوا الْخ» (په يهودو کښې داسې خلق هم دي چه هغوی خبرې د اصليت نه اړوي او وائي چه مونږ اورو خو مونږي نه خپلې ژبې به نې کړې وې کړې او په دين کښې د طعنې دپاره به نې «راعنا» ونييل او که اوو نييلې شي

(۱) نسائی کتاب الاستعاذه باب ماجاء فی سورتي المودتين : ۵۴۴۰، وهو حسن -

(۲) صحيح بخاری : کتاب فضائل القرآن باب فصل فی سورة البقرة : ۵۰۱۰ -

چہ مونږ واوریدل او مونږ اومئل اوزمونږ خبره واوره او مونږ طرفته متوجه شه نو ددوی دپاره به دا بهتر وی او مناسب به وی خو ددوی دکفر په وجه الله دوی لره دخپل رحمت نه لرې کړی دی په دوی کښې ایمان ډیر کم دی.

په احادیثو مبارکو کښې دی چه کله خلق سلام کوی نو «السلام علیکم» وائی او د «سام» معنی مرګ دی نو تاسو ددوی په جواب کښې «وعلیکم» وائی، زمونږ دعابه ددوی په حق کښې قبوله شی اوددوی بددعا به زمونږ په حق کښې قبوله نه وی. (۱) غرض دا چه په قول او فعل کښې ددوی مشابہت منع دی. په مسند احمد کښې یو حدیث دی چه "خه قیامت ته نزدې دتورې سره لیږلې شوی یم، زما رزق الله دتورو او نیزو لاندې اېښودې دی، ذلت اورسوانی دهغه خلقو دپاره ده چه خوک زما احکامو خلاف کوی. اوچه دکوم سړې یو غیر مسلم قوم سره مشابہت اوکړی هغه دهغوی نه دی" (۲) په ابو داود کښې هم دامشابهت والا حصه روایت شوې ده (۳) ددې آیت او حدیث نه ثابت شو چه کافرو اقول، لباس، اختر او عبادت کښې دهغوی مشابہت کول زمونږ دپاره مشروع او مقرر نه دی، سخت منع دی او په دې باندې شریعت کښې دعذاب زورنه اوسخته ویره او حرمت دی.

مسلمانانو ته د خطاب نه پس: حضرت ابن مسعود رضی الله عنه فرمائی چه کله تاسو په قران کریم کښې واورئ چه «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» نو غوږ ورته کیردئ او دزره په توجه سره ئې اورئ نو د خه بدئې نه به ممانعت وی یا به دنیکی حکم وی. حضرت خثمه رضی الله عنه فرمائی چه په تورات کښې الله بنی اسرائیلو ته خطاب کوی او فرمائی چه «يَا أَيُّهَا الْمَسَاكِينُ» خود محمد امت ته «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» په معززو الفاظو سره خطاب کوی. د «رَاعِنًا» معنی ده زمونږ طرفته غوږ اونیسه. لکه «عاطنا» (۴) حضرت مجاهد رضی الله عنه فرمائی چه ددې معنی دمخالفت ده (۵) یعنی خلاف مه وایه. ددوی نه دا هم روایت دی چه مطلب دادې چه ته زمونږ واوره او مونږ به ستا. انصارو هم دا لفظ نبی کریم ته وئیل شروع کړې وو، خو قران پاک ددې نه دوی منع کړل (۶) حضرت حسن رضی الله عنه فرمائی چه راعن وائی دخندا خبرې ته یعنی تاسو د نبی کریم خبرو او اسلام سره خندا مه کونی. ابو صخر رضی الله عنه وائی چه کله به نبی کریم تلو او دوی به ورته خه خبره کوله نو دوی به وئیل خپل غوږ دې خوا کړه. الله دوی ددې بې ادبۍ نه منع کړل. او دخپل نبی دعزت کولو تعلیم ئې ورکړو. حضرت سدی رضی الله عنه فرمائی چه رفاعه بن زید یهودی نبی کریم سره خبرې کولې اودا الفاظ ئې وئیل. مسلمانانو هم دا خیال اوکړو چه دا د ادب لفظ دی نو دوی هم لفظ وئیل شروع کړو. چه ددې نه دوی منع کړې شو. لکه څنگه چه په سورت نساء کښې دی. مقصد دادې چه دا کلمه الله ته ښه او نه لګیده او ددې استعمال نه ئې مسلمانان منع کړل. لکه څنگه چه په حدیث مبارک کښې دی چه انگور ته کرم او غلام ته عبد مه وائی (۷) وغیره. او الله ددې بدظنو خلقو حسد او بغض بیانوی چه انې مسلمانانو ا چه تاسو ته ددې کامل نبی په ذریعه کامل شریعت ملاو شوې دی، ددې نه دوی سوزی، دوی ته او وایه چه دا خود الله فضل دی چه چاته ئې ورکول غواړی نو ورکوی ئې. هغه ډیر لوڼې فضل والا او کرم والا دي.

(۱) صحیح بخاری: کتاب الاستئذان، باب کیف الراد علی اهل الذمه بالاسلام: ۶۲۵۷، صحیح مسلم: ۲۱۶۴-

(۲) احمد: ۵۰/۲-

(۳) ابو داود: کتاب للباس: باب فی لبس الشهرة: ۴۰۳۱، وهو حسن مشکل الآثار للطحاوی: ۸۸/۱-

(۴) الطبری: ۴۶۱/۲-

(۵) ابن ابی حاتم: ۱/۳۱۸-

(۶) ابن ابی حاتم: ۱/۳۱۸-

(۷) صحیح مسلم: کتاب الالفاظ من الادب، باب کراهية العنب کرما: ۲۲۴۸، صحیح بخاری: ۲۵۵۲-

مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ

۱ هغه چې منسوخ کوږ مونږا یو آیت

مونږ چې کوم حکم منسوخ کړو

أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِّنْهَا أَوْ مِثْلَهَا أَمْ تَعْلَمُونَ

یانې هیر کړو | نور اوږو مونږا | بهتر | د هغه آیت نه | یا په مثل دهغې | یا نشته | | علم تاته

یانې ستا زړه نه هیروو | نو دهغې نه غوره یا دهغې پشان (بل حکم) رالېږو اولې ته نه پوهیږې

أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ أَمْ تَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكٌ

چې بیشکه الله | په هر څیز باندې | قادر دې | آیا نشته | پته تاته | چې بیشکه الله | لره ده | بادشاهی

چې الله په هر څه قدرت لری | آیا ته نه پوهیږې (بلکه ښه پوهیږې) چې بادشاهی

السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا لَكُمْ مِّنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ

د آسمانونو | اود زمکې | اونشته | ستاسو دپاره | ماسوا د الله نه | څوک دوست | اونه مددگار

د آسمانونو | اود زمکې | یوازي د الله ده | او بې د الله نه ستاسو څوک دوست نشته | اونه څوک مددگار شته |

د ناسخ او منسوخ بحث :- حضرت ابن عباس رضی الله عنه فرماني چې د ناسخ معنی بدلون ده. حضرت مجاهد رضی الله عنه فرماني چې د ختمولو په معنی کښې دې. چې هېڅ کله په لیږلو کښې باقی پاتې نشي. او حکم بدلېږي. د حضرت ابن مسعود رضی الله عنه شاگرد او ابوالعاليه رضی الله عنه او محمد بن کعب قرظي رضی الله عنه نه هم دا شان روایت دې. ضحاک رضی الله عنه فرماني چې د هیرولو په معنی کښې دې. عطاء رضی الله عنه فرماني چې د پریښودلو په معنی کښې رازی. سدي رضی الله عنه فرماني چې د اوچتولو په معنی دې. لکه آیت (الشَّيْخُ وَالشَّيْخَةُ إِذَا زَانَا فَأَزْنَاهُمَا الْبَتَّةُ) یعنې زانی سړي او زانیه ښځه دې سنگسار کړي شي، او لکه څنگه چې په آیت (لَوْ كَانَ لَابْنُ آدَمَ وَادِيَانِ مِنْ ذَهَبٍ لَا يَتَّقِي لَهْمَا ثَلَاثًا) یعنې ابن آدم ته که دوه څنگلونه ملاو شي نو بیا به هم دې د دریم په تلاش کښې وی. ابن جریر رضی الله عنه فرماني چې په احکامو کښې بدلون ته مونږ کوو. حلال لره حرام، حرام لره حلال، جائز لره ناجائز او ناجائز لره جائز وغیره. حکم کول، منع کول او رخصت او اجازت او په ممنوعه کارونو کښې تنسیخ وی. خو چې کوم خبر ورکړې شوې دې، واقعات بیان شوي دي په هغې کښې ردوبدل او ناسخ او منسوخ نه کیږي.

د نسخي لفظي معنی :- د نسخ لفظي معنی نقل کول دی. لکه د کتاب د یو نسخې نه بله نسخه نقل کول. د اشان د یو حکم په بدله کښې بل حکم بدلول. دې وجې نه دي ته نسخ وائی. که د حکم بدلون وی او که د الفاظو بدلون وی.

د نسخ اصطلاحی معنی :- د علماء اصول عبارتونه اگر چې په دې کښې مختلف دي خو د معنی په لحاظ سره ټول نژدې نژدې دي. د نسخ معنی په شرعي حکم کښې ددې دروستو والا دلیل په وجه لرې کول دی. کله د آسان څیز په بدله کښې گران وی او کله د گران په بدله کښې آسان. او کله هډو څه بدلولي نشي، پاتې شو د نسخ احکام، ددې قسمونه او ددې شرائط وغیره د فن په کتابونو کښې کتل پکار دی. په تفسیر کښې ددې احکامو د بیانولو ځانې نشته دي.

په طبرانی کښې یو حدیث دې چې دوه کسانو د حضرت نبی اکرم صلی الله علیه و آله نه یو سورت یاد کړې وو، او دوی به هغه لوستلو. یو ځل نې د شپې په موند کښې ډیر گوشش او کړو چې دا اووانی خو قوت حافظې ورسره ملگرتیا اونکړه. په دې اوویریدل او د حضرت نبی اکرم صلی الله علیه و آله په خدمت کښې حاضر شو او حضرت

نبی اکرم ﷺ ته ئې ددې ذکر او کړو. حضرت نبی اکرم ﷺ ورته او فرمائیل دا منسوخ شوې دې او هیر کړې شوې دې، د زړونو نه او ښکلی شوې دې، تاسو هیڅ غم او فکر مه کوئ.

زهري به د نون خفیفه پیش سره ونیلو (نسیها) ددې یو راوی سلیمان بن ارقم دې او هغه ضعیف دې. ابوبکر انباری رضی اللہ عنہ نه هم په بل سند سره دا مرفوع روایت نقل کړې دې. لکه د قرطبی رحمۃ اللہ علیہ بیان دې چې (نسیها) لره (ننساها) هم ونیلې شوې دې. د (ننساها) معنی روستو کول او موخر کول دې. حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ ددې په تفسیر کښې فرمائی چې معنی مونږ دا پرېږدو، منسوخ کوؤ نه. د حضرت ابن مسعود رضی اللہ عنہ شاگرد وائی معنی مونږ ددې الفاظو لره باقی ساتو او حکم ئې بدلوو. عبد بن عمیر رضی اللہ عنہ، مجاهد رضی اللہ عنہ او عطاء رضی اللہ عنہ نه روایت دې چې مونږ دا موخر کوؤ او روستو کوؤ ئې. عطیه عوفی رضی اللہ عنہ، سدی رضی اللہ عنہ او ربیع رضی اللہ عنہ وائی معنی منسوخ کوؤ ئې نه، ضحاک رضی اللہ عنہ وائی چې ناسخ منسوخ لره روستو کوی. ابوالعالیه رضی اللہ عنہ وائی چې دا خپل خان سره ساتو. حضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ په خطبه کښې (ننساها) اوونیل او ددې معنی موخر کول ئې بیان کړې ده. (ننساها) چې کله او وائی نو مطلب به ئې داوی چې مونږ دا هیروو. الله تعالی چې کوم حکم لره او چټول غوښتل نو هغه به ئې د حضرت نبی اکرم ﷺ نه هیرو. د اشان هغه آیت به پورته شو. سعد بن ابی وقاص رضی اللہ عنہ به دا (ننساها) ونیلو. نوده ته قاسم بن ربیعہ اوونیل چې سعید بن مسیب رضی اللہ عنہ خو دا (ننساها) وائی. نو هغوی او فرمائیل چې په سعید یا د سعید په خاندان خو قرآن پاک نه دې نازل شوې. الله تعالی فرمائی چې (سَقَرُكَ فَلَا تَنْسَى) (مونږ به تاته زده کوؤ چې هغه به ته نه هیروې). او فرمائی چې (وَادْكُرْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ) (هر کله چې هیر کړې نو خپل رب لره یاد کړه). حضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ فرمائی چې حضرت علی رضی اللہ عنہ دټولونه ښه فیصله کولو والا دې. او ابی رضی اللہ عنہ دټولونه زیات قاری دقرآن پاک دې او مونږ د ابی رضی اللہ عنہ قول پرېږدو ځکه چې ابی رضی اللہ عنہ وائی چې ما څه در رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم نه آوریډلی دی هغه به نه پرېږدم. او الله تعالی فرمائی چې (مَنْ نَسَخَ) معنی مونږ چې څه منسوخ کړل یا هیر کړو نو هغې نه بهتر راوړو. یا ددې پشان یا ددې نه بهتر وی. (بخاری و مسند احمد) یعنی د بندگانو د سهولت یا ددوی د آرام لحاظ سره یا ددې په شان وی خو د الله تعالی مصلحت په دې روستی خیز کښې وی.

دنسخې جواز: - الله تعالی حاکم مطلق او مختار کل دې. په مخلوق کښې هیر پھیر کولو والا، دپیدائش او د حکم اختیار لرلو والا یو الله تعالی دې. چې څنگه غواړی نو جوړوی او چې چاته او غواړی نو نیک بختی ورکوی او چې چالره او غواړی نو بد بختی ورکوی، چالره چې او غواړی نو صحت ورکوی او چالره چې او غواړی بیماری ورکوی. چالره چې او غواړی نو توفیق ورکوی او چالره چې او غواړی نو بدنصیبه ئې کړی. په بندگانو چې کوم حکم غواړی نو جاری کوئ ئې، چې څه او غواړی نو حلالوی او چې څه او غواړی نو حراموی، چالره چې او غواړی نو رخصت ورکړی او چالره چې او غواړی نو منع ئې کړی، هغه حاکم مطلق دې چې څه احکام جاری کول غواړی نو هغه جاری کړی او، هیڅوک دهغه حکم نشی رد کولی. چې څه غواړی هغه کوی دهغه نه څوک تپوس کولو والا نشته دې. هغه پاک ذات بندگانو لره آزمائنی او گوری چې هغوی د نبیانو او د رسولانو څنگه تابعداری کوی، دیو څیز د مصلحت په وجه ئې د هغې حکم ورکړو او بیا د څه مصلحت په وجه ئې هغه ختم کړو. اوس آزمینت کیږی د نیکو خلقو نو په هغه وخت هم هغوی لاس په نامه ولاړ وو او اوس هم دی. خو به باطن خلق خبرې جوړوی او پوزې نچونږه وی. حالانکه ټول مخلوق لره پکار دی چې دخپل خالق ټولې خبرې او منی. او به هر حال کښې د رسول صلی اللہ علیہ وسلم په نقش قدم باندې تلل پکار دی او چې څه او وائی هغه به زړه سره منل پکار دی، او چې څه حکم ورکوی هغه منل پکار دی او چې د کومو نه منع او کړی نو دهغې نه دې منع او کړی.

د یهودیانو عدم نسخ تردید: - په دې ځانې کښې هم د یهودیانو زبردست رد دې. او دهغوی د کفر بیان دې چې هغوی د تنسیخ قائل نه وو. بعضې خو وائی چې په دې کښې محال عقلی لازم رازی او بعضې به

محال نقلی منلو۔ پہ دے ایت کنبی اگر چه خطاب رسول کریم ﷺ ته دے مگر دراصل دا کلام یهودیانو ته آورول دی۔ چه هغوی انجیل او قران په دے وجه نه منلو چه په دے کنبی بعضی احکام د تورات منسوخ شوی وو۔ او هم په دے وجه هغوی ددے نبیانو د نبوت نه هم دعناد او تکبر په وجه منکر وو۔ گنی عقلاً نسخ محال نه ده ځکه چه څنگه هغه په خپلو کارونو کنبی باختیار دے داشان په حکمونو کنبی هم باختیار دے چه څه غواړی او کله غواړی، څنگه غواړی او څنگه نې غواړی او چه په څه وخت کنبی نې غواړی، داشان چه څه غواړی او په څه وخت کنبی نې غواړی حکم ورکوی، ددے حاکمانو حاکم څوک دے؟ داشان نقلاً داهم ثابت شوي امر دے چه کوم په رومبني کتابونو کنبی او په رومبني شریعتونو کنبی موجود دے۔

فرعی احکامو کنبی تبدیلی: ① د حضرت آدم ﷺ خامن او لونړه په خپلو کنبی رونړه خونندې وې لیکن نکاح نې جائز وه۔ بیا نې دا حرام کړل ② حضرت نوح ﷺ چه کله په کشتی کنبی سور شو نو په دے وخت کنبی د ټولو حیواناتو خوراک حلال وو۔ خو بیا د بعضو حلت منسوخ شو ③ د دوو خونندو نکاح په بنی اسرائیلو او ددوی په اولاد حلاله وه لیکن بیا ددے نه پس په تورات کنبی حرام شو ④ حضرت ابراهیم ﷺ ته د خونې د قربانی کولو حکم اوشو بیا د قربانی کولو نه مخکېني مخکېني دا منسوخ کړې شو ⑤ بنی اسرائیلو ته حکم شوې وو چه څوک د سخی په عبادت کولو کنبی شامل وو ټول دے خپل ځانونه قتل کړی خو اوسه پورې لا ډیر باقی وو چه دا منسوخ کړې شو۔ داشان نور ډیر واقعات موجود دی، او پخپله یهودیان هم ددے اقرار کوی، لیکن بیا هم قران پاک او نبی آخر الزمان ﷺ لره دوی نه منی اودا وائی چه په دے سره دالله تعالی په کلام کنبی نسخ لازمېږی او هغه محال ده۔

بعضی خلق ددے په جواب کنبی په لفظی بحثونو کنبی پریوزی، هغوی دے یادساتی چه په دے سره دلالت نه بدلیږی او مقصود ترې هغه دے۔ د رسول کریم ﷺ بشارت به دے خلقو په خپلو کتابونو کنبی موندلو، د رسول کریم ﷺ د تابعدارنې حکم به نې کولو، اودا ورته هم معلوم وو د رسول کریم ﷺ شریعت مطابق کوم یو عمل نه وی هغه مقبول نه دے۔ دا بیله خبره ده چه څوک او وائی چه هغه مخکېني شریعتونه صرف د رسول کریم ﷺ تر راتلو پورې وو، ددے وجې دهغوی دا شریعت ناسخ نشو، یا او وائی چه ناسخ دے۔ بهر حال د رسول کریم ﷺ د تابعدارنې نه بغیر هیڅ چاره نشته دے۔ ځکه چه رسول کریم ﷺ د الله ﷻ د طرفنه خپل آخری کتاب راوړې دے، نو په دے ایت کنبی الله ﷻ دنسخ جواز بیان کړې دے او ددے ملعونې دلې یعنی یهودو رد نې کړې دے۔ په سورت آل عمران کنبی هم بنی اسرائیلو ته خطاب شوې دے، دنسخ دواقع کیدو ذکر موجود دے۔ فرمان دے چه (کُلُّ الظَّالِمِ) یعنی ټول خوراکونه په بنی اسرائیلو باندې حلال وو خو چه کوم یو څیز حضرت اسرائیل ﷺ په خپل ځان باندې حرام کړې وو، دهغې نور تفصیل به مخکېني په هغه مقام باندې راشی انشاء الله۔ دټولو مسلمانانو په دے باندې اتفاق دے چه دالله ﷻ په احکامو کنبی نسخ کول جائز دی بلکه واقع شوې هم دے۔ او هم په دے باندې دالله ﷻ حکمت بالغه دے۔

د ابو مسلم اصبهانی نظریه د عدم نسخ :- ابو مسلم اصبهانی مفسر لیککی چه په قران پاک کنبی نسخ نه واقع کیږی خودده دا قول ضعیف دے او مردود دے او صرف غلط او دروغ دے۔ چه په کوم کوم ځانې کنبی د قران پاک نسخ موجود ده ددے په جواب کنبی اگر چه ابو مسلم ډیر محنت کړې دے خو بې سوده دے۔ چه د کومې بنځې خاوند مړ شی۔ مخکېني دهغې عدت یو کال وو، بیا څلور میاشتې لس ورځې شو۔ او دواړه آیتونه په قران پاک کنبی موجود دی۔ قبله مخکېني بیت المقدس وه او بیا کعبه شوه۔ دویم آیت بالکل صفا او رومبني حکم ضمناً ذکر شوې دے۔ مخکېني مسلمانانو ته حکم وو یو یو مسلمان دے لسولسو کافرو سره جنگ کوی او ددوی دمقابلې نه دے مخ نه اړوی۔ خوبیا دا منسوخ شو او د دوو په مقابله کنبی دصبر کولو حکم اوشو او دواړه آیتونه په کلام الله کنبی موجود دی۔ مخکېني

حکم وو چه نبی ﷺ سره دپتو خبرو نه مخکنې صدقه ورکوئی خو بیا دا حکم منسوخ شو او دواړه آيتونه په قران پاک کښې موجود دی ، وغيره وغيره ، والله اعلم .

أَمْ تُرِيدُونَ	أَنْ تَسْأَلُوا	رُسُلَكُمْ	كَمَا	سُئِلَ
نوايا تاسو غواړئ چې تپوسونه او کړئ د رسول خپل نه لکه څنگه چې تپوسونه شوي وړ				
آيا تاسو دخپل پيغمبر نه هغه شان تپوسونه کول غواړئ لکه څنگه چې به د دې نه وړاندې د موسی				
مُوسَى	مِنْ قَبْلُ	وَمَنْ يَتَّبِعِ	الْكَفَرِ	بِالْإِيمَانِ فَقَدْ
دموسی ﷺ نه مخکښې ددې نه حالانکه څوک چې بدلوی کفر په ایمان باندې نوبتینا چې				
نه ددې نه تپوسونه کولې شوا او چا چې کفر په ایمان بدل کړو نویسکه				
ضَلَّ	سَوَاءَ السَّبِيلِ ۝			
بي لاره شوا دصحيح لارې نه غواړي				
هغه دسمې لارې نه واوریدو شو او په غلطه لار روان شو				

د بي فائدي سوالونو نه ممانعت :- په دې آيت كريمه كښې الله ﷻ ايماندار منع كوي چه د څه واقعي د كيدو نه مخكښې زما دنبي نه فضول سوالونه مه كوئى . د ډيرو سوالونو عادت ډير خراب دې . لكه د الله ﷻ ارشاد دې چه (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ) (انې ايماندارو دهغه څيزونو سوال مه كوئى كه هغه ښكاره كړې شى نو ستاسو به خوښ نه شى او كه د قران پاك د نازلیدو په زمانه كښې داسې خبرې اترې كوئى نو دا څيزونه به ښكاره كړې شى . هسې نه چه د يو څيز باره كښې د سوال كولو نه مخكښې هغه څيز حرام نشى) .

بي مطلبه تپوس كول :- په صحيح حديث مبارك كښې دى چه په مسلمانانو كښې د ټولونو غټ مجرم هغه دې چه د يو څيز باره كښې سوال او كړى چه هغه حرام نه وو او دده په سوال كولو سره هغه څيز حرام شو (۱) يوځل د رسول كريم ﷺ نه تپوس وشو كه يو سړې خپلې ښځې سره پردې سړې اووينى نو څه به كوى ؟ كه خلقو ته ددې خبر كوى نو دا هم ډيره دبې شرمۍ خبره ده او كه نه كوى نو دا هم ډيره دبې غيرتۍ خبره ده . رسول كريم ﷺ ته داسوال ډير خراب معلوم شو . آخر هم په دې سړې باندې داقسمه واقعه راغله اود لعان حكم نازل شو . (۲)

دبخارى او مسلم په يو حديث كښې دى چه رسول كريم ﷺ د بكواس كولو نه او مال ضائع كولو او زياتوتپوسونو كولو نه منع فرمانيلې ده . (۳) په صحيح مسلم كښې دى چه تركومې پورې څه څه اونه وایم تر هغه وخته پورې تاسو هم څه تپوس مه كوئى . ستاسو نه مخكښې خلق هم داشان خصلتونو هلاك كړى دى چه هغوى به ډيرزيات سوالونه كول . او خپلو نبيانو سره به ئې اختلاف كولو . هر كله چه څه تاسو ته څه حكم او كړم نو دخپل طاقت مطابق هغه پوره كوئى او كه تاسو لره منع كوم نو منع كيږئ . دا رسول كريم ﷺ په هغه وخت كښې فرمانيلى وو چه كله ئې خلقو ته خبر ور كړو چه الله ﷻ په تاسو باندې حج فرض دې ، نو چا رسول كريم ﷺ ته اووئيل چه هر كال ؟ نو رسول كريم ﷺ خاموش شو . هغه بيا تپوس او كړو رسول كريم ﷺ هيڅ جواب ورنكړو . هغه په دريم ځل سوال او كړو رسول كريم ﷺ

(۱) صحيح بخارى : كتاب الاعتصام بالكتاب والسنة باب ما يكره من كثرة السؤال : ۷۲۸۹ ، صحيح مسلم : ۲۳۵۸ -

(۲) صحيح بخارى : كتاب التفسير باب سورة النور : ۴۷۴۵ -

(۳) صحيح بخارى كتاب الاستقراض ، باب ما ينهى عن اضاغة المال : ۲۴۰۸ ، صحيح مسلم : ۱۷۱۵ -

او فرمائیل هر کال نه . لیکن که ما او نیلی وی نو هر کال به فرض شوې وو او بیا به تاسو دا حکم هېڅکله نشو پوره کولې. (۱) بیا رسول کریم ﷺ دا مخکنې آیت مبارک اولوستلو حضرت انس ؓ فرماني چه کله مونږ د رسول کریم ﷺ نه د سوال کولو نه منع کړې شو نو مونږ د رسول کریم ﷺ نه به تپوس کولو کښې ویره کیده او مونږ به غوښتل چه یو ناواقفه سړې راشی او هغه تپوس او کړی او مونږ ئې واورو. (۲) حضرت براء بن عازب فرماني چه کله به ما د رسول کریم ﷺ نه څه سوال کول غوښتل نو کله کله به تیر شو نو دهیبت په وجه به ما جرات نشو کولې. مونږ خو خواهش ساتلو چه څوک اعرابی راشی او د رسول کریم ﷺ نه سوال او کړی او مونږ ئې هم واورو. (۳) ابن عباس ؓ فرماني چه د حضرت محمد ﷺ د اصحابو نه بهتر جماعت بل نه وو ، هغوی رسول کریم ﷺ صرف دولس کاله مسانل او یوښتل چه ټول په ټوله په قران پاک کښې سوال وجواب سره ذکر دی لکه د شرابو سوال ، د حرمت والامیاشتي په باره کښې سوال ، د یتیمانو په باره کښې سوال وغیره وغیره. (۴)

په دې ځانې کښې "ام" یا خود بل په معنی کښې دي یا په خپله اصلی معنی کښې دي. یعنی د سوال په باره کښې چه په دې ځانې کښې انکاری دي. دا حکم د مومن کافر ټولو دپاره دي. ځکه چه د رسول کریم ﷺ رسالت د ټولو دپاره وو. په قران پاک کښې په بل ځانې کښې دي چه ﴿يَسْأَلُ أَهْلُ الْكِتَابِ﴾ (اهل کتاب ستاسو نه سوال کوی چه ته په هغوی باندې څه آسماني کتاب نازل کړی هغوی داسې سوال د حضرت موسی ؑ نه هم کړې ووجه الله ﷻ مونږ په خپلو سترگوسره کتل غواړو چه دهغوی د ظلم په وجه هغوی د تیز آواز په وجه هلاک کړې شو. رافع بن حرمله او وهب بن زید و نیلی وو چه انې حضرت محمد ﷺ په مونږ باندې څه آسماني کتاب نازل کړه چه هغه مونږ وایو او زمونږ په ښارونو کښې هغه دریا بونه جاری کړې. نو بیا به مونږ تاسو رسول کریم ﷺ لره اومو ، نو په دې باندې دا آیت نازل شو. ابوالعاليه وای چه یوسړی رسول کریم ﷺ ته اوونیل یا رسول الله ﷺ چه کاش زمونږ د گناهونو کفارهم هغه وې لکه څنگه چه د بنی اسرائیلو د گناهونو وه. ددې په آوریډو رسول کریم ﷺ درې ځل د الله ﷻ په درگاه عالیه کښې عرض او کړو چه انې الله ﷻ مونږ داسې نه غواړو مونږ دا سې نه غواړو. بیاني عرض او کړو چه واورنی په بنی اسرائیلو کښې به چه چا څه گناه کوله نو دهغه په دروازه باندې به لیکلې کیدل او ورسره به ددې کفارهم لیکلې کیدله. اوس خو یادنیایو رسوانی منظوره کړنی او کفارهم ادا کړنی او خپل پټ گناهونه ښکاره کړنی یا کفارهم مه ورکونی اود آخرت رسوانی منظوره کړنی. خوتاسو ته الله ﷻ فرمائیلی دي چه ﴿وَمَنْ يَعْمَلْ سُوءًا أَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللَّهَ يَجِدِ اللَّهَ غَفُورًا رَحِيمًا﴾ (چه دچا نه څه خراب کاراوشی یا هغه په خپل ځان باندې ظلم او کړی، بیا بخښنه غواړی نو دې به الله ﷻ لره ډیر بخښنی والا اومهربانه ذات بیامومی). داشان یومونځ تر بل مونځ پورې د گناهونو کفارهم گړزی. بیا یوه جصه تر بلې جمعې پورې د گناهونو کفارهم گړزی. واورنی چه کوم سړې د بدی اراده او کړی او بدی اونکړی نودده په حق کښې بدی نه لیکلې کیږی ، او که د نیکی اراده او کړی او هغه نیکی اونه کړی نو بیاهم دده دپاره نیکی لیکلې کیږی. او که نیکی او کړی نو بیا دده دپاره لس نیکنی لیکلې کیږی. اوس تاسو اووانې تاسوښه شونی او که بنی اسرائیل ؟ نه تاسو د بنی اسرائیلو نه ډیر ښه یی . باوجود ددې دومره کرم او رحم نه بیا هم که څوک هلاک شی نو پوهه شی چه هغه پخپله هلاک شو. نو په دې باندې دا آیت نازل شو.

(۱) صحیح بخاری : کتاب الاعتصام ، باب الافتداء بسن رسول الله ﷺ : ۷۳۸۸ ، صحیح مسلم : ۱۷۱۵ -

(۲) صحیح بخاری : کتاب الاعتصام یا ب الافتداء بسن رسول الله ﷺ : ۷۳۸۸ ، بدون قصة ومسلم : ۱۳۲۷ -

(۳) ددې سند د شرط مسلم مطابق دي -

(۴) مجمع الزوائد : ۱/ ۱۵۹ ،

قریشو رسول کریم ﷺ ته اوونیل که د صفا غر د سرو زرو شی نو مونږ به تاسو باندې ایمان راوړو. رسول کریم ﷺ او فرمايیل ښه د مانده (آسمانی دسترخوان) والو چه څه انجام وو هغه به ستاسو هم شی. نو په دې باندې هغوی انکاری شو او خپل سوال نې پرېښودو. مراد دا دې چه په سرکشی او عناد سره د نبیانو نه سوال کول ډیر د غندنې حرکت دې. چه کفر لره د ایمان په بدله کښې اخلی او آسانی د سختی په بدله کښې اخلی نو هغوی د نیغې لارې نه اړوی او جهالت او گمراهی کښې پریوزی. د اشان د غیر ضروری سوالونو کولو نه هم. لکه بل ځای کښې فرمائی چه (الَّذِينَ يَدُلُّوْا) (آیاته هغه کسانو ته نه گوري چه د الله تعالی نعمتونو لره په کفر سره بدلوی او خپل قوم لره په هلاکت کښې اچوی، دوی به جهنم ته داخلېږی او هغه ډیر خراب ځای دې.

وَدَّ كَثِيرٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُّوْكُمْ	اغواړی اکثر خلق د اهل کتابونه چې واپس کړی تاسو
مِّنْ بَعْدِ اِيْمَانِكُمْ كُفَّارًاۖ حَسَدًا مِّنْ عِنْدِ اَنْفُسِهِمْ مِّنْ بَعْدِ مَا	دیر اهل کتاب (کافر) داغواړی چې
تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ فَاعْتَوْاۙ وَاَصْفَحُواۙ حَتّٰی يَأْتِيَ اللّٰهُ	روستو د ایمان ستاسونه اوشی تاسو کافران د وجې د حسد نه د طرفه د خپلو نفسونو اړوستو دهغې نه
بِاَمْرِهٖۖ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰی كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌۭ ۝ وَاَقِيْمُوا الصَّلٰوةَ وَاَتُوا	چې تاسو د ایمان راوړلو نه پس بیا دوباره کافران کړی ځکه چې په زړونو کښې نې حسد شته دې سره دې نه چه
الزَّكٰوةَ وَمَا تَقَدَّرْموْاۙ لِّاَنْفُسِكُمْ مِّنْ خَيْرٍۭ تَّجِدُوْهُ	چې ښکاره شوا هغوی ته حق نو معافی کوی اومخ اړوی اتر هغې پورې چې راولیږی الله
زَكَۃًۭۙ اَوْ هَغْدًاۙ اَوْ هَغْدًاۙ اَوْ هَغْدًاۙ اَوْ هَغْدًاۙ اَوْ هَغْدًاۙ اَوْ هَغْدًاۙ اَوْ هَغْدًاۙ	په ښه شان سرگنده شوې ده چې د دین (اسلام) حق دې نو تاسو فی الحال دوی معاف کړی اومخ ترې و اړوی تردې
عِنْدَ اللّٰهِۖ اِنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُوْنَ بَصِيْرٌۭ ۝	پامرېط زکوة خپله بیشکه چې الله په هر څیز باندې قادر دې او قانیموی مونږ او ورکوی
دَاللّٰهُ سَرَهُۥۙ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰی كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌۭ ۝	چې الله خپل حکم راولیږی بیشکه الله په هر څه پوره پوره قدرت لری او مونږ څو نه کوئی او زکاة
هَغْدًاۙ اَوْ هَغْدًاۙ اَوْ هَغْدًاۙ اَوْ هَغْدًاۙ اَوْ هَغْدًاۙ اَوْ هَغْدًاۙ اَوْ هَغْدًاۙ	زکاة او هغه چې مخکښې لیږی تاسو د پاره د ځانونو خپلوا څه نیکی اوبه مومی هغه
هَغْدًاۙ اَوْ هَغْدًاۙ اَوْ هَغْدًاۙ اَوْ هَغْدًاۙ اَوْ هَغْدًاۙ اَوْ هَغْدًاۙ اَوْ هَغْدًاۙ	ورکوی او تاسو چې خان نه مخکښې هر څه نیکی اویږی له نویقین او کړنی چې بیا مومی
هَغْدًاۙ اَوْ هَغْدًاۙ اَوْ هَغْدًاۙ اَوْ هَغْدًاۙ اَوْ هَغْدًاۙ اَوْ هَغْدًاۙ اَوْ هَغْدًاۙ	عِنْدَ اللّٰهِۖ اِنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُوْنَ بَصِيْرٌۭ ۝
هَغْدًاۙ اَوْ هَغْدًاۙ اَوْ هَغْدًاۙ اَوْ هَغْدًاۙ اَوْ هَغْدًاۙ اَوْ هَغْدًاۙ اَوْ هَغْدًاۙ	د الله سره بیشکه چې الله د هغه څه چې کوی نې تاسو لیدونکي دې
هَغْدًاۙ اَوْ هَغْدًاۙ اَوْ هَغْدًاۙ اَوْ هَغْدًاۙ اَوْ هَغْدًاۙ اَوْ هَغْدًاۙ اَوْ هَغْدًاۙ	هغه د الله څخه بیشکه چې الله ستاسو کارونه وینی گوری او دوی وای

دایت شان نزول: د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه روایت دې چه حي بن اخطب او ابویاسر بن اخطب دا دواړه یهودیان مسلمانانوسره د ټولو نه زیات حسد کوونکی وو. خلق به نې د اسلام نه منع کول. او عربو باندې به سوزیدل. ددوی په باره کښې دا آیت نازل شو. د کعب بن اشرف هم دا قول وو. زهری رضی الله عنه وائی ددوی په باره کښې دا آیت نازل شوې دې. دا هم یهودی وو او په خپلو شعرونو کښې به نې د رسول

کریم ﷺ هجوه کوله^(۱) اگر چه د هغوی په کتابونو کښې د رسول کریم ﷺ تصدیق موجود وو. او دوی د رسول کریم ﷺ د صفاتونه ښه خبر وو. او رسول کریم ﷺ نې ښه پیژندو ، او دوی دا هم کتل چه قرآن پاک ددوی د کتاب تصدیق کوی. یو امی او ان پرېه دا کتاب وائی نو دا سراسر معجزه ده. خو صرف د حسد په وجه چه رسول کریم ﷺ ولې په عربو کښې مبعوث شو دوی کفر او انکار باندې کلک شو. بلکه نور وخلق نې هم لمسول شروع کړل. نوالله ﷻ مومنانوته حکم ورکړو چې تاسو معافی کوئ او دالله ﷻ د حکم اودهغه د فیصلې انتظار کوئ. لکه څنگه چه په بل ځای کښې فرمائی چه تاسو به د مشرکانو اواهل کتابو نه ترڅي خبرې آورئ. آخر دا چې حکم نازل شو چه تاسو اوس ددې مشرکانو نه مه ویرېږئ تاسو ته ددوی د جنگ کولو اجازت دې.

قوله تعالى: -فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا

د عفو او درکذر حکم: - حضرت اسامه بن زید ؓ وائی چه رسول کریم ﷺ او د رسول کریم ﷺ صحابه کرامو ﷺ به مشرکانو اواهل کتابو ته معافی کوله. او دهغوی تکلیفونه به نې برداشت کولو^(۲) او په دې آیت باندې به نې عمل کول. تر دې پورې چه بل آیت نازل شو اوداحکم منسوخ شو. اوس ددوی نه بدله اخستل اود خپل بچاؤ کولو حکم اوشو. او رومېې جنگ چه د بدر په میدان باندې شوې وو په هغې کښې کفاروته شکست اوشو اودهغوی د لویولو یو سردارنو لاشونه په میدان دجنگ کښې پراته وو.

قوله تعالى: -وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ

د مونځ او زکاة حکم: - بیا مومنانو ته رغبت ورکولې شی چه تاسو د مونځ اود زکوة وغیره حفاظت کوئ دابه تاسو د آخرت د عذاب نه بچ کړئ او په دنیا کښې به هم په دې سره ستاسو غلبه او نصرت وی.

قوله تعالى: -وَمَا تُقَدِّمُوا إِلَّا أَنْفُسَكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِمَّا دُونَ ذَلِكَ

په نیک عمر د ثواب وعده: - بیا فرمائی چه الله ﷻ به ستاسو دهر نیک او بد عمل بدله درکوی په دواړو جهانونو کښې ، دهغه پاک ذات نه هیڅ څه وړوکې غټ ، پټ ، ښکاره ، ښه او خراب عمل پټ نه دې. دا نې په دې وجه اوفرمانیل چه دا خلق اطاعت طرفته متوجه شی اودنافرمانی نه بچ شی.

د بصیر معنی: - (بصیر) نې په بدله د (بصیر) کښې اوونیل لکه څنگه چه (مبدع) په بدله کښې (بدیع) او د (مولم) په بدله کښې (الیم) دې. ابن ابی حاتم کښې یو حدیث دې چه رسول کریم ﷺ به په دې آیت کښې (سَمِيعُ الْبَصِيرِ) ونیلو او فرمانیل به نې الله ﷻ هرڅیز وینی

وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَى تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ
او وائی دوی هرگز به داخل نشی جنت ته مگر اهغه څوک چې وی یهودی یا عیسائی دا آرزوگانې ددوی دی
چې جنت ته به بل څوک نه ننوځی مگر یهود وائی چې یهودیان او نصاری وائی، نصاری داددوی هسې آرزوگانې دی
قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ۝ بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ
ورته اړوید راوړئ دلیل خپل که چرې یی تاسو رښتنی حق دادې چاچی او تابعدار کړل
ورته اووايه چې خپل دلیل پیش کړئ که تاسو رښتونئ یی بلکه هر څوک چه خپل ځان الله ته اوسپاری
وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ ۝
ځان خپل دالله اوهغه په نیک لار تلونکې وو نودې هغه لره اجر دهغه درب خپل سره
..... اونیکی کارونه کوی نو دهغه ثواب د خپل رب سره موجود دې چه هغه ته به ثواب ورکوی

(۱) ابن ابی حاتم: ۱/۲۳۳ -

(۲) صحیح بخاری: کتاب التفسیر، باب ولتسمعن من الذین..... ۴۵۶۶، صحیح مسلم: ۱۷۹۸ -

وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ	وَلَا هُمْ	يَحْزَنُونَ ۝	وَقَالَتِ الْيَهُودُ	لَيْسَتْ
اونه به وی یه به هغوی اونه به هغوی غمژن شی اووانی یهودیان ندهی				
اوپه داسی خلقوبه هیخ قسم ویره نه راخی اونه به غمژن کیری او یهودیان وانی چي عیسیان				
النَّصَارَى عَلَى شَيْءٍ ۝	وَقَالَتِ النَّصَارَى	لَيْسَتْ الْيَهُودُ	عَلَى شَيْءٍ ۝	
عیسیان په هیخ خیز (حق دین) اووانی عیسیان ندهی یهودیان په هیخ خیز (حق دین)				
په هیخ دین نه دی اونصاری وانی چي دیهودو مذهب هیخ مذهب نه دی				
وَهُمْ	يَتْلُونَ الْكِتَابَ	كَذَلِكَ	قَالَ الَّذِينَ	لَا يَعْلَمُونَ
حال دا چي دوی دواړه لولی کتاب هم دغه شان وانی هغه کسان چي علم نه لری				
(او عجیبه داده) چي دا دواړه د الله کتابونه لولی اداشان نور وناپوهه خلقو (مشرکانو او مجوسیانو)				
مِثْلَ قَوْلِهِمْ ۚ	فَاللَّهُ يَحْكُمُ	بَيْنَهُمْ	يَوْمَ الْقِيَمَةِ	فِيمَا
پشان د وینا ددوی نوالله به فیصله کوی په منځ ددوی کنبی په ورځ د قیامت په هغه کارونو کنبی				
هم ددوی پشان خبرې اترې کړی دی نوالله به د قیامت په ورځ په هغه خبرو کنبی د دوی په مینځ کنبی				
كَانُوا	فِيهِ	يَخْتَلِفُونَ ۝		
چي وژ دوی چي په هغې کنبی به ئې اختلاف کولو اوڅوک دې				
پخپله فیصله کوی په کومو کنبی چي دوی اختلاف کوی				

قوله تعالى: - بَلَى مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ

دهر عمل د قبولیت دپاره دسنتو اتباع شرط ده :- په دې ځانې کنبی د یهودیانو او نصرانیانو د غرور بیان دې چه هغوی دخپل ځان نه سوا نور خلق څه نه گنړی اوصفا وانی چه زمونږ نه سوا به جنت ته هیڅوک نه ځی. په سورت مائده کنبی ددوی بیان شوې دې چه مونږ دالله ﷻ اولاد اودهغه محبوب یو. نو ددې په جواب کنبی قرآن پاک وانی چه بیا تاسو ته په گناه ولې عذاب درکوی ؟ اداشان مخکنبی تیر شو چه ددوی دعوی دا هم وه چې مونږ به یو څو ورځې به په جهنم کنبی یو. نو ددې په جواب کنبی دالله ﷻ ارشاد دې چه دا دعوی هم بې دلیل ده. اداشان په دې مقام کنبی د دوی د دعوی تردید کوی او وانی چه راوړنی پیش کړنی دلیل ، دوی عاجزه ثابتوی او وانی چه څوک هم دالله ﷻ فرمانبردار شی او خلوص او توحید سره نیک عمل اوکړی نوهغه ته به پوره بدله ملایږی . لکه په بل مقام باندې فرمانی که دوی جگړه کوی نو دوی ته اووايه چه ما او خما منلو والو خپل مخونه رب طرفته کړل ، الغرض د قبولیت دپاره اخلاص اود سنت مطابق هر عمل کول شرط دې نو د (اَسْلَمَ وَجْهَهُ) نه مراد خلوص (۱) او د (وَهُوَ مُحْسِنٌ) نه مراد اتباع دسنت ده ، ستاسو اخلاص هم عمل لره مقبول نشی کولې ترڅو پورې چه دسنت تابعداری اونکړی. په حدیث مبارکه کنبی دی چه کوم یوکس دا عمل اوکړی چه زمونږ په طریقه کنبی نه وی نو هغه مردود دې. (مسلم). (۲)

(۱) ابن ابی حاتم : ۱ / ۳۳۷۱ -

(۲) صحیح بخاری : کتاب الا قضیه باب نقض الاحکام الباطلة ، ۱۷۱۸ ، صحیح بخاری : ۲۶۹۷ ، ابوداود : ۴۶۰۶ ، ابن ماجه : (۱۴۰) -

دست نہ خلاف عمل نتیجہ:- نود رهبانیت عمل اگر چہ پہ اخلاص سرہ وی خود اتباع سنت مطابق نہ کیدو پہ وجہ ہغہ مردود دے۔ ہم دداسی اعمالو پہ بارہ کنبی قرآن عظیم الشان فرمائی چہ ﴿وَقَدْ مَنَّآ اِلٰی مَا عَلِمْنَا مِنْ قَبْلِ فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً مَنْثُورًا﴾ (ہغوی چہ کوم اعمال کنی وو مونر بہ تول رد کرو اوپہ خانی د کافرو داعمالو مثال دشگی پرقیدونکو دیرو پشان دی چہ تری پہ دی باندی د اوبو خیال اوکری خوکلہ چہ دی تہ ورشی نو ہیخ بہ نہ مومی)۔ او پہ بل مقام باندی دی چہ د قیامت پہ ورخ بہ پہ دیرو مخونو باندی ذلت خور وی ہغہ خلق بہ عمل کوونکی تکلیف اوچتونکی وی او پہ لمبہ شوی اور کنبی بہ داخل کری شی اودوی تہ بہ گرمی اوبہ ورکولے شی دحکلو دیارہ۔ حضرت امیر المومنین ددی آیت مبارک نہ دیهودو اونصرانیانو علماء او عابدان مراد اخستی دی۔

د اخلاص نہ بغیر عمل:- دا ہم یاد ساتل پکاردی کہ یو عمل د سنت مطابق ہم وی خوبہ دی کنبی اخلاص نہ وی، ددی مقصد د اللہ ﷻ رضا نہ وی، نوہغہ عمل ہم مردود دی۔ د ریاکارو او منافقو خلقود اعمالو ہم دا حال دی۔ لکہ خنگہ چہ اللہ ﷻ فرمائی چہ دوی رب لہ دھوکہ ورکول غواری او ر بہ دوی تہ دھوکہ ورکوی اوچی مونخ کوی نو سستی پہ کنبی کوی او صرف خلقو تہ دخودنی دیارہ عمل کوی اوداللہ ﷻ ذکر دیر کم کوی۔ او فرمائی چہ ﴿قَوْلٌ لِلْمُصَلِّينَ﴾ د ہغہ مونخگذارو دیارہ ویل دی چہ خپلو مونخونو نہ غافل دی چہ خوک ریاکاری کوی او وارہ وارہ د استعمال خیزونہ ہم منع کوی۔ او پہ بل خانی کنبی ارشاد دی چہ ﴿اَقْنِ كَانْ يَرْجُو اللّٰهَ﴾ چہ کوم سرے دخپل رب دملاقات خواہش مند وی نوہغہ لہ پکار دی چہ نیک عملونہ کوی او دخپل رب پہ عبادت کنبی ہیخوک نہ شریکوی۔
قوله تعالى:- وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

بیا فرمائی چہ دوی تہ بہ ددوی رب اجر ورکوی۔ او د ویری او خوف نہ بہ نہی بیج کری۔ پہ آخرت کنبی بہ پہ دوی باندی ویرہ نہ وی او ددنیا د پربیندو ہیخ غم بہ نہ وی۔
قوله تعالى:- وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصْرُى عَلٰى شَيْءٍ
د اہل کتابو پہ خپل مینخ کنبی اختلاف:- بیا دیهودیانو او نصرانیانو پہ خپلو کنبی د بغض او دہمنی ذکر فرمائی۔

دنجران د نصرانیانو وفد د رسول کریم ﷺ پہ خدمت کنبی حاضر شو نو رسول کریم ﷺ سرہ دیهودو عالمان ہم ناست وو۔ پہ ہغہ وخت کنبی دی (وفد) ہغہ خلقو تہ اوہغوی دوی تہ گمراہان اووئیل۔ حالانکہ دوارہ اہل کتاب وو۔ پہ تورات کنبی دانجیل تصدیق او پہ انجیل کنبی دتورات تصدیق موجود دی۔ نوبیا ددوی داقول خومرہ لغوہ دی) (مخکنبی یہودیان او نصرانیان پہ حق دین باندی قائم وو۔ خوبیا د بدعتونو اوفتنو پہ وجہ دین ددوی نہ لارو۔ اوس نہ یہود پہ ہدایت وو اونہ نہ نصرانیان۔
قوله تعالى:- كَذٰلِكَ قَالَ الَّذِیْنَ لَا یَعْلَمُوْنَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ

د زبونو مشابہت:- بیا فرمائی چہ کومو خلقو تہ معلوم نہ وو ہغوی ہم داسی اووئیل۔ پہ دی کنبی ہم اشارہ ہغوی طرفتہ دہ۔ او بعضو وئیلی دی چہ ددی نہ مراد دیهودیانو او نصرانیانو نہ مخکنبی خلق وو۔ بعضی وائی چہ دی نہ د عربو خلق مراد دی۔ امام ابن جریر رحمہ اللہ ددی نہ مراد عام خلق اخلی چہ پہ دی کنبی تول شامل دی۔ او ہم دا صحیح دی۔ واللہ اعلم۔
قوله تعالى:- فَاللّٰهُ یَحْكُمُ بَیْنَهُمْ یَوْمَ الْقِیَمَةِ فِیْمَا كَانُوْا فِیْہِ یَخْتَلِفُوْنَ

د قیامت پہ ورخ فیصلہ:- بیا فرمائی چہ ددوی د اختلاف فیصلہ بہ د قیامت پہ ورخ پخپلہ اللہ ﷻ کوی۔ چہ پہ ہغہ ورخ بہ ہیخ خہ ظلم او زور نہ وی۔ او پہ بل مقام خانی کنبی ہم دا مضمون راغلی دی۔ پہ سورت حج کنبی ارشاد دی چہ ﴿اِنَّ الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا وَالَّذِیْنَ هَادُوْا وَالصّٰبِیْنِ وَالنّٰصِرِیْنَ وَالْمَجُوسَ وَالَّذِیْنَ اٰشْرَكُوْا اِنَّ اللّٰهَ یَفْصِلُ

يَنْتَهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿٥٠﴾ (دمومنانو او يهوديانو او صابيانو او نصرانيانو او مجوسيانو او مشرکانو په مينځ کښې به الله ﷻ د قيامت په ورځ فيصله کوي. الله تعالیٰ په هر څيز باندې قادر او گواه دي). او په بل مقام باندې فرماني چې (قُلْ يَجْمَعُ بَيْنَنَا رَبُّنَا) (او وايه زموږ رب به موږ لره جمع کوي بيا به حق سره فيصله کوي او هغه باخبره بهترين فيصله کوونکي دي).

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ

ا | اوڅوک دي | زيات ظالم | دهغه چانه |

او هغه چانه بل لوني ظالم څوک کيدشي

مَنْ مَسَّحَدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَىٰ

چې منع کوي عبادت خانې د الله ددې نه چې ايد کړې شي ايه هغې کښې انوم دهغه او کوشش کوي

چې جماتونه ددې خبرې نه بندوي چې په هغې کښې د الله نوم واخستې شي او د هغې په شاړولو

فِي خُرَابَاهَا أُولَٰئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا

په وړانولو دهغې کښې داسې خلق انه دي لائق هغوي له اچې داخل شي دغه عبادت خانوته | مگر

کښې کوشش کوي (هغه وخت نژدې دي چې) هم دوي به دغې جماتونو ته په ويره ويره ورځي

خَافِينَ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ

يريدونکي | دپاره ددوي | په دنيا کښې | شرمندگي ده | او دپاره ددوي | په آخرت کښې | عذاب |

..... هم دوي لره په دنيا کښې خواري او (رسواني) ده | او دوي دپاره په آخرت کښې لوني عذاب

عَظِيمٌ

لوی دي |

دي |

دجماتونو نه منع کونکې: ددې آيت په تفسير کښې دوه قولونه دي. ① يو خو دا چې ددې نه مراد نصرانيان دي. ② دويم دا چې ددې نه مراد مشرکان دي.

دنصاراو سرگشي: نصرانيانو به دبيت المقدس په جمات کښې پليتي اچوله او خلق به ئې په دې کښې دموښ کولونه منع کول. بخت نصر چه کله دبيت المقدس دبربادولو دپاره حمله کړې وه نو دې نصرانيانو دهغه ملگرتيا کړې وه او هغه سره ئې مدد کړې وو. بخت نصر دبايل او سيدونکې وو او مجوسي وو. ديهوديانو په مدد کولو دې نصرانيانو هم هغه سره ملگرتيا کړې وه. او په دې وجه هم چه بنی اسرائيلو حضرت يحيى عليه السلام قتل کړې وو. او مشرکانو هم د حديبيه په کال د کعبه الله نه منع کړې وه. تر دې پورې چه رسول کریم ﷺ په ذی طوی کښې قرباني او کړه او مشرکانو سره ئې صلح او کړه. رسول کریم ﷺ هم دغه خانې نه واپس شو حالانکه دا د امن خانې وو. د رور او پلار قاتل ته هم چا په دې خانې کښې څه نشو ويلي. اوددې د شاړولو کوشش هم دا وو چه ذکر الله او حج او عمرې کولو نه دمسلمانانو جماعت منع کړو. دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما هم دا قول دي. ابن جریر رحمه الله مخکښې قول خوښ کړې دي. او ونيلي ئې دي چه مشرکانو د کعبه الله ويرانولو کوشش نه کولو دا کوشش د

نصرانیانو وو چه هغوی دبیت المقدس ویرانولو پسې راخستې وه. خو په حقیقت کښې دویم قول زیات صحیح دې. د ابن زید رضی الله عنه او حضرت ابن عباس رضی الله عنه هم دا قول دې.

دیهودیانو د مغلوبیت وجه: یاد دې وی چه کله نصرانیانو یهودیان دبیت المقدس نه منع کړی وو نو په هغه وخت کښې یهود هم بالکل بې دینه شوی وو. په هغوی باندې خود حضرت داود عليه السلام او حضرت عیسی بن مریم عليه السلام په زیان لعنتونه نازل شوی وو، هغوی نافرمان او دحد نه تیر شوی وو. اونصرانیان د حضرت مسیح عليه السلام په دین باندې وو. ددې نه معلومه شوه چه ددې آیت نه مراد مشرکان دمکې دی اویو وجه دا هم ده چه مخکښې دیهودیانو اونصرانیانو مذمت بیان شوې وو او په دې خانې کښې د عربو د مشرکانو د ابد خصلت بیانوی چه هغوی رسول کریم صلی الله علیه و آله او د رسول کریم صلی الله علیه و آله ملگری صلی الله علیه و آله د مسجد حرام نه منع کړی وو او مکې نه نې وېستل او د حج کولو او عمرې کولو نه نې منع کړل.

د ابن جریر قول: د ابن جریر رضی الله عنه وینا ده چه دمکې والا خلق دبیت المقدس په ویرانولو کښې هلو خلو والا نه وو. ددې جواب دادې چه رسول کریم صلی الله علیه و آله او صحابه کرام رضی الله عنهم نې د هغه خانې نه اووېستل او منع کول او په بیت الله شریف کښې بتان ایښودلو نه به زیاته لویه ویرانی څه وی. پخپله په قرآن پاک کښې موجود دی چه **(وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ)** (دا خلق د مسجد حرام نه منع کوی، مشرکان د الله صلی الله علیه و آله کور لره نشی آبادولی، په خپل کفر باندې خپله گواه دی، ددوی اعمال تباه دی، او دوی دهمیشه دپاره جهنمیان دی. دجماتونو آبادی دهغه خلقو ده چه څوک په الله صلی الله علیه و آله باندې او ورڅ د قیامت باندې ایمان لری او مونځ کوی او زکوة پابندنی سره ورکوی اوصرف دالله صلی الله علیه و آله نه ویریری اوهم دا خلق په نیغه لار باندې دی) او په بل خانې کښې فرمانی چه **(هُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ)** (دا هغه خلق دی چې کفر نې هم اوکړو او تاسو نې د جمات نه هم اووېستلی او تاسو د قرباننی ذبح کولو خانې ته هم اونه رسیدنی، که مونږ ته ددې مومنانو سړواو ښځو خیال نه وې چه دخپلې کمزورنی او بې وسۍ په وجه د مکې نه بهر نه شی وتلې چه هغوی لره تاسو پیژننی نو مونږ به دوی سره جنگ کړې وې او ددوی د تباه کولو حکم به مو ورکړې وې خوهمسې نه چه دا مسلمان بې گناه خراب شی نو په دې وجه مونږ دا حکم اونه فرمائیلو. خو که دا کفار دخپلو شرارتونو نه منع نشو نو هغه وخت لری نه دې چه په دوی باندې به دردناک عذاب نازل شی). نو هغه مسلمانی هستی چه په هغوی سره دجماتونو آبادی په حقیقی معنو کښې ده نو هم هغه خلق منع کړې شونو دجماتونو په ویجاړولو کښې بل کوم کار پاتی شو؟ د جماتونو آبادی صرف په ظاهری زیب وزینت او رنگ روغن سره نه ده بلکه په دې کښې دالله تعالی ذکر کیدل، دشریعت قائمول، دا دشرک او ظاهری پلټنی نه پاک ساتل، دا ددې آبادی ده.

قوله تعالی: **أُولَئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ**

بیا فرمانی چه دوی لره نه دی لائق چه بې ویرې شی او جمات ته راشی. مطلب دادې چه انې مسلمانانو دوی لره په بې خوفی او بې باکی سره بیت الله ته مه پریردنی، هرکله چه مونږ تاسو لره غالب کړو نو تاسو په هغه وخت کښې هم داسې کوئی. نومکه فتح شوه او رسول کریم صلی الله علیه و آله راتلونکی کال په نهمه هجرنی کښې اعلان اوکړو چه دې کال نه پس دې هیڅ یو مشرک حج ته نه رازی. او هیڅوک دې دبیت الله شریف طواف په بربنده نه کوی. دکومو خلقو په مینځ کښې چې د صلح موده مقرر ده هغه قائمه ده (۱)، دا حکم په اصل کښې تصدیق او عمل دې په دې آیت باندې چه **(فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَذَا)** (مشرکان خلق نجس دی ددې کال نه پس دې دوی مسجد حرام ته نه نزدې کیږی) (۲) اودا معنی هم بیان شوې ده چه پکار خودا وو چه دا مشرکان په ویرې سره جمات ته راغلې وې خوددې خلاف دوی مسلمانانو لره منع کوی. (۳) دا مطلب هم کیدیشی چه په دې آیت کښې الله صلی الله علیه و آله

(۱) صحیح بخاری، کتاب صلاة باب ما یستر من العورة: ۳۶۹، صحیح مسلم: ۱۳۴۷، مختصر النائی: (۲۹۶۱) -

ایماندارو ته زیرې ورکوی چه نزدې ده چې زه تاسو غالب کړم اودا مشرکان به دې جمات طرفته په رخ کولو هم ویرېږي، نو هم داسې اوشو او رسول کریم ﷺ وصیت او کړو چه په جزیره عرب کښې دې دوه دینونه باقی پاتې نشي (۱) او یهود اونصرانیان دې ددې ځانې اووېستلې شي. (۲) الحمد لله چه حضرت محمد ﷺ دامت بزرگانو د رسول کریم ﷺ په دې وصیت باندې عمل کول هم اوخودل. ددې نه دجماتیونو فضیلت او بزرگی هم ثابت شوه. خاص کر ددې ځانې او ددې جمات چه دې ته د ټول جن وانس رسول حضرت محمد ﷺ لیرلې شوې وو، په دې گناهنگاروباندې د دنیا رسوانی هم راغله او څنگه چه دوی مسلمانان منع کړل او جلاوطن نې کړل، داشان دوی ته ددې پوره بدله داهم ملاؤ شوه چه دوی هم منع کړې شو او جلاوطن کړې شو. اودوی لره اُخروی عذاب هم باقی دي. ځکه چه دوی دبیت الله حرمت مات کړو، په دې ځانې کښې نې بتان کیخودل، دغیر الله نه نې دعاگانې او کړې او مناجات نې شروع کړل، په برینده نې دبیت الله شریف طوافونه کول وغیره.

اوکه ددې نه مراد نصرانیان واخستلې شي نو بیا هم ظاهره ده چه هغوی هم بیت المقدس ته په ویرې سره ځي. هغوی هم دبیت المقدس بې حرمتی کړې وه او خاص کر دې صخره (کانري) چه دې طرفته به یهودومونځ کولو، داشان هرکله چه یهودیانو بې حرمتی اوکړه او دنصرانیانو نه هم زیات شونږیه هغوی باندې په دې وجه داډلت هم نازل شو. ددنیا درسوانی نه مراد دامام مهدی ﷺ دزمانې رسوانی ده او دجزیه ادا کول هم. په حدیث کښې یو دعا راغلې ده (اللهم احسن عاقبتنا فی الامور کلها واجرنامن خزی الدنيا وعذاب الآخرة) (انې الله ﷻ ته زمونږ دکارونو انجام لره ښه کړه اوددنیا رسوانی او د آخرت دعذاب نه مونږ ته نجات راکړه). دا حدیث حسن دي، مسند احمد کښې موجود دي. په صحاح سته کښې نشته دي. ددې راوی بشر بن ارطاة صحابی ﷺ دي، دهغوی نه خوداحدیث روایت شوي دي اوبل حدیث هغه روایت شوي دي چه په هغې کښې دی چه دعزوه او جنگ په موقع دي هغه ځانې کښې لاس پرې نکرې شي. (۳)

وَلِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ ۚ فَآيُنْبَا ۚ تَوَلَّوْا ۚ فَتَمَّ
اودپاره دالله دې طرف دمشرق اودمغرب نوهرطرفته چې تاسو مخ گرزوي نو هم هغه طرفته اومشرق دي که مغرب، ټول اړخونه دالله پاک دی نو چې کوم اړخ ته مخ اوگورزئ هغې اړخ ته
وَجْهَ اللّٰهِ ۚ إِنَّ اللّٰهَ ۚ وَاسِعٌ ۚ عَلِيمٌ
مخ دالله دي بیشکه الله اډیرفرانښی والا دي په هرڅه عالم دي اووانی دوی
الله ﷻ شته الله د فراخوځاوند او ښه پوهه دي

دبیت المقدس په ځانې کعبه قبله جوړول :- په دې ایت کښې رسول کریم ﷺ اود رسول کریم ﷺ صحابه کرامو ﷺ ته تسلی ورکول کيږي چه د مکې نه وېستلې شوي وو او دخپل جمات نه منع کړې شوي وو. رسول کریم ﷺ به په مکه معظمه کښې په مونځ کښې بیت المقدس طرفته مخ کولو نو کعبه الله به نې هم مخامخ وه. هرکله چه مدينې منورې ته تشریف راوړو نو شپاړس يا اوولس میاشتو پورې خو به نې (بیت المقدس) طرفته مونځ کولو خوبیا ورته الله ﷻ کعبه الله طرفته د مخ کولو حکم اوکړو. (۴)

(۱) احمد: ۲۷۵/۶، موطا امام مالک کتاب الجامع با ماجاء فی اجلاء اليهود من المدينة، ۱۷، ۱۸، مرسلا، -

(۲) صحيح مسلم: کتاب الجهاد: باب اخراج اليهود والنصارى من جزيرة العرب: ۱۷۶۷-

(۳) ابوداود کتاب الحدود باب السارق يسرق فی الغرور يقطع ۴۴۰۸، ترمذی: ۱۴۵۰، نسائی: ۴۹۴۲-

(۴) صحيح بخاری: کتاب صلاة باب التوجه نحو القبلة حيث كان: ۳۹۹، صحيح مسلم: ۵۲۵-

د ټولو نه رومې منسوخ حکم: ابو عبیده قاسم بن سلام رضی اللہ عنہ پخپل کتاب ناسخ او منسوخ کښې د ابن عباس رضی اللہ عنہ نه روایت نقل کړې دی چه قرآن پاک کښې دټولو نه مخکښې منسوخ حکم د قبلي دې. د (وَاللّٰهُ الْمُبْرِكُ) والا آیت نازل شو او رسول کریم صلی اللہ علیہ وسلم بیت المقدس طرفته مونځ کولو، بیا (وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ الْخ) آیت نازل شو او رسول کریم صلی اللہ علیہ وسلم بیت الله شریف ته مخ کړو او مونځ کول ئې شروع کړو^(۱)

په مدينه منوره کښې چه کله رسول کریم صلی اللہ علیہ وسلم بیت المقدس طرفته مونځ کولو ، نو يهوديان به ډير خوشحاله وو خو کله چه دا حکم څو مياشتې پس منسوخ شو او رسول کریم صلی اللہ علیہ وسلم ته دخپلي خوښې او دعا او دانتظار مطابق کعبه الله طرفته د مونځ کولو حکم اوشو نو دې يهودو ورته طعني ورکول شروع کړل چه ته ولې ددې قبلي نه واوريدلې. نو الله عزوجل دا آیت نازل کړو چه مشرق او مغرب د الله عزوجل دی الخ.

بيادا اعتراض څنگه دې؟ چه کوم طرفته دهغه ذات حکم وی هغه طرفته مخ کول پکار دی. ^(۲) حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ نه هم روایت دې چه په مشرق او مغرب کښې تاسو چرته هم یی نو مخ کعبې طرفته کونی ^(۳)، دبعضي بزرگانوبيان دې چه دا آیت کعبې طرفته د مخ کولو نه مخکښې نازل شوې وو او مطلب دادې چې مشرق او مغرب کښې تاسو کوم طرفته هم مخ کونی نو کونی ځکه چه ټول طرفونه د الله عزوجل دی او هر طرفته الله عزوجل موجود دې. دهغه پاک ذات نه هيڅ يوځانې خالی نه دې. لکه فرماني (وَلَا أَذُنُ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْثَرُ الْأَوْمَعَهُمَ آتَيْنَ مَا كَانُوا) ^(۴) نه د دې نه کم او نه زیات دوی چې کوم ځانې کښې هم وی الله به دوی سره وی. بیا دا حکم منسوخ شو او کعبه الله طرفته مخ کول فرض شو،

په هر ځانې کښې د الله د وجود مطلب: په دې قول کښې دا لفظ دې چه د الله عزوجل نه هيڅ يوځانې خالی نه دې ، که ددې نه مراد د الله عزوجل علم واخستلې شی نو صحيح دی ، هيڅوک دالله تعالی د علم نه خالی نه دی. او که دالله عزوجل پاک ذات ترې مراد وی نو صحيح نه ده. دالله عزوجل پاک ذات ددې نه ډير زیات اوچت او بالادې چه گنی هغه دې دخپل مخلوق په يو څيز کښې حاضر شی. هم داشان دآیت مطلب دا هم بیان شوې دې چه دا آیت دسفر او راه رونی او دویرې دوخت دپاره نازل شوې دې چه په دې وختونو کښې نقل مونځ کښې کوم طرفته مخ کونی نو کونی. ^(۵)

په سورلئ د مونځ کولو حکم: د حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہ نه روایت دې چه دهغه داوښې مخ به کوم طرفته وو هغه طرفته به ئې مونځ کولو. او فرمائیل به ئې چه د رسول کریم صلی اللہ علیہ وسلم به هم دا طریقه وه. او ددې آیت مطلب هم دادې. د آیت ذکر نه بغیر دا حدیث په مسلم شریف ، ترمذی ، نسائی ، ابن ابی حاتم او ابن مردويه وغیره کښې هم روایت شوې دې. اوددې اصل په صحيح بخاری ، صحيح مسلم کښې هم موجود دې. ^(۶) په صحيح بخاری کښې دی چه د حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہ نه د ویرې د مونځ په باره کښې تپوس اوشو نو دویرې مونځ به ئې بیان فرمائیلو او فرمائیل به ئې که ددې نه هم زیاته ویره وی نو پیدل یا سور یا په ولاړه یا ناسته مونځ کونی که مخ مو قبلي طرفته وی او که نه وی.

د حضرت نافع رضی اللہ عنہ بیان دې فرماني چه حضرت عبد الله بن عمر رضی اللہ عنہ څما په خیال سره دامر فوع کړې دې. ^(۷) د امام شافعی رحمته اللہ علیہ مشهور فرمان دې او دامام ابوحنيفه رحمته اللہ علیہ قول دې که سفر که څوک په امن

^(۱) حاکم: ۲/۲۶۷-

^(۲) الطبری: ۲/۵۲۷-

^(۳) ابن ابی حاتم: ۱/۳۴۷-

^(۴) الطبری: ۲/۵۳۰-

^(۵) صحيح بخاری: كتاب التقصير، باب صلاة على الدواب: ۱۰۹۵، صحيح مسلم: ۷۰۰-

^(۶) صحيح بخاری: كتاب التفسير سورة البقرة، باب في قوله تعالى (فان ختمتم فرجالا اوركباتا) ۳۵۴۵. صحيح مسلم:

-۸۳۹

کښې سفر کوی او د جنگ د ویرې وی نو په سورلۍ باندې نفل مونځ ادا کول جائز دی. امام مالک رحمۃ اللہ علیہ او ددوی ډله ددې خلاف کوی. امام ابو یوسف رحمۃ اللہ علیہ او ابو سعید اصطخری رحمۃ اللہ علیہ بغیر د سفر نه هم دا جائز گنړی. حضرت انس رضی اللہ عنہ نه دا هم روایت دې چې امام ابو جعفر طبری رحمۃ اللہ علیہ هم دا خوښوی او تردې پورې چې هغه پیدل تلونکو ته هم اجازت ورکوی.

په سورلۍ باندې د نفل مونځ کولو حکم

مسلك حنفی:- په سورلۍ باندې نفل مونځ جائز دي که سفر وی او که حضر البته د صبا د سنتو دپاره د سورلۍ نه را کوزیدل پکار دی دا د امام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ نه روایت دې «مفتاح الفلاح شرح نورالایضاح تالیف احقر العباد شاه فیصل، صفحه ۵۲۰».

د آیت شان نزول:- د بعضې نورو مفسرینو په نیز دا آیت دهغه خلقو په باره کښې نازل شوې دې چې هغوی ته قبله معلومه نشوه. او هغوی په اندازې سره مختلفو طرفونو ته مخ کړو او مونځ نې ادا کړو نو پدې باندې دا آیت نازل شو او ددوی مونځ ته ادا شوې او و نیلې شو. حضرت ربیع رضی اللہ عنہ فرماني چې مونځ نې کریم صلی اللہ علیہ وسلم سره په یو سفر کښې وو، یو ځانې مو پراو او کړو، شپه تیاره وه، خلقو کانړی واخستل او د نشان په طور نې قبلې طرف ته کیخودل او مونځ کول نې شروع کړل، صبا چې کله دوی په رنډا کښې او کتل نو مونځ نې قبلې طرف ته نه وو ادا کړې. مونځ د رسول کریم صلی اللہ علیہ وسلم نه پوښتنه او کړه نو په دې باندې دا آیت نازل شو. د احديث په ترمذی کښې موجود دې (۱) امام صاحب رحمۃ اللہ علیہ دې ته حسن و نیلې دې. ددې دوه راویان ضعیف دی، یو بل روایت کښې دی چې په هغه وخت کښې ډیره تیاره خوره وه او مونځ مونځ او کړو او خپلو مخو ته مو نښې اولگولې چې صبا په رنډا کښې معلوم کړو چې مونځ مو قبلې طرف ته ادا کړې دې که نه؟ سحر معلومه شوه چې قبلې معلومولو کښې مونځ غلطی کړې وه. خو رسول کریم صلی اللہ علیہ وسلم مونځ ته ددې مونځ د دوباره کولو حکم اونه فرمایل او دا آیت نازل شو. ددې روایت هم دوه راویان دی او دواړه ضعیف دی، دا روایت دارقطني وغیره کښې موجود دې. (۲) په یو روایت کښې دی چې دوی سره رسول کریم صلی اللہ علیہ وسلم نه وو. دا سند هم ضعیف دې. دداسې مونځ دا راگزولو باره کښې د عالمانو دوه قولونه دی. صحیح قول هم دا دې چې دا دې راونه گرزولې شی او هم ددې قول تائید کولو والا حدیث مخکښې بیان شو.

غیر قبلې ته د مشتبه علیه القبلة د مونځ حکم

مسلك حنفی:- اوچه کوم سړی ته په قبله کښې شک شی (یعنی د قبلې صحیح طرف ور ته معلوم نه وی) او هغه سره څوک خبر ورکونکې هم نه وی اونه محراب وی نو هغه د غور او کړې. اود د به دوباره مونځ نه کوی. که خطا شوه وو. او که ده غلطی او کړه او خپله غلطی ورته په مانځه کښې معلومه شوه نو مخ د واره وی او بڼا د واره او کړې (یعنی خپل مخکښی مونځ سره د باقی مونځ ملاو کړې او دوباره د نیت نه کوی). او که بغیر د څه غور نه نې مونځ شروع کړې وو او د فراغت نه پس ورته معلومه شوه چې ده صحیح طرف نه مونځ کړې د نو دده مونځ اوشو. او که خپله غلطی ورته په مانځه کښې ورپه یاد شوه نو مونځ نې مات شولکه څنگه چې ده ته خپله غلطی نه وی معلومه (نو په هغه وخت کښې هم مونځ ماتېږي). او که یو قوم د سوچ کولو نه پس مختلفو طرفونو ته مونځ او کړو (او هرکس یو دخپل خپل مطابق مخ کړې وو) او دخپل امام د حالت نه ناخبره وو نو دتولو مونځ اوشو (پدې شرط چې دچا ملا د امام مخ ته نه وی) کذا فی نورالایضاح.

(۱) ترمذی: کتاب الصلوة باب ماجاء فی الرجل یصلی لغير القبلة فی الغم: ۳۴۵، ابن ماجه: ۱۰۲۰.

(۲) دارقطني: ۲۷۱/۱، حاکم: ۲۵۶/۱.

د جنازي مونځ غائبانه گولو بيان :- بعضي مفسرين وائي چه ددې نازلیدو وجه نجاشی دې هر کله چې رسول کریم ﷺ دهغه د مرگ خبر ورکړو او وې فرمائیل چه دهغه غائبانه د جنازي مونځ او کړنې نوبعضو اوونیل چه هغه خو مسلمان نه وو نصرانی وو. نو په دې باندې دا آیت نازل شو چه (وَإِنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا لِيُؤْمِنُوا بِهِ) (بعضي اهل کتاب په کتاب الله باندې او په هغه څيز باندې چه کوم اني مسلمانانو ستاسو طرفته نازل شو او په هغه څيز باندې چه دوی طرفته نازل شوي دې ايمان راوړي او دالله ﷻ نه ویريږي) هغوی اوونیل یا رسول الله ﷺ هغه خو به قبلې طرفته مونځ نه کولو. نو په دې باندې دا آیت نازل شو. خودا روايت غريب دې. (۱) والله اعلم. ددې معنی دا هم شوې ده هغوی بیت المقدس طرفته په دې وجه مونځ کولو چه هغوی ته ددې دمنسوخ کیدو علم نه وو. قرطبي رحمه الله فرماني چه دهغه د جنازي مونځ رسول کریم ﷺ په خپله کړې وو. او دا دلیل دې چه غائبانه نماز جنازه ادا کول پکار دی. د غائبانه جنازي عدم جواز د قائلینو درې تاویلونه :- اوددې نه منلو والا دا مخصوص گنړی اوددې درې تاویلونه کوي ، ① یو خودا چې رسول کریم ﷺ دهغه جنازه کتلې وه ، رسول کریم ﷺ دپاره زمکه راغونډه کړې شوه ، ② دویم دا چه په هغه ځانې هغه سره دهغه د جنازي مونځ کولو والا څوک نه وو نو په دې وجه رسول کریم ﷺ د هغه د جنازي مونځ غائبانه اوکړو. ابن عربی هم دا جواب خوښوي. قرطبي رحمه الله وائي چه دا ناممکن دی چه یو بادشاه دې مسلمان وی اودده دقوم یو سړي دې هم ده سره مسلمان نه وی ، ابن عربی ددې په جواب کښې وائي چه شائد دهغه په نیز د جنازي مونځ نه وی د هغوی دشریعت مطابق. دا جواب ډیر ښه دې ③ دریم دا چه رسول کریم ﷺ د جنازي مونځ غائبانه ادا کړو چه خلقو ته ترغیب اوشی اودده په شان نور بادشاهان اسلام طرفته مائل شی.

د غائبانه جنازي حکم

مسلك حنفی :- دا حنفاوودمالکیانوپه نزد غائبانه جنازه جائز نه ده. اوترکومې چه دنجاشی دواقعی تعلق دې.نودا ددوی خصوصیت ووځکه چه هغه مسلمان بادشاه وو. اودمسلمانانودوی خاص امداد کړې وو. اوپه دوی چامونځ نه ووکړې. دې وجه نه حضور ﷺ په دوی په مدینه کښې مونځ اوکړو. اونجاشی وفات په خپل مل کښې شوې وو. ددینه علاوه درواياتونه معلومیري چه دنبی کریم ﷺ اودنجاشی په مینځ کښې چه څومره حجابات وو هغه ټول لری کړې شوی وو. تردې چه دنجاشی جنازه ددوی وړاندې په نظررغله لکه واحدی ﷺ په خپل "اسباب النزول کښې دحضرت ابن عباس نه بغیر دسندنه نقل کړې دې. (درس ترمذی (۱۰۱۳) -

ابن مردويه کښې یو حدیث دې چه رسول کریم ﷺ فرماني چه د اهل مدینه ، اهل شام ، اهل عراق قبله دمشق او مغرب ترمینځ ده (۲) دا روايت په ترمذی کښې هم په نورو الفاظو سره روايت دې اوددې یو راوی ابو معشر په حافظه باندې دبعضو اهل علمو کلام دې. امام ترمذی رحمه الله دا په یوسند سره هم نقل کړې دې اودې ته ئې حسن وئیلی دی. (۳) حضرت عمر بن خطاب ؓ ، حضرت علی کرم الله وجهه ؓ ، حضرت عبدالله بن عباس ؓ نه هم دا نقل شوی دی. حضرت عمر ؓ فرماني چه کله ته مغرب خپل ښی طرفته او مشرق خپل گس طرفته کړنئ نو مخامخ به تاته قبله وی. حضرت ابن عمر نه هم د اپورتني حدیث روايت شوې دې د مشرق او مغرب ترمینځه قبله ده (۴) اوگورنئ دارقطنی ، بیهقی وغیره.

(۱) الطبری: ۱۸۴۶، عن قتاده مرسلًا -

(۲) ترمذی: کتاب صلاة باب ماجاء بين الشرق والمغرب قبله: ۳۴۶، ابن ماجه: ۱۰۱۱، نسائي: ۲۲۴۵، تعلیقا وهو صحيح (

(۳) ترمذی: کتاب صلاة باب ماجاء بين الشرق والمغرب قبله: ۳۴۴،

(۴) ايضًا -.

کیري نو غلام اولاد نشی کیدلې ، ملکیت او ولدیت دوه مختلف څیزونه او متضاد څیزونه دي او په
سورت اخلاص کښې هم ددې نفی شوې ده **﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ ۝ اللَّهُ الصَّمَدُ ۝ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ ۝ لَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ﴾**
(اووايه چه الله تعالى يو دې ، الله ځې بې نيازې دې ، دده څوک اولاد نشته دې ، نه نې مور پلار شته دې
، دده څوک هم جنس نشته دې) ، په دې آيتونو کښې او ددې په شان نورو آيتونو کښې هغه خالق
کائنات خپله تسبیح بیان کړې ده ، خپل بې نظيری ، بې مثله کيدل او شريک نه لرل نې ثابت کړې دي
او د مشرکانو ددې گنده عقيدې د باطل کيدو اعلان نې کړې دې او فرمايلي يې دي چه هغه ذات خو
د ټول کائنات رب او خالق دې نو بيا د هغه ذات اولاد او لونړه چرته نه راغلل ؟

حديث قدسی :- دسورت بقرې ددې آيت تفسير په بخاری کښې په يو حديث قدسی کښې دې چه الله
ﷻ فرماني چه ابن آدم زما تکذيب کوي اوده دپاره دا لاتق نه دي ، هغه ماته کنخل کوي ده دپاره دا نه
دي پکار . دده په دروغه گنرل خو دادی چه هغه دا خيال کوي چه څه دده دمرگ نه پس دده په بيا
ژوندی کولو باندې قادر نه يم . اود ده کنخل کول دادی چه هغه زما دپاره اولاد ښائي حالانکه څه پاک
يم او اعلى ذات يم اوددې نه پاک يم چه څما دې اولاد وي او څما دې ښځه وي (۱) هم دا حديث په
نوروسندونو سره په کتابونو کښې هم په اختلاف دالفاظو راغلې دي . بخاری او مسلم کښې دي چه
رسول کریم ﷺ فرماني چه بدو خبرو اوريدل او په دې باندې صبر کولو کښې دالله تعالى نه څوک زیات
(صابر) نشته دې ، خلق دهغه ذات اولاد ښائي او هغه پاک ذات دوی ته رزق او معافی کوي . (۲)

قوله تعالى :- **كُلُّ لَه قَتُونَ**

هر څيز دالله تابع دې :- بيا فرماني چه هر څيز دده اطاعت والا دې ، دده دغلامی اقرار کوي ، دده دپاره
اخلاص کولو والا دې ، دده په دربار کښې دقیامت په ورځ لاس په نامه ولاړ په دنیا دده غلامان دي .
چه چاته اوواڼی نو واڼی چه داشان جوړ شه نو هغه هم هغه شان جوړ شی . داشان هر يو د هغه په
وړاندې تابعدار او سرتیټې دې . اگر چه کافران نه غواړي خويياهم ددوی سیوری دالله ﷻ په وړاندې
تیتیرې . قران پاک کښې په بل ځانې کښې فرماني چه **﴿وَلِلَّهِ يَسْجُدُ﴾** (د زمکې آسمان ټول څیزونه
خوشحاله او خفه دالله تعالى په وړاندې سجدې کوي ، ددوی سینې سحرمانښام تیتیرې) يو حديث پاک
کښې دي چه چرته قران پاک کښې دقنوت لفظ دې نودهغې نه مراد اطاعت دې . (۳) خو ددې مرفوع
کیدل صحیح نه دی . ممکن دی چه دصحابی یا دبل چاکلام وي . دې سندسره دنورو آيتونو تفسير هم
مرفوع مروی دې . خو یاد ساتل پکار دی چه دا ضعیف دی . څوک دې هم په دې نه دهوکه کیري . والله اعلم .
قوله تعالى :- **يَبْدِئُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ**

د زمکې او اسمانونو پيدا کونکې :- بيا فرماني چه هغه پاک ذات زمکې او آسمان پيدا کولو والا دې بغير
د څه مخکښې نقشي کتلو نه . په لغت کښې دبدعت معنی خو پيدا کولو والا اونوې جوړولو والا ده .
په حديث شریف کښې دي چه هر بدعت گمراهی ده . (۴) دا خو شو شرعی بدعت ، کله کله د بدعت
اطلاق صرف په لغت باندې وي ، شرعی طور مراد نه وي . لکه حضرت عمر فاروق ﷺ خلق په تراویح
باندې جمع کړل ، بيا دا شان نې جاری اوساتل او وې فرمائیل چه دا ښه بدعت دې . (۵)

(۱) صحیح بخاری : کتاب التفسیر باب (وقالوا اتخذ الله ولدا سبحانه) (۴۸۲) -

(۲) صحیح بخاری : کتاب الادب باب الصبر فی الاذى : ۶۰۹۹ ، صحیح مسلم : ۲۸۰۴ -

(۳) احمد : ۷۵/۳ -

(۴) ابوداود : کتاب السنة باب فی لزوم السنة : ۴۶۰۷ ، وسنده صحیح ، ترمذی : ۲۶۷۶ -

(۵) صحیح بخاری : کتاب صلاة التراویح باب فضل من قام رمضان : ۲۰۱۰ -

دبديع تشریح :- (بدیع دمیدع) نہ راخستې شوېدې لکه د (مولی) نہ (الیم) او د (مسم) نہ (سمیم) د (مبدع) معنی انشاء او نوی پیدا کولو والا ده ، بغیر د مثال او نمونې نه او بغیر د رومبې خل د پیدائش نه پیدا کولو والا ده . بدعتی ته په دې وجه بدعتی وئیلې شی چه هغه هم دالله ﷻ په دین کښې هغه کار یا هغه طریقہ ایجاد کوی چه دده نه مخکښې په شریعت کښې نه وی ، داسان څه نوې کار پیدا کولو والا ته په عربی ژبه کښې مبتدع وائی . ابن جریر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چه مطلب دا شو چې الله ﷻ د اولاد نه پاک دې ، هغه پاک ذات دزمکې او آسمان او دټولو څیزونو مالک دې . هر یو څیز دهغه د وحدانیت دلیل دې . هر څیز دهغه اطاعت کولو والا دې . دټولو پیدا کولو والا ، جوړولو والا ، موجود کولو والا ، بغیر داصلی او مثال نه هغه په وجود کښې راوستلو والا هم هغه یو رب العالمین دې . دهغه پاک ذات گواهی هر یو څیز ورکوی . پخپله مسیح علیه السلام هم دهغه گواه او بیانولو والا دې . چه کوم یو رب دټول څیزونه بغیر د نمونې او بغیر د مادی او اصل نه پیدا کړه ، هغه پاک ذات حضرت عیسی علیه السلام بغیر د پلار نه پیدا کړو بیا هیڅ وجه نشته دې چه تاسو هغه (حضرت عیسی علیه السلام) لره دالله ﷻ خونې اومنی .

قوله تعالى :- **وَإِذَا قُلْتُ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ**

دکائناتو هر څیز کول هغه ته اسان دی :- بیا فرمائی چه دهغه الله ﷻ قدرت او سلطنت او شوکت داسې دې چه کوم یو څیز لره څنگه جوړوی او پیدا کوی نو هغه ته وائی چه داسان شه نو هغه هم هغه شان شی . لکه فرمائی چه **(إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذْ أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ)** په بل خانې کښې فرمائی چه **(إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَادْنَاهُ أَنْ يَكُونَ أَن يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ)** او ارشاد دې چه **وَمَا أَمْرُنَا إِلَّا وَاحِدَةٌ كَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ** . شاعر وائی چه :

اذا ما اراد الله فانما يقول له كن فيكون

مطلب دټولو دادې چه دالله ﷻ اراده دیو څیز وی او هغه پاک ذات او وائی چه شه نو هغه موجود شی . دهغه پاک ذات د ارادې نه ؟؟ د هغه پاک ذات د ارادې نه مراد جدا کیدل نه دې . نو ددې پورتنو آیتونو په ذریعه عیسایان ډیر په نازک انداز سره پوهولې شی چه حضرت عیسی علیه السلام هم ددې کن په وینا سره پیدا شوې دې . په بل خانې کښې صفا صفا فرمائی چه **(إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ)** (د حضرت عیسی علیه السلام مثال دالله ﷻ په نیز د حضرت آدم علیه السلام په شان دې چه هغه د خاورې نه پیدا شوې وو ، بیاني او فرمائیل چه شه نو هغه شو).

وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

ا اووانی هغه گسانا چې نه لری پوهه

اوناپوهه گسان وائی

أَوْتَاتَيْنَا آيَةً كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ

لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ

ولې نه کوی خبری زمونږ سره الله یا ولې نه راځی مونږ ته ایوه نښه ا هم دارنگ ا به وئیل ا هغه گسانو چې الله پاک مونږ سره ولې پخپله خبرې نه کوی یا ولې مونږ ته (ستاد صداقت) نښې نه رالیری ادغسې خبرې کړي

مِنْ قَبْلِهِمْ مِّثْلَ قَوْلِهِمْ تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ قَدْ بَيَّنَّا

چې مخکښې ددوی نه وړ ا په شان دویناددوی ا یوشان شوی دی ا زړونه ددوی ا بیشکه بیان کړی دی مونږ پخوانو خلقوهم کړي وې ا ددوی اودهغوی زړونه ا په کفر کښې ا یو د بل پشان دی ا مونږ بیان کړی دی

الآيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ

ایاتونه ا دپاره دهغې خلقوا چې یقین لری ا

نښې نښانې دیقین لرونکو دپاره ا

دالله د خبرو مطالبه كول: رافع بن حريم له رسول كريم ﷺ ته ونيلى ووكه ته رښتونې نې نو الله ﷻ مونږ ته پخپله ولې نه وائى؟ چه مونږ پخپله هم دهغه ذات كلام واوړو. نو په دې باندې دا آيت نازل شو (۱) مجاهد رضي الله عنه فرماني چه دا خبره نصرانيانو كړې وه. ابن جرير رضي الله عنه فرماني چه هم دا صحيح معلومېږي ځكه چې دا آيت دهغوى د بيان په دوران كښې دې خو په دې قول د سوچ كولو ضرورت دې. قرطبي رحمه الله فرماني چه هغوى ونيلى وو چه در رسول كريم ﷺ د نبوت خبر مونږ ته الله ﷻ پخپله ولې نه راكوي. او همدا خبره صحيح ده. والله اعلم بعضې مفسرين وائى چه دا قول د عربو د كفارو وو قوله تعالى: - كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَتْلُ قَوْلِهِمْ

اوبيا چې دا فرماني چه داشان بې علمه خلكو هم ونيلى وو، ددې نه مراد يهود او نصرانيان دي. (۲) ددې مطلب تائيدى اياتونه: - قرآن پاك كښې په بل ځانې كښې دى (وَإِذَا جَاءَهُمْ آيَةٌ قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ بِهَا حَتَّىٰ يُؤْتِيَنَا مِنْ مِّثْلِ مَا آتَىٰ رَبَّنَا اللَّهُ) (دوى ته چه كله څه نښه راشي نو وائى چه مونږ به تر هغه وخته پورې نه منو چه تر كومې پورې هغه رانكړې شى كوم چه رسولانو ته ور كولې شى) او په بل مقام باندې فرماني چه (قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ) (او هغوى وائى چه مونږ په رسول كريم ﷺ باندې هيڅ كله ايمان را ونوړو تر كومې پورې ته زموږ دپاره په دې زمكه كښې چينې جارى نه كړې) او په بل ځانې كښې فرماني چه (إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ لَئِنْ آتَيْنَاهُمُ آيَةً كَبِيرًا) (دملقات نه منكر وائى چه په مونږ باندې فرستې ولې نه نازلېږي، الله ﷻ مونږ ته ولې نه مخامخ كېږي؟ الخ. او په بل مقام كښې فرماني چه (بَلْ يُرِيدُ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ أَنْ يُؤْتِيَنَّكَ مِنْ مِثْلِ آيَاتِنَا) په دوى كښې هر سړې دا غواړي چه هغه ته دې پخپله يو كتاب ور كړې شى، وغيره وغيره.

دعناد په وجه د معجزاتو مطالبه كول: - دا آيت صفا وائى چه د عربو مشركانو د رسول كريم ﷺ نه صرف دعناد او تكبر په وجه د داسې داسې څيزونو مطالبه كړې وه، داشان دا مطالبه هم ددې مشركانو وه او ددوى نه مخكښې اهل كتابو هم داسې فضول سوالات كړي وو. ارشاد دې چه (يَسْأَلُكَ أَهْلُ الْكِتَابِ أَنْ تُخَلِّقَ لَهُمُ الْفُلَ) (اهل كتاب ستاسونه دا غواړي چه تاسو په دوى باندې څه كتاب نازل كړئ او د حضرت عيسى عليه السلام نه هم دوى ددې نه زيات غټ سوال كړې وو. هغوى ته نې ونيلى وو چه مونږ ته الله ﷻ مخامخ اوښايه. او په بل ځانې كښې (اهل كتابو ته) فرمان دې چه كله تاسو او ونيلى چه اې موسى عليه السلام مونږ په تاسو باندې بالكل ايمان نه راوړو تر كومې چه رب مونږ ته مخامخ ځان اونه ښائي.

قوله تعالى: - تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ د كافرو په زړونو كښې مشابهت: - بيا فرماني چه ددوى اودهغوى زړونه يوشان او مشابه دي يعنى ددې مشركانو زړونه د نورو كافرو پشان دي. او په بل مقام باندې فرماني چه خلكو نبيانو ته جادوگر او ليونى ونيلى وو، دوى هم دهغوى موافقت او كړو.

قوله تعالى: - قَدْ بَيَّنَّا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ اهل يقين دپاره د اياتونو كفايت: - بيا فرماني چه مونږ يقين والو ته خپل آيتونه بيان كړل ددې نه در رسول تصديق ښكاره دې. دڅه بل څيز طلب كولو حاجت باقى نشته دې، هم دا نښې د ايمان والو دپاره كافى دي. خو چه دچا په زړونو باندې مهر لگيدلې دې نو هغوى ته دهيڅ يو آيت نه څه فائده نه وي لكه فرماني چه (إِنَّ الَّذِينَ حَقَّتْ عَلَيْهِمُ الْخُ) (چه په دوى باندې ستا درب خبره ښكاره شوې ده هغوى ايمان نه راوړي اگر چه دوى ته ټول آيتونه راشي تر كومې پورې چه دوى دردناك عذاب اونه كورى).

إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا

ا بيشكه ليرلي ني مونږ ته | په حق سره | زيرې وړ کونکي |

| اوددي نه لويه نښه به څه وي چې مونږ ته په حقه سره | د جنت زيرې وړ کونکي |

وَنَذِيرًا وَلَا تَسْأَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ ۝

اويرونکي | اونه به کيرې ستانه تپوس | په باره د خاوندانو د دوزخ کښي |

او د عذاب نه | ويرونکي ليرلي ني | او ستانه به د دوزخيانو باره کښي تپوس نه کيرې |

په پيغمبر صرف تبليغ دي. حديث پاک کښي د جنت خوشخبري او د جهنم نه ويرل دي. د ﴿لَا تَسْأَلُ﴾ دويم قرات ﴿مَّا تَسْأَلُ﴾ هم دي. اود حضرت ابن مسعود رضي الله عنه په قرات کښي ﴿لَنْ تَسْأَلُ﴾ دي. يعنې ستانه به د کافرو په حقله سوال نشي کولې. لکه فرماني چه ﴿فَأَمَّا عَلَيْكَ الْبَلْغُ وَعَلَيْنَا الْحِسَابُ ۝﴾ (ستا کار صرف رسول دي، حساب خو زموږ په ذمه دي) او فرماني چه ﴿وَقَدْ ذُكِّرْنَا لِمَا أَتَيْنَا مَذَكِّرًا ۝ لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيِّطٍ ۝﴾ (ته نصيحت کوه ته صرف نصيحت کولو والا ني ته په دوي باندي داروغه نه ني). او په بل مقام کښي فرماني چه ﴿نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ﴾ (مونږ ته ددوي خبرې ښه معلومي دي ته په دوي باندي زور کونکي نه يي ته دقران پاک په ذريعه دوي ته نصيحت او کره چه دقيامت نه اوويريږي). هم ددي مضمون نور آيتونه هم ډير دي. په يو قرات کښي ﴿وَلَا تَسْأَلُنِي﴾ هم دي. يعنې اني نبي صلي الله عليه وسلم ددي جهنميانو په باره کښي څما نه تپوس مه کوه.

عبدالرزاق کښي دي چه رسول کریم صلي الله عليه وسلم او فرمايل چه کاش ماته دخپل مور پلار حال معلوم وي، کاش چه ماته دخپل مور پلار حال معلوم وي، کاش چه ماته دخپل مور پلار حال معلوم وي. نويه دي باندي دا فرمان نازل شو، بيا تر آخره پورې رسول کریم صلي الله عليه وسلم د خپل مور پلار باره کښي ذکر اونکړو (ابن جرير رحمته الله عليه هم په روايت د موسی بن عبیده رضي الله عنه وارد کړي دي خو په راوي باندي کلام دي. قرطبي رحمته الله عليه واني چه مطلب دادي چه جهنميانو حال دومره خراب او بد دي چه ته هېڅ تپوس مه کوه.

د رسول کریم صلي الله عليه وسلم والدینو د کفر او ايمان بيان: قرطبي رحمته الله عليه په تذکره کښي يو روايت نقل کړې دي چه د رسول کریم صلي الله عليه وسلم والدین ژوندی کړې شو او هغوی ايمان راوړو. او په صحيح مسلم کښي يو حديث دي چه په هغې کښي رسول کریم صلي الله عليه وسلم دچا په سوال باندي او فرمايل څما پلار اوستا پلار په اور کښي دي. ددي جواب هم په هغه ځاني کښي دي (۲) خو يادساتل پکار دي چه د رسول کریم صلي الله عليه وسلم مور پلار دژوندی کيدو حديث په صحاح سته وغيره کښي نشته دي اوددي اسناد ضعيف دی والله اعلم.

پلارچرته دي؟ نو په دي باندي دا آيت نازل شو. ابن جرير رحمته الله عليه ددي ترديد کړې دي او فرماني چه دا محال دی چه رسول کریم صلي الله عليه وسلم دخپل مور پلار باره کښي شک او کړي. رومې قرات صحيح دي. خو مونږ ته په امام همام باندي تعجب دي چه هغه دي ته محال څنگه اوونيل؟ ممکن دی چه دا واقعه دهغه وخت وي چه کله رسول کریم صلي الله عليه وسلم دخپل مور پلار دپاره استغفار کولو. او انجام ورته معلوم نه وو. بيا چه کله ورته ددي دواړو حالت معلوم شو نو رسول کریم صلي الله عليه وسلم دا پريښودل او بيزارنې نې ظاهره کړه او صفا نې او فرمايل هغه دواړه جهنميان دی لکه څنگه چه دصحيح حديث نه ثابت شوی دی او ددي نور هم ډير مثالونه دي.

(۱) اخرجه عبدالرزاق في تفسير: ۱۲۶، الطبري: ۱۸۷۷، -

(۲) صحيح مسلم، كتاب الايمان باب بيان ان من مات على الكفر..... ۲۰۳، -

په تورات کښې د نبی کریم صلی الله علیه وسلم صفتونه: مسند احمد کښې دی چه حضرت عبدالله بن عمرو بن عاص رضی الله عنه نه حضرت عطاء بن یسار رضی الله عنه تپوس او کړه چه د رسول کریم صلی الله علیه وسلم صفت او ثنا په تورات کښې څنگه ده؟ نو دوی افرمائیل چه او په الله تعالی قسم چه کوم صفتونه د رسول کریم صلی الله علیه وسلم په قران پاک کښې دی هم هغه په تورات کښې دی. په تورات کښې دی چه انې نبی صلی الله علیه وسلم مونږ ته گواه او زیری ورکوونکی او ویرولو والا او دان پر هو بچ کولو والا لیرلې نې ته ځما بنده او ځما رسول نې، ما ستا نوم متوکل ایښودې دې. نو نه خو بدزبانه نې نه سخت زبانه، نه بد اخلاقه، نه په بازارونو کښې شور کولو والا، نه د بدنۍ په بدله کښې بدنۍ کولو والا نې. بلکه ته خو معاف کولو والا نې، الله تعالی به هغه تر هغه تر هغه وخته پورې د دنیا نه اوچتوی تر څو چه دهغه په وجه دین صحیح نه کړی او درست نې نکړی او خلق د (لااله الا الله) اقرار اونکړی. اوددوی پندې سترگې غړې نشی. اوددوی کانړه غوږونه اوریدونکی نشی. او ددوی زنگ شوی زړونه صفا نشی. دبخاری په کتاب البیوع کښې هم دا حدیث دې چه او په کتاب التفسیر کښې هم (ابن مردویه کښې ددې روایت نه پس دی چه عطاء وانی چه څه بیا لارم اود حضرت کعب رضی الله عنه نه مې دا سوال او کړو نو هغوی هم دا جواب راکړو.

وَلَنْ تَرْضَىٰ

| او هیڅکله به راضی نشی

| اوستا نه یهود او

عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَىٰ حَتَّىٰ تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ ^ط قُلْ

ستانه | یهودیان | اونه | عیسایان | تر هغې پورې | چې ته روان شي | په طریقې دهغوی | ورته او وایه نصاری هیڅکله نه راضی کیږی | تر څو چې ته ددوی د مذهب تابعداری اونکړی | ورته او وایه

إِنَّ هُدَىٰ اللَّهِ هُوَ الْهُدَىٰ ^ط وَلَكِنْ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ

چې بیشکه لارښودنه دالله | بس هغه حقیقی لارښودنه ده | او که چرې تابعداری او کړه تا | دخواهشاتو دهغوی چې الله ماته کومه لار خودلې ده | هم هغه سمه لار ده | او که ته ددوی خواهشاتو پسې روان شوی

بَعْدَ الَّذِي جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرَةٍ

روستو دهغې نه | چې راغلې دې تاته | علم | انو نشته ستا دپاره | دالله نه سوا | څوک دوست | اونه مددگار دپوره علم نه پس نوالله (د عذاب) نه دېچ ساتلو به ستا هیڅ دوست او مددگار پیدانشی

الَّذِينَ اتَّبَعَهُم ^ط الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ

هغه کسان | چې ورکړې دې مونږ هغوی ته | کتاب | هغوی لولی هغه کتاب | لکه څنگه چې حق دې هغه خلق چاته چې مونږ کتاب (تورات) ورکړې دې | او هغوی په حقه د هغې کتاب تلاوت کوی

تِلَاوَتِهِ ^ط أُولَٰئِكَ يُؤْمِنُونَ ^ط وَمَنْ يَكْفُرْ ^ط بِهِ

دوینا دهغې | هغوی | ایمان راوړی | په هغې باندې | او چا چې انکار او کړه | دهغې نه هغوی په دې کتاب (قران) هم ایمان راوړی | او قران دچا منت کونکې نه دې | او څوک چې ترې انکار او کړی

فَاُولَٰئِكَ هُمُ الْخٰسِرُونَ ﴿٤٠﴾

نو هغوی | په اصل کښې نقصان موندونکی دی |

نو هغوی یوازې خپل تاوان کوی |

قوله تعالى: - وَلَٰكِنْ تَرْضٰی عَنْكَ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَىٰ

ددې پورتنۍ آیت مطلب دا دی چه خلق هیڅ کله ستانه نه راضی کیږی. ته دوی پرېږده او د رب په رضا پسې روان شه. دوی ته د رسالت دعوت اورسوه. حق دین هغه دی چه کوم الله ﷻ تاته درکړې دي. ته په دې باندې قائم اوسه. په حدیث کښې دی چه خدا دامت یو جماعت به په حق قائم وی او دنورو مقابل به کوی او غلبې سره به وی. تر دې پورې چې قیامت راشی. (۱)

د باطل پرستو د تابعدارۍ ممانعت: - بیا خپل نبی ته خطاب کوی او خبردارې ورکوی چې بالکل ددوی د رضا او د صلحې دپاره په خپل دین کښې سستی مه کوه. دوی طرفته مه ټیټیږه. اونه ددوی خبره منه. فقهاء کرامو ددې آیت نه استدلال کړې دي چه کفر یو مذهب دی که هغه یهودی وی او که نصرانی وی یا بل یو وی، ځکه چه ملت لفظ په دې ځانې کښې مفرد راغلې دي لکه څنگه چه په بل مقام باندې دی چه ﴿لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ﴾ (ستاسو دپاره ستاسو دین او زما دپاره خدا دین دی). په دې استدلال باندې ددې مسئلې بنیاد ایښودې شوي دي مسلمان او کافر په خپلو کښې وارثان نشی کیدلې او کافران په خپلو کښې دیو بل وارثان کیدل شي. که هغوی د یو قسم کافران وی او که دبیل بیل کفر کافر وی. امام شافعی رحمته الله علیه او امام ابوحنیفه رحمته الله علیه هم دامذهب دي. او امام احمد رحمته الله علیه نه هم په یو روایت کښې دا نقل دی. او په بل روایت کښې دی چه امام احمد رحمته الله علیه او امام مالک رحمته الله علیه نه دا قول روایت دي چه دوه مختلف مذهبنو والا خپلو کښې دیو بل وارثان نشی جوړیدي، یو صحیح حدیث کښې هم دا مضمون راغلې دي. (۲) والله اعلم.

مختلف دین والا یو بل نه میراث نشی اوږې

مسلك حنفی: - هرکله چی دینونه مختلف وی مثلاً یو مسلمان وی او بل کافر وی نو اگرچې په نسب کښې ډیر نژدې وی بیا هم د یو بل میراث نشی اوږې (سراجی فصل فی الموانع صفحه ۷).

قوله تعالى: - الَّذِينَ آتَيْنَهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ

دتلاوت حق څه دي: - بیا فرمائی چه مونږ چاته کتاب ورکړې دي هغوی دتلاوت حق ادا کوی او لولی شي. قتاده رحمته الله علیه وائی چه ددې نه مراد یهود اونصرانیان دي. او په بل روایت کښې دی چه ددې نه اصحاب درسول الله ﷺ مراد دی (۱) حضرت عمر فاروق فرمائی چه دتلاوت حق دا دي چه دجنت د ذکر په وخت کښې دجنت سوال وی او دجهنم د ذکر په وخت کښې ددې نه پناه غوښتل وی (۲) حضرت ابن مسعود رحمته الله علیه فرمائی چه دحرام او حلال پیژندل، کلمات په خپل ځای ادا کول کمې زیاتې نه کول وغیره هم دا دتلاوت حق ادا کول دي (۳) حسن بصری رحمته الله علیه فرمائی چه واضح آیتونو باندې عمل کول، متشابه آیتونو باندې ایمان راوړل، مشکلات د عالمانو په وړاندې پیش کول دتلاوت حق سره ونیل دي (۴) حضرت ابن عباس رحمته الله علیه نه ددې مطلب د اتباع حق ادا کول هم روایت شوي دي. نو تلاوت په معنی داتباع دي. لکه څنگه چه ﴿وَالْقُرْآنَ إِذَا تَلَمَّهَا﴾ کښې دی. یو مرفوع حدیث کښې ددې هم دا معنی روایت

(۱) صحیح مسلم: ۱۹۲۲-

(۲) ابن ماجه کتاب الفرائض باب میراث اهل الاسلام من اهل الشرك: ۲۷۳۱، وهو صحیح-

(۳) القرطبي: ۹۵/۲-

(۴) الطبري: ۵۶۷/۲-

شوي ده. خو ددې بعضې راويان مجهول دي اگر چه معنی صحيح ده. حضرت موسى اشعري ؑ فرماني چه د قران پاك اتباع كولو والا د جنت په باغيچو كښي كوزيدو والا دي. د حضرت عمر فاروق ؓ د تفسير مطابق دا هم روايت دي چه رسول كريم ﷺ چه به كله د رحمت د ذكر آيت لوستلو نو اوريدلو به او د الله ﷻ نه به نې د رحمت طلب كولو او كله چه به نې د عذاب آيت تلاوت كولو نو اوريدلو به او الله ﷻ نه به نې پناه غوښتله. (۱)

قوله تعالى: - أُولَئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ

د بعضې اهل كتابو په قران ايمان راوړل: بيا فرماني چه په دې باندې ايمان هم دا خلق ساتي. يعنی چه كوم اهل كتاب خپل كتاب لره ښه په سوچ او پوهې سره تلاوت كوي ، دغه خلق د قران عظيم الشان نه متاثره شي او په دې خامخا ايمان راوړي. لكه يو ځاني كښې ارشاد دي چه (وَلَوْ أَنَّهُمْ أَقَامُوا التَّوْبَةَ) (كه دوى په تورات او انجيل باندې او د الله ﷻ د طرفنه په نازل شوي څيز باندې قائم پاتې وې نو دوى ته به د پورته نه او دلاندې نه خوراك ملاويدو الخ) او فرماني چه (قُلْ يَأْهْلَ الْكِتَابِ لَسْتُ عَلَى شَيْءٍ بِحَقِّ تَقِيْمُوا التَّوْبَةَ وَالْإِنْجِيلَ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ) انې اهل كتابو تركومي پورې چه تاسو په تورات او انجيل او هغه څيز چه ستاسو طرفته نازل شوې دي په هغې قائم پاتې نشئ نو تر هغه پورې تاسو په هيڅ څيز باندې نه يئ ددې قائم ساتل لازم دي چه په دې كښې څه دي هغه رښتيا اومنى او په دې كښې د رسول كريم ﷺ ذكر او د رسول كريم ﷺ صفات اود رسول كريم ﷺ د تابعدارنى حكم دي ، ددوى همركابى ټول هر څه موجود دي. او په بل مقام باندې فرماني چه كوم خلق د امى نبى تابعدارى كوي ، چه د كوم رسول ذكر او تصديق په خپل كتاب تورات او انجيل كښې هم دوى ليكلې شوي گوري . او په بل مقام باندې فرماني چه (إِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهِ) (تاسو كه ايمان راوړئ او كه راوړئى چه چاته ددې نه مخكښې علم وركړې شوې دي په هغوى باندې چه كله د الله ﷻ د كتاب تلاوت كيږي نودوى په سجده كښې پريوزي او واني چه زمونږ رب پاك دي اوزمونږ درب وعده بالكل رښتونې او صحيح ده. او په بل ځاني كښې دي چه كومو خلقو ته مونږ ددې نه مخكښې كتاب وركړې وو هغوى هم په دې باندې ايمان راوړي او كله چه په هغوى ته دا لوستلې شي نوهغوى دخپل ايمان اقرار كوي او واني چه مونږ خودا د مخكښې نه منو، دوى ته به ددوى د صبر دوچند اجر وركولې شي. دا خلق بدنى لره په نيكي سره لرې كوي. زمونږ په وركړه كښې خيرات كوي . په بل مقام باندې فرماني چه (وَقُلْ لِلَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْأَمِينَ) (دې لوستونكو او نه لوستونكي ته اووايه چه آيا تاسو اسلام قبلونئ ؟ كه دوى اومنى نو په لار دي او كه نه منئ نو په تاباندې صرف تبليغ دي ، الله ﷻ خپلوبندگان ښه وينئ.

قوله تعالى: - فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَيْرُونَ

ايمان نه راوړونكي تاوانيان دي: - هم په دې وجه فرماني چه په هغه ذات باندې كفر كونكي په نقصان كښې دي. لكه فرماني چه (وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ مِنَ الْأَحْزَابِ فَالنَّارُ مَوْعِدُهُ) چه څوك هم دهغه سره كفر كوي نو هغوى په نقصان كښې دي. په صحيح حديث كښې دي چه دهغه ذات قسم چه دهغه لاسو كښې څما ساه ده په دې امت كښې څوك څما واوري كه هغه يهودى وي او كه نصراني او بيا هم په ما باندې ايمان راوړئى نو هغه جهنمى دي. (۲)

(۱) ابن ماجه: ۱۳۵۱، صحيح مسلم: كتاب صلاة المسافرين ، باب استحباب تطويل القراءة في صلاة الليل : (۱۸۱۴) -

(صحيح مسلم: كتاب الايمان ، باب وجوب الايمان برساله نبينا: (۱۵۳) -

يٰۤاَيُّهَا اِسْرٰٓءِيْلُ اذْكُرُوْا نِعْمَتِيَ الَّتِي

اے بنی اسرائیلو یاد کری | نعمت زما | ہفہ

ای دحضرت یعقوب (علیہ السلام) اولادہ خما ہفہ نعمت یاد کرنی

اَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَاَنْتُمْ عَلَيَّ الْعٰلَمِيْنَ ۝ وَاَتَّقُوا

چی ما کری و | پہ تاسو باندی | اوبل دا چی ما | غورہ کری وی تاسو | پہ خلقو | اوویری پی

چی پہ تاسو منی کری و | او تاسو منی | دخیلی زمانی | پہ تلو خلقو غورہ کری وی | اوویری پی

يَوْمًا لَا تَجْزِيْ نَفْسٌ عَنْ نَّفْسٍ شَيْئًا

دہفہ ورخی نہ | چی نہ بہ شی و رکولی | پہ بدلہ کنی یو نفس | دبل یو نفس نہ | ہیخ خیز

دہفہ ورخی | دنیولونہ | چی ہیخوک بہ د ہیچا پہ کار رانشی | کہ پلار وی او کہ اولاد او کہ یاران |

وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا تَنْفَعُهَا شَفَاعَةُ ۝ وَلَا

اونہ بہ شی قبولی | ددغہ نفس نہ | فدیہ | اونہ بہ ورکوی فاندہ دغہ نفس نہ | سفارش | اونہ بہ

اونہ بہ دچانہ نہ فدیہ قبولہ کری شی | اونہ بہ چاتہ سفارش فاندہ اورسوی | اونہ بہ | دکافرانو |

هُمۙ يَنْصُرُوْنَ ۝

دہغوی سرہ | مدد او کری شی |

ہیخ قسمہ مدد او کری شی |

تاکیدی خطاب :- مخکنی خو تقریباً پہ دی موضوع باندی ایت تیر شوې دی او دہغی مفصل تفسیر ہم بیان شوې دی۔ پہ دی خانی کنی صرف دتاکید پہ طور ذکر کری شوې دی او دوی تہ دآمی نبی دتابعدارئ رغبت ورکری شوې دی۔ چہ دہغہ صفتونہ بہ دوی پہ خپلو کتابونو کنی لوستل۔ چہ دہغہ کار او نوم مبارک ہم لیکلی شوې وو۔ د رسول کریم ﷺ د امت ذکر ہم پہ دی کنی موجود دی۔ نو دوی لره ددی دپتولو او دالله ﷻ دنورو نعمتونو دپت ساتلو پہ وجہ ویرولی شی۔ او ددنیاوی او دینی نعمتونو ذکر کولی شی۔ او پہ عربو کنی چہ ددوی دترہ (اسماعیل علیہ السلام) خامن دی۔ دالله ﷻ چہ کوم نعمت راغلی دی، پہ ہغی کنی خاتم النبیین ﷺ راولیرلو ہفہ سرہ حسد نہ کوی او دنی پہ مخالفت او ددوی پہ تکذیب باندی نہ راضی کیدو ہدایت ورکولی شی۔

وَإِذْ ابْتَلٰٓ اِبْرٰٓهٖمَ رَبُّہٗ بِکَلِمٰتٍ

ا | او یاد کری کله چی | از آما یو | ابراہیم لره | رب د ہفہ | پہ خو خبردا

او یاد کرہ ہفہ وخت چی | دابراہیم رب پہ یو خو خبرو کنی دہفہ آزمینست او کرو

فَاَتَمَّہُنَّ ۝ قَالَ اِنِّیْ جَاعِلُکَ لِلنَّاسِ اِمَامًا ۝

نو ہفہ پورہ کری ہفہ خبری | اوونیل اللہ | چی زہ | جو وونکی یم تالره | دپارہ دخلقو | پیشوا |

نو ہفہ تول حکمونہ پہ خانی کرل | اللہ ورته او فرمانیل چی زہ تا د خلقو دپارہ پیشوا | گر خوم ہفہ اوونیل چی

قَالَ	وَمِنْ ذُرِّيَّتِي ط	قَالَ	لَا يَنَالُ	عَهْدِي الظَّالِمِينَ ه
اوونیل ابراهیم اود اولاد زما نه هم اوگر خوی اوونیل الله نه شاملیری وعده زما ظالمانو ته				
زما په اولاد کنبی هم داسلسله قائمه اوساته الله ورته اوونیل چې «بسه ده خو» زما وعده د ظالمانو په حق کنبی نه ده				

په توحید کنبی د دنیا امام :- په دې ایت کنبی د خلیل الله حضرت ابراهیم عليه السلام د بزرگی بیان دې چه په توحید کنبی د دنیا امام دې چه هغه په تکلیفونو باندې صبر او کړو اود الله عز وجله د احکامو پوره کولو کنبی ثابت قدم پاتې شو . فرماني چه انې نبی عليه السلام ا چه ته دا مشرکان او اهل کتاب چه د ملت ابراهیمی دعویدار دی ، لږ خو دوی ته ابراهیم عليه السلام د فرمانبردارنی اود اطاعت واقعات واوروه چه دوی ته معلومه شی چه په دین حنیف باندې اوپه اسوه ابراهیم باندې څوک قائم دی ؟ هغه خوته عليه السلام او ستا اصحاب عليهم السلام دی .

د دې معنی تائیدی آیاتونه : ① اوپه قران پاک کنبی په بل خانې کنبی ارشاد دې چه «وَابْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّى» (او ابراهیم عليه السلام هغه دې چه هغه پوره وفاداری او خودله) ② او په بل مقام باندې فرماني چه «إِنَّا ابْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا» (ابراهیم عليه السلام د خلقو پیشوا د الله عز وجله فرمانبردار ، مخلص او د نعمت شکرگزار وو) . هغه الله عز وجله خوښ کړې وو او په نیغه لارې راوستلو . هغه ته مونږ په دنیا کنبی نیکی ورکړې وه او په آخرت کنبی به د نیکانو په ډله کنبی وی بیا مونږ انې نبی عليه السلام ستا طرفته وحی نازله کړه ، ته د حضرت ابراهیم عليه السلام د ملت په نقش قدم باندې روان شه او هغه د مشرکانو نه نه وو ③ او په بل مقام باندې ارشاد دې چه حضرت ابراهیم عليه السلام نه یهودی وو ، نه نصرانی وو ، اونه مشرک وو . بلکه خالص مسلمان وو او هغه قربت او نزدیکی کنبی هغه سرې دې چه د هغه د تعلیم تابع وی او ادا نبی ابتلاء او ایمان والا ، د دې ایمان والو الله عز وجله پخپله دوست دې . د ابتلاء معنی امتحان او آزمینیت ده .

کلمات کوم کوم دی ؟ ① د کلماتو نه مراد د شریعت حکم او ممانعت وغیره دې . ② کلماتو نه مراد کلمات د تقدیر هم وی . لکه د حضرت مریم علیها السلام په باره کنبی ارشاد دې چه «وَصَدَقْتَ بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا» (هغې دخپل درب کلماتو تصدیق او کړو اود هغه دلیک شوی هم ، هغه ډیره فرمانبرداره وه) ③ اود کلمات نه مراد کلمات شرعیه هم وی «وَمِمَّا كَلِمَةٌ بِكَ صِدْقًا وَعَدْلًا» (د الله عز وجله شرعی کلمات صداقت او عدل سره پوره شوې) ، د اکلمات یا خو رښتیا خبرې دی یا طلب د عدل دې . غرض د دې کلماتو د پورا کیدو په بدله کنبی دوی ته د امامت درجه ملا وشوه .

د کلماتو باره کنبی اقوال :- د دې کلماتو په باره کنبی ډیر اقوال دی ، لکه احکام د حج ، بریت کمول ، خوله کنبی اوبه اچولو ، پوره صفا کول ، مسواک کول ، د سر وینسته خرنیل یا ساتل اوپه دې کنبی لاره وینستل ، نوکونه پریکول ، د نامه نه لاندې وینسته خرنیل ، سنت (ختنه) کول ، د ترخ وینسته خرنیل ، د متبازو نه پس استنجا کول ، د جمعی په ورځ غسل کول ، طواف کول ، د صفا او مروه په مینځ کنبی سعی کول ، رمی جمار کول ، طواف افاضه کول وغیره .

لس خصلتونه د سورة توبه : حضرت عبدالله بن مسعود فرماني چه د دې نه پوره اسلام مراد دې چه د دې درې حصې دی ، د لسو بیان په سورت براءت کنبی دې د «الْأَبْوَنُ» نه تر «الْمُؤْمِنِينَ» پورې یعنی ① توبه کول ② عبادت کول ③ حمد بیانول ④ د الله تعالی په لار کنبی تلل ⑤ رکوع کول ⑥ سجده کول ⑦ د نیکی حکم کول ⑧ د بدنی نه منع کول ، د الله عز وجله حفاظت کول ، ⑨ ایمان راوړل .

لس خصلتونه د سورة مومنون او معارج :- د لسو بیان د سوره مومنون په شروع کنبی او په سورت معارج کنبی «قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ» یعنی ① مونږ په خشوع او خضوع سره کول ② لغو او فضول خبرو او کارونو نه مخ اړول ③ زکوة ورکول ④ د شرمگاه حفاظت کول ⑤ امانتداری کول ⑥ د وعده پوره کول ⑦ په مونږ

باندی ہمیشہ والی کول ۸ قیامت رہبتونی گنرل ۹ د عذابونو نہ ویریدل ۱۰ رہبتونی شہادت باندی قائم پاتی کیدل .

لس خصلتونه د سورۃ احزاب :- د باقی لسو بیان پہ سورت احزاب کنبی د (اِنَّ الْمُسْلِمِينَ) نہ تر (عظیم) پورے دی . یعنی ۱ اسلام راوړل ۲ ایمان راوړل ۳ قران پاک ونیل ۴ رہبتیا ونیل ۵ صبر کول ۶ عاجزی کول ۷ خیرات ورکول ۸ روژہ نیول ۹ ، دبد کارنی نہ بچ کیدل ۱۰ دالله ذکر هر وخت کثرت سرہ کول ، ددی دیرشو احکامو عامل (عمل کوونکي) وی نو هغه دپوره اسلام پابند دی . او دالله عذابونو نہ بری دی .

دکلمات ابراہیمی مزید وضاحت :- ۱ پہ کلمات ابراہیمی کنبی دخپل قوم نہ جدا کیدل ۲ د وخت د بادشاہ نہ نہ ویریدل ۳ او هغه ته تبلیغ کول ۴ بیا دالله په لار کنبی چه کوم مصیبت راشی په هغی باندی صبر کول ۵ بیا وطن او کور وغیرہ پرینودل او هجرت کول ۶ میل مستوب ۷ جانی اومالی مصیبتونه دالله په لار کنبی برداشت کول ۸ ، تردی پورے چه بچی دالله په لار کنبی قریانول او هغه ہم په خپل لاس سرہ ، داتول احکام خلیل الله حضرت ابراہیم ؑ پوره کرل .

دامتحان نور اجزاء :- ۱ پہ نمر ۲ سپورمی او ۳ ستورو سرہ ہم ددوی آزمینست اوشو ۴ امامت سرہ ، ۵ د بیت الله جوړولو حکم سرہ ۶ احکام حج سرہ ۷ مقام ابراہیم سرہ ۸ دبیت الله شریف داوسیدونکو په روزی سرہ ۹ حضرت محمد ﷺ لره ددوی په دین باندی دلیرلو سرہ ہم آزمینست اوشو . الله ﷻ اوفرمانیل چه انی خلیل الله ا څه په تا آزمینست کوم ، گورم چه څه کوی ؟ نو حضرت ابراہیم ؑ اوفرمانیل مالره دخلقو امام جوړ کړه . کعبه دخلقو د ثواب او د اجتماع مرکز جوړ کړه . ددی خانې خلقو ته امن ورکړه ، مونږ لره فرمانبردار مسلمانان جوړ کړه . زمونږ په اولاد کنبی یو فرمانبرداره ډله جوړه کړه . ددی خانې خلقو ته د میوی روزی ورکړه . داتولې خبرې الله ﷻ پوره کړې . اوداتول نعمتونه دوی ته ورکړې شو . صرف یو خواش پوره نہ شو ، فرمانیلی ئې وو چه څما اولاد ته امامت ملاؤ شی ، نو جواب ملاؤ شو چه څما وعده ظالمانو دپاره نہ ده . دکلماتو نہ مراد آیتونه دی .

سنت دابراہیمی ﷺ :- په مؤطا وغیرہ کنبی دی چه دتولو نہ مخکنبی سنت (ختنه) کونکې د ، دتولو نہ مخکنبی میلستیا کونکې ، دتولو نہ مخکنبی نوکونو کټ کولووالا ، دتولو نہ مخکنبی بریتو لره کټ کوونکې ، دتولو نہ مخکنبی سپین وینستو کتونکې صرف حضرت ابراہیم ؑ دی . دسپینو وینستو په کتوسره حضرت ابراہیم ؑ تپوس اوکړو چه یا الله ﷻ دا څه دی ؟ جواب ملاؤ شو چه دا وقار او عزت دی . وې ونیل چه انی الله ﷻ بیا خو دا زیات کړه . (۱) دتولو نہ مخکنبی په منبر باندی خطبه ورکونکې ، دتولو نہ مخکنبی قاصد لیرونکې ، دتولو نہ مخکنبی توره چلونکې ، دتولونه مخکنبی مسواک کونکې ، دتولو نہ مخکنبی په اوبو سرہ استنجا کونکې ، دتولو نہ مخکنبی پانجامه اغوستونکې حضرت ابراہیم خلیل الله وو .

په یو غیر ثابت حدیث کنبی دی چه نبی کریم ﷺ اوفرمانیل که څه منبر جوړ کړم نو څما پلار حضرت ابراہیم ؑ هم جوړ کړې وو . اوکه لرگې (همسا) په لاس کنبی واخلم نو داهم څما دپلار سنت دی . (۲) دمختلفو صحابہ کرامو ﷺ او تابعینو وغیرہ چه د کلماتو په تفسیر کنبی څه ونیلی وو هغه مونږ بیان کرل . او صحیح ہم دادی چه دا تولى خبرې په دې کلماتو کنبی وې . د څه خاص تخصیص څه قوی وجه ملاؤ نشوه ، والله اعلم .

(۱) الموطا : ۹۲۲/۲ ، عن سعيد المسیب ومسنده صحيح -

(۲) البزار : (۶۳۳) -

لس دفعطوت خبرې:- په صحيح مسلم کښې د حضرت عائشه رضي الله عنها نه روايت دې نبي کریم ﷺ او فرماښل چې لس خبرې د فطرت دي او اصل دين دې. ① بریت کمول ② بیره لویول ③ مسواک کول ④ په پوزه کښې اوبه اچول ⑤ نوکونه پریکول ⑥ ډگوتو سرونه وینځل ⑦ د ترخ وینسته ویستل ⑧ دنامه نه لاندې وینسته څرنیل ⑨ استنجا کول. راوی وانی خما نه لسمه خبره هیره شوېده. (۱) شاند چه په خوله کښې اوبه اچول وو.

په بخاری او مسلم کښې دی چه نبي کریم ﷺ فرماني چه پنځه خبرې د فطرت دي ① ختنه (سنت) کول ② دشرم گاه وینسته اخستل ③ بریت کمول ④ نوکونه پریکول ⑤ (۲) دترخ وینسته څرنیل. په یو حدیث کښې دی چه حضرت ابراهیم خلیل الله ﷺ ته وفا کولو والا په دې وجه اوونیلې شو چه هغوی به دهر سحر په وخت کښې ﴿ قُلِّبْنِ اللَّهُ جِئِنْ تُمْسُونَ وَجِئِنْ تَصْبِحُونَ ۝ وَلَهُ الْحَمْدُ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَعَشِيًّا وَجِئِنْ تُظْهِرُونَ ۝ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَمِيتِ وَيُخْرِجُ الْمَمِيتَ مِنَ الْحَيِّ وَيُخْفِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا ۝ وَكَذَلِكَ نُخْرِجُكُمْ ۝ ﴾ ونیل. (۳) په یو روايت کښې دی چه په هره ورځ کښې به ئې څلور رکعت کول، خودا دواړه احادیث ضعیف دي. اوبه دې کښې ډیر راویان ضعیف دي. اود ضعیف ډیر وجوهات دي. بلکه دهغه روايت ذکر د ضعف د ذکر نه بغیر بیانول جائز نه دی. متن هم په ضعف باندې دلالت کوی.

قوله تعالى:- قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي

حضرت ابراهیم خلیل الله ﷺ چه دخپل امامت زیرې واوریدو نو دخپل اولاد دپاره ئې هم دا دعا کوله. اودا قبوله شوه خو دې سره دا هم اوونیلې شو چه ستاسو په اولاد کښې به ظالمان هم وی هغوی دپاره دا وعده نه ده. هغوی به امامان نشی جوړولی. سورت عنکبوت دا مطلب واضح کوی چه دخلیل الله دا دعا هم قبوله شوه، په هغه مقام باندې فرماني چه ﴿ وَجَعَلْنَا فِي ذُرِّيَّتِهِمَا النَّبُوَّةَ وَالْكِتَابَ ﴾ (مونې ددوی په اولاد کښې نبوت او کتاب کیخودو). د حضرت ابراهیم ﷺ نه پس چه څومره نبیان علیهم السلام او رسولان علیهم السلام راغلل نوهغه ټول د حضرت ابراهیم خلیل الله ﷺ په اولاد کښې وو. او چه څومره کتابونه نازل شو هغه ټول د حضرت ابراهیم خلیل الله ﷺ په اولاد کښې نازل شو (صلوات الله وسلامه علیهم اجمعین).

د ظالم او عهد وضاحت:- په دې ځانې کښې دا خبر ورکړې شوې دې چه د حضرت ابراهیم ﷺ په اولاد کښې به ظلم کونکی هم وی. حضرت مجاهد رضي الله عنه فرماني چه ددې مطلب دادې چه څه به ظالم لره امام نه جوړوم. دظالم نه مراد بعضو مشرک اخستې دي. دعهد نه مراد امر دي. حضرت ابن عباس رضي الله عنه فرماني چه ظالم لره دې د څه څیز ولی او مشر جوړ نه کړې شی. اگر چه هغه د حضرت ابراهیم ﷺ د اولاد نه وی. د حضرت ابراهیم خلیل الله ﷺ دعا دهغوی په اولاد کښې د نیکانوپه حق کښې شوې ده. دا معنی هم شوې ده چه د ظالم هېڅ عهد نشته دې چه دهغه دې اطاعت اوکړې شی. دهغه عهد دې مات کړې شی او پوره دې نکړې شی. اودا هم مطلب دې چه دقیامت په ورځ دالله ﷻ وعده دوی سره هېڅ نشته دي. په دنیا کښې خو دوی خوراک ځکاک کوی او عیش و عشرت کوی. دعهد نه مراد دین هم دي. یعنی ستا اولاد ټول ایماندار نه دی لکه څنگه چه فرماني چه ﴿ وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِمَا مُحْسِنٌ وَظَالِمٌ لِّنَفْسِهِ مُبِينٌ ۝ ﴾ (دهغوی په اولاد کښې نیک هم او خراب هم شته) اود اطاعت معنی هم کړې شوې ده یعنی

① (صحيح مسلم : كتاب الطهارة باب خصاله الفطر : ۲۶۱، ابوداود : ۵۲، ترمذی : ۲۷۵۸، نسائی : ۵۰۴۳) -

② (صحيح مسلم : كتاب اللباس باب قص الشوارب : ۵۸۸۹، صحيح مسلم : ۲۵۷) -

③ (الطبري : ۱۹۴۰)

اطاعت صرف نیکی او بنیگره ده. اودعهد معنی نبوت هم ده. ابن خويز مندا مالکی رحمته الله فرمائی چه ظالم سرې نه خليفه جویدی نشی نه حاکم، نه مفتی او نه گواه او نه راوی.

وَإِذْ	جَعَلْنَا	الْبَيْتَ	مَثَابَةً	لِّلنَّاسِ	وَأَمْنًا ط
اوياد کړې کله چې مقرر کړو مونږ دا کور خائي دثواب (مرکز) دپاره دخلقو اوخاني دامن					
او (ياد کړه) هغه وخت چې مونږ بيت الله (خانه کعبه) دخلقو دپاره دثواب اودامن خاني مقرر کړو					
وَاتَّخِذُوا	مِنْ	مَّقَامِ	إِبْرَاهِيمَ	مُصَلًّى ط	
او حکم مواو کړو چې جوړ کړې دخاي داودريدو دابراهيم نه خاني دمونځ					
او خلقوته مو حکم او کړو چې تاسو په مقام ابراهيم کښې مونږ خونه کوڼی					

قوله تعالى: - وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا

بيت الله دامن او امان خاني :- د (مَثَابَةً) نه مراد باربار راتلل، حج به کوی او واپس به ځی. خودتولو په زړه کښې به یو شوق وی. دهر هر خاني نه به خلق رازی دې طرفته ډلې ډلې. دا دجمع کیدو خاني دې، هم دا دامن مقام دې. چه په دې کښې وسله نشی اوچتولې. دجاهلیت په زمانه کښې هم ددې چاپیر چل کښې لوټ مار کیدو خو په دې خاني کښې به امن وو. چا به بل ته کنخل نه کول، دا خاني همیشه متبرک اوشریف وو، نیک روحونه به دې طرفته په شوق وو چه هر کال ددې زیارت اوکړی. خو خیال به نې دې طرفته وو. دا د حضرت ابراهيم خليل الله رحمته الله ددعا اثر دې، حضرت ابراهيم رحمته الله دعا کړې وه چه (فَجَعَلْ أَبَدَةَ يَمِينِ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ) (ته دخلقو زړونه دې طرفته مائل کړه) په دې خاني کښې که څوک د پلار او ورور قاتل هم اووینی نو خاموش شی. په سورت مانده کښې دی چه (فِي الْمَثَابِ) (دادخلقو دقيام خاني دې). حضرت ابن عباس رضي الله عنه فرمائی چه که خلق حج کول پریردی نو په زمکه به آسمان راپریوزی ددې کور دشرف په کتلو ددې د اول بانی حضرت ابراهيم خليل الله رحمته الله شرف ته خیال اوکړنی. الله رحمته الله فرمائی چه (وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ مَوَاقِدَ الْبَيْتِ) (مونږ دبیت الله خاني ابراهيم ته ورکړو او ورته مو اووئیل چه مونږ سره څوک شریک مه جوړوه) او په بل مقام باندې دی چه (إِنْ أَوَّلَ بَيْتٍ) (دالله رحمته الله رومبې کور مکه دې چه دبرکت اود هدايت نه ښو دې).

قوله تعالى: - وَاتَّخِذُوا مِنْ مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى

مقام ابراهيم رحمته الله څه دې ؟ :- مقام ابراهيم نه مراد ټول حرم دې، امن وامان والا. او خاص مقام ابراهيم هم دې. او پوره حج هم دې. لکه عرفات، مشعر الحرام، منی، رمی وجمار، د صفا مروه طواف. مقام ابراهيم په اصل کښې هغه کانړې دې چه هغه د حضرت ابراهيم رحمته الله بی بی د اسماعیل رحمته الله د لمبلو دپاره ددوی د پښو لاندې ایښودې وو. (خو حضرت سعید بن جبیر رحمته الله وائی دا غلط دی، اصل کښې دا هغه کانړې دې چه په دې باندې اودريدو او حضرت ابراهيم رحمته الله به کعبه تعمیر کوله.

مقام ابراهيم دمونځ خاني گرځول :- د حضرت جابر یو اوږد حدیث دې چه هرکله نبی رحمته الله طواف اوکړو نو حضرت عمر فاروق رضي الله عنه مقام ابراهيم طرفته اشاره اوکړه او وې فرمانیل چه آیا هم دا زمونږ دپلار حضرت ابراهيم رحمته الله مقام دې ؟ حضرت نبی کریم رحمته الله او فرمانیل چه آو. بیاني او فرمانیل چه مونږ دې دا ولې قبله جوړه نکړو ؟ نو په دې باندې دا آیت نازل شو. په یو بل حدیث کښې دی چه د حضرت عمر فاروق رضي الله عنه په سوال باندې لږ وخت تیر شوې وو چه دا حکم نازل شو. په یو بل حدیث کښې دی چه دمکې

دفتحې په ورځ حضرت عمر فاروق ؓ مقام ابراهيم طرفته اشاره کړې وه او تپوس ئې کړې وو چه ايا هم دا مقام ابراهيم دې چه مونږ ددې د قبلې جوړولو حکم راکړې شوې دې. رسول کریم ؐ او فرمائیل چه او هم دا دې. (۱)

د حضرت عمر فاروق ؓ فضیلت :- په صحیح بخاری کښې دی چه حضرت عمر فاروق ؓ به فرمائیل چه ما دخپل رب سره په دریو خبرو کښې موافقت اوکړو، چه الله ؑ ته منظور وو هغه څما د ژبې نه اووتل. ① ما او وئیل انې رسول کریم ؐ کاش چې مونږ مقام ابراهيم لره د مانځه ځانې جوړه کړې وې نو حکم راغلو چه (وَائْخُذُوا مِنْ مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى) ② ما او وئیل چه یار رسول الله ؐ امهات المومنین ته د پردې حکم ورکړه ، نو په دې باندې د پردې آیت نازل شو. ③ هر کله چه ما ته معلومه شوه چه رسول کریم ؐ د خپلو بیبیانو نه خفه دی نو څه لازم او هغوی ته مې او وئیل که تاسو منع نه شونې نو الله ؑ به ستاسو نه ښې بیبیانې ستاسو په بدله کښې خپل ښې ته ورکړی . نو په دې باندې الله تعالی نازل او فرمائیل چه (عَلَى رَأْسِهِ) ④ د دې حدیث ډیر سندونه دی او په ډیرو کتابونو کښې روایت شوې دې. په یو روایت کښې دی چه دبدر د قیدیانو په باره کښې هم د حضرت عمر فاروق ؓ موافقت نقل شوې دې. دوی فرمائیلې وو چه ددوی نه فدیہ مه اخلې بلکه دوی دې قتل کړې شی. او الله ؑ ته هم دام منظور وو. ⑤ عبدالله بن ابی سلول چه هر کله مړ شو او رسول کریم ؐ دهغې جنازه کله ادا کولو دپاره تیار شو نو ما وئیلې وو چه تاسو ؐ به ددې منافق جنازه کوئې ؟ رسول کریم ؐ څه په دې اور تلم. نو په دې باندې دا آیت نازل شو چه (وَلَا تُصَلِّ عَلَىٰ أَحَدٍ مِنْهُمْ) او رسول کریم ؐ دداسې جنازو نه منع کړې شو. دمقام ابراهيم نور تفصیل :- دابن جریر په روایت کښې دی چه رسول کریم ؐ په رومېنی طواف کښې درې ځل رمی کړې وه یعنی په پهلوانۍ سره تلل او څلور څکړې ئې اولگولو. بیا دمقام ابراهيم شاته راغلل او دوه رکعتہ مونځ ئې اوکړو او دا آیت مبارک ئې تلاوت کړو چه (وَائْخُذُوا مِنْ مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى) . حضرت جابر ؓ نه یو حدیث نقل دې چه مقام ابراهيم او دبیت الله شریف په مینځ کښې ولاړ وو. ⑥ ددې احادیثو نه معلومه شوه چه دمقام ابراهيم نه مراد هغه کانړې دې چه په هغې باندې حضرت ابراهيم ؑ دکعبې تعمیر کولو. حضرت اسماعیل ؑ به دوی ته کانړی ورکول او کعبه ئې تعمیر کوله او په دې کانړی به اودریدل ، څومره چه به دیوال اوچتیدو نو هغه ځانې ته به ئې اوړو ، اوداشان دکعبې دیوالونه پوره شو. ددې پوره بیان به دحضرت ابراهيم ؑ په واقعہ کښې راشی انشاء الله. په دې کانړی باندې ددوی د دواړو پښو ښې ښکاره وې چه عربو د جاهلیت دزمانې خلقو هم کتلې وو ، ابو طالب په خپله مشهوره قصیده کښې وئیلې دی چه :

وموطن ابراهيم في الصخر طبة على قدميه حافيا غير ناعل

(په دې کانړی کښې د حضرت ابراهيم ؑ د دواړو پښو ښې تازه دی ، چه په هغې کښې پېزار نشته). بلکه مسلمانانو هم دا کتلې وو. حضرت انس فرمائی چه په مقام ابراهيم کښې ما د حضرت ابراهيم خلیل الله ؑ د پښو د گوټو ښې کتلې وې. بیا خلقو هغه په چوڼۍ سره ختم کړل. حضرت قتاده ؓ فرمائی چه دې ته دمونځ کولو حکم دې. دتبرک په طور د لاس لگولو دپاره نه دې. دې امت هم د مخکښو امتونو په شان دالله ؑ د حکم نه بغير بعضې کارونه په خپل ځان لازم کړل ، او دا نقصانې دی. هغه ښې د خلقو د لاس لگولو په وجه وړانې شوې. دا مقام ابراهيم مخکښې دیوال سره نژدې وو ،

① ابن ابی حاتم : ۱ / ۳۷۱ ، السنن الکبری للسنانی : (۱۰۹۹۸) -

② صحیح بخاری : کتاب التفسیر : سورة البقرة باب (واتخذوا من مقام ابراهيم مصلى) ، ۴۴۷۳ ، ترمذی : (۲۹۵۹) -

③ صحیح مسلم : کتاب فضائل الصحابة باب من فضائل عمر ؓ : (۲۳۹۹) -

④ صحیح مسلم : کتاب الحج باب حجة النبی ؐ : (۱۲۱۸) -

د کعبی د دروازی طرفته ، د حجر اسود سره د دروازی بنی طرفته په یو مستقل ځانې باندې وو چه نن هم خلقتوته معلوم دې. خلیل الله ﷺ خو یا داپه دې ځانې ایښودې وو یا دبیت الله د جوړولو په وخت آخری حصه نې هم دا جوړه کړې وه. او هم په دې ځانې نې هغه کانړنۍ کیخودو.

امیر المومنین حضرت عمر فاروق ؓ دخپل خلافت په زمانه کښې دا روستو کړې وو. ددې په ثبوت کښې ډیر روایات دی. بیا؟؟ یوخل په دې ځانه کعبه کښې اوبه راغلې وی او اوبو سره دا کانړنۍ یعنی حجر اسود هم دخپل ځانې نه اخوا شوې وو. خلیفه ثانی دا بیاپه خپل ځانې باندې کیخودو. حضرت عثمان فرماني چه ماته نه دی معلوم چه کله دا دخپل ځانې نه بې ځایه کړې شونو ددې نه مخکښې دا ددې دیوال نه څومره لرې وو، یو روایت کښې دی چه پخپله رسول کریم ﷺ دا دهغه ځانې نه اخوا کړې وو او په هغه ځانې کښې نې ایښودې وو چه په کوم ځانې کښې چه اوس دې. خو دا روایت مرسل دې. صحیح خبره داده چه حضرت عمر ؓ دا روستو ایښودې وو ، والله اعلم.

وَعَهْدُنَا

۱ | اوتاکیدي حکم کړې وو مونږ

اوپيغام مو ورکړو

إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ ۖ أَن طَهَّرَا ۖ بَيْتِي لِلطَّائِفِينَ

ابراهيم او اسماعيل ته | چې پاک ساتئ | کورزما | دپاره دطواف کونکو

ابراهيم او دهغه نوموړنۍ خونې اسماعيل ته چې زما کور کعبه د هرڅه نه پاکه کړنۍ د طواف کونکو

وَالْعَافِينَ ۖ وَالرُّكْعَ ۖ السُّجُودَ ۖ وَادُّ ۖ قَالَ

او دپاره داعتكاف کونکو او دپاره د ركوع کونكو او دپاره د سجده کونکو او یاد کړنۍ کله چې او وویل

داعتكاف کونکو، ركوع کونکو او سجده کونکو دپاره | او یاد کړنۍ هغه وخت چې او وویل

إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا ۖ وَارْزُقْ أَهْلَهُ

ابراهيم المربه زما جوړ کړه دا ښار د امن او ورکړه | اوسيدونکو ددې ته |

حضرت ابراهيم انې زما رب دا ښار د امن ځانې او گرزوه او ددې ځانې خلقتوته

مِنَ الشَّمَرِ ۖ مَنْ أَمِنَ مِنْهُمْ بِاللهِ ۖ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ۖ قَالَ

هر قسم ميوې | هغه چاته چې ايمان نې راوړې دې | ددوۍ نه په الله باندې او په ورځ داخرت باندې | او وویل الله

رنگ رنگ ميوې نصيب کړې | هغه چاته چې په الله او په ورځ دقيامت يقين لري | الله په جواب کښې | الله او وویل

وَمَنْ كَفَرَ ۖ فَاَمْتِعْهُ ۖ قَلِيلًا ۖ ثُمَّ اضْطَرُّهُ إِلَىٰ عَذَابِ النَّارِ ۖ وَبُئْسَ

او چا چې کفر او کړو | نوفانده به ورکړو هغه له هم لره | ايا به را کارم هغه عذاب د وورته | او بد ځانې

او څوک چې خدا حکم منلو نه انکار او کړې | هغه ته به هم لره فائده ورکړم | بيا به دې په ذلت سره ددوړخ عذاب ته اوسپارم

الْمَصِيرُ ۖ وَادُّ ۖ يَرْفَعُ ۖ إِبْرَاهِيمَ ۖ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ ۖ وَإِسْمَاعِيلُ ۖ

دورتلودې هغه | او یاد کړنۍ کله چې | او چتول | ابراهيم | بنيادونه | ددې کور | او اسماعيل |

کوم چه داستوگنې په لحاظ ډیر خراب ځانې دې او یاد کړه | کله چې ابراهيم او اسماعيل د دیوالونو

رَبَّنَا	تَقَبَّلْ مِنَّا	إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ
نو دعا به نی کوله اے ربہ زمونہ قبول کری زمونہ ایشک تہ اہم خاص تہا دھر خہ اوردونکی		
دبیت اللہ بنیادونہ خیرول اودعانی غوبشلہ انی زمونہ ربہ زمونہ (ادخدمت) قبول کری بشک تہ اوردونکی		
الْعَلِيمُ	رَبَّنَا	وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا
اوپہ ہر خہ پوہہ نی اے ربہ زمونہ جور کری مونہ تابعدار استا اورا پور تہ کری داو لاد زمونہ		
اوپہ ہر خہ پوہہ نی انی زمونہ ربہ مونہ دوارہ خپل تابعدار او فرمانبردار او گرزوہ اوز مونہ پہ اولاد کنی ہم		
أُمَّةً	مُسْلِمَةً لَّكَ	وَارِنَا مَسْكِنًا
یوقوم حکم منونکی ستا او اوبنایہ مونہ طریقہ عبادت زمونہ او قبولوالی د توبی او کری پہ مونہ		
یودلہ خپل فرمانبردار کریہ او مونہ تہ دحج طریقہ اوبنایہ اوز مونہ توبہ قبولہ		
إِنَّكَ	أَنْتَ	التَّوَّابُ الرَّحِيمُ
بیشک تہا خاص ہم تہا دیر معاف کونکی اورحم کونکی نی		
بیشک تہ توبہ قبلونکی مہربان نی		

احکام د بیت اللہ او مساجد :- پہ دی خانی کنی د عہد نہ مراد حکم دی. پاک ساتل، د گندگی نہ، او پلیتی نہ اود خرابو خیزونو نہ (۱) د عہد تعدیہ پہ "الی" سرہ اوشوہ نومعنی داشوہ مونہ ہم وحی او کرہ او مخکنی نہ مودہ تہ او وئیل، د پاک ساتلو مطلب دبتانو نہ بیج کول دی، پہ ہغہ خانی کنی د غیر اللہ عبادت نہ کول، پہ دی کنی د لغوہ کارونو، فضول بکواس، دروغو خبرو، شرک او کفر او توقو نہ ہغہ بیج ساتل ہم شامل دی.

قوله تعالى: - لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ

(د طائف) یو معنی طواف کونکی دی. پہ دی تقدیر باندی د (وَالْعَاكِفِينَ) معنی دمکی اوسیدونکی شوہ. یوخل خلقو او وئیل امیر وخت تہ وئیل پکاری دی چہ خلق د بیت اللہ کنی د خلاستو نہ منع کری. خکہ چہ ممکن دی چہ جنب شی، ممکن دی چہ پہ خپلو کنی خہ فضول خبری او کری، نومونہ واوریدل چہ ہغہ منع کول نہ دی پکار. ابن عمر ؓ بہ ہغوی تہ ہم (وَالْعَاكِفِينَ) وئیل. یو صحیح حدیث کنی دی چہ پہ مسجد نبوی ﷺ کنی بہ د حضرت عمر فاروق ؓ خوئی عبد اللہ خلاستلو، ہغہ خوان او خلصی وو (۲) د (وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ) نہ مراد مونخ گزاردی (۳) ددی د پاک ساتلو حکم پہ دی وجہ ورکری شو چہ پہ ہغہ وخت کنی ہم بت پرستی قائم وہ. بلہ خبرہ دا وہ چہ ددی بزرگانو ذہن کنی دا خبرہ وی. پہ بل خانی کنی ارشاد دی چہ (وَأَذْبُوا أَلْبَاسَهُمْ) پہ دی آیت کنی ہم دا حکم دی چہ خما سرہ شریک مہ جوړونی، او خما کور لہ پاک ساتی، د فقہاء کرامو پہ دی کنی اختلاف دی چہ د بیت اللہ مونخ افضل دی او کہ طواف. حضرت امام مالک ؒ فرمانی چہ د بہر والو دپارہ طواف افضل دی، د جمہورو قول دی چہ دہر یو دپارہ مونخ افضل دی، ددی د تفصیل مقام دا نہ دی.

(۱) ابن ابی حاتم: ۱/۳۸۶-

(۲) صحیح بخاری: کتاب الصلاة باب نوم الرجل في المسجد. ۴۴۰، صحیح مسلم: ۲۷۷۹-

(۳) ابن ابی حاتم: ۱/۳۷۶-

طواف افضل دي که مونخ

مسلك حنفی: کوم کسان چه اهل حرم نه وی نو د هغوی دپاره طواف د نفلی مونخ نه افضل دي او کوم کسان چې اهل حرم وی نو د هغوی دپاره نفلی مونخ افضل دي (احکام القرآن للعثماني ۷۲۱/۱۱۱). په ايت کښې په اهل کتابو رد: مقصد ددي نه مشرکانو ته تنبيه او ترديد دي چه بيت الله خو خاص د الله عبادت دپاره جوړ شوې دي، په دي کښې دنورو عبادت کول او خالص دالله عبادت کوونکي ددي نه منع کول خومره زیاته ناانصافی ده. ددي وجې په بل خانې کښې فرماني چه داسې ظالمانو ته به مونږ دردناکه سزا ورکوو. د مشرکانو ددي ښکاره ترديد سره سره د يهودو او نصرانيانو هم ښکاره ترديد اوشو چه هغوی د حضرت ابراهيم عليه السلام او حضرت اسماعيل عليه السلام د بزرگي قائل دي. هرکله چه دوی ته پته ده چه دا شريف کور هم ددي متبرکو لاسونو جوړ شوې دي، او دوی ددي هم قائل دي چه داصرف دمونخ او طواف او د رب د عبادت دپاره جوړ شوې دي، حج او عمري وغيره دپاره مخصوص کړې شوې دي نو باوجود ددي نبيانو دتابعدارني دعوي نه ولې (خلق) دحج او عمري نه منع کوي، ولې بيت الله شريف ته حاضري نه کوي. بلکه پخپله حضرت موسی عليه السلام ددي بيت الله شريف حج او کړو لکه څنگه چه په حديث کښې صفا موجود دی. (۱)

د دي آيت کریمه نه دا هم ثابت شوه چه جمات لره پاک صاف ساتل پکار دی. او په بل مقام باندې دي چه (فِي يَوْمٍ أَفْهَنَ اللَّهُ أَنْ تَرْفَعُوا دُكْرُفِيهَا اسْمُهُ يُسْمَعُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ) الله عبادت دجماتونود او چتولو اجازت ورکړې دي، په دي کښې دي دهغه پاک ذات دنوم ذکر او کړې شي، په دي کښې دي سحر مابنم دهغه پاک ذات تسبیح او کړې شي اودا دهغه پاک ذات نیک بندگان کوي. په حديث کښې هم دي چه جمات دکوم کار دپاره دي هم دهغې دپاره دي (۲) او په احاديثو کښې ډیر زیات تاکید سره دجماتونو دپاکوالي حکم راغلې دي. (امام ابن کثیر رحمه الله په دي باره کښې یو خاص رساله لیکلې ده).

د بيت الله د تعمير تاريخ: ① بعضې خلق خو وائی چه دتولو نه مخکښې کعبه الله فرستو جوړه کړې وه. خو دا سند غريب دي. ② بعضې وائی چه حضرت آدم عليه السلام دتولونه مخکښې جوړه کړې وه. حرا، طور، سیناء، طور زیتا، جبل لبنان او جودی، ددي پنځو غرونو نه جوړه کړې شوې وه. خو دا سند هم غريب دي. ③ بعضې وائی چه حضرت شيث عليه السلام دتولو نه مخکښې دا جوړه کړې وه. خو دا هم د اهل کتابو خبره ده. په حديث مبارك کښې دي چه حضرت ابراهيم عليه السلام مکې لره حرم جوړ کړو، څه مدينې لره حرم جوړوم، په دي خانې کښې دي ښکار اونکړې شي، ددي ونې دي اونه وهلې شي، په دي خانې کښې دي وسله وانخستلې شي (د صحيح مسلم په يو حديث کښې دي چه خلقوبه نوې ميوي واخستلې او د رسول کریم ﷺ په خدمت کښې به حاضریدل، رسول کریم ﷺ به هغه واخستلې او دعابه نې کوله چه انې الله ﷻ زمونږ په ميوو کښې، زمونږ په ښار کښې، زمونږ په ناپ تول کښې برکت واچوي، انې الله ﷻ حضرت ابراهيم عليه السلام ستا بنده، ستا خليل اوستا رسول وو، څه هم ستا بنده ستا رسول یم، هغه ستا نه دمکې دپاره دعا کړې وه، څه هم ستا نه دمدينې دپاره دعا کوم. لکه څنگه چه هغه دمکې دپاره دعا کړې وه دغه شان څه دمدينې دپاره هم کوم، بيا به رسول کریم ﷺ څوک ماشوم راوستلو او هغه ميوي به نې هغه ته ورکړې. (۴)

① صحيح مسلم، کتاب الايمان، باب الاسراء برسول ﷺ (۱۶۶).

② صحيح مسلم، کتاب المساجد، باب النهی عن نشد الصلاة في المسجد: (۵۶۹).

③ ثابت نه دی (ضعيف الترغيب والترهيب: ۶۹۵).

④ صحيح مسلم: کتاب الحج، باب فضل المدينة: (۱۳۶۳).

⑤ صحيح مسلم: کتاب الحج، فضل المدينة: ۱۳۷۳: الترمذی: ۲۴۵۴، ابن ماجه: ۳۳۲۹.

د مدینہ منورہ حرمت :- حضرت انس بن مالک ؓ فرمائی کہ رسول کریم ﷺ یو خل ابو طلحہ ؓ تہ او فرمائیل کہ لار شہ او دخپلو بچونہ یو بچی مالرہ خما د خدمت دپارہ راوړه ، نو حضرت ابو طلحہ ؓ خہ راوستلم ، خہ په سفر او حضر کښې د رسول کریم ﷺ په خدمت کښې حاضر ووم . یو خل رسول کریم ﷺ د بهر نه راتللو ، کله چه ا حد غر باندي د رسول کریم ﷺ نظر پریوتلو نو رسول کریم ﷺ او فرمائیل چه دا غر ماسره او خہ ده سره محبت کوم . هر کله چه مدینہ منورہ باندي نې نظر اولگیدونو وې فرمائیل چه یا الله ﷻ خہ ددې د دوو غاړو په مینځ ځانې حرم مقرر کوم لکه څنگه چه حضرت ابراهیم ؑ مکہ حرم جوړ کړې وو . انې الله ﷻ ددوی په مد او صاع کښې اوناپ تول کښې برکت واچوې (۱) او په بل حدیث کښې دی چه یا الله ﷻ څومره برکت چه تا مکې تہ ورکړې دې ددې نه دوچند برکت مدینہ منورہ تہ ورکړه (۲) په یو بل روایت کښې دی چه په مدینہ منورہ کښې قتل اونکړې شی . اود گیا نه سوا دې ددې ځانې د ونو پانړې هم اونه څنډلې شی (۳) ددې مضمون نور هم ډیر احادیث دی چه دهغې نه ثابتیږي چه په مدینہ کښې هم دمکې پشان حرم دې .

د مکې حرمت د اولې ورځې نه دې :- په دې مقام باندي ددې احادیثو د لیکلو نه زمونږ غرض دمکې مکرمې حرمت اوددې امن بیانول دی . بعضې خو وانی چه دا د شروع نه حرم او امن دې ، بعضې وانی چه د خلیل الله ﷺ د زمانې نه دې . خو پومې قول زیات ظاهر دې . د بخاری او مسلم حدیث کښې دی چه رسول الله ﷺ دمکې دفتحې په ورځ او فرمائیل هر کله چه الله ﷻ آسمانونه او زمکې پیدا کړې د هغه وخت نه دا ښار حرمت او عزت والا جوړ کړې شوې دې . اوس به دا تر قیامته پورې حرمت او عزت والا وی . په دې کښې جنگ جگړې دهچا دپارہ حلال نه دی . خما دپارہ هم صرف په نن ورځ ، دلې وخت دپارہ حلال کړې شوی وو اوس دا حرام دې . واورنی ا په دې کښې دې ښکار اونکړې شی ، ددې رابنه دې پرې نکړې شی . په بل روایت کښې دی چه دا حدیث رسول کریم ﷺ دخطبې په دوران کښې بیان او فرمائیلو . اود حضرت ابن عباس ؓ په سوال باندي رسول کریم ﷺ د ، اذخر ، نومې ونو پرې کولو اجازت ورکړې وو . (۴)

د مکې حرمت دائمی دې :- حضرت ابن شریح عدوی ؒ عمرو بن سعید تہ په هغه وخت کښې اوونیل چه کله هغه مکې طرفته لښکر لیږلو چه انې امیر واوره دمکې دفتحې په ورځ رسول کریم ﷺ په خپله خطبه کښې سحر سحر فرمائیلی وو چه هغه خما غوړونو واوریدل او یادنې اوساتل اوما په خپلو سترگو رسول کریم ﷺ په هغه وخت کښې اوکتلو ، رسول کریم ﷺ حمدوثناء اوونیل او دې نه پس نې او فرمائیل چه مکې لره الله ﷻ حرم کړې دې خلقو نه دې کړې . په دې کښې یو ایماندار لره وینه تویول ، وونه کټ کول حلال نه دی . که څوک خما دا جنگ دلیل جوړوی نوورته اووانې چه صرف په نن ورځ خما دپارہ په دې ځانې کښې دا حلال کړې شوی وو ، بیا ددې ښار حرمت راغلو لکه څنگه چه پرون وو ، خبردار حاضر دې غائبو ته اورسوی . خو عمرو چه دا حدیث واوریدو نو صفا نې اوونیل چه ماته ستا نه زیات ددې حدیث پته ده . حرم نافرمانه ، خونې او بربادې کولو والا نه بچ کوی . (۵)

تطبیق :- هیڅوک دې په دې دواړو احادیثو کښې تعارض اونه کنړی ، تطبیق نې دادې چه مکہ د اولې ورځې نه حرمت والا وه لیکن ددې حرمت تبلیغ حضرت خلیل الله ﷺ اوکړو ، څنگه چه رسول کریم ﷺ د

(۱) صحیح بخاری : کتاب الجهاد : باب من غز بصری للخدمة : ۲۸۹۳ ، صحیح مسلم : ۱۳۶۵ -

(۲) صحیح بخاری : کتاب فضائل المدینة : ۱۸۸۵ ، صحیح مسلم : ۱۳۶۹ -

(۳) صحیح مسلم : کتاب الحج ، باب الترغیب والترهیب فی سکنی المدینة ۱۳۷۴ -

(۴) صحیح بخاری : کتاب الجنائز باب الاذخرو الحثیش فی القبر ، ۱۳۴۹ ، صحیح مسلم : ۱۲۵۲ -

(۵) صحیح بخاری : کتاب العلم ، باب لیبلغ الشاهد الغائب : ۱۰۴ ، صحیح مسلم : ۱۳۵۴ -

هغه وخت نه نبی وو کله چه د حضرت ادم عليه السلام خمبیر اخکلی شوې وو. بلکه دوی ته په هغه وخت کښې هم خاتم النبیین ونیلې شوی وو (۱) خو حضرت ابراهیم خلیل عليه السلام د رسول کریم صلی الله علیه و آله نبوت دعا اوکړ: چه (وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ) (هم په دوی کښې یو رسول ولیږه) او دا الله عز وجل قبول کړل او د تقدیر لیکلې شوې خبره ظاهره او ښکاره شوه.

د نبی کریم صلی الله علیه و آله د نبوت ابتداء: په یو حدیث کښې دی چه خلقو رسول کریم صلی الله علیه و آله ته اوونیل چه تاسو دخپل نبوت د ابتدا خو لږ ذکر او فرماني. نو نبی کریم صلی الله علیه و آله وسلم او فرمائیل زه د خپل پلار حضرت ابراهیم خلیل عليه السلام دعایم اود عیسی بن مریم بشارت یم او خپلې مور خوب یم، هغه خوب گوری چه دهغې نه یو نور پیدا شو چه په دې سره د شام ټول محلات روښانه شول او هغه په نظر راغلل. (۲)

د مکې او مدینې په خپل مینځ کښې افضیلت: ددې خبرې بیان چه آیامکه د مدینې نه افضله ده لکه څنگه چه د جمهورو قول دې، یا مدینه دمکې نه افضله ده لکه څنگه چه امام مالک رحمه الله او ددوی د تابعینو مذهب دې، دا به مونږ د دواړو طرفونو په دلائلو سره نزدې بیانوو انشاء الله. حضرت ابراهیم خلیل عليه السلام دعا کوی چه یا الله عز وجل دا ښار امن والا یعنی ددې ځانې اوسیدونکي بهادر او نه ویریدونکي جوړ کړه. الله عز وجل دا قبلوی لکه فرماني چه (وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا) (په دې کښې چه څوک داخل شو هغه امن والا شو) او په بل ځانې کښې ارشاد دې چه (أَوَلَمْ نَرَوْا) (آیا هغوی نه گوری چه مونږ حرم ځانې د امن جوړ کړې دې، خلق دې طرفته په منډه راځی او په دې ځانې کښې هغوی په امن سره وی). دا قسمه نور آیتونه هم دی اود دې مضمون نور ډیر احادیث هم پورته تیر شوی دی چه مکه معظمه کښې قتل کول حرام دی. حضرت جابر رضی الله عنه فرماني چه ما درسول الله صلی الله علیه و آله نه واوریدل چه رسول کریم صلی الله علیه و آله به فرمانیل چه هیچا لره حلال نه دی چه په مکه معظمه کښې وسله پورته کړی. (صحیح مسلم). (۳) ابراهیم عليه السلام دا دعا دمکې د حرمت دپاره مخکښې نه وه په هغې کښې ئې دا فرمائیلی وو چه انې الله عز وجل دا ښار دامن والا جوړ کړه. په سورت ابراهیم کښې هم دا دعا په دې الفاظو سره ده چه (رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا) کیدې شی چه دا دعا دوباره وه. هرکله چه بیت الله تیار شو او ښار جوړ شو او حضرت اسحاق عليه السلام چه د حضرت اسماعیل عليه السلام نه درې کاله کشر وو پیدا شو، نو ددې وجې ددعا په آخر کښې د هغوی د پیدانش شکریه هم ده.

قوله تعالى: - قَالَ وَمَنْ كَفَرَ

د کافرو دپاره صرف دنیاوی فائده ده: - (وَمَنْ كَفَرَ) نه تر آخره پورې دا الله عز وجل کلام دې. بعضو دا هم په دعا کښې شامل کړی دی. نو په دې تقدیر به مطلب دا وی چه کفارو ته هم څه لږه شان فائده ورکړه، بیا هغوی عذاب طرفته بې بس کړه. په دې کښې هم د حضرت ابراهیم خلیل عليه السلام الله عز وجل الله تعالی سره خالصه دوستانه ظاهریې چه هغه دخپل اولاد هم مخالف وو. او که دا د الله کلام او منلې شی نو په دې صورت کښې به مطلب دا وی چه چونکه د امامت سوال ئې چه کله دخپل اولاد دپاره اوکړو او د ظالمانو د محرومۍ اعلان ئې واوریدو او معلوم شو چه د دوی نه پس راتلونکي به هم دا الله عز وجل نافرمان وی نو اوس ئې دویرې نه ادب سره دروستو راتلونکو والو د روزنې طلب هم صرف ایماندار اولاد دپاره اوکړو خو دا الله عز وجل ارشاد او شو چه دنیاوی فائده خویه کافرو ته هم وی. لکه څنگه چه فرماني (كُلًّا نُمِدُّ هَؤُلَاءِ وَهَؤُلَاءِ مِنْ عَطَاءِ رَبِّكَ وَمَا كَانَ عَطَاءُ رَبِّكَ مَفْظُورًا) الخ (مونږ دوی ته او هغوی ته فائده ورکوو. ستا درب ورکړه بنده نه

(۱) احمد: ۱۲۷/۴ -

(۲) احمد: ۱۲۸/۴ -

(۳) صحیح مسلم: کتاب الحج. باب النهی عن حمل السلاح بمكة.... ۱۲۵۶ -

دہ) او پہ بل خانہ کنبی ارشاد دے چہ کوم خلق پہ اللہ ﷻ باندے دروغ پورے کوی هغوی بہ فلاح نہ مومی اگر چہ ددنیا خہ فائده ورتہ وی خوزمونہ طرفتہ پہ راتلو بہ دوی تہ سخت عذاب ورکولی شی۔ اوپہ بل مقام باندے ارشاد دے چہ دکافرو کفر دے تالره غمگین نہ کړی دوی مونہ طرفتہ واپس کړی او مونہ بہ ددوی پہ اعمالو دوی تہ تنبیہ کوو، اللہ ﷻ تہ دسینو پشی خبرې ښه معلوم دی، مونہ بہ دوی تہ لره فائده ورکړو او بیابہ نې سخت عذاب کنبی بې قرار کړو۔ اوپہ بل مقام باندے دی چہ ﴿لَوْلَا اَنْ يَّكُوْنَ النَّاسُ اُمَّةً﴾ کہ داخلطره نہ وې چہ خلق بہ یو امت شی نومونہ بہ دکافرانو چتونه او پورهی دسپینو زرو جوړې کړې وې اوددوی دکورونو دروازې اوتختونه چہ په هغې دوی تکیه لگوي او کینی پرې اوسره بہ موهم ورکول خو دا ټولې دنیاوی فائده دی۔ دا آخرت نیک کور خو صرف د پرهیز گارو دپاره دے۔

هم دارددوی دانجام باره کنبی، په دې آیت دی چہ ددوی انجام خراب دے۔ په دې دنیا کنبی دې عیش او کړی بیا بہ مونہ لکه فرمانی چہ ﴿فَلَا تَنْتَفِیْ مِنْ قَرْیَةٍ اِلٰی خ﴾ (مونہ ډیر وظالمانو کلوتہ مهلت ورکړو بیا مو راو نیول اوددوی انجام ډیر خراب وو دوی بہ مونہ تہ واپس کړی) بخاری او مسلم کنبی یو حدیث کنبی دی چہ دخرابو خبرو اوریدو باندے صبر کولو کنبی دالله ﷻ نه زیات څوک نشته۔ خلق وانی چہ دهغه پاک ذات اولاد شته دے، خویا هم الله ﷻ هغوی تہ رزق ورکوي۔ (۱) اوپہ یو حدیث کنبی دی چہ الله ﷻ ظالمانو تہ صبر کوي بیا دوی زر راو نیسی (۲) بیا نبی کریم ﷺ دا آیت مبارک تلاوت اوفرمانیلو چہ ﴿وَكَذٰلِكَ اَخَذْنٰكَ الْاِلٰه﴾ دا جمله دحضرت ابراهیم ﷺ په دعا کنبی شاملول یو شاذ قرات دے۔ چہ اوو قراتونو د قرات نه خلاف دی۔ اوترکیب او سیاق اوسباق په ظاهره ددې انکار کوي۔ والله اعلم۔ ځکه چہ دې صورت کنبی دقال ضمیر مرجع چې الله ﷻ شی نوددې شاذ قرات په وجه ده که ددې فاعل او مفعول هم حضرت ابراهیم ﷻ وی اودا خبره دنظم کلام نه په ظاهره مخالف ده۔

قوله تعالى:- ﴿وَاذِیْنَ قَرَّبْنَا بَیْتَهُمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَیْتِ وَاسْمِعِیْلَ﴾

د خانه کعبې تعمیر:- قواعد جمع ده د قاعدة الله ﷻ فرمانی چہ انې د الله نبی ﷺ خپل امت تہ دبناء ابراهیمی خبر ورکړه، په یو قرات کنبی د(واسماعیل) نه پس (ویقولان) هم دی، هم ددې دلالت مخکینی لفظ (مُسْلِمَیْنِ) هم دے (۳) دواړه نبیان علیهم السلام په نیک کار کنبی هم مصروف وو او د نه قبلیدو ورتہ ویره هم ده نوالله ﷻ نه د قبولیت دپاره دعا کوي۔ حضرت وهیب رضی الله عنه چہ به کله دا آیت تلاوت کولو نو ډیر به نې ژړل او فرمانیل به نې چہ د خلیل الله ﷻ پشان مقبول پغمبر دالله تعالی په حکم سره کار کوي، دهغه پاک ذات کور دهغه پاک ذات په حکم سره جوړوي۔ او ورتہ ویره ده چہ هسې نه دا قبول نه شی۔ رښتیا دادی چہ دمخلصو مومنانو هم دا حال دے۔ [وَالَّذِیْنَ یُؤْتُوْنَ مَّا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ اَخْرَ] (هغوی نیک کار کوي، صدقې او خیراتونه ورکوي خویا هم ورتہ ویره وی دالله ﷻ نه او رپړی (چہ هسې نه قبول نشی)۔ د حضرت عائشه رضی الله عنها په سوال باندے ددې آیت مطلب د نبی کریم ﷺ په ژبه هم دا بیان شوي دے۔ (۴)

بعضې مفسرینو ونیلی دی چہ بنیادونه به حضرت ابراهیم ﷻ اوچتول او دعا به حضرت اسماعیل ﷻ کوله، خو صحیح دادی چہ دواړه په هر کار کنبی شریک وو۔ د صحیح بخاری یو روایت او بعضې آثار ددې واقعي متعلق په دې خانې کنبی ذکر قابل دی۔

حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمانی چہ ملا بند ښځو د حضرت اسماعیل ﷻ دمور بی بی نه زدکړه کړې ده۔ هغوی دا ترلې وو چہ حضرت ساره رضی الله عنها تہ دهغوی نقش قدم ملاؤ نشی۔ دا اوددې د زړه سر او خپل اکی

(۱) صحیح بخاری: کتاب الادب، باب الصبر فی الاذى: ۶۰۹۹، صحیح مسلم: ۲۸۰۳-

(۲) صحیح بخاری: کتاب التفسیر: سورة هود باب قوله تعالى (و کذالک اخذ ربک...) ۴۶۸۶، صحیح مسلم: ۲۵۸۳-

(۳) القرطبي: ۱۲۶/۲-

(۴) ترمذی کتاب التفسیر القرآن باب: ومن سورة المومنون: ۳۱۷۵، ابن ماجه: ۴۱۹۸ وهو حسن-

اواز بیاراخی او دې ځل ورته صفا اوریدلې کيږي نو دا اواز طرفته په منډه ورځي (او اوس چه په کوم ځانې کښې زمزم دې) په دې ځانې حضرت جبریل عليه السلام وینی.

د زم زم چینه راوتل: حضرت جبریل عليه السلام ترې تپوس کوی چه ته څوک نې؟ دا جواب ورکوی چه څه هاجر یم، څه د حضرت ابراهیم عليه السلام د زونې مور یم. حضرت ابراهیم عليه السلام ته په دې خوشی بیابیان کښې څنگه پریښودې؟ حضرت هاجر ه فرماني چه الله تعالی ته نې پریځودو. وي فرمائیل چه بیا الله کافی دې. حضرت هاجر ورته فرماني چه انې غیبی سر په، واز خوما واوریدو آیا خدا به هم څه اوشی که نه؟ حضرت جبریل عليه السلام خپلې پوندې په زمکه باندې مخی اوددې نه یوچینه راوړی. حضرت هاجر ددې اوبه په خپلو لاسونو مبارکوسره په خپل مشک کښې اچول شروع کوی، مشک چې کله ډک کړی نو ددې اوبونه گیر چاپیره یو دیوال جوړوی چه هسې نه اوبه یو خوا بل خوا اونه بهیږی. (نبي کریم صلى الله عليه وسلم فرماني چه الله تعالی دې د حضرت اسماعیل عليه السلام په مور بی بی باندې رحم اوکړی که هغې اوبه نه وې رامنع کړې نو زمزم به د یو کوهی په شکل کښې نه وې بلکه دیو نهر په شکل کښې به وې. حضرت هاجرې اوبه او څکلې او بچی ته نې هم ورکړې اوبیاني بچی ته پی ورکړل. فرستې ورته اووئیل چه اوس ته بې فکر اوسه الله تعالی به تالره نه ضائع کوی. چه په کوم ځانې چه ته ناسته نې په دې ځانې دالله تعالی یو کور به ددې بچی اوددې بچی د پلار په لاسو جوړیږی. حضرت هاجر په دې ځانې کښې اوسیدل شروع کړل. د زمزم اوبه به نې څکلې او خپل بچی سره به مشغولیده. د باران په موسم کښې به د سیلاب اوبه دخلورو وارو طرفونونه راتلې خودا ځانې لږ په لوړه باندې وو، ددې ځانې نه به تیرې شوې او په دې ځانې کښې به امن وو.

د جرهم قبيله راټل: څه موده پس د جرهم قبيله دکداء دلارې د طرفته اتفاقی طور تیره اومکې مکرمې سره نې نزدې پړاؤ اوکړو. دوی یو د اوبو مارغه اولیدو. نودوی په خپلو کښې اووئیل چې دامارغه خود اوبودې، او په دې ځانې کښې خو هډو اوبه نه وې. مونې خو په دې ځانې ډیر ځل تیر شو، داخو یو اوج څنگل او خوشې میدان دې. په دې ځانې کښې اوبه دچرته راغلي؟ نودوی خپل څه کسان د معلوماتو دپاره اولیرل. هغوی چه واپس راغلل نو وې وئیل چه په هغه ځانې کښې خو ډیرې بهترېنې او ډیرې اوبه دی. هغوی ټول راغلل او د حضرت اسماعیل عليه السلام مور بی بی نه نې تپوس اوکړو چه انې مور بی بی آیامونږ په دې ځانې کښې اوسیدې شو څکه په دې ځانې کښې اوبه دی. حضرت هاجر ورته اووئیل چه اوسیرنې په شوق سره خو په دې اوبو به څما قبضه وی. نبي کریم صلى الله عليه وسلم فرماني چه حضرت هاجرې خودا غوښتل چه څوک هم جنس ملاؤشی نودې قافلې په دې ځانې کښې پړاؤ اوکړو. د حضرت اسماعیل عليه السلام رومېن نکاح: حضرت اسماعیل عليه السلام هم لونې شو اوددغه ټولو خلقو حضرت اسماعیل عليه السلام سره محبت وو. تردې پورې چه دوی بالغ شو نو په دغه خلقو کښې نې نکاح هم اوکړه. او هم ددې خلقو نه نې عربی هم زده کړه. د حضرت هاجر انتقال هم په دې ځانې کښې اوشو. هرکله چه حضرت ابراهیم عليه السلام ته دالله تعالی د طرفته اجازت ملاؤ شو نو حضرت ابراهیم خلیل الله صلى الله عليه وسلم دخپل خونې ملاقات دپاره تشریف راوړو. په بعضو روایاتو کښې دی چه د حضرت ابراهیم خلیل الله صلى الله عليه وسلم داتګ راتګ به په براق وو.

د ابراهیم عليه السلام تلل راټل: حضرت ابراهیم خلیل الله صلى الله عليه وسلم به د شام دملک نه راتلو او بیا به واپس تلو. په دې ځل خودوی ته حضرت اسماعیل عليه السلام په کور کښې ملاؤ نشو، دخپلې انګور نه نې تپوس اوکړو چه حضرت اسماعیل عليه السلام چرته دې؟ نو وې وئیل چه د خوراک ځکاک په تلاش کښې دې یعنی څنگل ته تلې دې. حضرت ابراهیم خلیل الله صلى الله عليه وسلم ترې تپوس اوکړو ستاسو څه حال دې؟ وې وئیل ډیر خراب حال مو دې. ډیره تنگی او سختی ده. حضرت ابراهیم خلیل الله صلى الله عليه وسلم ورته اوفرمائیل چه ښه چه کله ستا خاوند راشی نو ورته اووايه چه دخپلې دروازې در شل بدله کړه.

داسماعیل ؑ د بنکار نه واپس راتلل: حضرت ذبیح الله ؑ واپس راغلو نو دوی ته څه محبت معلوم شو. تپوس ئې ترې اوکړو چه څوک راغلی وو څه ؟ نو بی بی ورته اوونیل چه یو سړې په داسې داسې شکل و صورت کښې راغلی وو او ډیر عمر والا وو. ستاسو باره کښې ئې تپوس اوکړو نو ما ورته اوونیل چه هغه دبنکار په تلاش کښې وتلې دې. بیا ئې تپوس اوکړو چه وخت مو څنگه تیرېږي؟ ما ورته اوونیل چه ډیره سختی او تنگی ده. وې فرمائیل چه مادپاره ئې هم څه ونیلی دی؟ بی بی ورته اوونیل چه او، هغه (ؑ) اوونیل چه کله هغه راشی نو هغه ته څما سلام وایه او ورته اووایه چه دخپلې دروازې درشل بدله کړه. دوی ورته اوونیل چه ښځې واوره دا څما پلار وو، اودا چه څه ئې ونیلی دی ددې مطلب دادې چه څه تالره جدا کړم (چونکه تا ناشکری کړې ده) نوماتا طلاق درکړو.

دابراهيم ؑ دوباره راتلل: څه موده پس بیا دالله ؑ په حکم سره حضرت ابراهیم خلیل الله ؑ راغلو، دې خل هم ذبیح الله ؑ سره ئې ملاقات اونشو. انګور نه ئې تپوس اوکړو نو جواب کښې ئې اوونیل چه زمونږ دروزی په تلاش کښې وتلې دې. تاسو راځئ تشریف راوړئ چه څه حاضر دی هغه اوخوړئ. حضرت ابراهیم خلیل الله ؑ او فرمائیل چه اووایه وخت مو څنگه تیرېږي؟ څه حال مو دې؟ جواب ملاؤ شو چه الحمد لله مونږ بالکل خیریت سره یو، اودالله ؑ په فضل سره ښه خوشحاله او راحت سره یو. دالله ؑ ډیر شکر دې. حضرت ابراهیم خلیل الله ؑ اوونیل چه ستاسو څه خوراک دې؟ وې ونیل غوښه. حضرت ابراهیم خلیل الله ؑ تپوس اوکړو چه څکي څه؟ جواب ملاؤ شو اوبه. نو حضرت ابراهیم خلیل الله ؑ دعا اوکړه چه یاالله ؑ دوی ته غوښه او اوبه ښه ډیرې ورکړې. (نبي کریم ؑ) فرمانی چه که هغوی سره غله وې او هغې ونیلې وې نو حضرت ابراهیم خلیل الله ؑ به دهغوی دپاره د غلې دعا هم کړې وې، اوس ددې دعا په برکت سره مکې والوته صرف په غوښه او اوبو باندې گزاره پکار ده، نور خلق نشی کولی. حضرت ابراهیم خلیل الله ؑ او فرمائیل چه ښه څه څم ته خپل خاوند محترم ته څما سلام وایه او ورته اووایه چه خپله درشل ثابته اوساته او آباډه ئې ساته. دې نه پس حضرت اسماعیل ؑ راغلو او ټوله واقعه ورته معلومه شوه. نو دوی او فرمائیل چه دا څما والد محترم وو، ماته ئې حکم کړې دې چه څه دې تالره جدا نه کړم (ته شکر کوونکې ئې).

د بیت الله د تعمیر دپاره د ابراهيم ؑ راتلل: بیا څه موده پس حضرت ابراهیم خلیل الله ؑ ته اجازت ملاؤ شو او حضرت ابراهیم خلیل الله ؑ راغلو او حضرت اسماعیل ؑ ئې زمزم سره اولیدو چه غشی نیغولو. حضرت اسماعیل ؑ چه کله خپل پلار اولیدو نو د ادب په وجه پاسیدو. هرکله چه پلار خوئې یو بل سره ملاقات نه فارغ شو نو حضرت ابراهیم خلیل الله ؑ او فرمائیل چه انې اسماعیل ؑ ماته د الله ؑ حکم شوې دې حضرت اسماعیل ؑ او فرمائیل چه څه حکم شوې دې انې اباځانه هغه پوره کړئ. حضرت ابراهیم خلیل الله ؑ او فرمائیل چه انې خویه ته به هم ماسره ملګرتیا کوي. عرض ئې اوکړو څه حاضریم. حضرت ابراهیم خلیل الله ؑ او فرمائیل چه په دې ځانې کښې دالله ؑ یو کور جوړول دی.

حضرت اسماعیل ؑ او فرمائیل ډیره ښه ده. دواړو پلار خوئې دبیت الله بنیاد کیخودو او دیوالونه ئې اوچتول شروع کړل. حضرت اسماعیل ؑ به کانري راوړل او حضرت ابراهیم خلیل الله ؑ به کیخودل. هرکله چه دیوالونه اوچت شو نو حضرت اسماعیل ؑ دا کانري یعنی د مقام ابراهیم والا کانري راوړو، په دې اوچت کانري باندې به اودریدلو دبیت الله ؑ دیوالونه به ئې وهل. اودواړو پلار خوئې دا دعا غوښتله چه انې الله ؑ ته زمونږ دا خدمت قبول کړې. بیسکه ته اوريدونکې او پیژندونکې ئې^(۱) دا روایت د احادیثو په نورو کتابونو کښې هم موجود دې. چرته مختصر او چرته

(۱) صحیح بخاری، کتاب احادیث الانبیاء باب یزولون السلان فی المشی: (۳۳۶۴) -

تفصيل سره دي، يو صحيح حديث كښې دى چه د حضرت ذبيح الله ﷺ په بدله كښې كوم يو گډ ذبح شوې وو دهغې ښكړې هم په بيت الله كښې وې. (۱)

دا پورته اوږد روايت د حضرت على ؓ نه روايت شوې دې. په دې كښې دا هم دى چه كله حضرت ابراهيم خليل الله ﷺ بيت الله ته نژدې ورغلو نو په خپل سر ئې يو سيورنى اوليدو، ددې نه آواز راغلو چه تر كوم خانې پورې ددې وريخې سيورې دې تر هغه پورې دبیت الله زمكه واخله، كمې زياتې په كښې مه كوه. په دې روايت كښې داهم دى چه حضرت ابراهيم خليل الله ﷺ بيت الله جوړ كړو او په دې خانې كښې ئې حضرت هاجره او حضرت اسماعيل ؑ پريښودو او تشریف ئې يوړو. (يعنى چې د بيت الله د تعمير په وخت كښې بې بې هاجره ژوندئ وه) خوړومې روايت صحيح دې. اوداشان تطبيق هم كيدشى چې بنياد ئې مخكښې ايښودې وې او دې نه پس ئې جوړه كړې وې. او په جوړولو كښې پلار خونې دواړه شامل وو لكه څنگه چه د قران پاك الفاظ دى.

دحجر اسود لگول: په يو روايت كښې دى چه خلقو د حضرت على ؓ نه د بيت الله شريف د بنياد د كيخودو تپوس او كړو. نو هغوى افرمائيل چه الله ﷻ حضرت ابراهيم خليل الله ﷺ ته افرمائيل چه ځما كور جوړ كړه. حضرت ابراهيم خليل الله ﷺ او ويريډو چه ماته خو جوړول نه رازى. څومره او څنگه پكار دې. وغيره. په دې باندې سكينه نازله شوه او حكم اوشو چه په كوم خانې كښې دا ايساره شى نو هغه خانې كښې ځما كور جوړ كړه. حضرت ابراهيم خليل الله ﷺ جوړول شروع كړل. هر كله چه د حجر اسود خانې راغلو نو حضرت اسماعيل ؑ ته ئې اووئيل خويه څه ښه شان كانړنى راوړه. حضرت اسماعيل ؑ كانړنى راوړو نو وې كتل چه پلار محترم ئې په هغه خانې كانړنى لگولې وو. تپوس ئې او كړو چه دا چار اوړي دې؟ حضرت ابراهيم خليل الله ﷺ افرمائيل چه دالله ﷻ په حكم سره دا كانړې حضرت جبريل ؑ دآسمان نه راوړې دې. (۲)

دكعب بن احبار روايت: حضرت كعب بن احبار ؓ فرمائى چه اوس په كوم خانې كښې بيت الله شريف دى، ددې زمكې دپيدائش نه مخكښې په دې خانې باندې پرېقو سره څگ وو. هم دې نه زمكه خوره كړې شوه. حضرت على ؓ فرمائى چه دكعبه ا لله جوړولو دپاره حضرت ابراهيم خليل الله ﷺ د آرمينيه نه تشریف راوړې وو. حضرت سدى ﷺ فرمائى چه حجر اسود حضرت جبريل ؑ د هند نه راوړې وو، په هغه وخت دا سپين چمكدار ياقوت وو او دا د حضرت آدم ؑ سره د جنت نه راغلې وو. د خلقو د گناهونو له كبلې دا كانړنى تور شو. په دې روايت كښې هم دى چه بنيادونه مخكښې نه موجود وو. هم په هغې باندې حضرت ابراهيم خليل الله ﷺ تعمير شروع كړو. عبدالرزاق كښې دى چه حضرت آدم ؑ په هند كښې كوز شوې وو. په هغه وخت كښې دهغوى قد اوږد وو. زمكې ته راتلو نه پس به ئې دفرښتو تسبيح او مونغ وغيره اوږيدو. هر كله چه (قد) ئې وړوكې شو نو هغه آوازونه راتلل بند شو. نو ويريډو نو حكم اوشو چه مكې طرفته لاړشه. حضرت آدم ؑ تشریف يوړو. په كوم خانې باندې چه د حضرت آدم ؑ قدم مبارك ايښودې شوې وو په هغه خانې كښې آبادى اوشوه. الله تعالى د جنت نه يو ياقوت نازل كړو او دبیت الله په خانې باندې يې كيخودو اودا ئې خپل كور او گرزولو. حضرت آدم ؑ په دې خانې طواف كول شروع كړه او دې سره مانوس شو، ويره ترينه لاړه. د حضرت نوح ؑ دطوفان په زمانه كښې دا كانړې اوچت شو او د ابراهيم ؑ په زمانه كښې بيا الله ﷻ راوليږلو. حضرت آدم ؑ دا كور دحرا، طورزيتا، طور سينا، جودى، دې پنځو غرونو نه جوړ كړې وو. خو په دې ټولو روايتونو كښې تضاد دې. والله اعلم.

(۱) مسند احمد: ۶۸/۴، والفظ له: متن ابى داود: ۲۰۳۰. وهو حديث حسن-

(۲) حاكم: ۲/۲۹۴، ۲۹۳، وابن جرير فى تفسيره و مسنده حسن-

د ذوالقرنین د ابراہیم ؑ سرہ ملاقات: - پہ بعضو روایاتو کنبی دی چه دزمکې پیدائش نه دوه زره کاله مخکې بیت الله شریف جوړ شوې وو. حضرت ابراہیم خلیل الله ؑ سره دبیت الله شریف نښو اچولو دپاره حضرت جبریل ؑ راغلي وو. په هغه وخت کنبی په دې ځانې د ځنگلونو نه سوا نور څه نه وو. لرې ترې نه د عماليقو آبادی وه. په دې ځانې کنبی حضرت ابراہیم خلیل الله ؑ خپله بی بی هاجرہ او خپل خوښی حضرت اسماعیل ؑ پرېښودو د یو چپر لاندې. په یو بل روایت کنبی دی چه بیت الله څلور ارکان دی او تر اوومې زمکې پورې لاندې تلې دی. او په یو روایت کنبی دی چه کله ذو القرنین دې ځانې ته راوړسیدو او وې کتل حضرت ابراہیم خلیل الله ؑ دبیت الله جوړوی نو تپوس ئې اوکړو دا څه کوئی؟ حضرت ابراہیم خلیل الله ؑ او فرمائیل چه مونږ دالله تعالی په حکم سره دهغه کور جوړوو. تپوس ئې ترې اوکړو څه دلیل دې؟ حضرت ابراہیم خلیل الله ؑ او فرمائیل دا شرمخان به گواهی ورکړی. پنځو شرمخانو اوونیل چه مونږ گواهی ورکوو دا دواړه دالله څه مامور دی. ذو القرنین ډیر خوشحاله شو او وې فرمائیل ما اومل. د ارزقي په تاریخ مکه کنبی دی چه ذو القرنین د حضرت ابراہیم خلیل الله ؑ او ذبیح الله ؑ سره د بیت الله شریف طواف اوکړو. والله اعلم. په صحیح بخاری کنبی دی چه قواعد بنیادونه ونیلې شی، دا د قاعده جمع دې. په قران پاک کنبی په بل ځانې کنبی دی چه ﴿وَالْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَاءِ﴾، ددې مفرد هم قاعده دې.

حضرت عائشہ ؓ فرمائی چه رسول کریم ﷺ ماته او فرمائیل چه تاته معلوم نه دی چه ستا قوم چه کله بیت الله جوړکړو نو دقواعد ابراہیم نه ئې کم کړو. ما ورته اوونیل چه تاسو دا زیات او په خپل اصل حالت کنبی ئې کړئ. حضرت محمد ﷺ او فرمائیل که ستا دقوم اسلام تازه نه وې او ددوی دکفر زمانه نزدې نه وې نو مابه داسې کړی وې. حضرت ابن عمر ؓ ته چه کله داحديث راوړسیدو نو وې فرمائیل چه کیدې شی هم دا وجه ده چه رسول کریم ﷺ به حجر اسود سره نزدې دوه ستنې نه ښکلولې. (۱) په صحیح مسلم کنبی دی چه رسول کریم ﷺ فرمائی چه انې عائشہ ؓ اکه ستا دقوم دجاهلت زمانه نزدې نه وې نو مابه د کعبې خزانی دالله ﷻ په لار کنبی خیرات کړې وې او دروازي به مې راغورزولې وې (۲) او حطیم به مې په بیت الله شریف کنبی داخل کړې وې. دصحیح بخاری په یو حدیث کنبی دی چه ما به ددې دوڼمه دروازه هم جوړه کړې وې. یو د راتلو دپاره او بله د تلو دپاره. نو ابن زبیر ؓ د خپل خلافت په زمانه کنبی هم داسې اوکړل (۳) او په یو روایت کنبی دی چه ما به دوباره د ابراہیم ؑ په بنیادونو باندې جوړ کړې وې (۴) او په یو بل روایت کنبی دی چه یو دروازه مشرق طرفته وې او بله په مغرب طرفته او شپږ گزه حطیم به مې په دې کنبی شامل کړې وې ځکه چه قریشو دا بهر کړې دې. (۵) په عهد قریشی کنبی دبیت الله تعمیر: - د رسول کریم ﷺ د نبوت نه پنځه کاله مخکې قریشو دبیت الله نوې جوړ کړې وو. ددې تفصیل بیان اوگورئ په دې جوړولو کنبی رسول کریم ﷺ پخپله هم شریک وو. د رسول کریم ﷺ عمر پنځه دیرش کاله وو. او رسول کریم ﷺ به هم پخپله کانړی اوچتول. ابن اسحاق ؓ فرمائی چه هرکله د رسول کریم ﷺ عمر مبارک پنځه دیرش کاله شو نو قریشو دبیت الله شریف دنوی جوړولو اراده اوکړه. ځکه چه ددې دیوالونه ډیر واره وو. چت ئې نه وو.

(۱) صحیح بخاری: کتاب التفسیر سورة البقرة: (واذ یرفع ابراہیم القواعد) ۴۴۸۴، صحیح مسلم: ۱۳۳۳-.

(۲) صحیح مسلم: کتاب الحج باب نقض الکعبه: ۱۳۳۳-.

(۳) صحیح بخاری: کتاب الحج، باب من ترک بعض الاختیار مخافة: ۱۲۶، صحیح مسلم: ۱۳۳۳-.

(۴) صحیح بخاری: کتاب الحج باب فضل مکة وبنائها: ۱۵۸۵، صحیح مسلم: ۱۳۳۳-.

(۵) صحیح بخاری: کتاب الحج باب نقض الکعبه: ۱۳۳۳-.

یہ بیت اللہ کنبی خزانہ:- دویم پہ دے وجہ ہم چہ دبیت اللہ خزانہ پتہ شوے وہ چہ دا دبیت اللہ شریف پہ مینخ کنبی یو ژوره کنده کنبی بنخه شوے وه. دامال د "دویک" نومې سرې نه برآمد شوې وو. اودې د خزاعه قبیلې د بنو ملیح بن عمرو مولی وو. ممکن دی چہ غلو په دې خانې کنبی ایښودی وی اودده لاسونه دده دغلا په وجه پریکړې شوی وی. ددې د جوړولو دپاره یو بل قدرتی سهولت هم شوې وو چہ دروم دتاجرانو یو کشتی چہ په هغې ډیر اعلی لرگی وو، هغه دطوفان په وجه دجدي غاړې ته راغلی وو. دا لرگی په چت کنبی استمالیدشو نو په دې وجه قریشو دا واخستل. او دمکې ترکان ته نې د چت د کار اوونیل او دهغه تعلق د قبطی خاندان سره وو.

د مار لري کولو غیبی انتظام:- دا ټولې تیاری کیدلې خود بیت اللہ شریف د ویرانولو په چا کنبی همت نه وو. ددې قدرتی اسباب هم مهیا کړې شو. دبیت اللہ په خزانہ کنبی یو ډیره غټه اژدها وه. هرکله چہ به خلق نزدې ورتلل نو هغه اژدها به خله وازه کړه او دوی طرفته به نې رامنډه کړه. دامار به هره ورځ ددې کوهی نه راوتلو او دبیت اللہ شریف په دیوالونو به کیناستلو. یوه ورځ ناست وو چہ اللہ ﷺ یو غټ مارغه راولیږلو، هغه مارغه دامار واخستلو او والوتلو. قریشو اوونیل چہ زمونږ اراده دمولی دمرضی مطابق ده. لرگی هم مونږ ته ملاؤ شو، ترکان زمونږ سره موجود دي. مار هم اللہ ﷺ لري کړو. اوس دوی پخه اراده اوکړه چہ بیت اللہ ویران کړی او دا دوباره جوړ کړی. دټولو نه مخکښې وهب اودریدو او یو کانړنی د کعبه اللہ نه اونړولو او هغه دده د لاس نه لارو بیا په خانې باندې نصب شو. ده ټولو قریشو ته اوونیل چہ واورنی، هر سرې دې خپل پاک مال دبیت اللہ شریف په جوړولو کنبی خرچ کړی. په دې د زنا کارنی پیسه، د سودی کاروبار پیسه او دظلم پیسه مه لگوئی. بعضې خلق وائی چہ دامشوره ولید بن مغیره ورکړې وه. (۱)

دبیت اللہ د جوړولو تقسیم:- اوس دبیت اللہ شریف حصې تقسیم کړې شوې. د دروازي حصه به بنو عبد مناف او بنو زهره جوړوی، حجر اسود او رکن یمانی والا حصه دې بنو مخزوم جوړه کړی، قریش او قبائل دې هم دوی سره مدد اوکړی. دکعبې مخکښې حصه دې بنو جمح او بنو سهم جوړه کړی، دحطیم سره حصه دې بنو عبدالدار بن قصی او بنو اسد بن عبدالعزی او بنو عدی بن کعب جوړه کړی. د ولید بن مغیره په نړولو شروع کول:- د دې معامله د حل کیدو نه پس دبیت اللہ شریف رومبې عمارت د غورزولو مسئله راپېښه شوه چہ دا جداکړی. خو د هیچا همت نه کیدو چہ ددې نړول شروع کړی. آخر ولید بن مغیره اوونیل څه شروع کوم. کوداله نې واخستله او پورته اوختلو او وې ونیل انې اللہ ﷺ تاته ښه علم دې زمونږ اراده غلطه نه ده، مونږ ستا کور نړو نه غواړو، بلکه ددې د آبادولو په فکر کنبی یو په دې وینا سره نې د دواړو رکن غاړې اونړولې. قریشو اوونیل چہ اوس نې پرېږدئ او ټوله شپه انتظار اوکړئ. که په دې سرې باندې څه وېبال راغلو نو دا کانړنی به په خپل خانې باندې اولگوئی او خاموشه شی. او که څه عذاب راغلو نو پوهه شی چہ ددې نړول اللہ ﷺ ته خوښ دی. بیا صباله په خپل خپل کار کنبی اخته شی. کله چہ صبا شو نو بالکل خیریت وو. نو اوس ټول په ټوله راغلل او دبیت اللہ شریف نور عمارت اونړولې شو. تردې پورې اصلی بنیادونو یعنی بناء ابراهیمی ته اورسیدل. په دې خانې دشین رنگ کانړی وو. اویو بل سره پیوست وو. یو سرې دوه کانړی بیلول او غوښتل، په دې کنبی نې کوداله واچوله او زور نې اوکړو نو د کانړی خوزیدو سره ټوله زمکه او خوزیدله. نو هغوی پوهه شو چې ددې کانړی لري کول او د دې په خانې نور کانړی اللہ ﷺ ته منظور نه دی. ددې وجې دا زمونږ دوس کار نه دي. ددې ارادې نه منع شو او داکانړنی همداشان پرېښودل. (۲)

(۱) ابن هشام: ۲۰۳/۱-

(۲) ابن هشام: ۲۰۷/۱-

د حجر اسود لکولو واقعہ :- بيا هرې قبيلې د خپلې خپلې حصې مطابق بيل بيل کانري جمع کړل او عمارت جوړيدل شروع شو. تر دې پورې د حجر اسود د ايښودو وخت راغلو. اوس هرې قبيلې دا غوښتل چه داشرف هغوی حاصل کړي. په خپلو کښې په جنگ شو. تر دې پورې د باقاعده جنگ نوبت راغلو. قبيلې په خپلو کښې تقسيم شوې. او د جنگ په تيارو کښې اخته شو. بنو عبدالدار او بنو عدی يولونې کښې وینه واخستله او په دې کښې نې لاسونه کيخودل او حلف نې اوکړو ټول به مړه شي خو هيڅوک به حجر اسود کيخودې شي. داشان څلور پنځه ورځې تيرې شوې. بيا قریش مسجد حرام کښې جمع شو چه په خپلو کښې مشوره او انصاف اوکړي ، نو ابواميه بن مغیره چه قریشی وو ، زیان د عمر والا او عقل مند وو، وې ونیل که تاسو خپل څوک منصف جوړ کړئ چه هغه فيصله اوکړي چه ټولو ته منظور وي ، خو بيا به په منصف جوړولو کښې اختلاف وي ، ددې وجې داسې اوکړئ چه څوک دټولو نه مخکښې دې مسجد حرام ته راشي نو هغه به زمونږ منصف وي. په دې رائي باندې اتفاق اوشو. اوس منتظر دی څوک به دټولو نه مخکښې راځي ؟

د نبی کریم ﷺ په نصیب کښې د حجر اسود کيخودل راتلل :- نو دټولو نه مخکښې حضرت محمد ﷺ تشریف راوړ. د رسول کریم ﷺ په کتلو سره دا ټول خلق خوشحاله شو او وې ونیل مونږ ته ستا فيصله منظور ده. مونږ ستا په حکم راضی يو. دا خو امين دې دا خو محمد (ﷺ) دې. بيا ټول ددوی په خدمت کښې حاضر شو. او ټوله واقعہ نې رسول کریم ﷺ ته بيان کړه. رسول کریم ﷺ او فرمايیل چه لاړ شي اويو غټ شان څادر راوړئ. هغوی راوړو. رسول کریم ﷺ حجر اسود واخستلو او په خپلو لاسونو مبارکونې په دې څادر کښې کيخودو. بيا نې او فرمايیل چه دهرې قبيلې سردار دې راشي اوددې کپړې يو گوټ دې اونيسی اوداشان دې دحجر اسود داوچتولو حصه دار جوړ شي. په دې باندې ټول خلق ډير خوشحاله شواو ټولو سردارانو دا څادر اونيوولو اوچت نې کړو. هرکله چه ددې دکيخود ځانې راغلو نو د الله ﷻ نبي ﷺ دا کانري واخستلو او په خپل ځانې باندې نې کيخودو. او داشان هغه اختلاف اوجنگ بالکل ختم شو. او داشان الله ﷻ د خپل نبي ﷺ په لاسونو مبارکو سره په خپل کور کښې کانري نصب کړو. (دوحی نازلیدو نه مخکښې به قریشو رسول کریم ﷺ ته امين ونيلو). اوس پورتنی حصه جوړه شوه. او د کعبه الله تعمير پوره شو.

په خلافت د ابن زبير ﷺ کښې د کعبې تعمير :- ابن اسحاق فرمائي چه د رسول کریم ﷺ په زمانه کښې کعبه اتلس گزه وه ، په دې باندې به دقباطی پرده اچولې شوه. بيا پرې د څادر پرده اچولې شوه. ريښمی کپړه پرې دټولو نه مخکښې حجاج بن يوسف اچولې وه. (۱) دکعبې مبارکې هم دا عمارت وو تردې پورې چه د حضرت عبدالله بن زبير ﷺ دور خلافت په ابتداء زمانه کښې شپيته کاله پس په دې ځانې کښې اور اولگیدو او کعبه مبارکه اوسوزيده. دا د يزيد بن معاويه د ولايت آخری زمانه وه. او هغه ابن زبير ﷺ په مکه مکرمه کښې گیر کړې وو. په دې ورځو کښې خليفه په مکه مکرمه کښې حضرت عبدالله بن زبير ﷺ خپلې ترور حضرت عائشه (رضي الله عنها) نه چه کوم حديث اوریدلی وو، هم دهغې مطابق نې د رسول کریم ﷺ په خواهش باندې بيت الله شهيد کړو او په دابراهيم (عليه السلام) په بنيادونو باندې نې جوړ کړو ، حطيم په کښې دننه شامل کړې شو. مشرق او مغرب طرفته دروازې کيخودې شوې يود تلو او بله دراتلو. او دروازې نې زمکې سره يو شان کيخودې. ددوی دامارت دزمانې پورې کعبه الله همداسې وه. تردې پورې چه د ظالم حجاج دلاسه بيت الله شهيد شو ، اوس حجاج بياد عبدا الملک بن مروان په حکم سره بيت الله شهيد کړو او دمخکښې پشان نې جوړ کړو.

د تعمیر نه وړاندې استخاره کول: په صحیح مسلم کښې دی چه د یزید بن معاویه په زمانه کښې ، چه شام والو په مکه باندې حمله کړې وه او چه څه کیدل هغه اوشو. حضرت عبدالله ﷺ بیت الله شریف هم داسې پرېښودو. د حج په موقعه خلق جمع شو او هغوی دا ټول هر څه او کتل اوددې نه پس خلقو مشوره اوکړه چې ټوله کعبه دې شهیده کړې شی او بیا دې نوې جوړه کړې شی یا چه کومه نړیدلې ده هغه صحیح کړئ؟ نو عبدالله بن عباس ﷺ اوفرمانیل چه څما رانې داده چه اوس کومه نړیدلې ده هغه جوړه کړئ او باقی نوره پخوانۍ پرېږدئ. دوی اوفرمانیل چه تاسو کښې که دچا کور اوسوزی نو دهغه به دا خواهش نه وی چه هغه دې نوې جوړه کړی. بیا تاسو دالله ﷻ د کور متعلق داسې کمزورې رانې ولې ساتئ. ښه ده څه درې ورځو پورې دخپل رب سره استخاره کوم او بیا چه څه څما په زړه کښې وو هغه به کوم. درې ورځې پس ددوی هم دا رانې وه چه باقی دیوالونه دې هم غوزار کړې شی او کعبه دې دوباره تعمیر کړې شی. نو دا حکم ورکړې شو. خود کعبې شهید کولو په چا کښې همت نه وو. ویره وه چه څوک هم مخکښې د شهید کولو دپاره مخکښې شو په هغه به عذاب رازی. خو یو همت والا سړې پورته اوختلو او هغه یو کانړې اونړولو ، هرکله چه خلقو او کتل چه هغه ته هیڅ تکلیف اونه رسیدو نو بیا ټولو نړول شروع کړل. او زمکې پورې نې ټوله صفا کړه. په هغه وخت کښې څلور واړو طرفونو ته ستنې اودرولې شوې اویو کپړه پرې زورنده کړې شوه. (۱)

په تعمیر باندې شروع کول: اوس د بیت الله شریف تعمیر شروع شو. حضرت عبدالله ﷺ فرمائی چه ما د حضرت عائشه رضی الله عنها نه واوریدل ، هغې به فرمائیل چه رسول کریم ﷺ فرمائیلی دی که دخلقود کفر زمانه نزدې نه وي اوماسره دخرج کولو څه هم وي چه په دې سره مې جوړ کړې وي نو د حطیم نه به مې پنځه گزه بیت الله شریف کښې شامل کړې وي او دکعبې به مې دوه دروازې جوړې کړې وي ، یو دراتلو او بله دتلو. حضرت عبدالله ﷺ داروايت بیان کړو او وي فرمائیل چه اوس دخلقود کفر زمانه لرې ده، اوس ویره ختمه شوه ، او خزانه هم ډکه ده ، خامسره کافی روپی دی ، بیا هیڅ وجه نشته دې چه څه د نبی کریم ﷺ خواهش پوره نکړم. نو پنځه لاسه نې حطیم کښې دننه واخستل او اوس نې کنستل او کړل نو ابراهیمی بنیاد په نظر راغلو او خلقو داپخپلو سترگو اولیدو اوهم په دې دیوال باندې دبیت الله شریف اوږدوالې اتلس گزه وو. اوس په دې کښې پنځه گزه نور هم زیات شو نو پلن والې نې کم شو نو ددې وجې په پلن والې کښې لس گزه نور هم زیات کړې شو او دوه دروازې جوړې شوې یو دننه طرفته او بله بهر طرفته ،

د حجاج بن یوسف تعمیر: د ابن زبیر رضی الله عنه د شهادت نه پس حجاج عبدالملک ته اولیکل او هغه سره نې مشوره اوکړه چه اوس څه اوکړې شی ، دانې هم ورته اولیکل چه دمکې مکرمې عادلانو ددې متعلق معلومه ده. او بالکل د حضرت ابراهیم رضی الله عنه په بنیادونو باندې کعبه تیاره کړې شوې ده. خو عبدالملک جواب ورکړو پلن والې باقی پرېږده ، او حطیم بهر کړه او دویمه دروازه بنده کړه. حجاج ددې حکم مطابق کعبه شهیده کړه اوبیاني د عبدالملک په وینا باندې جوړه کړه. خو سنت طریقه هم دا وه چه د حضرت عبدالله بن زبیر بنیاد باقی ساتلې شوې وي. ځکه چه دا د نبی کریم ﷺ خوښه وه. خو په هغه وخت کښې نبی کریم ﷺ ته داویره وه چه خلق بدگمانی اونکړی ځکه چه اوس اوس نوی نوی اسلام کښې داخل شوی دی.

د عبدالملک بن مروان افسوس: خود احدث عبدالملک بن مروان ته نه وو رسیدلې. ځکه هغه کعبه شهیده کړه. هرکله چه هغه ته احدث اورسیدو نو ډیر خفگان به نې کولو او ونیل به نې چه کاش مونږ هغه داشان پرېښودې وي او شهیده کړې مو نه وي. د صحیح مسلم په یو بل روایت کښې دی چه

(۱) صحیح مسلم : کتاب الحج : باب نقض الکعبة : (۱۳۳۳) -

حارث بن عبد اللہ کله دیو وفد پہ شکل کنبی عبد الملک بن مروان ته راغلو نو عبد الملک بن مروان اوونیل خما خیال دی چه ابو حبیب یعنی حضرت عبد اللہ بن زبیر ؓ به دا حدیث دخپلې ترور حضرت عائشہ ؓ نه اوریدلې وی حارث اوونیل ضرور نې اوریدلې دې. ما پخپله هم دا دمور بی بی نه اوریدلې دې. تپوس ترې اوکړو تاترې نه خه اوریدلې دی؟ وې ونیل ماترې اوریدلې دی چه هغې به فرمائیل نبی کریم ﷺ یو خل ماته اوفرمائیل انې عائشې ؓ ستا قوم بیت الله شریف تنگ کړو. که ستا د قوم د شرک زمانه نزدې نه وې نو ما به دوباره ددې (بیت الله) کمې پوره کړې وې. خورازه چه خه تاته نوی بنیادونه او بنایم که ستا قوم دا بیاتعمیر کوی نو چه په اصلی صورت نې جوړه کړی. نو نبی کریم ﷺ حضرت عائشہ ؓ ته په خطیم کنبی اووه گزه دننه داخلولو اوونیل او وې فرمائیل چه مابه ددې دوه دروازې کړې وې، یو دراتلو اوبله دتلو. اودواړه دروازې به مې زمکې ته نزدې جوړې کړې وې، یو مشرق طرفته اوبله مغرب طرفته. تاته پته ده چه ستا قوم دروازې دومره اوچتې ولې کړې دی، دې ؓ اوفرمائیل چه حضور ﷺ ماته نه دی معلوم. نبی کریم ﷺ اوفرمائیل چه صرف دخپل اوچتوالی او لوڼې والی په خاطر چه چالره اوغواړی نو چه دننه نې پریردې او چالره چه اوغواړی نو منع نې کړی. عبد الملک اوونیل انې حارث اتا پخپله دا حدیث د حضرت عائشہ ؓ نه اوریدلې دې. هغه اوونیل اوما پخپله اوریدلې دې. نو لږ وخت عبد الملک خپله همسا ټکوله سوچ نې کولو، بیانی اوونیل چه کاش ما هغه هم دهغه پشان پرینودې وې. (۱)

د صحیح مسلم په یو حدیث کنبی دی عبد الملک بن مروان یو خل طواف کولو او حضرت عبد اللہ ؓ نې اورتلو او وې ونیل چه ددې حدیث په وجه په حضرت عائشہ ؓ باندې الزام لگولو نو حضرت حارث ؓ هغه منع کړو اوگواهی نې ورکړه چه هغه رښتونې ووما هم د حضرت عائشہ ؓ نه دا حدیث اوریدلې دې. او عبد الملک افسوس اوکړو او وې ونیل که ماته دمخکنبی نه معلوم وې نو ما به هغه نه وه شهیده کړې. (۲)

د هارون الرشید اراده: قاضی عیاض رحمۃ اللہ علیہ او امام نووی رحمۃ اللہ علیہ لیکلی دی چه خلیفه هارون رشید د حضرت امام مالک رحمۃ اللہ علیہ نه تپوس کړې وو که اجازت وی نوزه به دوباره کعبه هغه شان جوړه کړم څنگه چه حضرت زبیر جوړه کړې وه. امام مالک رحمۃ اللہ علیہ اوونیل تاسو داسې مه کوڼی. هسې نه کعبه هم دبادشاهانو دپاره لوبې توقې شی چه هر څوک نې دخپلې خونې مطابق جوړوی او ورانوی. نو خلیفه دخپلې ارادې نه منع شو هم دا خبره صحیح معلومیږی چه کعبه باربار چیرل صحیح نه دی. دبخاری او مسلم په یو حدیث کنبی دی چه نبی کریم ﷺ اوفرمائیل دا (کعبه به) دوه پنډو والا حبشی بیا نوروی (۳) نبی کریم ﷺ فرمائی لکه چه خه هغه وینم. هغه تور سرې به یو یو کانرې بیلوی. (۴) ددې غلاف به اخلی او ددې خزانه به هم، دهغه لاسونه به کاره وی او پښې هم او گنجې به وی. خه وینم چه هغه کوداله تنگوی او ټکړې کوی نې (۵) غالباً دا بدنصیبه واقعه به د یاجوج او ماجوج راوتلونه پس وی (ددې دکتلونه دې مونږ الله عز وجل محفوظ اوساتی) په صحیح بخاری کنبی یو حدیث دې چې نبی کریم ﷺ فرمائیلی دی چه تاسوبه د یاجوج او ماجوج راوتلو نه پس (۶) هم د بیت الله حج او عمره کوڼی.

(۱) صحیح مسلم: کتاب الحج باب نقض الکعبه: (۱۳۲۳)۔

(۲) ایضا۔

(۳) صحیح بخاری: کتاب الحج باب هدم الکعبه: (۱۵۹۵)۔

(۴) صحیح بخاری: کتاب الحج: باب هدم الکعبه (۱۵۹۵)۔

(۵) احمد: (۲۲۰/۲)۔

(۶) صحیح بخاری کتاب الحج: باب قول الله تعالى (جعل الله الکعبه البيت) (.....) (۱۵۹۳)۔

قوله تعالى: رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ

د حضرت خليل الله او حضرت ذبيح الله دعاګانې :- حضرت ابراهيم خليل الله ﷺ او حضرت اسماعيل ذبيح الله ﷺ په خپلو دعاګانو کېنې وائی چه مونږ لره مسلمانان جوړ کړه يعنی مخلص مو جوړ کړه ، مطيع مو جوړ کړه ، موحد مو جوړ کړه ، د شرک نه مو بچ کړه اوريا کارئې نه مو بچ اوساته ، خشوع او خضوع راکړه. حضرت سلام بن ابی مطيع فرمانی چه مسلمانان خو وو خود اسلام ثابت قدمی نې طلب کوله. چه ددې په جواب کېنې الله ﷻ ارشاد فرمانی چه ﴿قَدْ فَعَلْتَ﴾ (ماستاسو دا دعا قبوله کړه) بيا دخپل اولاد دپاره هم دادعا کوی چه قبليرې. بنی اسرائيل هم حضرت ابراهيم خليل الله ﷺ په اولاد کېنې دې او عرب هم ، په قران پاک کېنې دی چه ﴿وَمِنْ قَوْمٍ مُّؤْمِنٍ أَمَةٌ يَهُدُونَ بِالْحَقِّ وَهُمْ يَقْتُلُونَ﴾ (دموسی ﷺ په قوم کېنې يو ډله پيه حق او عدل باندې وه) خو د عبارت روانی نه معلوميرې چه دعربو دپاره دا دعا ده. اگر چه نورو لره هم شامله وی. ځکه چه ددې نه پس بله دعاده چه په دوی کېنې يو رسول اوليره او د رسول نه مراد حضرت محمد مصطفی ﷺ دې ، نو دا دعا هم پوره شوه لکه فرمانی چه ﴿هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ﴾ خوددې نه ددوی رسالت خاص نه دې

د نبی کریم ﷺ د رسالت عموميت :- بلکه د نبی کریم ﷺ رسالت عام دې. دعربو عجمو ټولو دپاره ، لکه فرمانی چه ﴿قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّبِعُوا اللَّهَ اتَّبِعُوا رَسُولِي اتَّبِعُوا اللَّهَ اتَّبِعُوا رَسُولِي﴾ (اووايه چه انې خلقو څه تاسو ټولو ته يو رسول راليرې شوې يم).

څنگه چه ددې دواړو نبيانو دعاده داسې دې دهر متقی هم وی ، لکه څنگه چه په قران پاک کېنې تعليم دې چه مسلمانان دا دعا کوی ﴿رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا﴾ (انې زمونږه ربه ! مونږ لره زمونږ بيبیانې او اولاد زمونږ د سترگو يخوالې جوړ کړې. او مونږ دپرهيزګارونه او ګرزوې). دا هم دالله ﷻ دمحببت دليل دې چه انسان غواړی چه ځما. اولاد ځما نه پس هم دالله تعالی عابدان وی ، او په بل خانې کېنې ددې دعا الفاظ دادی چه ﴿وَأَجْنِبْنِي وَبَنِيَّ أَنْ نَعْبُدَ إِلَّا صَمَةً﴾ (انې الله ﷻ ! ما اوځما اولاد لره د بت پرستی نه بچ اوساتي).

دانسان په مرک د اعمالو خاتمه خو :- نبی کریم ﷺ فرمانی چه دانسان مړ کیدو سره دده اعمال ختم شی خو درې کارونه به باقی پاتې شی ① صدقه جاريه ② علم چه دهغه نه فائده واخستلې شی او ③ نیک اولاد چه دعا کوی. (مسلم) ، ()

قوله تعالى: - وَأَرْزُقْنَا مِنْكَ وَتُبْ عَلَيْنَا

د حج احکام کول :- بيا دعا کوی چه مونږ ته مناسک او ښايه يعنی احکام د حج او د ذبح وغيره اوښايه. دکعبې د عمارت پوره کیدو نه پس حضرت جبريل ﷺ دوی لره صفا ته راوولی ، اوبيا مروه ته ځی او فرمانی چه دا دالله ﷻ شعائر دی. بيا منی طرفته لاړل. عقبه سره شيطان يوونې سره ولاړ وو ، ملاؤ شو نووې فرمانيل تکبير اووايه اودې په کانړی اووله. ابليس ددې خانې نه اوتښتیدو او جمره وسطی سره اودريدو ، دې خانې کېنې هم دې په کانړو اووېشتلې شو نو خبيث ناامیده شو او لاړو. دده اراده وه چه دحج په احکامو کېنې څه مداخلت اوکړی خو موقعه ورته ملاؤ نشوه اومايوسه شو. ددې خانې نه دوی مشعرا الحرام ته راوستلو. بيا نې عرفات ته بوتلو ، بيبانې ترې درې ځل تپوس اوکړو اووايه پوهه شوې. دوی اوفرمانيل آو. () په دويم روايت کېنې درې خانې کېنې شيطان په کانړو وېشتلې شوې دې. او هر شيطان نې په اووه اووه کانړو وېشتلې دې.

① صحيح مسلم كتاب الوصية باب ما يلحق الانسان من الثوب (۱۶۳۱) -

② ابن ابی حاتم : ۱ / ۳۹۰ -

رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ

ا اي ربه زمونږ ا راوليږه ا په دوى كښي

انې ربه په دوى كښي د دوى د نسب نه يو رسول راوليږه

رَسُولًا مِّنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ

يو پيغمبر ا د دوى نه ا چې اوړوي ا هغوى ته ا ايتونه ستا ا وښاني هغوى ته ا كتاب ا

چې ستا ايتونه ورته لولي ا او د كتاب (قرآن) تعليم ورگوي (د خپل احاديثو په ذريعه)

وَالْحِكْمَةَ وَیُزَكِّیْهِمْ وَ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

او حكمت ا او پاکوي هغوى لره ا بيشكه خاص هم ته ا غالب ا صاحب د حكمت نې

او (تعليم ورگوي) د هونښيارتيا ا او د گناهونو نه نې پاکوي ا بيشكه ته غالب او صاحب د حكمت نې

د دعاء ابراهيمي ظهور :- د حرم والو دپاره دابله دعاده چه ددوى په اولاد كښي يو پيغمبر پيدا شي نو دا هم پوره شوه. مسند احمد كښي دي چه نبي كريم ﷺ فرماني څه د الله ﷻ په نيز خاتم النبين ﷺ دهغه وخت نه يم چه كله حضرت آدم ﷺ لا دنياوړي په صورت كښي وو. څه تاسو ته ابتدائي امر اوښايم ، څه دخپل پلار حضرت ابراهيم ﷺ دعا يم او د حضرت عيسي ﷺ بشارت يم او دخپلي مور خوب يم. د نبیانو مياندي هم داسي خوبونه ويني () ابو امامه ﷺ يوځل سوال اوکړو مونږ ته خپل ابتدائي حالات بيان او فرماني نبي كريم ﷺ او فرمايل څه دخپل پلار حضرت ابراهيم ﷺ دعا او د حضرت عيسي ﷺ زيرې يم او ځما مور او كتل چه ددي نه يو نور روان شو چه دي سره دشام محلونه په پر قا شو. مطلب دادې چه په دنيا كښي دشهرت دا خيزونه شو. د نبي كريم ﷺ دمور خوب هم په عربو كښي مخكښي نه مشهور شوې وو. او هغوى به وئيل چه د حضرت آمنه درحم نه به يو لوڼې سرې پيدا كيږي. د بنی اسرائيلو نبي خاتم حضرت روح الله ﷻ چه به كله خطبه وئيله نو د ددوى (نبي كريم ﷺ) نوم به نې هم اخستلو او فرمايل به نې انې خلقو ا څه دالله تعالی د طرفنه تاسو ته رسول يم. ځما نه مخكښي كتاب تورات دي دهغي هم څه تصديق كوونكې يم، او ځما نه پس د راتلونكي نبي تاسو ته بشارت دركوم چه دهغه نوم احمد ﷺ دي. هم دي طرفته په دي حديث كښي اشاره ده ، په خوب كښي نور نه دشام محلونه پرقيدلو كښي دي طرف ته اشاره ده ، چه دين به په هغه ځاني قائم شي.

بلکه دروايتونونه ثابت دي چه په آخره زمانه كښي به شام داسلام او داهل اسلام مرکز جوړ شي. دشام په مشهور ښار دمشق كښي به حضرت عيسي ﷺ په شرقی سپينه مناره باندي راكوزيږي. په بخاري او مسلم كښي دي چه خمدامت يو ډله به په حق پاندي قائم وي. ددوى مخالفين به دوى ته نقصان نه شي رسولي تر دي پورې چه دالله ﷻ حكم راشي () په صحيح بخاري كښي دومره اضافه ده چه هغوى به شام كښي وي () دابوالعاليه نه روايت دي چه ددي دعا په جواب كښي اوونيلي شو چه دا هم قبول شوې ده او داپيغمبر به په آخری زمانه كښي مبعوث كيږي.

قوله تعالى: - وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّیْهِمْ

د كتاب او حكمت نه مراد :- دكتاب نه مراد قرآن او حكمت نه مراد سنت او حديث دي. حسن ﷺ ، قتاده ﷺ ، مقاتل ﷺ ، بن حبان ﷺ او ابو مالك ﷺ وغيره هم دا فرمان دي. او دحكمت نه مراد ددين پوهه

(۱) مسند احمد: ۱۲۷/۴ -

(۲) صحيح مسلم كتاب الامارة باب قوله ﷺ (لا تزال طائفة من امتي....) (۱۹۲۰) -

(۳) صحيح بخاري : كتاب التوحيد ، باب قول تعالى (انما قولنا لشيء...) (۷۴۶۰) -

هم ده. پا کول یعنی اطاعت او اخلاص خودل، نیکی کول، دېدو نه منع کول، دالله ﷻ اطاعت کول او دالله ﷻ رضا حاصلول، الله ﷻ عزیز دې، هغه پاک ذات هیڅوک نشی عاجز کولی، په هر څیز باندې غالب دې، حکیم دې یعنی دهغه پاک ذات هیڅ یو قول او فعل دحکمت نه خالی نه دې، هغه هر څیز لره پخپل محل باندې حکمت او عدل سره کوی.

وَمَنْ يَرْغَبْ عَنْ مِلَّةِ إِبْرَاهِيمَ إِلَّا مَن سَفِهَ نَفْسَهُ وَلَقَدْ	اوڅوک دې چې نفرت او کړی دطریقې دابراهیم نه مګر هغه څوک چې بېوقوف کړې نې وی خان خېل او حقیقت دادي
أُصْطَفِيَ فِي الدُّنْيَا وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ	اوڅوک دې (یعنی نشته) چې مخ و اړوی دملت ابراهیمی نه بغير دهغه چانه چې خېل خان نې کم عقل کړې وی
إِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ أَسْلِمْ قَالَ أَسْلَمْتُ	کله چې اوونیل هغه ته رب خېل چې تابعدار شه انو اوونیل هغه چې زه تابعدار شوم
لِرَبِّ الْعَالَمِينَ	(داحال وو) چې الله ورته او فرمانیل چې (خما حکم ته) غاړه کېږده هغه (زر) اوونیل چې ما غاړه ایښودې ده
وَوَصَّى بِهَا إِبْرَاهِيمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ	د مالک د کائناتو او وصیت کړې وو په دې سره ابراهیم اولاد خېل ته او یعقوب هم
يٰبَنِيَّ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَى لَكُمُ الدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ	هغه چاته د ټول جهان مالک دې اوبیا ددې خبرې وصیت ابراهیم اود (هغه نسی) یعقوب خېل اولاد ته هم کړې وو
إِلَّا أَنْتُمْ وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ	چې اے بچو زما بیشکه چې الله غوره کړې دې ستاسو دپاره دادین نومه مری تاسو
وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ	چې انې خما خاموالله تعالی ستاسو دپاره دین (اسلام) غوره کړې دې نو (خبردار) تاسو مه مرنی
وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ	مګر په داسې حال کې چې ینی تاسو مسلمانان آیا وی تاسو
وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ	مګر هله چې مسلمان یی (هروخت مسلمانان اوسیرنی)

ددین ابراهیمی دعویداردمشرکینو ذکر :- په دې ایتونو کې هم دشرکانو رد دې چه هغوی به خپل خان په دین ابراهیمی باندې ګنړلو. حالانکه هغوی مکمل طور سره مشرکان وو. او حضرت ابراهیم خلیل الله ﷺ خودموحدینو امام وو. توحید لره دشرک نه ممتاز کولو والا وو. په ټول عمر کې نې د سترګې درپ هومره هم دالله ﷻ سره شرک نه وو کړې. بلکه دهر مشرک او دهر قسمه شرک او ددې نه بیزاره وو، هم په دې دقوم نه بیل شو. وطن نې پرېښودو. تردې پورې چه دپلارنې هم مخالفت اوکړو اوددې نې هېڅ پرواه اونکره. او صفائي اوونیل (أَيُّ دِينٍ يَّمْنُ الْغُفَّارُ) (خه بیزاره یم ددې څیزنه چه کوم تاسو شرک کوئی، خه یو خواته شوم اوخپله ټوله توجه مې هغه پاک ذات طرفته کړه. چه هغه پاک ذات زمکې اوآسمانونه پیدا کړی دی. خه دشرک کوونکو نه نه یم. په بل خانې کې دې چه حضرت ابراهیم خلیل الله ﷻ خپل پلار اوخپل قوم ته صفا اوونیل چه خه ستاسو دعبودانونه بری یم. خه خود خپل حقیقی الله ﷻ سره محبت لرم، هغه پاک ذات به ماته نیغه لار ښانی. اوبه بل خانې کې دې چه

﴿وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ الْخ﴾ حضرت ابراہیم خلیل اللہ ﷺ بہ صرف دیو وعدی پہ وجہ دخیل پلار دپارہ استغفار کولو. خو کله چہ هغه تہ معلومہ شوه چہ هغه دالله ﷻ دبنمن دې نودهغه نہ بیزارہ شو.

دابراہیم ﷺ صفات: حضرت ابراہیم خلیل اللہ ﷺ دیر رجوع کوونکې او بردبار وو. او په بل خانی کښې دې چہ حضرت ابراہیم خلیل اللہ ﷺ مخلص او مطیع وو او مشرک بالکل نہ وو. دالله تعالیٰ دنعمتونوشکر کوونکې وو. دالله ﷻ خوښ وو. او په نیغه لار باندې روان وو. ددنیا دبنو خلقونہ وو او په آخرت کښې هم د صالحانو څنی وی. ددې آیتونو په شان په دې خانی کښې هم فرمانی چہ په خپلو خانو نو باندې ظلم کوونکې بی تدبیر او گمراه خلق هم دحضرت ابراہیم خلیل اللہ ﷺ ملت پرېږدی ځکه چہ حضرت ابراہیم خلیل اللہ ﷺ الله دهدایت دپارہ منتخب کړې وو. او وړو کوالی نہ نې ورته توفیق هم ورکړې وو. دخلیل پشان ښکلي خطاب نې ورکړې وو. په آخرت کښې به هم د نیک بختو خلقو څنی وی. دحضرت ابراہیم خلیل اللہ ﷺ مسلك او ملت لره پرېښودونکې او گمراهی کښې اختہ کیدونکې نہ به زیات بی وقوف او ظالم څوک وی؟ په دې آیت مبارک کښې دیهودیانو هم رد دې. لکه فرمانی چہ ﴿وَمَا كَانَ إِبْرَاهِيمُ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا الْخ﴾ (ابراہیم ﷺ نہ یهودی وو او نہ نصرانی اونه مشرک بلکه موحد او مسلمان او مخلص وو، او هغه تہ نزدې هغه خلق دی چہ دهغه تابعدار دی او دا نبی او چي ایماندار دی. الله تعالیٰ دمومنانو ولی دې. کله ورته الله ﷻ فرمانی چہ دا اومنی نو هغوی جواب ورکوی چہ انې رب العالمین ما اومنل. هم ددې ملت وحدانیت وصیت حضرت ابراہیم خلیل اللہ ﷺ او حضرت یعقوب ﷺ خپل اولاد تہ کړې وو. د "ها" مرجع یا خو ملت دې یا کلمه.

دملت نہ مراد اسلام او کلمې نہ مراد ﴿أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ دې. او گورنی ددوی زړونو کښې داسلام څومره محبت او عزت وو چہ په دې باندې تر عمره پورې عمل کوونکې وو او خپل اولاد تہ نې هم ددې وصیت او کړو. لکه فرمانی چہ ﴿وَجَعَلَهَا كَلِمَةً بَاقِيَةً﴾ (مونږ هغه کلمه دده په اولاد کښې هم باقی اوساتله). بعضې سلفو ﴿يَعْقُوبُ﴾ هم ونیلې دې خوییا به په "بنیه" باندې عطف وی. او مطلب به داوی حضرت ابراہیم خلیل اللہ ﷺ خپل اولاد او دا اولاد اولاد نہ حضرت یعقوب ﷺ تہ چہ په هغه وخت کښې موجود وو، دهغه ددین داستقامت په وجه وصیت او کړو. قشیری ﷺ فرمانی چہ حضرت یعقوب ﷺ د حضرت ابراہیم ﷺ د وفات نہ پس پیدا شوې وو. خودا صرف دعوی ده. په دې باندې هیچ دلیل نشته. والله اعلم.

یعقوب ﷺ د ابراہیم ﷺ په ژوند کښې پیدا شوې وو. بلکه په ظاهره دامعلومېږي چہ حضرت یعقوب ﷺ د حضرت اسحاق ﷺ کره د حضرت ابراہیم خلیل اللہ ﷺ په ژوند کښې پیدا شوې وو. ځکه چہ دقران پاک آیت دې چہ ﴿فَبَشِّرْنَاهُ بِاسْحَاقَ وَمِنْ وَرَاءِ اسْحَاقَ يَعْقُوبُ﴾ (مونږ هغه تہ داسحاق او داسحاق نہ پس د یعقوب زیرې ورکړو). اوددې نصب د خفض په لرې کولوسره هم لوستلې شوې دې. نو که حضرت یعقوب ﷺ د حضرت ابراہیم خلیل اللہ ﷺ په ژوند مبارک کښې ژوندې نہ وې نو بیا د هغه دنوم په اخستلو کښې څه غټه فائده باقی نہ پاتې کیږی. په سورت عنکبوت کښې هم دی چہ مونږ حضرت ابراہیم ﷺ تہ حضرت اسحاق ﷺ ورکړو او حضرت یعقوب مو ورکړو اومونږ دهغه په اولاد کښې نبوت او کتاب جاری کړو. او په آیت کښې دی چہ مونږ هغه تہ اسحاق ﷺ او یعقوب ﷺ زیاتی ورکړو. نو ددې نہ معلومېږي چہ حضرت یعقوب ﷺ د حضرت ابراہیم خلیل اللہ ﷺ په ژوند کښې وو. په مخکښو کتابونو کښې هم دی چہ هغه به بیت المقدس ته رازی.

په بیت الله او بیت المقدس کښې فاصله: حضرت ابوذر رضی الله عنہ یو ځل دنبی کریم ﷺ نه تپوس او کړو یارسول الله ﷺ ا کوم یو جومات مخکښې جوړ کړې شوې دې؟ نو نبی کریم ﷺ اوفرمانیل مسجد حرام تپوس کوی بیا؟ نبی کریم ﷺ اوفرمانیل بیت المقدس. ما اوونیل د دواړو په مینځ کښې څومره موده

وه؟ وې فرماښل څلويښت كاله الخ. (۱) ابن حبان ونيلى دې چه د حضرت ابراهيم خليل الله ﷺ اود حضرت سليمان ﷺ په مينځ كښې د فاصلې دا بيان دې حالانكه دا قول بالكل مخالف دې ، ددې دواړو نبيانو په مينځ كښې خو د زرگونو كلونو موده وه. بلكه مطلب د حديث څه بل څه دې. اوشاه زمان سليمان ﷺ خو ددې مرمت كړې وو. داشان يعقوب ﷺ هم وصيت كړې وو چه د هغې ذكر هم رازى. وصيت ددې امر شوې وو چه په ژوند كښې مسلمان اوسې چه مرگ هم درته په دې كښې راشي. چه څه كړې هغه به ريبې :- عام طور انسان چه په ژوند كښې په كوم څيز باندې اوسيرې، په هغې باندې ورته مرگ هم راځي. او چه په كوم مري په هغې به پاسي. دالله ﷻ عادت داشان دې چه دنيكې ارادې كولو والا ته دنيكې توفيق ورگوي. نيكي دده دپاره آسانولې هم شي. او ده لره ثابت قدم ساتلې شي هېڅ شك نشته دې چه دا حديث هم راغلې وي چه انسان دجنتيانو عمل كولو سره جنت ته يوليشت نژدې شي اودده تقدير غالب شي، اود جهنميانو كار كولو سره جهنمى شي (۲) او كله ددې خلاف هم وي. ددې مطلب دادې چه دا ښه او خرابو كارونه ظاهري طور سره كيږي حقيقي طور سره نه. نو بعضو رواياتو كښې هم دا لفظ هم دې. (۳) قران پاك وائى سخاوت ، تقوى او (لااله الاالله) تصديق كولو والا دپاره مونږ دآسانۍ لار پيداكوو او بخل او بې پرواهۍ او دنيكو خبرو تكذيب كوونكو دپاره مونږ دسختۍ لار آسانوو.

اَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ اِذْ	
آيا وي تاسو حاضر په هغه وخت كښې	
آيا تاسو حاضر وي څه وخت چې	
حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتَ لَا	اِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ
چې راغې يعقوب ته مرگ كله چې اووئيل هغه خامنو خپلو ته دچا عبادت به كوي تاسو	
يعقوب ﷺ ته (د) مرگ (ښې) ښكاره شوې او هغه خپلو خامنو ته اووئيل چې د څه عبادت به كوي	
مِنْ بَعْدِي ط قَالُوا	نَعْبُدُ اِلَهَكَ وَآلَهُ اَبَايَكَ اِبْرَاهِمَ وَاسْمَاعِيلَ
روستو زمانه انراو وئيل هغوى مونږ به عبادتكوو دمعبودستا اودمعبود دپلارونو ستا چې ابراهيم او اسماعيل	
خما دمرگ نه پس هغوى ورته اووئيل چې ستا دمعبود اوستاد پلار نيکه د معبود د ابراهيم ، اسماعيل	
وَاسْحَقَ اِلَٰهًا وَاحِدًا ط وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ۝ تِلْكَ اُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ ۙ	
او اسحاق دې چې معبود يو دې او مونږ دهغه حكم منونكى يو هغه څه خلق وو چې تير شو	
اود اسحاق چه يوا الله معبود دې او مونږ دهغه احكامو ته غاړه ايخودې ده دغه يوه ډله په چې لاره تيره شوه	
لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلكُمْ مَا كَسَبْتُمْ ۚ	
دهغوى دپاره دې هغه څه چې كړې وو هغوى اوستاسو دپاره دې هغه څه چې كړې دې تاسو	
هغوى ته به دخپل عمل بدله ورکولې شي او تاسو ته به ستاسود کارونو بدله درکولې شي	

(۱) صحيح بخارى ، كتاب احاديث الانبياء ، باب رقم : ۳۳۶۶/۱۰ ، صحيح مسلم : ۵۲۰ ، نسائي : ۶۸۱ ، ابن ماجه : (۷۵۳) -

(۲) صحيح بخارى كتاب القدر باب رقم : آ، ح/ ، ۶۵۹۴ ، صحيح مسلم : (۲۶۴۳) -

(۳) صحيح بخارى ، كتاب الجهاد ، باب لا يقال فلان شهيد ، ۲۸۹۸ ، صحيح مسلم ، (۱۱۲) -

وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ

اونہ بہ گیری تپوس ستاسو نہ | دھغہ خہ | چي کول بہ هغوی

اوتاسونہ بہ دھغوی د عملونو بحقلہ ہیخ تپوس نہ گیری

دتوحید الوہیت ثبوت:- د عربو مشرکان چہ د حضرت اسماعیل علیہ السلام اولاد وو، او کفار بنی اسرائیل چہ د حضرت یعقوب علیہ السلام اولاد وو هغوی (دواړو باندې) دلیل راوړی او الله تعالی فرمائی چہ حضرت یعقوب علیہ السلام خو اولاد تہ پہ خپل آخری وخت ہم د الله تعالی وحدہ لا شریک له د عبادت وصیت کړې وو. دوی نہ دې مخکښې تپوس او کړو چہ تاسو بہ د چا عبادت کوئی؟ ټولو جواب ورکړو چہ ستا او ستا د (الله) او د بزرگانو حق د معبود.

حضرت یعقوب علیہ السلام د حضرت اسحاق علیہ السلام خونی وو او حضرت اسحاق د حضرت ابراهیم علیہ السلام خونی وو، د حضرت اسماعیل علیہ السلام نوم دپلار نیکہ پہ ذکر کښې د تغلیب په طور راغلي دي. ځکه دوی د حضرت یعقوب علیہ السلام تره دي اودادي هم ښکاره وی چہ عربو کښې تره تہ هم پلار وائی. (۱)

د ایت نہ یو استدلال:- په دې آیت باندې استدلال کولې شی چې تره هم د پلار په زمره کښې ذکر دي نودنیکہ په موجودگي کښې به روړ خور د وراثت نہ محروم وی. د حضرت صدیق اکبر علیہ السلام فیصلہ هم داده لکه څنگه چہ په صحیح بخاری کښې موجود دی. (۲) د ام المومنین حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا مذهب هم دادي. حضرت حسن بصری رحمۃ اللہ علیہ، حضرت عطاء رحمۃ اللہ علیہ او حضرت طاووس رحمۃ اللہ علیہ هم دا وائی. د امام ابوحنیفہ رحمۃ اللہ علیہ او دیر و سلفو او خلفو هم دا مذهب دي. امام مالک رحمۃ اللہ علیہ، امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ او یو مشهور روایت کښې امام احمد رحمۃ اللہ علیہ نہ هم منقول دی چہ دوو روړو خويندو تہ هم وارث و نیلې شی. حضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ، حضرت عثمان رضی اللہ عنہ، حضرت علی رضی اللہ عنہ، حضرت ابن مسعود رضی اللہ عنہ، حضرت زید رضی اللہ عنہ او سلفو خلفو هم دا مذهب دي. قاضی ابویوسف رحمۃ اللہ علیہ، اود محمد بن حسن عنهم دا مذهب دي. اودا دواړه د امام ابوحنیفہ شاگردان دي. د دې مسئلې د صفایې دامقام نہ دي. اونه د تفسیر موضوع ده.

د نیکی په موجودگي کښې د نمرسی حصہ

مسئلک حنفی:- د نیکی په موجودگي کښې دروړو او خويندو حصہ نشته لکه څنگه چہ په سراجی کښې دي (وبنوالاعیان والعلات کلهم یسقطون بالابن وابن الابن وان سفلی بالاب والاتفاق وبالجد عند ابی حنیفہ الصفحة ۱۱ وقال فی بحث اولاد الام... یسقطون بالولد وولد الابن وبالاب والجد بالاتفاق الصفحة ۷ وقال فی باب مقاسمة الجدة قال ابویکر الصدیق رضی اللہ عنہ ومن تابعه من الصحابة رضی اللہ عنہم بنوالاعیان وبنوالعلات لایرون مع الجد وهذا قول ابی حنیفہ رحمه الله وبه یفتی الصفحة ۲۹) سراجی- قوله تعالی:- قَالُوا نَعْبُدُ إِلَهَكَ النِّع

بچی د الله د الوہیت اقرار کوی:- دې ټولو بچو اقرار او کړو چہ مونږ بہ دیو معبود عبادت کوو یعنی د الله تعالی اود هغه ذات په الوہیت کښې بہ څوک نہ شریک کوو. اومونږ بہ د هغه پاک ذات اطاعت کوو، فرمانبرداری بہ کوو، خشوع او خضوع کښې بہ مشغول اوسو. او په بل ځانې کښې دی چہ (لَهُ أَسْلَمَ الْخِ ذَرْمَكِي أَوْ أَسْمَانِ هَر خِيزِ خُوشِنَالِي أَوْ زُورِ سِرِه د هغه پاک ذات تابع دی هغه طرفته بہ تاسو واپس کیرئ. د ټولونیانو دین هم دا اسلام وو. اگر چہ په احکامو کښې جدائی شته دي لکه فرمانی چہ (وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ) (ستا نہ چہ مخکښې څومره رسولان مونږ لیرلي وو ټولو طرفته مووحي کړې وه چہ څما نہ سوا بل څوک د عبادت لائق نشته دي تاسو ټول څما عبادت

(۱) القرطبي: ۱/۲۸۸-۲۸۹

(۲) (صحیح بخاری کتاب احادیث الانبياء قول الله تعالی (واذکر لی الکتاب مریم) ۳۴۴۳، صحیح مسلم: ۲۳۶۵-۲۳۶۶)

کونی، او نوردا مضمون په نورو ډیرو آیاتونو کښې دی. او په احادیثو کښې هم دامضمون په کثرت سره وارد شوي دي. نبي کریم ﷺ فرماني چه مونږ علالتی رونه یو ، زمونږ یودین دي (۱).
 قوله تعالى: - يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا قَدْ خَلَتْ

هر چاته به دخپل بدله ملاویږی: بیا فرماني چه دا یوامث وو چه تیر شو ستاسو دپاره خپل عملونه دی او دوی دپاره خپل عملونه دی. هغوی چه څه او کړل هغوی ته به دهغې جزاء ملاویږی او ستاسو چي څه کوئ تاسو ته به دهغې بدله ملاویږی. ستاسونه به دهغوی دکارونو تپوس نه کیږی. په حدیث مبارک کښې دی چه څوک چي په عمل کښې کمزوري وی نو دهغه نسب به هغه په عمل کښې تیز نکړی (۲).

وَقَالُوا كُونُوا هُودًا اَوْ نَصَارَى تَهْتَدُوا قُلْ بَلْ

او وائی (یهودیان) اچي شی ا یهودیان ایا عیسایان انو صحیح لار به بیا مومی ا ورته او وایه ا نا بلکه

اویهودیان او عیسایان وائی چي شی یهودیان یا نصاری نوسمه لار به بیا مومی ا ورته او وایه چي (نه) بلکه

مِلَّةَ اٰبْرٰهٖمَ حَنِیْفًا وَّمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِکِیْنَ ۝

ا طریقه ا د ابرهیم ا یو مخیزی ا اونه وو هغه ا دمشرکانونه

مونږ د ابرهیم په ملت قائم یو چي (تول عمر) د باطل نه روگردان او د حق پیروکار وو او دمشرکانو ملگري نه وو

داهل کتاب تردید: - عبدالله بن صوريا اعور نبي کریم ﷺ ته وئیلی وو چه په هدايت خو مونږ یو که ته زمونږ مني نو تاسو ته به هم هدايت درکړو. نصرائیانو هم دا وئیلی وو، په دي باندې دا آيت نازل شو چه مونږ خود ابرهیم د دين حنیف تابع یو، او هغه استقامت والا، اخلاص والا، حج والا، بیت الله طرفته مخ کولو والا، داستطاعت په وخت کښې د حج فرض پیژندلو والا، دالله ﷻ فرمانبرداری کولو والا، په ټولو رسولانو باندې ایمان راوړلو والا، د لا اله الا الله شهادت کولو والا، مور، ترور، او دپلار خور لره حرام کولو والا، او ټولو حرامو کارونو نه بچ کیدو والا وو. دټولي معني دحنیف مختلفو حضراتو بیان کړی دی.

قُولُوا اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَا

ا او وائی ا مسلمانانو ا چي ایمان راوړي دي مو ا په الله او په هغه هدايت باندې

ا تاسو ورته بنده په ډاگه او وائی ا چي مونږ په الله ایمان راوړنی دي او په هغه کتاب

اُنْزِلَ اِلَيْنَا وَمَا اُنْزِلَ اِلٰى اٰبْرٰهٖمَ وَاِسْمٰعِیْلَ وَاِسْحٰقَ

چي نازل شوي دي ا مونږ ته ا او په هغه ا چي نازل شوي وو ا ابرهیم ته ا او اسماعیل ا او اسحاق

کوم چي مونږ ته رالیرلي شوي دي ا او په هغه کتابونو چي ابرهیم ﷺ اسماعیل ﷺ او اسحاق ﷺ

وَيَعْقُوبَ وَالْاَسْبَاطَ وَمَا اُوْتِيَ مُوسٰى وَعِیْسٰى وَمَا

او یعقوب ا او اولاد (د یعقوب) ته ا او په هغه ا چي ورکړي شوي وو ا موسی ا او عیسی ته ا او په هغه

او یعقوب ته ا د دوی نمسوته رالیرلي شوي دي ا او په هغه کتابونو چي په موسی او عیسی نازل شوي او په هغه

اُوْتِيَ النَّبِیُّوْنَ مِنْ رَّبِّهٖمْ لَا نَفَرَقَ بَیْنَ اَحَدٍ مِّنْهُمْ ۚ

چي ورکړي شوي وو ا پیغمبرانو ته ا د طرفه درب خپل نه ا نه کوو مونږ فرق په مینځ ا دیو دهغوی کښې

کتابونو چي نور پیغمبرانو ته دخپل رب د طرفه ورکړي شوي وو ا مونږ د دوی تر مینځ په منلو او نه منلو

(۱) صحیح مسلم: کتاب الذکر والدعاء، باب فضل الاجتماع علی تلاوة القرآن الکريم: ۲۶۹۹-
 (۲) ابن ابی حاتم: ۳۹۷/۱-

وَحَنُّ لَهُ مُسْلِمُونَ

اومونې هغه لره | تابعداران يو |

کښې، هيڅ فرق نه کوو او د الله حکمونو ته مو غاړه ايځودې ده |

په ټولو پيغمبرانو ايمان راوړل: - الله ﷻ خپل ايماندارو بنديگانو ته فرماني چه په حضرت محمد ﷺ باندې نازل شوی دی په هغې باندې په تفصيل سره ايمان راوړنی، او چه په مخکښې نبیانو باندې نازل شوی وو په هغې باندې هم اجمالی طور ايمان راوړنی. په هغه مخکښې نبیانو کښې نې دبعضو نومونه هم واخستل او دباقي نبیانو نې مجمل ذکر او کړو. ورسره نې او فرمائيل چه دوی دې د هيڅ يونبې په مينځ کښې فرق نه کوی. چه يو منی او بل نه منی، چه کوم عادت دنورو وو چه هغوی به دنبيانو په مينځ کښې فرق کولو او څوک به نې منل او څوک به نې نه منل. يهوديان حضرت عیسیٰ ﷺ لره، نصرانيان حضرت محمد ﷺ لره، حجازی عرب حضرت موسیٰ ﷺ لره، حضرت عیسیٰ ﷺ لره او حضرت محمد ﷺ لره يعنی دريو اړو لره نه منی. دې ټولو ته فتوی ملاو شوه چه (أُولَئِكَ هُمُ الْكُفْرُونَ حَقًّا) (دا خلق په يقين سره کافران دی). حضرت ابوهريره ﷺ فرماني چه اهل کتابو به تورات په عبراني (ژبه) کښې لوستلو. او ددې تفسير به نې په عربي (ژبه) کښې کولو او اسلام والو ته به نې ونيلو. نبی کریم ﷺ او فرمائيل چه داهل کتابو منل يا تکذيب مه کوئی، وائي چه په الله ﷻ باندې اودهغه په نازل کړې شوو کتابونو باندې زمونږ ايمان دي. (۱)

دسحر په سنتو کښې قراءت: نبی کریم ﷺ به دسحر په دوو سنتو کښې په رومبي رکعت کښې آیت (أَمَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا) پوره آیت او په دويم رکعت کښې به نې دآل عمران آیت (أَمَّا بِاللَّهِ وَاشْهَدْ بِأَنَّا مُسْلِمُونَ) لوستلو. (۲)

داسباط تشریح: ① اسباط د حضرت یعقوب ﷺ خامنوته وائی، چه دولس وو. چه ددوی په هر يو نسل کښې ډير انسانان وو. بنی اسماعيل ته نې قبائل ونيل. اوبنی اسرائيلو ته به نې اسباط ونيل. (۳) ② زمحشری ﷺ په کشاف کښې ليکلی دی چه دا د یعقوب ﷺ نمسې وو چه دهغوی د دولسو خامنو اولاد وو. په بخاری شریف کښې دی چه د قبائل نه مراد بنی اسرائيل دی، په دوی کښې هم نبیان وو. چه په هغوی باندې وحی نازل شوې وه. لکه حضرت موسیٰ ﷺ فرماني (إِذْ جَعَلْ فِيكُمْ أَنْبِيَاءَ) دالله ﷻ نعمتونو لره یاد کړئی چه هغه ذات په تاسو کښې نبیان راوليږل. او په بل مقام باندې فرماني چه (وَقَطَعْنَهُمْ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ أَسْبَاطًا أَمَّا) (مونږ ددوی دولس قبيلې جوړې کړې).

د "سبط" وائی تتابع ته، دا هم يو بل پسې وو. بعضې وائی. دا ماخوځ دي د "سبط" نه، سبط وائی ونې ته يعنی دوی په مثال دونې دی. چه ددې بناخونه خواره شوی دی. حضرت ابن عباس ﷺ فرماني چه ټول نبیان عليهم السلام په بنی اسرائيلو کښې دی سوا دلسو نه. حضرت نوح ﷺ، حضرت صالح ﷺ، حضرت شعيب ﷺ، حضرت ابراهيم ﷺ، حضرت يعقوب ﷺ، حضرت اسماعيل ﷺ، حضرت هود ﷺ، حضرت اسحاق ﷺ او حضرت محمد ﷺ، سبط وائی هغه ډلې او قبيلې ته چه د هغوی مورث اعلى پورته په سلسله نسب کښې يو وی. (۴)

(۱) صحيح بخاری، كتاب التفسير، سورة البقرة، باب قول الله (قولوا امنا بالله) (۴۴۸۵) -

(۲) صحيح مسلم كتاب الصلوة المسافرين، باب استحباب ركعتي سنة الفجر: (۷۲۷) -

(۳) ابن ابی حاتم: ۱/۳۹۹ -

(۴) طي: ۱/۴۱ -

ایمان په ټولو خو عمل په قران: مونږ ته په توات او انجیل باندې ایمان راوړل ضروری دی. لیکن عمل کول صرف په قران پاک باندې دی، ابن ابی حاتم کنېسې دی چه نبی کریم ﷺ فرمائی چه تورات، انجیل، زبور باندې ایمان ساتی لیکن عمل دپاره صرف قران پاک کافی دی.

فَإِنْ آمَنُوا بِبِشَلٍ مَّا أَمْنْتُمْ

ا نوکه چری ایمان راوړو هغوی په شان | دهغې | چې ایمان راوړې دې تاسو

| که دوی هم ستاسو په شان په نور وکتا بونو ایمان راوړو

يَهْ فَقَدْ اهْتَدَوْا وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ

په هغې | نو په هدایت دی هغوی | او که چری | مخ نې واپړو | نو بې شکه هغوی | په ضد کنېسې پراته دی

نوسمه لازمي بیامونده | او که دې ته نې شاګړه | نو دوی پخپلو اختلافونو کنېسې (بوخت) پراته دی

فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

نو زرده چې کافی به شی تالره په مقابله دهغوی کنېسې الله | او هغه | هر څه اوریدونکي | او په هر څه پوهه دی

اښې پیغمبره ددوی دشر نه دبیچ کیدو دپاره تالره الله کافی دی | او هغه ښه اوریدونکي | او دیر پوهه دي (مونږ)

صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً وَنَحْنُ لَهُ

او اید چې رنگ دالله | او بل څوک زیات ښه دي | دالله نه | ایه لحاظ درنگ سره | او مونږ | هغه لره

دالله رنگ دي | او دالله پاک نه د بل چا رنگ ښانسته کیدی شي | او مونږ یوازې دهغه

عِبَادُونَ

عبادت کونکي یو |

عبادت کوونکي یو |

دنجات موندو دپاره شرط: یعنی اښې ایماندارو صحابه کرامو ﷺ که دا کفار هم ستاسو په شان ایمان راوړی یعنی په ټولو کتابونو باندې، او ټولو رسولانو باندې نو حق او رشد وهدایت سره به نجات اومومی. او که دحجت دقائمیدو نه پس بیا هم دوی نه منع کیږي نو یقیناً دحق خلاف دی. الله ﷻ به تاسو ته په دوی باندې غلبه درکړی. اوستاسو دپاره به کافی شی. هغه اوریدونکي او عالم دي. دعثمان ﷺ د شهادت په وخت کنېسې تلاوت: نافع ابن ابی نعیم وائی چه یو خلیفه ته د حضرت عثمان ﷺ د تلاوت والا قران پاک اولیرلې شو. زیاد چه دا واوریدل نو وې وویل چه په خلقو کنېسې مشهور دي چه حضرت عثمان خلقو کله شهید کړو، په هغه وخت کنېسې دا کلام دهغه په غیږ کنېسې وو او دهغوی وینه بالکل په دې لفظونو باندې وه چه (فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ) آیا دا صحیح دی؟ حضرت نافع رضی الله عنه او وویل بالکل صحیح دی. ما پخپله په دې آیت باندې د حضرت عثمان ﷺ وینه کتلي ده () د صبغة نحوی تحقیق: درنگ نه مراد دین دي (۱) او ددې زبر په طور داغراء دي لکه فطرة الله کنېسې، مطلب دادې چه د الله ﷻ دین لازم اونیسې او په دین باندې ورپریوزنی. بعضې وائی چه دا بدل دي د (مِلَّةِ إِبْرَاهِيمَ) نه. چه ددې نه مخکنې موجود دي. سیبویه وائی د امصدر موکد دي. د (أَمَّا بِاللَّهِ) وجې

(۱) ابن ابی حاتم: ۴۰۲/۱ -

(۲) ابن ابی حاتم: ۴۰۲/۱ -

سره منصوب ده لکه (وَعَدَ اللَّهُ حَقًّا) په یو مرفوع حدیث کښې دې چه بنی اسرائیلو اوونیل انې دالله رسول ﷺ! آیا زموږ رب هم رنگ کوی. نبی کریم ﷺ او فرمائیل دالله ﷻ نه ویریږنې. آواز را غلو چه دوی ته اووایه چه ټول رنگونه خوزه پیدا کوم. هم دا مطلب ددې آیت هم دې. لیکن ددې روایت موقوف کیدل صحیح دی. اودا هم په هغه وخت کښې چه کله ددې اسناد صحیح وی.

قُلْ	أَتُحَاكُّونَنَا	فِي اللَّهِ
اووایه (دوی ته) چې ایا جگړې کوی تاسو زموږ سره په باره دالله کښې		
اورته اووایه چې آیا تاسو موږ سره دالله په حق کښې جگړې کوی		
وَهُوَ رَبُّنَا	وَرَبُّكُمْ	وَلَنَا
حال دا چې هغه رب زموږ دې اورب ستاسو هم دې اوموږ لره دې عملونه زموږ اوتاسو لره دې		
حال دا چې هغه ستاسو اوزموږ (په شریکه) پالونکې دې اوزموږ خپل عملونه دې اوستاسو		
أَعْمَالُكُمْ	وَنَحْنُ لَهُ	مُخْلِصُونَ
عملونه ستاسو اوموږ هغه لره خاص بندگی کونکي یو ایاوایی تاسو چې بیشکه		
خپل عملونه دې اوموږ خالص دهغه عبادت کوو آیاتاسو دا وائي چې ګڼی		
إِبْرَاهِيمَ	وَإِسْمَاعِيلَ	وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ
ابراهیم اواسماعیل اواسحاق اودیعقوب اولادا وو یهودیان یاعیسیایان		
ابراهیم ﷺ، اسماعیل ﷺ، اسحاق ﷺ، اویعقوب ﷺ اودهغوی نمسی ټول یهودیان یا عیسیایان وو		
قُلْ	عَأَنْتُمْ	أَعَلِمُمْ
ورته اووایه ایا تاسو ښه پوهیږئ که الله اوڅوک دې زیات ظالم دهغه چانه چې پته کړې نې دې		
ورته اووایه چې تاسو ښه پوهیږئ او که الله اودهغه چانه لوني ظالم څوک کیدې شی چې پټ		
شَهَادَةً	عِنْدَهُ	مِنْ اللَّهِ
ګواهی چې وه په ذمه دهغه دطرفه دالله نه اونه دې الله نا خبره دهغه کارونونه		
کړې نې وی شهادت دالله چې ورسره وی اوالله ستاسو د عملونو نه ناخبره نه دې		
تَعْمَلُونَ	تِلْكَ أُمَّةٌ	قَدْ خَلَتْ
چې تاسو نې کړی هغه څه خلق وو چې تیرشو دهغوی دپاره ووا هغه څه چې هغوی کړی وو		
(دکومو پیغمبرانو نومونه چه ذکر شول) دغه یوه ډله وه چې لاره تیره شوه دهغوی خپل عمل وو		
وَلَكُمْ	مَّا	كَسَبْتُمْ
او ستاسو دپاره دې هغه څه چې تاسو نې کړی اونه به کیږی ستاسو نه تپوس دهغه عملونو		
اوستاسو خپل عملونه دې اوستاسو نه به د هغوی د عملونو په باره کښې هیڅ تپوس نشی کولی		

کَانُوا	يَعْمَلُونَ
چې ووهغوی ا چې کول به نې	
بلکه دهغوی دپاره خپل اعمال دی او ستاسو دپاره ستاسو عملونه دی	

حقیقی دین اسلام دی :- د مشرکانو جنگونه ختمولو دپاره الله ﷻ خپل نبی ته حکم فرماني چه ته دوی ته اووایه مونږ سره دالله ﷻ توحید ، اخلاص ، اطاعت وغیره باره کښې ولې جنگ کونی ؟ هغه پاک ذات خو صرف زموږ نه بلکه ستاسو هم رب دی . مونږ او تاسو باندې قابض او متصرف هم هغه یوازي دي ، زموږ عملونه مونږ سره دی او ستاسو عملونه ستاسو سره . او مونږ ستاسو د شرک نه بیزاره یو . او په بل ځانې کښې ارشاد دي چه **(فَإِنْ كَذَّبُوكَ الْخ)** (که تا په دروغه گنری نو اووایه چه خما دپاره خما عمل دي او ستاسو دپاره ستاسو عمل دي . تاسو خما د نیک کار نه او خه ستاسو د اعمالونه بیزاره یم . او په بل ځانې کښې ارشاد دي چه **(فَإِنْ حَاجُّوكَ فَقُلْ أَسَلَمْتُ)** دوی تا سره جنگ کوی نو اووایه ما او خما منلو والا خپل مخونه الله ﷻ طرفته کړل .

حضرت ابراهیم ﷺ هم خپل قوم ته هم دا ونیلي وو **(اَتَحَاجُّونَنِي فِي اللَّهِ)** (تاسو دالله ﷻ په حق کښې ماسره جنگ کونی . او په بل ځانې کښې ارشاد دي چه **(اَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ اِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهٖ)** (تا هغه هم اوکتلو چه ابراهیم ﷺ سره نې دهغه در ب په حق کښې جنگ کولو) نو په دي ځانې کښې دي جگړه کونکو خلقو ته اوو نیلې شو چې زموږ عملونه خمونږ دپاره او ستاسو عملونه ستاسو دپاره . مونږ ستاسو نه بیزار یو او تاسو خمونږ نه بیل . مونږ خو په عبادت او توجه کښې اخلاص او یکسونی کولو والا خلق یو .

قوله تعالى :- **مَا كَانَ اِبْرَاهِيمُ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا الْخ**

ابراهیم مسلمان وو :- بیا ددی خلقو د دعوي ترديد کيږي چه حضرت ابراهیم ﷺ نه خو یهودی وو او نه نصرانی ، تاسو انې یهودو او انې نصرانیانو ولې دا خبرې جوړونی ؟ آیا ستاسو علم دالله ﷻ نه زیات دي خه ؟ الله ﷻ خو صفا وانی چه **(مَا كَانَ اِبْرَاهِيمُ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلَكِنْ كَانَ حَنِيفًا مُّسْلِمًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ)** (حضرت ابراهیم ﷺ خو نه یهودی وو او نه نصرانی او نه مشرک بلکه خالص مسلمان وو) دهغوی د الله ﷻ شهادت لره پتول ډیر لونی ظلم کول دا وو چه دالله ﷻ کتاب کوم چه دوی سره وو ، په هغې کښې دوی اولوستل چه حقیقی دین اسلام دي ، محمد ﷺ دالله ﷻ رېښتونی رسول دي . حضرت ابراهیم ﷺ ، حضرت اسماعیل ﷺ او حضرت یعقوب ﷺ وغیره دیهودیت او نصرانیت نه بیل وو . لیکن دانې او نه منل او دومره نه بلکه دا خبره نې پته کړه .

قوله تعالى :- **وَمَا اَللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ**

بیا فرماني ستاسو اعمال دالله ﷻ نه پټ نه دی . دهغه محیط علم ټول څیزونه گیر کړی دی . هغه به دهرې نیکی او هرې بدې پوره پوره بدله ورکوی .

قوله تعالى :- **بَلْكَ اُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ**

هر چا دپاره دهغه عمل دي :- دا ددې تنبیه ورکولو نه پس فرماني دا پاکباز جماعت خو الله تعالی ته اورسیدو ، تاسو چه ترکومي پورې د دوی په نقش قدم باندې روان نه شی ، صرف ددوی په اولاد کښې کیدل تاسو ته دالله ﷻ سره هېڅ فائده او عزت نشی درکولې . ددوی په نیکیو عملونو کښې ستاسو هېڅ حصه نشته دي . او ستاسو دبدو عملونو په دوی باندې هېڅ بوج نشته . چه خه کرنی هغه به ریبی . تاسو چه دیو نبي تکذیب او کړو نو لکه چه دټولونبیانو تکذیب مو او کړو . او انې خلقو خاص کر چه تاسو د نبي آخرالزمان په زمانه کښې یئ . نو تاسو باندې ډیر وبال راغلو . تاسو دا نبي ﷺ په دروغه او گنړلو چه سید الانبیاء دي . چه رسول رب العالمین دي . چه دهغه رسالت ټولو انسانانو او جناتو طرفته دي . چه دده رسالت هر یو منلو والا او هر سړي مکلف دي . دالله تعالی بیشمیره درود او سلام دي وی په حضرت محمد ﷺ باندې ، اود نبي کریم ﷺ نه علاوه په ټولونبیانو باندې

الحمد لله دتفسیر ابن کثیر پښتو ترجمه اوله پاره ختمه شوه .

سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَّهُمْ عَن قِبَلَتِهِمُ الَّذِي كَانُوا

اوبہ وانی | ناپوهان | دخلقو نه | اچي څه څيز اوگرزول دوي | دقبلي خپلي نه | هغه قبله اچي وؤ دوي ناپوهه خلق به ضرر وانی چي په دوي څه اوشو چي دهغي خپلي هغي قبلي نه اوگرزیدل چي تراوسه

عَلَيْهَا قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ

هغي طرفته | ورته اووايه | چي الله لره دي | مشرق | او مغرب | هدايت كوي | هغه چاته | اچي خونه ئي شي پوري به ئي ورته مونځونه كول | ته ورته اووايه چي مشرق او مغرب ټول دالله دي | اچي دچا په باره كښي ئي

إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ۝ وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا

د لاري نيغي | اودارنگي | جوړكړي مونږ تاسو | امت درميانه | دپاره ددي چي شي خونه شي نو هغه په سمه لار روان كړي | او په دي خبره مونږ تاسو غوره ټولي اوگرولي اچي تاسو به دقيامت

شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا وَمَا جَعَلْنَا

تاسو گواهان | په خلقو | اوچي شي | رسول په تاسو | گواه | اونه وه گرزولي مونږ په ورځ | په نور وخلقو باندې گواهان شي | او پيغمبر په تاسو باندې گواه شي | او مونږ هغه

الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ

قبله | هغه | اچي وي ته | هغي ته | مگر | دپاره ددي چي معلوم كړو مونږ | اچي څوك | تابعداري كوي قبله چي تابه ورته په مكه كښي مونځ كولو په دي غرض بيا مقرر كړه | اچي ښكاره كړو چي څوك د پيغمبر تابعداري

الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقْبَيْهِ ۖ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا

د رسول | دهغه چانه | اچي واپس ځي | په پوندو خپلو | او بيشكه | وؤ ايرگران | مگر كوي او څوك | په اړولو پوند بيرته | كفرته | گرځي | اودا خبره | دقبلي بدليدو | اكر چي ډيره گرانه ده مگر

عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ ۖ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِلَّ إِيْمَانَكُمْ ۖ إِنَّ

په هغه چا باند | اچي هدايت كړي وؤ هغه ته الله | اونه دي الله | اچي ضائع كوي | ايمان ستاسو | بيشكه چي الله چاته هدايت او كړي هغوي ته گرانه نه ده | او الله ستاسو ايمان او عمل هيچرې نه ضائع كوي

اللَّهُ بِالنَّاسِ لَرَّءُوفٌ رَّحِيمٌ ۝

چي الله | په خلقو باند | ديرمهربان | رحم كونكي دي | هغه په خلقو باندې ديرمهربان رحم كونكي دي |

قوله تعالى: سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ

په دي بي وقوفانو كښي د عالمانو اقوال: ① ونيلي شي چه ددي بي وقوفو خلقو نه دعربو مشركان مراد دي ② يو

قول دادې چه د يهودو علماء ترې مراد دي ③ اوداهم ونيلي شوي دي چه منافقين ترې مراد دي

د قبلي بدليدو حكم راټلل: په صحيح بخاري كښي دحضرت براء ؓ نه روايت دي چه نبي كريم ؐ

شپاړس يا اوولس مياشتو پوري بيت المقدس طرفته مونځ او كړو، خو پخپله د نبي كريم ؐ دا خواهش

وو چه د دوي قبله دي خانه كعبه وي نو دحكم ملاويدونه پس نبي كريم ؐ دي طرفته مخ كړو او

رومبی رکعت نی دمازیگر ادا کرو۔ چہ کومو خلقو نبی کریم ﷺ سرہ مونخ ادا کرو پہ ہغوی کنبی یو کس جماعت سرہ تیر شو ہلتہ خلق پہ رکوع کنبی وو۔ دے سری اوونیل چہ پہ اللہ ﷻ مہی دے قسم وی چہ ما نبی کریم ﷺ پسے مکے طرفتہ مونخ ادا کرو۔ پہ دے آوری دوسرہ ہغہ خلق ہم پہ ہغہ حالت کنبی کعبی طرفتہ واوریدل۔

قوله تعالى: - وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِلَّ أُمَّتَكُمْ

د تحویل قبلے نہ وپاندے وفات شوو خلقو د مونخونو حکم:- او داسے خلق چہ قبلے د بدلیدونہ مخکنبی وفات شو او ډیر شہیدان شو۔ خلقو تہ معلوم نہ وو چہ دہغوی د مونخونو بارہ کنبی څہ اووانی؟ نویہ دے بارہ کنبی دا آیت (وَمَا كَانَ) نازل شو۔ یعنی اللہ ﷻ بہ ستاسود خلقو ایمان (مونخونہ) ضائع نہ کری۔ د آیت شان نزول:- پہ صحیح مسلم کنبی دا روایت بل شان دے (۱)، یو ځل نبی کریم ﷺ بیت المقدس طرفتہ مونخ کولو، او اکثر بہ نی آسمان طرفتہ تہ کتل او داللہ تعالیٰ د حکم انتظار بہ نی کولو۔ تر دے پورے چہ دا آیت نازل شو۔ (قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ الْخ) او کعبہ قبلہ مقرر شوه۔ پہ دے موقع پہ مسلمانانو کنبی څہ خلقو اوونیل چہ کاش مونے تہ دہغہ خلقو حال معلوم وے چہ د قبلے د بدلیدو نہ مخکنبی وفات شوی دی۔ پہ دے باندے اللہ ﷻ دا آیت کریمہ نازل کرو (وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِلَّ أُمَّتَكُمْ)۔ (۱)

د اهل کتابو پہ تحویل کعبہ اعتراض:- پہ اهل کتابو کنبی بعضے بی وقوفو پہ دے بدلون باندے اعتراض اوکرو۔ نواللہ ﷻ آیت (سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَّهُمْ عَنْ قِبَلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا) نازل او فرمانیلو۔ کله چہ نبی کریم ﷺ مدینے تہ ہجرت اوکرو نو دبیت المقدس قبلہ جوړولو حکم شوے وو۔ پدے باندے یہود ډیر خوشحالہ شو۔ خو نبی کریم ﷺ قبلہ ابراہیمی خوښولہ۔ نو کله چہ بدلون حکم راغلو نو یہودو د حسد پہ وجہ اعتراضونہ اوکړل۔ پہ دے باندے اللہ ﷻ دا آیت نازل او فرمانیلو چہ مشرق او مغرب ټول داللہ ﷻ دی الخ (۲)

خلاصہ دکلام:- دے بارہ کنبی نور ډیر احادیث روایت شوی دی۔ خلاصہ د کلام دا شوه چہ نبی کریم ﷺ بہ پہ مکہ مکرمہ کنبی د دوو رکنونو ترمینځہ بیت المقدس طرفتہ مونخ ادا کولو۔ کله چہ دوی مدینے طرف تہ ہجرت اوکړو نو ددے دواړو جمع کول ناممکن شو۔ (ځکه چہ پہ مکہ کنبی بہ نبی کریم ﷺ داسے طریقہ مونخ کولو چہ خانہ کعبہ او بیت المقدس دواړہ بہ نی مخے تہ راتلل او چہ کله مدینے منورے تہ لاړلو نو ہلتہ بیا دا صورت ممکن نہ وو ځکه چہ د مدینے نہ بہ یا کعبی تہ مخ کیدو او یا بیت المقدس تہ دواړو تہ پہ یو وخت کنبی مخ کیدل ممکن نہ وو) ددے وجہ اللہ ﷻ بیت المقدس طرفتہ دموخ کولو حکم او فرمانیلو۔

نبی کریم ﷺ تہ بیت المقدس تہ د مخ کولو حکم پہ کومه ذریعہ اوشو؟ پہ دے بارہ کنبی اختلاف دے چہ نبی کریم ﷺ تہ ددے خبرے حکم دقرآن پاک پہ ذریعہ ورکړے شو یا څہ پہ بلہ ذریعہ۔ ① بعضی وانی چہ دا د نبی کریم ﷺ اجتہادی امر وو۔ او مدینے تہ راتلو نہ پس نبی کریم ﷺ پہ دے باندے عمل کولو۔ او داللہ تعالیٰ نہ د تبدیلی خواستگار وو۔ بالآخر دعا قبولہ شوه او بیت المقدس طرفتہ نی رومبی دمازیگر مونخ اداکړو۔ پہ بعضو روایتونو کنبی دی چہ ہغہ د ماسپخین مونخ وو۔ پہ مسجد القبلتین کنبی د تحویل قبلے حکم راتلل:- حضرت ابوسعید ابن المعلی وئیلی دی چہ ما او زما رور چہ کوم مونخ کعبی طرفتہ مخ کولو سرہ ادا کړو ہغہ د ماسپخین مونخ وو۔ دبعضو مفسرینو

(۱) صحیح بخاری: کتاب الفجر سورۃ البقرہ باب: ۱۷ ح: ۴۴۸۶، صحیح مسلم: ۵۲۵-

(۲) ابن اسحاق (ستہ)۔

(۳) الطبری: ۱۳۸/۳۔

وغیرہ بیان دی ہے نبی کریم ﷺ باندی ہے کلمہ دقبلہ دبدلون ایت نازل شو نو پہ ہفہ وخت کنبی نبی کریم ﷺ پہ مسجد بنوسلمہ کنبی دماسپخین مونخ کولو او دوه رکعتہ نہ ادا کری ووبیا باقی دوه رکعتہ نبی کریم ﷺ بیت اللہ شریف طرفتہ تہ ادا کرل ہم پہ دی وجہ ددی جماعت نوم مسجد القبلتین یعنی د دوو قبلو والا جماعت دی۔

د تحویل قبلہ حکم پہ کوم مونخ کنبی راغلی وو:- حضرت نویلہ بنت مسلم رضی اللہ عنہا فرمائی ہے مونخ دماسپخین پہ مونخ کنبی وو چہ مونخ تہ خبر ملاؤ شو او مونخ پہ مونخ کنبی واوریدلو سہری د بنخو پہ خانی شول او بنخہ د سہرو خانی تہ راغلی وې خو قبا والو تہ پہ دویمہ ورخ دا خبر اورسیدو۔
پہ بخاری او مسلم کنبی دحضرت عبداللہ بن عمر نہ روایت دی ہے خلقو د سحر پہ وخت کنبی پہ مسجد قبا کنبی مونخ کولو چہ ناخاپہ یو کس راغلو او وې ونیل چہ نبی کریم ﷺ باندی دشبہ د قرآن پاک حکم نازل شو او کعبی طرفتہ دمونخ ادا کولو حکم ورته اوشو نومونخ خلقوہم دشام طرف نہ رخ واورولو او کعبی طرفتہ مو اوگرخولو^(۱)۔

یواستدلال:- د دی حدیث نہ ہم معلومہ شوه چہ دناسخ حکم لازم کیدل پہ ہفہ وخت کنبی وی چہ کلمہ ددی علم اوشی اگر دا حکم مخکنبی نازل شوې وو خکہ چہ دی حضراتو تہ د مازیگر او مابنام او ماسپخین د مونخ د دوبارہ ادا کولو حکم اونہ شو واللہ اعلم۔

دخلقو اعتراضونہ او د ہغی جواب:- اوس باطل پرست کمزوری عقیدہ والو خبری شروع کری چہ دا خہ وجہ دہ کلمہ دی تہ قبلہ وائی او کلمہ ہغی تہ ہغوی تہ جواب ورکری شو چہ حکم او تصرف او امر داللہ ﷻ دی چہ تاسو کوم طرفتہ مخ کرنی ہفہ طرفتہ ہفہ موجود دی بنہ والی خہ پہ دی کنبی راغلو بلکہ اصلیت خو دایمان مضبوطیا دہ چہ دھر حکم پہ منلو باندی مجبورہ وی او پہ دی کنبی گویا مومنانو تہ ادب خودلی شوې دی چہ ددوی کار صرف د حکم منل دی چہ کوم طرفتہ دوی تہ دمتوجہ کیدلو حکم اوشی نو ہفہ طرفتہ بہ دوی متوجہ کیری د اطاعت معنی دہفہ لونہ ذات حکم منل دی کہ پہ یو ورخ کنبی سل خلہ مونخ تہ د اوریدو یا تاویدو حکم اوشی نو مونخ بہ خوشحالی سرہ داسی کوؤ، مونخ دہفہ پاک ذات غلامان یو، مونخ دہفہ ماتحت یو، دہفہ فرمانبردار یو، اودہفہ پاک ذات خادمان یو چہ کوم طرفتہ ہفہ مونخ تہ حکم راکوی مونخ بہ ہفہ طرفتہ مخ اورو پہ امت محمدی ﷺ باندی ہم داللہ ﷻ دا کرم دی چہ دوی تہ د خلیل الرحمان قبلہ طرفتہ د مخ کولو حکم اوشو چہ ہفہ ہم دہفہ پاک ذات پہ نوم باندی جوړہ شوې دہ او کومی تہ ټول فضیلتونہ حاصل دی۔

دیہودو د مسلمانانو سرہ د حسد وجہ:- دمسنند احمد پہ یو مرفوع حدیث کنبی دی چہ یہودیانو ز مونخ سرہ پہ دی خبرہ دیر زیات حسد دی^(۱) چہ مونخ تہ اللہ ﷻ د جمعې د ورخې توفیق راکړو او دوی ددی نہ واوریدل^(۲) او پہ دی باندی چہ خمونخ قبلہ دا دہ اوہغوی ددی نہ گمراہ شو^(۳) او دوی تہ غت حسد خمونخ پہ آمین ونیلو دی چہ کوم امام پسې ونیلی کیږی^(۴)۔

قوله تعالى: - لَتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ

دامت محمدی فضیلت:- بیانی او فرمائیل چہ تاسو لره دی بشکلې قبلہ طرفتہ متوجہ کول ددی وجہ نہ دی چہ تاسو پخپله ہم بشکلې امت یی او پہ نورو امتونو باندی د قیامت پہ ورخ گواہ ہم نہی خکہ چہ ہغوی ټول ستاسو فضیلت منی۔

^(۱) صحیح بخاری: کتاب الصلوۃ باب ماجاء فی القبلة... ۴۰۳، صحیح مسلم: ۵۲۶، ترمذی: ۳۴۱، نسائی: ۷۴۳-

^(۲) احمد: ۱۳۵/۱-

د وسط وضاحت:- د (وَسَطًا) معنی دلتہ بہتر او بشکلی دہ لکہ څنگہ چہ ونیلې کیرې چہ قریش دنسب په اعتبار سره وسط عرب دی. او ونیلې شوی دی چہ نبی کریم ﷺ په خپل قوم کښې وسط وو یعنی اشرف نسب والا وو. او صلوة وسطی یعنی افضل ترین مونځ چہ دمازیگر دې لکہ څنگہ چہ په صحیح حدیث سره ثابت دی. او په ټولو امتونو کښې دا امت افضل او اعلی دې ځکه چہ په شریعت کښې هم کامل دی او دوی ته لار هم بالکل صحیح ملاؤ شوه او دین ورته هم ښه واضحه ملاؤ شو. لکہ څنگہ چہ فرمان دې چہ (هُوَ أَجْتَبَکُمُ الْخ) الله ﷻ تاسو منتخب کړئ او ستاسو په دین کښې هېڅ تنگی نشته دې. ستاسو د پلار د حضرت ابراهیم ﷺ په دین باندې تاسو یې او هم هغه ستاسو نوم مسلمانان ایښودی دی. او ددې نه مخکښې هم او په دې کښې هم چہ نبی کریم ﷺ په تاسو باندې گواه وی.

د امت محمدی د گواهي کیفیت:- په مسند احمد کښې دی چہ نبی کریم ﷺ فرمائی چہ حضرت نوح ﷺ به د قیامت په ورځ رابللو شی او دهغوی نه به تپوس اوشی چہ آیاتازما پیغام خلقوته رسولې وو. حضرت نوح ﷺ به او وائی چہ آو انې الله ﷻ مارسولې وو. هغوی به صفا انکار او کړی او وائی به چہ مونږ ته هیڅوک ویرونکې نه وو راغلې. حضرت نوح ﷺ ته به او ونیلې شی چہ ستا امت انکار کوی ته گواه پیش کړه. حضرت نوح ﷺ به او وائی چہ آو نبی کریم ﷺ امت زما گواهان دی. هم دا مطلب ددې (وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا) دې.

د (وسط) معنی عدل ده. اوس به تاسو راوبلی او تاسو به گواهي ورکونئ (بخاری، ترمذی، نسائی ابن ماجه (۱)) د قیامت په ورځ د امت محمدی گواهي:- د مسند احمد په یو بل روایت کښې دی چہ د قیامت په ورځ به نبیان علیهم السلام راشی او د هغوی سره به دهغوی د امت صرف دوه کسان وی او ددې نه زیات هم. د هغوی امت به راوبللې شی او هغوی ته به او ونیلې شی چہ آیا دې نبی ﷺ تاسو ته تبلیغ کړې وو؟ هغوی به انکار کوی. نبی به ئې راوغوښتلې شی او تپوس به ترې او کړې شی چہ تاسو دوی ته تبلیغ کړې وو، هغوی به او وائی چہ آو. اوبه ونیلې شی چہ ستا څوک گواه شته دې، هغه به او وائی چہ حضرت محمد ﷺ اود حضرت محمد ﷺ امت. نو حضرت محمد ﷺ او د حضرت محمد ﷺ امت به راوغوښتلې شی اود هغوی نه به دا سوال او کړې شی چہ آیا دې پیغمبر ﷺ تبلیغ کړې وو؟ دوی به او وائی چہ آو. دوی ته به او ونیلې شی چہ تاسو ته څنگه معلومه ده؟ دوی به جواب ورکړی چہ مونږ ته څمونږنې ﷺ راغلو اوراته ئې خبر راکړې وو. چہ انبیاء علیهم السلام تاسو پیغام خپلوخپلو امتونو ته رسولې دې. هم دا مطلب دې د الله ﷻ د فرمان (وَكَذَلِكَ) (۱).

د امت محمدی گواهي:- د مسند احمد په یو بل روایت کښې د (وسط) معنی (عدل) راغلې ده (۲)، ابن مردويه او ابن ابی حاتم کښې دی چہ نبی کریم ﷺ او فرما ئیل چہ څه او زما امت به د قیامت په ورځ په اوچته غونډه باندې یو په ټول مخلوق کښې به ښکاره یو او ټول به راته ښکاری. په هغه ورځ به ټوله دنیا تمنا کوی چہ کاش هغوی دې په څمونږ کښې وې. چہ دکوم کوم نبی قوم هغه لره په دروغه گنرلې وو مونږ به د الله ﷻ په لورنې دربار کښې گواهي ورکوو چہ دې ټولو نبیانو علیهم السلام د رسالت حق ادا کړې وو.

څه واجب شو: په مستدرک حاکم کښې یو حدیث دې چہ د بنی سلمه د قبیلې دیوسړی په جنازه کښې مونږنې کریم ﷺ سره وو. خلقو او ونیل چہ دا ډیر نیک متقی او پارسا مسلمان وو. او نور ئې هم ډیر

(۱) صحیح بخاری: کتاب التفسیر، سورة البقره باب: ۱۳، ح: ۴۴۸۷، والظر: ۳۳۳۹، ترمذی: ۲۹۶۱، ابن ماجه: ۴۲۸۴-.

(۲) صحیح احمد: ۵۸/۳، ابن ماجه: کتاب الزهد باب صفة امة محمد ﷺ: ۴۲۸۴، صحیح بخاری: ۳۳۳۹ بلفظ آخر-.

(۳) احمد: ۹/۳، ترمذی: کتاب التفسیر باب ومن سورة البقره: ۲۹۶۱، صحیح بخاری: ۷۳۴۹-.

تعریفونہ اوکړل نبي کریم ﷺ اوفرمانیل چه تاسو دا څنگه وانې؟ دې سړی اوونیل چه یار رسول الله ﷺ د پټ علم خو الله ﷻ ته دې لیکن په ظاهره ددې سړی دا حالت وو. نبي کریم ﷺ اوفرمانیل چه دده دپاره واجب شو. بیا دبنو حارثه دیو سړی په جنازه کښې مونږ وو. خلقو اوونیل چه یار رسول الله ﷺ داډیر خراب سړی وو. ډیر ژبه ور وو. او بد اخلاقه وو. نبي کریم ﷺ چه ددې سړی خرابی واوریدلې نو وې فرمانیل چه تاسو دا څنگه وانې؟ دې سړی هم دا اوونیل. نبي کریم ﷺ اوفرمانیل چه واجب شو. محمد بن کعب رضی الله عنه چه دا حدیث واوریدو نو وې فرمانیل چه رسول الله ﷺ رښتونی دې. اوگورنی قرآن پاک هم فرمانی چه (وَكَذَلِكَ الْخَبْرُ) (۱).

د مرده د نیکی گواهی ورکولو نتیجه په مسند احمد کښې ابوالاسود فرمائی چه څه مدينې منورې ته راغلم نو دلته بیماری وه. خلق زیات مړه کیدل. څه حضرت عمر بن الخطاب رضی الله عنه سره ناست ووم چه دې کښې یو جنازه راووتله. او خلقو دمرحوم نیکی شمیرل شروع کړل. دوی اوونیل چه دده دپاره واجب شو. په دې کښې دویمه جنازه راووتله خلقو ددې سړی بدنې شمیرل شروع کړل. دوی اوفرمانیل چه دده دپاره واجب شو. ما اوونیل چه یا امیر المومنین رضی الله عنه څه واجب شو؟ دوی اوفرمانیل چه ما هغه اوونیل چه څه نبي کریم ﷺ فرمایلی وو چه د کوم مسلمان د نیکی شهادت څلورو کسانو ورکړو نو الله ﷻ به دې جنت ته داخل کړی. مونږ اوونیل چه یار رسول الله ﷺ که درې سړی ورکړی؟ نو نبي کریم ﷺ اوفرمانیل چه درې هم. مونږ اوونیل چه دوه سړی وی؟ نبي کریم ﷺ اوفرمانیل چه دوه هم. مونږ دیو باره کښې سوال اونکړو (۲).

ښه او بد پیژندل:- ابن مردويه کښې یو حدیث کښې دې چه نزدې ده چه تاسو به ښه او بد لره او پیژنئ. خلقو اوونیل چه یار رسول الله ﷺ څنگه؟ نبي کریم ﷺ اوفرمانیل چه په ښه تعریف او خراب شهادت سره، تاسو په زمکه باندې دالله ﷻ گواه یئ (۳).

قوله تعالى:- وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقْبَيْهِ

د قبلې بدلون امتحان دپاره وو: بیا فرمانی چه رومبې قبله صرف د امتحان په طور وه. یعنی مخکښې بیت المقدس قبله مقرر شوه او بیا کعبه الله طرف ته د مخ اړولو حکم صرف ددې وجې وو چه معلومه شی چه رښتونی او تابعدار څوک دې؟ او چرته چه ته توجه او کړې نو هلته توجه کولو والا څوک دې؟ او څوک دې چه شا کوی او مرتد کیږی. دا کار په حقیقت کښې ډیر گران دې لیکن چه په کومو زړونو کښې ایمان اویقین دې او چه کوم کسان د نبي کریم ﷺ رښتونی پیروکار دی چه کومو ته معلومه ده چه نبي کریم ﷺ څه فرمانی نودارښتیا دی. او چه د کومو کسانو عقیده ده چه څه الله ﷻ غواړی نو هغه کوی. خپلو بندگانو ته چه څه غواړی نو هغه حکم ورکوی او چه څوک ختمول غواړی نو هغوی ختموی، او چه څوک باقی پاتې کول غواړی نو هغوی پاتې کوی، د هغه پاک ذات په هر یو کار کښې حکمت دې او په هغوی باندې دده حکم منل هم مشکل نه دی.

اودا خوده چه بیمار و زړونوالو ته چه کوم حکم راغلو نو ددوی سره یو نوې درد پیدا شو. په قرآن پاک کښې یو بل خانې کښې دې چه (وَإِذَا مَا أُنزِلَتْ سُورَةٌ) کله چه څه سورت نازلیدې نو ددې باره کښې بعضې تپوس کوی چه دې سره دچا ایمان زیات شو؟ او بل خانې کښې دې چه (قُلْ هُوَ الَّذِي آمَنُوا هُدًى وَنُورًا) لا یؤمنون فی اذانهم وقرؤوه علیهم غمی) یعنی دایمان والو دپاره دا هدایت اوشفاء ده او بې ایمانه خلقو د

(۱) حاکم: ۲۲۸/۲.

(۲) صحیح بخاری: کتاب الجنائز باب ثناء الناس علی المیت: ۱۳۶۸، ترمذی: ۱۰۵۹، نسائی: ۱۹۳۶، احمد: ۴۵۲۱-.

(۳) ابن ماجه کتاب الزهد باب الثناء الحسن: ۴۲۲۱، مسنده حسن وصححه ابن حبان: ۲۰۵۹، والحاکم: ۱۲۰/۱، والذهبی:-.

غور و نو د پارہ بوج دې او د سترگو پتوالې دې او په بل ځانې کښې فرماني چه **(وَنَزَّلَ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ وَلَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَسَارًا)** يعني څومونې نازل شوې قران پاک د مومنانو دپاره سراسر شفاء او رحمت دې او د ظالمان په تاوان کښې زياتوي.

د صحابه کرامو کاميابي: په دې واقعه کښې ټول بزرگان صحابه کرام ثابت قدم وو، اول سبقت کوونکي مهاجرين او انصار دواړو قبلو طرفته مونځ کوونکي وو. په پورته حديث کښې بيان شو چه هغوی څنگه مونځ کولو او ددې خبر او ريدوسره او ريدل. (۱) په صحيح مسلم کښې روايت دې چه درکوع په حالت کښې وو، پدې کښې کعبې طرفته ته او ريدل. چه ددې نه ددوی کمال اطاعت او اعلى درجه تابعداري ثابته شوه.

قوله تعالى: **وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُضِلَّ اِيْمَانَكُمْ** الله تعالى: و ما کان الله لى ضلّو ايمانکم نه ضائع کوی: بيا ارشاد دې چه الله ﷻ به ستاسو ايمان ضائع نه کړی. يعني تاسو چه کوم مونځونه بيت المقدس طرفته کړي دی هغه به نه ضائع کيږي. حضرت ابن عباس رضی فرماني چه د دوی اعلى ايمانداري ثابت شوه. دوی ته به دواړو قبلو طرفته د مونځ کولو ثواب ملاويږي. دا مطلب هم بيان شوې دې چه الله ﷻ به د نبی کریم ﷺ او د دوی ﷺ د ملگرو او ريدل ضائع نه کړي.

دالله د مهرباني مثال: بيا ارشاد دې چه الله ﷻ رؤف رحيم دې (۱) په صحيح حديث کښې دی چه نبی کریم ﷺ يو قيدي بنځه اوليده چه ددې نه ددې بچې ورک شوې وو. او هغې خپل بچې دليونو په شان تلاش کولو. او ترکومې پورې چه ورته هغه ملاؤ شوې نه وو نو په قيد کښې چې به دې کوم بچې ليدو هغه به ئې راغاړې ويستلو. تر دې پورې چه ددې بچې پيدا شو. په خوشحالي خوشحالي دې اوچت کړو او سينې سره ئې اولگولو. او ده ته ئې پي ورکړل. په دې کتلو سره نبی کریم ﷺ صحابه کرام ته او فرمايل چه اووانې چه آيا دا به دا بچې اور ته واچوي. خلقو او وئيل چه يارسول الله ﷺ بالکل نه. نبی کریم ﷺ او فرمايل په الله ﷻ قسم چه خومره دا مور په بچي باندې مهربانه ده ددې نه زيات الله ﷻ په خپلو بندگانو باندې رؤف ورحيم دې.

قَدْ	نَرَى	تَقَلَّبَ وَجْهَكَ
په تحقيق سره وينومونې بار بار گرزولو مخ ستا		
امونې وينوچې ته د وحی د راتلو په انتظار، بيا بيا آسمان		
فَلَنَوَلِّيَنَّكَ	قَبْلَةً	تَرْضَاهَا
نو خامخا به مونې او گرز وؤ تا هغې قبلې ته چې ته خوښوې هغه نو او گرزوه		
(مونې ستا خواهش پوره کوؤ) هغې قبلې ته دې گرزؤ چې کومه ستا خوښه ده نو خپل مخ		
وَجْهَكَ شَطْرَ	الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ	وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ
د مسجد حرام ته اوس چې په کوم ځانې کښې يئ تاسو نو گرزؤ ي مخونه خپل		
مسجد حرام کعبې طرفته او گرزوه او (ددې نه پس) هر ځانې کښې چې يئ نو مسجد حرام ته مخ کوني		

(۱) صحيح مسلم كتاب المساجد: باب غويل القبلة: (۵۲۷) -

(۱) صحيح بخاری: كتاب الادب باب رحمة الولد: ونقبه ومعانفه: ۵۹۹۹، صحيح مسلم: (۲۷۵۴) -

قبلې طرف ته واروو. او بيا نه مسجد حرام ته د مخ اړولو حکم او کړلو. بيا د مانځه دوه صورتونه دي. يا خو به دا په مکه مکرمه کښې ادا کوي. او يا به د مکې نه بهر په بل ځانې کښې ادا کوي. نو په اول صورت کښې عين کعبې ته مخ کول ضروري دي. ځکه چې نبی ﷺ به په مسجد حرام کښې مونځ کولو. نو عين کعبې ته به نې مخ کولو. او هم دا معمول د صحابه کرامو ﷺ او تابعينو ﷺ هم پاتې شوې ده. لکه چې په دې باندې اجماع ده. او په دويم صورت کښې قبلې طرف ته مخ کول فرض دي.

دليل نې دا دې چې نبی ﷺ او مسلمانان په مدينه منوره کښې وو. نو الله ﷻ هغوی ته مسجد حرام طرف ته د مخ کولو حکم کړې وو. کعبې طرف ته د مخ کولو حکم نې نه وو کړې. نو معلومه شوه چې کوم سړي د مکې نه بهر وي. دهغه دپاره عين کعبې ته مخ کول فرض نه دي. ځکه چې الله ﷻ بندگان د هغوی د طاقت مطابق مکلف کوي. د الله ﷻ ارشاد دے ﴿لَا يَكُفِّرُ اللَّهُ تَقْصَا الْأَوْسَعَةَ﴾ (تسهيل الهدايه (۱۱/۳۸۰)).

په ابونعيم کښې دبراء نه روايت دې چې نبی اکرم ﷺ شپاړس اوولس مياشتې بيت المقدس طرفته مونځ او کړو خو نبی اکرم ﷺ ته خوښ دا امر وو چې بيت الله شريف ته مونځ او کړي. نو دالله ﷻ په حکم نبی اکرم ﷺ بيت الله شريف ته متوجه شو او د مازيگر مونځ نې ادا کړو. بيا په مونځگذارو کښې يو سړي مسجد والو ته ورغلو او هغوی په رکوع کښې وو، او وې ونيل چې زه حلفيه گواهی کوم چې ما نبی اکرم ﷺ سره مکې طرفته مونځ او کړو. په دې اوريدو سره هغوی چې هغوی په کوم حالت کښې وو هم په هغه حالت کښې بيت الله شريف طرفته او گرزيدل. (۱) عبدالرزاق کښې هم دا روايت څه قدر کمی زياتي سره مروی دې. (۲)

نسائي کښې دحضرت ابوسعيد معلى نه روايت دې چې مونځ د صبا په وخت کښې مسجد نبوی ﷺ ته د نبی اکرم ﷺ په زمانه کښې تلو. او هلته ته به مو څه نفلونه کول. يو ورځ مونځ لارو نو او مو کتل چې نبی اکرم ﷺ په منبر باندې ناست دي. ما او ونيل چې نن څه نوې خبره ضرور شوې ده. څه کښاستم نو نبی اکرم ﷺ دا آيت مبارک اولوستلو چې ﴿قَدْ تَرَى ثَقْلَبَ وَجْهَكَ فِي السَّمَاءِ فَلْتُولِيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا﴾. ما خپل ملگری ته او ونيل چې رازه چې د نبی کریم ﷺ د فارغيدو نه پس ددې نوی حکم تعميل او کړو. او اول فرمانبردار جوړ شو. نو مونځ يو طرفته لارو. او دتولو نه مو مخکښې بيت الله شريف طرفته مونځ ادا کړو. بيا نبی اکرم ﷺ هم دمنبر نه راکوز شول او دې قبلې طرفته نې اول مونځ دماسپڅين ادا کړو. (۳)

رومېي مونځ بيت الله طرف ته ادا کول. په ابن مردويه کښې د ابن عمر ﷺ نه روايت دې چې رومېي مونځ چې کوم نبی اکرم ﷺ کعبې مبارکې طرفته ادا کړو هغه دماسپڅين مونځ وو. او هم دا مونځ صلوٰة وسطی دې. ليکن مشهور دی چې رومېي مونځ نې کعبې طرفته د مازيگر ادا کړې وو او هم په دې وجه قبا والو ته په دويمه ورځ اطلاع اورسيده.

په ابن مردويه کښې په روايت د نويله بنت مسلم ﷺ موجود دی چې مونځ په مسجد بنوحارثه کښې بيت المقدس طرف ته دماسپڅين يا مازيگر مونځ کولو او دوه رکعتو مو ادا کړې وو چې په دې کښې څوک راغلل او دقبلې دبدلون خبر نې راکړو. نو مونځ په مونځ کښې بيت الله شريف طرفته شو. او باقي مونځ مودې طرفته ادا کړو. په دې مخ اړولو کښې سړي د ښځو او ښځې د سرويه ځانې کښې شوې. نبی اکرم ﷺ ته چې دا خبر اورسيدو نو خوشحاله شو او وې فرمانيل چې دوی ايمان بالغيب والا دي. (۴)

(۱) صحيح بخاری کتاب التفسیر. سورة البقرة باب: ۱۲، ح: ۴۴۸۶-

(۲) عبدالرزاق ل التفسیر: ۱۱۲، صحيح بخاری: ۳۹۹-

(۳) السنن الکبریٰ للنسائي: ۱۱۰۰۴، مجمع الزوائد: ۱۲/۷-

(۴) طبرانی: ۵۳۰/۲۴-

در کوع پہ حالت کنبی د قبلی بدلیدو خبر ملاویدل: پہ ابن مردویه کنبی د عمارہ بن اوس رضی اللہ عنہ نہ روایت دی
چہ در کوع پہ حالت کنبی مونږ ته اطلاع ملاؤ شوه او مونږ ټول بنسخې سړی او بچی هم په دې حالت کنبی
قبلی طرفته واوړیدل. (۱)

قوله تعالى: - وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّواْ وُجُوهَكُمْ شَرْقًا

د مسافر، او د میدان جنگ د سپاهی مونږ: بیا ارشاد کړی چې تاسو په کوم ځانې کنبی هم یی په مشرق یا
مغرب کنبی نو مخ قبلی طرفته کونی. البته په سفر کنبی په سورلی باندې نفل کولو والا چہ کوم
طرفته مخ کوی نو هغه طرفته دې نفل ادا کړی. دده دزړه توجه دې کعبې طرفته وی. همدارنگه په میدان
جنگ کنبی د مونږ کولو والا چہ څنگه او کوم طرفته وی مونږ دې ادا کړی او داشان هغه سړی چہ هغه
ته د قبلی معلومات نه وی نو هغه دې په اندازې سره چہ کوم طرفته د هغه غالب گمان وی نو مونږ دې
ادا کړی بیا که دې خلقو قبلی طرفته مونږ نه وی کړې نو هم ددې خلقو مونږ ادا شو. او د الله ﷻ په نیردا
معاف دې.

د ویریدونکي دپاره د استقبال حکم

مسلك حنفی: - مسئله دا ده. که یوکس د ویرې د وجې قبلی ته په مخ کولو قادر نه وی. نو کوم طرف ته
چہ قادر وی. هغه طرف ته د مخ کوی. ویره که مالی وی یا جانی وی. که د دشمن وی او که د خاور
وی. او که د ډاکو وی. مثلاً چہ یوکس سره دا ویره وی. که زه او خوزیدم. او قبلی ته مخ کړو. نو دشمن
ته به پته اولگی. نو د هغه دپاره په ناسته یا په ملاسته چہ څنگه ممکنه وی. هغې طرف ته مخ کول
جائز دی. مونږ د مخ کوی.

دغه شان دا حکم د هغه بیمار هم دې. چہ قبلی طرف ته په اوړیدو باندې قادر نه وی. او داسې څوک هم
نه وی. چہ د مخ کولې ته واړوی. دغه شان که یوکس په کشتی کنبی ناست وی. او کشتی ماته شوه. او هغه
په یوه تخته پاتې شو. او هغه سره ویره وی. که قبلی ته مخ کوی. نو د ویرې. نو دده دپاره جائز دی. چہ کوم
طرف ته ممکن وی. هغه طرف ته د مخ کوی.

دغه شان که په یوکس باندې د قبلی طرف مشتبه شی. او ورسره داسې څوک هم نه وی. چہ هغه د قبلی
د جهت نه خبر وی. او د هغه نه تپوس او کړی. نو دده سړی دپاره تحری (اجتهاد) کول پکار (واجب)
دی. نو چہ کوم طرف ته نې غالب گمان راغلو. هغه طرف ته د مخ کوی. او کړی.
که یوکس د قبلی خودونکې موجود وی. نو د هغه نه د تپوس او کړی. په د صورت کنبی به تحری
جائز نه وی.

اول خو دا ضروری ده. چہ د چانه تپوس او کړی. او دا تپوس کول ځکه ضروری دی. چہ تپوس کول د
تحری نه قوی دی. نو چہ تر کوم پورې تپوس کول ممکن وی. تر هغه وخته پورې تحری کول ناجائز ده. او
که خبرور کونکې څوک موجود نه وی. او تپوس کول د تحری نه اوچت دی. نو تر څو پورې چہ تپوس کول
ممکن وی. نو تر هغه وخته پورې تحری کول جائز نه ده.

که یوکس باندې د قبلی اشتباه راغلی وه. او هغه د قبلی د طرف معلومولو دپاره تحری او کړه. او مونږ
نې او کړو. د مانځه نه پس ورته معلومه شوه. چہ د قبلی طرف تر څو خطا شوې وو. یعنی د قبلی نه علاوه
بل طرف ته نې مونږ کړې وو. (تسهيل الهدایه ۱/۲۸۲).

دمونږ په حالت کنبی دې نظر چرته لری؟ مالکیانو ددې آیت نه استدلال کړې دې چہ مونږ گذار دې
په حالت د مونږ کنبی خپل نظرونه خپلې مخې ته ساتی د سجده په ځانې نه لکه څنگه چہ د حضرت

(۱) مستد این یعلی: ۱۵۰۹، مجمع الزوائد: ۱۳/۲.

امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ او حضرت امام احمد رحمۃ اللہ علیہ او حضرت امام ابوحنیفہ رحمۃ اللہ علیہ مذہب دی، خُکَہ چہ دایت لفظونہ دادی چہ مخ مسجد حرام طرفتہ کوئی، اوچی د سجدی پہ خانی نظرونہ ساتل غوارنی نو پہ دی کنبی لہر شان تیتیدل دی اودا تکلف د کمال خشوع خلاف دی. دبعض مالکیانو دا قول ہم دی چہ د قیام پہ حالت کنبی دی خپلی سینی طرفتہ تہ نظرونہ ساتی.

قاضی شریح وائی چہ د قیام پہ وخت کنبی دی سجدی پہ خانی نظرونہ ساتی. لکہ خُنگہ چہ د جمہورو علماء کرامو قول دی، خُکَہ چہ دا پورہ پورہ خشوع او خضوع دہ، او یو حدیث مبارک کنبی ہم دا مضمون راغلی دی. او د رکوع پہ حالت کنبی دی د خپلو قدمونو پہ خانی خپل نظر ساتی، اود سجدی پہ حالت کنبی دی پوزی تہ نظر ساتی او دالتحیات پہ حالت کنبی دی خپلی غیری طرفتہ.

پہ مانخہ کنبی د نظر ساتلو مقام

مسئلہ حنفی: د قیام پہ حالت کنبی د سجدی خانے تہ کتل ددے دپارہ مستحب دی. چہ نظر پہ بل خہ نہ لری. نوپہ دل جمعی سرہ بہ مونخ کوی. اوکہ د سجدی خانے تہ نہ گوری. نو دا احتمال شتہ. چہ گیر چاپیرہ خیزونو کنبی مشغول شی. او دمانخہ خضوع ترے فوت شی. پہ متن کنبی نے ددے استثناء تہ دہ کرے. کہ خانہ کعبی تہ مخامخ وی. نو دسجدی خانے تہ بہ نہ گوری. بلکہ هغه تہ بہ گوری. ددے نہ دا معلومہ شوه. کہ خانہ کعبی تہ مخامخ وی. ہم بہ پہ قیام کنبی د سجدی خانے تہ گوری. خُکَہ چہ د سجدی خانے تہ کتل د خضوع دپارہ دی. چہ یوخوا بل خوا تہ نہ نظر نہ لگی. اودا علت خانہ کعبی تہ پہ کتلو کنبی ہم شتہ. چہ خانہ کعبی تہ گوری. نو گیر چاپیرہ خیزونہ بہ ور تہ بنکاری. او توجه بہ نہ هغه طرف تہ خی.

پہ رکوع کنبی قدمونو تہ او پہ سجدہ کنبی د پوزے سر تہ اوپہ قعدہ کنبی غیری تہ او پہ سلام کنبی اوپو تہ پہ کتلو کنبی ہم دا حکمت دے. چہ ددہ توجه یو خانے تہ وی. اوپہ نورو خیزونو نظر نہ لگی. (مفتاح

الفلاح شرح نور الايضاح فصل آداب الصلاة تألیف شاه فیصل)

قوله تعالى: -وَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ-

د تحویل قبلی یہودیانو تہ علم وو: بیا ارشاد کیڑی چہ یہودیان خہ خبری جوړول غواړی نو هغه دی جوړی کری لیکن ددوی پہ زړونو کنبی دا خبرہ دہ چہ د قبلی تبدیلی دالله عز و جل د طرفنہ دہ. او برحق دہ. خُکَہ چہ دا پخپله ددوی پہ کتابونو کنبی موجود دی. لیکن دا خلق د کفر او عناد او تکبر او حسد پہ وجه دا پتوی. مگر الله عز و جل ددوی د کرو وړو نہ بی خبرہ نہ دی.

وَلِّينُ آتَيْتِ	الَّذِينَ	أُوتُوا الْكِتَابَ	بِكُلِّ آيَةٍ	مَا تَبِعُوا
اوکہ چری راوړې تہ هغه کسانو ته اچې ورکړې شوې دي ورته کتاب اهر قسم نښه او بڼه نه کړې تابعداري				
اوکہ دي اهل کتابو ته هرڅومره دليلونه پيش کړي اخودوي (د دي هرڅه باوجود) ستا د قبلي تابعداري				
قَبْلَكَ وَمَا اَنْتَ بِتَابِعٍ	قَبْلَهُمْ	وَمَا بَعْضُهُمْ	بِتَابِعٍ	قَبْلَهُ
د قبلي ستا اونه تہ انا بعداري کونکي ني د قبلي دهغوی اونه ابعضي دهغوی انا بعداري کونکي دي د قبلي				
تابعداري نه کوي اونه تہ ددوي قبله قبلولي شي اوپه دوي کنبی هم يوه ډله د بلي ډلي قبلي تہ نه مخ کوي				
بَعْضٌ وَلِّينُ	اتَّبَعَتْ	اَهُوَآءَهُمْ	مِّنْ بَعْدِ	مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ
دبعضو اوکہ چری انا بعداري اوکړه تا اخواهشاتو دهغوی اوستود هغی نه اچي راغلي دي تاته ادا علم نه				
اوکہ چري تہ ددي واضح علم (وحی) راتلونہ پس هم ددوي په خواهشاتو پسې لاړي اود دوي قبلي تہ مه کوي				

إِنَّكَ إِذَا لَمِنَ الظَّالِمِينَ

نو بیشکہ چي تہ بہ | پہ دغہ وخت کنبی | شی دظالمانونہ |

نو پہ دغہ وخت کنبی بہ تہ پہ ظالمانو کنبی شمیر شی |

قوله تعالى: وَلَمِنَ الَّذِينَ آتَيْنَا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مَا تَتَّبِعُوا قِبَلَتَكَ

حق پرینبودل او باطل پسې تلل ظلم دی: دیهودیانو دکفر، عناد اودمخالفت اودسرکشی بیان کیری چه ددی باوجود چه دوی ته دالله ﷻ درسول ﷺ علم دی لیکن بیا هم دا حالت دی چه د هر قسمه دلیلونو پیش کیدونه پس هم حق طرفته نه رازی لکه یو بل خانې کنبی الله ﷻ فرمائی چه (إِنَّ الَّذِينَ حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ) وَلَوْ جَاءَتْهُمْ كُلُّ آيَةٍ حَتَّى يَرَوُا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ) یعنی چه په کوموخلقو ستا درب خبره ثابته شوي ده هغوی ایمان نه راوړی. که دوی ته ټول دلائل هم راشی تردې چه دردناک عذاب اووینی قوله تعالى: وَمَا آتَاكَ بِشَايِعٍ قِبَلَتَهُمْ

د نبی کریم ﷺ د هودیانو د تابعداري نه کولو خبر: بیا دخپل نبی ﷺ استقامت بیان فرمائی چه څنگه دوی په ناحقه باندې ولاړ دی او هغه خانې نه اخوا کیدل نه غواړی نودوی دی هم په دی پوهه شی چه څمونږ نبی داسې نه دی چه ددوی په خبرو کنبی به راشی، او ددوی په لار به روان شی، هغه څمونږ تابع دی او څمونږ په مرضی عامل دی، هغه به ددوی د باطلو خواشونو تابعداري بالکل اونه کړی. او نه دده نه دا کیدیشی چه څمونږه د حکم راتلو نه پس به ددوی قبلې طرفته متوجه شی. بیا خپل نبی ﷺ ته خطاب کوی او په اصل کنبی عالمانو ته زورنه ورکوی چه د حق واضح کیدو نه پس چا پسې تګ او دخپل یا دنورو خواهش پوره کول سراسر ظلم دی

الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ

| هغه کسان اچي ورکړي دي مونږ هغوی ته کتاب

| چاته چي مونږ کتاب ورکړي دي

يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ آبْنَاءَهُمْ وَإِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ

هغوی پیژنی قبله | لکه څنگه چي | پیژنی هغوی | خامن خپل | او بیشک | یوه ډله | دهغوی نه |

هغوی دا (قبله) داسې پیژنی لکه څنگه چي خپل خامن په ښه شان پیژنی | خو په دوی کنبی یو ډله ده

لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ۚ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ

خامخا پتوی حق | حالانکه هغوی | پوهیږی | دا حق امردي | دطرف درب ستانه | نومه کیرته ته

چي سره دپوهي حق پتوی | (دادقبلې بدلیل، دالله دطرفنه حق حکم دي نو داې مخاطبه، ته په دي باره

مِنَ الْمُتَرِّينَ ۚ

د شک گونگونه |

د شک گونکو څنی مه کیرته |

قوله تعالى: الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ آبْنَاءَهُمْ

حق اود یهودو عالمانو کردار: ارشاد دی چه د اهل کتابو عالمان په رسول الله ﷺ باندې نازل شوي د حق خبرو حقانیت داسې پیژنی لکه څنگه چي دوی خپل خامن پیژنی. دایو مثال ووچه دیقین کامل په وخت کنبی به عربو ونیلو.

یوحیث کنبی دی چه یوسری سره یو وړوکی بچی وو، نبی کریم ﷺ دهغه نه تپوس اوکړو چه دا ستا بچی دی؟ هغه اوونیل چه اوانی نبی کریم ﷺ تاسو هم گواه اوسی: نبی کریم ﷺ او فرمانیل چه نه دی په تا باندې پټ دی اونه ته په ده باندې. (یعنی تاسو دواړه یو بل ښه پیژنئ) (۱)

د عبدالله بن سلام ؓ قول: قرطبی ؒ وانی چه یو خل حضرت عمر فاروق ؓ د حضرت عبدالله بن سلام ؓ نه تپوس اوکړو او عبدالله بن سلام د یهودو زبردست عالم وو، آیا ته نبی کریم داسې پیژنی لکه څنگه چه ته خپل اولاد پیژنی؟ جواب نې ورکړو چه او بلکه د دې نه هم زیات، ځکه چه د آسمانونو آمین فرېشته دزمکې په امین بنده باندې نازل شو، او هغې د نبی اکرم ﷺ صحیح تعریف او خودلو، یعنی حضرت جبریل ؑ حضرت عیسی ؑ ته راغلو او بیا پروردگار عالم د دوی صفتونه بیان کړل چه هغه ټول په ټوله په نبی اکرم ﷺ کنبی موجود دی. پیامونې ته د نبی اکرم ﷺ په نبی برحق کیدو کنبی څه شک دی؟ مونې دې ده لره په یو نظر ولې اونه پیژنو؟ بلکه مونې ته څمونې د اولاد باره کنبی شک کیدې شی اودنبی اکرم ﷺ د نبوت په باره کنبی هېڅ شک نشته دی. (۲) غرض دا چه څنگه یو سړې د خلقو په یو لویه ډله کنبی خپل بچی پیژنی دشان د نبی اکرم ﷺ صفات دومره ښکاره دی چه کوم د اهل کتابو په آسمانی کتابونو کنبی دی هغه ټول صفات په حضور نبی کریم ﷺ کنبی داسې ښکاره دی چه هر سړې نبی اکرم ﷺ په یو نظر سره پیژنی.

قوله تعالى: -الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ

نبی کریم ﷺ ته د ثابت قدمی حکم: - بیا فرمانی چه ددې علم برحق باوجود بیا هم دا خلق هغه پتوی بیا خپل نبی او مسلمانانو ته د ثابت قدمی حکم ورکوی چه خبردار تاسو هرگز په حق کنبی شک مه کوئی

وَلِكُلٍّ وَّجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيًا	فَاسْتَبِقُوا
او دپاره دهرچا یو طرف دی چې هغه مخ گرزونکې دې هغې ته	نوراندشی دیو بل نه نیکو ته هرچرته چې یی تاسو رابه ولی تاسوالله ټول
دهرچا (امت د عبادت کولو) یو طرف وی چې مخ کونکې وی	نو تاسو دنیکیو په کارونو کنبی د یو بل نه وړاندوالی کوئ هرځانې کنبی چې تاسو یی الله پاک به مویوځانې کړی
فَاسْتَبِقُوا	إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ
نوراندشی دیو بل نه نیکو ته هرچرته چې یی تاسو رابه ولی تاسوالله ټول	بیشکه الله په هر اخیزباند قادر دی
دهرچا (امت د عبادت کولو) یو طرف وی چې مخ کونکې وی	بیشکه الله پاک په هرکار باندې قدرت لری

قوله تعالى: -وَلِكُلٍّ وَّجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيًا

دهرچا دپاره قبله ده: ابن عباس ؓ فرمانی چه مطلب دا دی چه هر مذهب والو دپاره یو قبله وی، لیکن ریښتونی قبله هغه ده چه په هغې باندې مسلمانان دی (۳) دا یو العالیه ﷺ قول دی چه دیهودیانو هم

(۱) ابوداود کتاب الترجل باب لی الخصاب: ۴۲۰۸، نسائی: ۴۸۳۶، مسند الحمید بتحقیق: ۸۶۸، وسته صحی-

(۲) قرطبی: ۱۶۳/۲-

(۳) الطبری: ۱۹۳/۳-

قبلہ شته د نصرانیانو هم قبلہ شته او ستاسو هم قبلہ شته، لیکن هدايت والا قبلہ هغه ده چه په کومه باندې مسلمانانو دی. (۱) حضرت مجاهد رضی اللہ عنہ نه هم مروی دی چه هر هغه قوم چه قبله منی، هغه دې په نیکو کنبې سبقت او کړی. د (مَوْلَاهَا) دویم قرأت (مولاها) دې لکه څنگه چه (لِکُلِّ جَفَلًا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَا جَا) یعنی هر سړی سره دخپلې خپلې قبلې فکر دې. هر سړې په خپله خپله لار روان دې. فرمانی که ستاسو بدنونه او جسمونه مختلف شی، او تاسو اخوا ديخوا شی لیکن الله عز وجله به تاسو به خپل قدرت کامله سره هم په دې زمکه کنبې جمع کوی.

وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ قَوْلٌ	
اودکوم ځانې نه چې تیرېږې ته نوهم دهغه ځانې نه اوگرزوه	
اودکوم ځانې نه چې ته په سفر وتلی یی دهغه ځانې نه	
وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ ط	
مخ خپل طرف د مسجد حرام ته ځکه چې دا حقه فیصله ده دطرفه درب ستا نه	
مسجد حرام طرفته (په مونځ کنبې) مخ کوه ځکه چې داستاسو د پاک رب دطرفه حقه فیصله ده	
وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ۝ وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ	
اونه دې ے الله ناخبره دهغه کارونو نه چې تاسو ئې کوی اودهر ځانې نه چې تیرېږې ته	
او الله پاک ستاسو د عملونو نه بې خبره نه دې اوهر ځانې نه چې ته روان شوی دهغه ځانې نه (مونځ کنبې)	
قَوْلٌ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ط وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ	
نوگرزوه مخ خپل طرف د مسجد حرام ته اوهر چرته چې یی تاسو نوگرزوی مخونه خپل	
مسجد حرام ته مخ کوه او دای مسلمانانو هر ځانې کنبې چې تاسو یی نو دغې اړخ ته برابر مخونه گرځوی	
شَطْرَهُ ۚ لِيَلَّا يَكُونُ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ	
طرفه دهغه ته دپاره ددې چې نه وی خلقو ته په تاسو باندې څه اعتراض سوا دهغه کسانو نه	
چې (عامو) خلقو ته ستاسو خلاف هېڅ حجت اوددلیل په گوتو ورنشی خو څوک چې ظالمان دی	
ظَلَمُوا مِنْهُمْ فَلَاتَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي ۚ وَلَا تِمَّ	
چې ظلم ئې کړې دې دهغوی نه خو مه یریرې دهغوی نه او اویریرې زمانه او دپاره ددې چې پوره کړم زه	
(نودهغوی خولې څوک بندولې نشی) انو تاسو دهغوی نه مه ویریرې اوزمانه اوویریرې اودې دپاره چه زه په تاسو	
نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ۝	
نعمت خپل په تاسو باند اوپه دې امید چې تاسو لارییا مومی	
باندې خپل نعمتونه ددې چې پوره کړم اوشاید چې تاسو دکامیابی لارییا مومی	

قوله تعالى: - وَمِنْ حَيْثُ غَرَجْتَ قَوْلٍ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ديهودو د بي خايه اعتراضونو پرواه مه گوئی: - دا په دريم خل باندې حکم کيږي چه په مخ د زمکې ټولو مسلمانانو لره د مسجد حرام طرفته په مونځ کښې مخ کول پکار دی. درې ځله تاکید په دې وجه اوشو چه دا دتبدیلی حکم په رومبي خل واقع شوې وو.

د تکرار وجه: ① فخرالدين رازی ددې وجه بيان کړې ده چه رومبي حکم خود هغه چا دپاره دې چه کوم کعبې ته گوري. دويم حکم دهغه چا دپاره دې کوم چه په مکه مکرمه کښې وی. لیکن کعبه دهغوی په مخکښې نه ده. په دريم خل نې هغه چاته حکم ورکړو چه کوم په مخ دزمکې دی. ② قرطبي يو توجیه داهم بيان کړې ده چه رومبي حکم مکې والودپاره دې او دويم حکم نورو بنارونو والو دپاره دې او دريم مسافرو دپاره، ③ بعضې وانی چه د دریواړو تعلق د مخکښې روستو عبارتونسره دې. په رومبي حکم کښې خو د نبی اکرم ﷺ د طلب او بیادهغې دقبولیت ذکر دې، او دويم حکم کښې ددې خبرې بيان دې چه د نبی اکرم ﷺ خوښه هم زمونږ دخوښې مطابق وه. اوحق امرهم داوو، اوپه دريم حکم کښې ديهوديانو د حجت جواب دې چه ددوی په کتابونو کښې مخکښې نه موجود وو چه د نبی اکرم ﷺ قبله به کعبه مبارکه وی، هغه پيشن گوئی هم پوره شوه. اودې سره دمشرکانو حجت هم ختم شو چه هغوی کعبې لره متبرکه اومشرفه گنړله او اوس د نبی اکرم ﷺ توجه هم دې طرفته شوه. رازی رحمه الله وغیره دلته ددې حکم باره کښې د بيا بيا راوړلو د حکمتونو تفصيل بيان کړې دې. والله اعلم.

قوله تعالى: - لِيَلَا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ

د اهل کتابو حجت ختمول: - بيا فرمائی ددې دپاره چه داهل کتابو په تاسو باندې هيڅ حجت باقی پاتې نشي، هغوی ته پته وه چه ددې امت صفت کعبې طرفته مونځ کول دی. هرکله چه دا صفت اومومي نودوی ته د شک گنجائش نشي کيدې. لیکن کله چه هغوی اوکتل چه نبی اکرم ﷺ دې قبلې طرفته اوگرزیدو نواوس دوی ته شک نه دی کول پکار. اودا خبره هم ده چه کله هغوی تاسودې قبلې طرفته په مونځ اوگوري نو دوی سره به یوبهانه پیدا شی. لیکن کله چه ابراهیمی قبلې طرفته متوجې شی هغوی به تش لاس پاتې شی. حضرت ابوالعاليه رحمه الله فرمائی چه د يهودو دا حجت وو چه نن دې ځمونږ قبلې طرفته ته متوجې شو سبا ته به دې ځمونږ مذهب ته هم راواوړي. لیکن کله چه نبی اکرم ﷺ د الله ﷻ په حکم اصلی قبله اختیار کړه نو د دوی په خواهش باندې اوبه توې شوې.

قوله تعالى: - إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ

ظالمان به اوس هم د اعتراض نه نه منع کيږي: - بياني او فرمائیل مگر څوک چه په دوی کښې ظالمان اوحجت باز دی اوپه مشرکانو باندې داعتراض په طور وانی چه دا سرې په ملت ابراهیمی باندې د کيدو دعوی کوي. لیکن چه ابراهیمی قبلې طرفته مونځ نه کوي نوگوي دوی ته جواب ملاو شو چه دا نبی ﷺ ځمونږ د احکامو متبع دې. رومبي ورته مونږ په خپل کمال حکمت سره بیت المقدس طرفته د مخ کولو حکم ورکړو لکه څنگه چه دوی پوره کړو، بيا مو ورته ابراهیمی قبلې طرفته د تاویدلو اووئیل او دا هم هغه پوره کړل. نو ته په هر حال کښې ځمونږ د احکامو پابندئې

قوله تعالى: - فَلَا تَحْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي

د استقامت حکم: - بيا نې او فرمائیل چه ددې ظالمانو د شک په وجه ته شک کښې مه پريوزه. ددې باغيانو په سرکشی سره ته فکر مه کوه، د دوی د بي خايه اعتراضونو ته بالکل پرواه مه کوه. اوصرف زما د ذات نه ويره کوه. صرف خمانه ويریږه. قبلې په بدليدو کښې يومصلحت داووجه دخلقوربې بندې شی. نوبل طرفته داهم وه چه څه خپل نعمت په تاسو باندې پوره کړم. او قبلې په شان ستا هر شريعت پوره کړم. اوستادین به هر شان سره مکمل کړم. او په دې کښې يورازی هم وو چه دکومې قبلې نه

مخکبسی امتونہ اوخوئیدل، تاسو ددی نه اونه خی، مونږ دا قبله خصوصیت سره تاسو ته درکړه، او په ټولو امتونو باندې مو ستاسو فضیلت او شرف او بزرگی ثابتہ کړه.

فِيكُمْ	رَسُولًا	مِّنْكُمْ	يَتْلُوا عَلَيْكُمْ	آيَاتِنَا	وَيُزَكِّيْكُمْ
په تاسو کښې	یورسول	ستاسو نه	چې اورو	تاسو ته	آیتونه زمونږ
رسول	اولېرلو	چې ستاسو د قوم نه دې	چې تاسو ته زمونږ	آیتونه اورو	او تاسو د گناهونو نه پاکوی
وَيُعَلِّمُكُمُ	الْكِتَابَ	وَالْحِكْمَةَ	وَيُعَلِّمُكُمُ	مَا	لَمْ تَكُونُوا
او تعلیم	درکوی	تاسو ته دا	کتاب	او د حکمت	اوبینای تاسو ته
او د کتاب	او حکمت	خوډنه درته کوی	او په هغه خبرو	موپوهوی چې	تاسو ترې نه پخوا
تَعْلَمُونَ	فَاذْكُرُونِي	أَذْكُرْكُمْ	وَأَشْكُرُوا لِي	وَلَا تَكْفُرُونِ	
چې پری پوهیدلی	نو یادوی ما	زه به یادوم تاسو	او شکر اوباسی زما	اومه کوی ناشکری زما	
خبر هم نه وی	انو تاسو	مایادوی زه به تاسو یادوم	او زما	شکر ادا کوی	او ناشکری مه کوی

قوله تعالى: - كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِّنْكُمْ

په امت محمدی باندې دبیش بها نعمت ذکر: دلته الله ﷻ د خپل ډیر لوڼې نعمت ذکر فرمانی چه هغه پاک ذات په مونږ کښې ځمونږ د جنس نه یو نبی مبعوث کړو چه هغه (نبی ﷺ) ځمونږ په وړاندې د الله ﷻ د نورانی اوروښاته کتاب تلاوت کوی، او مونږ د رذیلو عادتونو او د نفس د شرارتونو نه او د جاهلیت د کارونو نه منع کوی. او مونږ د ظلم او کفر نه راوباسی اودایمان رنځ ته مو راوولی. او د کتاب او حکمت یعنی دقران پاک او د حدیث مونږ ته تعلیم راکوی. او مونږ ته هغه رازونه ښائی چه ترننه پورې مونږ نه پټ وو. نو ددوی په وجه هغه خلق چه هغوی د کلونو راسې په جهالت کښې وو، او هغوی د کلونو راسې په تیارو کښې وو، او په هغوی باندې کلونو راسې دښیگری نمر هم نه وو لگیدلې، هم دغه خلق د دنیا زبردست علامه گان جوړ شو. هغوی په علم کښې ژور، په تکلف کښې کم، د زړونو پاک، او د ژبیرښتونی جوړ شول. د دنیا دحالت دا انقلاب پخپله د نبی کریم ﷺ د رسالت د تصدیق یو شاهد عدل دې. او په بل خانې کښې ارشاد دې چه (لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ) یعنی دداسې اولوالعزم پیغمبر په پیدائش په مومنانو باندې د الله ﷻ یو زبردست نعمت دې. ددې نعمت قدر نه کوونکو ته قران پاک وانی چه: (الْمُرَّةَ إِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَةَ اللَّهِ كُفْرًا وَأَحَلُّوا قَوْمَهُمْ دَارَ الْبَوَارِ) یعنی آیا تاسو دوی ته اونه کتل چه دوی د الله ﷻ د نعمت په بدله کښې کفر او کړو او خپل قوم نې د هلاکت په کنده کښې واچولو.

قوله تعالى: - فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ

د شکر ادا کولو حکم: دلته د الله ﷻ د نعمت نه مراد حضرت محمد ﷺ دې (دې) ددې وجې په دې آیت کښې هم دخپل نعمت ذکر کوی، او خلقو ته دخپل یاد او دخپل شکر ادا کولو حکم کوی چه څنگه چه مادا احسان په تاسو باندې او کړو نو تاسو هم زما د شکر کولونه غفلت کښې مه پریوزنی. حضرت موسی

خَیْلَ رَبِّ الْعِزَّتِ تہ عرض کوی چہ یا اللہ ﷻ ستا شکر څنگہ ادا کړم ؟ ارشاد کيږي چہ مایادوہ او ما مہ هیروہ . یادول شکر دي او هیروول کفر دي .

د حضرت حسن بصری رحمۃ اللہ علیہ وغیرہ قول دي چہ کوم سړي اللہ ﷻ یاد کړي ، اللہ ﷻ هم هغه یادوي . او چہ څوک د هغه شکر ادا کړي نو هغه ته زیات ورکوي . او ناشکره ته عذاب ورکوي . دبزرگانو سلف نه مروی دي چہ اللہ ﷻ نه پوره ویړدل دا دی چہ دهغه اطاعت او کړې شی . او دهغه نافرمانی او نه کړې شی . دهغه ذکر او کړې شی . غفلت ترې اونکړې شی . ناشکری دي او نه کړې شی .

اللہ کنہاکاران . هم یادوي خو په بدئي سره :- حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہ نه سوال کيږي چہ آیا زاني ، شرابي ، غل او قاتل هم اللہ ﷻ یادوي ؟ وي فرمائیل په بدئي سره ئي یادوي . حضرت حسن بصری رحمۃ اللہ علیہ فرماني چہ مایاد کړئي یعنی زما ضرروی احکامو باندې عمل او کړئي څه به تاسو یاد کړم . یعنی خپل نعمتونه به درکړم . سعید بن جبیر رضی اللہ عنہ فرماني چہ تابه او بنسم . او خپل رحمتونه به په تاباندې نازل کړم . دالله ذکر د الله په نیز د بنده د یادولو سبب دي :- عبداللہ بن عباس رضی اللہ عنہ فرماني چہ اللہ ﷻ یادول ډیر غټ څیز دي . یو حدیث قدسی دي چہ څوک ما په خپل زړه کښې یادوي ، څه هم هغه په خپل زړه کښې یادوم . او چہ څوک ما په یو ډله کښې یادوي څه هغه په بهترینه ډله کښې یادوم . (مسند احمد کښې دي چہ هغه د فرښتو ډله ده . چہ کوم سړي زما طرفته یو لیشت رازی نو څه هغه طرفته یو لاس ورځم ، او انې بنی آدم ! که ته زما طرفته یو لاس راځي نو څه به ستا طرفته دوه لاسه درځم . که ته زما طرفته رازی نو څه ستا طرفته په منډه درځم . په صحیح بخاری کښې همدا حدیث دي) (حضرت قتاده رضی اللہ عنہ فرماني چہ دالله رحمت ددي نه هم زیات نژدې دي .

قوله تعالى :- وَلَا تَكْفُرُونِ

د ناشکري نه منع کول :- بیا فرماني چہ زما شکر ادا کړئي او زما ناشکری مہ کوني . او په بل ځاني کښې ارشاد دي چہ (لَنْ شُكِّرْتُمْ لَا زِيدُنَاكُمْ) یعنی ستاسو د رب د طرفنه دا اعلان کيږي که تاسو شکر کوي نو زه په په هغې کښې نور زیادت او کړم او که ناشکری کوي نو یو دساتي چہ زما عذاب ډیر سخت دي . مسند احمد کښې دي چہ عمران بن حصین رضی اللہ عنہ یو ځل په ډیر قیمتي شکل صورت کښې راغلو او وي فرمائیل چہ اللہ ﷻ چہ په چاباندې احسان کړي وي نو دهغې اثر به هغه باندې ښکاره کیدل پکار دي ()

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ	أَمِنُوا	اسْتَعِينُوا	بِالصَّبْرِ	وَالصَّلَاةِ	إِنَّ اللَّهَ
اے هغه کسانو چې ایمان موراوړي دي امداد او غواړي په صبر سره او په مانځه سره بیشکه چې الله انې مؤمنانو په هره سخته کښې په صبر او موځ سره (زما نه) مدد حاصل کړي بیشکه الله					
مَعَ الصَّابِرِينَ	وَلَا تَقُولُوا	لِمَنْ	يُقْتَلُ	فِي سَبِيلِ	اللَّهِ أَمْوَاتٌ
د صبر کونکو سره دي او مة وايي تاسو هغه چاته چې قتل کړي شي په لار دالله کښې مړه د صبر کونکو ملگري دي او څوک چې دهغه الله په لار کښې شهید کړي شو نو هغوی ته مړه مہ واني					
بَلْ أَحْيَاءٌ	وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ				
بلکه ژوندي دي لیکن نه پوهیږئ تاسو					
هغوی (په حقیقت کښې) ژوندي دي خو تاسو پرې نه پوهیږئ					

(۱) صحیح بخاری : کتاب التوحید : باب ۱۵ : ح : ۷۴۰۵ ، صحیح مسلم : (۲۶۷۵) -

(۲) احمد : حضرت / ۱۳۸ ، صحیح بخاری : کتاب التوحید : باب ذکر الشی ۷۵۳۶ مختصرا -

(۳) احمد : ۴۳۸ / ۴ ، وسند صحیح -

قوله تعالى: - اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ -

بہترینہ وسیلہ صبر او مونخ دی :- شکر نہ پس د صبر بیان کیہی او ورسره د مونخ ادا کولو ذکر کیہی او حکم کیہی چہی دی لو یو لو یو کارونو کنہی خومره نجات دی بنکارہ خبرہ دہ کہ انسان پہ نہ حالت کنہی وی نو دا د شکر موقع دہ او کہ خراب حالت کنہی وی نو دا موقع د صبر دہ حدیث شریف کنہی دی چہ دمومن خہ نہ حالت دی چہ پہ ہر کار کنہی ددہ دپارہ سراسر نیکی دہ، دہ تہ راحت ملاویہی، کہ شکر کوی نو دہ تہ اجر ملاویہی (۱)۔ تکلف ورتہ اوری نو صبر کوی نو دہ تہ اجر ملاویہی۔

پہ آیت کنہی ددی ہم بیان دی چہ مصیبتونو باندی صبر او کپی شی او ددی (مصیبتونو) د تیرو لو یا د برداشت کولو ذریعہ صبر او مونخ دی لکہ خنگہ چہ مخکنہی تیر شو (وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ) (۱) پہ صبر او مونخ سرہ مدد طلب کری۔ دایو گران کار خو پہ ویریدونکو باندی دیر آسان دی۔ حدیث شریف کنہی دی چہ کله بہ دیو کار پہ وجہ نبی کریم ﷺ پریشانہ شو نو نبی کریم ﷺ بہ مونخ شروع کریو۔

د صبر قسمونہ :- د صبر درہی قسمونہ دی (۱) د حرامو او د گناہونو پر خودلو باندی صبر (۲) د اطاعت اودنیکی پہ کارونو کولو باندی۔ د اصبر درو مبی صبر نہ دیر لونہی دی۔ دریم پہ درد او مصیبت باندی صبر کول دی، دا ہم واجب دی لکہ د گناہونو نہ استغفار کول واجب دی۔ حضرت عبدالرحمن رضی اللہ عنہ فرمائی چہ د اللہ ﷻ پہ فرمانبرداری کنہی مشغول اوسیدل پہ استقلال سرہ اگر چہ پہ نفس باندی گران وی او د طبیعت خلاف وی، زرد نہ غواری، یو صبر خو دا دی، دویم صبر د اللہ ﷻ د ناخویشہ کارونو نہ منع کیدل اگر چہ طبیعت هغی طرفتہ ورزی او خواہش راپارہی۔

صابران بہ بی حسابہ جنت تہ خی :- امام زین العابدین رضی اللہ عنہ فرمائی چہ د قیامت پہ ورخ بہ یو آواز کونکہی آواز کوی چہ صبر کونکہی چرتہ دی؟ هغوی دی بغیر د حساب کتاب نہ جنت تہ لاپشی۔ خہ خلق بہ پاسی او جنت طرفتہ بہ روان شی نو فرشتی چہ کله دوی اووینی نو تپوس بہ ترہی اوکری چہ چرتہ روان یی؟ دوی بہ اووانی چہ جنت تہ۔ هغوی بہ اووانی چہ اوس خو لا حساب کتاب ہم نہ دی شوی۔ اویہ وانی چہ آو، د حساب نہ مخکنہی۔ دوی بہ تپوس اوکری چہ آخر تاسو خلق خوک یی۔ جواب بہ ورکری چہ صابران یو۔ د اللہ ﷻ پہ فرمانبرداری کنہی مشغول وواود هغہ دنا فرمائی نہ بچ کیدو۔ ترمرگہ مو پہ دی باندی مونہ صبر اوکری واپہ دی باندی کلک ولاو۔ فرہنتی بہ اووانی چہ بیا خوتا سو صحیح وایی، بیشکہ ہم دا ستاسو بدلہ دہ۔ اوتا سو ہم ددی لاتق یی۔ خی ورشی جنت تہ اوہلتہ مزہ کوشی۔ د نیکو کارونو والو نیکہ بدلہ وی۔ ہم دا دقران پاک فرمان دی (أَتَمَّائُوا الصَّبرُونَ أَجْرُهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ) یعنی (صابرانو تہ بہ د هغوی پورہ پورہ بدلہ بی حساب ورکولی شی)۔ مصداق دی

د صابر تعریف :- حضرت سعید بن جبیر رضی اللہ عنہ فرمائی چہ د صبر دا معنی دہ چہ د اللہ ﷻ د نعمتونو اقرار اوکری، اود مصیبتونو د بدلہی ہم د اللہ ﷻ نہ د ثواب طمع ساتی، پہ ہری پریشانی او د ویری او مشکلا موقع باندی استقلال کوی او دنیکی امید باندی هغوی خوشحالہ پہ نظر رازی۔

قوله تعالى: - وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ -

د شہیدانو ژوند :- بیا فرمائی چہ شہیدانو تہ مرہ مہ وانی بلکہ هغوی خوداسی ژوند کنہی دی چہ هغہ ستاسو پہ پوہہ کنہی نہ راخی۔ هغوی تہ حیات برزخی حاصل دی او هغوی تہ پہ هغہ خانہی کنہی روزی ملاویہی۔

(۱) صحیح مسلم کتاب الزہد باب المؤمن امرہ کله خبر: (۲۹۹۹)۔

(۲) ابوداؤد کتاب الصلاة باب وقت قیام النبی ﷺ من اللیل: (۱۳۱۹)۔

شہیدان بہ دنیا تہ د واپس تلو تمنا کوی۔۔ بہ صحیح مسلم کنبی دی چہ دشہیدانو روحونہ د شین رنگ مارغانو بہ قالب کنبی دی۔ او جنت کنبی چہ چرتہ خی نو تلی شی بیا بہ ہغہ مشالونو تہ راخی او کینی کوم چہ دعرش لاندی زروند دی۔ ددوی رب دوی تہ یو خل اوکتلو اوددوی نہ نی تپوس اوکپوچہ تاسو خہ غوارنی؟ ہغوی جواب ورکرو چہ انی اللہ ﷻ مونہ تہ خو تا ہغہ خہ راگری دی چہ ہیچا تہ دی نہ دی ورکری۔ نو بیا مونہ تہ دخہ خیز ضرورت دی؟ د دوی نہ بیاد ا سوال اوشی، کله چہ ہغوی پوہہ شی چہ مونہ بہ اوس خہ نہ خہ جواب ورکوؤ۔ نو اوبہ وائی چہ انی اللہ ﷻ مونہ غوارو چہ تہ مونہ دوبارہ دنیا تہ اولیری، ستاپہ لار کنبی جہاد اوکرو او بیا شہیدان شو او بیا تاتہ راشو اود شہادت دوچندہ درجہ اومومو۔ رب ذوالجلال بہ افرمائی چہ دا نشی کیدی۔ دا خو ما لیکلی دی چہ ہبشوک بہ د مرگ نہ پس دنیا تہ واپس نہ خی (۱) مسند احمد کنبی یو روایت کنبی دی چہ دمومن روح یو مارغہ دی چہ دجنت پہ ونو باندی اوسیری۔ او دقیامت پہ ورخ بہ ہغہ خپل جسم تہ واپس رازی (۲)۔ ددی نہ معلومی چہ دہرمومن روح ہلتہ ژوندی دی۔ لیکن دشہیدانو روح تہ یو قسم شرافت، کرامت، عزت او عظمت حاصل دی۔

وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ	
او خامخا مونہ آزمایو تاسو	پہ خہ اندازہ دیری نہ
اوختاسو پری نہ پوہیری	او مونہ بہ ہر قسم ویری سرہ
وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ ۖ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ ۝	
او دلوری نہ او د کموالی د مالونونہ او د نفسونونہ او د میوونہ او زیری ورکری صبر کونکو تہ	
اولوری سرہ اومالی اوجانی نقصان سرہ اود میوو پہ کمی سرہ ستاسو امتحان اخلا او صبر کونکو تہ زیری ورکری	
الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمُ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ	
ہغہ صبر کونکی چہ کله اور سیری ہغوی تہ مصیبت نو وائی چہ بیشک مونہ اللہ لہ یو	
دا ہغہ کسان دی چہ مصیبت پری راشی نو (د ژرا فریاد پہ خانی، وائی چہ مونہ د اللہ ملکیت یو	
وَأَنَّا إِلَيْهِ رَاغِبُونَ ۝ أُولَٰئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِّن	
اومونہ ہغہ تہ واپس ورتلونکی یو دا کسان چہ دی پہ دوی باندی بہ مہربانیان وی د طرفہ د	
اومونہ بہ ہغہ تہ واپس کیرو پہ دغی کسان باندی (چہ پہ دی صفت موصوف وی، د خپل رب د طرفہ	
رَّحْمَتِهِمْ وَرَحْمَةً ۖ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ ۝	
رب ددوی نہ او رحمت بہ وی او ہم دغسی خلقا دی پہ نیغہ لار	
مہربانیان اور رحمت ویری او ہم دا کسان دی چہ سمہ لار نی بیاموندی دہ	

قوله تعالى: وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ ۖ
 آزمینبت شرط دی: اللہ ﷻ فرمائی چہ ہغہ پہ خپلو بندگانو ضرور آزمینبت کوی۔ کله پہ پرمختگ
 سرہ اوکله پہ نیکی اوکله پہ تنزل اوبرانی سرہ لکہ فرمائی چہ (وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّىٰ تَعْلَمَ الْمُجِدِّينَ مِنكُمْ وَالصَّابِرِينَ)

(۱) صحیح مسلم، کتاب الامارۃ باب بیان ارواح الشہداء فی الجنة: (۱۸۸۷)۔

(۲) احمد: ۴۵۵/۳، ابن ماجہ: کتاب الزہد باب ذکر القبر والیلى: ۴۷۱؛ وهو صحیح بالشواہد عند احمد: ۴۷۴/۶۔

یعنی مونہ بہ مجاہدین اوصبر کوونکی پہ از مینبت سرہ معلوم کرو. اوپہ بل خانی کنبی فرمائی چہ
 ﴿فَإِذَا قَالُوا لِلَّهِ لَا شَيْءَ الْجُوعُ وَالْخَوْفُ﴾ مطلب دادی چہ لہ شان ویرہ، خہ اولرہ او خہ دمال کمہ او خہ د خانوہ
 یعنی دخپلو او دغیر و مرگ کله دمیوؤ او پیداوار نقصان وغیرہ سرہ اللہ ﷻ خپلو بندگانو باندی امتحان
 کوی او صبر کوونکو تہ نیک اجر او ینہ بدلہ ورکوی. او بی صبرہ او جلد باز او ناامیدنی کوونکو باندی
 ددہ عذاب نازلیری بعضو سلفو نہ منقول دی چہ دلته د ویری نہ مراد داللہ ﷻ ویرہ دہ، اولرہ نہ مراد
 روزو اولرہ دہ، دمال دکمی نہ مراد زکوۃ ورکول دی، دخان دکمی نہ مراد بیمارنی اود میوؤ دکمی نہ
 مراد اولاد دی. لیکن دا تفسیر لہ د غور طلب دی واللہ اعلم.

قوله تعالى: -إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ

صابران شوک دی؟ اوس بیان کیری چہ دکومو صبر کوونکو د اللہ ﷻ پہ نیز قدر شتہ ہغہ کوم خلق
 دی؟ نو فرمائی چہ داہغہ خلق دی چہ د تنگی اومصیبت پہ وخت کنبی ﴿إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ﴾ وانی چہ
 مونہ داللہ ﷻ ملکیت یو او دا چہ کوم نقصان مونہ تہ رسیدلی دی، ہغہ داللہ ﷻ د طرفنہ دی. او پہ دوی
 کنبی ہغہ چہ خنگہ غواری تصرف کوی. اوبیا اللہ ﷻ سرہ د دوی بدلہ شتہ او دوی بہ اخر ہغہ تہ پیش
 کیری. د دوی ددی قول پہ وجہ د اللہ ﷻ بخششونہ پہ دوی باندی نازلیری. او د عذاب نہ ور تہ نجات
 ملاویری. اوهدایت ور تہ نصیب کیری. امیر المومنین حضرت عمر بن الخطاب ؓ فرمائی چہ دہ برابر
 خیزونہ یو مہربانی او یو رحمت او یو مینخنہ خیز دی یعنی ہدایت، دا صبر کوونکو تہ ملاویری.
 د نعمت نعم البدل ملاویدو دعا: مسند احمد کنبی دی چہ حضرت ام سلمہ ؓ فرمائی چہ یو ورخ زما
 خاوند حضرت ابو سلمہ ؓ د حضرت محمد ﷺ د صحبت نہ واپس راغلو اوپہ خوشحالی خوشحالی نہی
 اوونیل چہ نن خو مایو داسی حدیث آوری دلہی دی چہ خہ نن یر زیات خوشحالہ یم. ہغہ حدیث دا دی
 چہ کوم یو مسلمان تہ خہ تکلیف اورسی اوہغہ او وانی چہ ﴿اللہم اجرنی فی مصیبتی واخلف لی خیرا منہا﴾ یعنی
 انہی اللہ ﷻ ماتہ دی مصیبت کنبی اجر راکرہ او ماتہ ددی نہ بہترہ بدلہ راکرہ نو اللہ ﷻ بہ ور تہ اجر
 اوبدلہ ضرور ورکوی. حضرت ام سلمہ رضی اللہ عنہا فرمائی چہ ما دا دعا یادہ کرہ.

د دی دعا پہ برکت نبی کریم ﷺ غوندی خاوند ملاویدل: کله چہ حضرت ابو سلمہ ؓ وفات شو نو ما ﴿إِنَّا
 لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ﴾ اوونیل زما خیال وو چہ دابو سلمہ نہ افضل ماتہ کوم سرہی ملاویدیسی؟ کله چہ زما
 عدت تیر شو نو یو ورخ ما یو خرمن رنگ کولہ چہ پہ دی کنبی نبی کریم ﷺ تشریف را ورو او د دنہ
 راتلو اجازت نہی او غوبستلو. ما خپل لاسونہ وینخل او خرمن مہی کیخودہ. او نبی کریم ﷺ تہ مہی د دنہ
 راتلو درخواست او کرو. او نبی کریم ﷺ مہی پہ یو گدنی کینولو. نبی کریم ﷺ ماتہ د نکاح پیغام راکرو. ما
 اوونیل چہ یارسول اللہ ﷺ دا خو زما دپارہ د خوشحالی خبرہ دہ. لیکن اول خو خہ یو غیرت منده بنخہ
 یم. ہسی نہ ستاسو د طبیعت نہ خلاف خہ خبرہ او کرم او اللہ ﷻ راتہ عذاب راکری. دویم دا چہ زما عمر
 زیات دی. دریم دا چہ زما بچی دی. نبی کریم ﷺ او فرمائیل چہ واورہ چہ اللہ ﷻ پہ ستا بی خایہ غیرت
 لرہی کری او د عمر لحاظ سرہ خہ ہم کم نہ یم او ستا بچی زما بچی دی. ما پہ دی آوری دو سرہ اوونیل چہ
 بیا خو یارسول اللہ ﷺ ماتہ ہیخ عذر نشتہ دی. نو خمانکاح نبی کریم ﷺ سرہ اوشوہ. او ماتہ اللہ ﷻ دہغہ
 دعا پہ برکت سرہ زما د خاوند نہ زیات بہتر خاوند راکرو یعنی نبی کریم ﷺ نہی راکرو (۱). فالحمد
 لله، صحیح مسلم کنبی ہم دا حدیث باختلاف الفاظ مروی دی. (۱)

پہ کلمہ داسترجاع اجر ملاویدل: مسند احمد کنبی د حضرت علی ؓ نہ مروی دی چہ نبی کریم ﷺ

(۱) جلد: ۲۷/۴، سندہ ضعیف وحديث ابی داود: ۳۱۱۹، ومسلم: ۹۱۸، یعنی عنہ-

(۲) صحیح مسلم کتاب الجنائز باب ما یقال عن المصیبة: ۹۱۸-

اوفرمانیل چه کوم یو مسلمان ته څه تکلیف اورسی اوپه دې باندې اگر چه زیات وخت تیر شی اوده ته یاد شی اودې (إِنَّا لِلّٰهِ) اووانی نو د مصیبت د صبر په وخت کښې چه کوم اجر ملاویدو، هم هغه به اوس هم ملاویری. (۱)

په جنت کښې بیت الحمد جوړیدل: ابن ماجه کښې دی چه حضرت ابوسنان ؓ فرماني چه ما خپل یو بچې دفن کړو. اودهغه د قبر ایله راوتلې اووم چه ابو طلحه خولانی ؓ زما لاس اونیولواو څه نې راوستل اوماته نې اوونیل چه واوره چه څه تاته یو زیرې درکوم. نبی کریم ﷺ اوفرمانیل چه الله ﷻ ملک الموت نه تپوس کوی چه تا کله زما دیو بنده د څیگر تکره او دسترگو یخوالی واخستو نودهغه څه رد عمل وو؟ ملک الموت وانی چه انې الله ﷻ هغه ستا تعریف اوکړو او انا الله نې اوونیل. الله ﷻ فرماني چه دده دپاره جنت کښې یو کور جوړ کړنی او دهغې نوم بیت الحمد اولیکي. (۲)

إِنَّ الصَّفَاَ وَالْمَرْوَةَ مِنْ

بیشکه صفا او مروه | د

بیشکه صفا او مروه

شَعَائِرِ اللَّهِ ۖ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِاعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ

نښو د الله نه دی | نوڅوک چې حج اوکړی | دبیت الله | یا عمره اوکړی | نونشته گناه | په هغه باند |

دالله (ددین) په نښو کښې شامل دی | نوڅوک چې دبیت الله (کعبې) حج یا عمره کوی | نوپه دې کښې هیڅ حرج نشته

أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا ۚ وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا ۖ فَإِنَّ اللَّهَ

چې سعی اوکړی | په مینځ ددواړو کښې | او هغه څوک چې په خپله رضا اوکړی | څه نیکی | نو بیشکه الله

چې ددې دواړو ځایونو مینځ کښې سعی (اوه ځله تگ راتگ) | اوکړی | او هر د فرضو نه زیاتې نیکی اوکړی | نو الله

شَاكِرٌ عَلِيمٌ ۝

قدر دان دې | او ښه پوهه دې |

دهغې قدر کوی (خامخا به د هغې ثواب ورکوی) |

قوله تعالى: -فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِاعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا-
دصفا مروه طواف او د هغې طریقه: حضرت عائشه رضی الله عنها نه حضرت عروه رضی الله عنها تپوس اوکړو چه ددې آیت نه خو داسې معلومیږی چه په طواف نه کولو کښې هم څه حرج نشته دې. حضرت عائشه رضی الله عنها اوفرمانیل چه انې وراره تاته صحیح پته نشته دې. که دا بیان مدنظر وې (یعنی که د الله دا مقصود وې لکه څنگه چه ستا خیال دې) نو (ان لایطوف بهما) به وې. واوره د آیت مبارک شان نزول دادې چه مثلل (دادیو ځانې نوم دې) سره مناة بت وو، د اسلام نه مخکښې انصاروبه هغې ته سجدې کولې. اوچه چا به دې بتانو ته لیک اوونیل نو هغه به د صفا مروه طواف کښې حرج گنړلو. او اسلام نه پس دې خلقو نبی کریم ﷺ نه دصفا مروه دطواف دحرج باره کښې سوال اوکړو نو داآیت نازل شو چه په دې کښې هیڅ حرج نشته دې. بیا نبی کریم ﷺ د صفا مروه طواف اوکړو اوددې وجې مسنون شو او هیچا ته ددې خبرې

(۱) احمد: ۲۰۱/۱، ح: ۱۸۳۶، ابن ماجه: ۱۶۰۰-
(۲) احمد: ۴۱۵/۴، ترمذی: کتاب الجنائز باب فضل المصیبة اذا احسب: ۱۰۲۱-

ہمت اونشو چہ دا پریردی. (بخاری و مسلم) (۱)

ابوبکر بن عبدالرحمن چہ کلہ دا آیت واوریدو نو وی فرمائیل چہ بیشکہ دا علمی خبرہ دہ، ما خو ددی نہ مخکبئی دا هلو اوریدلې نہ وه. بعضی اهل علم فرمائی چہ انصارو ونبلی وو چہ مونږ ته د بیت الله دطواف حکم دې. د صفا او د مروہ د طواف حکم نہ دې. پھ دې باندې دا آیت نازل شو. ممکن دی چہ ددی شان نزول دا دواړه وی. (۲) حضرت انس ؓ فرمائی چہ مونږد صفا مروہ طواف لره دجاهلیت کارگنږلو او د اسلام حالت کبئی به ددی نه بیچ کیدو تر دې پورې چہ دا آیت نازل شو. (۳)

حضرت عبدالله ابن عباس ؓ نه روایت دې چہ ددی دواړو غرونو په مینځ کبئی ډیر بتان وو او شیطانانو به ټوله شپه ددی په مینځ کبئی طوافونه کول. اسلام نه پس خلقو نبی کریم ﷺ نه ددی د طواف باره کبئی مسئله او پوښتله نو په دې باندې دا آیت نازل شو. (۴)

اساف نومې بت په صفا باندې وو. اونائله نومې بت په مروہ باندې. مشرکانو به دا بشکلول او گوتې به ئې وراوړې. اسلام نه پس خلق د دې نه منع شو لیکن دا آیت نازل شو او دهغې نه ددی خانې طواف ثابت شو. سیرت محمد بن اسحاق کبئی دی چہ اساف اونائله دوه سرې او ښځه وو. دې بدکارو په کعبه کبئی زنا کړې وه. الله ﷻ ددوی نه کانړی جوړ کړل. قریشو دا د عبرت دپاره د کعبې نه بهر کیخودل. لیکن څه زمانه پس خلقو ددی عبادت شروع کړو. او دانې راوړل او په صفا او مروہ باندې ئې اودرول اوددی طواف ئې شروع کړو.

صحیح مسلم کبئی یو اوږد حدیث کبئی دی چہ کلہ نبی کریم ﷺ دبیت الله طواف اوکړو نورکن ته ئې گوتې وراوړې او باب الصفا نه اووتلو او دا آیت مبارک ئې تلاوت کولو. بیا ئې اوفرمائیل چہ څه د هغه خانې نه شروع کوم د کوم نه چې الله شروع کړې ده. یو روایت کبئی دی چہ نبی کریم ﷺ اوفرمائیل چہ تاسو شروع کړئ ددی نه چہ د کومې نه الله ﷻ شروع کړه. یعنی د صفا نه اوځئ او مروہ ته لاړئ. (۵)

حضرت حبیبہ بنت جبراء ؓ فرمائی چہ ما رسول الله ﷺ اولیدو چہ د صفا مروہ طواف ئې کولو. خلق ددوی نه مخکبئی وو او نبی کریم ﷺ دوی پسې وو. نبی کریم ﷺ به لږ تیز تګ کولو. او ددی وجې به د دوی تهبند (لنگ) د نبی کریم ﷺ د پوندو مبارکو مینځ کبئی یو خوا بل خوا کیدو. او په ژبه مبارکه ئې فرمائیل چہ خلقو مندې وهی الله ﷻ په تاسو سعی مقرر کړې ده (مسند احمد). (۶) هم په دې معنی کبئی یو بل روایت هم دی. (۷) چہ دا حدیث دلیل دې د هغه خلقو دپاره چہ د صفا مروہ سعی د حج رکن گنږی. لکه څنگه چہ د امام شافعی ؒ او د دوی موافقینو مذهب دې. امام احمد ؒ نه روایت هم دا شان دې. امام مالک ؒ مشهور مذهب همدادې. بعضی دې ته واجب وائی دحج رکن ورته نه وائی، که په قصد سره یا په هیره سره څوک دا پریردی نو یو ځناور به ذبح کوی. امام احمد ؒ نه روایت دا شان مروی دې اویو بل جماعت هم دا شان وائی. او یو قول کبئی دا مستحب دې. امام ابوحنیفه ؒ، ثوری ؒ، شعبی ؒ، او ابن سیرین ؒ هم دا وائی.

د صفا مروہ حکم

(۱) صحیح بخاری: کتاب الحج باب وجوب الصفا والمروة: ۱۶۴۳، صحیح مسلم: ۱۲۷۷-.

(۲) صحیح مسلم کتاب الحج، باب بیان ان السعی بین الصفا والمروة رکن: ۱۲۷۷-.

(۳) صحیح بخاری: کتاب التفسیر سورة البقرة باب قوله تعالى (ان الصفا والمروة ن شعائر الله): ۴۴۹۶، مسلم: ۱۲۷۸-.

(۴) حاکم: ۲/۲۷۱-.

(۵) صحیح مسلم کتاب الحج باب حجة النبی: ۱۲۱۸-.

(۶) احمد: ۲/۶، البیهقی: ۹۷/۵، ومنده حسن-.

(۷) احمد: ۲/۶، البیهقی: ۴۳۷/۶، وصحیح ابن خزيمة: ۲۷۶۵، وهو حسن-.

مسئلہ حنفی:- فاضل مصنف رحمۃ اللہ علیہ اگرچہ امان ابوحنیفہ رحمۃ اللہ علیہ تہہ سعی د استحباب د قول نسبت کړې دې خو زمونږ د احنافو په ټولو مشهورو متونو کښې دې ته واجب وئیلی شوی دی او هم په دې باندې د احنافو عمل او فتوی صاحب هدایہ فرمانی **يُزَالُ عَنْ الصَّوْمِ وَالزَّكَاةِ وَاجِبٌ بِنَا سَعْيٍ** په مینځ د صفا او مروہ کښې واجب ده. وکښې پوځن اورکن نه دې. (تسهيل الهدایہ شرح هدایہ (۴۰۴۱۱)

حضرت انس رضی اللہ عنہ، ابن عمر رضی اللہ عنہ او حضرت عبداللہ ابن عباس رضی اللہ عنہ نه ہم دا روایت دې. امام مالک رحمۃ اللہ علیہ نه عتبہ کښې هم دا روایت دې دهغوی دلیل دا دې چه (**فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا**) لیکن رومې قول زیات راجح دې ځکه چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم په خپله د صفا مروہ طواف اوکړو او وې فرمانیل چه د حج احکام زما نه زده کړنې. (نو نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم چه په دې حج کښې څه کړی دی هغه واجب شو اود دې کول ضروری دی. که یوکار د څه خاص دلیل په وجه د وجوب نه بل طرف واوړی نو دا بله خبره ده. واللہ اعلم.

ددې نه علاوه حدیث کښې راغلی دی چه الله تعالی تاسو باندې سعی فرض کړه. غرض دلته بیانېږی چه د صفا مروہ طواف هم د الله تعالی شرعی احکاموڅنی دې چه کوم حضرت ابراهیم عليه السلام ته د حج دپاره خودلې شوی وو. دا مخکښې بیان شو چه ددې اصل سبب د حضرت هاجرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا په مقام منډې وهل دی ځکه چه حضرت ابراهیم عليه السلام حضرت هاجرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا دلته ددې بچی سره پرېښودې وه او دوی سره خوراک ختم شوې وو او بچی ته تکلیف وو. نو دې مور بی بی ډیر په بې قرارنۍ، بې بسی، ویرې او پریشانۍ سره ددې پاکو غرونو په مینځ کښې د الله تعالی نه سوال اوکړو. تردې چه ددې غم او تکلیف او پریشانی ختمه شوه.

حاجی دپاره عاجزی پکار ده :- دلته طواف کوونکی حاجی ته هم پکار دی چه ډیر په عاجزۍ او خشوع اوخضوع سره طواف اوکړی او خپله فقیری او عاجزی دالله تعالی په مخکښې پیش کړی او دخپل زړه صلاحیت او دخپل حال هدایت اودخپلو گناهونو بخشش اوغواړی. او نقائص او عیبونو نه دې پاکوالې اوغواړی اود نافرمانو نه د نفرت پیدا کولو دپاره او دثابت قدمۍ، نیکی او فلاح و بهبود دپاره دې دعا اوکړی او الله تعالی دې ته عرض اوکړی چه هغه پاک ذات ئې د گناهونو او دخرابو نه او د تنگی لار نه اوساتی اود کمال اوغفران او دنیکی توفیق ورته ورکړی. لکه څنگه چه الله تعالی د حضرت هاجرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا نه تکلیف لرې کړو.

قوله تعالی:- **وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا**

نفلی عبادات کول:- بیا ارشاد کیږی چه کوم سړې په خپله خوښه په نیکی کښې زیاتې اوکړی یعنی د اوو چکرو په ځانې اته چکرې اووهی یا نهه چکرې اووهی یا نفلی حج او عمره کښې هم د صفا مروہ طواف اوکړی اوبعضو داعام کړی دی یعنی په هره نیکی کښې دې زیاتې اوکړی. واللہ اعلم.

قوله تعالی:- **فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ**

الله قدردان دې:- بیا فرمانی چه الله تعالی قدردان او علم والا دې یعنی په لږ کار باندې ثواب زیات ورکوی او د جزا صحیح مقدار ورته معلوم دې، نه هغه پاک ذات دده ثواب کښې کمې راولی او نه هغه پاک ذات د ذرې برابر ظلم کوی، خو دنیکی ثواب زیات ورکوی او دخپل در نه ورته اجر عظیم ورکوی. فالحمد والشکر لله.

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا	أَنْزَلْنَا
ابیشکه هغه کسان چې پټوی هغه اچې نازل کړی دی مونږ	
ا هغه په هرڅه پوهه دې اڅوک چې زمونږ نازل کړی	

مِنَ الْبَيِّنَاتِ	وَالْهُدَىٰ مِنْ بَعْدِ	مَا	بَيَّنَّ	لِلنَّاسِ
دواضحہ حکمونوا او ہدایت نہ روستو دھغی نہ چہ بیان کری دی مونہ خلقتہ	بہ کتاب کبھی دغہ کسان چہ دی لعنت وانی پہ ہغوی باند اللہ او لعنت وانی پہ ہغوی باند	پہ کتاب کبھی دغہ کسان چہ دی لعنت وانی پہ ہغوی باند اللہ او لعنت وانی پہ ہغوی باند	پہ کتاب کبھی دغہ کسان چہ دی لعنت وانی پہ ہغوی باند اللہ او لعنت وانی پہ ہغوی باند	پہ کتاب کبھی دغہ کسان چہ دی لعنت وانی پہ ہغوی باند اللہ او لعنت وانی پہ ہغوی باند
فِي الْكِتَابِ	أُولَٰئِكَ	يَلْعَنُهُمُ	اللَّهُ	وَيَلْعَنُهُمُ
پہ کتاب کبھی دغہ کسان چہ دی لعنت وانی پہ ہغوی باند اللہ او لعنت وانی پہ ہغوی باند	پہ کتاب کبھی دغہ کسان چہ دی لعنت وانی پہ ہغوی باند اللہ او لعنت وانی پہ ہغوی باند	پہ کتاب کبھی دغہ کسان چہ دی لعنت وانی پہ ہغوی باند اللہ او لعنت وانی پہ ہغوی باند	پہ کتاب کبھی دغہ کسان چہ دی لعنت وانی پہ ہغوی باند اللہ او لعنت وانی پہ ہغوی باند	پہ کتاب کبھی دغہ کسان چہ دی لعنت وانی پہ ہغوی باند اللہ او لعنت وانی پہ ہغوی باند
اللَّعْنُونَ	إِلَّا الَّذِينَ	تَابُوا	وَأَصْلَحُوا	وَبَيَّنَّا
لعنت ویونکی مگر ہغہ کسان چہ توبہ نی او ویستلہ او عمل اصلاح نی او کرہ او بیان نی کپو حق	برہ لعنت وانی خوٹوک چہ توبہ او باسی او خپل عمل صحیح کری او کوم تعلیم چہ مونہ ورکری دہ ہغہ بیان کری	فَأُولَٰئِكَ	أَتُوبُ	عَلَيْهِمْ
نو دغہ کسان چہ دی زہ بہ رجوع او کرم پہ زحمت سرہ پہ ہغوی باند او زہ یر معاف کونکی	نوزہ بہ ددغہ کسانو توبہ قبولہ کرم خکہ چہ تول زما بندگان دی زما چا سرہ ضد نشتہ او زہ توبہ قبلونکی	الرَّحِيمِ	إِنَّ الَّذِينَ	كَفَرُوا
رحم کونکی یم بیشکہ ہغہ کسان چہ دکفر عمل نی اختیار کرو او مرہ شول حال دا چہ وو ہغوی	مہربان یم ولی چاچی کفر او کرو او ہم دکفر پہ حالت کبھی مرہ شول	كَفَّارًا	أُولَٰئِكَ	عَلَيْهِمْ
کافران دغہ کسان چہ دی دہ پہ ہغوی باند لعنت دالہ او دفرینستو او دخلقو تولو	پہ ہغوی باند دالہ پاک او دفرینستو تولو بنی آدم لعنتونہ و نیلی شی خکہ چہ دایمان د دولت نہ محرومہ شول	خَالِدِينَ	فِيهَا	لَا يَخَفُ
خلدین وہاں ہمیشہ بہ وی دہ لعنت کبھی سپک بہ نہ کری شی دہغوی نہ عذاب اونہ بہ ہغوی نہ مہلت ورکری شی	ہمیشہ بہ پہ لعنت کبھی وی نہ بہ د دوی پہ عذاب کبھی خہ سپکوالی کیری اونہ بہ ور تہمہلت ورکولی شی	قوله تعالى: إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ	مَا آتَيْنَاهُمُ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ

حق خبرہ پتہونکی ملعون دی: دہ آیتونو کبھی دہغہ خلقتو دپارہ یو زبردستہ تنبیہ اودہمکی دہ چہ کوم د اللہ ﷻ خبری او شرعی مسائل پتہوی۔ اہل کتابو د نبی ﷺ صفتونہ پتہول نو پہ ہغی باندی دا نازل شو چہ حق پتہونکی ملعون خلق دی۔ (۱) خنگہ چہ د ہغہ عالم دپارہ چہ کوم د رب العزت خبری خوروی ہر خیز استغفار کوی تردی چہ داوبہ مہیان اود ہوا مارغان ہم، داشان پہ ہغہ خلقتو باندی ہر خیز لعنت وانی چہ کومو تہ دا معلوم دی چہ دا حق خبرہ دہ او بیہام گونگیان او کانرہ جوہری۔

(۱) ابو داود کتاب العلم باب فی فضل العلم: ۳۶۱۱، الرمذی: ۲۸۸۲، ابن ماجہ: ۲۲۳۔

دھق پٹونکی تہ د اور واگہ اوچول:- صحیح حدیث کنبی دی چہ نبی کریم ﷺ او فرمانیل چہ دکوم یو سہی نہ دیو شرعی خبری بارہ کنبی سوال اوکری شواوہغہ سہی دا خبرہ پتہ کرہ، د قیامت پہ ورخ بہ ہغہ تہ د اور واگہ اوچول شہی. (۱) حضرت ابوہریرہ ؓ فرمائی کہ دا آیت نہ وې نازل شوې نو ما بہ یو حدیث ہم نہ وې بیان کری. (۲)

حضرت براء بن عازب ؓ فرمائی چہ نبی کریم ﷺ سرہ مونہ پہ یو جنازہ کنبی وو، نبی کریم ﷺ او فرمانیل چہ پہ قبر کنبی کافر ستیک سرہ پہ تندی داسی وھلی کیڑی چہ ټول خناور دا دھماکہ آوری سوا د جن وانس نہ، بیا ہغوی ټول پہ دہ باندی لعنت کوی. ہم دا معنی دہ چہ پہ دوی باندی داللہ ﷻ او ټولو لعنت کوونکو لعنت دې یعنی دټولو خناورو. حضرت عطار ؓ فرمائی چہ د (لاعنون) نہ مراد ټول خناور او ټول جن وانس دی. حضرت مجاہد ؓ فرمائی چہ کلہ خشک سالی شی اوباران نہ کیڑی نو خناور وائی چہ دا دبنی آدم د گناہونو پہ وجہ سرہ دې. اللہ ﷻ دې دبنی آدم پہ گناہگارو باندی لعنت اوکری. (۳) بعض مفسرین وائی چہ ددې نہ مراد فریشتی او مومنان خلق دی. حدیث کنبی دی چہ عالم دپارہ ہر خیز استغفار کوی تردې پورې چہ د سمندر مہیان ہم. (۴) پہ دې

آیت کنبی دی چہ علم پٹونکی باندی اللہ ﷻ لعنت وائی. او فریشتی او ټول خلق او ټول لعنت کوونکی یعنی ہر زباندار اویہی زبانہ کہ پہ زبان سرہ او وائی او قرائنو سرہ او د قیامت پہ ورخ ہم ټول خیزونہ پہ دہ باندی لعنت کوی. واللہ اعلم.

قوله تعالى: - (إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَبَيَّنَّوْا وَلَكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَأَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ) توبہ ویستونکی د لعنت نہ بیچ دی:- بیا نی پہ دوی کنبی ہغہ دخلقو استثناء او کرہ چہ کوم ددې فعل نہ منع شی او دخپلو عملونو پورہ اصلاح اوکری او چہ خہ نہ پت کری وی ہغہ بشکارہ کری نو د ہغہ خلقو توبہ اللہ رب العزت قبلوی. ددې نہ معلومہ شوه چہ کوم سہی کفر او بدعت طرفتہ خلقو لہ رابلونکی وی، ہغہ ہم کہ پہ اخلاص سرہ توبہ اویاسی نو دہغہ توبہ قبلیری.

قوله تعالى: - (إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارًا أُولَٰئِكَ عَلَيْهِمُ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ) د کفر پہ حالت کنبی مرہ بہ ہمیشہ لعنتی وی:- بعضو روایتونونہ معلومیڑی چہ مخکس امتونو کنبی د داسی زبردستو بدکارانو توبہ نہ وہ قبولہ شوې لیکن د نبی التوبہ او نبی الرحمة نبی کریم ﷺ امت سرہ دامہربانی مخصوص دہ. دې نہ پس دہغہ خلقو بیان کیڑی چہ کفر اوکری، توبہ نی نصیب نہ شی او د کفر پہ حالت کنبی مرہ شی نو پہ ہغوی باندی داللہ ﷻ او ټولو فریشتو او ټولو خلقو لعنت دې. دا لعنت ہغوی پورې انخلی او تر قیامتہ پورې بہ ورسرہ وی. اودوی بہ د دوزخ اور تہ بوخی. اویہ عذاب کنبی بہ ہم ہمیشہ وی. اونہ بہ ددوی پہ عذاب کنبی خہ کمې کیڑی او نہ بہ ترې موقوف کیڑی بلکہ ہمیشہ بہ دوی پہ سخت نہ سخت عذاب کنبی وی. (نعوذ باللہ من عذاب اللہ)

حضرت ابو العالیہ ؓ او حضرت قتادہ ؓ فرمائی چہ د قیامت پہ ورخ بہ کافران منع کری شی بیا بہ اللہ ﷻ پہ ہغوی لعنت اوکری اویاہ فریشتی اویہ ټول خلق. پہ کافرو باندی لعنت لیرلو کنبی دھیچا اختلاف نشته دې، حضرت عمر بن خطاب ؓ او ددوی نہ پس ټول آئمہ کرام ټول پہ ټولو بہ قنوت وغیرہ کنبی پہ کافرو لعنت کولو، خو پہ یو معین کافر باندی پہ لعنت وئیلو کنبی دعلماء کرامو یوہ دلہ وائی چہ دا جائز نہ دی خکہ چہ ددہ دخاتمې ہیچاتہ علم نشته دې، او د آیت دا قید چہ تر مرگہ بہ دوی کافر

(۱) ابوداؤد کتاب العلم باب کراهية العلم منع العلم: ۳۶۸۵، وهو حسن ترمذی: ۲۶۴۹، ابن ماجہ: ۲۶۱-.

(۲) صحیح بخاری کتاب العلم باب حفظ العلم: ۱۱۸، صحیح مسلم: ۲۴۹۲-.

(۳) ابن ابی حاتم: ۱۷۵/۱-.

(۴) ابوداؤد کتاب العلم باب فضل العلم: ۳۶۴۱، ترمذی: ۲۸۸۲، ابن ماجہ فی المقدمة: ۲۲۳-.

وی دلیل دی پہ یو معین کافر باندی دلعت نہ لیږلو. او دویمه ډله ددی د جواز هم قائله ده لکه فقیه ابوبکر عربی مالکی رحمہم اللہ. لیکن ددوی دلیل یو ضعیف حدیث دی، بعضو ددی حدیث نه هم دلیل راویستی دی چه نبی کریم ﷺ لره یو سړې بیابیا دنشې په حالت کښې راوستلې شو او په هغه باندې بیابیا حد جاری کړې شو نویو سړی اوونیل چه په ده باندې دی الله ﷻ لعنت وی بیا بیا شراب خڅی په دی اوریږدو سره نبی کریم ﷺ او فرمائیل چه په ده لعنت مه وایه. دی الله ﷻ او دهغه رسول ﷺ لره دوستان شمیری. (۱) ددی نه ثابتہ شوه چه کوم سړې الله ورسول ﷺ سره دوستی نه کوی نو په هغه لعنت لیږل جائز دی. والله اعلم.

وَالْهُكْمُ	إِلَهُ	وَاحِدٌ	لَا إِلَهَ	إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ	الرَّحِيمُ
او معبود ستاسو بس، معبود یو دی نشته بل معبود مگر هم هغه رحمن او رحیم دی					
(یاد ساتی) چې ستاسو الله بس یوالله دی دهغه نه سوابل څوک دعبادت لائق نشته هغه رحم کونکي او مهربان دی					
قوله تعالى:- وَالْهُكْمُ إِلَهُ وَاحِدٌ					

قوله تعالى: - وَالْهُكْمُ إِلَهُ وَاحِدٌ

معبود برحق :- یعنی الوهیت کښې هغه خاندله دی، دهغه هېڅوک شریک نشته دی اونه دهغه په شان څوک شته دی. هغه پاک ذات واحد او احد دی. او یو دی او صمد دی، دهغه نه سوا دعبادت لائق بل څوک نشته دی، هغه رحمن او رحیم دی. دسورۃ فاتحه په شروع کښې ددی دواړو نومونو تفسیر تیر شوې دی. نبی کریم ﷺ فرمائی چه اسم اعظم په دی دواړو کښې دی. یو دا آیت او بل آیت ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ﴾ (۲) دی نه پس دهغه پاک ذات د توحید دلائل بیانېږی، هغه هم توجه سره واورنی، فرمائی:

إِنَّ فِي خَلْقِ	السَّمَوَاتِ	وَالْأَرْضِ	وَاخْتِلَافِ	الَّيْلِ	وَالنَّهَارِ
بیشکه په پیدا کولو د آسمانونو او د زمکې کښې او په اختلاف د شبې او د ورځې کښې (ددې خبرې دلیل دادي) چې د آسمانونو او د زمکې په پیدا کولو کښې او د شبې او د ورځې په پرله پسې تګ راتګ کښې					
وَالْفُلْكِ	الَّتِي	تَجْرِي	فِي الْبَحْرِ	بِمَا	يَنْفَعُ النَّاسَ
اوبه کشتی کښې هغه کشتی چې روانې وی په دریاب کښې سره دهغه څیزا چې فائده رسوی خلقوته اوبه هغه بیړو (کشتو) کښې چې په دریابونو کښې د خلقو د فائده سامانونه اوږی راوړی					
وَمَا أُنْزِلَ	اللَّهُ	مِنَ السَّمَاءِ	مِنْ مَّاءٍ	فَاحْيَا	بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ
او په هغه څه کښې چې نازلوی نی الله د آسمان نه یعنی اوبه نو ژوندی کوی اوبه هغې اوبو سره زمکه روستو اوبه هغې اوبو کښې چې الله پاک نی دپورته نه راوړوی اومره (اوپه) زمکه پرې ژوندی (آباد)ه کوی					
مَوْتَهَا	وَبَتْ	فِيهَا	مِنْ كُلِّ	دَابَّةٍ	وَتَصْرِيفِ
د مرګ دهغې نه او خوروی اوبه هغې کښې هر قسم دسا مخلوق او په چلن د هواګانو کښې او ددی انتظام په وجه، د زمکې په مخ ټول زنده سر خوروی او دسیلو بادونو، په چلولو کښې اوبه هغه وریځو کښې					

(۱) صحیح بخاری : کتاب الحدود، باب ما یکره من لعن شارب الخمر : (۶۷۸۰) -

(۲) ابروداد کتاب الصلاة (اب، اب الوتر) باب الدعاء : ۱۴۹۶، وسنده حسن ترمذی : ۳۴۷۸، ابن ماجه : (۳۸۵۵) -

وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ	او پہ وریخ فرمان منونکی کنبی پہ مینخ آسمان و دزمکی کنبی خامخا ننبی دی
لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿۵﴾	چہ دزمی او آسمان پہ مینخ کنبی زورنڈی ولای دی پہ دی تولو کنبی د هغه خلقو دپارہ (د الله ﷻ د
دپارہ د هغه قوم چہ د عقل نہ کار اخلی	وحدانیت، ننبی دی چہ عقل لری

قوله تعالى: -إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمُوتِ وَالْأَرْضِ

د زمکی او آسمان پہ تخلیق کنبی دلائل وحدانیت:- مطلب دا دی چہ د هغه لونې رب پہ ربوبیت او توحید باندې خو یو دلیل خودا آسمان دی. چہ د هغه (آسمان) اوچتوالی، لطافت او فراخوالی او پہ هغې کنبی اوسیدونکی اوتلونکی او روښانه ستوری تاسو وینی. بیا دزمکی پیدائش چہ دا یوگشیف خیز دی چہ ستاسو د قدمونولاندې خوره شوې ده په دی کنبی اوچتو اوچتو څوکو والا غرونه دی، او په دی کنبی چپې وهونکی سمندرونه دی. په دی ډیر قسمه ونې بوتی دی په دی کنبی رنگ په رنگ پیداوار کیږی. چہ په هغې باندې تاسو اوسیرنی اودخپلې مرضی مطابق په دی باندې آرام اومکان جوړونی او اوسیرنی. او ددی نه ډیری فاندې اوچتونی.

قوله تعالى: -وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ

د شپې او ورځې په اختلاف کنبی عبرت:- بیا د ورځې شپې راتلل، شپه لاره ورځ راغله، ورځ لاره شپه راغله، نه هغه (ورځ) په دی (شپه) باندې سبقت کوی اونه دا (شپه) په (ورځ) باندې سبقت کوی. هر یو په خپله صحیح اندازې سره راځی او ځی. کله ورځې اوږدې او کله شپې اوږدې، کله د ورځې څه حصه شپه کنبی لاره شی او کله د شپې څه حصه ورځ کنبی راشی،

قوله تعالى: -وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ مِمَّا يَنْفَعُ النَّاسَ

د گشتو فواید:- اویا کشتی او گوری چہ پخپله تاسو او ستاسو مال هال او تجارتی څیزونو لره اوږی او په سمندر کنبی یو طرفنه بل طرفته ځی. چہ ددی په ذریعه مختلفو ملکونو سره رابطه او لین دین کولی شی. د هغه ځانې څیزونه دې طرفته او ددی طرف څیزونه هغه طرفته رسیدې شی.

وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَّاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا.....

دالله د وحدانیت نور کهن دلائل:- بیا دالله ﷻ په خپل رحمت کامله سره باران وړول اودې سره مړه زمکه ژوندنی کول، دې نه غله اومیوې پیدا کول، روزی رسول، ددوی دپارہ د ځملاستلو، خریدلو ځایونه تیارول، هواگانو لره چلول، کله یخې او کله گرمې، کله کمې او کله زیاتې، وریخې دزمکی او آسمان تر مینځه مسخر کول، هغه یو طرفنه بل طرفته بوتلل، د ضرورت په ځانې باران وړول وغیره دا ټول دالله ﷻ د قدرت ننبی دی چہ ددی نه عقل مند د خپل الله ﷻ وجود او د هغه وحدانیت معلوموی.

لکه څنگه چہ بل ځانې کنبی ارشاد دې چہ د زمکی او آسمان پیدا کولو او شپې او ورځې په تلو راتلو کنبی د عقلمندو دپارہ ننبی دی. چہ هغه (خلق) په ناسته ولاړه یعنی هر وخت کنبی د الله ﷻ نوم اخلی اود زمکی او آسمانونو په پیدا کولو کنبی غوروفکر کوی او وائی چہ ائی زمونږ ربه تا دا بیکاره نه دی جوړ کړی، ستا ذات پاک دې ته مونږ د جنهم د اور نه اوساتی.

دایت شان نزول:- حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنہ فرمائی چہ قریش رسول الله ﷺ لره راغلل او وې ونیل چہ تاسو دالله ﷻ نه دعا اوکړنی چہ هغه صفا غر د سرو کړی. مونږ دې سره آسونه او وسله وغیره اخلو او

ستاسره ملگرتیا اوکړو او ایمان هم راوړو. نبی کریم ﷺ او فرمائیل چه داپخه وعده کوئی؟ هغوی اوونیل چه آو پخه وعده ده. نبی کریم ﷺ دالله ﷻ نه دعا اوکړه، حضرت جبریل ؑ تشریف راوړو او وې فرمائیل چه ستادعا قبوله ده خوکه دې خلقو بیا هم ایمان راوړو نوپه دوی باندې به دالله ﷻ هغه عذاب راځی چه ددوی نه مخکښې په نورو خلقو باندې نه ووراغلي. نبی کریم ﷺ په رپیدو شو او عرض ئې اوکړو انې الله ﷻ ته دوی هم داسې پرېږده څه به دوی ستا طرفته راوبلم. څه خبر نن نه سبا او سبا نه نویله ورځ به دوی کښې څوک نه څوک ستا طرفته راشی. په دې باندې دا آیت نازل شو که دوی د قدرت نښې کتل غواړی نو آیا دا نښې کمې دي څه؟

یو بل شان نزول هم مروی دي چه کله آیت ﴿وَاللَّهُمَّ...﴾ نازل شو نومشرکانو اوونیل چه یو الله ﷻ به دتول جهان بندوېست څنگه کوی نو دا آیت نازل شو چه هغه پاک ذات دومره قدرتونو والا دي. بعضو روایتونو کښې دي چه کله ئې دیو الله ﷻ واوریدل نو دلیل ئې اوغوښتلو نو په دې باندې دا آیت نازل شو او په دوی باندې د قدرت نښې ښکاره کړې شوې.

وَمِنَ النَّاسِ مَن يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ	دخلقو نه ځینی هغه دی چې نیسی په مقابل دالله کښې
أندادًا يُحِبُّونَهُمْ	(خوسره ددې) بعضی خلق دالله نه سوا.....
كَحُبِّ اللَّهِ وَالَّذِينَ	شریکان چې مینه کوی دهغوی سره لکه څنگه چې مینه پکارده دالله سره حالانکه هغه کسان نورڅیزون هغه سره په برابري نیسی او دومره مینه ورسره ساتی څنگه چې دالله سره پکار ده اودچا په
أَمْنًا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ وَلَوْ يَرَى	چې ایمان ئې راوړې دي زیات سخت دی په مینه کولو کښې دالله سر اوچرته اولیدلي په زړونو کښې چې ایمان وی هغوی ته الله پاک د هرچانه زیات خوښ دي افسوس چه هغوی اوس لیدلي
الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرُونَ الْعَذَابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ	هغه کسانو چې ظلم ئې کړې دي څه وخت چې به وینی عذاب اچې بیشکه طاقت الله لره دي کوم چې به دوی په ښه شان وینی، څه وخت چې عذاب اووینی (نودا به اووانی، چې هر قسم ټول طاقت دالله
جَمِيعًا وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ	ټول او بیشکه چې الله دیر سخت دي په عذاب ورکولو کښې کله چې ایزارشی هغه کسان دي او هغه په عذاب ورکولو کښې دیر زیات سخت دي څه وخت چې دوی عذاب اووینی نود چا
اتَّبَعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا رَأَوُا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ	چې تابعداری ئې شوی ده دهغه کسانو نه اچې تابعداری ئې کړې ده اووینی عذاب او ختم به شی تابعداری چه شوې وه هغوی به دخپلو تابعدارو (مريدانو) نه بیزاره شی او ددوی تر مینځ، به دخپلو لوی ټولې سلسلې
بِهِمُ الْأَسْبَابُ وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ أَنَّا كُنَّا كَرَّةً	دهغوی اسباب او اوبه وانی هغه کسان اچې تابعداری ئې کړې ده کاش چې وې مونږ لره یو ځل تلل بیا دنیا ته ختمې شی او چا چې (په دنیا کښې) تابعداری کړې وه هغوی به وانی کاش که مونږ ته دواپس تلویوه موقع راکړې شوې

فَتَبَرَّأَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّءُوا مِثْلًا كَذَلِكَ يُرِيهِمُ
نو زمونږ به بيزاره شوا لکه څنگه چې ابيزاره شودوی زمونږ نه هم دارنگې به بنکاره کوی دوی ته
نومونږ به هم ترینه بيزاره شوا (نن) چې دوی زمونږ نه څنگه بيزاره شوا دغسې به الله ﷻ دوی ته د دوی
الله اَعْمَالَهُمْ حَسَرَتْ عَلَيْهِمْ وَمَا هُمْ بِمُخْرِجِينَ مِنَ النَّارِ
الله عملونه ددوی سبب د افسوسونو په هغوی باندې اونه به وی دوی وتونکی دااورنه
بد عملونه دحسرت او دپنښماني سبب جوړ کړي او په هيڅ صورت کښې به داورنه وتلې نشي

قوله تعالى: وَمِنَ النَّاسِ مَن يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِذَا تَحَيَّوهُمْ كَحَبِّ اللَّهِ

د الله ﷻ پشان محبت نورو سره ؟ :- په دې آيت کښې د مشرکانو د دنيواو د اخروي حال بيان دې دوی الله ﷻ سره شريک جوړوي. او دهغه پاک ذات په شان نورگنري. او بيا د هغوی محبت په خپلو زړونو کښې داسې کينوي چه څنگه دالله ﷻ پکار دی. حالانکه هغه معبود برحق صرف يو دې، هغه دشریک او ملگری نه پاک دې.

بخاری او مسلم کښې دابن مسعود ؓ نه روايت دې فرماني چه ما تپوس اوکړو چه يارسول الله ﷺ ۱ د ټولو نه خرابه گناه کومه يوه ده ؟ نبی کریم ﷺ او فرمايل چه د الله ﷻ سره شريک جوړول حالانکه هغه ذات دې پيدا کړې هم دې. (۱)

قوله تعالى: وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ

مومنان د الله په محبت کښې زيات دي :- بياني او فرمايل چه ايماندار د الله ﷻ په محبت کښې ډير سخت وي، دهغوی زړونه دالله ﷻ د عظمت نه ډک وي، هغوی دالله ﷻ نه سوا نورو سره د الله په شان محبت نه کوی او نه بل چا طرفته د الله پشان التجا کوی اونه دې نورو طرفته مائل کيږي او نه هغه پاک ذات سره بل څوک شريک کوی. بيا هغه مشرکانو ته د عذاب خبر ورکوي چه په خپلو ځانونو باندې دشرک په وجه ظلم کوي، اودې خلقو ته دعذابونو خبر ورکوي اوکه چرې دوی عذاب ليدلې وي نو دوی به يقين کړې ووچه قدرتونو والا صرف الله دې، ټول څيزونه دهغه ماتحت اودهغه پاک ذات د حکم لاندې دي، اودهغه پاک ذات عذابونه هم ډير لوڼې لوڼې دي. لکه څنگه چه بل ځانې کښې ارشاد فرماني چه په هغه ورځ به نه دهغه دعذاب په شان څوک عذاب ورکولې شي اونه د هغه د رانيولو په شان څوک رانيول کولې شي، دويم مطلب داهم دې که چرې دوی ته ددې منظر علم وي نو دوی به په خپل شرک او کفر کلک نه وي ولاړ.

قوله تعالى: إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا دُورًا وَالْعَذَابُ

د قيامت په ورځ د معبودانو د عابدانو نه بيزاري :- چه کوم کوم خلقو خپل خپل پيشوايان جوړ کړي وو په هغه ورځ به هغوی ټول ددوی نه بيل بيل شي، فرښتې به اوواني چه انې الله ﷻ ۱ مونږ ددوی نه بيزاريو دوی به زمونږ عبادت نه کولو. انې الله ﷻ ۱ ته پاک ذات نې، هم ته زمونږ ولي نې، دې خلقو خو به دجناتو عبادت کولو، اوهم په هغوی به نې ايمان لرلو. داسان به جنات هم دهغوی نه د بيزارنې اعلان کوی او صفا صفا به دهغوی دښمنانان شي. اود عبادت نه به نې انکار اوکړي. بل ځانې کښې ارشاد دې (کَلَّا سَيَكْفُرُونَ بِعِبَادَتِهِمْ وَيَكُونُونَ عَلَيْهِمْ ضِدًّا) چه کومو خلقو عبادت کولو، هغوی به ټول په ټوله دقيامت په ورځ ددوی د عبادت نه انکار کوی اودهغوی دښمنانان به جوړ شي. دحضرت ابراهيم ؑ فرمان دې چه (إِنَّمَا

(۱) صحيح بخاری : کتاب التوحيد باب قول الله تعالى (فلا تجعلوا لله اندادا) : ۷۵۲۰، صحيح : ۲۵۷ -

إِنَّمَا	يَأْمُرُكُمْ	بِالسُّوءِ	وَالْفَحْشَاءِ	وَأَنْ تَقُولُوا
بیشکھ	ہفہ حکم کوی تاسو ته	اڀہ بدی سرہ	او دبی حیایی پہ کارونو سرہ	او دا چي اووایی تاسو
ہفہ خوبہ تاسو ته	د بدو او قبیح کارونو حکم کوی	اوداہہ درتہ وانی پہ اللہ ﷻ پوری داسی دروغ خبری		
عَلَى اللَّهِ	مَا	لَا تَعْلَمُونَ		
ا د اللہ پہ بارہ کنبی	ہفہ خبری	اچي نہ دی معلومی تاسو ته		
اونری چي دھغی تاسو ته پخپلہ ہم نشته				

قوله تعالى: -يَأْتِيهَا النَّاسُ كُلُّهُمْ فِي الْأَرْضِ حُلَّالًا طَيِّبًا^(۱)

حلال رزق خورئی: مخکنی چونکہ د توحید بیان شوې وو ددې وجې دلته دایان کیږی چه د ټول مخلوق رازق هم هغه پاک ذات دې. فرمائی چه زما دا احسان هم مه هیرونی چه تاسو دپاره مې حلال خیزونه پاک کرل او هغه تاسو ته خوښ او لذیذ دی. او هغه نه بدن ته تکلیف رسوی او نه صحت ته او نه عقل ته. څه تاسو لره منع کوم چه تاسو دشیطان په لار مه ځی. لکه څنگه چه نور خلق په دې لار روان شو او حلال خیزونه ئې په خپل خان حرام کرل.

تحریم د حلالو د شیطان لمسہ ده: صحیح مسلم کنبی دی چه نبی کریم ﷺ فرمائی چه پروردگار عالم فرمائی چه ما کوم مال خپلو بندگانوته ورکړې دې هغه مې دھغوی دپاره حلال کړی دی. ما خپلو بندگان موحدین پیدا کرل مگر شیطان هغوی د دین حنیف نه واپول او زما حلال خیزونه ئې په هغوی باندې حرام کرل. (۱)

د سعدبن ابی وقاص رضی الله عنه دعا قبلیدل: د نبی کریم ﷺ په وړاندې چه کوم وخت ددې آیت تلاوت اوشو نو حضرت سعدبن ابی وقاص رضی الله عنه اودریدو او وې فرمائیل چه یارسول الله ﷺ ما دپاره دعا اوکړئی چه الله ﷻ زما دعاگانې قبلوی. نبی کریم ﷺ او فرمائیل چه انې سعد رضی الله عنه اپاک خیزونه او حلاله لقمه خوره الله ﷻ به ستادعاگانې قبلوی، قسم دې په هغه پاک ذات چه دھغه په لاس کنبی د محمدروح خان دې حرامه لقمه چه انسان په خپله خیته کنبی اچوی ددې په وجه دده څلوینست ورځې عبادت نه قبلیرې. چه د چا پرورش په حرامو اوشو هغه جهنمی دې. (۲)

قوله تعالى: -وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ^(۳) إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ

شیطان د انسان دشمن دې: بیانی او فرمائیل چه شیطان ستاسو ښکاره دښمن دې لکه څنگه چه بل ځانې کنبی فرمائی چه شیطان ستاسو دښمن دې، تاسو هغه خپل دښمن او گنړنی اودده د ډلې خو دا خواهش دې چه خلق عذاب طرفته راولی. یو ځانې کنبی فرمائی چه (أَفَتَعْبُدُونَ دُثُرَتَهُ أُولِيَاءَ) آیا تاسو شیطان او دھغه اولادخپل دوستان جوړوئی حالانکه حقیقت کنبی هغه ستاسو دښمن دې، د ظالمانو دپاره خرابه بدله ده.

دخطوات الشیطان نه مراد: خطوات الشیطان نه څه مراد دې؟ (خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ) نه مراد دالله ﷻ هره نافرمانی ده (۳) چه په کوم کنبی د شیطان غلول وی. امام شعبی رحمه الله فرمائی چه یو سړی د نذر منخته اوکړه چه هغه به خپل هلك ذبح کوی.

(۱) صحیح مسلم، کتاب باب الصفا التي يعرف بها في الدنيا: (۲۸۶۵) -

(۲) الطبرانی في الأوسط: ۶۴۹۱، وابن مردويه، -

(۳) ابن أبي حاتم: ۱ / ۲۲۱ -

د مسروق واقعہ :- دحضرت مسروق رضی اللہ عنہ پہ علم کنبیٰ چہ کله دا واقعہ راغلہ نو دوی فتویٰ ورکړه هغه سرې دې گډ ذبح کړی دا نذر د هلك ذبح کول د خطوات الشیطان نه دی.
د حلال خیز حرامول یوه بله واقعہ :- ابن مسعود رضی اللہ عنہ یو ورځ د چیلۍ په ښکر باندې مالگه اچولې وه او خورلونې یو سرې چہ دوی سره ناست وو پاسیدو اولرې کینښناستو. دوی او فرمائیل چہ اوخوره هغه اوونیل چہ نه څه نه څه خورم. دوی ترېنه تپوس اوکړو چہ ستاروژه ده څه هغه اوونیل چہ نه بلکه داما په خان حرام کړی دی. دوی او فرمائیل چہ دا دشیطان په لار تگ دې. دخپل قسم کفاره ورکړه او دا اوخوره.

د طلاق یوه مسئله :- ابو رافع رضی اللہ عنہ فرمائی چہ یو ورځ څه د خپلې ښځې نه خفه شوم نو هغې اوونیل څه یو ورځ یهودنېه یم او یو ورځ نصرانیه او زما ټول غلامان آزاد دی که ته خپلې ښځې ته طلاق ورنکړې نو څه حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہ ته ددې مسئلې د پوښتلو دپاره راغلم چہ په دې صورت کنبیٰ څه اوکړم ؟ نو هغوی او فرمائیل چہ دا د شیطان په قدمونو تگ دې، بیا څه زینب بنت سلمه رضی اللہ عنہا لره ورغلم او په هغه وخت کنبیٰ په مدینه منوره کنبیٰ د هغې نه زیات څوک فقیه ښځه نه وه. ماد هغې نه هم ددې مسئلې تپوس اوکړو. ددې خانې نه هم دا جواب ملاؤ شو. عاصم رضی اللہ عنہ او ابن عمر رضی اللہ عنہ هم دا فتویٰ ورکړه. دحضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ فتویٰ ده چہ کوم قسم د غصې په حالت کنبیٰ اوخولې شی او چہ کوم نذر په داسې حالت کنبیٰ اومنلې شی هغه دشیطان قدم تابعداری ده. ددې کفاره دې دقسم د کفارې برابر ورکړی.
قوله تعالیٰ :- اِنَّمَا يَأْمُرُكُمْ بِالْطَّوَّافِ وَالْقَحْشَاءِ

شیطان د ګناه حکم کوی :- بیا فرمائی چہ شیطان تاسو ته د خرابو کارونو اوددې نه هم زیاته زناکاری او ددې نه زیات په الله ج باندې د هغه خبرو د جوړښت وائی چہ د هغې علم تاسو ته نشته دې. هر کافر او بدعتی په دې کنبیٰ داخل دې چہ هغه د بدنی حکم کوی او بدنی طرفته رابلل کوی.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ			
ا ا او کله چې ا اوونیلې شی ا دوی ته			
او کله چې دوی ته اوونیلې شی			
الَّتِي	مَا	أَنْزَلَ اللَّهُ	قَالُوا بَلْ نَنْبَغُ
چې تابعداری اوکړی ا دهغه حکمونو چې نازل کړی دی الله ا نو وائی دوی ا بلکه مونږ تابعداری کوډا			
چې کوم حکمونه الله پاک نازل کړی دی په هغې روان شی ا نو وائی نه بلکه مونږ خود هغه لارو (او طریقو)			
مَا	أَلْفَيْنَا	عَلَيْهِ	أَبَاءَنَا أَوْ لَوْ كَانَ
دهغه طریقو ا چې موندلی دی مونږ ا په هغې باندې ا پلاران خپل ا اگر که وی ا پلاران ددوی			
تابعداری کوی په کومو چہ مونږ خپل پلرونه اونیکنونه موندلی دی ا اگر که ددوی پلار نیکه			
لَا يَعْقِلُونَ	شَيْئًا	وَلَا يَهْتَدُونَ	وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا
چې نه پوهیږی ا په هیڅ څیز ا ونه نې نیعه لاره موندلی وی ا او مثال ا دهغه کسانو چې کافران دی			
په هیڅ څیز نه پوهیدل اوسمه لار نې موندلې نه وی ا خویا به هم د هغوی تابعداری کوی ا ددې کافرانو مثال			

کَمِثْلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءٌ وَنِدَاءٌ
پشان دمثال دهغه سړی دې اچې اواز کوی اهغه ځناور ته اچې هیڅ نه اوری مگر بلنه او اواز
داسې دې لکه شپونکې چې خاوری ته اواز کوی او هغه سوا د بلنې او اواز نه بل هیڅ نه اوری
صَمٌّ بَكْمٌ عُمَىٰ قَهْمٌ لَا يَعْقِلُونَ ۝
کانړه دی اګونګیان دی اړاند دی نودوی انډ پو هیږی په خبره
دوی د حق نه کانړه دی او د حق وینانه ګونګیان دی او د حق لیدلونه رانده دی نودوی په هیڅ نه پوهیږی
قوله تعالیٰ: - وَادْفَعِ لَهُمْ آتْيَهُمْ مَا أَنزَلَ اللَّهُ.....

ګمراهی او جهالت: یعنی دې کافرانو او مشرکانو ته وئیلې کېږي چې کتاب الله اوسنت رسول ﷺ باندې تګ کونی او خپل ضلالت او جهالت پرېږدئ، نو وانی چې مونږ خو دخپل مشرانو په لار روان یوچه د کومو څیزونو هغوی عبادت کولو مونږ کوو او بیابه ئې هم کوو. نوددې په جواب کېنې قران پاک وانی چې هغوی خو د فهم او هدایت نه غافل وو. دا آیت دیهودیانو باره کېنې نازل شوې دې.

قوله تعالیٰ: - وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءٌ وَنِدَاءٌ.....
د مشرکانو مثال: بیا ددوی مثال ورکوی چې څنگه خریدونکي ځناور د خپل شپونکي یو خبره باندې صحیح نشی پوهیدې، صرف د هغه آواز ئې غوږونو ته رسی او د خبرې د ښه والی او بد والی نه بې خبره وی. د اشان دا خلق هم دی دامطلب هم کیدیشی چې دوی د الله ﷻ نه سوا د چا چا عبادت کوی او د هغوی نه خپل حاجتونه او مرادونه غواړی، هغوی نه اوری او نه په دې پوهیږی اونه ئې کتلی دی. نه په دوی کېنې ژوند یعنی ساه شته دې اونه دوی ته څه احساس کېږي. دکافرو دا ډله د حق خبرې اوريدو نه کانړه دی، د حق وینا نه ګونګیان او په تیاره کېنې دی، په حق نشی تلې رانده دی. د عقل او پوهې نه لرې دی لکه بل ځانې کېنې ارشاد دې چې (صَمٌّ وَكُمٌّ فِي الظُّلُمَاتِ) یعنی ځمونږ دخبرو په دروغه ګنړلو والا کانړه او ګونګیان دی. چې الله څوک غواړی نو ګمراه کوی ئې او چې څوک غواړی نو په نیغه لار ئې راولی.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا
اے هغه کسانو چې ایمان مو راوړې دې
انې ایماندارو!
كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلَّهِ إِنْ كُنْتُمْ
خوری پاک هغه څیزونه چې درکړی دی مونږ تاسو ته او شکر اوباسئ د الله که چرې یی تاسو
زمونږ درکړې پاکیزه (حلاله) روزی خورنې او د الله شکر اوباسئ که تاسو په رښتیا صرف د الله ﷻ
إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ۝ إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ
چې خاص هغه لره عبادت کوی بیشکه حرام کړل الله په تاسو باندې مرداره او وینه
عبادت کوی بیشکه الله په تاسو باندې مرداره (چې په بغیر د ذبحې نه مړه شوې وی) او (بهیدلې) وینه
وَكُمُ الْخَنِزِيرُ وَمَا أَهْلَ بِهِ لَغَيْرِ اللَّهِ ۖ
او غوښه دخنزیر او هر هغه څیز چې نوم اغستلې شوې وی په هغې باندې سوا د الله
دخنزیر غوښه او داسې مذبوحه چې د الله نه بغیر د بل چانوم پرې (د ذبحې په وخت) وئیلې شوې وی حرام کړی دی

فَمِنْ	اضْطَرَّ	غَيْرِ بَاغٍ	وَلَا عَادٍ
نو څوک اچي مجبوره کړې شوایه دې حال کښې چې قانون ماتونکې نه وي او نه د حد نه اوږېدونکې وي			
خو څوک چې دې حرامو څيزونو ته محتاج شو او په خوړلو کښې د خوند طلبگار نه وي او د حد نه زيات خوراک کونکې نه وي			
فَلَا اِثْمَ عَلَيْهِ ط	اِنَّ اللّٰهَ	غَفُوْرٌ	رَّحِيْمٌ ۝
نونهشته گناه په هغه باندې بيشکه چې الله ببښونکې مهربان دې			
نوبيا ددې په خوراک کولو کښې څه گناه نشته بيشکه الله پاک ببښونکې مهربان دې			

قوله تعالى: - يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ

حلال او حرام رزق څه څيز دې ؟ - په دې آيت کښې الله ﷻ خپلو بندگانو ته حکم ورکوي چه تاسو پاک او صفا و حلال او طيب څيزونه خوړئ او زما شکر ادا کوئ، حلاله نمړئ د عبادت د قبوليت سبب دې او حرامه نمړئ د عدم قبوليت سبب دې.

قوله تعالى: - وَاشْكُرُوا لِلّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ اِيَّاهُ تَعْبُدُونَ

د حلال رزق خوړل او دهغې د شکر حکم: - مسند احمد کښې حديث کښې دې چه نبی کریم ﷺ فرمائي چه انې خلقوا الله ﷻ پاک دې او پاک څيزونه قبلوي. هغه رسولان و او ايمان والو ته حکم کړې دې چه هغوی دې پاک څيزونه خوړي او نيک عملونه دې کوي. فرمان دې چه ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِن طَيِّبَاتِ﴾ او فرمائي چه ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِن طَيِّبَاتِ﴾ بيا نبی کریم ﷺ او فرمائيل چه يو سرې اوږد سفر کړې وي او دهغه ويسته بير وي او په هغه گردو غبار وي او خپل لاسونه ئې آسمان طرفته اوچت کړې وي او په ډيره زارني سره الله ﷻ نه سوال کوي او دهغه لباس او خوراک ټول حرام وي، ددې وجې دهغه په داسې وخت کښې داسې دعا هم نه قبليري. (۱)

قوله تعالى: - اِمَّا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ

د حرامو څيزونو بيان: - د حلالو څيزونو ذکر کولو نه پس بيا د حرامو څيزونو بيان کيږي چه تاسو باندې مردار ځناور چه په خپل مرگ مړه شوی وي او هغه شرعي طور سره نه وي ذبح کړې شوې حرام دي. که چا هغه په مړني خفه کولو سره مړ کړې وي يا ئې لرگي وغيره سره وهلې وي او مړ شوې وي يا يو ځاني نه راغوزيدلې وي او مړ شوې وي يا نورو ځناورو دې په خپلو بڼو سره مړ کړې وي يا درنده دې مړ کړې وي، دا ټول په مرداره کښې داخل دي. او حرام دي.

د سمندري مردارې حکم: ليکن په دې کښې د ابو ځناور مخصوص دي هغه اگر چه پخپله مړ شي خو بيا هم حلال دي. قران پاک فرمائي چه ﴿اَجَلٌ لَّكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ﴾ ددې پوره بيان به ددې آيت په تفسير کښې انشاء الله راشي. د عنبر نومې ځناور مړ ملاويدل او د حضرات صحابه کرامو ﷺ ددې خوړل، بيا نبی کریم ﷺ ته ددې خبر کيدل او د نبی کریم ﷺ ددې جائز گڼل دا ټول په حديث کښې دي. يو حديث کښې دي چه د سمندر او په پاکي دي او ددې مړه حلال دي. (۲)

يو بل حديث کښې دي چه حضرت رسول الله ﷺ فرمائي چه دوه مردارې او دوه وينې په مونږ حلالې دي (۳) ① مهې ② مولخ ③ کليجي ④ توري. (۱) په سورة مائده کښې به ددې بيان تفصيل راشي انشاء الله.

(۱) احمد: ۲/۳۲۸، صحيح مسلم: كتاب الزكاة باب قبول الصدقة من الكسب الطيب: ۲۳۴۶ -

(۲) صحيح بخاري كتاب المغازي باب غزوة سيف البحر: ۴۲۶۲، صحيح مسلم: ۱۹۳۵ -

(۳) ابو داود كتاب الطهارة باب الوضوء بماء البحر: ۸۳، صحيح ترمذي: ۶۹، نسائي: ۳۳۶ -

(۴) ابن ماجه كتاب الاطعمة باب الكيد والطحال: ۳۳۱۴، وسنده ضعيف وروي البيهقي: ۴۸۰/۱ -

د مرداری د پیو او اکین حکم:- د مردار خنار پی او دهغې اکین چه په هغې کنبې وی نجس دی. حضرت امام شافعی رحمہ اللہ مذهب ہم دادې، ددې وجې چه هغه هم د مرداری یو جز، دې. حضرت امام مالک رحمہ اللہ نه یو روایت دا دې چې هغه پاک دی لیکن د مرداری د ملاویدو په وجه نجس دی.

د مرداری چوکې د اکین حکم

مسئلہ حنفی:- امام ابو حنیفہ رحمہ اللہ فرمائی دغه شان د دوی شاگردان ټول په دې متفق دی چه د مرداری چرکې اکین پاکې دی هغه خوړې شی او په استعمال ئې راوستې شی. او د مرداری د پیو په باره کنبې د امام ابو حنیفہ رحمہ اللہ قول دې چه پاک دی او صاحبین فرمائی چه مکروه دی (احکام القرآن للجصاص (۱۲۸۱) شاه فیصل غفرله).

د مرداری د وارکو حکم:- دا شان د مرداری هغه وارکه (هغه پی چه کله یو خنار پیداشی او دریو ورځو پورې دهغه بچې دهغه پی خکی او هغه ټینګ پی وی) مشهور مذهب ددې بزرګانو په نیز دا دې چې دا ناپاک دی. اگر چه په دې کنبې اختلاف هم دې. د صحابه کرامو رضی اللہ عنہم د مجوسیانو پنیږ خوړل اگر چه په هغوی باندې په طور د اعتراض وارد کیدیشی مګر جواب امام قرطبی رحمہ اللہ دا ورکړې دې چه پی ډیر کم وی او یو بهیدونکې خیز چه کله داسې خیز زیات کنبې پریوزی نو هېڅ حرج نشته دې.

قوانی حلال او حرام:- د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نه د غورو، پنیرو او د ځنگلی خر متعلق تپوس کیږی نو نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم فرمائی چه حلال هغه دی چه کوم الله تعالی په خپل کتاب کنبې حلال کړی دی او حرام هغه دی چه کوم الله تعالی په خپل کتاب کنبې حرام کړی دی. او چه د کوم بیان نشته دې هغه ټول معاف دی. (۱)

قوله تعالی:- وَلَحْمُ الْخَنَازِيرِ

د خنزیر د حومت بیان:- بیا ئې او فرمائیل چه د خنزیر غوښه هم حرامه ده که هغه ذبح هم کړې شی او که پخپله مړ شوې وی. د خنزیر د وازګې هم دا حکم دې، ددې وجې چونکه هغه اکثر غوښه وی او وازګه غوښې سره وی، نو غوښه حرامه شوه او وازګه هم حرامه شوه. دویم د دې وجې هم چه په غوښه کنبې چرې شوې وی اود قیاس اقتضا هم دا ده.

قوله تعالی:- وَمَا أَهْلَ بِهِ يَعْزِرُ

د غیر الله د تقرب دپاره ذبح شوې خنار حرام دې:- بیا فرمائی چه کوم خیز د الله تعالی نه سوا د بل چا په نوم مشهور کړې شی هغه هم حرام دې. د جاهلیت په زمانه کنبې کافرو خلقو به دخپلو باطلو معبودانو په نوم خنار ذبح کول چه کوم الله تعالی حرام کړل.

یوخل یوې ښځې د یوې ګوډنې په نکاح کولو باندې یو خنار ذبح کړو نو حضرت حسن بصری رحمہ اللہ فتوی ورکړه چه ددې خوراک کول نه دی پکار ځکه چه هغه دیو تصویر په نوم ذبح کړې شوې دې. حضرت عائشه رضی اللہ عنہا نه یوخل سوال کیږی چه عجم د خپلو تهورونو او اخترونو په موقعو باندې چه خنار ذبح کوی او مسلمانانو ته هم ددې هذیه لیږی دهغې غوښه خوړل پکار دی که نه. نو وې فرمائیل چه دهغه ورځې د عظمت دپاره چه کوم یو خنار ذبح شی هغه مه خوړئ، خو دهغوی د ونو میوې خوړئ. (۲)

قوله تعالی:- فَمَنْ اضْطُرَّ

د مجبورې په وخت کنبې د حرامو خوړلو اجازت:- بیا الله تعالی د ضرورت او حاجت په وخت کنبې چه بل څه د خوراک دپاره نه ملاویری حرام خیزونه خوړل مباح کړی دی. ارشاد فرمائی چه کوم سړې بې بسه شی او هغه باغی او سرکشه کیدو والا نه وی نو په هغه باندې د دې خیزونو په خوراک کنبې هېڅ ګناه

(۱) ترمذی: کتاب اللباس باب ماجاء فی لبس القراء: ۱۷۲۶، ابن ماجه باب اکل الجن والسمن: ۳۳۶۷، المستدرک: ۳۷۵/۲، وهو حديث حسن.

(۲) القرطبي: ۲۲۴/۲-

نشسته دي. الله ﷻ بخبونكي مهربان ذات دي.

قوله تعالى: - غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا أَلَمَ عَلَيْهِ

د باغ او عاد تفسیر:- د باغ او عاد په تفسیر کښې حضرت مجاهد رضی اللہ عنہ فرمائی چه ډاکو یا لاره شوکونکې، په مسلمان بادشاه حمله کوونکې، د اسلام د سلطنت مخالف او د الله ﷻ نافرمانی کښې سفر کوونکې مراد دي. د داسې خلقو دپاره دداسې اضطراب په وخت کښې حرام خیزونه هم حرام وی. د غیر باغ تفسیر حضرت مقاتل بن حیان رضی اللہ عنہ چې دا هم کوی هغه دا حلال نه گنړی (۱) او ددې نه دمزی اولدت اخستلو والا نه وی، ددې وریټول اوددې لذیذ کیدل او پخول اوبیا ددې خوراک نه دي پکار بلکه څنگه چه وی صرف د ځان دبیچ کیدو دپاره دي اوخوری او که ځان سره اخستل غواړی نو صرف دومره دي واخلی چه دي پرې ژوندې پاتې شی. او د حلالو خیزونو ملاییدو پورې باقی پاتې نشی او کله چه حلال خیزونه ملاؤ شی نو بیا دي دا اوغورزوی. حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ فرمائی چه دادې ښه په مړه خپته نه خوری. حضرت مجاهد رضی اللہ عنہ فرمائی چه کوم سرې ددې په خوراک مجبور کړې شی اوبې اختیاره کړې شی نو دهغه هم دا حکم دي.

په اضطراری حالت کښې مرداره خوړل که د بل چا خیز خوړل:- یو سرې ډیر اوږې شو اوبې بښه شو اوده ته یو مردار خناور په نظر راغلو او ورسره ئې یو بل حلال خیز هم اولیدو چه په هغې کښې نه درشتې ماتیدل وی او نه په دي کښې څه تکلیف وی نو ده ته پکار دی چه دي دا بل خیز اوخوری مردار دي نه خوری، بیا آیا دهغه خیز قیمت یا هغه خیز به دده په ذمه وی یا نه. په دي کښې دوه اقوال دی، ① یو دا چه وی به ② او دویم دا چه نه وی. ډاکوم قول کښې چې دا دی چې نه به وی یعنی اول قول نو ددې قول تائید د ابن ماجه په حدیث پاک کښې شته دي.

د عهد نبوی یوه واقعه:- حضرت عباد بن شرحبیل غزنوی رضی اللہ عنہ وانی چه یو کال قحط راغلو، څه مدينې ته لاړم، او یو پټی نه مې څه وږی راوشو کول او هغه مې خوړل، لږ وږی مې په څادر کښې واچول او روان شوم. د پټی مالک څه اولیدم او څه ئې اونیولم او وې وهلم او زما نه ئې څادر واخستلو. څه نبی کریم ﷺ لره ورغلم او نبی کریم ﷺ ته مې ټوله واقعه بیان کړه. نو نبی کریم ﷺ هغه سرې ته اووئیل چه دي اوږې ته نه خو تا خوراک ورکړې دي او نه دي ددې دپاره څه بل کوشش اوکړو اونه دي دي پوهه کړو. دا بیچاره نادان وو اوږې وو، لاړشه اودده څادر واپس کړه او یو وسق یا نیم وسق ده ته غله ورکړه. یو وسق د څلورو منو برابر وی. (۱) په یو بل حدیث کښې دی چه په ونوکښې د زورندو میوو په نسبت کښې د نبی کریم ﷺ نه تپوس اوشو نو نبی کریم ﷺ او فرمائیل چه کوم حاجتمند سرې دا اوخوری او ځان سره دا یونسي نو په ده باندې څه گناه نشته دي. الخ. (۲)

حضرت مجاهد رضی اللہ عنہ فرمائی چه د آیت مطلب دادې چه د اضطرار او بې بسی وخت کښې دومره خوړلو کښې هېڅ حرج نشته دي. دا هم مروی دی چه درې نمره نه زیاتې خوړل نه دی پکار. غرض داسې وخت کښې د الله ﷻ مهربانی اونوازش سره دا حرام دده دپاره حلال دی.

مسروق رضی اللہ عنہ فرمائی چه د اضطرار په وخت کښې چه کوم سرې حرام خیز او نه خوری او مړشی هغه جهنمی دي. (۳) دي نه معلومه شوه چه داسې وخت کښې داسې خیز خوړل ضروری دی. په دي کښې نه صرف اجازت دي، هم دا خبره زیاته صحیح ده لکه د بیمار روزه پرېښودل وغیره.

(۱) ابن ابی حاتم: ۲۳۶/۱-

(۲) ابوداود کتاب الجهاد باب ابن السیل یا کل من التمرة: ۲۶۲۰، مسنده صحیح: نسائی: ۵۴۱۱، ابن ماجه: ۲۲۹۸-

(۳) ابوداود کتاب للقطه باب التعریف بالقطه: ۱۷۱۰. وهو حسن ترمذی: ۱۲۸۹، نسائی: ۴۹۶۱-

(۴) بیهقی ۵۶۳۴/۹-

إِنَّ الَّذِينَ
بیشک هغه کسان
اڻ ځوڪ چي
يَكْتُمُونَ مَا أَنزَلَ اللَّهُ مِنْ الْكِتَابِ وَيَشْتَرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا
چي پتوي اهغه اچي نازل ڪري دي الله ڇه ڪتاب دي او اخلي په هغي باندې پيسي لڙي
دالله راليڙي شوي ڪتاب پتوي (د دي مسائل)..... او پدي باندې لڙي قيمت (د دنيا) اخلي
أُولَٰئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ
داکسان نه اچوي په خيتو خپلو کني مگرا اور او به نه ڪري خبري دهغوي سره الله
نوهغوي په حقيقت کني نور ڇه نه کوي خپلي خيتي په اور ڪوي او الله به ورسره د قيامت په ورځ خبري
يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ۝ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ
په ورځ د قيامت اونه به پاڪ ڪري هغوي اودهغوي دپاره عذاب درناڪ دي دا هغه کسان دي
نه کوي اونه به دوي دگناه نه پاڪ ڪري اودوي ته به دردناڪ عذاب ورکولي شي دا هغه کسان دي
اشْتَرُوا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَىٰ وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ ۝
چي وائي اخستله گمراهي په بدل دهدايت کني او وائي اخستلو عذاب په بدله دبيناني کني
چي دهدايت بدل کني ئي گمراهي اخستي ده او دبينني بدل کني ئي عذاب په بيعه اخستي دي
فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ ۝ ذَٰلِكَ يَأْتِي اللَّهُ
نو عجيبه ده چي څه خيز صبرور ڪري وهغوي له په اور باندې دا په دي وجه چي بيشک الله
نودوي لره تعجب دي ڇه په اور باندې صبر کوي (ځکه ڇه دوي دا عمل سبب د اور دي) دا ځکه چي الله پاڪ
نَزَلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ ۖ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِي الْكِتَابِ
نازل ڪرو ڪتاب په حق سره او بيشک هغه کسان چي اختلاف ئي ڪري دي په ڪتاب کني
خپل ڪتاب په حقه راليڙي دي او چاچي دالله پاڪ دڪتاب په مسئلو کني اختلاف او ڪرو
لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ ۝
په مخالفت کني لڙي لڙل
هغوي په جگړو کني ډير لڙي لڙل

قوله تعالى: - إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ بدترين علماء حق پتونگي ڇه کوم يهود د نبي ڪريم ﷺ د صفاتو آيتونه پتوي کوم چي په تورات کني دي اوددي په بدله کني د عربي خوشامندي کوي او عوامو نه تحفي او هدي اخلي او ددي فاني دنيا په بدله کني خپل آخرت خرابوي، دوي ته ويږه ده که د نبي ڪريم ﷺ نبوت رښتونې اودنبي ڪريم ﷺ د دعوي تصديق آيتونه ڇه کوم په تورات کني دي خلکو ته ښکاره شي نو خلق به د نبي ڪريم ﷺ ماتحت

شی او هغوی به پریردی. ددی ویری په وجه نې مغفرت او هدايت پریخودو اوضلاّت او عذاب باندې خوشحاله شو. نو ددی وجې په هغوی باندې د دنیا او آخرت رسوانی نازل شو. د آخرت رسوانی خو ښکاره ده او په دنیا کېنې هم د هغه خلقو مکر ښکاره شو، وخت په وخت چه کوم څیزونه دې بدترینو عالمانو پتول هغه ښکاره شو. ددی نه علاوه د نبی کریم ﷺ معجزې او د حضرت پاک عادتونو خلق د نبی کریم ﷺ په تصدیق باندې آماده کړل او دهغوی هغه ډله دهغوی دلاس نه لاره دکوم نه چه دوی دالله ﷻ کلام پټ کړې وو چه دهغوی نه لاس وینخی. دې خلقودنبی کریم ﷺ نه بیعت او کړواو ایمان نې راوړو او نبی کریم ﷺ سره یو ځانې شو او د هغوی حق پتول ورته معلوم شو او هغوی سره نې باقاعده جهاد او کړو. په قران پاک کېنې دهغوی دداسې رازونو پتولو حرکتونو ځانې په ځانې بیان شوې دي.

قوله تعالى: -وَنَشْرَوْنَ بِهٖ ثَمَنًا قَلِيْلًاۙ اُولٰٓئِكَ مَا يَأْكُلُوْنَ فِيْ بُطُوْنِهِمْۙ اَلَا النَّارُ...

د گتمان حق په عوض کېنې مال خوړل اور د جهنم دي. - او فرمائی چه دا کوم مال چه تاسو خوړنی او تاسو دالله ﷻ خبرو لره پتیونی ادا په اصل کېنې داور سکروټې دی اودا تاسو په خپلو خیتو کېنې اچونی دیتیمانو مالو خوړونکی. - قران پاک د هغه خلقو باره کېنې دا فرمائیلی دی چه کوم خلق د یتیمانو مالونه په ظلم سره خوری چه هغوی هم په خپلو خیتو کېنې د جهنم اور اچوی. او د قیامت په ورځ به نیز اور ته داخلېږی.

دسرو سپینو په لوښو کېنې خوراک کول. - صحیح حدیث کېنې دی چه نبی کریم ﷺ فرمائی چه کوم سړې دسرو اوسپینو په لوښو کېنې خوراک کوی هغه په خپله خیته کېنې د جهنم اور اچوی. (۱)

قوله تعالى: -وَلَا يَكْلَمُهُمُ اللّٰهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْۙ

د قیامت په ورځ د الله خبرې نه کول. - بیا الله ﷻ فرمائی چه الله ﷻ به دوی سره د قیامت په ورځ خبرې هم نه کوی، او نه به دوی پاک کړی بلکه دردناک عذابونو کېنې به اخته وی. ځکه چه ددوی د کړو په وجه په دوی باندې دالله ﷻ عذاب نازل شو. او اوس دوی نه د رحمت نظر لرې کړې شو او دوی د ستاینې او تعریف قابل نه دی. بلکه سزا به ورکولې شی او هلته به کړېږی.

درې قسمه خلق بد نصیبه دي. - حدیث کېنې دی چه درې قسمه خلقو سره به الله ﷻ خبرې اترې نه کوی اونه به هغوی طرفته گوری اونه به هغوی پاکوی او دهغوی دپاره به دردناک عذاب وی. بودا زناکار ، دروغرڼ بادشاه، او متکبره فقیر. (۲)

قوله تعالى: - اُولٰٓئِكَ الَّذِيْنَ اسْتَرْوُا الضَّلٰلَةَ بِالْهُدٰى وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِۙ

هدایت په مقابل کېنې گمراهی اخستل. - بیا فرمائی چه دې خلقو هدایت په بدله کېنې گمراهی اخستې ده. دوی ته پکار ووچه په تورات کېنې کوم صفات دحضور نبی کریم ﷺ متعلق وو هغه نې بې خبرو خلقو ته رسولی وې. اود دې هدایت په بدله کېنې هغوی (د نبی کریم ﷺ د صفاتو) پتول کړی وو او پخپله نې هم د نبی کریم ﷺ نه انکاری او کړو. اودنبی کریم ﷺ تکذیب نې او کړو. نوپه اظهار کولو سره دوی ته چه کوم نعمتونه اورحمتونه ملاویدو والا وودهغې په بدله کېنې دوی عذابونه اوزحمتونه واخستل.

قوله تعالى: -فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ

بیا فرمائی چه دوی ته به دردړناک او حیران کن عذاب ورکولې شی چه کتونکې به حیران پاتې شی او دامعنی هم ده چه دوی د اورپه عذاب باندې کوم یو څیز آماده کړل چه دوی دالله ﷻ په نافرمانۍ کېنې مشغول شو.

(۱) صحیح بخاری کتاب الاشرية باب اية الفضة : ۵۶۳۴۵، صحیح مسلم : ۲۰۶۵ -

(۲) صحیح مسلم کتاب الايمان باب بيان غلط اسباب الازار : (۱۰۷) -

قوله تعالى: ذَلِكَ يَأْتِي اللَّهَ تَزَالُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَأَنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِي الْكِتَابِ
 د عذاب سبب: بیا ارشاد فرمائی کہ دوی د دے عذاب حکم مستحق شو چه دے خلقو د الله خبری
 به خدا وارولے او هسی توقی نی او گنرلی. او دوی ته چه دالله کوم کتاب دحق او باطل واضح کولو
 دپاره نازل شوے دے، هعوی ددی مخالفت او کرو. چه گومی خبری بنکاره کول وو هغه دوی پتی کری،
 دانی دالله نبی سره دبنمنی او کره. د نبی کریم صفتونه نی بنکاره نه کرل او حقیقت دادی چه ددی
 کتاب باره کنبی اختلاف کوونکی په لری گمراهی کنبی پریوتل.

لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تُولُوا

وَجُوهَكُمْ

نه ده | دا نیکی | چې اوگر خوی تاسو | مخونه خپل |

| نیکی صرف دا نه ده چې تاسو په مانځه کنبی | خپل مخونه

قَبْلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ

طرف دمشق | او مغرب ته | لیکن | نیکی داده چې | خوک | ایمان راوړی | په الله

مشرق ته یا مغرب ته اوگر زول | بلکه نیکی کونکي هغه کس دی | چې په الله

وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّنَّ وَآتَى الْمَالَ

| او په ورځ آخرت | او په فریښتو | او په کتابونو | او په پیغمبرانو | او ورکړی مال

او د آخرت په ورځ او په فرشتو (دالله) او په کتابونو او په پیغمبرانو باندې پوخ یقین اوساتی او دالله په

عَلَىٰ حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسْكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ

په محبت دالله کنبی | رسته دارانو ته | او یتیمانو ته | او مسکینانو ته | او مسافرونه ته

محبت کنبی خپل مالونه خپلوانو ته یتیمانو ته مسکینانو او مسافرو ته

وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ

او سوالگرو ته | او خرچ کړی مال په آزادولو دغلامانو کنبی | او قائم کړی مونځ | او ورکړی زکاة

اوسوالگرو ته اودغلامانو په آزادولو کنبی خرچ کوی او دمونځ پابندی کوی | اوزکاة ورکوی

وَالْمُؤْفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ

او پوره کونکي وی | وعده خپلې لره اكله چې او کړی وعده | او صبر کونکي وی | په سختو کنبی

او چې وعده او کړی نو هغه په ښه شان سره پوره کوی | او په سختو او مرضونو او دجنگ په مشقتونو

وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَٰئِكَ

او په تکلیفونو کنبی | او په وخت دجنگ کنبی | دا هغه کسان دی | چې رښتیني دی | او هم دا کسان چې دی

باندې صبر کوی | هم دغه کسان (دایمان په دعوی کنبی) رښتیني دی او هم دغه خلق (په حقیقت کنبی)

هُمُ الْمُتَّقُونَ

دوی ابرهیزگاران دی |

ابرهیزگار دی |

قوله تعالى: لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تُولُوا وُجُوهَكُمْ قَبْلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ

نیکی کسے؟ دے آیت مبارک کنبی د صحیح عقیدے او نیغی لاری تعلیم ورکری کیری حضرت ابو ذر ؓ چه کله حضور نبی کریم ﷺ نه د ایمان باره کنبی سوال اوکړو چه ایمان کسے خیز دے؟ نو حضرت نبی کریم ﷺ دا آیت مبارک تلاوت او فرمائیلو هغه بیا عرض تپوس اوکړو نو حضرت نبی کریم ﷺ بیا دا آیت مبارک تلاوت او فرمائیلو بیا ئې هم دا سوال اوکړو حضرت نبی کریم ﷺ او فرمائیل واوره! نیکی سره محبت او بدنی سره دښمنی ایمان دے، (ابن ابی حاتم) خو ددې روایت منقطع دے حضرت مجاهد ؓ حضرت ابو ذر ؓ نه دا حدیث پاک روایت کوی خو ددوی حضرت ابو ذر ؓ سره ملاقات نه دې شوې دایمان نښه: یو سړی حضرت ابو ذر ؓ نه تپوس اوکړو چه ایمان کسے خیز دے؟ نو دوی هم دا آیت مبارک تلاوت کړو هغه او وئیل چه صاحبه کسے ستاسو نه د نیکی باره کنبی سوال نه کوم. کما سوال دایمان باره کنبی دے نو دوی ؓ او فرمائیل چه واوره یو سړی حضرت نبی کریم ﷺ نه هم دا سوال کړې وو او حضرت نبی کریم ﷺ هم دا آیت مبارک تلاوت کړې وو هغه (سړی) هم ستا په شان راضی نه شو نو حضرت نبی کریم ﷺ او فرمائیل چه کله یو مومن نیک کار کوی نو د دده زړه خوشحالیږي اوده ته د ثواب امید وی او کله چه گناه کوی نو دده زړه غمگین کیری او د عذاب نه ویريږي. (ابن مردويه) داروایت هم منقطع دے

قوله تعالى: وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ

د آیت مفهوم: اوس ددې آیت مبارک تفسیر وا ورئې. اول مومنانو ته حکم وو چه بیت المقدس ته مخ کوئی او مونځ کوی او بیا دوی کعبې طرفته راوگرزولې شو او پدې اهل کتاب او ځینې مومنان سخت خفه شونو الله ﷻ ددې حکمت بیانوی چه ددې اصل مقصد دالله ﷻ د فرمان اطاعت دے هغه پاک ذات چه کوم طرفته دمخ کولو او وائی نو هغه طرفته مخ کوئی اصل تقوی، اصل نیکی او کامل ایمان دا دے چه د مالک حکم اومنی که څوک مشرق طرفته مخ کوی یا مغرب طرفته مخ کوی اودا دالله ﷻ حکم نه وی نو دې سره به دې ایماندار نه وی، حقیقت کنبی ایماندار هغه دے چه په هغه کنبی دا اوصاف وی چه کوم دې آیت مبارک کنبی بیان شو. قران پاک کنبی یو ځانې کنبی ارشاد دے چه ﴿لَنْ يَنَالَ اللَّهُ لُحُومًا وَلَا دِمَآؤًا﴾ یعنی ستاسو د قربانی غوښې او وینې الله ﷻ ته نه رسی بلکه هغه ته تقوی رسی.

حضرت ابن عباس ؓ ددې آیت مبارک تفسیر کنبی فرمائی چه تاسو مونځونه کوئی او نور اعمال مه کوئی، دا څه نیکی نه ده، دا حکم په هغه وخت کنبی وو چه کله مکې نه مدینې منورې ته تلې وو خو بیا دې نه پس نور فرائض او نور احکام هم نازل شو او په هغې عمل کول ضروری او گرزولې شو مشرق او مغرب په دې وجه خاص کړې شو چه یهودیان مغرب طرفته او نصرانیان مشرق طرفته مخ کوی نو غرض دادې چه دا صرف د ایمان کلام دې او حقیقت د ایمان عمل دے حضرت مجاهد ؓ فرمائی چه نیکی دا ده چه زړه کنبی د اطاعت ماده وی، د فرض پابندنی سره ادا کول وی، د ټولو نیکو عامل وی حق دادې چه چا په دې آیت مبارک باندې عمل اوکړو نو هغه کامل اسلام واخستلو او د زړه دکومی نې اسلام قبول کړو. دده ایمان په الله ﷻ باندې دې دده ته دا معلوم دی چه معبود برحق الله ﷻ دې د فرښتو وجود اودا خبره چه هغوی د الله ﷻ پیغام دالله ﷻ مخصوص بندگانو ته راوړی اودا منی چې ټول آسمانی کتابونه حق دی اودا هم منی چه قران پاک ټولو نه آخری کتاب دې او د مخکښو کتابونو تصدیق کوونکې دې د ټولو نیکو جامع دې په دې کنبی د دین او دنیا سعادت دې اودا شان اول نه آخر پورې ټولو نبیانو باندې ایمان لری او خاص کر په حضرت نبی کریم ﷺ باندې هم اگر چه دده مال سره محبت وی خو بیان هم دې مال دالله ﷻ لار کنبی خرچ کوی.

قوله تعالى: وَإِلَى الْمَالِ عَلَى حَبِّهِ

مال سرہ د محبت باوجود ہفہ صدقہ گول:- صحیح حدیث پاک کنبی دی چہ حضرت نبی کریم ﷺ فرمانی چہ بہترینہ صدقہ دادہ چہ تہ د خپل صحت حالت کنبی مال دالله ﷻ لار کنبی خرچ کړې او ستا دې سرہ محبت ہم وی. اود دې باوجود چہ ستا سرہ د مال د کمی اندیسنه اود زیاتی رغبت وی. (بخاری و مسلم) مستدرک حاکم کنبی دی چہ حضرت نبی کریم ﷺ ﴿وَأَتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ﴾ اولوستو او وی فرمانیل چہ ددې مطلب دادې چہ تہ دې د خپل صحت پہ حالت کنبی صدقہ ورکړې اوستا مال ہم خوښ وی اود فقیرنی نه ویریرې او د مالدارنی خواهش لرې. خو ددې روایت موقوف کیدل زیات صحیح دی. اصل کنبی دا فرمان د حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ دې.

قران پاک کنبی سورة دهر کنبی دی چہ ﴿وَيُطْعَمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِ﴾ مسلمان د خوراک د خوښوالی باوجود مسکینانو، یتیمانو او قیدیانو ته خوراک ورکوی او وانی چہ مونږ تاسو ته دالله ﷻ درضا دپارہ خوراک درکوو. نه ستاسو نه ددې بدله غواړو اونه شکریه. او بل خانې کنبی فرمانی چہ ﴿لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ﴾ ترکومې چہ تاسو خپل خوښ خیزونه دالله ﷻ په نوم ورنکړئ نو تاسو حقیقی نیکی نشئ موندئ. او یو خانې کنبی فرمانی چہ ﴿وَيُؤْتُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَتْ بِهِمْ مُصَاصَةٌ﴾ د خپل ضرورت او حاجت باوجود دوی نورو ته په خپل نفس ترجیح ورکوی. ددې خلقو ډیره لویه مرتبه ده. ځکه چہ اول قسم خلق دخپلې خوښې باوجود دالله ﷻ محبت کنبی نورو ته ورکړه کوی خودې بزرگانو د خپلې خوښې هغه خیزونه چہ دکوم دوی محتاج وو نورو ته ورکړل او دخپلو حاجتونو خیال ئې هم اونکړو.

قوله تعالى:- ذُوِي الْقُرْبَىٰ

د ذوی القربی مطلب :- ذوی القربی هغو ته وئیلې شی چہ کوم رشته دار وی، د صدقې ورکولو په وخت کنبی دوی نورو نه زیات مقدم دی. حدیث پاک کنبی دی چہ مسکین ته ورکول یو ثواب لری او رشته دار مسکین ته ورکول دوه ثوابونه لری یو ثواب د صدقې او بل ثواب د صله رحمئ. (۱)

قوله تعالى:- وَالْيَتَامَىٰ

یتامی: یتامی نه مراد هغه واره ماشومان دی چہ د هغوی پلار مړ شوې وی. اود دوی څوک گټې والا نه وی او نه دوی پخپله روزی گټلې شی. حدیث پاک کنبی دی چہ بلوغت نه پس یتیمی پاتې نشی. (۲)

قوله تعالى:- وَالْمَسْكِينُ

مساکین:- مساکین هغه دی چہ هغوی سره دومره څه وی چہ دهغوی د خوراک ځکاګ او اغوستلو دپارہ کافی وی. هغوی سره دې هم حسن سلوک او کړې شی چہ په دې سره د هغوی حاجت پورا شی اود فقر او فاقې اود ذلت د عذاب نه بچ شی.

مسکین څوک دی؟:- بخاری او مسلم کنبی د حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ نه مروی دی چہ حضرت نبی کریم ﷺ فرمانی چہ مسکینان هغه خلق نه دی چہ هغوی غوښتل کوی او یو یو دوه دوه کھجورې یا یو یو دوه دوه نمړنی د خوراک راوړی بلکه مسکینان هغه خلق دی چہ هغوی سره دومره مال نه وی چہ دې سره دهغوی ضرورتونه پورا شی. اونه هغوی خپل حالت داسې جوړوی چہ هغې سره خلقو ته د دوی د محتاجی علم او شی او خلق دوی ته څه ورکړی. (۳)

قوله تعالى:- وَالْبَنَ السَّبِيلِ

(۱) صحیح بخاری کتاب الزکوة باب فضل صدقة الشحيح الصحيح: ۱۴۱۹، صحیح مسلم: ۱۰۳۲-

(۲) لرمذی: کتاب الزکاة باب ما جاء ل الصدقة على ذوی القرابة: ۶۵۸، وهو صحیح، نسائی: ۲۵۸۳، ابن ماجه: ۱۸۴۴-

(۳) ابوداود: کتاب الوصايا باب ما جاء من ينقطع الیتم: ۲۸۷۳-

(۴) صحیح بخاری کتاب الزکاة باب: ۵۳، ح: ۱۴۷۹، صحیح مسلم: ۱۰۳۹-

ابن السبیل :- ابن السبیل مسافر تہ وائی دلتہ ترے مراد ہغہ مسافر دی چہ ہغوی د سفر خرچ ختم شوے وی، ہغوی تہ دی دومرہ ورکری چہ دی سرہ ہغوی خپل وطن تہ واپس اورسی او داشان ہغہ سرے ہم دی چہ دالله ﷺ داطاعت دپارہ سفر کوی او ہغہ تہ د تلو راتلو خرچ ورکری شی میلہ ہم دی حکم کنبی داخل دی حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ عنہ میلہ تہ ہم ابن السبیل وائی اونورسلف خلق ہم قوله تعالیٰ :- **وَالسَّابِقُونَ**

سائلین :- سائلین ہغہ خلق دی چہ ہغوی خپل حاجت بشکارہ کوی او خلقو نہ خہ غواپی دوی تہ ہم صدقہ اوزکوۃ ورکول پکار دی حضرت نبی کریم ﷺ فرمانی چہ دسائل حق دی اگر چہ ہغہ پہ آس راشی ابو داود، (۱)

قوله تعالیٰ :- **وَفِي الرِّقَابِ**

رقاب :- فی الرقاب نہ مراد د غلامانو آزادی دہ اگر چہ دا ہغہ غلام وی چہ ہغوی مالکانو سرہ د مقرر قیمت ورکولو لیکل کری وی چہ مونہ بہ تاسو تہ دومرہ قیمت درکوؤ او مونہ بہ آزاد یو خو اوس دوی سرہ د ورکولو دپارہ ہیخ نہ وی نودوی سرہ مدد کول او دوی آزادول دی دارقاب اوددی پہ شان نورو مصارفو خلقو تفسیرہ انشاء اللہ سورة براءۃ کنبی انما الصدقات لاندی راشی

حضرت فاطمہ بنت قیس رضی اللہ عنہا فرمائی چہ حضرت نبی کریم ﷺ اوفرمانیل چہ مال کنبی زکوۃ نہ سوا نورہم حق ہم شتہ بیا حضرت نبی کریم ﷺ دا آیت مبارک اولوستلو ددی حدیث پاک یو راوی ابو حمزہ میمون اعور ضعیف دی

قوله تعالیٰ :- **وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ**

مونخ او زکوۃ ورکول :- بیا فرمائی چہ مونخ پہ وخت ادا کوی اود دی رکوع، سجدی بنہ پہ اطمینان او خشوع او خضوع سرہ کوی خنگہ چہ ددی د ادا کولو حکم شریعت ورکری دی او زکوۃ دی ہم ورکوی یا دا معنی چہ خپل نفس د خرابو او ذلیل اخلاقو نہ پاک کری لکہ فرمانی چہ **﴿قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى﴾** یعنی خپل نفس لرہ پاکونکې کامیاب شو او او چا چہ نفس گندہ او خرابو کارونو کنبی مشغول کړونو ہغہ تباہ شو حضرت موسیٰ علیہ السلام فرعون تہ ہم دا فرمائیلی وو چہ **﴿هَلْ لَكَ إِلَىٰ أَنْ تَزَكَّىٰ﴾** آیا تہ نصیحت قبلوی؟ او بل خانی کنبی دالله ﷺ فرمان دی چہ **﴿وَوَيْلٌ لِلْمُشْرِكِينَ الَّذِينَ لَا يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ﴾** یعنی د ہغہ مشرکانود پارہ ویل دی چہ دوی زکوۃ نہ ورکوی یا دا چہ دوی خپل خان د شرک نہ نہ پاکوی نو دی پورتنی آیت مبارک کنبی د زکوۃ نہ مراد نفس یعنی خپل خان د خرابو خصلتونو، شرک او کفر نہ پاکول دی او ممکن دہ چہ ددی نہ مراد د مال زکوۃ وی کہ داسی وی نو بیا باقی نور احکام نفلی د صدقے متعلق دی او گنہرلی شی لکہ پورته حدیث بیان شو چہ مال کنبی د زکوۃ نہ سوا نور حقونہ دی

قوله تعالیٰ :- **وَالْمُؤْتُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا**

د وعدی پورہ کول :- بیا فرمائی چہ وعدہ پورا کولو والا لکہ فرمانی چہ **﴿يُؤْتُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ﴾** الخ، دا خلق دالله ﷺ وعدی پورہ کوی او وعدی نہ ماتوی

دمنافق درې نبی : وعدی ماتول دنفاق علامت دی لکہ حدیث پاک کنبی دی چہ دمنافق درې نبی دی خبرو کنبی دروغ وئیل، وعدہ خلافی کول، امانت کنبی خیانت کول، (۲) یو بل حدیث پاک کنبی دی چہ د جنگ پہ وخت کنبی کنخل کول، (۱)

(۱) ابوداود کتاب الزکوۃ باب حق السائل : ۱۶۶۵، وهو حدیث حسن-

(۲) صحیح بخاری کتاب الایمان باب علامات المنافق : ۳۳، صحیح مسلم : ۵۹-

قوله تعالى: - وَالَّذِينَ فِي الْبَنَاءِ وَالْفَرَاءِ وَحِينَ الْبَاسِ
 په درې حالتونو کښې صبر کول: - بیا فرماني چه په فقر وفاقه کښې د مال دکمی په وخت کښې د بدن د
 بیمارني په وخت کښې د دین د بنسټانو سره د جهاد په وخت کښې صبر کولو والا او د فولاد پشان کلک
 ولاړ خلق د «صَابِرِينَ» نصب په طور د مدح دې ددې مصیبتونو اوسختو په وخت کښې د صبر تعلیم
 ورکړې کېږي. الله ﷻ دې زمونږ مددگار شي زمونږ په هغه پاک ذات بهر وسه ده.
 قوله تعالى: - أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ
 بیا فرماني چه ددې صفتونو والا خلق د مضبوط ایمان خاوندان دي د دوی ظاهر او باطن قول او فعل یو
 شان دي او هم دا متقیان دي ځکه چه دوی اطاعت کوي او نافرمانو نه بچ اوسی.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ

ا ا هغه کسانو اچي ایمان مو راوړې دې افرض کړې شوې دي په تاسو باندې

ا... اني مؤمنانو په ستاسو د قتل شوو کسانو په باره

الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ ط الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأَنْثَى بِالْأُنْثَى ط

برابري په مقدمه د قتل کښې آزاد په آزاد قصاصیږي او غلام په غلام قصاصیږي اوبڼځه په بڼځه قصاصیږي
 کښې، برابري فرض شوې ده ا د آزاد په بدله کښې آزاد او د غلام په بدله کښې غلام اوبڼځي په بدل کښې بڼځه وژلې شي

فَمَنْ عَفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ

نوهغه څوک اچي معافي اوشوه هغه ته ا د طرفه د ورور خپل نه ا د څه څیز ا نو مطالبه د دیت ده ا په ښه طریقه
 او که یو قاتل ته د خپل ورور د طرفه څه قدر معافي وکړي شوه نو د (خوښها) فیصله په مناسبه طریقه پکار ده

وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ط ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِّن رَّبِّكُمْ

او ورکول د دیت دی ا معاف کونکی ته ا په ښه سلوک سره ا دا آسانتیا ده ا د طرفه درب ستاسو نه
 او په راستنۍ باندې (رقم) ادا کول پکار دی (اولیاؤ د مقتول ته) ادا ستاسو د پروردگار د طرفه آسانتیا

وَرَحْمَةٌ ط فَمَنْ اَعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَلِكَ فَكَهُ عَذَابُ الْيَمِّ ۝

او رحمت دي ا نو هر چا چې ا زیاتي او کړ و اړوستو ددې فیصلې نه ا نو ددې هغه دپاره ا عذاب ا دردناک
 اومهرباني ده ا نو څوک چې ددې نه پس هم دخپل حد نه وړاندې تیر شي ا نوهغه دپاره دردناک عذاب دي

وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَوةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ۝

اوستاسو دپاره ا په قصاص کښې اژوند دي ا ا خاوندانو د عقلونو ا امیدې چې تاسو ا خان اوساتي
 اني د عقل خاوندانو ستاسو دپاره قصاص اخستلو کښې ژوند دي ا امیدې چې تاسو به د قصاص په وجه د قتل نه خان ساتي

د ایت شان نزول: - اني مسلمانانو ا د قصاص په وخت کښې د عدل نه کار اخلي ا د آزاد بدله کښې آزاد، د
 غلام بدله کښې غلام، د بڼځي بدله کښې بڼځه قصاص کوي دې باره کښې د حد نه مخکښي مه ځي لکه
 څنگه چه به مخکښي خلقو کول او د الله ﷻ حکم ئې بدل کړي وو. ددې آیت مبارک شان نزول دادې چه د
 جاهلت زمانه کښې بنو قریظه او بنو نضیرو کښې جنگ شوې وو. او په هغې کښې بنو نضیر غالب شوي

(۱) صحیح بخاری کتاب الايمان باب علامات المنافق: ۳۴، صحیح مسلم: ۵۸-

و.اوس دا قانون جوڑ شوې وو چه کله به د بنو نضیر یو سړی د بنو قریظه سړې قتل کړو نو ددې بدله کښې به هغه نشو قتل کولې. بلکه سل وسق قجورې به په طور د دیت ورکړې کیدې او چه کله به د بنو قریظه یو سړی د بنو نضیر یو سړې قتل کړو نو ددې قصاص کښې به هغه قتل کولې شو. او که دیت به اخستلې شو نو دوچنده دیت به اخستې شو یعنی دوه وسق قجورې به اخستلې شوې. نوالله ﷺ د جاهلت د زمانې دا رسومات ختم کړل. اود عدل او انصاف حکم ئې ورکړو.

دویم شان نزول:- د ابو حاتم روایت کښې ددې آیت مبارک شان نزول داشان بیان شوې دې چه دعربو دوو قبیلو کښې به جنگونه کیدل، اسلام نه پس ئې د بدلې اخستلو دپاره تیاري شروع کړو او وی وئیل چه خمونې د غلام بدله کښې دې دهغوی آزاد قتل کړې شی او د ښخې بدله کښې دې سړې اووړلې شی نو ددې باره کښې دا آیت مبارک نازل شو. اودا طریقه منسوخ شوه. قرآن پاک فرمائی چه (النَّفْسُ بِالنَّفْسِ) هر قاتل دې د مقتول بدله کښې وړلې شی که آزاد یو غلام قتل کړې وې او که ددې برعکس وی. او که سړی ښخه وړلې وی یا ددې په عکس وی. حضرت ابن عباس ؓ فرمائی چه دې خلقو به د ښخې بدله کښې سړې نه قتل کولو. نو په دې (النَّفْسُ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنُ بِالْعَيْنِ) نازل شو.

قوله تعالى:- أَلَمْ يَأْتِ الْغَيْثَ وَالْغَيْثَ وَالْأَلْأَلَى بِالْأَلْأَلَى

د ساه بدله کښې به ساه اخستلې شی:- نو آزاد خلق ټول برابر دی، د ساه بدله کښې به ساه اخستلې شی که قاتل سړې وی او که ښخه وی. داشان که مقتول سړې وی او که ښخه وی. که یو آزاد سړی آزاد سړې قتل کړې وې نو هغه به وړلې شی. داشان به دا حکم د غلام او وینځې باره کښې هم جاری کیږي او چه څوک د وړلو په اراده بل لره قتل کړی نو هغه به قصاص کښې قتل کولې شی. او هم دا حکم د قتل نه سوا نورو زخمونو کښې او نورو اندامونو کښې هم دې.

د عالمانو مذاهب:- امام مالک ؒ فرمائی چې دا آیت په (النَّفْسُ بِالنَّفْسِ) سره منسوخ شوې دې س. د امام ابوحنیفه ؒ، امام ثوری ؒ، ابن ابی لیلی ؒ اود داود ؒ هم دا مذهب دې که آزاد یو غلام قتل کړو نو ددې بدله کښې به هم هغه قتل کیږي. حضرت علي ؓ، حضرت ابن مسعود ؓ، حضرت سعید بن جبیر ؓ، حضرت ابراهیم نخعی ؒ، حضرت قتاده ؒ او حضرت حکم ؒ هم دا مذهب دې. د امام بخاری ؒ، علی مدینی ؒ، ابراهیم ؒ او د یو بل روایت مطابق د حضرت ثوری ؒ هم دا مذهب دې که یو مالک خپل یو غلام قتل کړی نو ددې بدله کښې به هغه قتل کیږي. (دلیل کښې دا حدیث پاک بیانوی او فرمائی چه حضرت نبی کریم ﷺ او فرمائیل چه کوم سړې خپل غلام قتل کړی نو مونږ به هغه قتل کوو، څوک چه دخپل غلام پوزه پریکړی نو مونږ به دهغه پوزه پریکړو. او چه څوک هغه خصی کړی نو مونږ به هغه نه هم داشان بدله اخلو.

د آزاد قاتل د غلام مقابله کښې قصاص

مسلك حنفی:- د امام ابوحنیفه ؒ مسلك هم دغه دې کوم چه فاضل مفسر بیان کړې دې که قاتل آزاد وی نو دې به د غلام په قصاص کښې قتل کولې شی بیا فاضل مفسر ؒ اگر چه په امام ابوحنیفه ؒ باندې اعتراض کړې دې لیکن امام اعظم ؒ چه کوم مسلك اختیار کړې دې. چه مسلمان به د کافر په قصاص کښې قتل کولې شی. د هغې وضاحت دا دې.

① د قصاص د آیت په عموم استدلال:- امام اعظم ؒ د ټولو نه اول د قرآن په عموم باندې استدلال کوی ځکه چه قرآن کښې راغلی دی (كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ) اوس،، قتلی،، عام دې که مسلمان وی که کافر هریو ته شامل دې نو مطلب د آیت دا شو چه کوم قاتل وی هغه به قتل کولې شی برابره که

(۱) ابو داود کتاب الدیات، باب من قتل عبده او مثل به: ۴۵۱۵، وهو حديث حسن، ترمذی: ۱۴۱۴، نسائی: ۴۷۴۰، ابن ماجه: ۲۶۶۳-

مقتول نارینه وی که زنانه، مسلمان وی که کافر وی آزاد وی که غلام. دغه شان دویم عموم دا هم دی چه ﴿الْحَرْبُ وَالْحَرْبُ بِالْعَبْدِ وَالْأَنْثَىٰ بِالْأَنْثَىٰ﴾ په دې کښې د مطلق حر، عبد او انثی ذکر دې. د مومن او کافر قید په کښې نشته نو د دې د عموم نه معلومه شوه چه قاتل به د مقتول په مقابله کښې قصاص کولې شی که قاتل مسلمان وی او که کافر وی

① د صحابو په عمل باندې استدلال: د دې نه علاوه حضرت عمر، حضرت علی او حضرت عبد الله رضي الله عنهم هم د ذمی په مقابله کښې مسلمان قتل کړې دې د دې تفصیل تاسو په احکام القرآن للجصاص کښې کتلې شی نو که چرته د کافر په مقابله کښې مسلمان نشو قتل کولې نو دې حضراتو ولې د نبی کریم ﷺ د احادیثو نه خلاف کړې دې او ولې نورو صحابو رضي الله عنهم په دوی باندې اعتراض نه دې کړې ځکه چه حضرات صحابو کرام کله هم د قرآن او حدیث په مقابله چاته خاموش او چپ نه دی پاتې شوی. نو معلومه شوه چه امام اعظم رحمۃ اللہ علیہ د حدیث د ظاهره نه اگر چه خلاف ښکاری خو په حقیقت کښې هم په حدیث عامل وو. ځکه چه د نبی کریم په احادیثو چه څنگه حضرات صحابه کرام پوهیدل داسې روستو خلق نه پوهیدل. نو هر کله چه دغه درې جلیل القدر صحابو د دې حدیث د ظاهره خلاف کړې دې نو معلومېږي داسې چه د ذکر شوی حدیث مطلب او مفهوم او مراد هغه نه دې کوم چه نورو فقهاؤ اخستی دې بلکه دهغې مطلب به هغه وی کوم چه روستو مونږ بیانوو. د خصم د دلیل نه جواب: کوم حدیث چه د احنافو د مسلک په مخالفت کښې پیش کولې شی چې «لا یقتل مسلم بکافر» نو د دې تاویل او مطلب ته غور شی (؟) جاری

① اول خود اچه کافر په دوه قسمه دې یو کافر حربی یعنی هغه کافر چه د مسلمانانو سره جنگ کوی او بل کافر ذمی یعنی هغه کافر چه په اسلامی مملکت کښې اوسېږي او دهغې مطابق قوانین منی او تسلیموی. نو مونږ دا وایو چه په حدیث کښې د کافر نه مراد حربی کافر دې ذمی کافر مراد نه دې او احناف هم د دې قاتل دی چې مسلمان به د حربی کافر د قتل په قصاص کښې نشی قتلولی. او په دې دعوی باندې دلیل دا دې چه د دې حدیث په یو روایت کښې دا جمله هم ده ﴿لَا یَقْتُلُ مُسْلِمٌ بَکَافِرًا وَلَا ذُو عَهْدٍ عَهْدَةً﴾ نو گوره نو دلته دویمه جمله په اوله جمله باندې عطف ده او په معطوف او معطوف علیه کښې مغایرت ضروری وی. نو په اوله جمله کښې د کافر نه حربی کافر مراد دې او په دویمه جمله کښې د ذوهده نه ذمی کافر مراد دې نو دا حدیث د احنافو د مسلک خلاف نشو. ځکه چه احناف خو هم دا وائی که مسلمان حربی کافر قتل کړو. نو مسلمان به د هغې په مقابله کښې نشی قتل کولې

② په حدیث کښې چه د کوم کافر ذکر دې نو دهغې نه د جاهلیت د زمانی کافر مقتول مراد دې یعنی کوم مسلمان چې په زمانه د جاهلیت کښې څوک کافر قتل کړی وی نو د اسلام نه پس به مسلمان قاتل د جاهلیت د دور کافر مقتول په مقابله کښې نشی قتلولی. اود دې دعوی دلیل دا دې چه نبی کریم دا حدیث د حجة الوداع په خطبه کښې فرمائیلی وو. هغه داسې چه د خزاعه قبیلې یو کس د هذیل قبیلې یو کس په زمانه د جاهلیت کښې قتل کړې وو. نو نبی کریم ﷺ اوفرمائیل چې ((الا ان کل ذمکان فی الجاهلیة فهو موضوع تحت قدمی هاتین! لا یقتل مسلم بکافر ولا ذوهده ذوهده)) دا ټول تفصیل د احکام القرآن للجصاص نه په تسهیل او اختصار سره ماخوذ دې (احکام القرآن (جلد ۱، ۲۰۱، ۲۰۰)

د جمهورو مسلک: خود جمهورو مذهب ددې بزرگانو خلاف دې. دوی وائی چه آزاد به د غلام بدله کښې نشی قتل کولې ځکه چه غلام مال دې که هغه په خطا، سره قتل کړې شی نو دیت نشته دې یعنی جرمانه به نه ورکوی صرف دده مالک ته به دده قیمت ورکوی. اوداشان دده سره دده دپښو لاسونو وغیره دنقصان بدلې حکم نه دې راغلې.

ایا مسلمان بہ د کافر بدلہ کنبی قتل کولی شی ؟ :- دې بارہ کنبی د جہمور علماء کرامو مذهب دادې چې نہ به شی قتل کولی او د تاویل دپاره د صحیح بخاری شریف دا حدیث پاک دې چې (لا یقتل مسلم بکافر) مسلمان بہ د کافر بدلہ کنبی نشی قتلولی (۱) د دې حدیث نہ یو حدیث ہم خلاف نہ دې او نہ څه دلیل کیدی شی چې هغه ددې خلاف وی خو بیا ہم د امام ابوحنیفہ رحمۃ اللہ علیہ مذهب دې چې د مسلمان بدلہ کنبی دې کافر قتل کړې شی.

مسلمان بہ د کافر پ مقابلہ کنبی قصاص کولی شی

مسلمک حنفی :- فاضل مفسر رحمۃ اللہ علیہ اگرچہ په امام ابوحنیفہ رحمۃ اللہ علیہ باندې اعتراض کړې دې لیکن امام اعظم رحمۃ اللہ علیہ چې کوم مسلمک اختیار کړې دې چې مسلمان بہ د کافر په قصاص کنبی قتل کولی شی د هغې وضاحت دا دې.

① د قصاص د آیت په عموم استدلال :- امام اعظم رحمۃ اللہ علیہ د ټولو نہ اول د قرآن په عموم باندې استدلال کوی ځکه چې قرآن کنبی راغلی دی ﴿کُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ﴾ اوس، قتل، عام دې که مسلمان وی که کافر هریو ته شامل دې نو مطلب د آیت دا شو چې کوم قاتل وی هغه به قتل کولی شی برابره که مقتول نارینه وی که زنانه، مسلمان وی که کافر وی آزاد وی که غلام دغه شان دویم عموم دا هم دې چې ﴿اَلْحَرْبُ بِالْحَرْبِ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْاَنْثَى بِالْاَنْثَى﴾ په دې کنبی د مطلق حر، عبد او انثی ذکر دې. د مومن او کافر قید په کنبی نشته نو د دې د عموم نہ معلومه شوه چې قاتل به د مقتول په مقابلہ کنبی قصاص کولی شی که قاتل مسلمان وی او که کافر وی

② د صحابو په عمل باندې استدلال :- د دې نہ علاوه حضرت عمر، حضرت علی او حضرت عبداللہ رضی اللہ عنہم ہم د ذمی په مقابلہ کنبی مسلمان قتل کړې دې د دې تفصیل تاسو په احکام القرآن للجصاص کنبی کتلې شی نو که چرته د کافر په مقابلہ کنبی مسلمان نشو قتل کولی نو دې حضراتو ولې د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د احادیثو نہ خلاف کړې دې او ولې نورو صحابورضی اللہ عنہم په دوی باندې اعتراض نہ دې کړې ځکه چې حضرات صحابو کرام کله هم د قرآن او حدیث په مقابلہ چاته خاموش او چپ نہ دی پاتې شوی نو معلومه شوه چې امام اعظم رحمۃ اللہ علیہ د حدیث د ظاهر نہ اگرچہ خلاف ښکاری خو په حقیقت کنبی هم په حدیث عامل وو ځکه چې د نبی کریم په احادیثو چې څنگه حضرات صحابه کرام پوهیدل داسې روستو خلق نہ پوهیدل نو هرکله چې دغه درې جلیل القدر صحابو د دې حدیث د ظاهره خلاف کړې دې نو معلومېری داسې چې د ذکرشوی حدیث مطلب او مفهوم او مراد هغه نہ دې کوم چې نورو فقهاؤ اخستی دې بلکه دهغې مطلب به هغه وی کوم چې روستو مونږ بیانوو.

د خصم د دلیل نہ جواب: کوم حدیث چې د احنافو د مسلک په مخالفت کنبی پیش کولی شی چې ﴿لا یقتل مسلم بکافر﴾ نو د دې تاویل او مطلب ته غور شی

① اول خودا چې کافر په دوه قسمه دې یو کافر حربی یعنی هغه کافر چې د مسلمانانو سره جنگ کوی او بل کافر ذمی یعنی هغه کافر چې په اسلامی مملکت کنبی اوسېږي او د هغې مطابق قوانین منی او تسلیموی. نو مونږ دا وایو چې په حدیث کنبی د کافر نہ مراد حربی کافر دې ذمی کافر مراد نہ دې او احناف هم د دې قائل دی چې مسلمان بہ د حربی کافر د قتل په قصاص کنبی نشی قتلولی. او په دې دعوی باندې دلیل دا دې چې د دې حدیث په یو روایت کنبی دا جمله هم ده ﴿لا یقتل مسلم بکافراً ولا ذمياً﴾ عده نو گوره نودلته دویمه جمله په اوله جمله باندې عطف ده او په معطوف او معطوف علیه کنبی

مغایرت ضروری وی نو پہ اولہ جملہ کنبی د کافر نہ حربی کافر مراد دی او پہ دویمہ جملہ کنبی د ذوعہد نہ ذمی کافر مراد دی نو دا حدیث د احنافو د مسلک خلاف نشو. ځکه چه احناف خوهم دا وائی که مسلمان حربی کافر قتل کرو. نو مسلمان به د هغې په مقابلہ کنبی نشی قتل کولی

⑤ په حدیث کنبی چه دکوم کافر ذکر دی نو دهغې نه د جاهلیت د زمانې کافر مقتول مراد دی یعنی کوم مسلمان چې په زمانه د جاهلیت کنبی څوک کافر قتل کړی وی نو د اسلام نه پس به مسلمان قاتل د جاهلیت د دور کافر مقتول په مقابلہ کنبی نشی قتلولی. اود دی دعوی دلیل دا دی چه نبی کریم دا حدیث د حجة الوداع په خطبه کنبی فرمائیلى وو. هغه داسې چه د خزاعه قبیلې یو کس د هذیل قبیلې یو کس په زمانه د جاهلیت کنبی قتل کړې وو. نو نبی کریم ﷺ او فرمائیل چې «الا ان کل ذمکان فی الجاهلیة فهو موضوع تحت قدمی هاتین! لا یقتل مسلم بکافرو ولا ذوعهد فی عهده» دا ټول تفصیل د احکام القرآن (جلد ۲۰۱، ۲۰۰) تسهیل او اختصار سره ماخوذ دی (احکام القرآن (جلد ۱، ۲۰۱، ۲۰۰).

سرې د بنځه په بدله کنبی قصاص کول: د حضرت حسن بصری رضی الله عنه او حضرت عطاء رضی الله عنه قول دادې چه سرې به د بنځې بدله کنبی نشی قتلولی او د لیل پورتنې آیت مبارک پیش کوی خود جمهورو علماء کرامو دی کنبی اختلاف دی. ځکه چه سورة مائده آیت مبارک عام دی. هغې کنبی دی چه (النفس بالنفس). او ددی نه علاوه حدیث پاک هم دی چه (المسلمون تتکافوا دماءهم) (۱) د مسلمانانو وینې خپلو کنبی برابر دی. د حضرت لیث رضی الله عنه مذهب دی چه خاوند بنځه او ورثی نو خاص کر هغه دی د هغې بدله کنبی نشی قصاص کولی

سرې د بنځې بدله کنبی قصاص کول

مسلمک حنفی: - مسلک حنفی: د احنافو په نیز به د بنځې په مقابلہ کنبی سرې قصاص کولی شی (التفسیرات الاحمدیة (صفحه ۵۰).

د یو مقتول په بدله کنبی ټول قاتلان قصاص کول: د څلورو وارو امامانو او جمهورو مذهب دادې که ډیرو خلقو یو مسلمان قتل کړو نو ټول به ددی یوکس بدله کنبی قتلولی شی د حضرت عمر فاروق رضی الله عنه دور خلافت کنبی ډیرو کسانو یو سرې او ورثو نو حضرت عمر فاروق رضی الله عنه هغه ټول ددی یو سرې بدله کنبی قتل کړل او وې فرمائیل که د صنعاء کلی خلق ټول دی قتل کنبی شریک وې نو ما به ټول ورثل (۲) ددی ددی فرمان خلاف ددی په دور کنبی یو صحابی هم او نکړل. نو په دی خبره د ټولو اجماع شوه. خو د امام احمد رضی الله عنه نه مروی دی، دوی فرمائی چه دیو بدله کنبی دی صرف یو قتل کړې شی زیات نه. حضرت معاذ رضی الله عنه، حضرت ابن زبیر رضی الله عنه، حضرت عبدالملک بن مروان رضی الله عنه، حضرت زهري رضی الله عنه، حضرت ابن سیرین رضی الله عنه، حبیب بن ابی ثابت رضی الله عنه نه هم دا مروی دی. ابن المنذری رضی الله عنه فرمائی چه صحیح قول هم دادې: د یو مقتول په بدله کنبی دیو جماعت د قتل کولو دلیل نشته دی او حضرت ابن زبیر رضی الله عنه نه دا ثابت دی چه هغوی دامسئله نه منی. اوس چه کله صحابه کرامو کنبی اختلاف شو نو مسئله زیر غور شوه. قوله تعالی: - قَتْلُ عُقْبَى لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَأَتَيْنَا بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَّاهُ إِلَيْهِ بِأَحْسَنِ (۳)

د معافې په صورت کنبی فدیة په کومه طریقې سره ادا کول: - بیا فرمائی چه دا بله خبره ده چه یو قاتل ته د مقتول یو وارث څه حصه معاف کړی یعنی د قتل بدله کنبی هغه دیت قبول کړی یا دیت هم د خپلې حصې پرېږدی او صفا صفا معافی او کړی. که هغه په دیت باندي راضی شی نو په قاتل دی مشکل نه راوولی. بلکه په ښه طریقه دی وصول کړی او قاتل ته هم پکار دی چه په ښه طریقه دی ادا کړی خپلې

(۱) ابوداود کتاب الجهاد باب فی السرية ترد علی اهل العسکر: ۲۷۵۱ وهو حدیث حسن.

(۲) الموطا ۸۷۱/۲ ج ۱، ۱۶۸۸، وهو صحیح.

اوبہانہ دے نہ کوی۔ دیت پہ صورت کنبی د قاتل رضا مندی :- دامام مالک رحمۃ اللہ علیہ مشہور مذهب اود امام ابوحنیفہ رحمۃ اللہ علیہ اود دوی د شاگردانو اواما۔ شافعی رحمۃ اللہ علیہ اوامام احمد رحمۃ اللہ علیہ دی۔ روایت مطابق د دوی مذهب دا دے چہ دمقتول اولیاء دیت پریر دے نوپہ دیت راضی کیدل پہ ہغہ وخ۔ کنبی جائز دی چہ کله قاتل پخپلہ ہم پہ دے راضی وی۔ خو نور بزرگان فرمائی چہ دے کنبی د قاتل راضی کیدل شرط نہ دی۔

پہ دیت ورکولو کنبی د قاتل رضا شرط دے

مسلم حنفی :- د احنافو مسلک دا دے دیت اخستل بہ ہغہ پہ ہغہ وخت کنبی جائز وی چہ قاتل پہ دیت ورکولو باندے ہم راضی او کہ قاتل پہ دیت ورکولو راضی نہ وی نو بیا د دیت اخستل جائز نہ دی (احکام القرآن للجصاص (۲۱۰۱)۔

د بنیٰ پہ معافی سرہ د قصاص ساقطیدل :- دسلفو یوجماعت وائی کہ بنیٰ قصاص معاف کری او پہ دیت باندے راضی شی نو دے اعتبار نشته دے۔ د حسن رحمۃ اللہ علیہ، قتادہ رحمۃ اللہ علیہ، ابن شبرمہ رحمۃ اللہ علیہ او اوزاعی رحمۃ اللہ علیہ ہمدام مذهب دے۔ خو باقی علماء دین دے خلاف دی۔ ہغوی فرمائی کہ یو بنیٰ پہ دیت باندے رضامندی ظاہرہ کرہ نو قصاص بہ ختم شی۔

د بنیٰ پہ معافی سرہ د قصاص ساقطیدل

مسلم حنفی :- پہ احکام القرآن کنبی د عہد فاروقی یوہ واقعہ نقل شوی دہ چہ د عمر فاروق رضی اللہ عنہ پہ دور خلافت کنبی یو کس قتل او کرو نو د مقتول اولیاؤ د قصاص مطالبہ او کرہ پہ دے کنبی د مقتول خور راغلہ او وے وئیل چہ ما قاتل معاف کری دے پہ حقیقت کنبی قاتل د مقتول او بنیٰ یعنی د خور خاوند وو نو عمر فاروق رضی اللہ عنہ او فرمائیل قاتل د قصاص نہ بیج شو دے نہ معلومہ شوہ چہ د بنیٰ پہ معافی باندے ہم قصاص ساقطیری (احکام القرآن للظفر احمد عثمانی (۱۱)۔
قوله تعالى: - ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ

پہ قتل عمد کنبی د دیت اخستلو جواز مہربانی دہ :- بیا فرمائی چہ قتل عمد کنبی دیت اخستل دا داللہ تعالیٰ د طرفنہ تخفیف او مہربانی دہ۔ مخکنبی امتونو تہ دا اختیار نہ وو۔ حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ فرمائی چہ بنی اسرائیلو باندے قصاص فرض وو خو ہغوی تہ د قصاص معاف کولو او دیت اخستلو اجازت نہ وو۔ خو پہ دے امت باندے دا مہربانی اوشوہ چہ دیت اخستل ہم جائز شو نو دلته درے خیزونہ شو، قصاص دیت او معافی۔ مخکنبی امتونو کنبی صرف قصاص او معافی وہ دیت نہ وو۔ خینیٰ خلق وائی چہ اہل تورات دپارہ صرف قصاص او معافی وہ او اہل انجیل دپارہ صرف معافی وہ۔
فَمَن اعْتَذَرَ بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ

د دیت اخستلو نہ پس بدلہ اخستلو سزا - بیا فرمائی چہ کوم کس دیت یعنی جرمانی اخستلو نہ پس یا دیت قبلولونہ پس زیاتی او کری ۔ عہہ دپارہ درد رناک عذاب دے لکہ دیت ہم واخلی او بیا د قتل کولو ہم ارادہ او کری وغیرہ۔

د مقتول ولی یا مجروح تہ د درے خبرو اختیار :- حضرت نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم فرمائی چہ د کوم کس مقتول یا مجروح وی نو ہغہ تہ دریو خبرو کنبی یو اختیارول پکار دی یا دے قصاص یعنی بدلہ واخلی یا دے معافی او کری یا دے دیت یعنی جرمانہ واخلی او کہ بل خہ کول غواہی نو ہغہ منع کری۔ دے کنبی پہ یو

خیز باندی د رضامندی نہ پس چه خوک زیاتی او کړی نو هغه دپاره همیشه جهنم عذاب دی. (۱) بل روایت کښې دی چه چا دیت واخستلو اوبیا نې قتل او کړو نو هغه نه به دیت نه اخلم بلکه هغه به قتل کوم. (۲)

قوله تعالى: وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَوةٌ به قصاص کښې ژوند دی: بیا فرمائی چه انې عقلمندو ستاسو دپاره قصاص کښې انسانی ژوند دی. دې کښې عظیم حکمت دی. اگر چه په ظاهره دامعلومیری چه دیو بدله کښې یو قتل شی نو دوه مړه شول خو که تاسو په دې سوچ او کړنې نو داد ژوند سبب دی. قاتل ته به پخپله خیال راشی که خه هغه قتل کړم نو بیا به زه هم قتلولې شم نو هغه به ددې فعل نه منع شی او دې سره به دوه سړی د قتل نه بچ شی. مخکښې کتابونو کښې هم دا خبره بیان شوې وه چه (القتل انفی للقتل) قتل قتل لره منع کوی. خو قران پاک کښې ډیر صفا و فصاحت او بلاغت سره دا مضمون بیان شوې دی.

قصاص د ګناه نه د بچ کیدو سبب دی: بیا فرمائی چه دا ستاسو د بچ کیدو یو سبب دی. یو خو به دالله ځله دنا فرمائی نه بچ پاتې شی اوبل به یو کس بل نه قتلوی. په مخ دزمکې به امن وامان وی. تقوی دتولو نیکو کولو او ټولو بدو پریخودو نوم دی.

کُتِبَ عَلَيْكُمُ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا	فرض کړې شوې دې اېه تاسو باندې اکه چې حاضر شی یو لټا سونه مرګ که پریښودونې مال
الْوَصِيَّةُ لِلْوَالدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا	په تاسو فرض شوی دی که په تاسو کښې چاته د مرګ وخت راشی نو که مال ترې پاتې کیږی
وَصِيَّتُكَ لِدَيْنِكَ دِمَارِكَ أَوْ دِمَارِ رَجُلٍ أَوْ دِمَارِ نِسَاءٍ أَوْ دِمَارِ بَنِيكَ أَوْ دِمَارِ أَخِيكَ أَوْ دِمَارِ صَدِيقِكَ أَوْ دِمَارِ غَيْرِكَ	هغه دې د مور پلار اود (نورو) خپلوانو په حق کښې په مناسب طریقه وصیت کوی دا (حکم) ضروری دې
عَلَى الْمُتَّقِينَ فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ فَأَنَّمَا	په پر هیزگارانو باند نو چا چې بدل کړو دا وصیت روستو دهغې نه چې وانې وریږدو هغه نویښکه چې
إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يَبَدِّلُونَهُ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ	د پر هیزگارانو دپاره ایا خوک چې دا وصیت د اوریږدونه پس بدل کړی اود خپل طرف نه په کمې زیاتی او کړی
فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ فَأَنَّمَا	ګناه دهغې اېه هغه چا باندې ده چې بدلوی هغه وصیت ایشکه چې الله اهرڅه اوریږدونکې او په څه پوهه دې
إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يَبَدِّلُونَهُ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ	نو ګناه به نې د بدلونکې په ذمه وی ایشکه الله هرڅه اوری خوک ته وصیت پتولې نشی او په هرڅه پوهه دې
فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ فَأَنَّمَا	البته هغه خوک چې اویریږدو د وصیت کونکې نه چې په خطا سره یانې قصدا بې انصافی کړی وی
فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ	خو که چا سره دا ویره وه چې وصیت کونکې په قصد سره یا په غلطی کښې ظلم یا ګناه کړې وه
أَوْ إِثْمًا	نوا صلاح نې او کړه اېه منځ دهغوی کښې نونشته ګناه اېه هغه باندې بې شکه الله ببښونکې
أَوْ إِثْمًا	او (دمیراث خورو) نې روغه راوسته نو په هغه هیڅ ګناه نشته ایشکه الله ببښونکې (د ګناهونو دې)

(۱) ابو داود کتاب الدیات باب الامام یامر بالغفر فی الدم: ۴۴۹۶، ابن ماجه، کتاب الدیات باب من قتل له قتل فهو (۲۶۲۳) -
(۲) ابو داود کتاب الدیات باب من قتل بعد اخذ الدية: ۴۵۰۷ -

و ۱۰
رَجِيمٌ

مہربان دے اے

مہربان دے

د وصیت حکم او منسوخیت :- دے آیت مبارک کنبی مور پلار او رشتہ دارو دپارہ د وصیت حکم بیان پیری د صحیح اقوالو مطابق دمیراث حکم نہ مخکنبی دا واجب وو. خود میراث احکامو د وصیت حکم منسوخ کرو. هر وارث به د وصیت نہ بغیر خپله مقررہ حصہ اخلی. سنن وغیرہ کنبی حضرت عمرو بن خارجه ؓ نہ روایت دے، فرمائی چه ما حضرت نبی کریم ﷺ نه خطبه کنبی واوریدل چه الله ﷻ هر حقدار ته دهغه حق رسولې دے. اوس وارث دپارہ وصیت نشته دے. (۱)

حضرت ابن عباس ؓ د سورة بقرہ تلاوت کوی او کله چه دے آیت مبارک ته رارسی نو فرمائی چه دا آیت مبارک منسوخ دے. (مسند احمد). (۲)

د وصیت حکم منسوخ کیدل :- حضرت ابن عباس ؓ نه داهم مروی دی چه اول مور پلار سره بل څوک رشتہ دار وارث نه وو. باقی رشتہ دارو دپارہ صرف وصیت وو. بیا د میراث آیت نازل شو. او یوه حصہ مال کنبی د وصیت اختیار باقی پاتې شو. ددے آیت مبارک حکم منسوخ کولو والا آیت (لِلرَّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا كَسَبُوا) حضرت ابن عمر ؓ، حضرت ابو موسیٰ ؓ، سعید بن مسیب ؓ، حسن ؓ، مجاهد ؓ، عطاء ؓ، سعید بن جبیر ؓ، محمد بن سیرین ؓ، عکرمه بن زید ؓ، اسلم بن ربیع ؓ، انس ؓ، قتاده ؓ، سدی ؓ، مقاتل بن حیان ؓ، طاؤس ؓ، ابراهیم نخعی ؓ، شریح ؓ، ضحاک ؓ، اوزهری ؓ، داتول حضرات وائی چه دا آیت مبارک منسوخ دے. خو ددے باوجود تعجب دے چه امام رازی ؓ خپل تفسیر کبیر کنبی ابو مسلم اصفهانی نه دا نقل کوی چه دا آیت مبارک نه دے منسوخ بلکه دا آیت مبارک د میراث د آیت تفسیر دے.

قوله تعالى :- كَتَبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدُكُمُ الْمَوْتُ

د وصیت د آیت مفهوم :- اود آیت مبارک مطلب دادې چه تاسو باندې وصیت فرض کړې شوې دے او ددې بیان آیت «يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ» کنبی دے. اوهم دا قول د اکثر و مفسرینو او فقهاء کرامو دے ځینې وائی چه د وصیت حکم د وارثانو حق کنبی منسوخ دے خو چه د چا حصہ مقرر نه ده دهغوی حق کنبی ثابت ده. حضرت ابن عباس ؓ، حضرت حسن ؓ، مسروق ؓ، طاؤس ؓ، ضحاک ؓ، مسلم بن یسار ؓ، اوعلاء بن زیاد ؓ نه هم دا مذهب منقول دے. څه وایم چه سعید بن جبیر، ربیع بن انس، قتاده او مقاتل بن حیان هم دا وائی خو ددے حضراتو د قول په بناء د روستو فقهاء کرامو اصلاح کنبی دا آیت مبارک منسوخ نه دے ځکه چه د میراث آیت سره هغه خلق خو دے حکم سره مخصوص شو چه دهغوی حصہ شریعت پخپله مقرر کړې ده. او چه کوم ددے آیت مبارک لحاظ سره وصیت کنبی داخل وو ځکه چه رشتہ دار عام دی که دهغوی حصہ مقرر وه او که نه. نو اوس وصیت هغه چا دپارہ شو چه کوم وارثان نه دی. او چه کوم وارثان دی نودهغوی حق کنبی پاتې نشو. دا قول اود ځینې نورو حضراتو نه دا قول نقل دے چه د وصیت حکم د اسلام شروع کنبی وو او هغه هم غیر ضروری، د دواړو مطلب تقریباً یو دے. خو کوم خلق چه د وصیت دے حکم ته واجب وائی کوم چې د عبارت د روانی او سیاق کلام نه معلوم پیری، دهغوی په نزد خو دا آیت مبارک منسوخ شوې دے لکه څنگه چه دا کثرو مفسرینو او فقهاء کرامو قول

(۱) ترمذی کتاب الوصایا باب ماجاء لاوصیه لوارث : ۲۱۲۱، وهو حسن، نسائی : ۳۶۷۱-.

(۲) حاکم : ۲/۲۷۲، ح/۳۰۸۳، وسنن ابی داود : ۲۸۶۹ وسنده حسن-.

دی، مور پلار او وراثت والو رشتہ دارو دپارہ وصیت کول بالا جماع منسوخ دی بلکه ممنوع دی، حدیث پاک کنبی راغلی دی چه الله ﷻ هر حقدار ته دهغه حق ورکړې دی او اوس وراثت دپارہ وصیت نشته دی، د میراث د آیت مبارک حکم مستقل دی، او د الله ﷻ د طرفنه هغه واجب او فرض دی، د ذوی الفروض او عصبات حصہ مقرر ده، او ددی نه ددی آیت مبارک حکم کلیه ختم شو،

د غیر ذوی الفروض دپارہ د وصیت جواز: - باقی پاتې شو هغه رشتہ دار چه دهغوی د وراثت حصہ مقرر نه ده نو دهغوی دپارہ دریمه حصہ مال کنبی وصیت کول مستحب دی، څه خو ددی حکم ددی آیت مبارک نه معلومیری او څه حدیث پاک کنبی راغلی دی،

د وصیت لیکلو حکم: - بخاری شریف او مسلم شریف کنبی حضرت ابن عمر ؓ نه مروی دی چه حضرت نبی کریم ﷺ او فرمائیل چه یو سړی مسلمان دپارہ جائز نه دی چه هغه سره څه څیز وی او هغه ددی وصیت کول غواړي نو دوه شپې دې هم بغیر وصیت نه نه کوی، راوی د حدیث د حضرت عمر فاروق ؓ، ځونې فرمائی چه ددی فرمان اوریدو نه پس خوما یو شپه هم بغیر وصیت نه نه ده تیره کړې،^(۱)

رشته دارو او خپلوانو سره سلوک باره کنبی ډیر آیتونه او احادیث موجود دی، یو حدیث پاک کنبی دی چه الله ﷻ فرمائی چه انې ابن آدم ته چه کوم مال څما لاز کنبی خرچ کوي نو څه به دهغې په وجه تا پاکوم او ستا د مرگ نه پس به هم تا دخپلو نیکو بندگانو د دعاگانو سبب جوړوم^(۲)

قوله تعالى: - **إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْأَدْنَىٰ وَالْأَقْرَبُونَ بِالْمَعْرُوفِ**^(۳)
د «خیر» نه مراد: - دلته د «خیر» نه مراد مال دی، اکثر جلیل القدر مفسرینو نه هم دا تفسیر نقل دی د ځینو مفسرینو خو دا قول دی چه مال که هغه ډیر وی او که لږ وی دهغې وصیت مشروع دی لکه څنگه چه میراث په لږ مال کنبی هم دی او په ډیر مال کنبی هم، ځینې وائی چه د وصیت حکم په هغه وخت کنبی دی چه کله مال زیات وی، حضرت علی ؓ ته ذکر کیږي چه یو قریشی مړ شوېدی اود هغه میراث کنبی درې څلور سوه دیناره دی، او هغه څه وصیت نه دی کړې، دوی او فرمائیل چه دا رقم د وصیت قابل نه دی، الله ﷻ **﴿إِنْ تَرَكَ خَيْرًا﴾** فرمائیلی دی،

یوبل روایت کنبی دی چه حضرت علی ؓ دیو بیمار تپوس ته ورغلو، هغه ته چا او وئیل چه وصیت اوکړه وصیت کنبی خیر دی، او ته خو لږ مال پرېږدي او خپل اولاد دپارہ ئې پرېږدي، حضرت ابن عباس ؓ فرمائی چه چا نه شپيته دیناره پاتې نشو نو هغه **﴿خَيْرًا﴾** پرې نه خودو، یعنی په هغه وصیت نشته دی، طاؤس اتیا دیناره وائی، قتاده یو زر دیناره بنائی،

د معروف نه مراد: - په ایت کنبی د معروف نه مراد نرمی او احسان دی، حضرت حسن ؓ فرمائی چه وصیت کول په هر مسلمان ضروری دی، که وصیت جائز کوی او که ناجائز، او وارثانو ته دی نقصان نه رسوی، اسراف او فضول خرچی دې هم نه کوی،

د سعد بن ابی وقاص ؓ، اکثره حصہ مال وصیت کولو درخواست: - بخاری او مسلم شریف کنبی دی چه حضرت سعد ؓ او وئیل یا رسول الله ﷺ څه مالدار یم او څما وارثه صرف یو جینی ده نو تاسو اجازت راکړئ چه څه د خپل دریو حصو مال وصیت اوکړم، حضرت نبی کریم ﷺ او فرمائیل چه نه وې وئیل چه د نیم مال د وصیت اجازت راکړئ، حضرت نبی کریم ﷺ او فرمائیل چه نه وې وئیل چه دیو حصې مال وصیت کولو اجازت راکړئ، حضرت نبی کریم ﷺ او فرمائیل چه خیر دی د یوې حصې مال وصیت اوکړه

^(۱) صحیح بخاری کتاب الوصایا باب الوصایا: ۲۸۳۸، صحیح مسلم: ۱۶۲۷ -

^(۲) عبد بن حمید فی مسنده: ۷۶۹، ابن ماجه: ۲۷۱۰، وسنن الدار قطنی: ۱۴۸/۴ -

اودا ہم دیر دی۔ تانہ پکار دی چه خپل خان نه روستو خپل وارثان مالدار پرپرېدې دا بهتر ده ددې نه چه نه هغوی فقیران پرپرېدې چه نورو ته لاس نیسی۔^(۱)

په وصیت کښې د ابن عباس ؓ راتې: صحیح بخاری کښې دی، حضرت ابن عباس ؓ فرمائی چه کاش خلق دریمې حصه پرپرېدی او څلورمې حصې ته راشی ځکه چه حضرت نبی کریم ﷺ د یوې حصې اجازت ورکړې دې او دانې فرمائیلی دی چه دریمه حصه زیاته ده۔^(۲)

دعهد نبوی یوه واقعہ: مسند احمد کښې دی چه د حنظله بن حزیم بن خضیه نیکه خضیه دیو یتیم بچی دپاره چه هغه سره نې پرورش شوې وو د سلو اوبسانو وصیت اوکړو۔ ددوی په اولاد دا ښه او نه لگیدل دا معامله حضرت نبی کریم ته راغله۔ حضرت نبی کریم ﷺ او فرمائیل چه نه نه نه صدقه کښې پنځه ورکړه، لس ورکړه، پنځلس ورکړه، شل ورکړه، پنځوشت ورکړه، دیرش ورکړه، پنځه دیرش ورکړه او که په دې هم نه منی نو بیا زیات نه زیات څلوېښت ورکړه۔ الخ۔^(۳)

قوله تعالى: - فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ فَأَمَّا آتُمُّهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ

د وصیت بدلولو گناه: بیا فرمائی چه کوم سړې وصیت بدل کړی، هغه کمې زیاتې اوکړې یا وصیت پټ کړی نو ددې گناه بدلولو والا باندې ده۔ د مرده اجر به د الله ﷻ په ذمه ثابت وی، الله ﷻ ته د وصیت کولو والا د وصیت اصلیت معلوم دې۔ اود بدلولو والا بدلون هم نه خو هغه ذات نه څه آواز پټ دې او نه څه راز۔ د جنف معنی خطا یا غلطۍ ده۔ لکه یو وارث ته په څه طریقه زیات ورکول۔ لکه وې وئیل چه فلانې څیز دې په فلانې په دومره دومره قیمت خرڅ کړې شی و غیره۔ اوس که په طور د غلطۍ او خطا وی یا د محبت او شفقت په وجه بغیر د څه ارادې نه داسې حرکت اوکړی یا د گناه په طور وی نو وصی ته دې بدلون کښې څه گناه نشته دې۔ وصیت دې د شرعی احکامو مطابق جاری کړی چه مرده هم د الله ﷻ د عذاب نه بچ شی او حقدار ته حق هم ملاؤ شی۔ او دې سره به شرعی وصیت هم پو راشی۔ نو داسې حالت کښې په بدلولو والا باندې څه گناه نشته یا حرج نشته، والله اعلم۔

د ظالم صدقه نه قبلېږی: ابن ابی حاتم کښې دی چه رسول الله ﷺ فرمائی په ژوند کښې ظلم کولو نه پس د صدقې کولو والا صدقه به د اشان واپس کيږی لکه څنگه چه د مرگ وخت کښې د مرده صدقه واپس کيږی، دا حدیث پاک ابن مردویه کښې هم مروی دې۔

د روایت تضعیف: ابن ابی حاتم فرمائی چه ولید بن یزید چه ددې حدیث پاک راوی دې هغه دې کښې غلطۍ کړې ده۔ اصل کښې دا کلام د حضرت عروه دې، ولید بن مسلم د اوزاعی نه روایت کړې دې۔ او عرو نه نې مخکښې سند نه دې بوتلې۔ ابن مردویه هم یو مرفوع حدیث پاک کښې په روایت د ابن عباس ؓ بیان کوی چه د وصیت کمې زیاتې لویه گناه ده۔^(۴) خوددې حدیث پاک مرفوع کیدو کښې کلام دې د گناه د وصیت خرابی: دې باره کښې د ټولو نه صحیح حدیث هغه دې چه کوم مسند عبدالرزاق کښې په

روایت د حضرت ابوهریره ؓ مروی دی چه حضرت نبی کریم ﷺ او فرمائیل چه یو سړې اویا کالو پورې د نیکو خلقو په شان اعمال کوی خو په وصیت کښې ظلم اوکړی اویا بدود خاتمې په وجه جهنمی شی۔ او ځینې خلق اویا کاله بد عملونه کوی خو وصیت کښې عدل او انصاف کوی اودهغوی آخری عمل نیک شی اودې جنتی شی۔ بیا حضرت ابوهریره ؓ فرمائی که غواړئ نو د قران پاک دا آیت مبارک اولولی:

^(۱) صحیح بخاری کتاب الوصایا باب ان یتړک ورثه اغنیاء: ۲۷۴۲، صحیح مسلم: کتاب الوصایا: ۱۶۲۸-
^(۲) صحیح بخاری کتاب الوصایا باب ان یتړک ورثه اغنیاء: ۲۷۷۳-
^(۳) احمد: ۶۷/۵، مسنده حسن-
^(۴) النسائی ل الکبری: ۳۲۰/۶، مسنده صحیح عن ابن عباس موقوفه والیهقی: ۲۷۱/۶، وغیره مرفوعا-

رَبِّكَ خَدُّوا لِلَّهِ فَلَا تَغْتَدُوا هَا) یعنی دا د الله ﷻ مقرر شوی حدونه دی ددی نه مخکنی مه خی: (۱)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ

ا ا هغه کسانو ا چې ايمان مو راوړي دي فرض کړې شوي ا په تاسو باندې ا روژې ا اني مومنانو په تاسو روژه فرض کړې شوې ده (او د روژې فرضيت څه نوي خبره نه ده بلکه،

كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ

لکه څنگه چې فرض کړې شوې وي ا په هغه کسانو باندې ا چې مخکې ستاسونه وړا امېدې چې تاسو لکه چې ستاسونه مخکې په نورو امتونو باندې فرض کړې شوې وه ا امېدې چې (په روژه ساتلو به،

تَتَّقُونَ ۝ اَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ ۖ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ

تقوی دار شي ا يو څو ورځې ا شمارلي شوي ا پس هغه څوک ا چې وي ستاسو نه ا مريض ا يا په سفر تاسو پر هيزگار شي ا روژې دشمير يو څو ورځې دي ا نو که په تاسو کښې څوک ناجوړه وي يا په سفر کښې وي

فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ ۖ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ ۖ

نو شمار ا دورځو ا نورو نه ا او په هغه کسانو ا چې طاقت لري دروژونيو لول ا فديده ده ا خوراک ديو مسکين ا نو هغه دي په نورو ورځو کښې دغه شمير پوره کړي ا او څوک چې دروژې طاقت نه لري ا اونه ئې نيسي ا نو هغه دي فديده ورکوي ا ديوې روژې په بدل کښې ا يومسکين ته ا په مړه خيټه خوراک

فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَّهُ ۖ وَأَن تَصُومُوا

او هغه څوک ا چې په خپله خوښه او کړي ا څه نيکي ا نودغه ا بهتره ده ا دهغه دپاره ا او چې روژه اونيسي ا او څوک چې پخپله خيرات ورکوي ا نودا دهغه دپاهر ډيره ښه ده ا او که تاسو د فديده په ځانې روژه اونيسي

خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ۝

دا بهتره ده ا ستاسو دپاره ا که چري تاسو ا پوهيږي ا

دا ستاسو دپاره ډيره غوره ده ا که تاسو ددي په مصلحتونو ا پوهيږي ا

قوله تعالى: - يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ

دروژې فرضيت او مقصد: الله ﷻ ددي امت ايماندار مخاطب کوي اودوی ته حکم کوي چه روژې نيسي: دروژې معنی دالله ﷻ دفرمان منل خالص نيت سره اودخوراک ځکاک اودجماع نه منع کيدل دی. پدې کښې دا فائده ده چه دانسان نفس پاک صفا شي. دخرابو کارونو او غلطو اخلاقو نه انسان بچ شي.

قوله تعالى: - كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ

روژه په پخوانو امتونو هم فرض وه: - دي حکم سره فرماني چه دا حکم صرف په تاسو باندې نه دي بلکه ستاسونه مخکې خلقو ته هم د روژو حکم وو. ددي بيان نه دا هم مقصد دي چه دا امت په دي فريضه کښې د مخکې امتونو نه روستو پاتې نشي. لکه فرماني چه (لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ فِرْعَنَةً وَمِنْهَا جَاهٌ) يعنی د

(سنن ابی داود: ۲۸۶۷، وغیره. وسنده حسن، شهر بن حوشب حسن ا لحديث) -

ہر یوامت دپارہ مونہ یوہ طریقہ او لارہ مقرر کړې ده. که الله ﷻ غوښتلې نو تاسو به نې یوامت جوړ کړې وئ. لیکن هغه تاسو باندې آزمینبت کوی او تاسو ته پکار دی چه په نیکو کښې سبقت او کړنې دلته دا هم فرمائی چه په تاسو باندې روژې هغه شان فرض شوې دی چه څنگه ستاسونه مخکښې امتونو باندې وئ.

روژې سره نفسانی خواهشات کمزوری کیږي. روژې سره بدن پاکيږي. اود شیطانی لارونه منع کیږي. بخاری او مسلم کښې دی چه نبی کریم ﷺ فرمائی چه انې خوانانو ۱ په تاسو کښې چه دچا دنکاح کولو طاقت وی هغه دې نکاح اوکړی او چه دچا طاقت نه وی نو هغه دې روژې نیسی. ځکه چه جوش سړوی. (۱)

قوله تعالى: - اَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ

د روژو شمیر: بیا د روژو مقدار بیانېږي چه دا څو ورځې وی چه هسې نه په دې سره تنگ شی او ددې د ادا کولو نه عاجزه شی بلکه شوق سره دالله ﷻ دا فریضه اداکړي. مخکښې خو هره میاشت کښې د دریو روژو حکم اوشو، بیا هغه حکم منسوخ شو. ددې مفصل بیان رازی. انشاء الله.

په مخکښو امتونو باندې د فرض روژو شمیر: ① حضرت معاذ ﷺ، حضرت ابن مسعود ﷺ، حضرت ابن عباس ﷺ، حضرت عطاء ﷺ او حضرت قتاده ﷺ او د حضرت ضحاک ﷺ فرمان دې چه د حضرت نوح ﷺ د زمانې نه په هره میاشت کښې د دریو روژو حکم وو. بیا د نبی کریم ﷺ دامت دپاره دا بدل کړې شو او په دې باندې ددې مبارکې میاشتې رمضان روژې فرض شوې. ② حضرت حسن بصری ﷺ فرمائی چه په مخکښو امتونو باندې هم د یو میاشتې کاملې روژې فرض وې. یو مرفوع حدیث کښې دی چه درمضان روژې تاسو نه مخکښې امتونو باندې فرض وې. حضرت ابن عمر ﷺ فرمائی چه مخکښو امتونو نه مراد اهل کتاب دی.

قوله تعالى: - وَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَ

د بیمار او مسافر دپاره د روژې رخصت: بیا بیان کیږي چه کوم سړې په میاشت د رمضان کښې بیمار وی یا په سفر کښې وی نو هغه دې په دې حالت کښې روژې پرېږدي (یعنی روژې دې نه نیسی) مشقت دې نه اوچتوی اودې نه پس دې په نورو ورځو کښې چه کله هغه عذر ختم شی قضا راوړي. او دا سلام په شروع کښې چه کوم یو کس تندرست وو او مسافر نه وو نو هغه ته هم اختیار وو که هغه روژې نیسی او که نه نیسی خو فدیہ کښې به یو مسکین ته خوراک ورکوی، که یو نه زیاتو ته خوراک ورکړي نو روژه نیول د فدیې ورکولو نه بهتروو. حضرت ابن مسعود ﷺ، حضرت مجاهد ﷺ، حضرت طاووس ﷺ او حضرت مقاتل ﷺ وغیره هم دا فرمائی.

په مانځه کښې درې تبدیلي: مسند احمد کښې د حضرت معاذ بن جبل ﷺ نه روایت دې چه د مونځ او دروژې درې حالتونه بدل شو. ① چه شپاړس میاشتو پورې نبی کریم ﷺ مدینه منوره کښې بیت المقدس طرفته مونځ اوکړ. بیا د ﴿ قَدْ نَزَى ﴾ آیت نازل شو او مکې طرفته نبی کریم ﷺ مخ واړولو. ② حضرت عبدالله بن زید ﷺ د نبی کریم ﷺ په خدمت کښې حاضر شو او عرض ئې اوکړو چه یارسول الله ﷺ ما خوب کښې اولیدل او داسې لکه چه هغه خوب د بیدارنې حالت کښې وو، چه یو سړی د شین رنگ جامه اغوستې ده او قبلې طرفته متوجه دې او وانی چه ﴿ الله اکبر الله اکبر اشهد ان لا اله الا الله ﴾ دوه ځل. غرض هم داشان اذان ئې پوره کړو، بیا لږ وخت پس هغه تکبیر اوونیل چه په هغې کښې ﴿ قد قامت

الصلاة ﴿ ہم دوه خل اوونیلې شو. نبی کریم ﷺ افرمانیل چه بلال ته دا اوبنانې هغه به اذان کوي. نو دټولو نه مخکې حضرت بلال ؓ اذان اوکړو. دویم روایت کښې دی چه حضرت عمر فاروق ؓ هم راغلو او خپل خوب نې بیان کړې وو لیکن ددې نه مخکې حضرت زید راغلې وو.

③ چه مخکې دا دستور وو چه نبی کریم ﷺ به امامت کولو او یوسې به راغلو او هغه به ټپوس اوکړو چه څو رکعتو شوی دی، نو هغه بل سړی به آواز ورکړو چه دومره رکعتونه شوی دی. نو هغه به (مخکې شوی) رکعتونه ادا کړل او بیا به د نبی کریم ﷺ سره شامل شو. حضرت معاذ ؓ یو وار راغلو او وې ونیل چه خه نبی کریم ﷺ په کوم حالت کښې اووینم او کوم مونځ شوې وی نو هغه به د نبی کریم ﷺ دسلام نه روستو ادا کړم. نبی کریم ﷺ چه کله هغه اوکتلو نو وې فرمانیل چه معاذ ؓ ستاسو دپاره دایو ښه طریقه راوښکله. تاسو هم اوس داسې کوڼی. دادرې تبدیلی خو په مونځ کښې شوې اوس دروړو تبدیلی واورنی.

په روړو کښې درې تبدیلی :- ① چه نبی کریم ﷺ کله مډنې ته راغلو نو هره میاشت کښې به نې درې روژې نیولې. او د عاشورې روژه به نې نیوله. بیا الله ﷻ ﴿ كَتَبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ ﴾ نازل کړو اود رمضان روژې فرض کړې شوې. ② چه څوک غواړی نو روژې دې نیسی او که څوک غواړی نو نه دې نیسی او فدیو دې ورکړی. بیا دا آیت نازل شو چه ﴿ قَمَنَ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ ﴾ تاسو کښې چه کوم سړی د رمضان په میاشت کښې د قیام په حالت کښې وی (یعنی په خپل مقام کښې وی) نو هغه دې روژې نیسی چه کوم سړی مقيم وی، مسافر نه وی، تندرست وی، بیمار نه وی، په هغه باندې روژې نیول ضروری شو. خو د بیمار او مسافر دپاره اجازت دې او داسې بوډا چه معذور وی او د روژو نیولو طاقت نې نه وی نو هغه ته هم اجازت دې. ③ د روژه ماتې نه پس په شروع کښې خوراک ځکاک او ښځو له ورتلل او ورسره ځملاستل جائز وو، که ځملاستو او بیا به د شپې هم پاسیدو نو د ده دپاره به خوراک ځکاک او جماع حرامه وه.

د ابوقیس ؓ او حضرت عمر ؓ واقعه :- بیا ابو قیس صرمه نومې یو انصاری صحابی ؓ ټوله ورځ کار اوکړو او ډیر سترې کور ته راغلو. د ماسخوتن مونځ نې ادا کړو او خوب ورغلو، او په سبا نې په نهره روژه اونیوله، اودده حالت ډیر خراب شو. نبی کریم ﷺ ټپوس اوکړو چه خه خبره ده ؟ نو هغوی ورته ټوله واقعه بیان کړه. یو طرفته ده سره دا واقعه اوشوه او بل طرفته حضرت عمر فاروق ؓ د اوده کیدو نه پس خپلې بی بی سره جماع اوکړه او د نبی کریم ﷺ په خدمت کښې حاضرشواو دخپل حسرت او افسوس اودخپل قصور اقرار نې اوکړو، نو په دې باندې دا آیت چه ﴿ اٰجِلْ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّقْتُ اِلٰی نَسَائِكُمْ ﴾ نه تر ﴿ ثُمَّ اَتَمُّوا الصِّيَامَ اِلَى الْاَيْلِ ﴾ پورې نازل شو. او ماښام نه واخله تر دصبا صادق پورې د رمضان په شپه کښې د خوراک ځکاک او ښځې سره د جماع کولو اجازت ملاو شو.

بخاری او مسلم کښې د حضرت عائشه ؓ نه روایت دې چه مخکې د عاشورې روژه به نیولې شوه، چه کله د رمضان فرضیت راغلو نو اوس ضروری نه ده، که څوک دا نیسی او که نه نیسی. دا د حضرت ابن عمر ؓ او حضرت ابن مسعود ؓ نه هم روایت دې. (۱)

د ډیر بوډا او حامله او مرضعې دپاره د روژې حکم : ﴿ وَ عَلَى الَّذِيْنَ يُطِيقُوْنَ ﴾ مطلب حضرت معاویه ؓ د ابیانوی چه د اسلام په شروع کښې چه به چا روژې نیول غوښتل روژه به نې نیوله او چه چا به نه نیول غوښتل نو نه به نې نیوله اودهرې ورځې په بدله کښې به نې یو مسکین ته خوراک ورکولو.

د آیت منسوخیت :- حضرت سلمه بن اکوع ؓ نه هم په صحیح بخاری کښې روایت راغلې دې چه ددې

(۱) صحیح بخاری کتاب الفیر سورة البقرة باب (یا ایها الذین امنوا کتب علیکم الصيام.....) : ۴۵۰۱، صحیح مسلم : ۱۱۲۵ -

آیت دنازلیدو نہ پس چہ کوم سرې غواړی افطار دې کوی او فدیہ دې ورکوی تر دې پورې چہ دې نہ پس آیت ﴿ شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي ﴾ نازل شو اود آیت ﴿ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ ﴾ منسوخ شو. حضرت ابن عمر ؓ هم دې آیت ته منسوخ وائی. (۱)

د ابن عباس ؓ په نیز عدم منسوخیت: حضرت ابن عباس ؓ فرمائی چہ دا نہ دې منسوخ، ددې نہ مراد هغه بودا سرې او بنځه ده چہ دهغه د روژې طاقت نه وی. (۲) ابن ابی لیلی وائی چہ څه په رمضان کښې عطاء ﷺ لره ورغلم نو ما اوکتل چہ هغه خوراک کوی، چہ څه نې اولیدم نو وې فرمائیل چہ د حضرت ابن عباس ؓ قول دې چہ دې آیت رومبې آیت منسوخ کړو او اوس دا حکم صرف ډیرزیات کمزوری بودا دپاره دې.

قوله تعالى: ﴿وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مَسْكِينٍ﴾

د شیخ فانی د روژې حکم: حاصل دکلام دادې چہ کوم سرې مقیم وی اوتندرست وی نو دهغه دپاره دا حکم نه دې بلکه هغه به روژې نیسی، خو که داسې بودا، ډیر عمر والا کمزورنی وی چہ دهغه د روژې نیولو طاقت نه وی نو هغه دې روژه نه نیسی اونه په هغه باندې قضا ضروری ده. لیکن که مالداره وی نو آیا هغه به کفاره ورکوی او که نه؟ په دې کښې اختلاف دې. د حضرت امام شافعی ؒ قول دې چہ چونکه په ده کښې د روژې نیولو طاقت نشته نوپه دې وجه دې د بچی په شان دې. اوپه ده باندې کفاره هم نشته دې ځکه چہ الله ﷻ هیچا ته دهغه د طاقت نه زیات تکلیف نه ورکوی. دویم قول د حضرت امام شافعی ؒ دا دې چہ دده په ذمه کفاره ده اوداکثر علماء کرامو هم دا فیصله ده. حضرت ابن عباس ؓ وغیره تفسیرونو نه هم دا ثابتیږی.

په شیخ فانی چہ مالدار وی کفاره شته

مسلك حنفی: احناف کثرالله سوادهم فرمائی چہ چې شیخ فانی د فدیہ ورکولو وس هم نه لری نو دې دې د الله ﷻ نه مغفرت او بښنه غواړی (الفقه الاسلامی وادلته ۲/۲۸۷)، واحکام القرآن للعثماني ﷺ (۱/۱۱۱).

د حضرت امام بخاری خوښه مسئله دا ده چہ هغه فرمائی چہ ډیر عمر والا بودا چہ په هغه کښې د روژې نیولو طاقت نه وی نو هغه دې فدیہ ورکړی، لکه څنگه چہ حضرت انس بن مالک ؓ په خپل بوداوالی په آخری وختونو کښې وو. که بودا کال دوه کاله پورې روژې او نه نیسی نو د هرې ورځې په بدله کښې دې یو مسکین ته خوراک تیار کړی او ډیرشو مسکینانو ته دې ورکړی. (۳)

د فدیہ مقدار

مسلك حنفی: د احنافو په نیز د یوې ورځې فدیہ نیم صاع غنم یا د دې قیمت دې نیم صاع زمونږ د مروجہ سیر اتیا تولو په حساب سره تقریباً پو کم دوه سیر جوړیږی د دې بازاری قیمت دې معلوم کړی شی او یو مسکین ته دې مالکانه حیثیت سره ورکړی شی یعنی چہ هغه نې مالک جوړ کړی (معارف القرآن تالیف مفتی محمد شفیع m ۴۴۶۱۱).

د حاملې او مرضعې د روژې حکم: هم دا شان حمل والا بنځه اوپې ورکوونکې بنځه چہ کله ورته د خپل خان یا د خپل بچی د ژوند ویره وی نودې باره کښې علماء کرامو کښې اختلاف دې. (۱) بعضې وائی چہ هغه دې روژه نه نیسی اوکله چہ ویره ختمه شی نو دهغې قضا دې راوړی. (۲) بعضې وائی چہ صرف فدیہ کافی ده قضا دې نه راوړی. (۳) بعضې وائی چہ قضا دې راوړی فدیہ پرې نشته (۴) او

(۱) صحیح بخاری کتاب التفسیر سورة البقرة باب (لمن شهد منكم الشهر....) : ۴۵۰۷، صحیح مسلم: ۱۱۴۵-

(۲) صحیح بخاری کتاب التفسیر سورة البقرة باب قوله تعالى (اياما معدودات) : ۴۵۰۵ -

(۳) صحیح بخاری کتاب التفسیر سورة البقرة باب قوله تعالى (اياما معدودات) : ۴۵۰۵ -

د بعضو قول دې چې نه دې روژه نیسی او نه دې فدیہ ورکوی او نه دې قضا راوړي. (امام ابن کثیر رحمہ اللہ) دا مسئلہ په خپل کتاب الصیام کښې تفصیل سره واضحہ کړې ده. فالحمد لله. په ظاهره هم دا خبره دلائل ته زیاته نزدې په نظر راځي چې دا دواړه دې داسې حالتونو کښې روژه نه نیسی او دې نه پس دې قضا راوړي، فدیہ دې نه ورکوی.

د حاملې او مرضعې د روژې او کفارې حکم

مسئلک حنفی: د ابو حنیفہ m مسلک دا دې چې مرضعہ (تن ورکونکې زنانه) او حاملہ (حملداره زنانه) دې روژه نه نیسی بلکه کله چې د رضاعت او حمل تکلیف ختم شی نو قضاء به راوړي او په دوی باندې فدیہ نشته.

① په مریض باندې قیاس: حاملہ او مرضعہ د مریض پشان ده لکه څنگه مریض د بیماری نه ټیک شی نو هغه به قضاء راوړي او کفارہ پرې نشته دغه شان به حاملہ او مرضعہ هم. امام حسن فرماني چې د حمل نه زیات بل کوم مرض وی. نو هرکله چې په مریض باندې فدیہ نشته نو دغه شان به په حاملہ او مرضعہ باندې هم نه وی.

② عدم حواز د جمع بین البدلین: قضاء روژه د مریض دپاره د اداء نه بدل دې دغه شان فدیہ د شیخ فانی دپاره د روژې نه بدل دې. اوس که مونږ په حاملہ او مرضع باندې قضاء او فدیہ دواړه واجب کړو نو دا د دوو بدلونو جمع شوه او جمع د بدلین جائز نه ده. کذا فی روائع البیان للصابونی (۲۱۰۱)

شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ

مياشت د رمضان هغه ده چې نازل کړې شو

ارمضان هغه مياشت ده چې نازل شوې دې

فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَى

په هغې کښې قرآن | چې هدايت دې | دپاره دخلقو | او روښانه دليلونه دي | دلازموندلو

په دې کښې قرآن چې د خلقو دپاره سراسر هدايت دې | اود نېغې لارې واضح دليلونه په کښې موجود دي

وَالْفُرْقَانِ فَمَن شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ

او حق لره دباطل نه جدا کولو | نو هغه چا چې | ابيا مونده | ستاسونه | دامياشت | نو خامخا دروژي | اونيسي دهغي

او حق او باطل په ښه شان سره جدا کوي | نو څوک چې په تاسو کښې | دامياشت بيا مومي | انوخواه مخواه روژې نیسی

وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ اللَّهُ

او هغه څوک چې وي | ناجوړه | يا په سفر | نو شمار | دورځو | نورونه | غواړي الله

او څوک چې ناجوړه وي | ايا په سفر کښې وي | نو هغه دې په نورو ورځو کښې | دروژو | شمير پوره کړي الله غواړي

بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا

په تاسو باندې | آسانتيا | اونه غواړي | په تاسو باندې | سختي | اودپاره ددې چې تاسو پوره کړئ

چې تاسو سره نرمي او کړي او په تاسو سختي کول نه غواړي | اودا چل ورته ځکه ښاي | چې پوره کړئ تاسو

الْعِدَّةُ وَلِتَكْبَرُوا اللَّهَ عَلَى مَا هَدَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

شمار | او چي لونې بيان كړئ دالله په دې چي هدايت ئې كړې دې تاسوته | اودپاره ددې چي تاسو شكر او باسي شمير د روژو اوچي په دې هدايت باندې دالله لونې بيانوي | اود دې دپاره چي دهغه شكر ادا كړئ

قوله تعالى: -شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ

د اسماني كتابونو نزول په رمضان كښې :- درمضان د مياشتې فضيلت او بزرگي بيانېږي چه هم په دې مباركه مياشت كښې قران پاك نازل شوې وو. مسند احمد كښې حديث دې چه نبی كريم ﷺ اوفرمايل چه د ابراهيمي صحيفې د رمضان په رومبي شپه كښې نازل شوې وې او تورا په شپږم تاريخ، اوانجيل په ديارلسم تاريخ او قران پاك په خليريشتم تاريخ نازل شو. (۱) يو بل روايت كښې دې چه زبور په دولسم تاريخ اوانجيل په اتلسم تاريخ مخكښې ټولې صحيفې او تورا، انجيل، او زبور وغيره چه په كوم كوم پغمبر باندې نازل شوې وې په يو ځل نازل شوې وې ليكن قران كريم بيت العزة نه دنيواي اسمان ته خو په يو ځل نازل شوې دې او بيا وخت په وخت د ضرورت په وخت زمكې ته نازل شو. هم دا مطلب دې د ﴿إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْمُبَرَّكَ﴾ او ﴿إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ﴾ او ﴿أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ﴾. قرآن كريم په يو ځل اول آسمان نه د رمضان المبارك په مياشت كښې ليله القدر كښې نازل شو. او هم دې (ليلة القدر) ته ليله مباركه وائي.

د قران پاك دنيواي اسمان ته په يو ځل نازلېدل :- حضرت عبدالله بن عباس ؓ نه هم دا روايت دې. هركله چه دوى نه دا سوال اوشو چه قران پاك خو مختلفو مياشتو كښې، كالونو كښې، مكمل شو نو بيا په رمضان كښې او هغه هم ليلة القدر كښې د دې نه نزول څه مطلب دې؟ نو حضرت عبدالله بن عباس ؓ هم دا مطلب بيان كړو، ابن مردويه وغيره. د دوى نه هم دا روايت كړې دې چه د رمضان په مينځ كښې قران پاك د آسمان نه دنيواي اسمان ته نازل شو. پدې كښې ډير آيتونه د كفارو په جواب كښې نازل شو. د كفارو اعتراض هم دا وو چه دا قران پاك په يو ځل ټول په ټوله ولې نازل نه شو. نو ددې په جواب كښې اوونيلې شو چه ﴿لَنُنَزِّلَهُ فِي نُفُوسٍ مُّتَوَاتِرَةٍ﴾ داپدې وجه چه ستازېره برقرار اومضبوط اوساتو، وغيره. قوله تعالى: - هَذَى لِلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ

قران هدايت دې :- بيا د قران پاك په تعريف كښې بيان كيږي چه دا د خلقو دزړونودپاره هدايت دې. او په دې كښې واضح او روښانه دليلونه دي. څوك چې په دې تدبر او غوروفكر كوي نو هغه صحيح او نېغه لار موندېشى. دا (قرآن پاك) حق او باطل، حرام او حلال كښې فرق كوونكې دې، هدايت او گمراهي اورشدو هدايت كښې، فرق كوونكې دې.

صرف د رمضان ونيلو حكم :- د بعضو سلفو نه منقول دې چه صرف رمضان ونيل مكروه دى. شهر رمضان يعنى د رمضان مياشت ونيل پكار دى. حضرت ابوهريره ؓ نه روايت دې چه رمضان مه وائي، دا دالله ﷻ نوم دى. شهر رمضان يعنى د رمضان مياشت وائي. حضرت مجاهد ؓ او محمد بن كعب ؓ نه هم دا روايت دې. د حضرت ابن عباس ؓ او حضرت زيد بن ثابت ؓ مذهب ددې خلاف دى. د رمضان نه ونيلو باره كښې يو مرفوع حديث هم دى. ليكن دسند لحاظ سره هغه صحيح نه دى. حضرت امام بخارى ؓ هم ددې په رد كښې باب قائم كړې دې او ډير احاديث ئې بيان فرمايلى دي. يو حديث كښې دې چه كوم سړې د رمضان المبارك روژې ايمان او صحيح نيت سره اونيسى نو دده مخكښې او

روستی گناہونہ بخنبلی شی وغیرہ: (۱)

قوله تعالى: وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ

بیمار او مسافر دپارہ اجازت :- غرض ددی آیت نہ دا ثابتہ شوه چه کله در رمضان میاشت په نظر راشی نوکه یوسرې په خپل کور کنبې وی، په سفر کنبې نه وی، او بدست هم وی، هغه باندې روژې نیول لازمی او ضروری دی. مخکښې داسې قسمه خلقو ته د روژې نه نیولو اجازت وو خو هغه ختم شو. ددی بیان فرمانی اود بیمار او مسافر د اجازت بیان کوی چه دا خلق دې دروژي په ورځو کنبې دې روژې نه نیسي. اود دې قضا دې روستو راوړی. یعنی چه دچا په بدن کنبې څه تکلیف وی چه د هغې په وجه په روژه کنبې مشقت وی یا ورته تکلیف وی یا په سفر کنبې وی نو افطار دې کوی او چه څومره روژې او خوری نو روستو دې ددې قضا راوړی.

قوله تعالى: يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ

الله د اسانتیا اراده لوی :- بیا ارشاد کیږی چه په دې حالتونو کنبې رخصت یا اجازت عطاء فرمانی چه تاسو د مشقت نه بچ کړی او د اتول ځمونږ د رحمت ظهور دې، او د اسلام په احکامو کنبې آسانی ده. اوس دلته څو مسئلې واورنی.

اوله مسئله :- د سلفو دیوې ډلې خیال دې چه کوم سرې په خپل کور کنبې مقیم وی یا در رمضان المبارک میاشت راوخیږی، بیا دې په رمضان کنبې په سفر باندې روان شی نو دې که روژه نیسي نو دا جائز دی. ځکه چه داسې خلقو ته د روژې نیولو صفا حکم په قران پاک کنبې موجود دې. او که داسې خلق (یعنی مسافر) د سفر په حالت کنبې روژه نه نیسي نو دا هم جائز دی. اود دې خلقو دپاره په سفر کنبې روژه نه نیول جائز دی خو چه در رمضان میاشت راشی. خو دا غریب قول دې. ابو محمد بن حزم رحمته الله علیه په خپل کتاب (المحلی) کنبې د صحابه او تابعینو یو ډلې نه هم دا مذهب نقل کوی. لیکن په دې کنبې کلام دې والله اعلم.

نبی کریم ﷺ رمضان المبارک کنبې د فتح مکه دپاره او وتل، دروژې میاشت وه، کدید ته په رسیدو تي روژه افطار کړه، او نورو خلقو ته ئې هم دروژې ماتولو حکم او فرمائیلو. (بخاری و مسلم). (۲)

دوئمه مسئله

په سفر کنبې روژه نه نیول واجب دی :- د صحابه کرامو رضی الله عنہم او تابعینو یوه ډله وانی چه په سفر کنبې روژه ماتول واجب دی ځکه چه قران پاک کنبې دی چه «فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ» لیکن صحیح قول د جمهورو دې، هغه دا دې چه سرې ته اختیار دې که روژه نیسي او که نه نیسي. ځکه چې کله به خلق په میاشت د رمضان کنبې نبی کریم ﷺ سره په سفر وتل نو بعضو به روژې نیولې او بعضو به نه ساتلې. نو هغوی به په بل باندې څه قدغن نه لگولو. (۳) که افطار واجب وې نو په روژه ساتونکو به انکار وې بلکه پخپله نبی کریم ﷺ نه په حالت د سفر کنبې روژه ساتل ثابت دی. بخاری او مسلم کنبې دی چه حضرت ابودرداء فرمانی چه رمضان المبارک کنبې سخته گرمی وه مونږ حضرت نبی ﷺ سره په یو سفر کنبې وو، د گرمی د زیات والی په وجه به مو په سرونو لاسونه راښکل. مونږ کنبې هېڅوک روژه دار نه وو سوا د نبی کریم ﷺ او د حضرت عبداللہ بن رواحه رضی الله عنہ. (۴)

دریمه مسئله

(۱) صحیح بخاری کتاب الايمان باب صوم رمضان احتساباً من الايمان : ۲۸، صحیح مسلم: ۷۶۰ -

(۲) صحیح بخاری کتاب الصوم باب من افطر فی السفر لواء الناس : ۱۹۴۸، صحیح مسلم: ۱۱۲۲ -

(۳) صحیح بخاری کتاب الصوم باب لم یجب اصحاب النبی بعضهم بعضاً فی الصوم والافطار صحیح مسلم: ۱۱۱۶ -

(۴) صحیح بخاری کتاب الصوم باب رقم : ۳۵، ح/ ۱۹۴۵، صحیح مسلم: ۱۱۲۲ -

پہ سفر کنبی روزہ عدم روڑی نہ غورہ دی:- دعلماء گرامو دیو جماعت دا خیال دی (چہ پہ دوی کنبی حضرت امام شافعی رحمہ اللہ ہم شامل دی) چہ پہ سفر کنبی روزہ ساتل، د نہ ساتلونه افضل دی. خکہ چہ نبی کریم ﷺ نہ پہ حالت دسفر کنبی روزہ ساتل ثابت دی. دیو بل جماعت خیال دی چہ روزہ نہ ساتل افضل دی. خکہ چہ پہ دی کنبی پہ اجازت باندی عمل دی. اویوبل حدیث کنبی دی چہ نبی کریم ﷺ نہ دسفری روزی پہ بارہ کنبی تپوس اوشو نو نبی کریم ﷺ اوفرمانیل چہ خوک روزہ ماتہ کپی نوہغہ نہ اوکرل او چہ چا ماتہ نہ کرہ نو پہ ہغہ باندی ہیخ گناہ نشہ دی. (۱) یو بل حدیث کنبی دی چہ حضرت نبی کریم ﷺ اوفرمانیل چہ داللہ ﷻ د رخصتونه کوم چہ ہغہ پاک ذات تاسو تہ درکپی دی ہغہ قبول کرپی (۱)

سفر کنبی روزی ساتل اونہ ساتل برابر دی:- د دریم جماعت قول دی چہ ساتل نہ ساتل دوارہ برابر دی. ددوی دلیل دحضرت عائشہ رضی اللہ عنہا حدیث دی چہ حضرت حمزہ بن عمرو اسلمی رضی اللہ عنہ اوونیل چہ یارسول اللہ ﷺ خہ اکثر روزی ساتم نو آیا اجازت شتہ دی چہ پہ سفر کنبی روزی اونیسم. نبی کریم ﷺ اوفرمانیل چہ کہ غوارپی نو ساتہ او کہ غوارپی نو مہ ساتہ (بخاری ومسلم). (۲)

کہ مشقت وی نہ افطار غورہ دی:- د بعضو خلقو قول دی کہ روزی سرہ دتکلیف ویرہ وی نو افطار کول افضل دی. حضرت جابر رضی اللہ عنہ نہ روایت دی چہ نسبی کریم ﷺ یو سرپی اولیدو چہ پہ ہغہ باندی سیورنی کرپی شوپی وو. نبی کریم ﷺ اوفرمانیل چہ دا خہ خبرہ دہ. خلقو اوونیل چہ یارسول اللہ ﷺ ! ددہ خو روزہ دہ. نبی کریم ﷺ اوفرمانیل چہ پہ سفر کنبی روزہ نیول نیکی نہ دہ. (بخاری ومسلم). (۳)

داخیال دی وی چہ کوم سرپی دستو نہ مخ واپوی او روزہ پرینبودل دسفر پہ حالت کنبی ہم مکروہ گنری نو پہ ہغہ باندی افطار کول ضروری دی. او روزہ نیول حرام دی.

پہ سفر کنبی د روزی افضلیت کہ تکلیف نہ ورکوی

مسلم حنفی:- د احنافو مسلک دا دی کہ پہ سفر کنبی ورتہ روزہ تکلیف نہ ورکوی نو روزہ نیول افضل او غورہ دی او کہ تکلیف او مشقت کنبی اختہ کیری نو نہ نیول ورلہ افضل دی (احکام القرآن للعثمانی ۱۱۱/۱۸۲)۔

مسند احمد وغیرہ کنبی حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما او دحضرت جابر رضی اللہ عنہ وغیرہ روایت دی چہ کوم سرپی رخصت قبول نہ کرپی پہ ہغہ باندی دعرفات دغرونو برابر گناہ دہ. (۴)

خلورمہ مسئلہ:- پہ قضاء واپورلو کنبی دتسلسل حکم:- خلورمہ مسئلہ دادہ چہ آیاد قضا وروژودپارہ متواتری روزی نیول ضروری دی او کہ جدا جدا ہم اوساتلی شی نو پہ دی کنبی بہ ہیخ پاک نہ وی

(۱) یومذہب دبعضو خلقو دادی چہ قضا ادا پہ مثل پورا کول پکار دی. جدا جدا نہ بلکہ متواتر روزی نیول پکار دی. (۲) دویم داچہ قضا وروژ متواتری ساتل ضروری نہ دی. او کہ جدا جدا نییسی (۳) دجمہورو سلفواو خلقو همدا قول دی اودا دلائلو سرہ ہم ثابت دی رمضان المبارک کنبی متواتر روزی ساتل ددی وجہی دی چہ ہغہ میاشت د ادا کولو دہ او د رمضان وتلونه پس خوصرف ہغہ شمیر پورا کول دی. کہ ہرہ یوہ ورخ وی. ددی وجہی د قضا د حکم نہ پس اللہ ﷻ د آسانتیا نعمت بیان کرپی دی.

قوله تعالى:- يَرْزُقُكُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْمَوْتِ وَلَا يُزِيدُكُمْ الْعُسْرَ

(۱) صحیح مسلم کتاب الصوم باب الصیام، باب التخییر فی الصوم والافطار فی السفر: ۱۱۲۱۔

(۲) صحیح مسلم کتاب الصوم باب الصیام، باب جواز الصوم والافطار فی شهر رمضان: ۱۱۱۵۔

(۳) صحیح بخاری کتاب الصوم فی السفر والافطار: ۱۹۴۳، مسلم: ۱۱۲۱۔

(۴) صحیح بخاری کتاب الصوم باب قول النبی صلی اللہ علیہ وسلم ((لَمْ يَزَلْ عَلَيْهِ.....)) صحیح مسلم: ۲۶۱۲۔

(۵) احمد: ۷۱/۲۔

پہ دین کنبی اسانتیا ده:- مسند احمد کنبی دی چه رسول الله ﷺ فرمائیلی دی چه بهترین دین هغه دی چه هغه اسانتیا والا وی. (۱) مسند احمد کنبی یو حدیث کنبی دی چه ابو عروه ؓ وانی چه مونږ د نبی کریم ﷺ یو خل انتظار کولو هرکله چه نبی کریم ﷺ تشریف راوړونو د نبی کریم ﷺ د سرمبارک نه اوبه خڅیدلې معلومیدله چه نبی کریم ﷺ غسل یا اودس کړې او راغلی دی هرکله چه مونږ نه فارغ شو نو خلقو ددوی نه سوالونه شروع کړل چه یار رسول الله ﷺ آیا په فلانی کار کنبی څه پاک شته دي؟ فلانی کار کنبی څه پاک شته دي؟ نو آخر کنبی نبی کریم ﷺ او فرمائیل چه دالله ﷻ دین اسانتیا والا دي، درې خل نبی کریم ﷺ دا او فرمائیل. (۲)

د مسند احمد په یو بل حدیث کنبی دی چه حضرت نبی کریم صلی الله علیه وسلم فرماني چه په خلقو آسانی راوړلی سختی نه، تسکین ورکړنی نفرت نه. (۳) دبخاری و مسلم کنبی په حدیث کنبی هم دی چه نبی کریم ﷺ حضرت معاذ ؓ او حضرت ابوموسی ؓ یمن طرفته لیږل نو وې فرمائیل چه تاسو دواړه خوشحالی ورکوئ، نفرتونه مه ورکوئ، آسانی ورکوئ او سختی مه کوئ، په خپلو کنبی اتفاق سره اوسپړنې اختلاف مه کوئ. (۴) سنن او مسانید کنبی دی چه نبی کریم ﷺ او فرمائیل چه زه یو طرفیزه د نرمی او آسانی په دین سره لیږلې شوې یم. (۵)

محجن بن ادرع ؓ فرماني چه نبی کریم ﷺ یو سړې اولیدو چه هغه مونږ کولو نبی کریم ﷺ هغه ته غورسره کتل، بیا نې او فرمائیل چه تاسو ده ته گورنی چه په رښتیا سره مونږ ادا کوئ. خلقواوونیل چه یار رسول الله ﷺ دي په ټولو مدینې والو کنبی د ټولو نه زیات مونږ گذار دي. نبی کریم ﷺ او فرمائیل چه ده ته دا مه وانی هسې نه چه دا د ده د هلاکت سبب جوړشی. واورنی دالله ﷻ اراده دي امت سره د آسانتیا ده. د سختی نه ده. (۶) نو دآیت مبارک مطلب دا شو چه مریض او مسافر وغیره ته رخصت (اجازت) ورکول او هغه ته معذوره وئیل ددي په وجه دی چه دالله ﷻ اراده د آسانی ده، د سختی نه ده. او دقضا حکم د شمیر پورا کولو دپاره دی. او په دي رحمت، نعمت، هدایت، او عبادت باندې تاسو ته پکار دی چه دالله ﷻ ذکر او لونی بیان کړنی. لکه څنگه چه یو بل خانې کنبی د حج په موقع باندې فرماني چه «فَإِذَا أَقْتَضْتُمْ مِنْ عَزْمٍ فَأَذْكُرُوا اللَّهَ» یعنی کله چه تاسو د حج احکام ادا کړنی نو دالله ﷻ ذکر کوئ. یو بل خانې کنبی د جمعې د ادا کولو نه پس فرماني چه کله مونږ پوره شی نو په زمکه کنبی خواره شی او رزق تلاش کړنی، او دالله ﷻ ذکر زیات کوئ چه تاسو ته فلاح ملاؤ شی. او بل خانې کنبی فرماني چه «فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ» یعنی دنمر راختلو نه مخکې، دنمر دویدو نه مخکې، د شپې، او د سجود نه پس دالله ﷻ تسبیح کوئ. هم دا مسنون طریقه ده چه دهر فرض مونږ نه پس دالله ﷻ حمد او تسبیح او تکبیر او وئیلی شی

حضرت ابن عباس ؓ نه روایت دي چه مونږ به د نبی کریم ﷺ د مونږ نه فارغیدل صرف د الله اکبر په آوازونو سره پیژندل. (۷) دا آیت دلیل دي ددي امر چه عید الفطر کنبی تکبیرونه وئیل پکار دی. د داؤد بن علی اصبهانی ظاهری مذهب دي چه ددي آیت په رنرا کنبی اختر کنبی تکبیرونه وئیل واجب

(۱) احمد: ۴۷۹/۳، وهو حسن وله طريق اخر عند احمد: ۳۳۸/۴ وسته حسن)-

(۲) احمد: ۶۹/۵، وسته ضعیف)-

(۳) احمد: ۱۳۱/۳، صحیح بخاری: کتاب الادب باب قول النبی صلی الله علیه وسلم (یسرو ولا تعسروا): ۶۱۲۵، صحیح مسلم: ۱۷۳۴)-

(۴) صحیح بخاری کتاب المغازی باب بعث الی موسی ومعاذ.....: ۴۳۴۴، صحیح مسلم: ۱۷۳۳)-

(۵) صحیح بخاری کتاب الايمان باب الدین یسر تحت رقم: ۱۹، تعلیقا ترمذی کتاب المناقب باب مناقب معاذ بن جبل: ۳۷۹۳)-

(۶) احمد: ۳۲/۵)-

(۷) صحیح بخاری کتاب الاذان باب الذکر اجر الصلاة: ۸۴۲، صحیح مسلم: ۵۸۳)-

دی خکہ چہ پد دی خانہ کنبہ صیغہ د امر ﴿وَلْيُكْفِرُوا بِاللَّهِ﴾ ده. اودا حنافو مذهب ددی خلاف دی. هغوی وانی چہ پد اختر کنبہ تکبیرونه ونیل مسنون دی. باقی بزرگان ورته مستحب وانی. اگر چہ بعضو تفصیلاتو کنبہ اختلاف دی.

د اختر په مونخ کنبہ د تکبیرونو حکم

مسلك حنفی: په عامو مونخونو کنبہ تکبیرونه ونیل سنت دی خو په اخرونو کنبہ د زواندو تکبیرونو ونیل واجب دی لکه صاحب د هدایه چہ واجبات د مانخه شمیری نو په هغې کنبہ دا هم فرمائی: ﴿تَكْبِيرَاتِ الْعِيدَيْنِ﴾ او په عیدینو کنبہ تکبیرونه، (تسهیل الهدایه (۳۰۵۱۱)).

د شکر حکم: بیا فرمائی چہ تاسو شکر کوئی. یعنی د الله احکام پوره کولو باندی. اود هغه فرائضو پوره کولو باندی، اود هغه حرام شوی کارونو نه بچ کیدو باندی، د هغه د حدودو حفاظت والا جوړ شی.

وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ	او کله چې تپوس او کړی ستانه بندگان زما په باره زما کنبه نو بیشکه زما نزدی یم قبولم زه
دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي	(انې پیغمبره) هر کله چې زما بندگان زما باره کنبه ستانه تپوس او کړی ورته او وایه چې زه (هغوی) ته ډیر نزدی یم کله چہ دعا دغو بښتونکی کله چې او غواړی زمانه نو پکار دی چې هغوی قبوله کړی بلنه زما زمانه څوک دعا او غواړی نو د هغه دعا قبولم نو پکار ده چی دوی زما حکمونه اومنی اوبه هغې عمل او کړی
وَلْيُؤْمِنُوا بِي وَلْيَعْلَمُوا أَنِّي بِكُمْ مُّشِيرٌ	او ایمان راوړی په ما شاید چې هغوی نیغه لاریا مومی
وَأَنبِئْهُمْ أَنِّي لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا	اوپه ماباندی یقین او کړی ا د دې دپاره چہ دوی په سمه لار روان شی

د ایت شان نزول: یوا عربی تپوس کړې ووچد یارسول الله ﷺ څمونږ رب نزدی دې؟ که نزدی وی چہ مونږ هغه سره خبرې او کړو، یا که لرې وی نو چہ مونږ هغه په زوره زوره آوازونو سره راوبلو. نبی کریم ﷺ خاموش شو. په دې باندی دا آیت نازل شو. (ابن ابی حاتم). قوله تعالى: -وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ-

یور وایت کنبه دی چہ د صحابه گرامو، په دې سوال باندی چہ څمونږ رب چرته دې؟ دا آیت نازل شو. (ابن جریر). حضرت عطاء فرمائی چہ کله آیت ﴿اذْعُنُونِي أَتَجِيبُ لَكُمْ﴾ نازل شو یعنی ما بللی څه به ستاسو دعاگانې قبولم. نو خلقو تپوس او کړو چہ دعا په کوم وخت کنبه کول پکار دی. نو په دې باندی دا آیت نازل شو. (ابن جریر).

په ذکر او دعا کنبه اخفاء کول: د حضرت ابو موسی اشعری رضی الله عنہ بیان دی چہ مونږ نبی کریم ﷺ سره یو غزوه کنبه وو، په هره اوچته باندی د ختلو په وخت، هر خور ته ته دکوزید په وخت کنبه به مونږ تکبیر ونیلو. نبی کریم ﷺ مونږ ته تشریف راوړو او وې فرمائیل چہ انې خلقو په خپلو خانو نو باندی رحم او کړنی، تاسو څه کم اوريدونکی یا لرې ذات نه رابلئ بلکه چہ تاسو کوم ذات رابلئ هغه پاک ذات ستاسو د سورلو څټونو نه هم تاسو ته زیات نزدی دې. انې عبدالله بن قیس واورنی د جنت خزانہ ﴿ لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ ﴾ ده (مسند احمد).

الله د بنده سره وی: حضرت انس رضی الله عنہ فرمائی چہ رسول الله ﷺ فرمائی چہ الله ﷻ فرمائی چہ زما بنده ما

سرہ څنگه عقیده ساتی، څه هم هغه سره هغه شان کوم، هرکله چه هغه زما نه دعا غواری نو څه هغه سره یم (مسند احمد).^(۱)

حضرت ابو هريره ؓ فرمائی چه رسول الله ﷺ او فرمائیل چه زما بنده چه کله مایادوی او دده شونډې زما په یاد کښې خوزی نو زه ده سره یم (رواه الامام احمد).^(۲) ددې مضمون آیت قرآن پاک کښې هم دې، فرمان دې چه (إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَالَّذِينَ هُمْ يُحْسِنُونَ) چه کوم تقوی او احسان او خلوص والا خلق دی هغوی سره الله ﷻ دې. حضرت موسی ؑ او حضرت هارون ؑ ته نې او فرمائیل چه (قَالَ لَا تَخَافَا إِنِّي مَعَكُمَا أَنَّمَا وَعَدْتُهُمْ) څه تاسو دواړو سره یم، ستاسو آورم او تاسو وینم قوله تعالی: - أَجِيبْ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَاكَ^(۳)

الله دعا قبلوی. - مقصد دا دې چه الله ﷻ ددعا کونکو دعا نه رد کوی او نه داسې کیږي چه هغه پاک ذات ددې دعا نه غافله پاتې شی، اودا واوړی. دې کښې دعا کولو طرفته رغبت ورکړې شوې دې اوددې نه ضائع کیدو وعده کړې شوې ده. حضرت سلمان فارسی ؓ فرمائی چه نبی کریم ﷺ فرمائی چه بنده کله دالله ﷻ مخکښې لاس پورته کړي او دعا غواری نو هغه پاک ذات ارحم الراحمین ددې نه شرمیږي چه دده لاسونه خالی اوبې کاره راوایس کړي (مسند احمد).^(۴)

دعا عبث نه ځي. - حضرت ابو سعید خدری ؓ فرمائی چه نبی کریم ﷺ فرمائیلی دی چه کوم یو بنده دالله ﷻ نه څه دعا کوی چه په هغې کښې نه څه گناه وی، نه دې سره څه رشتې وغیره ماتېږي، نو ده ته دالله ﷻ په دریو خبرو کښې یو ضرور ورکوی. ① دده دعا په هغه وخت کښې قبوله کړي او هم په هغه وخت کښې د هغه مراد پوره کوی. ② دا (دعا) دده دپاه ذخیره کړي او ده دپاره نې ساتي او په آخرت کښې ورته د هغې ثواب ورکوی. ③ ددې (دعا) په وجه څه راتلونکی مصیبت او بلا ترې لرې کړي. خلقو چه دا واوړیدل نو وې وئیل چه مونږ به ډیرې دعاگانې کوو، نبی کریم ﷺ او فرمائیل، چه بیا الله ﷻ سره د څه کمې دې. (مسند احمد).^(۵)

ناجائزه دعا نه قبلېږي. - حضرت عباده بن صامت ؓ فرمائی چه نبی کریم ﷺ فرمائیلی دی چه په مخ د زمکې کوم مسلمان دالله ﷻ نه دعا او غواری نو الله ﷻ هغه قبلوی یا دده چه څه مراد وی نو هغه ده ته ملاویږي یا دده نه هغه شان څه مصیبت لرې شی خو په دې شرط چه ده د رشته دارنې د پرېښودو دپاره دعا نه وی کړې (مسند احمد).^(۶)

په دعا کښې تلوار نه دې کول پکار. - حضرت ابو هريره ؓ نه روایت دې چه نبی کریم ﷺ فرمائیلی دی چه ترڅو پورې څوک په دعا کښې تیزی اونه کړي نو دده دعا ضرور قبلېږي. تیزی کول دادی چه اووانی چه ما خو ډیرې دعاگانې او غوښتلې خو قبولې نشوې. (موطا امام مالک).^(۷) په بخاری شریف کښې روایت دې چه په ثواب کښې جنت ورکړې کیږي. صحیح مسلم کښې دا هم دی چه هغه دې دنه قبلیدو خیال د زړه نه اوباسی او دعا دې او غواری، دا تیزی کول دی. (د ابو جعفر طبری رحمه الله په تفسیر کښې دی چه دا قول د حضرت عائشه رضی الله عنها بیان کړې شوې دې.

(۱) احمد: ۲۱۰/۳، وسنده صحیح.

(۲) احمد: ۵۴۰/۲، ابن ماجه کتاب الادب باب فضل الذکر: ۳۷۹۰، وهو حدیث صحیح.

(۳) احمد: ۴۳۸/۵، ابوداود کتاب الصلاة (النور) باب الدعاء: ۱۴۸۸، ترمذی: ۳۵۵۶، ابن ماجه: ۳۸۶۵.

(۴) احمد: ۱۸/۳، ح/۱۱۱۳۳، وسنده حسن.

(۵) احمد: ۳۲۹/۵، کتاب الدعوات باب فی انتظار الفرج: ۳۵۷۳، وهو حدیث حسن.

(۶) صحیح بخاری کتاب الدعوات باب يستجاب للعبد ما لم يعجل: ۶۳۴۰.

(۷) صحیح مسلم کتاب الذکر والدعاء باب بیان انه يستجاب للداعي ما لم يعجل: ۶۳۴۰.

د غافلہ دعا نہ قبلوی۔ حضرت عبداللہ بن عمرو ؓ فرمائی کہ حضرت رسول اکرم ﷺ فرمائیلی دی کہ زہرونہ پہ مثال دلونو دی، بعضی بعضو نہ زیات نگرانی کولو والا وی۔ انہی خلقو اتاسو کہ کلمہ داللہ ﷻ نہ دعا غواہی نو دقبلیدو یقین ترے ساتی۔ واورنی د غافلہ زہر خاوند دعا اللہ ﷻ نہ قبلوی۔ (مسند احمد)۔^(۱)

حضرت عائشہ صدیقہ ؓ یو خل رسول اکرم ﷺ نہ ددی آیت بارہ کنہی تپوس اوکرو، نو حضرت رسول اکرم ﷺ دعا اوکریہ کہ انہی اللہ ﷻ! حضرت عائشہ ؓ ددی سوال کہ جواب دی۔ حضرت جبریل ؑ تشریف راوړو او وی فرمائیل کہ اللہ ﷻ تاسو ته سلام کوی۔ او فرمائی کہ مراد ددی نہ هغه سړې دی کہ نیک عملونو کولو والا وی او ریښتونی نیت سره ما راوبلی نو که لبیک ورته وایم او دهغه حاجت ضرور پوره کوم۔ (ابن مردویه)۔ دا حدیث د اسنا په لحاظ سره غریب دی۔

یوه جامع دعا:- یو بل حدیث کنہی دی کہ حضرت رسول اکرم ﷺ ددی آیت مبارک تلاوت او فرمائیلو، بیا ئی او فرمائیل کہ انہی اللہ ﷻ تا د دعا حکم کړې دی او د اجابت وعده دی فرمائیلی ده، که حاضر یم، یا الہی که حاضر یم، حاضر یم، ای لا شریک اللہ ﷻ که حاضر یم۔ تعریفونه نعمتونه او بادشاہی ستا دپاره ده، تا سره هیڅوک شریک نشته دی، که گواہی ورکوم کہ ته احد ئی، او بی مثل ئی، او یو ئی، ته پاک ذات ئی، د اهل و عیال نه لرې ئی، نه ستا څوک همسر شته دی او نه ستا ذات سره څوک برابر شته دی او نه ستا په شان څوک شته، که گواہی ورکوم کہ ستا وعده ریښتونی ده، ستا ملاقات حق، جنت او دوزخ حق، او دوباره ژوند دا ټول برحق کارونه دی۔ (ابن مردویه)۔

په یو څیز کنہی د اللہ او د بنده شواکت:- حضرت انس ؓ نہ روایت دی کہ حضرت رسول اکرم ﷺ فرمائیلی دی کہ د اللہ ﷻ ارشاد دی کہ انہی ابن آدم یو څیز خوستا دی، یو زما دی، او یو زما اوستا په مینځ کنہی تقسیم دی۔ خالص زما حق دادی کہ هم یو زما عبادت او کړې، او زما سره څوک شریک نه جوړوی۔ څما سره مخصوص دا دی کہ ستا دهر هر عمل پورا پورا بدله به که تاته ضرور درکوم او ستا هیڅ نیکی به نه ضائع کوم۔ په مینځ کنہی کہ کوم یو څیز دی هغه دا دی کہ ته دعا کوه او که به ئی قبولوم۔ دعا کول ستا کار دی او دعا قبولول زما کار دی۔^(۲) (بزار)

دعا حکم د روژو د احکامو په مینځ کنہی:- د دعا ددی آیت د روژو د احکامو په مینځ کنہی دراوړو حکمت دادی کہ د روژو ختمیدو نه پس خلقو ته د دعا کولو ترغیب وی بلکه هره ورځ د افطار په وخت کنہی هغوی ډیرې دعاگانې کوی۔ حضرت رسول اکرم ﷺ فرمائیلی دی کہ روژه دار د افطار په وخت کنہی کومه دعا کوی اللہ ﷻ هغه قبلوی۔

حضرت عبداللہ بن عمر ؓ به د افطار په وخت کنہی خپل کور والا او بچی راغونښتل او دعا به ئی کوله (ابو داؤد طیالسی)۔^(۳) ابن ماجه کنہی هم دا روایت دی او په هغې کنہی دصحابه کرامو ؓ دا دعا منقول ده۔ (اللهم انی اسئلك برحمتک التي وسعت کل شیء ان تغفر لی) ^(۱) یعنی انہی اللہ ﷻ که تاته ستا رحمت یادوم، که هغه ټولو څیزونه راگیر کړی دی، او ستا نه سوال کوم کہ زما گناهونه معاف کړه)۔

د درې کسانو دعا نه رد کیدل:- او یو بل حدیث کنہی دی کہ د درې قسمه خلقو دعا نه رد کیږی۔^(۱) د عادل بادشاه^(۲) دروژه دار دعا^(۳) او د مظلوم هغه به د قیامت په ورځ اللہ ﷻ اوچت کړی۔ د مظلوم بد دعا

۱ احمد: ۱۷۷/۲۔

۲ البزار: ۱۸/۱۔

۳ ابو داؤد الطیالسی: ۲۲۲۲۔

۴ ابن ماجه کتاب الصیام باب لی الصائم لا ترد دعوتہ: ۱۷۵۳، وهو حدیث حسن)۔

دپارہ د اسمان دروازی پرانیستی شی. او اللہ ﷻ فرمائی چہ خمادی پہ خپل عزت قسم وی چہ خہ به ستا مدد ضرور کوم، اگر چہ زر نه وی. (مسند، ترمذی، نسائی او ابن ماجه). (۱)

أَحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ

ا حلال کړې شوې دي استاسو دپاره په شپه | دروژو کښې

استاسو دپاره د روژو په شپه کښې

الرَّفَقُ إِلَى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَّكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَّهُنَّ ۚ عَلِمَ اللَّهُ

کوروالې! دښخو خپلو سره | هغوی | جامې دي | استاسو دپاره | استاسو | جامې یې | دهغوی دپاره | معلوم دي | الله ته

خپلو ښخوته نژدیکت مباح شوې دي | هغوی ستاسو جامې دي | استاسو دهغوی جامې یې | الله ته معلومه ده چې

أَنْتُمْ كُنْتُمْ تَخْتَلَوْنَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا

چې بیشکه | تاسو | خیانت او کړو | دخانونو خپلو سره | نور جوع درحمت نې او کړه | په تاسو باندې | او معافی نې او کړه

تاسو دخپلو خانونو سره (پټ پټ) خیانت کړې دي | نو هغه ستاسو توبه قبوله کړه | او تاسو نې معاف کړې

عَنْكُمْ فَالَّذِينَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ

تاسو ته | نواوس | دشپې جماع کوي | دهغوی سره | او غواړي کړي | هغه اولاد | چې لیکلی دي | الله

نواوس ورسره (دشپې) کوروالې کونې | او کوم | خوند او اولاد، چې | الله ستاسو دپاره مقرر کړې دي | هغه حاصلوي شی

لَكُمْ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ

ستاسو دپاره | او خوري | او خکي | تر هغې پورې | چې ښکاره شي | تاسو ته | تار

..... (ددې نه سوا) دشپې خوراک او خکاک هم کونې | تردې چې رابښکاره شي سپين تار

الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ۚ ثُمَّ أَتُوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ

سپين | د تار | تور نه | يعنی صبا | بيا | پوره کړي | روژه | دشپې پورې

(د صبا رڼا) درته دشپې د تور تار (د شپې تيارې) نه اوصبا راوخيژي | نو بيا تر ماښام پورې روژه پوره کوي

وَلَا تَبَاشَرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ ۚ فِي الْمَسَاجِدِ ۚ تِلْكَ

او کوروالې مه کوي دښخو سره | کله چې تاسو | اعتکاف کونکي یې | په جو ماتو نو کښې | دا

او بله دا چې | ښخو ته مه ورنژدې کيږي | کله چې تاسو په جماتونو کښې | اعتکاف کښې نئ | دا

حُدُودُ اللَّهِ ۚ فَلَا تَقْرَبُوهَا ۚ كَذَلِكَ يَبَيِّنُ اللَّهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ

حدونه دالله دي | نو مه نژدې کيږي | هغې ته | هم دارنگې | بيانوي | الله | آيتونه خپل | دپاره دخلقو

دالله (مقرر کړي) حدونه دي | انودې ته نژدې نژدې مه گرځي | الله خلقو ته خپل حکمونه وضاحت سره بيانوي

يَتَّقُونَ ﴿٥٠﴾

لَعَلَّهُمْ

امید دې چې هغوی | خان اوساتی د غلطو طریقو نه |

چې هغوی د غلط کارونو نه بچ شي |

قوله تعالى: - أَجَلْ لَكُمْ لَيْلَةُ الصِّيَامِ

په رمضان کښې خوراک ځکاک او جماع: د اسلام په شروع کښې دا حکم وو چه د افطار نه پس خوراک ځکاک او جماع کول د ماسخوتن موندن پورې جائز وو. او که څوک به ددې نه مخکښې اوده شو او هغه ته به خوب ورغلو نو هر څه به پرې حرام شو. په دې کښې صحابه کرام ؓ ته لږ شان مشقت وو. او په دې باندې د اجازت دا آیتونه نازل شو. او د آسانۍ حکم راغلو.

قوله تعالى: - الرِّقْتُ إِلَى نِسَائِكُمْ

د رفت نه مراد: - «الرِّقْتُ» نه مراد دلته جماع ده. حضرت عبدالله ابن عباس ؓ، مجاهد ؓ، عطاء ؓ، سعید بن جبیر ؓ، طاووس ؓ، سالم بن عبدالله ؓ، عمرو بن دینار ؓ، حسن ؓ، قتاده ؓ، زهري ؓ، ضحاک ؓ، ابراهیم نخعی ؓ، سدی ؓ، عطاء خراسانی ؓ، مقاتل بن حیان ؓ هم دا فرماني.

قوله تعالى: - هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ

د لباس نه مراد: - د لباس نه مراد سکون دې، ربیع بن انس ؓ دلحاف معنی بیانوی چه د ښځې خاوند خپلو کښې تعلقات دا قسمه دی چه هغوی ته په شپو کښې هم د تعلق ساتلو اجازت ورکولې شي. مخکښې حدیث تیر شوې دې چه ددې آیت شان نزول څه دې؟ هغې دا بیان شوی دی چې کله دا حکم وو که د افطار نه مخکښې به څوک ځملاستل او بیا به د شپې پاسیدل نو هغه دپاره خوراک ځکاک کول جائز نه وو. بلکه ده به دا شپه او سبا ورځ تیره کړه او د ماښام نه پس به دده دپاره خوراک ځکاک کول حلال وو.

د قیس بن صرمه ؓ واقعه: - حضرت ابوقیس بن صرمه انصاری ؓ ټوله ورځ په پتو کښې کار او کړو او کورته واپس راغلو، ښځې ته ئې اوونیل چه دخوراک څه شته دې؟ جواب ملاؤ شو چه هېڅ نشته دې، څه ځم اوڅه راوړم، نو هغه لاره او دده سترگې ورغلې، هرکله چه راغله او وې کتل نو ډیر افسوس ورته او شو چه اوس به دې دا شپه او سبا ورځ اوږې وی اودا به څنگه تیروی. نو کله چه نیمه ورځ تیره شوه نو حضرت قیس بن صرمه ؓ د لوږې د وجې بې هوشه شو حضرت رسول اکرم ﷺ سره دده ذکر او کړې شو نو په هغه وخت کښې دا آیت نازل شو او مسلمانان ډیر خوشحاله شو. (۱)

د بعضې صحابو نه کوتاهی کیدل: - یو روایت کښې دی چه صحابه کرام ؓ به ټول رمضان کښې ښځو ته نه ورتلل، لیکن بعضو خلقو نه داسې څه خطاگانې کیدلې نو په دې باندې دا آیت نازل شو. (۲) یو بل روایت کښې دی چه دا قصور د ډیرو حضراتو نه شوې وو. چه هغوی کښې حضرت عمر فاروق ؓ هم وو. نو په دې باندې دا آیت نازل شو. یو روایت کښې دی چه حضرت عمر فاروق ؓ، چه هغوی د ماسخوتن موندن نه پس خپلې بی بی سره مباشرت کړې وو. بیاني دربار نبوت کښې شکایت او کړو او درحمت دا آیت نازل شو. یو روایت کښې دی چه کله حضرت عمر فاروق رضی الله عنه راغلو او دا واقعه ئې واوروله نو حضرت رسول اکرم ﷺ او فرمایل چه انې عمر ؓ استاسو نه خو دا امید نه وو. هم په هغه وخت کښې دا آیت نازل شو.

(۱) صحیح بخاری کتاب الصوم باب قول الله تعالى: (احل لكم ليلة الصيام) (....)، ابوداود: ۲۳۱۴، ترمذی: ۲۹۶۸، نسائی: ۲۱۷۰ -
(۲) صحیح بخاری کتاب التفسیر سورة البقرة باب (احل لكم ليلة الصيام) (.....)، (۴۵۰۸) -

یو روایت کنبې دی چه حضرت قیس ؑ د ماسخوتن مونځ نه پس رابیدار شوې وو او خوراک خکاک نه کړې وو. او سحر د حضرت رسول اکرم ﷺ په خدمت کنبې حاضر شوې وو او خپل قصور نه ورتنه بیان کړې وو. یو روایت کنبې دی چه کله حضرت عمر فاروق ؓ د مباشرت کولو اراده اوکړه نو بی بی ورتنه اوونیل چه ماله خوب راغلې دې خو هغوی ؓ گمان اوکړو چه گنی دا بهانه کوی په دې شپه حضرت عمر فاروق ؓ تر ډیره پورې مجلس نبوی ﷺ کنبې ناست وو او ډیر ناوخته کورته واپس شو. او یو روایت کنبې دی چه حضرت کعب بن مالک نه هم دا قصور شوې وو. (۱)

قوله تعالى: -وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ-

د کتب نه مراد: - «مَا كَتَبَ اللَّهُ» نه مراد اولاد دې. (۲) بعضو ونیلی دی چه لیلة القدر ترې مراد دې قتاده ؓ وانی چه ددې نه مراد رخصت دې. تطبیق په دې ټولو اقوالو کنبې داشان کیدې شی چه د عموم په طور هم ټول مراد دی. د جماع رخصت نه پس د خوراک خکاک اجازت ملاوړې چه تر صبا صادق پورې د دې اجازت دې.

دپشنې او افطاری متعلق مسائل :- صحیح بخاری کنبې دی چه حضرت سهل بن سعد ؓ فرمائی چه مخکنبې د «مِنَ الْفَجْرِ» لفظ نه وو نازل شوې نو څه خلقو په خپلو پښو سپین او تور تارونه او تړل و ترکومې پورې چه به په سپینوالی او توروالی کنبې نه فرق نه وو کړې نو ترهغه به نه خورک خکاک کولو. دې نه پس معلوم شو چه ددې نه مراد شپه او ورځ دی. (۳)

دعدی بن حاتم ؓ واقعه: - مسند احمد کنبې دی چه حضرت عدی بن حاتم ؓ فرمائی چه: ما هم دوه تارونه سپین او تور دخپلې تکیه لاندې کیخودل او ترکومې چه به مې ددې په رنگ کنبې تمیز اونه کړې شو نو ترهغه وخته پورې به مې خوراک خکاک کولو. سحر مې حضرت رسول اکرم ﷺ ته دا ذکر اوکړو. نو حضرت رسول اکرم ﷺ اوفرمانیل چه ستا تکیه خو ډیره اوږده راووتله. ددې نه مراد خو د سبا سپین والې، دشبې توروالی دی. دا حدیث په مسلم او بخاری کنبې هم دې. (۴) د حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم ددې قول مطلب دادې چه په آیت کنبې خو د تارونو نه مراد د ورځې سپین والې او دشبې توروالی دی. نو که ستا د تکیه لاندې دا دواړه (توروالی او سپین والی) راځی نو گویا چه ددې اوږدوالی مشرق او مغرب پورې دې. صحیح بخاری کنبې دا تفسیر هم روایتاً موجود دې. (۵)

بعضو روایتونو کنبې دا لفظ هم دې چه بیا خو ته ډیر اوږد څټ والا نه. (۶) بعضو خلقو ددې معنی بیان کړې ده چه کند ذهن یې، لیکن دا معنی غلطه ده، بلکه مطلب د دواړو جملو هم دا یو دې ځکه چه تکیه دومره لویه ده نو څټ به هم دومره لوڼې وی. والله اعلم. بخاری شریف کنبې د حضرت عدی ؓ هم دا شان سوال او د حضرت رسول اکرم ﷺ هم داشان جواب تفصیل سره راغلې دې. د آیت د دې الفاظو نه د پشنې خوړولو استحباب هم ثابت دې. ځکه چه د الله ﷻ په اجازتونو باندې عمل کول هغه ته خوښ دی.

قوله تعالى: -وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ-

د پيشمنی حکم: - د حضرت رسول اکرم ﷺ فرمان دې چه پشنې کوئ ځکه چه په دې کنبې ډیر برکت دې.

(۱) احمد: ۴۶۰/۳، ددې سند حسن دې. (۱)

(۲) ابن ابی حاتم: ۳۷۷/۱ -

(۳) صحیح بخاری کتاب التفسیر سورة البقرة باب (کلو واشربوا،): ۴۵۱۱، صحیح مسلم: ۱۰۹۱ -

(۴) احمد: ۳۷۷/۳، صحیح بخاری کتاب التفسیر سورة البقرة باب (کلو واشربوا،): ۴۵۰۹، صحیح مسلم: ۱۰۹۰ -

(۵) صحیح بخاری کتاب التفسیر سورة البقرة باب (کلو واشربوا،): ۴۵۱۰ -

(۶) صحیح بخاری کتاب التفسیر سورة البقرة باب (کلو واشربوا،): ۴۵۱۰ -

(بخاری و مسلم) (۱) زمونہ او د اهل کتابو پہ روزو نیولو کنبی ہم داد پشمنی خوړلو فرق دې (مسلم) (۲) پشمنی خوړل برکت دې. دامه پرېږدنی اگر چه څه ملاؤ نشی اگر چه د اوبو یو گوټ ولې نه وی. الله ﷻ او د هغه فرښتې په پشمنی کونکو باندې رحمت لیرې. (مسند احمد) (۳) داشان نور ډیر احادیث هم دی. پشمنی ناوخته خوړل پکار دی په داسې وخت کنبې چه د فارغیدو نه پس صبا صادق شی. حضرت انس رضی الله عنه فرمائی چه مونږ به پشمنی خوړلو نه پس مونږ دپاره اودریدو، د اذان او پشمنی په مینځ کنبې به دومره فرق وو چه پنځوس آیتونه به لوستلې شو. (بخاری و مسلم) (۴) حضرت رسول اکرم ﷺ فرمائی چه تر کومې پورې زما امت په افطار کنبې تیزی کوی او په سحری خوړلو کنبې تاخیر کوی نو هغه پورې به په ښیگره کنبې وی. (مسند احمد) (۵) دا هم حدیث مبارک نه ثابت دی چه حضرت رسول اکرم ﷺ ددې نوم غداء مبارکه ایښودې دې. (۶)

د صبا راختو نه وړاندې پورې پشمنی کول: مسند احمد وغیره کنبې حدیث دې چه حضرت خذیفه رضی الله عنه فرمائی چه مونږ حضرت رسول اکرم ﷺ سره پشمنی اوکړو په داسې وخت کنبې چه گویانمر راختلو والا وو. (۷) لیکن په دې کنبې یو راوی عاصم بن ابونجود منفردې او ددې نه مراد نیزدیکت دې لکه د الله ﷻ فرمان دې چه ﴿فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ﴾ یعنی کله چه هغه ښځې خپل نیتې ته اورسی، مراد دا دې چه کله د عدت موده نژدې شی. هم دا مراد د دې حدیث هم دې چه هغوی پشمنی اوکړو اود صبا صادق یقین نه وو. لیکن داسې وخت وو چه چا به ونیل چه صبا شو، چا به ونیل چه صبا شوې نه دې د اکثر و صحابه کرامو رضی الله عنهم پشمنی روستو کول او تر آخره پورې خوراک کول ثابت دی لکه حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه، حضرت عمر فاروق رضی الله عنه، حضرت علی رضی الله عنه، حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه، حضرت خذیفه رضی الله عنه، حضرت ابوهریره رضی الله عنه، حضرت ابن عمر رضی الله عنه، حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنه، حضرت زید بن ثابت رضی الله عنه او د تابعینو د پولونې ډلې نه هم صبا صادق ته نژدې د پشمنی خوراک مروی دی. لکه محمد بن علی بن حسین رضی الله عنه، ابومجلز رضی الله عنه، ابراهیم نخعی رضی الله عنه، ابوالضحی رضی الله عنه او ابو وائل رضی الله عنه وغیره شاگردان د ابن مسعود رضی الله عنه، او عطاء رضی الله عنه او حسن رضی الله عنه او حاکم بن عینیه رضی الله عنه او مجاهد رضی الله عنه او عروه بن زبیر او ابوالسعاء جابر بن زید رضی الله عنه او د اعمش رضی الله عنه او جابر بن راشد رضی الله عنه هم دا مذهب دې په دې ټولویاندې د الله رحمتونه نازل کړی. مونږ ددوی ټولو اسنادو یو مستقل کتاب د کتاب الصیام په نوم باندې بیان کړی دې. والله اعلم.

یو ضعیف قول: ابن جریر رضی الله عنه په خپل تفسیر کنبې د بعضی خلقو نه هم دا نقل کړی دی چه نمر ختلو پورې خوراک خکاک جائز دی لکه څنگه چه ډویدو سره افطار کول. لیکن دا قول یو علم والا نشی قبلولې. ځکه چه د نص قران پاک خلاف دې. قران پاک کنبې د (خیط) لفظ موجود دې. د بخاری او مسلم حدیث کنبې دی چه حضرت رسول اکرم ﷺ او فرمائیل چه د (حضرت) بلال رضی الله عنه په اذان آوریږدو سره تاسو خوراک خکاک مه بندونی، هغه په هغه وخت کنبې اذان کوی چه لا شپه باقی وی. تاسو خوراک خکاک کوئ. تر کومې چه (حضرت) عبدالله بن ام مکتوم رضی الله عنه اذان اونکړی هغه اذان نه کوی تر څو چه سحر نه

(۱) صحیح بخاری کتاب الصوم باب برکة السحور من غیر ايجاب: ۱۹۳۳، صحیح مسلم: ۱۰۹۵-.

(۲) صحیح مسلم کتاب الصیام باب فضل السحور و تاکید استحبابه: ۱۰۹۶-.

(۳) احمد: ۴۴/۳-.

(۴) صحیح مسلم کتاب الصوم باب قدر کم بین السحور و صلاة الفجر: ۱۹۲۱، صحیح مسلم: ۱۰۹۷-.

(۵) احمد: ۴۴/۳-.

(۶) ابوداود کتاب الصیام باب من سمی السحور الغداء: ۲۳۴۴، وسنده حسن: نسائی: ۲۱۶۵-.

(۷) احمد: ۳۹۶/۵، نسائی: کتاب الصیام باب تاخیر السحور: ۲۱۵۴، ابن ماجه: ۱۶۹۵، وهو حدیث حسن-.

وی راختلی. (۱)

مسند احمد کنبی حدیث دی چه حضرت رسول اکرم ﷺ فرمائی چه سحر هغه نه دی چه د آسمان په لمنو کنبی ښه خور شی. بلکه دا (سحر) خو هغه سرخی ده چه د آسمان په (کنار) غاړو کنبی ښکاره شی (۲) ترمذی کنبی حدیث کنبی دی چه په هغې کنبی دی چه دا رومبې صبا کوم چې راخیژی، ددی په لیدو سره خوراک ځکاک مه بندوئی، تردې پورې چه (د آسمان په) لمنو کنبی سورالې راوخیژی. (۳) یو بل حدیث کنبی نې د صبا کاذب اود حضرت بلال ؓ د اذان ذکر یو ځانې بیان فرمایلی دی. (۴) یو بل روایت کنبی دی چه د صبا کاذب سپین والی ته نې د ستونپشان ونیلی دی. (۵) دویم روایت کنبی نې ددی رومبې اذان چه ددی موذن حضرت بلال ووداوجه بیان کړې ده چه هغه داوده خلقو د راییدارولو او او تهجدو د مونځ دپاره کیږی. دې سره صبا نه رازی. ترکومې پورې چه داشان نه وی؟ یعنی دا نه چه په آسمان کنبی اوچت راوخیژی بلکه په کنارو کنبی ظاهرشی. (۶) یو مرسل حدیث کنبی دی چه صبا دوه دی، یو د شرمڅ د لکۍ په شان، په دې سره په روژه دار باندې

هیڅ څیز نه حرامیږی. اودویم هغه صبا چه د آسمان په کنارو کنبی ظاهر شی، هغه د سحر د مونځ وخت دی. اود روژه دار د خوراک ځکاک موقوف کولو وخت دی. (۷) حضرت عبدالله ابن عباس ؓ فرمائی چه کوم سپین والی د آسمان د لاندې نه راپورته کیږی د هغې مونځ حلت اودروژې حرمت سره هیڅ کار نشته دی. بلکه کوم صبا چې د غرونو په څوگونو باندې پرقیږی هغې سره خوراک ځکاک حرامیږی. حضرت عطاء نه مروی دی چه آسمان کنبی اوږدې اوږدې راختلو والا رنډاگانې دی نه خو په روژه دار باندې خوراک ځکاک حرامیږی، او نه دې سره د مونځ وخت معلومیږی شی، نه حج فوت کیږی. لیکن کوم صبا چه د غرونو په څوگو باندې خوریږی هغه سحر دی چه په روژدارو باندې ټول څیزونه حراموی. او د مونځگذار دپاره مونځ حلالوی. او حج فوت کیږی. د دې دواړو روایتونو سند صحیح دی او دیرو سلفو نه دا منقول دی، الله ﷻ دې په هغوی باندې خپل رحمتونه نازل کړی.

د جنابت په حالت کنبی صبا کولو حکم: - چونکه د جماع او خوراک ځکاک آخری وخت الله ﷻ د روژې دار دپاره صبا صادق مقرر کړې دی. ددی نه په دې مسئله باندې استدلال کیږی چه د صبا په وخت کنبی کوم سړې جنبی پاسی هغه دې غسل اوکړی او خپله روژه دې پوره کړی. د څلور واړو ائمه کرامو او د سلفو او خلفو جمهور علماء کرامو هم دا مذهب دی. بخاری اومسلم کنبی د حضرت عائشه ؓ او حضرت ام سلمه ؓ نه روایت دی چه حضرت رسول اکرم ﷺ د شپې په وخت کنبی جماع کوله. د صبا صادق په وخت کنبی به جنب پاسیدل، بیابه نې غسل اوکړو او روژدار به وو. دوی د جنب کیدل دا احتلام په سبب نه وو. حضرت ام سلمه ؓ والا روایت کنبی دی چه بیا به نه حضرت رسول اکرم ﷺ افطار کولو اونه به نې قضا راوړه. (۸)

صحیح مسلم کنبی دی چه حضرت عائشه ؓ نه روایت دی چه یو سړی اوونیل چه یار رسول الله ﷺ څه

(۱) صحیح بخاری کتاب الاذان باب الاذان قبل الفجر: ۶۲۲، صحیح مسلم: ۲۵۳۶-
(۲) احمد: ۲۳/۴-

(۳) ابوداود کتاب الصیام باب بیان ان الدخول فی الصوم: ۷۰۵، وسنده حسن)-
(۴) صحیح مسلم کتاب الصیام باب فی بیان ان الدخول فی الصوم: ۱۰۹۴-

(۵) صحیح مسلم کتاب الصیام باب فی بیان ان الدخول فی الصوم: ۱۰۹۴-

(۶) صحیح مسلم کتاب الاذان باب الاذان قبل الفجر: ۶۲۱، صحیح مسلم: ۱۰۹۳-

(۷) الطبری فی تفسیره: ۳۰۳، وهو حسن بالشاهد الذی فی المستدرک: ۱۹۱/۱، وسنده حسن)-

(۸) صحیح بخاری کتاب الصوم باب الصائم یصبح جنبا: ۱۹۲۵، صحیح مسلم: ۱۱۰۹-

مونخ ته راتلو پورې جنب یم نو ایا څه روژه اوساتم؟ حضرت رسول اکرم ﷺ او فرمائیل چه هم دا خبره ماسره هم کیری او څه روژه ساتم. ده اوونیل چه یار رسول الله ﷺ مونې خو ستاسو په شان نه یو الله ﷻ خوستاسو ټول منکبني روستی گناهونه معاف کړی دی. حضرت رسول اکرم ﷺ او فرمائیل چه والله ماته خوامید دې چه څه ستاسو نه زیات دالله ﷻ نه ویریم او ستاسو نه زیات د تقوی نه خبر یم. (۱)

مسند احمد کنبې یو حدیث دې چه کله د صبا صادق اذان اوشی او تاسو کنبې څوک جنب وی نوهغه دې په هغه ورځ روژه نیسی. ددې اسناد ډیر ښه دی. او دا حدیث د شیخینو په شرط باندې دې لکه چه ظاهر دی. دا حدیث بخاری او مسلم کنبې هم د حضرت ابوهریره ؓ نه مروی دې. هغه فضل بن عباس ؓ نه روایت کوی، هغه د حضرت رسول اکرم ﷺ نه. (۲) سنن نسائی کنبې دا حدیث په روایت د حضرت ابوهریره دې، هغه د اسامه بن زید ؓ او فضل بن عباس ؓ نه روایت کوی او مرفوع کوی. د بعض علماء قول دې چه په دې حدیث کنبې د اعلت دې چه دا مرفوع نه دې اود ځینې نورو علماء کرامو هم دامذهب دې. ابوهریره ؓ، سالم ؓ، عطاء ؓ، هشام بن عروه ؓ او حسن بصری ؓ هم دا فرماني. بعضې خلق وائی که جنب څملاستو او سبا صادق راختلو باندې ښې سترگې او غړیدې نو دې روژه کنبې هېڅ نقصان نشته دې. د حضرت عائشه ؓ او حضرت ام سلمه ؓ والا حدیث همدا مطلب دې. او که ده په ښه طریقي سره غسل اونکړو او هم په دې حالت کنبې صبا شو نو دده روژه اونشوه. حضرت عروه ؓ، طاؤس ؓ او حسن ؓ هم دا فرماني.

بعضې وائی چه فرض روژه وی نو پوره دې کړی لیکن قضا ئې لازم ده. او که نفلی روژه وی نو هېڅ حرج نشته دې. ابراهیم نخعی ؓ هم دا وائی. خواجه حسن بصری ؓ نه هم دا یو روایت دې، بعضې وائی چه حضرت د ابوهریره ؓ حدیث حضرت عائشه ؓ په حدیث سره منسوخ دې، لیکن حقیقت کنبې د تاریخ پته نه لگی چه هغې سره دا منسوخ ثابت شی. ابن حزم ؓ فرماني چه ددې ناسخ د قران پاک دا آیت دې. لیکن دا هم لرې خبره ده ځکه چه دې آیت نه پس نازلیدل ثابت نه دی بلکه ظاهر خو دا ده چې دا حدیث هم ددې نه پس دې.

بعضې خلق وائی چه د حضرت ابوهریره ؓ حدیث کنبې لا نفی دکمال ده. یعنی ددې سړی روژه کامله نه ده. ځکه چه د حضرت عائشه ؓ او حضرت ام سلمه ؓ والا حدیث نه جواز ښکاره ثابتیری. هم دامسلك صحیح دې اود نورو ټولو اقوالو نه دا قول بهتر دې او داسې ونیلو سره په دواړو روایتونو کنبې د تطبیق صورت هم راوړی. والله اعلم.

دجنابت روژې سره منافات نشته

مسلك حنفی: دا حنافو په نیز که جنب په حالت دجنابت کنبې صبا کړی نو دده روژې ته هېڅ نقصان نه رسی. برابره ده که د ناراستیا د وجې ئې د جنابت په حالت کنبې صبا کړی وی او که دغه شان اوده پاتې شوې وی (مسائل روژه صفحه ۷۰ بحواله فتاوی دارالعلوم دیوبند ۴۱۴۱۲). قوله تعالی: - ثُمَّ آتُوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ

د روژې د افطار وخت: - بیا فرماني چه روژه تر شپې پورې پورا کړنې. د دې نه دا ثابته شوه چه نمر پریوتلو سره روژه افطار کول پکار دی. بخاری او مسلم کنبې دامیر المومنین حضرت عمر بن خطاب ؓ نه مروی دی چه رسول الله ﷺ او فرمائیل چه د یو طرفنه شپه راشی اود بل طرفنه نه ورځ ختمه شی نو روژې افطار کوئ. (۳) بخاری او مسلم کنبې حضرت سهل بن سعد ساعدی ؓ نه روایت دې چه حضرت

(۱) صحیح مسلم کتاب الصيام باب صفة صوم من طلع عليه الفجر وهو جنب: ۲۵۹۳-

(۲) احمد: ۳۱۴/۲، صحیح بخاری کتاب الصوم باب الصائم یصبح جنباً: ۱۹۲۵، صحیح مسلم: ۱۱۵۹-

(۳) صحیح بخاری کتاب الصوم باب متى یحل لفظ الصائم: ۱۹۵۴، صحیح مسلم: ۱۱۰۰-

رسول اکرم ﷺ فرمائی دے کہ جو پوری خلق پہ افطار کولو کنبی تیزی کوی نو پہ خیر بہ وی۔^(۱)
مسند احمد کنبی دحضرت ابوہریرہ ؓ، نہ روایت دے کہ حضرت رسول اکرم ﷺ فرمائی کہ دالہ ﷺ
ارشاد دے کہ مائے دیر خویش ہفہ خلق دی کہ پہ روزہ افطار کولو کنبی تیزی کوی۔ امام ترمذی رحمہ اللہ
دے حدیث تہ حسن غریب و نیلی دی۔^(۲)

د صوم الوصال ممانعت:- د مسند یو حدیث کنبی دی کہ د بشیر بن خصاصیہ ؓ بی بی حضرت لیلیٰ
ؓ فرمائی کہ ما دوه روزې بغیر د افطار نہ یو کول غوښتل نو زما خاوند څه منع کړم او وې ونیل کہ
حضرت رسول اکرم ﷺ ددې نہ منع فرمائی دے او فرمائی ئې دی کہ داکار د نصرانیانو دے تاسو خو
روژې داشان ساتی: کہ څنگه دالہ ﷺ ارشاد دے کہ د شپې روزہ افطار کونی۔^(۳) او نورهم دیرو احادیثو
کنبی د روزې یو خانې کولو نہ منع فرمائی شوی دے۔

د مسند یو حدیث کنبی دی کہ حضرت رسول اکرم ﷺ فرمائی کہ روزې مه یو خانې کونی، نو خلقو
اوونیل کہ یارسول الله ﷺ! کہ تاسو خو په خپله یو خانې کونی، نو حضرت رسول اکرم ﷺ او فرمائیل کہ
زه ستاسو په شان نہ یم څه شپه تیروم او زما رب مائے خوراک ځکاک راکوی، خو خلق بیا هم ددې نہ منع
نشو، نو حضرت رسول اکرم ﷺ د دوه ورځو اودوه شپو برابر روزہ اونیوله، بیا میاشت په نظر راغله نو
حضرت رسول اکرم ﷺ او فرمائیل کہ چرې میاشت نہ وې ښکاره شوې نو ما خو داشان روزې یو خانې
کولی، نو حضرت رسول اکرم ﷺ خپله عاجزی ظاہرول غوښتل، بخاری او مسلم کنبی هم یو حدیث داشان
دے۔^(۴)

اودا شان روزہ بغیر د افطار کولو نہ چې د شپې د خوراک ځکاک نہ بغیر بله روزہ اونیسی د دې نہ د
نبی کریم ﷺ ممانعت په بخاری او مسلم کنبی دحضرت انس ؓ، حضرت ابن عمر ؓ، او حضرت عائشہ
ؓ نہ هم مرفوع احادیثو مروی دی۔^(۵) نو ثابت شو کہ امت منع کړې شوې دے او د حضرت رسول اکرم
ﷺ ذات مبارک سره دا روزہ نیول مخصوص وه، د حضرت رسول اکرم ﷺ ذات مبارک کنبی ددې طاقت
وو، او دالہ ﷺ د طرفنه په دې باندي د حضرت رسول اکرم ﷺ سره مدد کیدو۔

دادې هم خیال وی کہ حضرت رسول اکرم ﷺ چې دا او فرمائیل کہ زما رب مائے خوراک ځکاک راکوی،
ددې نہ مراد په حقیقت کنبی خوراک ځکاک نہ دې ځکه کہ بیا خو یوه روزہ بلې روزې سره یو خانې
نشو، بلکه دا صرف روحانی طور مدد وو لکه د عربو یو شاعر یو شعر کنبی وائی کہ:

لها احادیث من ذکر اک تشغلا

عن الشراب تلهمها عن الزاد

(ترجمه) هغه ته ستا په ذکر او خبرو کنبی هغه دلچسپی ده کہ د خوراک ځکاک نہ بې پرواه کیری،
د یو پیشمنی نه بل پیشمنی پورې روزہ نیول:- څوکه څوک دویم پیشمنی پورې خوراک ځکاک بندول
غواړی نو دا جائز دی، د حضرت ابوسعید خدری ؓ، والا حدیث کنبی دی کہ رسول الله ﷺ او فرمائیل
که وصال مه کونی، که څوک کول غواړی نو پیشمنی پورې دې کوی، خلقو اوونیل کہ تاسو خو وصال
کونی، حضرت رسول اکرم ﷺ او فرمائیل کہ څه ستاسو په شان نہ یم، مائے خو د شپې خورونکې خوراک

^(۱) صحیح بخاری کتاب الصوم باب تعجيل الافطار: ۱۹۵۷، صحیح مسلم: ۱۰۹۸-

^(۲) مسند احمد: ۲۳۷/۲، ترمذی کتاب الصوم باب ما جاء في تعجيل الافطار: ۷۰۰-

^(۳) احمد: ۲۲۵/۵، مسند صحیح مجمع الزوائد: ۱۵۸/۳-

^(۴) احمد: ۲۸۱/۵، صحیح بخاری کتاب الصوم باب التکيل لمن اكثر الرضايا: ۱۹۶۵، صحیح مسلم: ۱۱۰۳-

^(۵) صحیح بخاری: ۱۹۶۱، صحیح مسلم: ۱۱۰۲-

راکوی او خکونکی را باندې خکاګ کوی (بخاری و مسلم) (۱) یو بل روایت کښې دی چه یو صحابه بنځه حضرت نبی کریم ﷺ ته راغله او حضرت رسول اکرم ﷺ پېشمنې کولو. حضرت رسول اکرم ﷺ ورته او فرمائیل چه رازه ته هم او خوره. هغې او وئیل چه زما روژه ده. حضرت رسول اکرم ﷺ ورته او فرمائیل چه ته روژه څنگه نیسې؟ هغې بیان او کړو نو نبی کریم (ص) او فرمائیل د ال محمد پشان د یو پېشمنې د وخت نه واخله تر بل پېشمنې وخته پورې مسلسل روژه ولې نه نیسې (۲) (ابن جریر) حضرت رسول اکرم ﷺ به د یو پېشمنې نه تر بل پشمنې پورې روژه نیوه.

د نفس د ریاضت په طور د صوم الوصال حکم: ابن جریر کښې حضرت عبدالله بن زبیر ؓ وغیره سلف صالحین نه مروی دی چه هغوی به څو څو ورځو پورې پرله پسې روژه نیوله بغیر د څه خوراک خکاګ نه. بعضې خلق وائی چه د عبادت په طور نه وو بلکه د نفس د مړ کولو د ریاضت په طور وو، والله اعلم. او دا هم ممکن دی چه هغوی دا کنړلی وی چه د حضرت رسول اکرم ﷺ ددې نه منع کول صرف د شفقت او مهربانۍ په طور وو دې ته د ناجائز وئیلو په طور نه وو، لکه څنگه چه حضرت عائشه ؓ فرمائی چه په تاسو خلقو ئې د رحم کولو په طور فرمائیلی وو.

د صوم الوصال نه منع د شفقت په وجه: نو ابن زبیر ؓ او ددوی خونې عامر ؓ او ددوی په لار تلونکو به په خپل نفس کښې قوت لرلو، او روژې به ئې ډیرې نیولې. دا هم مروی دی چه کله به هغه افطار او کړو دوی به مخکښې غوړی او تریخ گوند خوړلو چه هسې نه غذا رسیدو سره کولمې او شلپې. مروی دی چه حضرت عبدالله بن زبیر ؓ اووه اووه ورځو پورې پرله پسې روژې نیولې او په دې دوران کښې به ئې څه خوراک نه کولو. او بیا به په اوومه ورځ ښه تندرست او صحت مند او دټولو نه به زیات قوی لیدې شو. ابوالعاليه ؓ فرمائی چه الله ﷻ د ورځې روژه فرض کړه، په هغه شپه که څوک خوراک کوی او که نه کوی.

قوله تعالى: -وَلَا تَبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسْجِدِ

په اعتکاف کښې د جماع ممانعت: بیا فرمائی چه د اعتکاف په حالت کښې ښځو سره مباشرت مه کوئ. د حضرت عبدالله بن عباس ؓ قول دې چه کوم سړې په جمات کښې اعتکاف ته ناست وی که په رمضان کښې وی او که نورو میاشتو کښې وی، په ده باندې د ورځې او د شپې په وخت کښې خپلې ښځې سره جماع کول حرام دی، ترکومی چه دې اعتکاف پوره کړې نه وی حضرت ضحاک ؓ، فرمائی چه مخکښې به خلقو د اعتکاف په حالت کښې هم جماع کوله، نو په دې باندې دا آیت نازل شو. او په جمات کښې اعتکاف والا باندې دا کار حرام کړې شو. مجاهد ؓ او قتاده ؓ هم دا فرمائی (۳).

د اعتکاف څو مسائل: د علماء کرامو متفقہ فیصله ده چه اعتکاف کونکې که څه د ضروری حاجت دپاره کور ته لاړشی، لکه وړوکی اودس ماتې اویا غټ اودس ماتې یا خوراک دپاره نوددې کار نه د فارغیدو نه پس دې جمات ته لاړشی. او کور کښې ایساریدل جائز نه دی او نه خپلې بی بی سره بوس وکنار وغیره جائز دی. او نه د اعتکاف نه علاوه په څه بل کار کښې مشغولیدل دده دپاره جائز دی. بلکه دبیمار د تپوس دپاره هم تګ جائز نه دی. او دابله خبره ده چه په تلو تلو کښې ئې تپوس او کړی. د اعتکاف نور هم ډیر احکام دی. بعضو کښې اختلاف هم دې. دا ټول مونږ په خپل مستقل کتاب (کتاب الصیام) آخر کښې بیان کړی دی. (ولله الحمد والمنة).

(۱) صحیح بخاری کتاب الصوم باب الوصایا: الی السحر : ۱۹۶۷، (ابوداود: ۲۳۲۱) -

(۲) الطبری: ۵۴۱/۳ -

د اعتکاف اہمیت:- چونکہ قرآن پاک کنبی د روژو نہ پس داعتکاف ذکر دی، ہم ددی وجہ مصنفینوہم پہ خپلو خپلو کتابونو کنبی دروژې نہ پس داعتکاف احکام بیان کړی دی. په دې کنبی دې خبرې طرفته اشاره ده چه اعتکاف دروژې په حالت کنبی کول پکار دی یا درمضان په آخر کنبی حضرت رسول اکرم ﷺ به درمضان په آخر کنبی اعتکاف کولو. تردې پورې چه حضرت رسول اکرم ﷺ وفات شو. حضرت رسول اکرم ﷺ نه پس به امہات المومنین رضی اللہ عنہن به اعتکاف کولو (بخاری و مسلم).^(۱) د اعتکاف حالت کنبی خپلې بی بی سرہ ہسې ملاقات کول:- صحیحینو کنبی دی چه حضرت صفیہ بنت حبیبہ رضی اللہ عنہا د حضرت رسول اکرم ﷺ په خدمت کنبی د نبی کریم ﷺ د اعتکاف په حالت کنبی حاضریدہ او کہ څہ د ضرورت خبرہ به وہ نو دہغې تپوس به ئې کولو او واپس به شوہ. یو خل چه کله د شپې لارہ نو چونکہ دکور نہ مسجد نبوی ﷺ پورې فاصلہ وه، ددی وجہ حضرت رسول اکرم ﷺ د ہغې کور تہ د رسولو دپارہ ہغې سرہ تشریف یورپو. په لار کنبی ورسرہ دوه صحابہ کرام ملاؤ شو. او چه د حضرت رسول اکرم ﷺ سرہ ئی بی بی اولیدہ نود شرم د وجہ ئې قدمونہ اودرول او واپس تلل چه حضرت رسول اکرم ﷺ اوفرمائیل اودریرئی واورئی دا زما بی بی صفیہ رضی اللہ عنہا ده. ہغوی اوونیل چه سبحان اللہ (آیا مونږ تہ څہ بل خیال ہم کیدیشی). حضرت رسول اکرم ﷺ اوفرمائیل چه شیطان دانسان په رگ رگ کنبی گری، ماته خیال اوشو چه ہسې نہ ہغہ ستاسو په زړہ کنبی څہ بدگمانی پیدا کړی.^(۲)

د تہمت نہ ځان ساتل:- حضرت امام شافعی رحمہ اللہ فرمائی چه حضرت رسول اکرم ﷺ په دې واقعہ خپل امت تہ سبق ورکوی چه ہغوی دې د تہمت لگیدو نہ ځان لرې ساتی. گنی دا خو ناممکن دی چه صحابہ کرام رضی اللہ عنہم به دحضور ﷺ بارہ کنبی څہ بد خیال په زړہ کنبی راولی. اودا ہم ناممکن دی چه حضرت رسول اکرم ﷺ د ہغوی متعلق دا خیال په زړہ کنبی راولی. واللہ اعلم.

په اعتکاف کنبی د جماع د اسبابو نہ ځان ساتل:- په آیت کنبی د مباشرت نہ مراد جماع او ددی اسباب دی. لکہ کوکئی اخستل وغیرہ، گنی یو بل تہ دیو خیز اخستل او ورکول ټولې خبرې جائز دی. حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا فرمائی چه حضرت رسول اکرم ﷺ به د اعتکاف په حالت کنبی زما په مخکنبی سر تیتولو او ما بہ د حضرت رسول اکرم ﷺ سر مبارک کنبی رمنخ وھلہ حالانکہ څہ به په حیض کنبی ووم. حضرت رسول اکرم ﷺ به د اعتکاف په حالت کنبی کور تہ دڅہ ضرورت نہ علاوہ تشریف نہ راوړو. حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا فرمائی چه داعتکاف په حالت کنبی به ما په ټلو ټلو کنبی دکور دبیمار تپوس کولو.^(۳)

قوله تعالى:- بَلَّغْ حُدُودَ اللَّهِ فَلَا تَقْرَبُوهَا

بیا اللہ ﷻ فرمائی چه دا ځمونږ بیان شوې خبرې دی او فرض کړې شوی احکام دی او مقرر شوی حدونہ دی. روژې اود روژو احکام اوددې مسائل، په دې کنبی چه کوم کارونہ جائز او کوم ناجائز دی، ہغہ ټول ځمونږ حدبندنی دی، خبردار دې تہ نزدې مہ ورځی او مہ ددې نہ تجاوز کونی او مہ ددې نہ مخکنبی تگ کونی. بعضې وائی چه دا حد داعتکاف په حالت کنبی د مباشرت نہ لرې اوسیدل دی. بعضې وائی چه ددې آیتونو نہ څلور احکام مراد دی.

قوله تعالى:- ذَلِكَ لِيُبَيِّنَ اللَّهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ

بیا فرمائی چه څنگہ روژې ددې احکام، مسائل او ددې تفصیل مونږ بیان کړو، داشان نور احکام ہم مونږ دخپل بنده اورسول ﷻ دمعرفت ټول جهان دپارہ بیانوؤ چه (داجہان والا) دامعلومہ کړې شی چه ہدایت څہ دې او اطاعت څہ تہ وائی. اوپہ دې بناء ہغوی متقیان جوړ شی. لکہ بل ځانې کنبی فرمائی

^(۱) صحیح بخاری کتاب الاعتکاف باب الاعتکاف ل العشر الاواخر: ۲۰۲۶، صحیح مسلم: ۱۱۷۲-

^(۲) صحیح بخاری کتاب الاعتکاف باب زیارة المرافز وجہا ل اعتکالہ: ۲۰۳۴، صحیح مسلم: ۲۱۷۴-

^(۳) صحیح بخاری کتاب الاعتکاف باب لا یدخل البیت الا لحاجة: ۲۰۲۹، صحیح مسلم: ۲۹۷، ابوداؤد: ۲۴۶۸، ابن ماجہ: ۱۷۷۶-

چہ ﴿هُوَ الَّذِي يُصَلِّيْ عَلَيْكُمْ وَمَلَائِكَتُهُ لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّوْرِ ۚ وَكَانَ بِالْمُؤْمِنِيْنَ رَحِيْمًا﴾ یعنی ہغہ اللہ ﷻ چہ پہ خپل بندہ باندی روپانہ آیتونہ نازل فرمانی چہ تاسو د د تیارونہ راوباسی او رنراگانو تہ مو راولی، اللہ ﷻ پہ تاسو باندی رحمت او نعمت نازل کری.

وَلَا تَاْكُلُوْا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ		
پہ خپلو کنبی	او مہ خوری تاسو	مالونہ خپل
او تاسو پہ خپل مینخ کنبی د یو بل مالونہ پہ ناحقہ طریقہ مہ خوری		
بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوْا بِهَا اِلَى الْحُكَامِ لِتَاْكُلُوْا فَرِیْقًا مِّنْ اَمْوَالِ النَّاسِ		
پہ ناروا طریقہ	اومہ وری	ہغہ حاکمانوتہ
دپارہ ددی چہ تاسو او خوری خہ حصہ دمالونو دخلقونہ		
..... او حاکمانو تہ ئی ہم مہ او ری (مثلاً چہ هغوی تہ رشوت ور کری،) چہ (پدی چل)، دخلقو د مالونو نہ		
بِالْاِثْمِ وَاَنْتُمْ تَعْلَمُوْنَ		
پہ گناہ او پہ زیاتی سرہ	او تاسو	پوہیری
خہ حصہ سرہ د پوہی نہ پہ ناجائزہ طریقہ رالاندی کری		

قوله تعالى: - وَلَا تَاْكُلُوْا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ

دیوبل پہ مال باندی ناجائزہ قبضہ کول حرام دی: حضرت عبداللہ ابن عباس رضی اللہ عنہما فرمائی چہ دا آیت دہغہ سری بارہ کنبی دی چہ دبل سری مال باندی پہ ناحقہ قبضہ او کری. اوچہ کوم اصل حقدار وی ہغہ سرہ د شہادت یا دلیل خہ نہ وی چہ دا مال زما دی او پہ ناحقہ قبضہ کوونکی د دی انکار او کری او حاکم تہ ورشی او بری شی. حالانکہ ہغہ (ناحقہ قبضہ کوونکی) تہ معلوم وی چہ پہ دی باندی ددی د اصل مالک حق دی. اودی مال خوری او حرام خوری او خپل خان پہ گنگارو کنبی شاملوی. (۱) مجاہد رضی اللہ عنہ، سعید بن جبیر رضی اللہ عنہ، عکرمہ رضی اللہ عنہ، حسن رضی اللہ عنہ، قتادہ رضی اللہ عنہ، سدی رضی اللہ عنہ، مقاتل بن حیان رضی اللہ عنہ، عبدالرحمن بن زید بن اسلم رضی اللہ عنہ ہم دا فرمانی د دی باوجود چہ تہ ظالم ئی جگرہ مہ کوہ. (۲)

قوله تعالى: - وَتُدْلُوْا بِهَا اِلَى الْحُكَامِ

دقاضی فیصلہ ناحق نشی حق گولی: بخاری او مسلم کنبی د حضرت ام سلمہ نہ مروی دی چہ رسول اللہ ﷺ او فرمانیل چہ خہ انسان یم، انسانان ما تہ راخی او خہ جگرہ وغیرہ راوری شاید یوسری دبل نہ زیات حجت باز وی، خہ چہ دہغہ د چالاکی خبری واورم نو دہغہ پہ حق کنبی فیصلہ کوم. (حالانکہ پہ حقیقت کنبی زما فیصلہ د واقعی خلاف وی) نو پوہہ شی چہ دچاپہ حق کنبی داسی فیصلی خہ یومسلمان تہ حق ورکرم، ہغہ داور یو تکرہ دہ کہ ہغہ قبلوی او کہ نہ ئی قبلوی. (۳)

د ابن کثیر تبصرہ: - خہ وایم چہ دا آیت اودا حدیث پہ دی امر باندی دلیل دی چہ دحاکم حکم پہ خہ معاملہ کنبی دشرعیت حقیقی حیثیت نشی بدلولی. فی الواقع ہغہ دقاضی فیصلی سرہ حلالیدی او حرامیدی نشی. دقاضی فیصلہ صرف ظاہری وی، باطن کنبی نہ شی نافذ کیدی. او کہ ہغہ فی الواقع ہم د نفس الامر مطابق وی نو خیر، گنی حاکم تہ بہ ہم اجر ملاویری. لیکن ددی فیصلی پہ بناء حق لرہ ناحق اونا حق لرہ حق جوړولو والا بہ د رب مجرم شی.

(۱) الطبری: ۵۵۰/۳-

(۲) ابن ابی حاتم: ۳۹۳/۱-

(۳) صحیح بخاری کتاب المظالم باب اثم من خاصم لی باطل وهو یعلم: ۲۴۵۸، صحیح مسلم: ۱۸۱۳-

اودې به گناهگار وی او په دې باندې پورته ایت مبارک گواه دې چه تاسو چه تاسو ته ددې خبرې علم وی چې خدا وعده باطله او غلطه ده او دخلقو مال خوړلو دپاره (داسې مه کوئ چې) په دروغه مقدمې جوړې کړئ، ددروغو گواه راولئ، په ناجائزه طریقوسره حاکمانو ته دھوکې ورکوئ نو دسره تاسو خپلې دعوي مه ثابتوئ.

حضرت قتاده رضی اللہ عنہ فرمائی چه انې خلقو اېوهه شی چه قاضی تاسو دپاره حرام حلالولې نشی. او نه باطل حق کولې شی. قاضی خو د خپل عقل او پوهې اودگواهانو د گواهی مطابق، د ظاهري حالاتو مطابق فیصله کوی. او هغه هم انسان دې، ممکن دی چه خطا او کړی اوممكن دی چه خطا نه بیچ شی. نو پوهه شی که فیصله د قاضی د واقعي نه خلاف اوشی نو تاسو صرف هغه فیصله او گنډنی نور پوهه شی چه هغه جائز مال مه گنډنی دا جگړه باقی ده. تردې چه دقیامت په ورځ به دواړه جمع کړی اوباطل والوباندې به د حق صاحب ته غلبه ورکړی او هغوی ته د هغوی حق ورکړی او په دنیا کښې چه کومه فیصله شوې وه هغه به ظاهره کړی او هغه ته به نیکو کښې دهغه بدله ورکړی. (۱)

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْاٰهِلَةِ قُلْ هِيَ

| تپوس کوی ستانه | په باره | دسپوږمو کښې | ورته اووايه چې دا

| خلق ستانه دسپوږمې باره کښې تپوس کوی ورته اووايه چې دا

مَوَاقِيْتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ وَلَيْسَ الْبِرُّ بِاَنْ تَاْتُوا الْبُيُوتَ

نښې دی دوختونو مقررولو دپاره دخلقو او دحج | اونه ده دانيکی | چې ورځی تاسو | کورونو ته

د خلقو دپاره دتاریخ پیژندلو او دحج دوخت معلومولو نښې ده | داهیڅ نیکی نه ده چې خپلو کورونو ته

مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَىٰ وَآتُوا الْبُيُوتَ

دشاگانو دهغې نه | لیکن | نیکی داده | چې څوک خان اوساتی دناراضگی | دالله نه | اور ځی کورونو ته

دشاگانو د طرفه ورځی | بلکه صاحب د نیکی هغه دې چې خان دحرامونه بیچ کړی | نو کورونو ته ورځی

مِنْ اٰبَآئِهِمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

په دروازه دهغې نه | اویریږئ | دالله نه | شاید چې | تاسو ته کامیابی نصیب شی |

نیغ په دروازو باندې | او په ټولو حکمونو کښې | دالله نه ویره کوی چې کامیاب شی |

قوله تعالى: - يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْاٰهِلَةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيْتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ

سپوږم دمیاشې او کال د تعیین دپاره دی: حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ فرمائی چه حضرت رسول اکرم صلی اللہ علیہ وسلم نه خلقو دمیاشتي باره کښې تپوس اوکړ. نو په دې باندې دا آیت نازل شو چه دې سره د قرض وغیره او وعدو میعاد معلومېږی. دښخود عدت وخت معلومېږی، د حج وخت معلومېږی. (۲) د مسلمانانو د روژې دافطار تعلق هم دې سره دې.

مسند عبدالرزاق کښې حضرت عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہ نه روایت دې چه حضرت رسول اکرم صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل چه الله تعالی میاشت د خلقو د وخت معلومولو دپاره جوړه کړې ده. دې ته گورنی اوروزه نیسی، دې ته

(۱) الطبری: ۳/۵۵۰-

(۲) الطبری: ۳/۵۵۱-

گورنی او اختر کونی، که د بادوباران په وجه میاشت او نه گورنی نو دیرش ورځې پوره کړنې. (۱)
 قوله تعالى: وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى وَأَتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا
 کورونو ته په دروازو راتلل: دې روایت ته حضرت امام حاکم رحمه الله صحیح و نیلی دی. (۲) دا حدیث نورو
 سندونو سره هم مروی دی. علی څه نه یو موقوف روایت کښې هم دامضمون راغلي دي. مخکښې ارشاد
 دې چه نیکی کور ته د شا طرفه په راتلو کښې نه ده بلکه نیکی په تقوی کښې ده، کورونو ته په
 دروازو سره راځي. صحیح بخاری کښې دی چه د جاهلیت په زمانه کښې دا دستور وو چه څوک به په
 احرام کښې به وونو کورته به د شا دطرف نه راتلل نوپه دې باندې دا آیت نازل شو. (۳) ابوداود طیالسی
 کښې هم داروایت دي. (۴)

د آیت شان نزول: د انصارو عام دستور وو چه د سفر نه به واپس راتلل نو کور ته به د کور په دروازه نه
 راتلل. دراصل دا هم د جاهلیت زمانه کښې د قریشو خپل خان دپاره یو امتیاز وو چه خپل نوم هغوی
 حمس ایښودې وو. د احرام په حالت کښې خودوی براه راست کورونوته راتلې شو لیکن باقی ټول خلق
 داسې نه وو. حضرت رسول اکرم ﷺ یو باغ کښې وو، هلته نه دوی دهغې دروازې نه راوتل، د حضرت
 رسول اکرم یو صحابی حضرت قطبه بن عامر څه هم دوی سره دروازې نه راووتلو. په دې باندې خلقو
 نبی کریم ﷺ ته اووئیل چه یارسول الله ﷺ دا خو یو تجارت پیشه سړې دي، دې تاسو سره ستاسو په شان
 د دروازې نه ولې راووتلو؟ هغوی جواب ورکړو چه نبی کریم ﷺ په کوم عمل اولیدو نو ما هم هغه
 شان او کړل. او ما دا اوگنړل چه د حضرت رسول اکرم ﷺ تعلق، حمس، سره دي لیکن څه خو هم د
 حضرت رسول اکرم ﷺ په دین باندې یم، نو په دې باندې دا آیت نازل شو. (ابن ابی حاتم). حضرت عبدالله
 بن عباس څه وغیره نه هم دا روایت مروی دی

حضرت حسن بصری رحمه الله فرماني چه د جاهلیت په زمانه کښې د ډیرو قومونو دا رواج وو چه کله به
 هغوی د سفر په اراده اووتل نو بیا به ئې سفر نیمگړې پرېښودو او اگر چه په څه وجه به واپس شو نو دکور
 دروازې سره به نه راتلل. بلکه د روستو نه به راتلل. نوپه دې آیت سره هغوی منع کړې شو. (۵)
 د اعتکاف په حالت کښې د غلط رواج تردید: محمد بن کعب څه فرماني چه د اعتکاف په حالت کښې هم
 د دستور وو اسلام دا ختم کړو. عطاء څه فرماني چه د مدینې د خلقو په اخترونو کښې هم دا دستور وو
 خو اسلام دا ختم کړو

بیا فرماني چه د الله څه حکمونه پوره کول، چه کومو کارونو نه الله څه منع کړې ده دهغې نه منع کیدل، د
 هغه پاک ذات ویره په زړه کښې ساتل، دا څیزونه دی چه په اصل کښې به په هغه ورځ په کار راځي چه
 په کومه ورځ به هر سړې د الله څه په مخکښې پیش کیري او پوره پوره اجر به ورته ملاویري.

وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يَفْقَاتِلُوا نَكْمٌ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ

اوجنگ کوي اېه لار دالله کښې ادهغه کسانو سره اچي جنگ کوي ا تاسو سره اومه کوي زیاتي ایشکه الله

اوجنگ کوني دالله په لار کښې هغه کسانو سره څوک چي تاسو سره جنگ کوي اخوزياتي مه کوني بیشکه الله

(۱) منصف عبدالرزاق: ۱/۴، ۱۵۶/ح، ۸۳۰۶، صحیح ابن خزیمه: ۱۹۰۶، مسنده حسن، بیهقی: ۲۰۵/۴-

(۲) المستدرک للحاکم: ۱/۴۲۳، ح/۱۵۳۹-

(۳) صحیح بخاری کتاب التفسیر سورة البقرة باب (ولیس البر بان تاتوا.....): ۵۱۲، صحیح مسلم: ۳۰۲۶-

(۴) مسند الطیالسی: ۷۱۷، مسنده صحیح-

(۵) ابن ابی حاتم: ۴۰۱/۱-

لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ ﴿۱۰﴾	وَأَقْتُلُوهُمْ	حَيْثُ	تَقْتُلُوهُمْ
نہ خوبنوی زیاتی کونکی او جنگیہی دھغوی سرہ اھر خانی کنبی چي اتاسو بیامومی دھغوی لرہ			
زیاتی کونکی کسان نہ خوبنوی او دھغوی (مشرکان) ورنی کوم خانی کنبی چي نی بیامومی			
وَأَخْرِجُوهُمْ	مِّنْ حَيْثُ	أَخْرَجُوكُم	وَالْفِتْنَةَ
او او بآسی دھغوی دھغہ خانی نہ دکوم خانی نہ چي ایستلی بی دھغوی تاسو او فتنہ (کفر)			
او بھر نی راؤ بآسی دکومو خایونونہ چي نی تاسو ویستلی بی او (دکفر) فتنہ			
أَشَدُّ	مِنَ الْقَتْلِ	وَلَا تُقْتَلُوهُمْ	عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّىٰ
زیات بدکار دی دقتل نہ او جنگ مذکوری دھغوی سرہ پہ خوا کنبی دمسجد حرام تر دھغی			
دقتل نہ زیاتہ سختہ (گناہ) دہ او دمسجد حرام (کعبی) پہ خوا کنبی ورسرہ جنگ مہ کوئی تر خو			
يُقْتَلُوكُمْ	فِيهِ	فَإِنْ قُتِلُوكُمْ	فَأَقْتُلُوهُمْ ط
چي او جنگیہی دھغوی تاسو سرہ پہ دھغی کنبی نو کہ چری جنگ وکړو دھغوی ستاسو سرہ نو تاسو ہم ورنی دھغوی			
چي تاسو سرہ جنگ نہ کوئی او کہ چری دھغوی دھغہ خانی (حرم) کنبی ہم تاسو سرہ جنگیہی نو تاسو ہم دھغوی قتلوی			
كَذَلِكَ	جَزَاءُ الْكَافِرِينَ ﴿۱۱﴾	فَإِنْ اتَّهَمُوا	فَإِنَّ اللَّهَ
ہم دا سزا دا کافرانودہ او کہ چری منع شو دھغوی نو بیشک چي اللہ معاف کونکی			
داسی کافرو لرہ ہم دغسی سزا پکار دہ بیا کہ دھغوی (دجنگ نہ) منع شی نو اللہ پاک بنونکی			
رَّحِيمٌ ﴿۱۲﴾	وَقَتْلُوهُمْ	حَتَّىٰ	لَا تَكُونَ
رحم کونکی دی او جنگ کوئی دھغوی سرہ تر دھغی پوری چي پاتی نشی فتنہ اوشی			
مہربان دی او تاسو ورسرہ تر دھغی وختہ پوری جنگیہی چي فتنہ (کفر او شرک) پاتی نشی اوشی			
الَّذِينَ لِلَّهِ ط	فَإِنْ اتَّهَمُوا	فَلَا عُدْوَانَ	إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ ﴿۱۳﴾
دین خالص اللہ لرہ نو کہ چری منع شول دھغوی نو بیا نہ دی جائز زیاتی مگر جائز دی پہ ظالمانو باندي			
دین صرف دیو اللہ نو کہ دھغوی منع شول نو دظالمانونہ بغیر پہ بل چالاس او چتول پکار نہ دی			

قوله تعالى: -وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يَقَاتِلُوكُمْ

د جہاد حکم: حضرت ابو العالیہ رضی اللہ عنہ فرمائی چہ مدینہ منورہ کنبی د جہاد رومی حکم ہم دی خانی کنبی نازل شوئی دی. حضرت رسول اکرم ﷺ ددی آیت د حکم پہ رنہا کنبی صرف دھغہ خلقو سرہ جہاد کولو چہ کومو بہ حضرت رسول اکرم ﷺ سرہ. د جنگ کولو او چہ کومو بہ د حضرت رسول اکرم ﷺ سرہ جنگ نہ کولو نو حضرت رسول کریم ﷺ بہ پخپلہ دھغوی سرہ جنگ نہ کولو. تر دی چہ سورۃ برات نازل شو (بلکہ عبدالرحمن بن زید بن اسلم رضی اللہ عنہ خو تردی فرمائی چہ دا آیت منسوخ شوئی دی. او ناسخ آیت (وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ) دی. یعنی کوم خانی کنبی چہ تاسو مشرکان وینی دھغوی قتل

﴿فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ﴾ دے یعنی کوم خانی کنبی چہ تاسو مشرکان وینی هغوی قتل کریں لیکن یہ دے بارہ کنبی اختلاف دے، خکہ چہ پہ دے کنبی خوصرف مسلمانانو تہ رغبت ورکول او هغوی آمادہ کول دی چہ دے دہمنانوسرہ ولی جہاد نہ کوئی چہ کوم ستاسواوستاسو ددین ہیکارہ دہمنان دی چہ خنگہ هغوی تاسوسرہ جنگ کوی تاسوہم ورسرہ جنگ کوئی، بل خانی کنبی فرمانی چہ ﴿وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَآفَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَآفَّةً﴾ یعنی یوموتی شی او مشرکانوسرہ جہاد کوئی چہ خنگہ هغوی یو موتی دی او تاسوسرہ جنگ کوی نو پہ دے آیت کنبی ہم فرمانی چہ هغوی قتل کریں (۱) چہ کوم خانی کنبی ہم تاسو هغوی وینی او هغوی د هغہ خانی نہ اوباسی چہ کوم خانی نہ نی تاسو ویستلی وی مطلب دادی چہ خنگہ د هغوی ارادہ تاسو دقتل کولو دہ او ستاسو د جلاوطنی دہ، ستاسو ہم د هغوی بارہ کنبی ہم دا ارادہ ہیکار دہ.

قوله تعالى: - وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ

پہ جہاد کنبی د ممنوع خیزونو فہرس: - بیافرمانی چہ تجاوز کونکی اللہ ﷻ نہ خونبوی یعنی داللہ ﷻ نافرمانی مہ کوئی پوزہ، غور و غیرہ مہ پریکونی خیانت او غلا مہ کوئی، ہنخی او بچی مہ قتل کوئی، دا بوداگان، کمزوری او بی وسہ خلق مہ وھی خکہ چہ دوی نہ جنگ کولی شی او نہ پہ جنگ کنبی شرکت کولی شی. درویشان او تارک الدنیا خلق ہم مہ قتل کوئی، بلکہ بغیر د خہ مصلحت نہ مہ جنگ کوئی او مہ ونی وھی اومہ حیوانان ضائع کوئی. حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ عنہ، حضرت مقاتل بن حیان رضی اللہ عنہ، حضرت عمر بن عبدالعزیز رضی اللہ عنہ وغیرہ ددی آیت مبارک ہم دا تفسیر کری دے.

صحیح مسلم کنبی دے چہ نبی کریم ﷺ بہ مجاہدینو تہ فرمائیل چہ داللہ ﷻ پہ لار کنبی جہاد کوئی خیانت مہ کوئی، وعدہ خلافتی نہ خان ساتی، پوزہ، غور اندامونہ وغیرہ مہ پریکونی، ماشومان او زاهدان خلق چہ پہ عبادت کنبی مشغول وی مہ قتل کوئی. (۲) مسند احمد کنبی یو روایت کنبی دی چہ نبی کریم ﷺ بہ فرمائیل چہ داللہ ﷻ نوم واخلی او اوخی، داللہ ﷻ پہ لار کنبی جہاد کوئی، کافرو سرہ جنگ کوئی، ظلم او زیاتی مہ کوئی، چالہ دھوکہ مہ ورکونی، ددہمن دبدن اندامونہ مہ پریکونی، درویشان مہ قتل کوئی. (۳)

بخاری شریف او مسلم شریف کنبی دی چہ یو خل یو غزوہ کنبی یو ہنخہ قتل کری شوے او موندی شو، حضرت رسول اکرم ﷺ دا یر بد او گنرل او د ہنخو او ماشومان قتل کولو نہ نی منع او فرمائیلہ. (۴) ظلم د اللہ د خفگان سبب دی: - مسند احمد کنبی دی چہ حضرت رسول اکرم ﷺ یو، درے، پنخہ، اووہ، نہد، اوبولس مثالوند ورکول اویو نی ہیکارہ کرو او باقی نی پرینبودل وی فرمائیل چہ خہ خلق کمزوری اومسکینان وو، پہ هغوی باندی زورور او مالدار دہمن حملہ اوکرہ. اللہ ﷻ د هغہ ضعیفانو مدد اوکرو او پہ دے زورور نی دوی تہ برے ورکرو. نو بیا خلقو پہ هغوی ظلم او زیاتی کول شروع کرو. چہ ددی پہ وجہ اللہ ﷻ ددوی نہ تر قیامتہ پورے خفہ شو. (۵) ددی حدیث سند صحیح دی. مطلب دادی چہ کلہ دا کمزوری قوم غالب شو نو دوی ظلم اوزیاتی شروع کرو. او داللہ ﷻ د حکم نی هلو ہیخ پروا اونکرہ پہ دے وجہ اللہ ﷻ ددوی نہ خفہ شو پہ دے بارہ کنبی یر احادیث او آثار موجود دی. چہ د هغی نہ صفا ظاہری پہ چہ ظلم اوزیاتی اللہ ﷻ نہ خونبوی او دداسی خلقو نہ اللہ ﷻ خفہ وی. د جہاد پہ احکامو کنبی

(۱) الطبری: ۵۶۲/۳-

(۲) صحیح مسلم کتاب الجہاد باب نامہ الامراء علی البعث: ۱۷۳۱، بدون (ولا اصحاب.... الصوامع)-

(۳) احمد: ۳۰۰/۱، ومنہ ضعیف والحديث السابق بغنی عنه-

(۴) صحیح بخاری کتاب الجہاد باب قتل الصبیان فی الحرب: ۳۰۱۴، صحیح مسلم: ۱۷۴۴، ابوداؤد: ۲۶۶۸، ترمذی: ۱۵۶۹-

(۵) احمد: ۴۰۷/۵-

پہ ظاہرہ قتل و قتل دی ددی وجہی نہی افرمائیل کہ یو طرفتہ خو قتل و قتل دی نو بل طرفتہ دالله ﷺ سرہ کفر او شرک دی، او دمالک د لاری نہ مخلوق منع کول دی. او دافتنہ او فساد دقتل نہ ډیر زیات سخت دی. ابرو مالک ﷺ فرمائی چه ستاسو دخطا گانو او بد کارونو نه دا قتل زیات نقصان ورکونکې دی. قوله تعالى: وَلَا تَقْتُلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقْتَلُوا كُفْرًا فِيهِ

حرم کنبې د قتل ممانعت: بیا فرمائی چه په بیت الله شریف کنبې دوی سره جنگ مه کونی. لکه څنگه چه بخاری او مسلم کنبې دی چه نبی کریم ﷺ فرمائی چه دا ښار حرمت والا دی، د زمکې او آسمان د پیدائش نه واخله تر قیامتہ پورې به حرمت والا وی. صرف دلې وخت دپاره الله ﷺ دا زما دپاره حلال کړې وو. لیکن دانن په دې وخت کنبې هم حرمت والا دی. او تر قیامتہ به ددی دا احترام او بزرگی باقی وی. ددی ونې مه پریکونی. ددی ازغزی هم مه شوکونی. که څوک په دې کنبې جنگ جائز گنړی اوزما جنگ دلیل جوړوی نو تاسو ورته اووانې چه الله ﷺ خپل رسول ﷺ ته اجازت ورکړې وو. لیکن تاسو ته ددی اجازت نشته دی. (۱)

فتح مکہ: د حضرت رسول اکرم ﷺ د فرمان نه مراد د فتح مکہ ورځ ده. چه په کومه ورځ حضرت رسول اکرم ﷺ مکې والوسره جهاد کړې وو. او مکہ نې فتح کړې وه. خو مشرکان وژولي شوی وو. بعضې علماء کرام داهم وانی چه مکہ صلح سره فتح شوې وه. حضرت رسول اکرم ﷺ صفا ارشاد فرمائیلې دې چه کوم یوسرې خپله دروازه بنده کړې هغه په امن کنبې دې. او چه څوک جومات ته لارشی هغه په امن کنبې دې. او چه څوک دابوسفیان کور ته داخل شی هغه په امن کنبې دې. (۲) او بیانی افرمائیل که هغوی تاسوسره په دې ځانې هم جنگ کول غواړی نو تاسوهغوی سره جنگ اوکړنې چه ظلم ختم شی. صلح حدیبیه: حضرت رسول اکرم ﷺ د حدیبیه په ورځ دجنگ کولو دپاره د خپلو صحابه کرامو ﷺ نه بیعت واخستلو. قریش اوددوی ملگری یو شوی وو او حمله نې کړې وه. او نبی کریم ﷺ د ونې لاندې د خپلو صحابه کرامو ﷺ نه بیعت واخستلو. بیا الله ﷺ دا جنگ دفع کړو. ددی نعمت بیان په آیت ﴿وَهُوَ الَّذِي لَغَا آيَاتِهِمْ عَنْكُمْ﴾ کنبې دی.

قوله تعالى: فَإِنْ اتَّهِمُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

د کفر نه توبه ویستل د گناهونو معاف کیدل دی: بیا ارشاد فرمائی که دا کفار په حرم کنبې جنگ کول بند کړی اوددی نه منع شی او اسلام طرفته راوگرزی نو الله ﷺ به ددوی گناهونه معاف کړی. اگر چه دوی په حرم کنبې مسلمانان قتل کړی وی. خوییا به هم الله ﷺ ددوی داسې لونې گناهونه معاف کړی. قوله تعالى: وَتَقْتُلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونََ الَّذِينَ لِلَّهِ

تر څو پورې جهاد کوی؟: بیا حکم فرمائی چه دې مشرکانو سره جهاد جاری ساتی تردې چې د شرک دا فتنه ختمه شی. او دالله ﷺ دین په نورو ټولو دینونو باندې غالب او اوچت شی. لکه څنگه چه بخاری شریف او مسلم شریف کنبې د حضرت ابو موسی ﷺ نه روایت دې چه حضرت رسول اکرم ﷺ نه تپوس اوشو چه یو سرې د خپلې بهادرنې دپاره جنگیږی یو سرې غیرت وغیره دپاره جنگ کوی او یو سرې د خودنې دپاره جنگ کوی نو اووانې چه په دوی کنبې کوم یو سرې دالله ﷺ په لار کنبې جهاد کولو والا دې؟ حضرت رسول اکرم ﷺ افرمائیل چه د الله ﷺ په لار کنبې جهاد کولو والا هغه کس دې چه دې دپاره جنگ کوی چه دالله ﷺ خبره اوچته شی او دهغه دین سربالاشی. (۳) بخاری او مسلم کنبې یوروايت

(۱) صحیح بخاری کتاب جزاء الصيد باب لا یقض شجر الحرم: ۱۸۳۲، صحیح مسلم: ۱۳۵۳-
(۲) صحیح مسلم: کتاب الجهاد باب فتح مکة: ۱۷۸۰، مختصر بغیر ذکر المسجد ابوداود: ۳۰۲۲-
(۳) صحیح بخاری کتاب التوحید باب قوله تعالى (ولقد مبق کلمتا....) ۷۴۵۸، صحیح مسلم: ۷۴۵۸، ابوداود: ۲۵۱۷، ترمذی: ۱۶۴۶، نسائی: ۳۱۳۸، ابن ماجه: ۲۷۸۳-

دې چه ماته حکم شوې دې چه څه دې خلقو سره جهاد جاری اوساتم تر دې چه هغوی (لااله الا الله) اووانی هرکله چه هغوی دا اووانی نود هغوی د جان اومال حفاظت به څما په ذمه وی خو په اسلامی حدودو کښې (لکه که قتل او کړی نو قصاص کولې به شی که غلا او کړی نو لاس به نې کټ کولې شی اود هغوی باطنی حساب د الله ﷻ په ذمه دی.)^(۱)

قوله تعالى: - فَإِنْ أَنْتَهُوا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ

څوک چې جنګ نه کوی تاسو ورسره جنګ مه کوئ: - بیانې فرمائی که دا کفار د شرک او کفر اوتاسو سره د جنګ کولو نه منع شی نو تاسو هم جنګ مه کوئ، دې نه پس چه څوک قتال کوی، هغه به ظالم وی او ظالمانوته سزا ورکول ضروری دی. یعنی د مجاهد ﷺ ددې قول معنی دا شوه چه څوک جنګ کوی هم هغوی سره جنګ کوئ. یا مطلب دادې که دوی ددې حرکتونونه منع شی نو هغوی د ظلم یعنی شرک نه منع شو، بیا هېڅ وجه نشته دې چه تاسو دوی سره جنګ او کړئ.

دعدوان مفهوم: - دلته لفظ (عُدْوَان) دې اودا د زیاتۍ په په مقابله کښې دزیاتۍ کولو بدل دپاره دې په حقیقت کښې زیاتې نه ده. لکه فرمائی چه ﴿فَمَنْ اعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِمْ مِمَّا اعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ﴾^(۲) یعنی تاسو باندې چه څوک زیاتې کوی تاسو هم هغه سره هغه شان زیاتې کوئ. اوبل خانې کښې ارشاد دې چه ﴿وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا﴾^(۳) یعنی دبدې بدله ددې پشان بدې ده. اوبل خانې کښې فرمان دې چه ﴿وَأِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عَاقَبْتُمْ بِهِ﴾^(۴) یعنی که تاسو دوی ته عذاب او سزا ورکوئ نو دومره ورکوئ چه څومره نې تاسو ته درکړې ده. نو په دې درې واړو ځایونو کښې زیاتې، بدې او سزا په طور د بدله وئیلې شوی دی. ګنی په حقیقت کښې هغه زیاتې، بدې اوسزانه ده. عکرمه ﷺ او قتاده ﷺ بیان فرمائی چه اصل ظالم هغه دې چه د ﴿لااله الا الله﴾ نه انکاری وی.^(۵)

د عبدالله بن عمر ؓ د فتنې په زمانه کښې د جنګ کولو نه انکار: - صحیح بخاری کښې دی چه حضرت عبدالله بن عمر ؓ ته دوه سړی راغلل او په عبدالله بن زبیر ؓ باندې خلقو حمله کړې وه. او راغلل او وې وئیل چه خلق قتل کیږی، تاسو خو دحضرت عمر فاروق ؓ خونې یی، دحضرت رسول اکرم ﷺ صحابی یی، تاسو ولې په دې جنګ کښې حصه نه اخلئ؟ دوی اوفرمانیل چه واورئ ۱ الله ﷻ په مسلمان باندې دمسلمان وینه حرامه کړې ده. هغوی اوفرمانیل چه آیا دا دالله ﷻ فرمان نه دې چه تاسو هغوی سره جنګ کوئ تر دې چه فتنه اوفساد باقی پاتې نشی؟ دوی اوفرمانیل چه مونږ خو جنگیدو تردې پورې چه فتنه ختمه شوه او دالله ﷻ خوښ دین غالب شو. لیکن تاسو اوس غواړئ چه جنګ او کړئ او فتنه پیدا شی اونور مذهبونه غالب شی.

یو بل روایت کښې دی چه چا دوی ته اوونیل چه انې ابو عبدالرحمن تاسو دالله ﷻ په لار کښې جهاد ولې پرېښودې دې. او څه مو اختیار کړی دی چه حج پسې حج کوئ. په هر دویم کال حج ته ځئ. او تاسو د جهاد فضائل پټ کړی دی. دوی اوفرمانیل چه وراره واوره ۱ د اسلام پنځه بڼه ګانې دی ① په الله ﷻ اودهغه په رسول ﷺ باندې ایمان راوړل. ② پنځه وخته مونږ اداکول ③ درمضان روژې ساتل ④ زکوة ورکول ⑤ دبیت الله حج کول. دوی اوفرمانیل چه آیا تاسو د قران پاک دا حکم نه دې اوريدلې که د ایماندارو دوه ډلې په خپلو کښې جنګ کوی نو تاسو ددوی په مینځ کښې صلح کوئ. که یوه ډله په بل باندې غالبه شی نوباغی ډلې سره جنګ کوئ. تردې پورې چه دالله ﷻ فرنانبرداره جوړه شی. او په بل

(۱) صحیح بخاری کتاب الايمان باب (فان تابوا واقاموا الصلاة.....) ۲۵، صحیح مسلم: ۲۲-.

(۲) الطبری: ۸۷۳/۳-.

خانہ کنبی ارشاد دے چہ تاسو دوی سرہ جنگ کونی تر دے چہ فتنہ ختمہ شی. دوی او فرمائیل چہ مونہ د حضرت رسول اکرم ﷺ پہ زمانہ کنبی ددی حکم تعمیل اوکرو او پہ ہغہ وخت کنبی اسلام کمزوری وو. او مسلمانان لہ وو. چہ چاہہ اسلام قبولو پہ ہغہ بہ فتنہ راتلہ. یا خوبہ قتل کولے شو یا بہ بہ سخت عذاب کنبی اختہ شو. تردے پوری چہ دا پاک دین خورشو. او ددی ملگری دیر زیات شو او فتنہ ختمہ شوہ. دوی اوونیل چہ اوس او فرمائے چہ د حضرت علیؑ او د حضرت عثمانؓ بارہ کنبی ستاسو خہ خیال دے؟ وی فرمائیل چہ حضرت عثمانؓ، اللہ ﷻ معاف کرے دے اگر چہ تہ بہ دا معافی بدہ گنرے او حضرت علیؑ دنی کریم ﷺ د ترہ خونے اوزوم وو، او دا اوگورہ دہغہ مکان دا شو چہ ستاد سترگو وړاندے دے. (۱)

الشَّهْرُ الْحَرَامُ	بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ	وَالْحَرَمِ	قِصَاصٌ فَمِنْ
میاشتہ حرامہ	پہ بدله میاشتی د حرامی کنبی دہ	او یتول عزتونه	پہ برابری دی نو چاچی
معززه میاشتہ د معززی میاشتہ پہ بدله کنبی دہ	او دتولو محترم موخیزونو خیال برابر ساتل دی		نو کہ چا
اعْتَدَى عَلَيْكُمْ	فَاعْتَدُوا	عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا	اعْتَدَى
زیاتی اوکرو پہ تاسو	نو زیاتی اوکری تاسو	پہ ہغہ باندے	پشان دہغے چی زیاتی ئی کرے وو
پہ تاسو ظلم اوکرو	نو تاسو ہم پہ ہغہ باندے	ہومرہ قدرے زیاتی اوکری	خومرہ زیاتی چی ہغہ پہ تاسو
عَلَيْكُمْ	وَاتَّقُوا اللَّهَ	وَاعْلَمُوا	أَنَّ اللَّهَ مَعَ
پہ تاسو باندے	او اویریری د الله نہ	او پوہہ شی	بیشکہ چی الله ملگری دے د پرهیزگارانو
باندے کرے وی	او د الله نہ ویرہ کوئی	او پہ دے پوہہ شی چی الله	دہغے پرهیزگار و ملگری دے (چی تجاوز نہ کوئی)

قوله تعالى: -الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحَرَمِ قِصَاصٌ-

د حرمت میاشتی: ذی القعدہ شہر پہ ہجرتی کنبی حضرت رسول اکرم ﷺ عمرے دپارہ خپلو صحابہ کرامو سرہ مکے طرفتہ راون شو. خومشرکانو حضرت رسول اکرم ﷺ د حدیبیہ پہ میدان کنبی ایسار کرو. او آخریہ دے خبرہ باندے صلح اوشوہ چہ راتلونکی کال دے حضرت رسول اکرم ﷺ سرہ عمرہ اوکری او پدی کال دے واپس لارشی. د ذی القعدی میاشت ہم د حرمت والا میاشت دہ، ددی وجہ د آیت نازل شو. د صلح حدیبیہ واقعہ: - مسند احمد کنبی حدیث دے چہ حضرت رسول اکرم ﷺ بہ حرمت والا میاشتو کنبی جہاد نہ کولو. خو کہ چاہہ دوی سرہ جنگ کولو نو دا بلہ خبرہ وہ. بلکہ کہ د جنگ دوران کنبی بہ حرمت والا میاشت راغلہ نو حضرت رسول اکرم ﷺ پہ جنگ او درولو. (۲) د حدیبیہ پہ میدان کنبی ہم کلہ چہ حضرت رسول اکرم ﷺ تہ دا خبر راورسیدو چہ حضرت عثمان غنیؓ مشرکانو شہید کرو او دوی دنی کریم ﷺ پیغام هلته او رلے وو، نو حضرت رسول اکرم ﷺ د خپلو خوارلسوسو صحابہ کرامو د دیرونی لاندے د مشرکانو خلاف د جہاد کولو بیعت واخستلو. بیامعلومہ شوہ چہ دا خبر غلط دے. نو حضرت رسول اکرم ﷺ خپلہ ارادہ ملتوی کرے او صلح طرفتہ مائل شو. بیا چہ کومہ واقعہ وہ ہغہ اوشوہ (یعنی د صلح حدیبیہ واقعہ اوشوہ).

(۱) صحیح بخاری کتاب الفسور باب قوله تعالى: (وقاتلوهم حتى لا تكون فتنة....): (۴۵۱۳)-

(۲) احمد: ۳۴۵/۳، مسند صحیح علی شرط مسلم مجمع الزوائد: ۶۶/۶-

د هوازن واقعہ :- داشان هر کله چه حضرت رسول اکرم ﷺ د هوازن جنگ نه دحنين په ورځ فارغ شو او مشرکان طائف ته لږل او په قلعه کښې پښه شو نو حضرت رسول اکرم ﷺ دهغوی محاصره اوکړه. خلويښتو ورځو پورې دامحاصره وه. او بالآخر دڅو صحابه کرامو ﷺ د شهادت نه پس دا محاصره حضرت رسول اکرم ﷺ ختمه کړه او مکې طرفته واپس شو. او مقام جعرانه نه حضرت رسول اکرم ﷺ د عمرې احرام او ترلو. همدلته دحنين غنيمتونه تقسيم شو. او دا عمره حضرت رسول اکرم ﷺ په ذی القعدة اتمې هجرنې کښې اوکړه. په حضرت رسول اکرم ﷺ باندې دې د الله ﷻ درودو سلام وی. (۱)

قوله تعالى: قَتَنَ اَعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاَعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اَعْتَدَى عَلَيْكُمْ

څوک چه په تاسو زیاتې کوی نو تاسو هم بدله اخلئ :- بیا فرمائی چه څوک تاسو باندې زیاتې اوکړې نو تاسو هم په هغوی زیاتې کونی. یعنی مشرکانو سره هم دعدل خیال ساتنی. دلته هم دزیاتې بدلې اخستلو نه په زیاتنې سره تعبیر داسې دې لکه څنگه چه په یو مقام باندې د عذاب او سزا په بدله کښې د سزا لفظ بیان شوې دې. او د بدنې په بدله کښې د بدنې لفظ بیان شوې دې.

د آیت په نسخ کښې دوه اقوال :- حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما فرمائی چه دا آیت مکه کښې نازل شویږي دې او په مکه کښې دمسلمانانو څه شان شوکت نه وو. اونه دجهاد حکم وو. بیا دا آیت مدینه منوره کښې دجهاد حکم سره منسوخ شو. لیکن ابن جریر رضی الله عنه ددې خبرې تردید کوی او فرمائی چه دا آیت مدنی دې. د عمره قضا نه پس نازل شوې دې. دحضرت مجاهد رضی الله عنه هم دا قول دې.

قوله تعالى: وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ :- بیا فرمائی چه دالله ﷻ اطاعت او پرهیزگاری اختیار کړنی او په دې پوهه شی چه داسې خلقو سره دین او دنیا کښې الله ﷻ نصرت کوی.

وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ	وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ	وَاحْسِنُوا
او خرچ کوی په لار دالله کښې	او مه غورزوی (ځانونه) په لاسونو خپلو هلاکت ته او احسان کوی	او دالله په لار کښې مال خرچ کوی او پخپلو لاسونو ځان هلاکت ته مه غورزوی او اعمال کوی
إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ		
بیشکه الله	خوښوی احسان کونکی	
بیشکه الله	نیکان خلق خوښوی	

قوله تعالى: - وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ

د الله ﷻ په لار کښې خرچ کول :- خذیفه رضی الله عنه فرمائی چه دا آیت دالله ﷻ په لار کښې دخرچ کولو په باره کښې نازل شوېږي (بخاری شریف) (۲) او نور و بزرگانو ددې آیت په تفسیر کښې هم دابیان فرمائیلی دی.

قوله تعالى: - وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ؟

په آیت کښې دهلاکت نه مراد :- حضرت ابو عمران رضی الله عنه فرمائی چه مهاجرینو کښې یو سړی د قسطنطنیه په جنگ کښې دکفارو په لښکر باندې دلیرانه حمله اوکړه. او دهغوی صفونه یې خیرې کړل او په هغوی کښې داخل شو. نو بعضو خلقو اوونیل چه اوگوره کڼه دې دخپله لاسه خپل ځان په هلاکت کښې اچوی. حضرت ابویوب رضی الله عنه چه کله دا واوریدل نو وې فرمائیل چه ددې آیت صحیح مطلب مونږ ته ښه معلوم دې، واورنی ادا آیت هم زمونږ باره کښې نازل شوې دې. مونږ حضرت رسول اکرم ﷺ سره په صحبت کښې پاتې شو، او دحضرت رسول اکرم ﷺ سره په جنگ او جهاد کښې شریک شو، د حضرت

(۱) فتح الباری: ۷۰۱/۳ -

(۲) صحیح بخاری کتاب التفسیر سورة البقرة باب قوله تعالى: (وَالْفُقُولِ سَبِيلِ اللَّهِ) (....) ۱۵۱۶ -

رسول اکرم ﷺ دمدمد لاتندی مونږ پاتې شو، تردې پورې چې اسلام ظاهر شو او مسلمانان غالب شو. نوبوخل مونږ انصاريه خپلو کښې جمع شو او مشوره مو اوکړه مونږ الله ﷻ د حضرت رسول اکرم ﷺ په صحبت مشرف کړو. مونږ د حضرت رسول اکرم ﷺ په خدمت کښې حاضر پاتې شو. د حضرت رسول اکرم ﷺ په نگراني کښې مو جهاد اوکړو. اوس الحمد لله اسلام خور شو او مسلمانان غالب شو، جنگ ختم شو، په دې (تيرې) ورځو کښې نه مونږ د خپل اولاد خبر واخستلو اونه مو د مال څه خيال اوساتلو، او نه مو د پټو او باغونو څه خيال اوساتلو. نو اوس مونږ ته پکار دی چې خپل کورنۍ معاملاتو طرفته توجه ورکړو. په دې باندې دا آيت نازل شو، نو جهاد پريښودل او په خپل بچو او تجارت کښې اخته کيدل دخپله لاسه خپل ځان په هلاکت کښې اچول دي. (ابو داود، ترمذی، نسائی، وغيره).^(۱)

د قسطنطنيه د جنگ يوه واقعہ: يو بل روايت کښې دی چې د قسطنطنيه په جنگ کښې دمصريانو سردار حضرت عقبه بن عامر ؓ وو، او دشاميانو سردار يزيد بن فضاله بن عبید ؓ وو. (حضرت براء بن عازب ؓ نه يو سړی تپوس اوکړو که څه يوازې د دښمن صفونو باندې حمله اوکړم، او هغوی ما گير کړي او ماقتل کړي نو ايا ددې آيت مطابق څه خپل ځان په هلاکت کښې اچولو والا يم؟ دوی جواب ورکړو چې نه، الله ﷻ خپل نبی ﷺ ته فرماني چې (فَقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا تُكَلَّفُ إِلَّا نَفْسُكَ) انې نبی ﷺ د الله ﷻ په لار کښې جنگ کوه، ته د خپل ځان مالک نې، هم دې ته تکليف وانی. دا آيت دالله ﷻ په لار کښې دخرچ کولو نه منع کيدونکو باره کښې دي. (ابن مردويه وغيره)

د هلاکت دويم تفسير: د ترمذی په يو روايت کښې دومره زياتوالي هم دي چې د سړی په گناه باندې گناه کول او توبه کول، دا د خپله لاسه خپل ځان په هلاکت کښې اچول دي. ابن ابی حاتم کښې دی چې مسلمانانو د دمشق محاصره اوکړه او د ارزنه د قبيلې يو سړی جرأت اوکړو او دښمنانو باندې نې حمله اوکړه. او دهغوی صفونه نې مات کړل او هغې کښې داخل شو. خلکو دا بد او گټور او حضرت عمرو بن عاص ؓ ته نې ددې شکايت اوکړو نو حضرت عمرو بن عاص ؓ دوی راوبلل او وې فرمائيل چې په قران پاک کښې دی چې خپل ځانونه په هلاکت کښې مه اچونی. حضرت عبدالله ابن عباس ؓ فرماني چې په جنگ کښې داشان بهادری خودل دا خپل ځان په بريادنی کښې نه دی اچول، بلکه دالله ﷻ په لار کښې مال نه خرچ کول هلاکت کښې اچول دي. حضرت ضحاک بن ابوجبيره فرماني چې انصارو به دالله ﷻ په لار کښې خپل مالونه زړه نه خرچ کول. خو يو کال قحط راغلو او په دې موقع هغوی دغه خرچونه اونه کړل، نو په دې باندې دا آيت نازل شو.

حضرت امام حسن بصری ؓ فرماني چې ددې نه مراد بخل کول دي. حضرت نعمان بن بشير فرماني چې گناهگار دالله ﷻ درحمت نه نااميده کيدل داهلاکت دي. او بعضو مفسرينو دا هم فرمائيلي دي چې گناه اوشی او بيا دبځښنې نه نااميده کيدل او په گناهونو کښې اخته کيدل، دا دخپله لاسه خپل ځان په هلاکت کښې اچول دي. د (تهلکه) نه مراد دالله ﷻ عذاب هم بيان شوې دي.

د قرطبي ؓ وغيره نه روايت دي چې خلق به حضرت رسول اکرم ﷺ سره په جهاد کښې شريکيدل او خپل ځان سره به نې څه خرچ نه اخستلو، چې يا خو دوی د اولرې مړه شی يا ددوی بوج په نورووی، نو دوی ته په دې آيت کښې فرمائيلي کېږي چې الله ﷻ تاسو ته څه درکړی دی دهغه ذات په لار کښې خرچ کونی او دخپله لاسه خپل ځان په هلاکت کښې مه اچونی چې اولرې، تندې يا پيدل تلوسره مړه شی. په دې دې سره هغه خلکو ته حکم کېږي چې تاسو احسان کونی چې الله ﷻ تاسو دوستان جوړ کړي. دنیکي په هرکار کښې خرچ کونی او خاص کر د جهاد په معامله کښې دالله ﷻ په لار کښې خرچ کولو نه روستو

(۱) ابو داود کتاب الجهاد باب فی قوله تعالى (ولا تلقوا بأيديکم.....) ۲۵۱۲، وسنده صحيح ترمذی: ۲۹۷۲-

(۲) ترمذی کتاب التفسیر باب ومن سورة البقرة: ۲۹۷۲، وسنده صحيح-

کېرڼی مه، داپه حقیقت کښې ستاسو هلاکت دې. نو احسان د اعلى درجې اطاعت دې. چه دهغې حکم کېرې او ورسره دا هم بیانېږي چه احسان کوونکى د الله ﷻ دوستان دى.

وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ	اوپوره کړئ! حج او عمره دپاره درضادالله
فَإِنْ أَحْصَرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ وَلَا تَحْلِقُوا رُءُوسَكُمْ حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِّن رَّأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِّن صِيَامٍ أَوْ	اوکه چرې بند کړې شوى تاسو نوهغه چې آسانه وى د قربانى نه او مه خړانې اوکه چرې په لار کښې ايسار کړې شى نو هرڅه قربانى چې موندې شى هغه ورکړنې او مه خړنې رُءُوسُكُمْ حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِّن رَّأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِّن صِيَامٍ أَوْ
صَدَقَةٍ أَوْ نُسْكَ فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَمِن تَمَتَّعٍ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ	سرونه خپل ترهغه پورې چې اورسېږي اڅاروي قربانى خانې دحلالې خپلې ته اخواهغه څوک خپل سرونه تردې چې قربانى خپل خانې ته اورسى په تاسو کښې
فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَّمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ	چې وى ستاسو نه مريض اياوې په هغه اڅه تکليف د طرفه دسردهغه نه نوفديه ده دروژونه يا چې ناروغه وى يابه سر کښې ئې څه تکليف وى اوسرنشې خړنلې نو ددې په طور دې روژې اونيسې يادې
فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَّمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ	دصدقې نه ابادقربانى نه نوهرکله چې په امن شى تاسو نوهغه چا چې فائده واغستله په عمرې سره دحج دورخو صدقه ورکړى يا قربانى بيا هرکله چې په امن کښې شى نو څوک چې دحج دوخت نه مخکښې دعمرې نه فائده اوچته کړى
فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَّمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ	نوهغه چې آسانه وى د قربانى نه نوهغه چاچه اونه مونده قربانى نوروژې دى درې ورځې نو دخپل وس مطابق دې قربانى اوکړى اوکه د چا وس نه کيږي انو درې روژې دې اونيسې
فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ ذَلِكَ لِمَنْ لَّمْ يَكُنْ	په ورخودحج کښې اواده روژې دى اکله چې واپس راشي کورنه د لس پوره داپاره دهغه چادې چې نه وى دحج په وخت کښې او اووه دې اونيسې چې کورونوته، واپس شى ادا پوره لس روژې شوې دا حکم هغو دپاره دې
أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ	اهل دهغه اوسيدونکى دمسجد حرام او اوږېږي دالله نه او پوهه شى چې الله چې دهغوى کورنى مسجدحرام سره خواوشا کښې وى اودالله نه ويره کوى او پوهه شى چې الله
شَدِيدُ الْعِقَابِ	سخت عذاب ورکونکى دې
په عذاب ورکولو کښې ډير سخت دې	

قوله تعالى: «وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ»

حج او عمرہ پورہ کول ٲه دی ؟ پورته د روزو د بیان ذکر وو، بیا د جهاد بیان اوشو، اوس د حج بیان کیری او حکم فرمائی چه حج او عمرہ پورہ کوئی. د ظاهری الفاظونه معلومیری چه حج او عمرہ شروع کولو نه پس پورہ کول پکار دی. ٲول علماء په دې خبره متفق دی چه حج او عمرہ شروع کولو نه پس ددې پورہ کول لازم دی. اگر چه د عمرې په وجوب او مستحب کیدو کښې د علماء کرامو دوه اقوال دی. او هغه مونږ پورہ تفصیل سره په کتاب الاحکام کښې بیان کړې دی (فله الحمد والمنة).

په پورہ کولو کښې اقوال: ① حضرت علی ؓ فرمائی چه پورہ کول دا دی چه تاسو دخپل کور نه احرام او ټرنی. ② حضرت سفیان ثوری ؓ فرمائی چه ددې پورہ کول دا دی چه تاسو دخپل کور نه احرام او ټرنی. ستاسو دا سفر د حج او عمرې په غرض وی. میقات ته په رسیدو سره لبیک ونیل شروع کړنی. او د تجارت یا څه دبل دنیاوی غرض په ارادې سره نه ئې وتلې چې د خپل کار دپاره اوڅی او مکې ته نزدې رسیدو سره خیال کښې راولی چه راځه حج او عمره به هم او کړو چه دا شان حج او عمره به هم اوشی. لیکن دا پورہ کول نه دی، پورہ کول دا دی چه صرف په دې ارادې سره دکور نه اوڅی. ③ حضرت مکحول ؓ فرمائی چه ددې پورہ کول دادی چه دا دمیقات نه شروع کړنی. ④ حضرت عمر ؓ فرمائی چه پورہ کول دادی چه ددې دواړو اراده جدا جدا او کړی. او عمره د حج په ورځو کښې ادا نه کړی، ځکه چه په قران پاک کښې دی چه (الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَةٌ) د حج میاشتې مقرر دې. ⑤ قاسم بن محمد ؓ فرمائی چه د حج په میاشتو کښې عمره کول پورہ کیدل نه دی. دوی نه ټپوس اوشو چه محرم کښې عمره کول څنگه دی؟ دوی او فرمائیل چه خلق خودې ته پورہ وانی لیکن پدې قول کښې نظر دې د نبی کریم ﷺ څلور عمرې: ځکه چه دا ثابت شوې خبره ده چه نبی کریم ﷺ څلور عمرې کړې وې او څلور واړه ئې په ذی القعدة کښې کړې وې. یو په شپږمه هجری کښې د ذی القعدة په میاشت کښې، دویمه اوومه هجری کښې د ذی القعدة په میاشت کښې عمرة القضاء، دریمه ذوالقعدة اتمې هجری کښې عمرة الجعرانه، څلورمه لسمه هجری کښې ذوالقعدة کښې حج سره. ① ددې څلورو عمرو نه سوا د هجرت نه پس نبی کریم ﷺ بله عمره نه ده کړې.

په رمضان کښې د عمرې فضیلت: نبی کریم ﷺ ام هانی ته فرمائیلی وو چه په رمضان کښې عمره کول ماسره د حج کولو برابر دی. ② دا نبی کریم ﷺ په دې وجه فرمائیلی وو چه دې مور بی بی نبی کریم ﷺ سره د حج کولو اراده کړې وه. لیکن د سورلی په وجه ئې اونکړې شو. لکه څنگه چه په بخاری شریف کښې دا پورہ واقعه موجوده ده. حضرت سعید بن جبیر ؓ خو صفا فرمائی چه دا ددې مور بی بی دپاره خاص حکم وو، والله اعلم.

د حج او عمرې احرام نه پس د دې پورہ کول: حضرت عبداللہ بن عباس ؓ فرمائی چه د حج او عمرې احرام ټرلو نه پس ددې د پورا کیدو نه بغیر پریخودل جائز نه دی. حج په هغه وخت کښې پورا کیری چه کله دقربانی په ورځ د جمره عقبه کانړی اوولې او دبیت الله شریف طواف او کړی او دصفا او مروه په مینځ کښې سعی او کړی نو هله حج پورا شی. حضرت ابن عباس ؓ فرمائی چه حج د عرفات نوم دې. او عمره طواف دې. د حضرت عبداللہ ؓ قرأت دا دې (وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ إِلَى الْبَيْتِ) عمره بیت الله شریف ته په

① ابن ابی حاتم: ۴۳۷/۱ -

② صحیح بخاری کتاب العمرة باب کم اعتمر النبی صلی الله علیه وسلم: ۱۷۷۸، صحیح مسلم: ۱۲۵۲، ابوداود: ۹۹۳، ترمذی: ۸۱۶، ابن ماجه: ۳۰۰۳ -

③ صحیح بخاری کتاب العمرة باب عمرة لی رمضان: ۱۷۸۲، صحیح مسلم: ۱۲۵۶، عن ابن عباس -

تلو سرہ پورہ شوه. (۱)

حضرت سعید بن جبیر رضی اللہ عنہ تہ چہ کلہ دا ذکر اوشو نو هغوی اوفرمانیل چہ د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ قرأت ہم دا وو. حضرت علقمه رضی اللہ عنہ ہم دا فرمانی. حضرت ابراہیم رضی اللہ عنہ تہ ہم مروی دی. (وَأَتُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ إِلَى الْبَيْتِ) دشعبی رضی اللہ عنہ پہ قرأت کنبی والعمرہ دی، هغوی فرمانی چہ عمرہ واجب نہ ده او ددی خلاق ہم دهغوی نہ مروی دی.

د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم حج تمتع وو: دیرو احادیثو کنبی دیرو سندو سرہ حضرت انس رضی اللہ عنہ او دصحابہ کرامو رضی اللہ عنہ یو جماعت نہ روایت دی چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم حج او عمرہ دواړه یو خانې ادا اوفرمانیل. او په صحیح حدیث کنبی دی چہ نبکریم صلی اللہ علیہ وسلم خپلو صحابه کرامو رضی اللہ عنہ تہ اوفرمانیل چہ چا سرہ د قربانی: خناور شته دی هغوی دی د حج او عمرې په یو خانې احرام اوتړی. (۱) یو بل حدیث شریف کنبی دی چہ عمرہ په حج کنبی تر قیامتہ پورې داخله شوه. (۲) ابن ابی حاتم رضی اللہ عنہ په خپل کتاب کنبی یو روایت نقل کړې دی چہ یو سړې نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم تہ راغلو او دهغه نه دزعفرانو خوشبو راتله. هغه تپوس اوکړو چہ یارسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم زما د احرام باره کنبی مو څه حکم دی. په دی باندې دا آیت نازل شو. نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم تپوس اوکړو چہ هغه سائل چرته دی؟ هغه اوونیل چہ یارسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم څه موجود یم. وې فرمانیل چہ خپلې زعفرانی کپړې اویاسه اوبنه طریقې سره غسل اوکړه او څه چہ پخپل حج کنبی کوي هغه په عمرہ کنبی هم اوکړه. دا حدیث غریب دی اوداعجیبه سیاق دی. بعضو کنبی دغسل اوددی آیت د نزول ذکر نشته دی. یو روایت کنبی دده نوم یعلی بن امیه رضی اللہ عنہ راغلي دی، دویم روایت کنبی صفوان بن امیه رضی اللہ عنہ دی. واللہ اعلم (۳)

قوله تعالى: فَإِنْ أَحْبَبْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ

دمحصر حکم: بیا فرمانی که تاسو گیر شی نو چہ کومه قربانی درسره وی نو هغه اوکړئ. مفسرینو ذکر کړې دی چہ دا آیت په شپږمه هجری کنبی د حدیبیه په میدان کنبی نازل شو او مشرکانو نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم مکې معظمې ته دتلو نه منع کړی وو. او هم په دی باره کنبی پوره سورة فتح نازل شو. اود نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم صحابه کرامو رضی اللہ عنہ تہ رخصت ملاؤ شو چہ هغوی دی خپلې قربانی: په هغه خایونو کنبی ذبح کړی. نواویا اوبنان ذبح کړې شو. سرونه اوخرنیلې شو. او احرامونه پرانیستي شو. په رومبی خل د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم فرمان خلقو واوریدو او خلق لږ شان ایسار شو او هغوی ته دبل حکم انتظار وو چہ شاید څه ناسخ حکم راشی تردې چہ پخپله حضرت رسول اکرم صلی اللہ علیہ وسلم بهر تشریف راوړو او خپل سرمبارک نی اوخرنیلو. بیاتول خلق راضی شو. بعضو سرونه اوخرنیل او بعضو نوکونه پریکړل، په دی باندې نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمانیل چہ الله تعالی دی په سر خرنیلو والوباندې رحم اوکړی. خلقو عرض اوکړو چہ یارسواله صلی اللہ علیہ وسلم سر کموونکو دپاره هم دعا اوفرمانی. (۴) نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم هم دسر خرنیلو والودپاره دعا اوکړه. په دریم خل تې دسر کموونکو دپاره دعا اوفرمانیل. اووه اووه کسان په یو اوبن کنبی شریک وو. ټول صحابه کرام رضی اللہ عنہ څوارلس سوه وو. (۵) دحدیبیه میدان کنبی ایسار شوی وو. داحرم دحد نه بهر وو. اودا هم مروی دی چہ دحرم په کناره باندې وو، واللہ اعلم.

(۱) الطبری: ۷/۴-

(۲) صحیح بخاری کتاب الحج باب کیف قل الحائض والنفساء: ۱۵۵۶، صحیح مسلم: ۱۲۱۱-

(۳) احمد: ۱۷۵/۴، صحیح مسلم: کتاب الحج باب حجة النبی صلی الله علیه وسلم: ۱۲۱۸، عن جابر-

(۴) صحیح بخاری کتاب العمرة باب یفعل بالعمرة ما یفعل بالحج: ۱۷۸۹، صحیح مسلم: ۱۱۸۰-

(۵) صحیح بخاری کتاب الحج باب الحلق والتقصیر عند الاحلال: ۱۷۲۷، صحیح مسلم: ۱۳۰۱-

(۶) صحیح بخاری کتاب المغازی باب غزوة حدیبیة: ۴۱۵۱-

محصر صرف د دشمن د ویرې نه حصار ته وائی دې کښې اختلاف؟ د علماء کرام په دې کښې اختلاف دې چه دا حکم صرف د هغه خلقو دپاره دې چه کوم دښمن راگیر کړی یا د بیمارنی وغیره نه څوک مجبورشی نو دهغه دپاره هم رخصت دې چه هغه به هم دهغه خانې نه احرام پرانیزی او سر او خرنی او قربانی او کړی. ابن عباس رضی اللہ عنہ خو صرف دې ومبې قسم خلقو دپاره دا حکم ښائی. حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہ، طاوس رضی اللہ عنہ، زهري رضی اللہ عنہ او زید بن اسلم رضی اللہ عنہ هم دافرمانی.

لیکن مسند احمد کښې یو مرفوع حدیث کښې دی چه د کوم سړی لاس مات شی یا بیمارشی یا گوډ شی نو هغه به حلال وی. هغه دې راتلونکی کال ته حج او کړی. ددې حدیث راوی وائی چه ما ابن عباس رضی اللہ عنہ او ابوهریره رضی اللہ عنہ ته ذکر کړې دې نو هغوی هم افرمائیل چه دا رښتیا دی. په سنن اربعه کښې هم دا حدیث دې. (۱)

د دشمن ویره او بیماری وغیره عذرونه د احصار په حکم کښې برابر دی

مسلك حنفی: د احنافو په نیز د دشمن ویره اود دغه شان بیماری وغیره په حکم کښې برابر دی نولکه څنگه چه د دشمن په وجه څوک د حج یا عمرې کولو نه ایسارشی هغه به قربانی حرم ته اولیرې او چه کله هغه په حرم کښې ذبح کړې شی نو دې به آزاد شی دغه شان د بیمارنی په وجه چه څوک ایسارشی نو هغه به هم دغه شان کوی (احکام القرآن للجصاص (۳۷۸۱)، شاه فیصل غفرله).

حضرت ابن مسعود رضی اللہ عنہ، حضرت ابن زبیر رضی اللہ عنہ، علقمه رضی اللہ عنہ، سعید بن مسیب رضی اللہ عنہ، عروه بن مجاهد رضی اللہ عنہ، نخعی عطاء رضی اللہ عنہ، مقاتل بن حیان رضی اللہ عنہ نه هم دا روایت دې چه بیماریدل او گوډیدل عذر دې.

سفیان ثوری رضی اللہ عنہ هر مصیبت او تکلیف کښې هم داسې وائی. بخاری او مسلم کښې یو حدیث دې چه د حضرت زبیر بن عبدالمطلب رضی اللہ عنہ لور ضباعه رضی اللہ عنہا رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم نه تپوس کوی چه زما اراده د حج ده. خوڅه بیمار یه، حضرت نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم افرمائیل چه حج ته لاره شه او شرط او کړه چه زما د احرام نه د فارغیدو به هم هغه خانې وی چه په کوم خانې کښې څه د بیمارنی نه روغه شوم. (۲)

ددې حدیث په بناء باندې بعضې علماء کرامو فتوی ورکوی چه په حج کښې شرط لگول جائز دی. امام شافعی رضی اللہ عنہ هم فرمائی که دا حدیث صحیح وی نو زما قول هم دا دې، امام بیهقی رضی اللہ عنہ فرمائی چه دا حدیث بالکل صحیح دې، نو د امام صاحب مذهب هم دا دې، فالحمد لله.

بیا ارشاد فرمائی چه کومه قربانی تاسو سره وی هغه قربانی او کړنی. حضرت علی رضی اللہ عنہ فرمائی چه یو چیلې دې ذبح کړی. (۳) حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ فرمائی چه اوښ، غوا، چیلې، گله یا ددې ټران که وی، په دې اتو قسمونو کښې چه کوم یو غواړی ذبح دې کړی. (۴) حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ نه صرف چیلې مروی ده. او نورو ډیرو مفسرینو هم دا فرمائیلی دی. اود څلورو وارو امامانو هم دا مذهب دې.

په اوښ غوا میخه او گله چیلې باندې د قربانی جواز

مسلك حنفی: په څلورو امامانو کښې یو حضرت امام اعظم رضی اللہ عنہ دې د هغوی هم دا مذهب دې لکه څنگه چې فاضل مفسر رضی اللہ عنہ فرمائیلی دی یعنی اوښ غوا میخه او گله یا چیلې به قرآنی کوی اودا په هدی کښې شامل دی (احکام القرآن للجصاص (۳۷۲۱)، شاه فیصل غفرله).

(۱) احمد: ۴۵۰/۳، ابو داود: کتاب الناسک باب الاحصار: ۱۸۶۲، ترمذی: ۹۴، نسائی: ۶۸۶۳، ابن ماجه: ۳۰۷۷، وهو حدیث صحیح-

(۲) صحیح بخاری کتاب النکاح باب الاکفاء ل الدین: ۵۰۸۹، صحیح مسلم: ۱۲۰۷-

(۳) موطا امام مالک کتاب الحج باب ما استیسر من الهدی: ۳۹۵/۱، ح: ۸۸۶-

(۴) موطا امام مالک کتاب الحج باب ما استیسر من الهدی: ۳۹۵/۱، ح: ۸۸۶-

حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا او حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما وغیرہ فرمائی کہ ددی نہ مراد صرف اوہن او غوا دہ غالباً ددوی دلیل د حدیبیہ واقعہ دہ بہ دی کنبی صحابی نہ د چیلی ذبح کول منقول نہ دی غوا او اوہن دے بزرگانو قربانی کړی دی بخاری او مسلم کنبی حضرت جابر رضی اللہ عنہ نہ روایت دی کہ مونږ ته دالله ﷻ نبی حکم او کړو کہ اووه اووه کسان دے په اوہن او غوا کنبی شریک شی ^(۱) حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ نہ ہم دا منقول دی کہ د کوم یو خناور د ذبح کولو طاقت نی وی هغه دے ذبح کړی کہ مالدار وی نو اوہن اوکے ددی نہ نی حیثیت کم وی نو غوا گنی بیا چیلی ^(۲)

حضرت عروہ رضی اللہ عنہ فرمائی کہ په گران او ارزان نرخونو باندې موقوف دی دجمهورو ددی قول کہ چیلی کافی ده دا دلیل دے کہ قرآن پاک دآسانی ذکر کړی دی یعنی کم نہ کم هغه خیز که کوم باندې قربانی اوکړی شی او دقربانی خناور اوہن، غوا، چیلی او گدی دی لکه څنگه کہ ترجمان قرآن د رسول الله ﷺ دتره خوښ دحضرت عبدالله بن عباس رضی اللہ عنہ فرمان دی بخاری او مسلم کنبی یو حدیث کنبی دی کہ نبی کریم ﷺ یو ځل دچیلی قربانی اوکړه، ^(۳) بیا نی او فرمائیل کہ ترکومې پورې قربانی خپل ځانې ته اونه رسی تاسو سرونه مه خرنی.

ددې عطف ^(۴) «وَأَتُوا الْحَبْثَ» باندې دے په «فَلَا أُخْرِجُكُمْ» باندې نہ دی دلته دابن جریر نہ سہوہ شوی ده، وجه داده کہ نبی کریم ﷺ دحدیبی په کال کہ مشرکان ورته رکاوټ جوړ شو او نبی کریم ﷺ نی حرم شریف ته نہ پریخودونو دحرم نہ بهر ټولو سرونه ہم اوخر نیل او قربانی نی هم اوکړی ^(۵) لیکن دامن په حالت کنبی کہ حرم ته رسیدلې شی نو دا جائز نه دی ترکومې پورې کہ قربانی خپل ځانې ته اونه رسی او حاجی د حج او عمرې دخپلو ټولو کارونو او احکامونه فارغ نشی که هغه دحج او عمرې په یو ځانې احرام ترلې وی نو یا په دې کنبی یو کولو والا وی یا ده صرف د حج اراده کړی وی او احرام نی ترلې وی، یا نی خامخا د تمتع نیت کړی وی.

بخاری او مسلم کنبی دی کہ ام المومنین حفصه رضی اللہ عنہا رسول الله ﷺ نہ تپوس اوکړو کہ ټولو احرامونه پرانیستل او تاسو لاپه احرام کنبی یی نبی کریم ﷺ او فرمائیل کہ ماخپل سرخړ نیلې دے او دقربانی دخاروی په غاړه کنبی مې نښه اچولې ده ترکومې کہ دا ذبح نہ شی نو څه احرام نہ شم پرانیستی ^(۶) قوله تعالى: «فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ

دیمار سړی حکم: بیا حکم کیرې کہ بیمار اود سر تکلیف والا دے فدیہ ورکړی صحیح بخاری کنبی دی کہ عبدالله بن مغفل رضی اللہ عنہ وانی کہ څه دکوفې په جمات کنبی کعب بن عجره رضی اللہ عنہ سره ناست ووم ما دهغوی نہ ددی آیت باره کنبی تپوس اوکړو نو هغوی ماته او فرمائیل کہ څه څه خلکو اوچت کړم او نبی کریم ﷺ ته نی بوتلم او زما په خوله باندې سپړې روانې وې نبی کریم ﷺ کہ ماته اوکتل نو وې فرمائیل کہ زما دا خیال نه وو کہ ته به دې حالت ته رارسې آیا ستادومره وس نشته دے کہ ته یو چیلی ذبح کړی، ما او نیل که یارسول الله ﷺ څه خو غریب سړی یم، نبی کریم ﷺ او فرمائیل کہ ښه لاړ شه خپل سر اوخبره اودرې روژې اونیسې یا سپړو مسکینانو ته نیم نیم صاع (تقریباً پاؤ باندې یوسیر او پاؤ باندې یو چټاک) غله ورکړه نو دا آیت زما باره کنبی نازل شوې دے اود حکم اعتبار سره هر یو داسې معذوره سړی دپاره دے ^(۷)

^(۱) صحیح بخاری کتاب الحج باب جواز الاشتراک فی الهدی: (۱۳۱۸)۔

^(۲) الطبری: (۳۰/۴)۔

^(۳) صحیح بخاری کتاب الحج باب جواز الاشتراک فی الهدی: (۱۷۰۱)۔

^(۴) صحیح بخاری کتاب اغصر باب اذا العنصر: (۱۸۰۷، مسلم: ۱۲۳۱)۔

^(۵) صحیح بخاری کتاب الحج باب التمتع والقرآن: (۱۵۶۶، صحیح مسلم: ۱۲۲۹)۔

یو بل روایت کنبې دی چه کټونی پسې مې اور بلولو چه نبی کریم ﷺ زما دا حالت او کتلو اوماته نې دامسئله بیان کړه. (۱) یو بل روایت کنبې دې چه دا واقعه د حدیبیه ده. ا وزما په سر باندې لونې لونې وینسته وو په هغې کنبې ډیرې سپرې وې. (۲) د ابن مردویه په روایت کنبې دی چه بیا ما سر او خرنیلو او یو چیلې مې ذبح کړه. یو بل حدیث کنبې دی چه (نسک) یعنی قربانی یو چیلې ده او روژې که نې اوساتلې نو درې دی. او که صدقه ورکړی نو یو فرق (پیمانہ) شپږو مسکینانو باندې تقسیمول دی. حضرت علي ؑ، محمد بن کعب ؑ، علقمه ؑ، ابراهیم ؑ، مجاهد ؑ، عطاء ؑ، سدی ؑ اوربیع بن انس ؑ نه هم دافتوی نقل ده. د ابن ابی حاتم په حدیث کنبې دی چه نبی کریم ﷺ حضرت کعب ابن عجره ؑ ته درې واړه مسئلې خودلې وې او فرمانیلې نې وو چه په دې کنبې ته په کوم باندې غواړی عمل پرې اوکړې نو کافی دی. (۳)

حضرت ابن عباس ؓ فرماني چه کوم خاني کنبې دوه درې طريقې په لفظ د " او " سره بيان شوي وي نو په هغه خاني کنبې اختيار وي چه کوم يو غواړې نو وېکړه. حضرت مجاهد ؓ، حضرت عکرمه ؓ، حضرت عطاء ؓ، حضرت طاوس ؓ، حضرت حسن ؓ، حميد ؓ، حضرت اعرج ؓ، حضرت ابراهيم نخعي ؓ او حضرت ضحاک ؓ نه هم دا مروی دی. د آئمه اربعه او داکثرو عالمانو هم دا مذهب دې که غواړی نو روژې دې نیسی او که غواړی نو صدقه دې ورکړی او که غواړی نو قربانی دې اوکړی. روژې درې دی. صدقه یو فرق یعنی درې صاع (یعنی اته سیرو نه نیمه چټاکنۍ کمه) ده، په شپږو مسکینانو دې تقسیم کړی. او قربانی یو چیلې ده. په دې دریو واړو صورتونو کنبې چه کوم یو غواړی نو اوکړو چه دا دټولو نه آسانه ده. بیاني د صدقې بیان اوکړو، بیاني د قربانی بیان اوکړو. او نبی کریم ﷺ ته په افضل باندې عمل کول وو، نو ددې وجې نې رومې د چیلې د قربانی ذکر اوکړو. بیا نې شپږو مسکینانو باندې د خوراک کولو، بیا نې د دریو روژو ساتلو. سبحان الله د دواړو خایونو اعتبار سره دواړه ترکیبونه، خومره درست او بر محل دی. فالحمد لله.

حضرت سعید بن جبیر ؓ نه ددې آیت د مطلب باره کنبې تپوس اوشو نو وې فرمائل چه دغلې حکم به کولې شی. که ده سره وی نو یو چیلې دې واخلي، گنی دچیلې قیمت به د درهمونو سره اولگولې شی او ددې دې غله واخلي او صدقه دې ورکړی، گنی دهر نیم صاع په بدله کنبې دې یو روژه اونیسې. حضرت حسن ؓ فرماني چه کله دیو محرم په سر کنبې تکلیف وی نو وینسته دې اوخرنی او په دې دریو واړو کنبې دې یو فدیو ورکړی. لس روژې نیول دی لسو مسکینانو ته صدقه ورکول دی. هر یو مسکین ته یونیم صاع کهجورې (چې موجوده وخت کنبې ترې تقریبا دوه کلو جوړېږي) او یو یو صاع غنم او په قربانی کنبې چیلې. حسن ؓ او عکرمه ؓ هم لسو مسکینانو ته خوراک ورکول بیانونی دقولونو تضعیف: -خودا اقال صحیح نه دی. ځکه چه په مرفوع حدیث کنبې راغلی دی چه روژې درې دی او خوراک د شپږو مسکینانو دې او پدې دریو واړو صورتونو کنبې اختیار دې چه چیلې قربانی کوی که روژې نیسی او که شپږو مسکینانو ته خوراک ورکوی. اودا ترکیب په احرام کنبې ښکار کوونکی دپاره هم دې. دا قربانی او صدقه دې په مکه کنبې اوکړی او روژې چه چرته نیسی نو اودې نیسی لکه څنگه چه قرآن پاک الفاظ دی او د فقهاء کرامو اجماع ده. لیکن دلته ترتیب ضروری نه دې، اختیار

(۱) صحیح بخاری کتاب التفسیر سورة البقرة باب قوله تعالى (فمن كان منكم مریضا.....) (۲۰۱۷) -

(۲) صحیح بخاری کتاب المرضی باب ما رخص للمریض: ۵۶۶۵، صحیح مسلم: (۱۲۰۱) -

(۳) صحیح بخاری کتاب المغازی باب غزوة حدیبیة: (۴۱۹۱) -

(۴) ابو داود کتاب المناسک باب ل القديّة: ۱۸۶۱، نسائي: ۲۸۵۴، وهو صحیح -

دې. طاؤس رضی اللہ عنہ فرمائی چہ دا قربانی اودا صدقہ دې پہ مکہ کنبې او کړې او روژې چہ چرتہ نیسی نو اودې نیسی.

یو روایت کنبې دې چہ ابو اسماء چہ دابن جعفر مولی دې فرمائی چہ حضرت عثمان بن عفان رضی اللہ عنہ حج ته لاړو. دوی سره حضرت علی رضی اللہ عنہ او حضرت حسین رضی اللہ عنہ هم وو. څه ابن جعفر سره اووم. مونږ او کتل چہ یوسرې ملاست دې او دده اوښه دده سر ته تړلې شوې ده. ما هغه راپاسولو نو هغه حضرت حسین رضی اللہ عنہ وو. ابن جعفر چہ هغه اولیدو نو لاړو تر دې چہ مونږ سقیا ته اورسیدو، هلته مونږ شلو ورځو پورې د هغوی په تیمار دارنۍ کنبې وو. یو ځل حضرت علی رضی اللہ عنہ تپوس او کړو چہ څه حال دې؟ نو حضرت حسین رضی اللہ عنہ خپل سر طرفته اشاره او کړه. حضرت علی رضی اللہ عنہ ورته او فرمائیل چہ سر او خرنیه او بیا اوښ راوغواړه او هغه ذبح کړه. نو که د اوښ د احرام نه د حلالیدو دپاره وو نو خیر او که دا د فدیہ دپاره وو نو ظاهره شوه چہ دا قربانی د مکې نه بهر شوې وه.

قوله تعالى: - فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ

تمتع حج کوونکو دپاره احکام: بیا ارشاد فرمائی چہ تمتع حج کولو والا سرې دې هم قربانی او کړې. که دحج او عمرې احرام په یو ځانې تړلې وی یا نې د عمرې احرام تړلې وی او ددې نه فارغ شی او د حج احرام نې تړلې وی. اصل تمتع هم داده. اود فقهاء کرامو په کلام کنبې مشهور هم دا دې. او عام تمتع په دې دواړو قسمونو کنبې شامل دې. لکه څنگه چہ صحیح حدیث په دې باندې دلالت کوي. (بعض راویان وائی چہ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم په خپله تمتع کړې وو. بعضې وائی چہ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم قارن وو. او دا خبره هم ټول راویان وائی چہ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم سره د قربانی ځناور وو. نو په دې آیت کنبې دا حکم دې چہ تمتع کولو والا چہ په کومه قربانی باندې قادر وی هغه دې او کړې. ددې ادنی درجه یو چیلۍ قربانی کول دی. یعنی دغوا قربانی هم کولې شی. نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم دخپلو سبیانو د طرفنه د غوا قربانی کړې وه چہ ټولې تمتع والا وې. (ابن مردويه). ددې نه ثابته شوه چہ تمتع هم مشروع دې.

حضرت عمران بن حصین رضی اللہ عنہ فرمائی چہ د تمتع آیت هم په قران کنبې نازل شویږې او مونږ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم سره تمتع کړې وو. بیا خو نه په قران پاک کنبې ددې ممانعت راغلو او نه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ددې نه منع او فرمائیل. خو خلقو په خپله رانې سره دا ممنوع او گرځولو.

حضرت امام بخاری رحمته اللہ علیہ فرمائی چہ ددې نه مراد غالباً حضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ دې. (د حضرت امام المحدثین دا خبره بالکل صحیح ده. حضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ نه منقول دی چہ هغوی به ددې نه خلق منع کول او فرمائیل به نې که مونږ کتاب الله او گورونو په دې کنبې هم دحج او عمرې پوره کولو حکم موجود دې) **أَتَمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ** خو یاد ساتی چہ دا ممانعت د حضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ په نیز حرام نه وو بلکه ددې وجې وو چہ خلق په کثرت سره دبیت الله شریف د حج او د عمرې کولو قصد او کړې لکه څنگه چہ حضرت عمر رضی اللہ عنہ نه ښکاره مروی دی.

قوله تعالى: - فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ

د قربانی په بدله کنبې روژې نیول: بیا فرمائی چہ کوم سرې قربانی اونه کړې شی نو هغه دې درې روژې اونیسې په حج کنبې او اووه روژې په هغه وخت کنبې چہ کله دې د حج نه واپس شی. دا پوره لس روژې شوې. یعنی د قربانی طاقت د چا نه وی نو هغه دې روژې اونیسې، درې خو په ایام حج کنبې او باقی اووه دې نه پس، خو په دې کنبې

(۱) ابو داود کتاب الناسک باب ل هدی البقرة: ۱۷۵۱، ابن ماجه: (۳۱۳۳).

(۲) صحیح بخاری کتاب التفسیر سورة البقرة باب (لمن تمتع بالعمرة الى الحج) ۴۵۱۸، صحیح مسلم: (۱۲۲۶).

روژي د عرفي نه وړاندې نیول: د علماء کرامو فرمان دې چه اولی دا دی چه دا روژي د عرفي نه مخکښې مخکښې د ذی الحجه په ورځو کښې اونیسې. حضرت عطاء رضی اللہ عنہ قول هم دا دې. یا د احرام ترلو سره دې اوساتې. د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ وغیره هم دا قول دې ځکه چه د «فی الحجۃ» لفظ دې. په شوال کښې د روژو نیولو حکم: حضرت طاووس رضی اللہ عنہ، حضرت مجاهد رضی اللہ عنہ وغیره هم دا فرمانی چه شوال کښې هم دا روژي جائز دی. حضرت شعبی رضی اللہ عنہ وغیره فرمانی که دې روژو سره د عرفي د ورځې روژه هم شامله کړې شی نو دا هم ورته اختیار دې. حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ نه دا هم منقول دی که د عرفي نه مخکښې دوه روژي اونیسې اودریمه د عرفي په ورځ وی نو دا هم جائز دی. حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہ هم فرمانی چه یو روژه دیوم الترویة نه مخکښې، یو دیوم الترویة او یو د عرفي په ایام التشریق کښې روژي نیول: د حضرت علی رضی اللہ عنہ فرمان هم دا دې. (۱) که دیو سړی نه دا درې واړه روژي یا دوه پاتې شی او هغه په ایام التشریق یعنی د لونی اختر نه پس چه درې ورځې راشي. حضرت عائشه رضی اللہ عنہا او حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہ فرمانی چه هغه په دې ورځو کښې هم دا روژي نیولې شي. (بخاری). د امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ قول هم دا دې. حضرت علی رضی اللہ عنہ، حضرت عکرمه رضی اللہ عنہ، حسن بصری رحمۃ اللہ علیہ، او عروه بن زبیر رضی اللہ عنہ نه هم دا مروی دی. (۲) اوددې دلیل دادې چه فی الحج عام دې. او دا ورځې هم په کښې شاملې دي. د حضرت امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ جدید قول دا دې چه په دې ورځو کښې دا روژي نیول ناجائز دی. ځکه چه په صحیح مسلم کښې حدیث دې چه ایام تشریق د نه خوراک ځکاک او د الله تعالی ذکر کولو ورځې دي. (۳)

په ایام التشریق کښې د روژو نیولو حکم

مسلم حنفی: په ایام التشریق کښې روژه نیول حرام دی ځکه چې دا د الله تعالی د میلستیا ورځې دي لکه حدیث مبارک کښې چې دی «ألا لاتصوموا فی هذه الايام فانها أيام أكل وشرب وعمل» (تسهیل الهدایه ۱۲/۳۳۵)

قوله تعالى: - وَبَعَثْنَا إِذَا رَجَعْتُمْ

د اووه روژو وخت: بیا اووه روژي وخت د واپس کیدو، ددې نه مراد دا دې چه کله واپس شی او خپل ځانې ته اورسی، او کله چه واپس کیږی نو په لاره کښې هم دا روژي نیولې شي. مجاهد رضی اللہ عنہ، او عطاء رضی اللہ عنہ هم دا فرمانی. یا مراد ترې وطن ته تګ دې. دا ابن عمر رضی اللہ عنہ فرمانی. او نور هم ډیرو تابعینو نه هم دا مذهب روایت دې بلکه ابن جریر رضی اللہ عنہ خو په دې قول اجماع ښائی.

صحیح بخاری یو طویل حدیث کښې دی چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم حجة الوداع کښې د عمرې حج سره تمتع اوکړه او قربانی نې اوکړه. ذوالحلیفه نه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم خان سره قربانی اخستې وه. عمره نې اوکړه او بیا نې د حج تهلیل اوکړو. خلقو هم دوی سره تمتع اوکړو. بعضو خلقو خو خان سره قربانی اخستې وه، بعضو سره د قربانی ځناور نه وو. مکې ته په رسیدو نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم او فرمانیل چه چا سره د قربانی ځناورو شته هغوی دې حج ختمیدو پورې په احرام کښې اوسی او چه چا سره قربانی نشته هغوی دې دبیت الله شریف طواف اوکړی او د صفا مروه سعی دې اوکړی او احرام دې پرانیزی، سرونه دې اوخړنی یا دې وینسته واړه کړی، بیا دې د حج احرام اوتړی. که د قربانی طاقت نې نه وی نو درې روژي دې اونیسې په حج کښې او اووه روژي چه کله خپل وطن ته واپس اورسی نو بیا دې اونیسې. (بخاری و مسلم). (۱) ددې

(۱) الطبری: ۹۴/۴ -

(۲) الطبری: ۹۴/۴ -

(۳) صحیح بخاری کتاب الصیام باب تحريم صوم ایام التشریق:، ۱۱۴۱، ابوداود: (۲۸۱۲) -

(۴) صحیح بخاری کتاب الحج باب من ساق البدن معه: ۱۶۹۱، صحیح مسلم: (۱۲۲۷) -

نہ دا خبرہ ثابتیری چہ دا اووہ روژې وطن ته واپس کیدو نه پس دی.

قوله تعالى: - يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا اذْكُرُوْا نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَیْكُمْ اِذْ هُوَ قَدْ جَعَلَ لَكُمُ الدِّيْنَ كَمَا جَاءَکُمْ مِنْ بَرٍّ وَّجْهًا مَّوْجِبًا لِّغَضَبِ اللّٰهِ عَلَیْکُمْ اِذْ تَخْلُوْنَ فِیْ الدَّارِ الْمَدِیْنَةِ وَتَقُوْلُْنَ اِنَّا لَفِیْ دَارٍ مَّأْمُوْرَةٍ اَنْ نَّجِیْءَکُمْ بِاَیِّ دَارٍ مِّنْ دُوْنِهَا لَعَلَّکُمْ تَعْلَمُوْنَ

لس ورځې روژې برابرول: بیا فرمائی چہ دا پوره لس دی. دا فرمان تاکید دپاره دې لکه څنگه چہ عربو کښې ونیلې کيږي، ما خپلو سترگو سره اوکتل، په غوږونو مې واوړیدل، په لاسونو مې اولیکل او قرآن پاک کښې هم دا دی چہ ﴿وَلَا تَطْرِدُوْهُنَّ مِّنْ اٰمَانَتِهِنَّ﴾ نه یو مارغه چہ خپلو دواړو وزروسره الوزی بل خانې کښې فرمائی چہ ﴿وَلَا تَحْطَطُّ مِنْکُمْ﴾ ته پخپل ښی لاس سره نه لیکې. او بل خانې کښې دی چہ مونږ حضرت موسی ﷺ نه د دیرشوشپو وعده اخستې وه او په نورو لسو ورځو سره مو پوره کړل او د رب ﷻ مقرر څلویښت ورځې مو پوره کړې. نو په دې ټولو ځایونو کښې تاکید دې هم داشان دا جمله هم د تاکید په طور استعمال شوې ده. او داهم ونیلې شوی دی چہ دا حکم دې د تمام او کمال د ﴿کَامِلَةً﴾ مطلب داهم بیان شوې دې چہ دا د قربانی بدله کښې کافی ده.

د تمتع حج حکم د چا د پاره دې: دې نه پس فرمائی چہ دا حکم دهغه خلقو دپاره دې چہ دمسجد حرام اوسیدونکی نه وی. په دې باندې اجماع ده چہ حرم والا تمتع نشی کولې. حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی بلکه ددوی نه مروی دی چہ نبی کریم ﷺ او فرمائیل چہ انې د مکې خلقو تاسو تمتع نه شی کولې: تمتع بهر والو دپاره دې. دې دپاره به تاسو لږ شان لرئ ځی. لږه شان منزل او کړئ او بیا د عمرې احرام اوترئ. د طأوس په تفسیر کښې هم دا دی. (۱)

خوعطاء فرمائی چہ میقات یعنی چہ کوم خلق د احرام تړلو خانې ته نژدې وی هغوی هم په دې حکم کښې دی چہ دهغوی دپاره هم تمتع کول جائز نه دی. مکحول ﷺ هم دا فرمائی. نو د عرفات والو، مزدلفه والو، عرفه والو، اود رجیع اوسیدونکو دپاره هم دا حکم دې.

زهري ﷺ فرمائی چہ دمکې نه دیو ورځې مسافت فاصله هومره وی، یا دې ته نژدې وی نو هغه تمتع کولې شی. او نور خلق نشی کولې. حضرت عطاء ﷺ فرمائی چہ دا منزل دوه ورځې دې. د حضرت امام شافعی ﷺ مذهب هم دادې چہ اهل حرم او چہ کوم خلق په دومره فاصله کښې وی چہ هلته مکې والو دپاره مونږ قصر کول جائز نه وی. ددوی ټولو دپاره هم دا حکم دې، ځکه چہ ټول به حاضر گنرلې شی. ددې نه علاوه ټول مسافر، او ددوی ټولو دپاره حج کښې تمتع کول جائز دی. والله اعلم.

د حاضر المسجد الحرام نه څوک مراد دې؟

مسلك حنفی: چہ کوم خلق د حرم او احرام دمیقاتو ترمینځه وی هغوی حاضر المسجد الحرام کښې داخل دی دغه دمیقات اوسیدونکی هم په حاضر المسجد الحرام کښې داخل دی (۲)

د تقوی حکم: بیا فرمائی چہ الله ﷻ نه ویرېږنی چہ دهغه پاک ذات چې کوم احکام دی هغه پوره کړنی چہ دکومو کارونو نه هغه ذات منع کړی یی نود هغې نه منع شی او یقین او کړنی چہ هغه ذات نافرمانو ته سخته سزا ورکوی.

الحج	أشهر	معلومت	فمن	فرض
حج	خو میاشتي	معلومې دی	نوهغه چا	چہ فرض کړدا
	د حج میاشتي	ټولو ته معلومې دی	نوخوک چې	فرض کړی

(۱) الطبری: ۱۱۱/۴-

(۲) احکام القرآن للعثماني (۱۱۱-۳۳۰).

فِيهِنَّ	الْحَجَّ	فَلَا رَفَثَ	وَلَا فُسُوقَ	وَلَا جِدَالَ	فِي الْحَجِّ ط
پہ دی میاشتہ کنبی	حج انونہ دی کوی جماع	اونہ گناہونہ	اونہ جگہری	پہ دوران دحج کنبی	
پہ دغہ ورخو کنبی	پہ خان حج	انودغہ دی خبرشی	پہ حج کنبی	کوروالی گناہونہ	اوجگہری خاص طورسہ منع دی
وَمَا تَفْعَلُوا	مِنْ خَيْرٍ	يَعْلَمُهُ اللَّهُ ط	وَتَزَوَّدُوا	فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ	
اونہ اچی کوی تاسوا	خہ نیک کار	اپوہیری پہ ہغی اللہ	اونونہ دخان سرہ	واخلی اوبیشکہ	بہترہ تونہ
اوفرخہ نیک کارچی	تاسو کوی ہغہ	اللہ پہ ہغی	یوہہ دی	اوخان سرہ تونہ	اخلی بیشکہ اچی دتولونہ بنہ تونہ
التَّقْوَى	وَالتَّقْوَنَ	يَاُولَى الْأَلْبَابِ			
پرهیزگاری دہ	اوخان اوساتی	دنافرمانی	زمانہ	اے	عقلمندو
د سوال نہ	خان ساتل دی	اوانی	ہوہیاریانوزما	دعذاب	نہ خان بچ کری

قوله تعالى: - الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ

دحج دپارہ داحرام میاشتی: عربی دان وانی چہ ددی جملی مطلب دادی چہ حج، حج دی، دا میاشتی چہ معلومی اومقرر دی. نو د حج پہ ورخو کنبی احرام تہل، دنورو میاشتہ داحرام تہلو نہ زیات کامل دی. اگر چہ دنورو میاشتہ احرام تہل ہم صحیح دی. حضرت امام مالک رحمہ اللہ، حضرت ابوحنیفہ رحمہ اللہ، حضرت امام احمد بن حنبل رحمہ اللہ، حضرت اسحاق رحمہ اللہ، حضرت ابراہیم نخعی رحمہ اللہ، حضرت ثوری رحمہ اللہ، حضرت لیث رحمہ اللہ، فرمانی چہ پہ تہل کال کنبی چہ پہ کومہ میاشتہ کنبی غواری نو د حج احرام تہل شی. ددی بزرگانودلیل دادی چہ (يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَيَّامِ) الخ. دویم دلیل دادی چہ حج او عمرہ دوارو تہ نسک ونیلے شوی دی او د عمری احرام پہ ہرہ میاشتہ کنبی تہل شی نو د حج احرام ہم چہ کلہ اوتہی نو صحیح بہ وی.

حضرت امام شافعی رحمہ اللہ فرمانی چہ د حج احرام د حج پہ میاشتہ کنبی تہل صحیح دی. او کہ پہ نورو میاشتہ نی د حج احرام اوتہلو نو دابہ صحیح نہ وی لیکن دی سرہ عمرہ ہم کولے شی یا نہ؟ پہ دی کنبی د امام صاحب رحمہ اللہ دہ اقوال دی. حضرت ابن عباس رحمہ اللہ، حضرت جابر رحمہ اللہ، حضرت عطاء رحمہ اللہ، او حضرت مجاہد رحمہ اللہ نہ ہم دا مذهب مروی دی چہ د حج احرام د حج میاشتہ نہ سوا نورو میاشتہ کنبی تہل غیر صحیح دی او پہ دی باندی دلیل (الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ) دی. (۱)

اودعربی دان حضراتو یو جماعت وانی چہ د آیت ددی الفاظو مطلب دا دی چہ حج دپارہ خاص دہ میاشتی مقرر دی. نو ثابتہ شہ چہ ددی میاشتہ نہ مخکنی چہ خوک احرام اوتہی نو ہغہ بہ صحیح نہ وی. چہ خنگہ دمونخ د وخت نہ مخکی خوک مونخ او کری. حضرت امام شافعی رحمہ اللہ فرمانی چہ مونخ تہ مسلم بن خالد خبر راکری دی چہ ہغوی ابن جریج نہ واوریدل، ہغوی تہ عمرو بن عطاء رحمہ اللہ اوونیل، ہغوی تہ عکرمہ رحمہ اللہ ذکر اوکرو چہ حضرت عبداللہ بن عباس رحمہ اللہ فرمانی چہ یو سری دپارہ لاتق نہ دی چہ دحج میاشتہ نہ سوا دحج احرام اوتہی خکہ چہ اللہ رحمہ اللہ فرمانی چہ (الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ) ددی روایت نور ہم سندونہ شتہ دی. یو سند کنبی دی چہ سنت ہم دا دی. صحیح ابن خزیمہ کنبی ہم دا روایت منقول دی. اصل کتابونو کنبی دا مسئلہ شوی دہ چہ د صحابی فرمان چہ پہ حکم کنبی د مرفوع حدیث پہ شان دی.

د حج د میاشتو نه وړاندې د حج دپاره د احرام تړل

مسلك حنفی: د حج د میاشتو نه وړاندې که څوک د حج دپاره احرام او تړی نو په دغه احرام باندې حج کیږي خو داسې کول مکروه تحریمی دی (کذا فی معالم الحجاج للسعيد احمد صفحه ۹۶)، شاه فیصل غفرله.

نودا حکم به در رسول ﷺ وی او صحابی هم دلته هغه صحابی دي چه کوم مفسر قران او ترجمان القران دي. ددې نه علاوه د ابن مردويه يو مرفوع حديث کښي دي. نبی کریم ﷺ فرماني چه د حج احرام تړل د حج د میاشتو نه سوا تړل هیچا لره لائق نه دی، ددې اسناد هم ښه دی. لیکن حضرت امام شافعی رحمه الله او امام بیهقي رحمه الله نه روایت دي چه ددې حديث راوی حضرت جابر بن عبدالله ﷺ نه تپوس او کړې شو که د حج د میاشتو نه مخکښي د حج احرام او تړلې شي، نو دوی او فرمائیل چه نه. (دا موقوف حديث زیات ثابت او زیات صحیح دي. او د صحابی ددې فتوی تقویت د حضرت عبدالله بن عباس ﷺ ددې قول نه هم کیږي چه سنت د اشان دی. والله اعلم.

(أشهر معلومت) نه مراد حضرت عبدالله بن عمر ﷺ فرماني چه دشوال، ذی القعدة او د ذی الحجه لس ورځې دي. (بخاری). (۱) دا روایت ابن جریر او مستدرک حاکم کښي هم دي. او امام حاکم رحمه الله دي ته صحیح وانی. (۲) حضرت عمر ﷺ، حضرت علی ﷺ، حضرت ابن مسعود ﷺ، حضرت عبدالله بن زبیر ﷺ، حضرت ابن عباس ﷺ، نه هم دا مروی دي. حضرت عطاء ﷺ، حضرت مجاهد ﷺ، حضرت ابراهیم نخعی ﷺ، حضرت شعبی ﷺ، حضرت حسن ﷺ، حضرت ابن سیرین ﷺ، حضرت مکحول ﷺ، حضرت قتاده ﷺ، حضرت ضحاک بن مزاحم ﷺ، حضرت ربیع بن انس ﷺ، حضرت مقاتل ﷺ هم دا فرماني. (۳) او حضرت امام شافعی رحمه الله، حضرت امام ابوحنیفه رحمه الله، حضرت امام احمد بن حنبل رحمه الله، حضرت امام ابویوسف رحمه الله، او ابو ثور رحمه الله نه هم دا مذهب مروی دي. امام ابن جریر رحمه الله هم دا خوښوی.

د حج میاشتي

مسلك حنفی: څنگه چه فاضل مصنف فرمائیلي دي نو هم دغه شان ده یعنی دا حنافو په نیز هم د حج د میاشتو نه د شوال او ذو القعدة پوره میاشت اود ذو الحجه اولنی لس ورځې مراد دی لکه څنگه چې صاحب د قدروی شیخ ابوالحسن رحمه الله فرماني چه د حج میاشتي شوال ذوالقعدة اولس ورځې د ذوالحجه دي (تسهيل الهدایه ۴۸۳۸۲).

(د أشهر) لفظ جمع دي. نوددې اطلاق دوه پوره میاشتو او د دریمې په بعضې حصه باندې هم کیږي شي. لکه څنگه چه عربی کښي ونیلې شي ماهغه په دې کال یا په دې ټن ورځ کښي لیدلې دي. نو په حقیقت کښي خونې ټول کال یا ټوله ورځ نه وی لیدلې بلکه دکتلو وخت خولې شان وی. مگر تقریبا داسې ونیلې کیږي. د اشان دلته هم تقریبا د دریمې میاشتي ذکر دي. په قران پاک کښي هم دی چه (قَن تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ) حالانکه دا زردیونیمې ورځې وی. مگر په شمیر کښي دوه ورځې او ونیلې شوي دي. حضرت امام مالک، حضرت امام شافعی رحمه الله، رومبي قول دادې چه شوال، ذوالقعدة او د ذوالحجه پوره میاشت ده. حضرت ابن عمر ﷺ، ابن شهاب ﷺ، عطاء ﷺ، جابر بن عبدالله ﷺ، طاووس ﷺ، مجاهد

(۱) کتاب الام: ۱۳۲/۲، بیهقي ۱۳۴۳/۴-

(۲) صحیح بخاری کتاب الحج باب قوله تعالى (الحج أشهر معلومات) تعلیقا قبل حديث: ۱۵۶۱، وصحیح ابن عزمه: ۲۵۹۶-

(۳) حاکم: ۲۷۶/۲، مستدرک صحیح-

(۴) ابن ابی حاتم: ۴۸۶/۲-

عمرہ بن الزبیر رضی اللہ عنہ او حضرت قتادہ رضی اللہ عنہ نہ ہم دا مروی دی. یو مرفوع حدیث کنبی دا ہم راغلی دی لیکن ہغه موضوع دی خکہ چہ ددی راوی حصین بن مخارق دی. او پہ ہغه باندی د احادیثود وضع کولو تہمت دی بلکہ ددی مرفوع کیدل ثابت نہ دی، واللہ اعلم.

امام مالک رضی اللہ عنہ ددی قول منلو نہ پس دائباتیری چہ د ذوالحجہ پہ میاشت کنبی بہ عمرہ کول صحیح وی، دامطلب نہ دی چہ دلسمی ذی الحجی نہ پس ہم حج کیدیشی. نو حضرت عبداللہ رضی اللہ عنہ نہ روایت دی چہ د حج پہ میاشتو کنبی عمرہ درست نہ ده. امام ابن جریر رضی اللہ عنہ د دی قول ہم دا مطلب اخلی چہ د حج زمانہ خو د منی د ورخی تیریدو نہ پس تیرہ شوه. د محمد بن سیرین بیان دی چہ زما پہ علم کنبی خو خوک داسی اهل علم نشته دی چہ د حج د میاشتو نہ علاوہ، عمرہ کولولرہ دی میاشتو کنبی دننه عمرہ کولو نہ افضل منلو کنبی شک کوی. حضرت عمر رضی اللہ عنہ او حضرت عثمان رضی اللہ عنہ ہم د حج د میاشتو نہ علاوہ پہ نورو میاشتو کنبی عمرہ کول خویش منقول دی بلکہ پہ دی میاشتو کنبی عمرہ کولو نہ منع کول. واللہ اعلم. (ددی نہ دمخکی آیت پہ تفسیر کنبی تیر شوی دی چہ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ذوالقعدہ کنبی خلور عمری ادا او فرمائیلی او ذوالقعدہ ہم د حج میاشت نہ نو د حج پہ میاشتو کنبی عمرہ کول جائز شو واللہ اعلم).

قوله تعالى: - قَسْرَ قَرْصٍ فِيهِنَّ الْحَجَّ

د فرض نہ مراد: بیا ارشاد فرمائی چہ کوم سرې پہ دی میاشتو کنبی حج مقرر کړی یعنی د حج احرام اوتری نو دا پوره کول لازم دی. فرض نہ دلته مراد واجب اولازم دی. (۱) حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ فرمائی چہ ددی (فرض) نہ د حج او عمرې احرام ترلووالا مراد دی. عطاء رضی اللہ عنہ فرمائی چہ د فرض نہ مراد احرام دی. ابراهیم رضی اللہ عنہ اود ضحاک رضی اللہ عنہ ہم دا قول دی. (۲) حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ فرمائی چہ احرام ترلو او لبیک ونیلو نہ پس یو خانې کنبی پاتې کیدل صحیح نہ دی. اود بزرگانو ہم دا قول دی. بعضې بزرگانو دا ونیلی دی چہ د فرضو نہ مراد لبیک ونیل دی.

قوله تعالى: - فَلَا رَقَّتْ

د رقت نہ مراد: د (رَقَّتْ) نہ مراد جماع ده لکه څنگه چہ بل خانې کنبی قران پاک کنبی فرمائی چہ (أَجَلْ لَكُمْ لَيْلَةَ الصَّيَامِ الرَّقَّتْ إِلَى نِسَائِكُمْ) یعنی روزې پہ شپو کنبی ستاسو دپارہ ستاسو خپلو بیبیانوسره جماع کول موحلال کړی دی. د احرام په حالت کنبی جماع او ددی ټول کارونه حرام دی. لکه مباشرت کول، بشکلول، د ښځو په موجودگي کنبی ددی خبرې کول اگر چہ بعضو د سرو په ډله کنبی داسې خبرې په (رَقَّتْ) کنبی داخلي کړی دی. خو د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ نه ددی خلاف مروی دی. هغوی یو ځل څه داسې شعر اوونیلو اوددوی نه په تپوس کولودوی او فرمائیله چہ دښځو په مخکې داسې خبرې کول (رَقَّتْ). ددی د (رَقَّتْ) ادنی درجه داده چہ د جماع وغیره ذکر اوکړې شی. فحش خبرې کول، په خبرو کنبی داسې اشارې کول، په اشارو کنیاو کنبی د جماع ذکر کول، خپلو بیبیانو ته ونیل چہ احرام لرې شی نو جماع به کوی، چیرچار، مساس، وغیره دا ټول په (رَقَّتْ) کنبی داخل دی. اود احرام په حالت کنبی دا ټولې خبرې حرامې دی.

قوله تعالى: - وَلَا تُسَوِّقُ

د فسوق مفهوم: د مختلفو مفسرینو د مختلفو اقوالو مجموعه داده چہ د فسوق معنی عصیان او نافرمانی، ښکار، کنخل، وغیره بدزبانی ده. لکه حدیث کنبی دی چہ مسلمان ته کنخل کول فسق دی. او دده قتل،

(۱) الطبری: ۱۲۱/۴ -

(۲) ایضا: ۱۲۳/۴ -

کول کفر دے۔ (۱) اللہ ﷻ نہ سوا د نورو د تقرب دپارہ خناور ذبح کول هم فسق دے لکه قرآن پاک کنبی دی چه (أَوْفُسًا أَهْلِ يُغَيِّرُ اللَّهُ بِهِ) خلق په بدو القابو سره يادول هم فسق دے قرآن پاک فرمائی چه (وَلَا تَقْتُلُوا بِالْأَلْقَابِ) مختصر داچه دالله ﷻ هره نافرمانی په فسق کنبی داخله ده اگر چه فسق هروخت حرام دے لیکن حرمت والا میاشتو کنبی ددی حرمت نور هم زیاتیرې. الله ﷻ فرمائی چه (فَلَا تَظْلِمُوا فِئْتَيْنِ الْفُسْكَ) دے حرمت والا میاشتو کنبی په خپلو خانوونو باندې ظلم مه کونی. داشان حرم کنبی هم ددی حرمت زیاتیرې. ارشاد دے چه (وَمَنْ يُؤْذِنِهِ بِالْجَنَاحِ يَظْلِمُ نَفْسَهُ مِنْ عَذَابِ الْيَوْمِ) یعنی حرم کنبی چه د شوک د الحاد او بی دینی اراده او کړی دے نو مونږ به ورته درد ناک عذاب ورکوو. امام ابن جریر رحمته الله فرمائی چه دلته مراد د فسق نه هغه کارونه دی چه د احرام په حالت کنبی منع دی لکه ښکار کول، ویښته خرنیل یا واره کول، نوکونه پریکول وغیره. حضرت ابن عمر رضی الله عنهما نه دا هم مروی دی لیکن بهترین تفسیر هم هغه دے چه کوم مونږ بیان کړو یعنی هرې گناه نه منع کیدل. والله اعلم. (۲) بخاری او مسلم کنبی دی چه کوم سړې ددی بیت الله حج کوی، او هغه دې کنبی نه رفت او کړی، اونه فسق او کړی، نو هغه د گناهونو نه داسې پاک راوړی لکه څنگه چه د خپل پیدائش په ورځ وو. (۳)

قوله تعالى: - وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ

د جګړو ممانعت: بیا ارشاد دې چه په حج کنبی جنگ مه کونی یعنی دحج په وخت کنبی دحج په ارکانو کنبی جنگ مه کونی. ددی پوره پوره بیان الله ﷻ بیان او فرمائیلو. دحج میاشتی مقرر شوی دی. په دې کنبی کمې زیاتې مه کونی. د حج موسم مخکینې روستو مه کونی لکه څنگه چه د مشرکانو طریقه وه. او ددی مذمت قرآن پاک په بل مقام کنبی کړې دے. دا شان قریش به مشعر الحرام سره مزدلفه کنبی پاتې کیدل او باقی عرب به عرفات کنبی پاتې کیدل. بیا به ئې خپلو کنبی جګړې کولې. او یوبل ته به ئې ونیل چه مونږ په صیحه لار یو او طریق ابراهیمی باندې یو. نو ددی نه په دې مقام کنبی ممانعت اوشو چه الله ﷻ دخپل نبی ﷺ په لاس د حج وخت، د حج ارکان او د حج خایونه مقرر کړی دی. اوس تاسوپه یوبل باندې فخر مه کوئ. او نه د حج ورځې وړاندې روستو کوئ، او اوس دا جنگ ختم کړئ. والله اعلم.

دا مطلب هم بیان شوی دې چه د حج په سفر کنبی په خپلو کنبی جګړې مه کونی. او مه یو بل ته غصې کونی. او مه یو بل ته کنځل کونی. د ډیرو مفسرینو دا قول هم دې او د ډیرو مفسرینو رومې قول هم دې. حضرت عکرمه رضی الله عنه فرمائی چه دچا خپل غلام ته غصه کول په دې کنبی داخل نه دی. خو وهی دې نه. لیکن څه وایم که غلام او وهی هم نو هیڅ ویره نشته دې.

مسند احمد کنبی حدیث دې چه مونږ نبی کریم ﷺ سره په سفر حج کنبی وو. او عرج کنبی پاتې شوی وو. حضرت عائشه رضی الله عنها نبی کریم ﷺ سره ناسته وه. او حضرت اسماء رضی الله عنها خپل والد حضرت ابو صدیق رضی الله عنه سره ناسته وه. د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه او د نبی کریم ﷺ د اوبسانو سامان د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه خادم سره وو. حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه دده انتظار کولو. وخت پس هغه راغلو. او دده نه ئې تپوس او کړو چه اوښ چرته دې؟ هغه اوونیل چه پروڼ شپې راسې غیب دې. دوی خفه شو او وې فرمائیل چه یو اوښ دې هم سنبال نه کړو. په دې وینا سره دوی هغه (غلام) اووهلو. نبی کریم ﷺ خنډل او فرمائیل ئې چه اوگورنی د احرام په حالت کنبی دې څه کوی؟ دا حدیث ابوداود او ابن ماجه کنبی هم

(۱) صحیح بخاری کتاب الايمان باب خوف المؤمن من ان يحبط عمله..... ۴۸، صحیح مسلم: ۶۴-.

(۲) درفت متعلق د مفسرینو اقوال اوگورنی: طبری: ۱۲۷/۴-.

(۳) صحیح بخاری کتاب الحج المبرور: ۱۵۲۱، صحیح مسلم: ۱۳۵۰-.

دے (۱) بعضو سلفو نہ ہم دا مروی دی چہ د حج پورہ کیدو کنبی (خوک نہ وهل) دا ہم دی لیکن داخیال ساتل پکار دی چہ د نبی کریم ﷺ دحضرت ابوبکر صدیق ؓ پہ دے کار باندی دا فرمائیل پہ دے کنبی دیر لطافت سرہ یو قسم انکار دے نو مسئلہ دا شوہ چہ دا پرینودل اولی دی واللہ اعلم مسند عبد بن حمید کنبی دی چہ کوم سرے خپل حج پورہ کری او دده دلاسه مسلمان پہ تکلیف کنبی نہ شی نو دده تول مخکنبی روستی گناہونہ معاف کیری (۲)

قوله تعالى: وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمُهُ اللَّهُ

اللہ پہ ہرہ نیکی عالم دی: بیا فرمائی چہ تاسو خہ نیکی کوئی نودھغی علم اللہ ﷻ تہ دے چونکہ پورہ نہ دھری بدنی نہ منع فرمائیلی وہ چہ نہ دے خوک بدکار کوی او نہ دے بدہ خبرہ کوی نودلتہ د نیکی رغبت ورکولی شی چہ دھری نیکی بہ د قیامت پہ ورخ پورہ پورہ بدلہ ورکولی شی۔

قوله تعالى: وَتَزِدُوا فَنَ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى

خان سرہ توبنہ اخستل: بیا ارشاد فرمائی چہ خان سرہ توبنہ او د سفر خرچ اورپی حضرت ابن عباس ؓ فرمائی چہ خلق بہ بغیرد توبنی نہ حج تہ تلل بیا بہ نی خلقو نہ سوال کولونو پہ دے باندی دا حکم نازل شو (۳) حضرت عکرمہ ؓ حضرت ابن عیینہ ؓ ہم دا فرمائی بخاری او نسائی وغیرہ کنبی دا روایتونہ مروی دی یو روایت کنبی دا ہم دی چہ دیمن خلقو بہ داسی کول او خپل خان تہ بہ نی متوکلین ونیل (۴) دحضرت عبداللہ بن عمر ؓ نہ ہم دا روایت دے چہ کلہ بہ نی احرام تپلو نو خہ توبنہ چہ بہ ورسرہ وہ توله بہ نی غورزولے وہ او نوے نوے سامان بہ نی اخستلو نو پہ دے باندی دا حکم نازل شو چے داسی مہ کوئی اورہ او ستوان وغیرہ خان سرہ پہ توبنہ کنبی اخلی: (۵) نورو دیرو معتبرو مفسرینو ہم داشان ونیلی دی بلکہ ابن عمر ؓ دا ہم فرمائی چہ د انسان عزت پہ دے کنبی دے چہ خان سرہ دے بنہ سامان واخلی نبی ﷺ بہ خپلو ملگرو سرہ د زرہ نہ دخرچ اخستلو شرط لگولو: یعنی چہ تاسو د زرہ نہ خرچ کوئی

قوله تعالى: فَإِنْ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى

چونکہ ددنیاوی توبنی حکم نی او فرمائیل نودے سرہ فرمائی چہ د آخرت د توبنی ہم تیاری کوئی یعنی قبر تہ خان سرہ داللہ ﷻ ویرہ ہم یوسی لکہ بل خانے کنبی د لباس ذکر فرمائی او ارشاد فرمائی چہ (وَلِبَاسُ التَّقْوَىٰ ذَٰلِكَ خَيْرٌ) د پرهیزگاری لباس بہتر دے یعنی دخشوع، خضوع، طاعت او تقوی باطنی لباس نہ دے ہم خالی نہ وی بلکہ دا لباس د ظاہری لباس نہ زیات بہتر او نفع ورکونکے دے یو حدیث کنبی دا ہم دی چہ دنیا کنبی کہ خرچ کوئی نو پہ آخرت کنبی بہ ہغہ مومی ددے خانے توبنہ بہ ہغہ خانے کنبی فاندہ درکوی (طبرانی) (۶) ددے حکم پہ آوریدو یو مسکین صحابی ؓ نبی کریم ﷺ تہ عرض اوکرو چہ یارسول اللہ ﷺ مونے سرہ خو ہیخ نشته دے نبی کریم ﷺ او فرمائیل چہ دومرہ خو پکار دہ چہ د چا نہ سوال اونہ کرے شی او بہترینہ توبنہ داللہ ویرہ دہ (ابن ابی حاتم)۔

قوله تعالى: وَالتَّقْوَىٰ يَأُولَى الْأَبَابِ

(۱) احمد: ۳۴۴/۶، ابوداؤد المناسک الحج المبرور بودب غلامہ: ۱۸۱۸، ابن ماجہ: ۲۹۳۳۔

(۲) مسند عبد بن حید: ۱۱۵۰۔

(۳) صحیح بخاری کتاب الحج باب قوله تعالى: (وتزدوا فان خير الزاد التقوى) (۱۵۲۳)۔

(۴) صحیح بخاری کتاب الحج باب قول الله تعالى: (وتزدوا فان خير الزاد التقوى) (۱۵۲۳ ابوداؤد: ۱۷۳۰)۔

(۵) الطبری: ۱۵۶/۴۔

(۶) الطبرانی ل الکبیر: ۲۷۷۱۔

بیا ارشاد فرمائی کہ انہی عقل مندو زما نہ ویریری، یعنی زما د عذاب نہ او زما د رانیولو نہ، زما د گرفت نہ، زما د سزاگانو نہ او ویریری. او زما احکام منی: زما د حکم خلاف مہ کوئی چہ تاسو تہ نجات ملاوشی. ہم دا عقلی امتیاز دی.

لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ

ا نشتہ | پہ تاسو باندي | خہ گناہ

او هيخ گناہ نشتہ پہ تاسو باندي

أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ ۖ فَإِذَا أَفَضْتُمْ مِّنْ عَرَفَاتٍ فَاذْكُرُوا اللَّهَ

چی تلاش کریں | خہ رزق | درب خیل | اییچی کلہ | روان شی | تاسو | د عرفات نہ | انویاد کریں | اللہ

(د حج پہ سفر کنبی) | دخیل پروردگار فضل او غوارنی | انوهر کلہ | چی د عرفات نہ | راواپس شی | انواللہ یادوی

عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ ۚ وَادْكُرُوا كَبًا هَذِكُمْ ۚ وَإِنْ

د مشعر حرام سرہ | او یاد کریں | هغه | لکہ | خنگہ | چی نی | ہدایت کریں | دی | تاسوتہ | او بیشک

مشعر حرام (مزدلفی) | سرہ اوپہ | هغه | شان | داللہ | ذکر | کوی | لکہ | چی | هغه | درتہ | طریقہ | خودلی | دہ | اگر کہ

كُنْتُمْ مِّن قَبْلِهِ لَمَنِ الصَّالِينَ ۝

چی وی | تاسو | مخکینی | ددی | نہ | دگمرا | هانونہ |

ددینہ | وړاندی | تاسو | دگمرا | هانوپہ | دلہ | کنبی | شمیروی |

قوله تعالى: لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ ۚ

پہ حج کنبی تجارت کول: صحیح بخاری کنبی ددی آیت تفسیر حضرت عبداللہ بن عباس ؓ نہ مروی دی چہ د جاہلیت پہ زمانہ کنبی د عکاظ، مجنہ او ذوالمجاز نومی بازارونہ وو. د اسلام نہ پس صحابہ کرام ؓ د حج پہ ورخو کنبی تجارت گناہ گنرلہ او ویریدل. نو پہ دی آیت سرہ دوی تہ اجازت ملاؤ شو چہ ایام حج کنبی تجارت کول خہ د گناہ کار نہ دی. (۱) یو روایت کنبی داهم دی چہ دا مسئلہ د نبی کریم ﷺ نہ اوپنستلی شوه. نو پہ دی باندي د آیت نازل شو چہ د حج پہ ورخو کنبی احرام نہ مخکینی یا احرام نہ پس حاجی لره اخستل خرخول حلال دی. د حضرت ابن عباس ؓ قرات کنبی د ﴿مِنْ رَبِّكُمْ﴾ نہ پس د ﴿فِي مَوَاسِمِ الْحَجِّ﴾ لفظ راغلې دی. دابن زبیر نہ ہم دا مروی دی. او بعضو نورو مفسرینو ددی تفسیر ہم داشان کریں دی.

د ابن عمر ؓ فتوی: د حضرت ابن عمر ؓ نہ تپوس کیږی چہ یو سړې حج تہ خی او دی تجارت هم کوی نو دده باره کنبی خہ حکم دی نو دوی دا آیت تلاوت او فرمائیلو. (ابن جریر). (۲) دمستند احمد پہ روایت کنبی دی چہ ابو امامہ تیمی ؓ حضرت ابن عمر ؓ تہ او فرمائیل چہ مونږ پہ حج کنبی خنار پہ کرایہ باندي ورکوؤ نو آیا خمونږ هم حج کیږی؟ نو دوی او فرمائیل چہ آیا تاسو دبیت اللہ شریف طواف نہ کوئی؟ آیا تاسو عرفات کنبی نہ پاتې کیږی؟ آیا تاسو شیطانان پہ کانږو نہ اولنی؟ آیا تاسو سرونه نہ خرنی؟ نو دی سړی او وئیل چہ مونږ خودا ټول کارونه کوؤ. نو دوی او فرمائیل چہ واورنی! یو

(۱) صحیح بخاری کتاب التفسیر سورۃ البقرہ: باب (لِيسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا...) (۴۵۱۹) -

(۲) الطبری: (۱۶۵/۴) -

سری داسوال د نبی کریم ﷺ نہ کړې وواو ددې په جواب کښې حضرت جبریل ﷺ دا ﴿لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ﴾ آیت مبارک راوړې وو. اونی نبی کریم ﷺ هغه سړې راوغوښتلو او ورته یې وفرمائیل چه ته حاجی نې ستا حج اوشو. (۱) مسند عبدالرزاق او تفسیر عبدبن حمید وغیره کښې هم دا روایت دې، بعضو روایتونو کښې دالفاظو څه کمې زیاتې سره هم دی. یو روایت کښې دا هم دی چه آیا تاسو احرام نه ترنئ؟ د عمر رضی الله عنه قول: د امیر المومنین حضرت عمر فاروق رضی الله عنه نه سوال کړې چه آیا تاسو به د حج په ورځو کښې تجارت هم کولو؟ نو دوی وفرمائیل چه او هغه خو لا دتجارت موسم هم نه وو. (۲)

قوله تعالى: - فَإِذَا أَقَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ

د عرفات غیر منصرف دې: ﴿عرفات﴾ لره منصرف ونیلې شوې دې. اود غیر منصرف کیدو دوه وجې په دې کښې موجود دی. یعنی اسم علم او اوتانیث ځکه چه داپه اصل کښې جمع ده. لکه مسلمات او مومنات، دیو خاص خانې نوم مقرر کړې شوې دې ددې وجې د اصلیت رعایت کړې شوې دې او منصرف ونیلې شوې دې. (۳)

عرفه څه ته وائی: عرفه هغه خانې دې چه په هغې ایساریدل د حج بهترین کار دې. مسند احمد وغیره کښې حدیث دې چه حج عرفات دې. درې ځل نبی کریم ﷺ هم دا وفرمائیل. چه څوک د نمر ختلو نه مخکې عرفات ته اورسیدو نو ده حج اوکړو. په مني کښې په دوو ورځو کښې تیزی کونکې یا دریمې ورځې ته ایساریدونکې باندې څه گناه نشته دې. (۴)

د وقوف عرفات وخت: د ایساریدو وخت د عرفې د ورځې د نمر ختلو نه پس نه واخله تر د اختر د صبا صادق راختلو پورې دې. نبی کریم ﷺ حجة الوداع کښې د ماسپڅین د مونځ نه پس نمر پریوتلو پورې دلته ایسار وو. او فرمائیلې نې وو چه زما نه د حج طریقې زده کړنئ. (۵) دامام مالک رضی الله عنه، حضرت امام شافعی رضی الله عنه او حضرت امام ابوحنیفه رضی الله عنه هم دا مذهب دې چه د لسم تاریخ د صبا صادق ختلو نه مخکې چه کوم سړې عرفات ته اورسی نو دهغه حج اوشو.

د اختر د ورځې د صبا نه لږ غوندي رواندي په عرفه کښې قیام هم معتبر دې

مسلك حنفی: د احنافو مسلک هم دغه شان دې څنگه چه فاضل مفسر فرمائیلې دی یعنی که یوکس د ذو الحجې د لسم تاریخ صبا راختو نه وړاندې عرفات کښې لږ ساعت هم ایسار شو نو دده وقوف عرفات اوشو. او چې وقوف عرفات اوشو نو حج هم اوشو (معلم الحجاج صفحه ۱۶۶).

یوه واقعه: امام احمد رضی الله عنه فرمائی چه د ایساریدو وخت د عرفې دورځې د شروع نه دې، ددوی دلیل هغه حدیث دې چه په هغې کښې دی چه نبی کریم ﷺ مزدلفه کښې مونځ دپاره اووتل، نو یو سړې حاضر شو او هغه تپوس اوکړو چه یا رسول الله ﷺ څه د طی غرونه نه راغلې یم، ما خپله سورلی ډیره سترې کړه. او په خپل نفس مې ډیر زیات مشقت اوکړو. والله په هر هر غر باندې ایساریدو سره راغلې یم، آیا زما حج اوشو؟ نبی کریم ﷺ وفرمائیل چه کوم سړې مونځ سره په دې مونځ کښې حاضر شی او مونځ سره دتلو وخت پورې ایسار وی او ددې نه مخکې هغه عرفات کښې ایسار شوې وی که د ورځې وی او که دشبې وی نو دهغه حج پوره شو او هغه دفریضې نه فارغ شو (مسند احمد و سنن) امام ترمذی دې ته صحیح

(۱) احمد: ابوداود کتاب الماسک باب الکرى: ۱۷۳۳، وسته صحیح:-

(۲) الطبری: ۱۶۸/۴:-

(۳) الطبری: ۱۷۱/۴:-

(۴) حمد: ۳۰۹/۴، ابوداود کتاب الماسک باب من لم یدرک عرفة: ۱۹۴۹، وسته صحیح ترمذی: ۸۸۹، نسائی: ۳۰۴۷، ابن ماجه:

(۵) ۳۰۱۵:-

(۶) صحیح مسلم: کتاب الحج باب استجاب رمی جرة العبة: ۱۲۹۷:-

وانی (۱)

امیرالمومنین حضرت علیؓ نہ مروی دی چہ حضرت ابراہیمؑ تہ اللہ حضرت جبریلؑ اولیہو او ہغوی پہ دوی اللہ باندی حج اوکرو ہرکله چہ عرفات تہ اورسیدو نوتپوس نی اوکرو چہ عرفت آیا تا اوپیژندو حضرت خلیل اللہؑ جواب ورکرو (عرفت) ما اوپیژندو خکھ چہ دی نہ وراندی دی خانی تہ راغلی وو خکھ ددی خانی نوم عرفہ شو (حضرت عطاءؑ، حضرت ابن عباسؓ، حضرت ابن عمرؓ، او حضرت ابومجلزؓ نہ ہم دا مروی دی) (۲) واللہ اعلم

د میدان عرفات نور نومونہ: د عرفات نوم مشعر الحرام، مشعر الاقصی، او الال ہم دی او دی غر تہ عرفات وانی او ددی پہ مینخ کنبی جبل الرحمة دی دابوطالب یو مشہورہ قصیدہ کنبی ہم یو شعر پہ دی معنو کنبی دی اہل جاہلیت بہ ہم عرفات کنبی پاتی کیدل او کله چہ بہ گرمی پہ غرونو باندی داشان باقی پاتی شہ لکہ خنگہ چہ د سری پہ سرباندی پتکی وی نو ہغوی بہ دہغہ خانی نہ وتل خو نبی کریمؐ ددی خانی نہ پہ ہغہ وخت کنبی تشریف یورو چہ کله نمر بالکل پریوتلو مزدلفی تہ پہ رسیدو نی ہلتہ قیام اوکرو اوسحر سبائی بالکل پہ اول وخت کنبی دشیپ پہ تیارہ کنبی او دسحر پہ سیورمی کنبی (یعنی دیر وختی وو) پہ دی خانی د سحر مونخ ادا کرو او کله چہ رنرا صفا شہ نو د سحر مونخ نی آخری وخت کنبی ادا کولو نہ پس د دی خانی نہ کوچ اوکرو

حضرت مسور بن مخرمہؓ فرمائی چہ نبی کریمؐ مونہ تہ پہ عرفات کنبی خطبہ راکپہ او حسب عادت نی دحمدو ثناء نہ پس اما بعد او فرمائیل او وی فرمائیل چہ حج اکبر ہم نن ورخ دی، او گورنی بت پرست او مشرکان بہ ددی خانی نہ ہلہ تلل چہ کله بہ گرمی د غرونو پہ سرونو باندی داسی شہ چہ خنگہ دخلقو پہ سرونو باندی پتکی وی نو واپس کیدل بہ دنمر پریوتلو نہ مخکی لیکن مونہ بہ د نمر پریوتلو نہ روستو ددی خانی نہ خو او د مشعر الحرام نہ بہ ہغوی نمر راختلو نہ پس ددی خانی نہ تلل لیکن مونہ بہ دہغہ خانی نہ د نمر راوتلو نہ مخکی مخکی خو خمونہ طریقہ د مشرکانو د طریقہ خلاف دہ (ابن مردویہ و مستدرک حاکم)، امام حاکمؒ دی تہ پہ شرط شیخینو او بالکل صحیح ونیلی دی

د مسورؓ د نبی کریمؐ نہ د روایت کولو ثبوت: ددی نہ ہم ثابتہ شہ چہ حضرت مسورؓ د نبی کریمؐ نہ آوریدلی دی ددی خلقو قول صحیح نہ دی چہ وانی چہ حضرت مسورؓ حضرت نبی کریمؐ لیدلی دی لیکن د نبی کریمؐ نہ نی آوریدلی نہ وو

د حضرت معروربن سویدؓ بیان دی چہ ما حضرت عمرؓ د عرفات نہ پہ واپس کیدو باندی اولیدو داسی دہ لکہ چہ ہغہ منظر اوس ہم زما پہ وراندی دی ددوی د سر پہ مخکی حصہ باندی وینستہ نہ وو، پہ خیل او بن باندی وو، او فرمائیل نی چہ مونہ صفارنرا کنبی واپس شو

د عرفات نہ روانیدل: صحیح مسلم کنبی یو روایت د حضرت جابرؓ نہ دی او دا دیر اوید حدیث دی پہ ہغی کنبی دحجۃ الوداع پورا بیان دی، پہ ہغی کنبی ہم دی چہ رسول اللہؐ نمر پریوتلو پوری عرفات کنبی وو ہرکله چہ نمر پریوتلو او لہ شان زیروالی پکنبی راغلو نو د نبی کریمؐ پہ سورلی باندی خیل خان پس حضرت اسامہؓ سور کرو اود او بن واگی نی رانسلکی تر دی پوری چہ ددوی

(۱) احمد: ۳۰۹/۴، ابوداؤد کتاب المناسک باب من لم یدرک عرفۃ: ۱۹۴۹، مسندہ صحیح ترمذی: ۸۸۹، نسائی: ۳۰۴۷، ابن ماجہ:

(۳۰۱۵)

(۲) مصنف عبدالرزاق: ۹۶/۵-

(۳) ابن ابی حاتم: ۵۱۹/۲، الطبری: ۱۸۳/۴-

سر مبارک پالان ته نزدې شو. او په ښي لاس سره ښي خلقو ته اشاره فرمائيله چه انې خلقو! په مزه مزه، اطمینان سره، سکون، نرمي او د دل جمعۍ سره ځي. هرکله چه به يو غر راغلو نو واگې به ښي لږې شان سستي کړې چه خناور په آساني سره اوخيژي. مزدلفې ته په راتلو ښي کریم ﷺ د مابینام او ماسختن مونيخ (يو ځانې) ادا کړو. او د دواړو مونيخونو تکيرونه (اقامت) ښي بيل بيل اوکړل، د مابینام د فرضو او د ماسوختن د فرضو په مينځ کښې ښي سنت او نوافل اونه کړل بيا اوده شول. صبا صادق راختلو نه پس د سحر مونيخ ښي اداکړو چه په هغې کښې اذان او اقامت اوشو. بيا په قصواء نومي اونه باندې سور شو او مشعر الحرام ته ښي تشریف راوړو. قبلې طرفته متوجه شول اودعا کښې مشغول شول. او دالله اکبر او دلالة اله الا الله توحيد بيانولو کښې مشغول شو تردې پورې چه ښه رنځا شوه. او د نمر مخکښې ښي کریم ﷺ ددې ځانې نه روان شول. (۱)

حضرت اسامه ؓ نه سوال کيږي چه ښي کریم ﷺ کله ددې ځانې نه روان شول په کوم چال کښې تلل؟ وې فرمائيل چه په درميانه او رو چال سره سورلي باندې تلو اوکله چه به ښي په لارکښې فراخوالي اوليدو نو تيز به تلوو. (بخاری ومسلم). (۲)

قوله تعالى: - فَادْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَحْرَمِ -

د عرفات نه روانيدل او دالله ذکرکول: - بياني فرمائي چه عرفات نه په واپس کيدو مشعر الحرام کښې دالله ذکر کونۍ. يعنې دلته دواړه مونيخونه جمع کونۍ. عمرو بن ميمون، حضرت عبدالله بن عمر ؓ نه د مشعر الحرام باره کښې تپوس اوشو نو دوی خاموش شول. هرکله چه قافله مزدلفې ته اورسيدله نو وې فرمائيل چه سائل چرته دې، دا دې مشعر الحرام. ددوی نه داهم مروی دی چه دمزدلفه ټوله علاقه، غرونه اوددې چاپير چل مشعر الحرام دې. (۳) دوی اوکتل چه خلقو په قرح باندې بيره جوړه کړې ده. نو دوی اوفرمائيل چه دې خلقو دلته ولې بيره جوړه کړې ده. ددې ځانې دا ټول ځايونه مشعر الحرام دې. او نوروديرو مفسرينو نه دا مروی دی چه د دواړو غرونو مينځ کښې ټول ځانې مشعر الحرام دې. (۴)

حضرت عطاء ؓ نه سوال کيږي چه دمزدلفه چرته ده؟ دوی اوفرمائيل چه هرکله د عرفات نه روان شو او دميدان عرفات دواړه غاړې ښي پريښودې بيا دمزدلفه شروع شوه، وادی محسر پورې چه کوم ځانې کښې غواړي ايسار شي. ليکن څه د قرح نه اخوا اوسيدل خوښوم چه دلاري نه يو خواته يم. مشاعرواني ظاهري ښو ته وائي. دمزدلفه ته مشعر الحرام په دې وجه وائي چه دا په حرم کښې داخل دی.

د سلف صالحين يو ډله او بعض شافعي اصحاب لکه دقفال، او ابن حزمه خيال دې چه دلته پراو کول د حج رکن دې. دلته نه ايساريدو سره حج نه کيږي. ځکه چه يو حديث کښې دی چه حضرت عروه بن مضرس ؓ نه ددې معنی مروی ده. بعضې وائي چه دلته پراو کول واجب دی. د حضرت امام شافعي ؒ قول دا هم دې که چا په دې ځانې کښې پراو اونکړو نو قرباني به کوي. د امام صاحب دويم قول دادې چه مستجب دی. که پراو اونکړي نو هېڅ حرج نشته دې. نو دا درې اقوال دی. مونږ دلته دې بحث ته زيات طول ورکول نه غواړو. والله اعلم.

په مشعر حرام کښې دايساريدو حکم

مسلك حنفی: - صاحب د هدايه فرمائي اوچا چه پريخودو وقوف د مزدلفې نويه ده دم دې ځکه چه دا د واجباتو ځنی دې. ددې عبارت نه معلومه شوه چه په مزدلفه کښې شپه تيروول واجب دې (تسهيل الهدايه ۲۴۳/۲).

(۱) صحيح مسلم كتاب الحج باب حجة النبی : (۱۲۱۸) -

(۲) صحيح بخاری كتاب الحج باب السر اذا دفع من عرفة : ۳، ۱۶۶۶ صحيح مسلم : (۱۲۸۶) -

(۳) الطبری : ۴/ (۱۸۶) -

(۴) ابن ابی حاتم ۲/ (۵۲۱) -

پہ وادی محسر کنبی د ایساریدو حکم۔ یو مرسل حدیث کنبی دی چه د عرفات ٲول میدان د پراؤ کولو خانی دے د عرفات ته هم پورته شه او ٲوله مزدلفه د پراؤ کولو خانی دے خو وادی محسر نه ده. دمسند احمد یو حدیث کنبی ددی نه پس دی چه دمکی ٲولې کوڅې دقربانی خایونه دی. اوایام تشریق ٲول په ٲوله دقربانی ورځې دی. (۱) خودا حدیث هم منقطع دی. ځکه چه سلیمان بن موسی اشدق جبیر بن مطعم نه وو لیدلې. خوددې نور سندونه هم شته دې. والله اعلم.

قوله تعالى: - وَأَذْكُرُوا أَنَّمَا هَدَيْكُمْ وَإِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لِنَ الضَّالِّينَ

دسنت طریقې مطابق ذکر کول: - بیا ارشاد فرمائی چه دالله ﷻ ذکر کونی لکه څنگه چه هغه پاک ذات تاسوته هدایت کړې دې چه دحج احکام نې په وضاحت سره بیان او فرمائیل. اودخلیل الله ﷻ هغه سنت نې واضح کړه حالانکه ددې نه مخکې تاسوته ددې خبر نه وویعنی ددې هدایت نه مخکې یا ددې قرآن نه مخکې یا ددې رسول ﷺ نه مخکې، فی الواقع ددې دریو وارو خبرو نه مخکې دنیا گمراهی کنبی وه. فالحمد لله.

ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ	بیا واپس شی د هغه خانی نه د کوم خانی نه چی واپس کیږی نور خلق او معافی غواړی دالله نه
بیا تاسو د هغه خانی نه واپس شی چی د کوم خانی نه نور خلق واپس کیږی او الله نه ببښه غواړی	
إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ	بیشکه الله معاف کونکی رحم کونکی دې
	بیشکه الله ببخښونکی مهربان دې

قوله تعالى: - ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ

عرفات نه واپس شی: (ثُمَّ) دلته د خبر په خبر باندې د عطف اچولو دپاره دې چه ترتیب برابر شی. لکه چه عرفات کنبی پراؤ کولو دپاره حکم ملاؤ شو چه دلته نه مزدلفې ته لاړشی چه مشعر الحرام سره دالله ﷻ ذکر او کړې شی او دا نې هم او فرمائیل چې په عرفات کنبی پراؤ او کړ. لکه څنگه چه عامو خلقو به دلته پراؤ کولو. البته قریشو دفخر اوتکبر او امتیازی نښې په طور دا طریقه اختیار کړې وه هغوی به حرم نه بهر نه تلل. اود حرم په آخری حد کنبی به نې پراؤ کولو او ونیل به نې چه مونږ الله ﷻ والا یو د هغه د ښار مشران یو. اود هغه د کور منجوران یو. صحیح بخاری کنبی دی چه قریش او ددوی هم خیال خلق به په مزدلفه کنبی ایساریدل. او خپل نوم به نې، خمس ایښودو. باقی ٲول عرب به عرفات ته تلل. اود هغه خانی نه به واپس کیدل. ددې وجې اسلام حکم ورکړو چه د کوم خانی عام خلق راگرزی تاسو هم د هغه خانی نه راگرزی. (۱)

حضرت ابن عباس رضی الله عنه، حضرت عطاء رضی الله عنه، حضرت مجاهد رضی الله عنه، حضرت قتاده رضی الله عنه او حضرت سدی رضی الله عنه وغیره فرمائی. (۲) امام ابن جریر هم دا تفسیر خوښوی او په دې اجماع نقل کوی. مسند احمد کنبی دی چه حضرت جبیر بن مطعم فرمائی چه زما اوبښ عرفات کنبی وړک شوې وو. څه دهغې تلاش کنبی او وټلم. نو ما هغه خانی کنبی نبی کریم ﷺ اولیدو. ما ترې ټپوس او کړو چه یار رسول الله ﷺ څه خبره ده چه

(۱) احمد: ۲۰۸۲/۴-

(۲) صحیح بخاری کتاب التفسیر سورة البقرة باب (ثم افيضوا من حيث افاض الناس) ۴۵۲۰، صحیح مسلم: ۱۲۱۹-

(۳) الطبری: ۱۸۶/۴-

تاسو، خمس، کنبی بین اویسا دلته حرم نه بهر ایسار شونی. (۱)
د افاضه نه مراد:- حضرت ابن عباس ؓ فرمائی چه دافاضه نه دلته مراد د رمی جمار دپاره منی ته تلل دی. (۲) (والله اعلم).

د «الناس» نه مراد:- او د الناس نه مراد حضرت ابراهیم خلیل الله ؑ دی. بعضی وانی چه مراد ترې امام دی. ابن جریر ؓ فرمائی که ددی خلاف د اجماع حجت نه وی نو هم دا قول راجع وو.
قوله تعالى:- «اسْتَغْفِرُوا لِلَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَفُورٌ رَحِيمٌ»

د استغفار حکم:- بیا د استغفار ارشاد فرمائی چه عموما د عبادات نه پس فرمائی. نبی کریم ﷺ چه به د فرض نه فارغ شو نو درې خل به ئې استغفار کولو. (۳) (مسلم). نبی کریم ﷺ به خلقو ته د سبحان الله، الحمد لله، الله اکبر درې دیر شو خلو و نیلو حکم فرمائیلو. (۴) (بخاری و مسلم). داهم مروی دی چه د عرفې په ماښام نبی کریم ﷺ دخپل امت دپاره استغفار اوکړو. (ابن جریر). د نبی کریم ﷺ دا هم ارشاد مروی دی چه ټولو استغفارو سردار دا استغفار دی.

سید الاستغفار:- «اللهم انت ربي لا اله الا انت خلقتني وانا عبدك وانا على عهدك ووعدك ما استطعت اعوذ بك من شر ما صنعت ابوء لك بنعمتك على وابوء بذنبي فأغفر لي فإنه لا يغفر الذنوب الا انت». نبی کریم ﷺ فرمائی چه کوم سرې دا د شپې په وخت کنبی او وانی او په شپه کنبی مې شی نو بالکل جنتی دی. او کوم سرې چه دا د ورځې او وانی او په دغه ورځ کنبی مې شی نو جنتی دی. (۵) (بخاری).

حضرت ابوبکر صدیق ؓ یو خل او فرمائیل چه یار رسول الله ﷺ ماته څه دعا اوښانی چه څه ئې دهر مونځ نه پس وایم، حضرت نبی کریم ﷺ او فرمائیل چه دا وایه. «اللهم اني ظلمت نفسي ظلما كثيرا ولا يغفر الذنوب الا انت فأغفر لي مغفرة من عندك وارحمني انك انت الغفور الرحيم». (۶) (بخاری و مسلم). د استغفار باره کنبی نور احادیث هم شته.

فَإِذَا قَضَيْتُمْ	
۱	بیا چی کله ادا کړئ تاسو
۱	بیا چی پوره کړئ
مَنْاسِكُمْ	فَاذْكُرُوا اللَّهَ
ارکان د حج خپل	نو یاد کړئ الله اېشان د یادولو ستاسو پلرونو خپلو لره بلکه دیر زیات ددی نه
د حج کارونه	نو الله یادوی لکه وړاندې چې به مو پلار نیکه نومونه یادول داشان اوس د الله نوم یادوی بلکه زیات
ذِكْرًا	فَمِنْ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا
په یادولو سره	خو بعضی د خلقونه هغه څوک دی چی وانی الله ربه زمونږ اراکړې مونږ ته اېه دنیا کنبی
دهغې نه	(خوپه الله یادونکو هم دیر فرق دی) ځینې خلق وانی چې ائې زمونږ ربه مونږ ته په دنیا کنبی هرڅه اراکړې

(۱) حمد: ۸۰/۴، صحیح بخاری: کتاب الحج باب الوقوف بعرفة: ۱۶۶۱، صحیح مسلم: ۱۲۲۰-

(۲) صحیح بخاری کتاب التفسیر سورة البقرة: باب (ثم المضا من حيث الماض الناس) ۴۵۲۱-

(۳) صحیح مسلم کتاب المساجد باب استحباب الذكر بعد الصلاة: ۵۱۹-

(۴) صحیح بخاری کتاب الاذان باب الذكر بعد الصلاة: ۸۴۳، صحیح مسلم: ۵۹۵-

(۵) صحیح بخاری کتاب الدعوات باب الفضل الاستغفار: ۸۴۳، ترمذی: ۳۴۹۳-

(۶) صحیح بخاری کتاب الاذان باب الدعاء قبل السلام: ۸۴۳، صحیح مسلم: ۲۷۰۵، ترمذی: ۳۵۳۱، ابن ماجه: ۳۸۳۵-

وَمَا لَهُ	فِي الْآخِرَةِ	مِنْ خَلْقٍ	وَمِنْهُمْ	مَنْ	يَقُولُ
او نشسته هغه لره	په آخرت کښې	خه حصه	او ځینی د خلقو نه	هغه څوک دی	چی وائی
او داداسې خلق دی	چی په آخرت کښې	ددوی هیڅ حصه نشته	او بعضې وائی چې		
رَبَّنَا	اِنَّا فِي الدُّنْيَا	حَسَنَةً	وَفِي الْآخِرَةِ	حَسَنَةً	
اے ربه زموږ	اړا کړې مونږ ته	په دنیا کښې	توفیق د نیکی	او په آخرت کښې	هم توفیق د نیکی
انې زموږ به	رب مونږ ته	په دنیا کښې	هم نیکی	پاکیزه نعمتونه	اړا کړه او په آخرت هم نیکی
وَقِنَا	عَذَابَ النَّارِ	اُولَئِكَ	لَهُمْ	نَصِيبٌ مِّمَّا	كَسَبُوا
او اوسانې مونږ	د عذاب	د اور نه	دا کسان چې دی	وی به ددوی دپاره	حصه دهغې نه
او مونږ د اور	د عذاب نه	بچ کړه	دغه خلق د خپلو	عملونو په وجه	په دنیا او آخرت کښې
وَاللَّهُ	سَرِيعُ الْحِسَابِ				
او الله	زراغستونکې	دې د حساب			
او الله	دیرزر حساب	کونکې	دې		

قوله تعالى: ﴿لَا تَأْتِيكُمْ مِّنْهَا يَكُفُّمَّا ذَكَّرُوا﴾ وَاللَّهُ كَذِكرُكُمْ أَبَاءَكُمْ وَأَشَدُّ ذِكْرًا

د حج نه پس دالله ﷻ د ذکر حکم: دلته الله ﷻ د ذکر حکم فرمائی او ورسره د ذکر کولو طریقه فرمائی چه داتان دالله ﷻ ذکر کونی لکه څنگه چه خپل مورپلار یادوئی. بله معنی داده چه اهل جاهلیت به د حج په موقع باندې راجمع کیدل چا به وئیل چه زما پلار ډیر لوڼې میلمه دوست وو، چا به وئیل چه هغه د خلقو د حج کارونه کول، سخاوت او بهادرۍ کښې بې مثاله وو، وغیره وغیره. نو الله ﷻ فرمائی چه دا فضول خبرې پرېږدئ. او دالله ﷻ ذکر او لونی او عظمتونه او عزتونه بیانوئی. اکثر و مفسرینو هم دایان کړې دي. غرض دا چه دالله ﷻ ذکر کثرت سره کونی، ځکه په «اشد» باندې زبر دتمیز په بناء باندې راوړې شوې دي. یعنی داتان الله ﷻ یادوئی لکه څنگه چه په خپلو مشرانو باندې فخر کونی. د«او» تحقیق: «او» نه دلته دخبردمثلثیت تحقیق ثابتول دي. لکه «أَوْ أَشَدُّ قُوَّةً» او «أَوْ أَشَدُّ خَشْيَةً» او «او» یزیدون» کښې «أَوْ أَشَدُّ» په دې ټولو مقاماتو کښې لفظ د «او» بالکل شک دپاره نه دي. بلکه د مخبر عنه «دکوم څیز باره کښې چې خبرورکوی» تحقیق دپاره دي. یعنی د هغه ذکر دي دومره وی بلکه ددې نه دي هم زیات وی.

قوله تعالى: ﴿قَبِلَ النَّاسُ مَن يَقُولُ رَبَّنَا اِنَّا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِن خَلْقٍ﴾

دا دین او دنیا دپاره دعاء: بیا ارشاد فرمائی چه دالله ﷻ ذکر کثرت سره کونی اودهغه نه دعاگانې غواړئ. ځکه چه داموقع د قبولیت ده، ورسره د هغه خلقو بدنې هم بیانېږي چه دالله ﷻ نه سوال کوی او صرف دنیا غواړي. او آخرت طرفته نظر نه کوی. فرمائی چه ددې (خلقو) په آخرت کښې هیڅ حصه نشته دي. حضرت ابن عباس رضی الله عنهما بیان فرمائی چه بعض اعرابی دلته راځي او صرف هم دادعا کوی چه انې الله ﷻ په دې کال کښې باران اوکړه چه ښه غلې پیداشي. او اولاد کثرت سره وی وغیره. خود مومنانو دعاگانې د دواړو جهانونو د ښیگرې دپاره وي نو ددې وجې دهغوی تعریف اوکړې شو. په دې دعا کښې د دنیا او آخرت ټولې ښیگرې جمع کړی دی اود ټولو بدو نه ئې بچ کیدل خودلی دی. ځکه چه ددنیا په ښیگره کښې عافیت، راحت، آسانی، تندرستی، کور، ښځه، بچی، روزی، علم، عمل، ښه سورلی،

نوکران، وینحی غلامان، عزت او ابرو وغیرہ تول خیزونه راغلل. اود آخرت پہ نسیگرہ کنبی د حساب آسانیدل، د ویری نه نجات موندل اود عمل نامی پہ بنی لاس ملاویدل او کامیابی، او عزت سره جنت ته داخلیدل، تول پہ دې کنبی راخی.

بیادی نه پس د جهنم د عذاب نه نجات غواری. دې نه مطلب دادې چه داسې اسباب الله ﷻ مهیا کړی. لکه حرامو نه اجتناب، د گناهونو اوبدو نه منع کیدل وغیرہ. قاسم ﷺ فرماني چه چاته شکر گزار زړونه او ذکر کولو والا ژبي او صبر کولو والا بدنونه ملاؤ شو نو هغه ته د دنیا او آخرت کامیابی ملاؤ شوه. او د عذاب نه ورته نجات ملاؤ شو. (۱)

د نبی کریم ﷺ زیاته دعا: بخاری شریف کنبی دی چه نبی کریم ﷺ به اکثر دا دعا ونیله. په دې حدیث کنبی «ربنا» نه مخکنبی «اللهم» هم دې (۲). حضرت قتاده ﷺ د حضرت انس ﷺ نه تپوس او کړو چه نبی کریم ﷺ به زیاته کومه یوه دعا غوښتله. نو دوی جواب کنبی هم دا دعا اوخودله. (احمد). (۳)
حضرت انس ﷺ به پخپله هم چه کله دعا غوښتله نو دا دعا به ئې نه پرینودله. حضرت ثابت ﷺ یو خل اوونیل چه حضرت ستاسودا رونه غواری چه تاسو د دوی دپاره دعا اوکړئ. نو دوی هم دا دعا او فرمائیل چه «اللهم ربنا آتانی الذلّیا» الخ. بیا څه وخت ناستې او خبرواترو نه پس چه کله هغه تلو نو بیاني ورته د دعا درخواست اوکړو. دوی او فرمائیل چه آیا جدا کول غواری. پدې دعا کنبی خو تولې نسیگرې راغلې. (ابن ابی حاتم).

بیمار ته د دې دعا تلقین کول: نبی کریم ﷺ د مسلمان د عیادت دپاره تشریف یووړو. وي کتل چه هغه بالکل مانده او کمزورې وو. صرف د هلوکو دهانچه پاتې شوې ده. دوی تپوس اوکړو چه آیا څه دعا هم دالله ﷻ نه غوښتله. هغوی او فرمائیل چه او دا دعا وه چه انې الله ﷻ ته کوم یو عذاب ماته په آخرت کنبی را کول غواری هغه په دنیا کنبی راکړه. دوی او فرمائیل چه سبحان الله! په چا کنبی دهغې د برداشت کولو طاقت هم شته دې. آیاتا دا دعا «ربنا آتانا» تر آخره پورې نه ده ونیله؟ نو بیمار هم دا دعا ونیل شروع کړه او الله ﷻ هغه ته شفا ورکړه. (احمد). (۴)

د رکن بنی جمح او رکن اسودمینخ کنبی به نبی کریم ﷺ دا دعا ونیله. (ابن ماجه وغیرہ). خو ددې په سند کنبی ضعف دې. والله اعلم.

نبی کریم ﷺ به فرمائیل چه کله په دوی رکن سره تیریږم نو گورم چه هلته فرېسته ده او هغه آمین وائی. تاسو چه کله دلته نه تیریږئ نو «ربنا آتانی الذلّیا» الخ وائی (ابن مردويه) (۵)

د ابن عباس ﷺ نه تپوس: حضرت ابن عباس ﷺ نه یو سړی تپوس اوکړو چه څه یوې قافلې سره نوکر شوم په دې اجرت باندې چه هغوی به ما خپل خان سره په سورلی سور کړی. اود حج په موقع به ما ته رخصت راکړی چه حج ادا کړه او په نورو وختونو کنبی دهغوی خدمت اوکړم، نو تاسو او فرماني چه داشان به زما حج اوشی، نو دوی او فرمائیل چه او، بلکه ته خو دهغه خلقونه ئې چه د چا باره کنبی فرمان دې چه «أولیک لهم نصیب مما کسبوا» (الخ) (مستدرک حاکم). (۶)

(۱) ابن ابی حاتم: ۲/۵۴۲-

(۲) صحیح بخاری کتاب التفسیر سورۃ البقره باب (ومنهم من یقول ربنا) ۱۵۲۲-

(۳) احمد: ۱۰۱/۳، صحیح مسلم: کتاب الذکر والدعاء باب فضل الدعاء باللهم اتنا فی الدنیا حسنة: ۲۶۹۰، ابوداود: ۱۵۱۹-

(۴) احمد: ۱۰۱/۳، صحیح مسلم: کتاب الذکر والدعاء باب کراهة الدعاء بتعجيل العقوبة فی الدنیا: ۲۶۸۸، ترمذی: ۳۴۸۷-

(۵) ابوداود کتاب المناسک باب الدعاء فی الطواف: ۱۸۹۲، وسنده حسن ابن ماجه: ۲۹۵۷،

(۶) حاکم: ۲/۲۷۷-

وَاذْكُرُوا اللَّهَ	فِي أَيَّامٍ مَّعْدُودَاتٍ ۖ فَمَنْ
او یاد کریں اللہ	پہ ورخو دشمار کنہی نوہفہ چاچی
تَعَجَّلَ	فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ ۚ وَمَنْ تَأَخَّرَ
تلوار اوکریہ	پہ دو ورخو کنہی نو نشہ گناہ پہ ہفہ باند اوہفہ خوک چی روستو پاتی شوانو نشہ گناہ پہ ہفہ باند
لِمَنْ	اتَّقَى ۖ وَاتَّقُوا اللَّهَ
دابی گناہی	ہفہ چالرہ دہ چی پریزگاری نی کپی وی پہ دی ورخو کنہی او خان ساتی دنافرمانی داللہ نہ
وَأَعْلَمُوا	أَنْتُمْ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ۝
او پوہہ شی چی	بیشک تاسو بہ ہفہ تہ ورغونہ پری
اودا یاد لری چی	یوہ ورخ بہ تاسو دہفہ پہ وړاندی راجمع کیڑنی

قوله تعالى: - وَاذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَّعْدُودَاتٍ ۖ

د ایام نہ مراد:- ﴿اَيَّامٍ مَّعْدُودَاتٍ﴾ نہ مراد ایام تشریق او ایام معلومات نہ مراد دذی الحجہ لس ورخی دی (۱) ذکر اللہ نہ مراد دا دی چہ ایام تشریق کنہی د فرض مونخونونہ پس ﴿اللہ اکبر اللہ اکبر﴾ او وانی (۲) دایام تشریق د ورخو حیثیت:- نبی کریم ﷺ قربانی چہ د عرفہ ورخ د قربانی ورخ دہ او ایام تشریق خمونہ یعنی د اہل اسلام د اختر ورخ دہ او دا ورخی د خوراک خکاک دی (احمد) (۳) او یو حدیث کنہی دی چہ ایام تشریق د خوراک خکاک او ذکر اللہ کولو ورخی دی (احمد) (۴) مخکنہی د حدیث ہم بیان شوی دی چہ عرفات بول دایساریدو خانی دی او ایام تشریق بولی د قربانی ورخی دی او دا حدیث ہم مخکنہی تیر شوی دی چہ دمنی ورخی درې دی د دوو ورخو تیزی کولو باندی ہیخ گناہ نشہ دی ابن جریر کنہی یو حدیث دی چہ ایام تشریق د خوراک او داللہ ﷻ د ذکر ورخی دی (۵) نبی کریم ﷺ حضرت عبداللہ بن خذافہ اولیہلو چہ ہفہ پہ منی کنہی گیر چاہیرہ دا آواز اوکری چہ پہ دی ورخو کنہی دی روزہ نہ نیسی دا ورخی د خوراک خکاک او داللہ ﷻ د ذکر کولو ورخی دی یو بل مرسل روایت کنہی دومرہ زیاتوالی دی خو چہ پہ چاباندی د قربانی پہ بدلہ کنہی روزی وی نو دہفہ دپارہ دازیاتہ نیکی دہ یو بل روایت کنہی دی چہ دا آواز کونکی بشیر بن سحیم ﷺ وو (۶) حضرت علی ﷺ د نبی کریم ﷺ پہ سپینہ خچرہ باندی سور شو او شعب انصار کنہی اودریدل او دا حکم نی افرمائیلو چہ انی خلقو دا ورخی د روزو نہ دی بلکہ د خوراک خکاک او ذکر اللہ دی (۷)

(۱) قرطبی: ۳/۳-.

(۲) ابن ابی حاتم: ۵۴۵/۲-.

(۳) ابوداؤد کتاب الصیام باب صیام ایام تشریق: ۲۴۱۹، مسند حسن، ترمذی: ۷۷۳، نسائی: ۳۰۰۷-.

(۴) ابن جریر: -.

(۵) د حدیث پاک مرسل دی-.

(۶) الطبری: ۳۹۱۹-.

حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ فرمائی کہ ایام معدوات ایام تشریق دی اودا خلور دی لسمہ ذی الحجہ او درې ورځې ددې نه پس یعنی لسمې نه دیارلسمې پورې (۱) حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہ، حضرت ابن زبیر رضی اللہ عنہ، حضرت ابوموسیٰ رضی اللہ عنہ، حضرت مجاہد رضی اللہ عنہ، حضرت سعید بن جبیر رضی اللہ عنہ، حضرت ابومالک رضی اللہ عنہ، حضرت ابراہیم رضی اللہ عنہ، حضرت نخعی رضی اللہ عنہ، حضرت یحییٰ بن ابی کثیر رضی اللہ عنہ، حضرت حسن رضی اللہ عنہ، حضرت قتادہ رضی اللہ عنہ، حضرت سدی رضی اللہ عنہ، حضرت زہری رضی اللہ عنہ، حضرت ربیع بن انس رضی اللہ عنہ، حضرت ضحاک رضی اللہ عنہ، حضرت مقاتل بن حیان رضی اللہ عنہ، حضرت عطاء خرسانی رضی اللہ عنہ، حضرت امام مالک رضی اللہ عنہ وغیرہ ہم دا فرمانی (۲)۔

د قربانی ورځې: حضرت علی رضی اللہ عنہ فرمانی کہ دا درې ورځې دی، لسمہ، یولسمہ، او دولسمہ په دې کنبې چې کله غوړنی نو قربانی کونی. خو افضل رومبی ورځ ده. خومشهور قول رومبی دې. او قرآن کریم د الفاظ ظاہری دلالت په دې باندې دې، ځکه چې د دوو ورځو تیزی او روستوالی معاف دې. نو ثابت شو چې داختر نه پس درې ورځې پکار دی. او په دې ورځو کنبې دالله ذکر کول د قربانی د ذبح کولو وخت دې. او هم دا بیان مخکښې تیر شوې دې چې راجح مذهب په دې کنبې د حضرت امام شافعی رضی اللہ عنہ دې چې د قربانی وخت د اختر د ورځې نه دایام تشریق د ختمیدو پورې دې. اوددې نه مراد د مونځونو نه پس مقرر ذکر هم دې. او هسې هم عام طور دالله ذکر مراد دې. اوددې په مقرر وخت کنبې د علماء کرام اختلاف دې. لیکن زیات مشهور قول چې په هغې باندې عمل هم دې دادې چې عرفه دسحر نه واخله دایام تشریق د آخری ورځې د مازیگر مونځ پورې ده. په دې باره کنبې یو مرفوع حدیث هم دارقطنی کنبې دې، لیکن دهغې مرفوع کیدل ثابت نه دی، والله اعلم.

ذکو نه مراد: حضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ به په خپله خیمه کنبې تکبیر ونيولو او ددوی په تکبیر باندې به د بازار والو تکبیر ونيولو، تردې پورې چې دمنی میدان کنبې به راوتمبیدو (۳). داشان دامطلب هم دې چې شیطان په کانرو دویشتلو په وخت کنبې دې تکبیر او ذکرالله اوکړې شی او دابه د ایام تشریق په هره ورځ وی. ابوداود وغیرہ کنبې حدیث دې چې د بیت الله شریف طواف، صفا مروه سعی، شیطان ویشتل، دا ټول دالله ذکر قانمولو دپاره دی (۴) ددې وجې نې ارشاد اوفرمانیلو چې الله نه ویریرنی اویقین ساتی چې ستاسو پیشی به دهغه پاک ذات مخکښې کیږی. هغه ذات تاسو زمکه کنبې خواړه کړنی او هم هغه ذات به مو راغونډوی. بیا هم هغه ذات طرفته به راجمع کیدل وی. چې چرته هم یی نو دهغه ذات نه ویریرنی.

وَمِنَ النَّاسِ مَن	
اوبعضی دخلقو نه هغه څوک دی	
اوبعضی خلق داسې دی	
لَيُعْجِبُكَ	قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَشْهَدُ اللَّهُ عَلَى
چې په تعجب کنبې اچوی تا خبری دهغه په ژوند د دنیا کنبې اوگواه کوی الله په هغه نیت باند	
چې د دنیا په حقله به دهغه خبری تاسو حیرانوی او (ستا د باور پیدا کولو دپاره) هغه الله گواه نیسی	

(۱) الطبری: ۱/۲۱۳-.

(۲) ابن ابی حاتم: ۲/۵۴۷-.

(۳) صحیح بخاری کتاب العیدین باب التکبیر ایام منی: تعلیقاً لیل حدیث: ۸۷۰-.

(۴) ابوانود کتاب المناسک باب فی الرمل: ۱۸۸۸، وسنده حسن ترمذی: ۹۰۲-.

مَا فِي قُلُوبِهِ ^۱	وَهُوَ	الَّذِي	الْخَصَامِ ^۲	وَإِذَا
چی پہ زہرہ دھغہ کنبی دے او پہ حقیقت کنبی ہغہ سخت دشمن وی دحق اوکلہ چی				
پخپلی نیک نیتی باندے خو پہ حقیقت کنبی ہغہ پہ دشمنانو کنبی غت دشمن دے اوہرکلہ				
تَوَلَّى	سَعَى	فِي الْأَرْضِ	لِيُفْسِدَ	فِيهَا وَيُهْلِكَ
ورته واپس شی (ستانہ) نوکوشش کوی پہ زمکہ کنبی دپارہ ددے چی فساد اوکری پہ ہغی کنبی اوتباہ کوی				
چی ستا د مجلس نہ واپس شی پہ معاشرہ کنبی د فساد خورولو کوشش کوی او پانمال کوی				
الْحَرُثَ وَالنَّسْلَ ^۳	وَاللَّهُ	لَا يُحِبُّ	الْفُسَادَ ^۴	وَإِذَا
فصل اونسل اواللہ نہ خونوی فساد اوکلہ چی اوونیلے شی ہغہ تہ چی اوویریرہ داللہ نہ				
فصلونہ اودنبی آدم نسل ہلاکوی اوحال دادے چی اللہ فساد نہ خونوی او چی ورته اوونیلے شی چی داللہ ویریری				
أَخَذَتْهُ	الْعِزَّةُ	بِالْإِثْمِ	فَحَسْبُهُ	جَهَنَّمُ ^۵
نیسی ہغہ لرد غرور د عزت پہ گناہ باند نوکافی دے ہغہ لرد دوزخ او دیر خراب خانی دے د آرام				
نو دخپلی پبنتو خیال نہ پہ گناہ کلک تینگ کری نو داسی سپی لرد دوزہ بس دے او ہغہ دیر خراب خانی دے				
وَمِنَ النَّاسِ	مَنْ	يَشْرِي	نَفْسَهُ	ابْتِغَاءَ
اوخینی دخلقونہ ہغہ خوک دی چی خرخوی خان خپل دپارہ دطلب د رضا داللہ				
او بل طرفتہ خینی خلق داسی نیکان دی چی خپل سرونہ داللہ درضا دپارہ ورکوی				
وَاللَّهُ رَعُوفٌ ^۶	بِالْعِبَادِ ^۷			
اواللہ دیر مہربان دے پہ داسی بندگانو باندے				
اواللہ پاک پخپلو نیکو بندگانو دیر مہربان دے				

قوله تعالى: - وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا

د ایت شان نزول:- سدی رحمہ اللہ فرمائی چہ دا آیت د اخنس بن شریق ثقفی بارہ کنبی نازل شوے دے۔ دا یومناقی سپی وو۔ پہ ظاہر کنبی مسلمان وو۔ لیکن باطن کنبی مخالف وو^(۱) حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ فرمائی چہ دا ایت د منافقانو بارہ کنبی نازل شوے دے۔ چہ ہغوی د حضرت خبیب او دہغوی د ملگرو بدی بیان کری وے چہ پہ رجیع کنبی شہیدان شوی وو نو ددے شہداء پہ تعریف کنبی ﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي﴾ الخ والا آیت نازل شو او دمنافقانو مذمت بارہ کنبی ﴿مَنْ يُعْجِبُكَ﴾ والا آیت نازل شو بعض وائی چہ دا آیت عام دے۔ دتولو منافقانو بارہ کنبی او رومی او دویم آیت دے۔ او دتولو مومنانو تعریف بارہ کنبی دریم آیت دے۔^(۲) د حضرت قتادہ رحمہ اللہ وغیرہ قول ہم دا دے او ہم دا صحیح دے۔ د نوف بکالی بیان:- حضرت نوف بکالی رحمہ اللہ چہ دتورات او انجیل ہم عالم وو فرمائی چہ خہ ددے امت

^(۱) الطبری: ۴/۲۲۹-

^(۲) الطبری: ۴/۲۳۰-

دبعضو خلقو بدنئی دالله ﷻ نازل شوی کتاب کنبی گورم، مرقوم دی چه بعضی خلق ددین په حیلې سره دنیا گتی. ددوی ژبې خو په شهودو سره خوږې دی لیکن د مصبرنه هم زیاتې ترخي دی. خلقو دپاره د چیلو څرمنې اغوندی لیکن ددوی زړونه د درندگانو په شان دی. الله ﷻ فرمائی چه آیا دوی په ماباندې جرات کوی او ماسره دھوکه کوی. زما دې په خپل ذات قسم وی چه څه به دوی باندې داسې فتنې نازل کړم بردبار خلق به هم حیران شی. قرطبی رحمۃ اللہ علیہ لیکي چه ما غور سره اوکتل نو معلومه شوه چه دا دمنافقانو وصف دې او قران پاک کنبی هم دی. اووانې آیت «وَمِنَ النَّاسِ مَن يَعْجُزُ عَنِ الْخ (۱)» حضرت سعید رحمۃ اللہ علیہ هم چه کله دا خبره د نورو کتابونو حوالې سره بیان کړه نو حضرت محمد بن کعب رحمۃ اللہ علیہ هم دا فرمانیلی وو چه دا په قرآن پاک کنبی هم دی او ددې آیت تلاوت نې کړې وو. سعید اوونیل چه ماته معلوم دی چه دا آیت دچا باره کنبی نازل شوې دې. لیکن د حکم اعتبار سره عام دې.

قوله تعالى: - وَتُشْهِدُ اللَّهُ عَلَى مَا فِي قُلُوبِهِ

د الله کواه کول: - دابن محیصن رحمۃ اللہ علیہ قرات کنبی «وَتُشْهِدُ اللَّهُ» دې معنی به دا وی چه هغوی په خپلو ژبو سره څه وائی. خوددوی د زړونو حال الله ﷻ ته معلوم دې. بل ځانې کنبی ارشادفرمائی چه «إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ» الخ یعنی کله چې تا ته منافقان راشی اوستا دنبوت گواهی ورکوی. الله ﷻ ته معلومه ده چه ته د هغه رسول یی لیکن د رب گواهی ده چه دا منافقان یقینی طور دروغژن دی. خود جمهورو قرات «وَتُشْهِدُ اللَّهُ» دې نو معنی دا شوه چه د خلقو مخکنبی خودوی خپل خباثت پتوی لیکن دالله ﷻ مخکنبی د دوی د زړونو کفراونفاق ظاهر دې. لکه څنگه چه بل ځانې کنبی فرمائی چه «يَسْتَفْتُونَ مِنَ النَّاسِ وَلَا يَسْتَفْتُونَ مِنَ اللَّهِ» الخ یعنی دخلقو نه پتوی لیکن د الله ﷻ نه نې نشی پتولی. حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما دا معنی بیان کړې ده چه دخلقو مخکې اسلام ظاهروی او ددوی مخکې قسمونه خوری او دوی ته باور ورکوی چه څه ددوی په ژبو باندې دی هغه ددوی په زړونو کنبی هم دی. صحیح معنی د آیت دا ده. عبدالرحمان بن زید رحمۃ اللہ علیہ او مجاهد رحمۃ اللہ علیہ نه هم دا مروی دی. (۲) ابن جریر رحمۃ اللہ علیہ هم دا خوښ کړی دی.

قوله تعالى: - وَهُوَ الَّذِي يَخْصُمُ

د«الد» معنی: - د«الذ» معنی لغت کنبی ده، سخت کوږ لکه بل ځانې کنبی فرمائی چه «وَتَنْذِرُ بِهِ قَوْمًا لَّدَا» یعنی چې ته په دې قران باندې سرکشه قوم اوپروې هم دا حالت دمنافقانو دې چه په خپل حجت کنبی دروغ وائی اودحق نه روستوکیږی. نیغه خبره پریږدی او افتراء او بهتان لگوی او کنخل کوی. صحیح حدیث کنبی دی چه دمنافق درې نښې دی (۱) کله چه خبرې کوی نو دروغ وائی (۲) کله چه وعده اوکړی نوماتوی نې (۳) کله چه جگړې کوی نو کنخل کوی (۴) یو بل حدیث کنبی دی چه دتولو نه زیات بد سرې د الله ﷻ په نیز هغه دې چه ډیرې جگړې کوی (۵)، ددې ډیر سندونه دی.

قوله تعالى: - وَإِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا

په زمکه کنبی دفساد کوشش: - بیا ارشاد فرمائی چه څنگه چه دوی خراب اقوال والا دی داشان ددوی افعال هم بدترین دی. قول خودادې لیکن فعل سراسر ددې خلاف دې. عقیده بالکل فاسده ده.

د سعی نه مراد: - دسعی نه مراد دلته قصد دې لکه څنگه چه بل ځانې کنبی ارشاد فرمائی چه «ثُمَّ أَدْبَرَ يَسْعَى» الخ. او فرمان دې چه «فَاسْعُوا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ» یعنی دجمعې دمونځ قصد او اراده کونی، دلته سعی د

(۱) الطبری: ۲۲۹/۴ -

(۲) الطبری: ۲۳۳/۴ -

(۳) صحیح بخاری کتاب الايمان باب علامات المنافق: ۳۳، صحیح مسلم: ۵۹ -

(۴) صحیح بخاری کتاب المظالم باب قوله تعالى (وهو الذي يخصم) صحیح مسلم: ۲۶۶۸ -

منہی پہ معنی کنبی نہ ده خكه چه مونخ دپاره منده وهل ممنوع دي. حديث كنبي دي چه كله تاسو مونخ دپاره راخي نو په منده مه راخي بلكه سكون او وقار سره راخي: (۱)

قوله تعالى: - وَيَهْلِكُ الْحَرْثُ وَالنَّسْلُ *

د فصلو او خاړو تباہ کول: - غرض دادې چه ددې منافقانو قصده زمكه كنبي فساد خورول دي، كړكړونده دزمكې پيداوار او دحيوانو نسل بربادول وي. د حضرت مجاهد رضي الله عنه نه دا معنی هم مروی ده چه ددې خلقو د نفاق او دبدكردار په وجه الله تعالى باران نه وروی، چه دې سره پتو ته او خناورو ته نقصان رسي. الله تعالى داسې خلق چه د فساد مشران وي ناخوښوي.

قوله تعالى: - وَإِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ وَلَبِئْسَ الْيَمَادُ

د نصيحت قبولولو نه تكبر كول: - دا بدكردار چه كله د وعظ په ذريعې پوهولې شي نو دوی باندې نور هم اور لگي او د مخالفت په اور كنبي په گناهونو كولو باندې راضي كيږي لكه بل خانې كنبي فرماني چه ﴿وَإِذَا تُتْلَى عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٌ نُّعَرِّفُ فِي وَجْهِ الَّذِينَ كَفَرُوا الْمُنْكَرُ﴾ الخ. يعني دالله تعالى كلام چه كله ددوی مخكې تلاوت كيږي نو دا كافران غصه كيږي او په ويونكي باندې حمله كوي. واورني او ښه واورني! د كفارو دپاره خمونې فرمان جهنم دې اودا بدترين خانې دې. دلته هم دا فرماني چه ددوی دپاره جهنم كافي دې يعني سزا كنبي او دا بدترين خانې دې.

قوله تعالى: - وَمِنَ النَّاسِ مَن يُشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ

د صهيب روم خريداري: - د منافقانو مذموم خصلتونه بيانولو نه پس اوس د مومنانو تعريفونه كوي. دا آيت د حضرت صهيب بن ستان رومي رضي الله عنه حق كنبي نازل شو دې په مكه كنبي مسلمان شوې وو. هر كله چه ده مديني ته هجرت كول او غوښتل نو كافرانو ده ته اوونيل چه مونې تاته مال نه دركوي. كه ته مال پريښودل غواړې نو تاته اختيار دي. ده ټول مال پريښودلو او كافرانو په دې قبضه او كړه. ده هجرت او كړو نو په دې باندې دا آيت نازل شو. حضرت عمر بن خطاب رضي الله عنه او د صحابه كرامو رضي الله عنهم يو جماعت د دوی د استقبال دپاره حره پورې راغلل او مباركې نې وركړه چه تا خو ډيره ښه خريداري او كړه. ډير د نفع تجارت دي او كړو. ددې په اوريدو دوی اوونيل چه الله تعالى دي ستاسو مالونه هم نقصان نه بچ اوساتي. هر كله چه نبي كريم صلی الله علیه و آله لره راغلو نو نبي كريم صلی الله علیه و آله ورته هم مباركې وركړه.

قریشودوی ته وونيلی وو چه كله ته مكې ته راغلي نو تا سره مال نه وو، دا ټول مال دي هم دلته او گټلو. اوس دي مونې دي مال سره نه پريږدو. نو دوی مال پريښودلو او دين نې واخستو او د نبي كريم صلی الله علیه و آله په خدمت كنبي حاضر شو. يوروايت كنبي دا هم دي چه هر كله دوی د هجرت ارادې سره اووتل او كافرانو ته معلومه شوه نو ټولو دي راگير كړو. دوی دخپل تركش نه غشي راوخكل او وې فرمايل چه انې د مكې والوا تاسوته ښه معلومه ده چه څه څنگه تيرانداز يم. زما يو ښه هم خطا نه ځي. تركومي چه دا غشي ختم نه شي نو څه به تاسو كنبي سوري او كړم. او ددې نه پس به څه تاسو سره په توره جنگ كوم. او په دي كنبي هم تاسو كنبي څه د چا نه كم نه يم. كله چه توره هم ماته شي نو بيا تاسو ماته راتلي شي او څه چه كوی نو او كړي. كه دا تاسو ته منظور وي نو بسم الله گني واورني څه تاسو ته خپل مال دركوم. دا ټول واخلي او ما پريږدي. نوهغوی مال اخستلو باندې راضي شو. او دا شان دوی هجرت او كړو. نبي كريم صلی الله علیه و آله ته د رسيدو نه مخكې هلته دوحی په ذريعه دا خبر رسيدلې وو، نو نبي كريم صلی الله علیه و آله دوی سره دملاقات كولو په وخت كنبي دوی ته مباركې وركړه.

د آيت د عموميت قائلين: - دا كثر و مفسرينو هم دا قول دي چه دا آيت عام دي. دهر مجاهد في سبيل الله په شان كنبي دي. لكه بل خانې كنبي فرماني چه ﴿إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ هُمْ الْجَنَّةَ﴾

(۱) صحيح بخاری كتاب الاذان باب لا یسعی الی الصلاة: ۲۳۶، صحيح مسلم: ۶۰۲، ابوداود: ۵۷۲، ترمذی: ۳۲۷، نسائی: ۸۶۲، -

الخ یعنی اللہ ﷻ دموندانو خانوونہ او مالونہ اخستی دی. او ددی بدله کنبی نی دوی ته جنت ورکړې دې دوی دالله ﷻ په لار کنبی جهاد کوی او وهل کوی او شهیدان کیری اللہ ﷻ نه زیات رینبتونې وعدې والا به بل څوک وی. نو ائی ایمان والو تاسو دې اخستو خرڅولو او بدلو باندې خوشحاله شی. هم دا لویه کامیابی ده. حضرت هشام بن عامر ؓ، چه کله دکافرو په صفونو باندې یکې تنها حمله کړې وه نو بعضو خلقو دا خلاف شرع گنډلی وو. لیکن حضرت عمر ؓ او حضرت ابوهریره ؓ وغیره ددې تردید او کړو او ددې آیت ﴿إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَىٰ﴾ تلاوت نې اوکړو.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ	آمَنُوا	ادْخُلُوا
ا هغه کسانو اچی ایمان مو راوړې دې داخل شی		
انې مؤمنانو په دین اسلام کنبې پوره پوره داخل		
فِي السَّلَامِ	كَافَّةً	وَلَا تَتَّبِعُوا
په اسلام کنبې پوره او تابعداری مه کوی دقومونو دشیطان بیشکه هغه ستاسو دپاره دشمن		
شی اود شیطان په جوړه کړې لار مه ورځی هغه ستاسو ښکاره دشمن دې		
مُيَبِّنٌ	فَإِنْ	زَلَلْتُمْ
ښکاره دې نوکه چری اوخویندئ تاسو روستو دهغې نه اچی راغلی دی تاسو ته ښکاره دلائل		
..... کچرې ددې واضحو دلیلونو دراتلو نه پس هم تاسو اوخویندئ یعنی گمراه شوی		
فَاعْلَمُوا	أَنَّ اللَّهَ	عَزِيزٌ
نو ښه پوهه شی اچی الله غالب دې اود حکمت خاوند دې		
یادلری چي الله پاک په هر چا باندې غالب اودیر دانا دې		

قوله تعالى: - يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السَّلَامِ كَافَّةً

د ایت شان نزول: - الله ﷻ په خپل ذات باندې ایمان راوړلو والو او د خپل نبی ﷺ تصدیق کولو ته ارشاد فرمائی چه هغوی دې ټول احکام پوره کړی. او دټولو ممنوعاتو نه دې ځان بچ اوساتی. او په کامل شریعت باندې دې عمل اوکړی. «سلم» نه مراد اسلام دې، اطاعت او صلح هم مراد ده. د «کافه» معنی د ټولونه پوره. دحضرت عکرمه ؓ، قول دې چه حضرت عبدالله بن سلام، حضرت اسدبن عبید ؓ، ثعلبه ؓ وغیره چه دیهودو نه مسلمانان شوی وو، هغوی نبی کریم ﷺ ته درخواست اوکړو چه مونږ ته د خالی د ورځې د عزت او د شپې د وختونو په تورات باندې دعمل کولو اجازت راکړی. نو په دې باندې دا آیت نازل شوچه اسلامي احکامو باندې پوره عمل کوئی. لیکن پدې کنبې په دې کنبې دحضرت عبدالله نوم څه صحیح نه معلومیري، هغه د اعلی درجې عالم وو او پوره مسلمان وو. هغه ته کامل طور سره معلوم وه چه د خالی د ورځې عزت منسوخ شوې دې. ددې په ځانې اسلامي اختر د جمعې په ورځ مقرر شوې دې. بیانا ممکن دی چه هغه داسې خواشونو کنبې نورو سره مدد اوکړی.

بعضو مفسرینو «کافه» ته حال و نیلې دې. یعنی تاسو ټول په ټوله اسلام کنبې داخل شی. خو رومبی خبره زیاته صحیح ده. یعنی دخپل وس مطابق داسلام ټول احکام اومنی. د نبی کریم ﷺ بیان دې چه بعضې اهل کتاب د اسلام قبلولو باوجود د تورات بعضو احکام باندې عمل پیرا وو. دوی ته ونیلې کیرې چه محمدی دین کنبې پوره داخل شی، ددې هېڅ یو عمل مه پرېږدئ، تورات باندې صرف ایمان لرئ.

قوله تعالى: - وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ ۚ

دشیطان د تابعداری ممانعت: بیا فرمان دی چه دالله ﷻ اطاعت کونی، دشیطان مه منی: هغه تاسو ته د بدنی، بدکاری اورب باندې د بهتان لگولو وانی. دده اودده د ډلې خواهش دی چه تاسو دوزخیان شی: هغه ستاسو بشکاره دښمن دي.

قوله تعالى: - فَإِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْكُمُ الْبَيِّنَاتُ فَاغْلُظْوا ۚ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

دعلم نه پس گمراه کیدل: که تاسو دلائلو معلومیدو نه پس بیا هم دحق نه مخ اړوئ نو په دې پوهه شی چه رب هم په بدله اخستلو کښې غالب دي. نه څوک دهغه نه ټینتدي شی، نه په هغه باندې څوک غالب کیدي شی، هغه په خپل کار جاری کولو کښې د حکمتونو خاوند دي. هغه غالب دي په خپلو نیولو کښې. هغه حکیم دي په خپل امر کښې. هغه په کافرو باندې غلبه موندونکي دي. او عذر او حجت پرېکولو کښې حکمت لری. (۱)

هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ

آیادوی انتظار کوی اېس دی خیری ته

ا او اوس هم دوی نه منی او په دې انتظار کښې ناست دي

يَا أَيُّهَا اللَّهُ فِي ظُلُمٍ مِّنَ الْغَمَامِ وَالْمَلِكَةُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ

چی راشی دوی ته | الله | په سوړو د وریځو کښې | او فریښتي هم | اوفیصله شی دکار |

چی الله پاک ورته درویځي دچت لاندې دفریښتو په مینځ کښې راشی | اوتوله خبره خلاصه شی

وَالِلَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ

او الله ته به هسې هم | اواپس کیږی | ټول معاملات |

اواخري به هسې هم ټولې معاملې هغه ته پیش کیږی |

قوله تعالى: - هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلُمٍ مِّنَ الْغَمَامِ وَالْمَلِكَةُ

دالله د عذاب انتظار: په دې آیت کښې الله ﷻ کافرو ته زورنه تنبیه ورکوی چه آیادوی دقیامت انتظار کوی چه په کومه ورځ به حق سره فیصلې کیږی او هر سړی ته به دخپلو کړو مطابق بدله ملاوېږی لکه بل خانی کښې ارشاد دي چه ﴿کَلَّا إِذَا دُكَّتِ الْأَرْضُ﴾ الخ. هرکله چه زمکه ریزې ریزې والوزی او ستا رب پخپله راشی او فریښتي په صفونو کښې اودریږی اوجهنم هم راوستلې شی، په دغه ورځ به داخلق عبرت او نصیحت حاصل کړی. خود هغې نه بیا څه فائده؟ بل خانی کښې ارشاد فرمائی چه ﴿هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ الْمَلَكَةُ﴾ الخ. یعنی آیادوی ددې خبرې په انتظار کښې دی چه دوی ته به فریښتي رازی یا پخپله الله ﷻ به دوی ته راشی، یا د هغه بعضې ښې به راشی، که دا اوشو نو بیا نه د ایمان څه فائده شته دي او نه داعمالو وخت دي.

د نبی کریم شفاعت کول: امام جریر رحمۃ الله علیه دلتہ یو اوږد حدیث لیکلې دي چه په هغې کښې د صور وغیره تفصیلی بیان دي. اودهغې راوی حضرت ابوهریره رضی الله عنه دي. مسند وغیره کښې دا حدیث دي، په هغې کښې دی چه کله خلق اوویریږی اویاسی نوبیانو علیهم السلام نه دبه شفاعت طلب اوکړی. حضرت آدم عليه السلام نه واخله ته یو یو پیغمبر عليه السلام ته به ورځی او دهغه خانې نه ورته صفا جواب ملاوېږی.

تردی پورے چہ نبی کریم ﷺ تہ بہ راشی نبی کریم ﷺ بہ جواب ورکری چہ خہ تیار یم، ہم خہ ددی اہل یم، بیا بہ نبی کریم ﷺ لاری شی او دعرش لاندی بہ سجدہ اوکری او اللہ ﷻ تہ بہ سفارش اوکری چہ ہغہ د بندگانو پہ مینخ کنبی فیصلہ کولو دپارہ تشریف راوری.

میدان حشر لکھدل: اللہ ﷻ بہ ددوی شفاعت قبول کری او ہلتہ بہ د وریخو سیورنی جوہ شی د دنیا آسمان بہ مات شی اودہغی تولی فرہنتی بہ راشی بیا بہ دویم ہم مات شی اودہغی فرہنتی بہ ہم راشی. دآشان اووہ وارہ آسمانونہ بہ مات شی او دہغی فرہنتی بہ راشی بیا بہ اللہ ﷻ دعرش نہ راکوز شی او بزرگی فرہنتی بہ نازل شی او پخپلہ ہغہ جبار اللہ ﷻ بہ تشریف راوری.

د قیامت پہ ورخ دفرشتو تسبیح: تولی فرہنتی بہ پہ تسبیح کنبی مشغولی شی. ہغہ وخت کنبی بہ دہغوی تسبیح دا وی چہ ﴿سبحان ذي الملك والملكوت سبحان ذي العزة والجبروت سبحان الذي لا يموت سبحان الذي يمت الخلائق ولا يموت سبحانه رب الملائكة والروح سبحانه ربنا الاعلى سبحانه ذي السلطان والعظمة سبحانه سبحانه ابدًا ابدًا﴾ (۱) حافظ ابوبکر ابن مردويه رحمہ اللہ ہم ددی آیت پہ تفسیر کنبی یر احادیث راوری دی خوہ ہغی کنبی غرابت دی، واللہ اعلم.

د اللہ ﷻ د فیصلی دپارہ راتل: پہ ہغی کنبی یو دادی چہ نبی کریم ﷺ اوفرمانیل چہ اللہ ﷻ بہ تول مخکی روستی راجمع کری. چہ دہغی وخت مقرر دی، ہغوی بہ تول پہ تولہ اودریری. سترگی بہ نی فیصلی تہ نیولی وی. ہر یو بہ د فیصلی پہ انتظار کنبی وی. اللہ ﷻ بہ د وریخی پہ سیوری کنبی د عرش نہ کرسی تہ نزول اوفرمانی. (۲)

اللہ او فرشتی بہ د وریخی پہ سیوری کنبی نازلیری: ابن ابی حاتم کنبی دی عبداللہ بن عمرو رحمہ فرمانی کوم وخت کنبی چہ اللہ ﷻ نزول اوفرمانی نود مخلوق اودہغہ پہ مینخ کنبی بہ د نور اویازرہ پردی وی اوداوبو پردی بہ وی اود اوبو نہ داسی آواز نہ راخی چہ ہغی سرہ بہ زبونہ ویریری.

زہیر بن محمد رحمہ اللہ فرمانی چہ ہغہ د وریخو سیوری بہ د یاقوتو جرہ وی او دجوہرو او زبرجدو پشان آوازونہ بہ ترے رازی. حضرت مجاہد رحمہ اللہ فرمائی چہ دا وریخی بہ عامی وریخی نہ وی بلکہ دا بہ ہغہ وریخی وی چہ کومی دبنی اسرانیلو پہ سرونو باندی پہ وادی تہ کنبی وی. ابوالعالیہ رحمہ اللہ فرمانی چہ فرہنتی بہ ہم د وریخو پہ سیور وکنبی راخی. او اللہ ﷻ چہ خوک غواری نو ہغہ بہ راولی. پہ بعضو قراتونو کنبی داسی ہم دی چہ ﴿هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ﴾ لکہ بل خانی کنبی فرمانی چہ ﴿وَيَوْمَ تَشْقَى السَّمَاءُ بِالسَّحابِ يُرَوَّلُ الْمَلِكَةُ تَرْوَلًا﴾ یعنی پہ ہغہ ورخ بہ آسمان د پہ وریخو سرہ اوشلیری او فرہنتی بہ نازل شی.

سَلِّ بَنِي إِسْرَءِيلَ كُمْ	ا تپوس اوکرہ دبنی اسرائیلونہ چی خومرہ
ا تپوس اوکرہ دبنی اسرائیلونہ تپوس اوکرہ چی خومرہ	ا تپوس اوکرہ دبنی اسرائیلونہ تپوس اوکرہ چی خومرہ
مِّنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ	ا خرگندی و ہغہ خوک چی بدلوی نعمت داللہ اوستودہغی نہ
ا تپوس اوکرہ دبنی اسرائیلونہ تپوس اوکرہ چی خومرہ	ا تپوس اوکرہ دبنی اسرائیلونہ تپوس اوکرہ چی خومرہ

(۱) ابن جریر: ۴۲/۱

(۲) الحاکم: ۲۸/۲ وسندہ حسن-

مَا جَاءَتْهُ	فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ	الْعِقَابِ ۝	زَيْنَ
چی راغلی وی هغه ته انبیشکه چی الله سخت عذاب ورکونکې دې بنانسته کړې شوې دې	نوبیشکه الله ﷻ په عذاب ورکولو کبښې ډیر سخت دې بنانسته شوې دې		
لِلَّذِينَ	كَفَرُوا	الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا وَيَسْخَرُونَ	مِنَ الَّذِينَ
هغه کسانوته اچی کفر ئې کړې دې ژوند دنیا اوتوقې کوی په هغه کسانو پورې	کافردانوته ژوند د دنیا او نن ورځ هغوی توقې کوی په		
اٰمَنُوْا	وَالَّذِينَ	اتَّقَوْا	فَوَقَّعَهُمْ
چی ایمان ئې راوړې دې خو هغه خلق اچی خان ئې اوساته دکفر نه دپاسه به وی په هغوی په ورځ	مؤمنانو پورې او دغه پرهیزگاران به دهغوی نه د قیامت په ورځ (په درجو کبښې) پورته وی		
الْقِيَمَةِ ۖ وَاللّٰهُ	يَرْزُقُ	مَنْ يَّشَاءُ	بِغَيْرِ حِسَابٍ ۝
د قیامت او الله رزق ورکوی هغه چاته اچی خوښه ئې شی بې حسابه	(او په دنیا خو) الله پاک چې چاته غواړی نوبې حسابه رزق ورکوی (دمومن او کافر فرق نه کوی)		

قوله تعالى: - سَلِّ يٰۤاِسْرٰٓءٰٓءِلَ كَمَا اٰتٰنٰهُمْ مِّنْ اٰيَةٍ بَيِّنَةٍ

د بنی اسرائیلو احسان هیروول او د صدقه کولو بدله: الله ﷻ بیان فرمانی چه اوگورنی بنی اسرائیلونه ما ډیرې معجزې اوخودلې، دحضرت موسی ﷺ دلاس همسا، دهغه دلاس رنځ، دهغوی دپاره د دریاب شلیدل، په هغونی باندې په سخته گرمی کبښې باران وروول او من وسلوی نازلول وغیره وغیره، ددې نه ښکاه معلومیده چه زه مختار فاعل کل یم، او زما د نبی حضرت موسی ﷺ نبوت ښکاره تصدیق وو.

قوله تعالى: - وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللّٰهِ مِنْۢ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُ فَإِنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

د بنی اسرائیلو ناشکری: - خودې خلقو زما د نعمتونو کفر ناشکری اوکړه او د ایمان راوړلو په ځانې دوی کفر اوکړو نو دوی به زما د عذابونو نه څنگه بچ کیري؟ هم دا خبر د قریشو دکافرو باره کبښې هم بیان شوې دې. ارشاد کیرې چه ﴿الَّذِينَ يَبْدُلُوْا نِعْمَةَ اللّٰهِ كُفْرًا﴾ الخ. آیاتاسو هغه خلق اونه کتل چه هغوی دالله ﷻ نعمت په کفر سره بدل کړو او خپل قوم ئې د هلاکت کور یعنی دجهنم پشان بدترین ځانې ته اورسول.

قوله تعالى: - زَيْنَ لِّلَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا وَيَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِينَ اٰمَنُوْا

دنیا سره د محبت مذمت: - بیان فرمانی چه داکفار صرف په دنیاوی ژوند پسې لیونی دی. مال جمع کول اودالله ﷻ په لارکبښې خرچ کولو نه بخل کول هم ددوی رنگ دې. بلکه کوم ایماندار چه ددې دنیا نه ماره دی اودالله ﷻ درضا دپاره خپل مالونه خرچ کوی، نو دا (کافران) دهغوی پورې خداگانې کوی. خو حقیقی نصیب والا هم دا خلق دی. د قیامت په ورځ چه به ددې خلقو مرتبې اوگوری نو د کافرانو سترگې به اوغړېږي، په هغه وخت کبښې به په خپلې خرابۍ او بدنصیبۍ باندې پوهه شی. روزی ورکول چه الله ﷻ څومره اوغواړی نو ورکوی، چه چاته اوغواړی بې حسابه ورکوی بلکه چه چاته اوغواړی نو دلته هم ورکوی او بیا هلته هم.

دالله په لار کښې د خرچ فضيلت:- حديث شريف کښې دې چه انې بنې آدم ! ته زما په لار کښې خرچ کړه، څه به تاته درکوم. (۱) نبی کریم ﷺ حضرت بلال ؓ ته او فرماييل چه دالله ﷻ په لار کښې خرچ کړه او دعرش والا نه دتنګۍ ويره مه کړه. (۲) قران پاک کښې دې چه (وَمَا آتَيْنَا مِنْ شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُ) تاسو چه څه خرچ کړې د هغې بدله به الله ﷻ تاسو ته درکوي.

هر صبا د فرشتې راکوزيدل:- صحيح حديث کښې دې چه هر سحر دوه فرشتې راکوزيږي، يو دعا کوي انې الله ﷻ ستا په لار کښې خرچ کولو والو ته برکت ورکړه، دويمه وائي چه انې الله ﷻ دبخیل مال لره برباد کړې. (۳)

د انسان د نظرو د هوکړه:- او حديث کښې دې چه انسان وائي چه زما مال زما مال زما مال، حالانکه ستا مال هغه دې چه کوم تا اوخوړو، هغه خو فنا شو، او چه کوم تاواغوستلو هغه زور شو، خو چه کوم دې صدقه کړو هغه تا باقی اوساتلو. دهغه سوا چه څه دې هغه به ته دنورو دپاره روستو پريږدې او لارپه شپې. (۴) مسند احمد کښې حديث دې چه دنيا دده کور دې، چه دچا کور نه وی دنيا دهغه کور دې. چه د چا مال نه وی ددنيا دپاره مال جمع کوي چه دچا عقل نه وی. (۵)

كَانَ النَّاسُ

۱ په اول کښې وو ټول خلق

اول اول خلق

أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّنَ مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ

ټولې يو | نور اولېږل الله | پيغمبران زيرې ورکونکي | او وړونکي | او نازل ئې کړو | دهغوی سره | کتاب

په يولاروان وو | او الله پيغمبران راولېږل چې زيرې ورکونکي او وړونکي وو او هغوی سره ئې کتاب نازل کړې وو

بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِيْمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ

په حق سره | دپاره ددې چې فيصله اوکړي | په منځ دخلقو کښې | په هغه کار کښې | چې اختلاف کړې دې هغوی | په هغې کښې

په حق سره | چې د خلقو د اختلافاتو په باره د هغوی په مينځ کښې | په انصاف سره، فيصلې اوکړي

وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ مِنْ بَعْدِ

او اونه کړو | اختلاف | په هغې کښې | مگر | هغه کسانو | چې ورکړې شوې وو | هغوی ته دغه دحق علم | روستو

او په دې کښې | عاميانونه، بلکه هغه چا اختلاف شروع کړې وو چې کتاب ورته ورکړې شوې وو د

مَا جَاءَتْهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ بَغْيًا بَيْنَهُمْ فَهَدَى اللَّهُ

دهغې نه چې راغلي وو هغوی ته | اروښانه هدايت | صرف د زياتي کولو په وجه | په خپل منځ کښې | نواوښودله الله

سرگنده دليلونود راتلو نه پس | په خپل مينځ کښې د حسد په وجه | نو الله لاز اوخودله

(۱) صحيح بخاری کتاب النفقات باب فضل الفقه علی لاهل : ۵۳۵۲، صحيح مسلم: ۹۹۳-

(۲) الطبرانی : ۱۰۲۰، وسنده للحديث شواهد ضعيفه فی الصحیحة للالبانی: ۲۶۶۱-

(۳) صحيح بخاری کتاب الزکوة قول الله تعالى (فاما من اعطى واتقى) : ۱۴۴۲، صحيح مسلم: ۱۰۱۰-

(۴) صحيح مسلم: کتاب الزهد باب الدنيا سجن المؤمن: ۲۹۵۸-

(۵) احمد: ۷۱/۶-

الَّذِينَ	أَمَنُوا	لِمَا	اُخْتَلَفُوا	فِيهِ	مِنَ الْحَقِّ	يَآذُنِهِ
هغه کسانو ته اچي ايمان نئي راوړو! هغه لار اچي اختلاف کړې وو خلقوا په هغې کښې! چه حق لار ده حکم خپل سره						
په خپل حکم سره په اختلافي خبرو کښې هغه چاته چي ايمان نئي راوړې ووا.....						
وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ۝						
او الله ښائي! هغه چاته! چي غواړي! نيغه لار						
او چاته چه الله او غواړي نو هغوي په سمه لار روان کړي!						

قوله تعالى: -كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً-

ټول خلق يو امت وو:- د حضرت ابن عباس ؓ بيان دې چه د حضرت نوح ؑ او حضرت آدم ؑ په مېنځ کښې لس زمانې وې. د دې زمانو خلق د حق او د شريعت پابند وو. بيا اختلاف شروع شو. نو الله ﷻ نبيان عليهم السلام را ليږل شروع کړل. بلکه د دې قرات داشان هم دې چه (كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً) فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ بَعَثَ الخ (۱) د حضرت ابي بن کعب ؓ قرات هم دادي (۲) حضرت قتاده ؓ د دې تفسير داشان کړې دې چه کله په دوی کښې اختلاف پيدا شو نو الله ﷻ خپل رومبي پيغمبر اوليږلو يعنې حضرت نوح ؑ. حضرت مجاهد هم دا فرماني (۳)

حضرت ابن عباس ؓ نه يو روايت مروی دې چه مخکې ټول په ټوله کافروو. ليکن اول قول د معنی او سند اعتبار سره زيات صحيح دې. نو دې پيغمبرانو ايمان والو ته زيری ورکړل. او کومو چه ايمان نه وو راوړې هغوي نې وپرول. هغوي سره د الله ﷻ کتاب هم وو چه د خلقو د هر اختلاف فيصله قانون الهی سره اوکړې. خود دې دلائلو نه پس هم صرف پخپلو کښې حسد او بغض، تعصب او ضد او نفسانيت په وجه بيا په کښې اتفاق رانغلو. خوايماندار پوهه شو او د دې اختلاف د چکر نه اووتل او په نيغه لار روان شو. امت محمدی به د اخري باوجود اول جنت ته ځي:- حضرت رسول الله ﷺ فرماني چه مونږ دنيا ته دراتلو اعتبار سره خو د ټولو نه روستو يو خو د قيامت په ورځ به جنت ته دتلو اعتبار سره د ټولو نه مخکښي يو. اهل کتابو ته الله ﷻ کتاب الله ځمونږ نه مخکې ورکړې وو. مونږ ته دې نه پس راکړې شو. خو هغوي په دې کښې اختلاف اوکړو او الله ﷻ ځمونږ رهنمائي اوکړه.

د امت محمدی د هدايت کارونه:- ① د جمعي دې ورځې په باره کښې هم په دوی کښې اختلاف وو ليکن مونږ ته د هدايت نصيب شو. ټول اهل کتاب پدې لحاظ سره ځمونږ نه روستو دی، جمعه ځمونږ ده، هفته ديهودو ده، او اتوارا دنصرانيانو (۴). ② زيد بن اسلم ؓ فرماني چه د جمعي نه علاوه د قبلي باره کښې هم دا اوشو. نصرانيانو مشرق لره قبله جوړه کړې وه. يهودو بيت المقدس لره. او امت محمدیه کعبه قبله مقرر کړه. ③ داشان په مونځ کښې هم، په هغوي کښې د بعضو کتابونو کښې رکوع شته دې او سجده نشته دې، بعضو کښې سجده شته دې رکوع نشته دې. بعضي په مونځ کښې خبرې کوي، بعضي پکښې گززی. خود امت محمدیه مونځ سکون او وقار والا دې. نه په کښې خبرې کوي او نه په کښې گززی. داشان په روزو کښې هم اختلاف اوشو او په هغې کښې هم امت محمدیه ته هدايت نصيب شو.

(۱) حاکم ۱/۵۴۶/۲-

(۲) الطبری: ۷۸/۴-

(۳) عبدالرزاق: ۷۲/۱-

(۴) صحيح بخاری کتاب الجمعة: باب فرض الجمعة: ۱۸۷۶، صحيح مسلم: ۸۵۵-

پہ ہغوی کنبی خو بعضی د ورخی خہ حصہ کنبی روزہ ساتی او بعضی ډلې خہ قسمه خوراگونه پریردی، خو خمونږ روزہ هر قسمه کامله ده. او په دې کنبی حق لاره خودلې شوې ده. ۵) دا شان دحضرت ابراهيم عليه السلام باره کنبی يهود اوونیل چه هغه يهودی وو، نصرانیانو اوونیل چه هغه نصرانی وو لیکن دراصل هغه مسلمان وو. نو په دې باره کنبی هم خمونږ رهبری اوشوه. او دخلیل الله عليه السلام متعلق مونږ ته صحیح خیال راورسیدلو. ۵) حضرت عیسیٰ عليه السلام لره هم يهودو په دروغه اوگنډلو. اوددوی دمور بی بی متعلق نې بدکلامی اوکره. نصرانیانو دوی ته دالله ښه خونې اوونیلو، لیکن مسلمانان ددې کمې زیاتې نه بچ کړې شو. او دوی نې روح الله او کلمه الله او نبي برحق اومنلو. (۱)

ربیع بن انس عليه السلام فرمائی چه مطلب دا دې چه څنگه په شروع کنبی خلق ټول په ټوله د رب واحد عبادت کولو او دنیکو عاملان او د هرې بدنې نه پرهیزگاران وو، په مینځ کنبی په کنبی اختلاف راپیداشو. نو دا آخری امت نې د اول امت په شان دا اختلاف نه یو طرفته کړو او په صحیح لارنې روان کړو دا امت به په نورو امتونو باندې گواه وی. تر دې پورې چه دحضرت نوح عليه السلام په امت به هم دوی گواهی ورکوی. دقوم هود، قوم صالح، قوم شعيب، اود آل فرعون حساب کتاب به هم ددوی په گواهی باندې کیږي. هغوی به اووائی چه دې پیغمبرانو تبلیغ اوکړو اودې امتونو تکذیب اوکړو. حضرت ابي بن کعب عليه السلام قرات دې چه «ولیکنوشهداء علی الناس یوم القیامة» الخ. مخکې دالفظ هم دې چه «والله یهدی» ابو العالیه عليه السلام فرمائی چه په دې آیت کنبی گویا حکم دې چه شک نه، گمراهی نه او فتنونه بچ کیدل پکار دی. داهدایت ذرب علم او رهبرنی سره اوشو. چه چاته اوغواړی نو استقامت ورته ورکړی.

دهدایت سوال: بخاری او مسلم کنبی دی چه حضرت نبي عليه السلام چه به کله دشپې تهجدو دپاره پاسیدلو نودادعابه نې کوله چه: «اللهم رب جبریل ومیکائیل واسرافیل فاطر السموات والارض عالم الغیب والشهادة انت تحكم بین عبادک فیما کانو فیہ یختلفون اهدنی لما اختلف فیہ من الحق باذنک انک تهدی من تشاء الی صراط مستقیم» (۱) یعنی انې الله ښه! دجبرئیل، میکائیل او اسرافیل ربه، انې دآسمانونو او زمکې پیدا کولووالا، انې دپتو او ښکاره (رازونو) پیژندو والا الله اهم ته دخپلو بندگانو په خپلو کنبی دا اختلاف فیصله کوي، زما دعا ده چه په کوم څیز کنبی دوی اختلاف اوکړی نو ماته په هغې حقه خبره رااوبنایه، ته چه چاته اوغواړی نو نیغه لار ورته ښائی.

دهدایت دویمه دعا: د نبي کریم عليه السلام نه یو دعا دا هم منقول ده چه: «اللهم ارنا الحق حقاً وارزقنا اتباعه وارنا الباطل باطلا وارزقنا اجتنابه ولا تجعله ملتبساً علینا واجعلنا للمتقین اماماً». یعنی انې الله! مونږ ته حق حق اوبنایه، او ددې تابعداری راته نصیب کړه، او باطل راته باطل اوبنایه، او ددې نه مو بچ کړې هسې نه چه مونږ حق او باطل کنبی گډوډ شو او مونږ اوخوښیرو. انې الله! ازموږ دپاره نیکان، پرهیزگار خلق پیشوایان جوړ کړي

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخَلُوا الْجَنَّةَ			
۱ آیا گمان کوی تاسو چی تاسویه ننوخی! جنت ته			
استاسودا خیال دې چې جنت ته به داخل شی			
وَلَمَّا	يَا تِكُمْ	مَثَلُ	الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ
او حال دا چی نه ادی راغلی په تاسو باند سختیانی په شان دهغه کسانو چی تیر شوی دی مخکینی ستاسونه			
او تراوسه پورې در باندې هغه شان سختی نه دی تیرې شوي څنگه په پخوانو خلقو تیرې شوي وي			

(۱) الطبری: ۲۸۴/۴ -

(۲) صحیح مسلم: کتاب صلاة المسافرين باب الدعاء فی صلاة اللیل: ۷۷۰. ابو داود: ۷۶۷، ترمذی: ۳۴۲۰، نسائی: ۱۶۲۶، ابن ماجه: ۱۳۵۷

مَسْتَهْمٌ	الْبَاسَاءُ وَالضَّرَّاءُ	وَزُلْزِلُوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ
چی رسیدلی وی هغوی ته سختی اومصیبتونه اوجر قولی شوتردی چی اونیل رسول اوهغه کسانو		
په هغوی دومره سختی اوداسی مصیبتونه راغلی وو او جر قولی شوې وو چی دهغه وخت پیغمبر		
أَمْنًا	مَتَى نَصَرَ اللَّهُ	إِلَّا أَنْ نَصَرَ اللَّهُ قَرِيبٌ
چی ایمان نی راوړې وو دهغه سره کله به وی مدد دالله واورئ چی مدد دالله نزدې دې		
اودهغه ایماندارو ملگر به چغې کړې چې دالله مدد به کله راځی خبر شی چه دالله پاک مدد دیر نزدې دې		

قوله تعالى: - أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخِلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ

په ایماندارو امتحانونه: - مطلب دادی چه د آزمینیت او امتحان نه مخکې د جنت خواهش صحیح نه دی. دمخکو ټولو امتونو امتحان هم واخستلې شو. په هغوی هم بیمارنی اومصیبتونه راغلل. د «بأساء» معنی ده فقیری (۱) او د «ضراء» معنی ده بیماری. «زُلْزِلُوا» د دښمنانو ویره دومره شوه چه غریبانانو ریدل. په دې ټولو سختو امتحانونو کښې هغوی کامیاب شو او د جنت وارثان شو.

د اسلام د غلبې پیشگوئۍ: - صحیح حدیث کښې دی چه یو ځل حضرت خباب بن ارت ؓ اوفرمائیل چه یارسول الله ﷺ تاسو څمونږ د امداد دعا نه کوئ؟ نبی کریم ﷺ اوفرمائیل چه بس اوس نه ویریدلې یې. واوره، ستاسو نه مخکې موحدین نیولې شوی وو او د هغوی په سرونباندې آرې راښکلې شوی دی. او خیرې کړې شوی وو او دوه ټکړې شوی وو. خو بیا هم هغوی د توحید نه واوښتېدل. د اوسپنې په رښخو سره د هغوی نه څرمنې اوښکلې شوې خو بیا ئې هم دالله ﷻ دین پرې نښودو. په الله ﷻ مې دې قسم وی چه هغه پاک ذات به زما دا دین دومره پورته کړی چه د صنعاء نه واخله تر حضرموت پورې سفر به هر سړې بغیر ویرې کوی. او ده ته به سوا دالله ﷻ نه د بل چا ویره نه وی. البته زړه کښې داخیال کیدل خو بله خبره ده چه هسې نه زما چیلو باندې شرمخ راشی، لیکن افسوس چه تاسو تیزی کوئ. (۲) قران پاک کښې صحیح هم دا مضمون په بل ځانې کښې بیان شوې دې چه «أَحْيَبَ النَّاسُ أَنْ يُزَكَّوْا» الخ. آیا خلقو داگنرلې ده چه هغوی صرف دایمان په اقرار کولو سره پرېښودې شی او په دوی باندې به آزمینیت نه وی، مونږ په مخکو (خلق) باندې هم آزمینیت اوکړو. رښتونی او دروغژن به حقیقت کښې بیل بیل کړو. نوداشان د صحابه کرام ؓ پوره آزمینیت یوم الاحزاب کښې یعنی جنګ خندق کښې اوشو. لکه څنگه چه قران پاک پخپله ددې نقشه راښکلې ده، فرمان دې چه «إِذْ جَاءُوكُم مِّنْ قَوْفِكُمْ» الخ. یعنی کافرو چه تاسو لره د پورته نه او روستو نه گیر کړئ، او سترګې مو اوپرینیدلې، زړونه مو ویریدل او الله ﷻ سره موګمان اوکړو. په دې ځانې کښې دمومنانو پوره آزمینیت اوشواوښه پوره نچونې کړې شو. اومنافق و کمزوری ایمان والو اونیل چه انې دالله اود رسول ﷺ وعدې خو صرف غرور وې. د هرقل قول: - هرقل چه کله د ابوسفیان نه دهغه د کفر په حالت کښې تپوس کړې وو چه ستاسو څه جنګ هم دې دنبوت دعویدار سره شوي دي. ابوسفیان اوونیل چه آؤ. تپوس ئې ترې اوکړو چه څه رنگ و. وې ونیل چه کله مونږ غالب وو او کله هغه. نو هرقل اوونیل چه دنبیانو علیهم السلام هم داشان آزمینیت کیرې. خواخوږی غلبه هم دهغه خلقو وی. (۳)

(۱) ابن ابی حاتم: (۲۱۶/۲) -

(۲) صحیح بخاری کتاب المناقب باب علامات النبوة لالاسلام: (۳۶۱۲) -

(۳) صحیح بخاری کتاب الجهاد باب قول الله (قل هل ترهبون بنا...) (۲۸۰۴، صحیح مسلم: (۱۷۷۳) -

د مثل معنی دطریقې ده. لکه بل خانې کښې فرمانی چه (فَأَمَلَكُنَا أَشَدَّ مِنْهُمْ بَطْشًا وَمَفَى مَثَلِ الْأُولَيْنِ) مخکې مومنانو سره دخپلو نبیانو په داسې وخت کښې د الله ﷻ نه مدد او غوښتلو اود سختی اوتنگی نه نجات او غوښتلو. نو هغوی ته جواب ملا شو چه امداد ډیر نزدې دې. لکه بل خانې کښې فرمانی چه (فَإِنْ مَعَ الْعُسْرَةِ) یقینې طور سختی سره آسانی ده. بدنې سره بدې ده. یو حدیث کښې دې چه بنده کله ناامیده شی نو الله ﷻ تعجب کوی چه زما مدد راوړسیدو والا دې او دې ناامیده کیږی. نو الله ﷻ ددوی جلدبازی او دخپل رحمت په نزدې والی باندې خاندی.

يَسْأَلُونَكَ	مَاذَا	يُنْفِقُونَ	قُلْ	مَا أَنْفَقْتُمْ
دا خلق تپوس کوی ستانه چی څه خیز خرج کړی هغوی اورتو اووېه څه چی خرج کوی تاسو				
(انې زما محبوبه!) ستانه خلق تپوس کوی چی څه خیرات کړو ورته اووایه چی هرڅه دخپل وس مطابق په				
مِنْ	خَيْرٍ	فَلِلْوَالِدَيْنِ	وَالْأَقْرَبِينَ	وَالْيَتَامَى
دمال نه نوخرج کړی دپاره دمور پلار اودپاره درشته دارانو اودپاره دیتیمانو اودپاره دمسکینانو				
خیرات کښې ورکوی نو مور پلار، خپلو خپلوانو، یتیمانو، مسکینانو				
وَابْنِ السَّبِيلِ	وَمَا تَفْعَلُوا	مِنْ خَيْرٍ	فَإِنَّ اللَّهَ	بِهِ عَلِيمٌ
اودپاره دمساfranو اوهغه چی کوی تاسو د نیکی نه نویښکه الله په هغې خبردې				
اومسافروته ئې ورکوی اوتاسو چی دنیکی په غرض څه ورکوی نو هغه الله ته معلوم وی				

قوله تعالى: - يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ
 دخیرات حقدار: حضرت مقاتل رضی الله عنه فرمانی چه داآیت دنفلی خیرات باره کښې دې. (۱) حضرت سدی رحمته الله فرمانی چه داآیت د زکوة آیت منسوخ کړو. خودا قول لږدغور طلب دې. مطلب د آیت دا دې چه انې نبی صلی الله علیه و آله خلق تاسو نه تپوس کوی چه هغوی څنگه خرج کړی. تاسو دوی ته اووایې چه تاسو هغه خلقو سره ښه سلوک اوکړنې چه دکوم بیان اوشو. حدیث شریف کښې دې چه خپلې مور سره ښه سلوک اوکړه، اوخپل پلار سره او خپلې خور سره او خپل ورور سره، بیا درجه په درجه نزدې خلقو سره. (۲)
 حضرت میمون بن مهران رضی الله عنه چه کله دا حدیث بیان کړو نو دا آیت ئې تلاوت اوفرمانیلو. اووې فرمانیل ډولکو، باجو، تصویرونووالو، او په دیوالونو باندې کپړې اویزاندو کولو والو باندې (مه خرج کونی). (۳)
 قوله تعالى: - وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ
 بیا ارشاد فرمانی چه تاسو کوم یو نیک کار کونی دهغې علم الله ﷻ ته دې اوپه دې باندې بهترینه بدله به هغه پاک ذات درکوی. هغه ظلم نه کوی.

كُتِبَ	عَلَيْكُمْ	الْقِتَالُ	وَهُوَ	كُرَّةٌ	لَكُمْ	وَعَسَى	أَنْ تَكْرَهُوا
فرض کړې شوې دې په تاسو باند جهاد او داحکم ناخوښه دې تاسو ته اوکیدې شی چی تاسو نه خوښوی							
تاسو ته دجهاد حکم درکړې شوې دې حال دا چه دا ستاسو ناخوښه دې اوتاسو به یو خیزبد گنړی							

(۱) ابن ابی حاتم: ۲/۶۱۹-

(۲) حاکم: ۳/۶۱۱-

(۳) ابن ابی حاتم: ۲/۶۲۰-

شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَعَسَىٰ أَن تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ
یو خیز! حالانکہ ہفہ بہتری ستاسو دپارہ او کیدی شی چی تاسو خوینوی یو خیز حالانکہ ہفہ شری
...خو ہفہ بہ ستاسو دپارہ بہتری او تاسو بہ یو خیز خوین گنری خو ہفہ بہ ستاسو دپارہ بد وی
لَّكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ
ستاسو دپارہ او اللہ پوہیری او تاسو نہ پوہیری
...او اللہ پاک بنہ پوہیری او تاسو نہ پوہیری

قوله تعالى: - كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كَرْهٌ لَّكُمْ

د جہاد فرضیت :- د اسلام د بنمنانو نہ دین اسلام بچ کولو دپارہ د جہاد فرضیت پہ دے آیت کنبی فرض کیری. حضرت زہری رضی اللہ عنہ فرمائی چہ جہاد پہ ہر سری باندی فرض دے. کہ جنگ تہ اوخی اوگہ اونہ خی یاناست وی. پہ ناستی والو باندی لازم دی چہ کله ددوی نہ مدد اوغوبستلی شی نودوی مددکوی. ہرکله چہ دوی تہ فریاد اوکری شی نو دوی فریاد آوری. ہرکله چہ دوی لره میدان تہ راوبللی شی نو دوی راوخی. صحیح حدیث کنبی دی چہ کوم سری مری شی او دہ جہاد نہ وی کری او نہ نہ پہ خیل زہ کنبی د جہاد ارادہ کری وی نودی بہ د جاہلیت پہ مرگ باندی مری. (۱) اوحدیث کنبی دی چہ د فتح مکہ نہ پس ہجرت پاتہ نشو، خو د جہاد نیت موجود دے، اوکله چہ تاسو تہ جہاد تہ دوتلو دپارہ او نیلی شی نو د جہاد دپارہ اوخی. دا حکم نبی کریم ﷺ د فتح مکہ پہ ورخ فرمانیلی وو. (۲)

قوله تعالى: - وَعَسَىٰ أَن تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ

پہ جہاد کنبی ستاسو کامیابی دہ :- بیا فرمائی چہ تاسو باندی بہ د جہاد حکم گران وی او پہ دے کنبی بہ تاسو تہ مشقت او تکلیف وی، خکہ چہ ممکن دہ چی تاسو قتل ہم کرنی شی. ممکن دی چہ زخمی شی بیا د سفر تکلیف اود د بنمنانو ویرہ وغیرہ. لیکن پہ دے پوہہ شی چہ ممکن دی چہ تاسو بہ یو خیز بد او گنری او ستاسو دپارہ پہ ہفہ کنبی خیر وی. خکہ چہ ہم پدی بہ ستاسو غلبہ وی اود د بنمن شکست وی. ددوی مالونہ، ددوی ملک، بلکہ ددوی بچی بہ ستاسو قدمونوتہ راشی. او دا ہم کیدی شی چہ تاسو خان دپارہ یو خیز بنہ او گنری او ہفہ ستاسو دپارہ بنہ نہ وی. عام طور داسی کیری انسان یو خیز لره خوینوی لیکن فی الواقع نہ پہ ہفہ کنبی مصلحت وی او نہ پہ کنبی خیر و برکت وی. دا شان تاسو جہاد بنہ نہ گرنی لیکن پہ اصل کنبی ہفہ ستاسو دپارہ زبردستہ کامیابی دہ. خکہ چہ پہ دے سرہ بہ پہ د بنمن غالب راشی. او دنیا کنبی بہ تاسو تہ د قدم کیخودو خانہ ہم ملاویری. دتولو کارونود انجام علم صرف اللہ ﷻ تہ دے. ہفہ تہ پتہ دہ چہ کوم یو کار ستاسو دپارہ د انجام لحاظ سرہ بنہ دے. او کوم یو خراب دے. ہفہ د ہفہ کار تاسو تہ حکم کوی چہ کوم کنبی ستاسو د دوارو جہانونو بہتری وی. تاسو د ہفہ ذات احکام زہ سرہ قبول کرنی. او د ہفہ ذات ہر حکم پہ خوشحالی سرہ اومنی. او ہم پہ دے کنبی ستاسو بہتری دہ.

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ
دا خلق تپوس کوی ستانہ پہ بارہ دمیاشتی معززی کنبی
استانہ خلق تپوس کوی چہ د پہ معززو میاشتو کنبی

(۱) صحیح مسلم کتاب الامارۃ ذم من مات ولم یغزو: ۱۹۱۰، بلفظ ((مات علی شعبۃ من نفاق)) ابوداؤد: ۲۵۰۲، نسائی: ۳۰۹۹ -

(۲) صحیح بخاری کتاب الجہاد باب فضل الجہاد والیر: ۲۷۸۳، صحیح مسلم: ۱۸۶۴، ابوداؤد: ۲۴۸۰، ترمذی: ۱۵۹۰، نسائی: ۴۱۷۴ -

قِتَالٍ فِيهِ قُلٌ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ	دجنگ کولوا په دې کبسي اورته اووايه چي جنگ کول په دې کبسي لويه گناه ده خو منع کول دلاري دالله نه
جَنَاحُ كَوْلٍ خَنَكُهُ دِي وَرْتَهُ اووايه چي پدي مياشتو کبسي جنگ کول ډير سخت جرم دې خودالله دلاري نه خلق منع کول	
وَكُفْرٍ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَآخِرَاجِ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ	او کفر کول دالله سره او منع کول خلقو لره دمسجد حرام نه اوويستل د وسيدونکو دحرم دحرم نه زياته لويه گناه
او دالله نه انکار کول او دمسجد حرام (کعبي) لار بندول او دهغه خاني خلق (دملک نه) شړل ډير لوڼي جرم دې	
عِنْدَ اللَّهِ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا يَزَالُونَ يَقَاتِلُونَكُمْ	ده په نزدالله او فتنه (شرک) ازياته سخته گناه ده دجنگ نه او هميشه به هغوي چه جنگيږي به تاسو سره
دالله په نزد (دجنگ نه) اودا فتنه د قتل نه ډيره لويه ده اودوي خوبه درسره برابر ترهغه وخت جنگيږي	
حَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنِ اسْتِطَاعُوا وَمَنْ	تر دې پورې چي واپس کړي تاسواد دين ستاسو نه که وس اورسي دهغوي او هغه څوک
که وس نې اوشي نو چي ددين (اسلام) نه مو واړوي او يادساتي څوک	
يَرْتَدُّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فِيمَتٌ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَٰئِكَ	چي واپس شوا ستاسو نه ددين خپل نه او هغه مړ شو او حال دا چي هغه کافر وژانو دغسي کسان چي دې
چه په تاسو کبسي دخپل دين نه اوگرخيدو اوبيا په حالت د کفر کبسي مړشي نو دهغوي	
حِطَّتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ	ضائع شول عملونه دهغوي په دنيا او په آخرت کبسي او دغه کسان خاوندان داوړ دې
عملونه په دنيا او آخرت کبسي ضائع شول دغه خلق دوزخيان دې	
هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ۝ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ	هغوي به په هغې کبسي هميشه وي بيشکه چي کومو خلقو ايمان راوړي دې او چي کومو خلقو
اوتول عمر به دوزخ کبسي پراته وي بيشکه چاچي يواز راوړي دې او چاچي	
هَاجَرُوا وَجْهَهُدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ يَرْجُونَ	هجرت کړې دې او جهاد نې کړې دې په لار دالله کبسي دغه کسان اميد لري
دالله په لار کبسي وطن پريخودې دې او جهاد نې کړې دې هغوي برابر اميد لري	
رَحْمَةً اللَّهِ ۖ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ	درحمت دالله او الله معاف کونکي دې ارحيم کونکي دې
دالله پاک دمهرباني او الله پاک بښونکي او مهربان دې په هغوي به رحمتونه وروي	

قوله تعالى: - يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ ۖ

د آیت شان نزول: نبی کریم ﷺ یو جماعت اولیرو او ددی امیر نبی حضرت ابو عبیدہ بن جراح رضی اللہ عنہ مقرر کړو. هرکله چه روانیدلو نو د نبی کریم ﷺ په جدائی نبی اوزرل. نبی کریم ﷺ دې ایسار کړو او دده په ځانې نبی حضرت عبدالله بن جحش رضی اللہ عنہ دلنېکړ سردار مقرر کړو. او هغوی ته نبی یو لیکلې خط ورکړو اووې فرمانیل چه تر کومې پورې بطن نخله ته اونه رسې نو دا خط مه وایه، او هلته رسیدو سره دا مضمون او وایه او خپلو ملگرو کښې هیڅوک ځان سره په تلو مه مجبوروه. حضرت عبدالله بن جحش رضی اللہ عنہ دایو مختصر شان جماعت واخستلو او روان شو او هغه مقام ته اورسیدو او فرمان نبوی ﷺ نبی اوونیلو او ((اِنَّ اللهَ)) نبی اوونیل او وې ونیل چه ما د نبی کریم ﷺ فرمان لره اوونیلو. او څه فرمانبرداري دپاره تیار یم. او بیاني خپلو ملگرو ته بیان کړو او واقعې ته ورته بیان کړه. دوه سړی خو واپس لاړل. لیکن باقی ټول ورسره په تگ راضی شو. مخکې چه لاړل نو ابن الحضرمی دوی اولیدو. او دوی ته علم نه وو چه دا د جمادی الاخری آخری ورځ ده، یا درجب رومبې ورځ ده نو دوی په هغه باندې حمله اوکړه. په دې حمله کښې ابن الحضرمی اووژلې شو. اود صحابه کرامو رضی اللہ عنہم یو جماعت هلته نه واپس شو. اوس مشرکانو په مسلمانانو اعتراض کول شروع کړو چه اوگورنی مسلمانانو د حرمت په میاشتو کښې جنگ او قتل هم اوکړو. نو دې باره کښې دا آیت نازل شو. (ابن ابی حاتم) (۱)

د دې ډلې شواکه: یو بل روایت کښې دی چه پدې جماعت کښې حضرت عمار بن یاسر رضی اللہ عنہ، حضرت حذیفه بن عتبه بن ربیعہ رضی اللہ عنہ، حضرت سعد بن ابی وقاص رضی اللہ عنہ، حضرت عتبه بن عزوان سلمی رضی اللہ عنہ او حضرت سهیل بن بیضاء رضی اللہ عنہ او حضرت عامر بن فهیر رضی اللہ عنہ او حضرت واقد بن عبدالله یربوعی رضی اللہ عنہ وو. د عبدالله بن جحش رضی اللہ عنہ اعلان: - بطن نخله ته په رسیدو حضرت عبدالله بن جحش رضی اللہ عنہ صفا فرمانیلی وو چه کوم سړی د شهادت خواش مند وی نو هغه دې رامخکښې شی. دلته نه واپس تلونکو کښې حضرت سعد بن ابی وقاص رضی اللہ عنہ او عتبه رضی اللہ عنہ وو. دوی سره د نه تلو وجه دا وه چه ددوی اوبس وړک شوې وو او ددې په لټون کښې پاتې شو. مشرکانو کښې حکم بن کیسان، عثمان، عبدالله وغیره وو. د حضرت واقد دلاسه عمرو قتل شو او دې جماعت مال غنیمت واخستلو او واپس شو. دارومبې غنیمت وو چه مسلمان صحابه کرامو رضی اللہ عنہم ته ملاؤشو. اودا بهادر جماعت دوه قیدیان او مال غنیمت سره واپس شو. مشرکانو د مکې د قیدیانو فدیو ورکول او غوښتل او هغوی دا اعتراض ئې اوکړو چه اوگورنی که نه د حضرت نبی ﷺ دعوی خو دا ده چه هغه د رب العالمین اطاعت گزار دې. لیکن د حرمت د میاشتو هیڅ حرمت نه ساتی. اود رجب په میاشت کښې جنگ جگړې کوی. مسلمانانو ونیل چه مونږ رجب کښې قتل نه دې کړې. بلکه جمادی الاخری کښې مو جنگ کړې دې. حقیقت دا دې چه هغه د رجب رومبې شپه او د جمادی الاخری آخری شپه وه. رجب شروع کیدوسره تورې په خپلو میانونو کښې وې. د مشرکانو ددې اعتراض جواب په دې آیت کښې ورکولې شی چه دا رښتیا دی چه په دې میاشتو کښې جنگ حرام دې لیکن انې مشرکانو ستاسو بدی خو په دې کښې نورې هم زیاتې دي. تاسو د الله ﷻ نه انکار کوئی او زما نبی او د هغه ملگری د مسجد نه منع کوئی. او تاسو هغوی د هغه ځانې نه اوويستل نو په خپلو بدو باندې نظر واچوئی چه دا خومره بدترین کارونه دي. هم په دې حرمت والا میاشتو کښې مشرکانو مسلمانان د بیت الله شریف نه منع کړی وو. او نبی کریم ﷺ مجبورا واپس شوې وو. راتلونکی کال کښې هم په دې حرمت والا میاشتو کښې الله ﷻ دخپل نبی ﷺ په لاس مکه فتح کړه. اود مسلمانانو پوره قبضه هلته راغله. اوس اعتراض کوی او دوی ته په دې باندې جواب ورکړې شو. عمرو بن الحضرمی چه

(۱) ابن ابی حاتم: ۲/۶۲۸، ج/۲۰۲۲-.

قتل شوې وو دې دطائف نه مکې ته راتلو. اگر چه درجب میاشت راختلې وه خو صحابه کرامو ۷ ته معلوم نه وو. او دوی دا گنړل چه دا جمادی الاخری آخری شپه ده.

یوېل روایت کښې دی چه حضرت عبدالله بن جحش ۷ سره اته کسان وو. اووه خو هغه چه دکومو نومونه پورته بیان شو. اتم حضرت رباب اسدی ۷ وو. دوی د بدراولی نه په واپسی نبی کریم ۷ لیرېلی وو. داټول مهاجر وو. په دوی کښې یو هم انصاری نه وو. د دوو ورځو سفر نه پس د نبی کریم ۷ خط مبارک ئې لوستلې وو. چه په هغې کښې تحریر وو چه ځمادا خط اولوله او مکې او طائف مینځ ته ورشه او هلته ایسار شه اودقريشود قافلې انتظار اوکړه او دهغوی خبرونه معلوم کړه او ماته ئې راورسوه. هر کله چه دا بزرگان ددې ځانې نه روان شو نو ټول په ټوله روان شوی وو. دوه صحابه کرام ۷ چه داوین لټولودپاره ایسار شوی وو، هغوی هم دلته نه ورسره روان شو. خودفرغ دپاسه معدن علاقې ته اورسیدل او نجران کښې دوی داوښانو تلاش کولوپه وجه هغوی ایسار شو. دقريشو دې قافلې سره دزیتون وغیره تجارتی سامان وو. دمشرکانو نه علاوه چه دکومو نومونه پورته بیان شو، نوفل بن عبدالله وغیره هم وو. مسلمانان مخکښې خو ددوی په کتلو سره ویریدل خو بیاني دا مشوره اوکړه که دوی پرېښودې شی نو دې شپې نه پس به دحرمت والا میاشت راشی نو مونږبه بیا هیڅ اونکړې شو. دوی شجاعت او ځوانمردنۍ سره حمله اوکړه.

د عمرو بن خضرمی قتل:- حضرت واقد بن عبدالله ۷ خو عمرو خضرمی په داسې غشی اوویشتلو چه هغه بالکل ددې دنیا نه لارو. عثمان او حکم ئې قید کړو. اوما مال وغیره ئې راوړل او دحضرت نبی ۷ په خدمت کښې حاضر شو. په لار کښې ورته دلنځر سردار وئیلی وو چه په دې مال کښې خو پنځمه حصه د الله ۷ درسول ۷ ده. او داحصه بيله کيخودې شوه. او باقی صحابه کرامو ۷ باندي تقسیم کړې شو. ترهغه وخته پورې داحکم نه وو نازل شوې چه غنیمت مال نه به پنځمه حصه ویستل پکار دی. هرکله چه دالنځر دنبی ۷ په خدمت کښې حاضر شو نو نبی ۷ ددوی په واقعه اوریدو سره خفه شو. او وې فرمائیل چه ما تاسو ته دحرمت په میاشتو کښې د جنگ کولو کله وئیلی وو؟ نو تاسو خو نه د قافلې څه مال واخستواونه مویو قیدی اونیولو. د حضرت نبی ۷ په دې قول او فعل سره مسلمان ډیرېښمانه شول. او دخپلو گناهونو یقین ورته اوشو.

دقريشو پیغور ورکول:- بیاورته قريشو پیغور ورکول شروع کړل چه انې محمد ۷ تاسواو ستاسو ملگری دحرمت په میاشتو کښې هم د جنگ جگړو نه نه منع کیږي. بل طرفته یهود یو بد فال ویستلو، چونکه عمرو قتل کړې شوې وو نو هغوی اوئیل چه «عمر الحرب» جنگ به تر ډیرې مودې پورې وی. دده دپلار نوم خضرمی وو. ددې نه دوی فال ویستلو چه «حضرت الحرب» د جنگ وخت راغلو. د قاتل نوم واقد ۷ وو. دوی اووئیل چه «او قد الحرب» د جنگ اور اولړیدو. لیکن قدرت ددې خلاف اوکړل. او نتیجه دټولو مشرکانو خلاف شوه. او د دوی د اعتراض په جواب کښې دا آیت نازل شو. فرض که جنگ د حرمت په میاشتو کښې هم شوې وی نو ددې نه ستاسو بدکارنی ډیرې زیاتې دی. ستاسو دا فتنه چه تاسو دالله ۷ ددین نه دمسلمانان دمړتد کولو ډیرې هلې ځلې کوئ، دا ددې قتل نه هم زیات دی. حالانکه تاسو نه ددې کارونو نه منع کیږي، او نه توبه اوباسئ او نه په دې باندي شرمیږئ.

دایاتونو د نزول نه پس عمل:- ددې آیتونو دنازلیدو نه پس مسلمانان د غم نه آزاد شول. او نبی کریم ۷ قافله اوقیدیان په خپله قبضه کښې واخستله. قريشوبیا نبی کریم ۷ ته قاصداولیرلو ددې دواړو قیدیانو فدیة واخلي. خو نبی کریم ۷ اوفرمائیل چه زما دواړه صحابه کرام حضرت سعد بن ابی وقاص ۷ او حضرت عتبہ بن غزوآن ۷ چه کله راشی نو بیا راشی، ماته ویره ده چه هسې نه تاسو هغوی ته تکلیف اورسونئ. هرکله چه هغوی راغلل نو نبی کریم ۷ فدیة واخستله او دواړه قیدیان ئې

پریں بوندل حکم بن کیسان ؓ خو مسلمان شو او د نبی کریم ﷺ په خدمت کښې پاتې شو او د بئر معونه په جنگ کښې شهید شو او عثمان بن عبداللہ واپس شو او هم هلته د کفر په حالت کښې مړ شو دې غازیانو چه دا آیت مبارک واوریدو نو ډیر خوشحاله شو او ددوی غم لرې شو کوم چه د نبی کریم ﷺ د خفگان په وجه ووجه دوی د حرمت په میاشت کښې بې ادبی کړې وه، او دنورو صحابه کرام ؓ په سترگو کښې هم ددوی عزت جوړ شو او دکفارو د پیغور نه هم خلاص شو او س دوی سره داغم شو چه مونږ ته به اُخروی اجر ملاویرې که نه، مونږ په غازیانو کښې شمیرلې شو که نه، هرکله چه د نبی کریم ﷺ نه داسوالونه اوشو نوددې په جواب کښې دا آیت ﴿إِنَّ الَّذِينَ﴾ الخ نازل شو (۱) او ددوی امیدونه زیات شو. داسلام او کفر مقابله کښې دټولو نه مخکښې هم دا حضرمی وژلې شوې وو، دکافرانو وفد د نبی کریم ﷺ په خدمت کښې حاضر شو او سوال ئې اوکړو چه دحرمت په میاشتو کښې قتل کول جائز دی که نه، په دې باندې دا آیت ﴿يَسْأَلُونَكَ﴾ الخ نازل شو، هم دا د غنیمت مال وو، چه دټولو نه مخکې دمسلمانانو په لاس راغلو او دټولو نه مخکې پنځه حصه حضرت عبداللہ بن جحش ؓ او ویستله او داپه اسلام کښې باقی وه او دالله ﷻ هم داسې حکم نازل شو، او همدا دوه قیدیان چه د ټولو نه مخکې مسلمانانو قید کړل، دا واقعه په یو نظم کښې هم ادا کړې شوې ده، بعضې وائی چه دا اشعار دحضرت ابوبکر صدیق ؓ دی، لیکن دا هم ونیلې شوی دی چه دا اشعار پخپله حضرت عبداللہ بن جحش ؓ ونیلې دی چه ددې مختصر لښکر سردار وو، الله ﷻ دې د نه راضی شی.

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ	
ادا خلق تپوس کوی ستانه په باره دشرابو	
دوی ستاسونه تپوس کوی دشرابو	
وَالْيَيْسِرُ قُلْ فِيهِمَا	إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ
اود جوارئ کښې ورته اووايه چی په دې دواړو کښې گناه ده لویه اوفاندې هم دې دپاره دخلقو	
اود جوارئ په باره کښې ورته اووايه چی په دې دواړو کښې ډیر غټ نقصان دې اود خلقو دپاره فاندې هم دې	
وَأَثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَّفْعِهِمَا	وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ قُلْ
خو گناه ددې دواړو ډیره زیاته ده دفاندې ددې دواړو نه او تپوس کوی ستانه چی څه خرچ کړی ورته اووايه	
خوددې دواړو نقصان دفاندونه ډیر زیات دې اودوی ستاسونه تپوس کوی چی د الله په لار کښې څه خرچ کړی ورته اووايه	
الْعَفْوُ كَذَلِكَ بَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ	الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ
چی څه زیات وی دارنگې ایبانوی الله ستاسو دپاره حکمونه دې دپاره چی تاسو فکر اوکړی	
هرڅومره چی په آسانیا کولې شی دغه شان الله پاک تاسو ښکاره ښکاره حکمونه بیانوی چی تاسو دغور او فکر نه کارواخلی	
فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ	وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَأْتِي قُلْ
په دنیا او په آخرت کښې او تپوس کوی ستانه په باره دیتیمانو کښې ورته اووايه چی دخیر ښیگری کار	
ددنیاود آخرت دواړو په معامله کښې اوستانه دیتیمانو په باره کښې تپوس کوی ورته اووايه چی څه کښې د هغوی خبروی	

لَهُمْ خَيْرٌ وَأَنْ تَخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ
دھغوی دپارہ ابتر دی او کہ چری تاسو شریک شی سرہ انور ورنہ دی ستاسو او اللہ پیڑنی فساد کونکی
ہفہ کار بنہ دی او کہ تاسو خرخ کنبی شریک شی نوخیر دی ہغوی ہم ستاسو ورنہ دی او اللہ بدخواہ د نیک خواہ
مِنْ الْمَصْلِحِ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَاَعَنْتَكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ
داصلاح کونکی نہ او کہ غوبنتلی اللہ انوسختی بہ نی کپی وی پہ تاسو باند بیشکہ اللہ غالب دی
نہ پیڑنی او کہ اللہ پاک غوبنتلی نو تاسوتہ بہ نی دا خبرہ سختہ کپی وی بیشکہ اللہ پاک دا اختیار
حکیم
او حکمت والا دی
او حکمت خاوند دی

قوله تعالى: - يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْمِرِ

د شرابو حرمت:- ہرکله چہ د شرابو حرمت والا آیت نازل شو نو حضرت عمر ؓ اوونیل چہ انہی اللہ ﷻ د
دی واضح بیان او فرمایا پہ دی باندی دا آیت نازل شو چہ ﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ﴾ الخ حضرت عمر ؓ لہ
راوبللی شو او ہغوی تہ دا آیت مبارک واورولی شو حضرت عمر ؓ بیا ہم دا دعا او کہہ چہ انہی اللہ ﷻ
خمونہ دپارہ نور زیات صفا بیان او کہہ پہ دی باندی دا آیت نازل شو چہ ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ
وَأَنْتُمْ سُكَرَى﴾ الخ اود ہر مونخ پہ وخت کنبی بہ آواز کیدو چہ نشی والا خلق دی مونخ تہ نزدی نہ
راخی حضرت عمر ؓ لہ راوبللی شو او ہغوی تہ دا آیت مبارک واورولی شو دوی بیا ہم دا دعا
او فرمایا چہ انہی اللہ ﷻ خمونہ دپارہ واضح بیان او فرمایا پہ دی باندی د سورۃ مائدہ آیت ﴿إِنَّمَا الْخَمْرُ﴾
نازل شو ہرکله چہ فاروق اعظم ؓ راوبللی شو او ورتہ دا آیت مبارک واورولی شو او ہرکله چہ دھغوی
غورونو تہ دا آخری الفاظ ﴿فَبَلَّغْتُمْ مُتَتَّبِعُونَ﴾ اور سیدل نودوی او فرمایا چہ ﴿انْتَبِهْنَا انْتَبِهْنَا﴾ مونخ منع شو
مونخ منع شو (۱) او گورنی مسند احمد، ابوداود، ترمذی اونسانی وغیرہ پہ ابن ابی حاتم او مردویہ کنبی
ہم داروایت دی، لیکن دھغی راوی ابو میسرہ دی چہ دھغہ نوم عمرو بن شرجیل ہمدانی کوفی
دی ابو زرعہ ؓ فرمائی چہ دھغہ سماع د حضرت عمر فاروق ؓ نہ ثابتہ نہ دہ واللہ اعلم
امام علی بن مدینی ؓ فرمائی چہ ددی اسناد صالح او صحیح دی امام ترمذی ؓ ہم دی تہ صحیح
وانی ابن ابی حاتم د حضرت عمر فاروق ؓ نہ د ﴿انْتَبِهْنَا انْتَبِهْنَا﴾ قول نہ پس دا ہم نقل کوی چہ شراب
مال لہ بربادونکی او عقل لہ خبط کوونکی خیز دی دا روایت او دی سرہ د مسند روایت د حضرت
ابو ہریرہ ؓ والا بہ پہ تفصیل سرہ د سورۃ مائدہ آیت ﴿إِنَّمَا الْخَمْرُ﴾ الخ پہ تفسیر کنبی راخی، انشاء اللہ
تعالی امیر المومنین حضرت عمر فاروق ؓ فمائی چہ خمر ہر ہغہ خیز دی چہ عقل لہ بدل کپی
(۱) ددی پورا بیان بہ ہم پہ سورۃ مائدہ کنبی انشاء اللہ راشی۔

د جوارئ حرمت:- ﴿میسر﴾ وانی جوارئ تہ، ددی گناہ آخری وبال دی اوددی فائدہ صرف دنیاوی دہ چہ
بدن تہ خہ فائدہ نفع اورسوی یا غذا پرپی ہضم شی یا فضلہ راشی یا بعضی ذہن تیز شی یا یو شان

(۱) احمد: ۵۳/۱، ابو داود: کتاب الاشربة باب تحريم الخمر: ۳۷۷۰، وسنده ضعيف، ابو اسحاق مدلس راوی
اوسماع کنبی صراحت نشته دی، ترمذی: ۳۰۴۹، نسائی: ۵۵۴۲۔

(۱) صحيح بخاری كتاب التفسير باب قوله (انما الخمر والمير والانساب) (۴۶۱۹)۔

سرور حاصل شی لکہ خنگہ چہ د حسان بن ثابت دجاہلیت د زمانہ اشعار دی چہ شراب خکلو سرہ مونہ بادشاہان اودلیرجوہرہو۔ اودا شان ددی پہ اخستلو خرخولو کنبہ ہم نفع اود دی پہ تجارت کنبہ ہم نفع ده۔ اودا شان ممکن چہ پہ جوارنی کنبہ گتہ اوشی خو ددی د فوائدو پہ مقابلہ کنبہ د دی نقصانات ډیر دی۔ خکہ چہ ددی سرہ د عقل تلل، هوش وحواس بی کاره کیدل ضروری دی۔ اوددی سرہ د دین بریادیدل هم دی۔

دا آیت اگر چہ د شرابو دحرمت پیش خیمه وو خوبیا هم په دی کنبہ صفا صفا حرمت نه دی بیان شوی ددی وجہ حضرت عمر فاروق ؓ غوښتل چہ ښکاره لفظونو کنبہ دشرابو حرمت نازل شی۔ او آخره سورة مانده آیت مبارک کنبہ صفا نازل شوچہ شراب او جوارۍ او بتان او غشی سره فال اخستل ټول حرام اوشیطانی کارونه دی۔ انہی مسلمانانو کہ تاسو د نجات غوښتونکی یی نو ددی نه منع شی۔ د شیطان تمنا ده چہ د شراب او جوارۍ په ذریعہ تاسو کنبہ دشمنی او بغض راولی۔ او تاسو د ذکر الله اومونخ نه منع کړی۔ اوس به هم تاسو دشیطانی کارونو نه منع شی؟ ددی پوره بیان به انشاء الله په سورة مانده کنبہ راشی۔ تابعین مفسرین فرمانی چہ دشرابو باره کنبہ رومبې دا آیت نازل شو، بیا دسورة نساء آیت نازل شو۔ بیا دسورة مائده آیت نازل شو او شراب مکمل طور حرام شو۔^(۱)

قوله تعالى: -وَسَلُّوْكَ مَا ذَا يُنْفِقُوْنَ ؕ قُلِ الْعَفْوَ

دعفو معنی: - د (قُلِ الْعَفْوَ) یو قرأت داهم دی او دواړه قراتونه صحیح دی۔ معنی نې نزدې نزدې او یو کیدې شی۔ حضرت معاذبن جبل ؓ او حضرت ثعلبه ؓ رسول الله ﷺ لره راغلل او تپوس نې اوکړو چہ یارسول الله څمونږ غلامان هم دی او بچی هم دی، او مونږ مالدار هم یو، نو څه دالله ﷻ لار کنبہ خرچ کړو؟ نو ددی په جواب کنبہ (قُلِ الْعَفْوَ) اووئیلې شو۔ یعنی څه چہ دبجو دخرچ نه پس پاتې شی، ډیر صحابه کرامو ؓ او تابعینو نه د دی هم داتفسیر مروی دی۔ حضرت طاووس ؓ فرمانی چہ په هر څیز کنبہ لږ لږ دالله ﷻ په لار کنبہ خرچ کوئی۔ ربیع وروسته فرمانی چہ افضل او بهتر مال دالله ﷻ په لار کنبہ خرچ کوئی۔ دټولو اقوالو خلاصه داده چہ دضرورت نه زیات څیز دالله په لار کنبہ خرچ کوئی۔ په اتفاق فی سبیل الله کنبہ میانه روی: - حضرت حسن ؓ فرمانی چہ داسې مه کوئی چہ هر څه خرچ کړی۔ بیا پخپله سوال کوئی۔ صحیح مسلم کنبہ دی چہ یو سړی نبی کریم ﷺ ته اووئیل چہ یارسول الله ﷺ ماسره یو دینار دی، نبی کریم ﷺ اوفرمائیل چہ په خپل کار کنبہ نې راوله۔ هغه سړی اووئیل چہ ماسره یو بل هم دی، نبی کریم ﷺ اووئیل چہ په خپله ښځی نې خرچ کړه۔ هغه اووئیل چہ یو بل دی، نبی کریم ﷺ اوفرمائیل چہ په خپلو بچو نې خرچ کړه۔ هغه اووئیل چہ یو بل هم دی، نبی کریم ﷺ اوفرمائیل چہ اوس ته خپله خصمانه کولې شی۔^(۲)

دخرچ کولو طریقه: - مسلم شریف کنبہ یو بل حدیث دی چہ نبی کریم ﷺ یو سړی ته اوفرمائیل چہ دخپل نفس نه شروع کړه۔ رومبې په هغه باندې خرچ کړه۔ بیا که پاتې شی نو په بچو باندې، بیا که پاتې شی نو پخپلو رسته دارو باندې، بیا که هم پاتې شی نو په نورو حاجتمندو باندې۔^(۳) په دی کتاب کنبہ یو بل حدیث دی چہ دټولو نه افضل خیرات هغه دی چہ هغه انسان دخپل خرچ مطابق کوی او باقی پاتې څیز دالله ﷻ لار کنبہ خرچ کړی۔ او پورتنی لاس دلاتدی لاس نه افضل دی۔ مخکې هغوی ته ورکړه چہ دکوم خرچ ستا په ذمه دی۔^(۴)

^(۱) الطبری: ۳/۳۲۱-

^(۲) ابوداود کتاب الزکاة باب فی صلة الرحم: ۱۶۹۱، وهو حسن مسلم: ۹۹۵، نحو المعنی-

^(۳) ابوداود کتاب الزکاة باب الابتداء فی النفقة بالنفس: ۹۹۷، نسائی: ۴۶۵۶-

^(۴) صحیح بخاری کتاب النفقات باب وجوب النفقة علی الامل... ۵۳۵۵، من حدیث ابی هريرة صحیح مسلم: ۱۰۳۴، عن حکیم بن حزام

بنیادم تہ خطاب:- یو بل حدیث کنبی دی چه انې ابن ادم ۱ چه څه تاسره دخپل ضرورت نه زیات دی هغه دالله ﷻ په لار کنبی خرچ کړه دا ستا دپاره بهتر ده. او ددې ایسارول ستا دپاره نقصان دې. او د خپل ضرورت مطابق خرچ کولو کنبی په تاسو باندې هیڅ ملامتیا نشته دې. (۱) د حضرت ابن عباس رضی الله عنہ یو قول هم مروی دې چه دا حکم دزکوة حکم سره منسوخ شو. حضرت مجاهد رضی الله عنہ فرمائی چه د زکوة آیت گویا ددې آیت تفسیر او ددې واضح بیان دې، صحیح قول هم دا دې. قوله تعالی:- کَذٰلِکَ یُبَیِّنُ اللّٰهُ لَکُمُ الْاٰیٰتِ لَعَلَّکُمْ تَتَفَكَّرُوْنَ فِی الدُّنْیَا وَالْاٰخِرَةِ

دنیا او آخرت کنبی فکر کول:- بیا ارشاد فرمائی چه څنگه دا احکام واضح شو، او ښکاره ښکاره مونږ بیان او فرمائیل، دآشان مونږ باقی احکام هم وضاحت او تشریح سره بیانوو. وعده باندې او وعید هم صفاطور ښکاره بیان شی. چه تاسو دقانی دنیا نه بې رغبتنه شی او آخرت طرفته متوجه شی چه همیشه باقی پاتې کیدونکې دې. حضرت حسن رضی الله عنہ ددې آیت تلاوت او کړواو وې فرمائیل چه والله چه څوک غور اوتدبر کوی چه دنیا د مصیبتونو کور دې او د دې انجام فنا ده او آخرت د جزا کور او بقا کور دې. حضرت قتاده رضی الله عنہ فرمائی چه غور او فکر کولو سره ښکاره معلومیږی چه دنیا ته په آخرت باندې څومره فضیلت حاصل دې. نو عقل مندو ته پکار دی چه د آخرت دښیگرې جمع کولو کوشش کنبی مشغول اوسی.

قوله تعالی:- وَتَسْأَلُوْنَكَ عَنِ الْیَتٰمٰی قُلْ اِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ

دیتیم د مال حفاظت او حکم:- بیا دیتیم باره کنبی احکام نازلېږی، حضرت ابن عباس رضی الله عنہ فرمائی چه دا حکم شوې وو چه «وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْیَتٰمٰی اِلَّا بِالَّتِیْ هِیَ اَحْسَنُ» یعنی دیتیم مال ته نژدې مه ورځی مگر په دې طریقه چه بهترینه وی او فرمائیلې شوی وو «اِنَّ الَّذِیْنَ یَاْکُلُوْنَ اَمْوَالَ الْیَتٰمٰی ظُلْمًا اِنَّهَا یَاْکُلُوْنَ فِیْ بُطُوْنِهِمْ نَارًا وَسَیَصْلَوْنَ سَعِیْرًا» یعنی چه کوم خلق ظلم سره دیتیم مال خوری. هغوی په خپلو خیتو کنبی اور اچوی. او نژدې ده چه په لمبه شوی اور کنبی به واچولې شی. ددې په اوريدو سره هغه خلقو دیتیمانو دیتیمانو خوراک کول اودهغې ځکل اود خپل کور خوراک ځکاک او اوبه جدا کړې. اوس که به د هغوی دکور خوراک پاتې شو نو هغه خو به نې یا هلته پریښودو او یا به خراب شو او دآشان به یتیمانوته نقصان اوشو. بل طرفته د یتیمانو والیان هم تنگ شو چه ترکومې به دآشان په کور کنبی کیخودل راکيخودل کوی. نودې خلقو نبی کریم ﷺ ته عرض اوکړو نوپه دې باندې دا آیت نازل شو چه «قُلْ اِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ» الخ. او نیک نیتی او دیانتدارئی سره دهغوی مال خپلو مالونو سره یو ځانې کولو دپاره اجازت دې. ابوداود اونسانی وغیره کنبی دا موجود دی (۲) او دسلفو یو لونی جماعت ددې شان نزول هم دا فرمائی.

حضرت صدیقه رضی الله عنہا فرمائی چه د یتیم دمال د ذرې ذرې مال پرورش کول سخته خبره ده چه دهغه خوراک بیل کړې شی، دهغه ځکاک بیل کړې شی. د «اِصْلَاحٌ لَهُمْ» نه هم دا جداوالې مراد دې. لیکن بیا «وَاِنْ فُحِّلَ طَوْهَرٌ» فرمائی او دخوراک ځکاک د یو ځانې کیدو اجازت ورکړې شو. ځکه چه هغوی هم دینی روڼه دی. خونیت نیک پکار دې. قصد او اراده که یتیم ته نقصان رسول وی نو هغه هم دالله ﷻ نه پټ نه دی. او که مقصد ئې دیتیم سره ښیگره وی او دهغه دمال نگرانی وی نو داهم الله ﷻ ته ښه پته ده.

قوله تعالی:- وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَاعْتَبَکُمْ اِنَّ اللّٰهَ عَزِیْزٌ حَکِیْمٌ

الله خپل مخلوق مشقت کنبی نه اچوی:- بیا فرمائی چه الله ﷻ تاسو لره په مشقت او تکلیف کنبی نه

..... نسائی: (۲۵۴۴)-

(۱) ابوداود کتاب الزکاة باب بیان ان الید العلیاء خیر من الید السفلی: ۱۰۳۶، ترمذی: (۲۳۴۴)-

(۲) ابو داود کتاب الوصایا باب مخالطة الیتیم فی الطعام: ۲۸۷۱، نسائی: (۳۶۹۹)-

اچوی چہ کومہ تنگی اومشکل تاسو باندی دیتیم د مال پہ جدا ایسودلو کنبی وو هغه الله ﷻ لری کپہ اوتاسو باندی نی آسانتیا راوسته. او یوه کتوی ساتل او یو خانی کار کول ستاسو دپاره مباح اوگرزولی شو. بلکه دیتیم سرپرستی که فقیر اومسکین محتاج وی نوددستور مطابق پخپل خرچ کنبی راوستلی شی. او که یو مالدار دضرورت په وخت کنبی دهغه خیز استعمال کړو نو بیا دې ادا کړی. دا مسائل به انشاء الله وضاحت سره دسورۃ نساء په تفسیر کنبی راشی.

وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّىٰ	يُؤْمِنُوا ۖ وَلَا مَٰمَّةً مُّؤْمِنَةً
اومه اخلی په نکاح مشرکی ښځې تر هغې پورې چي ایمان راوړی اووینځه مومنه	
اومشرکو ښځو سره تر هغې وخته نکاح مه کوی ترڅوچي ایمان رانه وړی اومؤمنه وینځه	
خَيْرٌ مِّنْ مُّشْرِكَةٍ ۖ وَلَوْ اَعْجَبَتْكُمْ	وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ
بهره ده دمشرکی ښځې نه اگر که هغه ډیره خوښه وی ستاسو اومه ورکوی په نکاح مشرکانو سروله	
ښه ده دمشرکې نه اگر که هغه دمال او ښانست په وجه ستاسو خوښه وی اوخپلې جیونکې مشرکانو ته نکاح کوی	
حَتَّىٰ	يُؤْمِنُوا ۖ وَلَعَبْدٌ مُّؤْمِنٌ خَيْرٌ مِّنْ مُّشْرِكٍ ۖ وَلَوْ اَعْجَبَكُمْ
تر دې پورې چي ایمان راوړی او یو غلام مومن بهتر دې دمشرک سړی نه اگر که هغه ډیر خوښ وی ستاسو	
ترڅوچي ایمان رانه وړی اومؤمن دمشرک(سیال) نه ښه دې اگر که په څه وجه ستاسو خوښ وی	
أُولَٰئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ ۖ وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِإِذْنِهِ ۖ وَيُبَيِّنُ	
داکانا رابلی خلقا اور ته او الله رابلی خلق جنت ته اومغفرت ته په حکم خپل سره اوبیانوی	
دغه مشرکان(ددوزخ) اور ته بلنه ورکوی او الله پخپل حکم سره جنت او اسبابو د مغفرت ته بلنه ورکوی	
آيَتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ۚ	
حکمو نه خپل خلقو ته دپاره ددې چي هغوی انصیحت قبول کړی	
او هغه خلقو ته حکمو نه بیانوی چي هغوی ترې نه سبق واخلی	

قوله تعالى: - وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّىٰ يُؤْمِنُوا ۖ

مشرکو ښځو سره د نکاح حرمت: - بت پرستی، مشرکو ښځو سره نکاح کول، ددې حرمت بیانیری. یعنی د آیت عموم یو خومشرکو ښځو سره د نکاح کولو ممانعت باندې دلالت کوی خو بل خانی کنبی فرمان دې چه ﴿وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِن قَبْلِكُمْ﴾ الخ. یعنی ستاسو نه مخکې چه کوم کتابونه ورکړې شوی وو، دهغوی پاکو ښځو سره چه نکاح کول جائز دی خو په دې شرط چې د زنا کارنی نه بچ کیدونکې وی دهغوی مهر ادا کولو نه پس هغوی سره نکاح کول ستاسو دپاره حلال دی.

حضرت ابن عباس رضی الله عنه قول هم دا دې چه دې مشرکو ښځو نه اهل کتابو مخصوص دی (۱) حضرت مجاهد رضی الله عنه، حضرت عکرمه رضی الله عنه، حضرت سعید بن جبیر رضی الله عنه، حضرت مکحول رضی الله عنه، حضرت حسن رضی الله عنه، حضرت ضحاک رضی الله عنه، حضرت قتاده رضی الله عنه، زید بن اسلم رضی الله عنه او ربیع بن انس رضی الله عنه نه هم دافرمان نقل شوې دي. (۲) بعضې وانی چه دا آیت صرف د بت پرستو مشرکو ښځو دپاره نازل شوې دي. دا شان وانی

(۱) الطبری: ۴/۳۵۰-.

(۲) ابن ابی حاتم: ۲/۶۶۹-.

کہ ہفہ شان مطلب نہی ہم یو دی۔ واللہ اعلم۔

ابن جریر کنبی دی چہ نبی کریم ﷺ خو قسمہ بنخو سرہ نکاح کول ناجائز کری دی سوا د ایماندارو ہجرت کوونکو نہ۔ اول خاص کر ہفہ بنخو سرہ چہ دبل مذهب پابندی وی، ہغوی سرہ نکاح کول حرام دی۔ (۱) قرآن پاک کنبی دی چہ ﴿وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ﴾ یعنی دکافرانو اعمال برباد دی۔

یو روایت کنبی دی چہ حضرت طلحہ بن عبید اللہ رضی اللہ عنہ یو یہودی بنخہ سرہ نکاح کری وہ او حضرت حذیفہ بن یمان یو نصرانیہ بنخہ سرہ نکاح کری وہ۔ او پہ دی باندی حضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ دیر خفہ شو تر دی چہ نزدی وو چہ ہغوی تہ کوری ورکری دی دوارو اوونیل چہ انی امیر المومنین تاسو مہ خفہ کیپی مونہ بہ ہغوی تہ طلاق ورکرو۔ دوی اوفرمائیل کہ طلاق ورکول حلال وی نو بیا خو نکاح ہم حلال کیدل پکار دی۔ خہ بہ ہغوی ستاسو نہ پہ زور واخلم او ستاسو نہ بہ نہی بیلی کریم۔ خو دا حدیث غریب دی۔ اود حضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ نہ خو بیخی غریب دی۔

د اهل کتابو بنخو سرہ د نکاح جواز:- امام بن جریر رضی اللہ عنہ د اهل کتابو بنخہ سرہ نکاح کولو باندی اجماع نقل کری دی۔ اود حضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ ددی اثر بارہ کنبی نی تحریر کری دی چہ دا صرف سیاسی مصلحت لاتدی وو چہ خلق د مسلمانانو بنخونہ بی رغبتی اونکری اوپہ دی عمل کنبی خہ بلہ حکمت عملی وہ۔ یو روایت کنبی دا ہم دی چہ کلہ حضرت حذیفہ رضی اللہ عنہ تہ دا فرمان ملاؤ شو نو جواب کنبی نی اولیکل چہ آیا تاسو دا حرام گنرئی، خلیفہ المسلمین جواب ورکرو چہ حرام خو ورته نہ وایم مگر ماتہ ویرہ دہ چہ ہسی نہ تاسو مومنو بنخو سرہ نکاح کول پروردئی، ددی روایت اسناد صحیح دی۔ (۲)

مسلمان کتابیہ سرہ نکاح کولی شی نہ ددی پہ عکس:- یوبل روایت کنبی دی چہ حضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ اوفرمائیل چہ مسلمان سرہ نصرانی بنخہ سرہ نکاح کولی شی۔ لیکن نصرانی سرہ مسلمان بنخہ سرہ نکاح نہ شی کولی۔ ددی روایت اسناد دمخکی روایت نہ زیات صحیح دی۔ ابن جریر کنبی دا مرفوع حدیث ہم پہ سند سرہ مروی دی وائی چہ مونہ اهل کتابو بنخو سرہ نکاح کوو، لیکن اهل کتاب سرہ مسلمانو بنخو سرہ نکاح نہ شی کولی۔ (۳) ددی سند خہ کمزوری دی۔ خودامت پہ دی باندی اجماع دہ۔ ابن ابی حاتم کنبی روایت دی چہ حضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ د اهل کتابو نکاح نہ خوبولہ او ددی آیت تلاوت بہ نی فرمائیلو۔ حضرت امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ د حضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ دا قول نقل کوی اوفرمائی چہ خہ ددی شرک نہ زیات غت شرک نہ گورم چہ ہفہ بنخہ وائی چہ عیسی ددی اللہ دی (۴)۔ حضرت امام احمد رضی اللہ عنہ نہ ددی آیت مطلب اوپونستلی شو نو دوی اوفرمائیل چہ ددی نہ مراد د عربو ہفہ مشرکی بنخہ دی چہ بت پرستی وی۔

قوله تعالى:- وَلَا مَؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ وَلَا تُؤْتَى عَنْهَا فُجْرَةٌ وَلَا تَأْكُلُ مِمَّا كَفَرُوا تَأْكُلُ مِنْهُ

د مشرک اصیل نہ مسلمان غلام بنہ دی:- بیا ارشاد فرمائی چہ ایماندار وی بنخہ سرہ نکاح د مشرکو آزادو بنخو نہ زیاتی بنہ دہ۔ دا فرمان حضرت عبداللہ بن رواحہ رضی اللہ عنہ بارہ کنبی نازل شو دی۔ ددہ یو تور رنگی وینخہ سرہ وادہ شو ویو۔ یو خل دہ پہ غصہ کنبی ہفہ پہ خپیہ اووہلہ بیا دی ویریدو او د نبی کریم رضی اللہ عنہ پہ خدمت کنبی نی تولہ واقعہ بیان کرہ۔ نبی کریم رضی اللہ عنہ ورته اوونیل چہ دہغی خہ حال دی وی وئیل چہ یارسول اللہ رضی اللہ عنہ ا ہفہ روزہ نیسی، مونخ کوی، بنہ طریقی سرہ اودس کوی، داللہ رضی اللہ عنہ دوحدانیت او ستاسو درسالت گواہی ورکوی۔ نبی کریم رضی اللہ عنہ اوفرمائیل چہ انی ابو عبداللہ بیا خو ہفہ ایماندارہ

(۱) ترمذی: کتاب التفسیر القرآن باب ومن سورة الاحزاب: ۳۲۱۵، وسندہ حسن۔

(۲) ابن جریر: ۲/۲۲۲۔

(۳) الطبری: ۴/۳۲۲۔

(۴) صحیح بخاری کتاب الطلاق باب قول الله تعالى (ولا تکھوا المشرکات.....) ۵۲۵۰۔

دہ۔ دہ اوونیل چہ انہی دالہ رسولہ ﷺ، قسم پہ ہغہ اللہ چہ تہ نہی حق سرہ رسول لیولہی نی۔ خہ بہ ہغہ آزادہ کریم او صرف دومرہ نہ بلکه ہغہی سرہ بہ نکاح ہم کوم۔ نو ہم داشان اوشو۔ پہ دہی باندہی بعضو مسلمانانو دوی تہ پیغور ورکرو۔ ہغوی غوبستل چہ ددی نکاح مشرکانو سرہ اوکری او دوی تہ خپلی لونرہ ہم ورکری چہ د نسب شرافت قائم پاتہی شی۔ پہ دہی باندہی دا فرمان نازل شو چہ مشرکہی آزادی بنخہی نہ خو مسلمانہ وینخہ بدرجہا بہتر دہ۔ اوداشان مشرک آزاد سہی نہ خو مسلم غلام یر زیات بہتر دہی۔

پہ نکاح کنبہی دیندارئ تہ کتل پکاری دی۔ مسند عبد بن عبید کنبہی دی چہ نبی کریم ﷺ اوفرمانیل چہ صرف دبنخو پہ حسن باندہی مہ لیونی کیہی او ہغوی سرہ ددی پہ وجہ نکاح مہ کوئی، ممکن دی چہ ددوی حسن دوی لرہ مغرورہ کری۔ د بنخو د مالدارئ پہ وجہ ہغوی سرہ نکاح مہ کرئی ممکن دی چہ د ہغوی مالدارئ دوی لرہ سرکشہ کری۔ کله چہ نکاح کوئی نو دیندارئ گورنی بد صورتہ توررنگی وینخہ ہم کہ دیندارہ وی نو یرہ بہتر دہ۔ خو ددی حدیث پہ راویانو کنبہی افریقی ضعیف دہی۔

پہ نکاح کنبہی خلور خصلتونو تہ کتل۔ بخاری او مسلم کنبہی دحضرت ابوہریرہ ؓ نہ روایت دہی چہ نبی کریم ﷺ اوفرمانیل چہ یونہی کنبہی خلور خبری گورنی بیاہغہی سرہ نکاح کوئی۔ یومال، دویم حسب، دریم جمال او بنائست، خلورم دین۔ تاسو دیندارئی تہ ترجیح ورکوئی۔ مسلم شریف کنبہی دی چہ دنیا تول پہ تولہ یو متاع دہ او د دنیا متاع کنبہی دتولو نہ افضل خیز نیک بختہ بنخہ دہ۔ قوله تعالیٰ: - وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّىٰ يُؤْمِنُوا

خلقو تہ احکام بیانول۔ بیا فرمان دہی چہ مشرکانو سہو تہ مسلمانہی بنخہی پہ نکاح مہ ورکوئی۔ لکہ خنگہ چہ بل خانہی کنبہی ارشاد دہی چہ ﴿لَا هُنَّ حِلٌّ لَّهُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهَا﴾ نہ کافرہی بنخہی مسلمان سہو دپارہ دی او نہ مسلمان سہی دکافرو بنخو دپارہ دی۔

قوله تعالیٰ: - وَلَعَبْدٌ مُّؤْمِنٌ خَيْرٌ مِّنْ مُّشْرِكٍ وَلَوْ أَعْجَبَكُمْ

مومن غلام دمسرک نہ افضل دی۔ بیا فرمان دہی چہ مومن سہی اگر چہ غلام وی خوبیا ہم ہغہ د رئیس اوسردار آزاد کافرنہ بہتر دہی۔ ددی خلقو سرہ میل جول، ددوی صحبت، ددنیا محبت، ددنیا حفاظت، او ددنیا غوبستندہ او دنیا تہ پہ آخرت باندہی ترجیح ورکول بنائی۔ اوددی انجام جہنم دہی۔ اوداللہ ﷻ د فرمان پابندی دہغہ دا حکام منل دجنت رہبری کوی۔ دگناہونو دمغفرت ذریعہ جوہری، اللہ ﷻ دخلقود وعظ او نصیحت او پندو عبرت دپارہ خپل آیتونہ واضح طور سرہ بیان فرمانیلی دی۔

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ ط	
ا او تپوس کوی ستانہ دا حکامو دحیض	
ا دوی ستانہ دحیض پہ بارہ کنبہی دحکم تپوس کوی	
قُلْ	هُوَ أَذًى لَا
فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ لَا وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ	
ور تہ او وایہ چی دا حالت دگندگی دی نو جداوسی دبنخو نہ پہ وخت دحیض کنبہی اومہ نزدی کیہی ہغوی تہ	
تہ ورتہ او وایہ چی دا گندہ خیزدی نو دحیض پہ وخت کنبہی دبنخو نہ پہ ارج اوسیری او نزدی کیہی ورتہ مہ	
حَتَّىٰ يَظْهَرْنَ ط	فَإِذَا تَطَهَّرْنَ ط فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ ط
تردی پوری چی پاکہی شی ہغوی نو کله چی پاکہی شی ہغوی نو ورخی ہغوی تہ خنگہ چی احکم کرہی دہی تاسو تہ اللہ	
تردی چہ پاکہی شی نوہر کله چی بنہی پاکہی شی نو بیا ورتہ د ہغہ خانہی نہ ورخی د کوم نہ چی درتہ اللہ حکم کرہی دہی	

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ ﴿٢٠٠﴾ نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ	بیشک الله خوبوی توبه و بستونکی او خوبوی خان پاک ساتونکی بنخی ستاسو خانی دکروندی دی
لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنْ يَشْتِمُوا وَاقْتُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ مُلْقَوْنَ	بیشک الله پاک دگناھونو نه توبه و بستونکی کسان خوبوی اوجہ پاک اوسیری ستاسو بنخی ستاسو پتی دی
وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢٠١﴾	ستاسو دپارہ نو ورخی خانی ذکر خیل ته خہ رنگی چی خونہ وی ستاسو او وړاند فکر کوی دپارہ دخانونو خپلو
وَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا ۚ فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ لَا مَوْلَا لَهُ ۚ شَرُّ الشُّعْرِ	نو خپل پتی ته خنگه چی غواړی هغه شان ورتلې شی او دخپل خانونو دپارہ توبه مخکښی اولیری
وَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا ۚ فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ لَا مَوْلَا لَهُ ۚ شَرُّ الشُّعْرِ	او خان ساتی دنا فرمائی دالله نه اوبوه شی چی تاسو ملاقات کونکی بی دهغه سره اوزیری ورکړه حکم مونکو ته
وَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا ۚ فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ لَا مَوْلَا لَهُ ۚ شَرُّ الشُّعْرِ	او دالله نه ویره کوی اوبوه شی چی تاسو به هغه ته پیشی کیری او انی پیغمبره مومنانو ته دنجات زیری ورکړه

قوله تعالى: «وَسَلُّوا عَنْ الْحَبِيطِ قُلْ هُوَ أَذَىٰ» فَأَعْتَزَلُوا النَّسَاءَ فِي الْحَبِيطِ وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهُرْنَ»
 د آیت شان نزول:- حضرت انس ؓ فرمائی چه یهودیانوبه نه حائضه بنسخه خان سره خوراک ته پرېښوده
 اونه به ئې خپل خان سره پرېښوده. حضرت صحابه کرامو ؓ دې باره کښې د حضرت نبی ﷺ نه تپوس
 اوکړو، نو ددې په جواب کښې دا آیت نازل شو او حضرت نبی ﷺ او فرمائیل چه سوا دجماع نه نور هر
 خه حلال دی. یهودو چه دا واوریدل نو وې ونیل چه د نبی کریم ﷺ غرض خو صرف خمونې مخالفت دې.
 حضرت اسید بن حضیر ؓ او حضرت عباد بن بشر ؓ د یهودو دا کلام نقل کړو او وې ونیل چه انې نبی
 کریم ﷺ بیا خو مونې ته د جماع اجازت هم راکړنی. ددې په اوریدو سره ددوی مخ مبارک متغیر شو
 تردې پورې چه نورو صحابه کرامو ؓ داخیال اوکړو چه گنی نبی کریم ﷺ ددوی نه خفه شو. هرکله چه
 دا بزرگان روان شو نو نبی کریم ﷺ ته چا په تحفه کښې پې راوړل. نبی کریم ﷺ هغوی پسې سرې
 اولیرلو چه هغوی راوبله او هغه پې په هغوی باندې اوڅکوه. معلومه شوه چه هغه غصه ختمه شوه (مسلم)
 مسلم) (۱) نو ددې فرمان چه تاسو د بنسخو نه بیل اوسی د حیض په حالت کښې دامطلب شو چه جماع
 ورسره مه کوئی، ځکه چه نورهرخه حلال دی. داکثر علما، کرام مذهب دې چه سوا دجماع نه مباشرت
 جائز دې.

د جماع نه سوا نور هرڅه کولې شی: احادیثو کښې دی چه نبی کریم ﷺ به هم په داسې حالتونو کښې
 ازواج مطهرات سره ملاویدلو لیکن هغوی به لنگ تړلې وو. (ابوداود) (۲) دعمار ؓ ترور د حضرت
 عائشه ؓ نه سوال کوی که بنسخه دحیض په حالت کښې وی او کور کښې د بنسخې خاوند یو بستره وی
 نوخه به کوی؟ یعنی داسې حالت کښې هغې سره خاوند څملاستلې شی که نه؟ دوی او فرمائیل چه
 واوره ایوخل نبی کریم ﷺ کور ته تشریف راوړو، راتلو سره دخپل مونخ په خانی اودریدلو او په مونخ
 کښې مشغول شول. ډیر وخت تیر شو او په دې دوران کښې ماته خوب راغلو، د نبی کریم ﷺ یخنی
 اوشوه نو نبی کریم ﷺ ماته او فرمائیل چه دلته راشه، ماورته اوونیل چه انې حضور ﷺ خه خو حیض
 کښې یم. نو نبی کریم ﷺ ما ته حکم اوکړم چه په خپلو څنگونو باندې کپړه واچوه او بیا زما په پتون
 باندې ئې خپل رخسار اوسینه مبارکه کیخودله او څملاستو. خه هم په دوی باندې راتیمه شوم. نو یخنی

(۱) صحیح مسلم کتاب الحیض باب جواز غسل الخائف واس زوجه: (۳۰۲)-

(۲) ابوداود کتاب الطهارة باب لی الرجل یصیب منها مادون الجماع: ۲۷۲، وسنده حسن-

خہ کمہ شوه. او په دې گرمۍ کښې نبي کریم ﷺ ته خوب راغلو. (۱) صلی الله علیه و آله و اوصحابه وسلم.
د مسروق تپوس:- حضرت مسروق رضی الله عنه یو ځل حضرت عائشه رضی الله عنها ته ورغلو او وئې وئیل چه «السلام
علیکم علی النبی و علی اهلہ» حضرت عائشه رضی الله عنها جواب کښې او وئیل چه «مرحبا مرحبا» او دننه دراتلو نې
اجازت نې ورکړه. دوی او فرمائیل چه انې مور بی بی دیوې مسئلې تپوس کوم خو ماته شرم راځي. دوی
ورته او فرمائیل چه واوره خه ستا مور یم او ته زما د ځونې په ځانې نې، چه خه تپوس کوي نو تپوس
او کړه، وې وئیل چه سړی لره دخپلې حاضې بی بی سره خه حلال دی؟ دوی او فرمائیل چه سوا د
شرمگاه نه هر خه جائز دی (ابن جریر). او نور سندونو کښې هم مختلف الفاظو سره د حضرت ام المومنین
رضی الله عنها دا قول مروی دې. د حضرت ابن عباس رضی الله عنه، حضرت مجاهد رضی الله عنه، حضرت حسن رضی الله عنه او حضرت
عکرمه رضی الله عنه فتوی هم دا ده. مقصد دادې چه حائضه ښځې سره ناسته پاسته، ملاسته، خوراک څکاک
وغیره امور بالاتفاق جائز دی.

د عائشې رضی الله عنها حکایت:- حضرت عائشه رضی الله عنها نه منقول دی چه ماد نبي کریم ﷺ سر مبارک وینځلو، نبي
کریم ﷺ زما په غیږې کښې وو او دقران پاک تلاوت نې کولو. حالانکه خه په حیض کښې اووم. (۱) ما
هلوکي چوپلو او حضرت نبي ﷺ هم هغه هلوکي چوپلو. چه ما به اوبه او څکلې نو پیاله به مې
حضرت نبي ﷺ ته ورکړه او هغوی به هم په دې پیاله سره اوبه او څکلې او خه به په هغه وخت کښې
حائضه اووم. (۲) ابوداود کښې روایت دی چه زما دحیض دشروع په ورځو کښې حضرت نبي ﷺ ماسره
به په یو څادر کښې اوده کیدل. که چرته به د نبي کریم ﷺ کپړه خرابه شوه نو نبي کریم ﷺ به هم هغه
هومره ځانې وینځلو. که په بدن مبارک به نې خه لگیدل نو هغه به نې هم وینځل. اوبیا به نې هم په هغه
کپړو کښې مونځ کولو. (۳)

د یو روایت توجیح:- او دا بوداود په یو روایت کښې هم دادی چه حضرت صدیقه رضی الله عنها فرمائیل چه کله
به خه په حیض کښې اووم نو بستري نه به اخوا شوم او بورنی ته به راغلم. نبي کریم ﷺ به ما ته نزدې هم
نه راتلو ترکومي چه به خه پاکه شوې نه اووم. (۴) نو دا روایت محمول دې چه دوی به پرهیز او احتیاط
کولو، نه دا چه محمول وی، حرمت او ممانعت باندې.

د لنګ دپاسه فائده اخستل:- بعضي حضرات دا هم فرماني چه لنګ سره دې فائده اوچتوی. حضرت
میمونه بنت حارث هلالیه رضی الله عنها فرماني چه نبي کریم ﷺ چه کله خپلې بی بی سره دحیض په حالت کښې
ملاویدو نو هغوی ته به نې حکم کولو چه لنګ او ترنی. (بخاری). (۵) داشان بخاری او مسلم کښې هم دا
حدیث حضرت عائشه رضی الله عنها نه مروی دې. نبي کریم ﷺ نه یو سړې سوال کوی چه زما ښځې سره مالړه
دحیض په حالت کښې خه حلال دی؟ نبي کریم ﷺ او فرمائیل چه ته لنګ دپاسه هر خه (ابو داود وغیره)
(۶) یو روایت کښې دی چه ددې هم بچ کیدل بهتر دی. (۷) د حضرت عائشه رضی الله عنها، حضرت ابن عباس رضی الله عنه،

(۱) ابوداود کتاب الطهارة باب فی الرجل یصیب منها مادون الجماع: ۲۷۰، -

(۲) صحیح بخاری کتاب الحيض باب قراءة الرجل فی حجر امراته: ۲۹۷، صحیح مسلم: ۳۰۱، -

(۳) صحیح مسلم کتاب الحيض باب جواز غسل الخائض راس زوجها: ۳۰۱، ابوداود: ۲۶۰، نسائي: ۲۷۴، ابن ماجه: ۶۳۴، -

(۴) ابو داود کتاب الطهارة باب فی الرجل یصیب منها دون الجماع: ۲۶۹، وسنده حسن لسانی: ۲۸۵، -

(۵) ابو داود کتاب الطهارة باب فی الرجل یصیب منها دون الجماع: ۲۷۱، -

(۶) صحیح بخاری کتاب الحيض باب مباشرة الخائض: ۳۰۲، صحیح مسلم: ۲۹۴، -

(۷) ابو داود کتاب الطهارة باب فی المذي: ۲۱۲، وسنده حسن، -

(۸) (ابو داود: ۲۱۳)، -

حضرت سعید بن مسیب رضی اللہ عنہ، او حضرت شریح رضی اللہ عنہ مذهب ہم دادی۔ حضرت امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ نہ دی بارہ کنبی دوه اقوال دی، چہ پہ کنبی یو دا ہم دی۔ داکثرو عراقیانو وغیرہ ہم دا قول دی۔ دا حضرات فرمانی چہ دا خو متفقہ فیصلہ ده چہ جماع حرام ده، خکہ چہ ددی د نزدی والی نہ ہم بیج کیدل پکار دی چہ پہ حرمت کنبی د واقع کیدو نہ بیج شی۔

دلنک دپاسه د فائدي اخستلو حکم

مسلك حنفی: - په تسهيل الهدايه کنبی شرح هدايه کنبی دی باقی پاتې شوه دا خبره چہ دجماع نه سوا دي دبنخي نه مزه اخستي شی که نه؟ ①نوپه دي باره کنبی د امام ابوحنيفه، امام ابویوسف، امام شافعی او امام مالک رحمۃ اللہ علیہ مذهب دا دي. چہ د نوم نه لاندې تر پندو پورې نفع اخستل حرام دی. ②او امام محمد او امام احمد رحمۃ اللہ علیہ فرمانی. چہ د فرج نه علاوه د بدن هيخ يوه حصه هم حرامه نه ده. (تسهيل الهدايه (۱۹۱/۱) -

په حيض کنبی جماع کولو سره د کفاري حکم: - دحيض په حالت کنبی دجماع حرمت او ددي کار کولو والا امر خو يقيني امر دي. لکه څنگه چہ توبه او استغفار کول لازمی دی. لیکن دي سره به کفاره هم ورکوی که نه؟ په دي کنبی دعلماء کرام دوه اقوال دي. یو خو دا چہ کفاره هم شته دي. مسند احمد اوسن کنبی دحضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ نه روايت دي چہ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل چہ کوم سپړي خپلي حائضې بنخي سره نکاح او کړی نو هغه دي یو دینار یا نیم دینار صدقه ورکړی. ترمذی کنبی دی که وینه سره وی نو یو دینار او زیره وی نو نیم دینار (مسند احمد کنبی دی که وینه روستو شوې وی او اوسه پورې لا بنخي غسل نه وی کړې او په دي حالت کنبی ددي خاوند دي سره یو ځانې شی نو نیم دینار گنی پوره دینار. ②)

دويم قول دادی چہ کفاره هم نشته دي، صرف د الله عز وجل نه دي استغفار غواړی. د حضرت امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ آخری قول زیات صحیح دي. او صحیح مذهب هم دادی. او جمهور علماء کرام هم ددي قائل دي. چہ کوم احادیث پورته بیان شو دهغي نسبت دا حضرات فرمانی چہ ددي مرفوع کیدل صحیح نه دی بلکه صحیح هم دادی چہ دا موقوف دی. نو دا حدیث روایتاً مرفوع او موقوف دواړو لحاظ سره مروی دي. لیکن داکثرو علماء کرامو تحقیق دي چہ صحیح خبره داده چہ دا موقوف دي دا فرمان چہ تر پورې بنخي پاکې نشی هغوی لره نزدی مه ورځی. دا تفسیر د دي فرمان نه چہ بنخو سره د هغوی دحيض په حالت کنبی بیل اوسی. ددي نه معلوم شو چہ کوم وخت کنبی حیض ختم شی بیا نزدیکت حلال دي. حضرت امام ابو عبد الله احمد بن محمد بن حنبل رحمۃ اللہ علیہ فرمانی چہ طهر یعنی پاکي دلالت کوی چہ اوس دوی سره نزدیکت جائز دي. د حضرت میمونہ رضی اللہ عنہا او حضرت عائشه رضی اللہ عنہا دا فرمائیل چہ په مونږ کنبی به کومد یوه هم په حیض کنبی وه نو تهبند به ئې ترلو. او حضرت نبی صلی اللہ علیہ وسلم سره به په څادر کنبی اوډه کیدله، دا خبره ثابتوی چې دکوم نزدیکت نه منع کړې شوې هغه جماع ده. هسې اوډه کیدل، کنبناستل وغیره ټول جائز دي.

په حيض کنبی جماع کولو باندې د کفاري حکم

مسلك حنفی: - او که په حالت دحيض کنبی ئې وطی او کړله. ①نوتوبه پرې واجب ده. او یو دینار یا نیم دینار به صدقه کوی. ②او بعضو فرمائیلی دی. که د حيض په اول کنبی ئې وطی او کړله. نو یو دینار به ورکوی. او که په آخر دحيض کنبی ئې وطی کړې وی. نو نیم دینار به ورکوی. (تسهيل الهدايه (۱۹۱/۱) -

① احمد: ۱/۳۶۳، ابو داود کتاب الطهارة: باب ل ایان الحائض: ۲۶۴، وهو صحيح ترمذی: ۲۹۰، ابن ماجه: ۶۵۰ -

② احمد: ۱/۳۶۷ -

قوله تعالى: - فَإِذَا تَطَهَّرْتَ فَأَتَوْهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكَ اللَّهُ

د حیض نہ پس د جماع حکم: - دې نه پس دا فرمانی چه د دوی د پاکیدو نه پس دوی ته ورځی، په دې کښې ارشاد دې چه ددوی د غسل کولو نه پس دوی سره جماع کونی. امام ابن حزم رحمہ اللہ فرمانی دهر حیض د پاکوالی نه پس جماع کول واجب دی. ددې دلیل دا لفظ «فَأَتَوْهُنَّ» دې. چه په دې کښې حکم دې لیکن دا دلیل څه پوخ نه دې. دا امر صرف دحرمت لرې کیدو اعلان دې. او ددې نه سوا هیڅ دلیل دوی سره نشته دې.

دلته امر د جوب دپاره نه دې: - علماء اصول کښې بعضې وائی چه امر یعنی حکم د مطلق وجوب دپاره دې. ددې خلقو دپاره دامام ابن حزم جواب ډیر مشکل دې. بعضې وائی چه دا امر صرف د اباحت دپاره دې. اوددې نه مخکښې ممانعت وارد شوې دې. دا قرینه ده چه امر د وجوب نه وایو. لیکن دا خبره د غور طلب ده، دلیل نه چه کومه خبره ثابت ده هغه داده چه داسې موقع باندې یعنی مخکې منع وه بیا حکم دې نو رومبې حکم به په خپل اصلی حالت باندې وی. یعنی کومه خبره چه منع کیدونه مخکې پشان وه هم هغه شان به اوس هم وی. لکه قران پاک کښې دی چه «فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاتْلُوا الشُّرُكِينَ» یعنی کله چه حرمت والا میاشتې تیرې شی نو مشرکانو سره جهاد کونی. او که هغه کار د ممانعت نه مخکې مباح وو نو اوس به هم هغه مباح وی. لکه «وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا» کله چه تاسو احرام پرانیزنی نو ښکار کونی او بل خانې کښې دی چه «فَإِذَا أَقْبَضْتُمُ الصَّلَاةَ فَاثْبُتْوا فِي الْأَرْضِ» یعنی کله چه تاسو مونځ پورا کړنی نو په زمکه کښې خواره شی.

تطبیق: - ددې علماء کرامو دا فیصله ددوی دا مختلف اقوال هم جمع کوی چه امر دوجوب وغیره باره کښې دی. امام غزالی وغیره هم دا بیان کړی دی. اوبعضو آئمه متاخرین هم دا خوښ کړی دی او هم دا صحیح دی.

دامسئله هم یاد ساتل پکار دی چه دتول امت دعالمانو اتفاق دې چه کله د حیض وینه راتلل بندشی موده تیره شی، بیا هم ددې د خاوند دې سره جماع کول حلال نه دی تر څو پورې چه هغه غسل اونکړی خو که معذور وی او د غسل په بدله کښې تیمم کول دې لره جائز وی نو تیمم دې اوکړی. دې نه پس ددې خاوند دې ته ورتلې شی. البته امام ابوحنیفه رحمہ اللہ ددې ټولو عالمانو خلاف دې. هغوی فرمانی چه کله حیض دزیاتو نه زیاتو ورځو میعاد یعنی لس ورځو باندې بند اوشی او بند شی نو ددې دخاوند دې سره صحبت کول حلال دې اگر چه دې غسل نه وی کړې، واللہ اعلم.

په اکثره موده د حیض بندیدو نه پس د غسل نه وړاندې د جماع جواز

مسئله حنفی: - فاضل مفسر رحمہ اللہ چه امام ابوحنیفه ته د کوم قول نسبت کړې دې نو دا صحیح دې البته امام ابوحنیفه ولې دا قول اختیار کړې دې نو د دې دپاره زه د خپل تالیف تسهیل الهدایه عبارت نقل کوم دا په غور سره اوگورئ

اوکه په لسمه ورځ وینه اودریدله. نو دې سره د غسل نه وړاندې وطی کول جائز دی. ځکه چه د حیض وینه د لسو ورځو نه زیاته نه وی. نو معلومه شوه. چه حیض ختم شوې دې. البته دومره ده. چه دغسل نه وړاندې وطی کول مستحب نه دی. دهغه ممانعت دوجې کوم چه په قراءت د تشدید کښې راغلې دې. په قراءت د تشدید کښې یعنی «وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ» (طه او هاء په شد سره) په دې قراءت کښې مبالغه مطلوب ده. (چه دوی ښه پاکې شی) او مبالغه (یعنی ښه پاکې) به هله راشی. چه د وینې بندیدونه پس غسل هم اوکړی. دا قراءت اگر چه دواړو صورتونو ته شامل دې. که لس ورځې وی اوکه د لسو نه کمې وی. لیکن فرق به دا وی. که د لسو نه کمه موده باندې وینه اودریدله. غسل به ضروری

وی. دغسل نہ وړاندې ورسره وطی کول جائز نه ده. او که په لسمه ورځ او دریدله نو دغسل نه وړاندې هم وطی جائز ده. لیکن مستحب دا ده. چه غسل او کړی. (کذا فی تسهیل الہدایہ شرح ہدایہ (۱۹۳۱).
حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ فرمائی چه یو ځل خو لفظ دې (بطہون) ددې نه مراد حیض وینہ بندیدل دی. او (بطہون) نه مراد غسل دې. مجاہد، حسن، مقاتل، لیث بن سعد رضی اللہ عنہم وغیرہ هم دا فرمائی. (۱)
په مخکښې طرف کښې جماع کول: - بیا ارشاد دې چه دهغه ځانې نه رازنی چه کوم ځانې درته الله ﷻ حکم کړې دې. ددې نه مراد مخکښې والا ځانې (فرج) دې. (۲) حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ، حضرت مجاہد رضی اللہ عنہ وغیرہ ډیرو مفسرینو ددې هم د امعنی کړې ده چه ددې نه مراد د بچو د پیدائش ځانې دې. ددې نه علاوه بل ځانې یعنی د پاڅانې ځانې حرام دې. داسې کولو والا حد نه تیریدونکی دی. صحابه کرام او تابعینو نه هم دا مروی دی چه ددې مطلب د ادې چه کوم ځانې نه تاسو د حیض حالت کښې منع کړې شوی وې اوس هغه ځانې تاسولرہ حلال دې. ددې نه صفا ظاهر دی چه د پاڅانې ځانې کښې وطی کول حرام دی ددې مفصل بیان هم رازی انشاء الله.

دا معنی هم شوې ده چه د پاکوالی حالت کښې رازنی کله چه هغوی حیض نه پاکې شی. په دې وجه دې نه پس جمله کښې دی چه گناهونو نه توبه کونکی دې حالت کښې جماع نه د بچ کیدونکی الله ﷻ خوښوی او گندونو او ناپاکو نه بچ کیدونکی د حیض حالت کښې خپلو بیبیانوسره نه ملایویدونکی دا شان بل ځانې نه بچ کیدونکی دوی سره خپل پروردگار سره محبت ساتی.

قوله تعالی: - نَسَاؤُكُمْ حَرْثُ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ

په مخکښې طرف کښې جماع کول: - بیا فرمائی چه ستاسو ښځې ستاسو پتی دی یعنی د اولاد ځانې دی. تاسو خپلو پتیو کښې څنگه چه هم غواړنی رازنی یعنی ځانې به هم دا وی که څوک روستو نه کوی یا ددې خلاف.

د یهودیانو غلطه عقیده: - صحیح بخاری کښې دی چه یهودو به ونیل چه کله ښځې سره مجامعت مخامخ په مخامخ اونکړې اوددې حمل شی نو هغه بچې کانړې وی. (۳) ددې په تردید کښې دا جمله نازل شوه چه سری ته اختیار دې. ابن ابی حاتم کښې دی چه یهودیانو دا خبره مسلمانانو ته هم کړې وه. ابن جریج رضی اللہ عنہ فرمائی چه د دې آیت د نازلیدو نه پس نبی کریم ﷺ اختیار ورکړو که څوک دمخې نه جماع کوی او که د روستو نه لیکن ځانې به یو وی. (۴)

حدیث کښې دی چه نبی کریم ﷺ نه یوسری تپوس او کړو مونږ خپلو ښځو ته څنگه ورشو او څنگه نې پرېږدو؟ نبی کریم ﷺ او فرمایل چه هغه ستا پتی دې، چه څنگه غواړې ورځه، خوهغه په خوله مه وده، زیاتې خبرې ورته مه کوه. اوددې نه مه مروړېږه او بیلیږه مه. یو کور کښې ورسره اوسه. الخ (احمد و سنن). (۵)

ابن ابی حاتم کښې دی چه د حمیر قبیلې یو سری حضرت نبی ﷺ نه سوال او کړو زما خپلې ښځې سره ډیر زیات محبت دې. نوماته ددې باره کښې احکام او ښانې. په دې باندې دا حکم نازل شو. مسند احمد کښې دی چه څو نصرانیانو نبی کریم ﷺ نه تپوس کړې وو (۶) د طحاوی کتاب مشکل الحدیث

(۱) ابن ابی حاتم: ۲/۲۸۲-

(۲) ایضا: ۲/۲۸۴-

(۳) صحیح بخاری کتاب التفسیر سورة البقرة باب (نساء کم حرت لکم): ۴۵۲۸، صحیح مسلم: ۱۴۳۵-

(۴) ابن ابی حاتم: ۲/۲۹۳-

(۵) احمد: ۳/۵، ابوداود: کتاب النکاح باب لی حق المرأة علی زوجها: ۲۱۴۳، ومسته حسن:-

(۶) احمد: ۳/۲۸۸، -.

کنبی دی چه یو سری خپلې ښځې سره الله الله مباشرت کړې وو. خلقو ده ته بدرداووئیل نو دا آیت نازل شو.

د یوې انصاریې واقعہ: ابن جریر کنبی دی چه حضرت عبداللہ بن سابط، حضرت حفصہ بنت عبدالرحمن بن ابی بکر رضی اللہ عنہ ته راغلو او وې وئیل چه دیو مسئلې تپوس کوم. خو څه شرمیرم. وې فرمائیل چه وراړه ته مه شرمیرہ او چه څه تپوس کول غواړې نو اووايه وې وئیل چه ښځو سره دروستو طرفنه جماع کول جائز دی؟ وې فرمائیل چه واوره ماته حضرت ام سلمه رضی اللہ عنہا فرمائیلی دی چه انصارو به ښځولرہ الله څملولې او یهودو به وئیل چه داشان کولو سره بچي کانړې پیدا کيږي. کله چه مهاجرینو مدینې ته تشریف راوړ او دلته ددوی ددې خانې ښځو سره نکاح اوشوه او هغوی هم دا کول غوښتل نو یوې ښځې د خپل خاوند دا خبره اونه منله او وې وئیل چه ترکومي پورې داوقعه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ته بیان نه کړم نو ستا خبره به اونه منم. نو هغه د حضرت نبی صلی اللہ علیہ وسلم په خدمت کنبی حاضره شوه. ام سلمه رضی اللہ عنہا هغه کینوله او ورته ئې اووئیل چه اوس به حضرت نبی صلی اللہ علیہ وسلم راشی. هرکله چه حضرت نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم تشریف راوړو نو دې انصاریه ښځه خو د شرم دلاسه تپوس کولو ته نه جوړیده او واپس شوه. خو موربې بی د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نه تپوس اوکړو. حضرت نبی صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل چه دا انصاریه ښځه راوبله بیا دا آیت ئې ورته تلاوت کړو او وې فرمائیل چه خانې به هم یو وی. (۱)

مسند احمد کنبی دی چه یو خل حضرت عمر بن خطاب رضی اللہ عنہ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ته اووئیل چه ای دالله رسوله څه خو هلاک شوم. نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ترې تپوس اوکړو چه څه خبره ده. وې فرمائیل چه ما دشپې خپله سورلی الله کړه. نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ورته څه جواب ورنکړو. هم په دې وخت کنبی دا آیت نازل شونښی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ورته او فرمائیل چه دمخې طرف نه ورځه اود روستو نه هم، تاته ا اختیار دې. خود حیض په حالت کنبی مه ورځه او پاخانې د خانې نه هم مه ورځه. (۲)

په روستو طرف کنبی د جماع ممانعت: د انصاری والا واقعہ لږه شان تفصیل سره ده. او په هغې کنبی داهم دی چه حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہ دې الله اوبخښی هغه ته څه وهم شو، خبره دا ده چه د انصاریانو جماعت مخکې بت پرست وو او یهودیان اهل کتاب ووبت پرست خلق ددوی د علمیت او فضیلت قائل وو. او اکثر افعالو کنبی به ئې دهغوی خبره منله. یهودیان به هم په یو طریقه ښځو سره ملاویدل. هم دا عادت دانصارو هم وو. ددې خلاف مکې والا د څه خاص طریقي پابند نه وو. هغوی چه به څنگه غوښتل نو ملاویدل به. داسلام نه پس کله چه مهاجرین مدینې ته راغلل او دلته آبادشو نو یومکي مهاجر سری یو مدنی انصاریه ښځې سره نکاح اوکړه او خپله طریقه ئې کول غوښتل. ښځې ترې انکار اوکړو او ورته ئې صفا اووئیل چه هم د دې یو مقررې طریقي نه علاوه د بلې طریقي اجازت نه درکوم. او دا خبره نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ته راورسیدله. او دا فرمان نازل شو. نو د مخې روستو طرفنه تاسو ته اختیار دې چه څنگه غواړئې کونی خو خانې به یو وی. (۳)

حضرت مجاهد رضی اللہ عنہ فرمائی چه ما د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ نه قران پاک زده کړو. اول نه تر آخره پورې مې واوریدلو. د یو یو آیت تفسیر او مطلب مې تپوس اوکړو. دې آیت ته چه راورسیدم نو ددې د مطلب تپوس مې اوکړو نو هغوی هم دا آیت تلاوت او فرمائیلو. (چه کوم پورته تیرشو). د حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہ دا گمان وو چه بعضو روایتونو کنبی دی چه دوی به کله دقران پاک تلاوت کولونو هیچا سره به ئې خبرې نه کولې. او یو ورځ چه دوی تلاوت کولو او دې آیت ته راورسیدل نو خپل شاگرد حضرت نافع رضی اللہ عنہ

(۱) احمد: ۳۰۵/۶، ترمذی: کتاب التفسیر القرآن باب ومن سورة البقرة: ۲۶، وهو صحيح-

(۲) احمد: ۳۰۵/۶، ترمذی: کتاب التفسیر القرآن باب ومن سورة البقرة: ۲۹۸۰، وهو حسن-

(۳) ابو داود کتاب النکاح: ۲۱۶۴-

تہ نہی او فرمائیل چہ تاتہ پتہ دہ چہ دا ایت خہ بارہ کنبی نازل شوې دې ؟ هغوی اونیل چہ نہ وې فرمائیل چہ دا د بنخو سرہ بل خانې کنبې وطلی کولو بارہ کنبی نازل شوې دې. یو روایت کنبی دی چہ دوی او فرمائیل چہ یو سری خپلې بی بی سرہ دروستو طرفنه وطلی کړې وه نویه دې باندې دا ایت نازل شو او دې رخصت ورکړې شو. (۱)

لیکن یو خو په دې کنبی محدثینو خہ علت بیان کړې دې. دویم ددې معنی داهم کیدیشی چہ دروستو طرفنه نه مخکې خانې کنبې کړی وو. او دا پورته حدیث چہ دې هغه هم دسند لحاظ سرہ صحیح نه دې. بلکه هم ددې حضرت نافع رضی اللہ عنہ نه مروی دې چہ دوی تہ اوونیلې شو چہ تاسو دا وانې چہ حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہ وطلی دبر جائز کړې ده. نو وې فرمائیل چہ خلق دروغ وانې. بیا هم هغه د انصاریه او مهاجر سری والا واقعه نه بیان کړه او وې فرمائیل چہ حضرت عبداللہ رضی اللہ عنہ خو به ددې آیت هم دا مطلب بیانولو. ددې روایت سند هم صحیح دې. او ددې خلاف والاسند صحیح نه دې. معنی مطلب نهی داهم کیدیشی او حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہ نه ددې خلاف هم مروی دی. هغه به نزدې بیانېږی، انشاء اللہ، په هغې کنبې دی چہ حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہ، فرمائی چہ دا (په شا طرف کنبې جماع کول) نه مباح ده او نه حلال بلکه حرام ده.

دا قول یعنی د جواز قول د مدینې بعضی فقهاو وغیره طرف ته هم منسوب دې. او بعضی خلقو خو دا امام مالک رحمۃ اللہ علیہ طرفته منسوب کړی ده. لیکن اکثر خلق ددې نه انکار کوی. او فرمائی چہ دا د امام صاحب رحمۃ اللہ علیہ قول بالکل نه دې. صحیح روایات په کثرت سرہ ددې فعل حرمت باندې وارد شوی دی. یو روایت کنبې دی چہ انې خلقو ا شرم او کړنې، حیا او کړنې، اللہ تعالی دحق خبرې کولو نه شرمیږی. بنخو سرہ دپاخانه په خانې کنبې وطلی مه کونی. (۲) دویم روایت کنبې دی چہ دوی خلق ددې حرکت نه منع او فرمائیل (مسند احمد) (۳). روایت کنبې دی چہ کوم سړی یو بنخې یا سری سرہ داکار او کړی نو د اللہ تعالی د رحمت په نظر دې سری تہ نه گوری (ترمذی). (۴) حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ نه یو سری ددې مسئلې بارہ کنبې تپو س او کړو نو دوی او فرمائیل چہ آیا تہ دکفر بارہ کنبې تپوس کوی ؟ (۵) یو سړی راغلو او دوی تہ نهی اوونیل چہ ماد (أَلِ شَتْمُ) دا مطلب اخستې دې. او ما په دې باندې عمل او کړو نو دوی ډیر خفه شو او هغه تہ نهی بدرد اوونیل او وې فرمائیل چہ ددې مطلب دادې که په ولاړه وی او که په ناسته وی او که په اړخ وی او که دروستونه وی. (مسند احمد) (۶) حضرت ابودرداء فرمائی چہ داکار دکافرو دې. دحضرت عبداللہ بن عمرو بن عاص رضی اللہ عنہ هم دا قول دې. او هم دا زیات صحیح دې. واللہ اعلم.

اووه قسمه خلقو تہ د رحمت په نظر نه کتل. نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم فرمائی چہ اووه قسمه خلق دی چہ دقیامت په ورځ به اللہ تعالی هغوی تہ د رحمت په نظر نه گوری. اونه به هغوی پاکوی هغوی تہ به او فرمائی چہ جهنمیانوسره جهنم ته لاړشی. ① یو خو اغلام بازی کولو والا که هغه پورته کولو والا (فاعلی) وی او که لاندې کولو والا (مفعول) وی ② او خپل لاس سرہ حاجت پورا کولو والا (موتی وهلو والا) ③ او خناور سرہ داکار کولو والا ④ او دبنخې دبر کنبې وطلی کولو والا ⑤ او د بنخې د لور سرہ نکاح کولو والا

(۱) صحیح بخاری کتاب التفسیر سورۃ البقرۃ باب (نساء کم حرث لکم.....) (۴۵۲۶) -

(۲) الحسن عرقه -

(۳) احمد: ۲۱۵/۵، ابن ماجه: کتاب النکاح باب النهی عن اتیان النساء فی ادبارهن: (۱۹۲۴) -

(۴) ترمذی: کتاب الرضاغة باب ماجاء فی کراهية اتیان النساء فی ادبارهن: ۱۱۶۵، وهو حسن -

(۵) عبد بن حید وسنده صحیح -

(۶) احمد: ۲۱۰/۲، وسنده صحیح -

① او د خپل گواندې ښځې سره زنا کولو والا ② او هغه کس چه خپل او گواندې تنگوي او هغه په دې لعنت او وائی (۱) لیکن ددې په سند کښې ابن لهیعه او دده استاد دواړه ضعیف دی. دمسند په یو بل حدیث کښې دی چه کوم سړې خپلې بی بی سره بله لاره کښې وطی کوی نو الله ﷻ ده ته د رحمت په نظر نه گوری. (مسند) (۲)

مسند احمد او سنن کښې دی چه کوم سړې حائضه ښځې سره جماع او کړی یا په غیر خانې (دې) کښې جماع او کړی یا کاهن ته ورشی او هغه رښتیا او گنړی نو ده په هغه څیز باندې کفر او کړو کوم چه حضرت محمد ﷺ باندې نازل شویدي. (۳) امام ترمذی ﷺ فرمائی چه امام بخاری ﷺ دې حدیث ته ضعیف وائی. ترمذی کښې روایت دي چه ابو سلمه ﷺ هم د دې وطی ته حرام وائی.

حضرت ابوهریره ﷺ فرمائی چه دخلقو خپلو بیبیانو سره دا کار کول کفر دي (نسائی). یو مرفوع حدیث کښې هم د دې دا معنی مروی ده. لیکن زیات صحیح ددې موقوف کیدل دی. روایت کښې دی چه دا خانې (روستو طرف) حرام دي. حضرت ابن مسعود ﷺ هم دا فرمائی. حضرت علی ﷺ نه چه کله تپوس اوشو نو دوی او فرمائیل چه هغه سړې ډیر کمینه دي. قرآن پاک کښې دی چه د لوط ﷺ قوم ته اوونیلې شو چه تاسو هغه بدکار کوئ چه ستاسو نه مخکې دي کار طرفته دچا هلو سوچ هم نه وو. نو د صحیح احادیثو نه او د صحابه کرامو ﷺ نه په ډیرو سندونو سره ددې فعل حرمت مروی دي.

ابن عمر ﷺ ته غلط نسبت: - دا دي هم یاد وی چه حضرت عبدالله بن عمر ﷺ هم دي ته حرام وائی په دارمي کښې دی چه یو ځل دوی نه دا سوال اوشو نو دوی او فرمائیل چه آیا مسلمان هم داسې کولې شی؟ (۴) ددې اسناد صحیح دی او د حرمت حکم هم ښکاره دي. نو غیر صحیح او مختلفو معنوالا روایتونه ونیل او دومره لونې جلیل القدر صحابی طرفته داسې گنده مسئله منسوب کول صحیح نه دي. اگر چه داسې قسم روایتونه هم ملایوېږي.

امام مالک ﷺ ته غلط نسبت: - پاتې شو حضرت امام مالک ﷺ نو هغوی طرفته ددې مسئلې منسوب کول صحیح نه دی بلکه معمر بن عیسی فرمائی چه امام صاحب دي ته حرام وائی. اسرائیل بن روح د امام مالک ﷺ نه یو ځل تپو س او کړو نو دوی او فرمائیل چه ته ناپوهه نې. کر په پتی کښې کولې شی، خبردار دشرمگاه نه سوا بل خانې نه خان ساتل پکار دی. سائل اوونیل چه حضرت خلق خو وائی چه تاسو دا فعل جائز گنړئ. دوی او فرمائیل چه دروغژن دی، ماباندې تهمت لگوي. امام مالک ﷺ نه ددې حرمت ثابت دي.

روستو طرف کښې وطی کول د فقهاؤ په نظر کښې: - حضرت امام ابوحنیفه ﷺ، حضرت امام شافعی ﷺ، امام احمد ﷺ، او ددوی شاگردان، سعید بن مسیب ﷺ، ابوسلمه ﷺ، عکرمه ﷺ، طاووس ﷺ، عطاء ﷺ، سعید بن جبیر ﷺ، عروه بن زبیر ﷺ، مجاهد ﷺ، حسن ﷺ، وغیره سلف صالحین ټول دي ته حرام وائی او دي باره کښې ډیر تشدد کوي. بلکه بعضې خو دي ته کفر وائی. د جمهور علماء کرامو هم په دي باندې د حرمت اجماع ده. اگر چه د بعضې فقهاء مدینه او امام مالک ﷺ نه ددې حلت هم نقل دي. خو دا صحیح نه دی. دعبدالرحمان بن قاسم ﷺ قول هم دادي چه ما هیڅ یو داسې دیندار کس اونه لیدو چه ددې په حرمت کښې شک کوي. اویا نې (نَسَاوُكُمْ حَرْثَ لُكْهَ) اوونیل. پخپله دا لفظ هم حرت دي. او ددې دحرمت ظاهرولو دپاره کافی دي. ځکه چه هغه بل خانې د پتی نه دي، پتی ته دتلو

(۱) جعفر القریایي-

(۲) احمد: ۲۷۲/۲، کتاب النکاح باب النهی عن التیان النساء فی ادبارهن: ۱۹۲۳، ابوداود: ۲۱۶۲، وهو حسن-

(۳) احمد: ۴۰۸/۲، ابوداود: کتاب الطب باب فی الکهان: ۳۹۰۴، ترمذی: ۱۳۵، ابن ماجه: ۶۳۹، وهو حسن-

(۴) الدارمی: ۱۱۴۷ وسنده حسن صحیح-

طریقہ کنبی اختیار دے د خانی د بدلون اختیار نہ وی. اگر چہ دامام مالک رحمہ اللہ نہ ددی مباح کیدل ہم منقول دی. خو د هغی په اسنادو کنبی سخت ضعف دی. واللہ اعلم. هم داشان یوروایت خلقو حضرت امام شافعی رحمہ اللہ ته منسوب کړې دي. حالانکه هغوی په خپلو شپږو کتابونو کنبی په ښکاره لفظونو سره دې ته حرام ونیلی دی.

ښځې سره په دبر کنبی د جماع حرمت

مسلك حنفی:- فاضل مفسر چه امام ابوحنیفه رحمہ اللہ ته د شا طرف نه د بی بی سره د حرمت کوم قول منسوب کړې دي دا بالکل صحیح دي د هغوی په نیز هم په دبر کنبی جماع کول حرام ده (احکام القرآن للعثماني ۴۲۰/۱۱۱).

قوله تعالى:- وَقَدْ مَوَّالًا تَفْسِكُمْ وَأَنْتَقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ مُلْقَوْنَ لِيَا فرمائی چه خان سره څه مخکې هم اولیرېنی. یعنی د ممنوعاتو نه خان اوساتې. نیکی کوی چه ثواب مو مخکې لارشی. دالله عزوجل نه ویرېرېنی، هغه سره به مو ملاقات کیرېنی. هغه به در سره حساب کتاب کوی. ایماندار دي په هر حال کنبی خوشحالی کوی. د بچی د شیطان نه د بچ کیدو دعا:- حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ فرمائی چه ددی دا مطلب هم دي چه کله د جماع اراده اوکړی نو دا دعا وانی چه ﴿بسم الله اللهم جنبنا الشيطان وجنب الشيطان ما رزقنا﴾ یعنی ای الله عزوجل ته مونږ او څمونږ اولاد لره د شیطان نه بچ اوساتې ^(۱). نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم فرمائی که ددی نطفې نه بچی جوړ شو نو دا بچی به شیطان نه محفوظ وی اوده ته به بالکل ضرر نه رسوی.

وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا	
او مه گرځوی نوم دالله نشانه دپاره دقسمونو خپلو چی نه به نیکی کوی او نه به پرهیزگاری کوی	
او دالله نوم دخپلو قسمونو دپاره نښه مه گرځوی چه په هره خبره قسم خوری مثلا چی تاسو به نیکی او پرهیزگاری	
وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ لَا يَأْخُذُكُمُ اللَّهُ	
اونه به روغه کوی په منځ دخلقو کنبی او الله هر څه اوریدونکي او په هرڅه پوه دي نه نیسی تاسو الله	
اود خلقو په مینځ کنبی روغه نه کوی الله پاک هرڅه آوری او په هرڅه پوه دي الله پاک تاسو په لغو	
بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤْخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ وَاللَّهُ	
په بی مطلبه قسمونو ستاسو لیکن نیسی تاسو په هغه قسم چی قصد کړې وی دهغی زړونو ستاسو او الله	
(په ارادي) قسمونو نه نیسی بلکه صرف په هغه (قسمونو) مو نیسی د کومو چه ستاسو زړونو قصد کړې وی او الله پاک	
غَفُورٌ حَلِيمٌ	
معاف کونکي صبر ناک دي	
معاف کونکي او صبر ناک دي	

قوله تعالى:- وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ د ناجانزه قسم د ماتولو حکم:- الله عزوجل فرمائی چه نیکی او صله رحمی پرېښودلو دپاره دالله عزوجل قسمونه نښه مه جوړوئ. لکه بل خانی کنبی فرمائی چه ﴿وَلَا يَأْتِلُ أُولُوا الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ﴾ الخ. هغه خلق چه

(۱) صبح بخاری کتاب الوضوء باب تسبیة علی کل حال وعند الوقاع: ۱۴۱، صحیح مسلم: ۱۴۳۴-

امیراومالدار دی، هغوی دے رشتہ دارو ته اومسکینانو ته اودالله ﷺ په لار کښې هجره کوونکو ته په نه ورکړه باندې قسمونه نه خورئ، هغوی ته پکار دی چه د معاف کولو عادت خپل کړی. آیا ستاسو خپل خواش نه دې چه الله ﷻ تاسو ته معافۍ اوکړی که څوک دا سې قسم اوخوری نو هغه ته پکار دی چه هغه مات کړی او کفارہ ورکړی. د صحیح بخاری حدیث کښې دی چه مونږ روستو راتلونکی امت یو. لیکن د قیامت په ورځ د ټولو نه مخکې (جنت ته) تلونکی یو. فرمائی که په تاسو کښې څوک داسې قسم اوخوری او کفارہ ورکړی او په دې باندې کلک ولاړ وی نو هغه ډیر لونی گناهنگار دې. (۱) دا حدیث په نورو ډیرو سندونو سره په ډیرو کتابونو کښې مروی دې. حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنه هم ددې په تفسیر کښې هم دا فرمائی. حضرت مسروق رضی الله عنه وغیره او ډیر نور مفسرینونه هم دا مروی دی. د جمهورو د دې قول تائید ددې حدیث نه هم کیږی چه نبی کریم ﷺ فرمائی چه په الله قسم! که څه یو قسم اوخورم او ماته دهغې په ماتولو کښې ښیگره په نظر راځی نو څه بالکل هغه قسم ماتوم او ددې قسم کفارہ به ادا کوم. (۲) نبی کریم ﷺ یو ځل حضرت عبدالرحمن سمره رضی الله عنه ته اوفرمائیل چه انې عبدالرحمان! د سردارنۍ، امامت او امارت غوښتنه مه کوه، که ستا دغوښتنې نه بغیر درکړې شی نو دا به دالله ﷻ د طرفنه وی او په دې کښې به ستا مدد کولې شی. او که تا پخپله اوغوښته نو دا به تاته حواله کیږی. که څوک قسم اوخوری او ددې خلاف کښې څه ښیگره اوگوری نو خپل قسم دې مات کړی او ددې کفارہ دې ورکړی او هغه نیک کار دې اوکړی. (۳)

صحیح مسلم کښې دی چه کوم سړې قسم اوخوری اویا ورته ددې نه سوا په بله خبره کښې خیر په نظر راشی نو ده ته پکار دی چه هغه خیر والا کار اوکړی او خپل قسم دې مات کړی اوددې کفارہ دې ورکړی (۴) مسند احمد کښې یو حدیث دی چه ددې پریښودل کفارہ دی. (۵) ابوداود کښې دی چه نذر او قسم په هغه څیز کښې نشته دې چه دانسان په ملکیت کښې نه وی اونه دالله ﷻ نافرمانۍ کښې وی اونه درشتو ماتولو کښې وی. چه کوم سړې قسم اوخوری او نیکی ددې په کولو کښې نه وی نو هغه دې قسم پرېږدی او دنیکی کار دې اوکړی. ددې قسم پریښودل ددې کفارہ ده.

امام ابوداود رضی الله عنه فرمائی چه ټولو صحیح احادیثو کښې دا لفظ دې چه دخپل داسې قسم کفارہ دې ورکړی. (۶) یو ضعیف حدیث کښې دی چه دخپل داسې قسم پورا کول هم دا دی چه هغه مات کړی او ددې نه رجوع اوکړی. حضرت ابن عباس رضی الله عنه، حضرت سعید بن مسیب رضی الله عنه، حضرت مسروق رضی الله عنه حضرت شعبی رضی الله عنه هم ددې قائل دی چه دداسې سړی په ذمه کفارہ نشته دې.

د ناجائزه قسم ماتولو د کفارې حکم

مسلم حنفی:- که سړې په مستقبل کښې د یو کار په کولو یا نه کولو باندې قسم اوخوری او بیا دې دغه قسم مات کړی نو په ده باندې د حنفیانو په نیز کفارہ واجب ده (احکام القرآن للعثماني

(۱) صحیح بخاری کتاب الايمان والذکر باب قول الله تعالى (لا يواخذكم الله باللعن...) : (۶۶۲۴) -

(۲) صحیح بخاری کتاب فرض الخمس باب ومن الذبل على ان الخمس للتواب المسلمين: ۳۱۳۳، صحیح مسلم: ۱۶۴۹، نسائی: ۳۸۱۱، ابن ماجه: ۲۱۰۷ -

(۳) صحیح بخاری کتاب الکفارات الايمان باب الکفارة قبل الحنث وبعده: ۶۷۲۲، صحیح مسلم: ۶۷۲۲، ترمذی: ۱۵۲۹، ابوداود: ۳۲۷۷، نسائی: ۳۷۱۳ -

(۴) صحیح مسلم کتاب الايمان باب من حلف يمينا: ۱۶۵۱، ترمذی: ۱۵۳۰ -

(۵) احمد: ۱۸۵/۲، مستد الطالبی: ۳۲۷۴، ابوداود: ۳۲۷۴، وهو حسن -

(۶) ابوداود کتاب الايمان الذکر باب اليمين في قطعة الرحم: ۳۲۷۴، باب لا يخلف باللائم والعزى: ۶۶۵۰، صحیح مسلم: ۱۶۴۷، ابوداود: ۳۲۴۷، ترمذی: ۱۵۴۵ -

(۴۲۹/۱۸۱)

قوله تعالى: - لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِيمَا أَنْتُمْ

د لغو قسم حکم:- بیا فرمائی کہ کوم یو قسم ستاسو دخولې نه بغیر ستاسو د ارادې او قصد نه اوخی دعادت په طور نو په هغې باندې نیول نشته دې بخاری او مسلم کښې حدیث دې چې کوم سرې دلات او عزى قسم او خورۍ هغه دې ﴿لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ﴾ او وائی دا ارشاد نبی کریم ﷺ هغه خلکو ته کړې وو کوم چې نوی مسلمانان شوی وو اود جاهلیت قسمونه دهغوئ په خوله باندې وو، نو هغوئ ته ئې او فرمائیل کله چې د عادت په مو داسې الفاظ د خولو نه اوخی نو زر کلمه توحید وائی چې بدل راشی.

قوله تعالى: - وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ

په کوم قسم نیول شته:- بیا فرمائی چې کوم قسمونه د زړه پخې ارادې او قصد سره اوشی نو په هغې باندې نیول شته دې. دویم آیت کښې د ﴿بِمَا عَقَّدْتُمُ الْأَيْمَانَ﴾ الفاظ دی. ابو داود کښې حضرت عائشه صدیقہ رضی اللہ عنہا نه مرفوع حدیث مروی دې چې دا په نورو روایتونو باندې موقوف وارد شوې دې چې دا لغو قسمونه دی چې دا انسان خپل کور کښې بچو ته وای چې او په الله قسم اونه په الله قسم () غرض دا په طور د تکیه کلام اوزی او په زړه کښې د دې پوځوالی او خیال نه وی حضرت عائشه رضی اللہ عنہا نه د اهام مروی دی چې دا هغه قسمونه دی چې په خدا خدا کښې د انسان د خولې نه اوخی، په هغې باندې کفارہ نشته دې. خو چې کوم ارادې سره قسم وی، او بیا ددې خلاف او کړی نو کفارہ به ورکوی. د (عائشه رضی اللہ عنہا) نه علاوه نورو ډیرو صحابه کرامو ﷺ او تابعینو هم دا تفسیر ددې آیت مبارک کړې دې. او دا هم مروی دی چې یوسرې په خپل تحقیق باندې بهروسه او کړی او دیو معاملې نسبت کښې قسم او خورۍ او حقیقت کښې هغه معامله داسې نه وی نو دا قسمونه لغوه دی. دامعنی هم دنورو حضراتو نه مروی ده.

یو حسن حدیث کښې دی چې مرسل دې چې یو ځل حضرت نبی ﷺ د تیراندازو یو جماعت لره ورغلو او اودریدلو، هغوئ تیراندازی کوله. او سرې به کله ونیل چې په الله قسم دده غشی دې په نښه باندې اولگی. کله به ونیل چې په الله ﷻ قسم دادې خطا شی. د نبی کریم ﷺ یو صحابی ﷺ او و نیل چې یارسول الله ﷺ او گورنی دده د قسم خلاف اوشو. نبی کریم ﷺ او فرمائیل چې دده قسمونه لغو دی او په ۱۰ باندې څه کفارہ نشته دې. او نه ده دپاره څه عذاب دې. (۱)

بعضې بزرگان وائی چې دا داسې قسمونه دی چې انسان ئې خوری اویا ورته ددې خیال نه وی. یا یوسرې خپل خان دپاره د یو کار په نه کیدو د بددعائی کلمه دخپلې ژبې نه اوباسی هغه هم لغو کښې داخل دی. یا د غصې او غضب په حالت کښې بې ساخته د ژبې نه اوباسی یا حلال لره حرام یا حرام لره حلال کړی نو ده ته پکاری دی چې ددې قسمونو پرواه نه کوی. او دالله ﷻ دا حکامو خلاف دې نه کوی. حضرت سعید بن مسیب ﷺ نه مروی دی چې د انصارو دوه کسان خپلو کښې رونه وو. ددوی په مینځ کښې دمیراث څه مال وو. نو یو بل ته او و نیل چې اوس دا مال تقسیم کړه. بل او و نیل کله اوس تا د مال د تقسیم او و نیل نو زما ټول مال د کعبې خزانه ده (یعنی د کعبې فنډ کښې به جمع کیږي). حضرت عمر ﷺ دا واقعه واوریده او وې فرمائیل چې کعبه دداسې مال نه غنی ده. دخپل قسم کفارہ ورکړه او خپل ورور سره خبرې اترې کوه. ما د نبی کریم ﷺ نه آوریډلی دی چې دالله ﷻ نافرمانی د رشتو په

(۱) ابوداود کتاب الايمان والنذور باب لغو اليمين: ۳۲۵۴، عن عائشه مرفوعا. صحيح بخاری: ۶۶۶۳، عن عائشه صدیقہ موقوفاً وهو الصواب

(۲) الطبري: ۴۴۲۱. دا روایت مرسل دې.

ماتولو کنبې ده. او چه په کوم خیز کنبې ملکیت نه وی نو په هغې کنبې قسم نشته دې او نه پکنبې نذر شته دې. (۱)

قوله تعالى: وَلَٰكِنْ يُّؤَاخِذُكُم بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ

د زړه په قصد باندې نیول: بیا فرماني چه ستاسو زړه څه او کړی نو په هغې باندې نیول شته دې. یعنی د خپل دروغو ورته علم وی او بیا هم دروغ او وانی. بل ځانې کنبې ارشاد دې چه (وَلَٰكِنْ يُّؤَاخِذُكُم بِمَا كَسَبْتُمْ الْأَيْمَانَ) یعنی تاسو چه کوم مضبوط تائید او تاکید والا قسمونه او خورنې، په هغې باندې الله ﷻ تاسو نیسی الله ﷻ خپلو بندگانو لره بڅبونکې دې او په دوی باندې رحم کونکې دې.

لِّلَّذِينَ يُؤْلُونَ	مِنْ نِّسَائِهِمْ تَرَبُّصُ
ادې دپاره دهغه کسانو چی قسم خوری دتعلق نه ساتلو دبنځو خپلو سره انتظار	
څوک چې دخپلو بنځو(د نریکت) نه قسم او خوری هغوی ته مهلت دې	
أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَإِنْ فَاءُوا	فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ وَإِنْ
دڅلورو میاشتو نوکه چری واپس شول هغوی نو بیشکه الله معاف کونکې رحم کونکنبې دې او که چری	
څلورو میاشتو پورې که واپس نشو خپلو بیبیانو ته، نو الله معاف کونکې مهربان دې او که د	
عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ	
هغوی قصد کړې وی دطلاق نو بیشکه الله هرڅه اوری په هرڅه پوهیږی	
بنځې پریخودلو کلک نیت لری (نوپوهه دې شی) چې الله هرڅه اوری او په هرڅه پوهه دې	

قوله تعالى: لِّلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِّسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ

د ایلاء تعریف او قسمونه: ایلاء وانی قسم ته. که سړې خپلې بنځې سره د یو مودې دپاره د مجامعت کولو نه قسم او خوری نو ددې دوه صورتونه دی. ① یا به هغه صورت د څلورو میاشتو نه کم وی یا به زیات وی. که کم وی نو هغه موده دې پورا کړی. او دې دوران کنبې دی بنځه هم صبر او کړی. اودده نه مطالبه اوسوال نه شی کولې. بیا دې بنځه خاوند خپلو کنبې یو ځانې شی لکه څنگه چه صحیح مسلم کنبې حدیث دې چه نبی کریم ﷺ یو میاشتې دپاره قسم خورلې وو. او پورا یو کم دیرش ورځې بیل وو، او وې فرمائیل چه میاشت د یو کم دیرشو ورځو هم وی. ② او که د څلورو میاشتو نه زیات قسم او خوری نو څلور میاشتې پس بنځې ته حق حاصل دې چه هغه تقاضه او مطالبه او کړی چه یا ورسره خاوند یو ځانې شی او یا ورته طلاق ورکړی. او حاکم به په دې دوو خبرو کنبې په یو باندې دې مجبوروی چه بنځې ته ضرر اونه رسی.

ایلاء د بنځو نه کیرې نه چې د وینځو نه: همدا بیا دلته کیرې چه کوم خلق خپلو بیبیانو سره ایلاء او کړی یعنی هغوی سره د مجامعت نه کولو قسم او خوری، ددې نه معلوم شو چه دا ایلاء خاص ده د بیبیانو دپاره د وینځو دپاره نه. همدا مذهب دجمهور علماء کرام دې. دا خلق خو څلورو میاشتو پورې آزاد دی او دې نه پس به دوی لره مجبورولې شی چه هغوی خو یا خپلو بیبیانو سره میل ملاپ او کړی او یا ورته طلاق ورکړی. دا نه چه اوس دې هم دا بیبیانې هم دغه شان پریرېدی.

(۱) ابود کتاب الايمان والنور باب اليمين في قطعية الرحم: ۳۲۷۲، وسنده حسن).

(۲) صحيح مسلم كتاب الطلاق باب في الايلاء: ۱۴۷۵، صحيح بخاري عن ام سلمة: ۱۹۱۰).

قوله تعالى: - فَإِنْ قَامُوا قَارَاتِ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

پہ مودہ دایلاء کنبی رجوع کول۔ بیا کہ هغوی را واپس شی نو دا کنایه ده د جماع کولونه، نو الله ﷻ به اویخنی او چه کوم تقصیر ددوی نه د بنخو په حق کنبی شوې دې هغه به خپلې مهربانې سره معاف کړی. (۱) په دې کنبی دلیل دې دهغه علماء کرامو چه وائی چه په دې صورت کنبی دخواند په ذمه هیڅ نشته دې. د حضرت امام شافعی رحمہ اللہ هم اول قول (قدیم قول) دا وو. ددې تائید ددې حدیث نه هم کیږی چه کوم ددې نه مخکنی آیت په تفسیر کنبی تیر شوچه قسم خوړلو والا که خپل قسم ماتولو کنبی نیکی وینی نو هغه دې قسم مات کړی او ددې هم دا کفارہ ده. او د علماء کرام د یو بل جماعت دا مذهب دې چه ددې قسم کفارہ به ورکوی.

په ایلاء کونکی باندې د کفارې حکم

مسلك حنفی: - کله مولى په موده د ایلاء کنبی رجوع او کړی نو په ده باندې د جمهورو په نیز باندې کفارہ شته په جمهورو کنبی حنفیان هم راغلل (تفسیر مظہری (۳۲۵۱)).

قوله تعالى: - وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

بیا فرمان دې که خلور میاشتی تیریدو نه پس دې طلاق ورکولو قصد او کړی. نو ددې نه ثابتیږی چه خلور میاشتی تیریدو سره به طلاق واقع نه وی. د جمهور متاخرین هم دا مذهب دې. اگر چه یو بل جماعت دا هم وائی که جماع کولو نه بغیر خلور میاشتی تیر شی نو طلاق به واقع شی. د حضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ، حضرت عثمان غنی رضی اللہ عنہ، حضرت علی رضی اللہ عنہ، حضرت ابن مسعود رضی اللہ عنہ، حضرت عبداللہ ابن عباس رضی اللہ عنہ، ابن عمر رضی اللہ عنہ، حضرت زید بن ثابت او بعضو تابعینو نه هم دا مروی دی.

د ایلاء مودې تیریدو سره د طلاق واقع کیدو حکم

مسلك حنفی: - که خاوند په موده د ایلاء کنبی بنخې سره وطی اونکړې شوه. تردې چه موده د ایلاء یعنی خلور میاشتی تیرې شوي. نو د احنافو عالمانو رحمہم اللہ په نیزدا بنخه په یو طلاق سره بانه شوه. (تسهیل الہدایہ (۴۰۳۸۳)).

بیا بعضې وائی چه طلاق رجعی به واقع وی. بعضې وائی چه بائن به واقع وی. چه کوم خلق د طلاق واقع کیدو قائل دی هغوی فرمانی چه دې نه پس به دا عدت هم تیروی. خو حضرت عبداللہ ابن عباس رضی اللہ عنہ او حضرت ابوالشعشاء رضی اللہ عنہ فرمانی که دې میاشتی کنبی ددې بنخې درې حیضه راغلل نو په دې باندې عدت نشته دې. د حضرت امام شافعی رحمہ اللہ هم دا قول دې. لیکن د جمهور متاخرین فرمان هم دادې چه ددې مودې تیریدو نه پس به طلاق واقع نه وی. بلکه اوس به ایلاء کولو والا تنگولی شی چه یا خو هغه خپلې بی بی ته طلاق ورکړی او یا خپل قسم مات کړی. موطا امام مالک رحمہم اللہ کنبی حضرت عبداللہ ابن عمر رضی اللہ عنہ نه هم دا مروی دی. (۱) صحیح بخاری کنبی هم دا روایت موجود دې. (۲) حضرت عبداللہ ابن عمر رضی اللہ عنہ خپل سند سره حضرت سلیمان بن یسار رضی اللہ عنہ نه روایت کوی چه ما د لسو صحابه کرامو رضی اللہ عنہم نه آوریډلی دی چه هغوی به ونیل چه د خلور میاشتی نه پس ایلاء کولو والا به اودرولې شی. نو کم نه کم دا دیارلس صحابه کرام رضی اللہ عنہم دی. حضرت علی رضی اللہ عنہ نه هم دا منقول دی. حضرت امام شافعی رحمہ اللہ فرمانی چه خمونې مذهب هم دا دې. او حضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ، حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہ، حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا، حضرت عثمان رضی اللہ عنہ، حضرت زید بن ثابت او د لسو نه زیات نور صحابه کرامو رضی اللہ عنہم نه هم دا مروی دی. دار قطنی کنبی دی چه حضرت ابوصالح فرمانی چه ما ددو لسو صحابه کرامو

(۱) الطبری: ۴/۴۶۶-

(۲) موطا امام مالک کتاب الطلاق باب الایلاء: ۱۸، (مسند حسن)-

(۳) صحیح بخاری کتاب الطلاق باب قول الله تعالى (للمن یولون من نساءهم...) : (۵۲۹۰)-

ﷺ نہ ددی مسئلہ تپوس اوکړو نو ټولو هم دا جواب راکړو، حضرت عمر ؓ، حضرت عثمان ؓ، حضرت علی ؓ، حضرت ابوالدرداء، حضرت ام المومنین عائشہ صدیقہ ؓ، حضرت ابن عمر ؓ او حضرت عبداللہ ابن عباس رضی اللہ عنہ ہم دا فرمائی. حضرت سعید بن مسیب ؓ، حضرت عمر بن عبدالعزیز ؓ، حضرت مجاہد ؓ، حضرت طاووس ؓ، حضرت محمد بن کعب ؓ او حضرت قاسم ؓ نہ ہم دا قول منقول دی. او حضرت امام مالک ؓ، حضرت امام شافعی ؓ، حضرت امام احمد بن حنبل ؓ او ددوی دملکروهم دامذهب دی. امام ابن جریر ؓ ہم دا قول خوین کړی دی. حضرت لیث ؓ، حضرت اسحاق ؓ، حضرت ابن راهویہ ؓ، حضرت ابو عبیدہ ؓ او حضرت ابو ثور، حضرت امام ابوداود ؓ ہم دا فرمائی. دا ول حضرات فرمائی کہ څلور میاشتي پس هم دی رجوع اونکړی نو دی به په رجوع کولو مجبورولې شی. که طلاق ورنکړی نو حاکم به پخپله دده طرفه طلاق ورکوی. او دا به طلاق رجعی وی. عدت کنبې دننه د رجعت حق خاوند ته حاصل دی. خو صرف حضرت امام مالک ؓ فرمائی چه ده لره رجعت جائز نه دی، تر دی پورې چه عدت کنبې جماع اوکړی. لیکن دا قول ډیر غریب دی.

ایلاء چې طلاق رجعی شی په دی کنبې د عدت حکم

مسلك حنفی :- احقر شاه فیصل د هدایه په شرح تسهیل الہدایہ کنبې په دی مسئلہ کنبې وائی البتہ په دی بنخه باندي عدت په اتفاق سره واجب دی. دلیل وړاندي تیر شوی دی. چه درحم د مشغولیت گمان وی. ددی وجہ استحساناً د احتیاط دپاره عدت واجب کړی شو. (تسهیل الہدایہ ۴۹۱۳).

د څلور میاشتو حکمت :- دلته چه د څلورو میاشتو د تاخیر اجازت ورکړی شوی دی، دهغې مناسبت کنبې موطا امام مالک کنبې د حضرت عبداللہ بن دینار ؓ په روایت سره د حضرت عمر ؓ یو واقعہ عموماً علماء کرام ذکر کوی چه حضرت عمر فاروق ؓ به عام طور دمدینې منورې په کوڅو کنبې د شپې گشت کولو. یو شپہ اووتل نو دوی واوریدل چه یو بنخه دخپل خاوند په یاد کنبې څه اشعار وائی او هغه په سفر تلې وو. چه دهغې ترجمہ داده :

(افسوس چه دی تورو تورو اوږدو شپو کنبې زما خاوند نشته دی چه هغه سره اوخاندم او خبرې اوکړم، قسم په الله که دالله ویره نه وي نو دی وخت کنبې به دپالنگ پنبې حرکت کنبې وې).
دوی خپلې لور بی بی حضرت حفصہ ؓ لره راغلل او وې فرمائیل چه زیات نه زیات بنخه د خپل په جدائی کنبې څومره صبر کولې شی ؟ وې فرمائیل چه شپې میاشتي یا څلور میاشتي. دوی اوفرمائیل چه اوس به څه حکم کوم چه مسلمان مجاہدین دی سفر کنبې ددی نه زیات نه اوسی. بعضو کنبې څه زیاتې دي. او ددی ډیر سندونه دی اودا واقعہ مشہورہ ده.

وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ

ا اوطلاقي شوي بنخي دي انتظار کوي

ا اوطلاقي شوي بنخي دي انتظار کوي

بِأَنفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْمُنَنَّ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي

په ځانونو خپلو درې حیضه | اونه دی جائز دهغوی دپاره | چی پټ کړی | هغه چی پیدا کړی دی الله | په

تردریو حیضو پورې | اوطلاقي شوو بنخو دپاره جائز نه دی چی پټ کړی | هغه چی الله د هغوی په بچه دانې

اَرْحَامِهِنَّ	اِنْ كُنَّ يُؤْمِنَنَّ	بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ	وَبَعُولَتِهِنَّ	اَحَقُّ
رحمونو دھغوی کنبی کہ وی ہغوی ایمان لرونکی پہ الله او پہ ورخ داخرت او خاوندان دھغوی حق داردی				
کنبی خہ پیدا کری دی کہ ہغوی پہ رشتیا پہ الله او پہ ورخ داخرت ایمان لری او پہ عدت کنبی دھغوی خاوندان				
بِرَدِّهِنَّ	فِي ذَلِكَ	اِنْ ارَادُوْا	اِصْلَاحًا	وَلَهُنَّ
پہ واپس بنخو کولو دھغوی پہ دے عدت کنبی کہ ارادہ نی لرلہ دصحيح تعلقاتو ساتلو او شتہ بنخو لرہ حقونہ				
زیات حقدار دی چہ ہغوی تہ واپس شی کہ دوی خپل کور جوړ ساتل غواړی او دبنخو ہم				
مِثْلُ الَّذِي	عَلَيْهِنَّ	بِالْمَعْرُوفِ	وَاللِّرِّجَالِ	عَلَيْهِمْ
پہ شان دھغی حقونو کہ چی دسرو حقونہ دی پہ بنخو باند معلومی طریقې مطابق البتہ نارینولرہ پہ بنخو باند				
د دستور مطابق هغه شان حقونہ دی کہ چی د (سرو) پہ ہغوی باندی دی او د سرو درجہ پہ بنخو باندی او چتہ دہ				
دَرَجَةً	وَاللهُ عَزِيزٌ	حَكِيمٌ		
یوہ درجہ زیاتہ حاصلہ دہ او الله غالب دی او حکمت والادی				
.....	او الله غالب دی پہ هر کار کنبی حکمت لری			

قوله تعالى: - وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ

د طلاق عدت: - هغه بنخې چہ خاوند سره یو خانې شوی وی او بالغې وی حکم کیږی چہ د طلاق نه پس درې حیضو پورې ایسارې شی. بیا که غواړی نو بله نکاح کولې شی.

د وینخې تخصیص: - خو څلورو واړه امامانو په دې کنبې وینخه مخصوص کړې ده، هغه به دوه حیضه تیروی. ځکه چہ وینخه په دې معاملاتو کنبی د آزادي بنخې نه نیمه ده. لیکن د حیض موده په دوه نشی تقسیمیدی، ددې وجې دا به دوه حیضه تیر کړی. یو حدیث کنبې دی چہ وینخې دپاره طلاقونه هم دوه دی. او ددې عدت هم دوه حیضه دي. (ابن جریر). خو ددې راوی مظاهر ضعیف دي. دا حدیث ابو ترمدی او ابن ماجه کنبی هم دي. (۱) امام حافظ دارقطنی رحمہ اللہ فرمائی چہ صحیح خبره دا ده چہ دا د حضرت قاسم بن محمد رحمہ اللہ خپل قول دي. لیکن حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہ نه دا روایت مرفوع دي. اگر چہ ددې نسبت هم امام دارقطنی رحمہ اللہ ته دي، هغوی هم دا فرمائی چہ دا د حضرت عبدالله خپل قول دي. هم داشان خلیفه المسلمین حضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ نه هم مروی دی. بلکه صحابه کرامو رضی اللہ عنہ کنبی هم په دې مسئله کنبی اختلاف وو. خو بعضې سلفو نه دا مروی دی چہ د عدت باره کنبی آزاده او وینخه برابر دی. ځکه چہ آیت دخپل عمومیت لحاظ سره دواړو ته شامل دي. او ددې وجې چہ دا فطری امر دي. نو وینخه او آزاده بنخه په دې کنبې برابر دی. د حضرت محمد بن سیرین رحمہ اللہ، او د بعضې اهل ظاهرهم دا قول دي. لیکن دا ضعیف دي. غریب سند والا حدیث کنبی دی چہ حضرت اسماء بنت زید بن سکن انصاریه رضی اللہ عنہا باره کنبی دا آیت نازل شوې دي. ددې نه مخکې د طلاق عدت نه وو. د ټولو نه مخکې د عدت حکم ددې د طلاق نه پس نازل شو. (۱)

د وینخې عدت څومره دي؟

(۱) ابوداود کتب الطلاق باب فی طلاقه الامة عدلها: ۲۰۷۹، -

(۱) ابوداود کتاب الطلاق باب عدة المطلقة: ۲۲۸۱، وسنده حسن -

مسلك حنفی: پہ تسهیل الہدایہ کنہی ضمنا دا مسئلہ ماثہ ملاو شوہ چہ د وینزی عدت دوه حیضہ دی خکہ د ا. ادی بنخی عدت درې حیضہ دی او چونکہ حیض نیم کیدی نشی د دې وجې به د وینخی عدت دوه حیضہ وی د تسهیل عبارت اوگورئ دریم دلیل دنہی ارشاد دی. دوی فرمائی دی. ﴿طلاق الأمة تطليقان وعدتها حیضتان﴾ نودا حدیث ددې آیت بیان واقع شوی دی. (تسهیل الہدایہ ۱۳) ۴۹۸-

د قروء نه مراد طہرونہ دی. د قروء معنی کنہی د سلفو او خلفو برابر اختلاف دی. یو قول دادی چہ ددې نه مراد طہر یعنی پاکي ده. د حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا هم دا فرمان دی. نو هغوی دخپل رور حضرت عبدالرحمان دلور حضرت حفصہ لره چہ کله هغې درې طہرہ تیر کړل او دریم حیض شروع شو نو حکم ني ورته اوکړو چہ هغه دې مکان بدل کړی. حضرت عروہ رضی اللہ عنہ چہ کله دا روایت بیان کړونو د صدیقہ رضی اللہ عنہا دویمہ وریرہ ده عمرہ هم ددې واقعي تصدیق اوکړو او وې فرمائیل چہ خلقو په حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا باندې اعتراض هم اوکړو نودوی اوفرمائیل چہ مراد طہر دی. (موطا امام مالک). (۱) بلکه موطا کنہی د حضرت ابوبکر ابن عبدالرحمان داقول هم مروی دی چہ ما د پوهه عالمانو نه دا قول هم آوریډلې دی چہ د قروء تفسیر طہر دی. (موطا امام مالک). (۲) حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہم دا فرمانی چہ کله دریم حیض شروع شو نو دخپل خاوند نه بری شوه. او ددې نه خاوند بیل شو. (موطا امام مالک). (۳) حضرت امام مالک رضی اللہ عنہ فرمائی چہ خمونر په نیز متحقق امر هم دا دی. حضرت عبداللہ ابن عباس رضی اللہ عنہ، زید بن ثابت رضی اللہ عنہ، ثابت بن سالم رضی اللہ عنہ، عروہ رضی اللہ عنہ، سلیمان بن یسار رضی اللہ عنہ، ابوبکر بن عبدالرحمان رضی اللہ عنہ، ابان بن عثمان رضی اللہ عنہ، عطاء بن ابی رباح قتاده رضی اللہ عنہ، زہری رضی اللہ عنہ، اوباقی د اووہ وارہ فقہاء کرامو هم دا قول دی. د حضرت امام مالک رضی اللہ عنہ، حضرت امام شافعی رضی اللہ عنہ هم دامذهب دی. داود رضی اللہ عنہ او ابو ثور رضی اللہ عنہ هم دا فرمانی. حضرت امام احمد بن حنبل رضی اللہ عنہ نه هم یو روایت داشان مروی دی.

ددې دلیل هغه بزرگانو د قران پاک دا آیت هم بیان کړې دی چہ ﴿فَطَلِقُوهُنَّ لِعَدَّتِهِنَّ﴾ یعنی دوی ته په عدت کنہی طلاق ورکړنی، یعنی طہر کنہی د پاکوالی په حالت کنہی، چونکہ طلاق په طہر کنہی ورکړې کیږی نو هغه هم په شمیر کنہی راخی. ددې نه معلوم شو چہ پورته آیت کنہی د قروء نه مراد حیض نه سوا یعنی د پاکي حالت دی. ددې وجې دا حضرات فرمانی چہ کله دریم حیض شروع شی نو بنخه دخپل خاوند د عدت نه بهر شوه. او ددې دکم نه کم عدت دوه دیرش ورځې دی اودوه لحظې دی. د عربو شاعرانو په شعرونو کنہی هم دا لفظ د طہر دپاره استعمال شوی دی.

د قروء نه مراد حیضونه دی. دویم قول دادی چہ ددې نه مراد درې حیضہ دی. او ترکومې چہ هغه د دریم حیض نه پاکه نه شی نو دا په عدت کنہی ده. او بعضو تر غسل پورې ونیلی دی. اوددې دکم نه کم عدت درې دیرش ورځې او یو لحظه ده. ددې دلیل کنہی یو خود حضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ دا فیصلہ ده چہ چرته نه ماثہ یو مطلقه بنخه راغله او وې ونیل چہ زما خاوند ماثہ یو یا دوه طلاقه راکړی وو، بیا هغه مالره په هغه وخت کنہی راغلو چہ کپړې ویستلې وې او دروازه مې بنده کړې وه (یعنی دریم حیض نه مې لامبل). نو اوفرمانې چہ خه حکم دی یعنی رجوع به اوشی اوکړه نه؟ دوی اوفرمائیل چہ زما خیال دی چہ رجوع به اوشی. حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ ددې تائید اوکړو. حضرت ابو بکر صدیق رضی اللہ عنہ، حضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ، حضرت عثمان ذی النورین رضی اللہ عنہ، حضرت علی رضی اللہ عنہ، حضرت ابوداود رضی اللہ عنہ، حضرت عباده ابن صامت رضی اللہ عنہ، حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ، حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ، حضرت معاذ رضی اللہ عنہ، حضرت

(۱) موطا امام مالک کتاب الطلاق باب ماجاء فی الافراء..... (۵۴)-

(۲) موطا امام مالک کتاب الطلاق باب ماجاء فی الافراء..... (۵۵)-

(۳) موطا امام مالک کتاب الطلاق باب ماجاء فی الافراء..... (۵۸)-

ابی بن کعب رضی اللہ عنہ، حضرت ابوموسیٰ رضی اللہ عنہ، حضرت عبداللہ ابن عباس رضی اللہ عنہ، نہ ہم دا قول مروی دی. سعید بن مسیب رضی اللہ عنہ، علقمہ رضی اللہ عنہ، اسود رضی اللہ عنہ، ابراہیم رضی اللہ عنہ، مجاہد رضی اللہ عنہ، عطاء رضی اللہ عنہ، طاووس رضی اللہ عنہ، سعید بن جبر رضی اللہ عنہ، حضرت عکرمہ رضی اللہ عنہ، محمد بن سیرین رضی اللہ عنہ، حسن رضی اللہ عنہ، قتادہ رضی اللہ عنہ، شعبی رضی اللہ عنہ، ربیع رضی اللہ عنہ، مقاتل بن حیان رضی اللہ عنہ، سدی رضی اللہ عنہ، مکحول رضی اللہ عنہ، ضحاک رضی اللہ عنہ، عطاء خراسانی رضی اللہ عنہ، ہم دافرمانی. حضرت امام ابوحنیفہ رضی اللہ عنہ او ددوی اصحاب نہ ہم دا مذهب منقول دی.

حضرت امام احمد بن حنبل رضی اللہ عنہ نہ زیات صحیح روایت ہم دا مروی دی. دوی فرمانی چہ د حضرت نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم لوئی لوئی صحابہ کرام رضی اللہ عنہم نہ ہم دا مروی دی. ابو ثور رضی اللہ عنہ، اوزاعی رضی اللہ عنہ، ابن ابی لیلی رضی اللہ عنہ، ابن شرمہ رضی اللہ عنہ، حسن بن صالح رضی اللہ عنہ، ابو عبد اللہ رضی اللہ عنہ او اسحاق بن راہویہ رضی اللہ عنہ نہ ہم دا قول نقل دی. یو حدیث کنبی دا ہم دی چہ حضرت نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم حضرت فاطمہ بنت ابی جحش فرمانیلی وو چہ مونخ لره دخیلو اقراء پہ ورخو کنبی پریدنی. (۱) نو معلوم شو چہ د قروء نہ مراد حیض دی. خو ددی حدیث یو راوی مندر مجهول دی او مشہور نہ دی. خو ابن حبان رضی اللہ عنہ ده ته ثقہ وائی. امام ابن جریر فرمانی چہ لغتا (قروء) وائی دهرهغه خیز تلو راتلو وخت ته چہ دهغی تلو راتلو وخت مقرر وی. ددی نہ معلومہ شوه چہ ددی لفظ دوه معنی دی. حیض ہم او د طہر ہم، اوبعضی اصولی حضراتو نہ ہم دامسلك نقل دی. واللہ اعلم.

اصمعی رضی اللہ عنہ فرمانی چہ قروء وائی وخت ته، ابو عمرو بن علاء وائی چہ عربو کنبی حیض او طہر دواړو دپاره قروء استعمالیده. دابو عمر ابن عبدالبر قول دی چہ د اهل عرب او د فقہاء پہ دی کنبی اختلاف نہ دی چہ طہر او حیض دواړو ته قروء وائی. خود آیت معنی مقرر کولو کنبی یو جماعت دی طرفته مانل دی او بل دی بل طرفته.

د قروء نہ مراد حیض دی

مسلك حنفی: صاحب دہدایہ رحمہ اللہ د قروء پہ لفظ باندی بحث کوی. اوفرمانی. چہ دا قروء لفظ د حیض او طہر دواړو پہ معنی کنبی حقیقت دی. خکہ چہ دا لفظ د اضدادوختی دی. دلغت دامام ابن السکیت رانی ہم دا ده. چونکہ دا لفظ پہ دوو متضاد معانیو کنبی مشترک دی. خکہ پہ یو وخت کنبی دواړه معانی مراد نشی اخستلی. نو دقروء دلفظ نہ زمونږ پہ نیزحیض مراد دی (تسهيل الہدایہ ۴۹۷۳).

قوله تعالى: وَلَا يَجِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكُنَّ مَخْلَقَ اللَّهِ فِي أَرْحَامِهِنَّ إِنْ كُنَّ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ د رحمونو حالت پتولو ممانعت: بیا فرمانی چہ ددوی پہ رحم کنبی چہ خہ دی دهغی پتول حلال نہ دی یعنی حمل نو ہم او حیض راشی نو ہم. چہ کہ دوی پہ اللہ تعالی او دقیامت پہ ورخ باندی ایمان ساتی. دی کنبی دوی ته زور نہ ده چہ دحق خلاف مه کوئی. او ددی نہ معلومیری چہ پہ دی خبره کنبی به ددوی د خبری اعتبار کولی شی. خکہ چہ پہ دی باندی خہ بیرونی شہادت نشی قانمیدلی. ددی وجہ دوی خبرداري کرې شوي چہ د عدت نہ د زر وتلو دپاره حیض نہ وی راغلي. او دوی اونه وائی چہ د دوی حیض راغلي دی یا د عدت د زیاتوالی دپاره راغلي وی اوداپت نہ کری، داشان دحمل ہم خبر ورکړي شو.

قوله تعالى: وَيُؤَلِّهُنَّ أَحَقُّ بِرَّهِنَّ فِي ذَلِكَ إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا په عدت کنبی دننه خاوندانو ته د رجوع اجازت: بیا فرمانی چہ ددی بنخې خاوند ته چہ کوم دی ته طلاق ورکړي وو، د واپس کیدو پورا حق حاصل دی. ترکومې پورې چہ طلاق رجعی وی یعنی یو طلاق نہ پس هم او دوه طلاقو نہ پس هم. باقی پاتې شو طلاق بانن یعنی درې طلاقه چہ کله اوشی نو یادساتل پکار

(۱) ابو داود کتاب الطهارة باب فی المرأة تستحاض... ۲۸۰، نسائی: ۳۵۸، ابن ماجه: ۶۲۰.

دی چہ کله دا ایت نازل شوې دې نو هغه وخت پورې طلاق بائن نه وو بلکه هغه وخت کښې که سل طلاقه به ورکړې شو نو ټول به رجعی وو. طلاق بائن خوروستو د اسلام په احکامو کښې راغلو که درې طلاقه اوشی نو د واپس کیدو حق ورته نشته دې هرکله چہ دا خبره په خیال کښې وی نو د دې نه د اصولو د عالمانو د دې قاعدې ضعف هم معلومېږي چې د ضمیر په واپس کولو سره د مخکښې عام لفظ تخصیص کیږي که نه ددې وجې ددې آیت په وخت کښې دویم شکل نه وو. د طلاق هم یو صورت وو، واللہ اعلم.

قوله تعالى: وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ

د ښځې خاوند خپلو کښې یو بل باندې حقوق: بیا فرماني چہ لکه څنګه په دې ښځو باندې د سړو حقوق دی هم دغه شان ددې ښځو په سړو باندې حقوق دی. هریو ته پکار دی چہ د بل لحاظ او خیال ساتي. صحیح مسلم کښې دی چہ حضرت جابر رضی نه روایت دې چہ حضرت نبی کریم ﷺ د حجة الوداع په موقع باندې خپله خطبه کښې او فرمائیل چہ اني خلقوا دښځو باره کښې دالله ﷻ نه ویرېږئ، تاسو د الله ﷻ امانت سره دوی اخستی دی، او د الله ﷻ کلمې سره مو د دوی شرمګاهونه حلال کړي دي. ښځو باندې ستاسو حق دې چہ هغوی دې ستاسو کور ته داسې څوک نه راوړي چہ هغې سره تاسو خفه شئ؛ که هغوی داسې اوکړي نو تاسو هغوی اووهی چہ (خلقو ته) ښکاره شئ. دهغوی په تاسو باندې حق دې نو هغوی ته د خپل بساط مطابق خوراک ورکړئ، هغوی باندې او څکاګ کوي هغوی ته اغوستلو دپاره جامې ورکړئ. (۱)

یو سړی د حضرت نبی کریم ﷺ نه تپوس اوکړو چہ څمونږ د ښځو په مونږ څه حق دې؟ حضرت نبی کریم ﷺ او فرمائیل چہ کله تاسو خورې نو هغوی ته هم ورکړئ، کله چہ تاسو اغونډئ نو هغوی ته هم ورکړئ، هغوی په مخ مه وهي، هغوی ته کنځل مه کوئ، د هغوی نه مه خفه کیږئ او هغوی چرته مه لیږئ، او په کور کښې ئې ساتئ. (۲) ددې آیت په تلاوت کولو به حضرت ابن عباس رضی فرمائیل چہ څه خوښوم چہ دخپلې بی بی خوشحالولو دپاره خپل خان ښانسته کړم لکه څنګه چہ هغوی خپل خان ښانسته کوي. (۳)

قوله تعالى: وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ

بیا فرماني چہ سړی ته په هغوی باندې فضیلت حاصل دي، بدني حیثیت سره هم، اخلاقي حیثیت سره هم، د مرتبې حیثیت سره هم، د حکمرانۍ حیثیت سره هم، د خرچ او اخراجات حیثیت سره هم، پرورش او نګرانۍ حیثیت سره هم. غرض دنیاوی او دیني فضیلت هراعتبار سره، لکه څنګه چہ فرماني چہ (الرِّجَالُ قَوِّمُونَ عَلَى النِّسَاءِ) الخ. یعنی سړی دښځو سرداران دی. الله ﷻ یو یو ته فضیلت ورکړې دي. او ددې وجې هم دوی مال خرچ کوي.

قوله تعالى: وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

بیا فرماني چہ الله ﷻ دخپلو نافرمانو نه بدله اخستلو کښې غالب دي او خپلو احکامو کښې حکمت والا دي.

الطَّلَاقُ مَرَّتَيْنِ فَأَمْسَاكَ بِمَعْرُوفٍ

۱ | طلاق | دوه ځله دی | نو یا ساتنه ده | په صحیح طریقې سره

اطلاق | دوه ځله دي | بیا خویا په روغ زړه ساتل دي

(۱) صحیح مسلم کتاب الحج باب حجة النبی ﷺ : (۱۲۸۰) -

(۲) ابوداود کتاب النکاح باب ل حق المرأة علی زوجها : ۲۱۴۲، ابن ماجه : ۱۸۵۰، مسنده صحیح -

(۳) الطبری : ۵۳۲/۴، ابن ابی حاتم : ۷۵۰/۲ -

اَوْ تَسْرِحْ ۝۵۰	يَا حَسَانَ ط وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ	اَنْ تَاْخُذُوْا	مِمَّا
یا پرینودل دی اہہ بنہ طریقی سرہ او جائز نہ دی استاسو دپارہ چی واخلی تاسو دھغہ مال نہ کوم چی	او یا پہ بنہ طریقیہ رخصتول دی او تاسو دپارہ جائز نہ دی چی خہ (مہروغیرہ) موہغوی تہ ورکری وی		
اَتِيْمُوْهُنَّ	شَيْئًا اِلَّا اَنْ يَّخَافَا	اَلَا يُقِيْمَا	حُدُوْدَ اللّٰهِ ط فَاِنْ
تاسو ورکری هغوی لہ ہیخ خیزا مگر کہ یریدل دوارہ بنخہ خاوند چی اویہ نشی ساتلی حدونہ دالہ نو کہ چری	دھغی نہ خہ حصہ واپس اخلی البتہ یوصورت دی کہ دوارہ پہ دی ویریری چی دالہ پہ مقرر کرو حدونو بہ قائم پاتی نشی نو کہ		
خِفْتُمْ	اَلَا يُقِيْمَا	حُدُوْدَ اللّٰهِ لَا فَلَاجُنَا حَ	عَلَيْهِمَا
داسی وہ چی یریدی تاسو چی قائم بہ پاتی نشی هغوی دوارہ پہ حدونو دالہ نو نشہ ہیخ گناہ پہ بنخہ خاوند دوارو باند	تاسو سرہ داویرہ وی چی هغوی دوارہ بنخہ خاوند بہ دالہ پہ حدود و قائم پاتی نشی نو ہیخ گناہ		
فِيْهَا	اَفْتَدَتْ يَہ ط	تِلْكَ حُدُوْدُ اللّٰهِ	فَلَا تَعْتَدُوْهَا ۝۵۱
پہ ورکولویا اغستلو دھغہ مال کنبی چی پہ فدیہ کنبی ورکری بنخہ هغہ دا حدونہ دالہ دی انو مہ اوہی دھغی نہ	نشہ پہ دی کنبی کہ بنخہ خہ عوض ورکری او خان خلاص کری ادغہ دالہ پاک مقرر کری حدونہ دی نو دھغی نہ وپاندی مہ		
وَمَنْ يَّتَعَدْ	حُدُوْدَ اللّٰهِ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الظّٰلِمُوْنَ ۝۵۲	فَاِنْ طَلَّقَهَا	
او خوک چی واوریدل دحدونو دالہ نو ہم هغوی ظالمان دی بیا کہ چری سری طلاق ورکرو بنخہ تہ	تیریری او خوک چی دالہ پاک حدود مات کری نو ہم دغہ کسان ظالمان دی نو کہ چری خاوند بنخہ لہ دریم طلاق ہم ورکرو		
فَلَا تَحِلُّ	لَہ مِنْۢ بَعْدِ حَتّٰی	تَنْكِحَ	زَوْجًا غَيْرَہ ط فَاِنْ
نو نہ حلالیری دابنخہ هغہ لہ روستوددی نہ تردی پوری چی بہ نکاح واخلی دغہ بنخہ خاوند بل بیا کہ چری	نوبیا دغہ بنخہ هغہ دپارہ نہ حلالیری اترخوچی دبل خاوند سرہ نکاح اونہ کری بیا کہ		
طَلَّقَهَا	فَلَاجُنَا حَ عَلَيْهِمَا	اَنْ يَّتْرَاجَعَا	اِنْ ظَنَّا
دی دویم خاوند طلاقہ کرہ بنخہ نو نشہ گناہ بہ دوارو باند چی یو بل تہ رجوع وکری دوارہ اہلہ چی پوخ خیال وی ددوارو	هغہ دویم خاوند ورتہ طلاق ورکری نو ہیخ حرج نشہ کہ دوارہ ونبی بنخہ خاوند بیایو خانی شی اہلہ کہ دوارہ داگمان کوی		
اَنْ يُّقِيْمَا	حُدُوْدَ اللّٰهِ ط وَتِلْكَ حُدُوْدُ اللّٰهِ	يَبَيِّنُهَا	لِقَوْمٍ يَعْلَمُوْنَ ۝۵۳
چی ینک بہ و سیری دوارہ پہ حدونو دالہ او دغہ حدونہ دالہ دی چی بیانی نی اللہ دپارہ دھغہ خلقو چی پوہیری	چی دالہ پاک پہ مقرر و حدودو بہ اوس قائم پاتی شی اودا دالہ پاک مقرر کری حدونہ دی چی د پوہانو دپارہ نی واضحہ		

قوله تعالى: - اَلْطَّلَاقُ مَرَّتَيْنِ ۚ فَاِذَا مَسَّكُمُ الْمَظْهَرُ فَاتَّخِذُوْا حِسَابًا ۝۵۴

د رجوع قابل دوه طلاقہ دی: داسلام نہ مخکنبی دادستور ووجه خاوند خومرہ غواری طلاقونہ ورکوی او عدت کنبی رجوع کوی دی سرہ بنخہ د سرو پہ گرفت کنبی وې چه طلاق بہ نی ورکرو او عدت تہ بہ نزدی شوی نو رجوع بہ نی اوکرہ، بیا بہ نی طلاق ورکرو، دا شان بہ نی بنخہ تنگولی نو اسلام حدبندی اوکرہ چه دشان طلاقونہ صرف دوه کیدیشی، دریم طلاق نہ پس د واپس کیدلو حق پاتی نہ وی.

د آیت شان نزول:- سنن ابوداود کنبی باب دې چه درې طلاقونونه پس مراجعت منسوخ دې. بیا دا روایت راوړی چه حضرت عبدالله ابن عباس رضی الله عنه هم دا فرمائی. (۱) ابن ابی حاتم کنبی دی چه یو سړی خپلې ښځې ته اوونیل چه نه به څه تا اوسوم اونه به دې پرېږدم. دې اوونیل چه دا څنگه؟ وې ونیل چه طلاق به درکړم او کله چه دعدت ختمیدو وخت راشی نو رجوع به اوکړم، او هم دا شان به کوم. هغه ښځه حضرت نبی کریم ﷺ ته راغله خپل دا تکلیف نې ورته بیان کړو او په ژړا شوه، دې باندې دا آیت مبارک نازل شو.

یو بل روایت کنبی دی چه ددې آیت نازلیدو نه پس اوس خلقو په نوې طریقی سره دطلاق خیال کول شروع کړل او پوهه شو. (۲) او دریم طلاق نه پس خاوند ته د واپس کیدو حق پاتې نشو. او وې فرمائیل چه تاسوته خوددوو طلاقو اختیار دې چه داصلاح نیت سره خپلې بی بی ته ورکړئ او بیا واپس شی که هغه په عدت کنبی دننه وی. اودا هم اختیار دې چه واپس نه شی، او عدت تیر کړئ چه بلې نکاح سره واپس شی، او که دریم طلاق ورکول غواړئ نو هغه هم احسان او ښه سلوک سره ورکړئ، نه دهغې څه حق وهی او نه په هغې باندې ظلم کوئ، او نه هغې ته څه ضرر رسونی.

د خلعې جواز:- یو سړی حضرت نبی کریم ﷺ ته تپوس اوکړو چه دوه طلاقونه خو په دې آیت مبارک کنبی بیان شو، د دریم طلاق ذکر چرته دې؟ حضرت نبی کریم ﷺ او فرمائیل چه «أَوْ تَرْتِجُ يٰحَسَّانُ» کنبی. کله چه ددریم طلاق اراده اوکړئ نو ښځه تنگول، په هغې باندې سختی کول چه هغه خپل حق پرېږدی او په طلاق باندې راضی شی، دا په سړو باندې حرام دی. لکه بل خانې کنبی فرمائی چه «وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْنَهُنَّ» یعنی ښځو لره مه تنگوئ چه تاسو هغوی ته څه ورکړی دی هغې نه څه واخلئ، اودا بله خبره ده چه ښځه خپلې خوشحالی سره څه درکړی او طلاق طلب کړی. لکه فرمائی چه «فَإِنْ طَبُنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَّرِيئًا» یعنی که ښځې په خپلې خوشحالی سره تاسو ته څه پرېږدی نو بیشکه هغه ستاسو دپاره حلال او طیب دی. او کله چه ښځې او خاوند کنبی بې اتفاقی زیاته شی او ښځه دهغه نه خوشحاله نه وی او دخاند حقوق نه پوره کوی نو داسې صورت کنبی هغه دې څه واخلی اودخپل خاوند نه دې طلاق حاصل کړی. نو د خاوند په ورکړه او د ښځې په اخستو کنبی هیڅ گناه نشته دې.

قوله تعالى:- وَلَا يَجِلْ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا بِمَا آتَيْنَهُنَّ شَيْئًا إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ

بغیر د څه وجې خلع کول:- دا هم یادساتی که ښځه بغیر د څه وجې نه دخپل خاوند نه خلع طلب کړی نو هغه سخته گناهگاره ده. په ترمذی وغیره کنبی حدیث دې چه کومه ښځه خپل خاوند نه بغیر د څه وجې نه طلاق طلب کړی نو په هغې باندې د جنت بوی حرام دې (۳) او بل روایت کنبی دی چه دجنت خوشبو د خلویښتو کالو په مسافت سره هم وی (۴)، او یو روایت کنبی دی چه دا ښځه منافقه ده. (۵)

د خلعې په حکم کنبی مذاهب:- ① د سلفو امامانو د یوې لوني ډلې دا فرمان دې چه خلع صرف په هغه صورت کنبی ده چه نافرمانی او سرکشی صرف د ښځې طرفه وی په هغه وخت کنبی سړې فدیة واخلی او دا ښځه آزاده کړی. لکه څنگه چه دقران پاک دې آیت کنبی دی چه ددې نه سوا هیڅ یو

(۱) ابوداود کتاب الطلاق باب نسخ المراجعة بعد التلقيات الثلاث: ۲۱۹۵، نسائی: ۳۵۷۴، وسنده حسن).

(۲) ترمذی: کتاب الطلاق باب رقم: ۱۶/ج ۱۱۹۲ وهو حسن).

(۳) ابوداود کتاب الطلاق باب فی خلع: ۲۲۲۶، ترمذی کتاب الطلاق باب ما جاء فی المختلعات: ۱۱۷۸، ابن ماجه: کتاب الطلاق باب کراهية الخلع للمرأة: ۲۰۵۵، وهو صحيح).

(۴) ابن ماجه: کتاب الطلاق باب کراهية الخلع للمرأة: ۲۰۵۵، وهو صحيح).

(۵) ترمذی کتاب الطلاق باب ما جاء فی المختلعات: ۱۱۷۶).

صورت کنبی دا جائز نہ دی (۵) بلکہ حضرت امام مالک رحمہ اللہ فرمائی کہ بنیٰ خبیہ ته تکلیف رسوی او ددی په حق کنبی کمې کوی چه دا مجبوره کړې شی او مال واپس را کړی نو ددی واپس کیدل واجب دی (۶) حضرت امام شافعی رحمہ اللہ فرمائی چه په حالت دا اختلاف کنبی جائز ده نو په حالت د اتفاق کنبی به په طریقہ اولی سره جائزوی (۷) بکر بن عبداللہ وائی چه خلع بالکل منسوخ ده. ځکه قرآن پاک کنبی دی چه (وَأَنِتُمْ أَخَذْتُمُ الظَّهْرَ فَأَقْلَرْتُمُوهُ وَأَمَرْتُمُوهُ أَنْ يَسْتَلِمَ إِلَيْكُمْ بِمِصْبَحٍ) یعنی که تاسو خپلو بیبیانو ته یو خزانه هم ورکړئ نو بیا هم دهغې نه څه مه اخلئ لیکن دا قول ضعیف او مردود دی.

دحبیبہ بن سہل واقعہ:- اوس دآیت شان نزول واورئ. موطا امام مالک کنبی دی چه حبیبہ بنت سہل انصاریہ دحضرت ثابت بن قیس بن شماس رحمہ اللہ بنیخه وه. یو ورځ حضرت نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم په تیاره کنبی د سحر مونځ دپاره اووتلو نووې کتل چه په دروازه کنبی حبیبہ ولاړه ده. حضرت نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ترې تپوس اوکړو چه څوک نې؟ نو وې ونیل چه څه حبیبہ بنت سہل یم. حضرت نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ترې تپوس اوکړو چه څه خبره ده؟ وې ونیل انې دالله رسولہ صلی اللہ علیہ وسلم څه د ثابت په کور کنبی نشم اوسیدلې. یا به هغه نه وی یا به څه نه یم. حضرت نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم چه دا واوریدل نو خاموش شو. هرکله چه حضرت ثابت رضی اللہ عنہ راغلو نو حضرت نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ورته او فرمائیل چه ستابی بی څه وائی. حضرت حبیبہ اوونیل چه ای دالله رسولہ صلی اللہ علیہ وسلم زما خاوند چه ماته څه را کړی دی هغه ټول ماسره دی. او څه ده ته واپس کول غواړم. حضرت نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ثابت رضی اللہ عنہ ته اوونیل چه هر څه واخله، نو هغه واخستل او حضرت حبیبہ رضی اللہ عنہا آزاده شوه. (۸)

یو روایت کنبی دی چه حضرت ثابت رضی اللہ عنہ هغه وهلي وه او دې وهلو سره دهغې هډوکۍ مات شوې وو. حضرت نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم چه کله هغه ته دا او فرمائیل نو په هغه وخت کنبی هغه تپوس اوکړو چه آیا څه دا مال اخستې شم. حضرت نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل چه او وې فرمائیل یارسول الله دې ته دوه باغونه ورکړی وو. دا ترې ماته واپس کړه. نو دمهرهغه دواړه باغونه واپس کړې شو او بیلتون راغلو. (۹)

یو روایت کنبی دی چه حضرت حبیبہ رضی اللہ عنہا دا هم فرمائیلی وو چه څه دهغه په دینداری او اخلاقو کنبی عیب نه لټوم. لیکن په اسلام کنبی کفر کول نه خوښوم. نو حضرت ثابت رضی اللہ عنہ مال واخستلو او طلاق نې ورکړو. (۱۰)

بعضو روایتونو کنبی دهغې نوم جمیله هم راغلي دي. (۱۱) بعضو روایتونو کنبی داهم راغلی دی چه څه غصه او غضب نشم برداشت کولی. یو روایت کنبی دی چه حضرت نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل چه واخله خو زیات مه اخله. (۱۲) یو روایت کنبی دی چه حضرت حبیبہ رضی اللہ عنہا فرمائیلی وو چه هغه په صورت کنبی هم څه ښه نه دي. (۱۳) او بل روایت کنبی دی چه دا د عبداللہ بن ابی خور وه. او دا په اسلام کنبی د ټولو نه رومبۍ خلع ده.

یو روایت داهم بیان شوې دي چه یارسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ۱ مایو ځل دخیمې پرده اوچته کړه نو اومې کتل چه زما خاوند څو کسانو سره راروان دي او په هغه ټولو کنبی دي تور او لنډی قدوالا بدصورته وو. حضرت نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم په دې فرمان چه دده باغ واپس کړه، حضرت حبیبہ رضی اللہ عنہا فرمائیلی وو چه یارسول الله صلی اللہ علیہ وسلم که تاسو وائی نو څه نور څه ورکولو ته هم تیاره یم. او یو روایت کنبی دی چه حضرت حبیبہ رضی اللہ عنہا

(۱) موطا امام مالک کتاب الطلاق باب ماجاء فی الخلع : ۳۱ ابوداود: ۲۲۲۷، وسنده صحیح نسائی: ۴۴۹۲، -

(۲) ابوداود کتاب الطلاق باب فی الخلع : ۲۲۲۸، وسنده حسن-

(۳) صحیح بخاری کتاب الطلاق باب الخلع وکیف الطلاق فی: ۵۲۷۳-

(۴) صحیح بخاری کتاب الطلاق باب الخلع وکیف الطلاق فی: ۵۲۷۷-

(۵) ابن ماجه کتاب الطلاق باب المختلعة تاخذ ما اعطاها: ۲۰۵۶، وهون صحیح-

(۶) ابن ماجه کتاب الطلاق باب المختلعة تاخذ ما اعطاها: ۲۰۵۶، وهون صحیح-

دا هم و نیلی وو چه یار رسول الله ﷺ ا که دالله ﷻ ویره نه وی نو مابه دده په مخ توکلی وی. (۱)
 په خلع کنبې د مهر نه زیات اخستلو د جواز قول حکم: ① د جمهورو مذهب خودادې که په خلع ښځې نه
 دهغه مال نه زیات هم واخلی چه کوم نې ورکړې وی نو دا جائز دی. ځکه چه قران پاک ﴿فَمَا أَفْقَدْتُمْ﴾
 فرمائیلی دی. حضرت عمر فاروق ؓ ته یوه ښځه راغله چه دخپل خاوندنه خفه وه. عمر فاروق ؓ
 اوفرمائیل چه دا ښځه په داسې کور کنبې قید کړه چې په هغې گندگي وی. بیا نې دا دقید خانې نه
 راوبلله او ورته نې او نیل چه څه حال دې؟ هغې اوو نیل چه په ماباندې د آرام شپې په ژوند کنبې هم دا
 تیرې شوې. دوی دهغې خاوندته اوو نیل چه دې ته خلع ورکړه اگر چه د غوړ د والی بدله کنبې وی.
 یو روایت کنبې دی چه هغه نې درې ورځې هغه خانې کنبې قید کړې وه. یو بل روایت کنبې دی که دا
 تاته خپل معمولی سامان هم درکړی نو دا پرېږده.

د خلافت عثمانی واقعه: حضرت عثمان ؓ فرمائی چه ددې ټولو نه سوا هم خلع کیدیشی. ربیع بنت
 معوذ بن عفراء فرمائی چه زما خاوند به کله موجود وو نو بیا به نې هم ماسره سلوک کنبې کمې کولو
 او که چرته به لاړو نو بالکل به نې محرومه کولم. یو ځل ورته ما په جنگ کنبې اوو نیل څه چه زما په
 ملکیت کنبې دی هغه ټول واخله او ماته خلع راکړه. هغه اوو نیل چه آو او بیا دا فیصله اوشوه. خو زما
 تره حضرت معاذ بن عفراء دا واقعه حضرت عثمان ؓ ته اوکړه. حضرت عثمان ؓ هم دا فیصله برقرار
 اوساتله او وی فرمائیل چه ددې د معمولی سامان پرېږده اونور هر څه واخله. نوددې (۲) واقعاتو دا
 مطلب دې چه دا دلیل دی په دې خبره باندې چه ښځې سره څه وی هغه هر څه ورکولې شی او خلع
 اخستې شی. او خاوند دخپل ورکړی شوی مال نه زیات اخستې شی او خلع ورکولې شی. حضرت ابن
 عمر ؓ، حضرت عبدالله ابن عباس رضی الله عنه، حضرت مجاهد ؓ، حضرت عکرمه ؓ، حضرت
 ابراهیم نخعی ؓ، حضرت قبیصه بن ذویب ؓ، حضرت حسن بن صالح ؓ، او حضرت عثمان ؓ
 هم دا قول فرمائیلې دې. د حضرت امام مالک ؓ، حضرت لیث ؓ، حضرت امام شافعی ؓ، او
 ابو ثور ؓ هم دا مذهب دې. ابن جریر ؓ هم داسند خوښوی.

⑦ اود اصحاب حضرت امام ابوحنیفه ؓ هم دا مذهب دې که ضرر او قصور د ښځې طرفه وی نو
 خاوند لره جائز دی چه ده څه ورکړی وی هغه واپس واخلی او ددې نه زیات اخستل جائز نه دی. خو که
 زیات واخلی نو بیا هم د قضا په وخت کنبې جائز دی. او که دخاوند دخپل طرفه زیاتې وی نو بیا هېڅ
 هم اخستل جائز نه دی. د سعید بن مسیب ؓ، عطاء عمرو بن شعیب ؓ، زهری ؓ، طاووس
 ؓ، حسن ؓ، شعبی ؓ، حماد بن ابوسلیمان ؓ او ربیع بن انس ؓ نه هم دا مذهب منقول
 دې. معمر ؓ او حاکم ؓ وائی چه د حضرت علی ؓ هم دا فیصله ده. د اوزاعی ؓ بیان دې چه د
 قاضیانو هم دا فیصله ده چه هغوی د ورکړی شوی مال نه زیات اخستل ښه نه گنړی. ددوی د مذهب
 دلیل هغه حدیث هم دې چه کوم پورته بیان شو. او په هغې کنبې دی چه خپل باغ واخله او ددې نه زیات
 مه اخله. مسند عبد بن حمید کنبې هم یو مرفوع حدیث دې چه حضرت نبی کریم ﷺ خلع اخستونکی
 ښځې نه دخپل (مال نه) زیات اخستلو لره مکروه کړی دی. (۳)

او په دې صورت کنبې چه څه فدیة هغه ورکړی، دا لفظ په قران پاک کنبې هم دې نو ددې معنی به دا
 وی چه د ورکړې شوی (مال) نه څه ورکړی ځکه چه ددې نه مخکې دا فرمان موجود دې چه تاسو دوی

(۱) ابن ماجه کتاب الطلاق باب المختلعة تاخلماعدا عطاها: ۲۰۵۷-.

(۲) صحیح بخاری کتاب الطلاق باب الخلع وکيف الطلاق قبل حدیث: ۵۲۷۳-.

(۳) عبد بن حمید وسنده.

تہ خہ ورکری دی هغی نہ خہ مه اخلی: الخ. دربیع پہ قرات کنبی د (بہ) نہ پس د (منہ) لفظ ہم دی.
پہ خلع کنبی د مہر نہ زیات خہ اخستلو حکم

مسلك حنفی: د احنافو یعنی امام ابوحنیفہ ابویوسف محمد او زفر رحمہم اللہ پہ نیز کہ زیاتی د بنخی وی نو د خاوند دپارہ د هغی د مہر نہ زیات واپس اخستل جائز دی خو کہ زیاتی د سری د طرفہ وی نو بیا ددہ دپارہ د مہر نہ زیات خیز واپس اخستل جائز نہ دی خو کہ وائی اخستل نو قضاء بیا ہم جائز دی (احکام القرآن للجصاص (۵۳۵۱)، شاہ فیصل غفرلہ).

قوله تعالى: يَتْلُوْهُ هُوَ اَوْ يَتْلُوْهُ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُوْنَ :: بیا فرمائی چه داد اللہ ﷻ حدود دی، ددی نہ تجاوز مه کوئی اوچه خوک تجاوز کوی نو هغه بہ گناہگار وی

خلع طلاق فسخ ده: خلع بعضی حضرات پہ طلاق کنبی نہ شمیری. هغوی فرمائی کہ یو سری خپلی بنخی تہ دوه طلاقه ورکری وی، بیا نی دې بنخی سره خلع کړې وه نو کہ خاوند غواری نو دې سره بیا نکاح کولې شي، او ددی باندې دلیل دا آیت دی. دا قول د حضرت عبداللہ ابن عباس رضی اللہ عنہ دی. عکرمہ رحمہ اللہ ہم فرمائی چه دا طلاق نہ دی. او گورنی اول آخر د طلاق ذکر دی، اول د دوو طلاقو او بیا پہ آخر کنبی د دریم طلاق او پہ مینخ کنبی د خلع ذکر دی.

نومعلوم شو چه خلع طلاق نہ دی بلکه فسخ ده. د حضرت عثمان رحمہ اللہ، حضرت ابن عمر رحمہ اللہ، حضرت طاؤس رحمہ اللہ، حضرت عکرمہ رحمہ اللہ، حضرت امام احمد بن حنبل رحمہ اللہ، حضرت اسحاق بن راہویہ رحمہ اللہ، حضرت ابو ثور رحمہ اللہ، حضرت داود ظاہری رحمہ اللہ ہم دا مذهب دی. د حضرت امام شافعی رحمہ اللہ ہم زور مذهب دادی. او د آیت ظاہری الفاظ ہم دادی.

خلع طلاق بائن دی: بعضی نور بزرگان فرمائی چه خلع طلاق بائن دی. او کہ دیو نہ زیاتو نیت وی نو هغه ہم معتبر دی. یو روایت کنبی دی چه ام بکر اسلمیہ خپل خاوند عبداللہ بن خالد نہ خلع واخستله، او حضرت عثمان رحمہ اللہ ده تہ دیو طلاق فتوی ورکړې وه، او ورسره ئې فرمائیلی وو کہ خہ سامان دی اخستی وی نو هغه بہ ہم وی لیکن دا ضعیف اثر دی، واللہ اعلم.

د حضرت عمر فاروق رحمہ اللہ، حضرت علي رحمہ اللہ، حضرت ابن مسعود رحمہ اللہ، حضرت ابن عمر رحمہ اللہ، حضرت سعید بن مسیب رحمہ اللہ، حضرت حسن رحمہ اللہ، حضرت عطاء رحمہ اللہ، حضرت شریح رحمہ اللہ، حضرت شعبی رحمہ اللہ، حضرت ابراہیم رحمہ اللہ، حضرت جابر بن زید رحمہ اللہ، حضرت مالک رحمہ اللہ، حضرت امام ابوحنیفہ رحمہ اللہ، او ددوی ملگری حضرت ثوری رحمہ اللہ، حضرت اوزاعی رحمہ اللہ، او ابو عثمان بتي رحمہ اللہ ہم دا قول دی چه خلع طلاق دی. د حضرت امام شافعی رحمہ اللہ نوې قول ہم دادی. خو حنفیہ وائی کہ ددو طلاقونو نیت خلع کولو والا دی. نو دوه بہ وی. اگر چه خہ لفظ اونه وائی. او کہ مطلق خلع وی نو یو طلاق بائن بہ وی. کہ ددرو نیت وی نو درې بہ وی، د حضرت امام شافعی رحمہ اللہ یو بل قول ہم دی چه کہ د طلاق لفظ نہ وی او نہ بل خہ دلیل یا شہادت نو بالکل هیچ نشته دی.

خلع طلاق دی

مسلك حنفی: د امام ابوحنیفہ رحمہ اللہ پہ نیز باندې خلع طلاق دی لکہ څنگہ چه فاضل مفسر رحمہ اللہ فرمائیلی دی (تفسیر مظہری (۳۴۲۱)).

د خلع عدت دري حیضه دی: ① د حضرت امام ابوحنیفہ رحمہ اللہ، حضرت امام شافعی رحمہ اللہ، حضرت امام احمد بن حنبل رحمہ اللہ، حضرت اسحاق بن راہویہ رحمہ اللہ مسلك دادی چه دخلع عدت د طلاق عدت دی. د حضرت عمر فاروق رحمہ اللہ، حضرت علي رحمہ اللہ، حضرت ابن مسعود رحمہ اللہ، او حضرت سعید بن مسیب رحمہ اللہ، حضرت سلیمان بن یسار رحمہ اللہ، حضرت عروہ رحمہ اللہ، حضرت سالم رحمہ اللہ، حضرت عمر بن عبدالعزیز رحمہ اللہ، ابن شہاب رحمہ اللہ، حضرت حسن رحمہ اللہ، حضرت شعبی رحمہ اللہ، حضرت ابراہیم رحمہ اللہ، حضرت نخعی رحمہ اللہ،

حضرت ابو عیاض رضی اللہ عنہ، حضرت فلاس بن عمرو رضی اللہ عنہ، حضرت سفیان ثوری رضی اللہ عنہ، حضرت اوزاعی رضی اللہ عنہ، حضرت لیث بن سعد رضی اللہ عنہ او ابو عبیدہ رضی اللہ عنہ ہم دا فرمان دی. امام ترمذی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چہ اکثر اہل علم دی طرفتہ تلی دی. ہغوی وانی چہ چونکہ طلاق دی نو ددی عدت ہم د طلاق پشان دی.

د خلع عدت حیض دی: ۲) دویم قول دا دی چہ صرف دیو حیض غدت بہ ددی وی. حضرت عثمان رضی اللہ عنہ ہم دا فیصلہ کړی وہ. اگر چہ حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہ د دریو حیضونو فتوی ورکولہ. لیکن ورسره نی فرمائیلی وو چہ حضرت عثمان رضی اللہ عنہ مونہ نہ بہتر دی او خمونہ نہ زیات لونہ عالم دی. او ابن عمر رضی اللہ عنہ نہ دیو حیض عدت ہم مروی دی. حضرت عبداللہ ابن عباس رضی اللہ عنہ، حضرت عکرمہ رضی اللہ عنہ، حضرت ابان بن عثمان رضی اللہ عنہ، او قول ہغہ خلق چہ دکومو نومونہ پورته ذکر شوی دی چہ خلع تہ فسخ وانی ضروری دی چہ ددی تولو قول ہم داوی. د ابوداود او ترمذی پہ حدیث کنبی دی چہ ربیع بنت معوذتہ ہم د خلع نہ پس دیو حیض تیرولو فرمان حضرت نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ورکړی وو. (۱) حضرت عثمان رضی اللہ عنہ خلع والا بنځی تہ فرمائیلی وو چہ تاباندی هلو عدت نشته دی. خو کہ نزدی زمانہ کنبی خاوند سرہ یو خانہ شوې ئی نو یو حیض راتلو پورې ہغہ سرہ اوسہ. مریم مغالبہ بارہ کنبی حضرت نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم چہ کومہ فیصلہ کړی وہ د ہغی تابعداری حضرت امیر المومنین اوکړہ. (۲)

مسک حنفی: د مختلفہ عدت د ہغہ مطلقې پشان دی د چا عدت چي درې حیضہ وی کہ دا بنځہ د ذوات الحیض نہ وی (احکام القرآن للعثماني ۴۹۹/۱۱۲).

مخلوعہ بنځی تہ د رجوع کولو حکم: ۱) دجمہور علماء کرامو او د څلورو واپرو امامانو پہ نیز خلع والا بنځی تہ د رجوع حق خاوند تہ نہ دی حاصل، ځکہ چہ دی خاوند تہ مال ورکړی وو او خپل خانہ نی آزاد کړی وو. (۲) د عبداللہ ابن ابی اوفی رضی اللہ عنہ، ماہان حنفی رحمۃ اللہ علیہ، سعید رحمۃ اللہ علیہ او زہری رحمۃ اللہ علیہ قول دی کہ ہغہ د مہر مال واپس اخستې وی او واپس ئی کړی، نو د رجوع حق حاصل دی. بغیر د بنځی د رضا نہ ہم رجوع کولی شی. (۳) سفیان ثوری رحمۃ اللہ علیہ فرمائی کہ خلع کنبی د طلاق لفظ نہ وو، نو صرف جدائی دہ او د رجوع کولو حق نشته دی. او کہ د طلاق نوم نی اخستې وی نو بی شکہ ہغہ د رجوع پورہ پورہ حقدار دی. داود ظاہری رحمۃ اللہ علیہ ہم دا فرمائی. خو پہ دی خبرہ باندی دتولو اتفاق دی کہ دواړہ رضامند وی نونوی نکاح عدت کنبی دننہ دننہ کولی (۴) ابن عبدالبر رحمۃ اللہ علیہ دیو فرقې یو قول دا ہم روایت کوی چہ د عدت دوران کنبی چہ ځنگہ دی سرہ بل څوک نکاح نشی کولی ہم دآشان خلع ورکوونکي خاوند ہم نشی کولی. لیکن دا قول شاذا او مردود دی.

پہ عدت کنبی د دویم طلاق واقع کیدو حکم: پہ دی بنځہ باندی عدت کنبی دننہ دننہ دویم طلاق ہم واقع کیدیشی یا نہ. پہ دی کنبی د علماء کرام درې اقوال دی. ۱) یو دا چہ نہ ځکہ چہ ہغہ بنځہ دخپل نفس مالکہ دہ. او دی خاوند نہ بیله شوې دہ. د حضرت عبداللہ ابن عباس رضی اللہ عنہ، حضرت ابن زبیر رضی اللہ عنہ، حضرت عکرمہ رحمۃ اللہ علیہ، حضرت جابر بن زید رضی اللہ عنہ، حضرت حسن بصری رحمۃ اللہ علیہ، حضرت امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ، حضرت احمد رحمۃ اللہ علیہ، حضرت اسحاق رحمۃ اللہ علیہ، حضرت ابو ثور رحمۃ اللہ علیہ ہم دا قول دی. ۲) دویم قول د حضرت امام مالک رحمۃ اللہ علیہ دی کہ خلعي ورکولو سرہ چپ پاتې نشو نو بلکہ طلاق ئی ہم ورکړو نو دا بہ واقع شی. گنی نہ. ددی تائید د ہغی قول نہ کیږی کوم چي د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ نہ مروی دی. ۳) دریم قول دا دی چہ عدت کنبی بہ طلاق واقع کیږی. د حضرت امام ابوحنیفہ رحمۃ اللہ علیہ اصحاب حضرت ثوری رحمۃ اللہ علیہ، حضرت اوزاعی رحمۃ اللہ علیہ، حضرت سعید بن مسیب رحمۃ اللہ علیہ، حضرت شریح رحمۃ اللہ علیہ، حضرت طاؤس رحمۃ اللہ علیہ

(۱) ابوداود کتاب الطلاق باب ل الخلع: ۲۲۲۹، ومنہ حسن ترمذی: ۱۱۸۵ -

(۲) نسائی کتاب الطلاق باب عدة المختلعة: ۳۵۲۸، ابن ماجہ: ۲۰۵۸، ومنہ حسن -



حضرت ابراہیم او زہری رحمۃ اللہ علیہ، حضرت حاکم رحمۃ اللہ علیہ، حضرت حکم رحمۃ اللہ علیہ، حضرت حماد رحمۃ اللہ علیہ نہ ہم دا قول منقول دے۔ حضرت ابن مسعود رضی اللہ عنہ او ابوالدرداء رضی اللہ عنہ نہ ہم دا مروی دی لیکن ثابت نہ دی، بیا فرمائی چہ دا د اللہ تعالیٰ حدونہ دی۔ الخ صحیح حدیث کنبی دی چہ د اللہ تعالیٰ حدونو نہ مخکے مہ خئی، فرائض مہ ضائع کوئی، دمچار مو بی حرمتی مہ کوئی، چہ دکوم خیزونو شریعت کنبی ذکر نشته دی تاسو ہم پہ ہغے باندی خاموش شی خکے چہ اللہ تعالیٰ دھیری نہ پاک دے (۱) دی آیت نہ د ہغہ خلقو استدلال دے چہ وانی چہ درے طلاق پہ یو خانے ورکول حرام دی۔ مالکیہ او ددوی دموافقینو ہم دا مذهب دے۔ ددوی پہ نیز سنت طریقہ ہم داده چہ طلاق دے یو یو ورکری شی خکے چہ «الطَّلَاقُ مَرَّتَيْنِ» ونیلے شوی دی۔

قوله تعالى: - يَلْكَ حُدُودَ اللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا

داللہ د حدود نہ د تجاوز کولو حرمت:- بیا فرمائی چہ داحدونہ دی داللہ تعالیٰ ددی حدونو نہ تجاوز مہ کوئی۔ ددی تقویت ددی حدیث نہ ہم شوے دی چہ کوم پہ سنن نسانی کنبی دی چہ حضرت نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم تہ یو خل دا معلومہ شوہ چہ یو سری خپلی بنخے تہ درے طلاق پہ یو خانے ورکری دی۔ حضرت نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم یر پہ غصہ شو او اودریدلو او وی فرمائیل چہ زما پہ موجودگی کنبی بہ د اللہ تعالیٰ کتاب سرہ یوقی کولی شی۔ تر دے چہ یو سری اودریدو او وی ونیل کہ حضرت نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم اجازت اوکری نو خہ بہ ہغہ سری قتل کریم، (۲) خو ددی روایت سند انقطاع دے۔

قوله تعالى: - فَإِنْ طَلَقَهَا فَلَا يَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ أَنْ يَكُونَ زَوْجًا غَيْرَهَا

دطلاق مغلط:- بیا ارشاد دے چہ کله یو سری خپلی بنخے تہ د دوه طلاقو ورکولو نہ پس دریم طلاق ہم ورکری، نو ہغہ بہ پہ دہ باندی حرامہ شی۔ تر دے چہ بل خاوند سرہ باقاعدہ نکاح اوکری، ہم بستری اوکری، بیا ہغہ مہرشی یا طلاق ورکری، نو کہ بغیر د نکاح نہ لکے وینخہ ئی جوہرہ کری او وطی ورسرہ اوکری نو دابہ ہم د مخکے خاوند دپارہ حلالہ نہ وی۔ دا شان اگر کہ باقاعدہ نکاح شوے وی اودے دویم خاوند ورسرہ مجامعت نہ وی کری نو بیا ہم رومبی خاوند دپارہ حلالہ نہ دہ۔

سعید بن مسیب تہ د یوقول نسبت:- اکثر و فقہاء کنبی مشہور دی چہ حضرت سعید بن مسیب رضی اللہ عنہ، مجرد عقد تہ حلال وانی اگر چہ یو خانے شوی نہ وی، خو دا خبرہ د هغوی نہ ثابتہ نہ دہ۔ یو حدیث کنبی دی چہ حضرت نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نہ سوال او شو چہ یو سری یو بنخے سرہ نکاح کوی او د دخول نہ مخکے طلاق بتہ ورته ورکوی، او ہغہ بلہ نکاح کوی او ہغہ ورته ہم د دخول نہ مخکے طلاق ورکوی، نو آیا دا پہ رومبی خاوند باندی حلالہ دہ۔ حضرت نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمائیل چہ نہ بلکہ تر خو چہ ہغہ ددی نہ او دے دھغے خوند وانخلی۔ (مسند احمد، ابن ماجہ وغیرہ) (۳) ددی روایت راوی حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہ نہ پخپلہ حضرت امام سعید بن مسیب رضی اللہ عنہ دے۔ نو دا خنگہ ممکن دہ چہ ہغہ دے روایت ہم کوی او بیا دے مخالفت ہم کوی۔ او بیا بلا دلیل ہم۔

یو روایت کنبی دی بنخہ رخصت شی لارہ شی او یو مکان کنبی بنخہ خاوند یو خانے شی، پردہ و اچوی لیکن صحبت اونہ کری نو بیا ہم دا حکم دے (۴) پخپلہ ددوی پہ زمانہ کنبی ہم دا شان واقعہ شوے وہ۔ ددوی نہ تپوس او شو خو دوی ورته د رومبی خاوند اجازت ورنکرو۔ (بخاری و مسلم) (۵)

(۱) المحاکم فی المستدرک: ۱۱۵/۴-

(۲) نسائی کتاب الطلاق باب الثلاث المجموعۃ وما فیہ من التعلیل: ۳۴۳، وسندہ حسن-

(۳) احمد: ۸۵/۲، کتاب الطلاق باب احلال المطلقۃ للاثنا: ۳۴۴۳، ابن ماجہ: ۱۹۳۳، وهو صحیح-

(۴) احمد: ۸۵/۲، کتاب الطلاق باب احلال المطلقۃ للاثنا: ۳۴۴۳، ابن ماجہ: ۱۹۳۳، وهو صحیح-

(۵) صحیح بخاری کتاب الطلاق باب من جوز الطلاق الثلاث: ۵۶۰، صحیح مسلم: ۱۱۴۳-

یو روایت کنبی دی چه د حضرت رفاعه قرظی رضی اللہ عنہ بی بی صاحبہ تمیمہ بنت وهب ته چه دریم او اخی طلاق ورکړو نو ددوی نکاح حضرت عبدالرحمان بن زبیر رضی اللہ عنہ سره اوشوه لیکن دا دوباره شکایت سره د حضرت نبی صلی اللہ علیہ وسلم په خدمت کنبی حاضره شوه او وې وئیل چه هغه دبنځې په معیار پوره نه دی ماته اجازت راکړنی چه څه خپل رومبی خاوند کره لاره شم. حضرت نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ورته اوفرمانیل چه دانشی کیدلې تر څو چه ستا نکاح بل خاوند سره اونشی. او هغه سره مجامعت اونشی. ^(۱) ددې احادیثو ډیر سندونه دی او مختلفو الفاظو سره مروی دی.

فصل:

د دویم خاوند سره د نکاح شرعی طریقه:- دا یادساتل پکار دی چه د دویم خاوندنه مقصد دادې چه پخپله هغه سره رغبت وی او هغه همیشه دبنځې ساتلو خواهش مند وی. ځکه چه دنکاح مقصد هم دادې. دانه چه مخکې خاوند دپاره صرف حلاله شی او بس.

دتحلیل جماع به شرعی طریقې سره وی:- بلکه حضرت امام مالک رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چه دا شرط دي چه دا مجامعت هم مباح او جائز طریقې سره وی لکه بنځه روژه داره نه وی، د احرام حالت کنبی نه وی، د اعتکاف حالت کنبی نه وی، د حیض یا نفاس حالت کنبی نه وی. دا شان خاوند هم روژه دار نه وی، محرم یا معتکف نه وی، که په طرفینو کنبی یو کنبی هم دي حالت کنبی وی اوبیاو طی هم اوشی، بیا هم رومبی خاوند باندې حلاله به نه وی. دایشان که دویم خاوند ذمی وی نو بیا به هم رومبی خاوند دپاره حلاله نه وی. ځکه چه د امام مالک صاحب رحمۃ اللہ علیہ په نزد د کافرو په خپلو کنبی نکاح باطل ده.

د تحلیل په جماع کنبی د انزال شرط:- امام بصری رحمۃ اللہ علیہ خو دا شرط هم لگوی چه انزال هم وی ځکه چه د حضرت نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم الفاظو نه په ظاهره کنبی دا معلومیږي چه ترکومې پورې هغه ستا نه اوته دهغې نه مژه وانخلي او که هم دا حدیث ددې پیش نظر وی نو پکار دی چه دبنځې طرفنه هم دا شرط معتبر وی لیکن د حدیث لفظ «عیلة» نه منی مراد نه ده دا یاد ساتی ځکه چه مسند احمد او نسائی کنبی حدیث دي چه عیسله نه مراد جماع ده. ^(۲) که د دویم خاوند اراده ددې نکاح نه دا وی چه دابنځه درومبی خاوند دپاره حلاله شی نو دداسې خلقو مذمت بلکه ددې د ملعون کیدو تصریح په حدیثو کنبی راغلي ده.

په حلاله کونکی باندې لعنت:- مسند احمد کنبی دی چه بدن کنبی ستنې سره رانجه لگول، اونورو لره داسې کولو والا بنځې او وینسته یو ځانې کولو والا بنځو باندې لعنت وئیلې شوې دي. حلاله کولو والا اوچه دچا دپاره چه حلاله کوی، په هغوی هم دالله عز وجله غصه، سودخور او سود ورکولو والا هم لعنتی دی. ^(۳) امام ترمذی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چه دصحابه کرامو رضی اللہ عنہم هم دا عمل دي. حضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ، حضرت عثمان رضی اللہ عنہ، حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہ، نه هم دا مذهب مروی دي. تابعین فقهاء هم دا وائی. علی ابن مسعود رضی اللہ عنہ او حضرت عبدالله ابن عباس رضی الله عنه هم دا فرمان کوی.

لعنتی خلق:- او یو روایت کنبی دی چه د سودگواهی ورکولو والو او ددې دلیکلو والو باندې هم لعنت دي. زکوة نه ورکونکی او په اخستو کنبی زیاتی کولو واله باندې دالله عز وجله لعنت دي. هجرت نه پس

^(۱) داروایت چه دي کنبی د رفاعه د بی بی صراحت دي، دا امام مالک موطا کتاب النکاح، باب النکاح المحلل وما اشبهه: ۱۷ کنبی ذکر کړې دي وهو صحیح، یاد ساتن روایت کنبی دی حضرت نبی کریم صلی الله علیه وسلم حاضریدو والا حضرت رفاعه پخپله دي دده بی بی نه لکه څنگه چه صحیح مسلم کنبی دی: ۱۴۳۳-.

^(۲) احمد: ۶/۶۲-.

^(۳) احمد: ۱/۴۸۸ کتاب النکاح باب ما جاء ل الخلل والخلل له: ۱۱۱۹، نسائی: ۳۴۴۵-.

واپس کیدو والو دپارہ ہم غضب دی. نوحہ کول ہم ممنوع دی. (۱) یو حدیث کنبی دی چه خہ تاسو ته اووایم چه قرض اخستونکې سندا څنگه دې. خلقواوونیل چه او. وې فرمانیل چه څوک حلاله کوی یعنی طلاق والا بنځې سره ددې وچې نکاح اوکړی چه هغه د مخکې خاوند دپارہ حلاله شی نو په ده باندې دالله ﷻ لعنت دې. او چه څوک دخپل خان دپارہ داسې اوکړی هغه هم ملعون دې. (ابن ماجه) (۲) یو روایت کنبی دی چه دداسې نکاح په حقله د حضرت نبی کریم ﷺ نه تپوس اوشو نو حضرت نبی کریم ﷺ اوفرمانیل چه دا خو هډو نکاح نه ده چه په دې کنبې مقصود یو وی او ظاهر بل څه وی. چه په هغې کنبې دالله ﷻ کتاب سره توقې شوې وی. نکاح صرف هغه ده چه رغبت سره وی. (۳) مستدرک حاکم کنبی دی چې یو سړی عبدالله بن عمر ﷺ ته سوال اوکړو چې یو سړی خپلې بنځې ته درې طلاق ورکړل. دې نه دده رور دې بنځې سره په دې نیت نکاح اوکړه چې دا ځما رور دپارہ حلاله شی نو آیا دا نکاح ده دوی اوفرمانیل چې بالکل نه. مونږ خو به دې ته د نبی کریم ﷺ زمانه زنا وئیله. نکاح هغه ده چې په هغې کنبې رغبت وی. د دې حدیث دې روستنې جملې دا موقوف کړې دې اگرچې په حکم کنبې مرفوع کړې دې. بلکه یو روایت کنبی دی چه امیر المومنین حضرت عمر فاروق ﷺ اوفرمانیل که څوک داسې کوی یا بل چاباندې ئې کوی نو خه دواړو باندې د زنا حد لگوم. یعنی هغوی به رجم کوم. (۴) خلیفه حضرت عثمان ﷺ هم داسې نکاح کنبې تفریق اوکړو. داشان حضرت علی ﷺ او حضرت عبدالله ابن عباس رضی الله عنه وغیره ډیرو صحابه کرام ﷺ نه هم دا مروی دی.

قوله تعالى: - فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يَتَرَاجَعَا إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ

بیا فرمان دې که دویم خاوند دنکاح او وطی کولو نه پس طلاق ورکړی نو رومبی خاوند سره ددې بنځې په نکاح کولو کنبې هېڅ گناه نشته دې. خو چه دا ښه طریقی سره وخت تیروي. او دا دې وی چه هغه دویمه نکاح صرف نکاح دهوکه اومکروفریب نه وو. بلکه حقیقت وو. دا دی د الله ﷻ شرعی احکام چه د عالمانو دپارہ الله ﷻ واضح کړی دی.

د یو طلاق نه پس عدت ختمیدل او بل سره نکاح کول: - امامان په دې کنبې اختلاف لری چه یو سړی خپلې بنځې ته دوه یا یو طلاق ورکړو اوبیا ئې هم پریردی، تردې چه هغې باندې عدت تیرشو. بیا دې بل سره نکاح اوکړه. او هغه سره ئې هم بستری اوکړه، اوبیا ورته هغه هم ورته هم طلاق ورکړو اود دې عدت ختم شو، بیا ئې هغه رومبی خاوند سره نکاح اوکړه نو آیا هغه ته به دریو کنبې چه کوم طلاقونه یعنی یو یادوه باقی وو صرف د هغې اختیار به وی او که رومبی درې طلاقونه به د شمیر نه ساقط شی. او ده ته به دوباره د دریو طلاقو حق حاصل وي. رومبی مذهب دحضرت امام مالک ﷺ، حضرت امام شافعی ﷺ او حضرت امام احمد بن حنبل ﷺ او د صحابه کرامو ﷺ یو جماعت دې او دویم مذهب دحضرت امام ابوحنیفه ﷺ، اوددوی دملگرو دې. اوددوی دلیل دادې چه کله دریم طلاق په شمیر کنبې رانغلو نو رومبی او دویم به څنگه راشی. والله اعلم.

په طلاق رجعی کنبې زوج ثاني سره دنکاح نه پس زوج اول د څو طلاقو مالک دې؟

مسئله حنفی: - په ذیر بحث مسئله کنبې د امام ابوحنیفه او ابویوسف رحمهما الله په نیز زوج اول چه دوباره نکاح اوکړی نو دې د درې طلاقو مالک شو او امام محمد رحمه الله فرمانی چه په اوله چې ورسره د څو طلاقو اختیار باقی پاتې شوې وو صرف هغه به باقی وی مثلاً که په اوله نکاح کنبې ئې

(۱) نسائی کتاب الزینة: باب الموشحات.....: ۵۱۰۵-

(۲) ابن ماجه کتاب النکاح باب الغلل والغلل له: ۱۹۳۶، وهو حسن-

(۳) الحاکم: ۱۹۹/۲ وسنده صحيح-

(۴) الظیری: ۵۹۸/۴-

دوه طلاقه ورکړې وو نو اوس به ورسره صرف یو طلاق وی او که په اوله نکاح کېنې ئې یو طلاق ورکړې وو نو اوس به ورسره دوه طلاقه وی (التفسیر المظهری، ۳۴۷۱۱)۔

وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَلَبُغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأُمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ

او کله چې اطلاق ورکړئ ناسو ښخوته | او نژدې شوې هغوی نیتې د عدت خپل ته | نو یا اوساتې هغوی | په ښه طریقې سره
بیانوی | او هر کله چې ناسو ښخوته اطلاق ورکړئ | او هغوی خپلې نیتې ته نژدې شی | نو یا خونې په روغ نیت ایسارې کړئ

أَوْ سَرِّحُوهُمْ بِمَعْرِوفٍ ۖ وَلَا تُمْسِكُوهُمْ ضِرَارًا لِّتَعْتَدُوا ۗ وَمَنْ

بایریدی هغوی | به بنه طریقی سره | او مه سانی هغوی | دپاره دضرر رسولو | چی زیاتی او کړی | او هغه څوک
اویانی به بنه طریقه رخصت کړنی | دتنگولو دپاره نه مه ایساروڼی | ادا ظلم دې | او څوک چې

يَفْعَلْ ذَلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوًا

چي کوي | داسي کار | په حقيقت کښي | هغه ظلم او کړواپه خپل خان | اومه نيسي | آيتونه دالله | په توبو سره
داسي کار او کړي | هغه پخپل خان ظلم او کړل | او دالله پاک د آيتونو نه لوبې مه جوړوئ

وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَمَا أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ

او ياد کړې | نعمت | دالله چي کړې نې دې په تاسو باند | او هغه | چي نازل کړې دې الله | په تاسو باند
اوبه تاسو چه دالله پاک کوم نعمتونه دي هغه ياد ساتي | او څه چه نې په تاسو د کتاب او حکمت نه ناز

مِّنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ يَعِظُكُمُ بِهِ ۖ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا

چه کتاب | او حکمت دی | نصیحت کوی هغه تاسو ته | په هغې سره | او اوږدېږي | د الله نه | او پوهه شي |
کړې دي | په هغې سره تاسو ته نصیحت کوي | او الله پاک نه ویره کوي | او خبر شي | چي

أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ۝ ٧٩

چی بیشکده الله ایه هر خیز | خبر دی

اللہ پاک پدھر خذ پوھد دی |

قوله تعالى :- **وَإِذَا طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ قَبْلَ أَنْ يَأْتِيَنَّكُمْ أَجَلُهُنَّ فَامْكُوهُنَّ فِيمَا رَفَعْتُمُ لَهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَرَكِهُنَّ فَإِنْ رَفَعْتُمُ لَهُنَّ بِمَعْرُوفٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي شَيْءٍ مِنْ أَلْفَاظِكُمْ لَهَا فِي مَا نَزَلَتْ فِي الْكِتَابِ مِنْ ذَلِكَ وَإِنْ لَا مَكْرَهٌ فِيكُمْ فَلْيُنكِحْكُمُ الْمُتَحَرِّينَ بِمَا رَفَعْتُمُ لَهُنَّ بِمَعْرُوفٍ**

په طلاق ورکولو کېنې ښه طريقه اختيار کړئ: سړو ته حکم دې چه کله هغوی خپلو بیبیانو ته طلاق ورکوی نوچه په کومو طلاقونو کېنې هغوی ته واپس کیدو حق حاصل وی او عدت نژدې وی نو یا خودې ښه طریقې سره واپس کړی یعنی رجعت باندې دې گواه مقرر کړی او ښه طریقې سره دې د اوسولونیت اوکړی او یا دې هغوی ښه طریقې سره پرېږدی. او عدت ختمیدو نه پس دې دخپل ځانې نه بغیرد دښمنۍ او جنگ نه اوباسی. د جاهلیت دا دستور اسلام ختم کړوچه کوم په هغوی کېنې وو چه طلاق به ئې ورکړو او عدت ختمیدو ته نژدې به ئې بیا رجوع اوکړه، بیابه ئې طلاق ورکړو اوبیا به ئې رجوع اوکړه. اوداشان به ئې ښځه همیشه دپاره تکلیف کېنې ساتله چه نه په نکاح کېنې پاتې وه اونه او کونډه وه. نوالله ځه ددې نه ئې منع اوفرمائیل او وې فرمائیل چه داسې کولووالا ظالم دي.

قوله تعالى :- وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوًا

دالله ﷻ په اياتونو پورې د ټولو ممانعت - بيا نې فرماني چه د الله ﷻ آيتونه مذاق مه جوړونى. يوځل حضرت نبى كريم ﷺ داشعر قبيلې نه خفه شونو حضرت ابوموسى اشعري ؓ راغلو او د خفگان ټپوس

نہی اوکړو. حضرت نبی کریم ﷺ او فرمائیل چه داخل وې دا وانی چه ما طلاق ورکړو او ما رجوع اوکړه. یاد ساته د مسلمانانو دا طلاقونه نه دي، بنځو ته د عدت مطابق طلاقونه ورکونی. (۱) اودا مطلب هم اخستې شوې دې چه دا هغه سړې دې چه بنځې ته د ضرر رسولو دپاره طلاق ورکړی اودهغې عدت اوږدولو دپاره رجوع کوی. (۲) دا هم ونیلې شوی دی چه دا هغه سړې دې چه هغه طلاق ورکړی او بیا نه آزاد کړی یا نکاح اوکړی. بیا او وانی چه ما خودا په توقو توقو کښې اوکړل. نوداسې صورت کښې به په حقیقت کښې دا واقع کیږی.

حضرت عبدالله ابن عباس رضی الله عنه فرمائی چه یو سړی خپلې بنځې ته طلاق ورکړو بیاني او وویل چه ما خو توقې کولې. نو په دې باندې دا آیت نازل شو او حضرت نبی کریم ﷺ او فرمائیل چه دا طلاق اوشو. (ابن مردویه). حضرت حسن بصری رحمۃ الله علیه فرمائی چه خلقو به طلاق ورکولو او بنځې به نه آزادولې او نکاح به نه کوله او بیا نه وویل چې دا مونږ هسې زړه خوشحالولو دپاره اوکړل نو په دې دا آیت مبارک نازل شو او نبی صلی الله علیه و آله او فرمائیل چه څوک طلاق ورکړی یا غلان آزاد کړی یا نکاح اوکړی یا بل چالره نکاح اوکړی که پخه نکاح وی او که هسې په توقو توقو کښې وی نو داتول اوشو (ابن ابی حاتم). دا حدیث مرسل او موقوف دیرو سندونوسره مروی دی.

د درې څیزونو توقې هم حقیقت دي: - ابوداود، ترمذی، ابن ماجه کښې داحدیث دې چه درې څیزونه داسې دی که هغه پخې ارادې سره وی یا توقو توقو کښې وی نودرې واره به ثابت وی، ① نکاح ② طلاق ③ رجعت. ترمذی رحمۃ الله علیه دې ته غریب حسن وانی.

قوله تعالى: - وَأَذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَمَا أَنزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ لِيُعْظَمَ بِهِ

دالله د نعمت یادولو حکم: - بیا فرمائی چې دالله ﷻ نعمت یادکړئ چه هغه رسول اولیږلو، هدایت او دلیلونه نه نازل کړل او کتاب اوسنت نه اوخودلو، حکم نه هم اوکړو اومنع نه هم اوکړه. وغیره وغیره چه څه کارونه کوئی او د څه نه منع شی هریو کښې د الله ﷻ نه ویږیږئ او پوهه شی چه الله ﷻ هر پټ او هر ښکاره ښه پیژنی.

وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَّغْنِ	وَأِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَّغْنِ
او کله چې طلاق ورکړو تاسو بنځوله او اورسیرې هغوی	او کله چې طلاق ورکړو تاسو بنځوله او اورسیرې هغوی
او هر کله چې تاسو بنځوته طلاق ورکړئ او هغوی خپله نیته عدت پوره کړی	او هر کله چې تاسو بنځوته طلاق ورکړئ او هغوی خپله نیته عدت پوره کړی
أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا	أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا
مودې خپلې ته نومذ منع کوی هغوی چې نکاح اوکړی خاوندانو خپلو سره کله چې	مودې خپلې ته نومذ منع کوی هغوی چې نکاح اوکړی خاوندانو خپلو سره کله چې
نودخپلو (اولنو) خاوندانوسره دنکاح کولو نه نهی مه منع کوئی کله چې	نودخپلو (اولنو) خاوندانوسره دنکاح کولو نه نهی مه منع کوئی کله چې
تَرَاؤُوا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ ذَلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَنْ	تَرَاؤُوا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ ذَلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَنْ
هغوی خوښ وی په خپل منځ کښې په ښکلې طریقه دا حکم نصیحت کیدې شی په دې سره هغه چاته	هغوی خوښ وی په خپل منځ کښې په ښکلې طریقه دا حکم نصیحت کیدې شی په دې سره هغه چاته
هغوی د رواج مطابق خپلو کښې راضی وی په دې خبرو ستاسونه هغه چاته نصیحت کولی شی چې هغه	هغوی د رواج مطابق خپلو کښې راضی وی په دې خبرو ستاسونه هغه چاته نصیحت کولی شی چې هغه

(۱) الطبری: ۱۴/۵-

(۲) الطبری: ۱۸/۵-

كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ	
چی وی ستاسونه چی ایمان راوری په الله باند او په ورځ د آخرت باند دې دا حکم تاسو ته	
په الله پاک او په ورځ د آخرت ایمان ساتی او داستاسو دپاره	
أَزْكٰى لَكُمْ وَأَطْهَرُ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ	
چه زیات غوره دې ستاسو دپاره او زیات پاک او الله پوهیږی او تاسو نه پوهیږی	
ډیره غوره او پاکیزه طریقه ده او الله پاک په هرڅه ښه پوهیږی او تاسو نه پوهیږی	

قوله تعالى: - «وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ قَبْلَ أَنْ أَجْلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَائُوا بَيْنَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ»^۱
د ولی نه بغیر د نکاح کولو حکم: په دې آیت کښې دښځو د ولی او وارثانود دې خبرې نه ممانعت دې
چه کله یوه ښځه طلاقه شی او عدت نه هم تیر شی او بیا ښځه خاوند خپلو کښې رضامند وی او نکاح
کول غواړی نو هغوی مه منع کوئ. په دې آیت کښې دلیل دې ددې امر چه ښځه خپله نکاح پخپله
نشی کولې او نکاح بغیر د ولی نه نشی کیدلې. ابن جریر او ترمذی ددې آیت تفسیر کښې دا حدیث وارد
کړې دې چه ښځه د ښځې نکاح نشی کولې. او ښځه خپله نکاح په خپله نشی کولې. او نکاح بغیر د
ولی نه نشی کیدې. هغه ښځې زناکارې دی چه خپله نکاح په خپله کوی. (۱) دویم حدیث کښې دی چه
نکاح بغیر دوه رهبرانو نه او دوه عادلانونه نشته دې. (۲) اگر چه په دې مسئله کښې اختلاف دې.
لیکن دا د دې دبیان خانې نه دې. مونږ په کتاب الاحکام کښې ددې بیان کړې دې. ﴿فالحمد لله﴾

ښځه بغیر د ولی نه نکاح کولی شی

مسلك حنفی: - حنفیان وائی چه بغیر د ولی نه نکاح جائز ده ځکه چرته د ولی نه بغیر جائز نه وه هو الله
تعالی به د نکاح کولو نسبت ولې کړې وې زوجینو به ئې نه کولو هرکله چه الله ﴿حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ﴾^۱
او فرمائیل نو معلومه شوه چه په خپل اختیار سره سړې (احکام القرآن للعثمانی ۵۰۹/۱۱۲).

د ایت شان نزول: - دا آیت دحضرت معقل بن یسار رضی الله عنه، او ددوی د خور رضی الله عنها باره کښې نازل شوې
دې صحیح بخاری کښې ددې تفسیر په بیان کښې دې چه حضرت معقل بن یسار رضی الله عنه فرمائی چه زما
خور لره به رشتې راتلې. ما ددې نکاح اوکړه. هغه ورته څو ورځې پس طلاق ورکړو. بیا عدت تیریدو نه
پس ئې د نکاح درخواست اوکړو، ما انکار اوکړو، نو په دې باندې دا آیت نازل شو. چه ددې په اوریدو
سره حضرت معقل رضی الله عنه د قسم خوړلو نه باوجود چه څه به ئې ستا په نکاح درنکړم اونه به راضی شم، دې
راضی شو او وې ونیل چه ما دالله تعالی فرمان واوریدو او ما ومنلو. او خپل اوخونی مې راوبللو او دوباره
ورسره نکاح اوشوه او دقسم کفاره مې ورکړه. (۲) دهغې نوم جمل بنت یسار وو. ددې د خاوند نوم
ابوالبداح وو، بعضو ددې نوم فاطمه بنت یسار خودلې ده. سدی رضی الله عنه فرمائی چه دا آیت دحضرت
جابرین عبدالله رضی الله عنه او دده د تره لور باره کښې نازل شوې دې. خو رومبې خبره صحیح ده.

قوله تعالى: - «ذَلِكَ يُوعِظُ بِهِ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ»^۱

په شرعی احکامو کښې د مخلوق ښیځه ده: - بیا فرمائی چه د دهغه چا دپاره نصیحت او وعظ چه څوک
په شریعت ایمان راوری، دالله تعالی نه ویریږی، د قیامت ویره وی ورسره، هغوی ته پکار دی چه دهغوی په

(۱) ابن ماجه کتاب النکاح باب لا نکاح الا بولی : (۱۸۸۲) -

(۲) الاوسط للطبرانی نحو المعنی : (۵۲۵) -

(۳) صحیح بخاری کتاب النکاح باب من قال لا نکاح الا بولی : ۵۱۳۰، ابوداود : ۲۰۸۷، ترمذی : ۲۹۸۱ -

ولایت کنبی کومی بنخی دی هغوی په داسې حالت کنبی منع نه کړی دنکاح کولو نه. دشریعت اتباع دې کوی، او داسې بنخی ددوی د خاوندانو په نکاح کنبی ورکوی او خپل غیرت او پښتو چه دشریعت ماتحت کول ستاسو دپاره بهتره ده اود پاکوالی سبب دې. ددې مصلحتونو علم الله ﷻ ته دی. تاسوته ددې علم نشته دې چه په کوم یو کار کنبی ښیگره ده او د کوم یو کار په پرېښودلو کنبی ښیگره ده د علم حقیقت الله ﷻ ته دی.

وَالْوَالِدَتُ

| او میندی

او طلاق شوې میندی

يُرْضَعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ ط

به ښی ورکوی | اولاد خپل ته | دوه کاله | پوره | دپاره دهغه پلار | چې غواړي | چې پوره کړي | دنی ورکولو موده دې خپل اولاد ته پوره دوه کاله تی ورکوی | کوم (پلاران) چې د (اولاد) د تی موده پوره کول غواړي

وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ ط لَا

او دی په پلار دېچی باند | خوراک ورکول میندوته | او جامې ورکول میندوته | په معلومې طریقې سره | نه دی پکار اود ماشوم په پلار باندې ددغې بنخی نان نفقه او جامې د رواج مطابق مقرر دی | هیڅا ته دهغه دوس

تُكَلِّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا لَا تُضَارُّ وَالِدَةُ يَوْلَدِهَا وَلَا

بوج | چول په هیچا باند | مگر مطابق | د طاقت دهغه | تکلیف دې نشی ورکولی | مور ته | په سبب دېچی دهغې | اونه نه زیات تکلیف نشی ورکولی | نه دې مور ته دهغې په بچی باندې ضرر رسولې شی | چې دا ستاخونی دې وته نی ساته، اونه

مَوْلُودُ لَهُ يَوْلَدُهَا وَ عَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ فَإِنْ أَرَادَ اِفْصَالًا

پلار دهغه ته | په سبب دېچی دهغه | او په وارث باند | په شان ددغې | خوکه چری | او غواړي | دواړه پریکول دېچی د تی نه دې پلار ته دهغه په بچی باندې | اود غسې حق د ماشوم په وارث باندې هم شته | خوکه پریکول غواړي دتی

عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ

په رضا | د دواړو سره | او په مشورې خپلې سره | نو نشته گناه | په دواړو باند | او که چری غواړي تاسو | چې دواړه په خپلې رضا او صلاح مشورې سره | انو هیڅ گناه نشته په دواړو باندې | او که تاسو نیول غواړئ

تَسْتَرْضِعُوْا أَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَّمْتُمْ

دتی ورکولو په غرض | اونیسی | بله ښځه | اد اولاد خپل دپاره | نو نشته گناه | په تاسو باند | کله چې ورکړئ تاسو هغه مزدوری خپل اولاد دپاره بله دائی (موضعه) | انو هیڅ گناه نشته خوچه ادا کوی هغه (وظیفه)،

مَّا أَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ ط وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِمَا

چې مقرر کړی وی تاسو | په معلومه طریقې | او اوپرېږئ | دالله نه | او پوهه شی | چې الله | په هغه کارونو چې تاسو مقرر کړي وی | په ښه طریقې | | او الله پاک نه ویره کوی | او خبر شی چې الله پاک

تَعْمَلُونَ

بَصِيرَةٍ

جی کوئی نی تاسو | نظر لرونکی دی

ستاسو کارونه وینی |

قوله تعالى: - وَالْوَالِدَتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ

بچی ته د پٹیو ورکولو موده: دلته الله ﷻ د بچو والو بنخو باره کنبی ارشاد فرمائی چه د پٹیو ورکولو موده دوه کاله ده. دوه کالونه پس د پٹیو ورکولو هیخ اعتبار نشته دی. دی نه پس پی ورکول ثابت نه دی او نه پرې حرمت رضاعت ثابتیږی. د اکثر و ائمه کرام هم دا مذهب دی.

د رضاعت موده: په ترمذی کنبی باب دی، چه د رضاعت حرمت هغه رضاعت ثابتوی چه د دوه کالو نه مخکې وی (۱) بیا حدیث راوړی چه حضرت نبی کریم ﷺ فرمائی چه هغه رضاعت حراموی چه کومې کولمې ډکې کړی او د پٹیو خلاصولو نه مخکې وی. دا حدیث حسن صحیح دی. او اکثر اهل علم صحابه کرام ﷺ وغیره هم په دې باندې عمل کوی چه د دوو کالونه مخکې رضاعت معتبر دی. دی نه پس رضاعت معتبر نه دی. ددې حدیث راوی په شرط د صحیحینو دی. حدیث کنبی د «فی الندي» لفظ راغلې دی. ددې معنی هم دمحل رضاعت یعنی د دوو کالونه مخکې دی. هم دا لفظ حضرت نبی کریم ﷺ په هغه وخت کنبی فرمائیلی وو چه کله ددوی د خوڼې حضرت ابراهیم وفات شوې وو چه د پٹیو څکلو په موده کنبی وفات شوې وو او هغه ته پٹیو څکلو والا جنت کنبی مقرر وه. (۲) حضرت ابراهیم ﷺ عمر په هغه وخت کنبی یو کال اولس میاشتې وو. دارقطنی کنبی یو حدیث کنبی دی چې د دوو کالو مودې نه پس رضاعت معتبر نه دی. (۳) حضرت عبدالله ابن عباس رضی الله عنه هم فرمائی چه دی نه پس هیخ څیز نشته دی. د ابوداود طیالسی روایت کنبی دی چه د پٹیو پرینودلو نه پس رضاعت نشته دی. د بلوغت نه پس د یتیمی حکم نشته دی. (۴)

پخپله قران پاک بل ځاني کنبی فرمائی چه «فصالة فی عامین» الخ. د پٹیو پرینودلو موده دوه کاله ده. بل ځاني کنبی دی چه «وَحَمْلُهُ وَفُضْلُهُ» یعنی حمل او پی د دواړو موده دیرش میاشتې ده. اودا قول چه د دوو کالونه پس پی ورکول او څکلو سره د رضاعت حرمت نه دی ثابت، ددې ټولو حضرات (هم دا قول) دی. حضرت علی ﷺ، حضرت عبدالله ابن عباس رضی الله عنه، حضرت ابن مسعود ﷺ، حضرت جابر ﷺ، حضرت ابوهریره ﷺ، حضرت ابن عمر ﷺ، حضرت ام سلمه رضی الله عنها، حضرت سعید بن المسیب رضی الله عنه، حضرت عطاء رضی الله عنه او د جمهورو هم دا مذهب دی. امام محمد رضی الله عنه او امام مالک رضی الله عنه هم دا مذهب منقول دی. یو حدیث کنبی دی چه د حضرت امام مالک رضی الله عنه دوه کاله او دوه میاشتې هم مروی دی. او یو روایت کنبی دوه کاله او درې میاشتې هم مروی دی. حضرت امام ابوحنیفه رضی الله عنه دوه نیم کاله بنانی. زفر اوزاعی رضی الله عنه هم دا روایت دی. امام اوزاعی رضی الله عنه یو روایت کنبی دی که دیو بچی دو کالو نه مخکې موده کنبی پی بند کړې شی، بیا دی نه پس دیو بنخې پی اوڅکی نو بیا هم حرمت نه ثابتیږی. ځکه چه اوس دا د خوراک قائم مقام شو. امام اوزاعی رضی الله عنه دا روایت دا دی چه حضرت

(۱) ترمذی کتاب الرضاع باب ما جاء ان الرضاعة لا تغرم الا : ۱۱۵۲، وهو صحيح -

(۲) صحيح بخاری کتاب الجنائز باب ما قيل في اولاد المسلمين : ۱۳۸۲، صحيح مسلم : ۲۳۱۶ -

(۳) دارقطنی : ۱۷۴/۴، موطا امام مالک کتاب الرضاع باب رضاعة الصغير ح/ ۴، يهقي : ۷/ ۴۷۲، داروایت ابن عباس رضی الله عنه پورې موقوفا صحيح دي -

(۴) الطبرانی في الكبير : ۱۴/۴، ح/ ۳۵۰۲، ومنده حسن -

عمر فاروقؓ، او حضرت علیؓ، نہ مروی دی چہ د پنیو بندولو نہ پس رضاعت نشته دی۔ ددی قول دوه مطلبہ کیدیشی یعنی یا خو دا چہ د دوو کالو نہ پس یا دا چہ کله ہم دی نہ مخکې پی بند کړې شی۔ دی نہ پس څنگه چہ دامام مالکؒ فرمان دی۔ واللہ اعلم۔

درضاعت د مودی بیان

مسلم حنفی:- دامام ابو حنیفہؒ په نیز باندې د رضاعت موده دوه نیم کاله دی او د امام ابو یوسفؒ او امام محمدؒ په نیز دوه کاله ده لکه څنگه چہ د جمهورو قول دی او فتویٰ هم د صاحبینو په قول ده یعنی د رضاعت موده دوه کاله ده کہ د دوو کالو نہ پس ئې چا ته تې ورکړو په هغې باندې د رضاعت احکام نہ مرتب کيږي (احکام القرآن للعثماني ۵۵۵/۱۲)۔

د دوو کالو نہ پس د رضاعت ثبوت:- خو صحيح بخاری او صحيح مسلم کښې عائشهؓ نه مروی دی چہ هغه ددې (دوو کالو) نہ پس بلکه د لوڼې سرې رضاعت په حرمت کښې موثر گنږي (۱) عطاءؒ او لیثؒ نه هم دا قول منقول دی۔ حضرت عائشهؓ چہ به د کوم سرې یو ځاني ته تگ راتگ ضروري گنږل نو په داسې صورت کښې به ئې حکم ورکولو چہ ښځې دې هغه ته خپل پي ورکړي او ددې حدیث نه به ئې دلیل اخستلو چہ حضرت سالمؓ چہ د حضرت حذیفه مولى وو، حضرت نبی ﷺ ورته حکم کړې وو چہ هغه دې دده د ښځې پي اوڅکي۔ حالانکه د ډیرې مودې وو او په دې وجه هغه بیا تلو راتلو لیکن د حضرت نبی کریم ﷺ نورې بیبیاڼې ددې نه انکار کولو او ونیل به ئې چہ دا واقعه د هغه دپاره وه، دهر سرې دپاره دا حکم نه وو (۲) یعنی د جمهورو مذهب دې یعنی دڅلورو وارو امامانو، او فقهاء، دتولو صحابه کرامو او د تولو امهات المومنین سوا د حضرت عائشهؓ نه دا دې چہ د دوو کالو نہ پس رضاعت نه ثابتيږي او ددوی دلیل هغه حدیث دی چہ کوم بخاری او مسلم کښې دې چہ حضرت نبی کریم ﷺ او فرماڼیل چہ ستا رور څوک دی، رضاعت په هغه وخت کښې دې چہ کله پي اولږه ختموي (۳) باقی د رضاعت پوره پوره مسنده د «وَأَمْتُكُمْ الَّتِي أَرْضَعْتَكُمْ» تفسیر کښې به انشاء الله راشي۔ واللہ اعلم۔

قوله تعالى:- وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِوْنُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ لَا تَكْلَفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا

د رضاعت د اجرت بیان:- بیا فرمان دی چہ د بچو د مور نان نفقه د بچو په پلار باندې ده د خپلو خپلو ښارونو او دستور مطابق دې ادا کړي او نه دې زیاتې کوي او نه دې کمې کوي بلکه د وس مطابق دې درمیانہ خرچ ورکړي۔ لکه فرماني چہ «لِيُنْفِقَ ذُو سَعَةٍ» یعنی فراخی والا دې دخپلې فراخی مطابق او غریب دې دخپلې غریبې مطابق ورکړي، الله ﷻ د طاقت نه زیات تکلیف نه ورکوي۔ نزدې ده چہ الله ﷻ به د سختی نه پس آسانی راولي۔ حضرت ضحاکؒ فرماني چہ یو سرې خپلې ښځې ته طلاق ورکړي او دې سره بچي هم وي، نو ددې بچي دپنیو ورکولو پورې خرچ په دې سرې باندې واجب دی۔

قوله تعالى:- لَا تَضْرِبُوا إِلَيْهَا وَلَا مَوْلُودَ لَهَا

ښځې او ځاوند ته د ښه سلوک حکم:- بیا ارشاد فرماني چہ ښځه دې بچي ته دپنیو ورکولونه انکار نه کوي او دې سره دې د بچي پلار ته تکلیف نه ورکوي بلکه بچي ته دې پي ورکوي۔ ځکه چہ همدادې د ژوند تیریدو ذریعه ده۔ هرکله چہ بچي پنیو نه بې نیازه شی نو بېشکه بچي دې ورکړي۔ خوبیا دې هم د نقصان رسولواراد نه کوي۔ داشان ځاوند دې ددې نه بچي نه بیلولی چہ دې سره هغې غریبې ته تکلیف

(۱) صحيح مسلم كتاب الرضاع باب رضاعة الكبير: (۱۴۵۳)۔

(۲) صحيح مسلم كتاب الرضاع باب رضاعة الكبير: ۱۴۵۳، ابو داود: ۲۰۶۱، نسائي: ۳۳۲۱، ابن ماجه: (۱۹۴۳)۔

(۳) صحيح بخاری كتاب النكاح باب من قال لا رضاع بعد حولين: ۵۱۰۲، صحيح مسلم: ۱۴۵۵، ابو داود: ۲۰۵۸، نسائي: (۳۳۱۴)۔

اور سی۔

قوله تعالى: - وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ

پہ وارث باندی د رضاعت خوجہ:- وارث تہ ہم داپکار دی چہ دبچی مورتہ خرچ ورکولو کنبی دا نہ تنگوی۔ ددی حقوق خیال دی سائی۔ او دی بنخی تہ دی ضرر نہ وروکوی۔ حنفیہ او حنابلہ کنبی چہ کوم خلق ددی قائل دی چہ رشتہ دارانو کنبی دبعضو نان نفقہ بعضو باندی واجب دہ۔ هغوی ہم ددی آیت نہ استدلال کری دی، حضرت عمر بن خطاب ؓ او جهمور سلف صالحین نہ ہم دا مروی دی۔ حضرت سمرہ والا مرفوع حدیث نہ ہم دا واضح دی پہ هغی کنبی دی چہ کوم سپری دخیل یو رشتہ دار محرم شی نو هغه بہ آزاد وی۔^(۱)

دا ہم یاد ساتل پکار دی چہ دوو کالو نہ پس پی خکول عام طور بچی تہ نقصان رسوی۔ یا جسمانی یا دماغی۔ حضرت علقمه ؓ یوہ بنخہ اولیدہ چہ د دوو کالونہ ئی زیات بچی تہ پی ورکول نو دوی هغه منع کرہ۔

قوله تعالى: - فَإِنْ أَرَادَ فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا

پہ رضامندی سرہ د تی پری گولو جواز:- بیافرمانی چہ دارضامندی او مشورے سرہ دوه کالو کنبی دنہ دنہ چہ کلہ ہم پی بندول غواری نو پہ هغه باندی ہیخ حرج نشته دی۔ خو دیو خوبنی نہ بغیر بہ د بل رضامندی ناکافی وی۔ دا دبچی دنگرانی ترکیب دی۔ اوگورنی چہ اللہ ﷻ پہ خپلو بندگانو باندی خومره زیات مہربان او رحیم دی چہ د وروکی بچی مور پلار نی د هغه کارونو نہ منع کرل چہ پہ هغی کنبی د بچی د بربادی ویرہ وہ او هغه حکم نی ورکرو چہ پہ هغی یو طرفتہ دبچی حفاظت دی او بل طرفتہ دمور پلار ہم اصلاح دہ۔

قوله تعالى: - وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تُنْقِضُوا أَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا اتَّيْتُم بِالْعُرْوَةِ

د دائنہ پری نیولو اجازت:- سورہ طلاق کنبی فرمانی چہ «فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ» کہ بنخی بچو تہ پی ورکوی نوتا سود هغوی اجرت ادا کونی۔ او خپلو کنبی بنہ معاملہ ساتی۔ دا بلہ خبرہ دہ چہ دتنگی پہ وخت کنبی ورتہ دبل چا پی ورکری۔ نو دلته ہم فرمانی کہ مور او پلار متفق وی اودخہ عذر پہ وجہ دبل چا پی ورکول شروع کری۔ او مخکی دی پلار ددی ماشوم مور تہ اجرت ورکری۔ نو بیا ہم پہ دواپو باندی خہ گناہ نشته دی۔ او اوس دی د بلی نوکری پی ورکری۔

قوله تعالى: - وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

د اللہ نہ د ویری حکم:- انہی خلقو اللہ ﷻ نہ ہرامر کنبی او ویری پری اوپوہہ شی چہ ستاسو نیولو افعالو اواقوالو نہ هغه بنہ واقف دی۔

وَالَّذِينَ يَتَّقُونَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ	وَالَّذِينَ يَتَّقُونَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ
او هغه کسان چہ مری شی استاسو نہ او ویری دی هغوی	او چہ پہ تاسو کنبی خوک مری شی او هغوی بیبیانی
أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا فَإِذَا	بُنْحَى هغوی دی پہ انتظار کنبی اوساتی خانونہ خپل خلور میاشتی اولس ورخی بیا چہ کلہ
پری پری دی نو هغوی دی خلور میاشتی اولس ورخی انتظار کوی مثلاً بلہ نکاح دی نہ کوی بیا هر کلہ چہ	

(۱) ابو د اود کتاب العلق باب لیمن ملک ذارحم محرم: ۳۹۴۹، و مستند حسن: ترمذی: ۱۳۶۵، ابن ماجہ: ۲۵۲۴۔

بَلَّغْنَ	أَجَلَهُنَّ	فَلَا جُنَاحَ	عَلَيْكُم	فِيمَا	فَعَلْنَ
اور سیری ہغوی نیتہی خپلی تہ نو نشته گناه په تاسو باند په هغه کار کنبی اچی او کړی هغوی					
نیتہ (خلور میاشتی) پوره کړی خپله نو په تاسو هیڅ ذمه داری نشته په هغه کار کنبی چي او کړی هغوی					
فِي أَنْفُسِهِنَّ	بِالْمَعْرُوفِ	وَاللَّهِ	يَمَّا	تَعْمَلُونَ	
په باره د خانو نو خپلو کنبی په معلومې طریقې سره او الله په هغه کارونو باند چي کوی نې تاسو					
په مناسب شرعی طریقه د خپلو خانو نو پ حقله والله ستاسو دهر کار نه					
خیر					
خبرداري					
خبر دي					

قوله تعالى: - وَالَّذِينَ يَتُوءُونَ مِنْكُمْ وَيَدْرُونَ أَرْوَاجَ بَيْتَرَبَضَ بِأَنْفُسِهِمْ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا

دخاوند دوفات نه پس د عدت موده: - په دې آيت کنبې حکم کيږي چه بنځې دې دخپلو خاوندانو د وفات نه پس څلور میاشتې لس ورځې تیرې کړي. که دوی سره مجامعت کړي وی او که نه. په دې خبره باندې اجماع ده. دلیل ددې خو یو ددې آيت عموم او دویم هغه حدیث چه کوم په مسند احمد کنبې اوسنن کنبې دې. لکه چه امام ترمذی رحمته الله فرماني چه دحضرت ابن مسعود رضی الله عنه نه سوال اوشو چه یوسړي یو بنځې سره نکاح اوکړه او هغې سره ئې مجامعت نه وی کړې اونه مهر مقرر شوې وو چه دده انتقال اوشو. اوفرمانې چه دده باره کنبې څه فتوی ده. هرکله چه هغه څوځل لاړو راغلو نو دوی اوفرمانیل چه خپلې رائي سره فتوې ورکوم که صحیح وی نو الله تعالی د طرفنه نه ئې اوگنړه او که غلطه وی نو زما خطا به وی او دا زما اود شیطان د طرفنه اوگنړه. الله او رسول صلی الله علیه و آله د دې نه بری دې. زما فتوی دا ده چه دې بنځې ته به پوره مهر ملاویږي چه څه ددې دخاوند دستور وی اودې کنبې به کمې زیاتې نه وی. اودا بنځه به پورا عدت تیروي او دې ته به وراثت هم ملاویږي. دې اوريدو سره حضرت معقل بن یسار اشجعی رضی الله عنه اودریدو او وې فرمانیل چه د بروع بنت واشق رضی الله عنها باره کنبې دالله تعالی رسول هم دا فیصله ورکړې وه. حضرت ابن مسعود رضی الله عنه چه دا واوریدل نو ډیر خوشحاله شو. بعضو روایتونو کنبې دې چه د اشجع دا واقعه ډیرو خلقو روایت کړې دې. (۱)

د غیر مدخول بها متوفی عنها زوجها عدت

مسلك حنفی: - مسئله داده چه متوفی عنها زوجها عدت څلور میاشتې اولس ورځې دی. برابره که دا بنځه د ذوات الحیض ځنی وی او که دغیر ذوات الحیض، که مسلماننه وی او که کتابیه وی. که بالغه وی او که نابالغه وی. که مدخول بها وی او که غیر مدخول بها وی. که آنیسه وی او که غیر آنیسه وی که ددې خاوند آزاد وی او که غیر آزاد وی. (تسهيل الهدایه (۵۰۰۸۳) -)

د حملدار عدت وضع د حمل ده: - څوکه یو بنځه د خپل خاوند د وفات په وخت کنبې حمل کنبې وی نو دهغې دپاره داحکم نه دې. دهغې عدت وضع د حمل ده. اگرچه د انتقال نه یوساعت پس اوشی. قران پاک کنبې دی چه ﴿وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ﴾ دحمل والو (بنځو) عدت وضع د حمل ده خو حضرت عبدالله ابن عباس رضی الله عنه فرماني چه وضع حمل او څلور میاشتو لسو ورځو کنبې چه کوم روستو عدت دې

(۱) ابو داود کتاب النکاح باب لیمن تزوج ولم یسم لها صداقا حتی مات: ۲۱۱۴، وهو صحیح، ترمذی: ۱۱۴۵، نسائی: ۳۳۵۶، ابن ماجه:

ہغہ د حاملہ عدت دی۔ دا قول دیر بنہ دی او د دواړو ایشونو په مینځ کښې د تطبیق دپاره دیر بنہ دی۔
د عہد نبوی واقعہ:- لیکن ددې خلاف بخاری او مسلم کښې یو صفا او صریح حدیث موجود دی چې په
ہغې کښې دی چې د حضرت سبیعہ اسلمیہ رضی اللہ عنہا خاوند مړ شو او په ہغہ کښې دا حملدارہ وه او خو
شپې تیرې شوې وې چې بچې پیدا شو۔ هرکله چې نې غسل او کړو او جامې نې واغوستلې نو حضرت
ابوالسنان ابن بعکک چې دا اوکتله نو وې فرمانیل آیا ته نکاح کول غواړې، په الله قسم ترڅو چې څلور
میاشتې لس ورځې نہ وی تیرې شوی نو ته نکاح نہ شوې کولې۔ حضرت سبیعہ رضی اللہ عنہا چې دا واوریدل نو
خاموشه شوه۔ او ماہنام د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم په خدمت کښې حاضرہ شوه او ددې مسئلې تپوس نې ترې
اوکړو۔ حضرت نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ورته او فرمانیل لکه ستا بچې پیدا شو نو ته ہم په ہغہ وخت کښې د عدت
نہ اووتلې۔ او کہ ته غواړې نو بیشکہ نکاح کولې شې۔^(۱) دا هم مروی دی چې حضرت عبداللہ ته کله ددې
حدیث علم اوشو نو دوی ہم دخپل قول نہ رجوع اوکړه۔ ددې تائید ددې نہ ہم کیږی چې د حضرت
عبداللہ شاگردانو او ملگرو بہ ہم ددې حدیث مطابق فتوې ورکولې۔

د ام ولد متوفی عنہا عدت: د وینځې عدت دومره نہ دی بلکه ددې نہ نیم دی۔ یعنی دوه میاشتې او
پنځه ورځې۔ د جمهورو مذهب ہم دادې چې څنگه د وینځې حد زنا د آزادې ښځې نسبت سرہ نیم دی
داشان عدت ہم دی۔ ابن سیرین رحمۃ اللہ علیہ اوبعضې نور علماء ظاہریہ د وینځې او آزادې ښځې په عدت
کښې دبرابری قائل دی۔ دہغوی دلیل خود آیت عموم دی او بل داچہ عدت یو جلی امر دی۔ چې په دې
کښې ټولې ښځې برابرې دی۔ سعید بن مسیب رحمۃ اللہ علیہ، ابوالعالیہ رحمۃ اللہ علیہ، وغیرہ فرمائی، دې عدت کښې
حکمت دادې کہ ښځې ته حمل وی نو دې مودہ کښې بہ بالکل ظاہر شی۔

دعدت په مودہ کښې حکمت:- د حضرت ابن مسعود رضی اللہ عنہ صحیحین والا مرفوع حدیث کښې دی چې د
انسان دپیدائش دا حال دی چې څلویښت ورځې خو دمور په رحم کښې نطفہ شکل کښې وی، بیا د
وینې یو ټوټہ غوندې شی تر څلویښتو ورځو پورې، بیا تر څلویښتو ورځو پورې د غوښې یو ټکړہ وی
بیا الله عز وجل فرېسته راولیږی او ده کښې روح واچوی۔^(۲) نو دا شپږ شلې ورځې شوې یعنی څلور میاشتې
لس ورځې احتیاط نې نور اوساتلو ځکه چې بعضې میاشتې د یو کم دیرشو ورځو وی۔ او هرکله چې په
کښې روح واچولې شونواوس د بچی حرکت محسوسیږی۔ او حمل بالکل ظاہر شی۔ ددې وجې دومره
عدت مقرر شو۔ واللہ اعلم۔ سعید بن مسیب رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې لس ورځې ددې دپاره دی چې روح ہم په دې
ورځو کښې اچولې شی۔ ربیع بن انس رحمۃ اللہ علیہ ہم دا فرمائی۔

د متوفی عنہا زوجها وینځې په عدت کښې اقوال:- ① حضرت امام احمد رحمۃ اللہ علیہ نہ یو روایت کښې دا هم
مروی دی چې د کومې وینځې بچې پیدا شی نو د ہغې عدت ہم د آزادې ښځې برابر دی۔ ځکه چې دا د
دوی (فراش یعنی) دکور ښځې شوې او ددې وجې ہم چې مسند احمد کښې حدیث دی چې حضرت
عمرو بن العاص رضی اللہ عنہ او فرمانیل چې مونږ باندې سنت نبوی صلی اللہ علیہ وسلم مه گډو وډ کوی د اولاد والا وینځې عدت
چې کله ددې سردار مړ شی څلور میاشتې اولس ورځې دی۔^(۳) دا حدیث یو بل طریق سرہ ہم ابوداود
کښې مروی دی۔^(۴) امام احمد رحمۃ اللہ علیہ دې حدیث ته منکر وائی او فرمائی چې ددې یو راوی قبیصہ د خپل
استاد نہ دا روایت نہ وو اوریدلې۔ حضرت سعید بن مسیب رحمۃ اللہ علیہ، حضرت مجاہد رحمۃ اللہ علیہ، حضرت سعید
بن جبیر رحمۃ اللہ علیہ، حضرت حسن رحمۃ اللہ علیہ، حضرت ابن سیرین رحمۃ اللہ علیہ، حضرت ابو عیاض رحمۃ اللہ علیہ، حضرت زہری

① صحیح بخاری کتاب المغازی باب رقم: ۱۰: ج/۳۹۹۱، صحیح مسلم: (۱۴۸۴)۔

② صحیح بخاری کتاب بدء الخلق باب ذکر الملائکۃ صلوات الله علیہم: ۳۲۰۸، صحیح مسلم: ۲۶۴۳، نسائی: ۳۵۴۹، ابن ماجہ: (۲۰۲۸)۔

③ احمد: ۲۰۳/۴، ابوداود: ۲۳۰۸، ابن ماجہ: (۲۰۷۳)۔

④ ابوداود کتاب الطلاق باب فی عدة ام الولد: ۲۳۰۸، ابن ماجہ: (۲۰۷۳)۔

ﷺ، او حضرت عمر بن عبدالعزیز رضی اللہ عنہ نہ ہم دامتقول دی یزید بن عبدالملک مروان چہ امیرالمومنین وو ہم دا حکم کړې وو. حضرت اوزاعی رضی اللہ عنہ، حضرت اسحاق بن راہویہ رضی اللہ عنہ، حضرت امام احمد بن حنبل رضی اللہ عنہ نہ همدا روایت منقول دې. ② خو طاؤس رضی اللہ عنہ، حضرت قتاده رضی اللہ عنہ ددې عدت نیم بنانی. یعنی دوه میاشتی او پنځه ورځې. ③ حضرت امام ابوحنیفه رضی اللہ عنہ او ددوی ملگری حسن بن صالح بن حبیب رضی اللہ عنہ فرمائی چہ درې حیضه عدت دې تیر کړی. د حضرت علی رضی اللہ عنہ، حضرت ابن مسعود رضی اللہ عنہ، حضرت عطاء رضی اللہ عنہ، حضرت ابراہیم نخعی رضی اللہ عنہ قول همدا دې. ④ د حضرت امام مالک رضی اللہ عنہ، حضرت امام شافعی رضی اللہ عنہ او حضرت امام احمد بن حنبل رضی اللہ عنہ مشهور روایت کښې دی چہ ددې عدت یو حیض دې. حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہ، شعبی رضی اللہ عنہ، مکحول رضی اللہ عنہ، حضرت لیث رضی اللہ عنہ، حضرت ابو عبیدہ رضی اللہ عنہ، ابو ثور رضی اللہ عنہ او د جمهورو مذهب هم دا دې. ⑤ حضرت لیث رضی اللہ عنہ فرمائی چہ یو میاشت او درې ورځې ماته زیاتې خوښې دی، واللہ اعلم.

په ښځه د غمرازی اهمیت: دې نه پس چہ کوم ارشاد فرمائی دهغې نه معلومیږي چہ دا غمرازی واجب ده. بخاری او مسلم کښې حدیث دې چہ کومه ښځه په الله ﷻ باندې او د قیامت په ورځ باندې ایمان لری نو هغې ته پکار دی چہ د دریو ورځونه زیات دې په یو مړی باندې غم نه کوی. ځکه چہ دا حرام دې. خو په خاوند باندې څلور میاشتی لس ورځې غمرازی ده. (۱)

یوې ښځې حضرت نبی کریم ﷺ نه تپوس او کړو چہ زما دلور خاوند مړ شوې دې او ددې سترگه کښې مرض دې، څه دهغې سترگه کښې رانجه اولگوم. نو حضرت نبی کریم ﷺ جواب ورکړو چہ نه. هغې دوه درې ځل دا سوال او کړو او حضرت نبی کریم ﷺ هم دا جواب ورکړو. آخر ئې او فرمائیل چہ دا څو څلور میاشتی اولس ورځو کښې (یعنی عدت کښې) ده، جاهلیت کښې به تاسو کال کال عدت تیرولو. (۲)

حضرت زینب بنت ام سلمه رضی اللہ عنہا فرمائی چہ مخکې به کله دیو ښځې خاوند مړ شو نو هغه به ئې یو جونگره کښې واچوله. هغې به ډیرې خرابې کپړې اغوستې. خوشبو وغیره به ئې نه لگوله. او ټول کال به داشان خرابه او خچنه وه او د پوره کال نه پس به راووتله او د اوبښ خاشتره به ئې واخستل او هغه به ئې اوویشتل، او یو ځناور لکه خر یا چیلې یا یو مارغه جسم سره به ئې خپل بدن مخلو، او اکثر به مړه هم شوه. (۳) دا جاهلیت د زمانې رسومات وو. دا آیت ددې نه روستو چې کوم آیت راځی د هغې دپاره ناسخ دې، چہ په هغې کښې دی چہ داسې ښځې دې ټول کال ایسارې وی. حضرت عبدالله ابن عباس رضی الله عنه وغیره همدا فرمائی خو په دې کښې نظر دې او ددې تفصیل به انشاء الله نزدې راشی.

د غمرازی د حکم عمومیت: مطلب دا دې چہ دې زمانې کښې کونډې ښځې لره زیب زینت او خوشبو لگول او پړق پړوق والا جامې اچول او کالی وغیره استعمالول منع دی، او دا غمرازی واجب ده. یو قول کښې دا هم دی چہ د طلاق رجعی عدت کښې دا واجب نه دی. او کله چہ طلاق بائن اوشی نود وجوب او عدم وجوب دواړه اقوال دی. د فوت شوې خاوند په بیبیانو باندې خو دا ټوله غمرازی واجب ده. که هغه بالغه وی او که هغه ښځه وی چہ د حیض وغیره نه پاتې شوې وی، او که آزاده ښځه وی، او که وینځه وی، که مسلماننه ښځه وی او که کافره وی. ځکه چہ دا آیت عام دې.

په کافره او نابالغه ښځې غمرازی نشته: خو ثوری رضی اللہ عنہ، او حضرت امام ابوحنیفه رضی اللہ عنہ د کافرې ښځې د غمرازی قائل نه دي. اشهب رضی اللہ عنہ او ابن نافع رضی اللہ عنہ نه هم دا قول منقول دې. ددوی دلیل هغه حدیث دې چہ په هغې کښې دی چہ کومه ښځه په الله ﷻ او د قیامت په ورځ باندې ایمان لری (الخ). نو معلوم شو

(۱) صحیح بخاری کتاب الطلاق باب من حد المتوفی عنها زوجها اربعه اشهر وعشرا: ۵۳۳، صحیح مسلم: ۱۵۸۶، ابوداؤد: ۳۶۹۶، ترمذی: ۱۱۵۰، نسائی: ۳۵۶۲.

(۲) صحیح بخاری کتاب الطلاق باب من حد المتوفی عنها زوجها اربعه اشهر وعشرا: ۵۳۳، صحیح مسلم: ۱۵۸۶، ابوداؤد: ۳۶۹۶، ترمذی: ۱۱۵۰، نسائی: ۳۵۶۲.

(۳) صحیح بخاری کتاب الطلاق باب من حد المتوفی عنها زوجها اربعه اشهر وعشرا: ۵۳۳، صحیح مسلم: ۱۵۸۶، ابوداؤد: ۳۶۹۶، ترمذی: ۱۱۵۰، نسائی: ۳۵۶۲.

چہ دا حکم تعبدی دی. حضرت امام ابوحنیفہ رحمہ اللہ او ثوری رحمہ اللہ کم عمرہ نابالغہ بنسخی دپارہ ہم دا فرمائی. خکہ چہ ہغہ غیر مکلفہ دہ. حضرت امام ابوحنیفہ رحمہ اللہ اوددوی ملگری پہ دی کنبی مسلمانہ بنسخہ شاملوی. لیکن ددی مسائلو دتصفیہ کولو دا موقع نہ دہ. واللہ الموافق بالصواب.

پہ کافرہ اونابالغی متوفی عنہا زوجہا د غمرازی عدم وجوب

مسئلک حنفی: د امام ابوحنیفہ رحمہ اللہ پہ نیز پہ کافرہ اونابالغہ باندی د خاوند د وفات عدت نشہ (احکام القرآن للعثمانی رحمہ اللہ ۵۸۱/۱۱۲).

قوله تعالى: - فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَاللَّهُ يَمَّا تَعْمَلُونَ خَيْرٌ دعدت تیروید نہ پس ازادی: بیا فرمائی چہ کلہ ددوی عدت تیرشی نو ددوی پہ اولیاء باندی ہیخ گناہ نشہ دی چہ ہغہ بنسخی دول سنگار کوی یا نکاح کوی، دا تول دوی دپارہ حلال اوطیب دی. حسن رحمہ اللہ زہری رحمہ اللہ او سدی رحمہ اللہ نہ ہم دا شان مروی دی.

وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ
ا او نشہ گناہ پہ تاسو باند پہ ہغہ کار کنبی چی اشارہ کوی تاسو پہ ہغی سرہ
او ہیخ حرج نشہ کہ تاسو پہ پتہ دتنہ، خبرہ پہ اشارہ کنایہ کنبی خرگندہ کری
مِنْ خُطْبَةِ النِّسَاءِ أَوْ أَكْنَنْتُمْ فِي أَنْفُسِكُمْ عِلْمَ اللَّهِ أَتَكْمُرُونَ
یعنی دغوہنتلو ارادہ ددغہ بنسخو یا پت ساتی تاسو ہغہ پہ زرونو خپلو کنبی معلوم دی اللہ تہ چی تاسو بہ خامخا ہغوی تہ دکوہڑدنی او یادا خواہش پہ خپلو زرونو کنبی پت اوساتی اللہ تہ معلوم دی چی تاسو بہ
سَتَذْكُرُوْنَهُنَّ وَلَكِنْ لَا تَوَاعِدُوْهُنَّ سِرًّا إِلَّا
یادوی دغہ کوندی بنسخی تہ لیکن چی اونہ کری وعدی دہغوی سرہ پتی پتی ماسو ددی نہ ددغہ (کوندو) بنسخو ذکر کونی خو پتی وعدی اولوظونہ ورسرہ مہ کوی مگر
أَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَّعْرُوفًا وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتَّى
چی خبری او کری ورسرہ خبری د رواج طریقہ اومہ کوی ارادہ دتہولو دنکاح تر دی پوری کہ خبرہ ورسرہ کوی نوپہ سمہ طریقہ سرہ کولی شی وترہغی دنکاح کولو قصد مہ کونی
يَبْلُغَ الْكِتَبُ أَجَلَهُ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي أَنْفُسِكُمْ
چی اورسیری مقرر وخت اینہی خپلی تہ او پوہہ شی چی اللہ پوہیری پہ ہغہ خہ چی پہ زرونو ستاسو کنبی دی چی نیٹہ (عدت) پورہ نشی اوپوہہ شی چی اللہ پاک ستاسو د زرونو پہ رازونو بنہ خبر دی
فَأَحْذَرُوا اللَّهَ عَالِمًا غَفُورًا حَلِيمًا
نو اوپیری دہغہ نہ او پوہہ شی چی اللہ معاف کونکی دیر صبرناک دی اودہغہ نہ ویرہ کونی او خبرشی چی ہغہ بینونکی صبرناک دی
قوله تعالى: - وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خُطْبَةِ النِّسَاءِ

د نکاح پیغام طریقہ: مطلب دادی چه صراحت نہ بغیر دنکاح دغو بنستنی د اظهار بنہ طریقی سرہ عدت کنبی دننه کولو کنبی څه گناه نشته دی. لکه داسې ونیل چه نکاح کول غواړم (۱) څه داسې بنځه خوښوم. څه غواړم چه الله ﷻ زما جوړه هم جوړه کړی. انشاء الله څه به ستا نه بغیر بلې بنځې سره دنکاح کولو اراده نه لرم. څه یو دیندارې بنځې سره نکاح کول غواړم. داشان هغه بنځې لره چه هغې ته طلاق بانن ورکړې شوې وی عدت کنبی دننه داسې الفاظ ونیل جائز دی. لکه څنگه چه حضرت نبی کریم ﷺ فاطمه بنت قیس (رضی اللہ تعالیٰ عنہا) ته فرمایلی وو. (حالانکه ددې خاوند ابو عمرو بن حفص دې ته آخری طلاق ورکړې وو). کله چه ستا عدت ختم شي نو ماته خبر اوکړه. دعدت موده حضرت عبدالله ابن ام مکتوم ﷺ سره تیره کړه. هر کله چه دفاطمه (رضی اللہ تعالیٰ عنہا) عدت ختم شو نو دعدت ختمیدو نه پس نې حضرت نبی کریم ﷺ ته اطلاع ورکړه. نو دې دحضرت نبی ﷺ نه د اسامه بن زید ﷺ سره نکاح غوښتلی وه هغه سره نې نکاح اوکړه. (۲) خو درجعی طلاق په موده کنبی هیچا ته دا حق نه دی حاصل سوا ددې د خاوند نه چه هغه کنایه یا اشاره کنبی رغبت ظاهر کړی. والله اعلم.

دافرمان چه تاسو خپلو نفسونو کنبی پټونی یعنی دکویژدنې خواش، او بل ځانې کنبی دی چه ستا رب ته ددوی د سینو او ښکاره کارونو پټه ده. او بل ځانې کنبی دی چه څه ستاسو پټو او ښکاره کارونو نه خبر یم. نو الله ﷻ ته ښه پټه ده تاسوبه خپلو زړونو کنبی ضرور ذکر کونی. نو دې وجې الله ﷻ تنگی لري کړه خو دې ښځو سره پټې وعدې مه کونی یعنی زناکاری نه ځان اوساتی. دوی ته دا مه وانی چه څه په تا عاشق یم، اوته هم وعده اوکړه چه ځمانه سوابه بل چا سره نکاح نه کوي وغیره. (۳) عدت کنبی داسې الفاظ ونیل حلال نه دی. نه دا جائز دی چه پټ په پټه عدت کنبی اوکړی او عدت تیریدو نه پس ددې نکاح اظهار اوکړی. نو دا ټول اقوال ددې آیت په عموم کنبی راتلي شی. نو ددې وجې فرمان اوشو مگر دا چه تاسو دوی ته ښه خبره اوکړنې لکه ولی ته ونیل چه تیزی نه کوی، ماته دعدت د تیریدو خبر راکړه. وغیره. ترکومې چه عدت ختم نشی تر هغه پورې نکاح مه کونی. (۴)

دعلماء کرام اجماع ده چه عدت کنبی دننه دننه نکاح کول صحیح نه دی. که چا اوکړه اودخول هم اوشو نو بیابه هم په دوی کنبی بیلتون کولې شی. آیا دا ښځه به ده باندې همیشه دپاره حرامه شی یا بیا دعدت تیریدو نه پس هغې سره نکاح کولې شی. په دې کنبی اختلاف دی. جمهور وائی چه کولې شی لیکن حضرت امام مالک (رحمته اللہ علیہ) فرمائی چه هغه ده باندې همیشه دپاره حرامه شوه. ددوی دلیل دادې چه حضرت عمر فاروق (رضی اللہ تعالیٰ عنہ) فرمائی چه د کومې بنځې نکاح عدت کنبی دننه دننه اوشی، که ددې خاوند دې سره نه وي ملاؤ شوې نو دواړه به جدا کولې شی. او کله چه ددې د پرمې خاوند عدت تیر شی نو دا سړي د نورو سړو پشان دې ته دنکاح پیغام ورکولې شی.

اوکه دواړو کنبی ملاپ هم شويدي نو بیا به هم جدائی راوستلې شی او درومې خاوند عدت به تیرکړی او بیا به ددویم خاوند عدت تیروی. او بیا به دې سړی سره نکاح هرگز نه کوی. (۵) ددې فیصلې ماخذنه دامعلومېږی چه هرکله دې سړی تیزی اوکړه او دالله ﷻ دمقرر شوو حدونو لحاظ نې اونه ساتلو نو ده ته ددې خلاف ورزنی سزا ورکړې شوه چه هغه ښځه ده باندې همیشه دپاره حرامه کړې شوه. لکه قاتل چه دخپل مقتول وارثانو نه محرومولې شی. حضرت امام شافعی (رحمته اللہ علیہ) د حضرت امام

(۱) صحیح بخاری کتاب النکاح باب قول الله تعالى (ولا جناح عليكم فيما تراضتم....) (۵۱۲۴) -

(۲) صحیح مسلم کتاب الطلاق باب المطلقة البائن لا نفقة لها: (۱۴۸۰) -

(۳) الطبری: (۱۰۷/۵) -

(۴) ابن ابی حاتم: (۸۳۱/۲) -

(۵) الموطأ: (۵۳۶/۲، ح/۱۱۶۲، وهو صحيح) -

مالك رضي الله عنه نه دا اثر روايت ڪري ڏي.

امام بيهقي رحمته الله فرمائي ڇه رومبي قول خود امام صاحب رحمته الله هم دا وو ليکن ددوي جديد قول دادې ڇه ده ته هم نكاح كول حلال دي. ڇڪه ڇه حضرت علي عليه السلام هم دا فتويٰ ده. حضرت عمر فاروق رضي الله عنه والا دا اثر منقطع ڏي بلڪه حضرت مسروق رحمته الله فرمائي ڇه حضرت عمر فاروق رضي الله عنه ددي نه رجوع ڪري ده. او فرمائي ٿي دي ڇه مهر ڏي ورڪري او د عدت نه پس ڪه دا دوايه غواړي نو نكاح ڪولي شي. قوله تعالى: - **أَوَلَمْ تَكُنْ فِي أَنْفُسِكُمْ أَفْئِدَةً لِّلَّهِ أَنْتُمْ سَتَدَّكُرُونَهَا**.

الله د زړونو په پتو رازونو خبر ڏي. بيا فرمائي ڇه پوهه شي ڇه الله تعالى ستاسو د زړونو په پتو خبرو باندې خبر ڏي. دهغه پاك ذات لحاظ او ويړه ڪوټي، خپلو زړونو ڪبني د بنځو متعلق دالله تعالى فرمان خلاف خيال هم په زړه ڪبني مه راولي. هميشه زړونه صفا ساتي. خراب خيالات نه دا پاك ساتي. د ويړي او خوف حكم سره نې دخپل رحمت د طمع او لالچ هم ورڪري ڏي او فرمائي ڇه رب عالمين تعالى د خطاگانو معاف ڪولو والا او حلم او ڪرم والا ڏي.

لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِن طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ مَا كُم تَمْسُوهُنَّ		
نشته گناه په تاسو باند که تاسو طلاق ورکړئ بنځوله ترڅو چي تاسو گوتې نه وي وروپي هغوي ته په دې ڪبني په تاسو هيڅ گناه نشته چي هغه بنځو ته طلاق ورکړي چي نه مولا وراوړي وي		
أَوْ تَقْرُضُوا لِهِنَّ فَرِيضَةً ۚ وَمَتَّعُوهُنَّ		
او که نه وي مقرر ڪري تاسو دهغوي دپاره مهر او دخرج څه سامان ورکړي هغوي ته او نه مود هغوي دپاره مهر مقرر ڪري وي (پداسي صورت ڪبني) څه نه څه مال متاع ورته وکړي		
عَلَى الْمَوْسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ		
واجب ده ورکړه په مالدار باند په اندازه دمالداري دهغه او په غريب باند په اندازه دغريبي دهغه په مالدار باندې دهغه د حيثيت مطابق ورکړه ده او په غريب باندې دهغه د حيثيت مطابق		
مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ ۚ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ		
څه سامان مطابق د معلومي طريقې ادا حق ڏي په نيکانو خلقو باند په مناسب طريقې سره مال متاع ورکړي او دپه نيکانو باندې يو مقرر حق ڏي		

قوله تعالى: - **لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِن طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمْسُوهُنَّ أَوْ تَقْرُضُوا لِهِنَّ فَرِيضَةً** ۚ

د دخول نه وړاندې د طلاق واقع ګيدل: د عقد نكاح نه پس د دخول نه مخکې هم طلاق ورکول مباح ګيږي. مفسرين فرمائي ڇه دلته مراد د «مس» نه نكاح ڏي. (۱) د دخول نه مخکې طلاق ورکول ڇه لا مهر نه وي مقرر شوې نو طلاق ورکول هم جائز دي اگر ڇه په دې ڪبني دې بنځي ته ډير تکليف رسي. ددې وجې حکم ګيږي ڇه د خپل وس مطابق سري ته پکار دي ڇه بنځي سره سري بڼه سلوک اوکړي. قوله تعالى: - **وَمَتَّعُوهُنَّ عَلَى الْمَوْسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ** ۚ

د متعي په تعين ڪبني. اقوال: ① حضرت عبدالله ابن عباس رضی الله عنه فرمائي ڇه ددې اعلى حصه

خادم دے۔ او ددی نہ کمہ حصہ سپین زر دی اوددی نہ کمہ حصہ جامی دی یعنی کہ مالدار وی نو غلام وغیرہ او کہ مفلس وی نو کم نہ کم درے جوڑے کپڑے دی ورکری۔ ② امام شعبی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چہ درمیانہ درجہ دفاندہ رسولو دادہ چہ قمیص، لوپتہ او لحاف او خادر دی ورکری۔ ③ شریح رحمۃ اللہ علیہ فرمائی پنخہ سوه درہم دی۔ حسن بن علی رحمۃ اللہ علیہ لس زره ورکری وی خو ہغہ بی بی بیا ہم ونیل چہ ددی د مقبول محبوب د جدائی پہ مقابلہ کنبی داحقیر خیز ہیخ نہ دی۔ ④ حضرت امام ابوحنیفہ رحمۃ اللہ علیہ فرمائی کہ دواہ ددی فاندی پہ مقدار کنبی پہ جنگ شے نو ددی دخواندہ دمہر نہ دی نیم رقم ورکری شے۔ ⑤ حضرت امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چہ پہ یو خاص خیز باندی دخواندہ لره نہ شے مجبورولی بلکہ کم نہ کم خیز چہ ہغی تہ متعہ یعنی فاندہ او اسباب ونیلی شے ہغہ بہ کافی وی۔ زما پہ نیز دومرہ کپڑہ متعہ دہ چہ پہ خومرہ باندی مونخ کول جائز دی۔ اگر چہ رومبی قول د حضرت الامام دا وو چہ ماتہ ددی صحیح اندازہ معلوم نہ دہ لیکن زما پہ نیز دا بہتر دی چہ کم نہ کم دیرش درہمہ پکار دی۔ لکہ خنگہ چہ حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہما نہ مروی دی۔

ہرے مطلق تہ خہ ورکول پکار دی۔ دے بارہ کنبی ہم دیر اقوال دی چہ ہرے طلاق والا بنخے تہ خہ نہ خہ ورکول پکار دی۔ یا صرف ہم دے بنخے تہ چہ ہغی سرہ میل ملاپ نہ وی شوے بعضی خو دتولو دپارہ وائی خکہ چہ قران پاک کنبی دی چہ ﴿وَلَمَّا طَلَّقْتَ﴾ الخ۔ نو ددی آیت دعموم د تولو دپارہ ثابتوی۔
داشان دہغوی دلیل دا آیت ہم دے چہ ﴿فَتَعَالَيْنِ﴾ یعنی انہی نبی صلی اللہ علیہ وسلم اخیلو بیبیانو تہ اووایہ کہ ستاسو غوبتنہ د دنیا ژوند او ددی زیب وزینت دی نو راشی چہ خہ تاسو تہ خہ اسباب ہم درکرم اوتاسو پہ بنہ طریقے سرہ پریردم۔ الخ۔ نو دا تولی ازواج مطہرات ہغہ وی چہ دہغوی مہر مقرر وو او د حضرت نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم پہ نکاح کنبی راغلی وی۔ د سعید بن جبیر رحمۃ اللہ علیہ، ابو العالیہ رحمۃ اللہ علیہ، حسن بصری رحمۃ اللہ علیہ ہم دا قول دی۔ د حضرت امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ ہم یو قول دادی اوبعضی خو وائی چہ ددوی نوے او صحیح قول ہم دادی، واللہ اعلم۔

بعضی وائی چہ داسبابو ورکول دہغہ طلاق والا دپارہ ضروری دی چہ ہغی سرہ خلوت نہ وی شوے اگر چہ مہر نہ وی ورکری شوے۔ خکہ چہ قران پاک کنبی دی چہ ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ طَلَقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ﴾ یعنی انہی ایمان والو! تاسو چہ کلہ ایماندارو بنخو سرہ نکاح اوکرنی اوبیا ہغوی تہ دلاس لگولو نہ مخکی طلاق ورکری نوپہ ہغوی باندی ستاسو د طرفنہ ہیخ عدت نشہ دی۔ چہ کوم عدت تیروی ہغہ دی تیر کری، تاسو ہغوی تہ خہ مال اسباب ورکرنی او بنہ طریقے سرہ نہ پریردنی۔ د سعید بن مسیب رحمۃ اللہ علیہ قول دی چہ د سورۃ احزاب دا آیت دسورۃ بقرہ آیت سرہ منسوخ شوے دی۔ سہیل بن سعید رحمۃ اللہ علیہ او ابواسید رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چہ حضرت نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم حضرت امیمہ بنت شرجیل رضی اللہ عنہا سرہ نکاح اوکړہ۔ ہرکلہ چہ رخصت شوہ او راغلہ نو حضرت نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ورتہ لاس مبارک وړاندی کړو خوہغی بد او منلو۔ حضرت نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم اسید رحمۃ اللہ علیہ تہ اوفرمانیل چہ دی تہ دوه رنگینی کپڑے ورکړہ او دا رخصت کړہ۔ (۱)

دریم قول دادی چہ صرف ہم پہ دے صورت کنبی پہ طور د فاندی اسباب و متاع ورکول ضروری وی چہ د بنخے رخصت نہ وی شوے۔ او مہر ہم نہ وی مقرر شوے۔ او کہ دخول شوے وی نو مہر مثل یعنی د خاندان د دستور مطابق ورکول ضروری دی۔ کہ مقرر نہ وی، او کہ مقرر وی او د رخصتی نہ مخکی طلاق ورکری نو بیا بہ نیم مہر ورکوی۔ او کہ رخصتی شوے وی نو پورہ مہر بہ ورکوی۔ او ہم دا د متعہ عوض دی۔ او ددی مصیبت والو بنخو دپارہ متعہ دہ۔ چہ ہغوی سرہ نہ ملاپ شوے وی او نہ مہر مقرر

(۱) صحیح بخاری کتاب الطلاق باب من طلق وھل یواجه الرجل امرأته بالطلاق : : (۵۲۵۶)۔

شوی وی او طلاق ورته ملاؤ شی. ابن عمر رضی اللہ عنہما او مجاہد رضی اللہ عنہ نہ ہم داقول منقول دی.

د مطلق قبل الدخول دپارہ د متعی حکم

مسئلہ حنفی:- کومې بنځې چې د دخول نه وړاندې طلاق ورکړې شی او دې سره صحبت هم نه وی شوې نو د دې دپارہ متعہ د حنفیانو په نیز باندې متعہ واجب ده (احکام القرآن ۲۰۱/۱۱۲).

اگرچه بعضې علماء کرام دا مستحب گنری چه هرې طلاقې شوې بنځې ته څه نه څه ورکول پکار دی د هغې مهر نه علاوه چه کوم مقرر شوې نه وی او د بنځې خاوند میل ملاپ شوې وی. هم دا مطلب دسورۃ احزاب دآیت تخیر دې چه ددې نه مخکې هم ددې آیت په تفسیر کښې بیان شوې دې. او ددې وجې چه دلته دهغه خاص صورت دپارہ فرمائیلې شوې دې چه مالدار دې دخپل وس مطابق ورکړی او که غریب دې دخپل وس مطابق الخ. حضرت شعبي رضی اللہ عنہ نه سوال کړی چه د اسباب نه ورکولو والا به گرفتارولې شی. نو دوی اوفرمائیل چه دخپل وس مطابق دې ورکړی. په الله عز و جل قسم چه په دې باره کښې به هیڅ څوک نشی گرفتارولې، او که دا واجب وي نو قاضیانو به ضرور داسې سرې قید کولې.

وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ

او که چری طلاق ورکړئ تاسو هغوی له

او که طلاق مو ورکړو

مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ أَوْ قَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ

مخکښې ددې نه | چی تاسو مسه کړئ هغوی | او مقرر کړې وؤ تاسو | دهغوی دپارہ | مهر | نو ورکړئ نیم |

لاس وړاړلو نه مخکښې او حق مهرمو ورته مقرر کړې وی | نو کوم مهر چه تاسو مقرر کړی وی

مَا فَرَضْتُمْ إِلَّا أَنْ يَعْفُوا أَوْ يَعْفُوا الَّذِي

دهغه مهر | چی مقرر کړې وؤ تاسو | ماسوا ددې نه | چی معاف کړی بنځه مهر خپل | یا نرمی او کړی هغه سرې

د هغې نه نیم مهر ورکړئ | البته که بنځه بښنه او کړی | او مهر نه اخلی نو دا بیله خبره ده، یا د کوم سرې

بَيِّنَةٍ عَقْدَةُ النِّكَاحِ ط وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى ط

چی په لاس دهغه کښې | اختیار دې دنکاح | او ټول مهر ورکړی | او چی معافی او کړئ تاسو | دا ډیره نژدې ده | تقوی ته

لاس کښې چې دنکاح غوټه وی هغه بخښنه او کړی | او که تاسو زیات مال ورکړئ نو دا خبره تقوی سره ډیره مناسبه ده

وَلَا تَنْسُوا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ ط إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

اومه هیروی | فضل (احسان) | په منځ کښې | بیشکه الله | هغه کارونو لره | چی کوئ ئې تاسو | لیدونکي دې

اوپه خپل مینځ کښې احسان کول مه هیروی | الله پاک ستاسو هر کار وینی گوری

قوله تعالى:- وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ أَوْ قَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ

دطلاق قبل الدخول نه پس نیم مهر: آیت په دې خبره ښکاره دلالت کوی چه پومې آیت کښې دکومو بنځودپارہ متعہ مقرر شوې وه، هغه صرف هغه بنځې دی چه دهغوی ذکر په دې آیت کښې شوې دې. ځکه چه په دې آیت کښې بیان شوی دی چه دخول نه مخکې چه کله طلاق ورکړې شوې وی او مهر مقرر شوې وو نو نیم مهر به ورکولې شی. که دلته هم ددې نه سوا څه نوره متعہ واجب وي نو ضررو به ذکر کولې شو، ځکه دا دواړه صورتونه پرله پسې بیانېږی. نیم مهر باندې دعلماء کرامو اجماع

دہ. لیکن د دریو پہ نیز پورہ مہر بہ پہ ہغہ وخت کنبی واجب وی چہ کله خلوت شوې وی. یعنی د بنځې خاوند د تنہائی حالت کنبی یو مکان کنبی جمع شوې وی. اگر چہ ہم بستری نہ وی کړې. د حضرت امام شافعی رحمہ اللہ قول ہم دادی او د خلفاء راشدینو ہم دا فیصلہ دہ. (۱) خو امام شافعی رحمہ اللہ فرمائی چہ خہ ہم دا وایم. او د کتاب اللہ ظاہری الفاظ ہم دا دی. امام بیہقی فرمائی چہ ددې روایت یو راوی لیث بن ابی سلیم اگر چہ د سند نیولو قابل نہ دې. خو بیہقی ابن ابی طلحہ نہ د حضرت عبداللہ ابن عباس رضی اللہ عنہ دا روایت مروی دې چہ ددې نہ معلوم پری چہ ددوی فرمان همدا دې. (۲)

قوله تعالى: - (إِلَّا أَنْ يَغْفُونَ)

د مہر معاف کولو حکم:- بیا فرمائی کہ بنځې پخپلہ داسې حال کنبی خپل نیم مہر ہم خاوند ته معاف کړی نو دا بلہ خبرہ دہ. پہ دې صورت کنبی بہ خاوند ته قول معاف شی. حضرت عبداللہ ابن عباس رضی اللہ عنہ فرمائی چہ ثیبہ بنځہ کہ خپل حق پرېږدی نو ورته اختیار دې. (۳) ددیرو مفسرینو تابعینو همدا قول دې. محمد بن کعب قرظی رحمہ اللہ فرمائی چہ ددې نہ مراد د بنځو معاف کول نہ دی بلکه دسرو معاف کول دی. یعنی سړې دې خپلہ نیمہ حصہ پرېږدی. او پورہ مہر دې ورکړی. لیکن دا قول شاؤ دې. ځکہ چہ څہ بل قول ددې تائید نہ کوی.

قوله تعالى: - (أَوْ يَغْفُوا الَّذِي بِبَيْنِهِ عَقْدَةُ الزَّكَاءِ)

د معاف کونکی نہ څوک مراد دې؟:- ① بیا فرمائی چہ یا دې ہغہ (بنځہ) مہر معاف کړی یا چہ دچا پہ اختیار کنبی نکاح وی. ② یو حدیث کنبی دی چہ ددې نہ مراد خاوند دې. (۴) حضرت علی رضی اللہ عنہ نہ سوال اوشو چہ آیا ددې نہ مراد آیا د بنځې اولیاء دی؟ نو وې فرمائیل چہ نہ بلکه ددې نہ مراد خاوند دې. او نورو مفسرینو نہ ہم دا مروی دی. د حضرت امام شافعی رحمہ اللہ قول جدید ہم دادی. د حضرت امام ابوحنیفہ رحمہ اللہ وغیرہ ہم دا مذهب دې. ددې وجہ حقیقت کنبی نکاح باقی ساتل او ماتول وغیرہ ټول د خاوند پہ اختیار کنبی دی. او ځنگہ چہ ولی ته ددې (بنځې) د طرفنہ ددې د مال ورکول جائز نہ دی نو داشان ورته د ددې دمہر معاف کولو اختیار ہم نشته دې. ③ دویم قول پہ دې بارہ کنبی دادې چہ دې نہ مراد د بنځې پلار، ورور او ہغہ خلق دی چہ د هغوی د اجازت نہ بغیر بنځہ نکاح نشی کولی. حضرت عبداللہ ابن عباس رضی اللہ عنہ، حضرت علقمہ رحمہ اللہ، حضرت عطاء رحمہ اللہ، حضرت طاؤس رحمہ اللہ، حضرت زہری رحمہ اللہ، حضرت ربیعہ بن اسلم رحمہ اللہ، حضرت امام مالک رحمہ اللہ، حضرت ابراہیم نخعی رحمہ اللہ، حضرت عکرمہ رحمہ اللہ او محمد بن سیرین رحمہ اللہ نہ ہم دا مروی دی. ددې دواړو بزرگانو نہ ہم دا مروی دی. د حضرت امام مالک رحمہ اللہ او حضرت امام شافعی رحمہ اللہ قدیم قول ہم دا دې. ددوی دلیل دا دې چہ ہم ولی ددې حق حقدار جوړ کړې شوې وو نو پہ دې کنبی د تصرف کولو اختیار ہم ورته شته دې. اگر چہ پہ نور مال کنبی ورته د تصرف کولو اختیار نشته دې.

حضرت عکرمہ رحمہ اللہ فرمائی چہ اللہ تعالی د معاف کولو اجازت بنځې ته ورکړې دې. او کہ ہغہ بخیلہ وړوکی زړہ والا وی نو ددې ولی نې ہم معاف کولی شی اگر چہ بنځہ پوہہ وی. حضرت شریح رحمہ اللہ ہم دا فرمائی. لیکن چہ کله شعبی رحمہ اللہ انکار او کړو نو دوی دې نہ رجوع او کړہ او وې فرمائیل چہ ددې نہ مراد ہم خاوند دې. بلکه ہغہ پہ دې خبرہ مباہلې ته تیار وو.

قوله تعالى: - (وَأَنْ تَغْفُوا أَقْرَبَ لِلتَّقْوَىٰ)

(۱) الشافعی:-

(۲) د ابن ابی طلحہ رضی اللہ روایت منقطع کیدو پہ وجہ ضعیف دې:-

(۳) ابن ابی حاتم: ۸۳۹/۲-

(۴) ابن ابی حاتم: ۸۴۲/۲-

معاف کول تقویٰ ته نزدیکی دی۔ بیا فرمائی چه ستاسو معاف کول تقویٰ ته زیات نزدیکی دی۔ ددی نه مراد بنیخی اوسری دواړه دی۔ یعنی دواړو کښې ښه هغه دې چه کوم یو خپل حق پریردی یعنی ښځه خو یا خپله نیمه حصه خپل خاوند ته معاف کړی۔ یا خاوند هغې ته دنیم مهر ورکولوپه ځانې پوره مهر ورکړی۔ قوله تعالیٰ: - وَلَا تَسْأَلُوا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ یوبل سره احسان مه هیروئ۔ خپلو کښې فضیلت یعنی احسان لره مه هیروئ اودوی لره مه بیکاره کونی، بلکه هغه کار کښې راولی:

دابن مردویه یو روایت کښې دی چه حضرت نبی کریم ﷺ اوفرمانیل چه خلقو باندې به یو سخت وخت رازی۔ مومن به د خپل لاسونو خیزونه په خوله کښې نیسی۔ او فضیلت او بزرگی به هیره کړی۔ حالانکه دالله ﷻ فرمان دې چه خپلو کښې فضل لره مه هیروئ۔ خراب دی هغه خلق چه دیو مسلمان بې بسی او تنگدستی په وخت کښې دې نه د آرزان خیزونه اخلی۔ (۱) حالانکه حضرت نبی کریم ﷺ ددې بیع نه منع فرمایلی ده۔ اگر چه تا ته په کښې نفع وی نو خپل رور ته هم ښیگره ورکړه۔ دده په هلاکت کښې حصه مه اخله۔ یو مسلمان د بل مسلمان رور دې نه دې هغه ته تکلیف ورکوی او نه دې ورته غم رسوی او نه دې هغه د ښیگره نه محرومه کوی۔

عون ﷺ احادیث بیانول ژړل ئې او دومره ښې اوژړل چه اوبښکې ئې په ډیره مبارکه راروانې شوې او وې فرمایلی چه څه دمالدارو په صحبت کښې کښناستم او ما اوکتل هر وخت به ملامته اوم، ځکه چه کوم طرفته به مې نظر کولو نو هر یو به مې د ځان نه په ښه کپړو کښې اوبښه خوشبو کښې او ښه سورلی باندې کتلو۔ خو مادمسکینانو په محفل کښې ډیر راحت اوموندلو۔ الله ﷻ فرمائی چه دیو بل فضیلت مه هیروئ۔ چالره هم چه یوسائل راشی او هغه سره څه نه وی نو دده دپاره دالله ﷻ نه دخیر دعا کونی۔ الله ﷻ ستاسو د اعمالو نه خبر دې۔ په هغه ذات باندې ستاسو کاراوستاسو حال بیخی ښکاره دې۔ او نزدیکی ده چه هغه هر یو عامل ته دهغه بدله ورکوی۔

حِفْظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ وَقُومُوا لِلَّهِ قِيتِينَ
ساتنه اوکړئ په مونځونو باند او خصوصاً په مانځه منځنۍ او ودریرئ الله ته فرمان منونکی
دټولو مونځونو ډیر خیال ساتئ او خاص کړد منځنۍ مونځ او الله پاک ته ډیره ادب او دریرئ
فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَأَدْكُوا اللَّهَ
نو که پریدئ تاسو نو مونځ کوی پیاده یا په سورلی باند نو کله چی په امن شی تاسو نو یادوی الله
نو که چرې د (دښمن) ویره وی نو پیاده یا په سورلی څنگه چی کیدشی مونځ کوی هر کله چی په امن کښې شی نو بیا الله یادوی
كَمَا عَلَّمَكُمْ مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ
لکه څنگه چی هغه ښودلې ده تاسو ته هغه طریقه چی نه وی تاسو خبرد هغې نه اول
لکه څنگه چی ئې تاسو ته هغه څه خودلی دی چه تاسو پرې نه پوهیدئ

حِفْظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ

د مونځ د حفاظت حکم۔ دالله ﷻ حکم کیږی چه د مونځونو په وخت کښې دوختونو حفاظت کونی۔ ددې د حدودو نگرانی کونی۔ او اول وخت کښې ئې ادا کونی۔ حضرت نبی کریم ﷺ نه حضرت عبدالله بن مسعود ﷺ سوال کوی چه کوم یو عمل افضل دې؟ حضرت نبی کریم ﷺ اوفرمانیل چه مونځ په وخت

کول بیانی تپوس اوکړو چه بیا کوم یو ؟ حضرت نبی کریم ﷺ او فرمائیل چه دالله ﷻ لار کنبی جهاد کول بیانی تپوس اوکړو چه بیا کوم ؟ نو حضرت نبی کریم ﷺ او فرمائیل چه مور پلار سره نیکی کول حضرت عبدالله ﷺ فرمائی که ما دنور څه تپوس کړې وې نو حضرت نبی کریم ﷺ به ماته نور جوابونه هم راکړی وې (بخاری و مسلم) (۱) حضرت ام فروه رضی الله عنها چه بیعت کوونکو بنخو کنبی ده، فرمائی چه ما د حضرت نبی کریم ﷺ نه واوریدل چه، حضرت نبی کریم ﷺ د اعمالو ذکر کولو، په دې کنبی حضرت نبی کریم ﷺ او فرمائیل چه الله ﷻ ته دتولو نه زیات خوښ عمل په اول وخت کنبی دمونځ دادا کولو کوشش کول دې (مسند احمد) (۲) امام ترمذی رحمه الله ددې حدیث راوی عمر لره غیر قوی گتړی، د صلاة وسطی نه مراد: بیا د صلوة وسطی نور تاکید کيږی. د سلفو او خلفو په دې کنبی اختلاف دې چه صلوة وسطی دکوم یو مونځ نوم دې. ① حضرت علی رضی الله عنه او حضرت عبدالله ابن عباس رضی الله عنه وغیره قول دې چه ددې نه مراد د سحر مونځ دې (۳) حضرت ابن عباس رضی الله عنه یو ځل مونځ کولو، او په هغې کنبی لاس اوچتوی او قنوت کوی. بیا نې او فرمائیل چه هم دا د وسطی مونځ دې چه په دې کنبی د قنوت حکم شوې دې. دویم روایت کنبی دی چه دا واقع د بصري د جماعت ده. او قنوت دوی د رکوع نه مخکنبی ادا کړی وو. ابو العالیه رحمه الله فرمائی چه مابصره کنبی حضرت عبدالله بن قیس پسي د سحر مونځ کولو، بیامایو صحابی نه تپوس اوکړو چه صلوة وسطی کوم یو دې ؟ وې فرمائیل چه هم دا د صبا مونځ دې. او یو روایت کنبی دی چه په دې مجمع کنبی ډیر صحابه کرام رضی الله عنهم وو او ټولو هم دا جواب ورکړې وو. جابر بن عبدالله نه هم دا روایت دې او د ډیرو صحابه کرامو رضی الله عنهم او تابعینو هم دا مسلک دې. حضرت امام شافعی رحمه الله هم دا فرمائی. ځکه چه دهغوی په نزد سحر مونځ کنبی قنوت دې. ⑦ بعضې وائی چه ددې نه مراد د مابنام مونځ دې ځکه چه ددې نه مخکې هم څلور کعبه مونځ دې اودې نه پس هم څلور رکعتو والا مونځونه دی اوسفر کنبی ددواړو قصر دې. لیکن مغرب پورا کيږی، دا وجه هم کیدیشی چه دې نه پس دوه مونځونه د شپې یعنی د ماسختن او د سحر دی. چه په هغې کنبی اوچت آواز سره قرات ونیلې کيږی. او دوه مونځونه ددې نه مخکې د ورځې هغه دی چه په هغې کنبی قرات په پټه ونیلې کيږی. یعنی د ماسپڅین اومازیگر مونځونه. ⑧ ځینې وائی چه دا د ماسپڅین مونځ دې. یو ځل څو کسان د حضرت زید بن ثابت رضی الله عنه په مجلس کنبی ناست وو، هلته هم دامسئله اوچیرلې شوه، خلقو یو سرې اولیرلو چه د حضرت اسامه رضی الله عنه نه تپوس اوکړی. هغوی او فرمائیل چه دا د ماسپڅین مونځ دې او دا به حضرت نبی کریم ﷺ په اول وخت کنبی کولو. (طیالسی). زید بن ثابت رضی الله عنه فرمائی چه ددې (ماسپڅین مونځ) نه زیات گران مونځ صحابه کرام رضی الله عنهم باندې بل نه وو، ځکه دا آیت نازل شو او ددې نه مخکې هم دوه مونځونه دی او دې نه روستو کنبی هم دوه مونځونه رازی. (۴)

هم ددوی نه مروی دی چه قریشو یوه ډله لیږلې وه چه هغوی د زید بن ثابت نه هم دا سوال اوکړی نو ددې په جواب کنبی دوی او فرمائیل چه حضرت نبی کریم ﷺ فرمائیلی دی چه هغه دمازیگر مونځ دې. بیا دوه نورو سړو تپوس اوکړو نو حضرت نبی کریم ﷺ او فرمائیل چه هغه د ماسپڅین مونځ دې. بیا دوی دواړو حضرت اسامه رضی الله عنه نه تپوس اوکړو نو دوی او فرمائیل چه د ماسپڅین مونځ دې. دوی د نمر د زوال نه پس کولو. او په مشکله یو یا دوه صفه خلق راتلل. څوک به اوده وو او څوک به کاروبار کنبی

(۱) صحیح بخاری الادب باب البر والصلة : ۵۹۷۰، صحیح مسلم : ۸۶-

(۲) احمد : ۳۷۵/۶، ابوداود کتاب الصلاة باب الخافض علی الصلوات : ۳۲۶، ترمذی : ۱۷۰، وهو صحیح-

(۳) موطا امام مالک کتاب الصلاة الجماعة باب الصلاة الوسطی : ۲۸، بلاغا وهو صحیح عن ابن عباس (ابن ابی شیهة ۱۵۰۶/۲) ومنده

صحیح-

(۴) احمد : ۱۸۳/۲، ابوداود : ۴۱۱ ومنده صحیح-

وونو په دې باندې دا ایت نازل شو. او حضرت نبی کریم ﷺ او فرمائیل که دا خلق ددې نه منع نشو نو څه به ددوی کورونه اوسیزم. (۱) خو ددې راوی زبیر بن جراح د صحابه کرامو ﷺ سره ملاقات نه وو شوې. لیکن حضرت زید ﷺ نه یو بل روایت کښې هم ثابت دی چه ددې نه مراد د ماسپڅین مونیځ دې یو بل مرفوع روایت کښې داهم دی. (۲) حضرت ابن عمر ﷺ، حضرت ابوسعید ﷺ، حضرت عائشه رضی الله عنها وغیره نه هم د امر وی دی. د حضرت امام ابوحنیفه رضی الله عنه نه هم یو روایت د دې دې.

② بعضې وانی چه ددې نه مراد د مازیگر مونیځ دې اکثر علماء کرام وغیره نه همدا قول منقول دې. او جمهورو تابعینو هم دا قول دې او اکثر اهل اثر بلکه جمهورو خلقونه هم، حضرت حافظ ابو محمد عبدالمومن دمیامی په دې باره کښې یو مستقله رساله تصنیف کړې ده چه دهغې نوم «کشف الغطاء فی تبیین الصلوة الوسطی» دې. په هغې کښې یو فیصله داهم ده چه صلوة وسطی د مازیگر مونیځ دې. حضرت عمر فاروق ﷺ، حضرت علی ﷺ، حضرت ابن مسعود ﷺ، حضرت ابویوب ﷺ، حضرت عبداللہ بن عمرو ﷺ، حضرت سمره بن جندب ﷺ، حضرت ابوهریره ﷺ، حضرت ابو سعید ﷺ، حضرت حفصه رضی الله عنها، ام سلمه رضی الله عنها، حضرت ابن عمر ﷺ، حضرت عبداللہ ابن عباس رضی الله عنه او حضرت عائشه رضی الله عنها نه هم دا فرمان نقل دې. او ددې حضراتو نه هم دا مروی دی او ددیرو تابعینو نه هم دا مروی دی. د حضرت امام احمد بن حنبل رضی الله عنه او حضرت امام شافعی رضی الله عنه هم دا مذهب دې. د حضرت امام ابوحنیفه رضی الله عنه صحیح مذهب هم دا دې. د امام محمد رضی الله عنه او امام ابویوسف رضی الله عنه نه هم دا مروی دی. ابن حبیب مالکی رضی الله عنه هم دا فرمائی. ددې قول دلیل واورئ. حضرت نبی کریم ﷺ په جنگ احزاب کښې او فرمائیل چه الله ﷻ دې ددې مشرکانو زړونه او کورونه د اور نه ډک کړی چه هغوی د مازیگر مونیځ نه منع کړو. (مسند احمد) (۳)

حضرت علی رضی الله عنه فرمائی چه مونږ ددې نه مراد د سحر یا د مازیگر مونیځ اخستلو. تر دې چه جنگ احزاب کښې مو د حضرت نبی کریم ﷺ نه دا واوریدل. الله دې د دوی کښې قبرونه د اور نه ډک کړی (او دا د مازیگر مونیځ وو) مسند احمد کښې دی چه حضرت نبی کریم ﷺ دا آیت مبارک تلاوت کړو او وې فرمائیل چه دا د مازیگر مونیځ دې. (۱) ددې حدیث ډیر طرق دی. او ډیرو کتابونو کښې مروی دی. حضرت ابوهریره ﷺ نه یو ځل دې باره کښې سوال اوشو نو حضرت ابوهریره ﷺ او فرمائیل چه مونږ هم یو ځل په دې کښې اختلاف کړې وو نو ابو هاشم بن عتبہ ﷺ د حضرت نبی کریم ﷺ د صحبت نه پاسیدو او د حضرت نبی کریم ﷺ کورته راغلو. اجازت ئې او غوښتلو او دننه داخل شو. او د حضرت نبی کریم ﷺ نه ئې معلوم کړل او بهر راووتلو او مونږ ته ئې اوئیل چه دا د مازیگر مونیځ دې. (ابن جریر). د عبدالعزیز بن مروان رضی الله عنه په مجلس کښې یو ځل هم دا مسئله اوچیرلې شوه. نو دوی او فرمائیل چه لارشی اود فلانی صحابی نه تپوس او کړئ. نو یو سړی اوونیل چه زما نه تپوس او کړئ څه حضرت ابوبکر صدیق ﷺ او حضرت عمر فاروق ﷺ په وړوکوالی ددې مسئلې د تپوس کولو دپاره حضرت نبی کریم ﷺ ته لیږلې اوم. دوی زما وړې گوتې او نیولې او وې فرمائیل چه دا خو د سحر مونیځ دې. بیاني دې سره نزدې گوته او نیوله او وې فرمائیل چه دا د ماسپڅین مونیځ دې بیا ئې غټه او نیوله او وې فرمائیل چه دا خود ما بنام مونیځ دې. بیا ئې خماد شهادت گوته او نیوله او وې فرمائیل چه دا د ماسخوتن مونیځ دې. بیا ئې زما نه تپوس او کړو چه کومه گوته پاتې شوه نو ما ورته اوونیل چه د مینیځ والا. حضرت نبی

(۱) احمد: ۲۰۶/۲-

(۲) موطا امام مالک کتاب الصلاة الجمعة باب الصلاة الوسطی: ۲۷، ابواود: کتاب الصلاة باب وقت العصر: ۴۱۱، وهو صحیح- صحیح بخاری کتاب الدعوات باب الدعاء علی المشرکین: ۶۳۹۶، صحیح مسلم: ۶۲۷-

(۳) احمد: ۸/۵، صحیح مسلم: المساجد باب الدلیل لمن قال الصلاة الوسطی هی صلاة العصر: ۶۲۸، ترمذی: ۱۸۲، مختصرا-

قرات نہ دی اخستی. اونه د اووه وارہ قراء پہ قرات کنبی دا لفاظ شتہ بلکه نہ خو دا د خہ معتبر قاری قرات کنبی موندی شوی دی. ددی نہ علاوه یو حدیث کنبی دی چہ دھغی نہ معلومیری چہ ددی قرات منسوخ کیدل ثابت دی. صحیح مسلم کنبی دی چہ دا آیت نازل شو ﴿وَالصَّلَاةُ الْوُسْطَىٰ وَصَلَاةُ الْعَصْرِ﴾ نو مونږ یو مودی پورې دا آیت مبارک د حضرت نبی کریم ﷺ مخکې لوستلو بیا دا تلاوت منسوخ شو. او آیت داسې پاتې شو چہ ﴿حُفِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ﴾ یو سری دراوی حدیث حضرت شقیق ؓ ته اوونیل چہ بیا آیامونځ د عصر دې خہ. وی فرمائیل چہ ماخو درته اوونیل چہ څنگه دا آیت نازل شو او څنگه منسوخ شو. (نو په دې بناء د اقرات د حضرت عائشہ ؓ او حضرت حفصہ ؓ روایت والا یا خو لفظی منسوخ وی او که مغایرت دپارہ اومنلې شی نو دلطف اود معنی دواړه اعتبار سره به منسوخ وی.

⑤ بعضې وائی چہ ددی نه مراد دماښام مونځ دې. د حضرت عبدالله ابن عباس ؓ عنه نه هم دا مروی دی لیکن د هغې سند کنبی کلام دې. دبعضې نورو حضراتو هم دا قول دې. ددی وجه دا بیان شوې ده چہ نور فرض مونځونه یا څلور رکعتہ دی یا د دوو رکعتونو دې او ددی درې رکعتہ دی. نو مینځنی مونځ شو اودویمه وجه دا هم کیدیشی چہ د فرض مونځونو دا وتر دی. او ددی وجې هم چہ ددی فضیلت ډیر زیاتو احادیثو کنبی هم وارد شوی دی. ⑥ بعضې خلق ددی نه مراد د ماستخوتن مونځ هم اخلی. ⑦ بعضې وائی چہ په پنځه وختونو کنبی یو وخت مونځ دې. لیکن مونږ نشو معین کولی. ځکه چہ داشان مبهم دې. لکه څنگه چہ ﴿لَيْلَةُ الْقَدْرِ﴾ پورا کال یا پورا میاشت کنبی یا روستو ورځو کنبی مبهم ده. ⑧ بعضې حضرات وائی چہ ددی نه د پنځو مونځونو مجموعه مراد ده. ⑨ اوبعضې وائی چہ د ماستختن مونځ او سحر مونځ ترې مراد دې. ⑩ او دبعضو قول دې چہ دا د جمعی مونځ دې. ⑪ څوک وائی چہ داختر مونځ مراد دې. (۱۱) څوک وائی چہ صلوۃ الضحی مراد دې. (۱۲) اوبعضې وائی چہ مونږ توقف کوو او د هیڅ یو قول هم قائل نه جوړیو. ځکه چہ دلیلونه مختلف دی. وجه د ترجیح معلومه نه ده. په هیڅ یو قول باندې اجماع نشته دې. بلکه د صحابه کرامو ؓ زمانې نه واخله نن پورې اختلاف دې. لکه څنگه چہ حضرت سعید ابن مسیب ؓ فرمائی چہ د صحابه کرامو ؓ دې باره کنبی اختلاف وو. بیا ئې گوتو کنبی گوتې ورکړې. لیکن دا یاد ساتل پکار دی چہ دامخکې ټول په ټوله اقوال ضعیف دی. اختلاف صرف د سحر او مازیگر مونځ کنبی دې او دصحیح احادیثو نه دمازیگر مونځ صلوۃ وسطی ثابتیږی. نو لازم شو چہ مونږ ټول اقوال پرېږدو او دا عقیده اولرو چہ د صلوۃ وسطی نه مراد دمازیگر مونځ دې.

امام ابو محمد عبدالرحمان بن ابوحاتم رازی ؒ نه په خپل کتاب فضائل شافعی ؒ کنبی روایت دې چہ حضرت امام صاحب ؒ به فرمائیل چہ ﴿کل ما قلت فکان عن النبی ﷺ بخلاف قولی ما یصح فحدیث النبی ﷺ اولى ولا تقلدونی﴾. یعنی زما یو قول که د یو حدیث خلاف وی نو حدیث اولی دې، خبردار زما تقلید مه کوی. د حضرت امام شافعی ؒ دا فرمان امام ربیع ؒ، امام زعفرانی ؒ، او حضرت امام احمد بن حنبل ؒ هم روایت کوی. او موسی ابوالولید بن جارود ؒ، حضرت امام شافعی ؒ نه نقل کوی چہ دوی اوفرمائیل چہ ﴿اذا صح الحدیث وقلت قولاً فانا راجع عن قولی وقائل بذالك﴾ یعنی زما یو خبره چہ د حدیث خلاف وی نو خہ د هغې خپلې خبرې نه رجوع کوم، او صفا وایم چہ زما مذهب هم هغه دې چہ حدیث کنبی دې.

دا د امام صاحب امانتداری او سرداری ده اوددوی پشان آتمه کرامو کنبی هم هر یو هم دا فرمائیلی دی چہ دهغوی اقوال دې دین اونه گنډلې شی. ددی وجې قاضی ماوردی ؒ فرمائی چہ د امام صاحب

ﷺ د صلوٰۃ وسطی بارہ کنبی ہم مذهب گنرل پکار دی چه هغه دمازیگر مونخ دی. اگر چه د امام صاحب ﷺ خپل نوې قول دادې چه هغه عصر نه دي. مگر ددوی د فرمان مطابق د حدیث خلاف دا قول مونږ پرېښودو. امام شافعی ﷺ اود مذهب ډیر نور محدثین هم دا فرمائی. (فالحمد لله). بعضی فقهاء شافعی وائی چه د امام صاحب صرف هم دا یو قول دي چه هغه د سحر مونخ دي. لیکن د دي ټولو خبرو کولو دپاره دا تفسیر مناسب نه دي، د دي بیان ما کړې دي (فالحمد لله).

قوله تعالى: - وَتَوَاتَوْا لِيهِ فَيَنْتَبِئَ

په مانځه کنبي د عاجزې حکم: بیا فرمائی چه د الله ﷻ مخکې خشوع و خضوع، ذلت او مسکینتوب سره اودرېښی، اود دي دپاره دا لازم ده چه انسانی خبرې دي نه وی. هم ددي وجې د حضرت ابن مسعود ؓ دسلام جواب حضرت نبی کریم ﷺ په مونخ کنبي ورنکړو. او دي نه پس ئې جواب ورکړو. او وي فرمائیل چه مونخ د مشغولیت څیز دي (۱)

او حضرت معاویه بن حکم مونخ کولو او دوي سره خبرې اوشوي نو وي فرمائیل چه مونخ کنبي انسانی خبرې نه دی کول پکار دا صرف تسبیح او تکبیر او د الله ذکر دي. (مسلم) (۲)

مسند احمدو غیره کنبي دی چه ددي آیت دنازلیدو نه مخکې خلقو به ضروري خبرې هم په مونخ کنبي کولې. هرکله چه دا آیت نازل شو نو دچپ اوسیدو حکم اوشو. (۳) لیکن په دي حدیث کنبي یو اشکال دا دي چه دعلماء کرامو دیوي ډلې په نیز مونخ کنبي د خبرې کولو حرمت د حبشې د هجرت نه روستو او دمدینې منورې د هجرت نه مخکې مکه معظمه کنبي نازل شوي وو.

صحيح بخاری کنبي دی چه حضرت عبدالله بن مسعود ؓ فرمائی چه دحبشې دهجرت نه مخکې مونږ به حضرت نبی کریم ﷺ ته سلام کولو او که حضرت نبی کریم ﷺ به په مونخ کنبي وو نو بیا به ئې هم ځمونږ دسلام جواب راکولو. هرکله چه مونږ د حبشې د هجرت نه واپس شو نو حضور ﷺ ته ماپه مونخ کنبي سلام اوکړو نو حضور ﷺ جواب رانکړو. په هغه وخت کنبي زما څه حال وو تپوس ئې مه کوه. مونخ نه چه حضرت نبی کریم ﷺ فارغ شو نو وي فرمائیل چه عبدالله نوره هیڅ خبره نه وه څه په مونخ کنبي اووم په دي وجه مې جواب درنکړو. الله ﷻ چه څه غواړی نو نوې حکم نازل کړی. هغه دا نوې حکم نازل فرمائیل دي. چه مونخ کنبي خبرې مه کوئی نو دا واقعه دهجرت نه مخکې شوې ده. (۴)

او دا آیت مبارک مدینه منوره کنبي نازل شوې دي. او بعضي وائی چه د زید ابن ارقم ؓ د قول مطلب جنس کلام دي او د دي حرمت باندې دا آیت مبارک استدلال هم پخپله دده فهم دي. والله اعلم بعضي وائی چه ممکن دی چه دوه ځل حلال وی او دو ځل ممانعت شوې وی. لیکن دا رومبی واقعه زیاته ظاهره ده.

حضرت ابن مسعود ؓ والا حدیث چه مسندابی یعلی کنبي دي په هغې کنبي دی چه د حضرت نبی کریم ﷺ جواب نه راکولو څه په ویره کنبي واچولم چه شائد زما باره کنبي څه حکم نازل شوې دي. حضرت نبی کریم ﷺ چه کله د مونخ نه فارغ شو نو وي فرمائیل (عليك السلام ايها المسلمون رحمة الله) کله چه ته په مونخ کنبي ئې نو خاموشه اوسه. اود مونځونو دپوره حفاظت کولو حکم نازل شوې وو.

(۱) صحيح بخاری كتاب العمل في الصلاة باب ما ينهي من الكلام في الصلاة: ۱۱۹۹، صحيح مسلم: ۵۲۸-

(۲) صحيح مسلم: كتاب المساجد باب تحريم الكلام في الصلاة: ۵۲۷-

(۳) احمد: ۴/۳۶۸، صحيح بخاری كتاب العمل في الصلاة باب ما ينهي من الكلام في الصلاة: ۱۲۰۰، صحيح مسلم: ۵۲۹-

(۴) ابوداود كتاب الصلاة، باب رد السلام في الصلاة وسنده حسن نسائي: ۱۲۲۲-

فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا	أَوْ رُكْبَانًا	فَإِذَا آمَنْتُمْ	فَاذْكُرُوا اللَّهَ
نو کہ پریدی تاسو نو مونخ کوی پیاده یا په سورلی باند نو کله چی په امن شی تاسو نو یادوی الله			
نوکه چرې د دښمن ویره وی نو پیاده یا په سورلی څنگه چې کیدی شی مونخ کوی هرکله چې په امن کښې شی نو بیا الله یادوی			
کَمَا	عَلَّمَكُمْ	مَا	لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ
لکه څنگه چې هغه بنودلې ده تاسو ته هغه طریقه چی نه وی تاسو خبرد هغې نه اول			
لکه څنگه چې نې تاسو ته هغه څه خودلی دی چه تاسو پرې نه پوهیدی			

قوله تعالى: - فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا

د ویرې په وخت کښې د صلاة الخوف حکم: د دې وجې اوس هغه حالت بیانېږي چه په هغې کښې د ټولو آدابو او رعایتونو خیال عام طور نه ساتلې کیږي یعنی میدان جنگ کښې چه کله دښمن مو په سړی نو فرمانی چه تاسو ته څنگه ممکن وی، سواره، پیدل قبلي طرفته مخ کوئی او مونخ ادا کوئی.

حضرت ابن عمر ؓ د دې آیت مطلب بیانوی، بلکه نافع فرمانی چه ماته پته ده چه دا مرفوع دې. یعنی ابن عمر دا خبره د نبی کریم ﷺ نه اوریدلې ده، (۱) مسلم شریف کښې دی چه د سختې ویرې په وخت کښې اشارې سره مونخ کوئی اگر چه تاسو سورلی باندې سواره یی. (۲) عبدالله بن انیس ؓ چه کله حضرت نبی کریم ﷺ دخالد بن سفیان د قتل دپاره اولیږلو نو دوی هم داشان دمازیگر مونخ کړې وو. الخ (ابوداود)، نو په دې کښې نې په خپلو بندگانو باندې آسانی کړې ده او د دوی بوج نې سپک کړې دې.

د صلاة خوف بیان: - صلاة خوف یو رکعت هم راغلي دې. حضرت عبدالله ابن عباس ؓ فرمانی چه الله ﷻ ستاسو دښمنی ﷻ په خوله دحضر په حالت کښې څلور رکعته فرض کړی دی او دسفر په حالت کښې دوه او د ویرې په حالت کښې یو (مسلم) (۳)

امام احمد ؓ فرمانی چه دا دهغه وخت خبره ده چه کله زبانی ویره وی. حضرت جابر بن عبدالله ؓ او ډیر نور بزرگان صلاة خوف یو رکعت بنائی. امام بخاری ؒ په صحیح بخاری کښې یو باب ذکر کړې دې چه دقلعه گانو دفتح کولو په موقع باندې او دښمن سره دجنگ په موقع باندې مونخ ادا کول. (۴) اوزاعی ؓ فرمانی که فتح نژدې وی او مونخ کولو باندې قدرت نه وی نو هر سړې دې خانله خانله په اشاره مونخ اوکړی. که دومره وخت هم ملاؤ نشی نو تاخیر دې اوکړی. تر دې پورې چه جنگ ختم شی او آرام نصیب شی نو دوه رکعت دې ادا کړی گڼی یو رکعت کافی دې. لیکن صرف تکبیر ونیل کافی نه دی بلکه تاخیر دې اوکړی تر دې پورې چه امن شی.

د سختې ویرې په وخت په یو رکعت اکتفاء جائز نه ده

مسلم حنفی: - د سختې ویرې په وخت کښې په یو رکعت یا صرف په تکبیر تحریمه اکتفاء جائز نه ده بلکه پوره مونخ به کوی البته که مسافر وی نو سفرانه مونخ به کوی (تفسیر مظهری (۴۳۸۱۲) - حضرت مکحول ؓ هم دا فرمانی. حضرت انس بن مالک ؓ فرمانی چه د تستر قلعي په جنگ کښې څه هم فوج کښې شامل ووم. د صبا صادق په وخت کښې جنگ ډیر شدید شو، مونږ ته وخت ملاؤ نشو

(۱) صحیح بخاری کتاب التفسیر: سورة البقرة باب قوله: (فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا): (۴۵۳۵) -

(۲) صحیح مسلم کتاب الصلوة صلاة المسافرين باب صلاة الخوف: (۸۳۹) -

(۳) ابوداود کتاب النطوع باب صلاة الطالب: ۱۲۴۹: وهو حسن -

(۴) صحیح مسلم کتاب صلاة المسافرين وقصرها: (۶۷۸) -

چہ مونږ مونځ کړې وې. ښه نمر راوختلو او بیا مونږ دهغې ورځې مونځ ادا کړو. که د مونځ بدله کښې ماته دنیا او څه په دې کښې دی ماته ملاؤ شی نوڅه پرې خوشحاله نه یم. (۱) دې نه پس حضرت امام المحدثین رحمۃ اللہ علیہ ددې حدیث نه استدلال کړې دې په هغې کښې دی چہ جنگ خندق کښې نمر پریوتو پورې حضرت نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د مازیگر مونځ اونکړو. (۲)

بیادویم حدیث کښې دی چہ حضرت نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم کله خپل صحابه کرام رضی اللہ عنہم بنی قریظہ ته د جنگ دپاره اولیرل نودوی ته نې فرمائیلی وو چہ تاسو کښې هېڅوک د بنو قریظہ نه د رسیدو نه وړاندې د مازیگر مونځ نه کوئ. اوس کله چہ د مازیگر د مونځ وخت راغلو نو بعضو خو هم هلته په لار کښې مونځ ادا کړو او وې ونیل چہ د حضرت نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم مطلب دا وو چہ مونږ دې ډیر زر لار شو چہ د مازیگر مونځ د مازیگر په وخت کښې ادا کړو او بعضو خلکو اونه کړو تردې پورې چہ نمر پریوتلو. او بنو قریظہ ته په رسیدلو نې مونځ ادا کړو. (۳)

حضرت نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ته چہ کله ددې علم اوشو نو حضرت نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د صحابه کرامو رضی اللہ عنہم دواړو ډلو کښې یو ته هم څه اونه ونیل. نوددې نه حضرت امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ دا مسئلہ ثابتوی اگرچہ جمهور ددې خلاف دی. هغوی وائی چہ سورۃ نساء کښې چہ د ویرې د مونځ کوم حکم دی او چہ دکوم مونځ د مشروعیت او طریقہ احادیثو کښې وارد شوې ده هغه د جنگ خندق نه پس ده، لکه څنگه چہ ابوسعید رضی اللہ عنہ وغیره روایت کښې صراحت سره بیانوی.

لیکن دامام بخاری رحمۃ اللہ علیہ، امام مکحول رحمۃ اللہ علیہ، او امام اوزاعی رحمۃ اللہ علیہ جواب دادې چہ ددې مشروعیت نه پس کیدل ددې د جواز خلاف کیدلې نشی ځکه چہ دا دې هم جائز وی او هغه طریقہ دې هم وی. ځکه چہ داسې حالت کښې شاذ اونادر کله کله هم کیږی او پخپله صحابه کرامو رضی اللہ عنہم د حضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ په زمانه کښې د فتح تستر په موقع په دې عمل باندې عمل کړې وو او هیچا انکار اونکړو، واللہ اعلم. قوله تعالی: - فَإِذَا أُمِنْتُمْ فَأَذْكُرُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

بیا فرمان دې چہ دامن په حالت کښې د حکم پوره کولو خیال ساتنی، څنگه چہ تاسو ته ما دایمان لار اوخودله او د جهل نه پس مو علم درکړو نو تاسو ته پکار دی چہ ددې په شکریه کښې د الله تعالی ذکر په اطمینان سره کوئی لکه څنگه چہ نې صلاة خوف بیان کولو نه پس او فرمائیل چہ کله اطمینان شی نو مونځونه په ښه طریقہ کوئی ځکه چہ مونځ مومنانو باندې په وخت باندې مقرر شوې دې. د صلوۃ خوف پوره بیان به انشاء الله په سورۃ نساء کښې په آیت (کنت فیہم) کښې راشی.

وَالَّذِينَ	
او هغه کسان	
اوڅوک چې	
يَتَّقُونَ	مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ
چې وفات کیږی ستاسونه او پریردی	ښځی پکار دی وصیت کول هغوی له دپاره دښځو خپلو دخرجې ورکولو
درنه مړه کیږی او ښځې (کونډې) پریردی	انو دخپلو دښځو دپاره دې وصیت اوکړی چې ورته تر یو کاله پورې خرڅه

(۱) صحیح بخاری قبل حدیث رقم: (۹۴۵) -

(۲) صحیح بخاری کتاب صلاة الخوف باب الصلاة عند المناهضة.... تعلیقا قبل حدیث: (۹۴۵) -

(۳) صحیح بخاری کتاب صلاة الخوف باب الصلاة عند المناهضة.... تعلیقا قبل حدیث: (۹۴۵) -

إِلَى الْحَوْلِ	غَيْرِ اخْرَاجٍ	فَإِنْ خَرَجْنَ	فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ
دیو کال پورې بې د ویستلو (دکورو نو نه) بیا که چرې وځي هغوی پخپله نو نشته گناه په تاسو باند ورکولې شی اود کوره دې بهر نشي ویستلې او که بپخپله بهر اوزی نو دهغې ذمه داری په تاسو نشته چې			
فِي مَا	فَعَلْنَ	فِي أَنْفُسِهِنَّ	مِنْ مَّعْرُوفٍ ط وَاللَّهُ عَزِيزٌ
په هغه کار کښې چې کوی نې هغوی په باره دخانونو خپلو کښې دمعلومي طریقې نه او الله غالب دې په خپل خان باندې چې هغوی په سمه شرعی طریقه هرڅه کوی او الله داخیار خاوند دي			
حَكِيمٌ ۝	وَلِلْمُطَلَّاتِ	مَتَاعٌ	بِالْمَعْرُوفِ ط حَقًّا
حکمت والا دي او د طلاقو کړې شوو ښځو دپاره څه خرچه ورکول دی په مناسب طریقې سره دا حق دي اوبه هر حکم کښې حکمت لری او د ټولو طلاقو شوو ښځو دپاره په مناسب طریقه څه نه څه ورکول دی دا حق په			
عَلَى الْمُتَّقِينَ ۝	كَذَلِكَ يَبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ		
په پرهیزگارانو باندې ادارنگې بیانوی الله تاسو ته ایتونه خپل دپاره ددې			
پرهیزگارانو باندې حق دي اداشان الله پاک تاسو خپل حکمونه ښکاره ښکاره بیانوی امید چې تاسو به			
تَعْقِلُونَ ۝			
چې د عقل نه کار واخلي			
د عقل نه کار واخلي د			

قوله تعالى: - وَالَّذِينَ يَتَّبِعُونَ مِنْكُمْ حَيْثُ دَرَأَوْا أَزْوَاجًا ۚ وَصِيَّةً لِّأَزْوَاجِهِمْ مِّمَّا عَالِي الْحَوْلِ غَيْرِ اخْرَاجٍ ۚ
دکونړو دپاره د یو کال عدت حکم :- دا کثرو مفسرینو دا قول دې چه دا آیت ددې نه مخکې آیت یعنی
دخلورو میاشتو اولسو ورځو عدت والا آیت سره منسوخ شوې دې. صحیح بخاری کنبې دی چه حضرت
ابن زبیر ؓ حضرت عثمان ؓ ته اووئیل چه هر کله دا آیت منسوخ شو نوییا تاسو دا په قران پاک کنبې
ولې لیکئ؟ دوی اوفرمائیل چه څنگه مخکې په قران پاک کنبې موجود دي دلته به هم موجود وی.
مونږ په دې کنبې هېڅ کمې زیاتې نشو کولې. (۱)

د یو کال د عدت منسوخیت :- حضرت ابن عباس ؓ فرمائی چه مخکې خودا حکم وو چه ټول کال پورې
به نان نفقه به کونډې ښځې ته دسړی دمال نه وکولې شوه، او هم په دې کور کنبې به هغه اوسیدله. بیا
د میراث والا آیت دا آیت منسوخ کړو او د خاوند نه د مال په صورت کنبې دمال متروکه اتمه حصه او
که اولاد ئې نه وی نو بیا څلورمه حصه مال به په وراثت کنبې ورکولې شی. او عدت پوره څلور
میاشتې اولس ورځې مقرر شوې دې. (۲) دا کثرو صحابه کرامو ؓ او تابعینو نه مروی دی چه دا آیت
منسوخ شوې دې. سعید بن مسیب وائی چه د سورة الاحزاب دا آیت (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ)
سره منسوخ شوې دې. حضرت مجاهد ؓ فرمائی چه اووه میاشتې شل ورځې چه دی نو دا د اصلی
عدت څلور میاشتو لسو ورځو نه سوا دی. په دې آیت کنبې دهغه مودې حکم بیانېږي، عدت خواجې
دې. خودا زیاتی موده ښځې ته اختیار دې. که کنبینې او دا موده تیروی او که ځی. دمیراث آیت د کورو

(۱) صحیح بخاری کتاب التفسیر سورة البقرة باب (والذین يتولون منکم.....) : (۴۵۳۵) -

(۲) ابن ابی حاتم : (۸۷۱/۲) -

اوسیدول ہم منسوخ کوی. ہفہ چہ چرتہ غواری نو عدت دی تیر کړی، دکورخرچ دځاوند په ذمه نه دې (۱)
نوددې اقوالو نه معلومه شوه چہ دې آیت دټول کال عدت واجب نه کړو. بیا د منسوخ کیدو څه معنی
ده؟ دا خو د ځاوند وصیت دې او که دا هم بنسټه پوره کول غواری نوپوره دې کړی گنی په دې باندې څه
جبر نشته دې.

(وصية) نه مراد دا دې چہ الله ﷻ تاسو ته وصیت کوی لکه څنگه چہ (يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ) ددې نصب
(فتوصولهن) لره محذوف منل دی. نو که بنسټی ټول کال د خپل فوت شوی ځاوند په کور کښې اوسېږي
نو دوی به نه شی ویستلې. او که هغوی عدت تیروول غواری نو په هغوی باندې هیڅ جبر نشته دې. امام
ابن تیمیہ رحمہ اللہ هم دا قول اختیاروی. او نور ډیر خلق هم دا قول اختیاروی اوباقی جماعت دا منسوخ
گنې. نو که دهغوی اراده داصلی عدت نه پس زمانه منسوخ کیدل دی نو خیر دې گنی په دې باره
کښې د آئمه اختلاف دې. هغوی وانی چہ دځاوند په کور کښې عدت تیروول ضروری دی. او ددوی دلیل
د موطا امام مالک دا حدیث دې چہ د حضرت ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ خور فریعه بنت مالک رضی اللہ عنہا رسول الله ﷺ
ته راغله او وې وئیل چہ څمونږ غلامان تښتیدلی وو اودهغوی د تلاش کولو دپاره زما ځاوند لارو.
قدوم کښې ئې دې غلامانوسره ملاقات اوشو خو هغوی دې قتل کړو. دهغه څه مکان نشته دې چہ څه
په هغې کښې عدت تیر کړم. او نه راسره د خوراک ځکاک څه شته دې. که تاسو اجازت راکونی نو څه به
خپلې څخرگنې کره لاره شم او هلته به عدت پوره کړم. نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل چہ اجازت دې، څه واپس
شوم، څه لا په حجره کښې اووم چې نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم څه راوغوښتل او وې فرمائیل چہ تا څه اوونیل، ما
ورته بیا خپله ټوله قصه بیان کړه. نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل چہ په خپل کور کښې اوسېږه تر دې چہ ستا
عدت پوره شی. نو ما هم هلته د عدت زمانه تیره کړه یعنی څلور میاشتې لس ورځې. حضرت عثمان رضی اللہ عنہ
څه په خپل دورحکومت کښې راوبلل او مانه ئې دامسنله اوپوښتله. ما ورته خپله ټوله واقعہ اود نبی
کریم صلی اللہ علیہ وسلم فیصله واوروله. حضرت عثمان رضی اللہ عنہ هم ددې پیروی اوکړه او هم دا فیصله ئې اوکړه. (۲) دې
حدیث ته امام ترمذی رحمہ اللہ حسن وانی.

قوله تعالى: - وَلِلْمُطَلَّقاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ

طلاقو شوو ښځو ته د متاع ورکولو حکم: - طلاقه شوې ښځې ته د متاع ورکولو باره کښې به خلقو وئیل
که مونږ غواړو نووربه کړو او که مونږ نه غواړو نو نه به ورکوو. نو په دې باندې دا آیت نازل شو. (۳)
هم ددې آیت نه بعضو خلقو هرې طلاقې شوې ښځې ته څه نه څه ورکول واجب گرزولی دی. او بعضې
نورو بزرگانو دا هغه ښځو سره مخصوص کړی دی چہ دکومو مخکې بیان اوشو. یعنی چہ کومو ښځو
سره صحبت نه وی شوي او مهر هم نه وی مقرر شوي او طلاق ورکړې شی، لیکن د رومبې جماعت
جواب دادې چہ په عام کښې دخاص صورت ذکر کول هم دې سورت سره دا حکم نه مخصوص کوی
لکه مشهور او منصوب مذهب دې. والله اعلم.

قوله تعالى: - كَذَلِكَ يبينُ اللهُ لَكُمْ آيَتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ

بیافرمائی چہ الله ﷻ داشان خپل حلال او حرام او فرائض وحدود او امر او نهی باره کښې واضح او مفسر
بیان کوی چہ تاسو ته دهیڅ قسمه ابهام او اجمال پاتې نشی چہ دضرورت په وخت کښې تذبذب کښې
اخته نه شی بلکه دومره قدرې صفا بیان کیږي چہ هر سرې پرې پوهیږي.

(۱) صحیح بخاری کتاب التفسیر باب (والذین یتولون منکم...) : (۴۵۳۱) -

(۲) موطا امام مالک کتاب الطلاق باب مقام المتول عنها زوجها : ۸۷، ابوداود : ۲۳۰۰، ترمذی : ۱۲۰۴، نسائی : ۳۵۵۸، ابن ماجه : ۲۰۳۱،

وهر صحیح -

(۳) الطبری : ۲۶۴/۵ -

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِيْنَ خَرَجُوْا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ

ایا تانہ لیدلی حال دہغه | کسانو | اچی وتلی وژاد کورونو خپلو نه | او هغوی

| (انې پیغمره) | تادهغه کسانو په حال غور و فکر کړې دې | اچی دخپلو کورونو نه اووتل

اَلْوَفَّ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللّٰهُ مُوتُوا ثُمَّ اَحْيَاهُمْ ط

په زرگونو وژادیرې دمرگ نه | انو اوونیل | هغوی ته | الله اچی مړه شی | بیانی (دوباره) ژوندی کړل | هغوی

اود زرگونو په تعداد کښې ووا | خکه چې دمرگ نه ویریدل | انوالله پاک اوونیل مړه شی | نو پیا ئې ژوندی کړل

اِنَّ اللّٰهَ لَذُو فَضْلٍ عَلٰی النَّاسِ وَلٰكِنْ اَكْثَرُ النَّاسِ لَا

بیشکه الله | خامخا خاوند د فضل دې | په خلقو باندې | ولیکن | زیات | خلق | نه

بیشکه الله | جل شانہ | په خلقو ډیر مهربان | دې | خو زیات خلق د الله شکر نه

يَشْكُرُوْنَ ۝ وَقَالُوا فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ وَاعْلَمُوْا اَنَّ اللّٰهَ سَمِيْعٌ عَلِيْمٌ ۝

اوباسی شکر | او جنگ کوی | په لار د الله کښې | او پوهه شی | اچی الله | اوریدونکې | او پوهه دې

..... | ادا کوی | او (مسلمانانو) | تاسو د الله په لار کښې جهاد کوی | اود ایا دلرې چې الله هرڅه اوری | او په هرڅه پوهه دې

مَنْ ذَا الَّذِيْ يُقْرِضُ اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضِعُّهُ لَهٗ اَضْعَافًا

څوک دې هغه کس | چې قرض ورکړی | الله ته | قرض ښکلې | انو زیات به ئې کړی | هغه لره | په زیاتوالی

څوک چې الله پاک ته قرض حسنه ورکړی | الله پاک به ورته څوڅو چنده دهغې بدله واپس ورکوی

كَثِيْرَةً ۝ وَاللّٰهُ يَقْبِضُ وَيَبْصُطُ ۝ وَالِيْهِ تَرْجَعُوْنَ ۝

ډیر سره | او الله | تنگوی (رزق) | او فراخه کوی (رزق) | او خاص هغه ته به | واپس کیږی | تاسو

او الله د چارو زیاتوی اود چا کموی | او هغه ته به تاسو خواه مخواه واپس کولی شی |

قوله تعالى :- اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِيْنَ خَرَجُوْا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ اَلْوَفَّ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللّٰهُ مُوتُوا ثُمَّ اَحْيَاهُمْ ط

ژوند او مړې د الله | په لاس کښې دې | د وباد خانې ته مه خانې | او هلته نه مه اوځی | حضرت ابن عباس

رضی فرمائی چې داخل خلور زړه وو | او یو روایت کښې دی چې اته زړه وو | بعضو کښې نهه زړه و نیلې

شوی دی | بعضې خلوبښت زړه ښائی | بعضې د ډیرشو زرو نه زیات ښائی | دا خلق د ډاوردان یا زرو

روان والا کلی وو | او دا د واسط طرفته دې |

دیو کلی د هلاکت واقعه :- بعضې وائی چې ددې کلی نوم اذرعات وو | داخل د طاعون په وجه دخپل ښار

نه تښتیدلی وو | یو کلی ته چې اور سیدل نو هلته د الله | حکم سره ټول مړه شول | اتفاق سره هلته یونبی

تیریدو | دهغه دعاسره الله | هغوی بیا ژوندی کړل | بعضې وائی چې یو خوشی اوصفا میدان کښې

استوگن شوی وو | او د دوو فرښتو په چغو سره هلاک شوی وو | هرکله چې یو ډیره موده تیره شوه نو د

دوی هډوکی هم ایره شو | او په دې خانې یو کلې جوړ شو | بیا حزقیل نومې یو سړې هغه خانې کښې تیر

شو | او هغه دعا ئې اوکړه | او الله | قبوله کړه | او حکم ئې اوکړ | وچه ته او وایه چې انې رستو هډوگو تاسو ته

الله | حکم کوی چې تاسو ټول جمع شی | نو د هر بدن ډهانچه اودریدله | بیا ورته الله | او فرمائیل چې

ته او وایه چې انې هډوگو تاسو ته الله | حکم کوی چې تاسو غوښه | رگونه او پټې | ونیسئ | نو د الله | دنی

په کتو سره دا هرڅه اوشو | او هغوی چې څنگه یو خانې مړه شوی وو | دشان په یو خانې راژوندی شول | او

دھغوی د ژبونه بې اختیاره اووتل چه «سبحانك لا اله الا انت» انې الله ﷻ ته پاك نې، ستا نه سوا بل څوك معبود نشته دې. دا دليل دې د قیامت دورځې، هم دې بدن سره دوباره د راپاسیدلو.

قوله تعالى: إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَر النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ

دخلكو ناشكوری. بیا فرمائی چه دالله ﷻ په دې خلقو باندې ډیر احسان او فضل دې چه هغه دخپل قدرت پوره نښې اودخپل قدرت نښې ښائی. خو ددې باوجود خلق بې قدره اوناشره دی. (۱)

ددې نه معلومه شوه چه دالله ﷻ نه سوا بل ځانې دپناه نشته دې. دا خلق دوباء نه تبتیدلی وو او دژوند حریص وو اوددې خلاف عذاب کښې راگیر شو او زر هلاک شو.

د مسند یو حدیث کښې دی چه کله حضرت عمر بن خطاب ؓ شام طرفته اووتلو او سرغ (دیو ځانې نوم دې) ته اورسیدلو نو حضرت ابو عبیده بن جراح ؓ وغیره د لښکر سردارانوسره ملاو شو او ورته نې اوونیل چه په شام کښې نن سبا وباء ده. نو په دې کښې اختلاف پیدا شو چه آیا هلته لار شو اوکه نه. بالاخر حضرت عبدالرحمان بن عوف ؓ راغلو او وې فرمائیل چه مادرسلو الله ﷻ نه اوریدلی دی چه کله یو ځانې کښې وباء راشی اوتاسوته دهغه ځانې پته اولگی نو تاسویداسې حالت کښې هلته مه ځانې. حضرت عمر فاروق ؓ چه واوریدل نودالله حمدوثنانې بیان کړه اوبیادهغه ځانې نه نې تشریف یووړ. (بخاری ومسلم). (۲) یو بل روایت کښې دی چه دا دالله ﷻ عذاب دې چه په مخکو امتونو باندې راغلي وو. الخ. (۳)

قوله تعالى: -وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

مرگ په نیټه دې. بیا فرمائی چه څنگه دهغه خلقو تهنښتې هغوی د مرگ نه بچ نه کړې شول. داشان دجهاد نه مخ اړول هم بیکاره دی. اجل اورزق دواړه په قسمت کښې مقرر شوی دی. رزق نه زیاتیری او نه کمیری او مرگ نه مخکې کیږی اونه روستو کیږی. اوبل ځانې کښې ارشاد دې چه کوم خلق دالله ﷻ د لارې نه پاتې شو او کښیناستل او خپلوملگرو ته هم وانی که د جهاد شهیدان هم ځمونږ په شان پاتې شوی وې نونه به مړه کیدل. دوی ته اووايه چه لږ خودې خپلو ځانونونه هم مرگ نه لرې کړی که تاسو ریښتونی یی. بل ځانې کښې وانی چه انې الله ﷻ په مونږ دې جنگ ولې فرض کړلو اومونږ ته دې ولې یو وخته پورې فرصت رانکړو. نوددې په جواب کښې فرمائی چه مضبوط برج هم دمرگ په مخکې هیڅ نه دې.

په جهاد کښې مرگ ضروری نه دې. په دې موقع داسلامی لښکر نږد سردار او دبهادرانو مشر دالله ﷻ توره او داسلام پشت پناه دابوسلیمان بن خالد بن ولید فرمان نقل کول بالکل مناسب وخت باندې به وی چه کوم دوی د انتقال نه مخکې فرمائیلې وو. چه د مرگ نه ویریدونکی، اود جنگ نه مخ اړونکی نامرد، هغوی دې اوگوری چه زما جوړ جوړ د الله ﷻ په لار کښې زخمی شوې دې. په ټول بدن کښې مې داسې ځانې پاتې نه دې چه هغه ځانې په توره یا نیزه باندې نه وی لگیدلې. اوگوره چه څه نن په خپله بستره باندې مړ کړم په میدان جنگ کښې نه.

قوله تعالى: -مَنْ ذَا الَّذِي يقرضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا

دالله په لار کښې دخرچ کولو حکم. بیا پروردگار عالم خپلو بندگانو ته په خپله لار کښې دخرچ کولو ترغیب ورکوی او دا ځانې په ځانې ورکوی. حدیث نزول کښې هم دی چه څوك دی چه داسې الله ﷻ ته

(۱) الطبری: ۲۶۶/۶-

(۲) حمد: ۱/۱۹۴، صحیح بخاری کتاب الطب باب ما یدکر فی الطاعون: ۵۹۳، صحیح مسلم: ۱۳۱۹-

(۳) احمد: ۱/۱۹۳ (د صحیح بالشواهد)-

قرض ورکری چه نه مفلس دې او نه ظالم دې (۱)،
 د ابو الدحداح ؓ مال صدقه کول: د دې آیت په باره کښې حضرت ابو الدحداح انصاری ؓ ونیلی وو چه
 یارسول الله ؓ چه آیا الله ؓ څمونې نه قرض غواړی. نبی کریم ؐ او فرمائیل چه او وې ونیل چه ته خپل
 لاس را کړه. بیا نې لاس کښې لاس واخستلو او عرض نې او کړو چه یارسول الله ؓ ما خپل باغ الله ؓ ته
 قرض ورکړو او په دې کښې شپږ سوه د کهجورو ونې دی. او دهغه خانې نه نیخ خپل باغ ته راغلل او
 بهر او دریدو او خپلې ښځې ته نې آواز ورکړو بچی راوخله او بهر راوځه، ما دا باغ دالله ؓ په لار کښې
 ورکړو. (ابن ابی حاتم).

د قرض حسنه نه مراد: قرض حسنه نه مراد دالله ؓ په لار کښې خرچ کول دی. او په بچو باندې خرچ
 کول دی. او تسبیح او تقدیس هم دی.
 قوله تعالى: - قِضَعْفُهُ لَهٗ اَضْعَافًا کَثِیْرَةً ۚ

د ثواب دوچنده کول: بیا فرمائی چه الله ؓ به دا دوچنده او څلور چنده زیات کړی. لکه بل خانې کښې
 فرمائی چه ﴿مَثَلُ الَّذِیْنَ یُنْفِقُوْنَ اَمْوَالَهُمْ فِی سَبِیْلِ اللّٰهِ کَمَثَلِ حَبَّةٍ ۙ﴾ الخ یعنی دالله ؓ لار کښې د خرچ کولو مثال
 دهغه دانې په شان دې چه هغې کښې اووه وېری راوځی او په هر وېری کښې اووه دانې وی او الله ؓ چه
 چا دپاره غواړی زیاتوی الخ. د دې آیت تفسیر به هم عنقریب راځی انشاء الله.
 یوپه دوه لاکهه اجر ملاویدل: ابوهریره ؓ نه ابو عثمان نهدي تپوس او کړو چه ما اوریدلی دی چه دیو
 نیکی بدله د دوه لاکهو برابر ده. دوی ورته او فرمائیل پدې کښې څه تعجب دې مادنې کریم ؐ نه
 اوریدلی دی چه دیو نیکی بدله یوپه دوه لاکهه باندې ملاویری (مسند احمد) خو دا حدیث غریب دې
 ابن ابی حاتم کښې دی چه حضرت ابو عثمان دی ؓ فرمائی چه زما نه زیات به د حضرت ابوهریره په
 خدمت کښې هیڅوک نه وی پاتې شوی. دوی حج ته لاړل. بیا ورپسې څه هم لارم. بصرې ته چه اورسیدو
 نو ما واوریدل چه هغه خلقو د حضرت ابوهریره ؓ روایت نه پورتنې حدیث بیانوی. ما هغوی ته اوونیل
 چه په الله قسم ستاسو ټولو نه څه د حضرت ابوهریره ؓ په صحبت کښې زیات پاتې شوې یم. ما خو
 هیڅکله د هغوی نه دا حدیث نه دې اوریدلې. بیا زما زړه کښې راغلل چه څه د حضرت ابوهریره ؓ نه
 ددې پوښتنه اوکړم. نو څه صرف ددې یو حدیث په خاطر مکې ته لارم، هلته مې دوی سره ملاقات
 اوکړو، ما اوونیل چه دا بصرې والا ستاسو نه څنگه روایت کوی. دوی او فرمائیل چه په دې کښې د
 تعجب څه خبره ده، بیا نې هم دا آیت اولوستلو او وې فرمائیل چه دا دالله ؓ قول اولوله. ﴿فَمَا مَتَاعُ الْحَيٰوةِ
 الدُّنْیَا فِی الْاٰخِرَةِ اِلَّا قَلِیْلٌ ۝﴾ یعنی د ټولې دنیا اسباب دا څرته مقابله کښې حقیر او گټرنی. په الله قسم ما
 درسول الله ؓ نه اوریدلی دی چه دیو نیکی بدله کښې الله ؓ دوه لاکهه نیکی ورکوی. (هم ددې
 مضمون په ترمذی کښې دا حدیث هم دې چه کوم سړې بازار ته لاړ شی ﴿لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهُ لَا شَرِکَ لَهٗ الْمَلٰٓئِکَةُ
 وَهٗ الْحَمْدُ وَهٗ عَلٰی کُلِّ شَیْءٍ قَدِیْرٌ﴾ او وانی نو الله ؓ د هغه دپاره یو لاکهه نیکی نیکی. او یو لاکهه گناهونه نې
 معاف کوی. (۲) الخ. ابن ابی حاتم کښې دی چه ﴿مَثَلُ الَّذِیْنَ﴾ الخ، والا آیت نازل شو نو نبی کریم ؐ دعا
 اوکړه چه انې الله ؓ ا زما امت لره نور زیات ورکړه. نو د ﴿مَنْ ذَا الَّذِیْ﴾ والا آیت نازل شو. نبی کریم ؐ هم
 دادعا اوکړه نو ﴿اِنَّمَا یُوْقٰی الصُّبُوْنَ اٰخِرُهُمْ یَغْیْرِ حَسَابٍ ۝﴾ آیت نازل شو. (۳)

(۱) صحیح مسلم، کتاب الصلاة العسائرین باب الترغیب فی الدعاء: (۷۵۸۵)-

(۲) ابن ابی حاتم: (۱)-

(۳) ترمذی کتاب الدعوات باب ما یقول اذا دخل السوق: (۳۴۲۸، ابن ماجه: (۲۲۳۳)-

(۴) ابن ابی حاتم: (۱)-

د سورة اخلاص ثواب:- حضرت کعب احبار نه یوسری تپوس اوکړو چه ما یو سړی نه دا اوریدلی دی چه وم سړی سورة ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ یو خل اووانی نو دده دپاره د غمو او یاقوتو لس لاکه محلات دجنت جوړېږي آیا خه دا رښتیا اوکنرم؟ دوی اوفرمائیل چه په دې کښې د تعجب خه خبره ده بلکه شل لاکه دجنت محلونه جوړېږي. آیا خه دا رښتیا اوکنرم. دوی اوفرمائیل چه په دې کښې د تعجب خه خبره ده بلکه شل لاکه محلونه په جنت کښې جوړېږي بلکه شل لاکه نور هم او دیرش لاکه نور هم او دومره چه دهغې شمیر دالله ﷻ نه سوا هیچا ته معلوم نه وی، بیا دوی دا آیت تلاوت اوفرمائیلو او وې فرمائیل چه کله الله ﷻ ﴿أَضَاعَا كَثِيرَةً﴾ فرمائی نو بیادامخلوق دهغې دشمیر طاقت څنگه اولری؟
قوله تعالى:- وَاللَّهُ يَفْضُ وَيَنْصُطُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

رزق کمول او زیاتی کول:- بیا فرمائی چه درزق کمې بیشې دالله ﷻ د طرفنه ده، د الله ﷻ لار کښې خرج کولو سره بخیلی مه کوئی، چه خه درکړې په هغې کښې حکمت دې، او چه چاته ورنکړې نو په هغې کښې هم مصلحت وی، تاسو ټول به د قیامت په ورځ هغه طرفته واپس کیرئ.

اَلَمْ تَرَ اِلَى الْمَلَاِ	مِنْ بَنِي إِسْرَءِيْلَ	مِنْ بَعْدِ مُوسَى	إِذْ قَالُوا	لِنَبِيِّ
آیا تانه دې لیدلې حال دهغه سردارانو	د بنی اسرائیلو	روستو د موسی نه	کله چی اوونیل هغوی	آیا یو نبی خپل ته
اوتابه هغې واقعي هم غورکړې دې چې موسی	د بنی اسرائیلو یو دلی ته پښه شوې وه	چې هغوی خپل پیغمبر ته اوونیل	لَهُمْ اَبْعَثْ لَنَا	مَلِكًا
چې مقررکړه مونږله	یو باچا	چې جهاد اوکړو	په لار دالله کښې	اوونیل نبی
آیا داسې خویه نه وی	مونږ دپاره یو بادشاه مقررکړه	چې دالله پاک لار کښې جهاد اوکړو	په پیغمبر ورته اوونیل چې	آیا داسې خویه نه وی
إِنْ كُنْتُمْ	عَلَيْكُمْ الْقِتَالُ	أَلَا تُقَاتِلُوا	قَالُوا	وَمَا لَنَا
که چری فرض کړې شی	په تاسو باندې	جهاد	آیا جهاد اونکړئ	اوونیل هغوی
اوڅه شوی دی په مونږ	چې جهاد در باندې فرض شی	آیا تاسو اونکړې شی	اوونیل چې واه	داڅنگه کیدئ شی
أَلَا تُقَاتِلُ	فِي سَبِيلِ اللَّهِ	وَقَدْ أَخْرَجْنَا	مِنْ دِيَارِنَا	
چې اوبه نه کړو جهاد	په لار دالله کښې	او حال دا چې ویستلې شوی یو مونږ	د کورونو خپلو نه	چې مونږ دالله په لار د جهاد اونه کړو
د دې باوجود چې مونږ ایستلې شوی یو دخپل وطن	وَأَبْنَانَا	فَلَمَّا	كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ	تَوَلَّوْا إِلَّا
اودخامنو خپلو نه	اخو چې کله فرض کړې شو	په هغوی باندې	جنګ	آیا نو پشاشول (ټول) آ سوا
اوبال بچ نه	اخو چې جهاد پرې فرض کړې شو	نورو ټولو ورته	شاکړه	آ بغیرد
قَلِيلًا	مِنْهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ	بِالظَّالِمِينَ		
دلرو کسانو	دهغوی نه	او الله	پېژنی	داسې ظالمان او اوو
یوڅو کسانو نه	او الله پاک هغه کسان	دیرښه پېژنی	چې په خان ظلم کوی	

قوله تعالى:- اَلَمْ تَرَ اِلَى الْمَلَاِ مِنْ بَنِي إِسْرَءِيْلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى إِذْ قَالُوا لِنَبِيِّ لَنَا مَلِكًا تُقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

د یو پیغمبر واقعہ:- چہ دکوم نبی ﷺ دلتہ ذکر دی دہغه نوم حضرت قتادہ رضی اللہ عنہ یوشع بن نون بن افرام بن یوسف بن یعقوب علیہم السلام خودلی شوی دی لیکن دا قول صحیح نہ معلوم پری. خکہ چہ دا واقعہ دحضرت موسیٰ رضی اللہ عنہ نہ پس دحضرت داود رضی اللہ عنہ د زمانہ دہ لکہ خنگہ چہ صراحت سرہ منقول دی اودحضرت داود رضی اللہ عنہ اوحضرت موسیٰ رضی اللہ عنہ پہ مینخ کنبی زروکالونہ زیاتہ فاصلہ دہ. واللہ اعلم. د سدی قول دی چہ دا پیغمبر حضرت شمعون رضی اللہ عنہ دی. (۱) مجاہد رضی اللہ عنہ وانی چہ دا شمویل بن یایالی بن علقمہ بن صفیہ بن علقمہ بن ابو هاشف بن قارون بن یصهر بن فاحث بن لاوی بن یعقوب بن اسحاق بن ابراهیم خلیل اللہ دی.

د بنی اسرائیلو گمراہ کیدل او مغلوبہ کیدل:- قصہ خہ دا رنگ دہ چہ دحضرت موسیٰ رضی اللہ عنہ نہ پس بنی اسرائیل خہ وختہ پوری پہ حق لار روان وو. بیا پہ شرک او بدعت کنبی اختہ شو. مگر بیا ہم دوی تہ پرلہ پس نبیان علیہم السلام راتلل تر دی پوری چہ دبنی اسرائیل بی باکی د حدہ زیاتی شوی. اوس اللہ ﷻ ددوی دبنیمان پہ دوی باندی غالب کرل. ډیر وهل نی اوخوړل او در پہ دیکې شو. اول د توراۃ موجودگی او د تابوت د سکینہ موجودگی چہ کوم دحضرت موسیٰ رضی اللہ عنہ نہ دوی تہ وراثت کنبی ملاؤ شوې وو، ددوی دپارہ دغلبی باعث جوړ شوې وو، خو ددوی دسرکشی او د بدترین گناہونوپہ وجہ اللہ ﷻ ددوی نہ دانعمت واخستلو اوددوی د کورنی نہ نبوت ہم ختم کړې شو.

د شمعون رضی اللہ عنہ پیدائش:- دلاوی کوم اولاد کنبی چہ نبوت راروان وو، هغه ټول پہ ټولہ پہ جنگونو کنبی ختم شو. په دوی کنبی صرف یو حاملہ بنخہ پاتی شوې وه. ددی خاوند ہم قتل شوې وو. اوس د بنی اسرائیلو نظرونہ پہ دی بنخہ باندی وو. ددوی خواہش وو چہ اللہ ﷻ دی تہ هلك ورکړی او هغه هلك نی جوړ شی. پخپلہ بہ دی بنخې ہم شپہ ورځ دا دعا کولہ اواللہ ﷻ هغه دعا قبولہ کړه او دی تہ نی هلك ورکړو او دده نوم شمویل یا شمعون وو. ددی معنی دہ چہ اللہ ﷻ زما دعا قبولہ کړه. دنبوت عمر تہ پہ رسیدو اللہ ﷻ دہ تہ نبوت ورکړو.

د بادشاہ مقرر کولو مطالبہ:- هرکله چہ دوی دنبوت اعلان اوکړو نو قوم دده نہ مطالبہ اوکړه چہ تاسو مونږ لره یو بادشاہ مقرر کړنی چہ دہغه پہ نگرانی کنبی جهاد اوکړو. بادشاہ خوبنکاره شوې وو لیکن پیغمبر ورته خپل تریخ بیان اوکړو چہ هسې نہ تاسو د جهاد نہ انکاری شی. قوم ورته جواب ورکړو چہ زمونږ نہ زمونږ ملک اخستی شوې دی، زمونږ بچی گرفتار کړې شوی دی. اوبیا بہ ہم مونږ داسې بی غیرتی کوؤ او د مرگ نہ بہ ویریرو. نو جهاد فرض شو او حکم اوشو چہ ددی بادشاہ پہ نگرانی کنبی (جهاد تہ تیار شی) پہ دی آوریډو سرہ دوی حق دق شو او سوا د خہ خلقو نہ باقی ټولو مخ واپړولو او دا خہ نوی خبرہ نہ وه چہ ددی اللہ ﷻ تہ علم نہ وو.

وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ

ا اوونیل | هغوی تہ | پیغمبر دهغوی

اودهغوی خپل پیغمبر ورته اوونیل

إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا قَالُوا أَنَّى يَكُونُ

بیشکہ چی اللہ | مقرر کړې دی | ستاسو دپارہ | طالوت لره | باچا | اوونیل هغوی | خہ رنگ بہ وی

چی اللہ پاک طالوت ستاسو بادشاہ مقرر کړې دی دوی اوونیل چی | هانې داخه وانی | هغه کله

لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ	ده لرہ باچاهی اپہ مونہ باندی حال دا چی مونہ ازیات حقدار یو اپہ باچاهی سرہ دہغہ نہ
وَكَمْ يُوْتُ سَعَةً مِّنَ الْمَالِ قَالِ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ	پہ مونہ بادشاہی کولی شی دہغہ نہ خومونہ زیات دبادشاہی حقداریو
وَزَادَهُ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ آيَةَ	اونہ دہ ورکری شوی ہغہ تہ فراخی د مال نہ اوونیل پیغمبر بیشکہ اللہ غورہ کری دی ہغہ اپہ تاسو باندی
مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ	اوہغہ خویو مالدار سری ہم نہ دی پیغمبر ورثہ اوونیل چی اللہ پاک ستاسو بہ مقابلہ ہغہ مقرر کری دی
دَبَاجَاكِدُودَ هَغَه دَادَه چی رابہ شی تاسو تہ ہغہ صندوق اچی بہ ہغی کنبی ازہ اطمینان دی دطرفہ درب ستاسو	
وَبَقِيَّةٍ مِّمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَىٰ وَآلُ هَارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ إِنَّ	دطالوت د حکومت دادہ چی ہغہ صندوق بہ ورثہ واپس راشی چی بہ ہغی کنبی داللہ پاک دطرفہ د اطمینان سامان پروت دی
أَوْبَهُ كُنْبِي دَمُوسَىٰ أَوْدَهَارُونَ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ دَاوُلَادِ پَاتِي شُوي تَبْرَكَاتِ پِرَاتِه دِي	او باقی پاتی ہغہ خیزونہ اچی پربینودی وذا آل موسیٰ او آل دہارون ارآوری بہ ہغہ فرستی بیشکہ چی
فِي ذَلِكَ لَآيَةٌ لَّكُمْ إِن كُنْتُمْ مُّؤْمِنِينَ	اوپہ کنبی دموسیٰ اودہارون علیہما السلام داو لاد پاتی شوی تبرکات پراتہ دی اوہغہ دفرستو بہ حفاظت کنبی دی
دَاسْتَاوِ دپارہ دطالوت دبادشاہی یوخرگندہ نہنہ دہ کہ تاسو بہ ربتیا مومنان یی	

قوله تعالى: - وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا

دبادشاہ | تقرری :- مطلب دادی | چہ | کلہ | دبادشاہ | جو | پیدو | خواہش | نی | او | کرو | اودا | نی | خپل | پیغمبر | تہ | اوونیل | ، نو | پیغمبر | داللہ | | بہ | حکم | سرہ | طالوت | پیش | کرو | چہ | ددہ | تعلق | شاہی | خاندان | سرہ | نہ | وو | بلکہ | یو | لښکری | وو | شاہی | خاندان | د | یهودا | وو | او | ددہ | تعلق | دہغی | نہ | نہ | وو | نو | قوم | پرې | اعتراض | او | کرو | چہ | ددہ | نہ | مونہ | زیات | د | بادشاہت | حقدار | یو | بیا | بلہ | خبرہ | دادہ | چہ | دہ | سرہ | مال | ہم | نشته | دی | او | یو | غریب | دی | بعضی | وائی | چہ | دی | او | بہ | څکونکی | وو | ، چا | وئیلی | دی | چہ | دہ | بہ | باغ | ښکلی | کولو | یعنی | مالی | وو | نو | د | نبی | د | حکم | نہ | ددوی | رومی | سرکشی | داعتراض | بہ | صورت | کنبی | وہ | پیغمبر | دوی | تہ | جواب | ورکړو | چہ | دا | مقرر | تیا | زما | د | طرف | نہ | نہ | دہ | چہ | پہ | دی | کنبی | بہ | دوبارہ | غور | او | کړم | ، دا | خو | د | اللہ | | حکم | دی | او | ددی | پورہ | کول | ضروری | دی | بیا | ظاہرہ | کنبی | خوہغہ | تاسو | کنبی | لوڼی | عالم | او | طاقتور | انسان | دی | او | ښکلی | او | شجاع | دی | او | جنگی |

طریقو نہ ہم واقف دی. دلته ہم دا ثابتہ شوه چه د بادشاهی دپاره د قوت او طاقتور او لوئی زپه او دماغو والا پکار دی.

قوله تعالى: - وَاللَّهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

د بادشاهي ورکړه د الله ده: بيا فرماني چه اصلی او حقیقی مالک الله ﷻ دی. د ملک حقیقی مالک هم هغه پاک ذات دی. چه چا ته او غواړی نو ملک ورکوی او چه چاته او غواړی نو حکمت ورکوی او هغه رحمت والا دی. د چا مجال دی چه هغه لوئی ذات نه تپوس او کړی، چه څه غواړی کوی، دتولو نه تپوس کونکې څوک نه څوک شته دی. خو پروردگار ددې نه مستثنی دی. هغه ذات د لوئی فضل مالک دی او د خپلو نعمتونه چه چاته ورکوی نو هغه ددې دپاره مخصوص کوی، هغه ذات علم والا دی ښه په هر څه پوهه ذات دی چه څوک د کوم یو څیز مستحق دی او څوک مستحق نه دی.

قوله تعالى: - وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِّنْ رَبِّكُمْ

دسکینه نه مراد: - نبی (شمویل یا شمعون) ﷺ فرماني چه د طالوت د بادشاهت رومبی د برکت ښه دا ده چه تاسو ته به وړک شوې تابوت سکینه ملاؤ شی چه په هغې کښې به وقار او عزت او جلالت او رحمت وی. په هغې کښې د الله ﷻ ښې دی او تاسو دا ښه پیژنئ. ① د بعضو قول دی چه سکینه د سرو یو رکیبی وه. چه په هغې کښې به د نبیانو علیهم السلام زړونه مبارک وینځلې شو او دا حضرت موسی ﷺ ته ملاؤ شوې وو. او په دې کښې دتورات تختې وې. ② چا ونیلی دی چه ددې خله هم وه لکه څنگه چه دانسان خوله وی. او روح هم وو. او هوا هم وه. دوه وزرې نې وې. اولکي هم وه. ③ وهب وائی چه د مړې پشو سر وو پکښې. هرکله چه به هغې د تابوت نه خبرې او کړې نو دوی ته به د نصرت یقین اوشو او جنگ کښې به ورته فتح نصیب شوه. ④ دا قول هم دی چه یو روح وو چه دالله ﷻ طرفنه، کله چه به بنی اسرائیلو کښې اختلاف پیدا شو په څه خبره باندې او دوی ته به اطلاع نه وه نو دې به خبرې کولې. د حضرت موسی ﷺ او حضرت هارون ﷺ دباقي وراثت نه مراد لرگي او دتورات تختې او مالوچ او څه کپړې او پیزار وو.

د تابوت تفصیل: - حضرت عبدالله ابن عباس ﷺ فرماني چه فرښتو د زمکې او آسمان په مینځ کښې دا تابوت نیولی وو او طالوت بادشاه ته نې مخکښې کړو، ددې تابوت په کتلو سره هغوی ته د نبی د نبوت او د طالوت د بادشاهت یقین اوشو. دا هم ونیلی شی چه دا د غوا دپاسه راوړلې شو. بعضې وائی چه کفارو کله یهودیانو باندې غلبه اوکړه نو دوی نه تابوت سکینه واخستلې شو. او اریحان ته یوړو. او دخپل لوئی بت شاته نې کیخودو. هرکله چه الله ﷻ دا بنی اسرائیلو ته واپس کول غوښتل نو بیا کفار نې دسحر په وخت کښې بت خانې ته بوتلل نو وې کتل چه بت لاندې پروت دی او تابوت پرې دپاسه دی. هغوی بیا بت دپاسه کړو لیکن په بل سحر نې او کتل چه بیا هم هغه معامله ده، دوی بیا بت پاس کړو. سحر چه کله لاپل نو وې کتل چه بت یو طرفته مات پروت دی. نو یقین ورته اوشو چه دا دالله ﷻ کرشمې دی. نو دوی داتابوت اوچت کړو او یو بل کلی ته نې یوړو او هلته نې کیخودو. هغه خانې کښې یو وبائی مرض خور شو، د بنی اسرائیلو یو ښځه هغه خانې کښې قید وه، هغې دوی ته اووئیل چه دا واپس هغه خانې ته یوسی. نو تاسو ته به ددې خبرې نه نجات ملاؤ شی. دې خلقو په دوو غواگانو باندې تابوت کیخودو او واپس نې بنی اسرائیلو ته اولیرلو، ښار ته نزدې په رسیدو غواگانو رسنی اوشلولې او او تښتیدې. او تابوت هم هغه خانې کښې پاتې شو چه کوم بنی اسرائیلو راوړو. بعضې وائی چه دا دوو خوانانو اورسولو. والله اعلم. (لیکن دقران پاک په الفاظو کښې دا موجود دی چه دا فرښتو راوړې وو. مترجم) دا هم ونیلی شوی دی چه دا د فلسطین یو کلی کښې وو او دهغې نوم ازدوه وو.

قوله تعالى: - إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّكُمْ إِن كُنتُمْ مُّؤْمِنِينَ

د نبوت او بادشاہت دلیل:- بیا فرمائی: چہ زما دنبوت دلیل او د طالوت بادشاہ دلیل ہم دی چہ تابوت بہ فریستی راوری، کہ تاسو پہ الله ﷻ او د قیامت پہ ورخ یقین لرئ.

فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ

۱ | بیاچی کله | روان شو طالوت |

۱ | بیا هر کله چې طالوت روان شو

بِالْجُنُودِ ۱ قَالَ إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ ۚ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ

دلنکر سره انوړې وئیل | چی الله | امتحان کونکی دی ستاسو | په یو دریاب سره | نو هغه چاچی او ځکلی اوبه | دهغې نه
دلنکر سره | انو اعلان ئې او کړو چې الله پاک دیو نهر په ذریعه ستاسو امتحان اخلی | اچا چې دهغه دریاب نه اوبه او ځکی

فَلَيْسَ مِنِّي ۚ وَمَنْ لَمْ يَطْعَمَهُ إِلَّا مَنْ اغْتَرَفَ

نونه دی ملگری زما | او هغه چاچی اونه ځکلی اوبه | نو هغه ملگری دی زما | مگر | هغه څوک چې وی ځکلی
نوهغه زما ملگری نه دی | او چا چې دغه اوبه اونه ځکلی | نو هغه زما ملگری دی | مگر هغه څوک چې یو چونگ

عُرِفَ ۱ بِيَدِهِ ۱ فَشَرَبُوا مِنْهُ

یوه لپه | په لاس خپل سره | هغه زما د ملگریا نه او ځی | او ځکلی هغوی ټولو په مړه خسته | دهغې دریاب نه
په خپل لاس سره اوبه او ځکی | نو دیو څو کسانو نه علاوه باقی نورو ټولو د هغې

إِلَّا قَلِيلًا مِّنْهُمْ ۖ فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُوا

ما سوا دلپو کسانو | دهغوی نه | انو کله چې | پوری وتو دهغه دریاب نه | هغه او هغه کسان | اچی ایمان ئې راوړې وو
نه اوبه او ځکلی | کله چې هغه او دهغه ایماندار ملگری د دریاب نه تیر شول

مَعَهُ ۱ قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ ۚ قَالَ

دهغه سره | او وئیل هغوی | نشته طاقت | زموږ | ان ورځ | د (مقابلې) جالوت او دلنکر دهغه سره | او وئیل
..... نو هغوی او وئیل نن خوموږ کښې د جالوت او دهغه لښکر سره د مقابلې طاقت نشته | او هغه

الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلْقُوا اللَّهَ ۚ كَم مِّن فِئَةٍ

هغه کسانو | اچی یقین ئې وو (په دې) | اچی هغوی | مخامخ کیدونکی دی د الله سره | ډیر ځله ډله
کسانو چې په دې خبره پوهه وو چې د الله سره به مخامخ کیدو او وئیل | چې ډیر کم کرته

قَلِيلَةٌ ۚ غَلَبَتْ فِئَةٌ كَثِيرَةٌ ۚ بِإِذْنِ اللَّهِ ۚ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ ۝

لږه | اغالب شوې ده | په ډله لویه باندې | په حکم د الله سره | او الله | ملگری دی | د صبرناکو خلقو
وړه ډله د الله په حکم سره په لویه ډله باندې غالبه شوې ده | او الله پاک د صبر کونکو ملگری دی

قوله تعالى:- فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ ۚ قَالَ إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ ۚ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي ۚ

دنهر نه د اوبو نه ځکلو امتحان:- اوس واقعہ بیانیری چہ کله دې خلقو د طالوت بادشاہت قبول کړو او
هغوی دوی جهاد ته بوتلل. د حضرت سعدی رضی الله عنہ د قول مطابق د دوی تعداد اتیا زره وو. (۱) په لار کښې

طالوت او وئیل چہ اللہ ﷻ ستاسو از مینبت پہ یو نہر سرہ کوی۔ حضرت عبداللہ ابن عباس رضی اللہ عنہما دقول مطابق دانہر داردن او فلسطین پہ مینخ کنبی وو۔ (۱) ددی نہر نوم الشریعہ وو۔ طالوت دوی ہونیار کرل چہ ددی نہر اوبہ مہ خکی: او کہ چا او خکلی نو ماسرہ دی نہ خی۔ کہ چا یو گوٹ نیم او خکلی نو ہیخ باک نشته دی۔ خوہر کله چہ ہلتہ اور سیدل نو دیر تری وو، پہ نہر وریریوتل او بنہ دیری اوبہ نی او خکلی۔ خودیرلر خلق داسی پوخ ایمان والا وو چہ ہغوی اوبہ اونه خکلی خو یو یو لپہ۔ حضرت عبداللہ ابن عباس رضی اللہ عنہما دقول مطابق دیو لپی خکلو والو تنده ماتہ شوه او ہغوی پہ جہاد کنبی شریک شو۔ او چہ کومو بنہ دیری اوبہ خکلی وی دہغوی تنده نہ ماتیدہ او نہ ہغوی پہ جہاد کنبی شریک شو۔ حضرت سدی رضی اللہ عنہما فرمائی چہ پہ اتیاؤ زرو کنبی شپہ اویا زرو اوبہ او خکلی او صرف خلورو زرو سرو اوبہ اونه خکلی او فرمانبردار جوړ شو۔

قوله تعالى: - قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلِقُوا اللَّهَ لَكُم مِّنْ فَتْنَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فَتْنَهُ كَثِيرَةٌ يَأْذِنُ اللَّهُ

د عالمانو نصیحت:- حضرت براء بن عازب رضی اللہ عنہ فرمائی چہ د حضرت نبی کریم ﷺ اصحابو رضی اللہ عنہم بہ اکثر فرمانیل چہ دبدر پہ ورخ زمونږ شمیر هغه هومره وو چہ خومره شمیر د حضرت طالوت بادشاہ اود هغه د فرمانبردارو وو چہ هغوی سرہ نہر نہ پورې وتلی وو (۲) یعنی درې سوه دیارلس (۳۱۳)۔ ددی خانی نہ پورې وتل دی نافرمانو دیر زیاتی اوکړو او دوی دیر پہ بزدلانه فعل سرہ د جہاد نہ انکار اوکړو۔ او د دینمن زیات شمیر ددوی حوصلې ماتې کړې اوصفا جواب نی ورکړو چہ نن خوپه مونږ کنبی دجالوت لښکر سرہ د جنگ کولو طاقت نشته دی۔ اگر چہ دوی ته علماء دیری د همت وعظ او حوصلې خبرې ورکړې او ورته نی اوفرمانیل چہ پہ قلت او کثرت باندې فتح موقوف نہ ده، پہ صبر اونیکی نیتی باندې ضرور داللہ ﷻ مدد ملاویری۔ دیر خل داسې شوی دی چہ یو موتی خلقو لویولویو جماعتونه (دلې) را پرزولې دی۔ تاسو صبر اوکړنی اوبہ طبیعت کنبی استقلال راوولی او عزم اوساتی داللہ ﷻ په وعدو باندې، ددی صبر پہ بدله کنبی بہ اللہ ﷻ تاسو سرہ مدد اوکړی، خو دہغوی کلک زړونه نرم نشو او دہغوی بزدلی لري نشوه۔

وَلَمَّا	بَرَزُوا	لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ	قَالُوا	رَبَّنَا	أَقْرِعْ
او کله چی اووتل مقابلې ته	دجالوت او د لښکر د هغه سره	انو وی وئیل	اے ربہ	زمونږ	ا راوړو
او هر کله چی هغوی دجالوت او د هغه د لښکر مقابلې ته راووتل	انو دعائی اوکړه	چی ائی	زمونږ	ربہ	
عَلَيْنَا	صَبْرًا	وَوَبَّيْتُ	أَقْدَامَنَا	وَأَنْصَرْنَا	عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ
په مونږ باند	صبر	او کلک کړه	قدمونه	زمونږ	او مدد اوکړه
مونږ له دیر صبر را کړه	او زمونږ	قدمونه مضبوط کړه	او د کافرو په	مقابله کنبی	زمونږ مدد اوکړی
فَهَزَمُوهُمْ	يَاذِنُ اللَّهُ	وَقَتْلَ	دَاوُدَ	جَالُوتَ	وَأَتَتْهُ اللَّهُ
نو مسلمانانو ماتې ورکړه	هغوی ته	په حکم داللہ	او قتل کړو	داوود	جالوت لره
نو د اللہ په حکم نی هغوی او تبستول	او داوود رضی اللہ عنہ	جالوت لره مړ کړو	او اللہ پاک	حضرت	

(۱) صحیح بخاری، کتاب المغازی باب عدة اصحاب بدر: (۳۹۵۷)۔

(۲) ابن جریر وسنده جلد۱)۔

الْمَلِكُ وَالْحِكْمَةُ	وَعِلْمُهُ	مِمَّا يَشَاءُ ط	وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ
<p>باچاهی او حکمت اووې بنودل هغه ته هغه څه چې غوښتل الله او که چری نه وې ختمول د الله داود ؑ ته بادشاهی او حکمت اوچې څه نې مناسب گنړل هغه ورکړل او که الله بعضې خلق د بعضې</p>			
النَّاسِ	بَعْضُهُمْ	بِبَعْضٍ لَا	لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ وَلَكِنَّ اللَّهَ
<p>خلقو لره بعضې دهغوی نه اېه بعضې نور سره نو خامخا خراب شوې وو نظام دزمکې الیکن الله نور وخلقو په لاس نه دفع کول نو دزمکې انتظام به خراب شوې وو خوا الله پاک</p>			
ذُو فَضْلٍ	عَلَى الْعَالَمِينَ ۝	تِلْكَ آيَةُ اللَّهِ	نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ ط
<p>خاوند د فضل دې په خلقو باندې دا آیتونو د الله دې چې مونږ نې اور وو تاته په حقه سره په خپل مخلوق ډیر زیات مهربان دې (چې) دامن انتظام ور له کوی ادا د الله آیتونه دې چې مونږ نې تاسو ته په حقه بیانوو</p>			
وَإِنَّكَ	لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ۝		
<p>اویشکه ته د رسولا نوځنې نې </p>			
<p>اویشکه ته د پیغمبرانو نه (یولونې) پیغمبر نې</p>			

وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالُوا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا

د حضرت داود ؑ د لاسه د جالوت مرک :- یعنی چه کوم وخت کښې د مسلمانانو دې مختصر جماعت د کفارو غټ لښکر او کتلو نو د الله ﷻ په دربار کښې نې عرض او کړو چه ائې الله ﷻ مونږ ته صبر نصیب کړه او مونږ ثابت قدم کړه. اود جنگ په وخت کښې زمونږ قدمونه مضبوط کړې. دمخ اړولو او تینستې نه مونږ اوساتې، او په دې دښمنانو باندې مونږ غالب کړې. ددوی دا عاجزانه او مخلصانه دعا گانې قبلېږې او د الله ﷻ مدد نازلېږې او د مسلمانانو دا یوموتی جماعت هغه لوڼې لښکر تهس نهس کوی. او د حضرت داود ؑ د لاسه د مخالفو سردار جالوت او ورثې شی. اسرائیلی روایتونو کښې دا هم روایت دی چه حضرت طالوت ؑ دوی سره وعده کړې وه که تاسو جالوت لره قتل کړنې نو څه به تاسو ته خپله لور په نکاح کړم. او خپل نیم مال به تاسو ته درکړم. او په حکومت کښې به مو هم شریک کړم. نو حضرت داود ؑ کانړنې په مچونږه کښې کیخودو او جالوت طرفته نې اوویشتلو او هم په دې هغه مړ شو. حضرت طالوت ؑ خپله وعده پورا کړه او بالاخر د سلطنت مستقل بادشاه هم دوی شو. او د الله ﷻ د طرفه هم ورته نبوت غوندي لوڼې نعمت ملاؤ شو. او د حضرت شموئیل ؑ نه پس دوی پیغمبر او بادشاه جوړ شو. د حکمت نه مراد نبوت دې. او ډیر خاص علوم هم چه کوم الله ﷻ غوښتل او خپل نبی ته نې اوخودل.

قوله تعالى: - وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضُهُمْ بِبَعْضٍ لَّفَسَدَتِ الْأَرْضُ وَلَكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ
د جهاد د فرضیت حکمت :- بیا ارشاد فرمائی که الله ﷻ داشان د لاندې خلقو حالت نه بدلولی لکه څنگه چه د بنی اسرائیلو طالوت غوندي جابر او مدبر بادشاه او د حضرت داود ؑ پشان دلیر سپه سالار ورکړل او بدلون نې راوستلو او که داسې نې نه کولی نو خلق به هلاک شوی وو. بل ځانې کښې ارشاد دې چه (وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضُهُمْ بِبَعْضٍ لَّهُدَمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوٌ وَمَجْدُ يُدْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا) یعنی که داسې دبل لرې کول نه وی نو عبادت خانې او هغه مسجدونه چه په هغې کښې د الله ﷻ نوم په کثرت سره اخستې شی مات کړی شوی وی.)

د نیک انسان ہو گت۔۔ حضرت رسول اکرم ﷺ فرمائی چہ دیونیک بخت ایماندار پہ وجہ ددہ چاپیر چل کنبی اللہ ﷻ دسلو سلو کورونو نہ مصیبتونہ لرې کوی۔ بیا راوی حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہم ددی آیت مبارک تلاوت اوکړو۔ (ابن ماجہ) لیکن ددی حدیث سند ضعیف دی۔ دابن جریر یو بل غریب روایت کنبی دی چہ اللہ ﷻ دیو ریښتونى مسلمان پہ وجہ دہ او د اولاد، اولاد او د دہ کور والہ اود دہ چاپیر چل کورونہ ښانسته کوی او ددہ تر موجودگي پورې هغوی داللہ ﷻ پہ حفاظت کنبی وی۔
د ابن مردویه یو روایت کنبی دی چہ قیامتہ پورې بہ تاسو کنبی اووہ کسان ضرور داسې وی چہ د هغوی پہ وجہ بہ تاسو سره مدد کیږی اوپہ تاسو بہ باران کیږی او تاسو ته بہ روزی ملاویږی۔ د ابن مردویه پہ یو بل روایت کنبی دی چہ زما پہ امت کنبی بہ دیرش ابدال وی چہ د هغوی پہ وجہ بہ تاسو ته روزنی ملاویږی، تاسو باندې بہ بارانونه ورولی شی او ستاسو مدد بہ کولی شی۔ دا حدیث قتاده رضی اللہ عنہ بیان کړې دی او فرمائی چہ زما خیال دی چہ حضرت حسن رضی اللہ عنہ هم ددغې ابدالو نه وو۔

قوله تعالى: - يٰۤاَيُّهَا عَلِيُّ بْنُ أَبِي تَالِطٍ وَأَتْلُوْهُمَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَأَتْلُوْهُمَا لِيْنَ الْمُرْسَلِيْنَ

د نبی د رسالت حقانیت:۔ بیا فرمائی چہ ائی اللہ ﷻ دا نعمت او ستا احسان دی چہ هغه یو په بل سره دفع کوی۔ هم هغه ذات ریښتونې دی او د هغه پاک ذات ټول کارونه د حکمت دی۔ هغه خپل دلیلونه په خپلو بندگانو باندې واضح کوی۔ هغه پاک ذات په ټول مخلوق باندې فضل او رحم کوی۔ دا ټول واقعات او دا ټولې حق خبرې ائی نبی صرف زمونږ د وحی په ذریعہ تاته معلومې شوې۔ ته زما ریښتونې رسول ئی، زما ددی خبرو او پخپله ستا د نبوت ریښتینوالی علم هغه خلقوته هم دی چہ د چا په لاس کنبی کتاب دی۔ دلته اللہ ﷻ ډیر په تاکید سره قسم خوری او دخپل نبی د نبوت تصدیق کوی۔

الحمد لله د دویمې پارې تفسیر ختم شو

تِلْكَ الرُّسُلُ	فَضَّلْنَا	بَعْضَهُمْ	عَلَى بَعْضٍ مِنْهُمْ	مَنْ
دغه رسولان	فضیلت ورکړې وو مونږ	بعضو د هغوی نه	په بعضو باندې	د هغوی هغه څوک دی
دا پیغمبران داسې دی چې مونږ دوی له دیوبل نه اوچتې مرتبې ورکړې دی	اوپه دوی کنبی			
كَلَّمَ اللَّهُ	وَرَفَعَ	بَعْضَهُمْ	دَرَجَاتٍ	وَاتَيْنَا
چې خبرې کړې دی اللہ د هغوی سره	اوپورته ئې کړل	بعضې د هغوی	په درجو سره	اوورکړې مونږه
اللہ پاک چاسره خبرې کړې دی	اوچاله ئې	په بل شان	اوچتې مرتبې ورکړې دی	اوورکړې دی مونږ
عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ الْبَيْتِ	وَإِذْنُهُ	يُرْوَاهُ الْقُدِّسُ	وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ	
عیسی ځوی دمريم ته	ښکاره ښی	او قوی کړو مونږه	هغه	اږه پاک روح او که چری غوښتلې اللہ
دبی بی مريم خونې عیسی	ته څرگنده ښی	اوپه پاک روح سره	موهغه مضبوط کړې وو	او که اللہ ته منظور وي
مَا أَقْتَلَ	الَّذِينَ مِنْ بَعْدِ	هُمْ	مِنْ بَعْدِ مَا	جَاءَتْهُمْ
ته به وو کړې جنگ	هغه کسانو	چې روستوا ددې نه وواپس دهغې نه	چې راغلي وې	هغوی ته
نودهغوی نه پس خلقو به دداسې څرگنده وښو	داراتلونه پس	په کور جنگونه کولې		
الْبَيْتِ	وَلَكِنْ	اِخْتَلَفُوا	فَمِنْهُمْ	مَنْ
روښانه ښی	لیکن	هغوی اختلاف اوکړو	انو بعضې د هغوی نه	هغه څوک دی
چې ایمان ئی راوړو				
.....	خواله پاک په چا جبر نه کوی	نودوی جدا جدا شو	چاپه کنبی

وَمِنْهُمْ	مَنْ	كَفَرَط	وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ	مَا أَقْتَلُوا
او بعضی دهنوی نه هغه څوک دی چی د کفر لارنې اختیار کړه او که غوښتلې الله انو هیچرې به نه جنگیدلې				
کښې ایمان راوړ او چا په کښې کفر خوښ کړو او که الله پاک ته دا منظور نودوی به جنگونه نه کول				
وَلَكِنَّ اللَّهَ	يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ			
لیکن الله	کوی هغه کار چی غواړی			
خو الله تعالی چې څه غواړی هغه کوی				

قوله تعالى: -فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ-

د نبیانو علیهم السلام درجات :- دلته دا بیان کیږي چې رسولانو کښې هم د مرتبو په لحاظ فرق وو. لکه بل ځانې کښې فرماني چې ﴿وَلَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ النَّبِيِّينَ عَلَى بَعْضٍ وَاتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا﴾ مونږ بعضو نبیانو ته په بعضو نورو باندې فضیلت ورکړو. او داود عليه السلام ته مونږ زبور ورکړو. دلته هم ددې بیان دې په دوی کښې بعضې داسې هم دی چې هغوی سره مونږ خبرې هم کړې دي. لکه موسی عليه السلام او محمد عليه السلام او آدم عليه السلام. صحیح ابن حبان یو حدیث مبارک کښې نقل کړي دي چې په هغې کښې د معراج بیان سره دا هم وارد شوی دی چې د کوم یو نبی سره د نبی کریم عليه السلام په کوم آسمان کښې ملاقات اوشو. او دا د هغوی د مرتبو د کم و بیش دلیل دی.

اویو حدیث کښې دی چې د یو مسلمان او یو یهودی څه خبرې اترې اوشوې. نو هغه یهودی اووئیل چې قسم په هغه الله عليه السلام چې هغه پاک ذات موسی عليه السلام ته په ټول جهان فضیلت ورکړو. مسلمان دا برداشت نه کړې شو او هغه ئې یو څپره اووهلو او وې وئیل چې انې خبیثه، آیا زمونږ نبی محمد عليه السلام نه هم هغه افضل دي؟ هغه یهودی نبی کریم عليه السلام ته ددې شکایت اوکړو. نبی کریم عليه السلام او فرمائیل چې ماته په نبیانو باندې فضیلت مه راکوی د قیامت په ورځ به ټول بې هوشه شی. د ټولو نه مخکښې به زه هوش کښې رازم. نو زه به گورم چې موسی عليه السلام به د الله عليه السلام د عرش پښه نیولې وی. ماته معلوم نه دی چې هغه زما نه مخکښې هوش کښې راغلو. یا هډو بې هوشه شوې نه وو. او د کوه طور د بې هوشۍ بدله کښې ددې ځانې د بې هوشۍ نه بچ کړې شو. نوماته په نبیانو علیهم السلام باندې فضیلت مه راکوی. (۱) د تعارض شبهه:- یو پیل روایت کښې دی چې د پیغمبرانو مینځ کښې ماته فضیلت مه راکوی. (۲) نو دا حدیث په ظاهره د قرآن پاک د دې آیت خلاف معلومېږي،

دلالت د پاره د دفع د تعارض:- ① لیکن دراصل څه تعارض نشته. ممکن دی چې د نبی کریم عليه السلام دا فرمان ددې نه مخکښې وو چې کله نبی کریم عليه السلام ته د فضیلت علم شوې وو. خو دا قول لږ د فکر قابل دی. ② دویم جواب دادې چې نبی کریم عليه السلام دا صرف د تواضع او عاجزۍ په وجه وئیلی وو د حقیقت په طور نه ③ دریم جواب دادې چې داسې جگړې، اختلافات او یو ته په بل باندې فضیلت ورکول د بل شان کمول دی. ددې وجې نبی کریم عليه السلام منع فرمائیلی وو.

④ څلورم جواب دادې چې تاسو ورته فضیلت مه ورکوی یعنی خپلې رانې، خپل خیال او خپل ذهنی تعصب سره خپل نبی عليه السلام ته په بل نبی فضیلت مه ورکوی.

⑤ پنځم جواب دادې چې د فضیلت او تکریم فیصله ستاسو بس کښې نه ده. بلکه داد الله عليه السلام د طرفه ده. چې هغه پاک ذات چاته فضیلت ورکوی نو تاسو هغه اومنی، ستاسو کار منل او ایمان راوړل دی.

(۱) صحیح بخاری کتاب احادیث انبیاء باب قول الله تعالی (وان یونس لمن المرسلین) : ۳۴۱۴، صحیح مسلم: (۲۳۷۳) -
(۲) ایضا -

قوله تعالى: -وَأَتَيْنَا عِيسَى

ذکر د خاص پس د عام نه: بیا فرمائی چې مونږ عیسی علیه السلام ته واضح دلیلونه او داسې حجتونه ورکړې وو چې د هغې په ذریعہ بنی اسرائیلو ته دا خبره ښه صفا واضحه شوه چې د نبی کریم صلی الله علیه وسلم رسالت بالکل رښتونی دې. او دا حقیقت هم په بنی اسرائیلو باندې ښه واضحه شو چې عیسی علیه السلام هم نورو بندګانو پشان د الله جل جلاله یو عاجزه بنده او بې وسه غلام دی. او د روح القدس یعنی جبرائیل علیه السلام په ذریعہ مونږ د دوی امداد او کړو بیافرمانی چې د روستو خلکو اختلافات هم زمونږ د صلی الله علیه وسلم فیصلې او د تقدیر یوه نمونه ده او زمونږ شان دادې چې څه غواړو کوو، زمونږ د څه ارادې نه جدا مراد نه دی. د مشرګانو د شفاعت د تصور تردید

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا	اٰمَنُوْا
ای هغه کسانو چې ایمان مو راوړې دې	
.....انې مسلمانانو.....	
أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِّنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعَ فِيهِ وَلَا خُلَّةَ وَلَا شَفَاعَةَ وَالْكَافِرُونَ	
خرج کړئ دهغه مال نه چې درکړې دې مونږه تاسوته مخکې ادې نه چې راشی هغه ورځ چې نه به وی مونږ چې کوم مال متاع درکړې ده دهغې نه خیراتونه ورکړئ مخکې ددینه چې هغه ورځ راشی	
بِيعَ فِيهِ وَلَا خُلَّةَ وَلَا شَفَاعَةَ وَالْكَافِرُونَ	
اغسل خرڅول په هغې کښې اونه به دوستی پکار راځی اونه به سفارش چلېږي او کافران خلق	
چې نه په کښې دمال اخستل خرڅول وی اونه به دوستی وی اونه به سفارش چلېږي او چې کفر ئې غوره کړې دې	
هُمُ الظَّالِمُونَ ۝	
الله لآ إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ	
هغوی په اصل کښې ظالمان دی الله نشته لائق دعبادت مگر هغه دې همیشه ژوندې دې	
هم هغوی ظالمان دی الله چې لائق دعبادت هیڅوک نشته یواځې هغه دې تل ژوندې دې	

الله جل جلاله خپلو بندګانو ته حکم کوی چې دوی دې نیکو لارو کښې خپل مالونه خرچ کړي چې الله جل جلاله سره د دوی ثواب جمع وی. او فرمائی چې په خپل ژوند کښې خیراتونه او صدقې کوي، د قیامت په ورځ خو به نه اخستل خرڅول وی او نه به په دې خلاصیدل وی چې ډیر سره زر ورکړي. او نه به د چا نسب او دوستی په کار راځي. لکه بل ځانې کښې فرمائی چې ﴿فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ فَلَا أَنسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَتَسَاءَلُونَ﴾^(۱) یعنی کله چې شپېلی اووهلې شی نو په هغه ورځ به نه نسب وی او نه به چا سره څه سامان وی. او په هغه ورځ به د سفارشیانو سفارش په کار نه راځي.

قوله تعالى: -وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ ۝

بیا فرمائی چې کافران ظالمان دی. یعنی پوره او پاڅه ظالمان هغه دی. چې هم د کفر په حالت کښې الله جل جلاله سره ملاقی شی. عطاء ابن دینار رحمه الله علیه فرمائی چې شکر دې چې الله جل جلاله کافرانو ته ظالمان اوونیل خو ولې ظالمانو ته ئې کافران او نه وئیل. (۱)

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ

اللہ | نشته لاتق دعبادت | مگر هغه دي | هميشه ژوندي دي |

اللہ چي لاتق دعبادت هيڅوک نشته يواځي هغه دي | تل ژوندي دي |

الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا

ټول کائنات دهغه په اختيار کښي دي | نه نيسي هغه باندې | پرکالي | اونه خوب | دهغه دي | هغه څه

او دټول مخلوق انتظام کوي | نه پرې پرکالي راځي | اونه خوب | دهغه (ملکيت) دي څه چي

فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ

چي په آسمانونو کښي دي | او هغه څه چي په زمکه کښي دي | څوک دي | هغه کس | چي سفارش به اوکړي

په آسمانونو کښي او څه چي په زمکه کښي دي | څوک دي چي دچا سفارش اوکړي

عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ

هغه سره | مگر په اجازت دهغه سره | معلوم دي هغه ته | هر هغه څه | چي دخلقو په وړاند دي

دهغه په دربار کښي دهغه داجازت نه بغيرا پوهه دي | په هغه خبروچي خلقو ته ښکاره دي |

وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِّنْ عِلْمِهِ إِلَّا

او هغه څه | چي پناه دي دخلقو نه | او نشي احاطه کولي داخلق | په هيڅ څيز | د علم دهغه نه | مگر

او په هغه خبروچي دخلقو نه پتي دي | او دوي دهغه معلوماتونه په هيڅ باندې احاطه نشي کولي | مگر

بِمَا شَاءَ وَيَسْمَعُ كُرْسِيُّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ

په هغه چي او غواړي هغه | او خوردي | حکومت دهغه | په آسمانونو او په زمکه کښي | اونه ستري کوي هغه لره

په هغې چي الله پاک ئې او غواړي | دهغه حکومت په زمکه او آسمانونو باندې خور دي | اونه ستري کيږي ددي

حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ

حفاظت ددي دواړو | او هغه اوچت دي | اولوي دي |

دواړو په ساتنه | او هغه اوچت اولوي ذات دي |

دايت الكرسى فضيلت دا ايت ايت الكرسى دي. او دا دير عظمت والا دي. ابى بن كعب نه نبى كريم ﷺ تهوس اوکړوچي كتاب الله کښي دټولونه زيات عظمت والا ايت کوم يو دي؟ هغوى جواب ورکوي چي الله ﷻ او د هغه رسول ﷺ ته د دي زيات علم دي. نبى كريم ﷺ همدا سوال بيا کوي. د څو واري پښتني نه پس بيا نبى كريم ﷺ په خپله جواب ورکوي چي ايت الكرسى نبى كريم ﷺ فرماني چي انې ابو المنذر الله ﷻ دي تا ته ستا علم مبارك کړي. په هغه الله ﷻ مي دي قسم وي چي د هغه په قدرت کښي زما سا ده، د دي به ژبه وي او شوندي به ئې وي او دا به د حقيقي بادشاه پاکی بيانوي او د عرش پښې سره به لگيدلي وي. (مسند احمد). ()

(۱) احمد: ۱۴۱/۵، صحيح مسلم: كتاب صلاة المسافرين باب فضل سورة الكهف واية الكرسى: ۸۱۰، ابوداود: ۱۴۶۰، دحديث پاک آخرى حصه، (والذى نفسى بيده ان له لسانا) منكر دي -

صحیح مسلم کنبی ہم داحدیث دی. لیکن د دی دا روستی قسمہ جملہ پہ هغی کنبی نشته. ابی ابن کعب ؓ فرمائی چې ماسره دکهجوو یو بوری وه، ما کتل چې ورځ په ورځ دهغی نه کهجوو کمدلې. یو شپه زه ټوله شپه وینو ووم او د دی نگرانی مې کوله. ما اوکتل چې یو ځنور د یو ځوان هلك په مثال راغلو، ما هغه ته سلام اوکړو، هغه زما د سلام جواب راکړو. ما ورته اوونیل چې ته انسان نې که جن؟ هغه اوونیل چې زه جن یم، ما ورته اوونیل چې لږخپل لاس خوماته راکړه. هغه لاس را اوږد کړو. ما چې د هغه لاس واخستلو نو د هغه لاس د سپی پشان وو. او د ده په لاس کنبی دسپی پشان وینسته وو. ما ورته اوونیل چې آیا جنات پیدانشی داسی وی؟ هغه اوونیل چې په ټولو جناتو کنبی د ټولونه زیات طاقت والا هم زه یم. ما ورته اوونیل چې بیا ته په څیزونو پټولو باندې څنگه قادر شوې؟ هغه اوونیل چې ما ته پته ده چې ته صدقه کول خوښوې، مونږ اوونیل چې مونږ ولې دې نه محروم یو؟ ما ورته اوونیل چې ستاسودشر نه بچ کیدو والا کوم یو څیز دې؟ هغه اوونیل چې آیت الکرسی سحر چې کله زه د نبی کریم ﷺ خدمت کنبی حاضر شوم او نبی کریم ﷺ ته مې ټوله واقعہ اوونیله نو نبی کریم ﷺ او فرمائیل چې هغه خبیث خو دا خبره رښتیا کړې ده. (ابو یعلی) (۱)

آیت الکرسی د قرآن څلورمه حصه ده.

هرکله چې نبی کریم ﷺ مهاجرینو ته تشریف یوو نو هغوی تپوس اوکړو چې په قرآن پاک کنبی کوم یو آیت لوڼې دې؟ نو نبی کریم ﷺ ورته آیت الکرسی واوروله. (طبرانی). نبی کریم ﷺ یو ځل صحابه کرام ؓ کنبی یو نه تپوس اوکړو چې تا نکاح کړې ده که نه؟ هغه اوونیل یارسول الله ﷺ ما سره مال نشته نو نکاح به څنگه اوکړم. نبی کریم ﷺ ورته او فرمائیل چې تا ته ﴿قُلْ هُوَ﴾ یاد نه دې؟ هغه اوونیل چې دا خو راته یاد دې. نو نبی کریم ﷺ ورته او فرمائیل چې څلورمه برخه قرآن پاک خو شو. آیا تاته ﴿قُلْ يٰۤاَيُّهَا الْكٰفِرُوْنَ﴾ یاد نه دې؟ هغه اوونیل چې ولې نه دا راته یاد دې. نبی کریم ﷺ ورته او فرمائیل چې څلورمه حصه قرآن پاک دا شو. بیا نې ورته او فرمائیل چې تاته ﴿اِذَا زُلْزِلَتْ﴾ یاد نه دې؟ هغه اوونیل چې یاد دې راته. نبی کریم ﷺ او فرمائیل چې څلورمه حصه قرآن پاک خو دا شو. نبی کریم ﷺ ورته او فرمائیل چې ﴿اِذَا جَآءَ نَفْرًا﴾ درته یاد دې؟ هغه اوونیل چې یا دې راته. نبی کریم ﷺ ورته او فرمائیل چې څلورمه حصه قرآن پاک داشو. نبی کریم ﷺ ورته او فرمائیل چې آیت الکرسی درته یاده ده؟ هغه اوونیل چې یاده ده. نبی کریم ﷺ ورته او فرمائیل چې څلورمه حصه قرآن پاک داشو. (مسند احمد) (۲)

په نورو ایتونو د آیت الکرسی بزرګی

ابوذر ؓ فرمائی چې زه یو ځل د نبی اکرم ﷺ خدمت کنبی حاضر شوم. نبی کریم ﷺ په جمات کنبی ناست وو. زه راغلم کنبیناستم. نبی کریم ﷺ راته او فرمائیل چې تا مونږ کړیدې. ما اوونیل یارسول الله ﷺ ته مې دې کړې. نبی کریم ﷺ او فرمائیل چې پاسه مونږ اوکړه. ما مونږ اوکړو او بیا راغلم کنبیناستم. نبی کریم ﷺ او فرمائیل چې د انسانانو او د پیریانو د شیطان نه پناه غواړه. ما اوونیل چې یارسول الله ﷺ چې آیا انسانی شیطان هم وی؟ نبی کریم ﷺ او فرمائیل چې هو. ما اوونیل چې د مونږ متعلق څه ارشاد دې. نبی کریم ﷺ او فرمائیل چې مونږ سراسر خیر دې. که د چا خوښه وې نو لکه حصه دې ترې واخلي او چې د چا خوښه وی نو زیاته حصه دې ترې واخلي. ما اوونیل چې یارسول الله ﷺ د روزې په حقله وایئ؟ نبی کریم ﷺ او فرمائیل چې کفایت کولو والا باندې فرض ده او د الله ﷻ په نیز زیاتی ده. ما اوونیل چې یارسول الله ﷺ صدقه انبی کریم ﷺ او فرمائیل چې ډیره او څو چنده زیاته بدله

(۱) حاکم: ۵۶۲/۱، عمل الیوم واللیله للنسائی: ۹۶۰، وهوحدیث حسن وصحیح ابن حبان الاحسان: (۷۸۱)۔

(۲) احمد: ۲۲۱/۳، ترمذی: کتاب فضائل القرآن باب ماجاء فی اذا زلزلت: (۲۸۹۵)،۔

ورکولو والاعمل دی. ما اوونیل چي یارسول الله د ٿولو نه افضلہ صدقہ کومہ یوہ ده؟ نبی کریم ﷺ اوفرمانیل چي د لڙ مال لرونکی زرہ کول پہ صدقہ یا پہ پتہ صدقہ ورکول محتاج ته. ما سوال اوکړو چي ږومبې نبی څوک دي؟ نبی کریم ﷺ اوفرمانیل چي آدم ﷺ ما اوونیل چي هغه نبی وو؟ نبی کریم ﷺ اوفرمانیل چي نبی او الله ﷻ سره خبرې کونکې وو. ما تپوس اوکړو چي درسولانو شمیر څه دي؟ نبی کریم ﷺ اوفرمانیل چي سل او څه دپاسه لس ډیره غټه ډله یو روایت کښې د دریو سوو پنځلسو لفظ دي. ما تپوس اوکړو چي یارسول الله ﷺ د ټولو نه زیات بزرگي والا کوم یو آیت دي؟ نبی کریم ﷺ اوفرمانیل چي آیت الکرسی ﴿اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ﴾ (مسند احمد) (۱).

آیت الکرسی د مال د حفاظت ذریعہ ده،

ابوایوب انصاری ؓ فرمائی چي زما د خزانو نه به جناتو غلا کوله. ما نبی کریم ﷺ ته د دې شکایت اوکړو. نبی کریم ﷺ اوفرمانیل چي ته کله هغه اووینې نو اووايه چي ﴿بسم الله اجيب رسول الله﴾ هرکله چي هغه راغلو نو ما هم دا اوونیل او هغه مې اونیلو. هغه اوونیل چي بیا به زه نه راځم. ما هغه پریښودو. زه د نبی اکرم ﷺ خدمت کښې حاضر شوم. نبی کریم ﷺ اوفرمانیل چي ستا قیدی څه اوکړل؟ ما اوونیل چي ما هغه اونیلو او بیامې پریښودو ځکه چي هغه اقرار اوکړو چي بیا به نه راځم. نبی کریم ﷺ اوفرمانیل چي هغه به بیا هم راځي. ما هغه دوه درې ځل اونیلو او د اقرار کولو نه پس به مې هغه بیا پریښودو. ما بار بار نبی کریم ﷺ ته د دې ذکر اوکړو او نبی کریم ﷺ به بار بار دا فرمانیل چي هغه به بیا راځي. آخری ځل چي ما هغه اونیلو نو ما نه پریښودو نو هغه اوونیل چي ما پریږده زه تا ته یو داسې څیز ښایم چي تا لره به د هغې په وجه هېڅ یو شیطان او جن نه راځي. ما اوونیل چي ښه اووايه هغه څه څیز دي؟ هغه اوونیل چي آیت الکرسی. ما نبی کریم ﷺ ته ددې ذکر اوکړو نو نبی کریم ﷺ اوفرمانیل چي هغه دا رښتیا ونیلی دی او هغه دروغن دي. (مسند احمد) (۲).

صحيح بخاری کښې کتاب فضائل القرآن کښې او کتاب الوکالة او صفة ابليس په بیان کښې هم د احديث د ابوهريره ؓ نه مروی دي. په هغې کښې دی چي ما د رمضان د زکوة څوکیداری کوله چي شیطان راغلو او مال نه ئې خپل څادر ډکولو. دریم ځل ده اوونیل که ته د شپې د ځملاستو په وخت کښې دا آیت وائي نو د الله ﷻ د طرفه به په تاباندې محافظان مقرر وي. او تر سحر پورې به شیطان تالره نژدې نه راځي. (بخاری شریف) (۳). دویم روایت کښې دی چي داکه جوري وې او هغه یو موتي اوږې وې. او رسول الله ﷺ ورته اوفرمانیل چي که ته هغه نیول غواړې نو چي کله هغه دروازه بیرته کوی نو په هغه وخت کښې ته دا اووايه چي ﴿سبعان من سحرک محمد﴾. شیطان عذردا ښودلې وو چي مادیو غریب پیړی دېچو دپاره ما دا اوږل. (ابن مردويه). نو دا واقعہ د دریو صحابه کرامو ؓ شوه. دابی ابن کعب ؓ، دابوایوب انصاری ؓ، اود ابوهريره ؓ.

دآیت الکرسی برکتونه

آیت الکرسی د کور د حفاظت ذریعہ: حضرت عبدالله بن مسعود ؓ فرمائی چي دیو انسان او جن ملاقات اوشو، جن ورته اوونیل چي ما سره به پرځول اوکړې. که تا زه راغوزار کړم نو تا ته به زه یو داسې آیت اوبنایم چي کله ته کور ته لاړ شې او دا اوواني نو شیطان به دې کورته نه راځي. پرځول اوشو او دې سړی هغه جن راوېرځولو. دې سړی اوونیل چي ته نحیف او ویریدونکې ئې اوستا لاسونه د سپی په

(۱) (احمد: ۵۵۰۹/۵، نسائی مختصراً) -

(۲) (احمد: ۴۲۳/۵، ترمذی: کتاب فضائل القرآن باب رقم: ۳، حدیث ابی ایوب فی القول: ۲۸۸۰. وهو حسن) -

(۳) صحيح بخاری کتاب الوکالة باب اذا وكل رجلا فترك الوكيل (۲۳۱۱) -

شان دی. ایا جنات داسی وی، یا صرف تہ داسی نی؟ ہغہ اوونیل چہ زہ پہ تولو کنبی قوی یم بیا دوبارہ کشتی اوشوہ او پہ دویم خل ہم ہغہ سری دی راوپرخولو جن اوونیل چہ ہغہ آیت الکرسی دہ. کله چہ یو سری کور تہ خی او دا اووانی نو شیطان د ہغہ کور نہ داسی پہ چغو اوخی لکہ خنگہ چہ خر چغی وہی. دا سری عمر فاروق ؓ وو. (کتاب الغریب).

آیت الکرسی د نورو آیتونو سردار دی. نبی کریم ﷺ فرمائی چہ پہ سورت بقرہ کنبی یو آیت دی چہ ہغہ د قرآن پاک د تولو آیتونو سردار دی. چہ دا پہ کوم کور کنبی اوونیل شہ نو شیطان د ہغہ کور نہ تبتی. ہغہ آیت الکرسی دی. (مستدرک حاکم). (۱)

ترمذی شریف کنبی دی چہ د هر خیز د پارہ یو اوچتوالی او لوپوالی وی اود قرآن پاک اوچتوالی سورۃ بقرہ دی. او پہ دی کنبی آیت الکرسی د تولو آیتونو سردار دی. (۲) د عمر فاروق ؓ پہ سوال باندی چہ پہ قرآن پاک کنبی د تولونہ زیات بزرگی والا آیت کوم یو دی؟ نو عبد اللہ بن مسعود ؓ او فرمائل چہ ما تہ معلوم دی. ما د نبی کریم ﷺ نہ اوریڈلی دی چہ ہغہ آیت الکرسی دی. (ابن مردویہ).

د اسم اعظم پہ آیت الکرسی کنبی کیدل. نبی کریم ﷺ فرمائی چہ پہ دی دوارو آیتونو کنبی د اللہ ﷻ اسم اعظم دی. یو خو آیت الکرسی دی او بل ﴿اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ﴾ (۳) (مسند احمد).

اوحدیث شریف کنبی دی چہ د اسم اعظم پہ برکت سرہ چہ کومہ دعا او غونبتلی شہ ہغہ قبلہ پی. ہغہ اسم پہ دی دریو سورتونو کنبی دی. ① سورۃ بقرہ ② سورۃ آل عمران ③ سورۃ طہ. (ابن مردویہ). هشام بن عمار خطیب د دمشق فرمائی چہ اسم اعظم پہ سورت البقرہ کنبی پہ آیت الکرسی کنبی دی. او پہ آل عمران کنبی پہ رومبی آیت کنبی او پہ سورت طہ کنبی پہ آیت ﴿وَعَنَتِ الْوُجُوهُ لِلْحَيِّ الْقَيُّومِ﴾ کنبی دی. اوحدیث کنبی دی چہ کوم سری د هر فرض مونخ نہ پس آیت الکرسی لولی نو ہبش خیز دی جنت تہ د تلو نہ نہ شہ منع کولی سوا د مرگ نہ. (۴) (ابن مردویہ). دا حدیث امام نسائی ہم پہ خپل کتاب ﴿عمل اليوم والليلة﴾ کنبی نقل کری دی. او ابن حبان ہم پہ خپل کتاب کنبی نقل کری دی. (۵) د دی حدیث سند پہ شرط د بخاری باندی دی. خو ابوالفراج ابن جوزی دی تہ موضوع وائی. واللہ اعلم. پہ تفسیر ابن مردویہ کنبی ہم دا حدیث شتہ دی. خو د ہغی اسناد ضعیف دی. د ابن مردویہ یو بل حدیث کنبی دی چہ اللہ تعالیٰ موسیٰ ؑ طرفتہ وحی اولیہلہ چہ د هر مونخ نہ پس آیت الکرسی وایہ. چہ کوم سری دا وائی نو زہ بہ ہغہ تہ شکر گزارہ زرہ او ذکر گولو والا ژبہ ورکرم. او ہغہ تہ بہ د انبیاء ثواب او د صدیقانو عمل ورکرم. پہ دی باندی صرف نبیان ہمیشہ پاتی کیری یا صدیقین یا ہغہ سری چہ د ہغہ زرہ ما ایمان سرہ آزماؤ کری وی یا ہغہ پہ خپل لار کنبی شہید کول غوارم. خو دا حدیث ډیر منکر دی. دترمذی پہ حدیث کنبی دی چہ کوم سری سورۃ ﴿حم المومن﴾ لہرہ ﴿الیہ المصیر﴾ پوری او آیت الکرسی د سحر پہ وخت کنبی اووانی نو ہغہ تر مابنامہ پوری د اللہ ﷻ پہ حفاظت کنبی وی. او چہ خوک نی مابنام اووانی نو ترسحرہ پوری د اللہ ﷻ پہ حفاظت کنبی وی. خو دا حدیث ہم غریب دی. (۶) ددی آیت پہ فضیلت کنبی نور ہم ډیر حدیثونہ دی، لیکن یو خو دا چہ د ہغی سندونہ ضعیف دی او بل دا چہ مونہ د اختصار نہ کار اخلو. مونہ ہغہ دلته راونہل.

(۱) المعجم الكبير للطبرانی: ۱۸۲/۹، ح/۸۸۲۴.

(۲) حاکم: ۱/۵۶۰.

(۳) ترمذی کتاب فضائل القرآن باب ماجاء فی سورة البقرة وایة الکرسی: ۲۸۷۸.

(۴) عمل اليوم والليلة للنسائی: ۱۰۰ وهو حسن.

(۵) ابن حبان فی الصلاة کما قال الحافظ فی تخلف المهر: ۲۵۹/۶ برقم: ۶۴۸۰.

(۶) ترمذی کتاب فضائل القرآن: ۲۸۷۹.

تقسیم د ایت الکرسى په اعتبار د جملو سره:- په دې ایت مبارک کښې لس مستقل جملې دي. په رومبې جمله کښې دالله ﷻ د وحدانيت بيان دې چې دتول مخلوق صرف هم هغه یوالله ﷻ دي. دوئمه جمله کښې دی چې هغه ژوندې دې او هغه پاک ذات ته هیڅکله مرگ نه راځی او نورو لره قائم ساتلو والا دي. د«قیوم» بل قرات «قیام» هم دي. نو ټول موجودات د هغه پاک ذات محتاج دي. او دټولو نه یې نیاز دي. هیڅوک هم د هغه د اجازت نه بغیر د هېڅ څیز سنبالښت والا نشته بل ځانې کښې فرمائی چې «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ تَقُومَ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ بِأَمْرِهِ» یعنې د هغه د نښو نه یو نښه دا ده چې آسمان او زمکه د هغه په حکم سره قائم دي.

بیا فرمائی چې نه په هغه باندې څه نقصان راځی او نه هغه د خپل مخلوق نه غافله کیږي او نه ترې بې خبره دي بلکه د هر سړي په اعمالو باندې هغه حاضر او د هر سړي په احوالو باندې هغه ناظر، د زړه د هرې خطرې نه هغه واقف دي، د مخلوق یوه ذره هم د هغه پاک ذات د حفاظت او علم نه بهر نه ده. هم دادې پوره قیومیت پرکالی، او غفلت نه، خوب او بې خبری نه د هغه ذات پاک دي. صحیح حدیث کښې دی چې یوځل نبی کریم ﷺ خپلو صحابه کرام ﷺ ته څلور خبرې اوبښودلې. نبی کریم ﷺ اوفرمانیل چې الله ﷻ نه اوده کیږي، نه هغه ذات د خوب لائق دي. هغه د میزان محافظ دي. چې د چا دپاره غواړي نو درنه ئې کړي او چا دپاره چې او غواړي نو سپکه ئې کړي. د ورځې اعمال د شپې نه او د شپې اعمال د ورځې نه مخکښې پورته اوچتولي شي. د هغه مخکښې د نور یا د اور پردې دي. که هغه لرې شي نو د هغه د مخ د تجلی په وجه به هغه ټول او وزوی چې ترکومي پورې د هغه نظر رسی. (۱۷) موسی ﷺ او د بنی اسرائیلو څه غریب او ضعیف احادیث:- مسند عبدالرزاق کښې عکرمه ﷺ نه روایت دي چې موسی ﷺ د فرښتو نه تپوس او کړو چې آیا الله ﷻ اوده کیږي هم. نو الله ﷻ فرښتو ته وحی اولیرله چې موسی ﷺ لره درې ورځې بیدار اوساتی. هغوی هم دا اوکړل او هغوی ئې اوده کیدو ته پرې نښودل. او بیا ئې هغوی له لاس کښې دوه بوتلې ورکړې او ورته ئې اووئیل چې دا خپلو لاسونو کښې اونیسې. خبردار چې دا ستاسو نه غوزار نشی او نه مات شي. موسی ﷺ هغه اونیول، خو هغوی شوگیره کړې وه، خوبولی شو او پرکالی پرې راغله او سترگې ئې ورغلې او دې کښې بیا بیدار شو خو ترکومي به داسې کیدل؟ یو ځل دوی ﷺ له خوب راغلو او هغه بوتل د دوی ﷺ د لاس نه پریتلو. نو موسی ﷺ ته اووئیلې شو چې هرکله ستاسو نه د پرکالی په وجه دوه بوتلې سنبالې نه شوې نو که الله ﷻ اوده شي یا پرې پرکالی راشی نو د آسمان او زمکې حفاظت به څنگه کوی. (۱) خودا د بنی اسرائیلو خبره ده او زړه ئې نه منی. ددې وجې دا ممکن نه دی چې د موسی ﷺ پشان جلیل القدر او عارف بالله د الله ﷻ د صفت نه واقف نه وي. او هغه ته په دې کښې شک وي چې الله ویخ وی که اوده کیږي. او د دې نه زیات غریب هغه حدیث دي چې ابن جریر کښې دي چې نبی کریم ﷺ دا واقعه په منبر باندې بیان کړه. دا حدیث ډیر زیات غریب دي او په ظاهره معلومیږي چې ددې فرمان پیغمبر نه ثابتیدل صحیح نه دی بلکه د بنی اسرائیلو خبره ده. عبدالله ابن عباس ﷺ نه هم دا شان مروی دی چې بنی اسرائیلو د موسی ﷺ نه سوال کړې وو او بیا ئې دوی ته بوتلې ورکړې وې او د خوب په وجه دوی ﷺ هغه سنبال نه کړې شو. او نبی کریم ﷺ باندې دا آیت نازل شو. (۲) او د آسمان او زمکې ټول څیزونه د هغه په غلامۍ کښې اود هغه ماتحت دي او د هغه په سلطنت کښې دي. لکه فرمائی چې «إِنْ كُلُّ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ» الخ. یعنې د زمکې او آسمان ټول څیزونه د الله ﷻ په غلامۍ کښې حاضریدو والا دي. دا ټول الله ﷻ یو

(۱) تفسیر عبدالرزاق: ۳۲۱، ومنده حسن الى عکرمه لکنه من الاسرائیلیات)-

(۲) ابن جریر)-

یو شمیرلی دی. او د هغه په قبضه کښې دی. ټول مخلوق به بیل بیل هغه ته حاضرېږي. هیڅوک نشته دې چې دهغه د اجازت نه بغیر د هغه په مخکښې د چا سفارش اوکړی یا شفاعت اوکړی لکه ارشاد دې چې (وَكَمْ مِّن مَّلَكٍ فِي السَّمٰوٰتِ)

شفاعت به د الله ﷻ حکم سره وي. - یعنی آسمان کښې ډیرې فرښتې دی لیکن د هغوی د شفاعت کولو هیڅ فائده نشته. او دا بله خبره ده چې د الله ﷻ خوښه او رضا په کښې شامله شی. بل ځانې کښې دی چې (وَلَا يَشْفَعُونَ اِلَّا لِمَنْ اَرٰضٰهُ) هغوی یعنی فرښتې د هیڅا شفاعت نه کوی مگر د هغه چا شفاعت کوی چې د هغه نه الله ﷻ خوشحاله وي. نو دلته هم د الله ﷻ عظمت او د هغه جلال او د هغه د لوڼې بیان دې چې بغیر دهغه د اجازت او رضا نه د هیڅا همت نشته چې دهغه په مخکښې د چا سفارش اوکړی. حدیث مبارک کښې هم دی نبی کریم ﷺ فرمائی چې زه به د الله ﷻ د عرش لاندې لار شم او سجده به کوم، الله ﷻ به ما هم په سجده کښې پرېږدي. ترکومې چې هغه پاک ذات غواړي. بیا به اوونیلې شی چې خپل سر اوچت کړه. وایه شفاعت کوه ستا شفاعت به قبلولې شی. نبی کریم ﷺ فرمائی چې بیا به زما دپاره حد مقرر کړې شی او زه به هغه جنت ته بوخم. (۱) هغه پاک ذات چې هغه د تیر شوی او راتلونکو حالاتو نه خبر دې. د هغه علم ټول مخلوقاتو باندې دې. لکه بل ځانې کښې د فرښتو قول دې چې (وَمَا تَنْتَلٰ اِلَّا بِاَمْرِ رَبِّكَ) الخ. مونږ ستا د رب د حکم نه بغیر نه شو کوزیدي، زمونږ مخکښې روستو ټول څیزونه د هغه په ملکیت کښې دی او ستا رب د هیرې وغیره نه پاک دې. د کرسې باره کښې د مفسرینو موقف: - د عبدالله بن عباس رضی الله عنه د قول مطابق د کرسې نه مراد علم دې، د نورو بزرگانو نه دواړه پښې ایښودل منقول دی.

دالله ﷻ په صفتونو بغیر د تاویلونو او کیفیتونو پیژندلو نه ایمان ساتل ضروری دی

د کرسې په حقله مختلف اقوال: - یو مرفوع حدیث کښې هم دا دی چې د دې اندازه د الله ﷻ د ذات نه بغیر بل چا ته نه ده معلومه، پخپله عبدالله ابن عباس رضی الله عنه نه هم دا مرفوعاً مروی دی لیکن رفع ثابت نه ده. (۲) ابومالك رحمه الله علیه فرمائی چې کرسې د عرش لاندې ده. سدی رضی الله عنه فرمائی چې آسمان او زمکه د کرسې په مینځ کښې دی. او کرسې عرش ته مخامخ ده. ابن عباس رضی الله عنه فرمائی چې اووه زمکې او اووه آسمانونه که خواره کړې شی او ټول یو ځانې کړې شی نو دا به د کرسې مقابله کښې داسې وي لکه یو حلقه په یو خوشې میدان کښې. ابن جریر نه یو مرفوع حدیث کښې منقول دی چې اووه آسمانونه او کرسې داسې دی لکه اووه درهمه په دھال کښې. او حدیث کښې دی چې کرسې د عرش مقابله کښې داسې ده لکه د اوسپنې کره په یو خوشې میدان کښې. (۳) ابو ذر غفاری رضی الله عنه یو ځل د کرسې باره کښې تپوس اوکړو نو نبی اکرم ﷺ قسم اوخوړ او هم دا نې او فرمائیل. او وې فرمائیل چې د عرش فضیلت په کرسې باندې هم داسې دې. (۴) یو ښځې نبی اکرم ﷺ ته درخواست اوکړو چې زما د پاره درخواست اوکړه الله تعالی ما جنت ته داخله کړی. نبی اکرم ﷺ د الله ﷻ عظمت بیان کړو او وې فرمائیل چې د هغه کرسې د زمکې او آسمانونو احاطه کړې ده خو لکه څنګه چې نوې پالان چینګار کوی نو دا شان هغه کرسې د الله ﷻ د لوڼې او عظمت د وجې نه چینگیري. (۵) دا حدیث په ډیرو کتابونو کښې په ډیرو

(۱) صحیح بخاری کتاب التوحید باب قول الله تعالی (وجوه یومئذ لا طرة...) ۷۴۴، صحیح مسلم: ۱۹۳-.

(۲) داروایت مرفوعاً او موقوفا دواړو طریقو سره ضعیف دې، سفیان ثوری مدلس دې.

(۳) موضوع روایت دې، عبدالرحمان بن زید بن اسلم خپل پلار نه موضوع روایتونه بیانوي او سند ئې هم منقطع دې.

(۴) داروایت د قاسم بن محمد الثقفی په وجه ضعیف دې.

(۵) السنة لابن ابی عاصم: ۵۷۴-.

سندونو سرہ روایت کړې شوې دې خو ولې چې اوکتلې شی نو د بعضې حدیث په سند کېنې بعضې راوی غیر مشهور دي. بل خوا چې اوکتلې شی نو په بعضو کېنې ارسال دې یا بعضې موقوف دي او بعضې غریب دي او په بعضو کېنې حذف دي. او د دې ټولو نه زیات غریب د جبریل علیه السلام حدیث دې چې په ابوداود کېنې روایت کړې شوې دي. (۱) او هغه روایتونه هم دی چې په هغې کېنې د قیامت په ورځ د کرسی د فیصلو د پاره ایښودل مروی دی. ښکاره خبره داده چې په دې آیت کېنې دا ذکر نشته. والله اعلم.

د کرسی په حقله د علم هیئت د علماء خیالات او اقوال: مسلمانانو کېنې هیئت دان متکلمین وانی چې کرسی اتم آسمان دي. او هغې ته فلک ثوابت وانی. چې په هغې باندې نهم آسمان بل دي او هغې ته فلک ایتر وانی او اطلس هم.

د متکلمینو د قول تردی: لیکن نورو خلقو د دې تردید کړې دي. حسن بصری رحمه الله علیه فرماني چې کرسی هم عرش دي. لیکن صحیح خبره داده چې کرسی بیل مخلوق دي او عرش بیل. او هغه (عرش) د دې (کرسی) نه ډیر غټ دي. لکه څنگه چې په احادیثو کېنې راغلې دي. علامه ابن جریر رحمته الله علیه خو دې باره کېنې د عمر فاروق رضی الله عنه نه نقل کړې شوی روایت باندې منگولې لگولې دي، خو ولې زما په خیال ددې په صحت کېنې کلام شته دي. والله اعلم.

د زمکې او اسمانونو حفاظت کونکې الله تعالی دي: بیا فرماني چې الله تعالی باندې ددې حفاظت بوج اوگران نه دي بلکه آسان دي. هغه د ټولو مخلوقاتو په اسالو باندې خبر دي، په ټولو څیزونو باندې نظر ساتونکي دي، هیڅ یو څیز د هغه نه پټ نه دي، ټول مخلوقات د هغه مخکېنې سپک، ذلیل، پست، محتاج او فقیر دي. هغه غنی او حمید دي. چې څه کول غواړي نو هغه کوی هیڅوک په هغه پاک ذات باندې حاکم نشته دي. د هغه پاک ذات نه تپوس کونکې هیڅوک نشته. په هر څیز باندې هغه غالب دي. د هر څیز حافظ او مالک دي او هغه پاک ذات اوچت او لوڼې دي. د هغه نه سوا د عبادت لائق بل څوک نشته. او نه دهغه نه سوا څوک زیات خبر لرونکې شته او نه د هغه نه علاوه څوک پالونکې شته. هغه د فخر او دلونې خاوند دي. هم دا شان فرماني چې ﴿وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ﴾ هغه ډیر اوچت دي او دلونې او د عظمت خاوند دي، دا آیتونه او ددې پشان نور آیتونه او صحیح احادیث دالله تعالی باره کېنې چې نازل شوی دي، په هغې ټولو ایمان راوړل بغیر د څه کیفیت معلومولو نه او بغیر د مشابه کولو نه. چې په کومو الفاظو سره هغه تشبیه وارد شوې وی په هغې ضروری دی. او هم دا طریقه زمونږ د سلفو رضی الله عنهم وه.

لَا اِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ

نشته دې زور په دین کېنې په تحقیق سره ښکاره شوی ده

په دین کېنې هیڅ قسم زور زیاتي نشته | ښکاره شوی دی

الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ

نیغه لار | دگمراهی نه | پس هغه چا چې | انکار او کړوا د طاغوت نه | او ایمان ئې راوړوا په الله | نو وې نیوله

سمې خبرې د غلطونه | نو څرک چې د طاغوت نه منکر شی | او په الله ایمان راوړی | هغه لاسونه واچول

بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

کړنې مضبوطه | چې نشته ماتیدل هغې لړه | او الله | اوریدونکې او پوهه دي

مضبوطې کړنې ته | چې هیڅ کله دهغې پرېکیدل نشته | او الله پاک هر څه اوری او په هر څه پوهه دي

(۱) ابوداود کتاب السنة باب فی الجهمه: ۴۷۲۶.

اسلام قبولولو د پارہ چا باندی جبر مه کوی۔ دلته دا بیان کیپی چي هيڻوڪ اسلام کنبی جبر سره مه داخلوی د اسلام حقانیت واضح او روښانه شوی دی د دي دلیلونه او براهین بیان شوی دی بیا چا باندی د ظلم او جبر کولو خه ضرورت دی؟ چي چاته الله ﷻ هدایت ورکوی، چي د چا سینه فراخه او روښانه اوسترگي بینا وی نو هغه به پخپله د دي شیدا او مجنون شی پوند زړه لرونکی، د کنړو غوږنو خاوند، او د پتو سترگو خاوند به ددي نه لرې وی بیا که دوی په زوره په اسلام کنبی داخل هم کړي شی نو ددي خه فائده؟ په هیچا باندی په دي سلسله کنبی ظلم مه کوی چي هغه دي اسلام قبول کړی۔

د دي ایت شان نزول: ددي ایت شان نزول دادی چي د مکي د مشرکو ښځو به کله اولاد نه کیدل نو هغوی به نذر منلو که زمونږ اولاد اوشی نو مونږ به هغه یهودی کوو او یهودیانو ته به نې ورکوو دا شان د هغوی ډیر بچی یهودیانو سره وو کله چي دا خلق مسلمانان شو او د الله ﷻ د دین مددگار جوړ شو نو دیهودیانو سره د دوی جنگ راغلو او آخر د هغوی د داخلی سازشونو او د هوکو نه د خلاصی موندلو دپاره نبی اکرم ﷺ د احکم جاری کړو چي ددي بنی نضیر یهود دملک نه اوشورئ په هغه وخت کنبی د انصارو بچی هغوی سره وو هغه بچی ئي د هغوی نه اوغوښتل چي د خپل اثر لاندی ئي راولی اومسلمان ئي کړی، نو په دي باندی دا ایت نازل شو چي په چا باندی په اسلام کنبی د داخلولو د پارہ زور زیاتی مه کوی۔^(۱)

د شان نزول باره کنبی دویم روایت: یوروایت کنبی دا هم دی چي د انصارو قبیلہ بنو سالم بن عوف یو حصینی ﷺ نومې سړي وو او د هغه دوه خامن وو چي نصرانیان وو او دا سړي په خپله مسلمان وو د یوخل د نبی اکرم ﷺ خدمت کنبی عرض اوکړو ماته اجازت راکړئ چي زه دا دواړه خامن مسلمانان کړم ځکه چي هغوی خو د عیسائیت نه نه اوری نو په دي باندی دا ایت نازل شو او منع اوکړي شوه، او روایت کنبی دومره زیاتوالې هم دي چي دنصرانیانو یو قافلې دشام ملک نه د تجارت دپاره اوسکي (کشمش) راوړی وو او د هغوی په لاس دا دوه هلکان نصرانیان شوی وو د دوی پلار نبی اکرم ﷺ ته د دي ذکر اوکړو او وي ونیل که تاسو اجازت راکوی چي زه هغوی ته څه تکلیف ورکړم چي اسلام قبول کړی او په زوره سره ئي مسلمانان کړم گنی نو بیا به تاسو له هغوی پسې خپل سړي لیږل پکار وی نو په دي باندی دا ایت نازل شو۔

د عمر ﷺ خپل غلام سره عمل: د عمر فاروق ﷺ غلام اسبق نصرانی وو، دوی چي به کله ده ته د اسلام قبولولو اوونیل نو هغه به انکار کولو نو دوی به ورته اوونیل چي څه خیر دي ستا خوښه چي اسلام نه راوړي ځکه چي اسلام د دین په معامله کنبی د زور زیاتی نه منع کړي ده۔

د عامو علماؤ خیال: د علماء کرامو د یو لوني ډلې دا خیال دي چي دا ایت د هغه اهل کتابو حق کنبی نازل شوی وو چي کوم د انجیل او تورات منسوخ کیدو نه مخکښي عیسایان وو او په جزیه ورکولو رضامند شوي وو۔

دا ایت منسوخ دي: بعضي نور وانی چي دا ایت د قتال ایت منسوخ کړي دي ټولو انسانانو ته ددي پاک دین دعوت ورکول ضروری دی که څوک انکار اوکړی اودمسلمانانو ماتحتی نه اختیاروی اونه جزیه ورکول قبلوی نو بيشکه مسلمانان به هغوی سره جهادکوی لکه بل خانې ارشاد دي چي ﴿يَسْتَدْعُونَ إِلَى قَوْمِهِمْ﴾ نزدی ده چي تاسو به دي قوم طرفته راوبللې شی چي کوم ډیر جنگیالیان دی یا تاسو به هغوی سره جنگ کوی یا به هغوی اسلام قبلوی او بل مقام باندی دی چي انې نبی ﷺ دي کافرانو او منافقانو سره جهاد اوکړه اوپه دوی سختی اوکړه یو بل خانې کنبی ارشاد دي چي انې ایماندارو اخیل چاپیر چل

^(۱) الطبری: ۵۸۱۳، ابوداود: کتاب الجهاد باب فی الاسر یکره علی الاسلام: ۲۶۸۲، (سنده صحیح)۔

کُنْیَ کفارو سرہ جہاد اوکری چي تاسو کُنْیَ هغوی سختی بیامومی اویقین ساتی چي الله ﷻ متقیانو سرہ دی.

صحیح حدیث کُنْیَ دی چي ستا رب ته په هغه خلقو باندی تعجب دی چي هغوی په زنجیرونو کُنْیَ تہلی جنت طرفته راوستلې شی (۱) یعنی هغه کفار چي د میدان جنگ نه گرفتار کړې شی او قیدیان جوړ کړې شی او په زولنو او زنجیرونو کُنْیَ دخوا ته راوستلې شی، بیا هغوی اسلام قبول کړي او د هغوی ظاهر اوباطن ښه شی. او جنت ته د تلو لائق شی. مسند احمد کُنْیَ حدیث دی چي یو سړی ته ښی اکرم ﷺ او وئیل چي مسلمان شه، هغه او وئیل چي حضرت ازما زړه نه غواړی چي مسلمان شم. ښی اکرم ﷺ ورته او فرمانیل اگر چي ستا زړه نه غواړی. (۲) دا حدیث ثلاثی دی. یعنی ښی اکرم ﷺ پورې دي کُنْیَ درې راویان دی. لیکن د دي نه دا نه دی گنرل پکار چي ښی اکرم ﷺ هغه مجبور کړو، مطلب دا چي ته کلمه او وایه، بیا یو ورځ به راشی چي الله ﷻ به ستا زړه روښانه کړی او ته به د اسلام عاشق شی. اوتاته به حسن نیت او اخلاص عمل نصیب شی. چي کوم سړی بتان، او ثان اوباطل معبودان پرېږدي او د شیطان کلام قبول پرېږدي، د الله ﷻ د توحید اقرار اوکړی او عامل جوړ شی، نو هغه په نیغه او صحیح لار باندی شو.

قوله تعالى: - قَسْرٌ يَكْفُرُ بِالطَّاغُوتِ

د طاغوت مفهوم: - عمر فاروق ﷺ فرمائی چي د جبت نه مراد جادو دي او د ﴿طَّاغُوتٍ﴾ نه مراد شیطان دي. د ځوان مردی او بزدلی مثال د اوبښ د کجاوي د دوو انډو دي، هغه ځوان مردی او بزدلی کومه چي په خلقو کُنْیَ موندلې شی، یو غیرتی او بهادر سړی د یو ناپېژندګلو سړی دپاره خپل ځان وژنی. خو یو بزدل او ویریدونکې سړی دخپلې مور په خاطر هم یو قدم مخکښی نه ځی. د انسان حقیقی عزت د ده دین دی. د انسان رښتونی نسب د ده ښه اخلاق دی. که هغه فارسیان وی او که نبطی.

د حضرت عمر ﷺ د طاغوت د معنی فاندی: - عمر فاروق ﷺ د طاغوت نه د شیطان مراد اخستل ډیر بهتر دی. ځکه چي داپه هر هغه غلط او بد کار لره ورشاملېږي چي د جاهلیت په زمانه کُنْیَ وو. د بت عبادت کول، هغوی نه حاجتونه غوښتل، او د سختی په وخت کُنْیَ د هغوی نه امداد طلب کول وغیره.

قوله تعالى: - بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى

د عروۃ الوثقی، نه څه مراد دی؟ - بیا فرمائی چي هغه سړی مضبوطه کړی اونیوله یعنی هغه د دین اعلیٰ اوقوی سبب اونیولو چي نه خو دا ماتېږي او نه شلېږي او ډیره مضبوطه او مستحکم او قوي وی. عروۃ الوثقی نه مراد ایمان، اسلام، توحید د الله ﷻ، قرمن پاک اود الله ﷻ د لارې محبت دي. او د هغه پاک ذات دپاره دښمنی کول دي. دا کړی به هیڅکله نه ماتېږي یعنی دده جنت ته رسیدلو پورې. اوبل ځانې کُنْیَ فرمائی چي إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا أَمَانَهُمْ ﴿۱﴾ الله ﷻ د یو قوم حالت نه بدلوی تر څو چي هغه قوم خپل حالت په پخپله بدل نه کړی.

د عروۃ الوثقی د مفهوم په باره کُنْیَ یو حدیث مبارک: - د مسند احمد یو حدیث کُنْیَ دی چي قیس بن عبادہ ﷺ فرمائی چي زه په مسجد نبوی کُنْیَ ووم یو سړی راغلو او چي هغه ډیر زړه سواندي وو. دوه واره رکعتہ مونځ نې ادا کړو، خلقو د ده په کتلو او وئیل دي جنتی دي. هرکله چي بهر راووتلو نو زه هم هغه پسې شوم او خبرې مې ورسره کولې. هرکله چي هغه متوجه شو نو ما ورته او وئیل چي کله تاسو تشریف راوړو نو خلقو ستاسو متعلق داسې وئیلی وو. وئیل سبحان الله! هیچا ته هغه ویناکول نه دی پکار چي د هغې علم هغه ته نه وی. البته داسې خبره شته دي چي ماد ښی اکرم ﷺ په ژوند کُنْیَ

یو خوب لیدلې وو چې په یو شین باغ کښې یم، د دې په مینځ کښې د اوسپنې ستن ده. چې زمکې نه آسمان پورې ختلې ده. د دې په سر باندې یو کره ده. ماته اوونیلې شو چې دې باندې اوڅیږه. ما ورته اوونیل چې زه خو دې باندې نه شم ختلې. نو یو سړی زه اوونولم او زه په آسانۍ سره اوختلم. او هغه کره مې اوونوله. هغه اوونیل چې گوري دامضبوطه اونیسه. بس هم په دې حالت کښې زما سترگې اوغړیدې چې هغه کره زما لاس کښې وه. ما نبی اکرم ﷺ ته دا خوب بیان کړو نو نبی اکرم ﷺ اوفرمانیل باغ اسلام دې. او ستن د دین ستن ده. او کره عروه الوثقی ده، نو ته به ترمرگه پورې په اسلام قائم نې. دا سړی عبدالله بن سلام ؓ دې. (۱) دا حدیث بخاری اومسلم دواړو کښې موجود دي. دمسند په دې حدیث کښې دی چې په دغه وخت کښې دوی بوډا شوی وو. او په همسا مسجد نبوی ته راغلی وو. او یو ستنې سره نې مونځ کړې وو. او د سوال په جواب کښې نې فرمائیلی وو چې جنت د الله ﷻ څیز دې چې چا لره اوغواړی نو هغه دې ته داخلوی. د خوب ذکر کښې فرمائی چې یو سړی راغلو او زه نې روان کړم او یو داسې ته. زه نې طرفته روان شوم. نو په دې کښې یو خويندار غر مې اولیدو، هغه زما لاس اوونولو او پورته نې اوڅیږولم. او زه د هغې سر ته اوختلم. هلته ما یو اوچته ستن اوکتله چې د اوسپنې وه او د هغې یو طرف ته د سرو زرو کره وو. زه هغه دې ستنې ته اوڅیږولم تر دې چې ما هغه کره لاس کښې اوونوله. هغه راته اوونیل چې ښه مضبوطه دې اوونوله؟ ما اوونیل چې آو. هغه زور سره ستن په خپله پښه اووهله او هغه اووتله او کره زما لاس کښې پاتې شوه. هرکله چې ما دا نبی اکرم ﷺ ته بیان کړل نو نبی اکرم ﷺ اوفرمانیل چې تا ښه بهتر خوب لیدلې دي. هغه میدان دحشر میدان دې. کس طرفته لار د جهنم لار ده. ته د هغه خلقو نه نه نې. د ښې طرفته لار د جنتیانو لار ده. خونیدونکې غر د شهیدانو منزل وو. کره د اسلام کره ده. ترمرگه پورې په دې باندې مضبوط اوسه. دې نه پس عبدالله ؓ اوفرمانیل چې زما دا طمع ده چې الله ﷻ به ما جنت ته داخل کړي.

اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ	
الله دوست دي دهغه کسانو	
الله ملگري دي	
أَمْنُوا	يُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا
چې ایمان نې راوړې دي هغه رااوباسی هغوی دتېرونه رنرته او هغه کسان چې دکفر په لار راوان شوی دی	
دمؤمنانو چې (دکفر) تورو تېرونه نې (دایمان) رنر طرفته رااوباسی اودکافرو	
أُولَئِكَ	الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُم مِّنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ أُولَئِكَ
دوستان دهغوی طاغوتیان دی چې رااوباسی هغوی درنرانه تیاروته دا کسان	
دوستان هغه شیطانان دی چې (دایمان) رنرانه نې (دکفر) تېرو ته رااوباسی هم دغه	
أَصْحَابُ النَّارِ	هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ
صاحبان د اور دی هغوی به په هغې کښې همیشه وی	
دوزخیان دی اوتول عمر به په دوزخ کښې پراته وی	

(۱) حمد: ۴۵۲/۵، صحیح بخاری کتاب مناقب الانصار باب مناقب عبدالله بن سلام: ۳۸۱۳، صحیح مسلم: ۲۴۸۴-

قوله تعالى: - اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا

دومنانو ولی الله ﷻ او د کفارو ولی شیطان دی۔۔ الله ﷻ خبر ورکوی چې څوک د هغه پاک ذات د رضا طلبگار وی نو الله ﷻ هغه ته لار ښائی. او هغه د کفر او شرک د شک او شبهې د تیارو نه راوباسی او هغه ته د حق رڼا نصیب کوی. د کفارو ولی شیطان دی. او هغوی د جهالت او ضلالت تیارو ته راکاږی او د ایمان او توحید نه ئې منع کوی. او د اشان ئې د حق د رڼا نه لرې کړې وی د ناحق په تیارو کښې ئې داخلوی. هم دا کافران دی او همیشه به دوی په جهنم کښې پراته وی. (۱)

قوله تعالى: - يُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ

حق یو دی او د باطلو ایر قسمونه دی۔ لفظ نور لره واحد راوړل او د ظلمات جمع راوړل د دې وجې دی چې د حق او ایمان او رښتوني لاره یو ده. او د کفر ډیر قسمونه دی. د کفر ډیر شاخونه دی، او هغه ټول په ټوله باطل او ناحق دی. لکه بل خانې کښې دی چې ﴿وَهَذَا صِرَاطُ رَبِّكَ مُسْتَقِيمًا﴾ قَدْ فَصَّلْنَا زما نیغه لار هم دا ده تاسو د دې تابعداری او کړی او نورو لارو باندې مه ځی ګڼی وړک به شی، دا وصیت ستاسو د بچ کیدو دپاره او کړې شو او بل خانې کښې دی چې ﴿وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ﴾ نور هم دا قسمه ډیر آیتونه دی چې هغې نه ثابتیږی چې حق یو دی او باطل ډیر دی. ایوب بن خالد رضی الله عنه فرمائی چې خواش پریست یا د فتنې خاوندان به راوچت کړې شی چې څوک ایمان غواړی نو د هغه مخ به روښانه اوصفا او نورانی وی او چې څوک کفر غواړی نو هغه به تور او تیارو والا وی. بیادوی د مذکور آیت تلاوت او کړو.

الْمُرَّةِ إِلَى الَّذِي

| آيا نه دې کړې غورتا | په حال دهغه سړي

| (انې پیغمبره) ته دهغې سړي په قيصه غور نه کوي

حَاجَّ اِبْرَاهِمَ فِي رَبِّهِ اَنْ اَتَهُ اللهَ الْمَلِكُ

چې جګړه ئې کړې وه | د ابراهيم سره | په باره درب دهغه کښې | په دې وجه چې ورکړې وؤ الله هغه ته | حکومت

چې ابراهيم عليه السلام سره ئې د الله پخپله بحث کړې وؤ | ځکه چې الله ﷻ هغه سړي ته بادشاهی ورکړې وه

اِذْ قَالَ اِبْرَاهِيْمُ رَبِّي الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ قَالَ اَنَا

کله چې اوونیل | ابراهيم عليه السلام | چې رب زما هغه دې | چې ژوندی کول کوی | او مړه کول کوی | اوونیل هغه | زه

هر کله چې ابراهيم عليه السلام ورته اوونیل | چې زما رب ژوندی کول او مړه کول کوی | انوهغه اوونیل چې زه هم

اُحْيِي وَاُمِيتُ قَالَ اِبْرَاهِيْمُ فَاِنَّ اللهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ

ژوندی کول کوم | او مړه کول کوم | اوونیل ابراهيم عليه السلام | چې بيشکه | الله | راخيږوی | نمر | د مشرق نه |

ژوندی کول او مړه کول کوم | نو ابراهيم عليه السلام ورته اوونیل چې الله داسې دې چې نمر د مشرق نه راخيږوی

فَاتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَط

نور | اوخيږوه ته هغه | د مغرب نه | نو حيران پاتې شو | هغه کس | چې د حق نه ئې انکار کړې وؤ |

(نوبنده ده) ته ئې د مغرب نه راوخيږوه | نو په دې خبره | هغه کافر حيران پاتې شو

وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿۵﴾

او الله انہ بنائی لارنیغہ قوم | ظالم تہ |

الله پاک دظالمانو دلہ پہ سمہ لار نہ بوزی |

قوله تعالى: -الْمُرَّاۤلِ الَّذِي

د ابراهيم ﷺ او نمرود ترمینخہ مناظرہ: -دہغہ بادشاہ نوم نمرود بن کنعان بن کوس بن سام بن نوح وو۔ ددہ بادشاہت بابل کنبی وو۔ ددہ پہ نسب نامہ کنبی خہ اختلاف ہم دی۔ مجاہد رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چہ ہغہ خلق خلور دی چہ کومو مغرب نہ تر مشرقہ پورہ حکومت کرہ وو۔ چہ پہ ہغوی کنبی دودہ مسلمانان او دودہ کافر وو۔ دودہ مسلمانانو کنبی یو سلیمان ﷺ بن داود ﷺ او بل ذوالقرنین او دودہ کافرو کنبی یو نمرود او دویم بخت نصر وو۔ (۱) د ﷺ طرفہ فرمان دی چہ انہ نبی ﷺ اتا د زرہ نہ ہغہ کس تہ اونہ کتل چا چہ د ابراهيم ﷺ سرہ د اللہ تعالیٰ د وجود پہ حقلہ بحث و مباحثہ او کرہ۔ دی سہی پخپلہ د اللہ کیدو دعویٰ کولہ لکہ خنگہ چہ دہ نہ پس فرعون ہم پہ خپل قوم کنبی د خدائی دعویٰ کرہ وہ چہ زرہ خان نہ سوا ہیخوک ستاسو اللہ نہ منم۔ د یو لونہی مودہ نہ د دی سہی دا بادشاہت راروان وو۔ د دی وجہ د دہ پہ مازغو کنبی کبر او انا وہ۔ سرکشہ او کبر او فخر او غرور ددہ پہ طبیعت کنبی اثر کرہ وو۔ بعضہی خلق وائی چہ دہ خلور سوہ کالہ حکومت کرہ وو۔

قوله تعالى: -اِذْ قَالَ اِبْرٰهٖمُ رَبِّیْ الَّذِیْ یُحٰی وَیُمِیْتُ

د ابراهيم ﷺ نہ د اللہ تعالیٰ پہ وجود د دلیل غوبستہ: - ابراهيم ﷺ نہ چہ کلہ دہ د اللہ ﷻ د وجود دلیل او غوبستونو ابراهيم ﷺ ورتہ د نیش نہ د شتہ کیدو اودشتہ نہ د نیشٹ کیدو دلیل ورکرو۔ او دا یو بنکلی اودنمر پشان روبانہ دلیل وو دا موجودات مخکنہی نہ وو بیا پیدا شو او بیا بہ ختمیری او بیا بہ پیدا کیری دا تول دلیلونہ دی د اللہ ﷻ د موجود کیدو۔

قوله تعالى: -قَالَ اَنَا اَخِیْ وَ اٰمِیْتُ

نمرود جواب کنبی او وئیل چہ دا خو زرہ ہم کوم۔ دی وینا سرہ دہ دودہ سہی راوغوبستل چہ واجب القتل وو یو نہی قتل کرو او بل نہی پرینودو۔ (۲) اصل کنبی دا جواب او دا دعویٰ شو مرہ سپکہ دتہ او خرابہ دہ، ددی د بیان ضرورت نشتہ۔

د نمرود د جواب وضاحت: - ابراهيم ﷺ صفاتو د اللہ کنبی یو صفت، پیدا کول او بیا نیش کیدل بیان کرہ وو۔ او دا خو نہ دہ (نمرود) پیدا کرہ دی اونہ پخپل مرگ او حیات باندی قدرت لری۔ لیکن د جاہلانو د راپارولو د پارہ، اوپہ ہغوی باندی خپل علمیت ثابتولو د پارہ باوجود د خپلہی غلطی نہ او سرہ د علم ددہ نہ پہ دی خبرہ باندی چہ دا د بحث او مباحثہی د اصولو نہ تینستہ دہ دہ بس صرف یوہ خبرہ جوڑہ کرہ۔

قوله تعالى: -قَالَ اِبْرٰهٖمُ قَاتِ اللّٰهَ یَاۤاِیُّ بِالْاَشْمٰسِ مِنَ الْمَشْرِقِ قَاتِ بِہَا مِنَ الْغُرُبِ،

د ابراهيم ﷺ یو بل دلیل او د نمرود عاجزی: - ابراهيم ﷺ ہم پہ ہغہ پوہہ شو۔ او ابراهيم ﷺ ہغہ کم عقل پہ مخکنہی یو داسہی دلیل پیش کرو چہ صورت لحاظ سرہ ہغہ ددی مشابہت اونکری شی۔ نو وی فرمانیل چہ ہرکلہ چہ تہ دپیدانش او مرگ اختیار لری نو پہ مخلوق باندی ستا تصرف پکار دی۔ زما اللہ ﷻ خود اتصرف لری چہ نمر تہ نہی حکم کرہ دی چہ ہغہ دمشرق طرفنہ راوباسی نوہغہ راوخی۔ اوس تہ حکم ورکرہ چہ د مغرب نہ راوخی۔

(۱) لطیری: (۴۳۲/۵) -

(۲) الطیری: (۴۳۳) -

قوله تعالى: قُبِيتَ الَّذِي كَفَرًا

هغه ددي څه مات گود جواب هم ورنکړو او عاجزه شو او دخپلي عاجزي اظهار نې اوکړو او د الله ﷻ حجت په دې باندې پوره شو. ليکن هدايت ورته نصيب شوې نه وو نو د دين په لار راغلو، داسې خراب خلق الله ﷻ په څه دليل باندې نه پوهوي او هغوی هروخت د حق په مقابله کښې ولاړوي. په هغوی باندې د الله ﷻ غضب او غصه او ناراضگي وي. اودهغوی دپاره پدې جهنم کښې هم سخت عذاب وي.

د بعضي حکماؤ نهيال: - بعضو منطقيانو ونيلي دي چې خليل الله ﷻ دلته د يو واضح دليل نه پس بل دليل ددي نه هم زيات واضح پيش کړو. ليکن حقيقت کښې داسې نه ده بلکه رومبي دليل د دوئم مقدمه وه اودې دواړو سره د نمرود د دعوي باطليدل واضح شو. اصل دليل هم پيدانش اومرگ دي. اگر چې د دې دعوي دې ناپوهه هم اوکړه نو لازم وو چې څوک په جوړولو او وړانولو باندې قادر وي هغه دې د جوړولو او وړانولو خالق هم وي دا نه چې صرف په جوړولو او وړانولو دې قادر وي، او دا چې د هغه ملکيت ټول په ټوله په ښه طريقې سره د هغه په قبضه کښې وي. او څنگه چې د مرگ او ژوند احکام جاري کوي داشان نور احکام دې هم جاري کوي. نو بيا به څه وجه وي چې نمر دده تابعداري اونکړي ځکه چې هغه هم يومخلوق دي او د ده په وينا دې د مشرق په خاني د مغرب نه راوړنه ځي؟ نو ابراهيم ﷺ په دې باندې ښکاره غلبه حاصله کړه او هغه نې بالکل لاجواب کړو. فالحمد لله.

دا مناظره کله شوې وه؟ - سدي ﷺ فرماني چې دا مناظره د ابراهيم ﷺ د اور د راوتلو نه پس وه. د دې نه مخکې د ابراهيم ﷺ دې ظالم بادشاه سره ملاقات نه ووشوي.

د ابراهيم ﷺ معجزه: - د زيد بن اسلم ﷺ قول دي چې قحط وو، خلق به نمرود له تلل او غله به نې ترې نه راوړه. خليل الله ﷻ هم لاړو او هلته دا مناظره اوشوه. هغه بدبخت ابراهيم ﷺ ته غله هم ورنکړه. او ابراهيم ﷺ خالي لاسونه واپس راغلو. کور ته چې نژدې شو نو ابراهيم ﷺ دواړه بورې د شگې نه ډکې کړې چې کور والو ته پته اولگي چې کور ته نې څه راوړې دي. راتلو سره نې بورې کيخودې. د دوی بي بي ساره پاسيده او بورې نې پرانيستې نو په هغې کښې ډيره ښکلې غله وه. روتې نې پخه کړه او د ابراهيم ﷺ هم سترگې اوغړيدلې نو وې ونيل چې روتې تياره ده. تپوس نې اوکړو چې غله د چرته نه راغله؟ ورته اوونيلې شوچې دهغه بورو نه چې کومې تاسو راوړې وې دهغې نه موغله راوويستله. ابراهيم ﷺ پوهه شو چې دا د الله ﷻ د طرفنه د هغه لوني برکت او رحمت دي.

نمرود باندې د الله ﷻ عذاب: - الله ﷻ دې نافرمان بادشاه ته يو فرېسته اوليرله او هغه فرېستې ورته د توحيد دعوت ورکړو ليکن ده قبول نه کړو. دوباره نې دعوت ورکړو ليکن انکار نې اوکړو. په دريم ځل نې الله ﷻ طرفته راوبللو نو بيا هم ده انکار اوکړو. د څو څو وارې انکار کولو نه پس فرېستې ده ته اوونيل چې ښه ده خپل لښکر تيار کړه زه هم خپل لښکر راوړم. نمرود يو لوني لښکر تيار کړو او يو زبردست فوج سره د نمر ختلو نه مخکښې مخکښې ميدان ته راووتلو، بل طرفته الله ﷻ د ماشو دروازه بيرته کړه، غټ غټ ماشي دومره زيات راغلل چې خلقو ته نمر هم نه ښکاريدو. دا رباني فوج د نمرود فوج باندې حمله آور شو. اولې وخت کښې د هغوي وينه څه چې د هغوي غوښه نې هم ټوله اوخوړله. او ټول په ټوله هلته هلاک شو. د هډوکو ډهانچې باقي پاتې شوې. په ماشو کښې يو د نمرود پوزه کښې ننوتو او څلورسوه کاله پورې نې دده دماغ خټل. هغه په داسې عذاب کښې اخته وو چې د هغې نه مرگ په سل درجې بهتر وو. خپل سر به نې ديوالونو او کانرو سره وهلو، څټگونو سره به نې ټکولو، او هم دې عذاب کښې هلاک شو. (اعاذنا الله).

أَوَكَلَّيْتُ مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ

| يا اوگوره مثال دهغه سړي ته | چې تيرشوا په يو کلی

| (ياد مثال په طور) دهغه چاقصه واوړه | چې په يو ښار باندې تير شو

وہی خَاوِیَّةٌ عَلٰی عُرُوشِہَا قَالَ اَنْیٰ یٰحٰی ہٰذِیہُ اللّٰہُ بَعْدَ

او ہغہ | راہریوتی ووا | پہ چتونو خپلو باند | ہغہ اوونیل | ځنگہ بہ | ژوندی کوی | دا کلہ | اللہ | روستو
چې چتونہ نې پر مخې راہریوتی ووا | نوې وې ونیل چې دانبار بہ اللہ پاک ځنگہ ژوندی کوی | د داسې

مَوْتِہَا فَاَمَاتَہُ اللّٰہُ مِائۃَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَہُ قَالَ

د مرگ د هغې نه | نوم پر و هغہ | لہ | اللہ | سل کالہ | | بیا نی | ژوندی کړ و هغہ | ورته اوونیل اللہ
ہلاکت نہ پس | نواللہ پاک ہغہ سل کالہ مړ کړ و | اوبیانې را ژوندی کړ و | ورته نې اوونیل

کَمْ لَیْسَتْ قَالَ لَیْسَتْ یَوْمًا اَوْ بَعْضَ یَوْمٍ قَالَ

څومره وخت تیر کړ و تا | اوونیل ہغہ | اما وخت تیر کړ و | یوہ ورځ | یا څہ حصہ دورځې | اوونیل اللہ
چې څومره مودہ دې تیرہ کړہ | ہغہ اوونیل چې یوہ ورځ یا د دې نہ وخت بہ مې تیر کړی وی | اللہ ورته

بَلْ لَیْسَتْ مِائۃَ عَامٍ فَاَنْظُرْ اِلٰی طَعَامِکَ وَشَرَاِیْکَ کَمْ یَتَسَنَّہُ

بلکہ تا وخت تیر کړ و | سل کالہ | | نراوگورہ | خوراک خپل ته | او ځکاګ خپل ته | چې نۀ دی خراب شوی
او فرمائیل نہ بلکہ سل کالہ دې تیر کړ | اوس د خپل خوراک ځکاګ سامان ته اوگورہ | چې سخا شوی نہ دی

وَاَنْظُرْ اِلٰی حِمَارِکَ وَلِیَجْعَلَکَ اٰیۃً لِّلنَّاسِ وَاَنْظُرْ اِلٰی الْعِظَامِ

او اوگورہ | خر خپل ته | | او دپارہ چې جوړ کړ و | تالارہ | یوہ نمونہ | دپارہ د خلکو | او اوگورہ | ھډوکو ته |
او خپل خر ته اوگورہ | چې ځنگہ ښاروې شوې دې | | او چې مونږ ته د خلکو دپارہ نمونہ اوگرځو | او دخر ھډوکو ته اوگورہ

کَیْفَ نُنْشِزُہَا ثُمَّ نَکْسُوہَا کَحِمَاطٍ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَہٗ لَا قَالَ

چې څرنگہ را اوچتو مونږ ہغہ | بیا | | اغوندو و | هغې ته | غوښہ | نو ہر کلہ چې | ښکارہ شو | ہغہ ته | نو اوونیل ہغہ
چې ځنگہ نې یو ځانې کو و | اوبیا ځنگہ ورته غوښہ اغوندو و | او چې ټول حقیقت ورته ښکارہ شو | نو وې ونیل

اَعْلَمُ اَنَّ اللّٰہَ عَلٰی کُلِّ شَیْءٍ قَدِیْرٌ

پو ھیږم زدا چې اللہ | پہ ہر څیز باندې | قادر دې

څہ اوس ډیر ښہ پوہہ شوم چې اللہ پہ ہر څہ قدرت لری

د قدرت لویہ ښہہ د سلو کالو نہ پس دوبارہ ژوندی کیدل پورته چې کومہ واقعہ د ابراہیم عليه السلام د بحث تیرہ
شوہ، پہ هغې باندې د دې عطف دې.

دا تیریدونکې څوک وو: دا تیریدونکې خو یا عزیز عليه السلام وو (۱) لکه ځنگہ چې مشهور دی او یا ارمیا بن
حلقیا وو. او دا نوم د خضر عليه السلام دې یا خزقیل بن بورا وو یا بنی اسرائیلو کښې یوسړې وو، دا کلې بیت
المقدس وو. او ہم دا مشهور قول دې. بخت نصر چې کلہ دا کلې وران و یجاړ کړ و او د دې ځانې اوسیدونکې

نہ قتل کرل او کورونہ نہ ورلہ شار کرل او دا اباد کلہ بالکل خوشی شو نو دے نہ پس دابزرک دے
خانہ باندے تیر شو، هغوی اوکتل چے تول کلہ تباه شوے دے نہ په کنسے کورونہ شته دے او نه په
کنسے اوسیدونکے شته،

قوله تعالى: - قَالَ أَنِي يُحْيِي هَذِهِ وَاللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا

نو هغه خانہ کنسے ایسار شو او سوچ کنسے پریوتلو چے دا بنکله بنار به بیا څنگه آباد شی؟

قوله تعالى: - قَامَاتُ اللَّهِ مِائَةً عَامٍ لَّمْ يَعْلَمْ

الله ﷻ په هغه باندې مرگ راوستلو دلته دے په دے حالت کنسے وو، او بل خوا اويا کاله پس بیا بیت
المقدس آباد شو. تبستیدلی بنی اسرائیل هم بیا راغلل او دا بنار ښه آباد شو. او په دے کنسے بیا هغه د
مخکنسې په شان خوشحالی او گنره شوه. په دے کنسې سل کاله پورا شو، دے نه پس الله ﷻ هغه ژوندې
کړو او دتولو نه مخکنسې دده په سترگو کنسې روح راغلو. چے پخپله خپل راژوندی کیدل او گوری. هر
کله چے تول بدن کنسې روح واچولې شو

قوله تعالى: - قَالَ كَمْ لَبِثْتُ

نو الله ﷻ د فرښتې په ذریعه ترې تپوس او کړو ته څومره موده مې وې؟ ددې په جواب کنسې هغه اوونیل
چې لا خو یوه ورځ هم نه وه پورا شوې.

دا جواب ولې ورکړې شو: - ددې وجه دا وه چې د سحر په وخت کنسې دده نه روح وتلې وو او سل کاله پس
چې کله ژوندې شو نو دماښام وخت وو. دده خیال راغلو چې دا هم هغه ورځ ده.

قوله تعالى: - قَالَ بَلْ لَبِثْتُ مِائَةً عَامٍ فَأَنظُرْ إِلَى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ

نو الله ﷻ او فرمائیل چې ته سل کاله مې وې. اوس زموږ قدرت او گوره ستاتوبښه چې کومه تاسره وه
هغه شان ده، نه خوشخا شوې ده او نه خرابه شوې ده.

دا توبښه څه څیز وو؟ - داتوبښه انگور، انځران او شیر و. نه خوشیرا خرابه شوې وه او نه انځران سخا
شوی وو او نه انگوران سخا شوی وو. بلکه صحیح او خپل اصلی حالت کنسې وو.

قوله تعالى: - وَأَنظُرْ إِلَى جَارِكَ وَلْيَعْلَمْ آيَةُ لِلنَّاسِ

اوس نه او فرمائیل چې داستا د خر سخا او ایره شوی هډوکی ستا مخې ته پراته دی. دې ته گوره مونږ
ستاوراندې داژوندی کوو. مونږ ستا ذات لره نورو خلقو دپاره یو دلیل جوړوو چې ترقیامته پورې د
دوی په زړه کنسې دایقین وی چې دوباره به ژوندی کیږو. نو دده وړاندې هغه هډوکی یوبل سره یو خانې
شواوراپاسیدل مستدرک حاکم کنسې دی چې د نبی اکرم ﷺ قرات (نُشِزَهَا) زاء سره دې (او دا
(نُشِزَهَا) راء سره هم لوستلې شوې دې یعنی ژوندی به نه کړو. د مجاهد راء ﷺ قرات هم دا دې (سدى
ﷺ) وانی چې داهډوکی ددوی گیرچاپیره پراته وو او د ورستیدو په وجه د دې سپین والې پریقیدو، هوا
کنسې یو خانې شو او بیا هر یو هډوکی خپل خپل خانې ته اورسیدو او ددې نه پورا دهانچه جوړه شوه
او په دې باندې غوښه نه وه. بیا الله ﷻ دې (دهانچې) ته غوښه، رگونه، او پتې ورکړې بیا فرښته نه
اولیږله او هغه فرښتې د دې په پوزه کنسې پوک وهل. نو دالله ﷻ حکم سره هم هغه وخت کنسې هغه
ژوندې شو. او آواز نه اوکړو. (۲)

قوله تعالى: - فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ أَعْلَمَنَّ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

داتولې خبرې عزیر ﷺ کتلې. او د قدرت ټوله کاریگری د هغه د سترگو وړاندې اوشوه. هرکله چې دا

(۱) حاکم: ۲۳۴/۲، اسماعیل حاکم دا صحیح گرزولې دې خو ذهبي اسماعیل بن قیس لره ضعیف گرزولې دې، -

(۲) الطبری: ۴۷۶/۵ -

(۳) الطبری: ۴۶۸/۵ -

تول هر شه ني اوکتل نو وي وئيل چي ددي خبري علم خو ما ته وو چي الله ﷻ په هر خيز باندې قادر دي. خو ولي اوس ما په خپلو سترگو سره اوکتل، نو زه په خپله زمانه کښې دتولو نه زيات علم و يقين لرونکي يم. بعضو خلقو (اعلم) (صیغه د متکلم) لره (اعلم) (يعنی صیغه د امر) هم لوستلې دي يعنی الله ﷻ او فرمايل چي پوهه شه چي الله ﷻ په هر خيز قادر دي.

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ ارْنِي

ا او هر کله چي اوونيل ابراهيم ﷺ اې ربه زما اوسنايه ماته

ا او هغه واقعه ياده کړه چي ابراهيم اوونيل اني څمار به ماته اوسنايه

كَيْفَ تُخْرِجُ الْمَوْتَىٰ قَالَ أَوْكَمْ تُؤْمِنُ ۖ قَالَ بَلَىٰ وَلَٰكِنْ

چي څنگه ا تږوندی کوي مړي اوونيل الله ا آيا تږ ايمان نه لري اوونيل ابراهيم ا ولي نه ليکن

چي ته مړي څنگه ژوندی کوي الله پاک ورته او فرمايل چي ولي ته يقين نه کوي اهغه ابراهيم اوونيل يقين لرم خو

لَيُطْمِئِنَّ قُلُوبُ ۖ قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِّنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ

دپاره ددي چي مطمئن شي ازړه زما اوونيل الله ا نو اونيښه ا څلور ا دمرغانو نه ا اونزدي کړه هغه ا خان ته

دزړه اطمینان غواړم الله ورته اوونيل (ښه ده) نو څلور مارغان راوښه ا او خان سره ني اموخته کړه

ثُمَّ اجْعَلْ عَلَىٰ كُلِّ جَبَلٍ مِّنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ

بيا کيږده ا په هر يو غر باند ا دهغوئ نه ايوه يوه حصه ا بيا اواز اوکړه هغوی ته ا رابه شي تاته

بيا دهغوئ نه ايوه يوه توت په يو يو غر باندې کيږده ا بيا ني خان ته راوبله ا نورابه شي تاته

سَعِيًّا ۖ وَاعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

په منډه ا او پوهه شه ا چي الله ا غالب او حکمت والادي ا

په منډه ا او پوهه شه چي الله ا اختيار او حکمت خاوند دي ا

قوله تعالى: -وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ ارْنِي كَيْفَ تُخْرِجُ الْمَوْتَىٰ-

ابراهيم ﷺ او دحصى حصي شوو څلورو مارغانو ژوندی کيدل:- دابراهيم ﷺ ددي سوال ډيري وجي وي. ۱ يوداچي دا هم دليل ابراهيم ﷺ د نمرود مردود مخکښې پيش کړې وو نو ابراهيم ﷺ او غوښتل چي د علم اليقين سره عين اليقين هم حاصل کړي. هسې خو زه په دې پوهيږم خو چي په سترگو ني هم او گورم. صحيح بخاري کښې د دې آيت په موقع باندې يو بل حديث دي چي په هغې کښې دي چي مونږ د ابراهيم ﷺ په نسبت زيات د شک حقدار يو، هرکله چي هغوی اوونيل چي (رَبِّ ارْنِي) (نو دي نه دي يو جاهل دا نه گنري چي ابراهيم خليل الله ﷺ ته د الله ﷻ په دې صفت کښې شک وو. ددي ذکر شوی حديث ډير جوابونه دي. چي په هغې کښې يو دادي. (کيدې شي چي دا وي چي باوجود د دې چي مونږ د ابراهيم خليل الله ﷺ نه په ايمان کښې کمزوري يو او مونږ د الله تعالى په دې صفت کښې شک نه کوو نو خليل الله ﷺ به ولي شک کوي) (مترجم).

قوله تعالى: -قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِّنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ-

رب العالمين خالق کل فرماني چي څلور مارغان واخله. مفسرينو ته دي باره کښې ډير اقوال منقول دي

(۱) صحيح بخاري كتاب التفسير سورة البقرة باب (واذا قال ابراهيم رب....): ۴۵۳۷، صحيح مسلم: ۱۵۱-.

چي کوم کوم مارغان ابراهيم ﷺ اخستی وو. لیکن ظاهر دادی چي ددي علم مونږ ته څه فائد نه شی راکولې او د دي نه پيژندل مونږ ته څه نقصان نه رسوي. څوک وائي چي هغه طاوس او کونتره وه. څوک وائي چي هغه بطخه او دسيمرغ بچي او چرگ او تاوس وو. څوک وائي چي کونتره چرگ او کارغه وو. بيا دغه مارغان ټکري ټکري کړه.

د الله تعالی په قدرت سره د مارغانو راژوندی کیدل: ابن عباس ؓ هم دا فرماني او یو روایت کښي دي چي دا خان سره کیده. هرکله چي تاسره اموخته شی نو بيا ني حلال کړه، بيا دا ټکري ټکري بيلي بيلي کړه. نو ابراهيم ﷺ څلور مارغان واخستل او دا ني ټکري ټکري کړل. او بيا ني مختلفي ټکري خپلو کښي یوځاني کړي.

قوله تعالی: ثُمَّ اجْعَلْ عَلَى كُلِّ جَبَلٍ مِّنْهُنَّ جُزْءًا

بياني په څلورو يا اووه غرونو باندې دا مارغان کيخودل. او د ټولو مارغانو سرونه ني په خپل لاس کښي کيخودل.

قوله تعالی: ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْيًا

بيا ابراهيم ﷺ د الله ﷻ په حکم هغه راوبلل. چي کوم مارغه ته به ني آواز کولو نو د هغه مارغه خوري شوې وزرې به یو ځاني نه بل ځاني ته را الوتلې او خپلو کښي به یوځاني کيدلې، دا شان وينه به وينې سره یو ځاني کيدله او نور اجزاء هم چي په کوم غر وو خپلو کښي به یو ځاني کيدل او هغه مارغه به را الوتلو او ابراهيم له به راتلو. که ابراهيم ﷺ به دبل مارغه سر ورکول نوهغي به نه قبولو. که پخپله به ني د هغي سر ورکولونو قبولو به ني. (۱) تر دي چي یو يو دا ټول مارغان ژوندی شو او والوتل. او د الله ﷻ د قدرت او د مړو د ژوندی کيدو نظاره خليل الله پخپله اوکتله.

قوله تعالی: -وَأَعْلَمَنَّ اللَّهُ غَيْرَ حَكِيمٍ

بيا فرماني چي پوهه شه الله ﷻ غالب دي، هيڅ يو څيز هغه عاجز کولې نشي. چي کوم يو کار هغه پاک ذات کول غواړي نو هغه بغير دڅه بنديز نه کيږي. هر څيز د هغه په قبضه کښي دي. هغه په خپلو اقوالو او احکامو کښي حکيم دي، او دا شان په خپل انتظام او شريعت مقرر کولو کښي.

د اميد او طمع زياتونکي آيت: - عبدالله بن عباس ؓ به فرمايل چي د ابراهيم خليل الله ﷺ نه د الله ﷻ دا سوال کول چي آيا تا ايمان نه دي راوړي؟ او د ابراهيم ﷺ دا جواب ورکول چي ولې نه ايمان خو مي راوړي دي ليکن د زړه د اطمینان د پاره داسې کول غواړم، دا آيت ما له د نورو آيتونو په نسبت اميد او طمع نوره هم زياتوي، مطلب دادې که د يو ايماندار په زړه کښي څه وسوسه پيدا شي نو په هغي باندې څه نيول نشته دي. يوځل د عبدالله بن عباس ؓ، او عبدالله بن عمرو ابن العاص ؓ ملاقات کيږي نو تپوس کوي چي په قرآن پاک کښي د ټولو نه زيات اميد زياتولو والا کوم يو آيت دي. عبدالله بن عمر بن عاص ؓ فرمائي چي (لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ) والا آيت چي په هغي کښي ارشاد دي چي انې زما گناهگار بندگانو زما د رحمت نه مۀ ناامیده کيږي. زۀ ټول گناهونو لره بښونکي يم. ابن عباس ؓ فرماني چي زما په نیز خو ددي امت دپاره دټولونه زيات اميد اوسهاره جوړولو والا آيت د حضر ابراهيم ﷺ دا قول او بيا د رب العزت دا سوال او د دوي جواب دي، (عبدالرزاق ابن ابی حاتم وغيره) (۲)

مَثَلُ الَّذِينَ يَنْفِقُونَ

ا مثال دهغه کسانو چي خرچ کوي ا

دهغه کسانو مثال چي خيرات کوي

اَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ	گَمَلِ حَبَّةٍ	اَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ	مالونہ خپل اپہ لار دالله کنہی په شان دیوې دانې دې اچې زرغون کړې اوہ وږی
فِي كُلِّ سُنْبَلَةٍ مِّائَةُ حَبَّةٍ وَاللَّهُ يُضَعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَبَرُّ كُنْهِي	د هغې دانې پشان دې چې اوہ وږی زرغون کړې اوپه هر	چې په هروږی کنہی اسل دانې وی اوالله زیاتوی ادپاره دهغه چا اچې اوغواړی اوالله	وږی کنہی سل دانې وی داشان الله پاک چاته چې اوغواړی نولړ عمل په خوځوچنده زیاتوی اوالله پاک
وَاسِعٌ عَلِيمٌ	فراخه دې او پوهه دې	د فراخو مالک دې	

قوله تعالى: -مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

د صدقاتو اجر و ثواب:- په دې آیت کنہی بیان کړې چې کوم سړې د الله ﷻ د رضامندی طلبکار وی او خپل مال خرچ کوی نو هغه ته ډیر برکتونه او ډیر ثوابونه ملاوېږي. او نیکی ورته اووه سوه چنده کړي. فی سبیل الله نه مواد:- نو فرمانی چې کوم خلق د الله ﷻ لار کنہی یعنی دالله ﷻ فرمانبرداری کنہی، جهاد کنہی، د اسونو په ساتلو کنہی، د وسلې اخستلو او خرڅولو کنہی، حج کولو کنہی وغیره کنہی خرچ کوی. دالله ﷻ په نوم چې کوم یو خیز ورکړې شی دهغې مثال په داسې صفائی سره بیانېږي چې سترگې یحونکې اوزرږده ته گوزیدونکې دي. یو دم داسې فرمانی چې دیو بدله کنہی به درته اووه سوه ملاوېږي. ددې نه ډیر زیات لطافت په دې مثال او په دې کلام کنہی دي.

قوله تعالى: -وَاللَّهُ يُضَعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ

اوبیا ارشاد فرمانی چې نیکو اعمالو کنہی د الله ﷻ په دربار کنہی زیادت راځي. لکه څنگه چې ستاسو کرلې شوې تخم پټي کنہی پروت وی او زیاتېږي. د مسند احمد په حدیث کنہی دې چې نبی اکرم ﷺ فرمانی چې کوم سړې خپل خان نه بچ شوې خیز دالله ﷻ په لار کنہی خرچ کوی نو هغه ته اووه سوه چنده ثواب ملاوېږي. او چې کوم سړې نې په خپل خان او په خپل اهل و عیال باندې خرچ کړی نو هغه ته لس چنده ثواب ملاوېږي. او د بیمار د تپوس کولو هم لس چنده ثواب ملاوېږي. روژه ډهال دې تر کومې چې دا خرابه نه کړې شی. چې په کوم سړې باندې څه بدنی بیماری او مصیبت او غم درد راشی نو هغه دده گناهونه رږوی. (۱) دا حدیث ابو عبیده ؓ په هغه وخت کنہی فرمانیلې وو چې کوم وخت کنہی دوی سخت بیمار وو او خلق د دوی د تپوس کولو د پاره راتلل. د دوی بی بی صاحبه د دوی سر ته ناسته وه. د هغې نه ئې تپوس او کړو چې شپه څنگه تیره شوه؟ هغې اوونیل چې ډیره سخته. د دوی مخ په دغه وخت کنہی دیوال طرفته وو. په دې اوريدو سره ئې مخ خلقو طرفته راواړلو او وې فرمانیل چې په ما دا شپه سخته تیره نشوه ځکه چې ما د نبی اکرم ﷺ نه دا اوريدلی دی. د مسند احمد یو بل حدیث کنہی دی چې یو سړی نکیل والا اوښه خیرات کړه نو نبی اکرم ﷺ اوفرمانیل چې ده ته به د قیامت په ورځ اووه سوه نکیل والا اوښې ملاوېږي. (۲) د مسند احمد په یو بل حدیث کنہی دی چې الله ﷻ د ابن آدم یوه نیکی د لسو نیکو برابره کړې ده. او بیا هغه زیاتېږي تر اووه سوو پورې.

(۱) احمد: ۱/۱۹۵، وسنده حسن النسانی: مختصر: ۲۲۳۵-

(۲) احمد: ۱/۱۲۱، صحیح مسلم: کتاب الامارة باب فضل الصدقة فی سبیل الله تعالی: ۱۸۹۲، نسائی: ۴۹۱۶-

روزہ زما د پارہ دہ: خود روژې باره کښې الله ﷻ فرمائی چې دا زما دپاره او زه به د دې اجر ورکوم. د رژه دار د پارہ دوه خوشحالی دی یو د افطار په وخت کښې او بله د قیامت په ورځ. د روزدار د خولې بوی الله ﷻ ته د مشکو د بوټی نه زیات خوښ دی. بل حدیث کښې دومره زیاتوالې دي چې رژه دار خپل خوراک څښاک زما دپاره پرېږدی، آخر کښې دی چې رژه د هال ده. (۱) مسند احمد یو بل حدیث کښې دی چې مونږ، رژه، ذکر الله، د الله ﷻ په لار کښې خرچ کولو باندې اووه سوه چنده کیږي دد الله په لار کښې د خرچ کولو فضیلت: (۲) د ابن ابی حاتم یو حدیث کښې دی چې کوم یو کس جهاد کښې مالی مدد او کړی او پخپله جهاد کښې شامل نشی نو د یو بدله کښې ورته اووه سوه چنده ثواب ملاوېږي. او که پخپله هم شریک وی نو د یو درهم بدله کښې ورته د اووه لاکه درهمو خرچ کولو ثواب ملاوېږي. بیانیې اکرم ﷺ ددې آیت مبارک تلاوت او فرمانیلو **وَاللّٰهُ يُضَعِّفُ لِمَنْ يَّشَاءُ** دا حدیث غریب دی (۳)

د دې امت خاص فضیلت: د ابوهریره ؓ والا حدیث **«مَنْ ذَا الَّذِي يَقْرُضُ اللَّهَ»** تفسیر مخکښې تیر شوې دي، په هغې کښې دی چې د یو بدله کښې دوه کروړه دوچند ثواب ملاوېږي. (۴) ابن مردویه کښې دی چې کله دا آیت نازل شو نو نبی اکرم ﷺ هم دا دعا اوکړه چې انې الله زما امت لې نور زیات ورکړه. نو **«مَنْ ذَا الَّذِي يَقْرُضُ اللَّهَ»** والا آیت نازل شو. (۵) نبی اکرم ﷺ بیا هم دا دعا اوکړه. نو دا آیت **«إِنَّمَا يُؤِثِّرُ الصَّيِّئُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ»** نازل شو نو ثابت شو چې څومره په عمل کښې اخلاص زیات وی نو څومره به ثواب زیات وی. الله ﷻ وسیع فضل و کرم والا دي. هغه ته هم پته ده څوک څومره مستحق دي او څوک مستحق نه دي. **«فَسُبْحَانَ اللَّهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ»**.

الَّذِينَ يَنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ لَا	
اهغه کسان چې خرچ کوي مالونه خپل په لار دالله کښې بیا نه	
اوپه هرڅه پوهه دي څوک چې خپل مالونه دالله په لار کښې خیرات کوي بیا	
يَتَّبِعُونَ مَا أَتَفَقَّوْا مِنْهَا وَلَا أَذَى لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ	
ورپسې کوي په هغه څیز پسې چې خرچ کړې نې وی احسان اونه ضرر ده د هغوی دپاره بدله د هغوی په نزد درې د هغوی	
پخپل خیرات پسې زباتل او ازار نه رسوي نو د هغوی اجر خپل الله سره مقرر دي	
وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ قَوْلٌ مَّعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ	
اونه به وی یږه په هغوی باند اونه به هغوی اغمژن کیږي یوه خبره نیکه او عفو بهتره ده	
اونه هغوی دپاره څه خطر شته اونه به هغوی غمژن وی فقیر ته خوږې خبرې کول او په نامناسبه خبره سترگې پټول نه دی	
مِنْ صَدَقَةٍ يَّتْبِعُهَا أَذَى وَاللَّهُ غَفِيٌّ حَلِيمٌ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ	
د هغه خیرات نه چې په هغې ورپسې وی تکلیف او الله ابې پرواه دي صبرناک دي ای هغه کسانو	
د هغې صدقې نه چې ورپسې د (زباتنې) ازار وی او الله پاک بې پرواه او صابر دي انې مسلمانانو	

(۱) احمد: ۴۴۶/۱، صحیح مسلم کتاب الصیام باب فضل الصیام: (۱۱۵۱) -
 (۲) احمد: ۴۳۸/۳، مختصر ابوداود کتاب الجهاد باب فی تضعیف الذکر فی سبیل الله عزوجل: ۲۴۹۸، وسنده ضعیف -
 (۳) ابن ابی حاتم -
 (۴) احمد: ۲۹۶/۲ -
 (۵) ابن مردویه و ابن حبان الاحسان: ۴۶۲۹ -

أَمِنُوا لَا تَبْطُلُوا صَدَقَتَكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى^١

چې ایمان مو راوړې دې | مډ باطلوی | صدقې خپلې | په احسان زیاتولو | او په تکلیف ورکولو سره
تاسو خپلې صدقې په زیاتلو او تکلیف رسولو باندې مه خرابوئ

كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ

پیشان دهغه سړی اچی خرچ کوی | مال خپل | دپاره دښودنې خلقو ته | اونه ایمان راوړی | په الله
لکه دهغه چا پشان چې خپل مالونه دنوم دپاره لگوی | اونه په الله ایمان لری |

وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَهَلْ كَمِثْلُ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تَرَابٌ

داخرت باندې | نومثال د خرچ دهغه | پشان د مثال | د هموارې گټې دې | اچې په هغې باندې | خاوره وی
اونه په ورځ داخرت | دهغه | د خیرات | مثال دهغې هموار گټې دې | اچې د پاسه پرې خاوره پرته وی

فَأَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا لَا يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ

نواورسی هغی ته | تیز باران | نو پر پردی هغه | صفا انه به قادریری داسی خلق | په هیخ خیز باندی
تیز باران شیبه پرې راشی او هو ا صفا ئی پر پردی | او هیخ لاس نه توریری

مِمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ ﴿٧٠﴾

دهغه نيکي نه | چي هغوي کسب کړي ده | او الله انډه بنائي نيغه لار | قوم | کافر ته

دغه خلقو پخپله گټه باندې | | والله پاک د کافرو د لې ته هدایت نه کوي

قوله تعالى: - الَّذِينَ يَنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ لَا يُتْبِعُونَ مَا أَنْفَقُوا مَنًّا وَلَا أَذَى

هغه صدقې فضيلت چې په هغې کښې احسان او رياء نه وي. - الله ﷻ د خپلو هغه بندگانو مدح او تعريف کوي چې کوم خيرات او صدقې کوي او بيا په دې باندې په چا باندې احسان نه کوي. او نه خپلې بي سره او نه خپل يو فعل سره او نه هغه سړي ته څه نقصان رسوي. بيا هغوی ته د خير د جزاء وعده کوي چې ددوی اجر و ثواب د الله ﷻ په ذمه دي.

قوله تعالى: - وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ۝

ه دوی باندې به د قیامت په ورځ هیڅ ویره او خفګان نه وی. او نه به د دنیا او نه د بچو د نقصان خطره
ی، دوی ته به هیڅ غم نه وی، ددې وجې چې هلته په رسیدو سره به دوی ته ددې نه بهتر څیزونه
لاوړی.

قَوْلِ مَعْرُوفٍ وَمَغْفِرَةٍ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَا أَذًى ۖ

۱. ښه خبرې فضيلت:- بيا فرماني چې کلمه دخير د ژبې نه اوبنځل د يومسلمان رور دپاره دعاكول، او معافي كول اودهغه خطا معاف كول د هغه صدقې نه زيات بهتر دي چې په هغې كېنې تكليف وي. ابن عباسي حاتم كېنې دي چې نبی اکرم ﷺ فرمائيلي دي چې هيڅ يو صدقه د نيك كار نه افضل نه ده. آيا اسو دالله ﷻ فرمان «قُولْ مَعْرُوفٌ» نه دې آوريدلې؟ (۱) الله ﷻ د خپلو مخلوقاتو نه بې نياز دې. اوتول مخلوق دهغه ذات محتاج دې. هغه حليم اوبردبار دې. گناهونو ته گوري اوهغه شان حلم اوكرم كوي.

(۱) د امرسل روایت دي:-

بلکہ معاف کوی او بخشش کوی۔

درې قسمه خلقو سره به الله ﷻ خبرې نه کوی۔ صحیح مسلم کښې دی چې درې قسمه خلقو سره به الله ﷻ د قیامت په ورځ خبرې نه کوی اونه به هغوی طرفته گوری د رحمت په نظر، اونه به هغوی لږه پاکوی بلکه د هغوی دپاره دردناک عذاب دی، یو خو د احسان زباتنه کوونکي او دویم د پوندو نه لاندې پرتوګ اود تهنندلره زورندونکي، او دریم خپلې سودا لږه د خرڅولو دپاره قسمونه خورونکي (۱) بیا ماچه وغیره کښې په حدیث کښې دی چې دموړپلارنافرمان، صدقې سره چاباندې احسان کونکي، شرابی او په تقدیر ایمان نه لرونکي به جنت ته نه داخلېږي (۲) نسانې کښې دی چې درې کسانو ته به الله ﷻ د قیامت په ورځ نه گوری، د مور پلار نافرمانه، شرابی، او پس د احسان کولو نه د هغې زباتونکي (۳)

د نسانې یو بل حدیث کښې دی چې دا درې واړه سړي به جنت ته نه داخلېږي (۴) د دې وجې نه په دې آیت مبارک کښې هم ارشاد دې چې پس د احسان کولو نه په زباتولو او چې چا سره مو احسان کړې وی دغه ته په تکلیف رسولو سره خپلې صدقې او خیراتونه مه بریادوئ ځکه چې د احسان زباتولو سره او د احسان نه پس تکلیف ورکولو سره د هغه احسان او صدقې ثواب باقی نه پاتې کیږي۔

قوله تعالى: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَبْطُلُوا صَدَقَتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَىٰ

بیا مثال ورکوی چې احسان او تکلیف ورکولو سره د صدقې خرابیدلو مثال د هغې صدقې پشان دي چې کوم د خودنې په طور خلقو ته ورکړې شی، دخپل سخاوت او فیاضی او د نیکی د شهرت دپاره ورکړې شی چې خلق دده تعریف او کړی او خلق دې خوښ کړي۔ صرف دالله ﷻ د رضامندی دپاره نه وی، اونه د هغه پاک ذات نه د ثواب حاصلولو په نیت وی، ددې وجې دې جملې نه پس الله ﷻ فرمانی

قوله تعالى: وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ

چې د قیامت په ورځ او په الله تعالی د چا ایمان نه وی نو د دې ریاکاری نه ډکې، د احسان د زباتنې او د تکلیف رسونکي د صدقې مثال داسې دي،

قوله تعالى: قَمِيلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَأَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا

لکه چې خوشې میدان او دکانرو غرو وی، چې په هغې باندې خاوره وی، بیا سخت باران اوشی او څنگه چې ددې کانري نه ټوله خاوره لاړه شی او په دې باندې هیڅ باقی پاتې نشی نو دا شان ددې دواړو خلقو دخرج کیفیت دي اگرچې خلق گنړی چې ددې صدقې به نیکی وی چې څنگه په ظاهره په دې کانري باندې خاوره په نظر راځي۔ لیکن کله چې باران اوشی نو د دې نه خاوره لاړه شی، دا شان د دې احسان او تکلیف رسولو یا خودنې کولو والا ثواب هم لاړشی۔ او کله چې دا الله ﷻ ته اورسی نو د دې به ورته هیڅ بدله نه ملاویري۔

قوله تعالى: لَا يَقْدِرُونَ عَلَىٰ شَيْءٍ مِّمَّا كَسَبُوا

اوپخپلو اعمالو کښې به ورته هیڅ څیز نه ملاویري او الله ﷻ د کافرانو خلقو نیغې لارې طرفته رهنمانی نه کوی۔

(۱) صحیح مسلم کتاب الایمان باب بیان غلط تحریم اسباب الازار: ۱۰۶، ابوداود: ۴۰۸۷، ترمذی: ۱۲۱۱، نسائی: ۴۴۶۳۔

(۲) حمد: ۴۴۱/۶، ابن ماجه کتاب الاشربة باب من شرب الخمر فی الدنيا: ۳۳۷۶، وسنده حسن۔

(۳) نسائی کتاب الزکاة باب المنان بما اعطی: ۲۵۶۳، وسنده حسن۔

(۴) نسائی فی الکبری: ۴۹۲۱، وسنده ضعیف۔

وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ	أَمْوَالَهُمْ	ابْتِغَاءَ	مَرْضَاتِ اللَّهِ
او مثال دهنه کسانو	چی خرچ کوی	مالونه خپل	دپاره دتلاش درضا د الله
او دهنی کسانو مثال چی خپل مالونه دالله درضا دپاره خرچ کوی			
وَتَثْبِيْتًا	مِّنْ أَنْفُسِهِمْ	كَمَثَلِ جَنَّةٍ	بِرِیۡوَةٍ
او په ثبات او مضبوطیا سره	دطرفه دنفسونو خپلونه	په مثال دیو باغ دې	چی په اوچت ځانې وی چی اورسیری هغې نه
او په مضبوط زړه نې لگوي	د هغه باغ پشان دې چی	ایوه لوړه زمکه کښې لگیدلې وی	چی راشی پرې
وَإِلَّ فَاَتَتْ	أُكْلَهَا ضَعْفَيْنِ	فَإِنْ لَّمْ يُصِبْهَا وَائِلٌ	فَطَلَّ ط
تیز بارانانو ورکړی	امیوه خپله	دوه چنده	او که اونه رسیږی هغې ته اتیز بارانانو نرې پشم ورله هم کافی وی
دشیو باران نومیوه دوچنده اوکړی	او که چرې باران پرې اونه وریرې	انوکم نه کم پرنه خو پرې وریرې	
وَاللَّهُ	بِمَا	تَعْمَلُونَ	بَصِيرٌ ۝
او الله	په هغه کارونو	چی کوی نې تاسو	نظر ساتونکې دې
او الله پاک ستاسو کارونه وینی گوری			

قوله تعالى: - وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَتَثْبِيْتًا مِّنْ أَنْفُسِهِمْ كَوْمه صدقه چی دالله ﷻ دپاره ورکړې شی :- دا مثال دمومنانو د صدقې ورکولو دې چی د کومو نیتونه الله ﷻ لره خوشحلول وی. او دوی ته دهنې دبدلې ملاویدو پوره پوره یقین وی. لکه حدیث مبارک کښې دی چی کوم سړی درمضان روژې ایماندار سره اوساتلې او د دې د ثواب ملاویدو یقین نې وی. (پوره وانی اوچتې زمکې ته چرته چی نهرونه بهیرې، دا لفظ «بِرِیۡوَةٍ» او «بِرِیۡوَةٍ» هم لوستلې شوې دې. قوله تعالى: - أَصَابَهَا وَائِلٌ فَاتَتْ أُكْلَهَا ضَعْفَيْنِ ۹ د «وَائِلٌ» معنی دسخت باران ده. هغه دوچنده میوه راوباسی یعنی د نورو باغونو په نسبت ددې باغ میوه ښه وی.

قوله تعالى: - فَإِنْ لَّمْ يُصِبْهَا وَائِلٌ فَطَلَّ ۱۰ دباغ داسې دې اوداسې ځانې کښې دې که باران اونشی نوبیا هم صرف پرځې سره هم ددې پالنه کیږی دا ناممکن دی چی موسم خالی لاړشی. دا شان د ایماندار د اعمالو هم هیڅ کله بې ثوابه نه پاتې کیږی اودهنې بدله ورته ضرور ملاویرې. خو صرف د دې په جزاء کښې فرق وی اودا دایماندار په خلوص او نیت او د نیک کار اهمیت اعتبار سره زیاتیرې. قوله تعالى: - وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ۱۱ الله ﷻ نه د خپلو بندگانو هیڅ یو عمل پټ نه دې.

أَيُّدُ أَحَدِكُمْ أَنْ تَكُونَ لَهُ
آیا خوښوی یوله تاسونه چی وی هغه لره
..... آیا په تاسو کښې به د چا دا خوښه شی چی دهنه

جَنَّةٌ مِّنْ نَّحِيلٍ وَأَعْنَابٍ تَجْرِي مِّنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ لَهُ فِيهَا

یو باغ | د قجورو | او دانگورو | جی بهیری | لاندی د ونو هغی نه | نهرونه | اوی هغه لره | په دغه باغ کنبی
یو باغ وی | دکهجورو او دانگورو | جی دهغی | لاندی ولی | بهیری | د هغه دپاره په هغی کنبی

مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَأَصَابَهُ الْكِبَرُ وَلَهُ ذُرِّيَّةٌ ضِعْفًا فَأَصَابَهَا

هر قسم میوی | اور سیدلی وی هغه ته | بودا والی | او وی هغه لره | بچی | کمزوری | او اور سیری هغه باغ ته
هر قسم میوی نیولی وی | او د پخپله بودا وی | او واره واره ماشومان خامن نی وی | اور اشی په هغه باغ

إِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ فَاحْتَرَقَتْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ

بر یوقی | سخت باد | جی په هغی کنبی | اورو | او هغه اوسوزوی | دارنگی | بیانوی الله | تاسوته | آیتونه
داور پشان یو گرمه بر یوقی | او هغه د میو نه دک باغ اوسوزوی | داشان الله پاک تاسو ته خپل قدر تونه بنانی

لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ

دپاره ددی جی تاسو فکر او کړی |

جی تاسو فکر او کړی |

حسن عاقبت او خاتمه بالخیر:- صحیح بخاری کنبی دی چې امیر المومنین عمر بن خطاب ؓ یو ورځ د صحابه کرامو ؓ نه تپوس او کړو چې تاسوته پته ده چې دا آیت د چا باره کنبی نازل شوی دی؟ هغوی او فرمائیل چې الله ﷻ ته زیاته پته ده. عمر فاروق ؓ خفه شو او وی فرمائیل چې تاسو ته پته شته او که نشته ما له صفا او جواب را کړئ. ابن عباس ؓ او فرمائیل چې انې امیر المومنین ؓ زما زړه کنبی یو خبره ده، عمر فاروق ؓ ورته او فرمائیل چې وایه وراره او خپل نفس لره دومره مه سپکوه. وی فرمائیل چې د یو عمل مثال ورکړې شوی دی. تپوس نی او کړو چې هغه کوم یو دی؟ وی فرمائیل چې یو مالدار سړی چې د الله ﷻ د فرمانبرداری دپاره کار کوی، بیا شیطان ده لره غلوی، او هغه گناه کنبی مشغول شی او خپل نیک اعمال ترې لارشی (نو دا روایت د دې آیت پور تفسیر دی. په دې بیانیری چې یو سړی د شروع نه بڼه اعمال او کړل، بیا دې نه پس دده حالت خراب شو او په گناهونو کنبی اخته شو، او هغه نیکی ئې تباہ کړې چې کومې ده کړې وې. او آخری وخت کنبی چې کله ده ته د نیکو ډیر زیات ضرورت وو نو دې خالی لاسونه پاتې شو.

قوله تعالى:- أَيْدَاكُمْ أَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ مِّنْ نَّحِيلٍ وَأَعْنَابٍ تَجْرِي مِّنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ
لکه څنگه چې یو سړی یو باغ اولگوی او د هغی نه میوی اخلی،

قوله تعالى:- وَأَصَابَهُ الْكِبَرُ وَلَهُ ذُرِّيَّةٌ ضِعْفًا

خوهر کله چې بودا توب ته اور سیدو او دده واره بچی هم د ده څه پکار رانغلل. اوس دده دارو مدار صرف په دې باغ باندې دی

قوله تعالى:- فَأَصَابَهَا إِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ فَاحْتَرَقَتْ

چې په دې یو طوفان راغلو او په هغی کنبی اور هم وو، او هغه شین باغ ایره ایره شو. داشان داسې دې چې مخکنبی ئې نیکی او کړی لیکن بیا چې کله ئې بدی شروع کړی او خاتمه دده بڼه نه وی نو کله چې دده د نیکو د بدلې وخت راغلو نو دې خالی لاس پاتې شو. کافر سړی هم چې کله

اللہ ﷻ لہ ورشی نو هلته هیخ طاقت نه چلیری لکه څنگه چې دې بوډها چې څه جمع کړی وو هغه لره د کفر والا اور هلاک کړو. او اوس د روستو نه دۀ ته فاندې ورکولو والا هیڅوک نشته. لکه څنگه چې ددې بوډا ماشومان اولاد دۀ ته هیخ فاندۀ نه رسوی. مستدرک حاکم کښې دی چې نبی اکرم ﷺ یو دعا کړې وه «اللہ اجعل اوسم رزقک علی دکیوسنیانقضاء عمری» (یعنی انې الله ﷻ ا خپله روزی ماته په هغه وخت کښې راکړه چې کله زما عمر زیات شی او ختمیدو ته نزدې شی.

قوله تعالى: - كَذَلِكَ يَبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ

اللہ ﷻ ستاسو مخکښې دا مثالونه بیان کړل چې تاسو هم غور و فکر اوکړئ او سوچ اوکړئ او پوهه شی او نصیحت حاصل کړئ. لکه څنگه چې فرمانی «وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ لِقَوْمٍ يُفَاهِلُونَ» (یعنی دا مثالونه مونږ خلقو دپاره بیان کړل اوپه دې باندې علماء کرام ښه پوهیږی.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ	أَمَنُوا	أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا
ای هغه کسانو چې ایمان مو راوړې دې خرچ اوکړئ د پاک مال نه هغه		
انې مومنانو د الله په لار کښې پاک (حلال) څیز خیرات کوئ دهغې		
كَسَبْتُمْ	وَمِمَّا أَخْرَجْنَا	لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ ۖ وَلَا تَيَمَّمُوا
چې گټلې دې تاسو او دهغې نه چې را ایستلې دی مونږ ستاسو دپاره د زمکې نه او مه کوئ قصد		
مال نه چې تاسو گټلې وې او دهغې پیداوار نه چه مونږ ستاسو دپاره د زمکې نه راویستی دی او دردی مال قصد		
الْخَبِيثَاتِ	مِنْهُ	تَنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِأَخِيذِيهِ
د خراب څیز دهغې نه چې خرچ کوئ نې تاسو او حال دا چې نه یې تاسو اغستونکي دهغې		
مه کوئ چې تاسو دهغې نه خیراتی برخه اوباسئ داسې چې تاسو پخپله دهغې اخستو ته تیار نه یې		
إِلَّا أَنْ تُغْنُوا	فِيهِ	وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ
امګر چې سترګې پټې کړئ اېه اغوستو دهغې کښې او پوهه شی چې الله محتاجه نه دې		
مګر دا چې سترګې پټې کړئ او پوهه شی چې الله پاک (د خلقو د خیراتونو نه) بې پرواه دې		
حَمِيدٌ	الشَّيْطَانُ	يَعِدُّكُمْ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ
ستايلې شوي دې په ښوصفتونو شیطان یروی تاسو د غریبې نه او حکم کوی تاسو ته		
اوپه هر صفت ستايلې شوي دې شیطان تاسو د غریبې نه یروی او تاسو ته حکم کوی		
بِالْفَحْشَاءِ	وَاللَّهُ	يَعِدُّكُمْ مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا ۗ وَاللَّهُ
په شر مناکو کارونو سره او الله او عده کوی ستاسو سره د ښې ادخپل طرفه او د فضل او الله		
د بې حیاني د کارونو او الله پاک د سره د خپلې ښې او مهرباني وعده کوی او الله پاک		

وَإِسْرَءِ	عَلَيْمٌ	يُؤْتِي	الْحِكْمَةَ	مَنْ يَشَاءُ	وَمَنْ	يُؤْتِ
فراخ دستہ اویوہہ دی ہغہ ورکوی حکمت ہغہ چاتہ چی اوغواپی اوہغہ چاتہ چی ورکپی شو						
د فراخی مالک اویہ ہر خہ پوہہ دی اچی چاتہ اوغواپی نوہغہ تہ حکمت اونبائی او چاتہ چی						
الْحِكْمَةَ	فَقَدْ	أَوْقَى	خَيْرًا	كَثِيرًا	وَمَا يَذْكُرُ	إِلَّا أُولَ الْأَلْبَابِ
حکمت نو پہ حقیقت کنبی ورکپی شو خیر یر اونہ قبلوی نصیحت مگر خاوندان د عقل						
حکمت او خود لی شو نوہغہ تہ یر لونپی خیر ورکپی شو او صرف د عقل خاوندان ددی خبرونہ سبق اخلی						

قوله تعالى: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ طَيِّبَاتٍ مَا كَسَبْتُمْ

صدقہ کنبی پاک او طیب خیزور کوی۔۔ اللہ ﷻ خپلو بندگانو تہ د صدقہ کولو حکم کوی چې تاسو تہ اللہ ﷻ کوم مال درکپی دې یعنی د تجارت مال، سرۂ زر سپین زر او میوې او غلې وغیرہ چې ہغہ پاک ذات تاسو لره د زمکې نہ راویستی دی نو پہ ہغې کنبی بہترین او بنہ او خوښ خیزونہ د اللہ ﷻ پہ لار کنبی خرچ کړی۔

قوله تعالى: وَلَا تَتَّبِعُوا الْهَيْبَتِ مِنْهُ تَتَّقُونَ وَلَسْتُمْ بِأَخِيذِهِ إِلَّا أَنْ تُغِيضُوا فِيهِ

ردی، خراب، سخاشوی، بیکارہ خیزونہ او فضول خیزونہ د اللہ ﷻ پہ لار کنبی مہ خرچ کوی۔ اللہ ﷻ خپله پاک دې او خبیث لره نہ قبلوی۔ او تاسو د ہغہ پاک ذات پہ نوم خراب خیزونہ ورکوی۔ کہ داسې خیزونہ تاسو تہ درکولی شو نو تاسو بہ نہ قبلول۔ بیا اللہ ﷻ بہ نې څنگہ قبول کړی۔ دایبلہ خبرہ ده چې تاسو او وینئ چې دا مال خو درنه روان دې نو تاسو د خپل حق پہ بدله کنبی بیا ہغہ بې کارہ خیز ہم قبول کړی خو د مجبورئ نہ۔

قوله تعالى: وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَمِيدٌ

خواللہ ﷻ داسې مجبور ہم نہ دی، ہغہ پاک ذات پہ ہیڅ حالت کنبی داسې خراب خیز نہ قبلوی۔ د دې نہ دا ہم مطلب دې چې داسې مہ کوی چې تاسو حلال خیزونہ پریردی او د حرام مال نہ او حرامو خیزونو نہ خیرات او کړی۔

اللہ ﷻ د روزی سرہ سرہ اخلاق ہم تقسیم کړې دی۔۔ مسند احمد کنبی دی چې نبی اکرم ﷺ فرمائی چې چې څنگہ اللہ ﷻ تاسو کنبی ستاسو روزنی تقسیم کړی دی، ستاسو اخلاق ہم نې تاسو کنبی تقسیم کړی دی۔ دنیاخو اللہ ﷻ خپلو دوستانو تہ ہم ورکوی او د بنمنانو تہ ہم۔ دین صرف خپلو دوستانو تہ ورکوی۔ چې چا تہ کامل دین ملاؤ شی نو ہغہ د اللہ ﷻ محبوب دې۔ پہ اللہ ﷻ مې دې قسم وی د چا پہ قدرت کنبی چې زما سا ده چې ہیڅ یو بنده تر ہغہ وخته پورې مسلمان نہ شی کیدی تر کومې پورې چې دده زړہ او د ده ژبہ مسلمانہ نشی، او ہیڅ یو بنده مومن نہ شی کیدی تر کومې چې د ده گواندیان د ده د تکلیف نہ خلاص نہ وی،

د تکلیف نہ مراد څه دی؟۔۔ د خلقو پہ سوال باندې نبی اکرم ﷺ او فرمائیل چې د تکلیف نہ مراد دھوکہ ورکول او ظلم دې۔ چې کوم سړې حرامې طریقې سرہ مال حاصل کړی، پہ ہغې کنبی اللہ ﷻ برکت نہ اچوی۔ اودده صدقہ او خیرات نہ قبلوی۔ بلکہ بدنئ لره نیکی سرہ رفع کوی۔ خبائث سرہ خبائث نہ ختمیږی۔ نودوہ اقوالہ شو یو ردی خیز دویم حرام مال، آیت کنبی رومیې قول مراد اخستل بنہ دی او بنہ معلومیږی۔ (۱)

د دې ایت شان نزول:۔۔ براء بن عازب فرمائی چې دکہجورو موسم کنبی انصارو دخپل توفیق مطابق

دکھجورو غنچې راوړې او د دوو ستونو په مینځ کښې دوه رسی زوړندې وې په هغې کښې به نې زوړندولې او هغه به اصحاب صفه او مسکین مهاجرینو د اولړې په وخت کښې خوړلې یو کس کښې د صدقې رغبت کم وو نو هغه د کھجورو یو خرابه خوشه راوړه او دې کښې نې زوړنده کره نو په دې باندې دا آیت نازل شو. که تاسو ته داسې څیز په صدقه کښې درکړې شی نو تاسو به نې بالکل قبول نه کړئ. خو که د شرمه نې واخلئ نو دا بله خبره ده. ددې آیت نازلیدو نه پس به مونږ د ښه نه ښه څیزونه د الله ﷻ لار کښې خرچ کول. (ابن جریر).^(۱)

ابن ابی حاتم کښې دی چې خلقو به خرابې کھجورې او سخا کھجورې راوړې نو په دې باندې دا آیت نازل شو او نبی اکرم ﷺ د داسې څیزونو صدقه ورکول منع کړل. (عبدالله بن مغفل ﷺ فرماني چې دمومن گټه هیڅ کله خبیثه نه وی. مراد دادې چې بیکاره څیز صدقه کښې مه ورکوی. مسند احمد کښې حدیث دې چې نبی اکرم ﷺ لره د گوه غوښه راوړې شوه. نبی اکرم ﷺ هغه اونه خوړه او نه نې څوک د خوراک نه منع کړل. نو عانشه ﷺ ورته اوفرمانیل چې دا چا مسکین ته ورکړئ؟ نبی اکرم ﷺ اوفرمانیل چې ستا څه خوښ نه وی او هغه ته نه خوښوي نو بل چاته به نې څنگه ورکړې؟^(۲)

د الا ان تغمضو فيه مطلب: - براء ﷺ فرماني چې کله ستا په چا باندې څه حق وی او هغه تا ته هغه څیز درکړی چې د هغې هیڅ قدر و قیمت نه وی نو ته به واخلې. مگر په هغه وخت کښې چې کله تاته خپله بربادی ښکاری نو ته به په څیز سترگې پټې کړې او هغه به واخلې. ابن عباس ﷺ فرماني چې ددې مطلب دادې چې تا چا ته ښه مال ورکړو او د ادا کولو په وخت کښې هغه سړی تالره ناقص مال راوړي نو ته به نې بالکل واخلې. او که هغه اخلی نو د هغې قیمت به کموي. نو تاسو چې کوم څیز د ځان د پاره نه خوئ نو هغه د الله ﷻ لار کښې څنگه ورکړئ؟ نو بهترین او مرعوب مال د هغه پاک ذات په لار کښې خرچ کړئ او هم دا معنی ده د آیت ﴿لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ﴾ هم ده.

قوله تعالى: - الشَّيْطَانُ يُعِدُّكُمْ لِلْفَقْرِ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ

د صدقې په وخت کښې د شیطان وسوسه اچول: - بیا الله ﷻ تاسو ته په خپله لار کښې د خرچ کولو او د ښه څیز د ورکولو حکم کوی، هسې نه ددې نه دا او گنړئ چې گنی الله ﷻ محتاج دې. نه نه هغه پاک ذات خو بې نیازه دې او تاسو ټول د هغه پاک ذات محتاج یئ. دا حکم صرف د دې دپاره دې چې غریبانان هم د دنیا د نعمتونو نه محروم پاتې نشی. لکه بل ځانې کښې د قربانۍ د حکم نه پس فرماني چې ﴿لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ﴾ الله ﷻ نه ددې وینه اخلی او نه غوښه، هغه ستاسود تقوی آزمینست کوی. هغه دفرaxe فضل خاوند دې. دهغه پاک ذات په خزانه کښې هېڅ کمې نشته دې. صدقه د خپل ښکلی مال نه ورکوی او دالله ﷻ په فضل، بخشش، کرم اود هغه په سخاوت باندې نظر ساتی. او هغه پاک ذات به تاسو ته ددې نه زیاته بدله درکړې. هغه مفلس نه دې، هغه ظالم نه دې، ټول اقوال او افعال د تقدیر شریعت ټول د هغه تعریف کښې دی. د هغه نه سوا د عبادت لائق نشته دې، هغه د ټولو جهانونو پالونکې دې، د هغه پاک ذات نه سوا هیڅوک پرورش نه کوی. حدیث مبارک کښې دی چې یو کس لره شیطان د هوکه کوی او یو لره توفیق او رهبري یو فرېسته ورکوی، شیطان خو په ورانۍ باندې او حق لره په دروغه گنړلو باندې سړې راړوی او فرېسته نیکی باندې او دحق په تصدیق باندې سړې راړوی او چې د چا په زړه کښې دا خیال راشی هغه دې دالله ﷻ شکر اداکړی او په دې دې پوهه شی چې داد الله ﷻ د طرفنه

^(۱) ترمذی کتاب التفسیر القرآن باب ومن سورة البقرة: ۸۷، ابن ماجه: ۱۸۲۲، وسنده حسن) -

^(۲) ابواود کتاب الزکاة باب ما لا يجوز من الثمرة في الصدقة: ۱۶۰۷، مختصرا وسنده ضعیف نسائی: ۲۴۹۴، وسنده حسن وهو یغنی

عنه) -

^(۳) احمد: ۱۰۵/۶، وسنده ضعیف حماد بن ابی سلیمان، وایبراهیم النخعی عتقا) -

دی. او چې د چا په زړه کښې هغه وسوسه پیدا شي نو هغه دې (اعوذ بالله) او وائی، بیا نبی اکرم ﷺ دا آیت مبارک تلاوت کړو: ﴿الْشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ﴾. (ترمذی). (۱)

یو د الله حکم دې او یو د شیطان حکم دې. - دا حدیث د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه نه موقوف هم مروی دې. آیت مطلب دادې چې شیطان د الله ﷻ په لار کښې د خرچ کولو نه منع کوی او دسړی په زړه کښې وسوسې اچوی چې دې سره به ته فقیر شي. ددې نیکو کارونو نه نې منع کوی او ده لره بدو کارونو طرفته رغبت ورکوی. گناهونو باندې، نافرمانو باندې، حرامو کارونو باندې او مخالفت باندې ده لره راپاروی. قوله تعالى: - وَاللّٰهُ يَعِدُكُمْ مَّغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

الله ﷻ تاسو ته د دې خلاف حکم کوی چې د الله ﷻ په لار کښې د خرچ کولو نه مه روستو کیرئ او د شیطان د دهمکۍ نه خلاف فرمانی چې ددې صدقې په بدله کښې به ستاسو خطاگانې معاف کړم. او داچې تاسو د فقیرئ نه ویروی نو ددې مقابله کښې به تاسو ته خپل فضل درکړم. زما نه زیات رحم کولو والا او وسیع فضل والا او دیوکار د انجام علم لرلو والا بل څوک نشته دې او نه چا ته دا حاصلیدې شي. قوله تعالى: - يَتُوبُ الْحِکْمَةُ مَنْ يَّشَاءُ

د حکمت مفهوم: - د حکمت نه مراد دلته د قرآن پاک او د حدیث مبارکه پورا مهارت دې چې دې سره دناسخ او منسوخ، متشابه، مقدم او موخر حلال او حرام د مثالونو معرفت حاصل شي. (۲)

قوله تعالى: - وَمَنْ يُّتِ الْحِکْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا کَثِيرًا
دا خو هر څوک وائی لیکن د دې تفسیر او د دې پوهه هغه حکمت دې چې کوم الله ﷻ چاته غواړی نو ورکوی. (۳) هغه اصل مطلب باندې پوهه شي او د خبرې بیخ ته اورسی. او ژبې سره ددې صحیح مطلب ادا شي. ریښتونی علم او ریښتونی پوهه عطا شي، د الله ﷻ ویره د ده زړه کښې وی. یو مرفوع حدیث کښې دی چې د حکمت سر د الله تعالی ویره ده. (۴)

اصلي مهارت: - داسې خلق هم دی چې د دنیا د علم ډیر ماهران هر دنیوی امر ښه عقل مندنی نه پیژنی. خو دین کښې بالکل ناپوهه دی. او داسې خلق هم دی چې دنیوی علم کښې کمزوری دی لیکن علوم شرعی کښې ډیر ماهران دی. نو دا هغه حکمت دې چې الله ﷻ دوی ته ورکړې دې او د دې نه نې محروم اوساتل.

دلته د حکمت نه مراد نبوت دې: - سدی رحمة الله علیه وائی چې دلته د حکمت نه مراد نبوت دې. لیکن صحیح دادې چې د حکمت لفظ دې ټولو څیزونو لره شامل دې او نبوت هم ددې اعلی او بهترینه حصه ده. او دا د دې نه بالکل یو خاص څیز دې او دا د نبیانو نه سوا بل چاته حاصل نه دې. د دی تابع خلقو ته د الله ﷻ طرفه محرومی نشته. دوی هم د ښه او بهتر دولت نه ډک وی. بعضو احادیثو کښې دی چې چا قرآن پاک حفظ کړو نو د ده د دواړو لاسونو مینځ کښې نبوت راوختو. خو هغه صاحب وحی نه دې. (۵) لیکن بلې طریقې سره هغه ضعیف منقول دې چې دا د عبدالله بن عمرو رضی الله عنه خپل قول دې. د مسند احمد حدیث کښې دی چې قابل رشک صرف دوه سړی دی چې چاته الله ﷻ مال ورکړې وی او خپل لار کښې نې دخرچ کولو توفیق نې ورکړې وی. او چاته چې الله ﷻ حکمت ورکړې او دې سره نې

(۱) ترمذی کتاب التفسیر باب ومن سورة البقرة: ۲۹۸۸، وسنده ضعیف عطاء بن السائب مختلط راوی دې.

(۲) الطبری: ۵/۵۷۶ -

(۳) دې سند کښې جویبر متروک دې (المیزان: ۴۲۷/۸، دضحاک بن مزاحم د ابن عباس رضی الله عنه

سره ملاقات ثابت نه دې).

(۴) ابن مردویه وسنده ضعیف -

(۵) الحاکم: ۱/۵۵۲، وسنده حسن، وله شاهد موقوف حسن عند ابی عیبدی فضائل القرآن: ص/۵۳ -

دہ تہ د فیصلی کولو او د تعلیم ورکولو توفیق ورکړو. (۱) پندونصیحت هغه چاته رسولې شی چې کوم د عقل نه کار اخلی پوهه لری. خبره یاده ساتی، او مطلب باندې نظر لری.

وَمَا أَنْفَقْتُمْ	مِنْ نَّفَقَةٍ	أَوْ نَذَرْتُمْ مِّنْ نَّذْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ
او هغه چی خرچ کړی تاسو د نفقې نه	ایا او منی په خان	یو نذر نو بېشکه الله ته معلوم دی هغه
او هر څه خیرات چې تاسو کوی	یا هر څه منخته چې تاسو کوی نو هغه الله ته معلومه ده
وَمَا لِلظَّالِمِينَ	مِنْ أَنْصَارٍ إِنْ تَبَدُّوا	الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ وَإِنْ تُخَفُّوْهَا
اونشته د پاره د ظالمانو	څوک مددگار	که تاسو ښکاره ورکوی صدقې نو ښه کار دی دا او که پټ ساتی هغه
او ظالمانو هیڅوک مددگار نشته	که تاسو خپلې صدقې	څرگنده ورکوی نو د احم ښه خبره ده او که پټ په پرده کېښی
وَتَوَتَّوْهَا	الْفُقَرَاءُ	فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ
او ورکوی هغه	افقیرانو ته	نو دا بهتره ده ستاسو د پاره او لری کوی ستاسونه
نې فقیرانو ته ورکوی نو دا	ستاسو د پاره	ډیره بهتره ده او الله پاک به معاف کړی
مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ وَاللَّهُ	يَمَّا تَعْمَلُونَ	خَيْرٌ
گناهونه ستاسو	او الله	په هغه کارونو چی کوی نې تاسو خبردار دی نشته
گناهونه ستاسو	او الله پاک	ستاسو په عملونو ښه خبر دی

قوله تعالى: - وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ نَّفَقَةٍ أَوْ نَذَرْتُمْ مِّنْ نَّذْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ

ستاسو نذرونه او صدقې د الله ﷻ علم کېښی دی. - الله تعالی خبر ورکوی چې هر یو خرچ او نذر او هر نیک عمل لره الله ﷻ ښه پېژنی. او هغه خپل نیک بندگان چې د هغه پاک ذات حکم پوره کوی او د هغه نه د ثواب طمع ساتی، دهغه وعدې رېښتیا گنړی، د هغه فرمان باندې یقین ساتی نو الله ﷻ به ده ته بهترینه بدله ورکوی.

قوله تعالى: - وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ

او چې کوم خلق د الله ﷻ د حکم خلاف کوی او د گناهونو کارونه کوی او د الله ﷻ احکامو لره په دروغه گنړی او د الله ﷻ سره عبادت کېښی نورو لره شریکوی نو دا خلق ظالمان دی، د قیامت په ورځ به دوی ته رنگ په رنگ او بدترین عذابونه ورکولې شی او هیڅوک به د دوی لره خلاصونکې نه وی او نه به د دوی څوک امداد کونکې وی.

قوله تعالى: - إِنْ تَبَدُّوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ وَإِنْ تُخَفُّوْهَا وَتَوَتَّوْهَا الْفُقَرَاءُ فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ

په پټه صدقه ورکول افضل دی خو نورو ته د ترغیب د پاره وی نو بیا بله خبره ده. - بیا فرمانی چې په ښکاره صدقه ورکول هم ښه دی او په پټه فقیرانو او مسکینانو ته ورکول هم ښه دی. ددې وجې دوی د ریاکارنی نه په میلونو لری وو، دا بله خبره ده چې ښکاره کولو کېښی څه دینی مصلحت یا دینی فائده وی لکه دې د پاره چې نور خلق هم ورکړی وغیره. حدیث مبارک کېښی دی چې په ښکاره صدقه ورکول داسې دی لکه چې یوکس په اوچت آواز سره د قرآن پاک تلاوت کوی او د صدقې په پټه ورکول داسې دی لکه چې یو سړی په رو آواز سره قرآن پاک لولی. (۱)

(۱) احمد: ۴۳۲/۱، صحیح بخاری کتاب العلم باب الاغنی فی العلم والحکمة: ۷۳، صحیح مسلم: ۸۱۶ -

(۲) ابوداود کتاب الصلاة باب رفع الصوت بالقراءة صلاة الليل: ۱۳۳۳، وهو حسن، ترمذی: ۲۹۱۹، نسائی: ۲۵۶۲ -

اووہ خوش بختہ کسان:- نو ددی ایت نہ د پتی صدقی ورکول ثابت شو بخاری شریف او مسلم شریف کنبی د ابوهریر ؓ روایت دی چې نبی اکرم ﷺ فرمائیلى دی چې اووہ کسانوته به الله ﷻ د قیامت په ورځ د خپل رحمت سیوری لاندې ځانې ورکوی او په هغه ورځ به ددی سیوری نه سوا بل سیوری نه وی. ① عادل بادشاه ② هغه ځوان چې ځوانی د الله ﷻ عبادت او د شریعت مطابق تیره کړی ③ هغه دوه سړی چې د الله ﷻ دپاره خپلو کنبی محبت کوی او په دې جمع کیری او هم په دې جدا کیری ④ هغه سړی چې د هغه زړه په مسجد کنبی لگیدلې وی د داخلیدو د وخت نه تر د وتلو وخت پورې ⑤ هغه سړی چې په خلوت کنبی د الله ﷻ ذکر کوی او ژاری ⑥ هغه سړی چې هغه ته یو ښکلې ښځه د بدکاری دعوت ورکړی او دې اووانی چې زه د الله ﷻ نه ویرېږم ⑦ او هغه سړی چې صدقه په پټه ورکوی چې دده گس لاس هم دده نه خبر نه شی. (۱)

انسان د غرونو، اور، او اوبو نه هم زیات سخت دی:- مسند احمد کنبی حدیث دی چې کله الله ﷻ زمکه پیدا کړه نو زمکه په خوزیدو شوه. الله ﷻ په دې باندې غرونه پیدا کړل او دې کنبی ئې ښځ کړل چې دې سره د زمکې خوزیدل بند شو. فرشتو ته دغرونو په داسې سنگین پیدانش باندې تعجب او شو نو دالله رب العزت نه ئې تپوس او کړو چې ستا په مخلوق کنبی د غرونو نه هم زیات سخت څوک شته دی؟ نو الله ﷻ ورته او فرمائیل چې او ددې نه سخت اور دی او ددې (اور نه) سختې اوبه دی او ددې (اوبو نه) سخته هوا ده. بیا ئې تپوس او کړو چې ددې نه زیات سخت څوک دی نو رب ذوالجلال او فرمائیل چې ابن آدم، هغه داسې صدقه ورکوی چې دده گس لاس هم د ښی لاس نه نه خبریږی (۲) د آیت الکرسی په تفسیر کنبی هغه حدیث تیر شوې دی چې په هغې کنبی دې چې بهترینه صدقه هغه ده چې په پټه ورکړې شی یو حاجتمند ته. او ددې باوجود چې د مال قلت هم وی او بیا هم د الله ﷻ په لار کنبی خرچ کوی. بیاني د دې آیت تلاوت او فرمائیلو. (ابن ابی حاتم). (۲)

د الله تعالی د غصې د ختمیدو سبب:- یو حدیث شریف کنبی دی چې پټه صدقه ورکول د الله ﷻ غضب لره ختموی. (۳)

د دې ایت شان نزول:- شعبی رحمه الله علیه فرمائی چې دا آیت د ابوبکر صدیق ؓ او د حضرت عمر فاروق ؓ باره کنبی نازل شوې دی. عمر ؓ خو خپل نیم مال د نبی اکرم ﷺ خدمت کنبی حاضر کړو او ابوبکر صدیق ؓ خپل ټول مال راوړو. نبی اکرم ﷺ ترې تپوس او کړو چې د خپل کور والو دپاره دې څه پرېښودې دی؟ عمر فاروق ؓ جواب ورکړو چې هم دومره مې هغوی ته پرېښودې دي. ابوبکر صدیق ؓ ښکاره کول نه غوښتل. او پټ په پټه ئې هر څه نبی اکرم ﷺ ته حواله کړل. خو کله چې د ابوبکر صدیق ؓ نه تپوس او شو نو ابوبکر صدیق ؓ جواب کنبی او فرمائیل چې د الله ﷻ وعده او د رسول الله ﷺ وعده کافی ده. عمر فاروق ؓ چې کله دا واوریدل نو په ژړا شو او وې فرمائیل چې په الله تعالی مې دې قسم وی چې د نیکی کوم یو کار ته مونږ وړاندې شوی یو نو انې ابوبکر صدیق ؓ ته مونږ په هغې کنبی د ټولو نه مخکې موندلې ئې. (۴)

د نفلی او فرضی صدقې په ورکړه کنبی فرق:- د آیت الفاظ عام دی چې صدقه که فرض وی او که نفلی

(۱) صحیح بخاری کتاب الاذان باب من جلس فی المسجد ینتظر الصلاة: ۶۶۰، صحیح مسلم: (۱۰۳۱)-

(۲) احمد: ۱۲۴/۳، ترمذی کتاب تفسیر القرآن باب حکمة خلق الجبال فی الارض ... ۳۳۶۹، وسنده حسن)-

(۳) احمد: ۱۷۸/۵، مختصرا وسنده ضعیف (جدا)-

(۴) ترمذی کتاب الزکاة باب ماجاء فی فضل الصدقة: ۶۶۴، ۹۹، وسنده ضعیف عبد الله بن عیسی الخزاز ضعیف راوې

دې)-

(۵) ترمذی کتاب المناقب: ۳۶۷۵، وسنده حسن)-

زکوٰۃ یا خیرات پہ پتہ ورکول د ٲٲکارہ ورکړې نه افضل ده. لیکن ابن عباس ؓ نه مروی دی چې نفلی صدقہ پہ پتہ ورکولو کښې اویا چنده فضیلت دی. لیکن فرض زکوٰۃ پہ ٲٲکارہ ورکول پنځوشت چنده فضیلت لری.

قوله تعالى: وَيُكَفِّرْ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ

بیا فرمائی چې د صدقې بدله کښې به الله ﷻ ستاسو گناهونه معاف کړی او خاص کر په هغه وخت کښې کله چې داپه پتہ ورکړېشی. تاسوته به ډیرې نیکی ملاویری، ستاسو درجې به اوچتېږی او ستاسو د گناهونو کفارہ به جوړېږی. ﴿يُكَفِّرُ﴾ (په ضمې د را سره) لره ﴿يُكَفِّرُ﴾ په سکون د را سره، هم لوستلې شوې دي. په دې صورت کښې به دا د جواب شرط په محل باندې عطف وی چې ﴿فَنِعْمَ هِيَ﴾ دې لکه ﴿فَأَصْدَقَ﴾ وَاَكُنْ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿﴾ کښې ﴿وَاَكُنْ﴾.

قوله تعالى: وَاللَّهُ يَمَّا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

الله ﷻ باندې ستاسو هیڅ یو نیکی اوبدی، سخاوت او بخیل توب، پتوالی او اظهار، نیک نیت او د دنیا طلب کول پټ نه دی هغه به درله پورا پورا بدله درکوی.

لَيْسَ عَلَيْكَ	لَيْسَ عَلَيْكَ
نشته په تاباند ذمه واری	
اوپه تاهيڅ ذمه واری نشته خلقوته	
هُدَاهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَمَا تُفْقُوا مِنْ	
دهدایت کولو هغوی ته لیکن الله هدایت کوی هغه چاته چې اوغواړی او هغه چې تاسو نې خرج کوی دمال نه	
دهدایت ورکولوا بلکه الله چې چاته اوغواړی نو هغه ته هدایت اوکړی او تاسو چې هرڅه خیرات کوی	
خَيْرٍ فَلَا نَفْسِكُمْ وَمَا تُفْقُونَ إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ وَمَا تُفْقُوا	
نوبهر دې دپاره دنفسونو ستاسو اونه خرج کوی تاسو مگردپاره دحاصلولو درضا دالله او هغه چې خرج کړی تاسو	
نودخپلې ٲٲگړې دپاره نې کوی اوداخیراتونه خوتاسو ځکه کوی چې الله درنه رضا شی او هغه چې تاسو خرج کوی	
مِنْ خَيْرٍ يُؤْتِ الْيَكْمُ وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ ۝ لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أَحْصَرُوا	
دمال نه اېوره به درکړې شی تاسو ته اوستاسونه به کمې نشی کولې امداد دې دپاره دفقیرانو هغواچې بندکړې شوی دی	
دمال خپل نه هغه به درته پوره پوره واپس درکړې شی اوپه تاسو به ظلم نه کيږی داخیراتونه دهغه فقیرانو حق دي چې بندي	
فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ	
په لار دالله کښې چې طاقت نه لری دگوزیدلو په زمکه کښې اگمان کوی په هغوی ناخبره خلق دمالدارانو	
شوی وی دالله په لار کښې دکاروبار دپاره چرته تلې راتلې نشی ناخبره سړې پرې دمالدارو گمان کوی	
مِنَ التَّعَفُّفِ ۝ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ ۝ لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا	
دوچې دنه سوال کولو نه ته به پیژنې هغوی په نښود هغوی سره نه کوی سوال دخلقونه اېه سختی سره	
دسوال نه کولو په وجه ته ددوی دمخونو نه اصلی حال معلومولې شی دخلقونه په سخته سوالونه نه کوی	

وَمَا تَنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ ۝ الَّذِينَ يَنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ

اوهغه چي خرچ کړی تاسو! د مال نه | نو بيشکه الله | په هغې باند خبر دي | هغه کسان | چي خرچ کوي | مالونه خپل |
اوتاسو چي هرڅه مال خيرات کوي | نو الله پاک | په هغې باندې ښه خبر دي | څوک چي خپل مالونه خرچ کوي

بِالْأَيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً ۖ فَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ ۖ

دشپې | اودورځې | په پټه | اوپه ښکاره | نودې دهغوی | دپاره | اجر دهغوی | په نزد درب دهغوی |
دشپې اود ورځې په پټه اوپه څرگنده نو د هغوی اجر خپل رب سره مقرر دي

وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ۖ

اونه به وي يره | په هغوی باندې | اونه به هغوی | غمژن کيږي |
اونه به پرې چرې ويره راځي | اونه به غمژن کيږي

قوله تعالى: - لَيْسَ عَلَيْكَ هُدَاهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ -
غير مبسمه رشته دارو سره صله رحمي -

د دې ايت شان نزول: - حضرت عبدالله بن عباس ؓ فرماني چي مسلمانانو به خپلومشرکانو رشته
داروسره ښه سلوک کول نه خوښول. بيا حضرت نبي کریم ﷺ نه سوال اوشو او دا آيت نازل شو او هغوی
ته اجازت ورکړې شو. (۱)

د نبي کریم ﷺ د ايت نه وړاندې او وروستو عمل مبارک: - فرماني چي نبي اکرم ﷺ به فرمائيل چي صدقه
دي صرف مسلمانانو ته ورکړې شي، هرکله چي دا آيت نازل شو نو حضرت نبي اکرم ﷺ او فرمائيل
چي سائل ته ورکوي | اگرچي هغه د هر مذهب وي. (ابن ابي حاتم) (۲) اسماء ؓ والا روايت به د آيت
﴿لَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ﴾ تفسير کښي راشي انشاء الله.

قوله تعالى: - وَمَا تَنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَا يُنْفِكُمْ -
ستاسو نيکي ستاسو د خپل ځان د پاره ده: - دلته فرماني چي تاسو کومه نيکي کوي خپل ځان دپاره به
نې کوي. لکه چي فرماني چي ﴿مَنْ عَمِلْ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ﴾ او ددې پشان نور آيتونه هم ډير دي. حسن بصري
رحمة الله عليه فرماني چي د ايماندارو هر خرچ د الله ﷻ دپاره وي. اگر چي هغه پخپله خوري.
قوله تعالى: - وَمَا تَنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُوَفِّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ ۖ

د نيت ښه والي: - عطاء خراساني دا مطلب بيانوي چي کله تاسو د الله ﷻ د رضا دپاره ورکړه اوکړه نو
بيا برابره خبره ده چي اخستونکي نې که هرڅوک وي اوڅنگه هم وي او څنگه اعمالووالوي نووي دي. دا
مطلب هم ډير ښه دي، حاصل دادې چي د ښه نيت سره ورکولو والا اجر خو دالله ﷻ په ذمه ثابت
شو، اوس که هغه مال نيك ته په لاس ورشي اوکه بد ته، مستحق ته يا غير مستحق ته د خپل قصد او
خپل نيك نيت ثواب ملاؤ شو. حال دا چي ده د خپل مال خيال اوساته او بيا ده غلطی اوکړه نو دي سره
د دۀ ثواب نه ضائع کيږي، ددې وجې د آيت آخر کښي د بدلې ملاويدو بشارت دي.

په ښه نيت سره د صدقې ورکولو فائده: - د بخاري شريف او مسلم شريف يو حديث کښي راغلي دي چي
يو سړی قصد اوکړو چي نن شپه کښي به زۀ صدقه ورکوم. اودا نې واخستله او پټه نې يو ښځې ته
ورکړه او واپس راغلو. سحر دا خبره مشهوره شوه چي بيگاه يو سړی بدکارې ښځې ته خيرات ورکړي

(۱) النسائي في التفسير: ۷۲، ومنه ضعيف الثوري ولا عمش مدلسان وعنه -

(۲) ابن ابي حاتم: ومنه حسن -

دی، ده هم واوریدل او د الله ﷻ شکر نی ادا کرو. او بیا نی خپل زړه کښې اوونیل چې بیکاه ته به بیا صدقه ورکوم. او صدقه نی واخستله او اووتلو او یو سړی ته هغه صدقه لاس کښې کیخودله او واپس شو. سحر مشهوره شوه چې بیکاه چا یو مالدار سړی ته صدقه ورکړې ده. ده بیا الحمد الله اوونیل او اراده نی اوکړه چې بیکاه له به په دریم ځل صدقه ورکوم. بیا نی د شپې صدقه ورکړه او ده ته معلومه شوه چې هغه غل وو. نو وې ونیل چې انې الله ﷻ زه ستا شکر ادا کوم زانیه ښځې ته په ورکړه، مالدار سړی ته په ورکړه، او دې غل ته په ورکولو څه گوری چې یو فرېسته راغله او ده ته وانی چې ستا درې واړه صدقې قبولې شوې. شاید چې بدکاره ښځه مال اخستلو سره د بدکاری نه منع شی، او شاید چې مالدار ته عبرت حاصل شی او هغه کښې هم د صدقې ورکولو عادت راشی او شاید چې غل د غلانه منع شی. (۱)

قوله تعالى: لِّلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُحْصُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ

سپین ایوئی ضرورت مند د صدقې زیات مستحق دي. بیا فرمائی چې صدقه دهغه مهاجرینو حق دي چې دنیاوی تعلقات نی ختم کړې دی او وطن نی پرېښودې دي او د خپلې قبیلې او خاندانونو نه نی مخ اړولې دي او د الله ﷻ د رضا د پاره د پیغمبر ﷺ د خدمت دپاره راغلی دی او د دوی د معاش څه ذریعه نشته دي.

قوله تعالى: لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ

او نه دوی سفر کولې شی چې لارشی او خپل خان دپاره روزی او گټی. د ضرب فی الارض بمعنی سفر ده لکه چې څنگه په ﴿وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ﴾ او په ﴿يَضْرِبُونَ فِي الْأَرْضِ﴾ کښې ده.

قوله تعالى: يَخْتَبِمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ

د دوی د حالاتو نه چې څوک واقف نه دی، هغوی د دوی د لباس او ظاهری حال او خبرو اترو نه دوی مالدار گڼي.

د مسکین پیژندگانه: یو صحیح حدیث کښې دی چې مسکین صرف هغه نه دي چې در په در گرځي او چرته نه ورته یو دوه کهجورې ملاؤ شی او یو نمری نیمه ورته ملاؤ شی او چرته نه ورته د یو وخت نیم روتی ملاؤ شی بلکه مسکین هغه هم دي چې هغه سره دومره نه وی چې هغې سره دې بې پرواه شی او ده خپل حالت هم داسې نه وی جوړکړې چې دې سره هر سړې د ده د ضرورت احساس اوکړی اوڅه احسان ورسره اوکړی اونه سوال کولو د هغوی عادت دي. (۲) نو دوی به د دوی د حالت نه پیژنی. دا په صاحب بصیرت باندې پټه نه ده. لکه بل ځانې کښې فرمائی چې ﴿يَسْأَلُهُمْ فِيْ وُجُوْهِهِمْ﴾ دوی نخښې د دوی په مخونو باندې دی او فرمائی چې ﴿وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ﴾ تا سو به دوی ددوی دلب لهجې نه اوپیژنی.

مومن د خدائی په نور سره کتل کوی: سنن کښې یو حدیث کښې دی چې د مومن د دانانی نه بچ اوسئ هغه د الله ﷻ د نور سره گوری. (۳) واورنی دقرآن پاک فرمان دي چې ﴿إِنَّ فِيْ ذٰلِكَ لَاٰيٰتٍ لِّلْمُتَوَكِّلِيْنَ﴾ یقین سره دي کښې د بصیرت والو دپاره نخښې دي، دا خلق په هیچا باندې بوج نه دی.

﴿لَا يَسْتَلُوْنَ النَّاسَ﴾ او چانه په زړورتیا سره سوال نه کوی. او بیا هم چانه نه غواړی چې کله دوی سره څه وی. او چې چاسره څه وی او بیا هم هغه سوال کوی نو هغه ته خلقو پسې انختیدونکې وئیلې شی.

(۱) صحیح بخاری کتاب الزکاة باب اذا تصدق علی غنی وهو لا یعلم: ۱۴۲۱، صحیح مسلم: ۱۰۲۲-

(۲) صحیح بخاری کتاب الزکاة باب قول الله تعالی (لا یسئلون الناس الخافا.....) ۱۴۷۶، صحیح مسلم: ۱۰۳۹-

(۳) ترمذی کتاب تفسیر باب ومن سورة الحجر ۳۱۲۷، وهو ضعیف عطیه عوفی راضی ضعیف دي. ۲-

قوله تعالى: «لَا يَسْتَلُونَ النَّاسَ الْحَافَاءَ»

اصل مسکین ڏوڪ ڏي: نبي اکرم ﷺ فرمائي ڇي جو دوه ڪهڙوڙي او جو دوه نمڙي اخستلو والا مسکين نه ڏي بلڪه حقيقت ڪنبي مسکين هغه ڏي ڇي باوجود حاجت نه خود ڌاره ڏي او سوال نه بچ اوسي. گوري قرآن پاڪ واني ڇي «لَا يَسْتَلُونَ النَّاسَ الْحَافَاءَ» دا حديث ڏيرو ڪتابونو ڪنبي ڏيرو سندونو سره مروی ڏي. (۱)

د سوال نه کولو فضيلت: د قبيله مزينه يو سري ته د هغه مور فرمائي ڇي ته هم لار شه او د نبي اکرم ﷺ نه ڇه او غواره لکه ڇنگه ڇي نور خلق غواري. هغه فرمائي ڇي ڪله زه لارم نو نبي اکرم ﷺ خطبه ورکوله او فرمائيل ٿي ڇي ڪوم سري د سوال نه خان بچ ڪري نو الله ﷻ به هم هغه د سوال نه بچ ڪري. او ڇي ڪوم سري بي پرواهي اختياروي نو الله ﷻ به هم ڏي بي نيازه ڪري. ڇي ڪوم سري سره د پنخو اوقيو برابر مال وي او بيا هم هغه سوال کوي نو دا خلقو پوري انختو والا سوالگري ڏي. ما زره ڪنبي او وئيل ڇي مونڙ سره خو يو اونه شته ڏي او د پنخو اوقيو نه ڏيره زياته بهتره ده. يو اونه غلام سره ده او هغه هم د پنخو اوقيو نه زياته ده. نو زه د سوال کولو نه بغير واپس شوم. (۲) او يو روايت ڪنبي ڏي ڇي دا واقعه د ابوسعيد ؓ ده، په هغي ڪنبي ڏي ڇي نبي اکرم ﷺ ماته اوفرمائيل ڇي ڏوڪ د خلقو نه ڏوه کوي (يعني سوال ترې نه نه کوي) نو الله ﷻ به ده لره ڪافي شي. او ڇي چاسره يو اوقيه وي او هغه سوال کوي نو هغه خلقو پوري انختو والا سوالگري ڏي. د هغه د اونهي نوم ياقوته وو. (۳)

يو اوقيه ڏومره وي: يو اوقيه د څلوينبتو درهم برابر وي. او څلوينبت درهمه تقريباً د يوڪم سلو روپو. يو حديث ڪنبي ڏي ڇي ڏوڪ د بي پرواهي لائق وي او هغه بيا هم سوال کوي نو د قيامت په ورځ به ڏده په مخ د ده دا سوال زخم په شڪل ڪنبي موجود وي. او د ده خوله به لاندې وي. خلقو او وئيل ڇي ڏومره ورسره وي نو؟ نو وي فرمائيل ڇي پنخوس درهمه ياددي قيمت سره زر (۴) دا حديث ضعيف ڏي. د ابوذر ؓ عمل: شام ڪنبي يو قريشي وو ڇي ڪله هغه ته معلومه شوه ڇي ابوذر ضرورت مند ڏي نو دري سره اشرفي ٿي دوي ته اوليرلي. دوي خفه شو او وي فرمائيل ڇي هغه د الله ﷻ بنده ته بل ڏوڪ مسکين ملاؤ نشو ڇي دا ٿي ماته راوليرلي. ما خو د نبي اکرم ﷺ نه آوريدلي ڏي ڇي چا سره څلوينبت درهمه وي او هغه بيا هم سوال کوي نو دې خلقو پوري انختو والا سوال گري ڏي. او د ابوذر ؓ کور والو سره خو څلوينبت درهمه شته ڏي. څلوينبت چيلي هم ورسره شته ڏي او دوه غلامان هم ورسره شته ڏي. (۵) يو روايت ڪنبي ڏي ڇي نبي اکرم ﷺ دا الفاظ هم فرمائيلي ڏي ڇي چا سره څلوينبت درهمه وي او هغه سوال کوي نو دې الحاف کولو والا او د شگي پشان ڏي (۶).

قوله تعالى: «وَمَا تَنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ»

بيا فرمائي ڇي ستاسو صدقات د الله ﷻ علم ڪنبي ڏي او ڪله ڇي تاسو پورا محتاج شي، الله ﷻ به هغه وخت ڪنبي تاسو ته بدله درکوي او د هغه پاڪ ذات نه هيڻ ڇيڙ پٽ نه ڏي.

(۱) صحيح بخاري كتاب الزكاة باب قول الله تعالى (لا يستلون الناس الحافاء..): ۱۴۷۶، صحيح مسلم: ۱۰۳۹-

(۲) احمد: ۱۳۸/۴، ومنده حسن-

(۳) ابوداود كتاب الزكاة باب ومن يعطي صدقة.. ۱۶۲۸، ومنده حسن نسائي: كتاب الزكاة باب ومن الخلف: ۲۵۹۶، ومنده حسن-

(۴) ابوداود كتاب الزكاة باب من يعطي من الصدقة وحده الغني: ۱۶۲۶، ومنده حسن حڪيم بن جبير ضعيف راوي ڏي

ترمذي: ۶۵۰، نسائي: ۲۵۹۳، ابن ماجه: ۱۸۴۰-

(۵) الطبراني في الكبير: ۱۶۳۰،؟؟ منده ضعيف لا نقطاع-

(۶) نسائي كتاب الزكاة باب من الخلف: ۲۵۹، وهو حسن او نسائي ڪنبي (الحاف کولو والا په مثل د شگي ڏي

والا الفاظ نشته)-

قوله تعالى: الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ بِالْئِيلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً شِبْهَ وَرْخٍ په پته او ښکاره د الله ﷻ لار کښې خرچ کوی. بیا د هغه خلقو تعریفونه بیانېږي چې هغوی هر وخت د الله ﷻ لار کښې د الله ﷻ د فرمان مطابق خرچ کوی نو هغوی ته به اجر ملاوېږي

قوله تعالى: وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ او دوی به د هرې ویرې نه امن کښې وی. د بچو په پرورش به هم دوی ته ثواب ملاوېږي. لکه څنگه چې د بخاری شریف او مسلم شریف روایت کښې دی.

د خرچ کولو ثواب: د مکې د فتح په کال چې کله نبي اکرم ﷺ د سعد بن ابی وقاص ﷺ پوښتنې لره ورغلو نو دا نې او فرمائیل، یو روایت کښې دی چې دا نې د حجة الوداع په کال فرمائیلی وو چې ته څه د الله ﷻ د رضا د پاره خرچ کوي نو د هغې بدله کښې به الله ﷻ ستاسو درجې اوچتې کړي تر دې چې ته خپلې بی بی ته د خوراک دپاره څه ورکړې د هغې بدله هم. (۱) مسند احمد کښې دی چې مسلمان څه د ثواب په نیت خپلو بچو باندې خرچ کوی نو هغه صدقه ده. (۲)

د دې ایت شان نزول: نبي اکرم ﷺ فرماني چې ددې آیت شان نزول د مسلمان مجاهدینو هغه خرچ دې چې په خپلو آسونو باندې خرچ کوي. (۳) ابن عباس ﷺ نه هم دا مروی دی.

د شان نزول په حقله دویم روایت: جبر رحمة الله علیه فرماني چې علی ﷺ سره څلور درهمه وو چې په هغې کښې نې یو د الله ﷻ په لار کښې ورکړو. یو نې د ورځې ورکړو یو نې د شپې ورکړو یو نې په ښکاره ورکړو او یو نې په پته ورکړو دا آیت نازل شو. دا روایت ضعیف دې (دویم سند سره هم مروی دې. د الله ﷻ اطاعت کښې چې دې خلقو کوم مال خرچ کړو د هغې بدله به د قیامت په ورځ د خپل پرودگار د طرفته ورته ملاوېږي. بې ویرې او بې غمه دا خلق دی.

الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا
هغه کسان چې خوری سود
ثَوْبٌ خُوكٍ
ثَوْبٌ خُوكٍ
لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ
نه ودرېږي هغوی مگر لکه څنگه چې او درېږي هغه کس چې پاگل کړې وي هغه لره شیطان به لاس وروړلو سره
هغوی به نه پاسی خود هغه چاپه شان چې شیطان به لاس لگولو سره خبطی کړې وي
ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا وَأَحَلَّ اللَّهُ
دا په دې وجه چې هغوی وائی چې تجارت په شان د سود دې او حال دا چې حلال کړې دې الله
دا ځکه چې دوی وائی چې سوداگری (خوهم) د سود په شان ده اودا عجیبه ده چې الله سوداگری حلاله

(۱) صحیح بخاری کتاب الوصایا باب ان یرک ورثه اغنیاء خو: ۲۷۴۲، صحیح مسلم: ۱۶۲۸-

(۲) احمد: ۱۲۰/۴، صحیح بخاری کتاب النفقات باب فضل النفقة علی الامل: ۵۳۳۱، صحیح مسلم: ۱۰۰۲-

(۳) ابن ابی احاتم: ۴۴؟ وسنده ضعیف جدا-

(۴) ددې سند کښې ارسال دې او ددې سند کښې ابن مجاهد عبد الوهاب راوی دې او ده ته امام احمد ضعیف وئیلی دی، امام بخاری او وکیع وائی چه دده خپل پلار نه سماع نشته دې (المیزان: ۲۸۲/۲) نو دا سخت ضعیف دې. (۵)

الْبَيْعِ وَحَرَّمَ	الرِّبَا فَمَنْ	جَاءَهُ	مَوْعِظَةٌ	مِّن رَّبِّهِ
سوداگری اوحرام کرے نی دے سود نو ہغه خوک چی راشی ہغه تہ نصیحت دطرفہ درب ہغه نہ	کرے اوسود نی حرام کرے دے نوچاتہ چی دخپل رب دطرفہ نصیحت راغلو	فَأَنذَرْتُ	مَا	سَلَفٌ
نو منع شوا نو دے ہغه لره ہغه چی مخکبني نی اغستی دے او معاملہ دہغه حوالہ دہ اللہ تہ	اوہغه دسود اخستونہ منع شوا نو پخوانی سود ورته معاف شوا اودہغه معاملہ اللہ پاک تہ اوسپارلی شوه	وَأَمْرٌ	إِلَى اللَّهِ	
اوہغه خوک چی بیا نی اوکړوسود نوہغوی خاوندان د اوردی ہغوی بہ پہ ہغی کبني	اوچاچی سودی کاروبار تہ بیا واپس اوکړہ نو ہم ہغوی دوزخیان دی ہمیشہ بہ پہ کبني پراتہ وی	وَمَنْ	عَادَ	فَأُولَٰئِكَ
خُلِدُوا				
ہمیشہ وی				

قوله تعالى: -الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا

د سود خورو عبرتناک انجام:- مخکبني د هغه خلقو بيان وو چې نيکان دي او صدقه ورکوي او زکوة ورکوي او د حاجت مندو اود رسته داروخبر اخلي، هر حال کبني او هروخت کبني د نورو په کار راخي. نو اوس دهغه خلقو بيان دے چې دنيا لره يو طرفته او غصب کونکي او ظلم سره او په ناحقه د خپلو او پردو نه په زور اخستونکي او د خلقو مال لره په ناجائزه اخستونکي دي.

قوله تعالى: -لَا يَتُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَخْتَبِطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ

فرمانی چې کله داسود خواره خلق د قبرونو نه راپورته کيږي نو د لیونو او پاگلانو او بې هوشو خلقو په رنگ به راپورته کيږي. لیونی او دیوانه به وی او دوی به اودریدلې هم نه شی. ﴿مِنَ الْمَسِّ﴾ نه پس د ﴿يَوْمَ الْقِيَامَةِ﴾ لفظ هم یو قرات کبني راغلي دي.

الله سره جنک ته تیار شی:- او دوی ته به اوونیلې شی چې اوس وسله واخلي او خپل رب سره د جنګ دپاره تیار شی.

د سود خورو حال احوال په حواله د شب معراج:- شب معراج کبني نبی اکرم ﷺ څه خلق اوکتل چې د هغوی خیتي د چاتو په شان غټي غټي وې نو تپوس نی اوکړو چې دا کوم خلق دی؟ ورته اوونیلې شو چې داسود خواره دی^(۱) او یو روایت کبني دی چې د دوی په خیتو کبني ماران وو چې د بهر نه په نظر راتلل. ^(۲) او یو طویل حدیث کبني دی چې کله مونږ یوسور رنگه نهر ته اوریسیدو اود هغې اوبه د وینې پشان سري وې نو ما اولیدل چې په هغې کبني څه هغه خلق دی چې په مشکله به غاړې ته راتلل او فرېنتو په کانرو ویشتل او واپس کول به نی. هغوی به د دوی خولې وازولې او په دې کبني به نی یو کانرې کیخودلو، بیا به هغوی اوتبستیدل او بیا به دشان کیدل. رسول الله ﷺ تپوس اوکړو چې دا کوم خلق دی نو ورته اوونیلې شو چې دا د سودخورو ډله ده.^(۳)

^(۱) البیهقي وسنده ضعیف جدا مردود:-.

^(۲) ابن ماجه کتاب التجارات باب التغلیظ فی الربا: ۲۲۸۳، وسنده ضعیف أبو الصلت مجهول او علی بن زید ضعیف راوی دے:-.

^(۳) صحیح بخاری کتاب التبیور باب تعیر الرویا بعد صلاة الصبح: (۷۰۴۷)-.

قوله تعالى: - ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَنِيُّ مِثْلُ الرِّبَا

دا وبال په دوی باندې په دې وجه دې چې دوی به ونیل چې تجارت هم د سودپشان دې، دا اعتراض ددوی په شریعت باندې او احکام الهی باندې وو. او دوی به دې سود ته بیع حلال ونیل. یاد ساتئ چې دوی به د سود قیاس په بیع باندې نه کولو ځکه چې مشرکانو هم دې بلې طریقې سره د بیع کولو د مشروعیت قائل نه وو. اوددې وجې هم که دوی قیاس کولې نوداسې به نې ونیل سودپه مثال دبیع دې. ددوی مطلب دا وو چې دواړه یو شان څیزونه دی، بیا څه وجه ده چې یو دې حلال او بل دې حرام وی. قوله تعالى: - وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا

نو دوی ته جواب ورکولې شی دا حلت او حرمت صرف دالله په حکم کیږي او دا هم ممکن دی چې دا جمله هم د کافرو دقول دې نو دوی ته لطافت سره یو بل جواب ورکولې شی چې د دې خبرې د علم لرلو نه باوجود چې دا الله ﷻ حرام کړې دې نویا څنگه اعتراض کوی؟ علیم او حکیم دالله ﷻ احکامو باندې اعتراض کولو والا تاسو څوک یی؟ د هغه پاک ذات نه د تپوس کولو والا څوک دې،

د ټولو کارونو اصلیت الله ﷻ معلوم دې: دټولو کارونو اصلیت او د دې عالم اصل خو هغه پاک ذات دې. هغه پاک ذات ته ښه معلوم دی چې د بندگانو حقیقی نفع په څه کېږي ده او نقصان په کوم څیز کېږي دې، نو هغه پاک ذات نفع والا څیز حلالوی او نقصان والا ټول څیزونه حراموی. هیڅ یو مور به په خپل پی رودونکی بچی دومره مهربانه نه وی چې څومره الله ﷻ په خپلو بندگانو مهربان دې. که هغه پاک ذات منع کول کوی (د یو څیز نه) نو په هغې کېږي مصلحت وی او که حکم کوی نو په هغې کېږي هم مصلحت وی. چې څوک د الله ﷻ احکام واورى نو د هغه مخکېږي روستی ټول گناهونه معاف کیږي لکه فرمانی چې ﴿عَفَا اللَّهُ عَنْكَ لَمَّا سَلَفَ﴾ او څنگه چې رسول الله ﷺ د فتح مکه (په موقع فرمانیلې وو چې د جاهلیت ټول سودونه زما دپنسولاندې برباد شو، رومېې سود چې زه ئې ختمول غواړم هغه د عباس سود دې (نو په جاهلیت کېږي چې کوم سودونه اخستې شوی دی د هغې دواپس کولو حکم نشته دې. قوله تعالى: - قَدْ جَاءَ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ

یو روایت کېږي دی چې د زیدبن ارقم رضی الله عنه ام ولده ام بحنه عائشه رضی الله عنها لره راغله او وې ونیل چې ما زید باندې یو غلام په اته سوه درهمه خرڅ کړې وو او ما ورته ونیلې وو چې کله هغه سره رقم راشی نوماته دې را کړی. دې نه پس هغه ته د نقدو ضرورت شو نو هغه د وخت نه مخکېږي بیا ماباندې په شپږ سوه خرڅ کړو. عائشه صدیقه رضی الله عنها ورته او فرمائیل چې تا او هغه دواړو ډیر بد او کرل او دا بالکل د شرع خلاف دی. ورشه او زید ته او وایه که هغه توبه نه کوی نو د هغه جهاد به هم خراب شی (یعنی د جهاد ثواب به ورته هم نه ملاوېږي) چې کوم (جهاد) هغه رسول الله ﷺ سره کړې وو. نو ما او ونیل که زه هغه ته هغه دوه سوه پرېږدم چې کومې به هغه ماته را کوی. او صرف شپږ سوه ترې واخلم چې ماته زما پورا اته سوه درهم ملاؤ شی. نو عائشه رضی الله عنها او فرمائیل چې بیا په کېږي څه خبره نشته. بیا عائشه رضی الله عنها ﴿قَدْ جَاءَ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ﴾ آیت اولوستلو. (ابن ابی حاتم) (۲) دا اثر مشهور دې او د لیل دې د هغه خلقو چې د عینه مسئلې

۱) اصل نسخه کېږي داسې دې خو ضحیح دادی چه حضرت نبی کریم ﷺ دحجة الوداع په موقع دا ارشاد فرمائیلې وو لکه څنگه چه مخکېږي سورة بقره کېږي ایت نمبر ۲۷۸ کېږي دابن الاحوص روایت کېږي ددې صراحت موجود دې: -

۲) صحیح مسلم کتاب الحج حجة النبی ﷺ : ۱۲۱۸ ابوداود کتاب البیوع باب فی وضع الربا: ۳۳۳۴ ترمذی: ۳۰۸۷، ابن ماجه: ۳۰۵۵، ابن حبان: ۹۴۴۹: -

۳) ابن سعد: ۴۶۸۷، دارقطنی: ۵۲/۳، ح/۲۱۱، او وې فرمائیل چه ام محبة او عالیه مجهول او ناقابل احتجاج دی داروایت صحیح سند سره بیهقی: ۳۲۳/۵ کېږي موجود دې: -

تہ حرام وائی پہ دے بارہ کنبی نور ہم احادیث دی او هغه په کتاب الاحکام کنبی دی. والحمد لله.
قوله تعالى: وَمَنْ عَادَ فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ

د سود حرمت او قسمونه: بیا فرمائی چې چا د سود مسئلہ واوریده اوبیا هم هغوی سود اخلی نو هغوی د سزا مستحق دی. هغه به همیشه جهنم کنبی وی.

سود خور سره د الله د رسول ﷺ د جنګ کولو اعلان: هرکله چې د آیت نازل شو نو رسول الله ﷺ او فرماښل چې څوک اوس هم مخابره نه پرېږدی نو هغه دې د الله رسول ﷺ سره جنګ د پاره تیار شی. (ابوداود) (۱)
مخابره: مخابره دې ته وائی چې یو کس د بل کس زمکه اوکری او دا شرط په کنبی کېږدی چې د زمکې ددې حصې نه څومره (فصل) اوشو هغه زما او باقی به ستاوی.

مزابنه: مزابنه دې ته وائی چې په اونه کنبی څومره کهجورې دی هغه زما به ددې بدله کنبی تاته دخپل طرفه نورې تیارې کهجورې درکړم.

محاقله: او محاقله دې ته وائی چې په پټی کنبی په وړو کنبی څومره غله ده د هغې بدله کنبی د خپل طرفه څه غله ورکول او هغه اخستل، دا ټول صورتونه شریعت حرام کړی دی چې سود بالکل د موندنه اوباسی. ځکه په دې صورتونو کنبی صیح طور سره نشی معلومیدې. بعضې علماء کرامو ددې څه علتونه راویستی دی او بعضو څه یو جماعت خپل علت باندې قیاس اوکړو او دهغه ټول کاروبار نه نې منع اوکړه چې په کومو کنبی دا علت موندې شو. اوبل جماعت د بل علت په وجه حقیقت دادې چې مسئله لږه مشکل ده او تر دې عمر بن خطاب ؓ فرمائی چې افسوس دریو مسئلو باندې زه پورا اونه رسیدم. د نیکه د میراث د کلاله مسئله او د سود صورتونو باندې. (۲)

چې په کومو څیزونو کنبی د سود یا د حرامو شک وی نو د هغې بېچ کیدل: یعنی بعضې کاروبارونه په دې صورتونو کنبی چې په هغې کنبی د سود شک وی، بیا چې کوم وسائل هغې ته د رسیدو دپاره دی، هر کله چې دا حرام دی نو هغه وسائل به هم حرام وی لکه څنگه چې هغه څیز واجب کیږی چې د هغې نه بغیر څه واجب پورا کیدو والا نه وی. د بخاری شریف او مسلم شریف حدیث کنبی دی چې حلال بنکاره دی او حرام هم بنکاره دی. لیکن څه کارونه مینځنی د شک دی، دې شک والا څیزونو نه بېچ کیدو والا خپل دین او خپل عزت بېچ کړو. او دې شکي څیزونو کنبی پریوتونکې حرامو کنبی پریوتونکې دې لکه څنگه چې یو شپونکې په یو صحرا کنبی خپل ځناور څروی، ممکن دی چې یو ځناور دې صحرا ته هم ورشی. (۳) سنن کنبی حدیث دې چې کوم څیز تا په شک کنبی اچوی نو هغه پرېږده او هغه څیز اختیار کړه چې د شک نه پاک وی. (۴) اوبل حدیث کنبی دی چې گناه هغه ده چې زړه نې اونه منی اوبه طبیعت کنبی شک پیدا کړی. او خلق ددې په خبریدو بڼه نه گنړی (۵)، یو روایت کنبی دی چې د خپل زړه نه د فتوؤ تپوس اوکړه اگر چې خلق هم فتوې ورکوی. (۶)

ابن عباس ؓ فرمائی چې د سود حرمت د ټولو نه آخر کنبی نازل شو. (بخاری) (۷)
د سود باره کنبی د عمر ؓ قول: عمر فاروق ؓ به دا فرماښل چې ماته ددې پورا تفسیر راونه رسیدو او

(۱) ابو داود کتاب البیوع باب فی المخابرة: ۳۴۰۶، وسنده ضعیف، ابو الزبیر مدلس راوی دې او تصریح بالسماع ثابت نه دی.

(۲) صحیح بخاری کتاب الاشرية باب ما جاء فی ان الحمر ما خامر العقل من شراب: ۵۵۸۸، صحیح مسلم: ۳۰۳۲-

(۳) صحیح بخاری کتاب الايمان باب فضل من استبرأ الدین: ۱۵۲، صحیح مسلم: ۱۵۹۹، ابو داود: ۳۳۲۹-

(۴) ترمذی کتاب صفة القيامة باب حدیث اعقلها ولو کل: ۲۵۱۸، وسنده ضعیف، نسائی: ۵۷۱۴-

(۵) صحیح مسلم کتاب البر والصلة باب تفسیر البر والاثم: ۲۵۵۳، ترمذی: ۲۳۸۹-

(۶) احمد: ۲۲۸ ۲۲۹ وسنده ضعیف -

(۷) صحیح بخاری کتاب التفسیر سورة البقرة باب (واتقوا يوما ترجعون فيه الى الله): ۴۵۴۴-

رسول اللہ ﷺ وفات شو. انہی خلقواسود ہم پریردی او هغه خیز هم پریردی چي په هغې کنبې شک وی. مسند احمد (۱). عمر فاروق ؓ، یو خطبه کنبې او فرمانیل چي شاید زه تاسو د هغه خیزونو نه منع کړم چي ستاسو دپاره نفع بخش وی. او ممکن دی چي تاسو ته داسې احکام درکړم چي ستاسو د مصلحت خلاف وی. واورئ! قرآن پاک کنبې د ټولو نه آخری حرمت د سود نازل شو او دې نه پس د نبی کریم ﷺ وفات اوشو، افسوس چي دا نې مونږ ته وضاحت سره بیان نه کړل. نو تاسو هر هغه خیز پریردی چي په کومې کنبې شک وی. (ابن ماجه). (۲)

د سود گناه، د سود اسباب، او د سودی کاروبار سره پیوسته خلق: - یو حدیث کنبې دی چي د سود درې اویا (۷۳) گناهونه دی چي په هغې کنبې د ټولو نه وړه گناه داده چي انسان خپلې مور سره زنا او کړی. د ټولو نه لوڼې سود د مسلمان بې عزتی کول دی. (مستدرک حاکم). (۳) فرمانی چي داسې زمانه به راشي چي خپل به سود خوری، صحابه کرامو ؓ تپوس او کړو چي ټول په ټوله. وې فرمانیل چي څوک نې نه خړی هغه ته به هم ددې گردوغبار خو اوری. (مسند احمد). (۴) نو گردوغبار نه د بچ کیدو دپاره هغه اسبابو ته نژدې ورتلل نه دی پکار چي کوم دې حرامو کارونو طرفته د تلو دپاره لار صفا کوی.

عائشه رضی الله عنها نه مروی دی چي کله دسورۃ بقره آخری آیت د سود باره کنبې نازل شو نو نبی کریم ﷺ جمات کنبې دا تلاوت کړو او د شرابو کاروبار او د شرابو تجارت نې حرام او گرځولو. (بعض ائمه وانی چي دا شان شراب او د دې دکاروبار هر رنگ اخستل خرڅول وغیره هغه ټول وسائل نې ختم کړل چي کوم دې ته رسی هغه رسول اکرم ﷺ حرام کړل.

حرامو لره د حالولو د حیلې او کوشش نه منع: - صحیح حدیث کنبې دی چي الله ﷻ یهودیانو باندې لعنت او کړو ځکه چي کله هغوی باندې چرپی حرامه شوه نو هغوی حیلې جوړې کړې او چرپی به نې ویلې کوله او خرڅوله به نې او د دې قیمت به نې خوړلو. (۵) غرض دا چي دهوکې او حیلې سره حرام لره حالولو کوشش هم حرام دی او موجب لعنت دی. د اشان مخکښې حدیث هم تیر شوې دي چي په هغې کنبې دی چي کوم یو سړي یو دریو طلاقوالا بنځي سره نکاح په دې غرض او کړی چي د رومبی خاوند د پاره حلاله شی نو په ده باندې او په هغه خاوند دواړو باندې د الله ﷻ لعنت او غضب دي. د آیت (تَنْكِحُوا عَمْرَؤَهُمْ) تفسیر او گوری.

د سود سره متعلق په هر یو خیز باندې د الله ﷻ لعنت: - حدیث شریف کنبې دی چي سود خور باندې او په نورو خورونکی باندې او په دې باندې شهادت ورکونکی باندې او په دې باندې گواهی کوونکی باندې او ددې لیکونکی باندې د الله ﷻ لعنت دي (۶)، نو ظاهر دی چي کاتب او شاهد ته څه ضرورت وو چي خامخا د الله ﷻ لعنت کنبې خان راوی. مراد دادې چي په ظاهره د یو شرعی عقد په صورت

(۱) احمد: ۳۶/۱، ابن ماجه کتاب التجارات باب التغلیظ فی الربا: ۲۲۸۶، وسنده ضعیف قتاده مدلس او دده دسماع تصریح نشته دي.

(۲) ددې سند کنبې هیاج بن بسطام دي او ده ته امام احمد صاحب متروک و نیلی دی (المیزان: ۳۱۸/۴ رقم: ۹۲۸۷). ابن ماجه کتاب التجارات باب التغلیظ فی الربا: ۲۲۷۵، مختصراً وهو حسن حاکم: ۳۷/۲. - (۳)

احمد: ۴۹۴/۲، ابو داود کتاب البیوع باب فی اجتناب الشبهات: ۳۳۳۱، نسائی: ۴۴۶۰، ابن ماجه: ۲۲۷۸، وسنده ضعیف حسن بصری مدلس دي او ددوی دابوهریره رضی الله عنه نه دسماع ثاب نه ده. - (۴)

احمد: ۴۶/۶، صحیح بخاری کتاب الصلاة باب تحريم تجارات الحرم فی المسجد: ۴۵۹، صحیح مسلم: ۱۵۸۰، ابوداود: ۳۴۹۰، ابن ماجه: ۲۳۸۲. - (۵)

(۶) صحیح بخاری کتاب احادیث انبياء باب ما ذکر عن بنی اسرائیل: ۲۴۶۰، صحیح مسلم: ۱۵۸۲. -

(۷) صحیح مسلم کتاب المساقاة باب لعن اکل الربا وموكله: ۱۵۹۷. -

راورلو سره حيله او کړی او سود لیکي او لولی خو ولي بيا هم ملعون دي. علامه امام ابن تیمیه رحمه الله عليه ددې حیلو حوالو رد کښې يو مستقل کتاب د ابطال التحلیل په نوم لیکلې دي. اودا په دې موضوع باندې يو بهترين کتاب دي. الله ﷻ دې په هغوی رحمتونه نازل کړي او هغوی نه دې راضي شي.

يَتَحَقُّ اللَّهُ الرِّبَا وَيُرِي الصَّدَقَاتِ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ
ا ختموی الله سود او زیاتوی صدقې او الله نه خوښوی هر انسان
..... الله تعالى سود کموی او صدقې زیاتوی او د الله پاک هیڅ ناشکړه بدعمله
كَفَّارٍ أَثِيمٍ ۝ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ
ناشکړه ابدعمله ایشکه هغه کسان چې ایمان راوړي او او کړي عمل نیک او قائم کړي مونځ
سرې نه خوښوی او څوک چې ایمان را وړي او نیک کارونه کوي او د مونځ پابندی کوي
وَأَتُوا الزَّكَاةَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا
اور کړي زکاة ده د هغوی دپاره بدله د هغوی په نزد د رب د هغوی اونه به وی یږه په هغوی اونه به هغوی
او زکاة ورکوي نو د هغوی اجر بیشکه خپل الله تعالى سره دي نه به په هغوی څه قسم ویره راشي اونه
هُمْ يَخْزَنُونَ ۝
غمرن شي
بنه هغوی غمرن شي

قوله تعالى: يَتَحَقُّ اللَّهُ الرِّبَا وَيُرِي الصَّدَقَاتِ سودی کاروبار د خیر و برکت نه خالی وی. الله ﷻ فرماني چې هغه سود لره بریادوی یعنی یا خو هغه بالکل تباه کوي یاد دې خیر و برکت ختموی، دنیا کښې هم هغه د تباهی باعث جوړېږي او آخرت کښې هم د عذاب سبب جوړېږي. لکه بل ځانې کښې فرماني چې ﴿قُلْ لَا يَسْتَوِي الْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ﴾ یعنی ناپاک او پاک برابر نه دی اگر چې تاسو لره ناپاک زیاتې کښې واچوي. او بل ځانې کښې فرماني چې ﴿وَتَجْعَلُ الْخَبِيثَ بَعْضُهُ عَلَى بَعْضٍ فَيَرْكَبُهُ فَيُهْلِكُهُ﴾ یعنی خبائث والا څیزونو لره گډوډ کولو والا به جهنم ته داخلولې شي. او بل ځانې کښې دی چې ﴿وَمَا آتَيْتُم مِّن رَّأٍ﴾ یعنی ستاسو ورکړې شوی سود سره چې تاسو کوم مال زیاتول غواړئ هغه دراصل نه زیاتېږي. همداسان عبدالله بن مسعود ؓ والا روایت کښې دی اگر چې سود کښې زیاتې اوشی نو د دې انجام کمې وی. (مسند احمد).^(۱)

د ذخیره اندوزي ممانعت: - دمسند یو بل حدیث کښې دی چې امیرالمومنین عمر فاروق ؓ د مسجد نه راوتلو نو غله نې اوکتله چې خوره وره پرته ده، تپوس نې اوکړو چې دا غله چرته نه راغله؟ نو خلقو ورته اوونیل چې د خرڅ دپاره راغلي ده. عمر فاروق ؓ دعا اوکړه چې انې الله ﷻ! په دې کښې برکت واچوي، خلقو اوونیل چې دا غله په گران نرخ خرڅولو دپاره جمع کړې شوې وه، تپوس نې اوکړو چې چا جمع کړې وه؟ خلقو اوونیل چې یو خو فروخ چې د عثمان ؓ مولی دي او بل ستاسو آزاد شوې

(۱) احمد: ۳۹۵/۱، ابن ماجه کتاب التجارات باب التغلیظ فی الربا: ۲۲۷۹، وسنده صحیح -

غلام۔ عمر فاروق ؓ دوا رہے اور غوثیتل او ور تہ نی او فرمائیل چہ تاسو داسی ولہ او کړل؟ هغوی جواب کنبی اوونیل چہ مونہ نی په خپلو مالونو اخلو چہ کله غواړو نو اخلو به نی او چہ کله غواړو نو خرڅوؤ به نی، مونہ ته اختیار دہ۔ عمر فاروق ؓ او فرمائیل او وری اما د رسول الله ﷺ نه او ریدلی دی چہ کوم کس مسلمانانو باندہ په زیات نرخ خرڅولو د پارہ غلہ کیږدی (جمع کړی) نو الله ﷻ به هغه مفلس کړی یا به نی جذامی کړی۔ په دې او ریدو سره فروخ خو او فرمائیل چہ زما توبہ ده، زه الله ﷻ سره وعده کوم چہ بیا به داکار نه کوم۔ لیکن د عمر فاروق ؓ غلام هم دا اوونیل چہ مونہ خو نی په خپل مال اخلو او ددې نه نفع او چتوؤ او خرڅوؤ نی۔ په دې کنبی څه حرج دہ۔ د حدیث راوی یحیی رحمة الله علیه فرمائی چہ ما او کتل چہ هغه غلام په جذام مرض پریوتو۔ او د جذام مرض کنبی به گرزیدو۔ (۱) ابن ماجه کنبی دی چہ کوم سړی د مسلمانانو غلہ په گران نرخ خرڅولودپارہ جمع کړی نو الله ﷻ به هغه مفلس او جذامی کړی (۲)

قوله تعالى: وَيُزِيلِ الصَّدَقَاتِ

بیا فرمائی چہ هغه صدقه زیاتوی۔ (یربی) (بغیر د تشدید د با) کنبی دویم قرات ﴿یربی﴾ په تشدید د با) هم دہ۔

د پاکې کتبې صدقه الله ﷻ په خپل بنی لاس کنبی اخلی۔ صحیح بخاری کنبی حدیث دہ چہ کوم سړی د خپلې پاکې کتبې نه یو کهجوره هم خیرات کړی نو هغه الله ﷻ په خپل بنی لاس کنبی اخلی، بیا پالی لکه څنگه چہ تاسو خلق بچی پالی او د دې ثواب د غر برابر جوړوی۔ (۳) او پاکو څیزونو نه سوا ناپاک څیزونه قبول نه فرمائی۔

د یوې کهجورې د صدقې کولو ثواب د احد د غر برابر۔ یو بل روایت کنبی دی چہ د احد د غر برابر ورته دیوې کهجورې ثواب ملاویري۔ (۴) او یو بل روایت کنبی دی چہ یو لقمه ورته د احد د غر برابر ملاویري۔ (۵) نو تاسو خیرات او صدقات ورکوئ۔

بیا فرمائی چہ کافران، نافرمان، زبان درازه، اوبدوکارونو کوونکو لره الله ﷻ نه خوښوی۔ مطلب دادې چہ کوم خلق صدقې او خیرات نه ورکوی او الله ﷻ چہ کومه وعده کړې ده په هغې صبر او شکر نه کوی او مال جمع کوی او بدو او خلاف شرع طریقو سره گټه کوی او د خلقو مالونه باطلو او ناحقو طریقو سره خوری، دا د الله ﷻ دښمنان دی او دې ناشکرو او نافرمانو سره الله ﷻ محبت نه کوی۔

قوله تعالى: إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ

بیا د هغه بندگانو تعریف کوی چہ د خپل رب احکام منی۔ مخلوق سره نیکی او احسان کوی۔ مونږخونه کوی او زکوٰۃ ورکوی او د قیامت په ورځ به دېولو تکلیفونو او غمونو نه په امن کنبی وی، هېڅ ویره به د دوی په زړه کنبی نه وی بلکه دوی ته به الله ﷻ ډیر انعامات ورکوی۔

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا	اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا	مَا بَقِيَ
ای هغه کسانو چي ایمان مو راوړې دي او یریري د الله نه او پریري هغه چي باقی پاتي دي		
ای مؤمنانو د الله تعالی نه ویریري باقی سودونه پریري		

(۱) احمد: ۲۱/۱، ابن ماجه کتاب التجارات باب الحکرة والجلب: ۲۱۵۵، مختصرا وسنده حسن خو د ذخیره کولو حرمت ددې سیاق نه علاوه نورو روایاتو نه هم ثابت دی او وگورئ: صحیح مسلم: ۱۲۰۵، ابوداود: ۳۴۴۷۔

(۲) احمد: ۲۱/۱، ابن ماجه کتاب التجارات باب الحکرة والجلب: ۲۱۵۵، مختصرا وسنده حسن۔

(۳) صحیح بخاری کتاب الزکاة باب الصدقة من کسب طیب: ۱۴۱۰، صحیح مسلم: ۱۰۱۴۔

(۴) صحیح مسلم کتاب الزکاة باب قبول الصدقة من الکسب الطیب ولربینها: ۱۰۱۴، ترمذی: ۶۶۱، نسائی: ۲۵۲۶، ابن ماجه:

(۱۸۴۲)

(۵) ترمذی کتاب الزکاة باب ماجاء فی فضل الصدقة: ۶۶۲۔

مِنَ الرِّبَا إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ۖ فَإِن لَّمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِّنَ اللَّهِ	دسو د نه که بی تاسو مومنان خو که اونه کرو تاسو نو خبر شی به جنگ سره دطرفه دالله نه
وَرَسُولِهِ ۚ وَإِن تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُءُوسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا	او در رسول دهغه نه او که تاسو توبه کړه نو شته تاسو لره اصل دمالونو ستاسو مه تاسو ظلم کوی اونه دې
تُظْلَمُونَ ۚ وَإِن كَانَ دُوْعُسِرَةً فَظَرَّةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ ۚ وَأَن تَصَدَّقُوا	جنگ ته تیار شی او که تاسو منع شی او توبه او باسی نو خپل اصلی رقم ستاسو حق دې مه ظلم کوی اومه
خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ۚ وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ	په تاسو ظلم اوشی او که وړ قرض اغستونکي خاوندان دناداری نو انتظار دفرای بوری او که صدقه نه کړی تاسو
إِلَى اللَّهِ تَمَتُّونَ ۚ كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ۚ	ظلم زغمی او که د قرض دار لاس تنگ وی نو دلاس آزادیدو پورې ورته او گوری او صدقه وړ کول
مَخَافَتُهُ ۚ وَإِن كَانَ دُوْعُسِرَةً فَظَرَّةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ ۚ وَأَن تَصَدَّقُوا	نودا بهتره ده ستاسو دپاره که تاسو پوهیږئ او اویرېږئ دهغه ورځې نه اچي واپس کړئ به تاسو په هغې کښي
مَخَافَتُهُ ۚ وَإِن كَانَ دُوْعُسِرَةً فَظَرَّةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ ۚ وَأَن تَصَدَّقُوا	ستاسو دپاره ډیر بهتر دی که تاسو پوهیږئ او دهغې ورځې نه اویرېږئ چه په هغې کښي به الله تعالی ته
مَخَافَتُهُ ۚ وَإِن كَانَ دُوْعُسِرَةً فَظَرَّةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ ۚ وَأَن تَصَدَّقُوا	الله ته ایبا به پوره وړ کړې شی هر نفس ته بدله دهغه عمل چی کړې نی وی او په هغوی به هیڅ ظلم نه کړی
مَخَافَتُهُ ۚ وَإِن كَانَ دُوْعُسِرَةً فَظَرَّةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ ۚ وَأَن تَصَدَّقُوا	مخامخ کړې ایبا به هر چاته د خپل کار بدله پوره پوره وړ کولې شی او هیڅ زیاتې به ورسره نشی کولې
مَخَافَتُهُ ۚ وَإِن كَانَ دُوْعُسِرَةً فَظَرَّةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ ۚ وَأَن تَصَدَّقُوا	د الله څه د اصل مال د اخستلو او د سود د پریخودلو حکم: - الله څه ایماندارو ته د تقوی حکم کوی او د
مَخَافَتُهُ ۚ وَإِن كَانَ دُوْعُسِرَةً فَظَرَّةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ ۚ وَأَن تَصَدَّقُوا	هغه کارونو نه چې منع کوی چې په هغې سره هغه ناراضه شی او رضامندی ئې لرې شی.
مَخَافَتُهُ ۚ وَإِن كَانَ دُوْعُسِرَةً فَظَرَّةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ ۚ وَأَن تَصَدَّقُوا	قوله تعالی: - يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوْا مَا بَیْنَ يَدَیْهِ مِنَ الرِّبَا
مَخَافَتُهُ ۚ وَإِن كَانَ دُوْعُسِرَةً فَظَرَّةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ ۚ وَأَن تَصَدَّقُوا	نو فرمانی چې د الله څه لحاظ اوساتی او ټولو کارونو کښي د الله څه نه ویرېږئ کوم سود چې ستاسو په
مَخَافَتُهُ ۚ وَإِن كَانَ دُوْعُسِرَةً فَظَرَّةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ ۚ وَأَن تَصَدَّقُوا	خلقوباندې باقی دې نو خبردار که تاسو مسلمانان یئ نو اوس هغه مه اخلئ، هغه حرام شو.
مَخَافَتُهُ ۚ وَإِن كَانَ دُوْعُسِرَةً فَظَرَّةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ ۚ وَأَن تَصَدَّقُوا	د ایت شان نزول: - دا آیت نازل شو. د ثقیف قبیلې عمرو بن عمیر او د بنو مخزوم قبیلې بنو مغیره باره
مَخَافَتُهُ ۚ وَإِن كَانَ دُوْعُسِرَةً فَظَرَّةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ ۚ وَأَن تَصَدَّقُوا	کښي د جاهلیت په زمانه کښي د دوی د سود کاروبار وو. د اسلام نه پس بنو عمرو د بنو مغیره نه خپل
مَخَافَتُهُ ۚ وَإِن كَانَ دُوْعُسِرَةً فَظَرَّةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ ۚ وَأَن تَصَدَّقُوا	سود او غوښتلو او هغوی اوونیل چې دا خو اوس مونږ د اسلام راوړلو نه پس نه ادا کوو. په دې خبره
مَخَافَتُهُ ۚ وَإِن كَانَ دُوْعُسِرَةً فَظَرَّةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ ۚ وَأَن تَصَدَّقُوا	جنگ زیات شو، د مکي مکرمي نائب عتاب بن اسید څه رسول الله ﷺ ته دا خبره اولیکله نو په دې
مَخَافَتُهُ ۚ وَإِن كَانَ دُوْعُسِرَةً فَظَرَّةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ ۚ وَأَن تَصَدَّقُوا	باندې دا آیت نازل شو او رسول الله ﷺ ورته دا آیت اولیکلو او هغوی ته ئې اولیرلو او هغوی د پاره
مَخَافَتُهُ ۚ وَإِن كَانَ دُوْعُسِرَةً فَظَرَّةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ ۚ وَأَن تَصَدَّقُوا	ئې زیات شوې سود اخستل حرام او گرځولو، نو هغوی توبه گار شو او خپل سود ئې بالکل پرېښودو.
مَخَافَتُهُ ۚ وَإِن كَانَ دُوْعُسِرَةً فَظَرَّةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ ۚ وَأَن تَصَدَّقُوا	() په دې آیت کښي زبردست وعید دې په هغه خلقو باندې چې د سود د حرامیدو علم لری او ددې
مَخَافَتُهُ ۚ وَإِن كَانَ دُوْعُسِرَةً فَظَرَّةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ ۚ وَأَن تَصَدَّقُوا	باوجود بیا هم د دې نه منع کړې.
مَخَافَتُهُ ۚ وَإِن كَانَ دُوْعُسِرَةً فَظَرَّةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ ۚ وَأَن تَصَدَّقُوا	قوله تعالی: - فَإِن لَّمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ ۚ
مَخَافَتُهُ ۚ وَإِن كَانَ دُوْعُسِرَةً فَظَرَّةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ ۚ وَأَن تَصَدَّقُوا	سود خوری الله څه او رسول ﷺ سره جنگ دی: - ابن عباس څه فرمانی چې سود خور ته به د قیامت په
مَخَافَتُهُ ۚ وَإِن كَانَ دُوْعُسِرَةً فَظَرَّةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ ۚ وَأَن تَصَدَّقُوا	ورځ اوونیلې شی چې خپله وسله واخله او د الله څه او رسول ﷺ سره د جنگ دپاره تیار شه.
مَخَافَتُهُ ۚ وَإِن كَانَ دُوْعُسِرَةً فَظَرَّةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ ۚ وَأَن تَصَدَّقُوا	د سود خور نه دې څټ پریکړې شی: - عبد الله بن عباس څه فرمانی چې امام وخت باندې فرض دی که

سود خوارہ سود لہ نہ پریردی نو پہ هغوی دے توبہ اوباسی او کہ توبہ نہ کوی نو د دوی ختونه دی اووهی (۱) د حسن رحمۃ اللہ علیہ او ابن سیرین رحمۃ اللہ علیہ فرمان ہم دا دی۔
قتاده ؓ فرمائی چي اوگوری اللہ ﷻ هغوی ته د هلاکیدو دهمکی ورکړه او د ذلیلہ کیدو نهی قابل کرل خبردار سود نه او د سود لین دین نه بچ اوسی: حلال خیزونه او حلال خریدوفروخت ډیر څه دی لوگي تندې تیرې کرئ خو د اللہ ﷻ د معصیت نه لرې اوسی: هغه روایت به درته هم یاد وی چي کوم مخکښي تیرشو چي عائشه ؓ په یو معامله کښي د زید بن ارقم ؓ باره کښي فرمانیلی وو چي دده جهاد برباد شو ځکه چي د هغه په معامله کښي د سود نسبت وو او دا ځکه چي د اللہ ﷻ دښمنانو سره د مقابلې کولو نوم جهاد دی او سود خوری اللہ ﷻ سره مقابلہ کول دی، خو د دي اسناد کمزوري دی قوله تعالى: -وَإِنْ تُبْتِغُوا فَكَم مَبْغُوتٌ آمُوا لَكُمْ

صرف مال اخلي: - بيا ارشاد کيږي که توبه مو اوويسته نو خپل اصل مال ترې بې شکه واخلئ چي کوم مو په چا قرض وی مه په زيات اخستلو سره په هغه باندي ظلم کوي او نه دي هغه تاسو باندي په نه درکولوي په کمو درکولو ظلم کوي، رسول الله ﷺ د حجة الوداع په موقع باندي فرمانيلي وو زه د جاهلت د زمانې ټول سود ختموم اصل رقم واخلئ او سود مه اخلي او مه په چا باندي ظلم کوي چي کم ورکړي او زيات ترې اخلي: د عباس بن عبدالمطلب ټول سود زه بربادوم (۲)
قوله تعالى: -وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ

غريب مفلس قرضداري ته وخت ورکول او د قرض دمعاف کولو اجر و ثواب: بيا ارشاد فرمائي که يو مفلس سړي وي او هغه سره دومره مال نه وي چي هغه ستاسو قرض ادا کړي نو هغه ته مهلت ورکړي او چي خير دي څه موده پس نه راکړه داسي مه کوي چي هغي پسې سود جمع کوي او څه موده تيره شي اوبيا ورته اوواښي چي دومره دومره سود راکړه بلکه بهتر دادي چي غريبانانو ته خپل سود معاف کړي (۳)
قرض داري ته د وخت ورکولو فضيلت: - د طبراني حديث کښي دي چي څوک د قيامت په ورځ د اللہ ﷻ د عرش لاندې سيوري غواړي نو هغه ته پکار دي چي داسي سړي ته دي مهلت ورکړي يا دي معاف کړي دمسند احمد يو حديث کښي دي چي يو سړي يو مفلس کس سره خپل قرض وصولو کښي نرمي اوکړي او هغه ته مهلت ورکړي نو څو ورځو پوري چي هغه رقم ادا نکړي ده ته د هغه رقم برابر هره ورځ د خيرات کولو ثواب ملاويږي او يو روايت کښي دي چي رسول الله ﷺ او فرمايل چي هره ورځ د خيرات کولو دوچنده ثواب ملاويږي په دي آوريدو سره بريده ؓ او فرمايل چي يا رسول الله ﷺ چي تاسو خو مخکښي يو چنده ثواب ونيلي وو اوس دوچنده څنگه شو نو رسول الله ﷺ او فرمايل چي او کله ميعاد ختم شوې نه وي نو يو چنده ثواب او کله چي ميعاد ختم شي نو دوچنده ثواب ملاويږي (۴)
د قتاده ؓ عمل: - د قتاده ؓ يو سړي باندي قرض وو دوي به هره ورځ هغه سړي نه د قرض تقاضا کوله خو هغه سړي به پتيدو او ده سره به اکثر نه ملاويدو يوه ورځ يو ماشوم راووتلو نو د هغه نه نه تپوس اوکړو هغه ورته اوونيل چي په کور کښي دي او روتي خوري نو قتاده ؓ هغه ته اوچت آواز اوکړو او ورته نه اوونيل چي ماته معلوم شو چي ته کور کښي موجود نهی بهر راوزه او ماسره سوال جواب اوکړه هغه غريب بهر راووتلو دوي ورته اوونيل چي چرته پته شوې نهی؟ هغه سړي ورته اوونيل

(۱) الطبري: ۲۵/۶-

(۲) ابوداود کتاب البيوع باب في وضع الربا: ۳۳۴، مسنده حسن ترمذي: ۳۰۸۷، ابن ماجه: ۳۰۵۵، ددي شواهد د پارہ اوگوري: صحيح مسلم: ۱۲۱۸، ابوداود: ۱۹۰۵، ابن حبان: ۹۴۴-

(۳) الطبري: ۸۹۹-

(۴) احمد: ۳۶۰/۵، ابن ماجه: کتاب الصدقات باب انظار المعسر: ۲۴۱۸، وهو صحيح-

چې خبره داده چې زه غریب یم او ماسره په دې وخت کښې رقم نشته دې او د شرم د لاسه نه راوړم او تاسو سره نه ملاوېږم. دوی ورته اوونیل چې قسم اوخوره، هغه قسم اوخوړو. دوی په ژبا شو او وې ونیل چې ما د رسول الله ﷺ نه اوریدلی دی چې کوم څوک یو غریب قرضدارۍ ته مهلت ورکړی او یا ورته خپل قرض معاف کړی نو هغه به د قیامت په ورځ د الله ﷻ د عرش د سیوري لاندې وي. (صحیح مسلم)

غریب قرض دارۍ ته وخت ورکول جنت ته د تلو سبب دي. - ابویعلی یو حدیث روایت کړې دې چې رسول الله ﷺ فرمانيلى دى چې د قیامت په ورځ به یو بنده الله ﷻ ته حاضر کړې شی، الله ﷻ به د هغه نه سوال اوکړی اووايه تا زما دپاره څه نیکی کړې ده. دې به اووانی چې انې الله ﷻ ا ما د یو ذرې برابر داسې څه نیکی نه ده کړې چې زه نن د هغې بدله اوغواړم، الله ﷻ به ترې نه بیا تپوس اوکړی نو دې به همدا جواب ورکړی چې انې الله ﷻ ماته یو وړه شان خبره یاده ده چې تا د خپل فضل نه ما ته څه مال راکړې وو او ما به تجارت کولو. او خلقو به زما نه قرض اخستلو. کله چې به ما اوکتل چې دا سړې غریب دې او قرض په وعده نشی رسولې نو ما به هغه ته څه نور مهلت ورکړو او په مالدارو به مې سختی نه کوله. اوکه څوک به مې اولیدو چې ډیر زیات غریب دې نو هغه ته به مې قرض معاف کړو. بیا به الله ﷻ اوفرمانی چې بیا دې ولې زه په تا باندې آسانی اونکړم او زه خو د ټولو نه زیات لونی آسانی کونکې یم. ما ته اوبښلې او جنت ته داخل شه (۱)

د عرش د سیوري د لاندې کیدو سبب او ذریعه: - مستدرک حاکم کښې دی چې کوم سړې دالله ﷻ لار کښې د جهاد کونکې غازی مدد اوکړی یا د هغه سړی مدد اوکړی چې مال ورسره نه وي او قرضدار وي یا د هغه غلام مدد اوکړی چې د هغه آقا ونیلى وي چې دومره رقم راکړه نو تا به آزاد کړم، نو الله ﷻ به ده ته په هغه ورځ سیوري ورکړی چې په کومه ورځ بل سیوري نه وي (۲)

د دعا د قبولیدو او د تکلیف د لرې کیدو سبب او ذریعه: - مسند احمد کښې دی چې کوم سړې غواړی چې د هغه دعا دې قبوله شی او دده نه تکلیف اومصیبت لرې شی نو هغه ته پکار دی چې دهغه خلقو سره مدد اوکړی چې کوم په تنگی کښې اخته وي. (۳)

د عرش د سیوري لاندې کیدو په حقله یو بل حکایت: - عباد بن ولید رحمه الله علیه فرماني چې زه او زما پلار دعلم حاصلولو دپاره اووتلو. او مونږ اوونیل چې انصارو نه به احادیث لولو. دټولو نه مخکښې زمونږ ملاقات ابوالیسر ؓ سره اوشو او هغوی سره د هغوی غلام وو. او د هغه په لاس کښې یو رجستر وو. او د غلام او آقا یو شان لباس وو. زما پلار اوونیل چې تره ته خو غصه کښې ښکارې. نو هغه اوونیل چې آواز واوره فلانی سړی باندې زما قرض وو او د قرض موده پورا شوې وه. زه هغه ته ورغلم چې خپل قرض ترې وصول کړم سلام مې اوکړو او تپوس مې اوکړو چې هغه کور کښې شته دي. د کور نه جواب ملاؤ شو چې نه، اتفاق سره د هغه یو بچي د کور نه راوتلو، ما د هغه نه تپوس اوکړو چې ستا پلار چرته دي؟ هغه اوونیل چې ستاسو آواز اوریدو سره دکټ لاندې شو. ما ورته بیا آواز اوکړو او ورته مې اوونیل چې ماته معلوم شو چې پټ شوې نې پټیږه مه راشه جواب راکړه، هغه راغلو نو ما ورته اوونیل چې ولې پټ شوې نې؟ هغه اوونیل چې صرف ددې وجې چې ماسره په دې وخت کښې پیسې نشته دي، ما وې که تاسره ملاؤ شم نو یا خو به څه د دروغو بهانه کوم یا به غلطه وعده کوم نو ددې وجې تا

(۱) صحیح مسلم: (۱۵۶۳) -

(۲) صحیح بخاری کتاب احادیث الانبیاء باب ما ذکر عن بنی اسرائیل: (۳۴۵۱)، صحیح مسلم: (۱۵۶۰)، ابن ماجه: (۲۴۲۰)، بالفاظ مقارنه

(۳) حاکم: (۲۱۷/۲)، احمد: (۴۸۷/۳) -

(۴) احمد: (۲۳/۳)، زیدعمی ضعف (المیزان: ۱۰۲/۲)، رقم: (۳۰۰۳) اودسند دانقطاع په وجه دا روایت ضعیف دي،

تہ د مخامخ کیدو نہ ویریدم. تاسو د رسول اللہ ﷺ صحابی یئ تاسو تہ بہ خہ دروغ اووایم. ما ورته اوونیل چي تہ ربتیا وانې او ستا دې پہ خدائی قسم وی چي تاسرہ رقم نشته دې نو هغه اوونیل چي پہ اللہ قسم ماسرہ رقم نشته دې. ما ورته درې خل قسم ورکړو او د رجستر نہ مې د هغه نوم کټ کړو. او رقم مې جمع کړو او هغه تہ مې اوونیل چي زہ ستا نوم کټ کوم. اوس کہ تاسرہ راشی نو رابہ نې کړې او کہ نہ وی معاف دی درته. واورہ ازما دې دواړو سترگو کتلی دی او زما دې دواړو غوږونو اوریدلی دی او زما دې زړہ بنہ یاد کړی دی چي رسول اللہ ﷺ او فرمانیل چي څوک پہ سخته کنبې چا تہ مہلت ورکړی یا نې معاف کړی نو اللہ ﷻ بہ هغه تہ پہ خپل سیوری کنبې خانې ورکړی. (۱)

غریب قرض داری سرہ نرمی کوونکې بہ د دوزخ د گرمی نہ اوساتلې شی. مسند احمد کنبې یو روایت کنبې دی چي رسول اللہ ﷺ مسجد تہ راغلو او زمکې طرفتہ نې اشارہ اوکړہ او وې فرمانیل چي څوک یو نادار سړی سرہ آسانی اوکړی یا هغه معاف کړی نو اللہ ﷻ بہ هغه د جہنم د گرمی نہ اوساتی. واورنی! د جنت کارونہ مشقت والا دی او د خواہش خلاف دی او د جہنم کارونہ آسانی والا دی او د نفس د خواہش مطابق دې، نیک بخت هغه خلق دی چي د فتنو نہ بچ شی. هغه گوټ چي انسان پہ غصہ کنبې او څکی د هغې نہ زیات اللہ ﷻ تہ خوښ گوټ بل نشته. د داسې کوونکو زړہ اللہ ﷻ دایمان نہ ډکوی. (۲)

پہ مفلس رحم کول د گناہونو د بښنې سبب. طبرانی کنبې دی چي کوم سړی یو مفلس باندې رحم اوکړی دخپل قرض پہ وصولولو کنبې او پہ هغه باندې سختی اونه کړی نو اللہ ﷻ ہم دې پہ گناہونو باندې نہ نیسی تردې پورې چي هغه توبہ اوکړی. (۳)

قوله تعالى: -وَأَتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ-

دې نہ پس اللہ ﷻ خپلو بندگانو تہ نصیحت کوی او دوی تہ د دنیا د زوال او د مال د فنا کیدو او د آخرت راتلل او د اللہ ﷻ طرفتہ واپس تلل.

قوله تعالى: -لَمْ تَوْفُ كُلَّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ-

اود خپلو اعمالو حساب ورکول او پدې ټولو اعمالو جزا و سزا ملاویدل یادوی. او هغوی د خپلو عذابونو نہ ویروی.

د قرآن کریم د ټولو نہ وروستونی آیت: -دا ہم مروی دی چي د قرآن پاک د ټولو نہ آخری آیت ہم دادې. دې آیت نازلیدو نہ پس رسول اللہ ﷺ صرف نہه شپې ژوندې وو. او د ربیع الاول پہ دویم تاریخ د پیر پہ ورځ د رسول اللہ ﷺ وفات اوشو. (۴) ﴿اللهم صل وسلم علیہ﴾. ابن عباس ؓ نہ یو روایت کنبې دی چي دې نہ پس رسول اللہ ﷺ یو دیرش ورځې ژوندې وو. ابن جریج رحمۃ اللہ علیہ فرمانی چي د سلفو قول دادې چي دې نہ پس رسول اللہ ﷺ نہه ورځې ژوندې وو. او د هفتې ورځې نہ شروع اوشوہ او د پیر پہ ورځ وفات شو. (۵) الغرض قرآن پاک کنبې د ټولو نہ آخری آیت ہم دا نازل شوې دي.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا	إِذَا تَدَايَيْتُمْ	بِدِينٍ إِلَىٰ آجَلٍ مُّسَمًّى
آهغه کسانو	اچي ایمان مو راوړې دې	کله چي تاسو د یو بل سره معامله کوئ
انې مومنانو! هر کله چي تاسو تر یو مقررې نیتې پورې د قرض لین دین کوئ		

(۱) صحیح مسلم کتاب الزهد باب حدیث جابر الطویل: (۳۰۰۶)۔

(۲) احمد: ۳۲۷/۱ وسنده موضوع نوح بن ابی مریم مجروح)۔

(۳) المعجم الکبیر: ۱۱۳۰. المعجم الاوسط: (۲۲۳۸)۔

(۴) سندہ ضعیف ددې سند کنبې ابن لهیعہ مختلط دي (التقریب ۱/۱۴۴، رقم: ۵۷۴)، اود سعید بن جبیر د ابن دینار نہ سماع ثابت نہ ده، ددې روایت اولنی حصہ صحیح بخاری ۴۵۴۴ کنبې ثابت ده)۔

(۵) الطبری: ۲۳۱۲، داروایت ضعیف او معضل دي)۔

فَاَلْتَبَوۡهُ ط وَلَيَكْتُبَنَّيۡنُكُمۡ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ وَلَا يَابُ كَاتِبٌ

نواولیکی ہفہ | او اودی لیکنی ستاسو ترمینخہ | یو لیکونکی | پہ انصاف سرہ | اونہ دی کوی انکارا | لیکونکی
نوہفہ لیکنی | او ستاسو ترمینخہ دی یو لیکوال پہ انصاف سرہ لیکل اوکری | او لیکوال دی انکار نہ کوی

اَنۡ يَّكْتُبَ کَمَا عَلَّمَهُ اللّٰهُ فَلَيَكْتُبَ وَلَيَمْلِلِ الَّذِیۡ عَلَیْهِ

دلیکلونہ | لکہ ځنگہ چی | شودنہ کړی ہفہ نہ | اللہ | انیکاردی چی اولیکی | او بیان دی اوکری | ہفہ سړی چی پہ ہفہ باندي
دلیکلونہ | لکہ ځنگہ چی | اللہ | ورتہ خودنہ کړی | دہ دغہ شان دی اولیکی | او عبارت دی ورتہ ہفہ | قرض دار | وانی

الْحَقُّ وَلَيَتَّقِ اللّٰهُ رَبَّہٗ وَلَا يَخۡسُ مِنْهُ شَیۡءًا فَاِنْ كَانَ الَّذِیۡ

حق دی | او اودی یربری | اللہ نہ | چی رب دہفہ دی | اونہ دی کموی | ادق نہ | ہیڅ څیزانو کہ چری وی | ہفہ څوک
چہ پہ چاق وی | او ہفہ دی دخیل رب نہ ویرہ اوکری | او پہ معاملہ کنی دی ہیڅ کمی نہ کوی | انوکہ چری ہفہ څوک

عَلَیْهِ الْحَقُّ سَفِیۡہًا اَوْ ضَعِیۡفًا اَوْ لَا یَسۡتَیۡطِیۡعُ اَنۡ یُّمِلَّ هُوَ فَلَيَمْلِلِ

چی پہ ہفہ باندي وی حق | ناپوہہ | یا کمزوری | یا نہ لری طاقت | چی بیان اوکری ہفہ | نو بیان دی اوکری
چی پہ ہفہ باندي حق وی کم عقل یا کمزوری وی | یا لیکوال تہ پہ خپلہ سم عبارت نشی وبللی | انو خودنہ دی اوکری

وَلِیۡلَہٗ بِالْعَدْلِ ط وَاسۡتَشۡہِدُوۡا شَہِیۡدَیۡنِ مِّنۡ رِّجَالِکُمۡ

ولی دہفہ | پہ انصاف سرہ | او گواہان کړی | تاسو | دوه گواہان | دسړو خپلو نہ | یعنی مسلمانان |
واکدار دہفہ پہ انصاف سرہ | او پہ خپلو سړو کنی پری دوه کسان | عادلان | گواہان جوړ کړی

فَاِنْ لَّمۡ یَكُنَا رَجُلَیۡنِ فَرَجُلٌ وَّاَمْرَاۡتَیۡنِ مِمَّنۡ تَرْضَوۡنَ

نوکہ چری نہ ووا | دوه سړی | انو یو سړی | او دوه ښځی دوی | دہفہ کسانو نہ | چی تاسو پراضی یئ
او کہ دوه کسان نہ وی | انو یو سړی | او دوه ښځی دی شی | څوک چی ستاسو خوښ وی

مِنَ الشَّہَدَآءِ اَنۡ تَضِلَّ اِحۡدُہُمَا فَتَذۡکُرْ اِحۡدُہُمَا الْاٰخَرٰی ط

د گواہانو نہ | کہ هیر شی | ادیوې ښځی نہ پہ دی دواړو کنی | انو وریاد بہ کړی | ہفہ یوہ ددی دواړو نہ | بللی تہ
دگواہانو نہ | ځکہ کہ یوې ښځی نہ | گواہی | خطاشی | نویوہ بہ ئی بللی تہ یادہ کړی

وَلَا یَابُ الشَّہَدَآءُ اِذَا مَا دُعُوۡا ط وَلَا تَسۡمُوۡا اَنۡ تَلۡتَبَوۡهُ صَغِیۡرًا

اونہ دی کوی انکارا | گواہان کله چی اوبللی شی | او مہ کوی سستی | لہ دی چی اولیکی | کہ لړوی |
اوچی گواہان | دگواہی | دپارہ | راوبللی شی | نو انکار دی نہ کوی | او پدی کنی سستی مہ کوی چی وړہ

اَوْ کَبِیۡرًا اِلٰی اَجَلِہٖ ط ذٰلِکُمۡ اَقۡسَطُ عِنۡدَ اللّٰهِ وَاَقۡوَمُ

او کہ ډیر وی | ادینتی دہغی پوری | ادالیکل ستاسو | ډیرہ | دانصاف طریقہ دہ | پہ | نیز | د اللہ | او زیاتہ صحیح دہ
بالویہ معاملہ دہ دینتی سرہ اولیکی | اد طریقہ د اللہ پاک پہ نیز د ښہ انصاف طریقہ دہ | او دمضبوطیا ذریعہ دہ

لِلشَّهَادَةِ	وَأَدْنَىٰ	أَلَّا تَرْتَابُوا	إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً
دپارہ دگواہی او زیاتہ نزدی دہ چي تاسو پہ شک کنبی پری نوخی مگر کہ وی تجارت			
دگواہی بحقلہ اودشک شبہی نہ بچ کیدو تہ زیاتہ نزدی دہ مگر دا کہ خرخول اخستل			
حَاضِرَةً	تُذِيرُونَهَا	بَيْنَكُمْ	فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ
لاس پہ لاس چي چلوئی نی تاسو پہ خپل منخ کنبی او نشته پہ تاسو باندي اخہ گناہ			
لاس پہ لاس پہ خپل مینخ کنبی کوی نو پہ تاسو باندي ہیخ گناہ نشته چي پہ داسی صورت کنبی			
أَلَّا تَكْتُبُوهَا	وَأَشْهَدُوا	إِذَا تَبَايَعْتُمْ	وَلَا
کہ اونہ لیکي هغه او ونیسی گواہان کله چي تاسو دیوبل سرہ تجارت کوی اونہ دی			
کہ هغه اونہ لیکي خود خرو لو اخستلو پہ وخت کنبی خوک نہ خوک گواہان جوړوی اونہ دی			
يُضَارَّ	كَاتِبٌ	وَلَا شَهِيدٌ	وَإِنْ تَفْعَلُوا
ورکړي کيږي تکلیف لیکونکی ته اونہ گواہ ته او که او کړو تاسو نو بیشکه دا گناہ دہ ستاسو دپارہ			
لیکوال ته اونہ گواہ ته تکلیف ورکولې شی که داسی کوی نو دابہ ستاسو نو فرمانی گنہ لې شی			
وَاتَّقُوا اللَّهَ	وَيَعْلَمُكُمْ	اللَّهُ وَاللَّهُ	بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ
او خان ساتی دغضب دالله نه او تعلیم درکوی تاسو ته الله او الله پہ هر خیز باندي خبر دی			
او الله نه ویرہ کوی او الله پاک تاسو ته خپل حکمونہ بنانی او الله پہ هر خہ باندي پوهه دی			

د آدم ﷺ او داود ﷺ خونده وره واقعہ:- دا آیت د قرآن پاک د ټولو آیتونو نه لوڼې آیت دی. سعید بن مسیب فرمائی چې ماته دا خبره رارسیدلې ده چې د قرآن پاک د ټولو نه لوڼې آیت عرش سره هم آیت (الدین) دی. (۱) دا آیت چې کله نازل شو نو رسول الله ﷺ او فرماڼیل چې د ټولو نه انکار کولو والا آدم ﷺ دی. الله ﷻ چې کله آدم ﷺ پیدا کړو نو دهغه په شا ئې لاس رابښکلو او د ده په شاه کنبې ئې تر قیامتہ پورې اولاد واچولو.

حضرت آدم ﷺ خپل اولاد اولیدو، یو سرې ئې او کتلو چې د هغه خهره ښه نورانی او ترو تازه ده. تپوس ئې او کړو چې انې الله ﷻ ۱ دده څه نوم دی؟ نو الله ﷻ ورته او فرماڼیل چې دا ستا ځوڼې داود ﷺ دی. تپوس ئې او کړو چې انې الله ﷻ دده څومره عمر دی. الله ﷻ ورته او فرماڼیل چې دده عمر شپيته کاله دی. آدم ﷺ ورته او فرماڼیل چې د ده عمر لږ زیات کړه. الله ﷻ ورته او فرماڼیل نه، که ته ورته د خپل عمر نه څه ورکول غواړې نو ورکړه، آدم ﷺ او فرماڼیل چې انې الله ﷻ زما د عمر نه ده ته خلوینست کاله ورکړه. نو دا ورکړې شو. د آدم ﷺ اصل عمر زر کاله وو، او دا لږن دین اولیکلې شو او فرښتې په دې باندي گواہ کړې شوې. هرکله چې آدم ﷺ ته مرګ راغلو نو وې فرماڼیل چې انې الله ﷻ زما عمر کنبې خولا اوس هم خلوینست کاله باقی دی.

الله ﷻ ورته او فرماڼیل چې هغه تا خپل ځوڼې داود ﷺ ته ورکړې وو. نو آدم ﷺ انکار او کړو. نو دوی ته هغه لیکل او خودلې شو او فرښتو پرې گواہی او کړه. او په بل روایت کنبې دې چې الله ﷻ د آدم

عمر بیا زر کالہ کرو. او د داود عليه السلام نبي سل کالہ. (مسند احمد) (۱) لیکن داروایت ډیر ضعیف او غریب دی. ددی دروای علی بن جدعان احادیث منکر دی. مستدرک حاکم کښې هم دا روایت شته دی. قوله تعالى: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدِينٍ إِلَى أَجَلٍ مُّتَمَّيْنٍ فَالْكِتَابُ دَقْرُضُ او تجارت احکام. - په دې آیت کښې الله ﷻ خپلو ایماندارو بندگانوته ارشاد فرمائی چې هغوی دې د قرض معاملات لیکي. چې دې سره رقم او موده ښه یاده وی. او گواه هم غلط نشی. او د دې نه په یو وخت باندې د قرض واپس کول هم ثابت شی. ابن عباس رضی الله عنہما به فرمائیل چې د قرض موده مقرر وی نو دې سره د قرض لین دین کښې آسانی وی. صحیح بخاری کښې دی چې د مدینې د خلقو د قرض لین دین کتلو باندې رسول الله ﷺ او فرمائیل چې ناپ تول یا وزن کوی نو په دې کښې موده مقرر کوی. (۲)

په کتاب او سنت کښې تعارض او تطبیق. - قرآن پاک حکم کوی چې دا لیکي او حدیث مبارک کښې دی چې مونږ لیک لوست والا نه یو اونه حساب کتاب کولې شو (۳) په دې دواړو تطبیق دا شان دې چې دیني مسائل او شرعی امورو خو بالکل ضرورت نشته دې، دا د الله ﷻ د طرفته ډیر آسان او واضح شوی دی. د قرآن پاک حفظ او د احادیثو حفظ خلقو ته قدرتی طور آسان دی لیکن د دنیاوی وړوکو لویو لین دین او معاملات چې کوم د قرضونو صورت کښې وی، د هغې د لیکلو بیشکه حکم اوشو او دا دې هم یاد وی چې دا حکم وجوبا نه دې، نو نه لیکل د دیني امورو دی. او لیکل د دنیاوی امورو دی. بعضې خلق دې وجوب طرفته هم تلی دی. ابن جریج رحمه الله علیه فرمائی چې کوم قرض دوی ورکوی هغه دې اولیکي او کوم څه چې دوی خرڅ کړی نو د دې دې گواه وی.

د مظلومیت باوجود د سوال نه قبلیدل. - ابوسلیمان مرعشی رحمه الله علیه د کعب په صحبت کښې ډیر پاتې شوي وو، هغوی یو ورځ خپلو نزدې خلقو ته اوونیل چې تاسو ته هغه مظلوم معلوم دې چې د الله ﷻ نه سوال کوی او د ده دعا نه قبلیري، خلقو اوونیل چې دا څنگه؟ وې فرمائیل چې هغه سړې دې چې یو مودې دپاره قرض ورکړی او نه گواه لری او نه نې لیکلی وی، او کله چې موده تیره شی نو خپل قرض غواړی خو هغه سړې ترې انکار کوی. اوس دې دالله ﷻ نه دعاکوی لیکن الله ﷻ دده دعا نه قبلوی. ځکه چې دا کار ده د هغه د فرمان خلاف کړې دې. او د خپل رب نافرمان شو.

د ابوسعید شعبی، ربیع بن انس او د حسن بن جریج او ابن زید وغیره رضی الله عنہم قول دې چې مخکښې خو دا واجب وو، بیا ددې وجوب منسوخ شو. او وې فرمائیل که یو ته په بل اطمینان وی نو چې چا له امانت ورکړې شوې دې هغه له پکار دی چې ادا نې کړی او د دې دلیل داحدیث دې. اگرچه دا واقعه د مخکښې امت ده. لیکن بیا هم د هغوی شریعت زمونږ شریعت دې. تر کومې چې زمونږ شریعت د هغې نه منع نه وی کړې. په دې واقعه کښې چې کومه مونږ اوس بیانوو دلیکلو او لوستلو د نه کیدو او د گواه په نه مقررولو باندې شارع ﷺ انکار نه دې کړې.

د قرض اخستلو او د ادا کولو عجیبه واقعه. - مسند کښې دی چې رسول الله ﷺ او فرمائیل چې بنی اسرائیلو کښې یو سړی دبل سړی نه زر دیناره قرض او غوښتل، هغه اوونیل چې گواه راوړه. جواب نې ورکړو چې گواهی د الله ﷻ کافی ده. وې ونیل چې ضمانت راوړه نو وې ونیل چې دالله ﷻ ضمانت کافی دې. وې ونیل تارښتیا اوونیل او د واپس کولو موده نې مقرر کړه او ورته نې زر دیناره ورکړل دې.

(۱) احمد: ۲۵/۱، وسنده ضعیف او شواهد دپاره او گورثی حدیث دابوهریره رضی الله عنه، ترمذی: ۳۰۷۲، حاکم: ۲۲۵/۲،

(۲) صحیح بخاری کتاب البیوع باب السلم فی وزن معلوم: ۲۲۴۰، صحیح مسلم: ۱۶۰۴، ابوداود: ۳۴۶۳، ترمذی:

(۱۳۱۱، لسانی: ۴۶۲۰) -

(۳) صحیح بخاری کتاب الصوم باب قول النبی لا نکذب ولا نخسب: ۱۹۱۴، صحیح مسلم: ۱۰۸۰. -

د سمندر پہ سفر روان شو او خپل کار نې اوکړو. هرکله چې موده پورا شوه نو دې د سمندر غاړې ته لاړو چې کشتی ملاؤ شی او په هغې کښې سور شی او لار شی رقم ادا کړی. خو هیڅ یو جهاز ملاؤ نشو. هرکله چې ده او کتل چې په وخت نشی رسیدې نو ده یو لرگې واخستو چې هغه په مینځ کښې ډډ وو او په هغې کښې نې زر دیناره کیخودل او یو کاغذ نې اولیکلو او بیا نې د هغې خوله بنده کړه او د الله ﷻ نه نې دعا اوکړه چې انې الله ﷻ اتاته ښه معلوم دی چې ما د فلانی سړی نه زر دیناره قرض اخستی وو او هغه زما نه ضمانت غوښتلې وو او ما ورته ته ضمانت کښې ورکړې وې او هغه په دې باندې خوشحاله شوې وو. او گواه نې اوغوښتلو نو ما ورته ته په گواهی کښې ورکړې. او په دې باندې هغه خوشحاله شو. اوس وخت مقرر پورا کیدونکې دې نو ما خو ډیر کوشش اوکړو چې کشتی اوگورم او لارم شم او هغه ته د هغه قرض ورکړم لیکن کشتی ملاؤ نشوه. اوس زه دا رقم تاته سپارم او سمندر کښې نې اچوم او دعا کوم چې دا رقم هغه ته اورسی. بیا نې دا لرگې سمندر کښې واچولو او لاړو. لیکن بیا هم د کشتی تلاش کښې وو چې ملاؤ شی نو چې لارم شم بل طرفته هغه سړی چې اوکتل چې د قرض واپس کولو وخت پورا شوې دې او نن هغه ته راتلل پکار دی نو هغه هم د سمندر غاړې ته راغلو چې نن به هغه راځی او زما رقم به واپس کوی یا به نې د چا په لاس رالیرې. خو هرکله چې ماښام شو او هیڅ کشتی رانغله د هغه طرفته نو دې واپس شو، د سمندر په غاړه نې یو لرگې اولیدو، ده اوونیل چې هسې هم خالی روان یم راشه دا لرگې هم خان سره واخله، دا اوچ کړه، د بلولو د پاره خو به پکار راشی. هرکله چې کور ته اورسیدو نو دا لرگې نې اوڅیړولو نو ددې نه اشرفی راوتلې، هرکله چې ده او شمیرلې نو پورا زر دیناره وو. په پرچه باندې نې نظر پریوتلو او هغه نې هم اوکتله. بیا یو ورځ هغه سړی راغلو او ده ته نې زر دیناره پیش کړل او ورته نې اوونیل چې دا واخله ستا رقم، معاف کړه ما ډیر کوشش اوکړو چې وعده خلافي اونشی خو کشتی ملاؤ نشوه اویدې کښې وخت تیر شو. نن راته کشتی ملاؤ شوه او ستا رقم حاضر دې. هغه تپوس اوکړو چې ولې تا زما رقم لیرلې نه دې څه، ده اوونیل چې ماخو درته اوونیل که نه چې کشتی ملاؤ نشوه. هغه ورته اوونیل چې خپل رقم واپس واخله او په خوشحالی خوشحالی واپس شه، تا چې کوم لرگی کښې رقم رالیرلې وو او هغه دې ﴿توکل علی الله﴾ سره سمندر کښې اچولې وو الله ﷻ هغه ماته رارسولې دې. او ما خپل رقم وصول کړې دې. ددې حدیث سند صحیح دی، صحیح بخاری کښې اووه ځایه دا حدیث راغلې دې (۱).

قوله تعالى: -وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ فَلْيَكْتُبْ

لیک لوست والا سویگ دې د لیکلو نه انکار نه کوی: - بیا فرمائی چې لیکلو والا دې عدل او حق لیکلو سره په کتابت کښې په چا باندې ظلم نه کوی.

قوله تعالى: -وَلَا يَغْنُ مِنْهُ شَيْءٌ

اونه دې څه کمې بیسې کوی. بلکه لین دین والا دواړه فریق چې څه لیکي نو هغه دې اولیکي. لیک لوست والا سړی دې د معاملې لیکلو نه انکار نه کوی هرکله چې ده ته د لیکلو اوونیلې شی. لکه څنگه چې د الله ﷻ په ده باندې احسان دې چې ده ته نې لیکل اوخودل نو دغه رنگې دې دې په هغه خلقو احسان اوکړی چې کوم لیکل نشی کولې. او د هغوی معامله دې اولیکي.

د چا سره مدد کول هم صدقه ده: - حدیث مبارک کښې دی چې دا هم صدقه ده چې چا سره مدد اوکړې شی. او د چا محتاجه سړی کار دې اوکړې شی. (۲)

(۱) صحیح بخاری: (۱۴۹۸) -

(۲) صحیح بخاری کتاب العتق باب ای الرقاب الفضل: ۲۵۱۸، صحیح مسلم: (۸۳) -

د علم پہ پتولو وعید:- او حدیث مبارک کنبی دې چې چاسره علم وی او دې بیا هغه پټ کړی، د قیامت په ورځ به ده ته د اور واړې اچولې شی. (۱) مجاهد رضی اللہ عنہ او عطاء رضی اللہ عنہ فرماني چې په کاتب باندې لیکل ددې آیت لحاظ سره واجب دی چې دچا په ذمه حق وی نو هغه دې اولیکي او د الله تعالی نه دې اوویرېږي او کمي بیسي دې نه کوی او نه دې خیانت کوی.

قوله تعالی:- فَإِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا أَوْ ضَعِيفًا

او که داسې ناپوهه وی داسراف وغیره په وجه منع شوې دې یا کمزورې دې یا ماشوم دې یا دده حواس صحیح نه دی یا د جهالت او ناپوهی په وجه لیکل هم نه پیژنی نو کوم چې دده ولی او مشر وی هغه دې اولیکي.

قوله تعالی:- فَإِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا أَوْ ضَعِيفًا

بیافرمانی چې کتاب سره شهادت هم پکار دې چې معامله ښه او مضبوطه او بالکل صفا وی. دوه سړي دې په دې گواه کوی

قوله تعالی:- فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ

او که دوه سړي ملاؤ نشي نو خیر دې یو سړي او دوه ښځې دې گواه کړي. دا حکم د مال او مقصود مال باره کنبی دی.

قوله تعالی:- أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَى

د دوو ښځو گواهی د یو سړي برابر ده:- دوه ښځې د یو سړي برابر په دې وجه دی چې د ښځو عقل پورا نه وی. لکه مسلم شریف کنبی حدیث مبارک دې چې رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم فرمانيلی دی چې انې ښځو! صدقه ورکوی او استغفار ډیر وانی، ما لیدلی دی چې تاسو به جهنم ته زیاتې ځئ. یو ښځې تپوس او کړو چې یار رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم دا ولې؟ رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم او فرمانيل چې تاسو لعنت زیات کوی او د خپل خاوند ناشکری کوی. ما نه دی لیدلی چې تاسو د عقل او پوهې لرلو نه باوجود دسړو د عقل نه زیات یې هغې تپوس او کړو چې یار رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم امونې کنبی د دین او عقل څنگه کمی ده؟ وې فرمانيل چې د عقل کمی خو ظاهر ده چې د دوو ښځو گواهی د یو سړي برابر ده او د دین کمی دادې چې چې په ایام حیض کنبی مو نه موندلای او نه روژه. (۲)

د گواهی د پاره عدالت شرط دي:- د گواهانو باره کنبی فرماني چې دا شرط دي چې هغه عدالت والا وی، د امام شافعی رحمه الله علیه مذهب دې چې قرآن پاک کنبی چرته هم د گواهانو ذکر دې نو هلته د عدالت شرط ضروری دي. اگر چې هلته لفظونو کنبی نه وی او چې کومو خلکو د دوی گواهی رد کړې ده چې د کومو عادل کیدل معلوم نه وی د هغوی دلیل هم دا آیت دي وانی چې گواه دې عادل او خوښ سړي وې. د دوو ښځو مقرر کولو حکمت نې هم بیان کړو که یو نه گواهی هیڅه شی نو چې بله ورته یادوی. (فَتَذَكَّرُ) (په فتحې د را سره) بل قرات (فَتَذَكَّرُ) (په ضمی د راسره) هم دي، چې کوم خلق وانی چې ددې شهادت دې سره یو ځاني شی نو د سړي د شهادت پشان به شی نو هغوی تکلف او کړو، صحیح خبره هم رومي ده. والله اعلم.

قوله تعالی:- وَلَا يَأْبَ الشُّهَدَاءُ أَنْ يَدْعُوا

گواهانو ته پکار دی چې کله هغوی راوبلی نو دوی دې انکار نه کوی. یعنی کله چې دوی ته اووئیلې شی چې راشي معامله کنبی گواه جوړ شی نو دوی ته انکار نه دي پکار. لکه څنگه چې دکاتب باره

(۱) ابوداود کتاب العلم باب کراهية منع العلم: ۳۶۵۸، مسنده حسن ترمذی: ۲۶۴۹، ابن ماجه: ۲۶۱- (۲)

(۲) صحیح مسلم کتاب الايمان باب بيان نقصان الايمان بنقص الطاعات: ۷۹، عن ابن عمر رضی الله عنه ج/ ۸۰، عن ابن مسعود رضی الله عنه، امام مسلم دعلامه ابن کثیر والا روایت بغیر من نه ذکر کړې دي او فرماني چې: بمعنى حدیث ابن عمر.....-

کنبی هم فرمانیلې شوی دی. دلته هم دا فائده حاصله شوه چې گواهی ورکول هم فرض کفایه دی. دا هم وینلې شوی دی چې د جمهورو مذهب هم دا دې. او دا معنی هم بیان شوې ده چې کله گواه د گواهی ورکولو دپاره راوغوښتلې شی یعنی کله چې دده نه د واقعي تپوس اوشی نو نه دې منع کیږي، د یو ځل گواه جوړیدو نه پس گواهی لازمی ده: ابو مجلز رضی الله عنه او مجاهد رضی الله عنه وغیره فرمانی چې کله تاسو د گواه جوړیدو دپاره راوبللې شئ نو تاسو ته اختیار دې که څی او که نه څی لیکن کله چې گواه جوړ شئ او بیامو د گواهی دپاره راوبلې نو ضرور به څی (۱).

بنه او بد گواه - صحیح مسلم او سنن کنبی حدیث دې چې بنه گواهان هغه دی چې د تپوس نه بغیر گواهی ورکړي (۲) د بخاری او مسلم بل حدیث کنبی راغلی دی چې بدترین گواه هغه دې چې هغوی نه گواهی اوغوښتلې شی او هغوی گواهی ورنکړي.

خراب خلق: او هغه حدیث چې په هغې کنبی دی چې بیا به داسې خلق راشي چې د هغوی قسمونه به په گواهی باندې او گواهی به ئې په قسمونو باندې مخکښې مخکښې وي (۳) او روایت کنبی دی چې د هغوی گواهی به نه شي قبلولې. خو بیا به هم هغوی گواهی ورکوي. (نو یاد ساتئ چې دا سپکاوي د دروغو د گواهی ورکونکو دې او هغه تعریف د رښتیا گواهی والو دې. او هم دا تطبیق دې او په دې مختلفو احادیثو کنبی ابن عباس رضی الله عنه فرمانی چې دا آیت دواړو حالتونو لره شامل دې یعنی گواهی ورکولو دپاره هم او گواه جوړیدو دپاره هم انکار نه کوي.

قوله تعالى: -وَلَا تَسْمُوا أَنْ تَكْتُبُوا صُغِيرًا وَكَبِيرًا إِلَىٰ أَجَلِهِ

بیا فرمانی معامله وړه وی او که لویه د لیکلو نه مه روستو کیږي او موده وغیره لیکي، قوله تعالى: -ذَلِكُمْ أَقْسَطُ دَا زَمُونِ حَکَم دې او دا عدل او انصاف والا او گواهی لره بنه ثابتولو والا دې ځکه چې خپل لیکل څوک او گوري نو هغه ته هیڅ خبره هم یادیري، که لیکلې شوی نه وی نو ممکن دی چې هیر شي لکه څنگه چې اکثر کیږي.

قوله تعالى: -وَأَذِّنِ الْأَنْتَرَاتِ

اوپه دې کنبی د شک نه کیدو زیاته موقع په لاس رازی. ځکه چې د اختلاف په وخت کنبی تحریر کتلې شي او بغیر د شک نه فیصله کیدې شي.

قوله تعالى: -إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً

بیا فرمانی چې کله نقد اخستل خرڅول وی نو که دا اونه لیکلې شي نو په دې کنبی د څه جگړې احتمال نه وي. نو کتابت خو ئې لرې شو اوس پاتې شو شهادت نو سعید بن مسیب رضی الله عنه فرمانی چې قرض وی یا نه وی هر حال کنبی خپل حق باندې گواه ساتي، د نورو بزرگانو نه دا مروی دی چې «فان امن» الخ، فرمانیلو سره ئې دا حکم هم لرې کړو.

د معاملې لیکلو حکم استحبابی دې وجوبی نه دي. دا هم یادساتل پکار دی چې د جمهورو په نیز دا حکم واجب نه دې بلکه د استحباب په طور د بنیگري دپاره دې. او ددې دلیل هغه حدیث دې چې په هغې کنبی صفا ثابت دی چې رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم خرید و فروخت او کرل او ددې څه گواه نه وو. نومسند احمد کنبی دی چې رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم یو اعرابی نه یو اس واخستلو او هغه اعرابی رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم پسې روستو روستو راغلو. رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم خو زر راووتلو او په مزه مزه راتلو، خلقو ته معلوم نه وو چې دا اس خرڅ شوي

(۱) ابن ابی حاتم: ۱۸۱/۳، الطبری: ۷۱/۶ -

(۲) صحیح مسلم: کتاب الاقضية باب بیان خبر الشهود: ۱۷۱۹ ابوداود: ۳۵۶۹، ترمذی: ۲۲۹۶ -

(۳) صحیح بخاری کتاب الشهادات باب لا یشهد علی شاة جور اذا شهد: ۲۶۵۲، صحیح مسلم: ۲۵۳۳ -

(۴) صحیح بخاری کتاب کتاب الرقاق باب ما یحذر من زهرة الدنيا والناس فيها: ۶۴۲۸، صحیح مسلم: ۲۵۳۴ -

دی. هغوی ددی قیمت لگول شروع کړل تر دې چې په څه قیمت ده د رسول الله ﷺ نه دا اخستی وو د هغې نه زیات قیمت باندې خرڅیدو. د اعرابی نیت خراب شو او هغه رسول الله ﷺ ته آواز اوکړو چې یارسول الله ﷺ یا خو دا واخلی یا نه زه خرڅوم. رسول الله ﷺ چې کله دا واوریدل نو وې فرمائیل چې تا په ماباندې خرڅ کړې دې، دا ته څه وانې، هغه اووئیل چې نه په الله قسم ما تا باندې دا نه دې خرڅ کړې. رسول الله ﷺ ورته وفرمائیل چې ته غلط وانې زما او سښا ترمینځه بیعه شوې ده. اوس خلکو یو خوا بل خوا نه شور شروع کړو نو دې سړی اووئیل چې ښه ده گواه راوله چې ما تا باندې دا خرڅ کړې دې. مسلمانانو ورته ډیر اووئیل چې انې بدبخته دا خو پیغمبر دې د دوی د زیان مبارک نه دروغ نه اوځی بلکه حق ترې اوځی. خو هغه هم دا وئیل چې گواه راوله اوگواه پیش کړه په دې کښې خزیمه. راغلو اود اعرابی قول اوریدو سره ئې وفرمائیل چې زه گواهی ورکوم چې تا دا خرڅ کړې دې او رسول الله ﷺ دا اخستی دې. رسول الله ﷺ وفرمائیل چې ته څنگه گواهی ورکوی؟ خزیمه. وفرمائیل چې در رسول الله ﷺ د تصدیق اودر بنسټینوالی په وجه. نو رسول الله ﷺ وفرمائیل چې نن دخزیمه. گواهی د دوو گواهانو برابر ده. (نو ددې حدیث نه په خریدو فروخت باندې گواهی ضروری پاتې نشوه. احتیاط په گواه قائمولو کښې دې. لیکن احتیاط په دې کښې دې چې تجارت باندې دې هم گواه اولری. ځکه چې ابن مردویه او حاکم کښې دی چې درې سړی دی چې د الله ﷻ نه دعا کوی او الله ﷻ دده دعا نه قبلوی. یو خو هغه کس دې چې د هغه په کور کښې بد اخلاقه ښځه وی او دې ته طلاق ورنکړی. دویم هغه سړی چې دیویتیم مال د هغه د بلوغت نه مخکښې هغه ته اوسپاری. دریم هغه سړی چې چاته مال ورکړی او په هغې گواه اونه لری. (۲) امام حاکم دې ته په شرط د بخاری او مسلم باندې صحیح وائی. بخاری او مسلم د دې د پاره راوړو چې د شعبه شاگرد دا روایت د ابوموسی اشعری. باندې موقوف ښائی.

قوله تعالى: وَلَا يُضَارُّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ

بیا فرمائی چې کاتب ته پکار دی چې د لیکلو خلاف اونه لیکي اوگواه ته پکار دی چې دا واقعي خلاف گواهی ورنکړی. او نه دې گواهی پتوی. حسن بن علی او قتاده رضی الله عنهما وغیره هم دا قول دې. ابن عباس رضی الله عنهما دامطلب بیانوی چې دې دواړو ته دې ضرر او نه رسولې شی. لکه دهغه د راوستلو دپاره څوک لارشی او هغه خپل کار کښې مصروف وی نو دې ورته اووائی چې تا باندې دا فرض دی چې ته خپل کار پرېږده او راځه نو دوی ته دا حق نشته، او ډیرو نورو بزرگانو نه دا مروی دی.

قوله تعالى: وَإِنْ تَفْعَلُوا فَإِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ

بیا ارشاد دې چې دا بدکاری ده چې د کومو نه مو منع کړم هغه کوی او چې د کومو درته حکم اوکړم هغه نه کوی. او ددې سزا به ستاسو نه نه ختمیږی.

قوله تعالى: وَاتَّقُوا اللَّهَ وَيُعَلِّمُكُمُ اللَّهُ

بیا فرمائی چې دالله تعالی نه ویرېږئ او د هغه فرمانبرداری اوکړئ او د هغه کارونو نه منع شی چې د کومو نه ئې منع کړی یی. الله ﷻ تاسو پوهوی لکه بل خانې کښې ارشاد دې چې ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا﴾ یعنی انې ایمان والو که تاسو دالله ﷻ نه ویرېږئ نو هغه به تاسو ته دلیل درکړی. بل خانې کښې دی چې انې ایمان والو دالله تعالی نه ویرېږئ او دهغه په رسول ﷺ باندې ایمان راوړئ. هغه ذات به تاسو ته دوچند رحمتونه درکړی او تاسو ته به هغه نور درکړی چې دهغې په رنډا کښې به تاسو روان یی.

(۱) احمد: ۲۱۶/۵، ابوداود کتاب القضاء باب اذا علم الحاكم صدق شهادة الواحد: ۳۶۰۷، وهو صحيح نسائي: (۱۶۵۱) -

(حاکم: ۳۰۲/۲، وسنده صحيح) -

قوله تعالى: - وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ۝

بیا فرمائی چي د ٻولو کارونو د انجام او د حقيقت د مصلحتونو نه الله خبر دي. د هغه پاڪ ذات نه هيڃ يو خيز پٽ نه دي، د هغه پاڪ ذات علم کائنات باندې خور دي او دهر خيز د حقيقت علم هغه ذات ته دي.

وَأِنْ كُنْتُمْ	اَوْ ڪه ٿي تاسو
عَلَى سَفَرٍ	اڻوڪو تاسو
وَلَمْ تَجِدُوا	اڻوڪو تاسو
كَاتِبًا	اڻوڪو تاسو
فَرِهْنِ مَقْبُوضَةً ۖ	اڻوڪو تاسو
فَإِنْ أَمِنَ	اڻوڪو تاسو
بَعْضُكُمْ	اڻوڪو تاسو
بَعْضًا	اڻوڪو تاسو
فَلْيُؤَدِّ	اڻوڪو تاسو
الَّذِي	اڻوڪو تاسو
أَوْثِنَ	اڻوڪو تاسو
أَمَانَتَهُ	اڻوڪو تاسو
وَلْيَتَّقِ	اڻوڪو تاسو
اللَّهَ	اڻوڪو تاسو
رَبَّهُ ۖ	اڻوڪو تاسو
وَلَا تَكْتُمُوا	اڻوڪو تاسو
الشَّهَادَةَ ۖ	اڻوڪو تاسو
وَمَنْ يَكْتُمْهَا	اڻوڪو تاسو
فَأِنَّهُ	اڻوڪو تاسو
أَثِمٌ	اڻوڪو تاسو
قَلْبُهُ ۖ	اڻوڪو تاسو
وَاللَّهُ	اڻوڪو تاسو
يَبْأَ	اڻوڪو تاسو
تَعْمَلُونَ	اڻوڪو تاسو
عَلِيمٌ ۝	اڻوڪو تاسو
زِرَّةٌ دَهْقَةٌ	اڻوڪو تاسو
أَوْ اللَّهُ	اڻوڪو تاسو
إِلَيْهِ هُفَّةٌ	اڻوڪو تاسو
كَارُونُو	اڻوڪو تاسو
أَوْ كَوْنِي	اڻوڪو تاسو
نِي تَسُو	اڻوڪو تاسو
أَوْ خَبَرْدَارِي	اڻوڪو تاسو
زِرَّةٌ دَهْقَةٌ	اڻوڪو تاسو
أَوْ اللَّهُ	اڻوڪو تاسو
إِلَيْهِ هُفَّةٌ	اڻوڪو تاسو
كَارُونُو	اڻوڪو تاسو
أَوْ كَوْنِي	اڻوڪو تاسو
نِي تَسُو	اڻوڪو تاسو
أَوْ خَبَرْدَارِي	اڻوڪو تاسو

قوله تعالى: - وَإِنْ كُنْتُمْ عَلَى سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا فَرِهْنِ مَقْبُوضَةً ۖ

يو خيز ڪانڙهه ايخوڊل او قرض اخستل: يعني د سفر په حالت ڪنښي ڪه د قرض اخستلو لين دين راشي او ڇوڪ ليڪلو والا نه وي يا ملاؤ شي خو قلم دوات يا ڪاغذ نه وي نو رهن ڪوي او چي ڪوم خيز تاسو رهن ڪنښي ايردي هغه د حقدار قبضه ڪنښي ورکوي د (مَقْبُوضَةً) دلفظ نه استدلال ڪري دي رهن چي ڪله پوري قبضه ڪنښي راشي نو دا نه لازميږي لکه د امام شافعي رحمة الله عليه او جمهورو مذهب دي مگر نورواستدلال ڪري دي چي درهن دمرتهن لاس ڪنښي ورکول ضروري دي، امام احمد او يوبل جماعت نه همدا منقول دي. د يوبل جماعت قول دي چي رهن صرف په سفر ڪنښي مشروع دي. لکه مجاهد رحمة الله عليه وغيره، ليکن صحيح بخاري او صحيح مسلم او مسند شافعي ڪنښي دي چي رسول الله ﷺ ڪله فوت شو نو په هغه وخت ڪنښي رسول الله ﷺ زغره د مديني يو يهودي ابو الشحم سره د ديرشو وسقو اوربشو په بدله ڪنښي ايخودي وه او هغه (وسقونه) رسول الله ﷺ د خپل ڪور والو د خوراك دپاره اخستي وو. (۱) د دي مسئلو د زيات وضاحت ځاني تفسير نه دي بلڪه ددي احكامو لوني

(۱) صحيح بخاري كتاب البيوع باب شراء النبي عليه السلام بالسنة: ۲۰۶۹، عن انس رضي الله عنه صحيح مسلم: ۱۶۰۳ عن عائشة رضي الله عنها ترمذي: ۱۲۱۵، نسائي: ۴۲۹۶، ابن ماجه: ۲۴۳۷، مسند شافعي: ۶۱۹، او د مسند شافعي روايت مرسل دي. (۲)

لونی کتابونہ دی ﴿ولله الحمد والمنة وبه المستعان﴾ دی نہ پس جملہ ﴿فان امن﴾ الخ کنبی ابوسعید خدری ؓ فرمائی چہ ددی نہ مخکنی حکم منسوخ شو (۱)، شعبی ؓ فرمائی چہ ہرکله دا ویرہ نہ وی چہ دا بہ رانکری نو لیکلو او گواہ جوړولو کنبی ہیخ باک نشته (۲) چہ چاتہ امانت ورکری شی ہغہ تہ پکار دی چہ دالله تعالیٰ ویرہ لری رسول الله ﷺ فرمائی چہ د نہ ادا کولو ذمہ واری پہ لاس باندی دہ کوم چہ دہ واخستل تر شو پوری نی چہ ادا نہ کری گواہی مہ پتوی مہ پہ دہ کنبی خیانت کوئی او مہ خوگ ددی دہنکارہ کولو نہ منع کوئی (۳) قوله تعالیٰ: ﴿وَلَا تَكُونُوا الشَّاهِدَةَ﴾

شہادت پتولو والا گناہگار دی۔ ابن عباس ؓ، وغیرہ فرمائی چہ د دروغو شہادت یا د شہادت پتول گناہ کبیرہ دہ (۴) دلته ہم او فرمائی چہ ددی پتولو والا گناہگار دی، لکہ بل مقام باندی دی چہ ﴿وَلَا تَكُونُوا شَٰهَدَةً اِلَّا اِذَا لَیْنُ الْاَیْمِیْنِ﴾ یعنی مونہ د الله ﷻ شہادت نہ پتوو، کہ مونہ داسی اوکرو نو یقیناً مونہ بہ گناہگار یو۔

بل خانہ کنبی ارشاد دی چہ انہی ایمان والو عدل او انصاف او ربانی گواہو باندی ثابت قدم اوسی اگر چہ تاسو تہ ددی بدی اوری، یا ستاسو مور پلار یا رشتہ دارو خاندان والو تہ کہ ہغوی مالدارہ وی نو ہم او کہ غریبانان وی نو ہم، الله ﷻ ددی دواړو نہ اولی دی، خواہشاتو پسې عدل مہ پریردی، کہ تاسو حق نہ وائی یا ترې دہہ کوئی نو پوہہ شی چہ الله ﷻ ستاسو د اعمالو نہ خبر دی۔ ﴿فَاِنَّهُ اِنَّهٗ قَلْبُهُ﴾ داشان دلته ہم فرمائی چہ گواہی مہ پتوی، ددی پتولو والا گناہگار دی او الله ﷻ ستاسو اعمالو باندی نہ خبر دی۔

ع	لِلّٰهِ	مَا
الله لره دی هغه څه چي		
دالله پاک ملکیت دي هغه څه چي		
فِي السَّمٰوٰتِ	وَمَا فِي الْاَرْضِ ط	وَ اِنْ تُبَدَّلُوْا مَا
په آسمانونو کنبي دي او هغه څه چي په زمکه کنبي دي او که ښکاره کړي تاسو هغه		
په آسمانونو کنبي دي او څه چي په زمکه کنبي دي او که تاسو ښکاره کړي		
فِيْ اَنْفُسِكُمْ	اَوْ تُخَفَّوْهُ	يَحٰسِبُكُمْ بِهِ اللّٰهُ ط
چي په زړونو ستاسو کنبي دي يا پټ اوساتي هغه حساب به کوي تاسو سره دهغي الله		
نيتونه خپل يائي پټ اوساتي نو الله پاک به درسره (خواه مخواه) دهغي حساب کوي		
فَيَغْفِرْ	لِمَنْ يَّشَاءُ	وَيُعَذِّبُ مَنْ يَّشَاءُ ط وَاللّٰهُ
نومعاف به کړي هغه څوک چي خوښه شي او عذاب به ورکړي هغه چاته چي او غواړي او الله		
نو چي دچا دپاره شي خوښه هغه به او بښي او چي دچا دپاره څه او غواړي نو عذاب به ورکړي او الله		

(۱) ابن ابی حاتم: ۱۲۰۲/۳-

(۲) ابن ابی حاتم: ۱۲۰۳/۳-

(۳) ابو داود کتاب البيوع باب في تضمين العارية: ۳۵۶۱، ترمذی: ۱۲۲۲، ابن ماجه: ۲۴۰۰-

(۴) الطبري: ۱۰۰/۶-

عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ۝ آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ

بہ ہر چیز باندی قادر دے ایمان راوی دے رسول | بہ ہر حکمونوچی نازل کړې شوی دی | ہر تہ
پہ ہر چیز باندی قدرت لری | پیغمبر پہ ہر کتاب ایمان راوی دے چے ہر تہ د خپل رب د طرفہ

مِنْ رَبِّهِ ۝ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللّٰهِ وَمَلِكِهِ وَكُتُبِهِ

درب دہر تہ | او مومنان ہم | دوی تولا ایمان راوی دے | بہ اللہ | او بہ فریستو دہر | او بہ کتابونو دہر
راغلی دے | او مومنانو ہم | تولا ایمان راوی دے | بہ اللہ پاک دہر | بہ فرستود دہر | بہ کتابونو

وَرُسُلِهِ ۝ لَا تَفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِّنْ رُّسُلِهِ ۝ وَقَالُوا سَمِعْنَا

او بہ رسولانو دہر | چے نہ کوو فرق مونہ | بہ منہ دیو رسول | درسلانو داللہ کنبی | او وانی | او ویدو مونہ | حکم
او بہ پیغمبرانو | ادوی | وانی چے | مونہ دہر | بہ پیغمبرانو کنبی | ہیخ قسمہ فرق نہ کوو او وانی چے | مونہ داللہ حکمونہ

وَأَطَعْنَا ۝ غُفْرَانَكَ رَبَّنَا ۝ وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ ۝ لَا يُكَفِّرُ اللَّهُ نَفْسًا

او قبول مو کړو | غواړو | بښنه ستانہ | ای ربہ | زمونہ | او خاص تاتہ دی | درتلل | نہ ورکوی | تکلیف اللہ | ہیچانہ
او ویدل | او قبول مو کړل | انی | زمونہ | ربہ | مونہ | ستانہ | بښنه غواړو | او تاتہ بہ آخر درخوا | اللہ | ہیچانہ | تکلیف نہ ورکوی

إِلَّا وَسِعَهَا ۝ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ ۝

مگر | دہر | دوس مطابق | ہر لہ دے | ثواب | دہر | عمل | چے | وې نی | کړو | او سزا | دہ | بہ ہر باندی | دہر | عمل | چے | وې نی | کړو
دہر | طاقت نہ زیات | چے | چاڅہ نیکی | او کړہ دہر | ثواب بہ | واخلی | او چا چے | گناہ | او کړہ دہر | سزا بہ | او ځکی

رَبَّنَا ۝ لَا تُؤَاخِذْنَا ۝ إِن نَّسِينَا ۝ أَوْ أَخْطَأْنَا ۝ رَبَّنَا

ای ربہ | مونہ | مہ نيسہ | مونہ | کہ | ہیر شی | زمونہ | یا | بہ خطا سرہ | اوشی | گناہ | زمونہ | نہ | ای ربہ | زمونہ
(نوداسی دعا کوئی) | انی | زمونہ | ربہ | کہ | زمونہ | نہ | ہیر شی | ایامونہ | خطا شو نو پدے | مومہ نيسہ | انی | زمونہ | ربہ

وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا ۝ إِصْرًا ۝ كَمَا حَمَلْتَهُ ۝ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِنَا ۝

اومہ | بار کوہ | بہ | مونہ | باندی | درون بار | لکہ | چے | بار کړې | وؤ | تاہر | بہ ہر کسانو | چے | مخکښی | زمونہ | وؤ
بہ | مونہ | دومرہ | دروند بوج | مہ | اچوہ | لکہ | زمونہ | نہ | مخکښی | بہ | نور وخلقو چے | دے | اچولی وؤ

رَبَّنَا ۝ وَلَا تَحْمِلْنَا ۝ مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ ۝ وَاعْفُ عَنَّا ۝

ای ربہ | زمونہ | اومہ | بار کوہ | بہ | مونہ | ہر بوج | چے | نہ وی طاقت | زمونہ | | بہ ہر | او معاف کړہ | مونہ
انی | زمونہ | ربہ | داسی | دروند بار | راتہ | مہ | بہ | سر کوہ | چے | مونہ | دواچنولو طاقت نہ لرو | او | زمونہ | گناہونہ | معاف کړہ

وَاعْفِرْ لَنَا ۝ وَارْحَمْنَا ۝ أَنتَ مَوْلَانَا ۝ فَانصُرْنَا ۝

او | بښنه | او کړہ | مونہ | تہ | او | رحم | او کړہ | بہ | مونہ | تہ | مولا نی | زمونہ | | نو | امداد | او کړہ | مونہ | سرہ
او | مونہ | او بښہ | او | بہ | مونہ | رحم | او کړہ | | تہ | زمونہ | کار ساز نی | او | مونہ | تہ | غلبہ | را کړہ

عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ۝

خلاف | دقوم | کافر
دکافرانو | بہ | مقابلہ | کنبی

قوله تعالى: **لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ ۚ وَاِنْ تَبَدَّلُوْا مَآقِيَ اَنْفُسِكُمْ اَوْ تَخَفُوْا يُعَاسِبْكُمْ بِهٖ اللّٰهُ**

دزوہ د وسوسو پہ محاسبی باندی د صحابہ کرامو ﷺ پریشا نی ختمول - یعنی د زمکی او آسمان مالک اللہ ﷻ دی، د غتبو او ورو هغه عالم دی. د هر پت او بنکاره به هغه حساب اخلی. او لکه څنگه چې بل خانې کنبې دی چې **﴿قُلْ اِنْ تَخَفُوْا مَا فِیْ صُدُوْرِكُمْ اَوْ تَبَدَّلُوْا یَعْلَمُهٗ اللّٰهُ﴾** الخ. یعنی اووایه چې ستاسو سینو کنبې څه دی که هغه تاسو پت هم کړی یا نه بنکاره کړی اللہ ﷻ ته د هغې علم شته دی، هغه د زمکو او آسمانونو د هر څیز مالک او علم لرونکې دی او په هر څیز قادر دی.

او بل خانې کنبې فرمائی چې هغه پاک ذات پت او بنکاره ټولو لره بڼه پیژنی. په دې معنی نور هم آیتونه دی، دلته نه دې سره دا او فرمائیل چې هغه به حساب اخلی.

ددې نه د وروستنی ایت شان نزول: هرکله چې د آیت نازل شو نو صحابہ کرامو ﷺ ته ډیر سخت محسوس شو چې دوړولویو ټولو څیزونو حساب به وی او دخپل ایمان د زیاتوالی او دقیقین د مضبوط والی په وجه دوی اویریدل. نو رسول الله ﷺ ته راغلل او ورته نه ددی باره کنبې اوونیل او وې ونیل چې یا رسول الله مونږ ته د مونځ، روژې، جهاد او صدقې باره کنبې حکم اوشو او هغه زمونږ په طاقت کنبې وو، خو اوس چې کوم یو آیت نازل شوې دې دهغې مونږ کنبې طاقت نشته. نو رسول الله ﷺ او فرمائیل چې آیا بیا تاسو د یهودیانو اونصرانیانو په شان وانې چې مونږ واوریدل او دا مونږ نه منو، تاسو ته پکار دی چې اووانې چې مونږ واوریدل او مونږ منو، انې اللہ ﷻ! مونږ ستا بخشش غواړو او انې زمونږه ربه مونږ به ستا طرفته واپس کیږو. نو صحابہ کرامو ﷺ دا تسلیم کړه او په ژبو نه دا کلمات جاری شول نو **﴿مَنْ الرُّسُوْلُ﴾** نازل شو او اللہ ﷻ دا تکلیف لرې کړو. او آیت **﴿لَا یُکَلِّفُ اللّٰهُ﴾** نازل شو (مسند احمد) (۱) صحیح مسلم کنبې دا حدیث دې په هغې کنبې دی چې اللہ ﷻ دا تکلیف اوچت کړو او آیت **﴿لَا یُکَلِّفُ اللّٰهُ﴾** نازل شو (۲) او هرکله چې مسلمانانو اوونیل چې انې اللہ ﷻ مونږ زمونږ په هیرو او په خطاگانو باندې مه نیسه. نو اللہ ﷻ او فرمائیل چې **﴿نعم﴾** یعنی هم دا به کوم، هغوی اوونیل چې **﴿وَلَا تُحْمِلْ عَلَیْنَا﴾** الخ انې اللہ ﷻ مونږ باندې هغه بوج مه اچوه چې کوم دې زمونږ نه مخکښې خلقو باندې اچولې وو نو اللہ ﷻ او فرمائیل چې داهم قبول دی، بیا نه اوونیل چې **﴿وَلَا تُحْمِلُنَا﴾** انې اللہ ﷻ مونږ باندې زمونږ د طاقت نه زیات بوج مه اچوه. نو اللہ ﷻ او فرمائیل چې دا هم قبول دې. بیا نه دعاوغوښتله چې انې اللہ ﷻ مونږ معاف کړه او زمونږ گناهونه اوبخښه او په کافرو باندې مونږ سره مدد اوکړه، اللہ ﷻ دا هم قبول کړل، دا حدیث نورو طریقو سره هم مروی دی.

د نفس په وسوسو او د زړه په خیالاتو باندې نیول نشته: یو روایت کنبې دا هم دی چې مجاهد رضی اللہ عنہ وانی چې زه ابن عباس رضی اللہ عنہ لره ورغلم او هغوی ته مې دا واقعه بیان کړه چې عبدالله بن عمر ددې آیت **﴿وَاِنْ تَبَدَّلُوْا اِلَیْهِ تَلَوْتُمْ﴾** تلاوت او فرمائیلو او ډیر نه اوزرل، هغوی او فرمائیل چې هم دا حال د صحابہ کرام ﷺ د دې آیت د نازلیدو په وخت کنبې شوې وو او په دې سخت غمگین شوې وو. او دا نه هم اوونیل چې انې د زړونو مالکه که زمونږ د زړونو په خیالاتو هم مونږ اونیسې نو دا به ډیر مشکل وی. رسول الله ﷺ او فرمائیل چې **﴿سَمِعْنَا وَاطَعْنَا﴾** اووانې. نو صحابہ کرامو ﷺ اوونیل. او بیا دې نه پس والا آیتونه نازل شو. او په عمل باندې نیول شته دې لیکن د زړه په خیالاتو او د نفس په وسوسو باندې نیول نشته دې. (۱) بل طریق سره دا روایت د ابن مرجانه نه هم دا شان مروی دی. او په هغې کنبې دی چې قرآن پاک فیصله اوکړه چې تاسو به ستاسو په نیکو او بدو عملونو باندې نیولې کیږئ. که هغه زبانی وی او که د

(۱) احمد: ۴۱۲/۲، مسنده صحیح ورواه مسلم: -.

(۲) صحیح مسلم کتاب الايمان باب بیان تجاوز الله تعالى من حدیث النفس: ۱۲۵، مسند ابی عوانه ۷۶/۱، ابن حبان: (۱۳۲۹) -

(۳) صحیح بخاری کتاب العنق باب الخطاء والنسيان في العنافة: ۲۵۲۸، صحیح مسلم: (۱۲۷) -

اندامونو نہ وی. لیکن د زرہ وسوسې معاف دی. او د نورو ډیرو صحابہ کرام ؓ نه او تابعینو نه د دې منسوخ کیدل مروی دی، صحیح حدیث کښې دی چې الله ﷻ زما د امت په غلطو خیالاتو معافی کړې ده او نیول په هغې دی چې کوم دوی او کړې یا اووانی. (۱)

د نیکن په ارادې کولو سره ثواب لیکلې کیږي او په ګناه کښې داسې نه کیږي. بخاری او مسلم کښې دی چې رسول الله ﷺ او فرمائیل چې الله ﷻ فرماني چې کله زما بنده د بدنی اراده او کړې نو هغه مه لیکي تر کومې چې هغه اونکړې او که وې کړې نو یو بدې نې لیکي او کله چې د نیکن اراده او کړې نو صرف ارادې سره نې یو نیکن لیکي. اگر چې نیکن نې نه وی کړې. او د یو نیکن په بدله کښې ورته لس نیکن لیکي. (مسلم) (۲) او یو روایت کښې دی چې دیو نیکن بدله کښې د دوی دپاره اووه سوه نیکن لیکلې کیږي. (۳) او یو روایت کښې دی چې کله یو بنده د بدنی اراده کوی نو فرښتي د الله ﷻ دربار کښې عرض کوی چې انې الله ﷻ استا بنده د بدنی اراده کوی نو الله ﷻ فرماني چې صبر او کړې ترکوي چې دې دا اونکړې، دا د ده په نامه اعمال کښې مه لیکي. که وې کړې نو یو بدې نې اولیکي. او که دا پریردې نو یو نیکن نې ځکه چې دا ده زما د ویرې پرښودې ده.

د یوې نیکن ثواب د لسو نه تر اووه سوو پورې. رسول الله ﷺ فرماني چې څوک پوخ او پورا ایمان والا مسلمان جوړ شي نو د هغه د یو یو نیکن ثواب د لسو نه واخله تر اووه سوو نیکو پورې زیاتیږي. او بدې نه زیاتیږي (۴) او یو روایت کښې دی چې داووه سوو نیکنه هم نیکنی زیاتیږي. (۵) یو بل روایت کښې دی چې ډیر یربادونکی هغه دې په ده باندې د رحم وکرم کولو نه باوجود هم دې یرباد شي. (۶) د صریح ایمان علامه: یو ځل حضرات صحابہ کرام ؓ راغلل او وې فرمائیل چې یا رسول الله ﷻ! کله کله زمونږ په زړونو کښې داسې وسوسې راپورته شي چې په ژبې سره د هغې بیانونول هم مشکل دی نو رسول الله ﷺ او فرمائیل چې داسې کیدل شروع شو؟ هغوی او فرمائیل چې آو، نو رسول الله ﷺ او فرمائیل چې دا صریح ایمان دي. (مسلم وغیره) (۷)

د زړه د وسوسو په محاسبه باندې عذاب لازم نه دي. ابن عباس ؓ نه مروی دی چې دا آیت منسوخ شوې نه دي بلکه ددې مطلب دادې چې د قیامت په ورځ چې کله ټول مخلوق الله ﷻ مخکښې جمع شي نو فرماني چې زه به تاسو ته ستاسو د زړونو رازونه ښایم او په هغې به زما فرښتي هم خبر نه وي. مومنان به په دې باندې خبر کړې شي او هغوی به معاف کړې شي او منافقان او شک شبه کونکي خلقو لره به د دوی د تکذیب اطلاع ورکړې شي او دوی ته به سزا ورکړې شي. لکه بل ځانې کښې فرماني چې «کِنْ يُوَاخِذْكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ» یعنې الله ﷻ به تاسو لره ستاسو د زړونو په کړو باندې نیسي یعنې د زرہ په شک او نفاق باندې.

حسن بصری رحمه الله عليه هم دې ته منسوخ نه وائی. امام ابن جریر رحمه الله عليه هم دا قول خوښ کړې دي او فرماني چې حساب بل څیز دي او عذاب بل څیز. حساب اخستلو نه پس دا نه لازمېږي چې حساب نه پس ممکن دی چې معاف به شي او ممکن دی چې عذاب ورکړي او سزا ورکړي.

(۱) صحیح بخاری کتاب التوحید باب قول الله تعالی (یریدون ان یدلوا کلام الله ...) ۷۵۰۱، صحیح مسلم: ۱۲۸، ترمذی: ۱۱۸۳، نسائی: ۳۴۶۳، ابن ماجه: ۲۰۴۴ -

(۲) صحیح بخاری کتاب التوحید باب قول الله تعالی (یریدون ان یدلوا کلام الله ...) ۷۵۰۱، صحیح مسلم: ۱۲۸ -

(۳) صحیح مسلم کتاب الايمان باب اذا هم العبد بخمسة: ۱۲۸ - ۴۴

(۴) صحیح مسلم کتاب الايمان باب اذا هم العبد بخمسة: ۱۲۸، صحیح بخاری: ۴۲ قوله (اذا احسن احدکم سلامه ...)

(۵) صحیح مسلم کتاب الايمان باب اذا هم العبد بخمسة: ۱۲۸، صحیح بخاری: ۴۲ قوله (اذا احسن احدکم سلامه ...)

(۶) صحیح مسلم کتاب الايمان باب اذا هم العبد بخمسة: ۱۲۸، صحیح بخاری: ۴۲ قوله (اذا احسن احدکم سلامه ...)

(۷) صحیح مسلم کتاب الايمان باب بيان الوسوسة في الايمان: ۱۳۲ -

د الله تعالى د خپل بنده پرده پوشی: نو په یو حدیث مبارک کښې دی چې مونږ طواف کولو چې یو سړی د عبدالله بن عمر رضی الله عنہ نه تپوس او کړو چې تاسو رسول الله صلی الله علیہ وسلم نه د پټې خبرې متعلق څه اوریدلی دی. نو هغوی او فرمانیل چې الله تعالی به ایماندار راوبلی او تردې چې په هغوی به خپل لاس کیږدی او بیا به او فرمانی چې او وایه تافلانی فلانی: گناه په فلانی: ورځ کړې وه؟ هغه غریب به اقرار کوی. هرکله چې گناهونه ډیر زیات شی نو الله تعالی به او فرمانی چې واوره په دنیا کښې هم ما ستا په عیبونو باندې پرده پوشی کړې وه او نن هم ستا ټول گناهونه معاف کوم. او بیا به هغه ته د هغه د نیکو اعمال نامه د هغه په ښی لاس کښې ورکړې شی، البته کافرانو او منافقانو لره به جمع کړې او دهغوی مخکښې به کیږدی او هغوی به رسوا کړې او دهغوی گناهونه به ښکاره کړې. او ورته به او وویلې شی چې دا هغه خلق دی چې دوی په الله تعالی باندې دروغ او تړل او په دې ظالمانو باندې د الله تعالی غضب دی. (۱)

په دنیاوی وړوکی نه وړوکی تکلیف باندې د گناه معاف کیدل: حضرت زید رضی الله عنہ یو ځل دې آیت باره کښې عايشه رضی الله عنہا نه سوال او کړو نو هغوی او فرمانیل چې کله ما ددې آیت باره کښې د رسول الله صلی الله علیہ وسلم نه تپوس او کړو نو د هغه وخت نه واخله تر دې وخت پورې زما نه هیچا تپوس نه دې کړې، نن تاسو تپوس او کړو واوره ددې نه مراد د بنده دنیاوی تکلیفونه لکه تبه وغیره چې کوم بنده ته رسی تر دې چې ده یو جیب کښې رقم ایښودې دې او خیال نې راغلو چې دده په بل جیب کښې دې نو ده بل جیب ته لاس دننه کړو او هغه جیب کښې نه وو او په دې باندې دده زړه پریوتو، بیا نې بل جیب ته لاس دننه کړو او هلته ملاؤ شو نو په دې باندې هم دده گناهونه معاف کیږي. تر دې چې د مرگ په وخت کښې هغه گناهونه دا شان پاکيږي لکه خالصه تک سره، سره زر (ترمذی وغیره) دا حدیث غریب دی. (۲)

د سورة بقره د آخری دوو آیتونو فضیلت: ددې دواړو آیتونو فضیلت بیانېږي. صحیح بخاری کښې دی چې کوم سړی دا دواړه آیتونه د شپې هغه دپاره دا دواړه کافی دی. (۳)
د عرش د لاندې د خزاني نه د دې آیتونو ورکړه: مسند احمد کښې دی چې رسول الله صلی الله علیہ وسلم فرمانیلی دی چې ماته د سورة بقره آخری دوه آیتونه د عرش لاندې خزاني نه را کړې شوی دی او زما نه مخکښې هیڅ یو ښی ته دا نه وو ورکړې شو. (۴)

دا دوه آیتونه په شب معراج کښې ملاو شوي دي: صحیح مسلم شریف کښې دی چې کله رسول الله صلی الله علیہ وسلم معراج ته تشریف یوو او رسول الله صلی الله علیہ وسلم سدرة المنتهی ته اور سیدلو، سدرة المنتهی په اووم آسمان کښې ده، چې کوم یو خیز آسمان طرفته خیزې هغه هم دلته رسی او دلته نه واخستې شی او چې کوم خیز پورته نه را کوزیږي هغه هم ددې خانې نه را کوزیږي، بیا د دې خانې نه رازی. په دې باندې د سرو زرو مولخان وو بیا نبی صلی الله علیہ وسلم ته درې خیزونه ورکړې شو. ۱ پنځه وخته مونږ ۲ د سورة بقرې آخری آیتونه ۳ او د توحید والو دپاره د ټولو گناهونو بخشش (۵)

مسند کښې دی چې عقبه بن عامر رضی الله عنہ ته رسول الله صلی الله علیہ وسلم او فرمانیل چې د سورة بقره آخری دوه آیتونه وایه چې د عرش د لاندې خزاني نه را کړې شوی دی (۶)
مونږ ته په خلقو باندې درې فضیلتونه را کړې شوي دي: ابن مردویه کښې دی چې مونږ ته خلقو باندې

(۱) صحیح بخاری کتاب المظالم باب قول الله تعالى (الا لعنة الله على الظالمين) ۲۴۴۱، صحیح مسلم: ۲۷۶۸-

(۲) ترمذی: کتاب التفسیر القرآن: باب ومن سورة البقرة: ۲۹۹۱-

(۳) صحیح بخاری کتاب فضائل القرآن باب فضل سورة البقرة: ۵۰۰۹، صحیح مسلم: ۸۰۶، ابوداود: ۱۳۹۷، ترمذی:

۲۸۸۱، ابن ماجه: ۱۳۶۹-

(۴) احمد: ۱۵۱/۵، وسنده (ضعیف)-

(۵) صحیح مسلم کتاب الايمان باب في ذكر مدرة المنتهى: ۱۷۳، السنن الكبرى للنسائي: ۳۱۵-

(۶) احمد: ۱۴۷/۴-

درې فضيلتونہ را کړې شوی دی. د سورة بقره دا اخري ايتونه، او دا د عرش د لاندې خزاني نه را کړې شوی دی، او دا زما نه مخکې بل چاته نه وو ورکړې شوی او نه به ورکړې شي^(۱). زما يقين نه دې چې څوک په دې ونيولو نه بغير اوډه شي. ابن مردويه کښې دې چې علي ؑ فرماني چې زما يقين نه دې چې يو اسلام والا سړې به د آيت الكرسي او سورة البقره داخري آيتونو ونيولو نه بغير اوډه شي. دا هغه خزانه ده چې ستاسونښي ﷺ ته د عرش د لاندې نه ورکړې شوې ده^(۲). دا دوه ايتونه د زمکې او اسمان نه دوه زره کاله مخکې ليکلې شوې دي. او د ترمذی حديث کښې دې چې الله ﷻ د زمکې او اسمان پيدا کيدونه دوه زره کاله مخکې يو کتاب وليکلو چې د هغې نه دا دوه ايتونه نې رانازل کړل چې په کوم کور کښې د شپې دا دوه ايتونه اولوستلي شي، هغه کور ته شيطان هم نژدې نه رازي^(۳). امام ترمذی رحمه الله عليه دې ته غريب واني. ليکن حاکم مستدرک حاکم کښې دې ته صحيح وئيلي شوی دی.

نبي کریم ﷺ به د دې د تلاوت په وخت مسکي کيدو. ابن مردويه کښې دې چې کله به رسول الله ﷺ د سورة بقره اخري ايتونه او آيت الكرسي وئيله نو خندل به نې او فرمايل به نې چې دا دواړه د رحمان د عرش د لاندې خزاني نه دي. او کله چې به نې آيت ﴿مَنْ يَعْمَلْ سُوًّا يُجْزِ بِهِ﴾ او آيت ﴿وَأَنْ تَنْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا نَفْسَهُ﴾ وآن سَعِيَهُ سَوْفَ يُرَى ﴿﴾ ولوستلو نو د ژبې مبارکې نه به نې ﴿انا لله﴾ وتل. اوبه مزه به شو^(۴). ابن مردويه کښې دې چې ماته سورة فاتحه او د سورة بقرې ايتونه دعرش د لاندې نه را کړې شوی دی. او د مفصل سورتونه نور زيات دي^(۵).

تاسو ته دوه نورونه درکړې شو: او حديث شريف کښې دې چې مونږ رسول الله ﷺ سره ناست وو، جبريل ؑ هم وو. اچانک د اسمان نه د يو دهشت ناکې دهماکې آواز راغلو. جبريل ؑ پورته سترگې اوچتې کړې او وې فرمايل چې د اسمان دا دروازه بيرته شوه او نن پورې دا هيڅکله نه وه خلاصه شوې، ددې نه يو فرېسته نازل شو، هغې نبي کریم ﷺ ته او وئيل چې تاسوته دوه نورونه درکړې کيږي. او ستاسونه مخکې هيچا ته نه وو ورکړې شوي. سورة فاتحه^(۶) او د سورة بقره اخري ايتونه، په دې کښې به په يو يو حرف باندې تاسوته نور درکولې شي. (مسلم) (۶). نو دا لس احاديث د دې مبارکو ايتونو فضيلت دي.

قوله تعالى: آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ

آسماني کتابونه چې څومره نازل شوي دي په هغې ايمان ساتل: د آيت مطلب دادې چې رسول يعنی محمد ﷺ په هغه (څيزونو) باندې ايمان راوړو چې کوم هغوی طرفته دالله ﷻ د طرفته نازل شوي دي، ددې په آوريدو سره رسول الله ﷺ او فرمايل چې هغه د ايمان راوړو پورا مستحق وو^(۷). او نورو ايماندارو هم ايمان راوړو. دې ټولو اومنلو چې الله ﷻ يو دې، هغه واحد لا شريك دې، هغه بې نیاز دې. د هغه نه سوا د عبادت لائق بل څوک نشته، نه د هغه نه سوا څوک پاللو والا شته دې. دوی ټول نبيان ﷺ مني. په ټولو رسولانو باندې ايمان لري. دوی په نبیانو ﷺ کښې فرق نه کوي چې يو مني او بل نه مني.

(۱) احمد: ۳۸۳/۵، وسنده صحيح).

(۲) داروايت موقوف دي او دواډرو سندونو سره ضعيف دي).

(۳) ترمذی کتاب فضائل القرآن باب ماجاء فی اخر سورة البقرة: ۲۸۸۲، وسنده حسن).

(۴) دې الفاظو سره داروايت ډير ضعيف دي، ددې سند کښې ابوبکر بن ابی هریم ضعيف راوی دي (الميزان: ۴/۹۸)، رقم: ۱۰۰۶).

(۵) المعجم الكبير للطبرانی: ۲۲۵/۲۰، مطولا بهذا اللفظ حاکم: ۵۵۹/۱، وسنده ضعيف).

(۶) صحيح مسلم کتاب صلاة المسافرين باب فضل الفاتحة وخواتيم سورة البقرة: ۸۰۷).

(۷) داروايت مرسل دي امام ذهبي دا منقطع گروزلې دي.

بلکہ تولو لره ربنیامنی. او ایمان لری چي هغه ټول پاک باز او رشد و هدایت والا او د خلقو د خیرخواهی د پاره دی. بعضې احکام د هر نبی په زمانه کښې بدلیدل رابدلیدل. تر دې چي د رسول الله ﷺ شریعت تولو لره منسوخ کړل. دوی ختم الانبیاء والمرسلین دی. تر قیامتہ به د رسول الله ﷺ شریعت باقی وی او یو جماعت به د دې اتباع کوی. هغوی هم اقرار او کړو چي مونږ کلام الله واوریدو او د الله ﷻ احکام مو اومنل. دوی اوونیل چي انې الله ﷻ مونږ ته مغفرت، رحمت او لطف عطا کړه وی فرمائیل چي هم ستا طرفته به مونږ واپس کیږو یعنی د حساب کتاب په ورځ، جبریل ﷺ او فرمائیل چي انې د الله ﷻ رسوله ادلته ستا او ستا د امت فضیلت بیانېږي، تاسویه دې موقع دعا او کړی هغه به قبلېږي. او غواړئ چي الله تعالی هغوی ته تکلیف ورنکړي. (۱)

قوله تعالی: لَا یُکَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا

بیا فرمائی چي هیچا ته د هغه د طاقت نه زیات تکلیف الله ﷻ نه ورکوی، دا د هغه پاک ذات احسان او انعام دی. صحابه کرام ﷺ چي ویریدلی وو او په هغوی باندې چي کوم حکم مشکل لگیدلې وو چي د زړه خیالاتو باندې به حساب اخستې شی. هغه تکلیف دې آیت سره ختم شو. مطلب دادې چي حساب وکتاب به وی لیکن چي کوم خیز د طاقت نه بهر دې په هغې باندې عذاب نشته دې ځکه چي په زړه کښې اچانک د یو خیال راتلل نشی بنديدي. بلکه حدیث مبارک نه دا هم معلوم شو چي داسې وسوسې به نه گنړل د ایمان دلیل دې بلکه چي څه کړې هغه به ریبې. چي نیک اعمال کوی نو ښه جزاء به ښې مومي. که غلط اعمال کوی نوسزا به مومي.

قوله تعالی: رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ لَئِینَا أَوْ أَخْطَاْنَا

بیا ئې د دعا تعلیم او د دې د قبولیت وعده او فرمائیل چي انې الله ﷻ زموږ نه چي په هیره اوشی او کوم احکام رانه پاتې شی یا چي کوم کارونه شوی دی یا شرعی احکامو کښې څه غلطی شوې ده یا چي کوم مونږ د شریعت خلاف کړی دی هغه معاف کړه. د صحیح مسلم حوالې سره حدیث تیرشوې دې چي ددې دعا جواب کښې الله ﷻ فرمائی چي ما قبوله کړه او ما هم دا اوکړل (۲)

زما د امت هیره معاف ده. او حدیث کښې راغلی دی چي زما د امت هیره معاف ده. او چي کوم احکام زبردستی سره پرې اوکړې شی هغه هم معاف دی. (ابن ماجه) (۳)

قوله تعالی: رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْ عَلَيْنَا اِثْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا

انې الله ﷻ! مونږ باندې د مشکل اوسخت اعمال مشقت مه اچوه. لکه څنگه چي مخکښې دین والو باندې سخت احکام وو. او کله چي رسول الله ﷺ د رحمت والا نبی راولیږلې شو نو هغه ختم شو. او رسول الله ﷺ ته یو آسان دین ورکړې شو. دا هم الله ﷻ قبول او فرمائیل. حدیث مبارک کښې هم دی چي زه یکسونی والا او آسان دین والا رالیږلې شوې یم (۴)

قوله تعالی: رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ

انې الله ﷻ! مونږ باندې هغه تکلیفونه او مشکلات مه راوله چي دهغې برداشت مونږ کښې نه وی. (۵) مکحول ﷺ فرمائی چي ددې نه مراد فریب او غلبه دشهوت ده. ددې جواب کښې هم د قبولیت اعلان د الله ﷻ د طرفه اوشو او زموږ خطاگانې معاف کړه چي کومې ستاسو لار کښې شوی دی، او زموږ گناهونه او بڅښه د په بد عملونو او غلطو باندې پرده واچوه، مونږ باندې رحم وکرم او کړه چي بیا زموږ

(۱) الطبری: ۲۴۹۸، عن حکیم عن جابر، داروایت مرسل ضعیف دې.

(۲) صحیح مسلم کتاب الايمان باب بیان تجاوز الله تعالی ، ، ، ، ، (۱۲۵)، -

(۳) ابن ماجه کتاب الطلاق باب الطلاق المکره والناسی: ۲۰۴۳، عن ابی ذر رضی الله عنه وهو صحیح بالشواهد.

(۴) احمد: ۲۶۶/۵، -

(۵) ابن ابی حاتم: ۱۲۳۵/۳، -

نه ستا د مرضی خلاف او نشی.

کناه کار ته د درې خبرو ضرورت دې ددې وجې د بزرگانو قول دې چې گناهکار ته د دریو خبرو ضرورت دې ① یو د الله ﷻ د معافۍ چې د عذاب نه ورته نجات ملاؤ شی ② دویم پرده پوشی چې د رسوائی نه بچ شی ③ دریم عصمت چې هغه دوباره گناه کښې مبتلا نشی. نو په دې باندې هم الله تعالی د قبولیت اعلان او کړو.

قوله تعالی: - اَلَمْ نُولَکَ اَکْفَرًا عَلٰی الْقَوْمِ الْکَافِرِیْنَ ؕ

ته زموږ ولی او ناصر نې او هم ستا په پاک ذات باندې زموږ بهر سده ده. او هم ستا نه موږ مدد غواړو، هم ته زموږ سهارا نې، ستا نه سوا بغیر بل څوک زموږ مدد نشی کولی، او نه مو څوک د بدنې نه بچ کولی شی، ته زموږ خلقو سره مدد او کړه د هغه خلقو مقابله کښې چې کوم ستا د دین نه منکر دی او ستا وحدانیت نه منی. او ستا د نبی ﷺ نبوت نه منی، ستا سره د نورو عبادت کوی او مشرکان دی. انې الله ﷻ اته موږ غالب کړه په هغوی باندې په دین او دنیا کښې، الله ﷻ د دې جواب کښې فرمائی چې آو ما دا هم او کړل، حضرت معاذ رضی الله عنه چې به کله دا آیت ختمولو نو آمین به نې ونیلو. (ابن جریر) (۱).

د سورة آل عمران تفسیر (۲) جاری

دا سورت مدنی دې، د دې د شروع درې اتیا آیتونه د عیسایانو د وفد باره کښې نازل شوی دی چې کوم په نهمه (۹) هجری کښې د رسول الله ﷺ خدمت کښې حاضر شوی وو. او د هغې مفصل بیان د مباحثې آیت (قُلْ تَعَالَوْا) په تفسیر کښې به نزدې راشی. انشاء الله د هغې فضیلت او احادیث چې کوم وارد شوی دی هغه د سورت بقره تفسیر کښې په شروع کښې بیان شوی دی.

ایاتونه	سورة آل عمران مدنی دې	رکوع گانې
	بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ	
۲۰۰	شروع کوم په نوم د الله چه ډیر مهربان زیات رحم کونکې دې	۲۰
الْمَلِكُ ۝ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ ۝		
ال م	الله نشته دې لائق د عبادت مگر هم هغه دې همیشه ژوندې دې د ټول کائنات اختیار مند دې	
الم	الله پاک چې بې دهغه نه بل معبود نشته ژوندې دې ټول مخلوق سنبال ساتی	
نَزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابُ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ		
	هغه نازل کړو په تاباندې ادا کتاب د حق سره تصدیق کونکې دې دهغه کتابونو چې مخکښې دده نه دی	
	هغه په تادا کتاب په حقه نازل کړې دې اچې دهغې کتابونو تصدیق کوی کوم دې نه وړاندې راغلی وو	
وَأَنْزَلَ التَّوْرَةَ ۝ وَالْإِنْجِيلَ ۝ مِنْ قَبْلُ ۝ هُدًى لِلنَّاسِ وَأَنْزَلَ		
	او نازل نې کړو تورات او انجیل مخکښې ددې نه هدایت کونکې خلقو ته او نازل نې کړو	
	او دینه وړاندې نې تورات او انجیل د خلقو هدایت دپاره نازل کړی او رالېږلې نې دې	

الْفُرْقَانُ	إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا	بِآيَاتِ اللَّهِ
فرق کونکي په حق او باطل کښې بېشکه هغه کسان اچي انکار نې اوکړوا د آيتونو د الله نه		
د حق او باطل فرق کونکي نو څوک چې (اوس هم) د الله پاک د حکمونو منلو نه انکار کوي		
لَهُمْ	عَذَابٌ شَدِيدٌ وَاللَّهُ عَزِيزٌ	ذُو انْتِقَامٍ
دې هغوی لره عذاب سخت او الله غالب دې بدله اغستونکي دې		
نو هغوی دپاره سخت عذاب مقرر دې او الله دا اختیار خاوند دې او د بدو کارونو سزا ورکوي		

دربو آيتونو کښې اسم اعظم :- د آيت الکرسي د تفسیر په بيان کښې مخکښې دا حدیث تیر شوې دې چې اسم اعظم دې آيت او آيت الکرسي کښې دې او د ﴿الْقُلُوبُ﴾ تفسیر د سورة بقره په شروع کښې بيان شوې دې د دوباره لیکلو دلته ضرورت نشته دې ﴿اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ﴾ تفسیر هم د آيت الکرسي تفسیر کښې مونږ لیکلی دې.

قوله تعالى: - نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ
بيا فرماني چې انبي محمد ﷺ تاسو باندې قرآن کریم حق سره نازل کړې دې. او په دې کښې هيڅ شک نشته بلکه يقينا دا د الله ﷻ د طرفه دې. او دا نې خپل علم سره نازل کړې دې. او فرېستې په دې باندې گواه دی. او د الله تعالی شهادت کافی دې. دا قرآن پاک د مخکښې کتابونو تصدیق کوونکي دې. او هغه کتابونه ددې قرآن د رښتینوالي دلیل دی ځکه چې په هغې کښې د دې نبي ﷺ او د قرآن پاک د راتلو خبر وو، هغه رښتیا ثابت شو.

قوله تعالى: - وَأَنْزَلَ التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ مِنْ قَبْلُ هُدًى لِّلنَّاسِ
هم هغه ذات موسی بن عمران ﷺ باندې تورا نازل کړو، عیسی بن مریم ﷺ باندې نې انجیل نازل کړو. هغه دواړه (کتابونه) د هغه زمانې د خلقو دپاره هدايت وو.

قوله تعالى: - وَأَنْزَلَ الْفُرْقَانَ
هغه پاک ذات فرقان نازل کړو چې دا حق و باطل او ضلالت او گمراهي او په نیغه لار کښې فرق کوونکي دې، د دې واضح او وړېبانه دلیلونه او زبردست برهان هر یو لره کافی کیدونکي دی.
د فرقان نه مراد څه دی؟ - د قتاده ؓ او ربیع بن انس بیان دې چې د فرقان نه مراد دلته قرآن پاک دې. اگر چې دا مصدر دې. خو ولې د قرآن پاک ذکر د دې نه مخکښې تیر شوې دې، د دې وجې دلته نې فرقان او فرمانيیل ابو صالح نه دا هم مروی دی چې د دې نه مراد تورات دې مگر دا ضعیف دې. ددې وجې نه چې د تورات ذکر ددې نه مخکښې تیر شوې دې. والله اعلم.

قوله تعالى: - إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَاللَّهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ
دقیامت په ورځ به په منکرانو او باطل پرستو باندې سخت عذاب وی، الله ﷻ غالب دې، لوڼې شان والا دې، اعلى وسعت والا دې. انبياء ﷺ او رسولان ﷺ د مخالفانو او د الله ﷻ د آيتونو تکذيب والو نه به الله ﷻ سخت انتقام اخلي.

إِنَّ اللَّهَ لَا يَخْفَى	عَلَيْهِ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ هُوَ الَّذِي
بېشکه الله چې دې نه دې پټا په هغه هيڅ څيز په زمکه کښې او نه په آسمان کښې هغه هم هغه دې	
د الله پاک نه د زمکې او آسمانونو هيڅ څيز هم پټ نه دې الله پاک هغه ذات دې	

يُصَوِّرُكُمْ	فِي الْأَرْحَامِ	كَيْفَ يَشَاءُ	لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ
چی جوړوی صورتونه ستاسو	په رحمونو کښې	څنگه چې غواړی هغه	لائق د عبادت مگر هم هغه
چی ستاسو صورتونه د میندو په رحمونو کښې هغې جوړوی	څنگه چې نې خوښ وی	د هغه نه	سوا بل څوک د عبادت لائق نشته
الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ			
غالب او حکیم دې			
په هر چا غالب او د حکمت خاوند دې			

قوله تعالى: - إِنَّ اللَّهَ لَا يَخْفَى عَلَيْهِ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ
 دمور په خپنه کښې تصویر جوړولو والا الله ﷻ دې: - الله ﷻ فرمانی چې هغه د آسمان او زمکې عیبونو
 لره ښه پېژني. د هغه پاک ذات نه هېڅ څیز پټ نه دې،
 قوله تعالى: - هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ فِي الْأَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاءُ
 تاسو ته ستاسو د مور په خپنه کښې ستاسو صورتونه جوړونکې دې څنگه چې هغه پاک ذات غواړی
 ښه یا خراب نیک یا بد.

قوله تعالى: - لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ
 د هغه پاک ذات نه سوا هېڅوک د عبادت لائق نشته دې. هغه لونی ذات غالب او حکمت والا دې. او هم
 هغه یو ذات تاسو جوړ کړی او تاسو نې پیدا کړی، بیا تاسو د نورو عبادت ولې کوی؟ هغه لونی ذات
 لازوال عزتونو والا، غیر فانی حکمتونو والا، محکم حکمونو والا دې، په دې کښې اشاره بلکه وضاحت
 دې چې عیسی ﷺ لره هم الله ﷻ پیدا کړې وو او عیسی ﷺ د هغه پاک ذات عبادت کوونکې وو لکه
 څنگه چې ټولو انسانان دی او په دوی کښې یو حضرت عیسی ﷺ هم دو. هغه هم د مور په رحم کښې
 جوړ کړې شو او زما د پیدا کولو حکم سره پیدا شو. بیا الله ﷻ څنگه شو لکه څنگه چې دې لعنتی
 جماعت گنړلې دی. حالانکه هغه پاک ذات خودیو حالت نه بل حالت ته انسان په رگونو کښې اړوی
 راروی، لکه بل خانې کښې ارشاد دې چې ﴿يَخْلُقُكُمْ فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ خَلْقًا مِّنْ بَعْدِ خَلْقٍ فِي ظُلُمٍ ثَلَاثٍ﴾ یعنې الله
 ﷻ تاسو د ستاسو دمور په خپنو کښې پیدا کوی، د یو د پیدائش نه پس په بل انداز کښې جوړول په
 دریو دریو تیارو کښې کیږي.

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ
ا هم دغه الله دې چې نازل نې کړو په تا باندې دا کتاب بعضی له دې نه آیتونه
ا هغه الله دې چې په تانې کتاب نازل کړې دې په دې کښې دوه قسمه آیتونه
فَحُكْمٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَبِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ
محکمت دی دا اصل د کتاب دې او بعضی نور متشابهات دی نو هر هغه کسان چې په زړونو د هغوی کښې
دی، بعضی محکمت چې هغه د کتاب بنیادی آیتونه دی او نور متشابهات دی انود چا په زړونو کښې
زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ
کوږوالي دې انو هغوی تابعداری کوی د هغه آیتونو چې متشابه وی د هغې نه د پاره د طلب د فتنې
چې کوږوالي وی انو هغوی د فتنې جوړولو په کوشش کښې په متشابه آیتونو لټون کوی

وَابْتَغَاءَ	تَاوِيلَهُ	وَمَا يَعْلَمُ	تَاوِيلَهُ	إِلَّا اللَّهُ
او دپاره دطلب دبدلی معنی دهغی او حال دا چی نه پوهیږی په حقیقت مطلب دهغی ماسوا دالله نه				
او دهغی دمعنوم معلومولو کوشش کوی او دهغی په سم مطلب خو صرف الله پاک پوهیږی				
وَالرَّاسِخُونَ	فِي الْعِلْمِ	يَقُولُونَ	أَمْثَلًا	بِهِ لَا كَلَّ
او هغه کسان چی پاخه دی په علم کنبی اوایی هغوی ایمان راوړی دی مونږه په دی دا ټول				
او څوک چې د مضبوط علم خاوندان دی نو هغوی وانی چې مونږه ایمان راوړی دی دا ټول				
مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا	وَمَا يَذْكُرُ إِلَّا	أُولُوا الْأَلْبَابِ	رَبَّنَا	لَا تَزِرُ
دطرفه د رب زمونږه دی او نه قبلوی نصیحت مگر خاوندان د عقلونو ای ربه زمونږه مه کږوه				
زمونږه درب دطرفه دی او دنیغی لازمی نه خو بس هوښیار خلق سبق اخلی او وانی چې انی زمونږه ربه				
قُلُوبِنَا	بَعْدَ	إِذْ هَدَيْتَنَا	وَهَبْ لَنَا	مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً
زړونه زمونږه روستوددی نه چی تاهدایت کړی دی مونږه او بښنه او کړه مونږه دطرفه خپل نه رحمت				
زمونږه زړونه د هدایت نه پس په ګاږه نکړی او مونږه د خپل طرفه رحمتونه راکړه				
إِنَّكَ أَنْتَ	الْوَهَّابُ	رَبَّنَا	إِنَّكَ	جَامِعُ النَّاسِ
بیشکه ته خاص هم ته ډیر ښوونکي نی ای ربه زمونږه بیشکه ته راجمع کونکي د خلقو نی په داسی ورځ				
ځکه چې هم ستا ذات ښوونکي دی انی زمونږه ربه بیشکه ته په هغه ورځ ټولو خلقو لره راجمع کونکي نی				
لَا رَيْبَ	فِيهِ	إِنَّ اللَّهَ	لَا يُخْلِفُ	الْوَعْدَ
چی نشته شک په هغی کنبی بیشکه چې الله نه کوی خلاف دوعدی نه				
چې دهغی په راتلو کنبی هېڅ شک نشته او الله پاک هیڅکله هم دخپلی وعدی نه خلاف نه کوی				

قوله تعالى: - هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ

دلته بیان کیږی چې قرآن پاک کنبی داسی آیتونه هم دی چې د هغی بیان بالکل واضح، صفا او ښکاره دی. هر سرې د هغی مطلب ته رسیدې شی. او بعضې آیتونه داسی دی چې د هغی مطلب ته عام ذهنونه نه شی رسیدې. اوس چې کوم خلق د دویم قسم آیتونه رومبی قسمه آیتونو باندې قیاس کوی یعنی د کومې مسئلې وضاحت چې په کوم آیت کنبی او مومی هغه وضاحت واخلی نو دا خلق په صحیح لار دی او چې څوک ښه صفا او ښکاره آیتونه پرېږدی او داسی آیتونه د ځان د پاره دلیل جوړ کړی چې د هغوی د پوهې نه پورته وی او په هغی کنبی او نخلی نو دا خلق پرمخې پریوتل. ام الكتاب یعنی اصل اصول د کتاب دالله صفا او واضحه آیتونه دی. شکوکو شبهاتو کنبی مه پریوزی او په ښکاره احکامو عمل او کړی او هم دا فیصله کوونکی اومنی او چې کوم پوهه کنبی رانشی نو هغه هم ددی نه او ګڼی. او داسی آیتونه هم شته دي چې د هغی معنی یوشان وی چې ظاهری د آیتونو سره موافق وی او ممکن دی چې ددی نه سوا معنی هم راوړی اگر چې هغه لفظ د ترکیب اعتبار سره نه وی او نه واقعی طور، نو په دې غیر ظاهر معنو کنبی مه اخته کیږی.

قوله تعالى: - مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ

د محکمت او متشابهاتو وضاحت:- د سلفونه د محکم او متشابه ډیرې معنې منقول دي. ابن عباس ؓ فرماني چې محکمت هغه دی چې ناسخ دی چې په هغې کښې د هغې د حلالو، حرامو، احکامو، حکم، ممنوعات، حدونو او د اعمالو بیان وی او دا شان د دوی نه دا مروی دی چې ﴿قُلْ تَعَالَوْا اَنْتُمْ وَاٰبَاؤُكُمْ عَلٰی کُفْرٍ﴾ او دې نه پس احکامو والا آیتونه محکمت دي. او ﴿وَقَضٰی رَبُّكَ اَلَّا تَعْبُدُوْا﴾ او دې نه پس درې آیتونه دي. فاطمه ؓ فرماني چې دا د سورتونو په شروع کښې دی. یحیی بن یعمر ؓ فرماني چې دا فرانس او احکام او ممنوعات او حلال و حرام والا آیتونه دي سعید بن جبیر ؓ وائی چې دې ته اصل کتاب په دې وجه وائی چې دا په ټولو کتابونو کښې دی. مقاتل ؓ فرماني چې دا په دې وجه دی چې ټولو مذهبونو والا دا منی. متشابهات هغه آیتونه ته وائی چې منسوخ دي. او چې کوم مخکښې دی او چې کوم روستو دی. او په هغې کښې مثالونه ورکړې شوي دي او قسمونه په کښې خورلې شوي وي. او په هغې باندې صرف ایمان راوړلې شی د عمل دپاره نه وي.

ابن عباس ؓ نه همدا فرمان نقل دي. مقاتل ؓ چې د دې نه مراد د سورتونو شروع کښې حروف مقطعات دي. د مجاهد ؓ قول دې چې دا د یو بل تصدیق کوونکی دی (لکه بل خاني کښې فرماني ﴿کِتَابًا مَّتَشَابِهًا مَّثَانًی﴾) اودا هم مذکور دی چې دا هغه کلام دې چې دیو طرز ماتحت وی اومثاني هغه دی چې په هغې کښې د دوو مقابلو څیزونو ذکر وی. لکه د جنت صفت او د دوزخ حال او د نیکو و بدو حال وغیره وغیره. په دې آیت کښې متشابه د محکم په مقابله کښې دی، ددې وجه صحیح مطلب هم هغه دې چې کوم مونږ مخکښې بیان کړو. همدا فرمان دې د محمد بن اسحاق بن یسار ؓ دوی فرماني چې دا د رب حجت دې او په دې کښې د بندگانو بچ کیدل دي. د جگړو فیصله ده د باطل مذمت دې او هغه هیڅوک د صحیح او اصل مقصد نه نه شی بدلولی. اونه د هغې معنو کښې څوک ردوبدل کولی شی. د متشابهاتو په په رښتنولئ کښې هیڅ کلام نشته دې. او نه په کښې څه تصریف او تاویل کول پکار دي. دې سره الله ﷻ د خپلو بندگانو دایمان آزمینست اخلی. لکه خلقو لره حلال او حرام سره آزماني او دوی ته پکار دی چې باطل طرفته لاړنشی.

قوله تعالى:- فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ

اهل بدعت هم د متشابهاتو نه استدلال کوي. بیا فرماني چې په کومو زړونو کښې کوږوالي او گمراهی او د حق نه باطل طرفته تلل دی هغوی متشابهات آیتونه واخلی او دې سره خپل بدترین مقاصد پورا کول غواړی. او د لفظی اختلافاتو نه ناجائز فائده اوچتوی او خپل طرفته نې راوړی. او چې کوم محکم آیتونه دی په هغې کښې د دوی مقصدونه نه پورا کیږی. ځکه چې د هغې الفاظ بالکل صفا او واضح دي. نه خو دوی دا خوا کولی شی او نه په دې کښې خپل ځان دپاره څه دلیل مومي، د دې وجه فرمان دې چې ددې نه د دوی مقصد فساد وی چې کوم خلق د دوی منی چې هغوی هم گمراه کړی. او د خپل بدعتونو دلیل دقرآن پاک نه راوړی حالانکه قرآن پاک خو د بدعتونو تردید کوي. لکه څنگه چې عیسایانو دلیل نیولی دي. عیسیٰ ﷺ د الله ﷻ خوښې دي، په دې باندې دقرآن پاک الفاظ روح الله او کلمه الله نه دوی متشابه آیتونو لره اخلی اوداصفا آیت چې په هغې کښې دی چې ﴿اِنْ هُوَ اِلَّا عَبْدٌ﴾ یعنی عیسیٰ ﷺ د الله ﷻ غلام دې او په ده باندې د الله ﷻ انعام دې، بل ځانې کښې دی چې ﴿اِنْ مَثَلٌ عِيسٰی عِنْدَ اللّٰهِ كَمَثَلِ اٰدَمَ﴾ الخ: یعنی د عیسیٰ ﷺ مثال د الله ﷻ په نیز دآدم ﷺ پشان دې چې هغه الله ﷻ د خاورې نه پیدا کړو اوبیانې اووئیل چې شه نو هغه شو. هم دآدم ﷺ نور هم صریح آیتونه دي، هغه ټول نې پرېښودل او متشابه آیتونه نې دعیسیٰ ﷺ د الله ﷻ د خوښې باندې دلیل او نیول حالانکه عیسیٰ ﷺ

د الله ﷻ مخلوق دي او د هغه بنده دي او د هغه پاك ذات رسول دي.

قوله تعالى: اٰتٰىنَاكَ الْفَنْنَ وَابْتِغَاءً تَاوِيْلَهُ

دغلط تاويل او تحريف غندنه. بيا فرماني چې د دوی بل غرض د آيت تحريف وی چې دا د خپل ځانې نه لرې کړی رسول الله ﷺ دا آيت اولوستلو او وې فرمائيل چې کله تاسو دا خلق اوگورئ چې په متشابه آيتونو کښې په جنگ دی نو دوی لره پريږدئ، هم دا خلق په دې آيت کښې مراد اخستې شوی دی (۱) دا حديث مختلفو طريقو سره په ډيرو کتابونو کښې مروی دي. صحيح بخاری کښې هم دا حديث د دې آيت په تفسير کښې مروی دي. اوگورئ کتاب القدر (۱)

په متشابه کښې جگړه کوونکي خوارج دي. يو بل حديث کښې دی چې دا خلق خوارج دي. (مسند احمد) (۲) که دا حديث زيات نه زيات موقوف اوگنړلي شی خو د دې مضمون صحيح دي ځکه چې ډومبې بدعت خوارجو کړې وو.

دا دنيا پرسته فرقه ده. دا فرقه صرف د د دنياوی غم په وجه د مسلمانانو نه بيله شوه. کله چې رسول الله ﷺ د حنين په موقع د غنيمت مال تقسيم کړو نو دې خلقو اوونيل چې دا خلاف عدل دی او په هغوی کښې ذوالخويصره نومې سړې راغلو اورسول الله ﷻ ته ئې په مخامخ اوونيل چې انې حضرت اعدل اوکړه، تاسو په دې تقسيم کښې انصاف اونکړو. رسول الله ﷻ اوفرمائيل چې زه خو الله ﷻ امين جوړکړې يم، که زه عدل اونکړم نو بيا خو هر څه برباد شو او نقصانی شول. هرکله چې هغه واپس شو نو عمر فاروق ؓ عرض اوکړو چې يارسول الله ماته حکم اوکړئ دي اوژنم. رسول الله ﷻ اوفرمائيل چې دې پريږده، د ده دجنس نه به داسې خلق پيدا شي چې تاسو خلق به خپل مونځونه د دوی د مونځونو مقابله کښې او خپل قرآن خوانی به ددوی د قرآن خوانی باره کښې حقير اوگنړئ. اصل کښې دوی به د دين نه داسې اوزی لکه څنگه چې نيزه د بنکار نه اوزی. تاسو چې چرته هم دوی وينئ نو قتل کوئ ئې. د دوی قتل کونکي ته به زيات ثواب ملاوېږي (۳). د حضرت علي ؓ د خلافت په زمانه کښې دا خلق پيدا شول. او دوی په نهروان کښې هغوی قتل کړل. بيا په هغوی کښې نااتفاقي راغله او په هغوی کښې مختلف الخيال خلق پيدا شو. او نوی نوی بدعتونه دين کښې پيدا شول او د الله ﷻ د نيغې لارې نه اووتل.

د نبی ﷺ د وينا رښتيا کيدل. دې نه پس د قدریه فرقې ظهور اوشو. بيا معتزله راوتل او بيا جهميه وغيره پيدا شول. او د رسول الله ﷺ دا پيشنگونی پورا شوه چې په امت کښې به نږدې درې اویا فرقې پيدا شي. ټولې به جهنمي وی سوا ديو ډلې نه. صحابه کرامو ؓ تپوس اوکړو چې يارسول الله ﷻ هغه به کوم خلق وی؟ رسول الله ﷻ اوفرمائيل چې هغوی به په هغه څيز وی چې په کومې زه يم او زما اصحاب (مستدرک حاکم) (۴). د ابویعلی حديث کښې دی چې رسول الله ﷻ اوفرمائيل چې زما په امت کښې به يو قوم وی چې قرآن پاك به وائی خو دا شان به ئې غورزوی لکه. څنگه چې د کهجورو گتکي غورزوی. ددې په غلط مطلبونه بيانوی. (۵)

قوله تعالى: وَمَا يَعْلَمُ تَاوِيْلَهُ اِلَّا اللَّهُ

(۱) احمد: ۴۸/۶، ابن ماجه: ۴۷، الترمذی: ۲۹۹۳ وهو صحيح -
(۲) صحيح بخاری کتاب التفسیر سورة آل عمران باب منه آيات محکمات: ۴۵۴۷، صحيح مسلم: ۲۶۶۵، ابوداود: ۴۵۹۸، ترمذی: ۲۹۹۳ -

(۳) احمد: ۲۶۲/۵، وسنده حسن للذاته -
(۴) صحيح بخاری کتابی المناقب باب علامات النبوة فی الاسلام: ۳۶۱۰، صحيح مسلم: ۱۰۶۴ -

(۵) حاکم: ۱۲۹/۱، وسنده ضعیف -
(۶) انحال الخيرة المهر للبو صبری: ۸۰۳۰، وسنده ضعیف -

بیا نی او فرمانیل چي ددي حقیقی تاویل او واقعی مطلب الله ﷻ ته معلوم دي،
په کلمي د الله باندې وقف شته که نه: په کلمي د الله ﷻ باندې وقف دي که نه؟ په دي کني اختلاف دي.
وقف کوونکي جماعت،

تفسیر په څلور قسمه دي: ابن عباس ؓ فرماني چي تفسیر په څلور قسمه دي ① يو هغه چي د هغي په پوهیدو کني څوک معذوره نه وي هر يو سري پري پوهیږي. ② يو هغه تفسیر چي هغه عرب د خپل لغت په وجه پیژني ③ يو هغه تفسیر چي په هغي باندې لوڼي علماء او د پوره علم خاوندان پوهیږي ④ او يو هغه چي د هغي معلومات د الله ﷻ نه سوا بل چا ته نه وي. (۱) دا روایت مخکني هم تیر شوی دی. زه په خپل امت د دریو خبرو نه ویریږم: د عائشه ؓ وغیره نه هم دا منقول دی. په معجم کي کني حدیث دي چي ماته د خپل امت په دریو خبرو باندې ویره ده. ① د مال د کثرت، چي ددي په وجه به حسد او بغض پیداشي او خپلو کني به یو بل له سر ماتوي ② دویم دا چي د کتاب الله ﷻ تاویل پسي به شي. حالانکه دهغي اصلی مطلب الله ﷻ ته معلوم دي. او ژور علم والاوانی چي زمونږ پدي باندې ایمان دي. الخ ③ دریم دا چي علم به حاصل کړي او هغه به بي پرواهي سره ضائع کړي. دا حدیث غریب دي. (۲) د قرآن یو آیت د بل آیت نه مخالف نه دي. یو بل حدیث کني دي چي قرآن پاک ددي دپاره نه دي نازل شوي چي یو آیت دي د بل آیت خلاف وي. چي تاسوته دکوم علم وي هغي باندې عمل او کړي او چي کوم متشابه وي په هغي ایمان راوړي. (ابن مردويه) (۳)

په متشابه د ژور علم خاوند هم نه شي پوهیدي: ابن عباس ؓ، عمر بن عبدالعزیز ؓ او مالک بن انس ؓ نه هم دا مروی دی چي ژور علم والا هم ددي د حقیقت نه نه شي خبرېدي. خو په دي ایمان راوړي. د متشابه د تاویل علم الله ته دي: ابن مسعود ؓ فرماني چي ددي د تاویل علم الله ﷻ ته دي پوخ علم والا وانی چي زمونږ په دي باندې ایمان دي. ابی ابن کعب ؓ هم دا فرماني. امام ابن جریر رحمه الله علیه هم دا خوښ کړی دی. دا خو هغه جماعت دي چي په ﴿إِلَّا اللَّهُ﴾ باندې وقف کوي. اوددي نه پس جمله د دي نه بیلوي.

وقف نه کوونکي جماعت یعنی وصل کوونکي: اوڅه خلق په دي ځاني باندې وقف نه کوي، بلکه ﴿فِي الْعِلْمِ﴾ باندې وقف کوي. او اکثر مفسرین او اهل اصول هم دا وانی، د هغوی دلیل دادي چي څه په پوهه کني رانشی نو داسي خبره نه دی کول پکار.

ابن عباس ؓ به فرمانیل چي زه په هغه راسخ علماء کني یم چي په تاویل باندې پوهیږي. مجاهد ؓ فرماني چي راسخ علم والا تفسیر باندې پوهیږي. محمد بن جعفر بن زبیر ؓ فرماني چي اصل تفسیر او مراد باندې الله ﷻ پوهیږي. اومضبوط علم والا وانی چي زمونږ پدي باندې ایمان دي بیاد متشابهاتو آیتونو تفسیر محکماو سره کوي. چي په هغي کني د چا څه کار نشته. مضامینو کني قرآن بالکل صحیح شي. عذر ظاهر شي، باطل ختم شي، او کفر لرې شي.

د نبی ﷺ د عبدالله بن عباس ؓ د پاره دعا: حدیث مبارک کني دی چي رسول الله ﷺ ابن عباس ؓ د پاره دعا او کړه چي اني الله ﷻ اده ته د دین پوهه ورکړه او د تفسیر علم ورته ورکړه (۴) بعضي علماء کرامو نه هم دا تفصیل شوې دي.

د تاویل په قرآن پاک کني په دوو معنو کني راغلي دي: او فرماني چي تاویل دوو معنو کني قرآن پاک

(۱) الطبری: ۵۷/۱-

(۲) طبرانی: ۳۴۴۲-

(۳) ابن مردويه وابن سعد: ۱۹۲/۴، وسنده حسن-

(۴) احمد: ۲۶۶/۱ وسنده حسن-

کُنْیَ رَاغِلَی دِی،

اوله معنی: یو معنی خو داده چې د هغې نه د لفظ اصلی حقیقت او درست حقیقت معلومېږي، لکه قرآن پاک کُنْیَ دِی چې ﴿وَقَالَ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا اَلَا تَتَذَكَّرُوْنَ﴾ انې زما پلاره زما د خوب تاویل هم دا دې او بل خانې کُنْیَ فرمانی چې ﴿هَلْ يَنْظُرُوْنَ اِلَّا تَاْوِيْلَهُۥٓ بِمَوَٰقِفٍ مُّثْبِتَةٍ﴾ کافرو ته صرف ددې د ظاهريدو انتظار دې چې په کومه ورځ د دې مصداق راشي. نو په دې دواړو خایونو کُنْیَ مراد تاویل نه حقیقت دې، که دې آیت کُنْیَ د تاویل نه مراد هم دا تاویل واخستې شی نو ﴿اَلَا اِنَّ اِلٰهَکُمْ وَحْدٌ وَاحِدٌ﴾ باندې وقف ضروری دې، ځکه چې دتولو کارونو حقیقت او اصلیت سوا د الله ﷻ نه بل چاته نه دی معلوم. نو ﴿وَالَّذِيْ يُخَوِّنُ فِي الْعِلْمِ﴾ به مبتدا، وی او ﴿يَقُوْلُوْنَ اٰمَنَّا بِهِ﴾ به خبر وی او دا جمله بالکل بیله ده.

دویمه معنی د تاویل: دویمه معنی د تاویل، هغه تفسیر او بیان او د یو څیز تعبیر په بل څیز سره کول دی، لکه قرآن پاک کُنْیَ دِی چې ﴿تَتَذَكَّرُوْنَ اِلٰهَکُمْ وَحْدٌ وَاحِدٌ﴾ مونږ ته ددې تاویل یعنی تفسیر او بنایه. که مذکوره آیت کُنْیَ تاویل مراد واخستې شی نو ﴿فِي الْعِلْمِ﴾ باندې وقف کول پکار دی، ددې وجې پوخ علم والا عالمانو ته پته ده او پوهېږي ځکه چې خطاب هم دوی ته دې. اگر چې د حقائقو علم دوی ته هم نشته، نو په دې بناء «اَمَّنَّا بِهِ» به حال وی او دا هم کیدشي چې معطوف وی بغیر د معطوف علیه نه لکه بل خانې کُنْیَ فرمانی چې ﴿لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِيْنَ﴾ نه ﴿رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا﴾ پورې او بل خانې کُنْیَ دِی چې ﴿وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلٰٓئِكُ صَفًا صَفًا﴾ یعنی ﴿وَجَاءَ الْمَلَائِكَةُ صَفًا صَفًا﴾ او د دوی د طرفنه دا خبر دې چې مونږ په دې باندې ایمان راوړو او د دې معنی ده چې مونږ په متشابه باندې ایمان راوړو.

بیا اقرار کوی چې دا ټول یعنی محکم او متشابه حق او صدق دی او په دې کُنْیَ هر یو د بل تصدیق کوی. او گواهی ورکوی دا ټول د الله ﷻ د طرفنه دی. په دې کُنْیَ هیڅ اختلاف نشته دې او تضاد نشته دې لکه بل خانې کُنْیَ فرمانی چې ﴿اَفَلَا يَتَذَكَّرُوْنَ الْقُرْاٰنَ ۚ وَلَوْ كَانْ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللّٰهِ لَوَجَدُوْا فِيْهِ اخْتِلَافًا كَثِيْرًا﴾: یعنی آیا دا خلق قرآن پاک کُنْیَ غورو فکر نه کوی، که دا د الله تعالی نه سوا د بل چا د طرفنه وې نو په دې کُنْیَ به ډیر اختلاف وې.

قوله تعالى: - وَمَا يَذَّكَّرُ اِلَّا اُولُو الْاَلْبَابِ ۝

د دې وجې فرمانی چې په دې باندې عقل مند خلق پوهېږي. چې څوک په دې باندې غور کوی. چې کوم صحیح سالم عقل والا دی. او چې د کومو دماغ درست دې.

دپوخ علم خاوندان څوک دی: رسول الله ﷺ نه سوال کیږي چې پوخ علم والا څوک دې؟ رسول الله ﷺ او فرمانیل چې:

① د چا قسم رینستونې وی. ② او چې د چا ژبه صحیح چلیږي. ③ او چې د چا زړه سلامت وی. ④ او چې د چا خپته د حرامو نه بچ شوې وی. ⑤ او چې د چا شرمگاه د زنا کاری نه بچ شوې وی. ⑥ هغه مضبوط علم والا دی (ابن ابی حاتم).

دقران کریم په ایتونو کُنْیَ جگړه د هلاکت سبب دې: او یو حدیث مبارک کُنْیَ دِی چې رسول الله ﷺ څه خلق او کتل هغوی دقران پاک باره کُنْیَ په جگړه وو، رسول الله ﷺ او فرمانیل چې واورئ! ستاسو نه مخکېني خلق هم دا شان هلاک شوی وو چې هغوی د کتاب الله آیتونولره دیو بل خلاف گنډه او په

① (الطبری: ۶۶۳۵، طبرانی: ۷۶۵۸، ددې سند کُنْیَ عبدالله بن یزید ابن آدم القرشي دي او دا سخت ضعیف راوی دې، امام احمد صاحب وائی چه ددوی روایت موضوعه دې او گورئ مجمع الزوائد: ۳۲۴/۲، میزان: ۵۲۲/۲، رقم: ۴۲۹۸).

دې کښې ئې جگړې کولې. حالانکه الله ﷻ فرماني چې د کتاب الله ﷻ هر يو ايت د بل ايت تصديق کوي. تاسو په دې کښې اختلاف مه راوباسئ او د يو بل متضاد کوئ نې مه. اوبه څه چې پوهيږئ نو هغه وائي او چې په څه نه پوهيږئ نو هغه پوهيدونکو خلقو ته اوسپاري. (مسند احمد) (۱)

قرآن کریم کښې جگړې کول کفر دې. بل حديث مبارک کښې دی چې قرآن پاک په اوو (۷) حرفونو باندې نازل شو، قرآن پاک کښې جگړې کول کفر دې. قرآن پاک کښې اختلاف او تضاد پيدا کول کفر دې، چې په څه پوهيږئ نو په هغې عمل کوئ، او چې په څه نه پوهيږئ نو هغه پوهه خلقو ته اوسپاري، يعنی الله جل جلاله طرفته (ابو يعلى) (۲)

د راسخ فی العلم نه څوک مواد دی؟ رافع بن یزید وائی چې راسخ فی العلم هغه خلق دی چې هغوی متواضع او عاجزی کوونکی وی او د الله ﷻ درضا غوښتونکی وی، د خپل ځان نه د لویو نه ویریدونکی نه وی او د خپل ځان نه کمزوری خلق سپک نه گنړی.

رَبَّنَا لَا تُزِغْ إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ ﴿۱﴾ بیا فرماني چې دا خلق دعا کوی چې ائې الله ﷻ هرکله چې تا زموږ زړونو ته هدايت راکړې دې نو دا د نورو زړونو په شان مه کوه چې متشابه پسې انځښتی وی او خرابيږي بلکه مونږ په صراط مستقیم باندې قائم اوساته. او خپل مضبوط دين باندې مونږ قائم دانم اوساته او مونږ باندې خپل رحمت نازل کړه او زموږ زړونو لره ثابت قدمی ورکړه او گندگی ترې لرې کړې، زموږ ايمان او يقين زيات کړې بیشکه ته زياتونکې نې. رسول الله ﷺ به دا دعا غوښتله چې ﴿بِأَمْرِ الْقُلُوبِ ثَبَتَ قَلْبِي عَلَى دِينِكَ﴾ يعنی ائې د زړونو اړونکیه زما زړه په خپل دين باندې قائم اوساته. بیا به نې دا دعا ﴿رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا﴾ ونيله. (۳)

د هر انسان زړه د الله تعالی د دوو ګوتو نه په دوو ګوتو کښې دې. حديث مبارک کښې دی چې رسول الله ﷺ به دا دعا ډیره ونيله. ﴿اللهم مقلب القلوب ثبت قلمي على دينك﴾. حضرت اسماء رضی الله عنها یو ورځ تپوس اوکړو چې زړه هم اوږی راوړی کیږي؟ رسول الله ﷺ او فرمائیل چې د هر انسان زړه د الله ﷻ د ګوتو نه د دوو ګوتو تر مینځه دې، که غواړی نو دا قائم ساتی او که غواړی نو دا اړوی. (۴) زموږ دعا ده چې الله ﷻ دې زموږ زړونه د هدايت نه پس کاږه نه کړی او مونږ ته دې د خپل طرفنه رحمتونه راکړی هغه ډیرې ورکړې والادې. یو روایت کښې دی چې ما او وئیل چې یا رسول الله ﷻ اماته څه داسې دعا اوښائي هغه دعا زه د خپل ځان د پاره وایم، رسول الله ﷺ او فرمائیل چې دا دعا غواړه ﴿اللهم رب محمد النبی اغفر لی ذنبي واذهب غیظ قلمي واجرنی من مضلات الفتن﴾: يعنی ائې الله ﷻ ائې د محمد ﷺ ربه! زما گناهونه معاف کړه زما د غصه او غم اوسختی لرې کړې او ماد گمراه کونکو د فتنې نه اوساتي. (۵) حضرت عائشه رضی الله عنها هم چې دا دعا ﴿بِأَمْرِ الْقُلُوبِ﴾ واوریدله نو د اسماء رضی الله عنها په شان نې سوال اوکړو او رسول الله ﷺ ورته هم دا دعا اوخودله. او بیا نې ورته د قرآن پاک دا دعا اوخودله. (۶) دا حديث غریب دې لیکن د آیت قرآنی نه بغیر بخاری او مسلم شریف کښې هم مروی دې. (۷)

(۱) احمد: ۱۸۵/۲، منصف عبدالرزاق: ۲۰۳۶۷، ابن ماجه: کتاب السنة باب فی القدر: ۸۵، شعب الایمان: ۲۲۵۸، وسنده حسن الموسوعات الحديثية: ۳۵۴/۱۱. -

(۲) احمد: ۳۰۰/۲، مسند ابی یعلی: ۶۰۱۶، وهو صحيح. -

(۳) ترمذی کتاب الدعوات باب دعاء یا مقلب القلوب: ۳۵۲۲، باختلاف بسم وسنده حسن. -

(۴) احمد: ۳۰۲/۶ وسنده حسن. -

(۵) الطبری: ۶۶۴۹، ددې سند کښې مثنی بن صباح ضعیف راوی دې. -

(۶) ابن مردويه. -

(۷) صحيح مسلم کتاب القدر باب تصرف الله تعالی القلوب کیف شاء: ۲۶۵۴. -

د نبی کریم ﷺ د شپې د اوده کیدو په وخت کښې دعا نسانې وغیره کښې دی چې رسول الله ﷺ به کله د شپې اوده کیدو نو دا دعا به یې ونیله.

﴿لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ أَسْتَغْفِرُكَ لِذُنُوبِي وَأَسْتَغْفِرُكَ رَحْمَةً اللَّهُمَّ زِدْنِي عِلْمًا وَلَا تَغْرُبْ قَلْبِي بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنِي وَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ﴾: (۱) یعنې انې الله ﷻ ا ستا نه سوا بل څوک د عبادت لائق نشته دی. زه ستا نه د خپلو گناهونو پناه غواړم، او ستا نه ستا د رحمت سوال کوم، انې الله ﷻ ازما علم کښې زیاتې او کړه او هر کله چې تا زما زړه ته هدایت کړې دې نوییا یې مه گمراه کوه او ماته د خپل طرف نه د رحمت راکړې ته ډیر ورکړې والا نې.

ابوبکر صدیق ؓ د مابینام مونځ او کړو، په رومینې دوو رکعتو کښې یې الحمد شریف نه پس یې د مفصل واړه دوه سورتونه اوونیل او دریم رکعت کښې یې الحمد شریف نه پس هم دا آیت اولوستلو. ابو عبد الله صنا بچی ؓ فرماني چې زه په هغه وخت کښې هغوی ته نزدې شوې ووم، تردې چې زما کپړې د هغوی کپړو سره لگیدلې وې. او ما پخپله په خپلو غوږونو د ابوبکر ؓ نه دا واوریدل. (عبدالرزاق). عمر بن عبدالعزیز ؓ چې ترکومي دا حدیث نه وو اوریدلې نو هغوی به په دې رکعت کښې سورة اخلاص ونیلو لیکن د دې حدیث اوریدو نه پس امیر المومنین هم دا ونیل شروع کړل. او هیڅکله یې نه وو پرېښودی.

قوله تعالى: رَبَّنَا إِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ

بيا نې او فرما نيل چې هغوی دا هم وانی چې انې الله ﷻ ته د قیامت په ورځ ټول خپل ټول مخلوق لره جمع کوونکې نې او په هغوی کښې حکم او فیصله کولو والا نې. او د دوی اختلاف ختمولو والا نې، او د هر چا په نیک او بد عمل بدله ورکونکې نې، د هغه ورځې په راتلو او ستا په وعدو کښې هیڅ کلام نشته دی.

إِنَّ الَّذِينَ

۱ | بیشکه هغه کسان

ایشکه کوم خلقو

كَفَرُوا كُنْ تُغْنِي عَنْهُمْ أَهْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ

چې د کفر لارنې اختیار کړې ده | هرگز به لرې نه کړې | دهغوئ نه | مالونه | دهغوئ | او نه اولاد | دهغوئ چې کفر کړې دې | هغوئ ته | دهغوئ مال او اولاد | هیڅ فائده نشي | رسولې

قَمِنَ اللَّهُ شَيْئًا وَأُولَئِكَ هُمْ وَقُودُ النَّارِ ۖ كَذَابٍ أَل

د الله نه | هیڅ څیز | اودا کسان چې دې | دوی | خشاک د اور دې | حال | ددوی پشان | د حال | دملگرو په مقابل د الله پاک کښې | او هم دا خلق | ددورخ خشاک دی | (دهغوئ انجام به)

فِرْعَوْنَ ۖ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا

د فرعون | اود هغه کسانو دې | چې وړاندې | دهغوئ نه وو | هغوئ | دروغ | او گنجل | ایتونه | زمونږه د فرعون د پیروکارو | اود هغوئ نه هم | دمخکښو | نافرمانو | خلقو | پشان شي | چې زمونږ | ایتونه | نې | دروغ | گنجل

فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ ۖ وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ ۝

نو او نیول هغوی لره | الله | په سبب | د گناهونو | دهغوئ | او الله | سخت عذاب | ورکونکې دې | نو الله پاک هغوئ د هغوئ د گناهونو په سبب | راو نیول | او الله پاک | په عذاب | ورکولو کښې ډیر سخت دې

(۱) ابو داود کتاب الادب باب ما يقول الرجل اذا تعار من الليل : ۵۰۶۱، وسنده حسن الكرى للنسائي : (۱۰۷۰۱) -

قوله تعالى: - إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا ۖ

د کافرو مال او اولاد به هیڅ پکار نه راځي: فرماني چې کافر د جهنم خشاک اوددې لرگی دی. د دې ظالمانو به په هغه ورځ هیڅ عذر نه قبلېږي. نو په دوی باندې لعنت دې، او د دوی دپاره خراب کور دې. د دوی مال، د دوی اولاد به هم د دوی هیڅ پکار نه رازی. او نه به هغوی د الله ﷻ د عذابونو نه بچ کړي. لکه بل ځانې کښې فرماني چې ﴿فَلَا تُغْنِيكَ أَمْوَالُهُمْ﴾ نو د دوی په مال او اولاد باندې تعجب مه کوی. د الله ﷻ اراده په دوی باندې د دې په ذریعه د عذاب ورکولو ده او دوی نه به ساه په کفر کښې اوزی. دا شان ارشاد فرماني چې دا کافران په ښارونو کښې گززی راگززی نو تاسو دې دا په تعجب کښې نه اچوی، دا خو هسې یو فائده شان ده، بیا د دوی ځانې خو جهنم دې او څه بد ځانې دې. دا شان دلته هم فرمان دې چې د الله ﷻ کلام لره په دروغه گنړلو والا، د الله ﷻ رسولانو نه منکر، د هغه پاک ذات د کتاب خلاف، د هغه لونی ذات د وحی نافرمانه، هغوی دې د خپل مال او اولاد نه هیڅ د ښیگرې توقع نه ساتي.

قوله تعالى: - وَأُولَٰئِكَ هُمُ قَوْلُ النَّارِ ۖ

دوی د جهنم لرگی دی. او دی سره به جهنم بلولې شی لکه بل ځانې کښې ارشاد دې چې ﴿إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ﴾ تاسو او ستاسو معبودان د جهنم لرگی دی.

د جهنم خشاک: - ابن ابی حاتم کښې دی چې د عبدالله بن عباس رضی الله عنهما مور بی بی ام فضل رضی الله عنها بیان کوی چې مکه معظمه کښې یو شپه رسول الله ﷺ اودریدلو او اوچت آواز سره نې اوفرمانیل چې اني خلقوا! آیا ما د الله ﷻ خبرې تاسو ته اورسولې؟ اني خلقوا آیا ماتبلیغ اوکړو؟ اني خلقوا آیا وحدانیت او رسالت مې اورسولو؟ عمر فاروق رضی الله عنه اوفرمانیل چې آو یا رسول الله ﷺ ابیشکه تاسو د الله تعالی دین مونږ ته راورسولو. بیا چې کله صبا شو نو رسول الله ﷺ اوفرمانیل چې واوری په الله ﷻ قسم چې اسلام به غالب وی او ښه به خور شی تر دې پورې چې کفر به په خپل ځانې پټ شی، مسلمانان به اسلام خورولو دپاره سمندرونو نه هم تیر شی او د اسلام اشاعت به کوی. یاد ساتئ: هغه زمانه هم راتلونکې ده چې خلق به قرآن پاک زده کوی او لولی به نې (بیا به د تکبر او لونې په طور) وانی چې مونږ قاریان یو، عالمان یو، زمونږ نه څوک لونې شته دې؟ خلقو تپوس اوکړو چې په هغه خلقو کښې به لږه هم ښیگره وی؟ او یا رسول الله ﷻ هغه به کوم خلق وی؟ رسول الله ﷺ اوفرمانیل چې هغه به تاسو مسلمانانو نه شمیرلی شی. لیکن یاد ساتئ: هغوی به د جهنم خشاک وی. (۱)

ابن مردویه کښې هم دا حدیث دې، په هغې کښې دی چې عمر فاروق رضی الله عنه اوفرمانیل چې آو یا رسول الله ﷻ تاسو خو ډیر په اخلاص او حرص سره تبلیغ اوکړو. او تاسو خو ډیرې هلې ځلې اوکړې او مونږ سره مو ډیره ښیگره اوکړه. (۲)

قوله تعالى: - كَذَّابٌ أَفِرْعَوْنَ ۖ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ ۖ

بیا فرماني چې څنگه حال د فرعونيانو وو او څنگه کړه چې د هغوی وو، لفظ (داب) د همزه جزم سره هم رازی. او د همزه زیر سره هم رازی. لکه ﴿مَنْ﴾ او ﴿مَنْ﴾، ددې معنی شان، عادت، حال، طریقي، دی او د امر او القیس په اشعارو کښې هم دا شان لفظ هم په دې معنی کښې راغلې دې. د آیت کریمه مطلب دا دې چې کفارو لره به د دوی اولاد او مال هیڅ په کار نه رازی. لکه چې د فرعونيانو او د دې نه مخکښې لره چې هیڅ پکار راغللو.

قوله تعالى: - فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ ۖ وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ ۖ

(۱) ابن مردویه -

(۲) طبرانی: ۲۷/۲۵ -

د الله ﷻ نیول سخت دی، د هغه پاک ذات عذاب دردناک دی. هیڅ یو کس په هیڅ طاقت سره د دې نه نشي بچ کیدلې. او نه هغه بندولې شی چې څه غواړی کوی او هر څیز د هغه پاک ذات په وړاندې دې او د هغه نه بغير بل څوک معبود نشته دې او نه رب.

قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَعْيٌ سَتُغْلَبُونَ وَتُحْشَرُونَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ ۖ

او وایه ای محمد! هغه کسانو ته چې انکار نه کړې دي | زړه به تاسو غلبه او کړې شي | او جمع به کړې شي | دوزخ ته
ته هغه کسانو ته او وایه چې ستانه نه انکار کړې دي | چې تاسو به ډیر زرمغلوبه شي | او دوزخ ته به راجمع کړې شي

وَيُسَّٰئِرُ الْإِهَادِ ۚ قَدْ كَانَ لَكُمْ آيَةٌ فِي فِتْنَتِ الثَّقَاتِ

او ډیر بد ځاني دي | داستوگني | بیشکه وه ستاسو دپاره | نښه د عبرت په هغه دوزخ کونکي چې مخامخ شوي دي بل سره
او هغه داستوگني دپاره ډیر خراب ځاني دي | ستاسو دپاره په هغه دوه ډلو کونکي عبرت ووا چې په بدر کونکي یو بل سره جنگیدلي

فِتْنَةٌ تَقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأُخْرَىٰ كَافِرَةٌ ۚ يَرَوْنَهُمْ مِّثْلِهِمْ

یوه ډله | جنگیدله | په لار د الله کونکي | او بله ډله | کافره وه | لیدل به دوی هغوی لره | دو چنډ دخان نه
وي | یوې ډلې د الله په لار کونکي جهاد کولو | او بله ډله د کافرو وه | او دوی به هغوی لره | دخپل خان نه د وچنده لیدل

رَأَىٰ الْعَيْنُ ۖ وَاللَّهُ يُؤَيِّدُ بِنَصْرِهِ مَن يَشَاءُ ۚ إِنَّ فِي

په لیدلو دسترگو سره | او الله | قوت ورکوي | په امداد خپل سره | هغه چاته چې او غواړي | بیشکه په دې کونکي

اودا لیدل به خپلو سترگو ووا | خوددې نتیجه دا ثابته شوه | چې الله دچا دپاره غواړي نو یخپل مدد سره هغه مضبوطوي

ذَلِكَ لَعِبْرَةٌ ۖ لِلْأُولَىٰ أَبْصَارُ ۚ

خامخا عبرت دي | دپاره دځاوندانو دسترگو |

په دې واقعہ کونکي د عقلمند دپاره ډیر عبرت دي |

قوله تعالى: - قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَعْيٌ سَتُغْلَبُونَ وَتُحْشَرُونَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وَيُسَّٰئِرُ الْإِهَادِ ۚ جنگي بدر کونکي د الله ﷻ قدرت او نصرت - الله ﷻ فرماني چې انې محمد ﷺ اکافرانو ته او وایه تاسو به دنیا کونکي هم پست او مغلوب شي او بيلات والا او ماتحت به جوړېږئ او د قیامت په ورځ به هم په چغو چغو جهنم کونکي جمع کيږئ. او هغه ډیر بد ځاني دي.

ددې ایت شان نزول: - سیرت ابن اسحاق کونکي دی چې کله رسول الله ﷺ د بدر جنگ نه کامران و کامیاب واپس شو نو د بنو قینقاع بازار کونکي ئې یهود جمع کړل او ورته ئې او فرمايل چې انې یهوديانو ددې نه مخکونکي تاسو اسلام قبول کړئ چې تاسو ذلت اورسوانئ ته اورسئ چې کوم ته قریش اورسیدل. نو دې سرکشه جماعت اوونیل چې قریش خوځو کسان وو او د جنگ کولو نه نا آشنا وو، او هغوی ته تاسو شکست ورکړو او دې سره تاسو کونکي کبر راغلو؟ که مونږ سره مو جنگ اوشو نو درته به او وایو چې جنگ دا شان وی. ستاسو مونږ سره اوسه پورې واسطه نه ده راغلې. په دې باندې دا ایت نازل شو (۱)

قوله تعالى: - قَدْ كَانَ لَكُمْ آيَةٌ فِي فِتْنَتِ الثَّقَاتِ

او وي فرمائيل چي د بدر فتحي ظاهر كرل چي الله ﷻ د خپل ريښتوني او ښه او خوښ دين لره او د دې منلو والوته عزت وركولو والا دي، هغه پاك ذات ستاسو د رسول او ستاسو د تابعدار امت مددگار دي. هغه خپلو خبرو لره ظاهرولو والا او غالب كولو والا دي.

قوله تعالى: -فَإِنَّ تَقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

دوه ډلې جنګ كښې مخامخ شوې وې، يو صحابه كرام ﷺ او بل مشركين د قريش. دا واقعه د جنګ بدر ده. په هغه ورځ مشركانو باندې رعب غالب وو.

قوله تعالى: -وَأُخْرَى كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُمْ مِثْلَهُمْ دَرَأَى الْعَيْنُ

او الله ﷻ د خپلو ښځانو د اښان مدد او كړو او اگر چي مسلمانان د شمير يو څو كسان وو او مشركان ډير زيات وو. خو مشركانو ته مسلمانان د خپل خان نه ډير زيات په نظر راغلل. مشركانو د جنګ شروع كيدو نه وړاندې عمير بن سعد ليږلې وو. او چي راغلو نو دوى ته ئې اوونيل چي درې سوه دى څه كم يا زيات. او واقعه هم د اښان وه چي صرف درې سوه لس يا څه كم وو. ليكن د جنګ شروع كيدو سره الله ﷻ خپلې زر فريښتې راوليږلې. يو معنى خو داده، دويم مطلب دا هم بيان شوې دي چي مسلمانانو ليدل چي مونږ د كفارو نه دوچند يو، بيا الله ﷻ د دوى مدد او كړو.

حضرت ابن عباس ؓ فرماني چي بدرى صحابه كرام درې سوا ديارلس وو. او مشركان شپې سوه شپاړس وو. ليكن د تاريخ كتابونو كښې د مشركانو تعداد نهه سوو نه زرو پورې بيان شوې دي. نو شايد چي د عبدالله د قرآن د الفاظو نه هم دا استدلال وي. د بنو الحجاج قبيلې كوم تور غلام چي نيولې شوې وو هغه نه رسول الله ﷺ تپوس او كړو چي اووايه د كفارو تعداد څومره دي؟ نو هغه اوونيل چي ډير دى. رسول الله ﷺ تپوس او كړو چي اووايه روزانه څومره اوښان ذبح كيږي؟ نو هغه اوونيل چي يو ورځ نهه او په دويمه لس، نو رسول الله ﷺ او فرمائيل چي بس هغوى خو نهه سوه يا زر دى. پس مشركان مسلمانانو نه درې چنده وو (۱) والله اعلم.

ليكن ياد ساتي چي عربو داسې وائي چي ماسره خو زر دى ليكن ماته ضرورت دي د داسې دوه چنده دي او مراد ددې نه درې زره وي. نو څه مشكل باقى پاتې نشو. خو يو سوال بل دي چي دا قرآن پاك كښې دى چي ﴿وَإِذْ يُرِيكُمُوهُمْ إِذِ التَّفَيُّتُمْ فِي أَغْنِيَكُمْ قَلِيلًا وَيَقْلِلُكُمْ فِي أَغْنِيَهُمْ لِيَقْضَى اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا﴾ يعنى يعنى هر كله چي تاسو يو بل ته مخامخ راغلئ نو الله هغوى تاسو ته كم ښكاره كړل او تاسو ئې د هغوى په سترگو كښې كم ښكاره كړئ دي د پاره چي الله كومه فيصله كړې ده هغه اوشى، پس د دې آيت نه دا معلومه شوه چي د خپل اصل تعداد نه هم كم ښكاره شول او د پورتنى آيت نه معلوم كيږي چي زيات بلكه دوچنده ښكاره شول نو په دې دواړو آيتونو كښې به تطبيق څه وي؟

ددې جواب دا دي چي د دې وخت بل وو، ابن مسعود ؓ فرماني چي د بدر په ورځ مونږ ته مشركان زيات نه ښكاريدل، مونږ غور سره او كتل نوهم دا معلوم شو چي هغوى زمونږ نه زيات نه دى په شمير كښې بل روايت كښې دى چي د مشركانو تعداد مونږ ته دومره كم معلوم شو ما خان پورې يو سړى ته اوونيل چي دا خلق خو به اويا كسان وي، هغه اوونيل چي نه سل به وي. هر كله چي هغوى كښې يو كس او نيولې شو نو د هغه نه د مشركانو د شمير باره كښې تپوس او شو نو هغه اوونيل چي زر دى، (۲) اوس كله چي دواړه فريق د يو بل مخامخ او دريدل نو مسلمانانو ته معلوم شو چي مشركان زمونږ نه دوچند دي، ددې وجې چي هغوى ته د خپلې كمزورئ يقين اوشى او دوى په الله ﷻ باندې بهروسه او كړي. او دخپل رب نه د مدد غوښتلو د پاره د هغه نه دعا او كړي. همدا اښان مشركانو ته د مسلمانانو تعداد

(۱) السيرة لابن هشام: ۲/۲۷، ۱-

(۲) الطبري: ۶/۲۳۶-

دوچند معلوم شی چې په هغوی باندې رعب او ویره راشی او د هغوی پریشانی او ویره زیاته شی. بیا چې کله دواړه ډلې وړاندې شو او جنگ او شونو هر فریق ته بل په خپل نسبت سره کم په نظر راتلو چې هر یو د زړه ښکاره حوصلې راوباسی. او الله ﷻ د حق او باطل فیصله صفا کړی. ایمان کفر باندې غالب راشی، مومنانو ته عزت او کفارو ته ذلت ملاو شی. لکه بل ځانې کښې دی چې ﴿وَلَقَدْ نَعَرَكُمُ اللَّهُ بِئْسَ مَا تَكْمُلُونَ﴾ اذله یعنی البته الله ﷻ د بدر په ورځ ستاسو مدد او کړو حالانکه تاسو په هغه وخت کښې کمزوری وی چې ددې دلته هم او فرماښل الله ﷻ چې چالره غواړی خپل مدد سره نې قوی کړی.

قوله تعالى: اِنَّ فِيْ ذٰلِكَ لَعِبْرَةً لِّاُولِي الْاَبْصَارِ

بیا فرمائی چې په دې کښې عبرت دې او نصیحت دې د هغه سړی دپاره چې کوم سترگو والا وی او د هغه دماغ صحیح سالم وی، هغه دالله ﷻ احکام پورا کوی او پوهه به شی چې الله ﷻ دخپلو خوبو بندگانو په دې جهان کښې هم مدد کوی او د قیامت په ورځ به هم دوی لره بچ کړی.

لِّلنَّاسِ	زَيْنَ
بنایسته جوړ کړې شوې دې خلقتو ته	
..... خلقتو ته بنایسته کړې شوې دی	
حُبُّ	الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ
محبت دزړه غوښتنکو خیزونو لکه ښځی او ځامن او خزانی جمع شوی	
نفسانی خواهشات لکه ښځې او ځامن (شو) او کومې خزاني چې جمع شوی وی	
مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْخَرْثِ	
دسرو زرو او دسپینوزرو او آسونه ښه دار او څاروی او دفصل زمکې	
دسرو اوسپینوزرو (کالی شول) او آسونه (شول) څاروی او زمکې (پتی)	
ذٰلِكَ مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَاللّٰهُ عِنْدَهُ حَسُنَ الْبَآءُ ۝۱۰ قُلْ	
دا سامان دې دژوند د دنیا او الله چې دې دې دهغه سره ښه ځانې د ورتلو ورته اووږه	
داد دنیا دژوند سامان دې او ښه ځانې او ښه سامان خواله سره دې (انې پیغمبره) دوی ته اووږه	
اَوْثِقْكُمْ	بِخَيْرٍ مِّنْ ذٰلِكُمْ لِلَّذِيْنَ اتَّقَوْا
ایا زه خبر درکړم تاسو ته د بهر څیز د دغونه دی دپاره دهغه کسانو چی د تقوی لار نې اختیار کړه	
چې ایا څه تاسو ته ددې (مال واسباب) نه ښه څیز او ښایم اخوک چې پر هیزگار دی	
عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّتْ	تَجَرَّتْ مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خٰلِدِيْنَ فِيْهَا
په نیز درب خپل باغونه چې بهیرې به لاندې دهغې نه نهرونه چی همیشه به وی په هغې کښې	
هغوی دپاره دخپل رب سره داسې باغونه دی چې دهغې د (ونو) لاندې نهرونه بهیرې هغه ځانې کښې به همیشه اوسېږی	
وَاَزْوَاجٍ مُّطَهَّرَةٍ وَرِضْوَانٍ مِّنَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ بِصِيْرٍ بِالْعِبَادَةِ	
اووې به بیبیانې پاکې او رضا د طرفه دالله نه او الله نظر لرونکې دې په بند گانو	
او پاکې بیبیانې به نې وی او الله پاک به ترې راضی وی او الله پاک دخپلو بند گانو عملونه وینی گوری	

قوله تعالى: - زَيْنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ
د دنیا مال واسباب عارضی او فانی دی۔ اللہ بیان فرمائی چې د دنیا ژوند کښې رنگ په رنگ زینتونہ ورکړې شوی دی۔

د ښځو فتنه: په دې ټولو څیزونو کښې نې د ټولو نه مخکښې د ښځو بیان او کړو، ځکه چې ددې فتنه ډیره زبردسته ده، صحیح بخاری کښې حدیث دې چې رسول الله ﷺ فرمائی چې ما د خان نه پس په سرو باندې د ښځو نه زیاته ضررناکه فتنه بله نه ده پریښې۔^(۱)

د دې دنیا بهترینه فائده ښځه ده۔ خو که یو سړې نکاح اوکړی او د ده نیت د زنا نه بچ کیدل وی او د اولاد کثرت وی نو بیشکه دا نیک کار دې۔ ددې رغبت شریعت ورکړې دې۔ او ددې حکم نې کړې دې او ډیرو ا حادیثو کښې دنکاح کولو فضیلت راغلې دې او په دې په امت کښې دټولو نه زیات بهتر سړې هغه دې چې دچا ښځې زیاتې وی۔^(۲) رسول الله ﷺ فرمائی چې دنیا یو فائده ده او د دې بهترینه فائده نیکه ښځه ده^(۳) چې کله خاوند دې طرفته اوگوری نو هغه خوشحاله کړی او کله چې دې ته حکم اوکړی نو داتې پورا کوی او چې چرته لارشی نو دخپل نفس او د خاوند دمال حفاظت کوی۔^(۴) بل حدیث کښې دی چې ما ته ښځې او خوشبو ډیر خوښ دی او زما د سترگو یخوالی په مونځ کښې دې۔^(۵)

رسول الله ﷺ ته د ټولو نه زیاتې خوښې ښځې وې۔ حضرت عائشه رضی الله عنها فرمائی چې رسول الله ﷺ ته دټولو نه زیاتې خوښې ښځې وې۔ او آسونه نې ددې نه هم زیات خوښ وو۔ او روایت کښې دی چې د آسونو نه رسول الله ﷺ ته زیات خوښ څیز بل څه نه وو او صرف ښځې وې۔^(۶) نو د ښځو محبت ښه هم دې او خراب هم۔ دا شان د هلكانو که هغوی د دوی کثرت غواړی چې پرې فخر او غرور اوکړی نو دا خراب څیز دې او که ددې وجې د هغوی زیاتې غواړی چې نسل زیات شی او د موحد مسلمانانو شمیر په امت محمد ﷺ کښې زیات شی نو بیشکه دا ښه څیز دې۔

محبت کوونکې او د زیات اولاد زیرونکو ښځو فضیلت: حدیث مبارک کښې دی چې محبت والا او زیات اولاد والا ښځو سره نکاح اوکړی۔ دقیامت په ورځ به زه ستاسو په زیات شمیر فخر کوم۔^(۷) همداشان مال هم دې که ددې محبت پیدا شی او ددې په وجه خلکو ته سپک گوری او په غریبانانو او مسکینانو فخر اوکړی نو دا ډیر خراب څیز دې۔ او که دمال محبت خپلو او پردو سره د ښه سلوک کولو، نیکی کولو او په ښه لارو کښې د خرچ کولو دپاره وی نو همدا شان دا ښه او ډیر ښه څیز دې۔

قوله تعالى: - وَالْقَنَاطِيرُ الْمُقَنْطَرَةُ

قنطار څومره مقدار ته وتیلي شی: د ﴿قِنْطَارٍ﴾ مقدار کښې د مفسرینو اختلاف دې۔ خو حاصل د کلام دادی چې ډیر زیات مال ته قنطار وتیلي شی۔ لکه د ضحاک رحمه الله قول دې او نور اقوال هم اوگوری، زر دیناره، سل دیناره، دولس سوه دیناره، دولس زره دیناره، څلویښت زره دیناره، شپيته زره دیناره، اتیا زره دینار وغیره وغیره۔ د مسند احمد یو مرفوع حدیث کښې دی چې یو قنطار د دولسو سوو اوقیو

^(۱) صحیح بخاری کتاب النکاح باب ما ینفی من شوم المرأة: ۵۰۹۶، صحیح مسلم: ۲۷۴۰، ترمذی: ۲۷۸۰، ابن ماجه: ۳۹۹۸۔

^(۲) صحیح بخاری کتاب النکاح باب كثرة النساء: ۵۰۶۹، موقوفا علی ابن عباس رضی الله عنه)۔

^(۳) صحیح مسلم کتاب الرضاع باب غیر مناع الدنيا المرأة الصالحة: ۱۴۶۹۔

^(۴) ابن ماجه کتاب النکاح باب فضل النساء: ۱۸۵۷، وسنده ضعیف جدا)۔

^(۵) نسائی کتاب عشرة النساء باب حب النساء: ۳۳۹۲، وسنده حسن)۔

^(۶) نسائی: کتاب عشرة النساء باب حب النساء: ۳۳۹۳، عن انس رضی الله عنه وسنده ضعیف، قتاده مدلس دې او د

سماع صراحت نشته)۔

^(۷) احمد: ۱۵۸/۳، وسنده حسن ابن حبان: ۴۰۲۸، بیهقی: ۳۶۶۰/۷)۔

وی او هره اوقیه بهتر ده د زمکې او اسمان نه. (۱) (غالباً دلته مقدار د ثواب بیان شوی دی چې یو قنطار به ملاویږي والله اعلم).

حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه همدا شان یو موقوف حدیث مروی دی او هم دا زیات صحیح دی، همدا شان ابن جریر کنې د معاذ بن جبل او ابن عمر رضی الله عنهما نه مروی حدیث کنې دولس سوه اوقیه راغلی دی. (۲) لیکن هغه حدیث هم منکر دی، ممکن دی چې هغه د ابی ابن کعب رضی الله عنه قول وی. لکه څنګه چې د نورو صحابه کرامو رضی الله عنهم هم دا فرمان دی. ابن مردویه کنې دی چې رسول الله صلی الله علیه و آله فرماني چې کوم سړې سل آیتونه او وانی نو هغه به غافلانو نه نه وی او چې چا د سلو نه تر زرو پورې اوونیل، هغه ته به الله تعالی یو قنطار اجر ورکړي او قنطار د لونې غر برابر دی. (۳) مستدرک حاکم کنې دی چې د دې آیت د دې لفظ مطلب د رسول الله صلی الله علیه و آله نه تپوس اوشو نو رسول الله صلی الله علیه و آله او فرماني چې دوه زره اوقیه. (۴) امام حاکم دی ته صحیح او د شیخینو په شرط بناني. بخاری او مسلم دا نه دي راوړي. طبرانی وغیره کنې دی چې زر دیناره. (۵) حسن بصری رحمته الله علیه نه موقوفا یا مرفوعا مروی دی چې دولس سوه دیناره. ابن عباس رضی الله عنهما نه هم دا مروی دی. ضحاک رحمته الله علیه فرماني چې بعضې خلق قنطار د دولسو سوو دینارو بناني. لیکن صحیح دادي چې ابو سعید خدری رضی الله عنه فرماني چې د غونې خرمن چې د سرو زرونه ډکه شی نو دې ته قنطار وانی. دا مرفوعا هم دي لیکن زیات صحیح موقوفا دي.

د اسونو مینه لول: د اسونو محبت په درې قسمه دي. یو خو هغه خلق دی چې اسونه ساتي او د الله تعالی په لار کنې اوځي او په هغې جهاد کوي نو د داسې خلقو د پاره دا اسونه د اجر او ثواب ذریعه او سبب گرځي، دویم هغه خلق چې د فخر او غرور د پاره نې ساتي دا هغوی دپاره وبال دي. دریم قسم هغه خلق دی چې د سوال نه د بچ کیدو دپاره او ددې د نسل دحفاظت دپاره نې پالي او د الله تعالی حق نه هیروي، دا نه اجر دي او نه عذاب. هم ددې مضمون حدیث په آیت «وَأَعِذُوا لَهُمْ» تفسیر کنې به راشي (انشاءالله تعالی). د «وَالْحَبْلُ الْمُتَمَمَّةُ» معنی خریدو والا وغیره ده. رسول الله صلی الله علیه و آله فرماني چې هر عربي اس سحر د مونځ په وخت کنې د الله تعالی اجازت سره دوه دعاګانې کوي. وانی چې انې الله تعالی ! تا چې زه د چا په لاس کنې ورکړي هم د هغه په زړه کنې د هغه د اهل و عیال نه زما محبت زیات کړي. (۶)

قوله تعالی: «وَالْأَنْعَامُ» نه مراد اوښ، چیلې او غواګانې دي. قوله تعالی: «وَالْحَرْثُ» نه مراد هغه زمکه ده چې دکر دپاره یا د باغ لګولو دپاره تیاره کړې شی. د مسند احمد حدیث کنې دی چې د انسان بهترین مال زیات نسل والا اسونه دی او زیاتي میوه دارې د کهجورو ونې دي. (۷)

قوله تعالی: «ذَلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» والله عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَا بیا فرماني چې داتول د دنیاوی فاندې څیزونه دي، د دې ځانې زینت، ددې محبت هغه څیزونه دي چې فانی او زوال والا دي. د ښه واپس کیدو ځانې او دبهترین ثواب ځانې الله تعالی سره دي مسند احمد کنې دی چې کله دا آیت نازل شو نو عمر بن خطاب رضی الله عنه او فرماني چې انې الله تعالی ! هرکله چې تا دي ته زینت ورکړو نو اوس د دې نه پس به څه وی؟ نو دې نه پس به دي باندې راتلونکې آیت نازل شو.

(۱) احمد: ۳۶۳/۲، ابن ماجه کتاب الادب باب بر الوالدین: ۳۶۶۰، وسنده حسن)۔

(۲) ابن جریر)۔

(۳) ابن مردویه)۔

(۴) حاکم: ۱۷۸/۲)۔

(۵) اوګوری حدیث سابق)۔

(۶) نسائي: کتاب الحبل باب دعوة الحبل: ۳۶۰۹، وسنده صحیح)۔

(۷) احمد: ۴۶۸/۳)۔

قوله تعالى: - قُلْ اُوْتِيتُكُمْ خَيْرًا مِّنْ ذٰلِكُمْ

چې انهي پيغمبر ﷺ اووايه دوى ته چې زه تاسوته ددي نه بهترين خيز اوتيايم دا خو يو نه يو ورځ فاني كيدونكې دې او زه تاسو لره چې كوم طرفته بلم هغه نه صرف هميشگير دې بلكه ټول عمر به باقى وي. واورنى دالله ﷻ نه ويريديكو دپاره جنت دې، چې د هغې د ونو مينځ كښې به قسم قسم نهرونه بهيري، د شهدو اوښيو اوشرابو اودپاكو اوبو، او هغه نعمتونه چې نه يوغور اوريدلى وي او نه يو سترگې ليدلى وي اونه په يو زړه كښې دهغې خيال راغلې وي. په دې جنتونوكښې به دا خلق هميشه وي. نه خو دوى د دې نه ويستلى شي او نه به ددوى نعمتونه كم كړي شي. دوى ته به بيبياني ملاوېږي چې دخباثت او گندگي نه به بالكل پاكې وي او نه هغوى ته حيض رازى او نه نفاس بالكل پاكې به وي. او د دې ټولو نه زيات دا چې دوى ته به دالله ﷻ رضا حاصله شي. او داسې چې ددې نه پس به د دوى نه نه خفه كيږي، ددې وجې سورت توبه كښې يو آيت كښې فرماي چې ﴿وَرِضْوَانٌ مِّنَ اللّٰهِ اَكْبَرُ﴾ د الله ﷻ د لرې رضامندۍ حاصليدل هم دټولو نه لوڼې خيز دې. يعنى د ټولو نعمتونو نه اعلى او د رب د مرضى مطابق نعمتونه. ټول په ټوله بندگان دالله ﷻ په نظر كښې دى او هغه پاك ذات ته ښه معلوم دى چې څوك د مهرباني مستحق دى.

الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا	إِنَّا أَمْنَا	فَاغْفِرْ لَنَا
داكسان دى چې وائي اي ربه زمونږه بيشكه مونږه ايمان راوړو نوبښنه او كړه مونږه ته		
دا هغه خلق دى چې وائي اني زمونږه ربه مونږ په تا ايمان راوړې دې انومونږ ته اوبښه		
ذُنُوبَنَا	وَقِنَا	عَذَابَ النَّارِ
دگناهونو زمونږه او بچ كړه مونږه د عذاب د اور نه دا خلق صبر كونكى دى صادقان دى		
گناهونه زمونږه او د عذاب نه موپه امان كښې اوساته دوى صبر كونكى دى رښتونى دى		
وَالْقَتِيتِينَ	وَالْمُنْفِقِينَ	وَالْمُسْتَغْفِرِينَ
او فرمان منونكى دى او خرچ كونكى دى او بښنه غوښتونكى دى په اخردشپو كښې		
تابعدار دى خيراتونه وركوي اود شپې په آخرى حصه كښې دېښني دعاگانې غواړي		

قوله تعالى: - الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا إِنَّا أَمْنَا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ

دسحر وخت كښې د استغفار ونيلو فضيلت: - الله ﷻ د خپلو بندگانو اوصاف بيان فرمائي چې هغوى وائي چې اني الله ﷻ مونږ ستا په ذات باندې اوستا په كتاب اوستا رسول ﷺ باندې ايمان راوړې دې. اني الله ﷻ ته زمونږ گناهونه معاف كړه ستا په ذات باندې ددې ايمان او ددې شريعت په بدله كښې او مونږ د جهنم اور نه اوساتي، دا متقيان خلق د الله ﷻ اطاعت كوي او د حرامو خيزونو نه ځان ساتي. د صبر نه كار اخلي. او د خپل ايمان په دعوى كښې هم رښتونى دى. ټول اعمال د خير كوي اگر چې د دوى په نفس دا كول گران وي. دوى اطاعت او خضوع او خشوع والا دى. خپل مال دالله ﷻ لار كښې خرچ كوي چې كوم ځانې كښې دوى ته حكم كيږي. صله رحمې كښې، رسته دارى لره باقى ساتلو كښې، د بدو نه منع كولو كښې، همدردى كولو كښې، اونيكې كولو كښې، د حاجتمندو، مسكينانو اوفقيرانو سره احسان كولو كښې سخاوت كوي. اوسحر وخت كښې په روستۍ شپه كښې پاسى او استغفار كوي. ددې نه معلوم شو چې په دې وخت كښې استغفار ډير فضيلت والا دى. دا هم اوونيلي شو چې د قرآن پاك په هغه آيت كښې چې يعقوب ﷻ خپلو بچو ته فرمايلى وو چې ﴿قَالَ سَوْفَ أُسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبِّي﴾ يعنى اوس لږ وخت پس به زه تاسولره د خپل رب نه بخښنه غواړم.

دې نه مراد هم د پيشمنی وخت دې خپل اولاد ته فرمائی چې زه به د پيشمنی په وخت کښې ستاسو د پارہ استغفار کوم،

په اخر د شپه کښې د الله ﷻ اسمان د دنيا ته راتکې - بخاری اومسلم کښې يو حديث کښې دی او دا حديث د ډيرو صحابه کرامو ﷺ نه نقل دې چې رسول الله ﷺ اوفرمانيل الله ﷻ هره شپه په آخر شپه کښې اسمان د دنيا ته راشی او فرمائی چې څوک سائل شته چې زه ورته ورکړم؟ څوک دعا غوښتلو والا شته دې چې زه نې دعا قبوله کړم. څوک استغفار والا شته دې چې زه نې اوبخښم. (۱)

د رسول الله ﷺ وترو له اخري حصې د شپې کښې کول: حافظ ابوالحسن دارقطني ﷺ په دې مسئله باندې يو مستقل کتاب ليکلی دې او په هغې کښې نې ديو حديث ټول سندونه اوتول الفاظ وارد کړي دي. بخاری اومسلم کښې عائشه رضی الله عنها نه مروی دی چې رسول الله ﷺ اوله شپه اومينځنۍ شپه او آخری شپه کښې وتر کړی وو. د ټولونه آخری وخت د د رسول الله ﷺ د وترو کولو هغه د پيشمنی وخت وو. (۲)

په اخر د شپه کښې د بعضې صحابه کرامو ﷺ د استغفار معمول: عبدالله بن عمر ﷺ به د شپې تهجد کول او د خپل غلام نافع رضی الله عنه نه به نې تپوس کولو چې سحر شو؟ هرکله چې هغه اوونيل چې او نو بيا به دوی تر صبا صادق پورې په دعاواستغفار کښې مشغول وو (۳) حاطب رضی الله عنه فرمائی چې د سحر په وخت کښې ما واوريدل چې يو سړي د مسجد په يو گوټ کښې وانی چې انې الله ﷻ! تا ماته حکم اوکړو او ما اومنلو. دا د سحر وخت دې ما اوبخښه، ما اوکتل نو هغه عبدالله بن مسعود ﷺ وو. انس بن مالک ﷺ فرمائی چې مونږ ته به حکم کيدو چې مونږ د تهجد مونځ ادا کړو نو د سحر آخری وخت کښې اویا خل استغفار کوو. او د الله ﷻ نه دعا اوغواړو.

شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ	
گواهی کړې ده الله په دې شان چی نشته لائق د عبادت مگر اham هغه دې او (د گواهی) فریستو هم کړې ده	
اللَّهُ پاک په دې خبره گواه دې چې بغیر دهغه نه بل څوک د عبادت لائق نشته او فریستی	
وَأُولُوا الْعِلْمِ قَالُوا بِالْقِسْطِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ	
او خاوندان د علم مضبوط ولاړ دی په انصاف چی نشته دې هیڅوک لائق د عبادت مگر اham دغه غالب	
او عالمان په دې خبره گواه دی او په انصاف محکم ولاړ دی بې د الله نه بل څوک معبود نشته هغه	
الْحَكِيمُ إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ	
او حکیم دې بیشکه دین په نیز د الله صرف اسلام دې اونه وو کړې اختلاف هغه کسانو	
غالب او صاحب د حکمت دې د الله پاک په نیز (مقبول) ترین دین صرف اسلام دې او اهل کتابو چې کوم	
أَوْثُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا	
چې ورکړې شوي وو او رته کتاب مگر اوستود هغې نه چې راغې هغوی ته علم ایه وجه دزیاتی کولو	
اختلف کړې دې هغه د علم راتلوننه پس دې دهغې وجه صرف داده چې پخپل مینځ کښې نې ضد کولو	

(۱) صحیح بخاری کتاب التهجید باب الدعاء والصلاة من آخر الليل: ۱۱۴۵، صحیح مسلم: ۷۵۷، ابوداود: ۱۳۱۵ -
 (۲) صحیح بخاری کتاب الوتر ساعات الوتر: ۹۹۶، صحیح مسلم: ۱۷۳۶، ابوداود: ۱۴۳۵، نسائی: ۶۸۲، ترمذی: ۴۵۶، ابن ماجه: ۱۱۸۵ -
 (۳) ابن ابی حاتم: ۱۴۵/۲ -

بَيْنَهُمْ	وَمَنْ يَكْفُرْ	بِآيَاتِ اللَّهِ	فَإِنَّ اللَّهَ	سَرِيعُ الْحِسَابِ
پہ خپل منہ کنہی اوڅوک چی انکار کوی ادا یتونو دالله نه نو بیشکه الله زر حساب اغستونکي دي	اوڅوک چی دالله پاک ادا یتونونه انکاری وی نو بیشکه الله پاک حساب اخستلو کنہی ډیر تیز دي	فَإِنْ	حَاجُّوكَ	فَقُلْ
نوکه چری جگره کوی تا سره دا خلق نو ورته اووایه چی تابع کړې دي خان خپل الله ته	اوکه هم دوی تا سره جنگ کوی نوته ورته اووایه چی ما خپل خان دالله پاک حکم تابع کړې دي	وَمَنْ اتَّبَعَنِي	وَقُلْ	لِلَّذِينَ
او هغه څوک چی تابعداری کوی زما او اووایه هغه کسانو ته چی ورکړې شوې دي کتاب او امیانو ته	او هغه چا هم چی زما تابعدار دی او داهل کتاب او امیانو نه مشرکانو نه تپوس او کړه	عَاسَلَّمْتُمْ	فَإِنْ أَسَلِمُوا	فَقَدْ
آیا تا سوهم خان تابع کړې دي هغه ته نو که هغوی هم خان تابع کړو دالله نوی بیشکه	چی آیا تا سوهم دهغه حکمونه منی نو که دوی تابعدار وی نو یقینا	أَهْتَدَوْا	وَأَنْ تَوَلَّوْا	فَإِنَّمَا عَلَيْكَ
چی وی موندله نیغه لار او که مخ نی وړو نو بیشکه چی په تا باندې ارسونه ده پیغام او الله	سمه لار نی بیامونده او که ددی نه نی مخ او گرزولو نو ستا کار خوصرف (حق آواز رسول دی او الله	بَصِيرٌ	بِالْعِبَادِ	
کتونکي دي د معاملاتو د بندگانو	د بندگانو کارونه وینی گوری			

قوله تعالى: - شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ

الله ﷻ ته صرف دين اسلام مقبول دي: - الله ﷻ پخپله شهادت ورکوی نود هغه پاک ذات شهادت کافی دي. هغه دټولونه زيات رېښتونې او شاهد دي. د ټولو نه زياته رېښتونې خبره دهغه پاک ذات ده. هغه پاک ذات فرمانی چې ټول مخلوق د هغه پاک ذات غلام دي. او هغه ذات ټول پیدا کړی دی. او هم د هغه پاک ذات ټول محتاج دی. هغه دټولو نه بې نیاز دي. الوهیت کنهې هغه یو دی او لا شریک دي. د هغه لونی ذات نه بل څوک دسجدي لائق نشته دي، لکه فرمان دي چې ﴿لَکِنِ اللَّهُ يَشْهَدُ بِمَا أَنْزَلَ إِلَیْکَ﴾ یعنی لیکن الله ﷻ د دي کتاب په ذریعه چی تا ته کوم علم د خپل طرفه نازلوی (هغه د دي) گواهی ورکوی او فرښتي هم گواهی ورکوی او د الله ﷻ شهادت کافی دي.

قوله تعالى: - وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ

د علماء کرامو فضیلت: - بیا خپل شهادت سره د فرښتو او علماء کرامو شهادت یو ځانې کوی. دي ځانې کنهې د علماء کرامو ډېر لوڼې فضیلت هم ثابتیږي. بلکه خصوصیت ﴿قَائِمًا﴾ د نصب د حال کیدو په وجه سره دي. هغه پاک ذات په هر حال او هر حالت کنهې همداشان دي، بیا د تاکید په طور دوباره اشاره کوی چې معبود حقیقی صرف هغه پاک ذات دي او هغه غالب او عظمت او لونی والا دي او هغه لونی ذات په خپلو اقوالو او افعالو قدرت او تقدیر کنهې حکمتونو والا دي.

د دې آيت په حقله د رسول الله ﷺ عمل مبارک: مسند احمد کښې دې چې رسول الله ﷺ د عرفات په ورځ د دې آيت تلاوت او فرمائيلو او ﴿الحکيم﴾ پورې نې اولوستلو او وې فرمائيل چې ﴿وانا على ذلك من الشاهدين يارب﴾ (۱) ابن ابی حاتم کښې دې چې رسول الله ﷺ دا شان او فرمائيل چې ﴿وانا اشهد اى رب﴾ (۲) طبرانی کښې دې چې حضرت غالب قطان ؓ فرمانی چې زه کوفې ته د تجارت په غرض لارم حضرت اعمش ته نزدې پاتې شوم، د شپې حضرت اعمش تهجدو د پاره پاسيدو او تهجد کولو کولو کښې چې کله نې دا آيت ﴿ان الدين عند الله الاسلام﴾ اولوستلو نو وې فرمائيل ﴿وانا اشهد بما شهد الله به واستودع الله هذه الشهادة وهى لى عند الله ودیعة﴾ يعنى زه گواهی ورکوم د هغه ذات چې د هغه شهادت الله ﷻ ورکړې دې او زه دا شهادت الله ﷻ ته سپارم، دا زما امانت الله تعالى سره دې.

بيا نې څو ځل ﴿ان الدين عند الله الاسلام﴾ او ونيو، ما زړه کښې خيال اوکړو چې شايد دې باره کښې دوى څه حديث مبارک اوريدلې وى. سحر سحر حاضر شوم او عرض مې اوکړو چې انې ابو محمد څه خبره وه چې تاسو دا آيت بار بار لوستلو وې فرمائيل چې تاته ددې فضيلت نه دې معلوم؟ ما اوونيل زه څو ټوله مياشت ستاسو په خدمت کښې حاضر اووم ليکن تاسو څه حديث نه دې بيان کړې وې فرمائيل چې د الله ﷻ قسم چې زه به نې ټول کال بيان نه کړم. ما د دې حديث آوريدو دپاره يو کال انتظار اوکړو او د هغوى دروازه باندې پروت ووم. هرکله چې هغه کال مکمل شو نو ما اوونيل چې انې ابو محمد کال څو تير شو. نو هغوى اوونيل چې ښه ده واوړه. ابو وائل حديث بيان کړې دې او هغه د عبدالله نه اوريدلې دې. هغه فرمانی چې رسول الله ﷺ فرمائيلی دې چې د دې ويونکې به د قيامت په ورځ راوستلې شى او الله ﷻ به او فرمانی چې زما دې بنده زما نه وعده اخستې ده او ما وعده پورا کړه. زه په وعده پوره کولو کښې د ټولو نه زيات يم زما دابنده جنت ته داخل کړئ. (۳)

قوله تعالى: ﴿ان الدين عند الله الاسلام﴾
بيا الله ﷻ فرمانی چې هغه صرف اسلام لره قبلوى، اسلام په هره زمانه کښې د پيغمبر د وحى منلو نوم دې. د ټولو نه آخرى او د ټولو رسولانو خاتم زمونږ پيغمبر محمد ﷺ دې، د رسول الله ﷺ نبوت نه پس ټولې لارې بندې شوې، اوس چې کوم سړې د رسول الله ﷺ د شريعت نه سوا په بل څيز باندې عمل کوى نود الله ﷻ په نيز هغه ديندار نه دې لکه بل خانې کښې فرمانی چې ﴿وَمَنْ يَتَّبِعْ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ﴾ چې کوم سړې د اسلام نه سوا بل دين لره خپل کړى نو هغه به نشى قبلولې. همداشان په دې آيت کښې د دين انحصار صرف په اسلام باندې دې.

دان د همزې کسره او فتحه کښې اختلاف دې: د ابن عباس ؓ قرات کښې ﴿شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ﴾ د ان د همزې په کسرې سره، دې او ﴿ان الاسلام﴾ په خانې د ان الدين، دې. نومعنى به دا وى چې پخپله الله ﷻ گواهی ورکړې ده او هغه فرښتو او ذى علم انسانانو چې الله ﷻ ته مقبول دين صرف او صرف اسلام دې. د جمهورو قرات کښې دا زير سره دې. او د معنى لحاظ سره دواړه صحيح دى ليکن د جمهورو قول زيات ظاهر دې. والله اعلم.

(۱) احمد: ۱۶۶/۱، طبرانی: ۲۵۰، مجمع الزوائد: ۳۲۸/۶، علم اليوم والليلة لابن السني: ۴۳۵، ابن ابی حاتم: ۲۴۶، ددې سند کښې جبير بن عمرو القرشي ابوسعبد الانصاري او ابو يحيى مولى آل زبير مجهول راوى دې او گورنى الموسوعة الحديثية: ۳۷/۳ نو دا حديث پاک ضعيف دې.

(۲) طبرانی: ۲۵۰، ددې سند کښې ابو سعيد عمر بن حفص بن ثابت مجهول راوى دې نو دا حديث پاک ضعيف دې.
(۳) طبرانی: ۱۰۴۵۳، مسنده ضعيف علامه هيثمى ؓ مجمع الزوائد: ۳۲۶/۲، کښې فرمانی چه ددې سند کښې عمر بن مختار ضعيف راوى دې.

قوله تعالى: - وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ اَوْثَرُوا الْكِتَابَ اِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ

بیا ارشاد فرمائی چي مخکينينو اهل کتابو د خپلو پيغمبرانو په راتلو او د الله ﷻ د کتاب نازلیدو نه پس اختلاف او کړو او د دې وجه صرف په خپل مينځ کښې بغض او کينه وه. چي څوک دا وائی نو زه د هغه خلاف یم اگر چي هغه حق وائی.

قوله تعالى: - وَمَنْ يَكْفُرْ بِآيَاتِ اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ

بیا ارشاد دې چي هر کله د الله ﷻ آيتونه نازل شو او څوک ددې انکار کوي او دا او نه مني نو الله ﷻ به هم هغه ته ددې تکذيب ډيره زرسزا ورکړي. او دوی ته به د کتاب الله په مخالفت عذاب ورکوي. او ده ته به ددې شرارت سزا ورکوي.

قوله تعالى: - فَإِنْ حَاجَّكَ فَقُلْ اسَلَّمْتُ وَجْهِي لِلَّهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِ

بیا فرمائی که چرې دا خلق تاسره د خدائي د توحيد په حقله جنگ کوي نو ته او وایه چي زه به خالص د الله ﷻ عبادت کوم او هغه لوني ذات سره څوک شريك نشته دې اونه دهغه په شان څوک شته دې اونه د هغه اولاد شته دې اونه د هغه ښځه او چي څوک هم زما امتي دې زما په دين دې، د دې ټولو قول هم دا دې لکه بل خانې کښې فرمائی چي ﴿قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي اَدْعُو إِلَى اللَّهِ عَلَى بَصِيرَةٍ اَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِ﴾ يعني همدا زما لار ده تاسو لره ښه په طريقه رابلئ الله ﷻ طرفته زه هم او زما تابعدار هم.

قوله تعالى: - وَقُلْ لِلَّذِينَ اَوْثَرُوا الْكِتَابَ وَالْأُمِّيِّينَ اسَلَّمْتُ

بیا حکم کيږي چي اني نبي ﷺ! دې نصرانيانو او يهودو ته او وایه، چي د کومو په لاس کښې د الله ﷻ کتاب دې او دې مشرکانو ته او وایه چي ستاسو د ټولو هدايت اسلام کښې دې او که دوی نې اونه مني نو هيڅ خبره نه ده، تاسو خپل فرض د تبليغ پورا کړو، الله ﷻ په ټولو ښه پوهيږي، ددې ټولو واپسي هغه لوني ذات طرفته ده. چالره چي او غواړي نو سمه لار ورته اوښائي او چالره چي او غواړي نو گمراهي کړي. هغه پاک ذات ته خپل حکمت ښه معلوم دې. دهغه حجت خو پورا کيږي، ټول بندگان دهغه په نظر کښې دي، هغه ته ټول ښه معلوم دي، د هدايت مستحق څوک دې، د گمراهي مستحق څوک دې، د هغه پاک ذات نه هيڅوک تپوس کولو والا نشته دې.

دا آيت او ددې په شان نورو آيتونو نه دا خبره ښکاره ده چي رسول الله ﷺ ټول مخلوق ته الله تعالى خپل رسول جوړ کړې او راليکلې دي. او پخپله د دوی د دين احکام په دې باندې دلالت کوي. او په کتاب وسنت کښې ډير آيتونه او احاديث په دې مضمون راغلي دي. قرآن پاک کښې دی چي ﴿قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ اِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا﴾ يعني انې خلقو ازه ستاسو ټولو طرفته د الله رسول یم. او يو بل آيت کښې دی چي ﴿ثَبِّرْكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا﴾ يعني بابرکت دې هغه الله ﷻ چي هغه په خپل بنده باندې قرآن پاک نازل کړو، چي دا د دنيا والو د پاره تنبيه کولو والا جوړ شي.

بخاري او مسلم وغيره کښې ډير واقعات تواتر سره ثابت دي چي رسول الله ﷺ د چاپير چل ټولو بادشاهانو ته او نورو خلقو ته خطونه اوليکل او وې ليرل او په هغې کښې رسول الله ﷺ هغوی ته دعوت ورکړې وو که هغه عرب وو او که عجم، اهل کتاب وو او که بل مذهب والا وو، دا شان رسول الله ﷺ د تبليغ فرض کمال ته اورسولو. (۱)

څوک چي د بې ايماني په حالت کښې مې شو هغه جهنمي دي. - مسند عبدالرزاق کښې ابوهريره ؓ نه روايت دې چي رسول الله ﷺ او فرمايل چي په هغه الله ﷻ مې دې قسم وي چي د هغه په قبضه کښې زما ساه ده، چي د دې امت کوم يو سړی ته زما د نبوت آواز اورسيدو او هغه په راوړې شوی څيز باندې ايمان راوړو که هغه يهودی وي او که نصرانی او دې د دې بې ايماني حالت کښې مې شو نو دې بالکل

جہنمی دی. (۱) مسلم شریف کنبی ہم یو حدیث دی زہر تور سپین طرفته د الله تعالى نبی جوړ کړې شوي راپرلې شوي يم. (۲)

نبی ﷺ د ټولو انسانانو د پاره رسول دي. او یو حدیث پاک کنبی دا هم دی چې هر نبی صرف خپل قوم ته راپرلې کیږي مگر زه ټولو انسانانو د پاره نبی جوړې کړې شوي او لیرې شوي يم. (۳)

کلمه د شهادت د جہنم نه د خلاصی ذریعه ده. مسند احمد کنبی انس رضی الله عنه روایت دي چې یو یهودی هلك بيمار شو او دي هلك به د نبی ﷺ د پاره اوبه ایښودې او د دوی پیزار به ئې راوړو. رسول الله ﷺ د هغه د بيمار پرسې د پاره تشریف راوړو، په دغه وخت کنبی د هغه پلار هم د هغه سر ته ناست وو. رسول الله ﷺ او فرمائیل چې اني فلانيه لا اله الا الله او وايه. هغه خپل پلار طرفته او کتل. پلار ورته او کتل او ورته ئې اوونیل چې د ابوالقاسم ﷺ خبره اومنه. نو هغه هلك اوونیل چې اشهد ان لا اله الا الله والله رسول الله ﷺ. رسول الله ﷺ د هغه ځانې نه تشریف یووړ او دا ئې او فرمائیل چې د الله ﷻ شکر دي چې هغه لونې ذات دا هلك زما په وجه د جہنم د اور نه بچ کړو. دا صحیح بخاری کنبی امام بخاری رحمه الله علیه راوړې دي. (۴) د دوی نه سوا نور هم ډیر صحیح احادیث او د قرآن پاک آیتونه دي.

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ	
بیشکه هغه کسان چې انکار کوي د آیتونو د الله نه	
.....بیشکه کوم خلق چه د الله تعالى د آیتونو نه انکار کوي	
وَيَقْتُلُونَ النَّبِيْنَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَيَقْتُلُونَ الَّذِينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ	
او وژني پیغمبران په ناحقه او قتل کوي هغه کسان چې حکم کوي په انصاف کولو سره	
او په ناحقه پیغمبران قتلوي او هر هغه څوک قتلوي چې د خلقو تر مینځ د عدل او انصاف کولو حکم کوي	
مِنَ النَّاسِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ۝ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ حَبِطَتْ	
د خلقو نه انوزیرې ورکړه هغوی ته د عذاب دردناک هم دا هغه کسان دي چې ضائع شو	
نوداسې کسانو ته د دردناک عذاب زیرې ورکړه دا هغه بد بخته خلق دي چې عملونه ئې ضائع شول	
أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ مِّنْ نَّصِيرٍ ۝	
عملونه د هغوی په دنیا او په آخرت کنبی او نشته د پاره د هغوی هیڅ مددگاران	
په دنیا او آخرت دواړو کنبی او دوی سره مدد کونکي څوک نشته	

قوله تعالى: إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ

د یهودیانو د کفر او خپلو پیغمبرانو لړه د قتل کولو په وجه مذمت. دلته د هغه اهل کتابو مذمت بیانېږي چې کومو به د گناه او حرمت کارونه کول. د الله ﷻ هغه خبرې ئې دروغ گنرلې چې کومې هغه د مخکنی وروستو د خپلو رسولانو په ذریعه لیرې وې، دومره نه بلکه پیغمبران به ئې قتل کول. او دومر سرکش وو چې کومو خلقو به دوی ته د عدل و انصاف خبرې کولې هغوی به ئې ختمول. حدیث

(۱) صحیح مسلم کتاب الایمان باب وجوب الایمان برسالة نبينا محمد: (۱۵۳) -

(۲) مسلم کتاب المساجد باب المساجد ومواضع الصلاة: (۵۲۱) -

(۳) صحیح بخاری کتاب الیمیم باب رقم: ۱/ ۳۳۵، صحیح مسلم: ۵۲۱، نسائی: (۴۳۲) -

(۴) احمد: ۱۷۵/۳، صحیح بخاری کتاب الجنائز باب اذا سلم الصبي فمات: ۱۳۵۶، ابوداود: (۳۰۹۵) -

کنبی دی چې کبر و غرور هم دا دې چې حق نه منل او حق منونکو لره ذلیل کول. (۱) مسند ابن ابی حاتم کنبی دی چې ابو عبیده بن جراح رضی اللہ عنہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نه تپوس او کړو چې د ټولو نه زیات سخت عذاب به په چا وی؟ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل چې په هغه چا چې چا نبی قتل کړو یا نې یو داسې سړې قتل کړو چې هغه د نیکی لار خودلو والا او د بدنې نه منع کولو والا وی.

قوله تعالى: وَيَقْتُلُونَ النَّبِيَّ بِغَيْرِ حَقٍّ

بیا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دا آیت مبارک تلاوت کړو او وې فرمائیل چې انې ابو عبیده رضی اللہ عنہ! بنی اسرائیلو درې خلونېست نبیان د ورځې په اوله حصه کنبی یو ساعت کنبی قتل کړل، بیا نې یو سل او یا بنی اسرائیل ایماندار قتل کړل دا هغه ایمانداره وو چې دوی نې د دې انبیاء د قتل نه منع کړې وو. او دوی ته به نې نیغه لار خودله او د بدنې نه به نې منع کول. او هغه ټول نې د دې ورځې په آخری حصه کنبی قتل کړل په دې آیت کنبی اللہ عز وجل دهغوی ذکر کوی. (۲)

ابن جریر کنبی دی چې عبدالله بن مسعود رضی اللہ عنہ فرمائی چې بنی اسرائیلو درې سوه نبیان علیهم السلام د ورځې په شروع کنبی قتل کړی وو او ما بنام سبزی خرڅولو ته کنبیاستل (۳) نو ددې خلقو ددې سرکشی په وجه اللہ عز وجل دوی په دنیا کنبی خوار او ذلیل کړل. او آخرت کنبی هم د دوی دپاره د رسوانی بدترین عذاب تیار دې.

قوله تعالى: قَبِيْرُهُمْ يَعَذِّبُ آلِيْهِمْ :: ددې وجې فرمائی چې دوی ته د دردناک او ذلت والا عذاب خبر ورکړه.

قوله تعالى: أُولَٰئِكَ الَّذِينَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ

ددوی اعمال په دنیا کنبی هم خراب او په آخرت کنبی هم برباد او ددوی به هیڅوک مددگار او سفارشی نه وی.

أَكْمَرُّ	إِلَى الَّذِينَ	أُوتُوا	نَصِيْبًا	مِّنَ الْكِتَابِ	يُدْعَوْنَ
آیاتاونه لیدل	هغه کسان	چې ورکړې شوې وه	حصه	د کتاب نه	دهغوی چې اوبللې شی
آیا ته نه گوري چې کومو خلقوته د الله	د کتاب نه څه حصه ورکړې شوې ده	دهغوی دا حال دې چې د الله			
إِلَى كِتَابِ اللَّهِ	لِيَحْكُمَ	بَيْنَهُمْ	ثُمَّ	يَتَوَلَّى	فَرِيقٌ
کتاب	د الله ته	چې فیصله او کړی هغه	په منځ دهغوی کنبی اییا	مخ اړوی	یوه ډله
کتاب ورته ورکړې شوې دې	په دې غرض چې	ددوی تر منځه فیصله او کړی	نوددوی یوه ډله		
مِّنْهُمْ	وَهُمْ	مُعْرَضُونَ	ذَلِكَ	بِأَنَّهُمْ	قَالُوا
دهغوی نه	او دهغوی	تل ډډه کونکی د حق نه	دا کار ځکه کوی چې	بیشکه دهغوی	وائی
ددې نه ډډه کوی	او ددوی همیشه د حق نه مخ گرزولې دې	دا ځکه چې ددوی دا خیال دې چې			
النَّارُ إِلَّا	أَيَّامًا	مَّعْدُودَاتٍ	وَّغَرَّهُمْ	فِي دِينِهِمْ	مَا
اور	مگر	یوڅو ورځې	شمارلې شوی	او دهوکه کړی دی	دهغوی په دین خپل کنبی
د شمیر د یوڅو ورځونه	بغیر مونږ ته به	هیڅکله د دوزخ اور نه	اونه رسی	او د دین په باره	کنبی

(۱) صحیح مسلم کتاب الایمان باب تحریم الکبر و بیانہ: (۹۱)۔

(۲) ابن ابی حاتم: (۱۶۲، ۶/۲)۔

(۳) الطبری: (۲۷۷۷)۔

كَانُوا يَفْقِرُونَ ﴿٣٠﴾	فَكَيْفَ	إِذَا	جَمَعْنَاهُمْ	لِيَوْمِ
چی جوړول به نې دخان نه نو څه حال به وی اكله چی ارا جمع کړو مونږه هغوی دپاره دهغه ورځ				
دوی خپلو دروغونو خیالونو غولولوی دی نو څنگه عجیبه به وی چی مونږ دوی ټول په هغه ورځ ارا جمع کړو				
لَا رَيْبَ	فِيهِ	وَوُفِّيَتْ	كُلُّ نَفْسٍ	مَا كَسَبَتْ
چی نشته شك په هغې کښې او پوره بدله به ورکړې شی هر نفس ته د هغه عمل چی کړې نې وی				
چی دهغې په ارا جمع کولو کښې هیڅ شک نشته او هر یو کس ته دخپل عمل پوره پوره بدله ورکړې کیږی				
وَهُمْ	لَا يُظْلَمُونَ ﴿٣١﴾			
او په هغوی به نه کیږی هیڅ ظلم				
او په دوی به ظلم نه کیږی				

قوله تعالى: - اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِيْنَ اٰوْتُوْا نَصِيْبًا مِّنَ الْكِتٰبِ يُذْعَوْنَ اِلَى كِتٰبِ اللّٰهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ.....

د یهودیانو او نصرا نیانو دعوی باطلی دی. - دلته الله ﷻ فرمائی چې دا یهود و نصاری پخپله دعوی کښې هم دروغون دی. چې د دوی په تورات او انجیل باندې ایمان دې ځکه کله چې دوی ته د دوی د کتابونو د هدایت مطابق په نبی آخرالزمان باندې د ایمان راوړو او در رسول الله ﷺ تابعدارئ طرفته راوبللې شی نو دوی مخ واپړی او تښتی. ددې نه د دوی سرکشی او تکبر او دښمنی او مخالفت ظاهریږی

قوله تعالى: - ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَالُوْا لَنْ نَّمْسَكَ النَّارُ الْاٰیٰمًا مَّغْدُوْبًا

ددې حق په مخالفت او په دې بې ځایه سرکشی دوی دې څیز (تکبر وغیره) زړور کړی دی چې دوی د الله ﷻ په کتاب کښې داسې خبرې جوړوی چې هغه د الله تعالی کتاب کښې نشته دې او دوی دخپل طرفه بیانوی چې مونږ خو به لرې ورځې په اور کښې یو. یعنی صرف اووه ورځې د دنیا حساب سره. د هر زر کاله پس یو ورځ، د دې پورا تفسیر په سورة بقره کښې تیر شوی دې. په باطل او د خان جوړ شوي دین باندې دوی ولاړ وو. حالانکه دا د دوی خپل خیال دې، الله ﷻ نه داسې خبره کړې ده او نه د دوی څه کتابی دلیل دوی سره شته دې.

قوله تعالى: - فَكَيْفَ اِذَا جَمَعْنَاهُمْ لِيَوْمِ لَا رَيْبَ فِيْهِ

بیا الله ﷻ دوی رتې او دوی ته دهمکې ورکوی او فرمائی چې د دوی به د قیامت په ورځ څه حال وی؟ دوی په الله ﷻ باندې دروغ اوتړل او د رسولانو تکذیب نې اوکړو او حق علماء نې قتل کړل. یو یو به الله ﷻ ته جواب ورکوی او د یو یو گناه سزا به مومی. دهغه ورځې په راتلو کښې هیڅ شک نشته دې.

قوله تعالى: - وَوُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ

په هغه ورځ به هر سړی ته پورا پورا بدله ملاویږی. او په هیچا به هیڅ ظلم نه کیږی.

قُلِ	اَللّٰهُمَّ	مَلِكُ الْمَلِكِ	تُوْتِي الْمَلِكَ
ا	اوایه ای الله	مالکه دباشاهی ته ورکوی بادشاهی	
	ا	(انې پیغمبره) ته ورته اوایه چې انې الله دبادشاهی واکداره ورکوی بادشاهی	
مَنْ تَشَاءُ	وَتَنْزِعُ	الْمَلِكَ	مِمَّنْ تَشَاءُ
هغه چاته چې ته اوغواړې اواخلې	بادشاهی دهغه چانه چې ته اوغواړې او عزت ورکوی هغه چاته		
چاته چې اوغواړې او دچانه چې اوغواړې نو حکومت اخلي			

تَشَاءُ	وَتُذِلُّ مَنْ	تَشَاءُ	بِيَدِكَ الْخَيْرُ	إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ
چی تہ او غوارې او ذلیلہ کوی اہغه خوګ اچی او غوارې تہا پہ لاس ستا کنبی خیر دې ایشک تہا پہ هرڅیز باند				
چاته چې دې خوبه شی او چاته چه او غوارې نو ذلیل نی کړې اتول خیر ستا په لاس کنبی دې ایشک تہ په هرڅیز				
قَدِيرٌ ۝ تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَتُؤَلِّجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ				
قادر نی تہ نباسی شپہ په ورځ کنبی اوتہ نباسی ورځ په شپہ کنبی او تہ راوباسی ژوندی				
قدرت لرې تہ شپہ په ورځ کنبی داخلوی او ورځ په شپہ کنبی داخلوی اومړی نه				
مِنَ الْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَتَرْزُقُ مَنْ تَشَاءُ بِغَيْرِ				
د مړی نه او تہ راوباسی مړې د ژوندی نه او تہ رزق ورکوي اہغه چاته چې او غوارې تہ بی				
ژوندې راوباسی اود ژوندی نه مړی راوباسی او چاته چې او غوارې نوبی حسابہ روزی				
حِسَابٍ ۝				
حساب				
ورکوي				

قوله تعالى: قُلِ اللَّهُمَّ مَلِكُ الْمُلْكِ

د عزت، ذلت او د کائنات ټول نظم د الله تعالى په اختيار کنبی دې: - الله ﷻ فرمانی چې انبي محمد ﷺ! تاسو دخپل رب د تعظيم په توګه اودهغه لونی ذات د شکر ادا کولو اوهغه عظيم ذات ته دکارونو سپارلو دپاره او په هغه پاک ذات باندې د پورا بهر وسې په توګه په دې الفاظو د هغه لونی بیان کړه چې کوم پورته بیان شول

قوله تعالى: تُوْفِّي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ

يعنى اني الله ﷻ مالك الملك هم ستا ذات دې چې ستا ملكيت کنبی ټول جهان دې چې چاته ته او غوارې بادشاهی ورکوي او چې چاته ته او غوارې نو اخلي ترې او هم ته ورکولو والا او اخستلو والا نې ته چې څه غوارې نو هغه کوي او څه چې نه غوارې نو هغه نشي کيدې.

په دې آيت کنبی ددې خبرې هم تنبيه او د هغه نعمت د شکر ادا کولو هم حکم دې چې کوم رسول الله ﷺ ته او د رسول الله ﷺ امت ته ورکړې شو او نبوت نې دبنی اسرائيلو نه واخستو او محمد ﷺ ته نې ورکړو او رسول الله ﷺ على الاطلاق د نبیانو عليهم السلام خاتم او دټول جن و انس طرفته رسول جوړ شوې ليرلې شوې وو. د رسول الله ﷺ ذات مبارك کنبی ټولې مخکې خوبي جمع دی او رسول الله ﷺ ته هغه فضيلتونه ورکړې شو چې دکومو نه ټول نبیان عليهم السلام محروم وو، ګه هغه د الله ﷻ د طرفنه وو او ګه پخپله د دوی د شريعت معامله کنبی وو او ګه راتلونکو خبرو متعلق وو. رسول الله ﷺ باندې نې د آخرت ټول حقانق ښکاره کړل. د رسول الله ﷺ امت نې د مشرق نه تر مغربه پورې خور کړو او د رسول الله ﷺ دين او مذهب نې په ټولو مذهبونو باندې غالب کړو. د الله ﷻ درود و سلام دې وی په رسول الله ﷺ باندې او اوس نه واخله تر قيامته پورې ترکومي چې دشپې او ورځې تل راتلل باقی وی. الله ﷻ دې په رسول الله ﷺ باندې رحمتونه نازل کړی هميشه هميشه دپاره آمين.

قوله تعالى: وَتُعْزِزُ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ

بيا فرمانی چې اووايه انبي الله ﷻ! هم ته په خپل مخلوق کنبی ادلی بدلی کولې شي او چې څه غوارې نو هغه کوي چې کوم خلق دا خبره کوی چې الله ﷻ په دې دواړو قبيلو کنبی ولې په يو لونی سړی

باندې خپل کلام نازل نه کړو؟ الله ﷻ د دې رد کښې فرمانی چې ﴿أَهْمُ يَقِيمُونَ رَحْمَةً رَبِّكَ﴾: یعنی آیا ستا د رب د رحمت تقسیمونکی دوی دی. او د دوی د روزی مالکان هم مونږ یو چې چالره او غواړونو کمه ورکړو او چا لره او غواړو نو زیاته. نو بیا مونږ باندې حکومت کولو والا دا څوک دې؟ چې فلانی سرې نې ولې نبی جوړنکړو یا نبوت زمونږ د ملکیت څیز دې. مونږ ته پته ده چې دهغه د ورکړې قابل څوک دې. لکه بل خانې کښې ارشاد دې چې ﴿اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ﴾: یعنی چې چرته هم الله ﷻ خپل رحمت نازلوی نو هغه لونې ذات ته ښه معلوم وی. او بل خانې کښې فرمانی چې ﴿الظُّرُوفُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ﴾: یعنی او گوره چې مونږ څنگه دوی ته په یو بل باندې برتری ورکړه.

قوله تعالى: - تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَتُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ

بیا فرمانی چې هم ستا ذات دې چې د شپې اوږدوالی کموی او شپه ورځ برابر وی. او د یو حصه بل ته ورکړې او کموی او اوږدوی نې. بیا نې برابر وی. زمکه او آسمان باندې، او نمر او سپوږمۍ باندې ستا ټوله قبضه ده. دا شان گرمۍ نه پس یخنۍ او یخنۍ نه پس گرمۍ راوستل ستا په قدرت کښې دی. په بهار او خزان باندې هم ته قادر نې.

قوله تعالى: - وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ

او هم ستا ذات دې چې د ژوندی نه مړ او مړی نه ژوندی پیدا کوی. مومن د کافر نه او کافر نه مومن پیدا کوي. چرکه د اگۍ نه او اگۍ نه چرکه پیدا کوي. او د اشان ټول څیزونه ستا په قبضه کښې دی.

قوله تعالى: - وَتَرْزُقُ مَنْ تَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ

چا لره چې او غواړې نو دومره مال ورکړې چې دشمیر نه هم زیات وی. او چالره چې او غواړې نو د لورې ختمولو د پاره ورته روټۍ هم نه ورکوي. مونږ ته پته ده چې دا ټول کارونه د حکمت دی. او ستا ارادې او ستا خوښې سره کیږي. د طبرانی حدیث کښې دی چې د الله ﷻ اسم اعظم په دې آیت ﴿قُلِ اللَّهُمَّ﴾ کښې دې هرکله چې دهغه پاک پروردگار په نوم دهغه نه دعا او غوښتلې شی نو هغه قبلونکی ذات نې قبلوی. (۱)

لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ	نه دنیسی مؤمنان کافرانولره په دوستۍ سره ماسوا
..... مؤمنان دې کافران د مؤمنانو سوا په دوستۍ سره نه نیسی	
الْمُؤْمِنِينَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَكَيْسَ مِنَ اللَّهِ فِي شَيْءٍ إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا	دمومنانو او هغه چا چې اوکړو دا کارا نو نشته دالله سره په هیڅ څیز کښې مگر که ځان ساتی ماسو
..... او څوک چې داسې اوکړی نو دهغه الله سره هیڅ تعلق پاتې نشو مگر که تاسو دهغوی نه ځان بچ کولو دپاره	
مِنْهُمْ نَفْسًا وَيَحْذَرُكُمْ اللَّهُ نَفْسَهُ وَاللَّهُ الْمَصِيرُ	دهغوی په ځان ساتنه سره او یروى تاسو الله دخپل ځان نه او خاص الله ته دی تلل ستاسو
دوستی کوی او الله تاسو دخپل ځان نه ویروى او آخر به الله ته ورځی	

قوله تعالى: - لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ

کفارو سره دوستۍ نه کول. په دې آیت کښې الله ﷻ د ترک موالات حکم فرمانی چې مسلمانانو دپاره جائز نه دی چې کافرو سره دوستانې او محبتونه اوکړي، دوی ته پکار دی چې خپلو کښې ایماندارو سره محبتونه او گډون اوساتي.

قوله تعالى: وَمَنْ يَقْعَلْ ذَلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ فِي شَيْءٍ إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقَاتُوا^۱
 بیا حکم فرمائی چي څوڪ داسي کوي نو دهغوي نه الله ﷻ بالکل ويزاره دي لکه بل ځاني کنبې فرمائي
 چي ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ﴾ يعني اني ايمان والوازم او خپلو دښمنانو سره دوستانه
 مه کوي او بل ځاني کنبې فرمائي چي اني مومنانو ادا يهود ونصاري خپلو کنبې دوستان دي، تاسو
 کنبې چي څوڪ دوي سره دوستانه کوي نو هغه به د هغوي نه وي او يو بل ځاني کنبې الله ﷻ د
 مهاجرينو او د انصارو خپلو کنبې د دوستاني ذکر فرمائي چي کافر خپلو کنبې ديوبل محب او محبوب
 دي، که تاسو داسي نه کوي نو زمکه کنبې به فتنه او فساد راشي او يو زبردست فساد به خور شي خو
 هغه خلقو ته اجازت ورکړې شو چي په يونبار کنبې د دوي د بدئي او د دوي د خرابوالي نه ويرېږي او
 وختي طور په ظاهره څه ميل ملاپ ظاهر کړي. خوپه زړه کنبې ددوي رغبت او دوي سره حقيقي محبت
 نه وي لکه صحيح بخاري کنبې د ابو درداء ؓ نه مروی دي چي مونږ بعضو قومونو سره په پراخه تندي
 ملاويږو ليکن زمونږ په زړه کنبې ددوي دپاره لعنت وي. (۱) حضرت ابن عباس ؓ فرمائي چي صرف په
 ژبه دي اظهار او کړي ليکن په عمل کنبې ددوي ملگرتيا داسي وخت کنبې هم بالکل دي نه وي هم دا
 خبره نور مفسرينو نه هم مروی ده او د دي تائيد د الله ﷻ دا فرمان دي ﴿إِلَّا مَنْ أَكْرَهُ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ﴾
 يعني چي څوڪ دخپل ايمان نه پس الله باندې کفر او کړي سوا د هغو نه چي په هغوي باندې زبردستي
 او کړي شي او دهغه زړه ايمان سره مطمئن وي، بخاري شريف کنبې دي چي حسن رحمة الله عليه
 فرمائي چي دا حکم قيامته پورې دي. (۲)

قوله تعالى: -وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ^۲

بيا فرمائي چي الله ﷻ تاسو لره د خپل ذات باري نه ويروي يعني د خپلي دبدبي او خپلو عذابونو نه
 هغه سرې خبروي چي څوڪ د هغه د فرمان مخالفت کوي او د هغه دښمنانو سره دوستانه ساتي او
 دهغه دوستانو سره دښمني کوي،

قوله تعالى: -وَاللَّهُ الْمَصِيرُ^۳

بيا فرمائي چي هم الله ﷻ طرفته تګ دي هر عامل ته به د هغه دعمل بدله ملاويږي. معاذ ؓ او دريدو
 او وي فرمائيل چي اني بني اود ازة تاسو ته د الله درسول ﷺ قاصد جوړ شوي او تاسو طرفته راغلي يم،
 دا واورئ چي ټول به الله ﷻ طرفته واپس کيږي، بيا خو به يا جنت يا جهنم ځاني وي. (۳)

قُلْ إِنْ تُحْفُوا	مَا فِي صُدُورِكُمْ أَوْ تُبْدُوهُ يَعْلَمُهُ اللَّهُ وَيَعْلَمُ
او ته اووايه که تاسو پټ کړئ هغه اچي سينو ستاسو کنبې دي يا بښکاره کړئ هغه معلوم دي هغه الله ته او خبريږي هغه	
داني پيغمبر ته ورته اووايه که تاسو دخپل زړه خبره پټه اوساتي او که څرگنده نې کړئ اخوانه پاک ته معلومه ده او په	
مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَاللَّهُ	
دهر هغه څيزونونه اچي په آسمانونو کنبې او دهغې نه اچي په زمکه کنبې دي او الله ا	
آسمانونو او زمکو کنبې هر څه باندې هغه پوه دي ا..... او الله پاک	

(۱) صحيح بخاري كتاب الادب باب المداراة مع الناس تعليقاً بصيغة تحريض قبل حديث: ۶۱۳۱، السلسلة الضعيفة: (۲۱۶) -

(۲) صحيح بخاري كتاب الاكراه قبل حديث: (۶۹۴۰) -

(۳) ابن ابي حاتم -

عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ۝ يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَّا عَمِلَتْ	پہ ہر چیز قادر دی پہ کومہ ورخ چہ اوبہ مومی ہر نفس ہغہ خہ چہ کری نی وی
مِنْ خَيْرٍ مُّحْضَرًا ۖ وَمَا عَمِلَتْ مِنْ سُوءٍ تَوَدُّ لَوْ أَنَّ بَيْنَهَا	پہ ہر خہ پورہ پورہ قدرت لری ہغہ ورخ راتلونکی دہ چہ ہر نفس بہ خیل
وَبَيْنَهُ أَمَدًا بَعِيدًا ۖ وَيَحْذَرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ ۖ وَاللَّهُ	دنیکنی نہ حاضر اوہغہ چی کری نی وی دبدی نہ آرزو بہ اوکری چہ کاش کہ بہ مینخ ددہ کنبی
رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ ۝	نیک عملونہ او بد عملونہ خیل مخی بیامومی داخواش بہ کوی چی کاش زما او ددی ورخی
دخپلو بندگانو دی پہ بندگانو	او پہ مینخ دعمل ددہ کنبی فاصلہ وی لری او یروی تاسو الله دخان خیل نہ او الله
دخپلو بندگانو دیزیات خیر خواہ دی	ترمینخہ یو لونہ او پدمیدان وی او الله پاک تاسو خیل خان نہ ویروی او الله پاک
دخپلو بندگانو دیزیات خیر خواہ دی	

قوله تعالى: - قُلْ إِن تَحْفَظُوا مَا فِي صُدُورِكُمْ أَوْ تُبْدُوهُ يُعْلَمَهُ اللَّهُ

الله ﷻ ته د ټولو پښو او ښکاره څیزونو پټه ده - الله ﷻ فرمائی چې هغه پاک ذات ته ټول پټ او ښکاره څیزونه معلوم دي. د هغه لونی ذات نه هیڅ وړوکی نه وړوکی څیز هم پټ نه دي.

قوله تعالى: - وَتَعْلَمُ مَا فِي السَّمُوتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ

د هغه علم ټولو څیزونو لره په هر وخت کنبی اوهره لحظه کنبی گیره کنبی اخستی دي. دزمکې هر گوټ کنبی، سمندرونو کنبی، آسمانونو کنبی، هواگانو کنبی، سورو کنبی، غرض چې څه چرته دي ټول د هغه په علم کنبی دي،

قوله تعالى: - وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

بیا په هغه ټولو باندې دهغه لونی ذات قدرت دي. چې څنگه ئې غواړی نو هغه ساتی او سزا و جزا ورکوی، نو د دومره لونی علم والا، دومره زبردست قدرت والا نه هر سړی لره ویریدل پکار دي. د هغه عظیم ذات په فرمانبرداری کنبی مشغولیدل پکار دي. او دهغه دنا فرمانونه یو خواته کیدل پکار دي. هغه عالم هم دي او قادر هم دي. ممکن دي چې چاته ډیل ورکړی لیکن کله رانیول شروع کړی نو بیا سم نیول وی. بیا به نه مهلت وی او نه اجازت.

قوله تعالى: - يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَّا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُّحْضَرًا ۖ وَمَا عَمِلَتْ مِنْ سُوءٍ

یو ورخ راتلو والا ده چې په هغه ورخ د ټول عمر ښه او بد کارونه به مخامخ کیځودې شی. چې نیکو ته څوک اوگوری نو خوشحالی به

قوله تعالى: - تَوَدُّ لَوْ أَنَّ بَيْنَهَا وَبَيْنَهُ أَمَدًا بَعِيدًا ۖ

او چې بدو ته اوگوری نو غاښونه به چیچی او حسرت او افسوس به کوی. او غواړی چې ددی نه لرې وي. قرآن پاک کنبی بل خانې کنبی فرمان دي چې ﴿يُبْأَىٰ لِلْإِنْسَانِ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمَ وَأَخَّرَ﴾ : یعنی خبر به کړې شی انسان په هغه چې مخکښې ئې کړی وی او روستو ئې کړی وی.

شیطان چې دوی سره سره وو په دنیا کښې او دوی به نې بدو طرفته راپارول، د هغه نه به هم دوی په هغه ورځ ویزاره شی او وانی چې ﴿قَالَ بَلَيْتَ يٰيُنٰى وَيٰيُنٰىكَ بَعْدَ الْمَشْرِقَيْنِ فَبِئْسَ الْقَرْنِ﴾: یعنې څه ښه به وې انې شیطانې چې زما اوستا ترمینځه د مشرق او مغرب هومره فاصله وې. او هغه خو ډیر بد ملګري دې. قوله تعالى: - وَنَحْذَرُكُمْ اَللّٰهُ نَفْسَهُ وَاللّٰهُ رَءُوْفٌ بِالْعِبَادِ

تاسو لره د خپلو عذابونو نه وپروې، بیا الله ﷻ خپلو نیکانو بندګانو ته زیری ورکوی چې هغوی د دې لطف او کرم نه هیڅ کله نه مایوسه کیږی، هغه پاک ذات خو ډیر مهربان او رحم والا او محبت کولو والا دې. امام حسن بصری رحمه الله علیه فرمائی چې دا هم د هغه مهربانه ذات سراسر مهربانی او لطف او محبت دې چې هغه د خپل ذات نه بندګان او وپروې. (۱) او دا مطلب هم دې چې الله ﷻ پخپلو بندګانو رحیم دې، بندګانو ته هم پکار دی چې صراط مستقیم نه اخوانشی، پاک دین نه پرېږدی، د رسول الله ﷺ تابعداری او کړې او ددې نه مخ نه اړوی.

قُلْ	اِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّوْنَ	اَللّٰهُ
ای نبی اووايه که یی تاسو چي محبت کوی دالله سره		
(دوی ته) اووايه که تاسو یه رښتیا د الله سره مینه کوی		
فَاتَّبِعُونِیْ	يُحِبِّبْکُمْ	اَللّٰهُ
نو تابعداری او کړې زما محبت به او کړې تاسو سره الله او معاف به کړې تاسو ته گناهونه ستاسو		
نوزما تابعدار شی الله پاک به تاسو سره مینه او کړې او ستاسو گناهونه به معاف کړې		
وَاللّٰهُ غَفُوْرٌ	رَّحِيْمٌ	قُلْ اَطِيعُوا اللّٰهَ
او الله معاف کونکې اورحم کونکې دې اووايه چي اطاعت کوی دالله او درسول نوکه هغوی مخ واړوی		
او الله ښوونکې مهربان دې (دوی ته) اووايه چي دالله او درسول حکم منی نوکه دوی ترینه په څنگ شو		
فَاِنَّ اللّٰهَ	لَا یُحِبُّ	الْکٰفِرِیْنَ
نو بیشکه الله نه خوښوی انکاریان دتابعداری دالله نه		
نو الله پاک نافرمان خلق هیڅکله نه خوښوی		

قوله تعالى: - قُلْ اِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّوْنَ اَللّٰهَ فَاتَّبِعُوْنِیْ يُحِبِّبْکُمْ اَللّٰهُ

که الله ﷻ سره محبت کوی نو د رسول ﷺ تابعداری او کوئ: - دې آیت فیصله اوکړه چې کوم سړې د الله ﷻ د محبت دعوی کوی او د هغه عقائد او افعال د فرمان نبوی ﷺ مطابق نه وی، او دې په طریقه محمدی ﷺ باندې نه وی نو دې په دې خپله دعوی کښې دروغژن دې. صحیح حدیث کښې دی چې رسول الله ﷺ فرمائی چې کوم یو سړې داسې عمل اوکړی چې د هغې مونږ حکم نه وی کړې نو هغه مردود دې. (۱) ددې وجې دلته هم ارشاد دې که تاسو الله تعالی سره د محبت ساتلو دعوه کوئ او په دې دعو کښې ریښتونی یی نوزما په سنتو عمل اوکړی، بیا به الله ﷻ تاسو ته ستاسو د غوښتلو نه زیات درکړی. یعنې هغه به پخپله ستاسو سره محبت کوونکې جوړ شی. لکه چې بعضو حکیمانو علماء ونیلی دی چې ستا مینه کول څه څیز نه دې، خوند خو په هغه وخت کښې دې چې الله ﷻ تا سره محبت اوکړی. غرض د الله

(۱) الطبری: ۲۰۲/۶ -

(۲) صحیح بخاری کتاب الصلح باب اذا اصطالحوا علی صلح جور فالصلح مردود: ۲۶۹۷، صحیح مسلم: ۱۷۱۸ -

ﷺ د محبت نبنه داده چې په هر کار کښې اتباع سنت وی. ابن ابی حاتم کښې دی چې رسول الله ﷺ او فرمائیل دین صرف د الله ﷻ دپاره محبت او هم د هغه دپاره د دښمنۍ نوم دی. بیا رسول الله ﷺ ددې آیت مبارک تلاوت او فرمائیلو. (لیکن دا حدیث د سند لحاظ سره منکر دی. قوله تعالى: وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ)

بیا فرمائی چې په حدیث باندې د تلو په وجه به الله ﷻ ستاسو ټول گناهونه معاف کړی. قوله تعالى: قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ

بیا هر خاص و عام ته حکم کوی چې ټول د الله او د رسول ﷺ منی. قوله تعالى: فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ

چې څوک د الله ﷻ او د رسول د اطاعت نه مخ واړی یعنی دالله ﷻ او رسول ﷺ د اطاعت نه روستو شی نو هغه کافر دی او الله ﷻ هغوی سره محبت نه ساتی.

د سنتو مخالف کافر دی. ددې نه ښه واضح شو چې د رسول الله ﷺ د طریقې مخالفت کفر دی. داسې خلق د الله ﷻ دوستان نشی کیدې. اگر چې د دوی دعوی وی لیکن کله پورې چې د الله ﷻ او د رسول ﷺ د سنتو تابعداری اونکړی نو هغه په دې خپله دعوی کښې دروغژن دي ځکه رسول الله ﷺ خود جن او انس دپاره نبی دي. محمد ﷺ خو هغه ذات دي که نن انبیاء علیهم السلام او رسولان وی او اولعزم پیغمبران هم ژوندی وی نو محمد ﷺ باندې به ټی خامخا ایمان راوړو. ددې بیان به ښه وضاحت سره او تفصیل سره د آیت (وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ) په تفسیر کښې انشاء الله راشی.

إِنَّ اللَّهَ	أَصْطَفَى	آدَمَ
بیشکه الله	اغوره کړی وو	آدم ﷺ
..... الله تعالى غوره کړی دي آدم ﷺ		
وَنُوحًا	وَإِلَّاهِيمَ	وَإِلَّاهِيمَ
او نوح ﷺ	او اولاد د ابراهيم ﷺ	او اولاد د عمران په ټولو خلقو باندې
نوح ﷺ	او د ابراهيم ﷺ اولاد	د عمران په نور ټول مخلوق باندې د ابوي سلسلې خلق دی
مِنْ بَعْضٍ	وَاللَّهُ سَمِيعٌ	عَلِيمٌ
د ځینو نه	او الله هر څه اوریدونکي	او په هر څه پوهه دي
او دیوبل د کورنۍ نه دی	الله پاک هر څه اوري	او په هر څه پوهه دي

قوله تعالى: إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَى آدَمَ وَنُوحًا وَإِلَّاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ
د څو لویو لویو نبيانو ذکر. یعنی الله ﷻ دې لویو لویو حضراتو ته په ټول جهان بزرگی ورکړه. حضرت آدم ﷺ نې پخپل لاس پیدا کړو. هغه کښې نې خپل روح واچولو. هغه ته نې د هر څیز نومونه او خودل جنت ته نې استوگن کړو او بیا د خپل حکمت د اظهار دپاره نې زمکې ته راو لیږلو. هر کله چې په زمکه باندې بت پرستی قائمه شوه نو حضرت نوح ﷺ رومې رسول راو لیږلې شو بیا چې دهغه قوم سرکشی او کړه او د پیغمبر په هدایت نې عمل او نکړو، حضرت نوح ﷺ هغوی شپه ورځ په پټه او ښکاره الله ﷻ طرفته راوبلل خو هغوی د دوی خبرې ته غوږ نه ایځودو سوا د څو خلقو نه دا ټول باقی خلق نې د اوبو په عذاب یعنی طوفان نوح سره تباہ کړل. د حضرت ابراهيم ﷺ خاندان ته الله تعالی لوئی اوچت والی ورکړو او هم دې خاندان کښې سید البشر خاتم الانبیاء حضرت محمد ﷺ هم دي. د عمران خاندان هم الله ﷻ منتخب

کرم و عمران د حضرت مریم د پلار نوم دی او دا د حضرت عیسیٰ ﷺ مور بی بی ده. د دوی نسب نامه د محمد بن اسحاق په قول عمران بن هاشم بن میثا بن خرقیان بن ابراهیم بن غرایا بن ناوش بن اجرا بن بهوا بن نازم بن مقاسط بن ایشا بن ایاذ بن رخیعم بن سلیمان بن داود، نو حضرت عیسیٰ ﷺ هم د حضرت ابراهیم ﷺ د نسل نه دی ددی مفصل بیان به انشاء الله د سورة انعام تفسیر کنبی راشی

إِذْ قَالَتِ امْرَأَةُ عِمْرَانَ	اکله چی اوونیل بنخی د عمران
ا هغه اوریدل، څه وخت چی د عمران بنخی اوونیل	
رَبِّ اِنِّیْ نَذَرْتُ لَكَ مَا فِیْ بَطْنِیْ	چی ای ربه زما بیشکه ما نذر کړې دی ستاد پاره هغه بچی چی په گیده زما کنبی دی
اَنِیْ زَمَرْتَهُ لَکَ وَهُوَ لَکَ مَخْضُوعٌ	انې زما ربه زده د هغې ماشوم، ستا په نوم منخته کوم چی زما په خیته کنبی دی
فَتَقَبَّلَ مِنْیْ اِنَّکَ اَنْتَ السَّمِیْعُ الْعَلِیْمُ فَلَمَّا	تاته وقف د هر څه نه آزاد انو قبول کړه دا نذر زمانه بیشکه هم ته اوریدونکې او پوهه نې نو هر کله چی
وَضَعْتُهَا اَوْ زَبْرَیْطَ لَکَ وَهِيَ لَکَ مَخْضُوعَةٌ	هغه به ستاد پاره آزاد وی نو زما منخته قبوله کړه ته هر څه اورې او څما په نیت، بڼه پوهه بی او هر کله چی
وَضَعْتُهَا قَالَتْ رَبِّ اِنِّیْ وَضَعْتُهَا اُنْثٰی وَاللّٰهُ اَعْلَمُ	او زبړوله هغې جینی اوې ونیل ای ربه زما بیشکه بیشکه ما او زبړوله دا جینی او الله ته بڼه معلوم وو
د هغې جینی او زبړوله نو وې ونیل چی انې زما پروردگار دا خومې لور اوشوه او الله ته بڼه معلومه ده	
یٰمَآ وَضَعْتُ وَلَکَیْسَ الذَّکَرُ کَالْاُنْثٰی وَ اِنِّیْ سَمَّیْتُهَا مَرْیَمَ	هغه چی زبړولې وو هغې او نه وی انارینه پشان د زنانه او بیشکه ما نوم کینودو د هغې مریم
چی هغې څه زبړولې وو هک کد جینی او نارینه د زنانه پشان نه وی او ما په دې باندې مریم نوم کینودو	
وَ اِنِّیْ اَعِیْذُهَا بِکَ وَ ذَرِّیَّتَهَا مِنَ الشَّیْطٰنِ الرَّجِیْمِ	او بیشکه زه پناه غواړم د دې په تا سره او اولاد د دې د شیطان رتلی شوی نه
..... او زه دا جینی او د دې اولاد د لعنتی شیطان نه ستا په پناه کنبی درکوم	

قوله تعالى: - اِذْ قَالَتِ امْرَأَةُ عِمْرَانَ رَبِّ

منخته صرف د الله ﷻ د نوم ده :- د عمران د بی بی نوم څنه بنت فاقوذ وو او دا د مریم علیها السلام مور وه. محمد بن اسحاق رحمته الله فرمانی چی د دې اولاد نه کیدو یو ورځ نې یو مرغی او کتله چی هغې خپلو بچو ته د الوتلو چل خودلو، نو د دې زړه کنبی جوش او ولوله پیدا شوه او هم په هغه وخت نې د الله ﷻ نه سوال او کړو او خلوص سره نې د الله ﷻ نه غوښتنه او کړه. الله ﷻ هم د دې دعا قبوله کړه او هم په دې شپه د دې حمل شو.

قوله تعالى: - اِنِّیْ نَذَرْتُ لَكَ مَا فِیْ بَطْنِیْ مُخَرَّجًا مُّقْبَلًا مِنْیْ

هرکله چې ورته د حمل يقين اوشو نو دې نذر اومنلو چې الله ﷻ ماته کوم اولاد راکړي نو هغه به د بيت المقدس د خدمت دپاره آزادوم. بيا نې دالله ﷻ نه دعا اوکړه انې الله تعالى ته زما داخلاص دا نذر قبول کړي او ته زما دعا قبوله کړي. او تاته زما نيت هم ښه معلوم دې.

قوله تعالى: - فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ اِنِّیْ وَضَعْتُهَا اُنْثٰی ۚ

اوس دې ته خو دانه وو معلوم چې هلك به کيږي اوکه جينې. هرکله چې پيدانش اوشو او وي کتل نو هغه جينې وه. او جينې ددې قابله نه ده چې هغه دبيت المقدس خدمت اوکړي. ددې دپاره خو هلك پکار دې. نود عاجزۍ په طور نې خپله مجبوري الله ﷻ ته پيش کړه چې انې الله ﷻ ماخو دا حمل ستا په نوم وقف کړي وو. ليکن زما خو جينې پيدا شوه.

قوله تعالى: - وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ ۚ

قوله تعالى: - ﴿وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ﴾ (په وضعت کښې د تا په ضمني سره) هم لوستلې شويدي. يعنې دا قول هم د حنه وو چې الله ﷻ ته ښه پته ده چې زما جينې پيدا شوه او د تا جزم سره هم راغلې ده. يعنې د الله ﷻ دا فرمان دې چې الله ﷻ ته ښه معلوم دی څه اولاد شوې دې

قوله تعالى: - وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْاُنْثٰی ۚ

او فرماني چې ښځه د سړي برابر نه ده،

قوله تعالى: - ﴿وَإِنِّیْ سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ ۚ﴾ ددې نوم مريم ايردم.

دبچې په پيدانش نوم ايخودل او عقيقه کول: - ددې نه ثابتيږي چې په کومه ورځ بچې پيدا شي هم په هغه ورځ ددې نوم ايښودل جائز دی. ځکه چې زمونږ نه د مخکښې خلقو شريعت زمونږ شريعت دې. او دا دلته بيان شو او ترديد اونه کړې شو بلکه دا ثابت اومقرر کړې شو.

د پيدانش سره نوم ايخودلو په حقله د رسول الله ﷺ عمل: - دا شان حديث شريف کښې هم دی چې رسول الله ﷺ اوفرمانيل چې نن شپه زما هلك پيدا شو اومادهغه نوم دابراهيم عليه السلام په نوم کيخودلو. اوگوري مسلم وبخاري: (۱)

دانس بن مالك رور چې کله پيدا شو نو هغه نې راوستو او محمد ﷺ خدمت کښې نې حاضر کړواو رسول الله ﷺ هغه ته په خپل لاس گوتې ورکړه او د هغه نوم نې عبدالله کيخودلو. دا حديث هم بخاري اومسلم کښې موجود دې. (۲) يو بل حديث کښې دی چې يو سړې راغلو او رسول الله ﷺ ته نې اووئيل چې يا رسول الله زما هلك پيداشوي دې دهغه څه نوم کيږدم؟ رسول الله ﷺ اوفرمانيل چې عبدالرحمان (بخاري) (۳). يو بل حديث کښې دی چې د ابو اسيد بچې پيدا شو او ده دا د رسول الله ﷺ خدمت کښې حاضر کړو چې رسول الله ﷺ په خپلو مبارکو لاسونو ده ته گوتې ورکړه. رسول الله ﷺ بل طرفته متوجې شو او د بچې ورته خيال راغلو. ابواسيد ماشوم کورته واپس اوليرلو. هرکله چې رسول الله ﷺ فارغ شونو بچې طرفته نې نظر اوکړو خو هغه نه وو. نو تپوس نې اوکړو او وي فرمانيل چې دهغه نوم منذر (يعنې ويرولو والا) کيږده. (۴) مسنداحمد او سنن کښې يو حديث کښې مروی دی چې امام ترمذی رحمه الله صحيح واني چې رسول الله ﷺ اوفرمانيل چې هر بچې په خپله عقيقه باندې گانړه دې، يعنې په اوومه ورځ دې عقيقه اوکړي څاروي دې ذبح کړي او دده نوم دې کيږدي اودبچې سردې اوخړوي (۵). يو

(۱) صحيح مسلم كتاب فضائل باب رحمة الصبيان والعيال : ۲۳۱۵، صحيح بخاري : ۱۳۰۳ -

(۲) صحيح بخاري كتاب العقيقة تسمية المولود غدا يولد: ۵۴۷۰، صحيح مسلم: ۵۶۱۲ -

(۳) صحيح بخاري كتاب الادب باب قول النبي صلى الله عليه وسلم سموا باسمي: ۶۱۷۹، صحيح مسلم: ۲۱۴۴ -

(۴) صحيح بخاري كتاب الادب باب تحويل الاسم الى اسم احسن منه: ۶۱۹۱، صحيح مسلم: ۲۱۴۹ -

(۵) احمد: ۱۷/۵، ابودود: كتاب الضحايا في العقيقة: ۲۸۳۷، ۲۸۳۸، وهو صحيح، ترمذی: ۱۵۲۲، نسائي: ۴۲۲۵، ابن ماجه: ۳۱۲۵

روایت کنبی دی چی وینہ دی توہی کری (۱) اودازیات ثبوت والا اوزیات حفظ والا روایت دی، واللہ اعلم۔ لیکن د زبیر بن بکار روایت کنبی دی چی رسول اللہ ﷺ د خپل خونې ابراہیم عقیقہ اوکره او د هغه نوم نی ابراہیم کیخودلو۔ دا حدیث سند لحاظ سره ثابت نه دی۔ او صحیح حدیث ددې خلاف موجود دی۔ لیکن تطبیق هم کیدیشی چی ددې نوم شهرت په هغه ورځ شوې وی۔ واللہ اعلم۔

قوله تعالى: - وَإِنِّي أَعِذُّكَ بِكَ وَذُرِّيَّتَهُ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ
دمريم عليها السلام مور بی بی بیا خپل بیچی او ددې کیدو والا اولاد دشيطان دشرنه دالله ﷻ پناه کنبی ورکوی۔ الله ﷻ د موربی بی دا دعا قبوله کړه۔

شیطان د پیدائش په وخت کنبی ماشوم سکونډی: نو مسند عبدالرزاق کنبی دی چی رسول الله ﷺ فرمانی چی هر بیچی ته شیطان د پیدائش په وخت کنبی دگوتې یو اشاره ورکوی، هم هغه وخت کنبی هغه په ژړا شی۔ لیکن مریم عليها السلام او عیسی ﷺ ددې نه بچ شو، دا حدیث ابوهریره رضی الله عنہما و فرمائیلو او وې فرمائیل که تاسو غواړئ نو دا آیت وائی چی ﴿وَإِنِّي أَعِذُّكَ بِكَ﴾ دا حدیث بخاری او مسلم کنبی هم موجود دی۔ دا حدیث نورو هم ډیرو کتابونو کنبی مختلفو الفاظو سره مروی دی۔ (۱) په بعضو روایاتو کنبی دی چی یو یا د دوه سکونډارې لگوی۔ (۲) یو حدیث کنبی صرف د عیسی ﷺ ذکر هم دی۔ شیطان په دوی هم سکونډی لگول غوښتل لیکن وې نه لگولی شوه۔ (۳)

فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَأَنْبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا وَكَفَّلَهَا	نو قبوله کړه هغه رب دهغې په قبلولو ښو سره اولوبه نی کړه هغه اېه لویولوبو سره او سرپرستی اوکره دهغې
نَوَالله پاك هغه جينى په ښه شان سره قبوله كړه او ډيره نيكه نې لويه كړه او دهغې كفالت	
زَكَرِيَّا كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِنْدَهَا	زكريا هر كله چي به داخل شو په هغې زكريا محراب ته نو موندو به نې هغې سره
زَكَرِيَّا اَوْكُرُوا هِرْكَلَه چي به زكريا دهغې كوتې ته داخل شوانو هغه ځانې كښې به نې دخوراك څه څيزونه او موندل	
رِزْقًا قَالَ لِمَرْيَمُ أَنْ لَكَ هَذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ	خوراك اوبه ونيل هغه اي مريم دكوم ځانې نه دې تاله دا او به ونيل هغې دا دطرفه دالله نه
دهغې نه به نې نهوس او كړوا چي انې مريم دا درته دكوم ځانې راغلي دي هغې به اوونيل چي دا دالله دطرفه راغلي دي	
إِنَّ اللَّهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ	بېشكه الله روزي ورکوي هغه چاته چي او غواړي بې حساب دغلته
بېشكه الله پاك چي چاته او غواړي نوبې حساب رزق ورکوي	
قوله تعالى: - فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَأَنْبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا	

(۱) ابوداود وسنه ضيف: قتاده مدلس راوی دی او تصريح بالسماع ثابت نه ده دا دروایت آخر کنبی دی خو امام ابوداود (یدمی) لره همام مغالطه گرزولي ده ځکه چه سلام بن ابی مطيع عن قتاده نه (ویسمی) بیانوی اوداشان ایاس بن دغفل او اشعث حسن نه (ویسمی) بیان کری دی السنن الکبری: ۴۵۴۶، دې کنبی ویسمی ذکر کړې شوې دي نو علامه ابن کثیر رضی الله عنہ دا (یدمی) لره اثبت او احفظ گرزول محل نظر دی۔

(۲) عبدالرزاق فی التفسیر: ۳۹۱، صحیح بخاری کتاب التفسیر: سورة آل عمران باب (وان اعیذها بک....): ۴۵۴۷، صحیح مسلم: ۲۳۶۵-

(۳) الطبری: ۶۸۸۷، ددې سند کنبی الحمانی ضعیف راوی دی (المیزان: ۵۴۲/۲)۔

(۴) صحیح بخاری کتاب بدء الخلق باب صفة ابليس وجوده: ۳۲۸۶-

د مریم علیہا السلام پرورش او دا چې ترور د مور په ځاني ده - الله ﷻ خبر ورکوی چې د حنه نذر الله ﷻ قبول کړو او د هغې نشوونما نې ښه طریقي سره اوکړه. ظاهري خوبي نې ورته هم ورکړه او باطني خوبي نې هم اوځپلو نیکو بندگانو کښې نې دهغې پرورش اوکړو چې د خیر علم او دین زده کړی.

قوله تعالى: وَكَلَّمَهَا زَكْرِيَّا

زکریا ﷺ نې د هغې کفیل جوړ کړو.

زکریا ﷺ ته د سپارلو وجه: ابن اسحاق فرماني چې دا د دې وجې چې مریم یتیمه شوې وه. لیکن نور بزرگان فرماني چې د قحط په وجه ددې کفالت زکریا ﷺ ته حواله شوې وو. او کیدیشی چې دواړه وجې وی. والله اعلم.

د زکریا ﷺ او د مریم علیهما السلام رشته: د ابن اسحاق وغیره روایت نه معلومیږي چې زکریا ﷺ ددې د ترور خاوند وو. اوبعضې وانی چې اوځې نې وو. لکه چې د معراج والا صحیح حدیث کښې دی چې رسول الله ﷺ یحییٰ ﷺ او عیسیٰ ﷺ سره ملاقات اوکړو او هغوی دواړه ځپلو کښې د ترور خاامن وو. (۱) د ابن اسحاق په قول دا حدیث صحیح دي. ځکه چې د عربو په اصطلاح کښې د ترور خونې ته هم رور ونیلې شی. نو ثابت شو چې مریم د خپلې ترور پرورش کښې وه. صحیح حدیث کښې دی چې رسول الله ﷺ د حمزه رضی الله عنه لور عمره د هغې ترور د جعفر بن ابی طالب ښځې ته سپارلې وه. او دا نې فرمانيلی وو چې ترور د مور په ځاني وی. (۲)

قوله تعالى: لَمَّا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا

دحضرت مریم او نورو اولیاء کرامو کرامات: اوس الله ﷻ د مریم بزرگی او د هغې کرامات بیانوی چې زکریا ﷺ کله هم دهغې حجرې ته ورتلو نو غیر موسمی میوې به نې هغې سره لیدلې. لکه په یخنی کښې د گرمی میوې او په گرمی کښې د یخنی میوې. مجاهد، عکرمه، سعید بن جبیر، ابی الشعات، ابراهیم نخعی، ضحاک، قتاده، ربیع بن انس، عطیه عوفی اوسدی ﷺ د دې آیت مبارک په تفسیر کښې هم دا فرماني (۳). مجاهد رضی الله عنه دا هم مروی دی دلته د رزق نه مراد علم او هغه صحیفې دی چې په هغې کښې به علمی خبرې وې. لیکن اول قول زیات صحیح دي. په دې آیت کښې د اولیاء الله د کرامتو دلیل دي. او د دې ثبوت کښې ډیر احادیث هم راغلي دي.

قوله تعالى: قَالَ يُرِيْمَةُ أَتَى لَكَ هَذَا

زکریا ﷺ یو ورځ ترې تپوس اوکړو چې تالره دا روزی دکوم ځایه رازی.

قوله تعالى: قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ

مریم جواب ورکړو چې د الله تعالی د طرفنه،

قوله تعالى: إِنَّ اللَّهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ

هغه رازق ذات چې چاته اوغواړی نو بې حسابه رزق ورکوی.

د رسول الله ﷺ معجزه او د فاطمې رضی الله عنها د بنی اسرائیلو د ښځو سرداره ګرځیدل: مسند حافظ ابویعلی کښې حدیث دي چې رسول الله ﷺ باندې ډیرې ورځې بغیر د خوراک نه تیرې شوې. د اولرې نه رسول الله ﷺ ته تکلیف شروع شو. د خپلو ټولو پیبیانو کور ته راغلو خو چرته هم ورته څه ملاو نشو. فاطمه رضی الله عنها راغلو او تپوس نې اوکړو چې بچې تا کره څه شته دي چې زه نې اوخوړم؟ ځکه ډیر اوږې شوې یم. هلته نه ورته هم دا جواب ملاوېږي چې یا رسول الله ﷺ دلته هم څه نشته دي؟ رسول الله ﷺ دهغه ځاني نه راوتلو نو د فاطمې رضی الله عنها نوکري دوه روټې او څه لږه غوښه فاطمې رضی الله عنها ته راوړلې. فاطمې رضی الله عنها

(۱) صحیح بخاری کتاب مناقب الانصار باب المعراج: (۳۸۸۷) -

(۲) صحیح بخاری کتاب المغازی باب عمرة القضاء: (۴۲۵۱) -

(۳) ابن ابی حاتم: (۲۲۷/۲) -

دا په يو لکن کښې واچوله او دا نې کيځوده او وې فرمائيل چې زما خاوند او بچي هم اوږې دي، مونږ ټول به فاقه تيره کړو او نن به دا د الله رسول ﷺ ته ورکوم. بيا حسن ﷺ او حسين ﷺ نې د رسول الله ﷺ خدمت کښې اوليرل چې رسول الله ﷺ راوبلي. رسول الله ﷺ لا په لار کښې وو چې راوایس شو. فاطمه زهرا ﷺ ورته وفرمائيل چې د الله ﷻ د طرفنه څه راغلي دي او تاسو دپاره مې پټ کړي دي. رسول الله ﷺ وفرمائيل چې راوړه لورې څه دي؟ فاطمه زهرا ﷺ چې اوکتل نو پورا لکن د ترکارنې نه ډک دي، فاطمه زهرا ﷺ حيرانه شوه خو زر پوهه شوه چې الله ﷻ په دې کښې برکت اچولې دي. د الله ﷻ شکر نې ادا کړو او په نبي ﷺ باندې نې درود اوليرلو. او رسول الله ﷺ ته نې خوراک کيځودو. رسول الله ﷺ هم هغه خوراک اوکړو او د الله ﷻ شکر نې ادا کړو. بيا رسول الله ﷺ تپوس اوکړو چې بچي د پرتنه نه راغلي وو؟ نو فاطمه زهرا ﷺ جواب ورکړو چې د الله ﷻ د طرفنه، بيشکه الله ﷻ چې اوغواړي نو بې حساب به رزق ورکوي. رسول الله ﷺ وفرمائيل چې د الله ﷻ شکر دي، انې لورې الله ﷻ تالره د بني اسرائيلو د ټولو ښځو سرداره جوړه کړې ده. هغوی ته چې به کله اووئيلي شو او هغوی ته به څه خيز ورکړې شو او هغوی نه به تپوس او شو نو هغوی به هم دا جواب ورکولو چې د الله ﷻ طرفنه دي. الله ﷻ چې چاته اوغواړي نو بې حساب به رزق ورکوي. بيا رسول الله ﷺ علي ﷺ راوبللو او رسول الله ﷺ او علي ﷺ او فاطمه زهرا ﷺ او حسين ﷺ او حسن ﷺ او د رسول الله ﷺ ازواج مطهرات او اهل بيت ښه په مړه خيټه خوراک اوکړو، بيا هم دومره باقی پاتې شوه چې څومره وه. او چاپيرچل کښې گوانديانو ته اوليرلي شوه. دا وو خير كثير او برکت د الله ﷻ د طرفنه. (۱)

هَذَاكَ دَعَا
دغلته دعا او غوښتنه
نو په دغه وخت کښې
زَكَرِيَّا رَبَّهُ قَالَ رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً
زکريا درب خپل نه وې وئيل اي ربه راکړه ماته دخپل قدرت نه اولاد پاک (نیک)
زکريا ﷺ د خپل رب نه دعا اوکړه وې وئيل چې انې زما ربه ماته دخپل در نه پاک اولاد راکړه
إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ ۝ فَنَادَتْهُ الْمَلِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ
بیشکه ته اوریدونکې ددعا نې نو آواز اوکړو ده ته فریستو او هغه ولاړ وو
(ته دهرچا) دعا گانې اورې ددې په جواب کښې ورته فرېستو او وئيل او هغه ولاړ وو
يُصَلِّي فِي الْحَرَابِ ۚ أَنْ اللَّهَ يُبَشِّرَكَ بِبَيِّنٍ مُصَدِّقًا
چې مونږ نې کوو په اعباد تخانه کښې بیشکه الله ﷻ ازیرې درکوي تاته دیحیې اچې تصدیق کونکې به وی
په کوټه کښې نې مونږ کولو چې الله ﷻ تاته دیحیې (دپیدا کیدو) زیرې درکوي چې هغه به د
بِكَلِمَةٍ ۖ مِّنَ اللَّهِ ۖ وَسَيِّدًا ۖ وَحَصُورًا ۖ وَنَبِيًّا ۖ مِّنَ الصَّالِحِينَ ۖ
دیو فرمان د طرفه د الله نه او سردار به وی او بزرگ به وی او نبي به وی د صالحانو نه
د الله دیو کلمې (عیسی) تصدیق کوي او سردار به وی او په خپل نفس به نې قابو وی پیغمبر به وی او د نیکانو نه به وی

قَالَ رَبِّ اَتَى يَكُونُ لِي عِلْمٌ وَقَدْ بَلَغَنِيَ	اوونیل زکریا ای ربه زما دکوم خانې نه به اوشی زما هلك او په تحقیق سره رارسیدلې دې ماته
الکِبَرُ وَاُمْرَاتِي عَاقِرٌ قَالَ كَذَلِكَ اللَّهُ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ	زکریا <small>عليه السلام</small> په تعجب سره اوونیل چې زما په څنگه خونې اوشی زه خوبوډا شوې یم
بُودَا وَالِيَا اَوْ بَنِيهِ زَمًا اَشْنَدُهُ اَوْ اُوْنِيْلُ فَرَسْتِي دَارْنَكِي اَللّٰهُ كُوِي هَغِه اچي او غواړي	او بنځه مې هم شنډه ده (فرستې ورته) او نیل چې هم داشان به کیږي الله پاک چې څه غواړي نو هغه کیږي
قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِّيْ اٰيَةً قَالَ اٰتٰتِكَ اَلَّا تُكَلِّمُ	اوونیل زکریا ای ربه مقرر کړه ما لره یوه نښه اوونیل فرستې نښه ستا دا ده چې نه به شی کولی خبری ته
النَّاسِ ثَلَاثَةَ اَيَّامٍ اِلَّا رَمْزًا وَاذْكُرْ رَبَّكَ كَثِيْرًا وَسَبِّحْ بِالْعَشِيِّ	زکریا <small>عليه السلام</small> اوونیل چې انې زما ربه ماته یوه نښه مقرر او نښایه (فرستې) اوونیل ستا دپاره دانښه شوه چې
دَخَلَقُوْهُ سَرَّه دَرِي وَرْخِي مَکْرَ پَه اِشَارَه اَوِيَا دَوَه اَرَب خِيْل دِيْر اَو تَسْبِيْح وَاِيَه مَا بِنَام	درې ورځې درې ورځې مگر په اشاره او یا دوه ارب خپل ډیر او تسبیح وایه ما بنام
دَرِي وَرْخِي دَا شَارِي نه بَغِيْرِبِه چَا سَرَه خَبْرِي نَشِي کُولِي اَو اَللّٰهُ دِيْرِيَا دَوَه اَو سَحْر مَا بِنَام د هَغِه تَسْبِيْح وَاِيَه	
وَالْاِبْكَارِ	
او سحر	

قوله تعالى: - هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا رَبَّهُ

دحضرت زکریا عليه السلام دعا: زکریا عليه السلام اوکتل چې الله تعالی مریم عليها السلام ته بې موسمه میوه ورکوي په گرمۍ کښې د یخنی اوپه یخنی کښې د گرمۍ میوې دې سره وی، نودبوډا والی نه باوجود اود خپلې بې بی دشنه توب نه باوجود زکریا عليه السلام هم د بې موسمه میوې یعنی د اولاد طلب اوکړو او په ظاهره دا طلب یو ناممکن څیز وو، ددې وجې ډیره پټه نې دا دعا اوغوښتله. لکه بل خانې کښې دی چې ﴿يٰدَاغُفِيَّا﴾

قوله تعالى: - فَنَادَتْهُ الْمَلٰٓئِكَةُ وَهُوَ قَاۤىِِٔمٌ يُصَلِّيٰ فِى الْمِحْرَابِ اَنْ اَنْ اَللّٰهُ يُبَشِّرُكَ بِغُلٰمٍ

دوی خپل عبادت خانه کښې وو چې فرېستو ورته آواز اوکړو چې ستاسو هلك پیدا شوې دې او د هغه نوم یحیی کیږده. او ورسره نې داهم او فرمائیل چې دا بشارت زموږ دطرفه نه دې بلکه د الله تعالی د طرفه دې.

قوله تعالى: - مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِّنَ اللّٰهِ

څه خبرې د یحیی عليه السلام په حقله: د یحیی نوم وجه داده چې د دوی حیات به ایمان سره وی. هغه به د الله تعالی دکلې یعنی دعیسی عليه السلام تصدیق کوي ربیع بن انس رضی الله عنه فرماني چې د ټولو نه مخکښې دعیسی عليه السلام نبوت منلو والا یحیی عليه السلام دې. د قتاده رضی الله عنه قول دې چې یحیی عليه السلام بالکل د عیسی عليه السلام په طریقه باندې وو. ابن عباس رضی الله عنه فرماني چې دا دواړه د ترور ځامن وو. د یحیی عليه السلام مور به اکثر مریم سره ذکر کولو زما د خیتې هر څېز ستا د خیتې هر څیز ته سجده کوي. دا وو د یحیی عليه السلام تصدیق دنیا ته د راتلو نه مخکښې، د ټولو نه مخکښې د عیسی عليه السلام د نبوت گواهی یحیی عليه السلام ورکړې وه. دوی د عیسی عليه السلام نه په عمر کښې زیات وو.

قوله تعالى: -وَسَيِّدًا: دسید معنی حلیم او برداشت کولو والا او په علم وعبادت کښې زیات، متقی پرهیزگار فقیه عالم په سیرت او دین کښې دټولو نه بهتر، چې هغه لره غصه او غضب مغلوبه کولې نشی، د شریف او کریم په معنی دې.

قوله تعالى: -وَحَصُورًا... دحضور معنی ده چې ښځو لره نه شی راتلی، چې د چا اولاد نه کیږي او نه په کښې د شهوت اوبه وی.

د یحیی علیه السلام په حقله د رسول الله ﷺ خو احادیث: ددې یو معنی یو مرفوع حدیث کښې په ابن ابی حاتم کښې ده چې هرکله رسول الله ﷺ دا لفظ ذکر کړو نو د زمکې نه ئې څه راوچت کړل او وې فرمائیل چې د هغه اندام ددې په شان وو. (۱) عبدالله بن عمرو بن عاص ؓ فرماني چې په ټول مخلوق کښې به صرف یحیی علیه السلام الله تعالی سره بې گناه ملاوېږي. بیا رسول الله ﷺ دا الفاظ تلاوت او فرمائیل او زمکې نه ئې څه راوچت کړل او وې فرمائیل چې حضور هغې ته وائی چې د هغې یو اندام ددې پشان وی. او یحیی بن سعید قطان دخپلې مسواکې گوټې سره اشاره اوکړه (۲) دا روایت چې مرفوع بیان شوې دې. ددې سند د هغه موقوف سند نه زیات صحیح دې او مرفوع حدیث کښې دی چې رسول الله ﷺ یو کیږي طرفته اشاره اوکړه اووې فرمائیل چې داسې وو، او یو روایت کښې داهم دی چې رسول الله ﷺ دزمکې نه یو مړ اوې ډکې راوچت کړو اودهغې اړخ ته ئې اشاره اوکړه اودغه ئې او فرمائیل. (۳) قوله تعالى: -وَنَبِیًّا مِّنَ الصَّالِحِیْنَ ددې نه پس زکریا علیه السلام ته بل بشارت ورکولې شی چې ستا خونې به نبی وی. دا بشارت د رومبني بشارت نه هم زیات وو.

قوله تعالى: -قَالَ رَبِّ اَلِیْ یُکُونُ لِیْ عِلْمٌ وَقَدْ بَلَغَنِی الْکِبَرُ وَامْرَاَتِیْ عَاقِرٌ هرکله چې بشارت راغلو نو زکریا علیه السلام ته خیال راغلو چې په ظاهره اسباب خو ددې محال کیدل دی نو وې فرمائیل چې انې الله ﷻ زما به بچې څنگه پیدا کیږي. زه بوډا یم اوزما بی بی هم شنه ده.

قوله تعالى: -قَالَ کَذٰلِکَ اَللّٰهُ یَفْعَلُ مَا یَشَآءُ فرېښتې ورته په هغه وخت جواب ورکړو چې دالله ﷻ امر دټولو نه لوڼې دې. د هغه په کارخانه د قدرت کښې هیڅ څیز ناممکن نه دې. او نه هغه لوڼې ذات ته څه کار گران دې. او نه هغه څه کار نه عاجز دې. کله چې دهغه اراده اوشی نو هغه کار اوشی.

قوله تعالى: -قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِّیْ اٰیَةً اوس زکریا علیه السلام ددې علامت او غوښتلو.

قوله تعالى: -قَالَ اِنَّکَ لَا تَکَلِّمُ النَّاسَ لَلَّیْلَةَ اَبَآءِ اَلْاَرْمَآءِ نو دالله ﷻ طرفه ورته اشاره اوشوه چې دا ښه ده چې ته به درې ورځو پورې خلقو سره خبرې نشی کولې. اگر چې ته به تندرست او سالم ئې خو په ژبې به خلقو سره خبرې نشی کولې. صرف اشارو نه به کار اخلې. لکه بل ځانې کښې فرماني چې ﴿لَکَ لَیَالٍ سَوَیَّآ﴾ یعنی درې شپې د تندرستی په حالت کښې.

قوله تعالى: -وَادْکُرْ رَبَّکَ کَیْثًا وَتَسْبِیحًا بِالْعَشِیِّ وَالْاَبْکَارِ بیا حکم ورکړې شو چې تاته پکار دی چې ذکر او تکبیر او تسبیح کښې زیات مشغول اوسي، سحر ماښام پدې کښې اخته یې. ددې دویمه حصه او پورا تفصیل سره بیان به دسورت مریم په شروع کښې

(۱) ابن ابی حاتم ددې سند کښې سید سلیمان النشیطی په وجه ضعیف دې.

(۲) وسنده ضعیف.

(۳) ابن ابی حاتم.

وَإِذْ قَالَتِ الْمَلِكَةُ يَمْرُؤٌ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفٰكِ	او کله چی اوونیل فرستو ای مریم بیشکه الله غوره کری ته
وَوَهَّارِكِ وَاصْطَفٰكِ عَلَىٰ نِسَاءِ الْعَالَمِينَ ۝ يَمْرُؤٌ اقْنِطِي بیا (یو وخت راغلو) چی فرستو اوونیل انی مریم ته الله پاک غوره کری بی
او پاکه نی اوساتلی ته او غوره نی کری ته په بنخو دتولی دنیا باندی ای مریم فرمان منونکی وسه	
او پاکه نی ساتلی بی او دتول جهان په بنخو کنی نی ته دخپل عبادت دپاره غوره کری نی انی مریم	
لِرَبِّكِ وَاسْجُدِي وَارْكَعِي مَعَ الرَّاكِعِينَ ۝ ذَلِكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ	درب خپل او سجده کوه او رکوع کوه درکوع کونکو سره دا دخبرونو دغیبونه دی
دخپل رب تابعداری کوه هغه ته سجده کوه او عاجزی کونکو سره عاجزی کوه (انی پیغمبره) دادغیبو خبری دی	
نُوحِيهِ إِلَيْكَ ۖ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يَقُولُ أَفْلَا مَهُمْ	چی مونږ ته دوحی په ذریعه ښایو تاته او نه وې ته موجود هغوی سره کله چی اغور زول هغوی اقلامونه خپل
چی مونږ ته تاته وحی کوو او ته هغه وخت حاضر نه وې چی (دهیکل) هغه (خادمانو) خپل خپل قلمونه په دې غرض اغور زول	
أَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ ۖ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يَخْتَصِمُونَ ۝	چی کوم یو دهغوی به سرپرستی کوی دمریم اونه وې ته موجود دهغوی سره کله چی هغوی جگړه کوله
چی څوک به د مریم سرپرستی کوی اونه ورسره په هغه وخت کنی حاضر وې چی هغوی خپل مینخ کنی جگړه کوله	

قوله تعالى: - وَإِذْ قَالَتِ الْمَلِكَةُ يَمْرُؤٌ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفٰكِ وَوَهَّارِكِ

د حضرت مریم عليها السلام خدیجه عليها السلام عائشه عليها السلام او د آسیه عليها السلام د فرعون د ښځې فضیلت: دلته بیان کیږی چی د الله ﷻ حکم سره مریم ته فرستو خبر ورکړو چی ددې د زیات عبادت، د دنیا نه د بې رغبتی، ددې د شرافت او شیطانی وسوسو نه دلری والی په وجه دخپل قرب خاص درجه ورکړه. او د ټول جهان په بنخو نی دې ته فضیلت ورکړو.

جنتی ښځې: صحیح مسلم شریف وغیره کنی د ابوهریر رضی الله عنه نه روایت دې، فرمائی چی رسول الله ﷺ او فرمائیل چی جنتی ښځې په اوښ باندې سورې ښځې دی. په دې کنی بهتری ښځې د قریشو دی چی په خپلو بچو دیر شفقت کوی او دوی سره محبت کوی او دخپل خاوند د څیزونو پورا حفاظت کوونکی دی. مریم بنت عمران کله هم په اوښ نه وه سوره شوې. (۱)

د دنیا په بنخو کنی د ټولو نه غوره ښځې: بخاری او مسلم کنی یو حدیث دې چی په بنخو کنی د ټولو نه بهتره ښځه مریم بنت عمران ده. او په بنخو کنی د ټولو نه بهتره ښځه خدیجه بنت خویلد عليها السلام ده. (۲) دترمذی صحیح حدیث کنی دی چی دتولی دنیا ښځو کنی د ټولو نه بهتری ښځې مریم بنت عمران، خدیجه بنت خویلد او فاطمه بنت محمد ﷺ او آسیه زوجه فرعون ده. (۳) او په یو حدیث کنی دی

(۱) صحیح بخاری کتاب احادیث الانبیاء باب قول تعالی: (إِذَا قَالَتِ الْمَلَاِئِكَةُ يَا مَرْيَمُ.....): ۳۴۳۴، صحیح مسلم: ۲۵۲۷،

آخری جمله (الم ترکب مریم..... دابوهریره رضی الله عنه کلام دې)

(۲) صحیح بخاری کتاب احادیث انبیاء باب قول الله تعالی (قَالَتِ الْمَلَاِئِكَةُ يَا مَرْيَمُ....): ۳۴۳۳-

(۳) ترمذی کتاب المناقب باب فضل خدیجه رضی الله عنها: ۳۸۷۸، وهو صحیح -

چې دا څلور واړه بنځې د ټولې دنيا په بنځو کښې افضل او بهتر دی. او حديث مبارک کښې دی چې په سړو کښې کامل سړی ډیر دی. لیکن په بنځو کښې کمال والا بنځې صرف درې دی. مریم بنت عمران، آسیه زوجه فرعون او خدیجه بنت خویلد رضی اللہ عنہا.

په نورو بنځو د عائشې رضی اللہ عنہا فضیلت: او د عائشه فضیلت په بنځو باندې داسې دې لکه شریډ یعنی په غوښه کښې وړه شوې روتن چې په ټولو خوراګونو بهتر ده. (۱) د احديث سوا د ابو داود نه باقی ټولو کتابونو کښې دې صحیح بخاری کښې دې حديث مبارک کښې د خدیجه رضی اللہ عنہا ذکر نشته، ما ددې حدیث ټول سندونه او د هر سند الفاظ په خپل کتاب البداية والنهاية کښې د عیسی عليه السلام په ذکر کښې جمع کړې دي. ﴿ولله الحمد والمنة﴾.

قوله تعالى: -يُزَيِّنُ أَقْنِي لِرَبِّكَ وَأَسْجُدُ وَأَرْكَبُ مَعَ الرُّكَّعِينَ

د مریم عبادت او تابعداري: بیا فرېښتي فرماني چې انې مریم اته په خشوع خضوع او سجده کښې اوسه، الله تعالی تالره د خپل د قدرت یو عظیم نښه جوړونکې دې، ددې وجې تاته پکار دی چې دخپل رب په رغبت کښې اوسې.

د قنوت په معنی کښې بحث: د قنوت معنی اطاعت ده چې عاجزی او زړه حاضرئ سره وی. لکه ارشاد دې چې ﴿بَلْ لَهُ مَا فِي السَّمُوتِ وَالْأَرْضِ كُلُّ لَهٗ قُنُوتٌ﴾ یعنی دهغه ذات په ماتحتی او مملکت کښې د زمکې او آسمان ټول څیزونه دی. ټول دهغه محکوم او تابع دی.

ابن ابی حاتم یو مرفوع حدیث کښې دی چې قرآن پاک کښې چرته هم د قنوت لفظ راشی نو ددې نه مراد اطاعت دې. (۲) هم دا حدیث ابن جریر کښې هم دې. لیکن په سند کښې نې نکارت دې. مجاهد رضی اللہ عنہ فرماني مریم به په مونځ کښې دومره لونې قیام کولو چې دواړه ګیتی به نې اوپر سیدی. د قنوت نه مراد دلته مونځ کښې لونې لونې رکوعات دی. د حسن بصری رضی اللہ عنہ قول دې چې ددې نه مراد د خپل رب عبادت کښې مشغوله اوسه او د رکوع او سجده کونکو نه شه. اوزاعی رضی اللہ عنہ فرماني چې مریم صدیقه به خپله عبادت خانه کښې دومره په کثرت او خشوع او خضوع سره مونځ کولو چې دواړه پښې به نې زیرې شوې. ﴿رضی الله عنها وارضاهما﴾. (۳)

قوله تعالى: -ذَٰلِكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكَ

خسني د زګوریا عليه السلام په نوم راووتلو: دا اهم خبر بیانوی او الله تعالی فرماني چې انې نبي! ددې خبرو علم تاته صرف زما د وحی په ذریعه اوشو ګنی تا ته څه خبر وو؟ ته خو په هغه وخت کښې هغوی سره موجود نه وې چې تاته ددې واقعاتو خبر دې؟ لیکن د خپلې وحی په ذریعه مونږ تا ته دا ټول واقعات ښکاره کړل. دا داسې دی لکه چې تاسو په هغه وخت کښې موجود وئ.

قوله تعالى: -وَمَا كُنْتُمْ لَدَيْهِمْ أَذِلَّةً قُلُوبًا أَفَلَا تَعْقِلُونَ.....

د مریم د پرورش د پاره هر یو وړاندې وړاندې کیدو اوهر یو غوښتل چې د ثواب موقع حاصله کړي. او دا اجر ماته ملاؤ شي. د دوی مور بی بی دا واخستله او دبیت المقدس مسجد سلیماني طرفته روانه شوه. د هغه ځاني خادمان د هارون عليه السلام دنسل نه وو. دې اوو نیل چې ما دا نذر د الله تعالی په نوم آزاد کړې دې. تاسو ته نې سپارم. ماته پته ده چې دا جینی ده او دا هم ماته پته ده چې د دې به حیض هم رازی او دا به په مسجد کښې وی او د حیض والا بنځې مسجد ته نشی راتلې خو اوس تاسو پوهه شئ.

(۱) صحیح بخاری کتاب احادیث البیاء باب قول الله تعالی (وضرب الله مثلا للذین امنوا.....) : ۳۴۱۱، صحیح مسلم: ۲۴۳۱، نسائی: ۳۴۰۰، ابن ماجه: ۳۲۸۰ -

(۲) وسنده ضعیف -

(۳) ددې سند کښې محمد بن یونس الکدیمی متهم بالکذب دې (المیزان: ۷۴/۴)، رقم: ۸۲۵۳، نو دا روایت موضوع دې.

او ستاسو کار زه خو دا کورته نه بوخم خکه چې دا ما د الله ﷻ په نوم نذر کړې ده. عمران ددې ځانې د مونځ امام وو. او د قربانو مهتمم وو. او دا د هغه لور وه. نو هر یو کس ددې غوښتنه کوله. بل طرفته زکریا ﷺ او وئیل چې زه د دې رشته داریم او د دې د ترور خاوند یم. دا جینی ماته د پرورش دپاره ملاویدل پکار دی. خو نور خلق راضی نشو. آخر قرعه اندازی اوشوه. او په قرعه اندازی دوی ټولو خپل هغه قلمونه واچول چې په کومو به نې توراۍ لیکلو. نو قرعه اندازی د زکریا ﷺ په نوم راووتله. (او هم دا دهغه سعادت شو. نورو مفصلو روایتونو کښې هم دا دی چې په نهر اردن کښې دا قلمونه واچولې شو. چې کوم قلمونه په اوبو کښې لارل نو هغه نه دي. او چې د چا قلم اودریدو نو هغه به د مریم کفیل وی نو د ټولو قلمونه اوبو کښې لارل. صرف د زکریا ﷺ قلم اودریدو بلکه الله پاس راوختلو نو یو خو په خسری کښې د دوی نوم راوختلو او بل طرفته د دوی رشته داری وه. بیا زکریا ﷺ پخپله د هغه ټولو سردار جوړ شو. صلوات الله وسلامه علیه. نو هم زکریا ﷺ ته مریم اوسپارلې شوه.

إِذْ قَالَتِ الْمَلِكَةُ يَمْرُؤُا۟ إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ بَكَلِمَةٍ مِّنْهُ ۖ إِنَّ سِمَةَ

کله چې اووئیل | فرستو | ای مریم | ایښکه الله | زېرې درکوی تاله | په یو فرمان سره | د طرفه خپل نه | نوم دهغه به

خه وخت چې فرستو ورته اووئیل | چې انې مریم الله پاک تاته دخپلې کلمې زېرې درکوی | دهغه نوم به

الْمَسِيحُ ۚ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ وَجِيهًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَهْن

مسیح | عیسی خوي دمریم وی | دعزت خاوند به وی | په دنیا | او په آخرت کښې | اووی به د

مسیح عیسی ابن مریم وی | په دنیا او آخرت دواړو کښې به د عزت خاوند وی

الْمُقَرَّبِينَ ۚ وَيَكْلُمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا وَمِنَ الصَّالِحِينَ ۝

نزدیکانوته به وی | او خبری به کوی | دخلقو سره | په زانگو کښې | او په زوروالی کښې هم | اووی به دنیکانو نه

او الله ته به په نېزدي خلقو کښې شمیروی | او خلقو سره به په خانگو کښې | او په زوروالی کښې خبر کوی | او دنیکانوته به وی

قَالَتْ رَبِّ اَنۡیۤ اَیۡکُوۡنُ لِیۡ وَکَدُّ وَلَمۡ یَمَسَّسَنِیۡ بَشَرًا ۖ قَالَ

اووئیل هغې | ای ربه زما | څنگه به شی | مالره | به چې | او حال دا چې | نه دې راوړې لاس ماته | هیڅ انسان | اووئیل فرېښتې

مریم اووئیل چې انې زما پروردگار | زما به څنگه خونې کېږي | ماته چا نارینه لاس | قدرله | هم راوړلی نه دی | فرېښتې اووئیل

كَذٰلِکَ اَللّٰهُ یَخْلُقُ مَا یَشَآءُ ۖ اِذَا قَضٰی اَمْرًا فَانۡهَآ یَقُوۡلُ لَهٗ

هم دارنگې | الله | پیدا کوی | هغه چې او غواړي | کله چې | فیصله اوکړي | دیوکار | نو بېشکه | وانی | هغه کارته

هم دغه شان به کېږي | الله پاک چې څه او غواړي هغه پیدا کوی | چې دیوکار فیصله اوکړي نو ورته او وانی

کُنۡ فِیۡکُوۡنٌ ۚ

شه | نو هغه شی |

چې موجد شه |

قوله تعالى: - إِذْ قَالَتِ الْمَلِكَةُ يَمْرُؤُا۟ إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ بَكَلِمَةٍ مِّنْهُ ۖ

د عیسی ﷺ معجزانه پیدائش: - فرېښتې دا زېرې مریم ﷺ ته آوروې چې د دې به یو هلك پیدا کېږي او یو لونی شان والا به وی. او صرف هغه ته به د الله ﷻ کلمه وئیلې کېږي. او هم دا تفسیر دې د الله ﷻ د

فرمان ﴿مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ﴾ لکھ چي جمهورو ذکر کرو او ددي سلسله کني بيان تير شويدي چي دهغه نوم به مسيح وي. عيسيٰ خوني د مريم هر مومن به ده لره په دي نوم پيژني. د مسيح نوم وجه داده چي دي به په زمکه کني ډيرزيات سيل کوي. د مور طرفته د منسوب کيدو وجه داده چي دده پلار نه وو. د الله ﷻ په نيز هغه دواړه په دي جهان کني اوچت شان خاوندان وو. او د خاص مقربينو نه وو، په هغه به د الله ﷻ کتاب او شريعت نا زليږي. او په هغه به په دنيا کني لوني لوني مهرباني کيږي او په آخرت کني به هم. اود لويو لويو پيغمبرانو په شان د الله ﷻ حکم سره چي چا لره الله ﷻ او غواړي نو شفاعت به کوي او هغه به قبلېږي. ﴿صلوات الله وسلامه عليه﴾

قوله تعالى: وَيُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا وَمِنَ الصَّالِحِينَ

هغه به په خپله ځانگو کني او په کم عمر کني خلکو سره خبرې کوي يعنې دالله وحده لا شريك دعبادت به خلکوته دعوت ورکوي او دا به دهغه معجزه وي. او په لوني عمر کني به هم کله چي الله ﷻ ده طرفته وحی اوليږي. او هغه به په خپل قول او فعل کني صحيح علم لرلو والا او نيك عمل والا وي. يو حديث کني دي چي په وړوکوالي کني کلام صرف عيسي ﷺ کړي دي او د جريج ملگري، يو بل حديث کني د يو بل بچي نوم ذکر کړي دي. نو دا درې شو. (۱)

قوله تعالى: الْتَارِبَ أَلَى يَكُونُ لِي وَلَدٌ وَلَمْ نَمْسُقْ بَشَرًا

مريم چي کله دا زيرې واوريدو نو په خپلو مناجاتو کني اخته شوه او وي فرمايل چي اني الله ﷻ زما به څنگه بچي اوشي؟ ما خونکاح هم نه ده کړي. اونه زما د نکاح کولو اراده شته دي. او نه داسې بدکاره بسځه يم. حاشا لله.

قوله تعالى: قَالَ كَذَلِكَ اللَّهُ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ

دالله ﷻ طرفنه فرستې جواب ورکړو چي د الله ﷻ امر ډير لوني دي. هغه ذات لره هېڅ څيز نه شي عاجزه کولي. دا نکته خيال کني ساتل پکار دي چي دزکريا ﷺ ددي سوال په جواب کني هغه ځانې کني لفظ ﴿يفعل﴾ وو او دلته لفظ ﴿يخلق﴾ دي يعنې پيدا کوي. ځکه چي باطلو ته څه موقع په لاس ورنشي او صفا لفظونو کني مخلوق ته معلوم شي چي عيسي ﷺ د الله ﷻ مخلوق دي.

قوله تعالى: إِذَا قُضِيَ أَمْرًا أَوْ أَمْرًا يُقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ

او بيا نې د دي نور تاييد او فرمايلو او وي فرمايل چي هغه لوني ذات کله هم يو کار کول او غواړي نو صرف دومره فرماني چي شه نو بس هغه اوشي. د هغه حاکم ذات د حکم نه پس ډهيل او وروستوالي نشته دي. لکه بل ځانې کني فرماني چي ﴿وَمَا أَمْرُنَا إِلَّا وَجْدَةٌ كُلُّهَا﴾ يعنې زمونږ صرف يو ځل حکم سره بغير د تاخير نه زرد سترگو په رپ کني هغه کار اوشي، مونږ ورته دوباره نه وايو.

وَيُعَلِّمُهُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ	او زده به کړي هغه ته کتاب او حکمت او تورا او انجيل
او نهغه موجود شي او هغه ته به الله کتاب او حکمت اود تورات علم ورکوي	
وَرَسُولًا إِلَى بَنِي إِسْرَءِيلَ أَنِّي قَدْ جِئْتُكُمْ بِآيَةٍ مِّنْ	او وي به رسول بنی اسرائیلو ته ايشکه زه راغلي يم تاسوته په نښې سره ددطرفه
اود بنی اسرائیلو دپاره به نې رسول مقرر کړي (چي ورته به واني) مادالله پاک دطرفه تاسو ته يوه لويه نښه راوړي وه	

(۱) ابن ابی حاتم: ۲۷۲/۲، صحيح بخاری کتاب احاديث الانبياء باب قوله تعالى (واذكر في الكتاب مريم.....): ۳۴۳۶، صحيح مسلم: ۲۵۵۰-

رَبِّكُمْ لَا	أَتَىٰ	أَخْلَقَ لَكُمْ	مِّنَ الطَّيْنِ	كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ	فَأَنْفَخَ		
درب ستاسو نه	ايشكه زه	جوړوم	تاسو ته	دختې نه	پشان د شكل	دما رغه	او پوك كوم
چې زه ستاسو په مخكښې	دختې نه	د مرغۍ په شان	يو شكل جوړوم	بيا په كښې پوك وهم		
فِيهِ	فَيَكُونُ	طَيْرًا	بِإِذْنِ اللَّهِ	وَأُبْرِيءُ	الْأَكْمَه		
په هغې كښې	نوښې به هغه	مارغه	په حكم د الله سره	اورو غوم زه	مورزاده پوند		
نوهغه به د الله په حكم	سره مرغۍ شي	او پيدانښې پوند				
وَالْأَبْرَصَ	وَأُحْيِ الْمَوْتَىٰ	بِإِذْنِ اللَّهِ	وَأَنْتُمْ	بِمَا			
او جذامې دبرگې مرض	او ژوندې كوم مړې	په حكم د الله	او خبر دركوم زه	تاسو ته	دهغه څه		
او جذامې دواړو ته	صحت وركوم	او د الله په حكم	مړې ژوندې كوم	اودا درته	خودلې شم چې		
تَأْكُلُونَ	وَمَا	تَذَخَّرُونَ	فِي بُيُوتِكُمْ	إِن فِي			
چې تاسو ني خورې	اود هغه څه	چې تاسو ني ذخيره كوي	په كورونو خپلو كښې	بيشكه			
.....	تاسو څه خوړلي دي	او څه مو په كورونو كښې	ذخيره كړې دي	په دې كښې		
ذَلِكَ	لَايَةً	لَكُمْ	إِنْ كُنْتُمْ	مُؤْمِنِينَ	وَمُصَدِّقًا	لِمَا	
په دې كښې	اڅا مخا نښه ده	ستاسو دپاره	كه يې تاسو	مومنان	او تصديق كونكي يم	دهغه كتاب	
ستاسو دپاره	زما په رسالت باندې	لوني دليل دي	كه تاسو په دې يقين كوني	او تصديق كوم		
بَيْنَ يَدَيَّ	مِنَ التَّوْرَةِ	وَلِأَحِلَّ	لَكُمْ				
چې زما په مخ كښې موجود دي	د تورا نه	او دپاره ددې چې زه حلال كړم	ستاسو دپاره				
د تورات چې زما په وخت كښې موجود دي	او بله داچې	تاسو دپاره بعضې هغه څيزونه					
بَعْضَ الَّذِي	حُرِّمَ عَلَيْكُمْ	وَجِئْتُكُمْ	بِآيَةٍ				
ځينې هغه	اچې حرام كړې شوي وو	په تاسو باندې	او راوړې ده ما تاسو ته	يوه نښه			
چې په تاسو حرام شوي وو	هغه حلالوم	او تاسو ته مې نښه راوړې ده				
مِّن رَّبِّكُمْ	فَاتَّقُوا اللَّهَ	وَاطِيعُونَ	إِنَّ اللَّهَ	رَبِّي			
د طرفه درب ستاسو نه	نو او يريرې د الله نه	او تابعداري او كړې زما	بيشكه الله	رب زما دي			
چې هغه ستاسو رب د طرفه ده	او الله پاك نه وي ريرې	او زما تابعداري او كړې	الله زما هم رب دي				
وَرَبُّكُمْ	فَاعْبُدُوهُ	هَذَا صِرَاطٌ	مُسْتَقِيمٌ				
او رب ستاسو دي	نو بندگانې او كړې دهغه	دا	لاره ده	نيغه			
او ستاسو هم رب دي	نو صرف دهغه عبادت كوني	او هم دا نيغه لاره ده					

قوله تعالى: وَيُعَلِّمُهُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ

د عیسیٰ ﷺ لونی لونی معجزی۔۔ فریشتی مریم ته وانی چې ستا دې خونې ته به الله ﷻ لیکل اوبنائی. او هغه ته به حکمت اوبنائی. دلفظ حکمت تفسیر په سورة بقره کښې تیر شوې دې. او هغه ته به توراۍ اوبنائی چې کوم په موسیٰ ﷻ باندې نازل شوې وو. او انجیل به ورته اوبنائی چې په عیسیٰ باندې نازل شو. دوی ته دا دواړه کتابونه یاد وو.

قوله تعالى: -وَرَسُولًا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَءِيلَ

او هغوی ته بنی اسرائیلو طرفته خپل رسول اولیرلو. ددې خبرې د وینا دپاره چې دازمامعجزه ده او گوری کنه خاوره مې واخسته او د هغې نه مارغه جوړ شو او بیا مو په دې کښې ساه واچوله او بیا هغه د رښتیاو مارغه شو او د خلقو مخکښې والوته. دا د الله ﷻ حکم سره او د هغه فرمان سره اوشو. عیسیٰ ﷺ خپل قدرت سره نه دی کړی. دا یو معجزه وه چې د عیسیٰ ﷺ د نبوت نښه وه.

قوله تعالى: -وَأَيُّ الْأَكْمَةِ

اګمه هغه ږوند ته وانی چې هغه ته د ورځې ښکاری او د شپې ورته نه ښکاری. بعضو ونیلی دی چې اګمه هغه نابینا ته وانی چې هغه ته د ورځې ښکاری مگر د شپې ورته نه ښکاری. بعضې وانی چې کوږ سترګې، او کانړې ترې مراد دې. د بعضو قول دا هم دې چې کوم مور د رحم نه بالکل ږوند پیدا شی. دلته هم دا ترجمه مناسبه ده. ځکه چې په دې کښې د معجزې کمال دې او مخالفینو لږه د عاجزه کولو دپاره دا صورت د نورو صورتونو نه اعلیٰ دې.

قوله تعالى: -وَالْأَبْرَصَ وَأَخِي الْمَوْتِ بِإِذْنِ اللَّهِ سَپین داغ ته وانی، داسې بیمار به هم د الله ﷻ حکم سره عیسیٰ ﷺ روغول. او مړی به نه چې هم د الله حکم سره ژوندی کول.

مختلفو انبیاء او رسولانو ﷺ ته د مختلفو معجزو د ورکړې حکمت: د اکثر عالماتو قول دې چې هر نبی ته به د هغه د زمانې مناسبت سره معجزې ملاویدې د الله ﷻ د طرفه.

د موسیٰ ﷻ په زمانه کښې د جادو ډیر شهرت وو: د موسیٰ ﷻ په زمانه کښې د جادو ډیر لونی اثر وو. او د جادوگرو به ډیر زیات قدر او تعظیم کیدو. نو الله ﷻ موسیٰ ﷻ ته هغه معجزه ورکړه چې هغې سره د ټولو سترګې حق دق شوې. او هغوی حیران شو. او هغوی ته کامل یقین اوشو چې دا خو د الله ﷻ د طرفه ورکړه ده. دا جادو بالکل نه دی. نو هغوی سرونه ښکته کړل او په یو آواز اسلام کښې داخل شو. او د الله ﷻ مقرب بندګان جوړ شو.

د عیسیٰ ﷻ زمانه د طب او د طبیبانو د رفعت زمانه وه: د عیسیٰ ﷻ په وخت کښې د طبیبانو او حکیمانو شهرت وو. کامل طبیبان او ماهر حکیمان او د علم طبعیات پورا عالمان کامل الفن موجود وو. نو عیسیٰ ﷻ ته هغه معجزې ورکړې شوې چې دهغې نه ټول عاجز وو. اودا د چا وس کښې دی چې د مور نه ږوند پیدا شوې دې بینا کړی، ابرص مرض والا روغ کړی او هغوی ته د دې مهلکې بیماری نه نجات ورکړی، او جمادات چې بې ساه څیزونه دی په هغې کښې ساه واچوی، او مړی د قبرونو نه راژوندی کړی. صرف د الله ﷻ د حکم په طور د عیسیٰ ﷻ نه دا خبرې ظاهري شوی وی.

د محمد رسول الله ﷺ زمانه د فصاحت او بلاغت په اعتبار ډیره پورته وه: لکه څنګه کله چې زمونږ آقا محمد ﷺ تشریف راوړنو په هغه وخت کښې د فصاحت او بلاغت خبرې او اوچت خیالی او په خبرو کښې د نزاکت اولطافت زمانه وه. په دې فن کښې اوچتو اوچتو شاعرانو داسې کمال حاصل کړی وو چې دنیا ورته گوته په خوله وه. او نبی کریم ﷺ ته کتاب الله داسې ورکړی شو چې د هغه ټولو رڼا ګانې تپي شوې. او د کلام الله نور دوی لاندې راوغورزول. او هغوی ته یقین اوشو چې دا انسانی کتاب نه دی. او ټولې دنیا ته په څو څو کړتې دا اوونیلې شو چې څوک شته دې داسې چې ددې په شان کلام جوړ کړی؟ یواځې یواځې نه بلکه ټول دې یو ځانې شی او صرف انسانان نه بلکه جنات دې هم ځان سره شامل کړی، اوبیا د ټول قرآن برابر نه صرف د لسو سورتونو برابر او دا هم نه بلکه د یو سورت پشان

سورت دې راوړې. خو ټول ناکام شول همتونه ئې پست شول، مړی ئې ختمې شوې، په ژبه گونگیان شول، اوننه پورې ټولې دنیا اونکرل او نه به کله اوکړې، چرته د الله ﷻ کلام اوچرته د مخلوق؟ تود هغه زمانې اعتبار سره دې معجزې خپل اثر اوخودلو او مخالفینو حوصلې بانیلې او ډلې ډلې اسلام کښې داخل شو.

قوله تعالى: - وَأَنْتُمْ كُنْتُمْ بَشَرًا مِّثْلَهُمْ وَمَا تَذْخِرُونَ فِي يَوْمِكُمْ

بیاد عیسیٰ ﷺ بله معجزه بیانېږي دوی دا هم او فرمانیل او وې خودل چې تاسو کښې نن څوک په خپل کور کښې خوراک اوکړی نو الله ﷻ په فضل سره هغه هم بنایلی شم. او د سبا دپاره چې هغه کوم تیاري کړې دې هغه هم خودلې شم د الله ﷻ نه په معلومولو سره.

قوله تعالى: - إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّكُمْ أَنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ : په دې کښې زما د رښتنولۍ دلیل دې چې تاسو ته زه کوم تعلیم درکوم هغه حق دې. که تاسو کښې ایمان وی.

قوله تعالى: - وَمُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيِّ مِنَ التَّوْرَةِ

زه دخپل رومېنی کتاب توراۍ لره هم منلو والا او د هغې د رښتینولۍ په دنیا کښې اعلان کوونکې یم.

قوله تعالى: - وَلَا جِلَّ لَكُمْ بَعْضُ الَّذِي خُوفَ عَلَيْكُمْ

زه په تاسو باندې بعضې څیزونو لره حلالولو دپاره راغلې یم چې هغه تاسو باندې مخکښې حرام کړې شوی وو. ددې نه ثابت شو چې عیسیٰ ﷺ دتوراۍ بعضې احکام منسوخ کړي وو. اگر چې ددې خلاف هم د مفسرینو خیال دې لیکن درست خبره هم داده.

بعضې حضرات فرماني چې د تورات یو حکم هم نه وومنسوخ شوې. البته په بعضو څیزونو کښې چې اختلاف وواو دې اختلاف په زیاتیدو زیاتیدو چې د هغې په حرمت باندې اجماع شوې وه. عیسیٰ ﷺ دهغې په حقیقت کښې بیان اوکړو او د دې په حلالیدو ئې مهر اولگولو. لکه قران پاک بل خانې کښې فرماني چې ﴿وَلَا يَتَنَزَّلُ لَكُمْ بَعْضُ الَّذِي تَخَفُونَ فِيهِ﴾ یعنې زه ستاسو دڅه اختلافاتو باره کښې صفا فیصله کوم. والله اعلم.

قوله تعالى: - وَجَنَّتُمْ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا

بیافرمانۍ ماسره دخپلې سچانۍ ربانۍ دلیلونه موجود دي. تاسو دالله ﷻ نه اوویرېږئ او زما اومنی.

قوله تعالى: - إِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ فَاعْبُدُوهُ

اوددې خلاصه داده چې دهغه پاک ذات عبادت اوکړئ چې ستاسواو زما پالولولوا دې او نیغه او رښتیا خو هم دا لار ده.

فَلَمَّا أَحَسَّ

نوهر کله چې | محسوس کړو

| نوعیسی ﷺ محسوسه کړه

عِيسَى مِنْهُمْ الْكَفَرُ قَالَ مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ ط قَالَ

عیسی | دهغوئ نه | کفر | اوونیل هغه | څوک دی مددگار | زما | په طرف دالله | اوونیل

چې بنی اسرائیلو زما نه انکار کوی | نو هغه اوونیل چې د الله پاک په لار کښې زما څوک مددگار دې

لِحَوَارِيِّونَ نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ ط أَمَّا بِاللَّهِ ط وَأَشْهَدُ

حواریانو | مونږه مددگار | یودالله | ایمان راوړې دې مونږه | په الله باندې | اوگواه شه ته |

حواریانو اوونیل چې مونږ دالله (په لار کښې ستا) مددکونکی یو | مونږ په الله ایمان راوړې دې | اوت په دې خبره گواه شه

يَا أَيُّهَا الْمُسْلِمُونَ ﴿١﴾	رَبَّنَا	أَمَّا	يَا	أَنْزَلَتْ
چي مونڙه مسلمانان يو اي ربه زمونڙه اومنو مونڙه هغه فرمان چي نازل ڪري دي تا				
چي مونڙه دالله تابعدارين يو (اوداني اوونيل) چي اني زمونڙه ربه تاجي کوم فرمان نازل ڪري دي هغه مونڙه منلي دي				
وَاتَّبَعْنَا	الرَّسُولَ	فَاكْتَبْنَا	مَعَ الشَّاهِدِينَ ﴿٢﴾	وَمَكْرُؤًا
او تابعداري اوڪړه مونڙه در رسول اناوليڪه مونڙه اڏگواهانو سره او پٽ تدبيرونه شروع ڪرل هغوي				
اوستاد پيغمبر تابعدار يون اومونڙه گواهانو ڪنبي شميڪر (اوبني اسرائيلود عيسيٰ خلاف) پٽ تدبير اوڪړو				
وَمَكْرُؤًا	وَاللَّهُ	خَيْرٌ	الْمَاكِرِينَ ﴿٣﴾	
او پٽ تدبير اوڪړو الله او الله بهترين تدبير ڪونڪي دي				
او الله پاڪ دهغي په جواب ورڪړو اوبه داسي ڪولو ڪنبي الله ٿولود پاسه دي				

قوله تعالى: - فَلَمَّا أَحَسَّ عَيْنَاي مِنْهُمْ الْكُفْرَ قَالَ مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ؟

د عيسيٰ (عليه السلام) حواريان او د محمد (صلى الله عليه وسلم) انصار: - يعني ڪله چي عيسيٰ (عليه السلام) او ڪتل چي دوي دخيل ضداو ڪوڊوالي نه آوڙيدونڪي نه دي نو وي فرمائيل چي داسي هم دي چي ڇوڪ زما تابعداري اوڪري نو الله (صلى الله عليه وسلم) طرفته به اورسي. (۱) او دا مطلب هم بيان ڪري شوي دي چي ڇوڪ شته دي چي د الله (صلى الله عليه وسلم) سره زما مددگار جوڙ شي. ليڪن (۲) وومي قول زيات قريب دي. په ظاهره معلوم ٿي چي دوي اوفرمائيل چي الله (صلى الله عليه وسلم) لره بللو ڪنبي ڇوڪ زما مدد ڪوونڪي شته؟ لڪه ڇنگه چي د هجرت نه محڪبي د حج موسم ڪنبي مڪه مڪرمه ڪنبي رسول الله (صلى الله عليه وسلم) فرمائيلي وو چي ڇوڪ شته دي چي ماته ڇاني راڪري چي د الله (صلى الله عليه وسلم) ڪلام اورسوم؟ قریش خوما د الله (صلى الله عليه وسلم) د تبليغ نه منع ڪوي. (۳) ترددي چي د مديني منوري اوسيدونڪي انصارو هم ددي خدمت دپاره ملاوترله. او رسول الله (صلى الله عليه وسلم) ته نبي ڇاني هم ورڪيو. او د رسول الله (صلى الله عليه وسلم) مدد نبي هم اوڪيو. او ڪله چي رسول الله (صلى الله عليه وسلم) هغوي ته ورغلو نو پورا خير خواهي سره او پورا همدردي سره نبي د رسول الله (صلى الله عليه وسلم) ملڪرتيا اوڪره. او د رسول الله (صلى الله عليه وسلم) حفاظت او د رسول الله (صلى الله عليه وسلم) د مقاصدو د ڪاميابي د پاره مصروفه شول. (رضي الله عنهم وارضاءهم).

قوله تعالى: - قَالَ الْخَوَارِثُونَ تَنْحُ الْأَصَارَ اللَّهُ؟

دا شان د عيسيٰ (عليه السلام) په دي آواز باندي هم څو بني اسرائيلو ليڪ اوونيلو او په عيسيٰ (عليه السلام) باندي نبي ايمان راوړو. د دوي تائيد او تصديق نبي اوڪيو او پورا مدد نبي ورسره اوڪيو او ددي نور (نور) په اطاعت ڪنبي اولگيدل چي کوم الله (صلى الله عليه وسلم) دوي ته نازل ڪري وو. يعني انجيل،

دا خلق ڇوڪ وو او دوي ته حواريان ولي اوونيلي شو؟ - داخلق دهويان وو او حواريان دوي ته د دوي د ڪپرو دسپين والي په وجه ونيلي شوي دي، بعضي وائي چي دا بنڪاريان وو. صحيح دادی چي حواريان وائي مددگار ته. لڪه بخاري او مسلم ڪنبي حديث دي چي د جنگ خندق په موقع باندي رسول الله (صلى الله عليه وسلم) فرمائيلي وو چي شته دي ڇوڪ چي تيار شي؟ ددي آواز آوريدو سره زبير (رضي الله عنه) تيار شو او رسول الله (صلى الله عليه وسلم) دوباره هم دا اوفرمائيل، بيا هم زبير (رضي الله عنه) تيار شو، نو رسول الله (صلى الله عليه وسلم) اوفرمائيل چي د هر نبي حواريان وو او زما حواري زبير (رضي الله عنه) دي. (۴)

قوله تعالى: - رَبَّنَا أَمَّا بِمَا أَنْزَلْتَ وَاتَّبَعْنَا الرَّسُولَ فَاكْتَبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ

(۱) ابن ابی حاتم: ۲۹۰/۳ -

(۲) احمد: ۳۳۹/۳، مسند حسن -

(۳) صحيح بخاري كتاب الجهاد باب هل يبعث الطليعة وحده: ۲۷۴۷، صحيح مسلم: ۲۴۱۵، ترمذی: ۳۷۴۵ -

بیا دا خلق خپله دعا کښې وائی چې مونږ په شاهدانو کښې اولیکه، ددې نه مراد د ابن عباس ؓ په
نیز امت محمدیه کښې لیکل دی، ددې تفسیر روایت سند ډیر بهتر دي.

قوله تعالى: - وَمَكَرُوا مَكْرًا لَّهُ وَآلَهُ خَيْرَ الْمَكْرُونِ

بیا د بنی اسرائیلو دهغه ناپاکې ډلې ذکر کیږي چې د عیسیٰ ؑ ځانی دښمنان وو. او ددوی د مړ کولو
او په سولې باندې د خپلولو قصد نه لرلو. او چې هغوی د هغه زمانې د بادشاه غوږونه د عیسیٰ ؑ
خلاف ډک کړي وو چې داسې خلقو لره لمسوی چې په ملک کښې بغاوت پیدا شي. او عوامو کښې
فساد پیدا کوي. او پلار خونې مینځ کښې فساد راولي. او دا خلق په خپل خباثت او خیانت کښې دومره
لري لارل چې عیسیٰ ؑ ته نه (نعوذ بالله) د زانیه خونې او ونیلو. او په دوی باندې نه لوني لوني الزامونه
اولگول تر دې چې بادشاه هم د دوی خلاف شو. او خپل فوځ نه ولېږلو چې ده لره گرفتار کړي او ورته
سخته سزا ورکړي او پېمانسي ورته هم ورکړي. فوځ ځي او چې کوم کور کښې عیسیٰ ؑ اوسیدو د
هغې نه گیرا اچوي او بیا کور ته داخلېږي. لیکن الله تعالی دوی لره ددغه مکرونو نه امان ورکوي او د
دوی د کور په روشنډان نه دوی پورته آسمان طرفته اوچت کړل. او د دوی په شکل نه یو بل سرې په
دې ځانې کښې واچولو او هغه هم په دې کور کښې وو. دې خلقو هغه د شپې په تیاره کښې عیسیٰ ؑ
اوگنړلو او گرفتار نه کړو. د هغه سخت توهین کوي او په سر ورته د ازغوناج اېږدي او هغه په سولې
خپروي. هم دا هغوی سره د الله تعالی مکر وو چې هغوی دا گنړل چې مونږ د الله تعالی نبی ته پېمانسي
ورکړې ده خواله تعالی خپل نبی ته نجات ورکړو. او هغوی ته ددې بدبختۍ او بدنیتۍ ثمره دا علاؤ
شوه چې د هغوی زړونه همیشه دپاره سخت شو. او په دنیا کښې هم ذلیل او خوار شو. او آخره پورې په
دې ذلت کښې پراته وو. دې بیان هم په دې آیت کښې دي. که هغوی مکر کوي نو آیا مونږ ته پته نشته
دي، مونږ خود دوی نه بهتر مکر کوونکي یو.

إِذْ قَالَ اللَّهُ لِعِيسَىٰ

ا کله چې اوونیل الله ا ای عیسی

اکله چې الله او فرما نیل ای عیسی

وَمُطَهَّرَكَ

وَرَأْفَعَكَ إِلَىٰ

مُتَوَفِّكَ

إِنِّي

بیشکه څه واپس اخستونکي یم تالره پورته کونکي یم تالره ځان خپل ته او پاک کونکي یم تالره

زه تا واپس بوتلونکي یم او خپل ځان ته دي پورته کونکي یم او تا دهغه تهمت نه پاکونکي یم

مِنَ الَّذِينَ

كَفَرُوا

وَجَاعِلُ

الَّذِينَ

اتَّبَعُوكَ

فَوْقَ

فَوْقَ

دهغه کسانو نه چې انکار نه کړي دي او جوړونکي یم هغه کسانو لره چې تابعداري نه کړي ده ستا دپاسه

کوم کافرو په تالگولي دي او ستا تابعدار خلق تر قیامته پورې دهغه خلقو دپاسه

مَرْجِعُكُمْ

إِلَىٰ

إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَمَةِ

ثُمَّ

إِلَىٰ

إِلَىٰ

دهغه کسانو چې انکار نه کړي دي دورخ د قیامته پورې بیا خاص ماته واپس راتلل دي ستاسو

کونکي یم چا چه کفر کړي دي او ستاسو د تول خلقو ماته راتلل دي نوزه به پخپله

فَأَحْكُمُ

بَيْنَكُمْ

فِيمَا

كُنْتُمْ

فِيهِ

تَخْتَلِفُونَ

تَخْتَلِفُونَ

نوزه به فیصله کوم په منځ ستاسو کښې په هغه خبرو کښې اچي ونی تاسو په هغې کښې اچي اختلاف به موکو

ستاسو په مینځ کښې به هغه اختلافی مسنلو کښې فیصله او کړم کوم کښې چه تاسو اختلاف کوئ

فَأَمَّا الَّذِينَ	كَفَرُوا	فَاعَذِّبْهُمْ	عَذَابًا شَدِيدًا فِي الدُّنْيَا
نوهرچی دی هغه کسان اچی دانکار په لارروان دی نوسزابه ورکوم هغوی له سزا سخته په دنیا او			
وَالْآخِرَةِ	وَمَا لَهُمْ	مِّنْ نَّصِيرِينَ	وَأَمَّا الَّذِينَ
په آخرت کښې اونه به وی دپاره دهغوی هیڅوک مددگار او هر چی دی هغه کسان			
وَأَمَنُوا	وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ	فَيُوفِّيهِمْ	أُجُورَهُمْ
چی ایمان نې راوړې دې او عملونه نې کړې دی نیکانو پوره به ورکړی الله هغوی ته بدلې دهغوی			
وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ	ذَلِكَ	نَتْلُوهُ عَلَيْكَ مِنَ الْآيَاتِ	وَالذِّكْرِ الْحَكِيمِ
او الله نه خوښوی ظالمان دا چې تیرشو مونږه اولوستلو دا تاته دآیتونو او دقرآن حکمت والانه			
او الله پاک بې انصافه خلق نه خوښوی دا چې مونږ تاته اورو نو دا ټول آیتونه د حکمت او ذکر نه ډک دی			

قوله تعالى: - إِذْ قَالَ اللَّهُ يُعِيسِي إِبْنِي مُتَوَفِّكَ وَرَأَيْكَ إِلَى

عيسى عليه السلام أسمانونو ته پورته کول

د انی متوفیک معنی کښې د مفسرینو مختلف تفسیرونه: قتاده رضی الله عنه و غیره مفسرین خو فرماني چې مطلب دادې چې زه به تاخپل طرفته اوچت کړم. بیا دې نه پس به تالره وفات کړم. ابن عباس رضی الله عنه فرماني یعنی زه تالره وژلو والا یم. وهب بن منبه فرماني چې الله تعالی تاسو لره د اوچتولو په وخت کښې د ورځې په شروع کښې درې ساعته پورې فوت کړې وو. ابن اسحاق رضی الله عنه فرماني چې دنصرانیانو خیال دې چې الله تعالی دوی لره تر اووه ساعته پورې وفات کړې وو او بیا نې ژوندی کړو. وهب بن منبه رضی الله عنه فرماني چې تر دریو ورځو پورې مړ وو او بیا ژوندې شو او اوچت نې کړو. مطر وراق فرماني یعنی زه تاته پورا پورا حق درکوونکې یم. دلته وفات مراد نه دې، داشان ابن جریر فرماني چې نور نه دلته مراد دده رفع ده، او د اکثر و مفسرینو قول دې چې د وفات نه مراد دلته خوب دې او بل خانې کښې قرآن پاک کښې دی چې وَهُوَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُم بِاللَّيْلِ او الله تعالی چې تاسو لره فوت کوی یعنی سملوی مو او بل خانې کښې دی چې اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا یعنی الله تعالی خلقو لره فوت کوی، د دوی د مرګ په وخت کښې او چې کوم نه مړی نو هغوی لره اوده کوی.

رسول الله صلی الله علیه و آله چې به کله بیدار شو نو فرمائیل به نې الحمد لله الذي احيانا بعد ما اماتنا : یعنی دالله تعالی شکر دې چې هغه مونږ لره د مړ کولو نه پس ژوندی کړو.

بل خانې کښې فرماني چې وبكفرهم نه تر شهيدا پورې او وایه. هلته فرمائیلې شوی دی چې د دوی د کفر په وجه او په مریم رضی الله عنها باندې د بهتان عظیم تړلو په وجه او په دې وجه چې وانی چې مونږ مسیح عیسی بن مریم رسول الله لره قتل کړو. حالانکه نه قتل شویدي او نه صلیب شویدي لیکن د دوی شک شو. موته ضمیر مرجع عیسی علیه السلام دې. یعنی ټول اهل کتاب به عیسی علیه السلام باندې ایمان

۱ صحیح بخاری کتاب الدعوات باب وضع اليد على الخديمى : ۶۳۱۴، صحیح مسلم : ۲۷۱۱، ابوداود : ۵۰۴۹، ترمذی : ۳۴۱۷، عمل اليوم والليلة للنسائي : ۷۴۷، ابن ماجه : ۳۸۸۰.

راوړی. او هغه به د قیامت نه مخکېنې زمکې ته راکوژیږي. د دې تفصیل به انشاء الله نزدې راشي. نو په هغه وخت کېنې به ټول اهل کتاب په عیسیٰ ﷺ باندې ایمان راوړي. ځکه چې نه خو به هغوی جزیه قبولی او نه به د اسلام نه سوا بل دین قبولی. ابن ابی حاتم کېنې حسن رحمة الله علیه نه د **إِنِّي مُتَوَلِّئُكَ وَرَأَيْتُكَ إِلَى تَفْسِيرِ** دا مروی دې چې په دوی خوب باندې د خوب غلبه راغله او د خوب حالت کېنې الله تعالی دوی لره اوچت کړل. حسن **رَأَيْتُكَ** فرماني چې رسول الله ﷺ یهودیانو ته او فرمائیل چې عیسیٰ ﷺ نه دې مړ شوي، هغه به تاسو طرفته د قیامت نه مخکېنې رازی. (۱)

قوله تعالى: **وَمُطَهِّرُكُم مِّنَ الذِّنِّ كَفَرُوا وَجَاعِلُ الَّذِينَ اتَّبَعُوكَ فُتُوحًا لِّلَّذِينَ كَفَرُوا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ** بیا فرماني چې زه تالره اوچتونکي او د کافرو نه پاکونکي یم. او ستا نه پس تابعدارو لره په کافرانو غالب کوونکي یم تر قیامته پورې.

د عیسایانو مختلفې فرقې: نو دا شان اوشو چې کله الله ﷻ عیسیٰ ﷺ آسمان ته پورته کړو نو دې نه پس د دوی ملگری ډیرو فریقو کېنې تقسیم شو. یو فرقه خو د دوی په نبوت باندې ایمان راوړونکي وه چې عیسیٰ ﷺ د الله ﷻ بنده دې او دهغه رسول دې. او دهغه ذات د یو بندیکارې خونې دې. بعضې هغه دی چې هغوی دغلو نه کار واخستو او پدې کېنې مخکېنې لارل او دوی ته نې د الله ﷻ خونې اوونیلو. او نورو خو دوی ته خداني اوونیلو (نعوذ بالله)، بعضو په دریو کېنې یو خداني دوی ته اوونیل. الله ﷻ د دې عفاندو ذکر په قرآن پاک کېنې کوی. بیا ددې تردید هم کوی.

په عیسائیت کېنې تحریف کوونکي: درې سوه کاله خو دوی دا شان وو. بیا د یونان بادشاهانو کېنې یو بادشاه چې ډیر فلسفي وو او دهغه نوم قسطنطین وو، ونیلې شی چې صرف د دین د نړولو دپاره په منافقانه طریقو او حیلو بهانوسره دې دین ته داخل شو یا جهالت سره داخل شو. بهر حال هغه دین مسیح بالکل بدل کړو. او په دې کېنې نې ډیر تحریف او تغیر اوکړو. او په دې کېنې نې کمې زیاتې اوکړو. او په دې دین کېنې نې ډیر قوانین ایجاد کړل. او امانت کبری هم د ده ایجاد دې اودا په اصل کېنې د ردیل توب خیانت دې. هم ده په خپله زمانه کېنې خنزیر حلال کړې وو. او هم دده په حکم عیسایانو مشرق طرفته مونځ شروع کړو. او هم ده په گرجو، کنیساگانو کېنې، عبادت خانو کېنې او خانقاهونو کېنې تصویرونه جوړ کړل او دخپلې گناه په وجه نې لس روژې په روژو کېنې زیاتې کړې. غرض داچې دهغه زمانې نه دین مسیح د مسیح دین پاتې نشو بلکه دین قسطنطین شوه. ورته ظاهري بڼه رونق ورکړو، دولس زرو نه زیات عبادت خاني نې جوړ کړې. او په خپل نوم نې یو ښار جوړ کړو. ملکیه ډلې دده ټولې خبرې اومنلې لیکن ددې گناهونو باوجود یهودیان دده د لاس لاندې وو او په اصل کېنې د نورو په نسبت حق ته زیات نزدې وو. اگرچه ټول په ټوله کارفران وو په دوی باندې دې د الله ﷻ غضب وی.

د ټولو انبیاء **عليهم السلام** حقیقي منونکي: اوس کله چې زموږ محمد مصطفیٰ ﷺ لره الله ﷻ خپل برگزیده رسول جوړ کړو او د نیاته نې راولیږلو نو په دوی باندې چې کومو خلقو ایمان راوړو د هغوی ایمان په الله ﷻ باندې وو. او د هغه په فرېستو باندې وو او د هغه په کتابونو باندې وو او د هغه په ټولو رسولانوياندې وو. نو د نبیانو حقیقي تابعدار هم دا خلق وو یعنی امت محمدیه **عليهم السلام**. ځکه چې دا د نبی امی عربی خاتم الرسل سید اولاد آدم **عليه السلام** منلو والا وو او د رسول الله ﷺ تعلیم د ټول حقانیت منلو والا وو. نو اصل کېنې دهرنې منونکي او په رښتیا د هغوی تابعدار او په صحیح معنو کېنې د هغوی د امتی کیدو حقداره هم دوی دی. ځکه چې هغه خلقو چې ځانونو ته په نې عیسایان وئیل هغوی د عیسیٰ **عليه السلام** دین بالکل مسخ

(۱) الطبری: ۷۱۲۹، داروایت مرسل دې، اودې کېنې عبدالله بن ابی جعفر ناقابل احتجاج اوددوی والد سئ الحفظ دې (المیزان: ۴۰۴، رقم: ۴۲۵۲، نو دا روایت ضعیف دې).

اؤفسخ کړې وو.

په کافرانو باندې د دې امت غلبه: د دې نه علاوه د پیغمبر آخرالزمان دین هم نورو ټولو وړاندینو شریعتونو لره ناسخ وو. بیا محفوظ پاتې کیدونکې وو چې ددې یوحصه به هم تر قیامته پورې بدله نه شي. نو ددې آیت د وعدې مطابق الله ﷻ کافرانو باندې ددې امت غلبه اوکړه. او دوی مشرق ته واخله تر مغربه پورې غالب شول. او ټول ملکونه یې فتح کړل او لوڼې لوڼې او غټ غټ کافران یې جهنم ته ولیرل. او دولتونه د دوی پښو ته راغلل. او فتح او غنیمت د دوی جولی ته راغلل. او دوی د پخوانو پخوانو حکومنونو تختونه واړول. د کسری عالی شان سلطنت، د هغه آتش کدې د دوی په لاس شاپې شوې. د قیصر تاج و تخت دوی ته ملاؤ شو او هغه ته د مسیح پرستۍ بڼه مزه ملاؤ شوه. او د هغه خزاني یې د الله ﷻ د رضا دپاره او د هغه د ریښتونی رسول الله ﷺ (د دین د اشاعت دپاره د زړه نه خرچ کړې. او د الله ﷻ وعدې او د رسول الله ﷺ وعدې د خوار لسمې سپوږمۍ په شان رښتیا شوې. دې خلقو او کتل چې د مسیح نوم لره بدناموونکې او د مسیح په نوم د شیطان عبادت کوونکې د دې پاکو خلقو نه مجبور شول او د شام ښکلی باغونه او آباد ښارونه یې دوی ته حواله کړل او لارل غائب شول اوروم (ترکی) کښې استوگن شول. او بیا هم د هغه ځانې نه دا بې عزته ویستلې شو. او د خپل بادشاه خاص ښار قسطنطنیه ته اورسیدل لیکن بیا د هغه ځانې نه هم ذلیل و خوار او ویستلې شو او انشاء الله اسلام او اهل اسلام به تر قیامته پورې د دوی د پاسه وي.

د رسول الله ﷺ زیږې: د ټولو ریښتونو سردار یعنی محمد ﷺ خبر ورکړې دې اودا خبر اټل دې، دا نه ده چې گنې پورا به نشي نه خو به دې خبر کښې څه کمې بیښې راشي او نه به په دې کښې څه بدلون راشي نو رسول الله ﷺ فرماني چې د دوی د امت آخری ډله به قسطنطنیه فتح کړي او د هغه ځانې ټولې خزاني به خپله قبضه کښې راوړي. او د دوی به رومیانو سره یو عظیم جنګ اوشي او ددې په وجه به دنیا د هغوی نه خالی شي. (۱) (زمونږ دعا ده چې په هره زمانه کښې الله ﷻ د دې امت حامی او ناصر شي او په مخ د زمکې دې دا امت په کفارو باندې غالب کړي او هغوی ته دې پوهه ورکړي چې نه خو دوی د الله تعالی نه سوا د بل چا عبادت اوکړي او نه د حضرت محمد ﷺ نه سوا د بل چا اطاعت اوکړي، هم دابنیا دې د اسلام او هم دا د دنیوی اوچتوالی او رفعت چل دې)، ما دا ټول په یو بیل کتاب کښې جمع کړې دي.

قوله تعالی: - فَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَعَذَابُ اللَّهِ شَدِيدٌ.....

مخکښې قول باندې نظر واچوئ چې مسیح عیسی ﷺ لره نه منونکو یهودیانو او د عیسی ﷺ په شان کښې د ځانه خبرو جوړونکو نصرانیانو ته د قتل او بندی کیدو او د مال او سلطنت د تباہ کیدو سزا ورکړې شوه. او د آخرت عذاب یې هم هلته اوگوره او هلته به هیڅوک د دوی بچ کولو والا نه وي او نه به یې څوک مددگار وي.

قوله تعالی: - وَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ

او د دې برعکس ایماندارو ته به الله ﷻ پورا اجر ورکړي په دنیا کښې هم فتح او نصرت او عزت به ورکړي او عقبا کښې به هم دوی ته خاص رحمتونه او نعمتونه ملاوېږي. الله ﷻ ظالمان نه خوښوي. بیا فرماني چې انې نبی ادا هم حقیقت دې د عیسی ﷺ او دهغوی د ابتداء او پیدانش اودهغه دامر چې الله ﷻ دوی ته دخپلې وحی په ذریعه نازل کړو. اوپه دې کښې شک او شبه نشته دې لکه سورة مریم کښې فرماني چې عیسی ابن مریم همدا دې، هم دې رښتیا حقیقت دې، چې تاسو په دې کښې شک

(۱) صحیح بخاری کتاب فرض الخمس باب قول النبی (احلت لکم الغنائم) ۳۱۲۰، صحیح مسلم: ۲۹۱۸) -

(۲) صحیح مسلم کتاب الفتن باب فی فتح قسطنطنیه: ۲۸۹۷) -

کنبی پر یوتی بی: اللہ ﷻ لہ لائق نہ دی چہ دھغہ دی اولاد وی. هغه لونہ ذات ددی نہ پاک دی. هغه چہ
خہ کول غواری نو چہ اووانی نو هغه اوشی، اوس دلتہ هم ددی نہ پس بیان کیری.

إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ ۖ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ

بیشکہ امثال دعیسی | په نيزد الله | پشان دمثال | آدام دی | چي پيداني کړو هغه | د خاورې نه |

د عیسی (د پیدانش) مثال د الله په نيز د آدم ﷺ (د پیدانش) پشان دی | چي هغه نې بناوړې نه پیدا کړو

ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ۚ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُنْ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ۝

بیاني او نیل هغه ته | شه | نو هغه شو | دا حق دی | د طرفه درب ستا نه | نو مډ کیرې ته | د شک کونکو نه

بیاني ورته او نیل چي ژوندې شه | نو هغه ژوندې شو | دا حقیقت دی | چي ستا درب د طرف دی | نو د شک کونکو نه مه کیرې

فَمِنْ حَاجِّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ

نو هغه خوک | چي جگړه کوی تا سره | په باره د هغه کنبی | اړوستو د هغې نه | چي راغې تاته | علم

نو خوک چي تا سره په دی مسئله کنبی | د څرگند علم راتلونه پس هم جنگړه کوی

فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَأَبْنَاءَكُمْ وَنِسَاءَنَا وَنِسَاءَكُمْ وَأَنْفُسَنَا

نو اووایه | راشئ | چي راوبلو | خامن خپل | او خامن ستاسو | او بنځي خپلي | او بنځي ستاسو | او خانونه خپل

نور ته اووایه چي راځئ | چي مونږ خپل خامن | او تاسو خپل خامن | مونږ خپلي | زما نه او تاسو خپلي | زما نه راوباسو | او مونږ

وَأَنْفُسَكُمْ ۖ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللَّهِ

او خانونه ستاسو | بیا به | دعا او غواړو په عاجزی سره | او اوبه لیرو | لعنت د الله

او تاسو بېخپله هم راشو | بیا الله پاک ته په عاجزی سره | داسې سوال او کړو | چي د الله لعنت

عَلَى الْكَافِرِينَ ۝ إِنَّ هَذَا لَهُوَ لَقِصُّ الْحَقِّ ۚ وَمَا مِنْ إِلَهٍ

په دروغزو باندې | بیشک دا | خامخا دا | قصه | حقه ده | او نشته لائق د عبادت

په دروغزو خلقو شی | دا بالکل د صداقت نه ډکې قصې دی | او د الله تعالی نه سوا بل

إِلَّا اللَّهُ ۖ وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ۝ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ

مگر الله دی | او بیشک الله | هم هغه | غالب دی | صاحب د حکمت دی | نو که مخ واورو | نو بیشک الله

خوک د عبادت لائق نشته | او بیشک الله په هر جا غالب دی | او د حکمت خاوند دی | نو که دوی مخ او گرزوی | نو الله ته

عَلَيْهِمُ ۖ بِالْمُفْسِدِينَ ۝

خبر دي په حال | د فساد کونکو |

فساد کوونکی خلق معلوم دی |

قوله تعالى: إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ

عیسیانو ته دمباهلي دعوت او د هغوی انکار: - الله ﷻ د خپل کامل قدرت بیان کوی چي د عیسی ﷺ

خوصرف پلار نه وو | او ما هغه په خپله پیدا کړو | پدې کنبی خه عجب دی؟ ما آدم ﷺ خو ددی نه مخکښي

پیدا کړې وو | حالانکه د هغه هم پلار نه وو | بلکه مور نې هم نه وه.

قوله تعالى: - خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ

د خاورې نه مو بدن جوړ کړې وو او ورته نې اوونیل چې آدم شه نو هم په هغه وخت اوشو بیا ما د پارہ صرف د مور نه پیدا کول څه مشکل دی ؟ ځکه چې ما بغیر د پلا راو مور نه پیدا کړې دی. نو هرکله چې عیسی عليه السلام د دې مستحق دې چې ورته د الله ﷻ خونې وانی نو آدم عليه السلام خو په طریقه اولی دا حق لری. او هغه تاسو پخپله هم نه منی. بیا عیسی عليه السلام په طریقه اولی د دې درجې نه اخوا کول پکار دی. ځکه چې د ابنیت د دعوی بطلان او فساد دلته د دې نه هم زیات ظاهر دې. دلته نه مور وه او نه پلار وو، دا ټول د الله ﷻ د کامل قدرت ظهور دې چې آدم عليه السلام نې بغیر د پلار نه پیدا کړو ﷻ او حوا نې صرف د سړی نه، بغیر د ښځې نه پیدا کړه. او عیسی عليه السلام نې صرف د ښځې نه پیدا کړو او باقی مخلوق نې د سړی او ښځې نه پیدا کړو. سورت مریم کښې فرمائی چې ﴿ولجعلناه ابنة للناس﴾ مونږ عیسی ﷺ لره خلقو د پارہ د خپل قدرت ښه جوړ کړو.

قوله تعالى: - أَلَمْ يَخْلُقْ مِنْ رَّبِّكَ فَلَا تَكُنْ مِنَ الْمُمْتَرِينَ

اودلته فرمائی چې د عیسی ﷺ باره کښې د الله ﷻ هم دا فیصله ریښتونی ده. د دې نه سوا د څه کمی او زیاتۍ گنجائش نشته دې. ځکه چې د حق نه پس گمراهی وی. نو انې نبی اتاسوته پکار دی چې بالکل د دې شکیانو خلقو نه نشی.

قوله تعالى: - فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ

الله ﷻ رب العالمین دې نه پس خپل نبی ته حکم کوی که دومره واضح او کامل بیان نه پس هم څوک سړې تاسره د امر عیسی ﷺ باره کښې جنګ کوی نو هغوی ته د مباحلې دعوت ورکړه چې مونږ فریقین سره د خپلو خامنو او ښځو د مباحلې د پارہ اوزو او الله ﷻ ته به عاجزی سره او وایو چې انې الله ﷻ مونږ دواړو کښې چې څوک دروغ ژن وی نو په هغه لعنت نازل کړه.

شان نزول د دې آیتونو او د دې مباحلې د ایت: - د دې مباحلې د نازلیدو او د سورت د نازلیدو نه واخله تر دې خانې پورې د ټولو آیتونو د نازلیدو سبب د نجران د نصرانیانو وفد وو. دا خلق راغلل او رسول الله ﷺ سره نې د حضرت عیسی ﷺ باره کښې خبرې اترې کولې چې عیسی ﷺ د الله ﷻ حصه دار او د الله ﷻ خونې دې. د هغوی تردید او د هغوی جواب کښې دا آیتونه نازل شو.

د نجران د عیسائی وفد تفصیل: - ابن اسحاق خپل مشهور عام سیرت کښې لیکي او نوور مورخینو هم پخپلو کتابونو کښې لیکلي دی چې د نجران نصرانیانو د وفد په طور د نبی کریم ﷺ خدمت کښې د شپیتو کسانو وفد لیرلې وو او په هغوی کښې څوارلس کسان د هغوی سرداران وو او د هغوی نومونه دادی: ① عاقب چې د ده نوم عبدالمسیح وو. ② سید چې دده نوم ایهم وو. ③ ابو حارثه ابن علقمه چې د بکر بن وائل رور وو. ④ عبدالله ⑤ اویس بن حارث ⑥ زید او قیس ⑦ یزید او دده ⑧ ⑨ دواړه خامن ⑩ خویلد ⑪ عمر ⑫ خالد ⑬ محسن. دا ټول څوارلس سرداران وو لیکن بیا په دوی کښې لونې سرداران درې سړی عاقب چې د قوم امیر وو او عقل مند گنرلې شو او صاحب د مشورې مشهور وو. او دا خلق به دده په رانې مطمئن کیدل. او سید چې د دوی مشر پادری وو او ابو حارثه چې مدرس اعلی وو او د بنو بکر بن وائل د عربو قبیلو نه وو خو نصرانی شوي وو. او رومیانو به دده ډیر زیات خاطر کولو. او دده به نې ډیر زیات عزت او قدر کولو. (۱) دا سړې د رسول الله ﷺ د صفتونو نه واقف وو او په مخکښو کتابونو کښې نې د رسول الله ﷺ صفتونه لوستي وو، د زړه نه د رسول الله ﷺ د نبوت قائل وو. او نصرانیانو کښې چې دده عزت او قدر وو، او هلته چې دده کوم منصب او مقام ده ته حاصل وو، د هغې د تلو د ویرې دې د حق لارې نه یو طرفته وو.

۱/ السمة لاین: هشام دلائل النبوة للبيهقي: ۳۸۲/۵، داروایت مرسل او ضعیف دي.

غرض دا چي دا وفد مدينه منوره کڻسې د نبی کریم ﷺ خدمت کڻسې حاضر شو او په هغه وخت کڻسې رسول الله ﷺ مازیگر مونځ نه فارغ ناست وو. دې خلقو نفیس ښکلې سپین لباس اغوستي وو. او ښکلې نرم خادرونه ئې اچولي وو. داسې معلومیدل لکه چي د بنو حارث بن کعب خاندان خلق وې. صحابه کرام ﷺ فرماني چي د دوی پشان شان شوکت والا وفد بل رانغلو. هرکله چي د هغوی د مونځ وخت شو نو رسول الله ﷺ اجازت سره ئې مشرق طرفته مونځ اوکړو. او په مسجد نبوی ﷺ کڻسې ئې د خپلې طریقې مطابق مونځ ادا کړو. د مونځ نه پس ئې نبی کریم ﷺ سره خبرې اترې اوشوې. د هغه طرفته خبرې کولو والا درې کسان ابو حارثه بن علقمه، عاقب یعنی عبدالسیح او سید یعنی ایهم. اگر چي دوی په شاهي مذهب باندې وو لیکن څه کارونو کڻسې ئې اختلاف وو. مسیح نسبت درې واړه خیالات د دوی وو، یعنی هغه پخپله الله دې، او د الله ﷻ ځوڼې دې او د دریو نه دریم دې (نعوذبالله). الله ﷻ د دوی ددې ناپاک قول نه مبرا دې. او ډیر اوچت شان والا دې،

د عیسایانو د عیسیٰ ﷺ د خدایي دلیل: - تقریباً د ټولو نصرانیانو هم دا عقیده ده چي د مسیح د الله کیدو دلیل دا وو چي هغه مړی ژوندی کوی او رانده به ئې بینا کول، او بیمارانو ته به ئې شفا ورکوله. د غیبو خبرې به ئې کولې، او ختمې نه به ئې مرغۍ جوړه کړه او بیا به ئې په هغې دم واچولو او هغه به والوتله. د دوی د دلیل جواب: - د دې جواب دادې چي دا ټولې خبرې د الله ﷻ حکم سره کیدلې. ځکه چي د الله ﷻ نښې د الله ﷻ په خبرو باندې د ریښتیا کیدو او د عیسیٰ ﷺ په نبوت باندې قائمې شی (یعنی دلیل جوړ شی).

کومو خلقو چي عیسیٰ ﷺ ته د خدایي ځوڼې وئیلو د هغوی دلیل: - کومو خلقو چي عیسیٰ ﷺ ته د الله تعالیٰ ځوڼې وئیلو د هغوی حجت دې چي د هغه په ظاهره څوک پلار نه وو. او په ځانگو کڻسې ئې خبرې کړې وې. دا خبرې داسې وې چي ددې نه مخکښې نه وې شوې. د دویمې ډلې د دلیل جواب: - ددې جواب دادې چي دا هم د الله ﷻ د قدرت نښې دی چي خلق الله ﷻ لره داسبابو محکوم او عادت محتاج اونه گنړی. وغیره (مترجم).

په دریو کڻسې د دریم گنړلو عقیدې دلیل: - او دریو کڻسې دریم گنړی به ئې ددې وجې وئیل چي هغوی خپل کلام کڻسې فرمائیلی وو چي مونږ اوکرل او زمونږ امر او زمونږ مخلوق، مونږ فیصله اوکړه. وغیره. نوکه الله ﷻ یواځې وې نو داسې به نه وې. بلکه ماوکرل او ماخپل مخلوق کڻسې فیصله اوکړه. وغیره. نو ثابت شو چي الله درې دی، پخپله الله او عیسی او مریم.

د دریمې ډلې د عقیدې د دلیل جواب: - ددې جواب دادې چي د زمونږ لفظ صرف د لوڼې دپاره دې او عظمت د پاره دې (مترجم). الله ﷻ ددې ظالمانو او منکرو د قول نه پاک او اوچت دې. ددې د ټولو باطلو عقیدو بیان په قرآن پاک کڻسې اوشو.

هرکله چي دې درې واړو رسول الله ﷺ سره خبرې اترې اوکړې نو رسول الله ﷺ او فرمائیل چي تاسو مسلمانان شی، هغوی اونیل چي مونږ خو منلو والا یو. نو رسول الله ﷺ او فرمائیل چي نه تاسوته پکار دی چي اسلام قبول کړی. هغوی اونیل چي مونږ خو ستا نه مخکښې مسلمانان یو. نو رسول الله ﷺ ورته او فرمائیل چي نه ستاسو اسلام الله ﷻ ته قبول نه دې ځکه چي تاسو الله ﷻ لره اولاد منی او صلیب ته سجده کوئ، د خنزیر غوښه خوری.

شان نزول: - هغوی اونیل چي ښه ده دا خو اووايه چي د عیسیٰ ﷺ پلار څوک وو؟ په دې رسول الله ﷺ خاموش شو. دې وخت کڻسې د سورة آل عمران د شروع نه تر دې ځانې پورې آیتونه ددې جواب کڻسې نازل شو. ابن اسحاق ددې مختصر تفسیر بیانوی او لیکي چي رسول الله ﷺ دا تلاوت کړل او

هغوی ئی پوهه کړل. د مباحلي دا ایت مبارک ئی تلاوت کړو او وې فرمانیل که تاسونه منی نو راځی چې مباحله اوکړو.

د عیسائی وفد د مباحلي نه تیخته: په دې آوریږو سره هغوی ټولو اوونیل چې انې ابوالقاسم مونږ ته مهلت راکړه چې مونږ خپلو کښې مشوره اوکړو. نو بیا به تاسو ته ددې جواب درکړو. نو بیا هغوی خاندله کښیناستل او عاقب سره ئی مشوره اوکړه هغه ډیر هوښیار او عقل مند وو. هغه حتمی فیصله په دې الفاظو سره اوکړه چې انې د نصرانیانو ډلې تاسوته یقین سره معلوم شو چې محمد ﷺ د الله ﷻ رېښتونې رسول دی. او تاسو ته دا هم معلوم دی چې د عیسی ﷺ حقیقت هم هغه دی چې کوم تاسو د رسول الله ﷺ نه واوریدلو او تاسو ته ښه معلوم دی چې کوم یو قوم د نبی سره خلاف شی نو نه د هغوی مشران باقی پاتې کیږی او نه کشران. بلکه ټول په ټوله ختم شی. یاد ساتی که تاسو د مباحله کولو د پاره مخکښې شوی نو تاسو به تباہ شی نو یاد ساتی چې هم دا دین قبول کړی او که نه ئی منی او د خپل دین او عیسی ﷺ متعلق خپل خیالاتو باندې قائم اوسی نو رسول الله ﷺ سره صلح اوکړی او خپل وطن ته واپس شی.

نو دې خلقو صلاح او مشوره اوکړه او بیا د نبی ﷺ دربار ته حاضر شو او وې ونیل چې انې ابوالقاسم ﷺ مونږ تاسو سره د مباحلي کولو دپاره تیار نه یو. تاسو په خپل دین اوسی او مونږ به په خپلو خیالاتو یو. خو تاسو مونږ سره یو داسې صحابی اولیږی چې هغه نه تاسو خوشحاله یی او هغه زمونږ په مینځ کښې د مالی جگړو فیصله اوکړی. تاسو خلق مونږ ته ډیر زیات گران یی. رسول الله ﷺ او فرمانیل چې ښه ده تاسو ماسپڅین بیا راشی زه به تاسو سره یو امانتدار اولیږم. عمر فاروق ﷺ فرمائی چې ما هیڅکله د سردار جوړیدو خواهش نه وو کړې سوا د هغه ورځې نه چې په کومه ورځ رسول الله ﷺ کوم تعریف کړې وونوما اوونیل چې ددې مصداق زه جوړ شم. ددې وجې زه به هغه ورځ وختی د ماسپڅین مونږ ته لارم. رسول الله ﷺ تشریف راوړو او د ماسپڅین مونږ ئی اوکړو، بیانی نبی طرفته نظر واچولو او بیا ئی گس طرفته. زه به بار بار په خپل ځانې اوچت اوچت کیدم چې رسول الله ﷺ نظر په ما اولری. رسول الله ﷺ ډیر غور سره کتل او ابو عبیده بن جراح ﷺ باندې ئی نظر پریوتلو او هغه ئی طلب کړو او ورته ئی او فرمانیل چې دوی سره لاړ شه او د دوی د اختلافاتو فیصله حق سره اوکړه. نو ابو عبیده بن جراح ﷺ هغوی سره تشریف یووړ. ابن مردویه کښې دا واقعه همداشان منقول ده لیکن په هغې کښې د سردارانو شمیر دولس دی. او په دې واقعه کښې هم لږ شان طول دی او زیاتې خبرې دی پکښې.

ابو عبیده بن جراح ﷺ د دې امت امین: صحیح بخاری کښې حذیفه ﷺ نه روایت مروی دی چې نجرانی سردار عاقب او سید د مباحلي ارادې سره رسول الله ﷺ لږه راغلل. یو بل ته ئی اوونیل چې دا مه کوه، په الله قسم که دا نبی وی او مونږ ده سره مباحله اوکړه نو مونږ به سره د خپل اولاده تباہ شو. بیا دواړه متفق شو او وې ونیل چې تاسو چې مونږ نه څه طلب کوئ نو مونږ به هغه ادا کړو. (یعنی د جزیې ورکول مو قبول دی). تاسو مونږ سره یو امین کس اولیږی او هم امین به راسره لیږی. رسول الله ﷺ او فرمانیل چې ښه ده زه به تاسو سره پورا او کامل امین کس اولیږم. د رسول الله ﷺ صحابه کرام ﷺ یو خوایل خوانه په کتلو سره شو څه گوری چې رسول الله ﷺ څوک منتخب کوی. رسول الله ﷺ او فرمانیل چې انې ابو عبیده بن جراح ﷺ ته اودریږه. هرکله چې هغه اودریږو نو رسول الله ﷺ او فرمانیل چې

دادی د دې امت امین۔ (۱) د صحیح بخاری یو بل حدیث کښې دی چې د هر امت یو امین وی او د دې امت امین ابو عبیده بن جراح ؓ دی۔ (۲)

د ابو جهل، د یهودیانو، او د عیسایانو د وفد د عمل رد عمل په څه وو۔ مسند احمد کښې د ابن عباس ؓ نه مروی دی چې ابو جهل ملعون او وینیل که ما محمد ﷺ په کعبه کښې په مونځ اولیدو نوزۀ به ترې څټ اووهم۔ فرمانی چې رسول الله ﷺ او فرمائیل که هغه داسې کړې وې نو تاسو ټولو به کتلی وې چې فرښتو به دهغه مرغټ خفه کړې وو۔ او یهودیانو چې کله قرآن پاک وینلی وو چې راشی چې د دروغونو دپاره دعا او کړو نو که هغوی دعا وغوښتلې وې نو ټول په ټوله به هلاک شوی وو او خپل ځایونه به نې په جهنم کښې کتلی وو۔ او کومو نصرانیانو ته چې د مباحلی دعوت ورکړې شوې وو که هغوی رسول الله ﷺ سره مباحله کړې وې نو په واپسې کښې به د خپلو مالونو او اولاد نه خلاص شوی وو۔ په صحیح بخاری او صحیح مسلم کښې هم دا حدیث شته دی۔ امام ترمذی دې ته حسن وانی (۳) امام بیهقی په خپل کتاب دلائل النبوت کښې د نجران د وفد قصه ډیر په تفصیل سره ذکر کړې ده۔ مونږ هغه دلته نقل کوو۔ ځکه چې په هغې کښې ډیر زیات فوائد دی۔ اگر چې په هغې کښې غرابت هم دی۔ او دې مقام سره هغه ډیر زیات مناسبت لری۔ سلمه بن عبدیسوع دخپل نیکه نه روایت کوی اودې مخکښې نصرانی وو، بیا مسلمان شو چې رسول الله ﷺ د سورة طس (طاسین) قرآن پاک کښې د نازلیدو نه مخکښې اهل نجران ته خط ولیکلو وو او د هغې عبارت دا وو چې:

بسم الله ابراهيم واسحاق ويعقوب من محمد بن النبی رسول الله الی اسقف نجران واهل نجران اسلم انتم فانی احمد الیکم الله ابراهيم واسحاق ويعقوب اما بعد فانی ادعوکم الی عبادة الله من عبادة العباد وادعوکم الی ولاية الله من ولاية العباد فان ایتم فالجزية فان ایتم فقد اذنتکم بحرب والسلام۔

ترجمه:۔ یعنی دا خط زۀ شروع کوم د ابراهيم ؑ او اسحاق ؑ او يعقوب ؑ د رب د نوم نه، دا خط دې د محمد ﷺ د طرفنه چې د الله تعالی رسول دې او نبی دې، سردار د نجران او اهل نجران طرفته، زۀ ستاسو مخکښې د الله تعالی ثناء وایم چې د ابراهيم ؑ او اسحاق ؑ او يعقوب ؑ معبود دې، بیا زۀ تاسو ته دعوت درکوم چې د بنده گانو عبادت پریردئ او د الله ﷻ عبادت طرفته راشی۔ او د بندگانو ولایت پریردئ او د الله ﷻ ولایت طرفته راشی، که تاسو دا نه منئ نو جزیه ادا کړئ او ماتحتی قبوله کړئ او که د دې نه هم انکار کوئ نو تاسو ته اعلان جنگ دې، والسلام۔

په دې خط د اسقف رد عمل:۔ هرکله چې دا خط اسقف ته اورسیدو نو هغه په دې ډیر زیات اوویریدو او په ریږدو شو او شرحبیل بن وراعه ئې راوغوښتو۔ او شرحبیل د قبيله همدان نه وو او د سلطنت مشیر وو۔ هرکله چې به څه مشکل کار پېښ شو نو دې به دټولو نه مخکښې یعنی ایهم او سید او عاقب نه هم مخکښې راوغوښتلې شو او ده سره به مشوره کولې شوه۔ هرکله چې دې راغلو نو اسقف ورته د رسول الله ﷺ خط مبارک ورکړو، هرکله چې هغه اولوستو نو اسقف ترې تپوس اوکړو چې څه خیال دې دې؟ شرحبیل اوونیل چې بادشاه ته ددې خبرې بڼه علم دې چې د اسماعیل ؑ اولاد کښې د الله تعالی دیو نبی د راتلو وعده کړې شوې ده۔ څه پته لږې چې هغه هم دا نبی وی۔ د نبوت امر کښې زۀ څه رانې ورکولې شم؟ که په امور سلطنت کښې څه خبره وې نو ما به په خپلو دماغو باندې زور اچولې وو اوڅه خبره به مې کړیوه۔ اسقف هغه بیل کښینولواو عبدالله بن شرحبیل ئې راوغوښتو۔ دې دسلطنت مشیرانو کښې وو۔ او دحمیر قبیلې نه وو۔ هغه ته ئې خط ورکړو او هغه اولوستو۔ رانې تپوس ترې نه

(۱) صحیح بخاری کتاب المغازی باب قصة اهل نجران : ۴۲۲۰۔ صحیح مسلم : ۲۴۱۹، -

(۲) صحیح بخاری کتاب المغازی باب قصة اهل نجران : ۴۳۸۲، صحیح مسلم : ۲۴۱۹، -

(۳) احمد : ۲۴۸/۱، صحیح بخاری کتاب التفسیر سورة اقرا باسم..... ۴۹۵۸، ترمذی : ۳۳۴۵، -

اوشو نو هغه هم دا اوئیل چې کوم مخکښې مشیر ونیلی وو. هغه هم بادشاه لرې کښینولو بیاني جبار بن فیض راوبللو. او هغه د بنو حارث قبیلې نه وو. هغه هم دا اوئیل چې څه هغه دواړو مشیرانو ونیلی وو د بادشاه خپلو عوامو ته رجوع کول. هرکله چې بادشاه اوکتل چې ددې درې واړو مشیرانو رانې یوشان ده نو حکم نې اوکړو چې ناقوس دې اوغږولې شی، اور دې بل کړې شی، او گرجو کښې دې بیرغونه اوچت کړې شی. د هغوی دا طریقه وه چې کله به د سلطنت څه اهم کار پېښ شو او د شپې جمع کیدل به پکار وو نو همدا به نې کول. او که د ورځې وخت به وو نو په گرجو کښې به اور بل کړې شو او ناقوس به په زوره زوره سره غږولې کیدو. دې حکم سره څلورو واړو طرفونو ته اور بل کړې شو. او د ناقوس آواز هر یو لره بیدار کړو. او کله چې نې بیرغونه اوچت اولیدل نو ټول دې وادی کښې راجمع شو او دا وادی دومره اوږده وه چې یو تیز رفتار سور به ددې دیو سر نه بل سر پورې د سحر نه ترمانښامه پورې رسیدو. په دې کښې درې اویا کلی وو. هرکله چې دا ټول خلق جمع شو نو اسقف ورته د رسول الله ﷺ خط مبارک واورولو او تپوس نې ترې اوکړو چې ستاسو څه رانې ده نو ټولو عقل مندو او وئیل چې شرحبیل بن وداعه، همدانی بن شرحبیل، اصبحی اوجبار بن فیض لره په طور د وفد اولیېنې چې پورا معلومات راوړی.

د دې وفد د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضریدل او رسول الله ﷺ استغنا: اود دې ځانې نه دا وفد د درې واړو سردارنې کښې روان شو او مدینې منورې ته اورسیدو. هغوی یو اوږد سفر اوکړو او هغوی نقش و نگار والا د ریښمو اوږدې اوږدې جامې واغوستې او دسرو زورو گوتې نې په گوتو کړې. او د خپلو خادرونو پلونه نې اوټول او رسول الله ﷺ خدمت کښې حاضر شو او سلام نې اوکړو. خو رسول الله ﷺ ورته جواب ورنکړو، ډیر وخت پورې نې انتظار اوکړو چې رسول الله ﷺ څه خبره اوکړی خو د دې سرو زرو گوتو او ریښمو جامو په وجه رسول الله ﷺ هغوی سره خبرې اونکړې. بیا دا خلق د عثمان بن عفان ؓ او عبدالرحمان بن عوف ؓ تلاش کښې اووتل. او دې بزرگانو سره د هغوی دا رومبې ملاقات وو. دوی نې د مهاجرینو او انصارو یو ډله کښې اولیدل. هغوی ته نې واقعه بیان کړه چې رسول الله ﷺ مونږ ته خط لیکلې دې او مونږ د هغې جواب ورکولو د پاره پخپله حاضر شوی یو رسول الله ﷺ ته مو سلام اوکړو خو رسول الله ﷺ جواب رانکړو او ډیر وخت پورې د رسول الله ﷺ خدمت کښې ناست وو خو هغوی مونږ سره څه خبره اونکړه. او آخر مونږ سترې واپس شو. تاسو او فرماني چې آیا مونږ همداسې واپس شو. دوی دواړو علی بن ابوطالب ؓ ته اوئیل چې تاسو هغوی ته جواب ورکړئ. علی ؓ او فرمائیل چې زما خیال دې چې دا خلق د سرو گوتې او ریښمو جامې اوباسی او هم هغه سفر والا لباس واچوی او دوباره د رسول الله ﷺ خدمت کښې حاضر شی، نو هغوی هم دشان اوکړل او په دې معمولی لباس کښې د رسول الله ﷺ خدمت کښې حاضر شو. سلام نې اوکړو، رسول الله ﷺ ورته د سلام جواب ورکړو، بیا نې او فرمائیل په الله ؓ مې دې قسم وی دوی مخکښې هم ماته راغلی وو خو دوی سره شیطان وو.

اوس د سوال او جواب خبرې اترې شروع شوې. رسول الله ﷺ به هم تپوس کولو او جواب به نې هم ورکولو. دا شان هغوی هم سائل وو او هم مجیب. آخر کښې هغوی تپوس اوکړو چې د عیسیٰ ؑ باره کښې تاسو څه وانې؟ چې هغه مونږ خپل قوم ته اووايو. مونږ په دې خوشحال یو تاسو نښی یی او تاسو نه دا ستاسو په خوله مبارکه واورو چې تاسو د عیسیٰ ؑ باره کښې څه وانې. نور رسول الله ﷺ او فرمائیل چې ماسره خو ددې جواب نن نشته دې تاسو پاتې شی زما رب چې ماته دې باره کښې څه او فرماني هغه به تاسو ته اووايم.

په دویمه ورځ هغوی بیاراغلل نو هم په هغه وخت کښې نازل شوې آیت: ﴿إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ دَالْكَذِبِیْنَ﴾ پورې تلاوت او فرمائیلو، خو هغوی ددې خبرې منلو نه انکار اوکړو. په دویمه ورځ سحر سحر رسول

اللہ ﷺ حسن و حسین ﷺ سرہ تشریف راوړو. دوی پسې فاطمه ﷺ را روانه وه. په هغه وخت کښې د رسول الله ﷺ ډیرې بیبیانې وې. شرحبیل اوونیل چې تاسو ته پته ده د نجران ټوله وادی زما منی او زما رانې صحیح منی. واورئ په الله قسم دا معامله ډیره لویه ده که دا سرې ﷺ مبعوث شوې وی نو دټولو نه مخکښې به دده په نظر کښې مونږ مطعون یو. او د ټولو نه مخکښې به مونږ دده ترديد کوونکی جوړ شو. دا خبره به د دوی او د دوی د ملگرو د زړه نه لاره نشی او مونږ باندې به څه نه څه مصیبت راشی. عربو کښې د ټولو نه زیات دوی ته نزدې زه یم او واورئ که دا سرې مرسل دې نو د مباحلي کولو په صورت کښې به په مخ د زمکې به زمونږ یو وینسته او نوک هم پاتې نشی. دده دوو مباحلي اوونیل چې انې ابو عامر ستاسو څه رانې ده؟ ده اوونیل چې زما رانې ده چې مونږ هم دې حاکم ملگرو اوونیل چې څه حکم دې راکړی مونږ هغه منظور کړو، او دې به هیڅ کله خلاف عدل حکم نه جوړ کړو او چې څه حکم دې راکړی مونږ هغه منظور کړو، او دې به هیڅ کله خلاف عدل حکم نه راکوی. دې دواړو د ده خبره اومنله. نو شرحبیل رسول الله ﷺ ته ئې اوونیل چې زه د مباحلي نه بهتر څیز ستاسو په خدمت کښې پیش کوم. رسول الله ﷺ تپوس اوکړو چې هغه څه څیز دې؟ د نن ورځې اوشپې او د صبا دپاره چې تاسو مونږ ته څه حکم راکوی هغه مونږ ته منظور دې. رسول الله ﷺ اوفرمائیل چې شاید دا فیصله ستاسو نور خلق اونه منی. شرحبیل اوونیل چې تاسو دې باره کښې زما ددې ملگرو نه تپوس اوکړئ. رسول الله ﷺ دهغه دواړو نه تپوس اوکړو نو هغوی جواب ورکړو چې د ټولې وادی خلق د دوی په رانې روان دی. هلته یو کس هم داسې نشته دې چې دده فیصله اوغورزوی. نو رسول الله ﷺ دا درخواست قبول کړو او ورسره ئې مباحله اونه کړه. او هغوی واپس شو. په دویمه ورځ هغوی دوباره د رسول الله ﷺ خدمت کښې حاضر شو نو رسول الله ﷺ هغوی ته یو تحریر ورکړو چې په هغې کښې د بسم الله نه پس دا مضمون وو چې دا تحریر د الله ﷻ د نبی محمد رسول الله ﷺ د طرف نه د نجران اوسیدونکو دپاره دې. په دوی باندې د الله ﷻ د رسول ﷺ حکم جاری وو. هره لمحہ کښې اوهر سپین او تور کښې او هر غلام کښې لیکن د الله رسول ﷺ دا ټول هغوی ته ورکوی، دوی دې هر کال صرف دوه زره حلې ورکوی، یو زر رجب کښې او زر په صفر کښې وغیره وغیره (۱)

د ټولو نه ورومېن جزیه: پورا عهد نامه ئې هغوی ته ورکړه، دې نه معلومیږي چې د دوی دا وفد په نهمه هجرئ کښې راغلې وو. ددې وجې زهری فرمانی د ټولو نه مخکښې جزیه نجران والو رسول الله ﷺ ته ورکړې وه. او جزیه آیت د فتح مکې نه پس نازل شو. او هغه دا دې چې ﴿قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ﴾. دې آیت کښې اهل کتابو نه د جزیی اخستلو حکم شوې دې.

د مباحلي په صورت کښې د عذاب نازلیدل: ابن مردویه کښې دی چې عاقب او طیب رسول الله ﷺ ته راغلل او رسول الله ﷺ هغوی ته د مباحلي د پاره اوونیل. او په صبا حضرت نبی کریم ﷺ حضرت علی ﷺ، فاطمه ﷺ، حسن ﷺ، او حسین ﷺ سره تشریف راوړو. او هغوی ته ئې خبر اوکړو خو هغوی قبول نه کړو. او خراج ورکول ئې منظور کړل. رسول الله ﷺ اوفرمائیل چې په هغه ذات قسم چې هغه زه حق سره رالیرلې یم، که دې دواړو نه وو ونیلې نو په دوی باندې به په دې وادی کښې اور وریدلې وو. جابر ﷺ اوفرمائیل چې نذر اُتَاءَنَا والا آیت د دوی باره کښې نازل شوې دې. ﴿وَأَنْفُسَنَا﴾ نه مراد پخپله رسول الله ﷺ اوعلی ﷺ ﴿أَنْفُسَنَا﴾ نه مراد حسین ﷺ، او حسن ﷺ، ﴿وَنِسَاءَنَا﴾ نه مراد فاطمه ﷺ ده (۲) مستدرک حاکم وغیره کښې هم د دې معنی یو حدیث مروی دې. (۳)

(۱) دلائل النبوة للبهقي: ۳۸۴/۵، وسنده ضعیف. محمد بن ابی محمد مجهول دې (۱).

(۲) دلائل لای نعم: ۲۴۴، ددې سند کښې بشر بن مهران او محمد بن دینار راوی ضعیف دې. (المیزان ۱/۲۲۵، رقم: ۱۲۲۴، رقم: ۷۵۰۳).

(۳) حاکم: ۵۹۳/۲.

قوله تعالى: - إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ -

بیاد اللہ ﷻ ارشاد دے چے مونہ کوم د عیسیٰ ﷺ شان بیان کرو دا حق او ریتیا دی پہ دے کنبے لہ
ہم کمے زیاتی نشته دے۔

قوله تعالى: - وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ -

اللہ ﷻ د عبادت لائق دے بل خوک نشته دے۔ ہم ہغہ غلبہ والا او حکمت والا دے۔

قوله تعالى: - فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِالْمُفْسِدِينَ -

اوس ہم کہ دوی مخ واروی او پہ نورو خبرو پسے خی نو اللہ ﷻ ہم داسے مفسدان او باطلو لہ نہ
پیڑنی دوی تہ بہ بدترینہ سزا ورکوی۔ ہغہ ذات پورا قوت والا دے د ہغہ نہ ہیخوک نشے تبتیدی۔ او
نہ خوک د ہغہ مقابلہ کولے شی۔ او ہغہ لونے ذات تعریفونو والا دے۔ مونہ دہغہ د عذابونو نہ نہ شو بیج
کیدے مونہ د ہغہ د عذابونو نہ پناہ غوارو۔

قُلْ يَٰ أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ
ا اوایہ اچی ای اہل کتابو راشی یوے داسے خبری تہ
ا تہ دوی تہ اوایہ اچی ائی د کتاب (تورات او انجیل) خاوندانو راشی دے خبری تہ
سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ
چی یو شان دہ پہ منخ زمونہ او پہ منخ ستاسو کنبے ہغہ دا چی نہ بہ کوو عبادت بغیر داللہ نہ دبل چا
چی کومہ زمونہ اوستاسو مینخ کنبے برابرہ دہ چی مونہ بہ داللہ پاک نہ سوا دبل ہیچا عبادت نہ کوو
وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا
او نہ بہ شریکوو ہغہ سرہ ہیخ خیز او نہ بہ نیسی بعضی زمونہ بعضو لہ خدایان
او ہیخ خیز بہ ہغہ سرہ (پہ عبادت کنبے) نہ شریکوو او پہ خیل مینخ کنبے بہ داللہ نہ سوا یو بل تہ
مِّنْ دُونِ اللَّهِ ۖ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ ۝
بغیر داللہ نہ نوکہ ہغوی مخ وارووا نو ورتہ اوایہ اچی گواہان وستی پہ دے چی مونہ مسلمانان یو
رب نہ وایو نوکہ دوی تری نہ مخ او گرزولو نوتاسو اوایہ اچی (نہ دہ) پہ دے خبرہ گواہان شی چی مونہ تابعدار یو

قوله تعالى: - قُلْ يَٰ أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ -

عیسایانو تہ دتوحید دعوت: - یہودیانو او نصرانیانو او ددوی پہ شان خلقو تہ داخطاب کیڑی۔ دکلمے
اطلاق پہ مفیدہ جملہ باندے کیڑی۔ لکہ دلتہ کلمہ وائی او بیا ﴿سَوَاءٍ﴾ سرہ ددے صفت نی بیان کرے دے
د ﴿سَوَاءٍ﴾ معنی عدل او انصاف والا چے پہ دے کنبے مونہ تاسو برابر یو بیا ددے د تفسیر ہغہ خبرہ دا
دہ چے د یو اللہ ﷻ عبادت او کرے او د ہغہ پاک ذات سرہ ہیخ بت لہ شریک مہ جوڑوی۔ او مہ د بتانو
عبادت کوئی اومہ د صلیب او نہ د تصویر او نہ د اللہ ﷻ نہ سوا د بل چا او نہ د اور او نہ دبل خیز بلکہ
صرف داللہ ﷻ وحدہ لاشریک عبادت کوئی، ہمداد دعوت د تہ لونبیانو ﷺ وولکہ فرمان دے چے ﴿وَمَا
أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رَجُلًا نُّوحِي إِلَيْهِمْ فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾ یعنی ستاسونہ مخکنبے چے کوم کوم رسول
مونہ اولیرود تہولو طرفتہ موہم دا وحی او کرہ چے زما نہ سوا ہیخوک د عبادت لائق نشته دے نو تاسو
تہول زما عبادت کوئی۔ بل خانے کنبے ارشاد دے چے ﴿وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ﴾
یعنی مونہ ہرامت تہ رسول اولیرلو اودا اعلان مو او کرہ چے داللہ ﷻ عبادت کوئی او دہغہ نہ سوا د بل
چا د عبادت نہ خان بیج کرے۔

قوله تعالى: وَلَا يَتَّخِذْ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِّنْ دُونِ اللَّهِ

بیا فرمانی چې خپلو کښې دې هم مونږ د الله نه سوا د بل څوک رب نه جوړوو، ابن جریج رحمته فرمانی یعنی د الله نافرمانی کښې د یو بل اطاعت مه کوی. حضرت عکرمه رحمته فرمانی چې د الله نه سوا بل چا ته سجده مه کوی. بیا که دا خلق دا انصاف والادعوت قبول نکړی نودوی لږه په خپل اطاعت گزارئ باندې گواه جوړ کړی. مونږ د بخاری شریف په شرح کښې ددې واقعی تفصیل سره ذکر کړې دې په هغې کښې دی چې ابوسفیان کله د قیصر روم دربار ته راوبللې شو او شاه روم ترینه د رسول الله صلی الله علیه و آله د نسب تپوس او کړو نو اگر چې هغه په هغه وخت کښې کافر او د رسول دښمن وو د رسول الله صلی الله علیه و آله د خاندانی شرافت اقرار نه کړو او دا شان د هر هر سوال نه صفا صفا جواب ورکړو. دا واقعه د صلح حدیبیه نه پس اوفتح مکه نه مخکښې شوې وه. ددې وجې قیصر روم دې سوال جواب کښې اوونیل چې «آیا هغه رسول صلی الله علیه و آله ووده خلاقی هم کوی؟» ابوسفیان اوونیل چې نه کوی لیکن اوس زمونږ هغه سره یو معاهده شوې ده، پته نشته چې په دې کښې به څه کوی؟ دلته صرف مقصد دادې چې ددې ټولو خبرونه پس د رسول الله صلی الله علیه و آله نا مه مبارک پیش کړی. چې په هغې کښې «بسم الله» الخ نه پس دا لیکلې کړی چې دا خط د محمد د طرفه دې چې د الله رسول صلی الله علیه و آله دې د هغه چا طرفته چې د روم بادشاه دې. د الله طرفته دې سلام وی په هغه چا باندې چې د رسالت متبع دې، دې نه پس د دې نه اسلام قبول کړه نو سلامتیا کښې به پاتې شي، اسلام قبول کړه الله به تاته دوچند اجر درکړی او که تا مخ واړولو نو د ټولو رئیسانو بوج به په تا باندې وی. بیا نه دا آیت مبارک اولیکلو. (۱)

امام محمد بن اسحاق وغیره لیکلی دی چې د دې سورت یعنی آل عمران نه واخله تر د اتیاؤ نه زیات آیتونه د نجران د وفد باره کښې نازل شوی دی. امام زهري رحمته فرمانی چې د ټولو نه مخکښې جزیه هم دې خلقو ادا کړې ده. او په دې کښې مطلقا خلاف نشته دې چې دا آیت د جزیې د فتح مکه نه پس نازل شوې دې، نو دا اعتراض پیدا کړی چې هرکله دا آیت د فتح مکې نه پس نازل شوې دې، بیا د فتح نه مخکښې رسول الله صلی الله علیه و آله دا آیت مبارک هرقل ته څنگه اولیکلو. دې جواب ډیرو طریقو سره ورکولې شي، یو دا چې ممکن دی چې دا آیت دوه ځل نازل شوې وی د حدیبیه نه مخکښې اوفتح مکې نه وروستو.

دویم جواب دادې چې ممکن دی چې د نجران د وفد باره کښې د سورة د شروع نه واخله تردې آیت پورې نازل شوی وی او دا آیت ددې نه مخکښې نازل شوې وی. په دې صورت کښې ابن اسحاق دا افرمائیل چې د اتیاؤ نه زیات آیتونه ددې وفد باره کښې نازل شوی دی دا محفوظ نه دی ځکه چې د ابوسفیان والا واقعه بالکل ددې خلاف ده. دریم جواب دادې چې ممکن دی چې د نجران وفد د حدیبیه نه مخکښې راغلې وی. او هغوی چې څه منظور کړی وو دا صرف د مباحلې نه د بچ کیدو دپاره په طور د مصالحت ورکړی وی او جزیه نه وی ادا کړې. او دا د اتفاق خبره وی چې د جزیې دا آیت د دې واقعی نه پس نازل شوې وی. چې دکومې سره دا واقعه اتفاقا ملحقه شوه. لکه عبدالله بن جحش رضی الله عنه د بدر نه مخکښې غزه کښې د غنیمت مال په پنځو حصو کښې تقسیم کړو او پنځمه حصه نه باقی اوساتله او نورې حصې نه لښکر کښې تقسیم کړې. بیادې نه پس د غنیمت والا آیت ددې مطابق نازل شو او هم دا حکم اوشو.

څلورم جواب دادې چې کیدشی دا احتمال وی چې رسول الله صلی الله علیه و آله کوم خط هرقل ته لیکلې وو په هغه خط کښې نه دا خبره پخپله لیکلې وی او بیا د رسول الله صلی الله علیه و آله الفاظ وحی کښې نازل شوی وی. لکه د عمر فاروق رضی الله عنه د پردې د حکم باره کښې هم دغه شان یو آیت نازل شوې وو او د بدر قیدیانو باره

(۱) صحیح بخاری کتاب التفسیر سورة ال عمران باب (قل یا اهل الکتاب تعالوا الی کلمة....) : (۴۵۵۳) -

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ	لِمَ تَحْجُجُونَ فِي	إِبْرَاهِيمَ	وَمَا أُنْزِلَتْ
ای اهل کتاب	کتابو	ولی جگړه کوئ تاسو	په
انې د کتاب	خاوندانو تاسو	ولی مونږ سره د ابراهيم عليه السلام	باره کښې جگړه کوئ
حال دا چه تورات او انجيل	الَّتِي فِيهَا	أَفَلَا تَعْقِلُونَ	هَآأَنْتُمْ هَآؤَآءِ
تورات او انجيل	مگر	اروستو دهغه نه	آيا نه لرئ عقل تاسو
خبردار تاسو	خوا هغه کسان يئ	خود هغه نه	په زرگونو کلونو پس
نازل شوی دی	انوتاسو په دومره ښکاره خبره	هم نه پوهیږئ	تاسو خو هغه خلق يئ
حَاجَّتُمْ	فِيْمَا	لَكُمْ	بِهِ
چی بحثونه مو	او کړل	په هغه څه کښې	اچي وو تاسو
لره	په هغې کښې	اڅه علم	نو ولی
چی په هغه مسئلو کښې	موهم بڼه	جگړې کړی دی	دکو مو چه تاسو ته لږ ډیر علم ووا
نواوس ولی	تَحْجُجُونَ	فِيْمَا	لَيْسَ
لَكُمْ	بِهِ	عِلْمٌ	وَاللّٰهُ يَعْلَمُ
بحثونه کوئ	په هغې کښې	اچي نشته	تاسو دپاره
اڼه هغې باندې	هیڅ علم	او الله	پوهیږي
په هغه مسئلو کښې	بحثونه کوئ	په هغه چې تاسو	دهغې نه هلو خبر هم نه یئ
او الله پاک	ډیر ښه پوهیږي	وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ	مَا كَانِ
إِبْرَاهِيمَ	يَهُودِيًّا	وَلَا نَصْرَانِيًّا	وَلَكِنْ
اوتاسو	نه پوهیږئ	نه د وژ	ابراهيم عليه السلام
يهودی	اونه عيسانی	بلکه	او تاسو نه پوهیږئ
نه ابراهيم عليه السلام	يهودی	وو	اونه نصرانی وو هغه خو
كَانَ	حَنِيفًا مُّسْلِمًا	وَمَا كَانِ	مِنَ الْمُشْرِكِينَ
اوهغه	يو مخيز مسلمان	اونه وژ هغه	دمشرکانونه
بیشکه	زيات نزدې	د خلقونه	يو مخيز مسلمان ووا
اود مشرکانو	په ډله کښې	هم شامل نه ووا	بیشکه خلقو کښې
د ټولونه	زيات نيزدې	يَا اِبْرَاهِيمَ	لَكَزَيْنِ
اَتَّبِعُوهُ	وَهَذَا النَّبِيُّ	وَالَّذِينَ	
ابراهيم ته	خامخا هغه کسان دی	اچي تابع داری نی کړی ده	دهغه او دا نبی دی
او هغه کسان دی	چې دهغه تابع داری نی کړې وه	او دا پیغمبر او ټول	
أَمْنُوا	وَاللّٰهُ وَلِيُّ	الْمُؤْمِنِينَ	
چی ایمان نی راوړې دی	او الله دوست او مددگار دی	ا صرف د مومنانو	
مومنان ورته نزدې دی	او الله پاک د مومنانو ملگري دی		

دیهودو او نصرانیانو د بی علم په بنیاد جگړې. یهود ابراهیم علیه السلام لره خپل خان او نصرانیان ابراهیم لره خپل خان گنډی او خپلو کښې به نې په دې باندې بحث کولو. الله تعالی په دې آیت مبارک کښې ددواړو د دعوی ترديد کوی.

د آیت شان نزول: ابن عباس رضی الله عنه فرمائی چې دنجران علماء لره د یهود علماء راغلل او د رسول الله صلی الله علیه و آله مخکښې د دوی جگړه شروع شوه. هر یو فریق به دا دعوی کوله چې ابراهیم علیه السلام زموږ نه وو (نې په دې باندې دا آیت نازل شو.

قوله تعالى: - أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تُحَاجُّونَ فِي إِبْرَاهِيمَ وَمَا أُنْزِلَتِ التَّوْرَةُ وَالْإِنْجِيلُ إِلَّا مِنْ بَعْدِهِ؟ چې انې یهودو اتاسو ابراهیم علیه السلام لره خپل خان نه ولې شمیرئ؟ حالانکه هغه زمانه کښې نه خو حضرت موسی علیه السلام وو او نه انجیل او نه تورات. موسی علیه السلام او دتورات کتاب خو خلیل الله صلی الله علیه و آله نه پس راغلی وو. دا شان انې نصرانیانو تاسو ابراهیم علیه السلام ته نصرانی څنگه ونیلې شی؟ حالانکه نصرانیت خو د هغوی نه ډیره موده پس ظاهر شوې دې. آیا تاسو دومره غټه خبره باندې هم نه پوهیږئ او عقل نه لرئ.

قوله تعالى: - هَآأَنْتُمْ هَآؤَآءِ حَآجِّتُمْ فِيمَآ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ اوبیادادواړه فرقې الله تعالی د دوی دجگړو په وجه ملاسته کوی. که تاسو دخپل دین باره کښې چې تاسو سره دې بحث مباحثه کوله نو د خیر خبره وه. تاسو خو د هغه باره کښې خبره کوی چې تاسو ته نې هم علم نشته دې.

قوله تعالى: - وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ تاسو ته پکار دی چې تاسو ته دکوم څیز علم نه وی هغه علیم ذات ته اوسپاری ځکه چې هغه علیم ذات دهر څیز علم لری. نو ددې وجې الله تعالی فرمائی چې الله تعالی ته معلوم دی اوتاسو ته هیڅ خبر نشته.

قوله تعالى: - مَا كَانَ إِبْرَاهِيمُ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلَكِنْ كَانَ حَنِيفًا مُّسْلِمًا اصل کښې ابراهیم خلیل الله صلی الله علیه و آله خو نه یهودی وو او نه نصرانی، هغه خود شرک نه بیزاره او د مشرکو نه بیل او صحیح او کامل ایمان والا وو. او هغه بالکل مشرک نه وو. دا آیت دسورة توبې آیت پشان دې چې کوم مخکښې تیر شوې دې ﴿وَقَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصْرًا تَهْتَدُوا﴾ یعنی دا خلق وانی چې یهودی یا نصرانی جوړیدو کښې هدایت دې. الخ.

قوله تعالى: - إِنَّ أَوَّلِي النَّاسِ بِإِبْرَاهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ وَهَذَا النَّبِيُّ... بیا فرمائی چې دتولو نه زیات د ابراهیم خلیل الله صلی الله علیه و آله د دین حقدار د هغوی د زمانې خلق وو او اوس دا نبی حضرت محمد رسول الله صلی الله علیه و آله دې اوتاسو سره چې د مهاجرینو او انصارو ایماندارو کوم جماعت دې او په دوی کښې چې څوک هم ستاسو حمایت کوی قیامت پورې.

زما د زړه دوست: اور رسول الله صلی الله علیه و آله فرمائی چې د هر نبی د زړه دوستان د نیانو نه وی زما د زړه دوستان نیانو کښې زما پلار ابراهیم خلیل الله صلی الله علیه و آله دې رسول الله صلی الله علیه و آله ددې آیت تلاوت اوفرمانیلو (ترمذی وغیره)

قوله تعالى: - وَاللّٰهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ بیا فرمائی چې څوک هم د الله تعالی رسول باندې ایمان لری الله تعالی ولی د مومنانو دې.

وَدَّتْ	طَافَةُ
خونښوی یوه ډله	
یوه ډله.....	

(۱) ددې سند کښې محمد بن ابی محمد مجهول راوی دې (الضعفاء والمتروکین: ۹۲/۳، رقم: ۳۱۷۹).
(۲) ترمذی کتاب التفسیر: باب و من سورة آل عمران: ۲۹۹۵.

مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ	لَوْ يُضِلُّوكُمْ	وَمَا يُضِلُّونَ إِلَّا
د اهل كتابونه چي په څه طريقه يې لارې کړي تاسو او نه يې لارې کوي هغوی مگر		
د اهل کتابو دا غواړي چې (په څه چل) تاسو گمراه کړي خودوی صرف خپل ځانونه گمراه کوي		
أَنفُسَهُمْ	وَمَا يَشْعُرُونَ	يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ
ځانونه خپل خو هغوی نه پوهیږي اي اهل کتابو ولې انکار کوئ تاسو دآيتونو دالله نه		
او په دې هم پوهه نه دی اي اهل کتابو تاسو ولې دالله دآيتونه نه انکار کوئ		
وَأَنْتُمْ	تَشْهَدُونَ	يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَلْبِسُونَ
او حال دا چې تاسو پخپله گواهي کوئ اي اهل کتابو ولې گډوډي تاسو		
سره ددې چې تاسو ئې پخپله ويني گوري انې د کتاب خاوندانو ولي تاسو حق د باطل سره گډه وې کوئ		
الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ	وَتَكْتُمُونَ	الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ
حق د باطل سره او پټوي تاسو حق او تاسو پوهیږئ او اوونیل ایوي ډلې د		
..... او ولي سره دعلمه حق پټوي او یوې ډلې د		
مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ	أَمِنُوا	بِالَّذِي
اهل کتابو نه چي ایمان راوړئ په هغه چي نازل کړې شوې دي په هغه کسانو		
د اهل کتابو نه دا صلاح او کره چې ددې پیغمبر په منونکو کوم کتاب نازل شوې دي		
أَمِنُوا	وَجَهَ النَّهَارِ	وَأَكْفُرُوا
چي ایمان ئې راوړې دي په اول دورخ کښي او انکار ئې اوکړو په آخر دورخ کښي دپاره ددې چي هغوی		
په هغې باندې سحروخت کښي ایمان راوړئ او ما بنام بیا ترې نه انکار اوکړئ امید دي چې په دې به		
يَرْجِعُونَ	وَلَا تُؤْمِنُوا إِلَّا لِمَنْ	تَبِعَ
واپس شی دایمان نه او مه منی خبره دهیچا مگر دهغه چا چي تابعداری کوي ددین ستاسو او اوایه اي نبی		
نور خلق هم واپس شی (او په خپلو کښي ئې اوونیل چې) دخپل مذهب دسړي نه بغیر دچا خبره مه منی ورته او اوایه		
إِنَّ	الْهُدَى	هُدَى اللَّهِ
بیشکه اصل هدایت اهدایت دالله دي چي ورکړې شی یوکس ته په مثال دهغې چي ورکړې شوي وو تاسو		
چې هدایت دالله هدایت دي اودا دهغه ورکړه ده چې چاته ورکړې شی لکه چې مخکښي تاسو ته درکړې شوې وه		
أَوْ يَحْجُوكُمْ	عِنْدَ رَبِّكُمْ	قُلْ إِنَّ الْفَضْلَ
یا قوي دلیل راوړئ خلق ستاسو خلاف په پیشی ادرب ستاسو کښي او اوایه چي بیشکه فضل په اختیار دالله کښي دي		
یا داسې خودنه اوشوه چې دالله په دربار کښي به په تاسو باندې غالب راشي ورته او اوایه چې فضل خودالله په لاس کښي دي		

يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ۝٢٧ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ
ورکوی هغه چانه اچي او غواړي او الله فراخه نظر والا پوهه دي هغه خاص کوي په رحمت خپل سره
چې په چاباندې او غواړي نو فضل پرې اوکړي او د الله رحمت فراخه دي هغه په هر څه پوهه دي او په رحمت
مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ۝٢٨
هغه څوک اچي او غواړي او الله خاوند د فضل لوني دي
سره هغه څوک خاص کوي چاره چه او غواړي او د الله پاک فضل ډير لوني دي

قوله تعالى: - وَذَتْ طَائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ يُلْزِمُونَكُمْ

د يهوديانو د خرابو عادتونو ذکر: دلته د هغه يهوديانو بيان کيږي چې حسد کوي او دوی ته اوگوره چې مسلمانانو نه څنگه سوزي. د دوی د دھوکه کولو رنگ په رنگ پټ په پټه ترکیبونه کوي او څنگه رنگ په رنگ د مکر او فریب جالونه خوروي. حالانکه اصل کښې ددې ټولو څيزونو وبال پخپله په دوی باندې دي لیکن دوی ته ددې شعور نشته دي،

قوله تعالى: - يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ

بيادوی ته ددوی ذلیل حرکت یادوي چې رښتیا ورته معلوم دی او حق ورته معلوم دی او بیا هم دوی د الله تعالی د آیتونو نه منکر دي.

قوله تعالى: - يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَلْبِسُونَ الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ

د علم نه باوجود په دوی کښې دا بد خصلت دي چې حق او باطل لره خپلو کښې یوځانې کوي او د دوی په کتابونو کښې چې کوم خصلتونه د حضرت نبی کریم ﷺ دی هغه پټوي.

قوله تعالى: - وَذَتْ طَائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ

ددھوکې ورکولو چې کوم صورتونه جوړوي په هغې کښې یو دا بیانېږي چې په خپلو کښې مشوره کوي چې صبا به ایمان راوړو او مسلمانانو سره به مونږ څو کوو او ماښام به بیا مرتد جوړ شو چې د جاهلو خلقو زړه کښې خیال راشي چې آخردا خلق چې مرتد شوی دی نو ظاهر دی چې هغوی په دې دین کښې نقصان یا بدی اوگوري نو څه عجیبه ده چې دوی کښې څوک زمونږ طرفته راشي. (۱) دا یو حیله وه چې شاید اکمزوری ایمان والا واپس راشي چې داپوهه خلق چې کله دې دین ته راشي او مونږ څو کوي، بیا چې کله دوی واپس دا دین پریري نو ضرور به ئې دلته څه خرابی او نقصان لیدلې وي.

قوله تعالى: - وَلَا تُؤْمِنُوا إِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ

دې خلقو به ونیل چې بهر وسته خپلو باندې کوي مسلمانانو باندې مه کوي او نه خپل رازونه هغوی ته ښکاره کوي اونه دخپل کتاب خبرې هغوی ته ښکاره کوي چې دې سره دوی ایمان راوړي. او الله تعالی سره هم د دوی دپاره مونږ باندې څه حجت جوړ شي.

قوله تعالى: - قُلْ إِنْ أَلْهَى اللَّهُ فِتْنَةً لَكُمْ

نوالله ﷻ فرمانی چې انې نبی ﷺ اووايه چې هدایت خودالله ﷻ لاس کښې دي او هغه پاک ذات د مومنانو زړونو لره په دې څیز باندې دایمان راوړلو دپاره راضی کوي چې کوم الله ﷻ نازل کړي دي. هغوی ته دې باندې کامل ایمان نصیب کيږي اگر چې تاسو د نبی امی ﷺ صفتونو لره پټوي، بیا به خوش قسمته خلق د رسول الله ﷺ د نبوت نښې په یو نظر او پیژنی.

قوله تعالى: - اِنْ يُّؤْتَىٰ اَحَدٌ مِّنْكُمْ مَّا اَوْفَيْتُمْ

داشان هغوی به ونیل چې تاسو سره کوم علم دې هغه مسلمانانو ته مه ښکاره کوی چې تاسو نه دا ازده کړی او ستاسو پشان شی. بلکه دخپل ایمانی قوت په وجه ستاسونه مخکښی شی.

قوله تعالى: - اَوْ يُخَاجُوكُمْ عِنْدَ رَبِّكُمْ

یاد الله ﷻ مخکښی د دوی دلیل اوحجت قائم شی. یعنی پخپله ستاسو د کتابونو نه هغوی تاسو باندې الزام اولگوی. او تاسو باندې ستاسو دلیلونه او حجتونه قائم کړی.

قوله تعالى: - قُلْ اِنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللّٰهِ يُؤْتِيهِ مَن يَّشَاءُ: الله ﷻ فرمانی چې ته او وایه چې فضل خو دالله ﷻ لاس کښی دې او چا لره او غواری نو د حق لارې نه ئې واری. او اسلام کلمې نه ئې کونړ کړی. او د صحیح پوهې نه ئې محروم اوساتی. د هغه ټول کارونه د حکمت نه ډک وی هغه پاک ذات وسعت علم والا دې.

قوله تعالى: - يُخَذِّصْ بِرَحْمَتِهِ مَن يَّشَاءُ

چې چاته او غواری نو په هغه خپل رحمت خاص کړی او هغه ډیر لوئې فضل والا دې، انې مسلمانانو! هغه پاک ذات تاسو باندې ډیر زیات احسانات کړې دی، ستاسو نبی ﷺ ته ئې په ټولو نبيانو ﷺ باندې فضیلت ورکړې دې او ډیر کامل او هر حیثیت سره پورا شریعت ئې تاسوته درکړو.

وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ	
او د اهل کتابونه	
او په اهل کتابو کښی	
مَنْ اِنْ تَأَمَّنْهُ	يَقْنَطَارُ يُوَدِّعُ اِلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ
خښی هغه څوک دی که ته امین او گرځوي هغه سره ډیر مال اواپس به اداکوی هغه تاته اوځینی ددوی نه هغه څوک دی داسې امانت گر هم شته که ته ورسره ډیر مال امانت کیردې نو هغه به تاته پوره پوره درکړی او څوک	
اِنْ تَأَمَّنْهُ	يَدِينَارٍ لَا يُؤَدِّعُ اِلَيْكَ اِلَّا مَا دُمْتَ عَلَيْهِ قَائِمًا
که ته امین او گرځوي هغه سره یوه اشرفی نو نه به درکوی هغه تاته مگر اچي ئې همیشه ته په سر دهغه ولاړ په کښی داسې دی که دیو دینار اعتبار پرې او کړې نو تردهغې به ئې درنکړی ترڅوچې ورته دسر دپاسه ناست نه ئې	
ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ	قَالُوا لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْأُمِّينَ سَبِيلٌ
دا کار په سبب ددې دې چې بیشکه دوی وانی اچي نشته په مونږ باندې په حق دامیانو کښی څه لار دگرفت داپه دې وجه چې ددوی داخیال دې چې دامیانو عربو مشرکانو په باره کښی مونږ نه هیڅ تپوس نه کیرې	
وَيَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ	الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ۝ بَلَىٰ مَنْ اَوْفَىٰ
او وانی دوی په الله باندې دروغ حال دا چې دوی پوهیږی ولی به تپوس نه وی هر چاچې پوره کړه او دوی په الله باندې دروغ وانی او په دې پوهیږی آخرو لې به تپوس نه کیرې هر څوک	
بِعَهْدِهِ	وَأَتَقَىٰ فَإِنَّ اللّٰهَ يَجِبُ الْمُتَّقِينَ ۝
وعده خپله او بچ ئې کړو خان دبدی نه نو بیشکه الله خونوی پر هیزگار خلق	
چې خپله وعده پوره کوی او خان دوعده خلافی نه بچ ساتی نو پر هیزگار خلق دالله پاک خوښ دی	

کثرت د یہودیانو خیانت کروونخو ولې بعضې په کښې امانت داره هم وو۔ الله مومنان د یهودو په خیانت باندې متنبه کوی چې ددوی د هوکې پسې دې نه ځی،
 قوله تعالى: وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنَّهُ بِذِمَّتِكَ لَنْ يُؤَدِّيَ إِلَيْكَ
 په دوی کښې خوبعضې امانتدار دی او بعضې ډیر لونی ځانن دی. بعضې خو داسې دی که دهغوی په امانت کښې خزانې وی نو هغوی به نې واپس کړی، نودوی به په وړو وړو څیزونو کښې څنگه خیانت او کړی؟

قوله تعالى: وَمِنْهُمْ مَنْ إِنْ تَأْمَنَّهُ بِذِمَّتِكَ لَنْ يُؤَدِّيَ إِلَيْكَ إِلَّا مَا ذُمتَ عَلَيْهِ قَالُوا
 او بعضې داسې بد دیانت دی چې یو دینار هم نه واپس کوی او که دوی سره مو معامله راشی نو د برابرې تقاضا کوی او حق غواړی نو شاید چې ستاسو امانت ترې راوړی گنی دوی به ئې هضم کړی. هرکله چې دوی په یو دینار کښې بد دیانتی کوی نوزیات رقم به څنگه پرېږدی. دلفظ قنطار پورتفسیر د سورت په اول کښې تیر شوې دې او دینار خو مشهور څیز دی.
 د دینار وجه د تسمیې: ابن ابی حاتم کښې د مالک بن دینار رضی الله عنه قول مروی دې چې دینار ته په دې وجه دیناروانی چې هغه دین یعنی ایمان هم دې اونار یعنی اور هم مطلب دا که حق سره نې واخلې نو دین او که په ناحقه نې واخلې نو نار یعنی اور دې.

په دې موقع باندې حدیث بیانول هم مناسب معلومېږي چې کوم په صحیح بخاری کښې ځانې په ځانې دی. او په کتاب الکفالة کښې پورا دی. رسول الله ﷺ او فرمائیل چې بنی اسرائیلو کښې یو سړی دبل سړی نه زر دیناره قرض او غوښتل، هغه اوونیل چې گواه راوله. جواب ئې ورکړو چې گواهی د الله ﷻ کافی ده. وې ونیل چې ضمانت راوړه نو وې ونیل چې د الله ﷻ ضمانت کافی دې. وې ونیل تا رښتیا اوونیل اود واپس کولو موده ئې مقرر کړه او ورته ئې زر دیناره ورکړل. دې د سمندر په سفر روان شو او خپل کار ئې اوکړو. هرکله چې موده پورا شوه نو دې د سمندر غاړې ته لاړو چې کشتی ملاؤ شی او په هغې کښې سور شی او لاړ شی رقم ادا کړی. خو هیڅ یو جهاز ملاؤ نشو. هرکله چې ده اوکتل چې په وخت نشی رسیدې نو ده یو لرگې واخستو او هغه په مینځ کښې ډډ وو او په هغې کښې ئې زر دیناره کېخودل او یو پرچی ئې اولیکله او بیا ئې دهغې خوله بنده کړه او د الله ﷻ نه ئې دعا اوکړه چې انې الله ﷻ اتاته بنده معلوم دی چې ما د فلانی سړی نه زر دیناره قرض اخستی وو او هغه زما نه ضمانت غوښتلی وو او ما ورته ته ضمانت کښې ورکړې وې او هغه په دې باندې خوشحاله شوې وو. او گواه ئې اوغوښتلو نو ما ورته ته په گواهی کښې ورکړې. او په دې باندې هغه خوشحاله شو. اوس وخت مقرر پورا کیدو والا دې نو ما خو ډیر کوشش اوکړو چې کشتی تلاش کړم او لاړم شم او هغه ته د هغه قرض ورکړم لیکن کشتی ملاؤ نشوه. اوس زه دا رقم تاته سپارم او سمندر کښې ئې اچوم او دعا کوم چې دا رقم هغه ته اورسی. بیا ئې دا لرگې سمندر کښې واچولو اولاړو. لیکن بیا هم دکشتی تلاش کښې وو چې ملاؤ شی چې لاړ شم بل طرفته هغه سړی چې اوکتل چې دقرض واپس کولو وخت پورا شوې دې او نن هغه ته راتلل پکار دی نو هغه هم د سمندر غاړې ته راغلو چې نن به هغه رازی او زما رقم به واپس کوی یابه ئې د چا په لاس رالېږي. خو هرکله چې ما بنام شو او هیڅ کشتی رانغله د هغه طرفته نو دې واپس شو، د سمندر په غاړه ئې یو لرگې اولیدو، ده اوونیل چې هسې هم خالی روان یم راشه دا لرگې هم ځان سره واخله، دا به اوچ کړم، د بلولو دپاره خو به پکار راشی. هرکله چې کور ته اورسیدو نو دا لرگې ئې اوخیرلو نو ددې نه اشرفی راوتلې، هرکله چې ده اوشمیرلې نو پوره زر دیناره وو. چې پر چې ئې اوکتله او هغه ئې اولوسته. بیا یو ورځ هغه سړی راغلو او ده ته ئې زر دیناره پیش کړل او ورته ئې اوونیل چې داواخله ستا رقم، ماته معافی اوکړه، ما ډیر کوشش اوکړو چې وعده خلافی اونشی خو کشتی ملاؤ نشوه اوپه دې کښې وخت تیر شو. نن راته کشتی ملاؤ شوه او ستا رقم حاضر دې. هغه

تپوس اوکړو چې ولې تازما رقم لېږلې نه دې څه، ده اوونیل چې ما خو درته اوونیل چې کشتی ملاؤ نشو. هغه ورته اوونیل چې خپل رقم واپس واخله او په خوشحالی خوشحالی واپس شه، تاچې کوم لرگي کښې رقم را لېږلې وو او هغه دې (توکل علی الله) سره سمندر کښې اچولې وو الله ﷻ ماته رارسولې دې. او ما خپل رقم وصول کړې دې. (۱) دا حدیث بخاری شریف کښې تعلیق سره هم دې لیکن د جزم صیغې سره او بعضو ځایونو کښې نورو سندونو سره هم دې. او نورو کتابونو کښې هم روایت دې. قوله تعالى: **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ**

بیا فرماني چې امانت کښې خیانت کول، د حقدار حق نه ادا کول، په دې باندې راضي کوونکې څیز د دوی غلط خیال دې چې د دې بد دینو او جاهلانو مال خوړولو کښې مونږ ته څه حرج نشته مونږ باندې دا مال حلال دې.

قوله تعالى: **وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ**

نو په دې باندې الله ﷻ فرماني چې دا په الله ﷻ باندې دروغ دی. او ددې علم هغوی ته پخپله هم شته دې. ځکه چې د دوی په کتابونو کښې الله ﷻ ناحق حرام کړی وو. لیکن دا بیوقوفان د خپل زړه منی او چې کومې خبرې د دوی زړه ته ښه لگي هغې ته د شریعت نوم ورکوي.

د عبدالله بن عباس ؓ نه په دې حقه د مسلمانانو پوهتنه: ابن عباس ؓ نه خلق د مسنلې تپوس کوی که د ذمی کفارو چرکې چیلې وغیره مونږ ته کله په غزوه کښې ملاؤ شی نو مونږ خیال کوؤ چې د دې په اخستلو کښې څه حرج نشته دې. نو ابن عباس ؓ او فرمایل چې هم دغه شان خیال د اهل کتابو هم وو چې د امیانو مال اخستلو کښې مونږ باندې هیڅ حرج نشته. واورې! هر کله چې هغوی جزیه اداکوی نو د هغوی تاسو باندې هیڅ مال حلال نه دې او که هغوی نې خوشحالی سره درکوی نو خیر دې دا بله خبره ده. (عبدالرزاق) (۲) سعید بن جبیر ؓ فرماني چې کله اهل کتابو نه رسول الله ﷺ دا خبره واوریدله نو وې فرمایل چې د الله ﷻ دښمنان دروغژن دي. د جاهلیت ټولې خبرې زما د پښو لاندې ختمې شوې خو امانت به د هر فاسق فاجر هم ادا کول غواړی. (۳)

بَلَىٰ مَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ وَاتَّقَىٰ.....

بیا ارشاد فرماني لیکن چې کوم سړې خپله وعده پورا کړی او ویرېږي او اهل کتاب وی او بیا په رسول الله ﷺ باندې ایمان راوړی او دا وعده ټولو نبيانو ﷺ کړې ده او ددې وعدې پابندی په دې ټول امت باندې هم ده بیا الله ﷻ چې کوم څیزونه حرام کړي دی د هغې نه پرهیز اوکړی او د هغه د شریعت اطاعت اوکړی او د رسولانو خاتم او د نبيانو د سردار د محمد ﷺ پورا تابعداري اوکړی نو هغه متقی دي او متقیان د الله دوستان دي.

إِنَّ الَّذِينَ

| بیشکه هغه کسان |

| بیشکه څوک چې

يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَٰئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ

چې اخلی | په وعده الله او په قسمونو خپلو باند | قیمت لږ ادا کسان چې دی | نشته | حصه | ددوی دپاره

دالله پاک سره کړې وعده او خپل قسمونه په لږو روپو خرڅ کړي | نو هغوی دپاره هیڅ حصه

(۱) صحیح بخاری کتاب الکفالة باب الکفالة فی القرض : ۲۲۹۱، تعلیقا -

(۲) عبدالرزاق فی التفسیر : ۴۱۹/۱ -

(۳) الطبری : ۷۲۶۶، عن سعید بن جبیر، داروایت مرسل یعنی ضعیف دې -

فِي الْآخِرَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ
په آخرت کښې اونه به خبرې اوکړې ددوی سره الله اونه به اوگوري دوی ته په ورځ د قیامت
په آخرت کښې نشته او الله پاک په ورسره د قیامت په ورځ خبرې نه کوي اونه به ورته گوري
وَلَا يَزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ
اونه به پاک کړی دوی او مقرر دې دوی لره عذاب دردناک
اونه به نې د گناهونو نه پاک کړی او د داسې خلقو دپاره دردناک عذاب دې

قوله تعالى: - إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا.....

درې خوش بخته او درې بد بخته سړي: - يعنی چې کوم اهل کتاب د الله ﷻ د وعدې خیال نه ساتی اونه د رسول الله ﷺ اتباع کوي اونه د رسول الله ﷺ صفتونه خلقو ته بیانوي اونه د رسول الله ﷺ متعلق بیان کوي. او دا شان په دروغه قسمونه خوري او دې بد کارونو سره هغوی ددې ذیلې اوفاني دنیا نه فائده حاصلوي. نو ددې خلقو دپاره آخرت کښې هېڅ حصه نشته. اونه به الله ﷻ دوی سره څه د محبت او مینې خبره اوکړې اونه به دوی ته د رحمت په نظر گوري اونه به دوی لره د دوی د گناهونو نه پاک کړې بلکه د دوی جهنم ته د داخلیدو حکم به کوي. او دوی لره به هلته دردناک عذاب وي. ددې آیت متعلق ډیر احادیث هم دی. چې په هغې کښې ډیر کم دلته بیانېږي.

① مسند احمد کښې دی چې رسول الله ﷺ فرماني چې درې قسمه خلق دی چې هغوی سره به نه الله ﷻ کلام کوي اونه به د قیامت په ورځ ورته د رحمت په نظر گوري اونه به هغوی لره پاک کړي. ابوذر رضی الله عنه چې دا واوریدل نو وې وئیل چې دا کوم خلق دی، یا رسول الله ﷺ ددوی خو ډیر نقصان کښې دی. رسول الله ﷺ درې ځل همدا او فرمائیل اوبیا نې جواب ورکړو چې دگیتو نه لاندې کپړا زورندولووالا، په دروغه قسم خوړلو والا اوچا ته د ورکړې نه پس په هغه د احسان زیاتنه. مسلم و غیره کښې هم دا حدیث دی. (۱)

② مسند احمد کښې دی چې ابو احمرس رضی الله عنه فرماني چې زه ابوذر رضی الله عنه سره ملاو شوم او هغوی ته مې ذکر اوکړو چې ما اوریدلی دی چې تاسود امام احمد بن حنبل رضی الله عنه نه یو حدیث بیانوي، نو وې فرمائیل چې واوره زه خو رسول الله ﷺ باندې دروغ نشم وئیلې هر کله چې ما هغه د رسول الله ﷺ نه اوریدلې وی وایه هغه کوم حدیث دی؟ ما اووئیل چې درې قسم خلقو لره الله ﷻ دوستان کوي او درې قسمه خلقو سره دښمنی کوي. نو وې فرمائیل چې او ما دا حدیث بیان کړې هم دې او ما دا د رسول الله ﷺ نه اوریدلې هم دې. ماتپوس اوکړو چې کومو کومو خلقو لره دوستان کوي. نو وې فرمائیل چې هغه دې چې دالله ﷻ دښمنانوسره مقابلي دپاره جهاد کوي او دې شهید شي یا فتح اومومي او واپس شي. دویم هغه سړې چې یو قافلې سره مسافر وي، د شپې ناوخته پورې قافله روانه وي تر دې چې ټول سترې شي اویو خانې پراو واچوی او ټول دستروالی له کبله اوده شي خودا سړې وینې وي او په مونځ کښې مشغول وي تر دې چې د تلو وخت کښې ټولو لره راپاسوی. دریم هغه سړې دې چې څوک ده ته تکلیف اورسوی او دې په هغې باندې صبر اوکړی تر دې پورې چې ده ته مرگ راشي. ما اووئیل چې هغه درې کسان کوم دی چې د هغوی نه الله ﷻ خفه وي؟ وې فرمائیل چې ډیر قسمونو خوړلووالا تاجر، او کبر کولو والا فقیر او هغه بخیل چې د هغه د لاسه کله احسان اوشی نوبیا دهغې زباتنې ته کښینی. دا حدیث دې سند سره غریب دې. (۲)

(۱) احمد: ۱۴۸/۵، صحیح مسلم کتاب الایمان باب بیان غلط تحریم اسبیل الازار: ۱۰۶ -

(۲) احمد: ۱۵۱/۵، مسنده ضعیف -

۵) مسند احمد کنبی دی چې د کنده قبلي یو سړی امروالقیس بن عامر د یو حضرت موتی سړی سره جنگ اوشو او د دوی دا جنگ د زمکې باره کنبی وو. او دوی د رسول الله ﷺ خدمت کنبی حاضر شو نو رسول الله ﷺ او فرمائیل چې حضرت می دې ثبوت پیش کړی. ده سره هېڅ ثبوت نه وو نو بیا رسول الله ﷺ او فرمائیل چې اوس دې کندی قسم اوخوری. نو حضرت می اوونیل چې یا رسول الله ﷺ هر چې دده په قسم باندې فیصله کول دی نو په الله مې دې قسم وی چې بیا خو زما زمکه لاره نو رسول الله ﷺ او فرمائیل چې کوم کس د دروغو په قسم سره د بل مال خپل کړی نو دې چې کله د قیامت په ورځ الله ﷻ سره ملاؤ شی نو الله ﷻ به دده نه خفه وی. بیا رسول الله ﷺ دا آیت تلاوت کړو نو امروالقیس اوونیل چې یا رسول الله ﷺ که څوک نې پرېږدی نو هغه ته به څه اجر ملاوېږي؟ نو رسول الله ﷺ او فرمائیل چې جنت. نو وې وویل چې یا رسول الله ﷺ تاسو گواه اوسئ ما هغه ټوله زمکه د ده په نوم کړه. دا حدیث نسائی کنبی هم دې.. (۱)

۶) مسند احمد کنبی دی چې رسول الله ﷺ فرماني چې کوم سړی په دروغه قسم اوخوری چې په دې باندې دبل مال واخلی نو کله چې دې الله تعالی سره ملاوېږي نو الله ﷻ به ده باندې غصه وی. اشعث ﷺ فرماني چې دا زما باره کنبی دی. زما او د یو یهودی شریکه زمکه وه. هغه زما د زمکې نه انکار اوکړو. ما هغه رسول الله ﷺ لږه راوستلو. رسول الله ﷺ ماته او فرمائیل چې تاسره څه ثبوت شته دې. ما اوونیل چې نه. رسول الله ﷺ هغه یهودی ته اوونیل چې ته قسم اوخوره. ما اوونیل چې یا رسول الله ﷻ دې به قسم اوخوری او زما مال به دې واخلی. نو الله ﷻ دا آیت نازل کړو، دا حدیث بخاری او مسلم شریف کنبی هم دې.. (۲)

۷) مسند احمد کنبی دی چې حضرت ابن مسعود ﷺ فرماني چې رسول الله ﷺ فرمائیل دی چې کوم سړی دیو مسلم مال بغیر د حق نه واخلی نو هغه به الله ﷻ سره په دې حال کنبی ملاوېږي چې الله ﷻ به دده نه خفه وی. هلته اشعث بن قیس ﷺ هم راغلواو وې فرمائیل ابو عبدالرحمان څه حدیث بیانوی؟ مونږ ورته دوباره اوونیلو نو وې فرمائیل چې دا حدیث زما باره کنبی رسول الله ﷺ فرمائیل دی. زما د تره ځونې سره زما په یو کوهی باندې جنگ وو او هغه کوهی د هغه په قبضه کنبی وو. هرکله چې مونږ خپله مقدمه رسول الله ﷺ ته یوړه نو رسول الله ﷺ او فرمائیل چې ته خپل دلیل پیش کړه چې دا کوهی ستا دې گنی دده قسم باندې به فیصله کیږي ما اوونیل چې یا رسول الله ﷻ! ما سره څه دلیل نشته دې او که دده په قسم باندې معامله پاتې شوه نو دې به زما کوهی واخلی، زما مقابله کنبی یو فاجر سړی دې. په هغه وخت کنبی رسول الله ﷺ دا حدیث او فرمائیلو او ددې آیت تلاوت ئې او فرمائیلو.. (۳)

۸) مسند احمد کنبی دی چې رسول الله ﷺ فرماني چې د الله تعالی څه بندگان داسې دی چې هغوی سره به الله ﷻ د قیامت په ورځ خبرې نه کوی او نه به هغوی طرفته گوري تپوس ترې اوشو چې یا رسول الله ﷻ هغه کوم سړی دی؟ وې فرمائیل چې د خپل مورپلار نه بیزاره شوې او د دوی نه بې رغېته جینی او د خپل اولاد نه بیزاره او بیل شوې پلار، او هغه سړی چې په هغه باندې دیو قوم احسان دې او هغه ددې نه انکاری دې او ددې نه سترگې اړوی او ددوی نه یو طرفته درومی.. (۴)

دایت شان نزول:-

(۱) احمد: ۱۹۲/۵، السنن الکبری للنسائی: ۵۹۹۶، وسنده صحیح-

(۲) احمد: ۲۱۱/۵، صحیح بخاری کتاب الشهادات باب سوال الحاکم المدعی:، ۲۶۶۶، صحیح مسلم: ۱۳۸-

(۳) احمد: ۲۱۲/۵-

(۴) احمد: ۴۴۰/۵-

④ ابن ابی حاتم کنبی دی چې عبدالله بن ابی اوفی ؓ فرمائی چې یوسړی خپله سودا بازار کنبی د خرڅولو دپاره کیخودله او قسم نې اوخورو چې ددې ماته دومره دومره قیمت راګولو (خو ما خرڅه نه کړه) او دا ددې دپاره وو چې څوک مسلمان دھوکه شی نو دا آیت نازل شو صحیح بخاری کنبی هم دا حدیث شته دی.^(۱)

⑤ مسند احمد کنبی دی چې رسول الله ﷺ فرمائی چې دریو سړو سره به الله ﷻ د قیامت په ورځ خبرې نه کوی او نه به هغوی طرفته ګوری او نه به هغوی لره پاک کړی. او د هغوی دپاره دردناک عذاب دی. یو هغه سړی چې ده سره بچ شوی اوبه شته او دې نې یو مسافرت ته نه ورکوی. دویم هغه چې مازیګر نه پس په دروغه قسم اوخوری او خپل مال خرڅوی، دریم هغه چې مسلمان بادشاه نه بیعت کوی، څو کله چې هغه ده ته مال ورکوی نو دې بیعت پورا کوی او که نه ورکوی نو دې بیعت نه پورا کوی. دا حدیث ابو داود او ترمذی کنبی هم دي. او امام ترمذی دې ته حسن و نیلی دی.

وَأَنَّ مِنْهُمْ	وَأَنَّ	مِنْهُمْ
او بيشكه	بعضي	ددوي نه
او په دوي کنبي		
لَقَرِيقًا يَلُونُ	الْسِنَتَهُمُ	بِالْكِتَابِ
خامخا يوه داسې ډله ده	چې اړوي ژبې خپلې	په لوستلو د کتاب باندې
يوه ډله داسې هم شته	چې د کتاب لوستلو په وخت	کنبي ژبه تاووهی
چې تاسو پرې د اصل کتاب گمان		
مِنْ الْكِتَابِ	وَمَا هُوَ	مِنْ الْكِتَابِ
د کتاب نه	احال دا چې نه وي هغه عبارت	د کتاب
او کړی	او هغه د کتاب خبره نه وي	او دوي وانی چې مونږ څه وایو
مِنْ عِنْدِ اللَّهِ	وَمَا هُوَ	مِنْ عِنْدِ اللَّهِ
د طرفه د الله نه دي	احال دا چې نه وي هغه	د طرفه د الله نه
هغه د الله د طرفه راغلي خبره ده	او هغه په حقیقت کنبي د الله پاک	د طرفه نه وي راغلي
او دوي په الله دروغ وانی		
وَهُمْ يَعْلَمُونَ		
او دوي	بند پوهیږی	
او دوي	بند پوهیږی	

قوله تعالى: - وَأَنَّ مِنْهُمْ لَقَرِيقًا يَلُونُ السِّنَتَهُمُ بِالْكِتَابِ لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتَابِ د يهوديانو کلام الله کنبي تحريف - دلته هم د دغه ملعونانو يهودو ذکر کړې چې د هغوی يو ډله داسې هم کوی چې کلام کنبي بدلون کوی يعنی دابدلوی، اصل مطلب او صحیح معنی پټوی او جاهلان په دې چکر کنبي اچوی چې کتاب الله هم دغه (ددوی تحريف شوې) دي. او بيا دوي خپلو ژبو سره هم دې ته کتاب الله وانی او د جاهلانو خيال لره مضبوطوی. او په زوره په الله ﷻ باندې افتراء کوی او دروغ وانی. د ژبې اړولو نه مطلب تحريف کول دي. ابن عباس ؓ نه صحیح بخاری کنبي مروی دی چې دې خلقو به

(۱) صحیح بخاری کتاب الشهادات باب اليمين بعد العصر: ۲۶۷۲، صحیح مسلم ۱۰۸، ابو داود: ۳۴۷۴، ترمذی: ۵۹۵، ابن ماجه: ۲۲۰۷

تحریف کولو. اواز الہ به نہی کوله. مخلوق کنبی خہ داسی خوک خو نشته چي د کتاب الله یو لفظ هم بدل کړی. خو دا خبره ده چي دې خلقو به تحریف او بی خایه تاویلونه کول.)
 وهب بن منبه رضی اللہ عنہ فرماني چي تورات او انجیل کنبی همداشان دی چي څنگه الله ﷻ نازل کړی دی، یوحرف هم په دې کنبی بدل نه شو. خو دا خلق په تحریف او تاویل سره خلقو لره گمراه کوی.
 قوله تعالى: وَيَقُولُونَ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَمَا هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ
 او چي کوم کتابونه دوی د خپل طرفنه اولیکل او دا د الله ﷻ طرفته منسوب کوی نو دې سره خلقو لره گمراه کوی. حالانکه دا الله ﷻ د طرف نه نه دی. او د الله ﷻ اصل کتابونه خو محفوظ دی او هغه نه دی بدل شوی. (ابن ابی حاتم).

وهب رضی اللہ عنہ ددې فرمان دامطلب اخستې دې چي دوی سره کوم کتابونه دی نو مونږ په یقین سره وایو چي دا بدل شوی دی او تحریف په کنبی شوې دې. او د زیاتوالی او نقصان نه بالکل نه دی پاک. او چي کوم په عربی ژبه کنبی مونږ سره دی په هغې کنبی ډیرې غلطۍ دی. او ډیرې زیاتې دی په کنبی. او په دې کنبی د اصل نه کمې هم زیات دي. او په دې کنبی ښکاره ښکاره او صفا غلطۍ دي. بلکه دې ته ترجمه شوی ونیل هم ښه نه دی. دا خو تفسیر او هغه هم بی اعتباره تفسیر دي. او بیا ددې ناپوهانو لیکلي شوې تفسیر. او په دوی کنبی خو اکثر بلکه ټول په ټوله ناپوهان دي. او که د وهب رضی اللہ عنہ د فرمان دا مطلب وی چي د الله ﷻ رباني کتاب دا په حقیقت کنبی دې نو دا به بیشکه مصنون وی او په دې کمې زیاتي ناممکن دي.

مَا كَانَ لِيَشْرَ أَنْ يُوتِيَهُ اللَّهُ الْكِتَابَ	
نه دې دا کار دیو بشر چي ورکړی هغه ته الله کتاب	
.....دهیڅ انسان دا کار نه دې چي الله خو ورته روغ کتاب	
وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ ثُمَّ يَقُولُ لِلنَّاسِ كُونُوا عِبَادًا لِي	
او حکم او پیغمبری او بیا او وانی هغه خلقو ته چي شی تاسو عبادت کونکي شی زما	
او خپل حکمونه او پیغمبری ورکړی او بیا هغه خلقو ته دا وانی چي د الله په ځاني زما عبادت گذار شی	
مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَكِنْ كُونُوا رَبَّيْحَانَ نَفْسِكُمْ كُنْتُمْ تُعْلِمُونَ	
په ځاني د الله لیکن (وانی به) چي شی تاسو رباني خلق په سبب دهغې چي تاسو زده کوی	
خو هغه به دا وانی چي ټول په رښتیا باني خلق شی که څنگه چي زده کوی	
الْكِتَابَ وَهَذَا كُنْتُمْ تَذَرُونَ ۚ وَلَا يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُتَّخَذُوا	
کتاب او په سبب دهغې چي تاسو ئې بل ته هم وایی او حکم به کوی تاسو ته چي اونیسې تاسو	
دا کتاب او نورو خلق ته ئې هم ښائي او هغه به هیچرې تاسو ته دا اونه وانی چي	
الْمَلِكَةَ وَالنَّبِيِّنَ أَرْبَابًا ۚ أَيَأْمُرُكُمْ بِالْكُفْرِ بَعْدَ	
فرشتې او پیغمبران خدایان آیا هغه به حکم کوی تاسو ته د کفر روستو دهغې نه	
فرشتې او پیغمبر په خدائي اونیسې دا کله کیدیشی چي یو پیغمبر دې تاسو ته د کفر حکم	

إِذْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ

چی یی تاسو | مسلمانان |

د اسلام راوړلو نه پس درکوی |

د ایت شان نزول

د الله تعالی هېڅ یو نبی او هېڅ یوه فرېسته هم خلقو ته د خپلې بندګۍ دعوت نه شی ورکولې. - هر کله چې نبی اکرم ﷺ سره د یهودو او د نجران نصرانیان علماء جمع شو او نبی اکرم ﷺ هغوی ته د اسلام دعوت ورکړ نو ابو رافع قرظی او ونیل چې تاسو غواړئ چې څنګه نصرانیانو د عیسی بن مریم عبادت کړې وو مونږ هم ستا عبادت او کړو؟ د نجران یو نصرانی آیس نومې کس او ونیل چې ستاسو هم دا خوښه ده؟ او هم دا دعوت مودې؟ نو نبی اکرم ﷺ او فرمائیل معاذ الله، نه خو مونږ د الله ﷻ نه سوا د نورو عبادت کوو، نه نورو ته د الله ﷻ نه سوا د بل چا د عبادت کولو تعلیم ورکوو، نه زما د پیغمبري دا مقصد دی او نه ماته د الله ﷻ دا حکم دی. په دې باندې دا آیت نازل شو (۱)

قوله تعالی: - مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكْتُوبَ إِلَيْكُمْ وَالْحُكْمُ وَالنُّبُوَّةُ

چې هېڅ یو انسان لره دا لائق نه دی چې هغه د کتاب و حکمت اونبوت او رسالت ملاویدو نه پس خلق خپل عبادت طرفته راوبلی. هرکله چې نبیان ﷺ ددې لائق نه دی چې هغوی خلقو ته اووانی چې د دوی عبادت او کړی او خلقو ته د خپلې بندګۍ تلقین او کړی اگر چې د انبیاء ﷺ ډیرې غټې رتبې او فضیلت او منصب والا دی. امام حسن بصری رحمته الله علیه فرمائی چې یو ادنی مسلمان هم دا نه شی کولې چې هغه خلقو ته د خپلې بندګۍ دعوت ورکړی. دلته ئې دا په دې وجه او فرمائیل ځکه چې یهود اونصرانیان خپلو کښې د یو بل عبادت کوی. قرآن شاهد دی او فرمائی چې ﴿اتَّخَذُوا آخْبَارَهُمْ وَرَبَّهُمْ آيَاتًا مِّنْ دُونِ اللَّهِ﴾: یعنی دې خلقو الله ﷻ پرېښودې دې او خپل علماء او درویشان ئې خپل رب جوړ کړی دی.

د مسند او ترمذی هغه حدیث هم رازی چې عدی بن حاتم رضی الله عنه د نبی اکرم ﷺ خدمت کښې عرض اوکړو چې هغوی خو به د هغوی (یعنی د خپلو علماء) عبادت نه کولو، نو نبی اکرم ﷺ ترې تپوس اوکړو چې ولې نه؟ هغوی (علماء) په په هغوی باندې حلال حرامول او حرام به ئې پرې حلالول او دوی به د هغوی منل، هم دا دهغوی عبادت وو. (۲)

نوجاهله درویشان او ناپوهه علماء او مشائخ په دې غندنه او غصه کښې داخل دی. د نبی اکرم ﷺ اتباع کوونکی علماء کرام ددې نه یو طرفته دی ځکه چې هغوی خو صرف د فرمان ربانې او کلام رسول ﷺ تبلیغ کوی او د هغه کارونو نه خلق منع کوی چې د کومو نه به حضرات نبیانو ﷺ منع کوله. د الله ﷻ لیرلې شوی حضرات نبیان ﷺ خو د مخلوق په مینځ کښې سفیران دی. د رسالت حق ادا کوی او امانت ربانې احتیاط سره د الله ﷻ بندګانو ته رسوی. ډیر کمال، هوښیاری، ښه نګرانی او پوره حفاظت سره د پوره دنیا خیرخواهان وی. هغوی ﷺ د الله ﷻ احکام رسوی. د رسولانو هدایت خو د

(۱) الطبری: ۷۲۹۴، دلایل النبوة للبيهقي: ۳۸۴/۵، وسنده ضعيف-

(۲) ترمذی کتاب تفسیر القرآن باب ومن سورة التوبة: ۳۰۹۵-

خلقو د ربانی کیدو د پاره وی. چې خلق دې حکمت او حلم والا جوړ شی او پوهه او عابدان او متقیان جوړ شی. (۱) ضحاک رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې قرآن زده کونکو باندې حق دې چې هغوی دې پوهه وی. ﴿تَعْلَمُونَ﴾ او ﴿تَعْلَمُونَ﴾ دواړه قراتونه دی، د رومې معنی ده پوهه او د دویم معنی ده تعلیم ورکولو والا دې نذر سون ﴿معنی الفاظ یادول ده﴾.

بیا ارشاد فرمائی چې دوی هغه حکم نه کوی چې د الله ﷻ نه سوا د بل چا عبادت او کړنې اگر چې هغه نبی وی، لیرې شوي فرېسته وی، د الله ﷻ قرب والا، دا خو هغه څوک کیدشی چې د الله تعالی نه سوا د بل چا د عبادت کولو دعوت ورکوی. او چې چا داسې او کړل نو هغه کفر او کړو، او کفر کول د نبیانو کار نه دې. د هغوی کار خو ایمان دې او ایمان نوم دې د واحد الله ﷻ عبادت کول او همدا د نبیانو ﷺ آواز دې. لکه څنگه چې پخپله د قرآن پاک ارشاد دې چې ﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِيَ إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ﴾: یعنی ستاسو نه مخکېنې هم مونږ رسولان لیرې دی ټولوباندې دا وحی نازل شو چې هغوی دې زما نه سوا د بل چا عبادت نه کوی، تاسو ټول زما عبادت کوئ. بل خانې ارشاد دې چې ﴿وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ﴾: یعنی مونږ هر امت کېنې رسول اولیرلو چې تاسو د الله ﷻ عبادت کوئ او د الله ﷻ نه سوا د بل چا د عبادت کولو نه بچ اوسی. او بل خانې کېنې ارشاد دې چې تاسو نه مخکېنې د ټولو رسولانو نه تپوس او کړنې چې آیا مونږ د خپل ذات رحمان نه سوا د بل چا د عبادت دپاره څوک مقرر کړې وو؟ د فرېستو طرفنه خبر کیږي چې ﴿من یقل منهم﴾ په دوی کېنې که څوک اووانی چې زه معبود یم الله تعالی په خانې، نو هغوی ته هم د جهنم سزا ورکړي او دشان مونږ ظالمانو ته سزا ورکړي.

وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ لَمَا	
ا او یاد کړئ کله چې واخستله الله پخه وعده دپیغمبرانوته چی کوم څیز	
ا او یاد کړه چې الله پاک دپیغمبرانوته وعده اخستې وه	
اتَّيْتُمْ مِّنْ كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ ثُمَّ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مُّصَدِّقٌ	
ما درکړې دې تاسو ته یعنی کتاب او حکمت بیا راشی تاسو ته بل رسول تصدیق کونکي	
چې ماتاسو ته کتاب او حکمت درکړې دې نوییا تاسو ته بل یوپیغمبر ددې تصدیق کولو د پاره راشی	
لَمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَلَتَنْصَرُنَّهُ	
دهغه تعلیم چې ستاسو سره دې نو خامخا به تاسو ایمان راوړئ په هغې او خامخا به تاسو امداد کوئ دهغه	
نو تاسو (خواه مخواه) په هغه ایمان راوړئ او (خواه مخواه) هغه سره مدد کونی	
قَالَ أَأَقْرَضْتُمُ وَأَخَذْتُمْ عَلَىٰ ذَلِكُمْ أَصْرِي	قَالُوا
اوونیل آیا تاسو اقرار وکړو او واخسته تاسو په دې باندې ټینګه وعده زما اوونیل هغوی	
(بیاترې) الله تپوس او کړو چې ایا تاسو ددې اقرار کوئ اوبه دې خبره زما د وعدې ذمه واری اخلي نو دوی اوونیل چې	

اَقْرَأْنَا ۖ قَالَ فَاشْهَدُوا ۚ وَاَنَا مَعَكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ ۝ فَمَنْ

اقرار او کړو مونږ | او وویل الله | نو گواهان اوسئ | او زه ستاسو سره | د گواهانو نه یم | نو څوک چې
مونږ اقرار کوو | الله ورته او وویل چې تاسو په دې لوظ گواهان اوسئ | او زه به هم تاسو سره گواه یم | څوک چې

تَوَلَّىٰ بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ۝

واپس شو | روستو | ددې نه | نو دغه کسان چې دی | هم هغوی | فاسقان دی |

ددې نه پس دخپل لوظ نه او ګرځیدل | نو هم دغه خلق نافرمان دی

قوله تعالى: - وَأَذِذْ لِّلْهِمِثَاقَ النَّبِيِّنَ لَمَّا أَتَيْنَكُم مِّنْ كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ

هر نبی ته د ځان نه پس په بل نبی باندې د ایمان راوړلو حکم: - دلته دا بیانېږي چې آدم عليه السلام واخله تر
عیسی عليه السلام پورې ټول انبیاء عليهم السلام نه الله ﷻ وعده واخستله چې کله هم الله تعالی دوی کښې چاته کتاب
او حکمت ورکړي او لوی مرتبې ته اورسي نو، بیا دې نه پس هم دده په زمانه کښې رسول راشي نو په
هغه باندې ایمان راوړل او د هغه نصرت او امداد کول دده فرض دی. دا نه چې په خپل علم او نبوت
باندې نظر واچوي او ددغه نبی د اتباع او مدد نه روستو شي.

قوله تعالى: - أَلَمْ أَقْرَأْكُمْ وَأَخَذْتُ مِنْكُمْ عَلَىٰ ذَٰلِكُمْ أَصْرِي ۖ

دوی ته او وویلې شو چې آیاتاسو اقرار کوي؟ اوزما عهدو اقرار قبلوی؟ ټولو او وویل چې زموږ اقرار دې.

قوله تعالى: - قَالُوا أَقْرَأْنَا ۖ قَالَ فَاشْهَدُوا ۚ وَاَنَا مَعَكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ

نوږې فرمائیل چې گواه اوسئ او زه هم گواه یم. اوس چې ددې عهد و میثاق نه څوک واوړي نو هغه
قطعی فاسق دې، بې حکم او بدکار دې.

د الله ﷻ د هر نبی نه د رسول الله ﷺ په حقله وعده اخستل: - علی بن ابی طالب رضی الله عنه او عبدالله بن عباس رضی الله عنه
فرمانی چې الله ﷻ د هر نبی نه وعده واخستله که چرته ددوی په ژوند کښې الله ﷻ خپل نبی محمد
مصطفی ﷺ اولیږلو نو په دوی باندې فرض دی چې هغوی په نبی اکرم ﷺ باندې ایمان راوړي او د
نبی اکرم ﷺ مدد او کړي () او خپل امت ته هم هغوی دا تلقین او کړي چې هغوی دې هم نبی اکرم ﷺ
باندې ایمان راوړي او د نبی اکرم ﷺ تابعداري دې او کړي. طاووس، حسن بصری او قتاده رضی الله عنه فرمانی
چې نبیانو عليهم السلام نه الله ﷻ وعده واخستله چې دیو بل تصدیق او کړي. څوک دې دا نه گنږي چې پورته
تفسیر ددې تفسیر خلاف دې بلکه دا د هغې تائید دې. ځکه چې د طاووس رضی الله عنه نه د دوی د خونی یو
روایت د علی رضی الله عنه او ابن عباس رضی الله عنه د روایت په شان هم مروی دې.

زه ستاسو د حصې نبی یم: - مسند احمد کښې روایت دې چې عمر بن خطاب نبی اکرم ﷺ ته او فرمائیل
چې یا رسول الله ﷺ ما یو قریظی یهودی دوست ته و نیلی وو چې ما ته د تورات څه جامع خبرې اولیکي
نوکه تاسو فرمایئ چې هغه پیش کړم. د نبی اکرم ﷺ مخ مبارک متغیر شو. عبدالله بن ثابت رضی الله عنه
او فرمائیل چې ته نه گوري د نبی اکرم ﷺ د مخ مبارک څه حال دې؟ نو عمر فاروق رضی الله عنه او فرمائیل چې
زه په دې خبره خوشحاله یم چې الله ﷻ زما رب دې، محمد ﷺ زما رسول دې او اسلام زما دین دې. نو
بیاد محمد ﷺ غصه لرې شوه او نبی اکرم ﷺ او فرمائیل چې په هغه الله ﷻ مې دې قسم وی چې دهغه
په قبضه کښې زما سا ده که موسی عليه السلام تاسو کښې راشي او تاسو دهغه تابعداري شروع کړئ او ما

پرېږدئ نو تاسو ټول به گمراه شئ. په ټولو امتونو کښې زما د حصې امت تاسو يئ او په ټولو نبیانو ﷺ کښې زه ستاسو د حصې نبي يم. (۱)

که موسی ﷺ په تاسو کښې ژوندې وې نو زما تابعداري به ئې کوله: مسند ابويعلى کښې دې چې اهل کتابو نه هېڅ تېوس مه کوئ، پخپله گمراهان دې تاسو به هم د نيغې لارې نه بې لارې کړي. بلکه ممکن دې چې تاسو به ديو باطل تصديق اوکړئ او د څه حق تکذيب به اوکړئ. په الله تعالى مې دې قسم وي که موسی ﷺ هم په تاسو کښې ژوندې وې نو د هغه دپاره هم سوا زما د تابعداري نه هېڅ حلال نه وو. (۲) بعضو احاديثو کښې دې که موسی ﷺ او عیسی ﷺ ژوندې وي نو هغوی به هم سوا زما د اتباع کولو نه بل څه نه کول. (۳)

مقام محمود: نو ثابت شو چې زمونږ رسول محمد ﷺ خاتم الانبياء دې او امام اعظم دې چې په کومه زمانه کښې هم د نبي اکرم ﷺ نبوت وې نو نبي اکرم ﷺ واجب الطاعت وو او دټولو نبیانو ﷺ تابعداري باندې د نبي اکرم ﷺ تابعداري به مقدم وې. هم دا وجه وه چې د معراج په شپه بیت المقدس کښې د ټولو نبیانو سردار نبي اکرم ﷺ لره جوړ کړې شو. هم داشان میدان حشر کښې به هم نبي اکرم ﷺ شفيع وي ددې خبرې چې الله ﷻ لره د فيصلو کولو دپاره راولي. هم دا مقام محمود دې چې د نبي کریم ﷺ نه سوا بل چاته نه دې ورکړې شوې. ټول نبیان ﷺ او ټول رسولان ﷺ به په هغه ورځ ددې کار نه انکار اوکړي او بالاخر نبي کریم ﷺ به په دې مقام او درېږي. د الله ﷻ درود و سلام دې وي په نبي ﷺ هميشه هميشه او تر قيامته پورې، آمين.

أَفْغَيْرِ دِينَ اللَّهِ يَبْغُونَ	وَلَهُ	أَسْلَمَ	مَنْ	فِي السَّمَوَاتِ
ددین دالله نه	دوی غواړي	احال داچې خاص دهغه	تابعدار دی	هغه چا چې په آسمانونو کښې دی
أَيَا نُو بَغِيرَ دَاللّٰهِ د دین نه علاوه دوی بل دین لتوی	او حال دا دې چې دآسمانونو			
وَالْأَرْضِ	طَوْعًا	وَكَرْهًا	وَالْيَهُ	يُرْجَعُونَ ۝ قُلْ
او په زمکه کښې دی	په رضا	او په زور	او خاص هم هغه ته	به واپس کولې شی ټول اووايه اي نبي
اوزمکې ټول مخلوق په خوښه	يا په زور هغه تابعدار دی	او ټول به آخر هغه ته واپس کيږي	اورته اووايه	
أَمَّا	بِاللّٰهِ	وَمَا	أُنْزِلَ	عَلَيْنَا
چې مونږه ايمان راوړې دې	په الله	او په هغه	چې نازل کړې شوې دې	په مونږ
مونږ ايمان راوړې دې	په الله پاک باندې	او په هغه کتاب چې	په مونږ نازل شوې دې	او په هغه تعليم
عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ	وَإِسْمَاعِيلَ	وَإِسْحَاقَ	وَيَعْقُوبَ	وَالْأَسْبَاطَ
په ابراهيم باندې	او په اسماعيل	او په اسحاق	او په يعقوب باندې	او په اولاد ديعقوب باندې
چې ابراهيم، اسماعيل، اسحاق او يعقوب	او دهغوی اولاد ته ورکړې شوې دې	او په هغه کتابونو چې	موسی او عیسی	

(۱) احمد: ۲۶۵/۴، ددې سند کښې جابر بن یزید الجعفی ضعیف راوی دې (القريب ۱/۲۳۸)، اوپدې وجه د اروايت سخت ضعیف دې.

(۲) احمد: ۳۳۸/۳، مسند ابويعلى: ۲۱۳۵-.

(۳) داروايت د سيدنا عیسی ﷺ ذکر سره بې اصل او باطل دې اود سيدنا موسی ﷺ ذکر سره ضعیف و مردود دې.

مُوسَىٰ وَعِيسَىٰ	وَالنَّبِيُّونَ	مِنْ رَبِّهِمْ	لَا تُفَرِّقُ	بَيْنَ
موسی ته او عیسی ته او نورو پیغمبرانو ته د طرفه درب دهغوی نه نه کوو مونږ فرق په منځ				
باندي د دوی درب د طرف نازل شوی دی مونږ ددی ټولو په مینځ کښي په منلو او نه منلو کښي هیڅ فرق نه کوو				
أَحَدٍ مِنْهُمْ	وَمَنْ لَهُ	مُسْلِمُونَ	وَمَنْ	يَبْتَغِ
د یو دهغوی کښي او مونږه خاص دهغه حکم منونکی یو او هغه څوک چی طلبوی غیرد اسلام نه				
او مونږ دالله پاک حکم ته تابعدار یو او څوک چی د اسلام نه بغیر بل دین اختیاروی				
دِينًا	فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ	وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ	مِنَ الْخَيْرِينَ	
بل دین نو هر گز به قبول نشی دهغه نه او وی به هغه په آخرت کښی د نقصان موندنکونه				
نو هغه دین به ترې هیچرې قبول نه شی او هغه به په آخرت کښي تاوانی وی				

قوله تعالى: - أَفَقَيْرُ دِينٍ اللَّهُ يَنْفَعُونَ وَلَهُ أَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ

د زمکي او اسمانونو هر څيز د الله ﷻ تسبیح کښي مشغول دي: - د الله ﷻ د ریښتونی دین نه بغیر چي کوم هغه پخپلو کتابونو کښي دخپلو رسولانو ﷺ په ذریعه نازل کړي دي یعنی صرف د الله ﷻ وحده لاسرېک عبادت کوي او هېڅوک دي بل دین نه لټوي. او د هغې د منلو ترديد دلته کېږي.

بیا فرماني چي د آسمان او زمکي ټول څيزونه د هغه مطیع دي. که په خوشحالي وی او که په خفگان. لکه الله ﷻ فرماني چي ﴿وَاللَّهُ يَسْجُدُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا﴾ الخ. یعنی د آسمان او زمکي ټول مخلوق د الله ﷻ سجده کوي په خپله خوښه یا جبر سره، بل خاني کښي دی چي ﴿أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى مَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ﴾ آیا دوی نه گوري چي د ټول مخلوق سیوري ښی او گس طرفته ټیټیږي او الله تعالی ته سجده کوي. او صرف او صرف الله تعالی ته سجده کوي. د اسمانونو ټولې فریښتي او د زمکي ټول مخلوقات او د اسمانونو ټول څيزونه، هیڅ یو هم تکبر نه کوي ټول په ټوله د خپل پورته رب نه ویريږي او چي کوم حکم ورته ورکړي شی هغه پوره کوي. نو د مومنانو ظاهر او باطن او قلب و قالب دالله ﷻ مطیع او فرمانبردار دي. او کافر هم دالله ﷻ په قبضه کښي دی او جبري طور الله تعالی طرفته ټیټ دي. د هغه پاک ذات ټول احکام په ده باندي جاری دي. او هغوی په هر شان دالله ﷻ د قدرت او د خوښي لاندې دي. هېڅ یو څيز هم د هغه د غلبې نه او قدرت نه بهر نه دي.

ددې آیت په تفسیر کښي یو غریب حدیث دا هم وارد شوي دي چي نبی کریم ﷺ او فرماڼیل چي آسمان والا خو فریښتي دي چي په خوشحالي فرمانبرداري دي. او زمکي والا هغه دی چي اسلام باندي پیدا شوی دی، او دوی هم په شوق ټول په ټوله د الله ﷻ فرمانبردار دي. او خفگان سره ماتحت هغه دی چي کوم خلق د مسلمان مجاهدینو د لاسه میدان جنگ کښي قید کښي راشي او طوق او زنجیرونو کښي راوستلي کېږي. دا خلق چي جنت طرفته راځکلي شی خو دوی نه غواړي. (۱)

د الله تعالی تعجب: - یو صحیح حدیث کښي دی چي ستارب ته په دوی باندي تعجب دي چي دوی جنت طرفته راځکلي شی او هغه هم په زنجیرونو کښي تړلي شی (۲) ددې حدیث نور سندونه هم شته دي. خو

(۱) طبرانی: ۱۱۴۷۳، ددی سند کښي محمد بن محسن عکاش دي او دوی ته دارقطنی متروک او واضع و نیلی دی او مگورنی المیزان (۲۵/۴، رقم: ۸۱۲۰) - نو دا روایت موضوع دي او موقوف حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه هم ثابت نه دي والله اعلم -

(۲) صحیح بخاری کتاب الجهاد باب الاسارى في السلاسل: (۳۰۱۰) -

ددې آيت معنى هم دا قوی ده چې کومه مخکښې بيان شوه. مجاهد رضي الله عنه فرماني چې دا آيت ددې آيت په شان دې چې ﴿وَلَمَّا سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَنَزَّلَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ﴾ که ته دوی نه تپوس او کړې چې آسمانونه او زمکې چا پيدا کړې دی نو دوی به يقيناً هم دا جواب ورکوي چې الله ﷻ. عبدالله ابن عباس رضي الله عنه فرماني چې ددې نه مراد هغه وخت دې چې په اول ورځ د ټولو نه ميثاق او وعده اخستې شوې وه. او ټول به هغه پاک ذات طرفته واپس کيږي يعنې د قيامت په ورځ. او هر يو ته به د هغه د عمل بدله ملاويږي.

قوله تعالى: قُلْ أَمَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا وَمَا أُنْزِلَ عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ.....

بيا فرماني چې ته او وایه چې مونږ ايمان راوړې دې په الله ﷻ باندې او په قرآن پاک باندې او حضرت ابراهيم عليه السلام باندې او حضرت اسماعيل عليه السلام، حضرت اسحاق عليه السلام، حضرت يعقوب عليه السلام باندې او چې کومې صحيفې او وحی نازل شوې ده مونږ په هغې باندې هم ايمان راوړې دې او ددوی په اولاد باندې چې څه نازل شو په هغې زموږ ايمان دې.

قوله تعالى: وَالْأَسْبَاطُ

﴿أَسْبَاطُ﴾ نه مراد د بنی اسرائيلو قبائل دی چې د يعقوب عليه السلام نسل نه وو. دا د يعقوب عليه السلام د دولسو خامنو اولاد وو.

قوله تعالى: وَمَا آتَيْنَا مُوسَىٰ وَعِيسَىٰ وَالنَّبِيِّينَ مِنْ رَبِّهِمْ

موسی عليه السلام ته تورات ورکړې شوې وو او عیسی عليه السلام ته انجيل او نورو نبیانو عليهم السلام ته د الله ﷻ د طرفه چې څه ملاوشوی دی په هغې مونږ ايمان راوړې دې. مونږ په هغې کښې هيڅ تفريق او جدائی نه کوو چې یومنو اوبل نه منو بلکه زموږ په ټولو باندې ايمان دې. او مونږ د الله ﷻ فرمانبردار يو. نو ددې امت مومنان ټول نبیان او ټول الهي کتابونه مني، چا سره کفر نه کوي. هر نبي او هر کتاب ريښتوني گنږي.

قوله تعالى: وَمَنْ يَتَّبِعْ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا قُلْتُ يُقْبَلُ مِنْهُ

بيا فرماني چې د الله ﷻ د دين نه سوا چې څوک په بل لار باندې روان شي نو هغه د قبوليت نه لري دې. او هغه په آخرت کښې نقصانی شو.

زمونږ د امر نه خلاف عمل مردود دې. لکه څنگه چې صحيح حديث کښې د نبي کریم صلي الله عليه وسلم ارشاد دې چې کوم يو سړي داسې عمل او کړي چې زموږ امر په کښې نه وي نو هغه مردود دې. (۱)

د الله تعالى او د اعمالو مکالمه: مسند احمد کښې دی چې رسول الله ﷺ فرماني چې د قيامت په ورځ به اعمال راشي، مونږ به او وانی چې انې الله ﷻ زه مونږ يم. الله تعالى به ارشاد او فرماني چې ته ښه څيز نې. صدقه به راشي او وانی به چې انې پروردگار زه صدقه يم. جواب به ملاوشی چې ته هم د خير څيز نې. روژه به او وانی چې زه روژه يم. الله ﷻ به ورته او فرماني چې ته هم بهتر نې. بيا به دا شان نور اعمال هم راشي او ټولو ته به هم دا جواب ملاويږي. بيا به اسلام راشي او اوبه وانی چې انې الله ﷻ ته سلام نې او زه اسلام. الله ﷻ به او فرماني چې ته د خير څيز نې، نن ستا په وجه زه نيول کوم او ستا په وجه به ا نعام ورکوم. الله ﷻ خپل کتاب کښې فرماني چې ﴿وَمَنْ يَتَّبِعْ﴾. دا حديث صرف مسند احمد کښې دې (۲) ددې د راوی حسن د ابوهريره نه اوريدل ثابت نه دی.

(۱) صحيح بخاری کتاب الصلح باب اذا اصطالحوا على صلح حور: ۲۶۹۷ صحيح مسلم: ۱۷۱۸ واللفظ له -

(۲) احمد: ۳۶۲/۲، مسنده ضعيف: مسند ابی یعلی: ۶۲۳۱، المعجم الاوسط للطبرانی: ۸۲۰۷، ددی سند کښې عباد بن راشد دې. او دوی ته ابن معین او ابوداود وغيره ضعيف وئيلي دی (الميزان: ۳۲۵/۲ رقم ۴۱۱۳)، او حسن بصری ته د حضرت ابوهريره رضی الله عنه سماع ثابت نه ده او پدې وجه داروايت

كَيْفَ يَهْدِي اللَّهُ قَوْمًا كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ وَشَهِدُوا	خنگه به اوينانی لارا الله هغه قوم ته چي کفر ئي اوکړ وروستو ايمان راوړلو دهغوی نه حالانکه گواهي کړې ده هغوی
أَنَّ الرُّسُولَ حَقٌّ وَجَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ۝	داخنگه کيديشي چې الله هغه خلقوته هدايت اوکړي چاچي ايمان راوړلو نه بشي بيا کفر اختيار کړو حال داچي دوي پخپله
أَنَّ الرُّسُولَ حَقٌّ وَجَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ۝	چي دارسول حق دي او راغلي دي هغوی ته واضحه نښې هم او الله نه کوي هدايت
أَنَّ الرُّسُولَ حَقٌّ وَجَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ۝	گواهي ورکړې ده چې داپيغمبر حق دي او څنگنده دليلونه ورته هم راغلل او الله پاک ظالمانو خلقوته هدايت نه کوي
أَنَّ الرُّسُولَ حَقٌّ وَجَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ۝	قوم ظالم ته دا کسان چي دي صحيح بدله ددوي داده چي دي په دوي باندې لعنت دالله
أَنَّ الرُّسُولَ حَقٌّ وَجَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ۝	ددي خلقو سزا داده چې په دوي باندې د الله پاک او د فرشتو او د ټولو خلقو
أَنَّ الرُّسُولَ حَقٌّ وَجَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ۝	او د فرشتو او دخلقو ټولو هميشه به وي دوي په دي حالت کښي نه به سپک کړي شي ددوي نه
أَنَّ الرُّسُولَ حَقٌّ وَجَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ۝	لعنت وي ددوي به هميشه په دي حال کښي پراته وي
أَنَّ الرُّسُولَ حَقٌّ وَجَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ۝	العذاب ولا هم ينظرون ۝ الا الذين تابوا من بعد
أَنَّ الرُّسُولَ حَقٌّ وَجَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ۝	عذاب اونه به دوي له مهلت ورکړي شي مگر هغه کسان چي توبه ئي اوبښکله روستو
أَنَّ الرُّسُولَ حَقٌّ وَجَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ۝	نه به ترينه عذاب سپکولې شي اونه به ورته مهلت ورکولې شي خو هغه خلق به بچ شي چې ددي نه پس توبه اوباسي
أَنَّ الرُّسُولَ حَقٌّ وَجَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ۝	ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ۝
أَنَّ الرُّسُولَ حَقٌّ وَجَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ۝	ددي نه او اصلاح ئي اوکړه نو بيشکه الله بخښونکي مهربان دي
أَنَّ الرُّسُولَ حَقٌّ وَجَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ۝	او دخپل خان اصلاح اوکړي بيشکه الله پاک بښونکي مهربان دي

شان نزول د ايت،

که مرتد رښتوني توبه اوباسي:- ابن عباس ؓ فرمائي چې يو انصاري مرتد شو او مشرکانو سره يو ځانې شو. بيا پښيमानه شو او خپل قوم ته ئي اووئيل چې درسول الله ﷺ نه تپوس اوکړي آيا زما توبه قبليدې شي؟ د هغوی په تپوس کولو دا آيت نازل شو. د هغه قوم هغه ته اووئيل او هغه دوباره مسلمان شو او حاضر شو. (ابن جرير، نسائي، حاکم او ابن حبان کښي هم داروايت موجود دي) امام حاکم دي ته صحيح الاسناد وائي.

مسند عبد الرزاق کښي دي چې حارث بن سويد ؓ اسلام قبول کړو، بيا خپل قوم سره ملاؤ شو او اسلام ئي پرېښودو، نو دې باره کښي دا آيت نازل شو. د هغه قوم هغه ته دا آيت واورلو نو هغه اووئيل چې زما خيال دي چې د الله تعالي قسم رښتوني دي او د الله تعالي نبي خو ستا نه زيات رښتوني دي او الله تعالي د ټولو رښتونو نه رښتوني دي. بيا هغه رسول الله ﷺ طرفته راغلو او اسلام ئي قبول کړو او

ضعيف دي او گورئي (الموسوعة الحديثية: ۳۵۵/۱) او علامه هيشمي ؒ ددي حديث متن غريب او بي خبره وائي:-
(احمد: ۲۴۷/۱، ابن حبان: ۴۴۶۰، حاکم: ۱۴۲/۲، طبري: ۷۳۵۸، دي ته حاکم صحيح وئيلي دي او ددي موافقت ئي کړې دي النسائي: ۱۰۷/۷، ح: ۴۰۷۳، وسنده ضعيف:-

بنہ پوخ مسلمان شو. (۱)

قوله تعالى: -وَجَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ-

بَيِّنَاتُ نه مراد د رسول الله ﷺ تصدیقونوباندې حجتونه او دلیلونه بالکل واضح کیږي. نو چې کومو خلقو ایمان راوړو او د رسول الله ﷺ حقانیت یې اومنلو او دلیلونه یې اوکتل او د شرک په تیارو کښې پټ شو دا خلق مستحق نه دی د هدایت څکه چې د ددوی سترگې شته دي او بیا هم دوی اسلام نه خوښوي. الله تعالی د ناانصافو خلقو رهبري نه کوي اودهغه مخلوق هم، چې کوم لعنت دانسی دي نو نه خوبه د دوی په عذابونو کښې څه کمي وي او نه به موقوف کیږي.

قوله تعالى: -إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِن بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا....

بیا د خپل لطف او احسان ذکر کوي او فرماني چې ددې بدترین جرم نه پس چې څوک زما طرفته راشي اودخپلو بدو عملونو اصلاح اوکړي نو زه هم هغه ته معافی کوم.

إِنَّ الَّذِينَ	بِشْكِهِ هغه کسان
كَفَرُوابیشکه کومو
بَعْدَ إِيْمَانِهِمْ	ثُمَّ ارْزَادُوا كُفْرًا
لَنْ تُقْبَلَ	چې کفرني اوکړو اوستوا دایمان راوړلو خپلونه بیا زیات شول په کفر کښې اهرگز به قبول نکړي شی
تَوْبَتَهُمْ	کسانو چه دایمان راوړو نه پس کفر اوکړي اوبیا کفر کښې زیات شول نودهغوی توبه به هیڅ کله نه قبلېږي نشي
وَأُولَئِكَ هُمُ	الَّذِينَ كَفَرُوا
توبه دهغوی او داخل چي دي هم دوی دي	پاخه گمراهان بیشکه هغه کسان چي کفرني اوکړو
وَمَا تَوْأَمَهُمْ	وَمَا تَوْأَمَهُمْ
کَفَّارٌ	فَكَانَ يُقْبَلُ مِنْ أَحَدِهِمْ مِّلْءُ الْأَرْضِ ذَهَبًا
او مرشوا په داسې حال کښې چي ودهغوی کافران نهرگز به قبول نشي یو دهغوی نه دکوالي دزمکي دسرو زرو	اوپه دې حالت کښې ورته مرگ راغلوانوکه په هغوی کښې یویوکس ټوله زمکه دسرو زرونه ډکه کړي
وَلَوْ افْتَدَى بِهِ	أُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ
او اگر که فدیہ ورکړي دي دغه ټول سره زرا د کسان چي دي دي ددوی دپاره عذاب دردناک	او دغدني په طور یې پیش کړي نو قبوله به ترې نشي اودوی دپاره عذاب دردناک دي
وَمَا لَهُمْ	مِّنْ نَّصِيرٍ
او نه به وی دوی دپاره هیڅوک مددگار	اودوی سره هیڅ مدد نشي کولي

قوله تعالى: -إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ لَمَّا ارْزَادُوا الْكُفْرَ أَلَنْ تُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ-

دنزع په حالت کښې توبه قبوله نه ده: -کوم خلق چې ایمان نه پس کفر اوکړي او بیا هم په دې حالت کښې

مرہ شی نو پروردگار هغوئ لره وپروئ چې دمرگ په وخت کېتې ستا توبه رب ته قبوله نه ده لکه بل ځانې کېنې فرمائی چې ﴿وَلَيْسَ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ﴾ آخر دم پورې یعنی دمرگ په وخت کېنې چې کوم خلق په گناه کېنې اخته وی او هغوئ توبه اوباسی نو دغه الله ﷻ ته قبوله نه ده او همدا دلته دی چې د دوی توبه بالکل قبوله نه ده او هم دا هغه خلق دی چې د حق لارې نه بل طرفته روان دی.

ددې ایت شان نزول: ابن عباس رضی الله عنه فرمائی چې څه خلق مسلمانان شو او بیا مرتد شو، بیاني اسلام راوړو او بیا مرتد شو، بیا نې خپل قوم ته سړي اولیرلو چې آیا اوس به زمونږ توبه قبوله شی؟ هغوئ نبی اکرم ﷺ ته سوال او کړو نو په دې باندې دا ایت نازل شو (بزار) ددې اسناد ډیر ښه دی. (۱)

قوله تعالى: ﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارًا...﴾

بیا فرمائی چې کوم خلق په کفر باندې مره شی دهغوئ هېڅ نیکی قبوله نه ده. اگر چې ده دزمکې هومره د الله ﷻ په لار کېنې خرچ کړی وی، نبی اکرم ﷺ نه تپوس او شو چې عبدالله بن جدعان ډیر زیات میلمه دوست، غلام آزادولو والا، او خوراک ورکولو والا سړې وو، د هغه دا نیکی به د هغه په ښه رازی که نه؟ نو نبی اکرم ﷺ او فرمائیل چې ده ټول عمر کېنې یو ځل هم ډیر اغرلی خطیثی یوم الدین ﷻ نه وو ونیلی. یعنی انې الله ﷻ زما گناهونه د قیامت په ورځ اوبخښه (۲). چې څنگه د هغوئ خیرات قبول نه دي دشان د هغوئ فدیو او معاوضه هم لکه څنگه چې بل ځانې کېنې فرمائی ﴿وَلَا يَقْبَلُ مِنْهَا شَقَاقَةً﴾ چې نه د دوی نه بدله مقبول ده اونه دوی ته دسفارش څه نفع شته. او فرمائی (لا یبع..... خلال) چې په هغه ورځ نه اخستل خرڅول شته دې اونه دښمنی او نه محبت، بل ځانې ارشاد دي چې ﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ یعنی که کافرو سره دومره هر څه وی چې څومره په دې زمکه کېنې دی او دومره ورسره نور هم وی، او بیا دوی دا ټول هر څه د قیامت په ورځ دالله ﷻ د عذابونو بدله کېنې فدیو ورکړی نو هغه هم قبول نه دی. دوی به دا دردناک لو المناک عذابونه ضرور ځکی. هم دامضمون دلته بیان شوي دي، بعضو اقتدای ﷻ کېنې و او لره زانډونیلی دی. او واولره عطف منل او هغه تفسیر کول چې کوم مونږ کړيدي ډیر بهتر دي. والله اعلم.

نو ثابت شو چې دالله ﷻ د عذابونو نه هېڅ خیز نشی بچ کولی. اگر چې دوی ډیر ښه او خرچ کوونکی دی. اگر چې ټولې زمکې هومره سونا دالله ﷻ لار کېنې ورکړی یا دغرونو او غونډو او شگو او نرمې زمکې او سختې زمکې او لمدې زمکې برابر وزن سونا د الله ﷻ د عذابونو بدله کېنې ورکړی.

د الله تعالی جهنمی سره مکالمه: مسند احمد کېنې دی چې نبی اکرم ﷺ فرمائی چې جهنمی ته به د قیامت په ورځ اوونیلې شی چې زمکه کېنې څه دی که هغه ستا شی نو آیا ته به هغه ټول ددې سزا بدله کېنې ورکړې، هغه به اووانی چې آوالله ﷻ به ورته او فرمائی چې ماستانه په نسبت ددې زیات غوښتل، ماستا نه هغه وخت کېنې وعده اخستې وه چې کله ته د خپل پلار آدم ﷺ په شا کېنې وې چې زما سره هېڅوک شریک مه جوړوه. لیکن ته بغیر د شرک نه پاتې نشوي. دا حدیث بخاری او مسلم شریف کېنې نورو سندونو سره دي. (۳)

د شهید جنتی په جنت کېنې ارمان: مسند احمد کېنې یو بل حدیث کېنې دی چې انس بن مالک رضی الله عنه فرمائی چې نبی اکرم ﷺ او فرمائیل چې یو جنتی به راوستلی شی او هغه ته به الله ﷻ او فرمائی چې اووايه تا څنگه ځانې اوموندو؟ هغه به جواب ورکړی چې انې الله ﷻ ډیر بهتر. الله ﷻ به او فرمائی چې ښه ده چې ته څه غواړې نو هغه او غواړه او چې څه خواهش دي وی هغه او کړه، نو اوبه وانی چې انې زما به اصرف دا خواهش دي چې زما یو سوال دي ما بیا دنیا ته اولیرې چې زه ستا لار کېنې جهاد او کړم

(۱) الدر المنثور: ۲/۲۵۸-

(۲) صحیح مسلم کتاب الايمان باب الدليل على ان من مات على الكفر.....: ۲۱۴-

(۳) احمد: ۳/۲۱۸، صحیح بخاری کتاب الرقاق باب صفة الجنة والنار: ۶۵۵۷، صحیح مسلم: ۲۸۰۵-

اوبيا شهيدشم او بياژوندي شم او بيا شهيد شم. لس خل داسې اوشي. ځكه چې هغه به د شهادت درجه او مرتبه كتلې وي. دا شان به يو جهنمي راوستلې شي او هغه ته به الله ﷻ او فرماني چې انې ابن آدم! تا خپل ځانې څنگه اوموندو؟ هغه به اوواني چې ډير خراب. الله ﷻ به ورته او فرماني چې ايا ته دا خوښوي چې ددې عذابونو بدله كېنې د زمكې هومره سونا وركړې؟ هغه به اوواني چې يا الله او؟ نو هغه به جهنم ته اوليرلې شي، (۱)

أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ وَمَا لَهُمْ مِنْ لَّعِينٍ

نو دلته فرماني چې ددوی دپاره تكليف وركونكي هغه عذاب دې او هيڅوك داسې نشته دې چې دوی د دې عذابونو نه خلاص كړي.

(الله تعالى دې مونږ ته د خپلو عذابونو نه نجات راكړي ** آمين) .

(الحمد لله د تفسير ابن كثير پښتو ترجمه دريمه پارہ ختمه شوه)

(۱) احمد: ۲۳۹/۳، مسنده صحيح: ابن حبان: ۷۳۵۰، حاكم: ۷۵/۲، امام حاكم دا دمسلم په شرط صحيح خودلې دې او امام ذهبي ددې موافقت كړې دې. -